

કવિવરનાનાલાલ

એમના સમાગમ સમાદર અને વિચોગનાં સ્નેહરસો

દેખા

શ્રી રવિચંદર રાવણ

૬. ૧૯૦૭-૮ના અરસામાં આવનજરામાં નેટગન માન્ય દર-
માલિકામાં પંડ્યાનાં બેસલા આવનજરાના કેટલાંક કુટુંબોને
અત્યાચાર્ય બન્યા હતા. તેમના ધોરા પુત્ર શ્રી હીરાલાલ પંડ્યા
તથા તેમના મશિયાઈ બાઈ કેવ જિલ્લામાં બધેક, શ્રી રતિબાઈ
(બાઈ બાઈની સ્વપ્નચિત્તિ), શ્રી જનકબાઈ શ્રી રાખનારાયણ પાક
આદિ સમાજવરો અને સદાચાર્યોનાં તથા જોડા નબંધો. સુરેન્દ્ર,
ગુજરાતી અને અંગ્રેજી સાહિત્ય તથા સાંસ્કૃતિક રસબર અભ્યાસ
યુક્તો તથા કવિતાઓ લલ્લાશાની અને વાતાવરણ નિરોધ જનુઆરી
પહેલું. એમનાથી એવુંલું વર્ષ પાછળ આપે એક નાનું મગજ પણ
તેની કાયામાં ખીલતું હતું. શ્રી હીરાલાલ પંડ્યાના નાના બાઈઓ
મરતરાય (ખાલેલાલ) અને નાનાસાહેબ બે પ્રાણુજન પંડ્યા,
જિરી બહે, પરમાણે કાપડિયા વર્ષે અને પણ એ ધોરા બાઈ-
ઓની શીખતો હતાં માતાના. રવ. રાખલરાય પણ તે વખતે
અવનજરામાં હતા, તેમનો સમાગમ કેટલાકને યાદી. કવિ 'કાવ-
ચિંતક બદ'ને તે સો બહુત, પરંતુ એ વખતે તેમની પ્રતિભા-
વિષયે પિછાનવાની કે પ્રમાણવાની રક્તિ આગરામાં નહોતી.
તેમની (કાવ્યની) તેમજ 'કલાની' તથા બાલાશંકરની કવિતા
ઓથી બતાવી. આગરામાંના મેઘનાં હંક દેહારો તે ન હતા,
અને તપી પદાવલિમાંના શ્રી આપવા લાગી તેના મધુપે-
ઓ મળી શ્વા તે અને એતા. 'બીજા મારી મુંદલ' તે જનક-
બાઈ લહેકાથી આતા 'દુનકુમાર'ની સુધરતીને કાપેલી પ્રત પહેલી
વાર ત્યાં બેઠી. તેમનાં અવદાનથી બધા નવી છઠાથી વાંચતા; અને
બધાને લાગ્યું કે ગુજરાતી કવિતામાં 'જોરે છે પ્રજાત આજ પીએ-
ધારે.' એ નવો પુત્ર ખાંડનાર બોના કવિને તમને બીવાળી એમના
ઓને થતી, પણ મને અંયાત પ્રસન્ન સિદ્ધ થયું.

૬. ૧૯૦૮ના સપ્ટેમ્બરમાં આવનજરા હાઈકુલમાંથી એક ન
અને પહેલા ન વિદ્યાર્થી તરીકે જુ હુકુમની પરીક્ષા માટે તૈયાર થયા.
મારા દૈનિક માન્યત તથા અભ્યાસક્રમથી માહિતગાર નહોતા,
એકેએ જ મેટ્રિક બહુતા એક વિદ્યાર્થીનિત મારેથી તેજેવાર દરી
હોધા તેમને અને મેટ્રિક એક મેટ્રિકમાં ને તેમનાં કાન્યું હતું.
પરંતુ તે વખતે દૈનિકની પરીક્ષાને માં કેન્દ્ર આખા હાઈકુલમાં
માન રાખેલા આતે ન દગ. હાથે એ વરસાદની મોસમમાં હું
રાખેલા થયા. મારા કનકે મારા પિતાશ્રીના સુલભુ અને મિત્ર

અવ વિશ્વનાથ પાકેક (શ્રી રાખનારાયણના પિતાશ્રી)ને ત્યાં ન
હતા, તે વખતે તેઓ મેટ્રિક ટ્રેડિંગ કોલેજના ટેકાગારના પા-
થી નિરુત્ર થઈ ચાર આગળ ન ગીતાની રીકા લઈ રહ્યા હતા. એ
થર સમયે આગ્રા કુટુંબ લેવા મેંએ દેખા. એમના બીજા પુત્ર
મળુભાઈ (શ્રી ગવનન પાકેક-રવિચંદર) મારા સમાજવરો, એકેએ
તેમની સાથે હું વધુ બળેલો. તે કુટુંબમાં બાલકથી આગર અને
સંસ્કૃતિ માટે ખૂબ આગ્રહ અને પુસ્તકો દેખા. બધાં જાણી અગ્રિત,
લાખા ને સંસ્કૃતમાં બીજા કુટુંબનાં બાલકો કરતાં વધુ થયતો ને
નવ-સ્ત્રી લાગતા. પણ સંવિશેષ તે સો ગુજરાતી સાહિત્ય પર
લખી અભિરુચિ હતી. તેનું હાસ્ય મુ પિત્રના પાસાંનું અભ્યાસપત્ર
જન ન કદી સમાવ. નિજન મલામત તેના સવારમાં આક વાંચે
તો નિવરણથી પરવારી આરાતીમાં પે તાનાં પુસ્તકો ને લેખન-
સામગ્રી હતું બેસી શ્વા. આનંદન્યા શ્રી બેસા એ પીક દેહના.
બરમાંજિંદેશ મારની કાદી આપે મેક કૃતિઓ પચાઈ આપી.
હું ત્યાં ગયા તેનાં બીજા દિવસે રવિવાર હતા, અને મવારમાં
જ કાંઈ એ જન્મ થતો કરતા બડમાંમાં આજ્યા. તેમાંના ન કપડાં
સરીના, પોલીસ નેની કાપી કાળી ટોપીવાળા, માળવા સ્વેરે
પાંત કરતા, અને બીજા છુદ્ધા માથાવાળા, સરવા નરમ રેવે માત્ર
કરતા હતા. તરત તે મળુભાઈએ એમની બીજામાણ પાકો: 'આ
ટોપીવાળા તે કવિ નાનાલાલ અને બીજા છે તે પડિવાર-સ્વર્ગ-
શા પુત્રોના સેષક અમૃતલાલ મુંદલ પડિવાર.'

પડિવાર છડિના મહેમાન હતા અને કવિ પોતાના નિરખ
પ્રમાણે મહેમાનને લઈ રાખેલાં સંસ્કૃતિજન સમા આ વિશ્વ-
નાથપાકેકને થેર બેસી લાવ્યા હતા. પડિવાર છડિનાને લેલાં
કરવાના હિંમતી અને વિશ્વનાથપાકેક શિલ પ્રમાણેના આપ્રી
હતા એમની એ મુલાકાતમાં મેં કેવળ પછે ને વિનય, આદર અને
કાનાનેદ એવાં તે આજના યુગમાં વિશ્વ થઈ પડ્યાં છે કવિ નાના-
લાલનું એ માર પ્રથમ દેખા. બીજને બેસા તથા પછી એમનાં
કાવ્ય પ્રવેશ મારે આકર્ષણ વધતું માણ્યું. એમાં 'મેં કવિને બને
તેવા છે' એ વાતો બાર ખૂબ રહેતા અને કવિ કેનારીને સો-ર-
દીન દીન દરો તેનું કુલદત રહેત.

૬. ૧૯૧૦માં મુંદલ પસાર હતી, ૧૯૧૧માં સાગળદાસ કોલેજ
માં પ્રોફેસરની એક રહે બરી, એ ન વરેના કનાલામાં કોલેજના
અવવાસ વધાની હતું નું બેનાદની આરંભકર્તા બાજબ થયા. ત્યાં
ક્રિસ્ટોફ ટીકી કેપર આવેલી, મારામિત લોપીલાલ નાનાલાલની
પેટી પર મેં સુવા-મેસવાનું રાખ્યું હતું એ ન મારાની ખીલ પોત
માં શ્રી મોનીલેદ ગિરપરબાઈ કાવિયા-સાહિત્ય રહેતા હતા
અને તેમના કાવ્યના હીકા બાઈ પરામનેદ કુવર છાપડિયા ન
આવનજરાના (કેપર વૈભુના મુલખ) મારા બાલ સહયો અને મુક
હતા તે પણ મુંબાઈ કેપરબેસ કોલેજમાં બાજબ થયેલા ટોપાથી ત્વ
રહેતા તેમનો સાહિત્ય ને સંસ્કારને દૈનિક એકેએ લખ્યા હતા
આવનજરામાં તે રવિચંદરે કાંઈ ને કાંઈ મુંદલ ને વિદાનને પાતાં
(અનુસુઆરી ૧૯૧૨):

૧૧. રંગેનાની સભા કરે અને દેશ કે સગાજના ગાદરના
 નાના પરચર્ચા કાપે. મુલાઈમાં પાંચ તેગણે એ પ્રથા આદર રાખી.
 તેમાં મુ મેંતીસાઈનાં પણ ઉત્તેજન અને પ્રેરણાદન મળતાં.
 વરની આવી એક સભામાં તેગણે કવિ નાનાસાહેબે પ્રચુરપ્રધાન
 લેવા નિર્ણય. તે દિવસે હાઈદરી વધી પડી અર્થાત્ વિષય હતા :
 'આજે દેશને કેવા સુવર્ણો જરૂર છે.' રવ. વાકીમાત્ર મેંતીસાહેબે સાદ
 (નિર્ભય) નવા વિચારનો ભજૂકો આપ્યો. પ્રથમ વક્તા હતા. એ-
 ગણે જુદામાદાર રીતે સરખાત કરી વસ્તુને વેગમાં મુકી મેંતીસાઈ-
 એ પણ ભાગ લીધો. બીજાએ, સાથે હું પણ જે હુંકો જાહેરા. અને
 કવિએ ઉપસંહાર કરતાં પોતાની સાક્ષીક રીતે કહ્યું : 'આપણે
 રવંત્રતા થે ન જોઈએ, અત્રતા થે ન જોઈએ ; પણ જાંધણી મર્યાદામાં
 ઉછરતા પછરા જેની મર્યાદા પૂર્ણ રવંત્રતા અને સુત્રતા જોઈએ,
 વધેરે ઉપસંહારમાં કવિએ દરેક જગ્યાના વિચારોની મોંઘ લીધી હતી.
 તેમાં મારા પણ એક છે વિચારો. દરેકની કઈ માગ નામોદલેખ
 સાથે તે પર પોતાની સંખાત બતાવી ત્યારે હું ખુશ થયા કે કવિએ
 મને આજબી રાખ્યો છે.

તે પછી બીજે વર્ષે ૧૯૧૨માં કાઠિયાવાડમાં ઉગરાળા મુકામે
 મારા મોટા ભાઈ શ્રી રતિલાલ રાવળ પોરેટ મોરેટ હતા ત્યાં હું
 ઉનાળાની રજા માળવા ગયા. ત્યાં કવિ પણ, તેમના મોટાભાઈ શ્રી
 ઝાલાલાલ કવિએ એ મહાસત્તા વહીવટદાર હતા, તેમને ત્યાં આવેલા.
 આ બજાર મળતાં હું મારા એક રમેલી રવ. ઉગરાળાલ ઉપાધ્યાય
 થાણાદાર સાથે તેમને મળ્યા. ઉગરાળાલ અડર મેંત્રુજીત હતા એટલે
 તેમને પણ સાહિત્યમાં ખૂબ રસ હતો. કવિ, મારાડમાં બહુ મોજથી
 વખત કાઢતા રેખાયા. ત્યાં આગારે નીચેને વાતો નીકળી ને ધણી
 વાર સાથે રૂપા, જવાનું પણ થતું. 'મોરને રિચ્' મેં પહેલી જ વાર
 ત્યાં તેમની પાસે જોયું. એ માસના તેના એકમા નાદિરસાહેબનું મિત્ર
 હતું એક તખ્ત ઉપર બેઠેલા નાદિરસાહેબે કોઈ સરકારને દિલ્હીની
 ફરિયાદો હુદગ આપે છે એવું એ ચિત્રનું વસ્તુ હતું. તે પર દીકા કરતા

કવિએ કહ્યું કે હું ચિત્રકાર હોઉં તો નાદિરસાહેબે આગ બેઠેલા ન
 ચીતરે. પોતાનાં માણસો પર થયેલા હુમલાના બજાર સાંભળી તે
 આવેશમાં હોયો થઈ જાયો તોયે અને તેના હુકમમાં તાકીદ બતા-
 વવી જોઈએ. આગ, કવિ ચિત્રના ચિત્રમેળા-પણ ધણી વાર ચર્ચા
 કરતા. કોઈ વાર મને કહે કે 'તમારે તે રંગપેદી સાથે જ રાખવી
 જોઈએ. આગારે તે આ વિશાળ ભૂરૂ આકાર, તાપનો ચળકાટ, ચાં-
 દનીનો પ્રકાશ અને કુદરતની ખુલ્લો જોઈએ જ રંગપેદી છે. તેમાંથી મને
 તે લઈને ચિત્રો કરીએ.' અને એ ખરે હતું કે કવિના શબ્દોમાં ભાસ,
 હાસ અને રંગીની સુખી જણાતી, પણ રંગ રંગનાં શીષણું
 મુદ્દેસ પડતું. તે વેળા હું 'ઈન્દુકુમાર' વાંચતો, પણ પાંખડી, ઉપરની
 કુંજમાંથી ખાલીખાલી આવે છે તે, મેં મિરિપ્રદેશો નહિ જોઈતા ત્યાં
 મુખી સમગ્ર રહેલા નહિ. કવિના કથપ્રસંગો ધણી વાર પરખાત-
 ચાથી કે કલ્પનામાંથી ઉઠાવેલા લાગે. તેમનું માનવપાત્ર ભાવના-
 રસથી ભરેલું જણાય, પણ આતિના ઉઠાવમાં અદ્ભુત અને મુરફેસ
 જ લાગે. કલાનીનાં પાત્રો મને એવાં નહોતાં લાગતાં. ઈન્દુકુમારને
 જેમ જતયાત્રાના અભિસાધ થતા, તેમ મને મુર્ચ્છા સાદિત્વને
 ચિત્રસુષ્ટિમાં લાવવાનાં રવજોનાં આવતાં એ વય ને સમય કલાના
 અને ગદ્યવાકાક્ષાને પ્રેરતાં લાગતાં અને તેથી દેશના વિદ્વાનો અને
 શાહુકરોનો પ્રસાદ બીજવા માન ઉત્તેજ રહેતું. ઉગરાળાના આ
 સહવાસથી કવિ સાથેનો મારો સંબંધ દૃઢ થયો.

એમાંથી ૧. ૧૯૧૨માં પહેલું ધુરંધરી ધુન શરૂ થયું. કવિ તે મોટી
 સરકારના સેવ્યમાં બસી. થવા મુજબતાના સુવાનોને આવાહન કરતા
 કરતા અને ખુદ પોતાના મે પુત્રોન સેવ્યમસ્તીમાં મોકલેલા. ભાવ-
 નરમ તેગણે એ વિષે આપ્યાન કહ્યું ત્યારે હું ત્યાં હતો. એમણે
 તે વખતે કહેલું કે 'ભ.વનગરની શેરીઓમાં ટેનીસન રખે છે એમ
 તમને કોઈ કહે તો તમારે નવાઈ લાગશે. પણ એ હજીકત છે તમારા
 માગની શેરીઓમાં ફરતા કવિ મિથુન મેગસાર—'કલાપી/વિરલ'ના
 કતા-એ કોઈના ઉપરે કવિ છે. પણ આપણું નજર સામે ફરતી

કવિ શ્રી નાનાલાલ તથા શ્રી માણિક્યા : તેમના બે પ્રથમ પુત્રો—ડૉ. મનોહર (નીચે) અને શ્રી અનુપમ (કાગર)—સાથેની એક અપ્રકટ છબિ
 ૪ (જાન્યુઆરી ૧૯૭૭)

અન્યજાતીય વળતાં અમે રાજકોટ રેલેશનની ધર્મસાળામાં સમાજના મુશ્કેલી હવિને ગળવા મેલા. ગળતાં જ આગારી નડતી લઈ નાખી: 'કવિ આગમાં હોય એને તમે ધર્મસાળામાં બેસાડો જ કેમ?' પણ આગરે તે દસની ગાડીમાં નીકળતું હતું. એટલે તરત પોતાનાં પત્નીને કહે 'બાઈ, આ ત્રણેને જરાકીને દસની ગાડીમાં બવા દેવાના છે.' પછી પોતાના ગાડીવાળાને બોલાવી હુકમ આપ્યો કે 'ધર્મસાળામાં જઈ આ ત્રણેનો સામાન લઈ આવ. આઈના રેલેશનથી તેના જરૂર' બસ ખલાસ! આગળ દલીલ કાય તેમ નહોતું.

એ વખતે કવિ પોતાની પેટીના રેતીવાળા મોઢા કળિયા વચ્ચે બેસી 'નવજીવન'માં આવેલી 'પ્રવચનશ્રી'નો પથારો કે નવ પદ્યવત્તા' નાગની પોતાની નાનીની લેખગાળા લખતા હતા. અંધારી પાછલી રાત્રે બેઠીને, બહાર ખુલ્લા આકાશ નીચે; ઉનાળાની વહેલી ધરોડે એ ત્યાં હરિને ફાનસને અજવાળે હમેશા લખતા. એ લેખ એમણે પ્રસન્ન મને વાંચી સંભળાવ્યો, અને ગાળીજી જેવા નેતા પ્રાપ્ત થયા છે એ કાંઈ અંદરે ચિહ્ન છે એમ કહ્યું. એ જ એવા નેતા આખ્યાં કે એમણે આપણીથી નાંદ પળ કાર્યથી રાજઆર્યો મંત્રે જ દેશનાં તળિયા સુધી નજર નાખી સમાજસુધારણાને કોઠેસનું કાર્ય બનાવ્યું, અને આત્મજીના ઉજ્જાર માટે સક્રિય પગલાં લેવા માટયાં. હું તે પહેલેથી કહેતો આખ્યાં હું કે આપણા સમાજના પાયા ગમજીત કરો.' આમ અનેકરીને આંધીજના યુગ આપા. અમારા આંધ્રવાસી કલાકાર ગિત્રને કવિની આ વાતોમાં બહુ રસ પડ્યો; પરંતુ થોડી જ વારમાં તેને જે નેતાવાસંભળવાનું મન્યું તેથી તે બહુ ખિન્ન થયા.

ટેલી આગળ આંધ્રિયાના ખંડગા કાંઈ એ સિદ્ધકે વાટ બેતા તા. કવિ તેમની પારો મથા કે તુરંત જ કવિને આવજ કડક અને જોરફાર બની ગયો. પેલાઓએ શું કહ્યું તે તે અગત્યથી સંભળ્યાનું નહિ; પણ કવિ ગભ્યાં 'સા...ગુ'માં તમે રાખના દીકરા પારો છાણુ કપડાવો છે? તમારી સામે આ ફરિયાદ છે.' શિક્ષક પાછરની માલક કહ્યોતાં ગાડી માગતા હતા. પણ કવિ અડમ્મ હતા અને કાંઈકે પિતે તેમને પાળીના મૂકના કરી નાખતા હતા. ધીરે-ધીરે સંગનનું કે ઝીંબુવાડા કે પંચાસર તરફના આ કાંઈ માટેતરે-કે તેની પત્નીએ-કાંઈ આગટાના મશાસિયાં દરખાસના છોકરાને રવતા પાછી લાખ્યું. પોદળો ધરમાં લઈ આવવાનું કહેતું તેની સામે દરખાદે કવિને ફરિયાદ લખી મોકલેલી (કવિ એ વેળા એજન્સીમાં આડયુ-કેસનજ આંધ્રિય હતા) કે દરખાસોના છોકરાઓને આવું કામ સોં-પાંચ તે દીક નહિ. આ બાબતસર એ માટેતરના ફંટ કે બદલોને હુકમ કવિએ કાટયાં હશે ને માટે તે વિનવિ કરવા આવેલા. પણ કવિએ જે આધારમાં આના બિહટા લીધા એ સાંભળીને મારા આંધ્રવાસી ગિત્રના મન કપર બની અસર મગ કે આંખુ ગિત્ર મને કહ્યું, 'શું તમારા કવિ આનું બેઠી શકે?' કવિની આ બીજી બાનું બેવાનું બલિયંગ મારા નસીબમા થે હશે તે હું એ વેળા કહી પણ ન હું ને. સહયા, એટલે મેં તેમની આગળ ખુબ જા-આવ કર્યો; પણ તેના મનનું સમાધાન થયું નહિ.

અમદાવાદમાં ગિત્ર મથા પછી પંખુ હું ના કવિ-ના અન્ય પ્રસંગક અને બક્ત હતો. અને તેમની પાછલી તે રાતાનું અજવાળિયાં રે; રૂંદનાથી ચીંગળાં રાગાર હો રખેને કાંડલે રે.

ક (સંત્રુઆરી ૧૯૪૭)

જેવી પંક્તિઓ પર ખુશ રહેતા. એક વાર તેમ મેં એ અનન્ય પાકે કવિને આવું તળપટું સીંદેથી આલેખવા માટે ધન્યવાદનો પત્ર પણ લખેલો. કવિ અમદાવાદમાં આવે ત્યારે હું તેમને ગળ્યા વિના રહેતો જ નહિ. રેષ. હાજીમહમદના રેગારક-અંચ માટે તેમના લેખની મા નળી કરી, પણ તેઓ તે માટે ખાસ કશું લખી શક્યા નહોતા; એટલે એક વાર રવમાં આવ્યા ત્યારે તેમના ટંકડાગવાળા થેર જઈ ફાળીને માગ્યો કરી ત્યારે તેમનું 'પ્રેમકુંભ'વાળું અપ્રસિદ્ધ નાટક મને સોંપ્યું. તેમાથી મેં જ થોડ્ય પ્રસંગો તારની લીધા. એક વાર તેઓ રેષ દીવાન બ-હાદુર કેસલકા હુવને ત્યાં આવેલા ત્યારે મેં એ બે વિદ્વાનોના બેની છળ પાટેલી. આમ કવિશ્રી સાથે મારે ઠીક મેળ માલતો હવે.

અવામાં માંધીજીએ રાષ્ટ્ર આગળ અસહકારનો નવો જ કાર્યક્રમ મૂક્યો. સરકારી કેળવણીનો બાંધકાર પોકારી વિદ્યાર્થીઓ રેયાળી. વિદ્વાનો અને પ્રેફેસરો પોતાના રેયાન છોડી એ વિદ્યાર્થીઓ માનદત થવા લાખ્યા. કહેલે ખાલી થવા લાગી હાઈરકેશીએ યુનિવર્સિટીના સંબંધો તોડી નાખ્યા. અને કવિ તેો યુગના વિષાતા બન્યા હતા આ વિચાર-જીવાળાઓ તેઓ ધણી વખત અડમ્મ રહ્યા; પણ નેતે ખબર આવ્યા કે કવિ ખવતેર પર એક લાંગો પત્ર લખી, પોતાનો અધિકાર છોડી અમદાવાદ આવતા રહ્યા છે. તેમનું શુ ધારતું હતું કે હશે અને શું બન્યું એ વિચિત્રતા હું કહિ કીતયો જ નહોતો. ધણી વ્યક્તિયા અને સંરચાઆ સાથે તેમના મળ વૃટ્ઠાં છે એવું હું સંભળતો, પણ એમાં હું કશય અટકાયા ન હતા. જા અરસમા હું એમને વાર કવિને હડીલાઈની વાડીમાંના તેમના નિવાસરેયાને ગળવા બેધા ત્યારે કવિને મને ધણી વાર કહેલું કે જીજ્ઞાસામાં એક કલાગડળની નજર છે. પણ મને તે માટે થોડ્ય તયારી લાગની ન હતી. વળી હું 'કુમાર'ની સંરચાપના દરવામાં રોકાઈ ચૂક્યા હતા, એટલે કાંઈ નથી જવાબદારી માટે મારી પારો સમય કે સંક્રાંત ન હતા.

પંખુ તા. ૧૯૪૭ 'રંડના રાંજ સવારે શ્રી ચંદુલાલ રા. સાહ અને શ્રી માહુલીકર મારી પારો આવ્યા, અને બધાઓ કે અમદાવાદમાં આવેલે એક કલાગંડળ રેયાપડું છે. કવિ નાનાસાલે પ્રમુખ થવા રેયા-કાવું છે, અને શ્રી રાગનારાયણ પાકે, શ્રી રસિકલાલ પરીખ, ડૉ. હરિપ્રસાદ વગેરે વિદ્વાનોના તેમાં સહકાર છે. મેં તે મારી રિયતિ રેષપટ કરી દીધી અને તેમને કહ્યું કે હવળ આપણે અભ્યાસીની દશા-મા છીએ ને કલાકારો જ એકલા પોતાના કંઈકે તયારી કરે તો સારું. હું બંદે રજી સહકાર આપવા (અનુસંધાન આગળ પુઠ ૨૧૪)

રી.ળ. કેસલકાહ. યુવ અને કવિ નાનાલાલ: ૧૯૪૦ના અરસામાં (ફોટો: ર.ગ. રાવળ)

અદારમી સદીના વચગાળામાં પૂર્વના દેશોનો અભ્યાસ કરવા માટે ડેન્માર્કના રાજાએ મોકલેલી
★ જેમાં એ કાળની ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના નોકરોની કારવાધ ને અંગ્રેજોના ઉદ્દેશોનું નિર્દેશન છે.

૬૨૫ પહેલું

સ્થળ: ડેન્માર્કના રાજા પદા દેવિડના મહેલમાં તેની અંદર
સમય: અદારમી સદીની મધ્ય
પાત્રો: રાજા, પ્રીક્ટર દાવેન, કાર્ટન

રાજા: પ્રીક્ટર દાવેન 'આપ વિદ્વાનો આપની જવાબદારીઓ
પાલન કરવાનું છે. હવે એટલે બીજું તો આપને કંઈ કહેવાનું ન
હોય; છતાં એટલું કહીને જીએ કે પૂર્વના દેશોની આપની આ
મુશ્કેલી ત્યાંના લોકોના રીતરિવાજ તથા રહેણીકરણોના અભ્યાસ
માટે પાસપાસ આવી છે. ત્યાંના રાજાશ્રી તથા સામાજિક અગ્રણી-
ઓમાં આપે બાંધકામો નથી. એવું બધું તો ટાંકાડ અને કાનસને
પાસે ડેન્માર્કને નહિ.

દાવેન: મહારાજા! આપનું કહેવું ચર્ચા છે. રોવક તથા તેના
ગિજ વિદ્વાનો ને નિરતર લક્ષ્યા રાખશે.

રાજા: રાખશે જ આવી અગતે ખાતરી છે. આપ વિદ્વાનો જુદાં
જુદાં રાષ્ટ્રોના છા: એક જર્મન છે, એક ડચ છે, એક સ્વીડ છે; માત્ર
આપ તથા કાર્ટન જ આપણા મુખ્યતા છા. જર્મની, સ્વીડન તથા
દેવિડ આપણા ગિજો છે. છતાં સંબંધિત છે કે પૂર્વના દેશો તરફ
અમો ઈશરે આપણી પાકે તરફ ગીતિનો ન પણ દોષ!

દાવેન: મહારાજા! વિદ્યા અને કૌશલને પૂર્વનારાઓ તરફ જ
દેખ છે એવું સારું તો અગાધ વિષ્ણુ છે.

રાજા: આપનાની એવી અનુપા વિશાળતામાં જ માનવતાની
શુદ્ધ સમુદાયો છે, દાવેન અને સાબજી છે કે દિવંદવાનની સંસ્કૃતિ-
ના એક રૂપોમાં ને સુચિત રાષ્ટ્રીયતા કરતા માનવતા ને વિશાળ
વિજયપુલ તરફ વિશેષ છે.

દાવેન: છ હા, મહારાજા! રોવક પણ એવું જ સાબજી છે. પૂર્વ
દેશના સંસ્કૃતિને આપણા હુરોથી મિલનિયો વિચારતા યા હુરોથી
દરિયા તેને જોતા તેનો સાચો તાજ કાઢી શકતો નથી.

રાજા: હમણાં જ અમે દિવંદવાન તરજહાનના એક એવું
સેપિન સાંપતર વાંચ્યું, એમાં એવું પ્રતિપાદન છે કે એક જ તરજ
એને ને એ આત્મતા કહે છે તે જ કાનેક કો એનેત રીતે અનુભવાય
છે. પરંતુ આપણા અનેકને માનવું તેનું નામ અજ્ઞાન. તેણે અ-
જ્ઞાનથી જ સુખ દુઃખ રાજ દેષ, રીક-ગેહ વગેરે અનેક વિચારિય
વૃત્તિમાં દરખાસ પાસ છે. બેરુજ, પ્રીક્ટર દાવેન! આપ અનુપા
જાણી કરેલો બીજો એવું અમે તો વાંચ્યો નથી. આપે જ વાંચ્યો છે?

દાવેન: હા મહારાજા! તે એવું જ વાંચ્યું તથા પાંચતર પાંચ થયું છે અને
રોવકે તે બંને વાંચ્યાં છે. તેની અસરથી હુરોથી દિવંદવાન અને
મંદગીતનું આખું જે વહેળું બહારથી એવું લાગે છે. હુરોથી રાષ્ટ્રવાદ-
ના શબ્દોએ કિંગિંગ ઇલાજ તથા માનવતાની શુદ્ધ વાર્તાઓ તે
અવરજ રાખી જશે. પરંતુ વિશિષ્ટ અને અબેદ માનવતાની દિવંદ
જાણતા સદાકાળ ઈશરે રહેશે.

રાજા: અવરજ, વાર, પણ સાથે એક ગિજકારને તથા જર્મનો
બંધશે નહિ. પૂર્વના મુખ્યતામાં આપણે રીત-જરો મિત્રે ની
અમને અભિલાષો છે. અને હા, આ રૂપે પણ સાથે આવે જ છે. હા
પરજ સદીસમયની નહિ; એટલું જ નહિ પણ કાજારને લીધે ત્યાંના

લોકોનો સીધો સંપર્ક સાધી શકશે. કેમ હજી કાર્ટન ન આવ્યા!
દાવેન: આવતા જ હશે, મહારાજા!

રાજા: હા; એ રહ્યા ખોળાશાહી! ખોળાજમાં બહા ના પડ્યા
દોષ! રીક; આપની સૌની જાણને વ્યવસ્થા કરવા અમે અમર
ગિજ રાજાઓને રીતસર વિનિયમે મોકલી આપ્યા છે. ને પ્રીક્ટર
દાવેન! જોતો રો; ડેન્માર્કનું ખરાજ ન દેખાય તેનું વર્તન આપના
સાથીદારો પાસે રખાવશે. વળી બહારો નહિ કે આપે કહે દેખ-
નીશો રાખવાની છે. અને એટલે એટલે વિત્તાવાદ ન થાય એવું
સાચવવાનું છે એનું પણ વિચારણ ન થાય. હા, વિદ્વાનોને ત્યાંથી
તકરારમાં જિતી જતાં વાર નથી લાગતી. બાળકો એમ રમકડાં માટે
અવિચાર કરે છે તેમ વિદ્વાનો રાજાશ્રી માટે કરે છે! રહ્યા આપણા
કાર્ટન કેમ કાર્ટન, મોકા પડ્યા?

કાર્ટન: હા... હા... મહારાજા! મારી માનું છું.
રાજા: કંઈ નહિ, કંઈ નહિ. ખોળાશાહી છે એટલે રિતને પણ
તારા મજબૂતમાં પડ્યા હશે; અને દાવેન! અમે જો છુંને બધું
પાછું આગને તથા બીજાને આપે અનુભવાનું છે. એક કહી
વાત રહી ગઈ તે સાંભળો. કાર્ટન! તમે પણ ત્યાંના લોકોને સાં
કામે એવું વર્તન ત્યાંના મજબૂતો, કોખના આચારનિયારોને રીત-
રિવાજોને પૂરતું માન આપશે; મેં મેંથી જ વર્તશે. મેંથી અપાવ
દેવા તો કૌશલિય હશે, પરંતુ વિશેષી થશે તો કી નહિ જ
કૌશલિય. સમજાવ મયા!

દાવેન: આપ નિશ્ચિત રહેશો, મહારાજા!
રાજા: ત્યારે આપ સૌને અમે સંજ્ઞતા હજીએ છીએ. અને
કાર્ટન!

કાર્ટન: છા, મહારાજા!
રાજા: એકલા આકાશ પ્રતિ નહિ પરંતુ પૃથ્વી પ્રતિ પણ જિ
રાખશે. અને ખોળાજ ને ખોળાજમાં કાળખાપની ભેજસેજ નહિ કરતા,
સમજ મયા!... (દસીને) પ્રાકૃત રીતિએ કહીએ તો મોકા ન
પડશે. શુદ્ધરો? વિશેષ કહેવાની જાગીરી હજી નથી અપાસે
આરેશ તે આપ સૌને વહેરા દો.

૬૨૬
૬૨૫ બીજું

સ્થળ: વડાબુની કેબિન
સમય: મોકા દિવસ પછી
પાત્રો: દાવેન, કાર્ટન, સ્વીડીશ પ્રીક્ટર, ડચ પ્રીક્ટર અને
ડોક્ટર કેંગર

સ્વીડ: અરે જલ્દયમાં બધા આ પ્રવાસ રત અને ઇડો
જસ એકનું એક જ દરખાડે કપર આકાશ ને ત્યારે તરફ આરોસાતર
ડોક્ટર: હા! અને ન મળે મુલાકાતો સદયાર. રાત્રિવસ મળે
કેમની આપણે બંધારે જે મરખા વાર અને ઉદેવાર.
દાવેન: તારે વળી કયો સંસાર દનો કે સૌના સદયાર માટે
જાણ્યા કરે છે?

શ્રી યશોધર નમદાશંકર મહેતા

ડૅન્માર્ક : આપ મંદરસ વિદ્યાનો આ વિષયમાં ગૌન રાખો તેો સાફ. એક છે ખગોળવેદ, બીજી છે બુગોળવેદ, ત્રીજી છે ઇતિહાસ-વેદ. એ સિવાય સંસાર તમને આસાર છે. ખરેખર, તમને બધાને પરણનારીઓ શું લેઈને પરણી દરો ?

ડૅન્માર્ક : હેવાફ્રીઓ, માટે. પણ તને એકે એની હેવાફ્રી લગ્ન મળી, જાણને ?

રનીડ : કેમરાં છે અને કહેવું હોય તે કહે; મારી તને સલાહ છે કે તું બુદ્ધિયુક્ત પણ પરણતો નહિ.

ડૅન્માર્ક : એ માટે નિશ્ચિત રહેશે.

કાર્ટન : બિરાદરો ! હું તો હવે સુધ્ધિ નહિ છું. આ તમારી વાતો તે સવાર સુધી ચાલશે.

હાવેન : હા, કેટલા વાગ્યા હશે ?

કાર્ટન : હા.

હાવેન : ચાલો ત્યારે બહીએ. મારે લગ્ન ડાયરી લખવાની છે

રનીડ : શું લખશે? પૂછ ! રાત ને દહાડો આકાશ અને વાળી સિવાય મેંયું છે શું ?

ડૅન્માર્ક : એકમેકની યોનમૂન સિકશે.

હાવેન : કેમરાં તારી લક્ષી વિષે પણ લખીશ, કે આ શાંત, ગંભીર ને આમ કહીધાય તમા આ ક્ષણમાં આ વિશ્વમાં આમારી નાનીશી નાવ ને કેમરાની નાનીશી લક્ષી એ બે જ માત્ર દાદી રહ્યા છે.

કાર્ટન : સાહેબો ! હું તો આ બેકથો કીધવા.

ડૅન્માર્ક : અને હું પણ.

રનીડ : બેઠા, હું તો મારે રાસળની પ્યાકી ભરી આ બેઠો.

હાવેન, હશે? ડૅન્માર્ક તું ?

હાવેન : બેસક.

ડૅન્માર્ક : એનાથી કંઈ શું ? હાથે બિરાદર આ એકતાનતાનો વિચારક, એકાંતનો અદ્વૈતો રોખતી.

રનીડ : મારી અખૂની મુજબ કાલ સુધીમાં ઇન્જિનની જમીન દેખાવી મેંયું.

હાવેન : મને પણ લાગે છે. ચાલો નિરાંત થાય.

રનીડ : ઇન્જિનમાં આપણે હીલીક રહેવાનું મરો, કેમ ?

હાવેન : કમમાં કમગે માસ. કામ પણ ક્યાં આપું છે ? કેમરાને વળી કાલ હક્કીઆપેટ્ટા ભેવાના કોટ દરો; કેમ કેમરા ?

ડૅન્માર્ક : વો હિન હદાં ! હા, આપણે તો બાઈએવો વિચાર ખરો. સ્ત્રીનું મેંયું ભેધે મદીના મઈ ગયા, મારા સાહેબ ! ત્યાં એક આડવાડિયા સુધી કેમએ મારી ભાજન ન કાઢી.

હાવેન : અહીં તું ડૅન્માર્ક છે. આમારી સાથે જ રહેવાનું છે.

ડૅન્માર્ક : તો રેલીશું, બાવા.

રનીડ : હાવેન ! હું થીબીસમાં પગવાડિયું ગાળીશ. ત્યાં મારે બ્લૂમાં રામરાણીચીની કબરોનો પત્તો મેળવવો છે. હાથકોસના બ્લૂના મહેલોનાં ખંડિયેરો પણ રોખવાં છે.

હાવેન : અને કાર્ટનને નાઈલના પ્રવાદનો અભ્યાસ કરવો છે; અને આપણા ટચ બિરાદરને મેકિંગમાં રેમેસિસની કબર રોખવી (લન્યુઆરી ૧૯૪૭)

એ. હું ફેરોળી પારો જ રહીશ, કેમકે મારે હાઈસોગ્રાફિક અને સ્ટ્રીન લિપિના બ્લૂના એકોટા તપાસવા છે.

ડૅન્માર્ક : (ઊંઘતાં ઊંઘતાં) ચારગોટ્ટો ! પ્રભુએ તમને મીઠ વધડા હશે એ જ સમાનવું નથી. તમે ગયા જનમમાં એ ચારમાના ઉઠશે જ હશે.

હાવેન : પાછાં તમારાં લક્ષીબાઈ લવરીએ વાદ્યાં ! (ડૅન્માર્ક નવ છે)

હાવેન : અરો જવાન છે

રનીડ : રસિક છે, રમૂઝ છે. એના વગર આ કંટાળામરી મુસાફરી કેમ કરી ખૂટત નહિ

હાવેન : હવે કાલે પેટો મિસરી કમરાવ આપણને લેવા આવે તો તેો સાફ-નીકર પાછા અથડાવાનું અગરિસ પ્રધાને તેને સમજ્યું નેા છે.

રનીડ : હા; નહિતર પાણું ઇન્જિનમાં અરેમ્સીમાં જવાનું. ન હવેર રામરાણી : કાણું છે. કયા નવ છે, કેમ નવ છે, કયા સુધી રહેશે

ખરેકેના સવાલ-જવાબો.

હાવેન : અમેનેને તેો કેમ જ. કે પાતાનો પગકોટો હોય ત્યા બીજા બુરોપીઓ દોવા જ ન મેંયું. રંગને આગાઝ વચાની વડશે

રનીડ : બહુ વિલસણ પ્રભ 'પેરો મારો મરમેશ્વર' એ જ - ગવા મંચ.

કેવી વિચિત્ર દિશ્યુરી

હાવેન : હા બાઈ હા. અને એ પરમેશ્વરની માયા કેમ એવાનું સામ્રાજ્ય

રનીડ : ધરો પણ સામ્રાજ્યના રક્ષણ ખાતર જ. ખરેખર, એણે પ્રભનું માનસ કળેયું બહુ મુશ્કેલ.

હાવેન : હું માનસશાસ્ત્રી નેા નથી, છતાં કહું કે હમ્કાને અનુમારે બાવના વડવી, અને નહિ કે બાવનાને અનુસાર હમ્કા, એ આગી છપના દિશ્યુરી.

રનીડ : અંગનું અંતઃકરણ પણ જ કયાયકે

હાવેન : એ કહો તે પણ દુનિયામરગા અંગના આડા છે. સા-લસિક પણ એવા જ.

રનીડ : અને ખડતલ. શામડી પણ ભડી

હાવેન : પાતાને લાભ હોય ત્યારે જ દુરગા થાય તમે એને દરેકની પગ ન સો કે મુરેસે પણ ન કરી શો. તમે કંટાળાને પણ નતે જ ઉરોરાઈ ભવ કે કોષે બરાવ તે વખતે એને લાગેનાં ચોકો

હોય તો આગરક્ષણનું નાદાના દોડએ એ તમારો પોષાકાદને કરી દે

રનીડ : ચાલુકયો છે બુરોપી પ્રભજોનું આગ, તેો પંક્તી ડરળ દેખાવી દેશે પ્રભજોનું તેો શું !

હાવેન : અરે અરે બાગલા પડાવી, સનાનાં વહલાં સમને જ રાખી, જાણવાની હોડી પેતે હાગમાં રાખે ને પછી ગનમગના બેધ દસને. એ બિલાડી ને વાંદરાનો ખેલ

રનીડ : બુરોપીમાં પણ એ શું કરે છે ? એનું એ જ. 'બેન્ડસ પ્રેમ પાવર' ખાતર હાંસ કરનાં રસિયાને મજબૂત ન જનવા દે ને રસિયા કરનાં કાસને નહિ. એ તો પ્રત્યક્ષ મેંયું એ જ બેન્ડ ને

હાવેન : હવે કહું તે ખરું. અમે જ પાતાનું સામ્રાજ્ય એક વાર હાંસ પારો, તેો બીજ વાર રશિયા પારો. તેો ત્રીજ વાર પુરિયા

પામેને યોથી વાર વળી કોઈ યોથી સત્તા પામે એમ રજાગ્યા કરે છે.
 સ્ત્રીડ: પેલી ક્લેવન યાદ છે ને? England will defend her
 Empire to the last Frenchman, the last Russian or
 the last ... એમ છે, સાદબ.
 દાવેન: હા, અને હોલ્લંડ, બેલ્જિયમ, ડેન્માર્ક વગેરે પોતાનાં
 વરસોથી એની અને પુમિયા તથા રશિયાની વચ્ચે ઊભાં રહી અને
 એના નેનું રક્ષણ કરે છે; છતાં એ મનાવે છે એમ કે એ બધા નાના
 દેશોની સ્વતંત્રતા પોતે રક્ષે છે!
 સ્ત્રીડ: છતાં બધા એની એવી વાદો છે; ક્રાંતિ, રશિયા કે પૂ-
 રાશાહી નહિ
 દાવેન: હા, કેમ કે હવેનું બુદ્ધિથી સામાન્યતા કોડ નથી.
 બુદ્ધિવત્તા: બહાર સામાન્યતા કોડ છે; ત્યારે જેવા બધાઓને
 બુદ્ધિપાયા સામાન્ય જગત્વવાના કોડ છે. મહત્ત્વાધિકારની હદાવજી-
 બદી મર્યાદાથી હવેનું સ્થાપિતનું આ જ રક્ષણ કરે છે. ઉમે ચતુરાઈ!
 ન્યાડ: પરીસ્થિતિ આંહી સુધી જઈએ. સ્વપ્નમાં કદાચ હું
 સ્વાસ્થ્ય સામાન્ય દર્દીના અને તેને દૈનિક સામાન્ય જોડી.

૫૬૨
 દશ્ય પ્રીત્તુ

મગ્ન: મેંદાગા એક કમરાવનું પર
 મગ્ન: બીજા દિવસે રાત્રે
 પાત્રો: નવા દરબારે બ

હાલર: આરે આ બધી લીઓપોલ્ડા તો ખુશખબર બધું
 છે! આ ખુશ!
 દાવેન: કાર્ટન 'ક્રાંતિ' તો મારા છે જેમર તું છેક કમરને
 મૂકી જઈએ, અમે લેડિયાર્સ નીચે રહીશું. તને ને તારી કસીએ...
 હાલર: મુરખીઓ! આ બધું વાતાવરણ જ નહિ બેલ્જિયમી-
 થી બદલે કાને છે. આ ગિરદીઓ તો બધે મોઝા લખ જ ન
 દેવા તેમ મુંઝામુંઝા કરે છે અને ગિરદીઓ તો મારા ચનમાં ધે
 જ મના ખુશખબર બગેટની નથી! કીક, બહા ઉપર જરો. પછી બાપસા
 યાદી થોડી વારે હમાર ખબરખબર સદતા રહેશે, હો! વાતાવરણ
 તો બધે મારા ખબરને કનેક્ટ તેવું છે' (ચડાપણી સીટી ચડે છે.)
 દાવેન: પાવલ (દસતો દસતો પગની મેન્ડી તેના તરફ ફેરે
 છે. તે વાગે તે પહેલાં જેમર સીટી થી નીકળે છે) કાર્ટન 'કમરાવે
 ક્રાંતિ તો શારે આપ્યા છે. પોતે પછી શારે માણસ સામે છે.
 સ્ત્રીડ: દાવેન: આપણી કાચે હું તો થીઓસતરફ જઈશ. એમન-
 સેટિંગની હવર પરને લેખ ઉઠેલો છે.
 સ્ત્રીડ: હું પણ સાથે આવીશ. હું આગળ મેડિટરસ તરફ જઈશ.
 કાર્ટન: અને મારે નાઈલનું મળ નહીં કરવું છે એટલે હું પણ
 સાથે આવીશ; પાત્રો મેડિટરસી આગળ એટલે જઈશ.
 દાવેન: મારે મારે કામ કેટલી થાળીમેક માલદ હર કરવાનું
 છે તમે બધા પેટર દેખ માટે બધે ફરી સોઈ છે. પછી અર્ધી જ
 કોણ મળવાનું. જેમરનું શું? મારી સાથે કે તમારી સાથે?
 સ્ત્રીડ: એ તો ખુશખબરોની રોષ કરો ને ઉઠવે મારૂ જાણ
 પણ જ આવશે.
 દાવેન: (સાદ કરે છે) જેમર!
 સ્ત્રીડ: કાંધી બેસો દરો.
 દાવેન: હું... મ... ર!

કાર્ટન: એ છેને રજા અર્ધી કેટલાં.
 સ્ત્રીડ: હા, એ ખીચારો અર્ધી રજો. એનું આગળી સાથે
 કમી શું છે?
 દાવેન: એ વાત પેનું કીક છે. તમારાં ખંડીકેરો ને કમરાવો ને
 લાલો કમરાવો જરો ને તમારે દેખ આંદરો એ જુદું છે... મ...
 કાંધી બેસો સામે છે. પછી એને એટલો તો અર્ધી ન મુકાય. હું કેને
 મારી સાથે લઈ જઈશ.
 કાર્ટન: મને પણ હવે કાંધ આવે છે. મારો હું તો નહિ છું.
 દાવેન: અરે આપણે બધા એ જુદું જઈએ. મારા કાંધે કોણ
 લાગ્યો છે? અને આરે તો બધાનું છે પછી મારી થેડે.
 સ્ત્રીડ: કમર. મારો કાંધીએ.
 દાવેન: મારો.
 બધા: મારો... (ધીમેધીમે સી પોતાપોતાના બેડમાં બગે છે)
 [સ્ત્રીડ કમરે અંધાર મંદિરમાં જઈ જાય છે
 એક મિનિટ બાદ અંધારમાંથી મગ્ન છે દારો
 દાવેન મગ્ન છે, પછી કાર્ટન આવે છે]
 દાવેન: કુદ મોર્નિંગ, કાર્ટન!
 કાર્ટન: કુદ મોર્નિંગ, દાવેન!
 દાવેન: હા... શું કામ તો મારી આ રી.
 કાર્ટન: મને પણ.
 [સ્ત્રીડ અને સ્ત્રી દાવેન સાથે છે]
 દાવેન: કેમ, કેવુંક કાંધવા તમે બેસે?
 સ્ત્રીડ: મારે.
 સ્ત્રીડ અને હું પણ.
 દાવેન: (સાદ) હું... મ... ર!
 કાર્ટન: હવે કાંધવાને દરો.
 સ્ત્રીડ: કદાચ કસીઓપોલ્ડા સ્વપ્નમાં વરસો દરો.
 [જેમર ધીમેધીમે પ્રવેશ કરે છે]
 સ્ત્રીડ: કેમ સહેલાણી, કાંધવા!
 કાર્ટન: કેમ. કેવી દારી!
 [જેમર મોન રાખે છે. બધા થોડી વાર તેને જોઈ રહે છે]
 સ્ત્રીડ: બાઈશી! લગ્ન વખતે તો રજો.
 હાલર: (પણ ધીમેધીમે) કેમ, મારી નથી?
 સ્ત્રીડ: મોઝા, મોઝા! અર્ધ ઉઠાશ! કાંધી સાથે મે
 કસીઓપોલ્ડા કાંધી ન પાડે!
 સ્ત્રીડ: અરે માર, એનું સ્વપ્ન સ્વપ્નને એ આનંદી રાખવા માં:
 તો આપણે સીદ પછીનું!
 [હાલરે કાંધી લાવે છે. જેમર ને લે છે
 દાવેન: જેમર! આપણે આનંદ લેખ પછી મુકામ ઉઠાવવાને છે
 હાલર: હું...
 દાવેન: હા. મગરને કેમ?
 સ્ત્રીડ: અમારી સાથે મારે નપામવા આવવું દેખ ને તેમ
 સ્ત્રીડ: પણ કસીઓપોલ્ડા સાથે સાથે મિત્રમાં નહિ પડવાનું. હા
 હાલર: (સ્ત્રીડની સાથે અંધારી નજર નાખીને) અને
 નથી આવવાનો.
 દાવેન: તો પછી મારો મારી સાથે, બીની મિનિંગ કસેલ!
 હાલર: (દાવેન સાથે અંધારી નજર નાખીને) ના
 દાવેન: નેરડે!
 (અનુમેધાન આગળ પૂજા રજો)
 (બાપુઆરી ૧૬૭૭) ૩

હિંદની વસતિમાં જાતિસમુદાયો

જ

મથાળા પરથી શુદ્ધ સમજ લઈને આ ઉપયોગો લેખ વાંચવો ચૂકશો મા

જાતિસમુદાય એટલે અંગ્રેજીમાં જેને 'રેઈસ' Race કહેવામાં આવે છે તે. માનુસના શરીરની દેશીક વિગતો વારસાગત હોય છે. પિતા—પુત્ર—પૌત્ર એમ દરેક સિદ્ધસિદ્ધાન્ત એ વિગતો ભરતે જ. કોઈ વખત દેશીતી મજબૂત થોપણુ એ જોખન રહેશે કહેવાય છે. માનવશરીરની આ વિશિષ્ટ વિગતોમાં અત્યારે તો લગભગ ૨૨-૨૩ની ગણતરી થાય છે. માધાની લંબાઈ ને પહોળાઈ, નાકની લંબાઈ-પહોળાઈ, લોહીના પ્રકાર કે લોહીનું દળાણ, વાળનો આકાર ને આંખનો રંગ, કાનના અને બીજા દેશીક આશ્ચર્યક અંશો, —આ બધાં એક જ કુટુંબમાં અમુક સરેરાશથી વધુ ફેરવાળાં દિદિ નહિ મળે.

એટલે, માનુસજાતિમાં એક જ જાતિસમુદાય એ કહેવાય કે જેમાંની મોટા ભાગની વ્યક્તિઓ આ વિગતોના સરેરાશ માપ કરતાં બહુ જુદી ન હોય. જેમકે. મોગોલોઈડ સમુદાયની આંખ નારીંદી હોય એમ કહ્યું, તે એ જાતિસમુદાય-રેઈસ-ના-દરેકદરેકની આંખ નારીંદી હશે જ. જરા આગતેગતે ફેર સંખ્યાગણના અણતું નથી. આગ, અમુકઅમુક વિગતો લઈને જેને લોકોમાં એ બધી વિગતો એકસરખી, વધુ અથવા સરેરાશથી વધુ ગિત ન હોય એમને એક જાતિસમુદાય (racial group) ગણવામાં આવે છે.

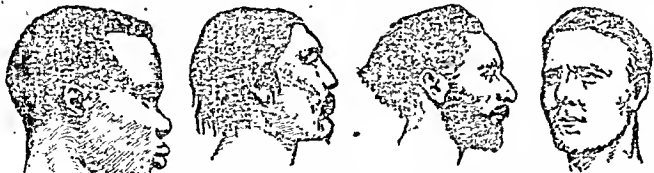
કેટલાક મનુષ્યમાનસશાસ્ત્રીઓ માત્ર વાળનાં લક્ષણ ઉપરથી જ જાતિસમુદાયોની વિભાગણી કરે છે. એ ત્રણ રીતે યદ્ય શકે: Ulotrichy (એટલે બીની વાળ-વાળી), cymotrichy (સીધા વાળવાળી) ને leotrichy (ચોટાચોટા બંધિયા વાળવાળી). આદિવાસીની નીચાના વાળ બીની, કુટિલ નીતિ પેટે ખૂબ ચૂંચળાવાળા અને ખરબચડા. મીનના મોગોલોઈડ જાતિસમુદાયના વાળ એકદમ સીધા-ચાલા નવા; જરા થલુ વળાંક નહિ; અને નાખો તે વાકડાંની પડીઓની પેટે સીધા જ પડે. કોકેસાઈડ-હિન્દો-યુરોપીઅન-પ્રજાના વાળ ચોટાચોટા બંધિયા; ગુજરાતમાં આ વાળ થલુ બાને બેલા મળે છે.

સંસ્કૃતિઓના સુભગ-મધુર મિલન સમા આ દેશમાં આદિ બૃમિવાસીઓ ને બહારથી આવી વસેલી પ્રજાઓ એ જે મોઢા ફાળો આપીને તેનું રાનાતન જીવન સંસ્કૃતિ ને એકરસ કર્યું છે તેની અજબ હડી-કતો આમાંથી જાણશો.

આપણે ત્યાં આતર અને બરફ મુખથી લાગ્યા એ તમે જાણતા હતા? એ જ રીતે મોખા ને શોપારી કોણ લાગ્યું? માટીનાં વાસણુ ઘડવાની કળા, લોખંડ અને દૂધના ઉર્પયોગ, આપણો અને જંતરજંતર, નારીનું મુખ ને બાંધી નીતિમતા ત્રણે આપણી સંસ્કૃતિમાં ક્યાં વહેજમાંથી આપ્યાં એ બધું રસાય છે.

અને એક બીજી માનગમન: આ લેખમાં આપેલી માહિતીના આગળ અભ્યાસ અને અવલોકન પરથી તમે કદી શકો કે માંધીજી ને બૂસાવાહ આસ્વાદન રેહસના અને રાનજી કદાચ ભૂમધ્યશાળી હોઈ શકે. અને એ જ રીતે જવાહરલાલ અને સુભાષ બોસ કે અશોકકુમાર અને શોભના સર્ગર્થ કયા સમુદાયના હશે તેની તમે કદપતા કરી શકો!

કેટલક વળી આંખના રંગ ઉપરથી જ જાતિસમુદાયો વિભાગે છે, તે કોઈક વળી નાક ઉપરથી. આગલીના રંગ ઉપરથી પણ દુનિયાની વસતિના મજુ ભાગ કરવામાં આવ્યા છે: કાળા, ગ્રાસ અને પીળા. (૧) આફ્રિકા, (૨) યુરોપ-ઈન્ડિયન અને (૩) ચીન-જાપાનમાં અનુ-

જાતના મજુ મુખ્ય જાતિસમુદાયો તેમના ચહેરામાં જે તરી આપતાં લક્ષણોથી જાણાય છે એ તે સામાન્યતઃ ધણીના હાથમાં દરો: (૧) આફ્રિકાના દખરીઓના રંગ કાળો, વાળ ચૂંચળાવાળા-બીની, વાંદડિયા અને ઢોહ નડા. એમને મેમાનિડો નીચોઈડ જાતિ કહે છે; (૨) ચીન-જાપાન આદિ ઈશિયાત મુલકવસીઓના રંગ પીળો, વાળ સીધા—એકઠા સાલાં જેવા, નાક ચોળાં, અને આંખો નાની. એમને મેમાનિક પરિભ્રાષામાં મોગોલોઈડ કહે છે. (૩) યુરોપ-ઈન્ડિયન આદિના વાસીઓ રંગ ગ્રાસ કે ધટવર્ણી, ચોટાચોટા બંધિયા વાળવાળા, સરસ કાનનાં, આંખો જરા માંડની, ચહેરા તથા નાક લાંબાં. એમનું સામાન્ય નામ કોકેસાઈડ કે આર્યન. એમાં પોતનું પેસ વિભાગ છે: ઉપર યુરોપ હરના વાંદ ગ્રાસ તે નોર્થિક, મધ્ય યુરોપમાં વસનારા તે આસ્વાઈન, ભૂમધ્યના હિન્દાસાની ગોમરના દેશોના જરા ક્ષવા-પટવર્ણિતે ભૂમધ્યશાળી, વચેર.

હિંદમાં સૌ પહેલા આવીને વસનારા અથવા તેા અહીંના જ મૂળ ભૂમિને 'નીમીટો' સમુદાયના હોય તેગ જણાય છે. તેના નમુના રૂપ માવલુકાર-કેચીનની ટેકરીઓમાં વસતા શૂંચળિયા વાળવાળા દાદર લોકો: (૧) ઢૂંકા વાળના; (૨) લાંબા વાળના. હિંદનો એવો જ બીજો આદિ વાસીઓના સમુદાય તે પ્રોટો-ઓસ્ટ્રેલોઇડ લોકોને. તેમનાં પછુ રંગ, નાક, હોઠ વગેરે તેા નીમીટો જેવાં જા ફર ગાય માળેના. એમના વાળ મુંઝાળા ને બંધિમ, તેના નમુના રૂપ (૩) માવલુકારની ઠરાસી ભતિની સ્ત્રી, અને (૪) રેવાનો બાઈગા ભતિનો આદિવાસી.

કમે આ રંગવાળી પ્રભાઓ ગળી આવે છે. પછી એ રંગોની ધનતા અને સંકરતા પ્રમાણે તેમાં કેટલાક કૃપ-સમુદાયો પછુ પારંવામાં આવે છે. પછુ આનંદાસ મુખ્યત્વે બે વિભાગણી ગાય છે તેમાં તેા હવે આ ગળાં જ એંગ્લો લેવાય છે, અને એ ગળાં એંગ્લોની ક્રિડ-સરખી વિશિષ્ટતાઓ ભતિસમુદાય નહીં કરે છે.

અભ્યાસની અરથ

પછુ કોઇ કહેશે કે આ ભતિસમુદાયોના અભ્યાસની જરૂર શી? નાત્સીઓએ પોતે કાચી ભતિના હોવાનું રચાપિત કરીને એ લુલ્લય વરસાવેલો તે ગાતાવીને ઘણા કહેરી કે આવી પોરી ને અર્થવેદાનિક બીનાએ પકડી લઈને જ નાત્સીઓ ચઢી લોકોનું નિહંદન કાંડવા બિડા દલા, ને પોતાની કચ્ચ 'નોર્ડિક' રેઇસ'ને ન હોય તેની નફરત કરતા હતા જાનને એટલે જ નોર્ડિક અને શુદ્ધલિંગુશ્ચ આર્ય, અને એ જ આદ્યમનીર થયા સભ્યએલો; બધી સંસ્કૃતિ પછુ એ જ ભતિ-સમુદાયે આપી છે.' વગેરેના કાવો નાત્સીઓ કરતા હતા.

પછુ આપણે એમની આ ધુનિયાદી દલીલોમાં ગાનતા નથી. ભતિસમુદાય ગાન શરીરના અવયવો પ્રમાણે જ ગણાય. એની સાથે સંકરણ કેટલે અરો ભાગાએલો છે તે આપણે આને ન કહી શકીએ. માનસિક વિકાસમાં અને ભૌદિક શક્તિમાં કઈ ભતિ કોના-પી ગરિયાની છે એ પછુ કહેવાને અહીં આશય નથી, કહી સહાય પછુ નહિ. આજ આ અભ્યાસ ગાન છવ-સાસ અને પરંપરાસાસની જ દષ્ટિએ છે. એની અમત્ય ઘણી છે. એના સિવાય હેરાનો ખાદિ છંતિદાસ નહીં જ ન સહાય. આપણા ગુજરાતમાં પહેલું કોણુ આનેલું અને ક્યા કે? બોલો, પછી કોણી, પછી કણુબી? કે બીજે કોઇ ક્યા? કે કઈ શારીરિક વિશિષ્ટતાઓવાળી પ્રભ અમુક હવગાન મહન કરી શકે અને કઈને શું નહીં ફાવતું, એય આ સાસની માણુગ

પટે, અને ભવિષ્યની પ્રભાઓનું સન્દેહ પર્ચનિયન કરવું હોય તેા આ સાસ નહણું જ પટે. આ તેા ઘણા થોડા કપયોગ ગણાવ્યા.

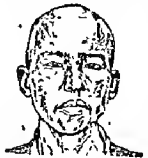
કુનિયાની ભતિસમુદાયોના પરિગય પાછળથી આપીયું. આને તેા હિંદની વસતિમાં કેટકેટલા ભતિસમુદાયો છે અને ક્યાં ક્યાં છે તે નેહણું. પછુ આ વર્ગેલી સ્વીકારતાં પહેલાં એક વરડુ ઉમેરવાની. આ વિષયમાં તબ્બોને એમુક ગતલે છે. પછુ આપણે તેા ૧૯૩૧ની વસતિગણુનોગાં ભતિસમુદાય કપર કામ કરનાર હો. શુદ્ધાને આધારે અહીં આકીયું.

નીમીટો

આરતમુગિ કપર પહેલા આવનાર, અથવા અહીંના જ ભૂમિને તરીકે નીમીટોને ભતિસમુદાય હોય એમ સાચે છે. જગનારયામાં વર્ણા નીમીટો (દળસી) સમુદાયના જ કોઠા અંશ રૂપ એ જણાય છે. આ સમુદાયનું મુખ્ય લક્ષણ એના વાળ છે. એ મૂળ જ શૂંચળાં શૂંચળાવાળા; એમની કાંધાઈ પ કૂઠ કે તેથી ય કોણી; કપાળ આ-ગળ પડી આવતા; હડપચો જરા પોતી અને આંખોને પ્રદેશ મુખમાં આ એનાં અન્ય લક્ષણ. રંગ ધને, પછુ નીમીટો કેટલો રયામ નહિ આદિ કા સિવાય ન્યૂની, ફિલિપાઇન, મલાયા અને આંદા-માનમાં નીમીટો મળે. આપણે ર્યા માવલુકારની ટેકરીઓમાં રહેતા દાદર અને પુલાયન લોકો તથા ઠરાસી અને વાયાનાડની ભતો પછુ નીમીટો સમુદાયમાં છે.

પ્રોટો-ઓસ્ટ્રેલોઇડ

આવો જ એક બીજે સમુદાય પછુ હિંદની આદિવાસી પ્રભમાં છે. પહેલા ભતિસમુદાયના અહીં આત્યા પછી એ તરત જ આવી પહેલંચો હોય એમ સાચે છે. રંગ, કાંધાઈ, ચપડાં નાક, આગળ પડતા હોઠ વગેરે વિષયોમાં એ નીમીટોને મળતા આવે છે. પછુ

હિંદની પીળચકા રંગની ને કોણી આંખોની નહીંની નેપાળ-મલાયની પ્રભ પેશી-ઓઠોદાઇડ સમુદાયની ગણાય છે. તેના નમુના રૂપ (૧) આસામનો સેમા નાચા અને (૨) ભૂતાનની લેખ્યા સી; એવો જ બીજો તરી આવતો સમુદાય તે દક્ષિણ હિંદના રયામણી લોકોને. તેઓ પેશી-એડીરેનિયન (બુમ્-ચસાપી) સમુદાયના છે. નં. ૬ મદુરાનો તાગિલ શાકણ અને (૪) કોચીનની નાયર સી તેના નમુના છે.

ભ્રમધ્યશાળીના વધુ નમૂના (૧) સીમીન્ટી નામજ્ઞી બ્રાહ્મણ; (૨) મરાઠા બાઈ; (૩) બંધારાજી શાહજી યુરની ને (૪) માલિયાવાડી નામજ્ઞ બ્રાહ્મણ

બંને વચ્ચે મુખ્ય ફેર માત્ર વાળમાં છે. એ સમુદાયના વાળ ગંગાનાં-વાળા નથી હોતા, પરંતુ મુંબાણા અને બાંકાદોષ છે. આને પ્રોટા-આરોહીસાઈટ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે આરોહીયાની આદિ પ્રત્યની સાથે એ ભલિ ગળતી આવે છે.

દિંદની આદિવાસી પ્રત્યઓમાં તથા અગાઉ નેને સંત્યજે ગણવામાં આવે છે એ ભલિઓમાં આ સમુદાયનું શોધે પ્રમાણ છે. મધ્ય અને દક્ષિણ દિંદની રાની પ્રત્યઓમાં આ જ લક્ષણ છે. મુઝ-રાતના ભીયો, ગામડોત, ફળજાગેતા તથા કોંકણ અને દક્ષિણના મેન્સુઓ વચ્ચે સી આ વર્ગમાં જ આવે.

મીઝોસાઈટ

આ ભલિપ્રમાણને તે વાળક પળુ ભણે છે. મીઝો બ્રહ્મણ શોડા વાળ, રંગ ફળુપરો સંદ્ર ભૂવો રૂઝો પીયો, ગદેરા કંઈક ગપટો અને ગાઠનાં ટાડકાં જરા વધારે ઉપરોશો-મીઝાં આ એની વિશેષતાઓ. આંખ તારી અને ઉપરના જાંઘમાં ગામડોતી એક કરગરીથી (Epicanthic fold થી) ઢાંચેલી. શીન-ભપાન-તિજોટની પ્રત્ય આ જ સમુદાયની છે.

આ મીઝોસાઈટ ભલિ-સમુદાયના આપણે ત્યાં વળુ વિભાગ ઘણ શકે. પહેલાં આદિ મીઝોસાઈટો-નેગલામાં ઉપતી વિસિજવા-આ આસ પ્રમાણમાં નથી. શીન મીઝોસાઈટો કરતાં એમાંમાંમાં જરા લાંબો હોય છે અને માથાને પાછળથી માથ ઉપરોશો હોય છે. દિંદ-અદરેશની ચરદરે અને આશામાં રહેતી રાની પ્રત્યઓ-માં આ વર્ગ મુખ્યતઃ છે. (૨) બીજે સમુદાય એનાં નાનાં માથાં અને રવામાવમાન રંગથી જાણ્યું આવે છે. ચિતામીય જિંદગાની દુનિયા પ્રત્યમાં આ સમુદાય જાણાય. ત્રીજે સમુદાય તિજોટની પ્રત્યને. સાલપ્રાંચ અને ગપડાતા રંગવાળા એ લોકો પીનવથી સદગ જ જુદા પડી જાય છે. એની મુખ્ય વસ્ત્રિ સીંચીય અને યુવાનમાં.

ભ્રમધ્યશાળી

આ ભલિ-સમુદાયો સિવાય દિંદની વસતિમાં વિશ્વસનીય સમુ-

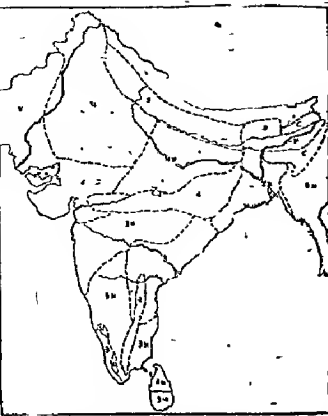
દાયો વળુ ઘણુ છે. આમાં ભ્રમધ્યશાળી (Mediterranean) વસતિ ઘણી જ છે. એને ભ્રમધ્યશાળી કહેવામાં આવે છે, કારણ કે ભ્રમધ્ય સમુદના દિનારે રહેતી પ્રત્યઓની સાથે એ ઘણી જ ગળતી આવે છે. એનાં મુખ્ય લક્ષણો: સાપારણ લંગાઈ, લાંબું માથું, ચારીર-બંધારણ નાલુક અને ફૂણુ વડન. આ પુરતી ઉપર જ્યારે દિગયુગ પડે ત્યાં ત્યાં ઉપર આદિકાના ધારનાં મેરનામાંથી આ સાખા ફરી પડતો વર્ણમાં આપણી તરફ અને પશ્ચિમમાં બીજે અર્ધ દશે આ સમુદાયમાં વળુ વળુ વિભાગ પડે છે. પ્રથમ: ભ્રમધ્ય સમુદ તરફની જ સમુદાય એકદમ પહેલાં આનાં તે ગળત જતા દક્ષિણ દિંદના પ્રશંસી આજના તામિલનાડમાં એ જુલ્ય મંજો કાન્યકુબી-બીજે-શિયુ બીજની સંપ્રતિના ધરે રાગોતો. તેઓ આ ભલિસમુદાયના હતા એમ મનાય છે. આ જ ઉપર દિંદની વસતિમાં અને રેશના ભદ્રપ્રોમાં એનું વળુ શોધે પ્રમાણ છે. સાપારણથી સારી જંની લંચાઈ, લેપટો લાંબોના રંગ ને કમાની કપાળ આ એનાં વિશેષ લક્ષણો. ત્રીજે વિભાગ રંગમાં ઉપરના બંને વિભાગોથી જુદો છે. પેલખમાં એ ભલિ પ્રમાણમાં. સિંધ, શામુતાના અને અયોધ્યામાં સાપારણ, મુઝરાતના નામજ્ઞ બ્રાહ્મણો આ વર્ગમાં મુકવામાં આવે છે.

પરિચીત-મંદ્રી-સિરસ

પહેલાં માથાવાળા (એનું સારીય નામ મંદ્રી-એન્ટ-Brachycephal ભલિસમુદાયો દિંદની વસતિમાં ઘણુ બંને જરા છે. આમાં વળુ વળુ પ્રકાર છે: (૧) પશ્ચિમ-દિંદી જંની-સિરસ: એને આદ્યાર્જન વળુ કહેવામાં આવે છે ને, (૨) શિવારીક અને (૩) આરોહીસાઈટ. પહેલાં સમુદાયને આદ્યાર્જનનું નામ આપવાનું કારણ એ કે પહેલાંના આદ્યાર્જ પ્રદેશના લોકો સાથે એ ઘણુ ગળતા આવે છે. આદ્યાર્જના જો મિરમુનાં બીજે વિશેષતામાં શોડા અને પહેલાંમાં માથાં, સાપારણથી માલિને લિંચુ, મેરથી લંગાઈ, ગોત મે ને આદ્યાર્જનના નાક, મુઝરાત-કાલિવાણની વડીમાં આદ્યાર્જન વળુ જ મુખ્યતઃ છે. એનો ખાસ વિશિષ્ટ લક્ષણો એવા હોય

(૧) બાવનવરના રંગીય વનિક; (૨) મુઝરાતના નેસાઈ કાચરડ; (૩) મુઝરાતના તામિલ મંદ્રી એ વળુ આદ્યાર્જનનાર સમુદાયના અને (૪) પશ્ચિમ-દક્ષિણદિંદના પાળુ એ લોકો દિંદ-આવન સમુદાયનો નમૂનો છે (ચિત્રો-આદ્યાર્જનનું વૃદ્ધિચિત્રી પ્રેક્ષના પુનામાંથી)

દિશમાં પ્રાંતવાર ભતિસમુદાયો ફાંચવતો નકશો

૧-કોચીન ત્રાપણકાર ને મધ્ય દિશમાં ભંચોમાં નીચીટો તથા પ્રોટા-ઓસ્ટ્રોલોઈડ; નં. ૩ ત્રાપણકાર, ૩-અ તાલિસ દેશ તથા સીસોન, ભ ગદારાષ્ટ્ર તથા હેક્ટાબાદ, અને ૩-૬ લંકામાં પ્રોટા-ઓસ્ટ્રોલોઈડ, થી-મેડીટરેનિયન અને આફ્રો-આસિયિક તથા થોરા પ્રોટા-નોર્ટિક; ૪-ગુજરાત, કાઠિયાવાડ તથા ભટ્ટચિસ્ત્રાન અને ૪-અ બંગાળ આસામાં પેંશી-મેડીટરેનિયન તથા આફ્રો-આસિયિક અને મેડીટરેનિયન; ૫-પંજાબ-સિંધ તથા ૫-અ પુઝાપ્રસિ ને બિહારમાં ભૂગર્ભશાળી, હારીએન્ટર અને પ્રોટા-નોર્ટિક; નં. ૬ નેપાળ-તરાઇમાં વિળેટા-નોર્ટિક અને મેડીટરેનિયન; નં. ૭ બુતાન-સિંધીગ અને ૭-અ આસામમાં વિળેટા-નોર્ટિક અને પેંશી-મેડીટરેનિયન; તથા નં. ૮ અને ૮-અ ભૂગર્ભશાળી, આસામ તથા દક્ષિણ તિબેટમાં પેંશી-મેડીટરેનિયન અને મેડીટરેનિયન. (બ્રાઉન્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસના પુસ્તક પરથી)

૧. ક્યોલ વાલિયાઓ. બંગાળને કાચર અને મહુરાને ચેટ્ટી પશુ મેની સાથે આ ન વર્ગમાં ઘોસી રહે. આના થોડા ઓટો મહારાષ્ટ્ર અને તાલિસ દેશમાં પણ લેખ્યા છે. બીટી ટિનારિક સમુદાય. તે ૧-કોચિયાથી કોચિયા સુધીના આફ્રોસ પવંતવાસીઓ જેવા છે. ત્યાંજ નરા વધુ, સામકીતો દંબ કાળો અને સાથાં એટલાં પહેળાં હિં. નાક એકદમ લાંબું અને આજ પક્ષી જેટલું છેડે પહેળું. તીલ ગામેનાંદાડમાં આ ન ગુણુ ખૂબ ન પ્રમાણમાં છે. યીનારીક સમુદાય બંગાળ-ઓરિસાની વચ્ચેમાં છે. ચંદ્રાતલા પારસીઓને આ મેનેઇડ તરીકે મૂકી સાધ્ય.

હિન્દો-આર્યન-નોર્ટિક

હિન્દી બ્રહ્મ ઉપર ચક્રેલી પ્રભુઓની આધારતામાં સીધી છેલ્લી અને અમરની હેલેવાય તે વેદ-વેપી આર્યોની. આ ભતિસમુદાયને નોર્ટિક હેલેવામાં આવે છે. એમની શારીરિક વિશેષતાઓ: ધનુષી પારી કાચાહ, આંખો ભરા ગાંભીરી, માથાં લાંબાં પણ એવું ધનુષી પશુ; મોં લાંબાં અને નરળાં દં. આજે આ સમુદાય વાયવ્ય

પ્રાંતના પહોણામાં અને કાંદિર પ્રભંમાં મળી આવે છે. પંચબ, રમ્પુલાના અને ઉત્તર-દિલ્લા હવે વર્ગમાં એના ઘણા અંશ ભજવે છે. દક્ષિણી ચિત્ર-પાવન બ્રાહ્મણોને પણ એમનો વારસો મળેલો છે.

આટલી માંદગી પરથી આ લેખનો વિવેચી નાંચનાર આપણે સમાન્યતાની ભૂમિઓ મેળવેલેને તે કાણુ કે કયા ભતિસમુદાયની હશે તે અનુમાની રહે. એવા પ્રયત્ન કરવામાં કોઇ પણ ભૂમિ-ઓની 'રેફેસ' હેલવાનો કોઈ અર્થ નથી; છતાં જે એ પ્રયત્ન આનંદ સાથે જાને નરૂર આપી રહે. રાજકાલ ભૂમિઓ લઈને જે કહી રહે કે માંદગી અને ભૂગર્ભશાળી આફ્રોસ; નવાહરલાલ નોર્ટિક-મેડીટરેનિયન; દારદ અને સુભાષ મોઝ આફ્રોસ હેક્ટો-શિરસ અને રામજી ભટ્ટચિસ્ત્રાળી રેફેસના હોઇ રહે. ચિત્રપટની દુનિયામાં અસીતભજનને રાધામેહન આફ્રોસ; રોષ અપ્પાર અને મગદર-પાન નોર્ટિક અને મોટાકુમાર તથા સુરેન્દ્ર ધીનારિક રેફેસના હોઈ રહે. મોભાના રાજ્ય અને વનગાલા મેડીટરેનિયન-નોર્ટિક; ગતેરમા ગોશોલોઈડ ને સુનન્દા આફ્રોસ હેક્ટો-શિરસ કહી સાધ્ય. આ પણ ભૂમિઓ તરફ એવાનો એક અનેઓ રહેતો છે.

ભતિસમુદાયો અને સંસ્કૃતિ

આ બધા ભતિસમુદાયો-આપણાં દેશમાં જેમ એક પક્ષી એક આવતા મથા તેમતેમ સાધમાં પોતપોતાની સંસ્કૃતિ પણ લાંબા હશે. આ વરુદ નવી નથી. મુખ્યત્વે અત્તર તથા ઘરફ લાવેલા, અને અંચેને હર, કાટપાટન અને છરીકાંડા લાંબા એ જેમ આપણે મેળુ-નજુડું છે, તેમ આદિકાળમાં આવેલા આ લોકો કું લાંબા હશે એ કહેવું જોરે થણુ પુરુષ છે. નિશ્ચયાત્મક હેવા નેટલી આપણાં પાસે મસાલો નથી. એ દિશામાં મનુષ્યવિદ્યા એ હજુ થણુ કરવાનું હશે. આજે તો વિદ્યાનોમાં હરેક ભતિ-સમુદાયના સારફતક દિશસાથિ કેટલીક પ્રમાણિત અને પ્રમાણિક માન્યતાઓ છે. વધુ સાધ ન સાધ ત્યાં સુધી એટલી ન ગણાય.

પ્રોટા-ઓસ્ટ્રોલોઈડ ભતિ પશુપાન, ભૂગર્ભશાળી, ભોખન-ગામના એ અને નરુમતર લાવી હશે. સાથે ખાવામાં નાતભતના બેદરાષ અને આવરસાનીય લાભવિધેય તે આજે ક્ષાતિસંસ્થાના મૂળમાં છે એ પણ તેમને ન લઈને હોય. દેશના, આ, બોખા, કાચના, મુખ-વાસની સેવપારી અને ગાયાનો શિકાર એ મોશોલોઈડ સમુદાય લાવેલો. એમાંની ન એક સાખા નાભિયેર ને અનેનસ આપણે ત્યાં વગાડનાર. કુંશરિલ્પ (ધડા જેવાં વાસણો) ધડવાની કળા પ્રથમ ભૂગર્ભશાળી લાવેલા. મનુષ્યધર્મ અને ફરદ-માન્યતાઓ, નારીનું મૂલ્ય અને માન, તથા આપણે ત્યાં પ્રથમ નિકેલેલી મેહન-નેરોની અને હડાપ્પાની સંસ્કૃતિઓ એક થા બીજી ભૂગર્ભશાળી પ્રભને ન આજારી છે. પાણેલાં પશુઓ, નદી ઉતરવાનાં સાધનો ને નર-અવરથ પણ એઓ ન લાવેલા. રાગપ્રસાદ ચંદા નાગવા વિહાંન કહે છે તેમ મુજરાત-બંગાળના ભૂમિ-ગામો અને ધર્મેલેલી લાગિએ આફ્રો-હિન્દીકી ભતિસમુદાયની હનુની લઈને છે. નોર્ટિક પ્રભ આપણે ત્યાં લોખંડ, થોડા અને ધવ લાવેલી. ધમ્મો કપયોગ, ગદીકાં પીણાં, જુગારની રમત અને રચની શરતો એમની સાથે આવેલાં. આર્થ બાપા એ એમને આલો દાળેા. એમના ભૌતિક સંસ્કૃતિના ફાંચ કરતાં થા ચિંતનદેશમાં 'જુદ'ની વિશાળતા, નીતિના મહોખ્ય આદર્શો, કપનિપદેશમાં બોધિતાં ફિલ્સૂફીનાં સંખાપણે અને વિજ્ઞાનની પ્રયોગ શાખાનું ફલકેશીકરણ આ સો એમને મેહન દરનજે ચરિયાતો કાળો છે. એ તો આજે થા આપણા વતનની સંસ્કૃતિનો નિગર પ્રાણ છે.

(ભત્યુઆરી ૧૯૪૪) ૧૩

હિંદી કલાનાં રૂપ અને રહસ્યદર્શનના અગ્રણી આધિષ્ઠાત્રક, દલકતા યુનિવર્સિટીના વાગીશ્વરી કલાપદના આચાર્ય અને 'રૂપમંડા' તંત્રી વિખ્યાત કલાવિવેચક શ્રી અર્ધેન્દ્રકુમાર ગાંધુલીની દલગમી લખાગોલ

શિલ્પ-વિજ્ઞાન

અનુવાદક - સૌ. અપભ્રિંજન ત્રિવેદી

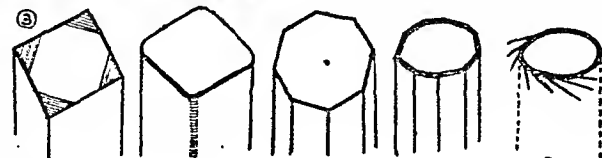
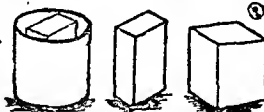
જનસામાન્યને પણ સમજાય તેવી સારી સરળ રીતે અને સંખ્યાબંધ દૃષ્ટાંતસિદ્ધા સાથે

કલાનાં રૂપ-રહસ્યની શાસ્ત્રીય સમજણે આપતી આ લેખગાળાના પહેલા વિભાગ 'ચિત્ર-વિજ્ઞાન' પછી આ બીજો વિભાગ રાફ થાય છે.

ભાસ્કેચ અને તક્ષણક્રિયા (કાતરવા)થી થતું શિલ્પ એ ત્રણ માનવું (ત્રણ માત્રુવાણું) ચિત્ર છે: દૈર્ઘ્ય (લંબાઈ) પ્રસથ (પહોળાઈ) અને ધનમાન (ઝડાણું)-Length, breadth and depth-three dimensions. પ્રકૃતિનાં જુદાંજુદાં દ્રવ્યો ને મૂર્તિઓ જેવી રીતે ત્રણ માન (three dimensions) વડે આકાર અને જમીન રેખા બસાં રહે છે, તેનું અનુકરણ કરીને આકાર (શિલ્પકાર) અને મૂર્તિકાર એની વાસ્તવિક પ્રતિમૂર્તિ લાદડાં કે પત્થરમાંથી કાતરી દાઢે છે. એકાદ ચારસ પત્થર, લાદડું, દાડડું કે એવી કોઈ દહણુ વસ્તુમાંથી છીણી-હથોડા વડે કે એવા જ કોઈ ઓલ્તરથી નકામે ભાગ ધોચેધોમે દંડારતા જઈને શિલ્પી પોતાની કલ્પિત મૂર્તિ આપણી નજર આગળ ખડી કરે છે. આપણે ઝાટની કોઈ ચોળાકાર ડાળામાંથી તેનાં પડમાં ડાસી કાઢીને તેને ચોરસ રૂપ આપી

ઉપર ચિત્ર: ૨ આગસાં પગ વાળીને અને રશિમડાં ચરદન પર ડાળીને મોં ડાઢું કરી રહેલા દરેજનું આ શિલ્પ દલ્લદો વર્ષે પરના આદિ માનને દાડદાના ખંજરીની મૂક-રૂપે દંડારેલું.

ચતુષ્કુખ ધન કે સ્તંભ બનાવીએ છીએ (જુલોના ચિત્ર નં. ૧) એ બારેકર્થ-શિલ્પનું બહુ જ સહેલું ને સરળ કલાદરજ છે.

પણ છતાં બારેકર્થે કરતું એ કોટડું સહેલું અને સરળ નથી. એકાદ ખરબચડા કે જોળ લાદડા થા પત્થરને ડાસી કાઢીને તેમાંથી ચતુષ્કુખ વસ્તુ કાતરી કાઢવી એ તો બહુ જ અદ્ધ પરિશ્રમવાળા અને રમળ નેપુણ પતાવની આદિ કાળગી તક્ષણુ-વિદ્યા છે. ઉક પ્રાચીન તિહાસિક કુચમાં (ઇતિહાસપૂર્વ કાળમાં) પણ આદિ માનવીઓ પથુનાં દાડકા કાતરીને તેમાંથી પથુનાં પથુગોની આકૃતિઓની સાધારણ પ્રતિમૂર્તિ બનાવી ગયા છે. લગભગ ૨૫,૦૦૦ વર્ષ પહેલાં આવી દાડકામાંથી કાતરી કાઢેલી પથુની એક મૂર્તિ સ્પેનના પીરીનીઝ પર્વતની ચુડામાંથી પુરાવાત્વિકોએ શોધી કાઢી છે. (ચિત્ર નં. ૨) એ આદિ યુગના આદિ શિલ્પીને યોગ્ય વસ્તુના અભાવને કારણે ચોતાની મરજી મુજબની મૂર્તિરચના કરવાને યોગ્ય મલ્ખો નહોતો. એટલે પથુનું જ દાડડું કોઈક પ્રાણી અથવા માણસની મૂર્તિને લગભગ મળતું આવડતું હોય એવું દાડડું લઈ, તેવી વિશિષ્ટ આકૃતિવાળા પથુ અથવા માણસની આકૃતિ (ચિત્ર નં. ૩) તેઓ એ દાડકામાંથી કાતરી ગયા છે. શિલ્પકળાની એ આદિ અવસ્થામાં આજની જેમ કળાનુકંમે (ચિત્ર નં. ૪, ૪ક, ૪ખ). ચતુષ્કોણ કુખ કાતરવાની યોગ્ય સાધના નહોતી. એ તો ધીરેધીરે શિલ્પકળાની કલતિ થતી ગઈ તેમજ વિધિવિધિ રૂપની અને જુદાંજુદાં અવયવોના અવરૂપ વિવિધ પાસાં (many planes) વાળી મૂર્તિઓ કાતરવા લાગી.

કોઇપણ ચોખંડા લાદડા પત્થરને ફક્ત ચાર પાસાં અથવા ત્રિશા (plane) હોય છે. પથુ એ ચોખંડમાંથી જ્યારે ચોખાકૃતિ કરવાની હોય છે ત્યારે તેને ડાલવા માટે તેનાં ચોડીચોડી જગ્યા રાક્ષતાં અસંખ્ય નાનાનાનાં પાસાં (face, plane, surface) નજરે પડી આવે છે (ચિત્ર નં. ૫). ખરી રીતે જોઈએ તો માણસ અને પથુના અવયવોના જુદાજુદા વગરિ પથુ એવાં અસંખ્ય પાસાં (plane)ના સમુદયો જ બનેલા છે. તેમાં જે માણસનું યુગ્મ ને તેનાં અંગપ્રત્યંગો તો પથુઓ કરતાં પણ ઘણાં વધારે અને અતિશય નાનાનાનાં સૂક્ષ્મ એવાં પાસાં (plane, face) વડે બનેલાં છે. (ચિત્ર નં. ૬, ૬ક, ૭). આ બધાં તેનાં જુદા-સૂક્ષ્મ પાસાંનીય પ્રકારમાં રૂપરચન કરતે પડતા નથી પણ આઉરા પ્રદાશનાં સૂક્ષ્મ રશિમજોમાં જોવામાં આવે તો

૧૦

૧૧

પત્થરના માથા ફતક(સપા-
ટી)કપર ૧૮ કેતરસાં ફરીને
કલાનેલાં અર્ધસિંચ (સા-
રસ્ય)ના મળ્યું પ્રકાર છેઃ
ગોળાં જોડાએલાં-લગભગ
દેખાડપ-કર્મિત ચિત્રો(૪-
૫સાઇઝઃફૂટના);જાડાંજો-
ડાએલાં ફતકચિત્રો (બાજે
રીલીફ); અને ચાતિંગોડાજી
લઇનેકલાનેલાંઆરસ્ય(દાઉ
રીલીફ). સામે આપેલાં
ચિત્રો(માં)નં.૧૦-સિંધુનદી-

પણે આદે જાણુથી જોઇને, રપર્શ કરીને, સાચ વરતુની માફકતેની
અનુભૂતિ યોગની રાખીએ છીએ. શિલ્પના સાધન વડે, શિલ્પી દુગ્ધ
પ્રદૂતિના રૂપ જેવી જ પ્રતિભૂતિ બનાવી શકે છે. ચિત્રની માયા
(illusion)નેમુકાબજેસિલ્પનીબનાવેલીપદ્ધતીનીમાયા(illusion)
વધારે વારંતવિક, (realistic) અથવા વધારે આદ્યુપ સાચ રૂપ છે.
(ચિત્ર નં ૬, ૬-૬, ખ-ગ).

કેટલીક વખત જોઈતા માપના સાધન (material)ના અભાવે
છોટા પાણી અવધનની, round, જોડેકે આદે તરફથી દર્શનીય
એવી મૂર્તિ રચી નથી શકાતી. અથવા તે બીજા કોઈ પણ કારણસર,
શિલ્પી; તે વરતુના ફતક ફતક ન—સપાટીનું જ અવલગન લઈને
તેમાં ચિત્રનિર્માણ કરે છે. (ચિત્ર નં. ૧૦, ૧૦૬). એને રમણ રૂપાંતર
ફતકચિત્ર (bas-relief અથવા low-relief) કહે છે. આનું ચિત્ર
બદ્ધમુખી નથી દોઢાં; ફતક સામેથી જ જોઈ શકાય છે. ધણું મંદિ-
રોની દીવાલો કપર અથવા ગોળાવામાં આવી ભંતના જોડા જો-
ડાએલાં ચિત્રો (reliefs) દેાય છે. પ્રાચીન ગ્રીસ દેશની કંઈક અ-
થવા રાજાધારની કપર આવી ભંતનાં શ્રેષ્ઠ બારેક-ચિત્રોનું સુંદર
નિર્માણ છે. મીન દેશના અતિ પ્રાચીન શિલ્પમાં એના કરતાં જે અલ્પ
મંત્રીર જોડાં જોડાએલાં ચિત્રોના ધણું મનોહારી દર્શનતા છે. ત્યાં-
ના દાન યુજના રાજાધારનાં જાગી કપર (કરોનાં પડખાં કપર)
એ પ્રકારનાં આળાં—શીજી રૂપે—જાનકાએલાં ધણું ચિત્રો જોવામાં
આવ્યાં છે. (ચિત્ર નં. ૧૧) આ એવીજોડાએલાં કપરોનું રૂપ-
ચિત્ર (relief) નહિ, પણ કર્મિત રેખાચિત્ર (incised drawing)
કહેવું જ જાય છે. યુરોપના અતિ યુનના ખ્રિસ્તીશ્વરમાં, દાવી-
૧૧ (નન્યુઆરી ૧૯૨૭)

ને કાંડે પાંચ લગભગ વર્ષ પર ચિત્રોની સંસ્કૃતિના કાળનું માણીનું તકની-
માં કલાવેતું જુવનના કર્મિત ચિત્રવાળું સીત છે; નં ૧૧-એથેન્સના
પાર્થેનન દેવળમાંથી મળેલું જાડા જોડાજીવાળું શ્રીક બારેકરું છે; નં. ૧૨
આરોરીઆના રાજામહેલના ખંડિયેરની આજ્ઞાભારેરની ભીંત પર
ધવાએલી સિંહજીની વેલના બચ્ચા કરતું ફતક ચિત્ર છે; નં. ૧૩-ચીનની
પ્રાચીન કંઈકરોના પડખા પર આવેલા જોડાકર્મિતચિત્રોપછીનોનમૂનો.

૧૨

દાંત કપર કેતરસાં જાઝરીલીફ-bas-reliefs (ફતકચિત્રનાં)
લઘુક ફતકનાવાળાં ધણું દર્શનતા છે.

આ ફતકચિત્રો (bas-relief) કરતાં વધુ મંત્રીરરીતે (મોટાકે વધુ
જાડાં)કેતરસાં ચિત્રોને, Alto-relievo અથવા high relief કહે છે.
એવાં દાઉં રીલીફ high reliefમાં શિલ્પીને પોતાનું વસ્ત્રવ વધારે
રમણ બાધામાં કહેવાની તક મળે
છે, કેમકે એવાં જાડાં જોડાએલાં
ફતક-ચિત્રોમાં દૂરવ અને નિપર-
વરતુનું બનભનનું વિવરણ શીજી-
વરથી પ્રકારી શકાય છે. પ્રાચીન
એથેન્સ નગરના વિજવાત પારે-
ન મંદિરમાંથી લાવેલું-શિલ્પ
એવા જાડા જોડાએલા ફતક-
શિલ્પનું રૂપ નિર્માણ છે. (ચિત્ર
નં. ૧૨) પ્રાચીન સારનના શિલ્પ-
માં તે આવાં જોડાં જોડાએલાં
તથા જાડાંજોડાએલાં ફતક-ચિત્રો,
કર્મિત ચિત્રો તેમજ અનુમૂળ સિ-
લ્પો (bas-relief)ના high-
relief, incised drawing તથા
sculpture in the roundના
આવેત ઉત્તમ પ્રકારના અને નિ-
શુભાર નમૂના છે. (પાક)

સંગીત

પ્રાચીન નાર્મકશાસ્ત્રમાં અનુગ્રંથ પ્રમાણે સંકીર્તનમાં ધ્રોવ, વાદ્ય અને નૃપ એ ત્રણે કલાઓ અમાલેય વાલ્ય છે. જ્યુ તેમાં કીર્તન મુખ્ય દોષવાદી જેવે જ સંકીર્તન હોવામાં આવે છે. તેના એ પ્રકાર છે: 'માર્ગી' અને 'રંગી'. પ્રાચીન સંકીર્તન પ્રમાણે દર્જી દાસમાં પ્રચલિત છે તેને રંગી સંકીર્તન હોવામાં આવે છે. રંગી સંકીર્તનમાં કમ્પોઝિટો વિદિગ્રહવાની ખેલા જોઈ શકાય છે. જ્યુ રંગી રસિજીમાં અને દિગ્રહવાની દિશના અન્વય આપમાં પ્રચલિત છે.

નાટક મેલીટને સંકેપ નાટ (અચાન) સાથે છે. તેની રચના વિષે નાટ્યરત્ન આ રહે છે કે હજારમાં અલગે નાટવાની રીતો હોય છે. જે અલગે પ્રથમ મનને પ્રેરણા વાલ્ય છે. મન દીરોગા રહેવા અગ્રિમે પ્રેરે છે, અને અગ્રિ દીરોગા રહેવા પચનને પ્રેરે છે. ને પચન પ્રથમ નાટિક રચનાથી રાજ્ય થઈ અનુગ્રંથિ થાય છે. તેને રંગીમાંથી અગ્રિ થઈ અગ્રે મુખ્ય પ્રથમ અગ્રિ રંગ પ્રથમ વાલ્ય છે તેને નાટ રહે છે.

કુતિનાનાના નાટીય પ્રકાર છે. તે 'સંકીર્તન' વાલ્ય 'દોષવાદી' તે કુતિ રહેવાલ્ય છે. હજારની અંક રહેતી જમુક નાટીયાના આધારે આ કુતિ-નાટ વાલ્ય છે તેમાં પ્રાચીન નાર્મકશાસ્ત્ર હોય છે.

રંગરત્ન: નાટીય કુતિમાંથી આન સ્વર રાજ્ય વાલ્ય છે. તેની નામો: વાજ, જાજ, રાજા, રાજ્ય, રંગમ, રંગમ, રંગમ અને વિજાઈ. આ રંગોને સંકેપમાં (તેના પ્રમાણરોને આધારે) સા, રી, ય, મ, ધ, પ, ની, નેપી કલા આપવામાં આવી છે. એ રંગો સીટીની સંકેપ મોમિટીથી મરિશાલ મોલાલ્ય છે. આ સ્વર રંગોના રંગપત્રાન મારે તે રંગ રંગને નાર્મકશાસ્ત્રમાં અનુગ્રંથ પ્રમાણે રંગ રાજ્ય રાજ્ય રાજ્યમાં આપે છે. હોય છે કે પ્રિય વજ, માત્ર અજમ, વજી, નાપિય, રીય પત્રી અજમ, રાવલ રંગમ, રંગો રંગમ અને દાષી નિખાર રંગ મોલે છે.

એ રંગ રંગના પાળા ને પ્રકાર છે: રંગ અને વિજાઈ રંગ પાળાના નિયત રચનાથી અગ્રેયારે વિજાઈ અને છે. તેના જમુકોગ ને તીય રંગ ને પ્રકાર છે. પાળાના રચનાથી પાળ્ય રહેવા રંગને રંગમ અને રંગ રહેવાને તીય રંગ રહેવામાં આવે છે.

આ રંગરત્ન રંગોમાં જોઈ આ રંગ રંગ: વારી, રંગારી, અનુ-વારી અને વિવારી. રાજીના મુખ્ય રંગોને વારી, ઓળેને રંગારી તેમજ વારીના રંગોને અનુવારી રહે છે; અને રાજગા રંગને દોષ તેના રંગરો વિવારી રહેવાલ્ય છે.

સંકેપ: એક 'આ'થી જોઈ 'આ' મુખીના સ્વર રંગોના એક મુખમાને સંકેપ રહે છે. તેના જમુક જમુક પ્રકાર છે: મંદ્ર, મધ્ય અને તાર. મંદ્ર સંકેપને અચાન મુખ્યવામાંથી, મધ્યને રંગમાંથી ને તારને તારમાંથી રાજ્ય થતો સંકેપ છે. આ ત્રણે સંકેપોનું અચાન મુખ્ય મેલ-મેલથી મરિશાલ રીતે વાલ્ય છે. સામાન્યતઃ મુખ્ય સંકેપને અચાન મેલથી અગ્રિ સંકેપ મુખી પહેલે છે એમ રહેવાલ્ય છે.

આરોહ-અચરોહ: રંગોને એકમેકથી મરિશાલ કમમાં રાવામાં આવે તેને આરોહ રહે છે. એમાં સા, રી, ય, મ, ધ, પ, ની, તેની જ રીતે રંગના કમમાં રાવાને અચરોહ રહે છે. એમાં ની, મ, ધ, મ, ધ, ધ, ધ, ધ.

વાદ્ય: આ રંગો રંગોની અનુગ્રંથ વિદિગ્રહ પ્રમાણે એ વિનાયકે રચના રચનામાં આવે તેને રાજ રહે છે તેના જમુક પ્રકાર છે: જોડવ, માટવ અને સંકેપ. એમાં વાજ રંગો દોષ તે જોડવ, એમાં જ રંગો દોષ તે માટવ અને એમાં રંગો રંગો દોષ તે સંકેપ.

આ રંગરત્ન રાજના જોઈ જમુક જમુક એમાં છે: રંગ, રાજ-મરત અને સંકેપ. એ રાજની રચનામાં અન્વય રોડ રાજની રાજા ન દોષ તે રંગ: એમાં અન્વય રોડ મેલ રાજની રાજા દોષ તે રાજ-મરત અને એમાં મેલ રાજની રાજીના રાજા દોષ તે સંકેપ.

રાજ-સંકેપાનુ અન્વય રોડના નિયમો જમુક છે. એમાં (૧) તેમાં મેલમાં મેલ વાજ રંગો તે દોષા ને એમાં; (૨) આરોહ-અચરોહ દોષા ને એમાં; (૩) વારી-સંકેપ રંગો રંગો જમુક દોષા ને એમાં.

૧૯૪૬નો કુમાર-અનુદ્રક

એ જમુકેવજાલ ૧. રાજી, એ વિજુપ્રકાર વિજી તથા એ અનુવાલ રાજના નિર્ણયનારો. 'રંગ'ના વર્ગમાં 'કુમાર'માં આવેલાં મોલિક સાદિકમરંગો પછી શ્રી ચરોધર નમંદારાંકર મહેતાની નાટિકા 'રંગરોડનાલ' ને

એ વર્ગના રંગરોને પાત મળી છે એ મમાગાર પ્રકટ કરતાં આપને આનંદ વાલ્ય છે.

અલંકાર: રંગોની રંગ-પલરને અલંકાર રહે છે. એમાં સારી, રીમા; રીન, મરી, રંગ, મગ, મધ, પગ, પધ, મધ, પત્રી, તીય મધે. આ અલંકારને સારીમાં કે આજાપથી મગાય છે.

આલંકાર: રંગરો અલંકાર સારીમાંના નામમરોને બલે અચાર કે કલામાં રાવામાં આવે તેને આલંકાર રહેવામાં આવે છે.

તાન: રાજોને એ વિજાર રંગમાં આવે તેને તાન રહે છે. તાલ: તાલ એ અચરવનું અન્વય છે. શ્રીવ, વાદ્ય અને નૃપ એ ત્રણે રંગમાં તાલને આધારે જ છે. અનુગ્રંથ નિયત કાલ-મરિશાલ કે પ્રમાણને તાલ રહે છે.

મોલિક: એ તાલ મરિશાલ બનેલો દોષ છે. એક રંગરોના સમયને કે એક તાલી પાલના સમયને એક માત્રા રહેવામાં આવે છે.

લઘા મોલના કાલની અગ્રિમે લઘ રહે છે. તે વિહંગિત, અન્વય ને દ્રવ એમ જમુક પ્રકારની છે. પીપી અગ્રિમે વિહંગિત લઘ, સાધારણ અગ્રિમે મધ્ય લઘ અને અગ્રી અગ્રિમે દ્રવ લઘ રહેવાલ્ય છે. (વાદ્ય)

ધોનો-રંગ મિયરશી

આ પત્ર મેળવનાર : હસમુખ મોદી, કમ્પ્યુટર, જુહાપુરા, વીજાપાર, મુંબઈ ૨૪

પ્રિય મિત્ર,
Roubaix (France) ૨૬ ઓક્ટોબર '૪૬
આજે આપને જાણે તેના પિતા તમારા પત્નીના જ્વાળા સળે છે !
લીલ (Lille) પાસેની એક જોડિય-શાળામાં આન્ડ્રે ૧લી ઓક્ટો-
બરથી દાખલ થયા છે. ૬મી ઓગસ્ટના તમારો પત્ર એ ત્યાં ગયા
સે પહેલાં થોડાજ દિવસે આવ્યો. નવી શાળાએ જવાની તૈયારીઓમાં
તે રોકાયેલા હોવાથી તમને તે પ્રત્યુત્તર ન આપી શક્યો. મને લાગે
છે કે તેને થોડું કામવાળી આવતાં થોડાં અકબરિયાં તે પત્રવ્યવહાર
કરી નહિ શકે. નવી શાળાના રીતરીવાજો ને કામથી તે દેવાઈ જશે
જોઈએ ધણા આનંદથી તમારી સાથે પત્રવ્યવહાર કરી શકે. તેના
કહેવાથી તેને જાણે હું લખું છું. હું મળી મુકસીથી આ પત્ર લખું
છું કારણકે મારી ડિક્ટેનરી આન્ડ્રે પોતાની સાથે લઈ ગયા છે.

ત્રીસ વર્ષ પહેલાં હું થોડાંછૂંદ અંગ્રેજ શીખ્યો હતો, પણ પા-
રદેશી માણા હમણે ન વાપરીએ તે જલ્દી ભૂલી જવાય છે. સુહાસનમાં
હું અંગ્રેજ કરી શીખ્યો. આઈર્લેન્ડના સરસાણુ-સર્વિસમાં
ગંગી હતો અને તેથી મારે અકબરિયાંજો સુધી ધડન હોવામાં જોડી
રહેલું પડ્યું. ત્યાં નવરાસોના સમય મેં અંગ્રેજ શીખવામાં આવ્યા.
મને આશા હતી કે આ સાન મને 'સુલિવિન' (liberation day)
પ્રસંગે ઉપયોગમાં આવશે. પણ તેમ ન થયું. ફક્ત મિતરાજ્યોના
સૈનિકો સાથે થોડીધણી વાતચિત્ત હું કરી શક્યા.

તમારા પત્રે અમને ખરેખરે આનંદ આવ્યો. પહેલું તો તમારા
સુંદર અક્ષરોથી, જે અમને જરા થોડે દેખ નથી, તે બીજું, તે
આમારી નિષ્ણાસરજિતો રસ ભગત કરે છે તેથી. ખરેખર, તમને
ફ્રેંચ નથી આવડતું તે કુમળી વાત છે. પણ મને આનંદ થાય છે કે
તમે તે શીખવાના છો! અંગ્રેજ કરતાં ફ્રેંચ તમને સુરેક જરૂર લાગશે.
પણ એ કેટલું સુંદર છે! અને હૈરન !! હું ધારે છું કે હિંદમાં તો
ધણી બધી ભાષાઓ છે. તમે હમણે અંગ્રેજમાં વાતો નથી કરતા ?

હિંદના તમારા વર્ણન માટે આભાર. અમને તેમાં ધણી રસ પડ્યો.
તમારા રીતરીવાજો, જીવન, પોષાક, ધોરણ, હવામાન આદિ જ-
લ્યા અમે હૈરન થઈએ. ફ્રંકમાં, આપણા બંને દેશમાં જે
અસમાન હોય તે વિષે જાણો. આજે ફ્રેંચ લોકો વિષે તમને થોડું
હસીસ. આજની ધડીએ તેઓ મળ્યા કુખી છે. ઇંગ્લેન્ડ ને બીજા અનેક
દેશો માટે કાન્સ પણ સુહૃદીતર માળની મુરતિ પસંદગિયામાંથી
પસાર થઈ રહ્યું છે. સુહમાં હાર મળવાથી તેમને જુસ્સો. ભાંગી
પડ્યો. દુરમનોના સામનો કરવા છતાં થોડે બીજા વર્ગના દેશ તરીકે
અપહ્યું. ઉત્પાદન લાઠાં પહેલાંના જેટલું હવે થઈ નય છે તેમજ
જામ મળતો નથી. અસહન ને અસ્થિર સરકાર, લોકોના સામાજિક
ભાગલા, આ બધાં સર્વસામાન્ય ચિંતામાં ફાળે છે.

ખરે કહીએ તો ફ્રેંચ લોકો આજે પૂર્વવત્ જીવન ગાળતા નથી.
નૈતિક શિલ્પિયતા એમના આચારના જીવનની દરેક પ્રવૃત્તિને ફોડી
રહી છે. ફ્રેંચ લોકોનું જીવન દરેક પ્રાંતમાં અલગ-લગ જુદું જુદું છે.
અમારા ઉત્તર પ્રદેશમાંનું જીવન (કામ કરવાની રીતિ, નવનાર, વિગતો
અને હરકસરમાં) જોઈનયમ, અંગ્રેજ અને જર્મન જીવનને અળદ
આવે છે. આ જીવેની અસર રોજિંદા જીવનમાં પણ પડે છે. દા. ત.
મદિબોજો તદ્દન ચોખ્ખાં પર પસંદ કરે છે; જેટલો જીવનનો વાનામાં
નાનો કુટોડ પણ ખરે છે. મધ્ય કાન્સના લોકો જરા હળવી પ્રકૃ-

તિના છે. તેઓ સરળતાથી સત્યને વેળું ખૂંટી દે ખરા. આ માટે
અમે સુકને જવાબદાર મળીએ છીએ. મધ્ય કાન્સના આવા લોકોની
મુંબાઈવાસીઓ પર શી અસર થશે? તેને માગે છે. તેમ જ ફ્રેંચ
લોકો આનંદી, હસમુખા અને જુદા દિવના તથા રવતન છે, તે તો
તેમના ઇતિહાસ જ બતાવે છે. અતિથિ-સન્માન તેમને પ્રિય છે.
આથી જ કાન્સનાં નગરો તેમજ તેની વસાહતોમાં પરદેશી અનેક
સરકારોના બંદરો લોકોને, તેમના પલ્લ રાજકીય, સામાજિક અને
ધાર્મિક વિચારોની મળના કયાં સિવાય આશ્રય મળે છે. પણ અંગ્રેજો
જી જુદો પાડતો તેમના મુખ્ય ગુણ તો તેમના નવીનતાનો પ્રેમ છે.
જીવનની બધી જ પ્રવૃત્તિઓમાં ફ્રેંચોને નડું જ કરડું મમે છે. આથી
ઇંગ્લેન્ડની માફક અમારે ત્યાં પ્રણાસિકાનુભવ નથી.

ખરે કહીએ તો આજે ફ્રેંચ લોકો રંગીલા રહ્યા નથી. ભૌતિક
જીવનની અસંખ્ય ચિંતાઓના તેઓ પર આજે બોલે છે અને તેમના
દેશનાં ભાવિની ચિંતા તેમાં વધારો કરે છે.

આન્ડ્રેને ડિક્ટો કોમી કરવામાં ખાસ રસ નથી, જોઈએ તે માટે
માર્કી ચાહું છું. આઈર્લેન્ડની ખાસ પ્રસંગની ડિક્ટો બધી ખર્ચો મઈ છે
ને તેની પાસે સંસ્કૃત નથી; પણ શાળાનાં શિક્ષકો પાસેથી મેળવવાનું
તેણે મને કહ્યું છે. અને તેમાં જે તે સફળ થશે તો ખુશીથી મોકલશે.
દમણમાં મોકલું છું તે તો સામાન્ય રીક્ટો જ છે. કેટલીક તો તમારી
પાસે દુરો જ; કેટલીક ભૂની-૧૯૪૬, પહેલાંની છે; કેટલીક માર્કીસ
પોતાની આસુષની ડિક્ટો છે. જોડિય-શાળામાં જતાં પહેલાં આન્ડ્રે
પોતાના ગિત્ર પાસેથી તેમણે લીધે.

ટપાલીઓના હડતાળનું સળેલું વર્ણન અમે રસપૂર્વક વાંચ્યું,
કારણકે ગયા ઓગસ્ટમાં કાન્સમાં પણ આવી જ હડતાળ દસ દિવસ
આવી હતી. તમારો કાળજ જુલાઈમાં રવાના થયો હોત તો પોરટ
આફિસમાં જ પડ્યો રહેતો ?

મારી ભૂલો અને ખરાબ વાક્યરચના માટે તમારી માફી ચાહું
છું. પણ તમને જવાબ લખતાં તો એ નહિ અટકાવેને ? !

મુંબઈમાં હમણાં ખત્તુ કેટલે છે ? આઈર્લેન્ડમાં યજ્ઞ દિવસ
સપ્ત કંડી પડી (૫૫ ડિગ્રી). અને હવે વરસાદ શરૂ થયો છે. આ-
વતા માથે કે એપ્રિલ સુધીમાં અમને ભાગ્યે જ સૂર્યદર્શન મશે.

થોડા મહિના પહેલાં મેં એક ફોટો ખરીદ્યો, (લડાઈમાં મે
એ ગ્રામલેશ). પણ મને ફિફા મળી નથી. ફિફા મળશે કે તરત
જ આન્ડ્રે તમને ફોટો મોકલશે.

પત્ર બંધ કરતાં પહેલાં તમને અને તમારા કુટુંબીઓને મારા
આનંદનું આઈ. લેમ્પેરોર I Lempereor

ઓક્ટોબરિયાનાં પત્રમિત્રો

[મુંબાઈની મોડેને રફલના પ્રિન્સિપલ અને અમારા ગિત્ર શ્રી રમણ
વજ્રીની નીચેનાં ઓક્ટોબરિયન વિદ્યાર્થીઓનાં સરનામાં અમને મોકલ્યાં
છે. પોતાની ઉમરનાં વિદ્યાર્થીઓ કે વિદ્યાર્થિનીઓ સાથે પત્રગોની
પ્રાંધો એ બધાં આપુર છે. પત્ર લખનારે પ્રિન્સિપલ, ધ મોડેને
રફલ, સિકાન્ડર, મુખ્યદાર, તો તથા 'કોમર' માસિકને હલેલ
કરશે. પાકીટ ઉપર સાડાનજ આનાની રિફિંગ થોડાં.]

(1) John Alan Miller, N.S.W. Australia ઉમર વર્ષ
૧૭(૨) Miss Margaret Tipper, 2, Belmore Road, Lorn,

West Maitland N.S.W. Australia, ૭માર્ ૧૧ ૧૪, ૧૫
પ્રેમીની ૭માર્ની ધારીઓની પત્રમેરી આદે છે; (૩) Robbin
Barnet, Gladstone, Macleay River, N.S.W. Australia,
૭માર્ ૧૧ ૧૦; (૪) Miss Marie Jordan, Robilliard Street,
Westmead, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૪; (૫) Miss Joy Porter,
55, Myrtle Street, Bendigo, Victoria, Australia, ૧૧ ૧૬;
(૬) Miss Margaret Waddell, Ellisland, Maitland Road,
Singleton, N. S. W. Australia, ૧૧ ૧૬; (૭) Miss Joan
Killen, Ogilvi Street, Denman, N.S.W. Australia, ૧૧
૧૪; (૮) Miss Gladis Ashley, Chrinolin Street, Den-
man, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૪, ૧૫ના ધારીઓની પત્રમેરી
આદે છે; (૯) Miss Dorothy Harrison, 8 Leonard Street,
Hay, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૬; (૧૦) Miss Pamela Lobb,
17-A Sydney Street, Concord, N.S.W. Australia, ૧૧
૧૬, ૧૭ના, ૭માર્ ને આજેનનીનામી પત્રમેરી છે; દિવસના વિશે
સામાન્ય માહિતી આપી રહે એવી પત્રમેરી આદે છે; (૧૧) Miss
Iren Schulstad, 57 Watson Street, Bondi, Sydney.
N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૬; (૧૨) Miss Joyce Deane, 39
Brady Street, Croydon, Sydney, N.S.W. Australia, ૧૧
૧૪, ૧૫ના ૭માર્ની ધારીની પત્રમેરી આદે છે; (૧૩) Malcolm
Irving, 3 Taloombi Street, Cronulla, N.S.W. Austr-
alia, ૧૧ ૧૬; (૧૪) Ray Koval, 231 Bronte Road, Waverley,
N.S.W. Australia ૧૧ ૧૪, (૧૫) Miss Betty Murphy, Cot-
tage Hospital, Balfour Street, Culcairn, N.S.W. Aus-
tralia ૧૧ ૧૪; (૧૬) Paul Terry, 27 Grose Lane, Com-
perdown, Sydney, N.S.W. Australia ૧૧ ૧૪; (૧૭) John
Dowe, 2 Denman Ave., Punchbowl, Sydney N.S.W.
Australia ૧૧ ૧૪; (૧૮) Miss Romena Duxbury, 8 Donald
Street, Homeville, Via West Maitland, N.S.W. Aus-
tralia ૧૧ ૧૪; (૧૯) Miss Noreen Pearce, 30, Grove
avenue, Beverley Hills, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૪; (૨૦)
Miss Mary Ganning, Rural Bank, Mudgee, N. S. W.
Australia, ૧૧ ૧૪; (૨૧) Miss May Manners, Elizabeth
House, Main Rd. Austinmer, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૬;
(૨૨) Miss Margaret Hannon, 30 Radio Avenue, Bal-
gowlah, Sydney, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૪; (૨૩) Miss
Valerie Gribble, 34 Railway Avenue, Austinmer, Sil-
Coast, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૪; (૨૪) Malcolm Lackie,
Viticultural Nursery, Narara, N.S.W. Australia, ૧૧ ૧૬;
(૨૫) Miss Lotte Raubitschek, 1 Roayl Rd. Rushcutters
Bay, N.S.W. Australia ૧૧ ૧૪; (૨૬) Miss Shirley Yonge,
138 Rankin Street, Forbes, N.S.W. Australia ૧૧ ૧૭,
૧૫ના ધારીઓ માં પત્રમેરી આદે છે; (૨૭) Miss Jean Wallace
2, Mt. Eden Flats, 73 Gardyne Street, Bronte, Sydney,
Australia, ૧૧ ૧૪; (૨૮) Miss Margaret Weess, 153,
Mann St. Armidale, N.S.W. Australia ૧૧ ૧૬; (૨૯) Miss
Leonie Segol, Ladies' College, 110 Brown Street,
Armidale N.S.W. Australia ૧૧ ૧૬; (૩૦) Miss Joan Fau-
lknien, Charles Street, N. Manilla, Manilla, N. S. W.
Australia ૧૧ ૧૪; (૩૧) Miss Dorothy Revie, 25 Ran-

नवां द्विंही पत्रमित्रे।

(सन्तुष्टाई, १९४०) १३

</

ઓતો મહેલ હોતા આવતો ! કાર્ટન, બાઈ ! ઓટું બધીસ નહિ. અરે, પણ કાલે ને આના તો ત્યારે મોઝાં ચે થઈ ગયાં હશે ! મારા મનમાં કે હું એકાદ વરસમાં પાછા ફરીશ ! (હાવેનની આંખો આંસુથી ઉભરાય છે) કાર્ટન ! લગાર પોંદે હોલ બંધ કર ને બાઈ ! મને ટાઢ થંચી ગઈ છે.

કાર્ટન : (પોંદે હોલ બંધ કરતો) મુરબ્બી, આપ જરા આચારમયી સુધ્ધ બન્યોઃ આપને કશું જ થયાનું નથી.

હાવેન : એ તો તું કહે છે, કાલિયો આચાર નહિ. કાર્ટન ! મિસરમાં સેક્રડા મુઠાં જોયા પછી મૃત્યુની સાથે તો મને મહોબ્બત થઈ છે. અરે, મૃત્યુની મને બીક નથી. પણ મારી પત્ની ને મારાં નાનકડાં કાલે ને આના મને ખૂબ સંભારશે ને રડશે તેની બીક છે.

કાર્ટન : હાવેન ! તમે જરા સાંતિથી સુઈ રહો.

હાવેન : હા ! પણ લગાર પોંદે હોલ જોલી નાખ. હું તો પરસેવે રેળઝેળ થયો છું. અને સુધ્ધ નહિ તે પહેલાં એક કાગળ લખાવું તે લખ.

કાર્ટન : (પોંદે હોલ જોલતો) જરૂર, ફરમાવો.

હાવેન : 'મારી પ્રિય, ફેયરીન તથા મારાં-વઢાલાં કાલે અને આના ! મારી તબિયત સારી છે. અને કાલે ને આના ! તમારાં રમકડાં મેં જોયાં છે. કાલે ! તારાં સિંદ તો લાઇ બહુ બીડાગણે ને જ્યારે ! એની અરને તો યાજના બજી દમડેદમલા છે. આના, તારી પરીઓ તો, દોરત, એની સરસ છે, કે હું તેમની સાથે રોજ વાતો કંઈ છું. અને તેઓ મને રોજ પૂછે છે કે આના ક્યાં છે ? તમે બંને મને રોજ ખૂબ ખૂબ સંભારતે ને હવે . . . ' (હાવેનથી મોઝી સકાઈ નથી. તેનું મુઠું ભરાઇ ન્બય છે અને આંખો આંસુથી ઉભરાય છે.) કાર્ટન ! મારી સહી કરાવ.

[કાર્ટન કાગળ આપે છે. તે ઉપર હાવેન ધૂનતે હાથે સહી કરે છે.]

કાર્ટન : પ્રોફેસર ! આપ હવે સુઈ જશો.

હાવેન : કાર્ટન ! મારાં કાલે ને આના મને ઊડતાં નથી.

કાર્ટન : હાવેન અમરશો નહિ, હું છું. સાંતિ રાખો, મુરબ્બી.

હાવેન : કાર્ટન ! આવજો લાઇ. (પણ ધીમેથી) કાલથી હું કસાય એકલો હતો. મારું રૂળ તારા હાથે જ સમુદ્રને સ્નાયીન કરતે. ને બાઈ ! મારાં કાલે ને આનાને બધીસ નહિ. આવજો. હવે સુધ્ધ બ. (કાર્ટનની આંખોમાં અંશ ઉભરાય છે.)

[ટોન પર એક મિનિટ અંધારું થઈ ન્બય છે. પછી પ્રકાશ પડે છે. પ્રકાશમાં કાર્ટન પચાદીમાંથી આજસ મરડી બેસો યતોલાગે છે.]

કાર્ટન : જુદ ગોર્મિંગ પ્રોફેસર ! (જાણ મળતો નથી. કાર્ટન પાસે ન્બય છે. ચાંદર ઉપાડે છે. નાંબી પડે છે. અરથી મિનિટ પછી પૂર્વજીવે પડી બે હાથનો કાંસ કરે છે. પડદો ધીમેધીમે પડે છે.)

દશ્ય પાંચમું

સ્થળ : મુંબાઈમાં હરટ હન્ટિયા કંપનીની ઓફિસ
સમય : ૬ માસ પછી
પાત્ર : કંપનીનો એક એજેન્ટ કારકુન અને કાર્ટન

કારકુન : આ તો વેપારીઓનું રાજ છે. એક જાનું વેપારે યાય ને બીજું જાનું અમલદારીયે માય. શું સમજ્યા સાહેબ ?

કાર્ટન : ઓટું સમજ્યા કે વેપારી તરીકે મૂસવાનું ને અમલદાર તરીકે તુલવાનું.

કારકુન : તદ્દન તો સાંચું નહિ, પણ હુંક એનું ખરું. લોકે હવે તો અવનરની કાલ્પનિકલગાં વેપારીઓની જગ્યાએ લરકરી અમલદારો સભ્યો તરીકે આવશે એની ખબર આવી છે. વળી થુદ મવનર પણ લરકરી અમલદાર જ હશે.

કાર્ટન : કંપનીના મોકલેને ખબર કેવાક મળે છે ?

કારકુન : પેટ પૂરતો તો નહિ જ.

કાર્ટન : પણ ગંધા રહો છો તો દોરદમાગથી, રાજકાકથી.

કારકુન : કેમ વાર ન રહીએ ? અમે કંપનીના મોકર તેથી કંઈ વેપારી મળી નહીએ છીએ ? અંગ્રેજ જરૂરો જગ્યાથી જ વેપારી શું સમજ્યા સાહેબ ?

કાર્ટન : પણ મોકલું અને વેપાર સાથે તો નથી કરતા ને ?

કારકુન : કેમ વાર નહિ ? એ જ ખૂબી છે. અહીં તો વેપાર કરાય માટે જ મોકરી કરાય છે, દેશમાં બેસાડાકરાં છે હોં કે ! ને ન દોાય તો ચે વાંડા જગ્યા તો કંઈ વાંડા મરવા માટે નહિ, શું સમજ્યા સાહેબ ?

કાર્ટન : પણ આ તો તમે એક નહિ પણ અગિયાર પરમેતરને પોસી રહો તેવા રેતો રોષયા છે ! પણ વેપાર રોનો અને ક્યાં અને ક્યાં સાથે કરો છો તે તો કહો.

કારકુન : શું મારા સાહેબ ! કેપ ઓવ ગુડ હોપથી તે છેક નીન સુધી. આમારા વગર ઓનાઓને અડીલું ન મળત, ને અડીલું વગર તેઓ બીવાસ પગ પડતા મરી નત. શું સમજ્યા સાહેબ ?

કાર્ટન : વાહ, વાહ. વીનાઓને જગ્યાઓ તમે પણ જગ્યા !

કારકુન : અને જીવીશું. ઓનાઓના અગને આશીર્વાદ છે.

કાર્ટન : તમારાં મરજીમાં તો, બાઈ, કાલિયાં કુંડુંક કરતાં હશે ? કેટલાક જનાભ્યા ?

કારકુન : એતો હીકું છે મારા સાહેબ. પણ એક વઢાળનો દરજ્જો ૧૫૬૦માં આવ્યો ને પાંચ વરશે પાછો ફર્યો ત્યારે શું ખરો છો ? રોના-આંડીના દામીના તથા વાસલો ને પાંચ લાખ રોકડા હતા ! અને એ તો દરજ્જો હતા. અને લખનીના એજેન્ટ હાંધવજી નવાજની હનમતમાંથી પંચે લાખ ક્યાં છે, શું સમજ્યા સાહેબ ? અને લક્ષ્મીની અંગારી ઓફિસના કારકુનો તો નાચ પાંચીઓ આવે છે. 'નાચ' શું એ ખબર છે ? ડકન દેશી સ્ત્રીઓ કાને, નાકે, હાથે તથા બેસે રોને ને હીડે રોમની નાંચે. શું સમજ્યા સાહેબ ?

કાર્ટન : સમજ્યા, સહવા, સમજ્યા ! પણ તમારા ખરવા કેટલા છે તે તો જાણો.

કારકુન : મારા ખબર દોડકો છે, ખરજ સાડા છશે છે. હું તો કંનસિસો છું. હું જુદ ખરજ નથી કરતો. શું સમજ્યા સાહેબ ?

કાર્ટન : સમજનું કહલ છે. બાકીના પાંચકો ક્યાંથી લાવે છો તે જાણ્યા પહેલાં સાડા છશે ક્યાં નાજો છો તે લગાર જાણો.

કારકુન : સદ્યુદરમને કશું સંતાડનાનું હોય નહિ. સાંચો, મોકલના ખબરમદોડકો, પરમાડના દોડકો અને બાકીના સાડા ત્રણશો ખાનું ખીનું પરચુરલ. શું સમજ્યા સાહેબ ?

કાર્ટન : કશું જ નહિ. વિચતો આવો. તે વગર શું સમજ્યા, શું સમજ્યા, ન પડો.

કારકુન : સાંચો : વીસ મહેતાને, દસ પર સવાવનારને, ચાર જમરના મોકરને, આઠ બે પીરયાનારોને, આઠ રોશવાને, બે તેને મદદ કરનાર ઊકરાને, આઠ ચિડીયપાટી તાવનાર લઈ જનાર ને મોકલોને, ચાર પાનરું ઊંસો રહેનાર મોકરને, જાતીસ પાવખી ઉપાડનાર આઠ મોકરોને, ચાર ડોઠો તેયાર કરનારને, ચાર ચાંદ કાઢનારોને, ૭ યોડાવાગોને, ચાર પામ દાખનારને . . .

કારકુન : નથી સાંભળતું, બહુ મથું. કંપનીના હત્તર માણસો ઉપર આખા હિંદુસ્તાનની વસ્તી ખરેખરે ઊભી રહે તો પણ જોખી પડે. તમારા હાથપગ હુકામનાર ન મળ્યાન્યા તે રહી મથું. તમારી આ નિરિયાતો બહારથી પછી તમારા ઉપરીની, તેના ઉપરીની અને પછી ગવર્નરની નિરિયાતો પણ બહુવાની હવે બાધી રહેતી નથી.

કારકુન : પણ સાહેબ, મેં તો કહ્યું કે હું તો દેખીસિંચે દબાવી છું એટલે મને ખીલ રોખ નથી. મારા જોડીદારોને તો ખીલ મેં ખરચા છે. કારકુન : એમ ? જોશી, મારા ના બચ.

કારકુન : રખાત; એટલે કે પરણેલર નહિ, પણ પરણેલરથી થે વધારે. પરણેલર એટલી મોંઘી નહિ. જોગો દરમાથો, વત્તા વધુ દારૂ-જોખાં ખરચ, વત્તા પાનપટ્ટી, વત્તા કપડાંસાંતપાત્ર જોડાંદારી, વત્તા ધરણી! ખારસા સો જુદા. શું સમગ્ર સાહેબ ?

કારકુન : કહું જ નહિ.

કારકુન : ધીમે ધીમે સમજાવો, અહીં થોડો વખત રહ્યા પછી.

કારકુન : વહેલા મારવાના બધા જ હુકામો બહુવા.

કારકુન : ના મારા સાહેબ, આ મારા મુલકમાં ખૂબ દારૂ, અને તે પેલું બારે જેવો ફિરંગી દારૂ, અને ખૂબ માસ એ રહી ગયાં.

કારકુન : તમે કેટલું છવવાનો પચાનું મરડો છે ?

કારકુન : આપણે તો સાહેબ ! રહ્યા સીધાસાદા, આપણું લીવર તથા બીજું બધું સાલુંસલું, એટલે આપણે તો કમનસીબે લાલું છવવાનું કામ છે.

કારકુન : એ માટે દિલગીર છું. ચાલો, હવે કહો કે જોશી કેવા છે.

કારકુન : ઘણા સારા. ભલાસોખા. ધર્મે ધણા, પણ ટંકારિસાદ જરા મેં નહિ. પોતપોતાને રસ્તે. મુસલમાન મુસલમાનનું સરવસ કાઢે, હિંદુ હિંદુનું ને વાળંબો વાળે. પણ સાહેબ, આપણા મુલક જેવા મર્મના અગા અહીં ન મળે. હિંદુના તહેવારમાં મુસલમાન પણ ભળે, ખારસી પણ ભળે, ખિરતી પણ ભળે, અને હિંદુ જોગદારમાં ભળે.

કારકુન : આ હિંદુ તે પેલા ખૂતિંગો પત્તે છે તે ?

કારકુન : એ તો સાહેબ આપણે કહી ન બહુચો. મરુ તે પૂજતા હોય. પણ જોશી ગિલગતના બહુ સારા. મહેનદ, નમ્ર ને સહુશી. બીજું શું જોઇએ ? મારતાને મેર ન કહે ને પડતાને ખાદ ન ખાદ. કોઇનું બર ન હરે. જોકે હિંદુ હિંદુ સિવાય કોઇનું ખાચપીએ નહિ. પણ એમાં મેં પાછી નાતબતો ને જોગાં મેં પાછા પાડ્યાં. પણ સાહેબ, આપણે કાંઈ સમજીએ નહિ. એટલું જ સમજીએ કે લોકભણે, જોખને, સારો, સીધો, આખો અંબેલોને તો એ લોક ઘણે ખરે છે.

કારકુન : પણ એ નાતબત શું છે ?

કારકુન : કહું તો ખરું કે એ કંઈ આપણે ન સમજીએ હિંદુઓ ખુદ પણ કદાચ નહિ સમજાતા હોય. કંઈ ચાર નવત છે. પહેલો બ્રાહ્મણ આવે, બીજો ક્ષત્રી, ત્રીજો વૈદ્ય છે. ના આ દેશમાં અરબ વૈદ્ય આવેને છવે તો જોશી, જોશી કંઈક દરો.

કારકુન : પણ તમે તો રાજકર્તા છો; તો કહોને કે અમે પણ બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રી.

કારકુન : હા એ ખરું. પણ હવે જોગણે મેળવરણે બંધ કરી લાગે છે ! હવે તો બ્રાહ્મણને ઘેર જતરો તો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીને ઘેર ખાકો તો ક્ષત્રી.

કારકુન : તમે વધેલા હોવાને. તમે તો રાજકર્તા છો.

કારકુન : ના મેં સાહેબ, એવા કયાં વળત છે ? અમે આગરે છે રહ્યા વેપારી. બ્રાહ્મણક્ષત્રી ઘરને પણ વેપાર ન કરવાના છે ને ? પણ કહે તો ખરા કે આ દેશ અને આ લોક તમને કેવા લાગ્યા ?

કારકુન : એક તો જોકે આ દેશને કોઈ છવી રાકશે નહિ. બીજું એ કે આ દેશની સંસ્કૃતિમાંથી આખી દુનિયાને-ધુગધુગે મેરણ મળ્યા કરશે.

કારકુન : તમે તો સાહેબ, આવી બારે વાતો કહે તેમાં મારા જવાબે કશી અગ ન પડે. હું તો એટલું માનું કે આ દેશમાંથી પેસો કણી બનાવી રાકાય. શું સમગ્ર સાહેબ ?

કારકુન : ખરું, પણ શું બ્રિટિશ શું પ્રેન, કોઈના પૈસાથી નથી છવે સક્તી. રોકેલો તો માણસ ને પશુ બંનેને બંધાપાતલો અગી રહે છે.

કારકુન : કીક સાહેબ કીક, પણ કપડાંનું શું ?

કારકુન : હા, મનુષ્ય કપડાં પહેરે છે; પણ તેથી કંઈ તે છવતો નથી.

કારકુન : શું જોશી મહેરબાન ! ઇસ્ત ટકિયા કંપની કપડાંથી છવે છે.

કારકુન : કમલ, ઇસ્ત ટકિયા કંપની એક નહિ પણ ઘણી આલે-શી હરખી ધરાવે છે; સિવાય કે સંસ્કૃતિ.

કારકુન : તમે તમારે ભરકલે રાખો. તમારા વિચારોથી મને કે કંપનીને કશો વાંધો આવવાનો નથી. કંપનીના નફાનું આ ખતરો જોઈએ ? કારકુન : તમારી કંપની કામદારી આમે જે લૂટ ચલાવે છે તે બ્રિટિશ પ્રેન સિવાયની તમામ ધુરોથી પ્રેન બહુ છે.

કારકુન : કીક મહેરબાન; લૂટ કહે તો લૂટ. પણ તમને બધાને કો લૂટમાંથી હિંદુઓ નથી બચતો એટલે તેને કમરેશો વધ પડ્યા તો, અમે અંબેલોને તો એટલું બહુચો કે માણસની બધી જ દોડધામ પાછળ દોડિયાં કરવાના હેતુ હોય છે.

કારકુન : હા, તમારો બોલો જ મુરખાઈ અર્થપ્રતિપત્તમાં સમાયો છે. પણ તમે ને દેશમાં છો તે દેશની માન્યતા એવી છે કે મુરખાઈ મણ છે અને તેમાં મુખ્ય મુરખાઈ મર્મ છે; પછી કામ અને અર્થ; પહેલાં નહિ.

કારકુન : વાર, પૈસા સિવાયના બીજા કોઈ મુરખાઈ અર્થ માનતા નથી, છતાં બહુવા મારાંએ બીજો. સમભવો; એ મર્મ શું ?

કારકુન : મર્મ એટલે પોતાને માટે બધા છે જોખ નહિ, પણ બધાને માટે પોતે છે તેવી સામાજિક ભાવના.

કારકુન : ઇસ્ત ટકિયા કંપની પોતાને માટે જ નથી; હિંદુસ્તાનના લોકો માટે પણ છે.

કારકુન : મર્મ લગી એ ભાવના મારીમથકને અનગાં દસાવશે ત્યાં લગી મર્મને નામે તમે ઘણું કરી રાકશો. હિંદુસ્તાન બસો વર્ષ પછી કંઈક જુદું કહેશે; જોકે તમે ને હું સાંભળનારા નહિ હોઈએ.

કારકુન : કીક સાહેબ કીક, ચલાવે રાખો તમે.

કારકુન : મેં કહી તે ધર્મની ભાવના હિંદોમાં ઘણી જાડી છે. તે ભાવના સિદ્ધ કરવી તે મુખ્ય મુરખાઈ અર્થ છે. છતાં પણ આ ભાવના દેશવાચ પ્રચલે અસ્તી, પણ તે ત્યાં સામાજિક બંધારણનું એક ન બની. કમ ભાવના તરીકે મોઢામાં ને દેવગોમાં પડી રહી. તેથી દેવજના ને સમાજના મર્મો જુદા પડ્યા. બીજી રીતે મૂંઝો તો મર્મ દેવજની બહાર જ ન નીકળે !

કારકુન : અરે સાહેબ એ તો ઘરેઘર માટીના ચૂલા. અહીં પણ શું છે ? એવું એ.

કારકુન : ફેર છે. અહીં પૈસા મેળવવાની પ્રવૃત્તિ બીજા મુરખાઈને સિદ્ધ કરવા ખાતર છે, પૈસા ખાતર જ નથી. જોકે આ મુરખાઈ અને સંસ્કૃતિ પ્રેન પણ તમારી અંચર હેઠળ તમારે વારે મરડો તો એને પણ અંચરમાં જળ નહી.

કારકુન : ભણે; ચલાવે રાખો આપ. પૈસો ગોળવડો ન હેત તો (ભાનુચંદ્રની ૧૬૪૫) ૨૩

હું આટલે દૂર જ્યાં મારવાને આવત ?

હાર્ટેન: તમારે માટે જાણજાર; પણ દિવ્વિઆ એટલા જ માટે તો પરદેશગમન તરફ નિર્દેશિત છે. પૈસાની એમને ખતી નથી ને ધર્મનું પોટનું પારકા ઉપર ઠાંસીને વચાવવામાં એ માનતા નથી. વેલ્થમાઇને "વિચિયમ" કરવામાં આપણે ધર્મગ્રહણી માનીએ છીએ; એ સોદા એનાં દાં નામગ્રહણી નુકસાન છે.

હાર્ટન: હા, પણ જ્યારે વેલ્થમાઇ "વિચિયમ" થાય ત્યારે એમના પત્ની આપણા માથે અને "સાદેખ" થવાથી એમની છતી ગળ કૂચે તે બૂલચો નહિ.

હાર્ટન: તે જ મારે હૃદયે છે. ધર્મને જીવનને તમારે દિન સચવાય છે.

હાર્ટન: અમે કશું પણ ધર્મના સુદક્ષર વગર કરતા નથી.

હાર્ટન: ક્યારે; હવે બીજે પુકાર્યે લઈએ.

હાર્ટન: હવે, પણ અમે તો અમને જ માનીએ છીએ તે બૂલચો નહિ; ચલાવો.

હાર્ટન: "કામ" એટલે મન તથા સરીરને કામમાં રાખીને બેઠા ગવાતા બોળ. ધર્મથી વિકલ્પ નહિ પણ ધર્મની સાથે રહીને.

હાર્ટન: પણ તમે "ધર્મધર્મ" કહે છે તે તો અંતઃકરણ જ ને ?

હાર્ટન: ના, ધર્મ એટલે શું એ તો હું કહી ગયો. ધર્મ એટલે 'બધા આપણી આતર નહિ, પણ આપણે બધા આતર.' અંતઃકરણમાં તો ધર્મ પણ દોષ અને અધર્મ પણ દોષ. અંતઃકરણમાં તો સાફ જોડું બધું પડ્યું છે. જોતે એવી ભૂલ કરતા. દિવ્વિઆ અંતઃકરણને વિશ્વાસ બદલ નથી કરતા, પણ સાધુપુત્રોના સંપદને વધારે કરે છે. મને લાગે છે કે તેઓ વધારે ડાહ્યા અને સમજુ છે.

હાર્ટન: કીક સાદેખ કીક, અમે તો કાપડ, લાપીસ, લોખંડ, તાંબુ, ક્ષ્માઈ જેવાં બધામાં વેપારમાં સમાઈએ.

હાર્ટન: પણ એટલીકા કે કલોરાની મર્તિઓમાં તથા તેના સંકેતોમાં, ઉપનિષદોનાં સંલોચમાં કે કલિદાસનાં કાવ્યોમાં ન સમાજે ! પૈસા વડે તમે પૈસી જ મેળવવાનું શીખ્યા છે અને શીખવાડ્યો.

હાર્ટન: ઉત્તર દરિયા કંપની પૈસી કમાવા બેઠી મઈ છે, સંસ્કૃતિ કમાવા નહિ.

હાર્ટન: સાચી વાત છે. હો, રાલ લડ. (નવા માંડે છે.)

હાર્ટન: અમે તમે પણ પૈસા કમાવા વગર જશો તો જીવન એવે ગયું જાણીએ. અંદે બેસી બેસી, ભયો છે ક્યાં ? દમગાં ચડા આપશે. (જગ પાટે છે) ઠાકરા ! (હાર્ટે દાખલ થાય છે) આ જોર ટોચે છે આપ. (હાર્ટે સલામ કરીને ભય છે.) હું, મેં શું કહ્યું ? તમે પણ પૈસા કમાવા વગર જશો તો જીવન એવે ગયું જાણીએ.

હાર્ટન: કીક આઈ, તમે સફળ કરો. (બેસે છે.)

હાર્ટન: જા, સુરત કેવું લાગ્યું ?

હાર્ટન: સારું, મીઠાણું.

હાર્ટન: જા ન દોષ ! મુખ્યત્વે મુખ્ય બંદર. પણ તવંનર છે હો ! એજેલ અને વર્લ્ડ વેપારીઓનું ધન ગર્યું જાણ્યું તેમ નથી. ઉપરાંત રેશી વેપારીઓને ધર પણ નોળતો વાગે છે. એટલે !

હાર્ટન: પૈસી એ તમારો વિષય છે માટે તમે જોઈએ શખો, હું સાંભળ્યે રાખીશ.

હાર્ટન: તેને સુખી થશે. સાંભળો ત્યારે. સુરતનાં રેશીઓનાં વડાનું સાતે સપ્તમમાં ફરે છે. વડાલેખનું લાડું, બનાવટ અને આ-કારખંડ, આપણને રૂબરૂ મારે એવાં એક વડાનું સેરા વચ્ચે કાઢે.

હાર્ટન: પણ તાપીને પ્રવાદ સમાર જા રીતસર આંધળી

નથી ! પુરતો બાંધે તો સપાટી કાચે આવે ને નદીને પદ સચવાય. વડાલેખનું વિકરો, નદીને પણ નીકળે ને સુરતની આબાદી'યે વધે.

હાર્ટન: અંદે. ત્યાં તો નવાળી છે ? દલાલ ને રાતનું જ્યાં જાન નથી ત્યાં આની ઉત્તરની વાતો શી ! નવાળ સાદેખ આખા સુરતની નાગમનારીઓને જાણજે પણ તાપી નદી ક્યાં છે તે ન ભણે !

હાર્ટન: દિલ્હા એ તવાળોની વાતો વળી સાંભળો છે.

હાર્ટન: સાંભળો જ દરો. હવે આ મા આવી.

[હાર્ટે આ લાવે છે. હાર્ટન તે બતાવે છે.]

હાર્ટન: કાળીના નવાળો પણ કંઈ જિલ્લે તેજા નથી ! બાપી જ્યાં રાલ એ જ રાલ્ય, ત્યાં રાલના અંધારે રાલ્યમાં અંધારું.

હાર્ટન: વાત સત્યા તીગ છે. અમે અંધેરોએ આ રાલસનાના વિષયમાં દુનિયાને કંઈક શીખવ્યું છે. પ્રલ એ જ રાલ્ય. રાલ એ રાલનું એજ, કોઈ પ્રભનું પણ એજ. એજ કાઠી ભય તો લાપી નંખાય. (ચાલે ખાલે ધરે છે.)

હાર્ટન: (ખાલે લઈ) તમે અંધેરો વેપારી નહિ જીવતા રહે, તમારા પ્રબલસાવાદથી જીવશે. તમે માનવતાને નવો મંત્ર આપ્યો, નવું જોગ આપ્યું, નવી ભવના આપી. ને એટલા માટે જ તમે અગર થયો, વેપારી કુનેદ કે સાંદસ માટે નહિ. (ચાલે પૂંટો પીએ છે.)

હાર્ટન: (પૂંટો પીએ) ચાલે સાદેખ, અમીર-કગારાને કંઈ ચોટા ફૂટવા'તાં રાલ તો વળી ઉઠ્યો રાલના હાવા કરતા ! અમે કંઈ એજથી લાલરી રહેવા યો. પ્રલ તે રાલ્ય છે, અને તમે રાલ્યનું એજ છે. રાલ્ય તમારું એજ નથી શું સમજ્યા સાદેખ ?

હાર્ટન: હું ક્યાં રાલ મું તે ન સમજતું ?

પડો

દશ્ય છડું

રમણ: ટેન્ગાર્ડના રાલ પાંચમા ફેરિયાન મહેકમાં તેની પ્રારિત સમય: વરસ પછી

પાત્રો: રાલ તથા હાર્ટન

[રાલ બેઠો છે. થોડી વારે રોલ આવીને પોષ કરે છે : "પ્રેક્ષિતાર માર્ટન". હાર્ટન પ્રવેશી છે ને રાલને જૂની માન આપે છે.]

રાલ: આવો આવો, હાર્ટન ! ધન્ય છે તમને. સાનની આતર, તમારા સ્વચરિય પંડિત ગિરિના આતરની આતર, અને અમારી અનિલાપાની પરિવૃત્તિ આતર તમે અસંખ્ય સંકેતો અર્થો અને સ્વતે આરંભેલું કાર્ય સફળતાથી પાર પાડ્યું તે જાલ, ફરીથી જાણીએ છીએ કે ધન્ય છે તમને ! સાનનો ભેજ દબે તો આવો દબે. વાર, હશે કે દિલ્હા ગિરિસા સવાનાં મૂળ જોવાં છે.

હાર્ટન: નામગદી ! ક્યાં બેનરનાં ભય છે. ધન કમાવાની વાસનાને સંતોષવા આતર અંધેરો તેમના નેપાસ્તું સંરક્ષણ અને સંવર્ધન હમ્મે છે, અને એ વેપારનાં સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની આતર હવે રાલસના દાખ કરી રહ્યા છે.

રાલ: (દસરિને) દિશિસ ફિસ્સી સાથન આરોં વચર નથી રચાઈ, પરંતુ સાથત દિશિસ ફપર રચાઈ છે. (અંધાર જાની) અમે જા-બુધા ઉઠ્યાએ છીએ ફેદિદની પ્રતે આપ પ્રમલને સંપરે છે ક્યા હારજે.

હાર્ટન: મદારાનું દબીકત મેગ સગમલ છે કે દિશિ પ્રમલ પૂરે કહી નહિ માણેલી વાળી તથા વડનની સ્વતંત્રતા દિશિસ દક્ષિન દેશને તેમ જાન છે. સ્વાતંત્ર્યની સ્વચ્છ દવા દિશિ સમાજનાં ફેડા-

માં ફેલાવનાર અંગેએને તોલિંદીજો હલકા થાશે છે; ત્યારે ગુલામ-મીમાં મોખનાર, મારપીઠ, લૂંટ, બળાકાર આદિ અનેક જુલમોના અભરનાર એવાના દેસાના આત્તાપીએને તેજો પિયરે છે, એમાં આશ્ચર્ય કશું નથી.

રાત : પરમેશ્વરના હાંક સંકેત જ, પાકેનું ફળ આનાયાસ મોમાં પડે એનું નામ બાચ્ચની જાણહારી. એગનું જળવાન પ્રારબ્ધ જ એગને લિંક એવી ગણું.

હાર્ટન : આપનું કહેવું સર્વેલા યથાર્થ છે, નામદાર ! જેવનું તેા એમ પણ નમ્ર માનવું છે કે પ્રારબ્ધની આ ગર્હન વાતનોમાં દિવનું પણ પરિણામે એવ જ નિર્માણ દરો. જીવમખારો, ચિતમખારો, હંસાચારીઓ અને નરાધમોથી એ સીધી, સાદી, સરળ અને સંસ્કારી પ્રતે ત્રાહિ ત્રાહિ પુકારી રહી છતાં.

રાત : (દસીને) પરમાત્માએ એ પુકાર સાંભળ્યો અને એમને મોહલી આવ્યો !

હાર્ટન : નામદાર ! એઆજી માફ કરશો, પરંતુ વિચાર કરતાં મને અકષણને તેા એમ જ સમજાય છે.

રાત : પણ પૈલા, શું કહ્યા તમે કે તે તેા અંગેએને હંધ ફાવવા દે એમ કામવું નથી !

હાર્ટન : મરાઠાઓની ચત્તા છે તે ક્યવ કંઈ છું, નામદાર ! પણ એ સત્તા માત્ર તથાવાશી જ છે, અને તેથી તકસાદી છે. સાચી સત્તા પ્રભુના હિલના પ્રેમમાં છે, બચમાં નથી. અંગેએને આ રૂત સંગ્રામે છે, દિવના દેશી શત્રુઓ સમજતા નથી. વળી અંગેએ તો પાંખે, બંદી, લાકરી તાકીય અને સિરત કીચા પ્રકારનાં છે તે વધારામાં.

રાત : તમારા પૂજ્યજીવથી સગલય છે કે અંગેએના હાથમાં જ અંતે દિવની સત્તા આવશે તે દિવો પ્રભુ અંગેએ છૂટત નીચે સુધી મરો.

હાર્ટન : માફ એમ માનવું છે, નામદાર ! કે અંગેએને જ છેવટે સત્તા મળશે; મેઠાં બીજાઓ હતા સાચવી શાખવાની શક્તિ મરાવતા નથી. એ બધા વ્યવ માને છે કે સત્તા સમઠીરૂપી જ છે, ત્યારે અંગેએ જ એમ માને છે કે સત્તા સાર્વત્રિક અને સમગ્રોરૂપી, પરંતુ તેને ટકાવનાર તેા પ્રભુના પ્રેમ જ છે. સમ્રાટ અકબર પછી આ સ્થૂળ એ કોઈ સગળ્યા હોય તેા તે કદા અંગેએ જ.

રાત : (દસીને) પરંતુ અંગેએના વ્યાપારને લિંદીજો ખાતાના પ્રેમના સાથ ક્યાં સુધી આવશે ?

હાર્ટન : લિંદી પ્રભુને એહાં સેકો તેા બેતકાળના જખોડો રજાતાં મરો. વ્યવ વ્યવ આરંભો રેકો શક્તિ મેળવતાં મરો. અને એ સેકા-રેકા સેકા દરમ્યાન અંગેએ જ સત્તા પગલાર થઈ જશે.

રાત : અને એ પગલાર મરો એટલે સત્તાને વળગી રહેરો, અને દિંદ દટાર મરો એટલે ખેતાના દેસાની સત્તા સ્વહસ્તક કરવા મરો. (દસીને) જોવા જોવી મરો !

હાર્ટન : આપ નામદારનું નિષ્પણ્ય મર્યાદ જ છે. પરંતુ પરિણામે અંગેએ સત્તાએ અંગેએ સિદ્ધાંતને નમતું આપવું જ પડશે. અંગેએ સત્તા ભેદે જશે, પરંતુ લિંદુરતાના તેા વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય અને પ્રભુ-સત્તાવાદના અનુપમ અંગેએ આદર્શો ઉપજ જ રચાશે.

રાત : ન ભણે માનવી અદ્ય, સંકેતો ભાવિના ઝીણ.

પડશે

[ગુજરાત સાહિત્ય સભા-અમદાવાદ-ના આગસી નાટ્યસમ્રદ રજાહોડલાજ અને બીનાં નાટકોમાંથી : બેનેના સોન-વધો]

નવાં પુસ્તકો

Short stories of Premchand લિંદીના નવિખ્યાત 'વાતા-નવેશ પ્રેમચંદની નવલિકાઓના અંગેએ અનુવાદ : અનુવાદક શુક્રદાશ મલિક; પ્રકાશક : નાલેન્દ પબ્લિકેશન્સ, મુંબઈ નં. ૨, ૪-૧૪-૦; ભારતનો વારસો : ભારતની પ્રાચીન ધર્મ-સંસ્કૃતિને આ સુખમાં ખૂબથી બતાવનાર આપણા સમયે તત્ત્વવેત્તા સર સર્વ-પક્ષી સપાઈખુના સિક્કણ, રાત્રીકાણ અને યુદ્ધ પરાના વિચારોના એ અન્દરુંદર શુક્રદાશી ભણીની હલમે હાલદેશી અનુવાદ : પ્રકાશક-વોરા એન્ડ કં. પબ્લિકેશન્સ લિ; રાવપુરા, વડોદરા, ૩-૦-૦; અંગેએ પ્રવેશ : આપણે ત્યાં જેના સામ્રીય જ્ઞાનની ધળી મોટી અગત છે એના અંગેએના વિષયમાં જનસામાન્યને પ્રવેશ કરાવતી સાદી સરળ 'લાખામાં સાધિદર જખાએડું આવ્યત કપથોળી અને સચિત્ર પુસ્તક : લેખક-શ્રી રાહુલાજી મુશાર, પ્રકાશક-બોરોતર એન્ડયુકેશન સોસા-એડી, આમદાવાદ, ૨-૮-૦; વારસે : બાલનમરના સક્રિયતાની નવ-લેખક શ્રી હેમચંદનીની દૂની વાર્તાઓનો સંગ્રહ : પ્રાસિરવાન-ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ; અમદાવાદ, ૨-૦-૦; નાના હતા ત્યારે : ડૉ. હરિપ્રસાદ મ. દેસાઈના બાલજીવનનાં સંસ્મરણો : પ્રકાશક-આદર્શ પુસ્તક બંદાર, વાદ અમદાવાદ, ૨-૦-૦; રોડનો રતનાં શ્રી મુશાર મંદરવાહરની નાદિકાઓનો સંગ્રહ : પ્રકાશક-પ્રમોદ પબ્લિકેશન્સ, વડોદરા, ૩-૦-૦; ભારતની બે લીંગામનાઓ : લેખક રાહુલાજી સરળ ચરિત્રકથાઓ : લેખક પ્રાણલાલ ડિરપા-શમ દેસાઈ, પ્રકાશક-ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર અમદાવાદ, ૦-૪-૦; પરપોટા : રમૂષ પ્રાસંગિક કુથકાઓનો સંગ્રહ : લેખક-અન્દ-હાલ સુવર્ણિયા, પ્રકાશક-એન.એમ. કક્કરી કં, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩-૦-૦; શુભાશુભ : માતાઓને રતનરતોરે (૨૨)ની સંગ્રહ : લેખક-પૂનલાલ, પ્રકાશક-શ્રી. નરેન દાસજી, આંરવિંદ બોક્સમ પીંડીયોરિ, આંરવિં : શ્રી આરવિંદ એક સાધનોએ ભક્તિપૂર્ણ આર્ત : લેખક-શ્રી રમજીનાનત મોટી, પ્રકાશક ઉપર મુજબ, ૧-૪-૦; રક્તપાત કી ઠરુલુ હેઠાની : કલકત્તાની પ્રવેશ નંદામણિની મેળવીને લખેલા બધાની પુરિતમ; લેખક-પ્રકાશક-જગતસિંહજી વોરા, ૧૬૬ હરિસન રોડ, કલકત્તા, ૦-૧૨-૦; મુશારને ને જહેનોને રવામી વિને કાનંદનાં હજીબોનેનાં મીસિકો સંધરેલીઆની પુસ્તિકા-ઓ : અનુવાદક-અનુક્રમે જર્મનીલાલ મંગળજી એમ્ડા અને કલપલતા યુનસી, પ્રકાશક-રામકૃષ્ણઅક્ષય રાત્રોડ; ગુજરાત સાહિત્ય સંજાની કાવેરતી ૧૯૪૪-૪૫ : સાહિત્યના અલ્યાસીઓમાં ખૂણ પ્રતિષ્ઠિત અને આધારભૂત ગણાતી, વર્ષોવર્ષનાં વાક્યયોગીનાં સાક્ષી દ્વારા કાવાતી ૧૯૪૪-૪૫ની સંખ્યાની પ્રાણલાલનાં કાવેરોને વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ, ૩-૦-૦; વિશ્વસિદ્ધપાદક અને પ્રકાશક-વિષ્ણુપ્રસાદ વેણીલાલ બક્ષી રાત્રોડ; વ્યાયામ : 'કુમાર'ના ૨૫૦માં અંકમાં આવી ગયેલાં વ્યા-યામના વિવિધ આસનોવાળા જખાણોના એ જ વિચાર સાથેનો લિંદી અનુવાદ, લેખક-અર્દેશક દીસિત, ચિત્રકાર શ્રી રસિકર રાવજ, પ્રકાશક-સરસ્વ સાહિત્ય મંડલ, નવી દીહલી, ૦-૮-૦; સુમન-સારથિ : શ્રીમંતી જખાવી પ્રાણલાલનાં કાવેરો ને નાદિકાઓનો સંગ્રહ : પ્રકાશક-એન.એમ. કક્કરી કં. મુંબઈ, ૨૫-૦-૦; ચિત્રવારો : રાખૂચીતોના નાનકડો સંગ્રહ, લેખક-હરિલાલ પંડ્યા, એમ. એ. પ્રકાશક- આંરવર પ્રકાશન મંદિર, ૦-૪-૦; કલકત્તા એ કાવુલ : નેતાજીના કાણુવ પ્રવાસનાં વર્ણનો ઉપરથી રેલાં વિચારોનો સંગ્રહ, ચિત્રકાર-શનિ, ૧-૦-૦; સાચાં સંતાનાં : વિકાસ સાહિત્ય મંદિરની ગાળવિકાસ એવાવેલિનું પ્રથમ પુસ્તક, ૦-૬-૦.

(તા. મુશારી ૧૬૪૦) ૪૫

શ્રી રાજાના પ્રાર્થના વલ્લભના ગિરમંડળમાંની વ્યક્તિઓ દર્શાવેલો ગમ્મટઃ જલેલા-શ્રી રવિશંકર રાવળ, શ્રી મંદતરામ પંડ્યા,
શ્રી પરમાનંદ દાપરિયા; બેઠેલા: શ્રી હીરાલાલ શાહ, શ્રી નાનાભાઈ બદે, શ્રી હીમલાલ પંડ્યા, ૨૫ ગિરમુખાર્જી બધેલા: ૨૫ પ્રભુદાસ દેસર

इविषर नानांलालनां संदेभरथो। (अनु० पाठ्यना पृ. ६५)

ડૉ. કઝિન્સ સવિવારે મારે ત્યાંથી નીકળી કબિને ત્યાં ગુજરાત કલા-પ્રવૃત્તિ મેડળના સભ્યોને હકીકાદની બાકીમાં ગયો.

તા. ૧૩મીએ મારે ત્યાંની ડૉ. કઝિન્સની મુલાકાત પતાવી ચાર વાગતાં તેમને લઈ હું કવિશ્રીને ત્યાં હકીકાદની બાકીમાં ગયો. પણ ત્યાં ડૉ. કઝિન્સનો હિંદી કલા પ્રતિભા પ્રેમ, આદર અને પરિચય કેટલો આઠ છે તે કોઈ બાબતું નહીં અને કવિએ પણ કોઈ કેટલું વાર્તાલાપ જમાવ્યા કે છેડવો નહિ. ડૉ. કઝિન્સે અપારવાહ-માં કલામંદળ સમાધાયા બાબત બહુ આનંદ ફરોળ્યો. તેમને પૂછવાના કેટલાક પ્રશ્નો હતા તેના જવાબ દુરસરે આપવાનું કહી તેમના પ્રેમાર્થાઈ હોંઘામાં વ્યાખ્યાન-સમય સામવવા તરત નીકળ્યા. ત્યાંના આ હંદાસદસાર પછી કવિશ્રીને ત્યાં જવાનું મને હરિઆલેખી થયું નહિ.

પ્રદર્શનને થોડા માસ વાકી રહ્યા બેઠેલા શ્રી ચંદુલાલ પ્રદર્શનનું વિશાળપન અને ચિત્રતો મારી પાસેથી લખાવી લઈ ગયા. અને મારી જ સહી સાથે તે પ્રદર્શન કર્યો. કવિશ્રી એ મંચીઆ સાથે કલામંદળનું તેજ ચલાવતા ને હું ન મળતો. અંધી રોષે બસતા. મેં દુર રહીને સમય બેઠેથી બધી ગાદ કરેલી એ પ્રદર્શનનું ચારદર સુધી મેં ફરી આગેલું. પ્રદર્શન માટે આગમંત્રો વગેરે કવિએ પોતે જ હાથમાં રાખ્યાં હતાં, અને દરેક જણને એક હાથે ચાલવા દુરજ પાડતા. શ્રી ચંદુલાલ પણ કવિ વિષે ફરિયાદો કરતા અને કહેતા કે પ્રદર્શન બાદ માટે પણ રાજધાનું આગી રેવાના છે. બીજાઓ બખર લાવતા કે દરેક જણ આજ્ઞાય છે પણ કવિશ્રી આગમંત્રો કાઢતું ચાલતું નથી.

બંધિયાર વસત પચમી ઉપરજ મારા પુત્રાના યજ્ઞાવૃત્તીના પ્રસન્ન દોહ મારાં કેટલાક ચિત્રો પ્રદર્શન માટે શ્રી ચંદુભાઈ સાથે મોકલી હું બાવનગર ગયો. ત્યાં સાગળદાસ ડૉલિંગના આમજ આપવા કવિ આવી ચડ્યા. હું તેમને બારણાં આગળ ગમ્યા અને વગરકાર કર્યા; પણ કવિ લાગલા જ પૂંખવાઈને એવી આગમંત્રોનીનીને મોકલા કે મેં તે જ વખતે ચિડી લખી જણાવી લીધું કે 'હું હરે આપની સાથે કાગ કરી શકીશ નહિ. આપ આપની રીતે જ કોઈ કરવું હોય તે કરોશ. કજાની સેવા કરવાનાં મારાં સાધનો ને મારાં જુદા છે' એ રીતે મેં મારો છુટકારો રોપી લીધો ને વધુ ગળીર પ્રસંગોથી હમેશ માટે બચ્યો. સંરક્ષી જના માટે લઘુકારી ફનિયાના નાદક દોહા

કવિશ્રીની મર્યાદા અત્યાં જાણીતું કવિશ્રીનાં નામદાપનું કાવ્ય : શ્રી રવિનંદર સાવળની અલિખિતો સાબરજિતો તથા સ્વયં મધ્ય

કવિશ્રીની મર્યાદા

શ્રી રવિનંદર સાવળની અલિખિતો સાબરજિતો તથા સ્વયં મધ્ય

શ્રી રવિનંદર સાવળની અલિખિતો સાબરજિતો તથા સ્વયં મધ્ય

શ્રી રવિનંદર સાવળની અલિખિતો સાબરજિતો તથા સ્વયં મધ્ય

માય એ મને હંદ લાગ્યું નહિ બેઠે મેં આવા મૂઝા માર્ગ લીધો.

અ પછી કોઈ વખતે રાતામાં કવિને આવતા બેઠે તો સાથે કોઈ રહી મીન નામદસર કરી વિશ્વય લેતા. પણ જેવ. શાવર્ધનરામને અંગિલ રૂપ કવિએ લખેલો 'જગત્ કાદંબરી'માં સરસ્વતીચંદ્રનું રચન' નામક નિબંધ પ્રસારે સુદર રીતે છાપવા માટે તેમણે કુમાર કાર્યાલયને સોંપવા હચ્છા કરી ત્યારે તેમણે કાર્યાલયના સંચાલક શ્રી બસુભાઈ સાવત મારફતે મેનાં ચિત્રો મારે જ કરવાં એના આગ્રહ જમાવ્યા. મેં એ કામ કરી આપ્યું, પણ કવિએ જેવડે મળવા છઠ્ઠા ન બતાવી, તેમ જ પણ કદિ સાચું કદમ બધું નહિ. પછી એમણે ગીતા માટે પણ મારી પાસે ચિત્ર કરાવ્યું.

કવિશ્રીને સાઠ વર્ષ થયાં તેના મણિમદોસવના અશિર્ભાનની લીડીઓ 'કુમાર'માં મેં જ લખેલી. મારા મનમાં કવિશ્રીની પ્રતિભા અને અભિવ્યક્તિ માટે હમેશાં ગાનની લાગણી મેં જમાવેલી છે, પણ તેમના સંપર્ક અને સ્વભાવ માટે તેમજ તે જ સાંભળતો તે પરથી ફરી કદિ મળવા જવાની હિમત બતાવી શક્યો નહિ. કેમકે અંધી પરિણામ સુધરે કે બગરે તેની સીકા હમેશાં રહેતી. કેમે પૂં મણિમદોસનું મમતાળુ સ્વાગત તો એક દિવસ પણ જુલાયું નથી. અને થોડા જ વખત પહેલાં ઘણાં વર્ષે તેમનાં સાથે પ્રવાસ કરતાં તેમને જોળાવ્યાં ત્યારે ભાવથી વંદન કરી હું ફાટાર મેલો છું.

કવિશ્રીના લાવનારદને પણ આને એવા જ બાંધે મોંઘાનું મળ્યું છે.

ગુજરાત કલાપ્રવૃત્તિ મેડળ તરફથી બરાજેના પ્રદર્શનનું ચારદર (ચિત્રકાર : સવિસંકર સાવળ)

માધુકરી

એક છે હિંદુ મુસલમાન : એક છે, રહેશે સદા :
એક થયેને ભેષના છવન અહીં બહેરે સદા !
એક માટીથી પટાયાં, એક અને ભેષ્યા :
દાદ હશે એક માતા સાદને બંને સદા !
એક ભંડારે ભડાયાં, એક પિંચરમાં પડ્યાં :
એક મુક્તિ-નંદન : સંગે ઝૂકશે બંને સદા !
એક સગદર, એક બંદર, એક તાકત ને તુડાન :
એક કિશની ને કિનારો : એક બેસે નાખુદા !
લાખ હિંકમત છે કહે રૂમન દોવાલો બાધવા :
કોઈ કાળે ના થવાના બાઈ બાઈથી ભુદા ! —વેશાયન

ડો. વાસુદેવશરણ અમૃતવાલ

‘કુમાર’ના મયા ઓક્ટોબરના બેકમાં ‘માધુરાની શિષ્યકથા’ ઉપર એક પરિચયાત્મક લેખ આવી ગયો. એ જ વિષય પર ગઇ તા. ૧૭ થી ૨૦ ડિસેમ્બરના રોજ અમદાવાદની ગુજરાત વનઃકૃષ્ણરે શોસાએટી (હવે ગુજરાત વિદ્યા સભા) સંચાલિત અધ્યયન-સંશોધન વિદ્યાલય તરફથી માર સચિય મનનીય વ્યાખ્યાનો જીએળે આપ્યાં તે વિદ્વાન પુરાવિદ ડો. વાસુદેવશરણ અમૃતવાલનો પરિચય આપણે ત્યાં નહિવત્ છે; પણ હિંદુશરણા આજે પુરાવિદ્યા, મૂર્તિશાસ્ત્ર, તેજા પ્રાચીન શિક્ષા, શિક્ષા આદિના કે ગણનાકંઠના તબ્દો છે તેમાં એમનું નામો મોખરે આવે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના તેઓ વિરલ અને અજાણ કપાસક છે અને એમનું સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આટલું વિશાળ અને પ્રવાહી છે કે તેનાં ઝડપી હાગવગા પ્રમાણે વડે તેઓ પ્રાચ્યવિદ્યા જેવા વિષયને આર્યંત સરજ લોકોએ અને પ્રમાણિત બનાવી દે છે. એવાની શક્તિઓની કદર પ્રીતિને હમાણું તેમને હિંદીના મધ્યમ સરકારના ‘રોન્ટ્રુવ એસિયન ઓરિંકપીટીક મ્યુઝિયમ’ના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે નીમવામાં આવ્યા છે.

એમને બી.એ. સં. ૧૯૬૧ની આવજુ બદિ ૧૧ને દિવસે અસાદાબાદમાં અલેલા લખનોમાં એમના કુટુંબની, લોખંડના નેપારની મોટી પ્રતિષ્ઠિત ‘અમવાત કે-પની’ છે, પણ એમને તે એ વ્યાપારી વ્યવસાય કરતાં ભારતીય સંસ્કૃતિની ક-પાસના અને વિદ્વાન બ્રાહ્મણજીવન પસંદ છે. લખની અને કાશીમાં વિદ્યાર્થી છવન ભવનીની રી તેઓ લખની કોલેજ-માટી મેગ.એ. થયા. વિદ્યાર્થીકાળથી જ તેઓ ગદ્યન અગ્રગણી દત્તા. ઇતિહાસ તથા પુરાતત્ત્વ તેમના પ્રિય વિષયો હતા. ‘સરસ્વતી’, ‘માધુરી’, ‘સુધા’, ‘વિશાલ-બારત’ આદિમાં આવતા સ. ૧૨કૃતિ તથા ઇતિહાસ ઉપરના એમના વિચારમંજીર લેખો અસાદિત્વમદે તથા વિદ્વાનોમાં સ્થરી ભાષ પાટી દર્શી.

એમ એ. થયા. પત્ની એમણે હિંદી સરકારના પુરાતત્ત્વ ખાતામાં જોડાયા;

આ મારાનું પંખી : હંસ
ભારતવર્ષના સહિત્ય અને કલામાં અત્યંત બનામ ને ગૌરવ પામેલું આ પંખી, મૂળ ‘નન-તો’ દિગ્માલયમાં મારાનું ગૌરવ, રાજામુદ્રતના તિગેટ-લટાડા-કાશીર વગેરે પ્રદેશોમાં જીવે સરવદેના કિનારાઓનું મોય કિનારો બેસતાં એ હિંદુ આવે છે અને આપણા ઉપર ભારતમાં ફેલાઈ ગય છે, તે છે વસંત જેને પાછાં જાય છે. ગુજરાતમાં સરસ્વતી અને સા-પરગનીના કિનારાઓ પર દેખાતાં ફેલાય છે. પશ્ચિમી ચિત્રોનાં સંપર્કથી આપણે જેને હંસ તરીકે ઓળખતા થયા છીએ ને swan એ આપણો હંસ નહિ જે તે સાહ્યોદિવા ને મધ્ય એસિયાનું વાસી. આપણે હંસ તે બાતકના દેખાવનો. શરીરે ભગવાદાર. જે એક ફૂલ લાગે. ડોક શરીરે કરતાં નાની. દેહનો ફેમ સિત-સાવ ધોળો ફૂલ જેવા નહિ. પછુ લોક-દાંની રાજ જેવા આછો મોટો, માથું ને ગયું તફુન એત. દાંડી તથા છાતી આપણા રાજાના. મરદન પાછળનો ભાગ પેદા બહારથી પેદા ફેરે. જેને ઓળખવાની ખાસ નિશાની તે એ-ના માથા પાછળના બે કાળા પટ્ટા. તેમાં પડેલા પટ્ટામેશિરો-બે આંખોને રોડો-નીચલાનાનો. આંચ ને પચ ધેરા પીળા કે નારંગી. આંચ નાની, વચ્ચથી દાજ પરની, પણ છેડે કાળો નખામ. પચનાં આંખનાં વચ્ચથી જોડાએલાં. બંદા બુદાઈમાં તિમેળનાં સરોવરની પાને દબ્બેલા મેમાં મઈ માણા બાપે તથા હડાં મૂકે. હિંદમાં વિશાળ બજારોના ઉપર પુખ્ત એ દબ-બંકનાં રોજામાં જ પડે. દિવસભર નદીનાં મળખીમાં કે રેતીમાં કાંઈને રાત પડે રાતવા-ની રહે. ફેવળ પડેર પતિ એના આદાર. કમળ-નાં પિંચનું, લીલા અળા, પડો, હાંચર વગેરે ખૂબ આવ. જે પિંચરમાં દંભ મેને મેના પાણી કમળી જાય. કોડે ત્યારે મેનારે પડે ‘દોક, દોક’, કરીને મોટો આક્રમણ કરી, કમળની, ગૌરવવાળા કોડે ત્યારે આ આક્રમણ. તેમાં પાંચેનાયર મારેના મેનાર મેનારના અવળા- (પી ‘પેનેર’ના સેમ કપરથી સંપાદિત)

અને પોતે મધુરા મધુરિયમના કથુરેર (સિંચાતા) બન્યા પછી મધુરાના પુરાવતુ સંબંધને સુવ્યવસ્થિત કરી તે પુર કનમ શ્રેણી લખી ધોળા પ્રકારના પાટપો તેમના પ્રયત્નોથી આજે મધુરાનું મધુરિયમ આખા દિશામાં નમીદાર ગણાય છે. ત્યાંથી તેઓ દેહદ્વીપ સંદ્રેષ એસિયન એન્ડીક્વીટીર મધુરિયમના સુપરિન્ટેન્ડન્ટના હોદા પર ગયા. મધુરિયમો ને તેમાં પ્રેમ ધરાવનાર વ્યક્તિઓ તથા સંસ્થાઓ માટે 'મધુરિયમ એન્ડોર્સમેન્ટન ઓવર દિન્ડિયા' રેપાઈ તેનું એક વિમાસિક પત્ર નીકળે છે તેના તેઓ સંપાદક છે. તેમની વિદેશીય સંપૃક્ત થઈ લખનાર યુનિવર્સિટીએ તેમને 'ડૉક્ટર ઓવ લિટરેચર'ની પદવી આપી છે.

પુરાતત્ત્વના વિદ્વાન દોના સાથે તેઓ વૈદિક ક્ષેત્રના સ રા વિદ્વાન ને પરિચિત છે. તેમજ હિન્દી સાહિત્યના મધુ મોરો છે. તેમનું અતલ ઇત્તવ વર્દન સાકું અને સરજી છે. એકાંતમાં વિચાર અને વાળી રમજ સરજ અને કુમારુ છે તેઓ હોરિસમાં અધ્યયનશીલ જ રહે છે પુ. ગાંધીજીના સુરત અવધારી અને રાષ્ટ્રવાદી છે તથા મન, વચન અને કમોથી તેના સિદ્ધાંતો પાળે છે.

નાજિયેર

કોળામાં સર્વેશ્વર શ્રીજી મોંલિક કાર્યોના, પરમજી, મારમજી અને સર્વે કાર્યોને કેવળમાં અખંડ કરવામાં આજ નામ ઓગળે છે. વેદકાળથી જ હિંદના નાજિયેર-શ્રીજી ની હયાતી ને વપરાસ થેના આનેકો જાણાય છે, એટલું જ નહિ પણ સાંપ્રત, રાજ્ય ને તમસ રેવોના કપાસકો મધુ શ્રીજીને આશ્રયના આપે છે મુસલમાન કોળા પળ મગજ પ્રસંગોમાં નાજિયેર છે જ.

નાજિયેર રેતાળ પ્રદેશમાં અને દરિયાકિનારા કપર થાય છે. કાઠિયાવાડમાં મોરબંદર, ભાવનગર, મધુવા બંદરે રમળે નાજિયેર સારા થાય છે. કેપાળ અને મહાબાર તરફ પુષ્કળ નાજિયેર થાય છે આશર નાજિયેર વલ્લુ ઓછા વાપરે છે દક્ષિણ નાજિયેરને રાજની વાનીઓમાં છૂટી વાપરે છે અને સુંબદવારીઓ મહારાષ્ટ્રી પ્રબળ ની સંગતિથી નાજિયેરનું અગ્રણ્ય સાક થઈતી ને રાયતામાં છંદકરતા શીખું છે પરંતુ નાજિયેરમાં રહકા અઢીકો ગુણને વળમ સા. વાય મગજ રવાહ અને રોજની પાતર જ એ વપરાય છે.

ચરક ને સુસુત આદિ વૈદક ક્ષેત્રોમાં નાજિયેરનો ઓષધ તરીકે કાર્યોળા હોય છે. અગમ કોપર, કોપરાનું તેલ અને નાજિયેરનું પાણી, આમ ત્રણ જુદીજુદી રીતે એના ગુણનું વર્ણન મળે છે. કોપરામાં રહેલા આરોગિક ગુણથી કોપરામાંની બલતે 'નાજિયેરનો ખડ પાક' ચક્રસમદ ગમ્યા સુધ તેવા પ્રાદ્યભ્યાષિ ગણાવ્યા છે. પરંતુ 'કોડ લીવર' તરફ લાગી બઝીટી જનતા ને ગિફિલ્કેએ આવા કિતમ પ્રતિષ્ઠા તરફ નજર જ નથી ફેરવી દે. કીમક રોપિષ્ઠાળ અને પ્રયોગ કર્યા પછી જોઈએ કરે છેકે નાજિયેર કોડલિયર એક જોડ જ ગુણકારી છે. લીલા નાજિયેરને છૂટી નિધોનીને કૃષ્ણ ને રા રમી-કળે તેમાંથી તેવાર કરી લીધેલું તેલ એને સુરોપવા 'કોડો અલ્કેહોલ' કહે છે, તે આવામાં કોડલીવર કરતા હલકું ને ગુણમાં અદિવાલ છે મોરડાં. બી. ડી બસુ નાજિયેર ચિકિત્સા નામના પોતાના લેખમાં નાજિયેરની ગદતા અને અર્પણ ગુણ માટે લખે છે કે નાજિયેરની જેલું જમતને અતિ કપયોથી આડ જેવા કરીને જોઈએ માનવ કપર ધેણી મોટા કપનર થયાં છે. તેનું એકેએક અગ મનુષ્ય સારી નાં અનેક રોગોને નાજી કવવા માટે ઉપયોગી છે. મધુરિયમના કરી માટે કોપરકે એ વ્યોયિનિવારક ને પોષક પદાર્થો પૂરા પાડવા ને બે-સક છે, નાજિયેરનો ખોરાક સોજાં એટલા માટે છે જ, બહાર,

એવા ને બીંદે કાર્બોહાઇડ્રેટ આદિ વિષય એ ફરિયાદો કરવામાં આવે છે તેમાંની એક પણ ફરિયાદ નાજિયેરના ખોરાક માટે કરવામાં આવી નથી. મધુરિયમને વેદાયેય ને સુરેશી માટે એટલા અનેક વસ્તુ નાજિયેર પૂરો પાડે છે.

લીલા નાજિયેરનું પાણી એક ઉત્તમ અને આદ્યદાયક પીણું છે. દવામાં રહેલી કંડક કરતાં-તે રજ દકા નેટલું વધારે કંડું છે. એથી તરસ છોરે છે, અતેય થાય છે ને પિત્તની કલ્મણને તે નિવારે છે. આરબિયનો દરદી છે જને પેશાબુ ખોરાક લીધા પછી રૂઝી થઈ નીકળે જતા હોય તેવા સંકેતો દરદીએ ને મન નાજિયેરન પાણી પર જ રોગોને પ્રયોગ કરાવવાથી અગ્રણ્ય રાત શાંત થઈ જાય છે.

કોડલિયર દે છે કે નાજિયેરનું પાણી એ વિશામિન બીયો બરફર થેષ પદાર્થ છે. જેમને સમવડ અને સરજતા છે તેમાં કલાઓ મા-માણું આઠ માસ દોર ને પલ નાજિયેરનું પાણી પીતા રહે, તે સારી ચેતન્યના કીવડા જેવું થયી હોય.

ગિદાર અને એંગાળમાં કોપરેતનો માગિસ એ નિયમગમ થાય છે. કોપરેલ ન્તુનાસક છે. એ લીબ, જ્વ, સારીની વચાકીમાં પડતા સવા વર્ગેરે બધા ન્તુઓના નિસાદ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ ખોરાકમાં લેવામાં આવે તે કોડલિયર વ્યાધિઓના ન્તુઓના આ તાર કરે ને ખોરાકને રિનગમ પદાર્થો પૂરા પાડે, કપરાંત બીલ કપયોની તત્ત્વા મધુ-આને થાય અને એસના કોષખાંધીના સાસાં પડયાં છે, અને પ્રબલ વેજીબલ થી ખાઈને તંદુરસ્તી બજાવે છે ત્યારે તેઓ રોગના વપરાસમાં કોપરાનું વિશુદ્ધ તેલ વાપરે તે માથ ને ભેસનાં કુષ્ઠોથી તેવાર કરેલાં છુદ્ધ થીના બીબ જ નુંજરે કોપરેલ એમની બીની છપ્પાને ને ખોરાકની કલ્મને પરી કરે, અને સારીને પૂરતા પ્રમાણમાં થોપણુ આપી રોગ એટલું ખરે કે કોપરામાંથી તેલ કાઢવાનું રોગી લેલું જોઈએ, એ લેખને છેડે રવાંચું છે.

કોપરા જેવો ઉત્તમ, પૌષ્ટિક મદરત્વના ખોરાક આપણા રોગના ખોરાકમાં સમ માટે રમાન તથી મેળવતો જ લીલા કોપરાને અગ્રણ્ય અર્થો વળુઓ અને હર્જોના અગ્રે એથી પૂરી, અપાડી ને કોપરા એટલા સરસ બનાવી શકાય ને એમાં વ્યારિષ્ઠિ થાય ને પૂજા વાત! અને તે સારીને થોપણુ પણ પૂરું આપે. એ સિદ્ધાંતમાંથીની જાણા-એ કોપરેલ વાપરવાનું શરૂ થાય તે આને વેજીબલથી બનતી ગિદારજા કરતાં તેનું રચાન થયું જોઈએ.

મધુરિયમના દરદી થય્યા ને બાનરીયા આડા સાથે સારા પ્રમાણમાં કોપરાનું ગિદાર કરી એનો ખોરાક લેવા માટે તે સાકર થકી જાય, જનમ થકે ને કાપાથીડીસ માટે માનાં હજોરોના લેવાં ન પડે એ તેા થતી રચક હજીકત છે કે નાજિયેરનું તેલ માદીયા વાળને ધણું ઉત્તમ થોપણુ આપે છે અને બહેનો માથામાં નાખવાનાં તેલ કોપરેલ કપર જ બતાવે છે. પરંતુ કોપરેલના તેલમાં રહેલો ભાલ-જીર્મો રવાબાધિક ગુણ, અતિ હોષકારક નાજીયેર છે. થાજ વધારવાનો અગ્રણ્ય ગુણ અનુભવવા હોય તેમણે તેા લીલા કોપરાને લસી, માથામાં બરી, રહેવા રેલું. ચારકે કલાક પછી કોંસાકથી એળી કોષકે કાઢી નાખી તેલ રહેવા દે તેા બહુ જ કિતમ ગુણ બતાવશે. તેવને થયુ પડતું ગળવું, કલાજય અને રોગાદી કરી નાખતું, એથી એના ભાવરહિત ગુણોને હાની પહેલે છે

વળી એક માન્યતા એવી છે કે નાજિયેરનો તાજો નીરો (તરો) અગ્રણ્ય એક અદ્યદાયકો એ વખત પીવાનું રાખે તેા ખાજી એ આવશે. કાળા રંગનાં માતાપિતાએ સમય હોય અને મેળવી શકાય તેા આ કપાલ અગ્રણ્યના એવા છે નુંમરાત કંઈ નથી.

માલગ પાટણું કે ચોડા કાઢી લીધા પછી એ દ્રાવ્ય રહે તેને અમુક રાસાયણિક પદાર્થો સાથે મિશ્ર કરવાથી નંબની વાળા નીકળે છે. આથીજ આપનાર કેપ આસ કરીને ક્ષેત્રીતેરીયા ત્રિયામાં દરિયાઈ અડસલાઈથી બનાવાય છે. આ અડસલાઈ ઉપરથી દરિયાના પાણીમાં રહે છે અને તોફાન વખતે ખડકમાંથી ઉછેરાઈને કિનારે ધસાઈ આવે છે. આ અડસલાઈ કેપમાંથી આયોડીન કાઢવામાં આવે છે.

પરંતુ ઉપર દર્શાવેલી રીત અતુચાર પેદા થઈ આયોડીન ઉત્તર ઓશીના નાઈટ્રોના થરોમાંથી મળતા આયોડીનના દિસાએ સાવ નિર્ગાદ્ય લાઈ છે. પૃથ્વીની સપાટી પર ખૂબ આયોડીન ભેળું થઈ હોય તે એ જગ્યાએ જ છે. એ 'નાઈટ્રોનું રજુ' દરિયાની સપાટી કરતાં ૩૦૦૦ ફૂટની ઊંચાઈએ આવેલું છે. તે ૩૦૦ ગાઉં લાંબું ને આશરે ૧૦૦ ગાઉં પહોળું છે. એ પ્રદેશમાં ૫૦૦ ગાઉં લાંબા ને ૧૫૨૦ ગાઉં પહોળા પરામાં નાઈટ્રોના થર આવેલા છે. આ જગ્યા સાવ નિર્ભય છે, વરસાદ ત્યાં ઘાંચે જ આવે છે, સૂર્ય નિરક્ષ આકાશમાંથી અગ્નિ વર્ષા છે, વનસ્પતિ કોમંતી નથી, રજાંબી પણ રહેતાં નથી. ત્યાં જમીનની સપાટી નાઈ ૨ થી ૫ ફૂટ ઓડવાથી નાઈટ્રોના ખનિજ ગળી આવે છે, જેમાંથી નાઈટ્ર અને આયોડીન કાઢવામાં આવે છે. આ ખનિજમાં એક ઠન દી અશરે ૮ ફોંસ આયોડીન હોય છે. આ પ્રમાણ એક લાંબે કે ટાંડ નજીક, ખજીળીજ વસ્તુમાંની સરખામણીમાં તે ૪૦૦ ગણું વધારે છે.

આ ખનિજનો બડો કરી તેને પાણી સાથે મેળવવામાં આવે છે, જેમાંથી નાઈટ્રેટ છુટું પાડવામાં આવે છે અને દ્રાવ્ય આયોડેટ દ્વારા પાણીમાં રહે છે. આ આયોડેટ ક્ષારોવાળા પાણીને લાકડાના ચોક્કા પીપમાં રાખી તેમાં સોડિયમ હાઈડ્રોજન સલ્ફાઈડ નાખવામાં આવે છે, જેથી આયોડીન છૂટું પડે છે. આ અશુદ્ધ આયોડીનને એકઠું કરી પછી તેને શુદ્ધ કરવામાં આવે છે.

દરિયાની આયોડીનની વાર્ષિક વપરાશ ૧૫૦૦૦૦ છે તે તેનો ૧૬ ટકા જેટલો ભાગ ચીલીનાં નાઈટ્રો-ક્ષેત્રોમાંથી આવે છે. આયોડીનમાંથી અપાડોફોર્મ, થોડેટિયમ આયોડાઈડ થોડે ઓલિથો બનાવાય છે. આયોડીન નેપ્ટુન છે. તે ધસવાથી દુષ્ક્રમ દૂર થાય છે. આયોડેસ, આયોડીન, આયોડીવાલ જેવી પેન્ટ દવાઓમાં આયોડીન હોય છે. આયોડીન રાસાયણિક પૃથક્કરણમાં ને રંગોની બનાવટમાં પણ વપરાય છે. ટેલીવિઝનમાં પણ તેના સ્ફટિક વપરાય છે.

આપણા સાર્વત્રિક વિકાસમાં આયોડીન અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આપણા ગળા પાસે માઈથાઈડ નાંગની શ્રેણી છે. તેમાં યાદરો-ક્રિસ્ટા નાંગને ને પદાર્થો હોય છે તેમાં આયોડીન હોય છે. એ શ્રેણી જરાબર કાર્ય ન આપે તે માણસનો વિકાસ રૂંધાય છે. આવા માણસોને આયોડીનવાળી દવાઓ આપવાથી યલો ક્ષારો થાય છે. (જર્મી)

સરખાવે

સરખાવાનાં ઝાડ પશ્ચિમ હિમાલયનાં જંગલો, આંધ્ર પ્રાંત ને હિંદમાં અન્યથા મળુ લગભગ બધે કાચ છે. એને લાંબી રીંગિયા થાય છે. સરખાવા એ બંદના કાચ છે. મીઠી રીંગિયાવાળા અને કઠલી રીંગિયાવાળા. મીઠી રીંગિયા સાક બનાવવામાં વપરાય છે. સરખાવાનાં પાન પણ સાકમાં તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. તેમાં વિદ્યમીન કા, બી અને સીનું પ્રમાણ સારી રીતે હોય છે.

સરખાવાની રીંગિયાનાં બીજાથી તેજ નીકળે છે, તેને જેન ઓલ્ડ કહેવામાં આવે છે. આ તેલ સારી ભંડના નાલુક સંધા જાળવામાં વપરાય છે. એ બીજાં ઉત્તેજક હોય છે અને સિંખમાં ભરીય દહોં મારાડવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. જેન તેજ કાંચેટિકની બનાવટમાં પણ વાપરવામાં આવે છે (જર્મી)

આ માસ (નન્યુઆરી) ઈતિહાસમાં

- તા. ૨ પુનાની ભાખીની ક્રેડેસન કોલેજની સ્થાપના.
- તા. ૫ દક્ષિણપૂર્વના સાદસસરની ચેકરનું નેરોથામાં મૃત્યુ. ૧૯૨૨.
- તા. ૬ આયુર્નિક હિંદી વાયાનું સાહિત્ય જગ્યાની તેનું ઓરવ સ્થાપનાર બાણ ભારતેનું હરિશ્ચંદ્રનું અવસાન. ૧૮૮૬.
- તા. ૬ અર્બાશીન ગુજરાતના કવિવર નાનાલાલનું અવસાન. ૧૯૫૬.
- તા. ૧૪ વડોદરાના રેસિડેન્ટ તથા પોલીટીકલ એગેન્ટ ફ્રાંક ફેરેને એર દેવાના આરોપસર મહદ દર્શન માર્ગકાલની ધરપકડ. ૧૯૦૩.
- તા. ૧૬ ન્યાયમુર્તિ મહાદેવ ગંગવન રાજેન્દ્ર નાજેન્દ્ર અવસાન. ૧૯૦૧.
- તા. ૧૮ લોડ અર્ચિનેને હાથે નવું દિલ્હી ખુલ્લું થયું. '૧૬૨૭.
- તા. ૨૩ તામીકેટના યુદ્ધમાં વિજયનગરનું મહાન મિટું સામ્રાજ્ય પડ્યું અને તેનો અમુલ ખંડેસ કરવામાં આવ્યો. ૧૫૩૫.
- તા. ૨૬ ઓરેટેરિયાનું પાટનગર સિડની બન્યું. ૧૮૮૮.
- તા. ૨૮ મુંબઈ મદ્રાસ-હકલમાં ટેકોફોન કામજ થયા. ૧૮૮૨.

આ માસની અર્ચિવર્ષ

જોહાન્ના-અરસની કુમારીના નામથી ઇતિહાસમાં અને પાછળથી સંતજોનના નામથી લોક હૃદયમાં એકિત થયેલી ક્રિસ્તીના જોહાન્ના કુમારી Joan of Arc જેન ઓન આર્ક (નજા ફ્રેન્ચમાં Jean d'Arc અર્થાં 'દ'એરેન્જાન્ના) એરેના કોર્સેપ્રાંતમાં દરિયાનાં માથેમારડામાં એકનાગના ગરીબ ઘરેલોને ત્યાં ૬. ૧૪૨૨ના નન્યુઆરીની છઠી તારીખે મેંદા દેનો. એ વેળા અધુરો ક્રિસ્તી એરેનેજ પડોળી શીખુ હતો, દેશના અગરોશ માટેમાટે લડતા લડાને પશ્ચાસન તથા એંધાધુંધીથી પ્રેમ તાસી અધ હતી. નાનપણથી જ પાસે ભક્તો ને દેવાની વાર્તાઓ કીસા પાલન ને સેવારત જીવનના આદરો પોને ચોરી થી નવી જેનને આત્માના કે દેવી આત્મ હોય એવા ઈશ્વરી આદેશ સંભળાતા કે તપા દેશનું પરિવાણ કર. એને ૧૪૨૯ની છઠી તારીખે એ જાનસના ઓશીલી રાજ્ય આલેસ સાવતરને મળી, જેને એના પ્રેર મુ. જાનસની પાસી થતાં જેને લરકર આવી, એરેનેજેપેરિસા એર્લિઅન્સનગરને ઊડાવવા મોકલી. એની કૃત્ય લરકર કરતાં ધાર્મિક રચનાના જેવી હતી. ૨૮મી એપ્રિલે એણે પેરિસ ઊડાવી એર્લિઅન્સનમાં ખેરસ કર્યાં ને તે પછી જાન સકેરે પણ ઉત્તરેતાર છઠી લઈ, જુલ ઈની ૧૭માં, લોગ નગરમાં આરોસોના રાન્યાયણિક કથે. પણ ત્યાર પછી ૧૪૩૦ના એ માસમાં કોર્સીઅન્સ એરેનેજે લડતાં લડતાં થવાઈ ને જાનસના નં દેશસામ્રાજ્યને હાથે પકડાઈ ને એ દેશ પુરુષે એને-૨૦,૦૦૦ ચાકડામાં એરેનેજે વેચી દીધી. જ માસના દુઃસુદ કારાવાસમાં પીડિત બાદ એરેનેજે ના જીના ઉપર કાઢ્યું પાણી તથા નાનિતકપણાનો આરોપ મૂકીને કાગ ચલાવ્યું અને રેપિન્ટ કરાવી ફાંસી નગરના આશમાં ૧૪૩૧ની ૩૦માં એ જીવની બાળી મૂકી. પરતગરતર એ બોલી: 'મેં, સાંભળેલા સાર વ્યવસાનના હતાં. એણે મને બોલ્યો નથી.' અને એની આ શરીરે પગી છડે વગરે પારીસમાંથી ને આકે વર્ષે ક્રિસ્તીમાંથી એરેનેજને આત્મનું પાટનું ને કાન્સ રવંત થયું. પાંચસો વર્ષ પછી ૧૯૨૦ના તે સંતતરીકે બોગવાન્યલ્ડ. બોમ્બેદરની પ્રેરણામુલે એની કથાને વીરકુમારી ૧૫૨૬નિયુક સાહિત્ય લખાણું છે. જેમાં બનાઈસા નું લખેનું 'સંતજોન' (નન્યુઆરી ૧૯૪૩) ૩૧

અંધ બૂંટે ડગલું નેા કહીએ અંધ હનેા ને બૂંટયો, ખાણુ ફેંચે પાણી તો કહીએ ખાણુ હનેા ને ડૂબયો; પણુ બેં એતન બુદ્ધિરતુ માનવખાણી પેતે, દેખી-બૂંટી ફેંચે પડે તો કાં ના મરે કમોતે ?

અગદાવાદમાં કોમી આગેનો આતશ જલતો હતો ત્યારે આગ અને છરીના એ તાંડવ વચ્ચે, કાંચા સુકલકડી દેહપાળો એક નિરાશંકરી અને જાનુ ગામુસ, એકલપરે ને કથારે પડે ધૂરીધૂરીને રજડલાં રાંધેને અવજગજલ ગદોંગાડતો હતો ને સંકટસ્તેતોને સહાગત રચળે પહોંચાડતો હતો; અનાથનાં આંસુ લૂછતો હતો ને હતાશ માનનીઓને હંફ ને ઢિંગલ આપી કહેતો હતો: બાકરો! મા; બાકરો! તો યે મોત મુકવાનું નથી.

‘ધારાવાના ધોર’ના નમ્ર પશુ ગોરવમયી નાગથી નળપીતા એ ગદાનુભાવ આત્મા રવિચંકર ગદાવાજને એક યુવાન પત્રકારે પૂછ્યું, ‘દાદા, તમને બીક નથી લાગતી ?’ જવાબ મળ્યો, ‘ગનેબીક શાની? કોઈનું મેં કાંઈ ગજાડ્યું નથી મુશ્કેલી મેંને ડર નથી: મોત કોઈને ઊડતું નથી.’ અચનવા પાયા પર રવાનાલા છપ્પનો આ જવાબ હતો.

ગચ્છરદાની વંશાવધાની અનુક્રંજતા વિનાનાલોકો ગચ્છરથી બચવા મટે દવાવાળા ને ત્યાં ગળદું નારંગાનું તેલ વાપરી રહે છે. એ તેલની વાસથી ગચ્છર દૂર નાસતા દોવાથી, શરીરના ખુલ્લા રહેતા ભાગે કપર તે લગાડી યુવાથી તેની વાસ ચાલુ રહેત્યાં સુધી ગચ્છર પગવતા નથી. દરકરને ખાતર તેમાં લગભગ ૬ કે ૭ બાગનું થીકું તલનું તેલ પખુ કચેરી રાંધે, ધણુ કેરોસીન લગાડે છે તેના કરતાં આ તેલ સુગંધી દોવાથી વધુ અનુકૂળ થશે.

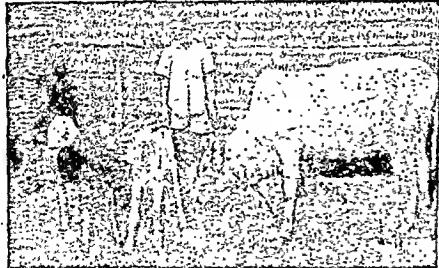
અંદેશથી રાબદ; જપમઃ આખલો; સંઘીતના સાત રવરમાંના બીજ રવરનું નામ; હિતમ અથવા એક-સગાસગાં છે; જપમ-દેવ: જેનેનો તીર્થકર; વિષ્ણુના એક અવતાર.

મખમલના કોઈ કપડામાં ધડીઓ ને કર-ગરીઓ પડી અદોય તો બાથ ડગમાં ગરમ પાણીએ નહાતા દોાઇએ ત્યારે એ કપડું દ્રવ્ય રાંધી રાખવું. વરાળથી ધડીઓ-કરવલીઓ જલ્દી રહેશે ને મખમલ પર અગડ આવશે.

અભિતમગત

1	= 1 ²
1+3	= 2 ²
1+3+5	= 3 ²
1+3+5+7	= 4 ²
1+3+5+7+9	= 5 ²
1+3+5+7+9+11	= 6 ²
1+3+5+7+9+11+13	= 7 ²

અને એ પ્રમાણે આગળ. સર્વ એકી કમિક રાંધવાનો સરવાળો વચસંખ્યા જ (વર્ગમૂળ વરાળથી કમી રહેને જી) આવે. (ચા.ના.ખચી)

આયને સામાન્ય: એક જ વાહરૂ જમ્યો છે. અને ક્યાંયદ એકથી વધુ જમ્યો તો ખર્ચ બાગે જ છપતાં રહે છે. દરિયુ દિદમાં અનાકપદ્યે મુશ્કેલી માથે અજાસાથે વણ વાહરડાંને જમ્યા આપી છે અને એ પલ્લે જમે છે (ફેરતા મોહનનાર: વાણુબાઈ શાહ)

કલાકલ્પિકા

મુંદર ચોનેનો શીખ એ ગામુસ માનવી સાવચિત્ત લાગળી છે, અને ગામુસનતમાં સંદેશરિતા મેરોની ગઈ તેની સાથેસાથ તેણે પોતાનાં વપરાશનાં સાધનોમાં મુડાંગ વાદ, રાનું ચોનદ્યે ને ચોખન કે કારીત્રી કતાર-વાના પ્રયત્નો કર્યા જ છે. એમ દાનરો વર્ષ ગહેલાંના અવરોપોની કમપરંપરા જતાને છે. બીજી રીતે કહીએ તો, કામજણ પ્રલનાં વપરાશનાં ઉપરકરો, સાધનો અને છવગ સર્વવસ્થામાં રહેલાં રૂપસોનદ્યે કે કલાતત્ત્વ તે તે પ્રલની સંદેશરિતાની પારાશરીશો છે.

પ્રલપ્રલની એવી રૂપમુંદર ચીએ અર્ધ ‘કલાકલ્પિકા’ નામથી નિવચિત આખ્યા કરવાની યોજના આ માસથી શરૂ થાય છે.

શીખેશ ગુજરાતના આદમી લક્ષ્મીના છે.

કહેવતોના અર્થ: ‘ખળે ખળકું (ખળર) પડે’ એ રીતે જોવાની આ કારિયાવારી કે પતનેરેરેલકા ‘ખરેખળર પડે’ કે, ગનેલીનું તે । એના અર્થ દરે છે કે જ્યારે ખરો દરોડા કહીને સમય આવે ત્યારે જ ગામુસનું મથક કે સાચી દરોડા ધઈનવ છે. પખુ આ કચ્ચાર તથા ગામુસ ખલનરેલાં છે. ખૂજ રાખદ ને ‘ખળે’ (એટલેકે ખજાગાં) કે અંગે તેનો બાંધ આવે છે કે અનાજ જ્યારે ખજાગાં આવે કે ત્યારે જ તેની વાહજની એડતની ગરેલા, આભોદવા અને જમીનના કરાનું સાચુ મુક્ય થાય છે. એટલે કે અનાજના મુક્યની ‘ખળે ખળર પડે છે.’ એ જ રીતે ગામુસનું મુક્ય પખુ દરોડાના રાગને જ થાય છે.

લોકમાન્ય

તિલકનગર

સ્ટેશન થનાર છે

મેઈલ ટ્રેન સુતા ઉપર, જાહેર રેલના ઉપર કાણુપુરથી જોભુ જ રેલેશન થવાનું છે. તિલકનગરની બસ સર્વિસ જેનું બાઈ સહેર- માં કરતી બસ સર્વિસથી વધારે નહિ તેમજ લોકલ ટ્રેનોની વધારે મંજૂરવાળી લાઈન કે જેનો પામ મેળવવો સરખા પડતી. વળી શહેરની સાથે રહેલા ટેલીફોની પશ્ચિમ પાસે જોઈએ. ઇલેક્ટ્રીક કારખાનું નજીકમાં નજીક છે. દવા પાણી ઉત્તમ ને ચારસો વારના જે ડીપોઆના મો. વારના ધોરો જેમાં જમ સર્વિસ, ઇલેક્ટ્રીક વિની ગણતરી આવી છે. આ આનિસપાદિત થી કે જાહેર ખર્ચની રીતની વાતો નથી તદ્દન સાચું છે. મુ- નિસિવાલીથી પણ વીસ દળરે વસાવન કરતાં વધારે કરી શકે તેમ નથી. જે લાખ વસાવનાં પ્રશ્ન તો જોએ જ છે. અને તે પણ સ્ટેશનથી છ માર્ગસિમા દશે. રાજકોટથી જે ડિપોમાં કેન્દ્ર શહેર વધવાનું છે. વરન દિવસોતથી કદીએ છીએ તો મુંબઈની દરિ સખી વચાહત કરતી તે જ અત્ય છે. મુંબઈ આવતુનાણુ જે સ્ટેશન પછી મુકીવાળા જ વસે છે તેમ જરા મ માનિશ નહિ. મધ્યમ વર્ગે જરા પણ વખત ગુમાવ્યા સિવાય પ્લેટ ખરીદવો.

સ્થળ:

બોરજ બોડીઆર ને સાબરમતી સ્ટેશનની વચ્ચે

પ્લોટ મળવાનું હેઠાણું: રેવાચંકર હરિચંકર ત્રિવેદી

એનજિન ડિરેક્ટર
પટેલ વકીલ એન્ડ
ત્રિવેદીની કું.
૨૪૫૬, ભદ્ર, અમદાવાદ

લીલકનગર

પુરુષ અમારા દુશ્મન છે!...

- પુરુષ માત્રને 'પરિસ્તાન'માં પ્રવેશવાની મનાઈ હતી
- છતાં એ પુરુષ ધસ્યો આવ્યો હતો—

દીધરગેસ તૈયાર
નહોતો ત્યારે એના
પર સૂંઢવાળા પાણીનો
માથો શરૂ કરાયો
પછી . . . . . ?

અમદાવાદની

બેહદ
તારીફ
ઝીલી
રહેલું
રમુછ
ચિત્ર
•
બેહદ
ગીર્દા
જમાવી
રહું
છે

પરિસ્તાન

આશયે
શહેરને
હાથને
હિંચકે
બુલાવતું
ચિત્ર

નિર્માતા
એન. આર. આચાર્ય

કથાકાર
વેળુ કોટક

સંગીત
નીતુ મજમુદાર

— અદાકારો —

રીંગલ   • પહાડી રાન્યાલ   • અંજલિદેવી
• રણછત કુમારી   • મુનાલિની
• અમૃતલાલ   • અનવરી   • એનાચેરરછ
• કમલ જમીનદાર   • પદ્મા એનરછ   મોડલ

— ટાઈમ રાખેતા મુજબ —

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વદીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

ઝંડુનું પોષ્ટિક કેસરી જીવન ચાટણું

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાબં, તબખાં-સખખાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌકાંઝ-ઝેનું સેવન કરી શકે છે

મહારસાયન

રસસિદ્ધર, આમક, કેસર, કચ્છુરી અને પીત્તં દીપન, પાચન
ને પોષ્ટિક ઔષધ મેળવી શીલાં રસદાર આંગણાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણું

તેનું નિયમિત સેવન

કિંમત

૧૧ લખના પોટના રા ૧૫
૧૫ " " રા ૨૫
૧ " " રા ૫

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

કારખાનું:
સયાનીરા
મુંબાઈ-૧૪

ઝંડુ કા માં સ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના ઝોજન્ટ - ભોગીલાલ શ્વર્સ - ગાંધીરાંડ

ફકાન:

મૂળી મહાજનવાહી
મુંબાઈ-૨

સાક્ષરચુગના એકમાત્ર અવશેષ

આચાર્ય બલચંદ્રરાય કલ્યાણરાય કાકોર-કવિ, વિવેચક, ચિંતક, જન્યુન-વિદ્વાન અને સમર્થ લેખક
એઓનાં નીચેનાં પુસ્તકો મળ્યા શકે છે.

બલુકાર	રૂ. ૪-૦-૦	આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ
ગોપીદેવ	૨-૦-૦	કવિતાશિક્ષણ
ભગતી જુવાની	૧-૧-૦	ઉપમે અને મિતાક્ષર નેંધ
માલવિકાગ્નિમિત્ર	૧-૮-૦	નવીન કવિતા વિશે વ્યાખ્યાનો
ગદાશં સોનેટ	૧-૮-૦	સિરિક
સોલિયેટ નવજુવાની	૧-૪-૦	વિવિધ વ્યાખ્યાનો, ગુરુ ૧૬૦
દરશનિયુ	૧-૪-૦	અખાલાલભાઈ
લક્ષ્મી પ્રસન્ન	૦-૧-૦	ધનિદાસ દિગ્દર્શન

આમાં કેટલાંકની બધું જુજ નકલો જ છે. બીજાં કેટલાંકની કોઈ નકલ સિદ્ધકર્તા નથી એટલે તે
મહા મોંઘાં નથી. આનું ફરી પ્રકાશન તેમ નવાં કપાતાં તથા છે તે પુસ્તકોનું પ્રકાશન સમ-
વરે ચાલ્યા કરે છે. માસિકાગાં દરેક ગ્રંથ લઘુ લખાણના સંગ્રહોનું પ્રકાશન બાકી છે.

મધ્યમવર્ગના વસવાટ માટે
ગુજરાતભરમાં શ્રેષ્ઠ નગર
તરીકે પુરવાર થઈ ચુકેલા

મોદી નગર માં

✽ માત્ર રૂા. ૨૫૧માં ૧૦૦ વારના
ઇનામી જમીનના પ્લોટની મોદી
નગરની ચોજનાને સુંદર આવ-
કાર મળી ચૂક્યો છે.

✽ મોદી નગરમાં પ્લોટ ખરીદવા
માટે હવે લોકોની ખૂબ માગણી-
ઓ અને ધરો આવતા હોવાથી
જનતાની માગણીને માન આપી
અનામત રાખેલા માત્ર જૂજ
પ્લોટો વેચાણ માટે કાઢ્યા છે.

✽ જે ગૃહસ્થો પ્લોટ ખરીદવા
માગતા હોય તેમણે સત્વર રૂા.
૧૦૦ એડવાન્સ આપી પ્લોટ
નોંધાવી જવા વિનંતી છે.

✽ મોદીનગરમાં મકાનોનું બાં-
ધકામ તુર્ત શરૂ થનાર છે.

સ્થળ:
નરોડા નજીક
માત્ર જૂજ પ્લોટો
બાકી છે

રૂા. ૨૫૧માં
૧૦૦ વારનો
ઇનામી જમીનનો પ્લોટ

વિત્ત માટે મોદી
રાજેન્દ્રપ્રસાદ સી, મોદી
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર
મોદી પટેલ એન્ડ કું.
રાજમહેવ - કાળુપુરમિત
અમદાવાદ

નરોડાથી તદ્દન નજીક નહેરુરાજ-
માર્ગ ઉપર આ પ્લોટ આવેલો છે.

ઇએઇઆમાં સંપૂર્ણ બાંધકામ થઇ
સકે તેવી વ્યવસ્થાની જામીન છે.

મોદીના ધુમાડાથી દૂર અને
સ્વચ્છ દવાખાણી ધરાવે છે.

સરચણ વિંદુ વસ્તીનાં ગામો-
ની ગામમાં આ મોદી નગર
આવેલું છે.

વધાયાગરાગા, દવાખાનાં, નિ-
શાળો, જાગીયા, કુવા, બારિંગ,
ચંદિર, લાખચેરી, નહેરુ રસ્તાઓ
વગેરે માટે મોદી નગરમાં અના-
મત જમીન રાખવામાં આવી છે.

ફેરવે રહેલન, ઇલેક્ટ્રિક ગ્રાઉન્ડ, ટે-
લોફોન, પોસ્ટ, તાર, દવાલ, ટ્રેન
અને ગાસ લાઇસની નજીક મોદી
નગર આવેલું છે.

ખરબચડાદ અનામત રાખેલા
મુજબ મોદી નગરમાં આવેલું છે.

મોદી નગરમાં ૨૦ તથા ૨૫ ફૂટ-
ના રસ્તાઓ પાડવામાં આવ્યા છે.

લે. આઉટ તથા પ્લાન બોના માટે
ખુલ્લો રાખવામાં આવ્યો છે.

હાઇ સુધી આવી આરોગ્યદાયક
દવાખાણી અને સગવડો ધરાવતી
ગેલના અદાર પરીખી.

જગદંબાના મંદિરનું બાંધ-
કામ ટૂંક વખતમાં શરૂ કર-
વામાં આવશે.

Stephen's

Adanial Paint Production
તમારાં મકાનો, સીતેમા મુલકો,
દરો, નાચગૃહો, હોટેલો તથા
લગો તેમજ અન્ય આંખરિયો
પાછા તેમજ આંખરિયો મુલકો
માટે એક જ સીજ

Distempers

**સ્ટીફનસ
ડીસ્ટેમ્પર
કલર્સ**

તેજ રંગ શા માટે વાપરવા? કારણ કે,
સ્ટીફનસ ડીસ્ટેમ્પર એટલે, દરમર, પેચાનો જાણવ, ધરની યોગ્ય તથા લાંબી ઝેરડીથી કમળામુ ડીસ્ટેમ્પરની લોખંડો
લગેલાં માથે રહી પુરતા જથ્થાના જાળવવાર કોઈપણ વેચારીને ત્યાંથી માનવલેઈ ને આકર્ષક વિવિધ રંગોમાં ખાલી કરે

વધુ વિવત માટે જાઓ :

ગ્રાહક ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ : પ્રહલાદજી ધનજી એન્ડ કં.

વેચક સભા સામે - નવાલપુર રોડ
અમદાવાદ

નવયુગનાં મંડાણ...

આપણા ધર્મે અને જોખમે આપણા પરશામન
કરતી પરદેશી સરકાર હવે સીધાવે છે. એની
માથે શુભીમીનાં સર્વ અનિષ્ટો આપણા
દેશમાંથી નિર્મૂળ થવાં જોઈએ. મામચિડોની
સરમુખત્યારી અને આપણુદ જોજવાળદારી
પણ હવે નવો યુગ નહિ મહન કરે. શ્રાહકોને
જવાબદાર હોય એવું નવી જ દળનું માસિક

★ 'જીવન-પ્રકાશ' ★

શરૂ થાય છે. એના ઘરતર, વિકાસ અને યુન-
વિધાનમાં દરેક શ્રાહક-સભ્યને મતાધિકાર
મળે છે. એના શ્રાહકમંડળમાં જોડાયેલ વ્યક્તિ
કે સંસ્થાને અનેક જાતની મગવડો મળે છે,
અને એમણે બરેલ લવાજમનો નફર ખરડેલો
તો તરત પળી જાય એવી યોજના છે. લાય-
છેરીઓ, શાળાઓ અને મંડળોને માટે ખોસ
લાલ-અત્યાદે જ એક કાર્ડ લખીને એની
સંપૂર્ણ વિગતો મંગાવો :

જીવન-પ્રકાશકાર્યાલય-રાણપુર(કાઠિ.)

રહમી જાન્યુઆરીઓ (સ્વાતંત્ર્ય દિને)
મંગલ થશે

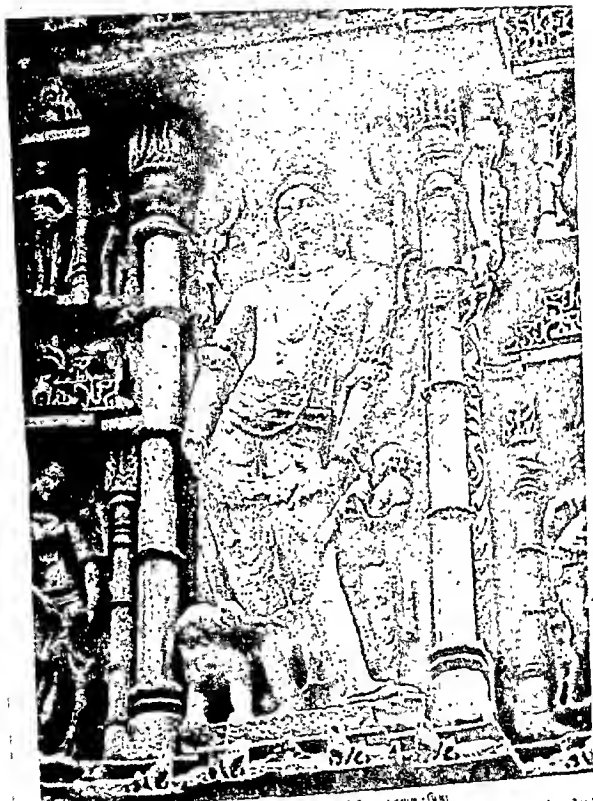
સંસ્કૃતિ

યુજરાતી માસિક
તંત્રી : હમાશંકર જોષી

વાર્ષિક લવાજમ : રૂપિયા સાત - પરદેશ શિવિંગ ૧૪

ચોકડી નિવાસ - કૃષ્ણ સોસાયટી પાસે
એલિસ બિજી અમદાવાદ

મોડિયાનું ઉત્તર મુર્તિસ્થાન કીર્તી દેવના આવાસ મુખિકા

મુર્તિસ્થાનમાં જે પ્રારંભ થયો તે અત્યંત મુર્તિમાં પડ્યું હતું અને તેથી જ તેને કીર્તી દેવ કે અર્ધકેરોડમાં
 પડ્યાની વચ્ચેમાંથી મોડિયા ઉદભવે તેવું કહેવાય છે, જેમાં આવી ચાલુખ મુર્તિ નહિ પણ આર મેના આવાસે બામ, સંજાઈ પડેલાઈમાં જે
 પીચાઈમાં સંપૂર્ણ રૂપમાં છે, બધારે કીર્તીજીને પીજી પામ્યાલ પાછલી બચાઈવા પ્રમાણમાં વજન મોડિયા દેવ કે જેમાં કીર્તી પડેલાઈ
 જ્યારે મોડિયાનું મોડિયા કે જેના મોડિયાને કાઠ મીઠીર કહે છે. (નુબિયા આ એકમોડિયા દેવ પિયર-પિયરનાં) ગુણાનમાં પડેલાઈમાં મેના
 કાઠ મીઠીરના નમુનામાં મળે આવે છે, જેમાં ચામચાઈથી મુર્તિમાં મળતી રીતમાં કાઠ ગુણાનમાં આવેલા મોડિયાને મેનાઈના
 મોડિયામાં આવી ગુણાની બાજાંબેજાની ઉત્તર કીર્તીજીને કહેવાય છે. એ મુર્તિની રીત જ પાના મેના ચામચાઈથી પડેલી આ મુર્તિ
 જેની આજુ મામ પૂરી, કાળી વાજાના દાણમાં વડે બચાઈ વચ્ચેના કાણમાં એકમોડિયા આપુના પાત્ર પડેલી કીર્તીજીના મુર્તિ
 એમ કહેલી, એ પુરંપુર રેલપાટી મુર્તિ ઉપરનાં મોં પરની પ્રથમ આજ ને જામચાળ નુબાઈની કીર્તીજીની મોં બચાઈનાં કાણ છે

કચ્છના ગામી
જેમની ગ્રીષ્મ સંવાસરી આ ખાસમાં આવે છે
ચરિત્રમાં અંદર

ધુનધાની નજા રત્નની પત્નીઃ
 સર્વે એવે એ દત્તી લગ્નનીઃ
 માત્ર આપણા આશુ પ એ વાણીને
 એના આ કર્કની જેને દાવા આની
 અને એ વાની રત્નની પત્નીઃ
 એના એ વાની રત્નની પત્નીઃ
 એના એ વાની રત્નની પત્નીઃ

०६॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥
 ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥
 ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥
 ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥

જેનો દાથ મેલ્યા તેના દેવાના માથે અપાને લાગેલા દંડી,
પ્રતિ પીનમોર્દાજ અપનારી જેનો ગુજ મળ નાન દંડી
કુચનામ અમે

शंकर नववर्ग

તંત્રી. જયુઆઈ રાજા

219 ✓

६५२॥

‘પાંખે પ્રસાદે જલતી, તપ કૃત્ય યજ્ઞ.’

આદિવાસીઓએ અગ્નિજ્વલિત આયોજન તથા અગ્નિના વ્યાપારવ્યવસ્થાની શીખ મેળે ઉપકૃતિ શીખ મેળે ઉપકૃતિ

વિવેક - સંવિદ્યકર રાજ

હિંદની સૌદર્ય સૃષ્ટિના સૌથી મનોહર ખગીચાં કાશ્મીર

કુલોમાં મધુર મીઠી સુગંધ અને અર્પવ હંક આપનાર શુભાળ જેવું શ્રેષ્ઠ કોઈપણ કુલ નથી, તેવી જ રીતે તપક્રીશમાં મધુર મીઠી સુગંધ અને અર્પવ હંક આપનાર :

સુગંધસાગર શુભાળ છાપ
'તપક્રીર'

જો માયાના તથા દાંતના તમાગ દરદો દૂર કરી મીઠી મનોહર ખુશી આપે છે.

'પારીજાત મદ્રાસી
તપક્રીર'

ખુશોયી મહેકના યગીચા નો સ્વર્ગીય આનંદ આપ નાર અદ્ભુત તપક્રીર છે

'કીશ્ના મેડીકેટ
તપક્રીર'

મગજના સતત શ્રમ હોવા છતાં ય ક્ષતિ એક જ તપક્રી સુખવાચી મગજ દુનુર રહે છે.

'મોર્ન સ્કે
દુધ પાવડર'

દાંતના દરેક રોગ નાશુદ કરી દાંતને સ્વચ્છ અને નિરાગી રાખે છે.

જગતી પાંદડીની સ્વાદી તપક્રીરો સુરમ છાપ ને મધુપતિ છાપ મસખા સુખવાચી ક્રીડ છે. જનારોની દત્તવા માટે હોના કુપાના સંદેહ ને સરદી ક્રીડેટો મજેલા છે.

નમતા મારે મારે આનાની ટિ કટ ખીડા.

સુચિપત મક્ત મંગાવો.

'સુગંધ સાગર સ્કે વર્કસ' • સીહાર

(ક્રિયા 15) પ્રો. પીતાંબરદાસ આજુદલ મહેતા (દિલ્હીવાન)

શ્રી રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ જળવાન જાને છે, ધોળા વાળ કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને દાલમાં વાળ ઉગે છે, જોડા મટે છે, યાદશક્તિ અને આંખોની દષ્ટિ વધે છે. ગાદ નિદ્રા આવે છે, માયાનો દુઃખાવો મટે છે. દરેક કષ્ટમાં જહેનો. પુરુષો અને જાળકો માટે મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બ્રાહ્મીના રૂ. ૩-૮-૦ નાની બ્રાહ્મીના રૂ. ૨-૦-૦

અથે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ • મેન્ડરજી રોડ
મુંબઈ-૪

જનતાના વિશ્વાસનો પુરાવો

૧૯૪૬

સીમીયમની આવક

આગ, દરીઆઇ અને અકસ્માત

રૂ. ૨૧,૦૦,૦૦૦

હંદગીના વિમાનું કામકાજ

મેળવેલું રૂ. ૭૭,૦૦,૦૦૦

પુરૂ થયેલું રૂ. ૬૧,૦૦,૦૦૦

કેસરે-હિંદ ઇન્સ્યુરન્સ. કં. લિ.

જનરલ મેનેજર

આર. જે. મુતરીઆ

હેડ ઓફિસ

૧૪૧, મહાત્મા ગાંધી રોડ-૩૩-મુંબઈ

લોકલ એજન્ટ

શ્રી. બાપાલાલ મગનલાલ હરિભક્તિ

આંગ્રેજી મેનેજર

છ. આર. દેસાઈ

રીટરોડ અમદાવાદ

જે. એમ. શાહની કું.

ચોરે મોજાનકા વઢવાણ સીટ

શાખાઓ

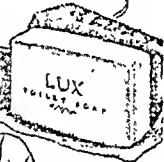
અમદાવાદ • વરાહરા • ભંગલોર • કલકત્તા • દિલ્હી • જલગાંવ
કરાંચી • લાહોર • લખનૌ • મુંબલોર • મુરત • અલપાઈ

એજન્સીઓ

કોચીન • કાલીકટ • ઈશર • કોલ્હાપૂર • લાતુર • રાજકોટ
વઢવાણ • કોલંબો (સીડોન) • કંપાસા (પ્રિ. ઇ. આફ્રિકા)

લેક્સ ટોયલેટ
સાબુનો
આ
મારો હંમેશનો
સૌંદર્ય
કાર્યક્રમ છે
— રમોલા

હું લેક્સ ટોયલેટ
સાબુડું ઉપરા ફીલ
બનાવું છું અને મોઢી
ઉપર લેને હલનેમો
લગાડું છું

★ ફિલ
નદીઓનો
સૌંદર્ય સાબુ

પણી એ ફીલ
અચ્છ હંડા પાણીથી
હું ઘોઈ નાવું છું...

★ એવડે સૌંદર્યથી
આર મોહું સુંના
કવલથી ભુલું છું

તમારી સામગ્રીને નથી રમણિયો
કેમ આપો નહીં કે રિવસ
કુઈ રમણિયો સાથે સૌંદર્યથી
અનુભવો—તમે લેક્સ ટોયલેટ
સાબુની સ્વચ્છ પદાર્થો અને ઉત્તમ
સામગ્રી પ્રદાન કરો. તેનું
સુગંધમય સ્વચ્છ ફીલ તમારી
સામગ્રીને સ્વચ્છ અને સ્વચ્છ અને
અનુભવો. મુલામત, બનાવો,
સામગ્રીને એ સૌંદર્ય માનવ
કે નમારો અદાપૂર્ણ પદાર્થો
પણ તેને એકાદ દેવા દો.

તું બેઠો દેવા તો

તું બેઠો દેવા તો અમને લેવામાં શ્રી હાણી ?

તું બેઠો ગાવા તો આતુર તત્પર આ અમ કાન,

માધવ! તું બેઠો દેવા તો અમને લેવામાં શ્રી હાણી ?

કંઈ અઢગક જ્યોત જગનની,

આ ભૂતલના કંઈ ખગની,

કંઈ શુભ પ્રજ્જળતી લગની,

અમ ગોરસમાં તવ રસના બે હોય કદીક પ્રયાત,

તાદેશસ અગે રળિયાત. — માધવ૦

આ જમનાના જળધારે,

આ વૃંદાવનની વારે,

શું નિમિત્ત હશે લલાટે,

અમ ચરણોતું તવ ચરણોમાં રચતો તું નિર્વાણ,

તારી મધુર અધરંગી આણ. — મઃધવ૦

સુન્દરમ્

તું ભાઈ મારા

• મિત્ર •

ન અન્યના મુગ તણી અસુયા,

સ્વયુગનો ના છલકાટ અંતરે,

ન અન્યના દુઃખ તણી વિરંગના

સ્વદુઃખનો ના રૂંદ લેશ ભીતરે.

ના જીતનો ગર્વ હરંત નમ્રના,

દે હારને સ્મિત તણી વધાઈ,

ને દેવ ને ઝેર તણા ય જંગમાં

જીતી જશે પ્રેમ તણી સગાઈ.

તું ભાઈ મારા! મન મોટું રાખજે,

ને વિશ્વનાં ઝેર બધાં પચાવજે,

તું સત્યને પંથ ધર્યે જશે સદા,

બધાયનો રાજબહાર રામ છે.

સનાતન

આવતી કાલનાં નાગરિકો માટેનું આજનું અગ્રણી માસિક.

ઉત્તંગ ને શિખરની શિવ સાધનાએ
સોદંત બોર્ષ પર પાવક પાય ગાડી,
યાત્રી દિગ્ધત ગરની નવ દર્પિત પાત્રી
આત્મા તણી અભિનતા નિઝની ગનારે,
ને દેવની ઘનિષ્ઠ કાલિ ધરી અગેરે
સ્વર્ગોદનાં સુગન્ધદારમ—તગત તાન
તોડે પ્રસારિત કરો કર; અજર્જાએ
એની અનંત વિલુગે પ્રણયી નમરે
ગાડી સુમંગલ નણું મુખ જાણભાવે
પીએ સુધારમ અધાકર-અધિકારો,
કાળાંધકાર દરના પગવારમાં જ
પામે પ્રસાદ ભૂતિ દેવતણા ગ્રામાત્રી;
ને તું મુંગ જ સુલકેય જનાવનાર
યાત્રી ' પળે પળા પડે નવ વેગ પાંચા '
સુરેન્દ્ર ગાળે પર વિશ્વ વિભેન્દ્રાકે
અદ્વાતમ્યુ દિમત મુખ તવ હંડા મહેલુ '
ને ભકિત ભવ્ય તણી કીર્તિસતા વધાની
મંત્રા નણું મદદ માન ઉરે જગાડી '
ગોપાન ગાનમય આત્મા અબ્ધીપસુ તારો
અપેરોદતો સુર કરે શિખરો સુદામા
પૂજાસાત્ર

શેષ-દાને

દે ' મારા દેશ ' ન્યાપે દે આ દેશ

કોઈ મદાયજને દ ભે,

રહે આટલુ સદુનેશ્વરે :

કોઈ સચિષ અને, કોઈ ધૃત અને

જલ્દી એક થવા મદાદારો;

કોઈ ધાન્ય અને, કોઈ પૂષ અને,

તટ્ટપ થવા કોપારો: દે૦

કોઈ ધૂમ વદે, કોઈ અગ્નિ વદે,

કોઈ ભ્રેષ્ઠ અને મદ દાને;

સુરે જળીજળી ખાક અને ત્યાં

એટલું દો શેષ દાને ' દે૦

જ્યન્તિ મદા છે, દેસ મદા છે,

છે મદા માનવભક્તિ;

કોશી મદા છે સત્યની જ્યોતિ

વહે એ ન જુજની ' દે૦

રતિલાલ ઇચ્છા

રવિ એ

રવિ ને-પૂર્વ અને પ્રતિગોની

કિર્તિએ રક્ત-ભરી વચ્ચે મધ

વદતી દુષ્કર્મની તરંગિણી !

મલતીમય રાવણ

रतिशाय मोहनशाय त्रिपदी

દુઘણું સાનું રૂપકે 'મ-
 વવા માનંગા રહેલું છે' એ સત્ય ગજનના
 વિવિધ પુદ્ગલાના અવલોકનમાંથી બહારવટે
 આત્મા જ્ઞાન, ભક્તિ એ કર્મને કાળના કાળને દરી-
 ને દોરાં વચ્ચે ગાંઠો સાંત્તમ છે આગાધા-
 કરતુ કરવાળા આઠ્ઠું છે, શોતમ હું છે' ગમવા
 પ્રતિવદા' આશીર્વાદ તથા અનં ભોગ વચ્ચેના
 મનવા માનં કૈવલ્ય રહેલું કૃપાદેશ આ-
 ખો છે, આત્મા જ્ઞાનું શિવલેખ' સુખેશ્વર
 માનના ગજન રૂપન પ્રતિવદાનું કૃષ્ણે 'અને
 શ્રીસત્તા નિરિતારકે 'અં કૃષ્ણા છે વચ્ચેના
 શર્યાશ્વ' એનું સત્યનું લક્ષણ પ્રત્યક્ષ છે.

તપ્તુમને દિગ્ગમને માટેનું મુખ્ય એ કાય-
રતા અને કલ્પાવળીયુ. આ એ લક્ષ્યોને મા-
ન્યતા માટે છે. પરંતુ કન્યાશ્રી અને આપ
આશ્રીનાં નામો છે. કાયરની જૂતા છે. તેમ
જ વચરનિષ્ઠાએ. થા હોય કરીને પરો અમર
કલ્પાવળીયુ રહેલું છે. પરંતુ મહાસયી કા-
લિદામની નીચેની અમર પામ્યાને દિગ્ગમનું
લક્ષ્ય છે. તપ્તુ પ સાંગાશ્રી છે.

विद्याग्हेतोः पतिः विप्रियः ते
अपानचेतामि त एव धीः

(ગોવિંદધારના) દાર્દ્યો દોષ છતાં એનું ગન
વિનારને વજન થયતે જ મારી છે) સર્વોચ્ચ
કુન્દર અભિનવયોગના ગિરિસાગરના પા-
તેલીની કૈયાનો નિત્ય રંગીકાર કરતાં છતાં
‘આત્મેશ્વર’ રીંકર હિમાલય જેવા અચ્ચલ
રહ્યા એને ગોવિંદગુના) તેનાની વચ્ચેને ધ-
રાંતે કરી શક્યાં ના જ એની ધીરતા, તીર-
રતા રમણ ધોય નાંકે છે કે

‘‘ ‘राम तौ धीराहुं, वीराहुं,
‘नेहि दुतावनी, अथानुं’

એક અંગેજી વિદ્વાન કહે છે કે જાગૃતીમાં
માનવના નિર્માણમાં 'શક્તિ' છે, તેમજ પુરુષોમાં
'હિંમત' છે. અર્થાત્ સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ અંગી પવિ-
ત્રતાને લીધે, માનવનિષ્ઠતાને લીધે છે, અને
પુરુષનું પુરુષત્વ એની હિંમતને લીધે છે. જ્યેષ્ઠ
સ્ત્રીને હિંમતની તેમજ પુરુષને શીમતની જરૂર
પણ છે. ૪.

દિગમતા બે પ્રકાર છે: શારીરિક અને
 આત્મિક. કોઈક અનુભવમાં પુરેશન બને પ્ર-
 કારના મુખ્યમ કોય તો તે બે પ્રકાર છે. માન
 શારીરિક દિગમ મધ્ય બળનો પાલક છે.
 મધ્ય બળની પ્રાથમિક પાલી વર આસુરી રૂપિયા
 સોનથી દેવ છે. રાવજુલા, રમના સમ્ર-
 સેન્યં યાદે મધ્યાની દિગમ હતી એટલેકરુણ
 પુત્રમાં કર્ણાનિ હાથ પાની કરે એવાં આન-
 હને; પરંતુ સીતાના સોન્દર્યના મોહ સામે
 મધ્યનું નાશમાં આવનામકર્ણ નહોતું, તેથી
 પરજીએ એને વિનાશ મધ્ય વળાંકિદેવ,
 રાવન અને મંજીવિવન, દુષાધન, ગિઝ,
 પાલ અને જરાસંખની અંજના મધ્ય શારીરિક
 દિગમવળા પાહારથી અંજના અંકી સંકાય.

આદિત્ય દિગ્ગત એ અપ્રચારાળયની યો-
ગ્ય છે. અપ્રચારાળય જેવી સગતને કેમકે
છે. મૂળ યળ એ અર્થે ગેય નથી, પરંતુ આ-
ત્માનું બળ આવી અર્થે બળ છે. આદિત્ય
દિગ્ગત રૂપે બળતરેથી સમગ્ર યજ્ઞોદાશ્ર-
વણે પિતાની આ સ્થાને. સાદર નિશાદર કરી
પ્રસ્થુના નાગની રક્ષા કરવાનું મધ્યમદા સેવનને
બાળ લીકી લોખંડે બ્રહ્મ ચાઇ ગયો છે કે:

प्रथम सप्त युग्मां प्रदत्ताहने पीडितो,
आदित्यो यत्न ते होतुं चातेमः
द्विज नभः प्रदत्तितो, अथवा नभः आदित्यो,
यदित्यो सप्त त्रेधाह्य न्यतो.

આત્માનાં આ અવેગ સંકિર્ણ લીધે સાકે-
 રીતે દહને આત્માથી પુષ્કલ અગ્નિ સંતિથી
 કેટલા પાણી પીએ, આ પાણ્યકાર દેશુએ
 પ્રકારી પ્રભુ કહ્યું, વળી, આ પાણ્ય સંગ્રહના બ-
 રૂની પ્રેમથી ગદાના વિચિત્રતા અપાત્રા-
 વ્યવસ્થાને વળેતાન બળના આદ્યકેયકિંત વળેને
 નિહાળી રહ્યું છે અને તેના પદોમાં રહે શીખી
 રહ્યું છે. આત્મિક કિંમતનું સચોટ પ્રદાન નીચે
 આત્મિક અર્થજન આપના સુરેશ રીતે થયું છે.

‘ સ્વરિનો ગારમ છે શ્વસનો,
‘ મદિ કાચરતું કાચ ખોલે. ’

કાચરતા ઓ મુલ્ય છે; સાંધવને ને જાણ
વતો છે. 'નાચમાત્રમ કલ્પિતન લખ્યઃ' એ ઉપ-
નિષદ્ધનું વચન કાચરતાનુધ્યને સખત કવિત્વ
છે. 'ગીમ્નુ મુલ્ય મદેસાં ઘણીવાર મદે છે,
મખુ ધીર નો નક વાર ન મદે છે' એવું મહા-
કવિ શેઠસુધીઆરનું વંચન છે. મુલ્ય હિંગન-
વાનને સદ્ગતતા આપે છે એ આકરશા સત્ય છે.

જાહેર શાસ્ત્ર, સમાજ, પાત્ર દેવાદિ ઇ-
વનાના પાત્ર કે દેવતા હિંદુતાની જરૂર છે.
હિંદુતાની જ પરાક્રમશાળી નિર્મલતા પ્રાપ્ત
શાય છે તેને 'આત્મ'ના જ દેહી મૂલ્યવાનની
પ્રમાણ શ્રુતિ હિંદુતાનાના પ્રાણેશ પરિ-
પાદ્ય વિચાર, વિવેક ને સંયમગતિ પાવક કાઠ
પણ કાયેમા વચ્ચે બે છે. પરંતુ વિચાર
કર્તાને નિર્મલ થવી પણ તેને પ્રાણના શોષ
પણ પાર કરવાના પ્રયત્ન કરી છૂટે છે. તેની
નિયતિ આની છે:

૧. ગદ્યકૃતિ જ મનાયાં રેખકીએ ।
 ૨. કે દોડે દોડે બુદ્ધિ નવ યકીએ,
 ૩. રે જો યકીએ તો ઠટકે મધ પીએ ।
 ૪. ગદ્યભારતકરે ધીર-વીરનો મંદાનો-સ-
 દર મોહાતના અથાયાં આલેખ્યો છે યુધિષ્ઠિર
 આશંકાસંત છે, લીમી પળીવાર અતિ કંઠકે;
 પરંતુ એ જોને યક્યો નાકે આનું નામ થયાન છે
 એક વિષય પ્રસંગે યુધિષ્ઠિર જેવા સત્યનિષ્ઠ
 પુરુષ અપેક્ષત્ય અથવા અસત્ય વળા; ૧૫
 આનું નામ સંખ્યા વિના અસિદ્ધ અસિદ્ધ ૧૬
 આ ૧૭ ખુદી વિરાટના, આ ૧૮ ખુદી મનુષ્યવત્.

કરુણાધી

પતિની જીવનજ્યોતમાં પોતાની
જીવનજ્યોતને સમાવી દેનારી
ભારતવર્ષની સનાતન તારીતું પ્રતીક
ગીત સંપત્તિ : ૨૨ ફેબ્રુઆરી '૯૭

કા હિંદીવાડમાં પારબરમાં ગમે
૧૯૧૬ના અગ્રિમમાં એમનો જન્મ
થયો. ગાંધીજી કરતાં એ કમળવગર ગણિતે મોટાં.
એમનાં પિતાનું નામ ગોકુળદાસ ગજનજી હતું
અને માતાનું નામ મન્દુકર, તેઓ પણ બાઈને બે
પહેનો મળી કુલ પાંચ બાઈ હતાં, નેમણી એક
બહેન ને એક બાઈ તાનપણના જ ગુજરી ગયેલા
ને મોટા બાઈ પુત્રાન વયે વાદયા થયા. એ જ
માતાઓ, ને તેમાં જે કાઠિયાવાડમાં, ઝાડરીઓને
કોઈ બચાવતું નહિ, એટલે તાનપણમાં એ સાવ
નિરક્ષર રહેતાં હતાં, પણ પરમગમી બાઈને સારી
તાલીમ મળી હતી. વળી પિતાના સંપત્તિ વેળાએ
કુટુંબના કેટલાક કચમ છુટ્યા મેળેને વારસામાં
મળ્યા હતા.

એમના પિતાજી પારબરમાં વેપારી હતા.
એમની આર્થિક સ્થિતિ સામાન્ય હતી, પારબર
રાજ્યનું પ્રધાનપદ કરતા ગાંધી કુટુંબ માથે તે-
મને સારા સંબંધ હતા. એટલે તેમણે પોતાની
પુત્રીની સાત વર્ષની ઉમરે સાડા છ વર્ષના ગાંધીજી
સાથે સગાઈ કરી, અને ૧૩ વર્ષની વયે તેમનાં બહેનનાં લગ્ન થયા.
બાદમાં તેમણાં જ એમનાં શુદ્ધરથાદાનનાં આરંભ થયા. એ
જાણ ઉમરનાં પતિપત્નીનાં સંસારનું ને નાશાનીબચાં ત્રણઠાંનાં
વર્ણન ગાંધીજીએ બહુ જ ગાંધીજી સંબંધમાં આપ્યું છે

૧૮૮૮નાં ગાંધીજી વિજાપુર ગયા તે પહેલાં એક જાળદ આવ-
તરેલું તે બે કે ત્રણ દિવસમાં જ મરી ગયેલું. ત્યાર પછી દરિદ્રાસ-
ભાઈનો જન્મ થયો. તે વખતે એમની ઉમર આઠમીસેક વર્ષની
હતી. ગાંધીજી વિજાપુરમાં દલા ત્યાં તેમના ગાલુશી, એટલે જાનાં
સાથે ગુજરી ગયાં, એટલામાં કલાકો સુધી પુત્રનાં રહેતાં એટલે એમના
જાજીને નવવાડમાં સાવડાવવા તથા સાગવવાનું બહુ જ કામ
નીવું થતી લા કેવું હતું એટલું તે આખું જાન જ દાખમાં દટ

ગાંધીજી વિજાપુરથી બેરિસ્ટર થઈ પ્રાણ જાવવા, પણ એમની
બેરિસ્ટરી વિદુરનામમાં ન ચાલી. એક વર્ષ માટે એમની એક કેસ
લઈને આફ્રિકા જવાનું થયું, પણ એ તો ત્યાં એકેએક જણે ત્રણ વર્ષ
રહી ગયા. એ વર્ષે પણ જાનાં રાજકોટમાં જ મીરાં. ૧૮૯૧ની
સાચમાં ગાંધીજી છ માસને સાત કુટુંબને ચેલા ગયે દેશમાં આવ્યા.
પણ એમના બેલી છ માસ પુરા કરે તે પહેલાં જ એકલી પામી ફરેખાએ
અફ્રિકાથી પ્રાર આવ્યા; એટલે જા, એ લીલા ને પોતાનાં નર્મરથ

કરુણાધી ગાંધી

મેળે બેમીલાય પગે લગી

જોનીના કે કે રીમને લઈ નાખીજી આફ્રિકા જવા દેવાયા.
દેશીજી આફ્રિકામાં ગાંધીજીના જીવને પલટે લેવા માડ્યાં આ
૧૯૦૪માં તે નેમણે જીવનમાં કાનિયાદી પરિવર્તન કર્યું. ૧૮-
પત્નના પરિવર્તન માટેના મેળેનો આશરે એમના નીચ અને કામ
હતા કે તેમની સાથે નમરું તે વર્ણન મુરદેશ દટ ગાંધીજીના નામ
પર એમને વિનાદમાં હતા સાચ જ એટલે કે 'ગુજારે બંધિય કે
એક તરફથી તારો પ્રેમ અને બીજી તરફથી તારો જામદ કે એકેએક
જોરથી જીવન કપર આસર કે કે કે કે. ગાંધીજી તારી દેશમાં પ્રજાનું
વર્તણૂકને વળેલાઈ કરવાને તબુ દે પડે' ગાંધીજીના જીવનમાં વિવિધ
મેળમાં અને જીવનપરિવર્તનની કેટલીક નીવતામાં ગાંધીજી દીને નમ્યા
દશે ૧ ગાંધીજીના જીવનમાં પ્રજાદ ત્યાજ, કેમકે ને મેળેનાસ નર
મેળથી વયે હતો હતો. મેને આનુકૂળ અને દેશ માને પાડે વહેવા
લીલા છે, તેના રહેા એવનામ નથી તાપસ; અને તેમ જતા જવા
ન્યા જરૂર પડે ત્યાં ત્યાં નજર મુકેલા રૂપી નજર બંધીને, સમિતવ
પ્રતિષ્ઠા-રૂપી નજર એવનામ નથી દેલી. પ્રજાદને પ્રતિષ્ઠા જાવના
અનિવરિતામાં જતા રોકેલા જેને દેશમાં જાવ દિશમાં રાખ્યા છે.
ગાંધીજીના રાજામદનાં મુક જો દતાં કે દેશ દીન જવાત
પ્રત્યેક ગાંધીજી ને પોતાની આતમકતામાં નોંધે મુજબ જાવ્યા છે:

“કરુણનગમાં થયો વર મયાર મદેતાઓ માદી સાથે રહ્યા. તેઓ
હું કુહીંગન બન્યો. ધરની બાંધણી પાંચિય ધારણી હતા. તેમાં
કોટીઓમાં બાળ નથી હોતા. તેથી દરેક કોટીમાં પેગાળને સાક
ખાસ વાસણ દોય છે. તે કપડવાનું કાગળ આગે ધૂળીપ્રિયુષાઓનું
હતું. એક પંચમ ગુણમાં બેઠેલા મહેતા નવા હતા. તેમનું વાસણ
અમદે ન કપાડનું બેઠેલું. બેઠેલો કે કંતુરબાઈ કપાડની, પણ આ
તેને મન હશે આવી, આગરી વચ્ચે કહેવા થયેલું. કંતુરબાઈએ તેને
ન પાસે, ને તેને પાતાને કપાડનું બાંધે મળે પડયું. મેં જોયો જોયે
સારે કલા: “આ કંકસ મારા ધરમાં નહિ થાય.”

“ત્યારે તમારું ધર તમારી પાસે રાખો, હું ચાલી.”
હું એ રાંક અળખાને પકડીને ફરવાનું હતી જેવી થયેલ. ફરવાને
અરજી કંકસરો. આંખમાંથી ગંગાજળના વહી રહ્યા હતા. એને
કંતુરબાઈ બોલી, “તમને તો લાગ નથી, મને છે. હવે તમનામાં
ને બારણું બંધ કરો. કોઈ જોશે તો મોઢાથી એકે નહિ જોશે.” મેં મેં
તો. જામ રાખ્યું પણ મરગાથો ખરો. ફરવાને બંધ કર્યા આગરી
વચ્ચે કહ્યા તો પ્રજા-જ થયા છે. પણ પંચિયુગ દરમિયાન કુશળ
આવ્યું છે. પળાંમાં પાતાના અદ્યુત સહચરકાંથી યત જેળી છે.”

માધીછગી સાથે તેમના ફેરફાર મતેતો અચર્યોને ને હંચા-
પૂર્વક અને ફેરફાર મતેતો સહચરકાં કાગે તમા આવાસપૂર્વક
પણ પાંચથી સમજ નહોતું, જોયો જા આશ્ચર્ય છે. અપરિચિતની
બાળનગા બાને કીકીક પ્રચલ કરવા પડયું છે. તેનો પહેલો પ્રસંગ
માધીછગી બાળનગામાંથી આગળ ન બાળના બેઠેલો:

“જો આર યુક્તિ કારામાંથી છૂટા થયા પછી મેં સાથીઆ આગળ
ફંસિયું આક્રમકાથી મુક્ત થવાની માગણી કરી રત મેળવી. આ
જેના નાતાલના હિતીઆએ મેં પ્રેમામૃતની નવડાની મહેતા
કેટલીયે માન પડે ને મીઠી બેઠો આવી. બેઠોના બેઠામાંની ને
હીરાની વનગા પણ હતી. આગળેક પચાસ ગાંનીને લાર કંતુર-
બાઈને સાક હતો. પરંતુ એને મળેલી વસ્તુ પણ મારી રોવાને એક
હતી, એટલે તેને મેળી લારની ન સાક. તે સાથી મેં બારણાની
જેમ બનીને બાળા સેકેટની બેઠો હતી કરવી ન બાંધે પડતુ હતુ;
સખતી એ વધારે બાંધે લાગતુ હતુ. “માસથી આ વસ્તુ ન જાણ્યું”
જોવા નિબળે પડે આકેશ. બાળકો તો સમજ્યાં પણ કંતુરબાઈને
સમજવાનું કામ પાયાં કરતા વચનું નીવડ્યું. “તમારે એકે ખપ
ન હોય, તમારા કાંકસોને એકે ન હોય, એકે મને પહેરવા ન દે,
પણ મારી વહુઆનું શું? એમને તો ખપ આ રો? તે કાણ બંધ
છે કાંકે શું થશે?” પણ મેળી મારે પાકાં આપવાં ન હતા એને
ધણી વાતોમાં હું જોવાતેથી સંગમિત થઈ સમ્યે.

હિંદુ ધર્મના સરકાર બાળાં કેટલા જોડા બેઠેલા હતા એનો આ
એક પ્રસંગ માધીછગી આતમકથામાંથી ન લીધો છે:

“કંતુરબાઈને મારવાર રક્તસાગ (સોલેલા) થયાં કરતા. એક
દાનુર મિત્રે સાચકેલા કરવાની અભાગ્યેથી ફાંસે લેવાઈને
વિના સાચકેલા ફાંસે. કિયા વખતે દરેક ખૂણ થઈ હતું. પણ ને
ધરતીની કંતુરબાઈએ તે સહન કર્યું તેથી હું તો આશ્ચર્યચકિત
થયો. કિયા નિર્મિતે પડી થઈ. પણ પછી કંતુરબાઈનું શરીર મુજબ
વળતું નહતું. દાનુરે મિત્રેલેલો કથો: “તમારાં પળાંને હું માંસરો
રોડે આપવાની જરૂર મેલું છું.” મેં જવાબ આપ્યો: “માસથી એ
રત નહિ આપાય. પણ કંતુરબાઈ રવર્તે છે. તેને પાસા જેવી
રિપતિ હોય તો પૂજા, ને તે લેવા મારે તો જોવાસક આપે.”
“કરોને” આવી બાળેલા પળવાની હું ના પાડું છું. તમારી પાળીને

મારે ધર રહેવા દેજો. ત્યાં મળી હું મેને એ કાંઈ આપવું પડે ને
પીસ. એ જોય ન કરવું હોય તો તમે તમારી પાળીને લઈ નહો.”

હું કંતુરબાઈ પાસે ગયો. તે બહુ અસાધ દની તેને કંઈ પણ
પાળવું મને દુ:ખદેખ હતું. પણ ધરો સમાજ મેં તેને કંપનીવાન થી
સંજાગી. તેણે કંકસપૂર્વક જવાબ આપ્યો: “મારે મારો મેરવે નથી
લેવા. એવું હું મારી બંધ, પણ મારાની આ દેહ વંદવાચારી નહિ.”
મેં મારાબવાને તેણે સાગલનું પણ તે એકે છતાં મેં ન કર્યું ને
બોલી: “મેં અધીશી થઈ નહો.”

અરમર અરમર મેલ પડસો. દેવો. કંકસ દર કંકસ
ફીનકમ દેવરને મેં નીતિમયી લખખમ અધી માંડેલો પચરને
હતો જે બધા સાંદો પોર હતું. “પછી અર મહાવ મશે મેગ મેં માની
લીધું. અમે કરીને આસામી લઈ ગયા. ત્યાં રેવળ પાળીના કપ-
વારથી ધીમેધીમે સરીર બંધાવું.

અત્યારે તો એલમાં જવું એ બહુ સહન વાત મળે પડે; પણ
પહેલાં તો એવું નામો માંડેલો લેખો દેલો હતા. ત્યારે એવી
લેખમાં જવાય આવી તે કાંઈને કંકસને નહોતી, ફક્ત આરમ-
માં રહતી તાલમાં એવો મરવો પસાર થયો કે કંકસી મેં
પ્રાપ્તિ થઈતા લખે—ને લખવા તાના અમકદાર પાસે રમિરે
ધર્મકાં હોય—તે સિવાયનાં જાને કાપકામાં રવાન નથી. આ મિત્રિ
ઓ ને પુરુષ બંને ન સહન કરી સારે જોવી હતી માંધીછગી આ-
વશે રર કરવા માટે લાંબી સારકાર સાથે પાતાપાટ કરી, પણ મેં
કાંઈ પંચિયુગ આપ્યું નહોતું. એટલે તેમણે સાચાસદ કરાવું નહો
કર્યું. એના જોશોને પણ નોતરવાને નિમિષ કર્યો.

બાપુએ હાલ માર કરી, અને એની સાથેઆતમાં જા તથા બીજી
ત્રણ બંધેલો કંકસા મેં બાળી તો પ્રવિષ્ઠા દની કે અમે તે કોઈ
કેલમાં કંકસાર ન કરે. મેં એલવાના ફળ પૂર્ણ ન પાડે તો જુજવા
રહેવું ને મરવા વાંદો આવે તો મર નહું આ પ્રતિજ્ઞાને જેવા અ-
પિકારીમાંથી તુલકારી કાઢી જા પાસેબીને કપાય ન હોં નેમણે
કપવાસ આપ્યાં. એક, બે ને ત્રણ દિવસ થયા ત્યાં તો અંધા પડે,
તફળી મેંદન દીશી મળે અંધ. મામમે દિવસે સરકાર મૂકી ને બંધ
ફળ મળ્યાં. પણ એ કાંઈથી આંધી ન પાળાં મળ્યાં કે અર જોવાં
બાને ત્રણ મંદિવા અંધે કપવાસથી ન રહેવું પડ્યું. ત્રણ મંદિવે
જા જેવા કરવામાંથી બહાર આંધ્યાં ત્યારે સાચ કાંઈપર
થઈ થયાં હતા નહોતિ મારાં કંકસને કાંકસે જોડીથી કંકસી
ને આંધે મરીને સોળ આવી ગયા હતા. કાંકસોની ધણી રડા કરી
પણ મંદ ફેર પડ્યો નહિ. એવે આપુએ રર દિવસ છૂંટી બાને
કપવાસ કરાવ્યા ને લીજડાનું મેવન કરાવ્યું. આ દિવસે કંકસના
બાપુએ બાની ને સેવા કરી છે તેમનું વર્ણન કરવા ને મરના બંદા
મુરેલ છે. પણ બાપુનો એ મેવા ફળી ને જા એ માદોમાંથી તલન
સાંભ લઈ થયાં

અહિં કિયા મોધેર વાતાવરણ અંધેથી બેઠું હોય. બાપુ-
ના માંધીઆ પોટે બાંધે અંધે. પાળણી હિંદુતાનમાં પણ આ-
અમમાં અનેક બાધાઆશિલવાસોનું મંદન. તેમાં અંધેકબાળી
કપવાસ સારા પ્રમાણમાં. આવી ને કે જા અંધેક બલેલાં નદોવા
છતાં તેનો પ્રસંગોવાત છૂટકાવાળા અંધેક સમયોથી પેળાનું કાંઈ
અળસી રાવતાં. આશ્ચર્યમાં મારા મદેતાઓ આવે તેમનું સ્વાસ્થ્ય
કર્યું. તેમને કુપરકાં પાળવા, કાંઈ જોઈએવું હોય તો પાળવું
વંચે સાધારણ વાતનિન જા મારી રીતે કરી શકતા. આમ તેમને
અંધેક બાળતા તો આવડતું, પણ (અનુસંધાન આગળ પડે પાંચે)

મા

હ મહિનાની એ સાંજે આખા યે ગામ ઉપર સાંજનું ધુમાડિયું આવરણ બની બેઠે મોઢરૂપ થઈને ચડી બેઠું હતું. માથે ધેરાની રીયાણુ રાતના ભયને કારણે આગ દૃષ્ટિમાં વાળીને બંધે ગોઠડામાં સ્પર્ધા થયું ન હોય એવું લાગતું હતું.

પણ ગામ સુધું ન હતું. સાંજના ધુમાડા જેવા જ એક બારે ચિંતાનો મોઢે આગના ગરીબમાં ગરીબથી ગાંડી જમીનદાર સુધી કપર સૂચી રહ્યાં હતાં જમીનદાર વેંકુળાબુને સહુ ચાલતા; સહુને એમને ગાંઠે આકર હતા; કારણ એ કિશોર બાપાસના ને યેથી માણસ હતા, જમીનદારીનો બાર મુની-મ-ગુમારતાને જમીનથી શહેરમાં જઈને વસનાર જમીનદાર એ ન હતા. એથી જ સહુના રાતના આશંકા નથી હતી કે કોણ બંધે આજની રાત કેવી જશે! ફર-સુદરના સામરપારથી આજે આવનાર ફેસલા કોણ બંધે કેવો હશે!

ગામ વચ્ચેના એમના વિશાળ મકાનના આરેડે આરેડે દીવા બળે છે. સગાં-સાગવાં, દાસ દાસી ચારે બાજુ ફરતાં ફરે છે, પણ એ બધાં જ ધીરેધીરે બેઠેલી પડે છે. કોઈના યે મોંમાં વાત નથી. હાંસ બાલકની ખાસ જરૂરિયાતે પણ તેઓ ગુસ્સાવાળા થઈ જાય છે, —તબીબે નજરમાં જ છેલ્લા શ્વાસ લેતું કોઈ રવજન ન પડયું હોય, કે જેથી જરા પણ અવાજ થતાં એને અસાંતવા થવાનો ભય હોય.

સુષ્પ બેઠેલપરની માઠી કપર જમીનદાર વેંકુળાબુ તકિયા પર કાળી ટકની એકલા જ બેઠા હતા. સામે કાચનાં બે જતીદાનમાં સફેદ મીઠાખાનીએ જાત જાતી હતી. દોહાની નળી ડાળા હાથે મોં પાસે રાખી અવારનવાર એ દોહા અગડાવી દેતા હતા. શરીર એક બંધુથી બહે-સાગપુરી રેશમી આદર વીંટાળેલી; ચોરસમાં, ઢાંચા, પડછંદ પુરખ; કિશોર આદરે સાક, મોં પર એક એવી શુદ્ધ સાત્ત્વક બુદ્ધિની તેજસ્વિતા હતી જે જોતાં જ વેદવ્યયની બાકાત પડતો વાદ આવી જતા.

સાન્તપણે બેઠાબેઠા એ દોહા અગડાવતા ધુમાડાના મોઢા બહાર કાઢે જતા હતા; પરંતુ એમના હાથમાં કશોક તરફડાટ થઈ રહ્યો હતો. જ્યારે જાત રાહ લેતા સિવાય બીજું કંઈ જ કામ હોતું નથી, ત્યારે સમય કેમ ક્યાં વીતતો નથી. કામ વિનાની પળેા બંધે ડગમગ એ ગાંઠની ધીરે ધીરે વીતતી હોય છે. આજ રાતે આઠ પહેલાં વિજાપતના ફેસલાને તાર આવી પહોંચવા ધારણ છે વેંકુળાબુએ એમના નાનાં મહેતાજ પ્રકુલને સાંજ પહેલાં જ દવા આપીશો મોઢેલી કીધી છે. પણ તાર આપેલ કાલે દર મહેસાપુરમાં હોઈને નવ પહેલાં સમાચાર આવવા સંમતિ જ નથી. બેરાક, પ્રકુલ સાધક કપર જ ગયો છે.

વેંકુળાબુએ બારણા ઉપર ટાંચેલી બ્લડી મોટી ધરિયાળમાં બેઠું. સાડા છ. હજુ યે અટ્ટી કલાકની વાર છે. વખતને ધાય વડે એણે જ ધકો મારી રાકાય છે?

ફસ વરસથી જમીનદાર વેંકુળાબુ એક મુકદમે લડે છે. સામાન્ય મુકદમે નહિ, ફેરિયા—આ આખી જમીનદારીની મલિકી એમનો એ મુકદમે છે. છતે તે તે બધું યે એમનું રહેવાનું છે અને હાથે મહે-લાતમાંથી સીધા જમીન ગારન વચ્ચાળે બિના રહેવાનું છે! હસ વરસ સુધી ધીરેધીરે કપલી અસહ્યતામાં જતાં હતાં એ મુકદમે એક કપલી, આજની અસહ્યતા, વિજાપતની પ્રીતી કાઠનિસરમાં પહોંચ્યા છે. ત્યાં

કેટલોક સમય મુકદમે! ચાલ્યા બાદ આજે એનો ફેસલા મળવાનો વેંકુળાબુના છવનમાં એક મહાન સંધિશક્તિ આવીને બેઠી રહી છે પોતે એ બીને એવી જ સ્થિતિમાં રહેશે કે જેને રખડતા બિખાર ધરો? આજે એ પારેપારું નથી થઈ જવાનું છે.

એકરની પાતની કોરડીમાંથી મુદદેવતાના શીતળ ભોમની ધંધર રખડી. વેંકુળાબુએ હાથમાંની દોહા-નળી એ બાજુ મૂકી, આંખો મીંચી છંદ કેવતાનું રંગરણ કર્યું. આજે આ મું એમની છેલ્લી પળ હતી? કાલે પ્રભાતે મું આ મુદદેવતાની પૂજના આધિકાર એમને નહિ રહે? એમને બાંહેડે કોંક બીજું આવીને આ પળ કરશે?

કેડા નિસાસાને માંડમાંડ રોધીને એમણે ફરીને ધરિયાળ સામે જોયું: છ ને પાંચીસ. ગાત્ર પાંચ જ ગિનિટ વીરી છે! હવે તેા તબુ નથી સહેવાતું. મહિનાઓ કપર મહિનાઓ કપી એમણે ચુપચાપ, સાન્તપણે રાદ લેવા કરી છે. પણ હવે, જ્યારે સમય પૂરેપૂરો પાછો ગયો છે ત્યારે હવે, શેઠીશી ધીરજ પણ એ ધારી રાહતા નથી. અસહ્ય છે આ આસંક. આ કરતાં તેા જે થવાનું હોય તે તુરત થઈ જાય!

ઉછરા કેટલાક મહિનાથી જે પ્રયોજનને એમણે માંડમાંડ રાખ્યું હતું, તે હવે પાણું બસવતાર થઈને એમનામાં બંધ્યું હતું. 'જિવા તેા હે'... 'ના ના, ને નજરના ભાવિમાં એને જે હમણાં જ વર્તમાનમાં પરિણમવાનું છે એને ગાંઠે આગ કતાવળ સા ગાંઠે?' આગ એ ચેતાને સમન્વત હતા. પણ આસંકની વેદના હાથે ધીરેધીરે અસહ્ય થઈ બેઠી હતી.

એણે ધીરે ધીરે જાદર બંધે જ્યતાં એમણે સાદે કીધો: 'હરીરા'

હરીરા એમનો જમીનદારીનો મંત્રેજર છે. સમગ્ર પથારીક વરસનો, બીને વાને, ને એકદમ ફેરિયા વાળવાનો સામાન્ય મંત્રેજ વર્તેા એ માનવી છે. ઉછરા થોડાક દિવસથી ચિતાને ઝંબે બોની આંખો જુદી થઈ છે તે ત્યાં કાળાશ આવી છે. માત્રનાં દાડમાં દેખાય છે. એ માનીને બારણા પાસે બેઠો રહ્યો, ચિન્તાતુર વડેને મોઢ સામે જતાં જે ભૂં પડ્યું: 'કેમ, મોઢાબાઈ?' એના ચેતાથી થયું અભણપણે એના સાદે એકદમ બેસી ગયો હતો.

વેડુંકાણુ એની સામે જેઈ સહેજ ઢરયા ને સદજ માથે બોલ્યા: 'માથ, એક બાજુ રમીએ.'

હરીશની ઊંઠી બેલેલી ચિંતાતુર આંખોમાં કમચની ઢાલ્યા પડી. એ બોલી ઊઠ્યા: 'ના, ના; રહેવા દો. એની જરૂર નથી હવે તો માત્ર એ કલાક જ—'

વેડુંકાણુ બોલ્યા: 'એમી જ તો કહું છું કે આજ, આજ રમો નેત્રે, એ થવાનું હશે એ તો યદ્ય જ ગયું હશે. પણ એ નવખુવામાં મોડું શીઘ્ર કરવું કે આજ નેત્રે.'

હરીશ વધુ કંઈ જ કહી ન શક્યો. રોતરુંજ ઝાઝવાઈ, બાજુ રાગ થઈ. રોડ-નોકર દોવા છતાં એ બંનેનો સંબંધ ચાલુ હતો. લાણસાળના સહવાસને પરિણમે બંનેને એકબીજાની ખરી આજબ દની ને તેથી તેથી કંઈ નિરાશ ન થતા. કોઈ જ ટપવળી શરૂઆતમાં જ શુક્ર વ્યવહાર સંબંધ બધાકોસે તે ટપવળી કલ્પસરસામાં અવિરલેષ મંથનમાં પરિણમ્યા હતા આજ ને વિધાતાના હાથને બંધે વેડુંકાણુને ચારે વચ્ચેથી પાસી ઢાંચે ઊભા રહેવાનો વારો આવે. તો હરીશ પણ બંને પદમી જ જમને ઊગમે એ નિઃશંક વાત છે.

બાજુ રાગ થઈ વેડુંકાણુની આ રમત પાછળ એક અજબ રહસ્ય છુપાયું છે. નિઘાનશીં ન્યોતિવિરોઢ કમજાસ ને બહુ વિના અવિધ્ય બાળી રાકે છે, એ જ રીતે વેડુંકાણુની આ રમતનું પરિણામ પણ એના શુભશુભને અફર નિર્ણય આપતુ આજની જ તનખી વ્યવસ્થા ત્રીસ વર્ષ પહેલાં રમતરમતના જ ગમે આ રોમ કરી દત્તી, ને તે પછી સોડી વાર એની પરીણ લેવાઈ ચૂકી છે રમતનું પારંપ્રામ કદીયે કહું પુરવાર થયું નથી. રમતના છત થતા એ પાતાની સમારવામાં શ્રમ બાળતા ને દાર થતા અશુભ ને આજ જ દરેક વેળા થયુ. ધીમે ધીમે કરતા, આમ, આ રોતરુંજની રમત આપના ટપવળા 'રિફ્લેક્શન-વેન્' દોઢકિંચ એવી થઈ રહી હતી. નાનીમોટી રાઈ પણ વાત થા બાંધિ વિષે રાકા ઊઠી થતા જ એ હરીશ સાથે રોતરુંજ રમવા બેસી જતા. રમતનું પરિણામ કદીયે ફેક ન જતુ. એ નિઃશંકરોતે અપ્રાપ્ત બાંધિ લખી જતા

પરંતુ આજની આ ટપવળ-ગરણની સમારવાને નિર્ણય જાણના એ આ પ્રયોગ અજાણવા થા હતા ન હતા. વારવાર રેડ્યા થવા છતાં છેલ્લે એ હરી જતા કે ફેક પડે લખે રેડો થે રેડસા આળ્યો હશે? ને ખરેખર શુક્રમામા ઢાંચે જ દોડે તો એ વહેલેથી જાણી દુઃસહ માનસિક નેરતાને વધુ હંભાવવાથી શો કાયદો?

આજ શુક્રી આગ કહીકહીને જ એમણે રમને ગાંડાનું ઢુંડું પરંતુ હવે એ રહી ન શક્યા, -રમવા સહા. રમન વેળા આજની અને હરીશની વચ્ચે આજુકી જ રાતર હતી કે હરીશી નાખીજાને દારવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. બંને આલેડ બેઠાની દલા. મેલેલેતામાં બંને રમતામાં ગમ્મ બની ગયા. રાત્રે આઠ વાગ્યે બાજુ પરી થઈ. વેડુંકાણુ ઢાંચે!

હરીશ થોડીક જળ બુદ્ધિશ્રમની જગ બેઠો રમી ને પછી આંખ આડું કપડું પરી ઊભો થઈ ગયો:

વેડુંકાણુનો ગરેડો પાપાણુ એના બની ગયો હતો. દોઢાની નજી ફરી થોમાં ચૂકી એ વરિયાને આટલી બેઠા. જગ દો, બાજુક્રિયાતાને માટે માટે આ જ સાચની રાખું હશે. ટપવળ આણુ એમને જને આણુ વચ્ચે લીતાળ્યા બાઈ જકારેશમાં પાલી ઢાંચે, ચીતેને વેરો સી-પુત્રનો ઢાંચ ચાલી રહેતે બેઠવાનું હશે? સમગ્ર સંસાર

નિદાણીનિદાણને નીરખશે; નિર્ગા શત્રુઓ લાજુઓ પાસી દમશે. પેલોના પાસી પુરવાની-ને માટે ટપવળમાં કદી વિચારું ને નથી બની જ વાત હવે સદા આકાશ ચિતે વિચારની પડશે. સી પુત્ર-પીતૃદેવ બુધમાં મોં મેમાં પડશે.

આંદાં આ રમતાં શુ મોત સાટે નહિ?... હંફચેકેક ચિંતાના ઘડન સાથેમાં વેડુંકાણુ ફરી ગયા હતા. વખતનું બાન એમને રમું ન હતું. આંધિતામાં આસણું પાસે હંફે અવાજ સાંભળું એવું મોં શય્યું હતું.

બાજુ પાસે ઊભોઊભો હરીશ પ્રલળ ઉજાગલામાં હાંમેનો હતો એની આંખો નંચે બહાર થઈ આવી હતી. એના હાથમાં એક બદામી કવર હતું. કલાવણે સાટે એ બોલી ઊઠ્યો 'વેડુંકાણુ... તાર' વેડુંકાણુએ રાકડું મેને હરીશ સામે મેડું. પાતાના કુઞને બસી એમનું માન હરીશ માટે ચિંતાતુર થઈ બેઠું. 'બીચારો! મારી સાથે એ પછુ દુબોડ!'

ગજુ બંખારીને ધીમે સાટે એ બોલ્યા, 'હું જ ફાંડીને ચાંચ' 'ના, ના, તમે જ ફાંડો, મોટા બાઈ—' ને હરીશ અચકાતે પમ્પે આવી વેડુંકાણુ પાસે ઊભો રહ્યો. પ્રક્રાસ કહે છે કે પોરડા માલદર એને મોં મીડું કરાવના વિષે કહેતા હતા, કહેતા હતા કે માપણે ટપવા લીધે—

વેડુંકાણુ આંખો એકબાર ચમકી ઊઠી ફરી સાંત થઈ અપ. કવર ફાટવાફાટતાં એ શુક્ર સાટે બોલ્યા, 'મોટો છે! પ્રક્રાસ અજબ જ સમજાવ્યો હતો—'

કવર ફાંડી તાર બહાર કાઢી વાંચ્યો, આંખો હજુ ઢુંડું: 'એતલાં અખિનંદન' તમે મુઝમો ટપવા છો.' વેડુંકાણુની મારે બાણુની થયતી એકવારબલ્યે ટોડી ઊઠી; એમને બાન થઈ તમાપાવ દળી પડ્યા.

શીરણાઈ વાગે છે. ફેક-ચાંચાં વાગે છે જમીનદારની શહેજા આખી થે રીકમાળની અગલે છે. મામદોસોનાં ટોચે ટોળાં અમીન રેલા સામે ઊભા રહી આનંદસંકીર્ણન—સમુદ્યાન કહે છે. નામીએને આનંદગીતો લકારે છે. અંદર સી વર્ગ શિયાળો છે એ બીજીને પગ-રેપરને અગર, ગુલાબ જળ, રેડા જળ આદિથી તરબોળ કરી રહ્યો. રાત પરી થવા આવી છે, ઘડાં દળ્યું મોઢોને પિચામ નથી.

વેડુંકાણુ ફરી રવરજ થયા છે. હીવાનમાનામાં તકિયે અંદેશીને દોઢાની નજી ઢાંચે થયીને એ બે છે. એમનો હાથ દળ્યું થોડોથોડો ફેંકે છે. આગળની ગોઠવણ પછી, ફૂટાર નહી પાડી રમીને તક કપા પગ મૂકતા તરવેલા એમ તક પર પગ મૂકતાં જ હાથો મઠને પો છે, ને પછી ફરી સામંતાની વૃત્તિને કિન્નુ દેખુ બરખર બની રહે છે, એ જ રીતે વેડુંકાણુનાં સીર-અન પણ અસીમ વૃત્તિને દબે બરખર બની રહ્યાં હતા. 'અખવંત' રાજ એમને મોંસો સતત દેતો: અખવંત... અખવંત... અખવંત...

આરે બાણુ કાસનાકાદન ને પ્રિયજનોનાં મોં ઉપર દારજ ફરીક રમું છે, ઘડાં—અગાછતા થે, આ પરિણમે સફળતામાં થે મંગના ટપવળા એકકામને ખૂણે આંધિતાનો પાસી થઈ ગયા છે. રોતરુંજની રમતનું પરિણામ ફેક ગયું છે! હવે એના પર વિશ્વાસ મૂકી અખિ વિષે નિર્મિત રહેડું નહિ આપે શુકાનીનું રિમદશાવંદ એકાએક બોલકાઈ ગયું છે!

ને કંમે મહું, લખે આજના પરામ પરિણનું આનંદને રિવરો ટપવળાનું એક અમીવ રવળન એને મૂળીને ચારડું ગયું છે!

શિલ્પના શુભદોષની પરીક્ષા તે માત્ર પ્રકૃતિના રૂપ સાથે જુદા
ગણતર આવે છે કે નહિ એટલું જોવાથી જ થઈ શકતી નથી. બારક્ય-
ની રૂપકલ્પના તો તેની રાખાઓની સંગતિ અને એકતાનતા (har-
mony of line) ઉપર અને તેનાં જુદાજુદાં ગાપની બારસામ્યતા
(balance of masses) ઉપર જ ખરે આધાર રાખે છે. કાગળ
પર આલેખેલા ચિત્રમાં એકે રેખાનાં મૂલ્યને ક્યનશક્તિ (express-
iveness) ધણાં હોય છે, પરંતુ શિલ્પમાં તો રેખાનું મૂલ્ય અથી
પણ વધારે ગણાય છે; કારણકે શિલ્પમાં તો તેના નતનતતા ઉદ્દગા
ચારે દિશાઓથી પ્રકાશ પડતો હોવાથી મૂર્તિની સ્વયં રેખાનું તાર-
તમ્ય ધટી જાય છે. આથી મૂર્તિકારને રેખાને સમાવેશ અને સમ-
વ્ય એટલી કુશળતાથી કરવો પડે છે કે, જુદેજુદે વખતે જુદી
જુદી નતનો એ પ્રકાશ તેના પર પડે તેમાં પણ તેગની રચાએલી
મૂર્તિ નવાં નવાં રૂપ અને આકર્ષણ કરતું ચોહાંની રૂપ લઈને પ્રકાશે.
મૂર્તિના જુદાજુદા અવયવોમાંને પરિસરમાં (massesમાં) પારો
પારોના આકારોમાં શિલ્પીને એવા સંબંધ રચવો પડે છે કે જે
તેમાંના આકાર-અપરંશનો ધરક ધરને એકબીજાને જળ આપે,
અને ઇંને યુક્ત ધરને એકતાનતાથી સમાવેશ (unity, totalism)

જગાવે. મૂર્તિની આ અવયવ-સંગઠિમાંથી કોઈ પણ એક બાદ રાખી
ન સમાય; કેમકે તેમાં ફરક એન બીજા એક એનના જરૂરી અંશ જ
હોય છે. એટલા જ માટે ભારતીય શિલ્પની યોગરૂઢ બાધમાં મૂર્તિ
(sculpture)ની માત્ર ‘સ-કળ’, એટલે કે જુદાજુદા અવયવો અથવા
કળાચુક્ર દ્વય એવું આપ્યું છે. કલા સહિત વર્તમાન તે ‘સ-કળ’.

એક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો શિલ્પીની પ્રતિભા એ નતનતતા પરિ-
સર(masses)નાં સરમાં મંડાએલી રૂપરચના છે. ધનમાન(depth)-
ની દૃષ્ટિએ જોતાં, પ્રતિભા એ આકારો રાકતી, જગ્યા રાકતી, પિંડા
(volume)ની એક સમઘટિ અથવા સમાવેશ છે: (Sculpture is
a ‘disposition of volume in space’—Malliol.)

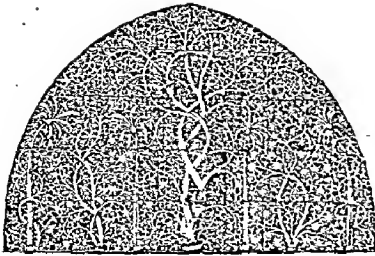
ચિત્રકાર જેમ વિવિધ પરિસરના ખેંડોશો (masses: areas)ને
એકત્રિત કરી, તેનું એક સુસંબંધ સંયોજન કરી ચિત્રનિર્માણ કરે છે,
તેમ શિલ્પીને પણ પોતાના અનુકૂળ રસ્તે મૂર્તિરચના કરવી પડે છે.
વળી તેની રચના તો ધનમાન depthને લીધે ક્ષેત્ર અથવા આકાર
(space)ને પણ રોકે છે; એટલેકે જોડાણની દૃષ્ટિએ, શિલ્પીને એક નવા
માન (dimension)મા પણ પોતાની રચનાને સાધ્ય કરવી પડે છે.

આજના મૂર્તિ-શિલ્પમાં રંગ કરવાની પદ્ધતિ સાધારણ રીતે
પ્રચલિત નથી. પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીસ અને રોમમાં મૂર્તિને રંગ થઈ
ચિત્રિત કરવાની રીત હતી. ભારતવર્ષમાં ગાદીનાં દેવ-દેવીઓની
મૂર્તિઓને હંભુ પણ ચિત્રિત કરવામાં આવે છે. પણ પ્રાચીન ઐરોપી-
નાં ગ્રીસ-જુદામાંની દેવ-દેવીઓની પ્રતિભાઓ સાધારણરૂપે ચિત્રિત
કરવામાં આવતી નથી. જે દિવસથી શિલ્પમાંથી આ રંગ કરવાની
પ્રથા ફર કરવામાં આવી છે, તે દિવસથી મૂર્તિના અવયવોમાં રૂપરો-
ચોગ્ય રૂપ (tactile quality) ખીલેવાનો પ્રયત્ન ચાલ્યો છે. કહિયન
મૂર્તિના દેહમાં લીસું અથવા કણે જોવા નતનતતા રૂપરાનુભવનું
સર્જન કરે છે. નવ્યરોને કેટલોક એક ધરતી લીસો કરીને
તથા કેટલોક એક કણ અને કહણ રાખીને જુદાજુદાં એસોમાં
વિપરીત રસ (contrast)ની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, લીસા એસમાં વધુ
મૃદુતાને અને કણ એસમાં વધારે કણતા તથા કહણતાને. ભાવ
આપવાનાં ચાતુર્યને પ્રયોગ કરતા શિલ્પીઓ કહે છે; અને વિપરીત
તથા વિવાદી રચના આવા ધાત-પ્રતિધાતથી મૂર્તિને અભિનવ બાવથી
ઠગ્ગિત કરવાનો માર્ગ તેઓ શોધી કાઢે છે. દેવ્ય શિલ્પી રોદાં-
(Rodin)એ આવા વિપરીત રચના પ્રયોગમાં અદ્ભુત કૌશલ્યનો
પરિચય કરાવ્યો છે. (ચિત્ર નં ૧૩) આમ, શિલ્પમાંથી રંગચોગ્યતા-
ની પ્રથા કાઢી નાખીને શિલ્પીઓ હવે પ્રતિમારચનાને ફક્ત રેખા
અને પ્રકાશ એ જ સાધનમાં જ રીમાળ્ય કરે છે. એટલા માટે હવેના
શિલ્પમાં દેખા-યોગ્ય અને દેખા-સગાહાર વધુ જરૂરનાં ગણાય
છે. જોમાં ફક્ત રેખાનાં જ સૂક્ષ્મતાથી સુમકનની યોગ્યતા તથા માંસ-
વેશીની મૃદુતા કુશળતાથી બતાવાય છે. ભારતના પદ્મવ યુગમાં
રચાએલા એકે જ ઉચ્ચગામમાં જોદાએલા પ્રસ્તરબંધમાં (high-
reliefમાં) આનાં ઉત્તર દેખાતાં છે

એટલે, આ રેખારચના અને સંરચનામાં જન્મપ્રકાશનો વિવિધ
સુચો અને દાવિય જાદુ પ્રગાણમાં છે. એથી કરીને ચિત્રની માફક
શિલ્પમાં પણ જન્મ-રચના (rhythm) એ એક જરૂરી ઉપાધાન અને
સાધન છે. પ્રતિમા-રચનામાં પણ જે રેખા-સંરચનાને જોડાણ જન્મ-

ચિત્ર ૧૩ : શિલ્પમાં અસુક ભાગ કણ અને અસુક લીસો કરીને
વિપરીત રસનો ભાવ પ્રકાશતા દેવ્ય શિલ્પી રોદાંની કૃતિ: ‘કાન્સ’

જગણી બાણુ છે-ચિત્ર ૧૪ સાંચીના સ્તૂપના શિલ્પોમાંનું એક આલંકારિક સુરોભન, જેમાં કમળફૂલના સાલિત્વને પકડીને થોડાં સા વળાખાઓમાં ઇન્દ્રગિતિ આણેલી છે. ઉપર-ચિત્ર ૧૫: અગરાવાદની સીદી સેવકની અન્વિદ-માંની નળી, જે, આલંકારિક સુરોભનમાં અદ્ભુત ઇંદ્રીક્ષા દાખવતી તેની નીચે કોણરણી ગાદિ આપી દુનિયામાં નાગચીન છે. ૧૬-ચિત્ર ૧૬: બેવરના ગંદિરમાંની ગંગાદેવીના મુર્તિ

ચિત્રમાં-ઇન્દ્રના તાલજા સુગમ ન કરી રાખય, તેર દેખા એ ચક્ષુ-પીડાનું જ એક કારણ બની રહે છે બ રતના સાચીના સ્તૂપનાં નુદા-નુદા આલંકારિક સુરોભનો (designs)માં આવા બાદિત શિક્ષણ કહેજા ઇન્દ્રપ્રયાગના યજ્ઞ નિયુક્ત મં ચિત્તદારી દ્વાનતા છે. કમળ ફૂલના સાલિત્વને પકડી ઇન્દ્રને, તેના ચક્રાકારને નુદીનુદીનીતે વળાકા આપીને તથા તેના નુદાનુદા બધ થાઈને, એ વળાકારની તિવરે ચિત્રમાં તથા ઇન્દ્રના તાલજા કમળના મુખાલના કોમળ દેહને પ્રસારીને તેમણે બોલતો કરી દીધો છે (ચિત્ર નં ૧૪) ગંદિરની નુદીનુદી આલંકારિક પરિકલ્પવાની રચના (designs)માં, શિલ્પના આવા વિવિધ પ્રયાગો બેવરના આવે છે ને એ, તેમના દેખા-સપ્તાનમાં રમી રહેલી ઇન્દ્રની લીલા (ચિત્રમાં યજ્ઞ) ચિત્તદારી નિર્દરનો એ અગરાવાદની સીદી સેવકની ગરિભદ્રની જગલિષ્ઠતાત પત્યરની કોણરણી નળીના દેખા-ચિન્યાસની આવી અદ્ભુત ઇંદ્રીક્ષાના કદાદરણુ છે. (ચિત્ર નં. ૧૫)

બારતનાં પ્રાચીન દેવ-દેવીઓના કાલ્પનિક મુર્તિઓની દેખા-કલ્પનામાં યજ્ઞ ઇન્દ્રગિતિમાં યજ્ઞનીય દૃષ્ટાન્તો છે, દક્ષિણ દેસના બેવરના ગંદિરમાં ગંગાદેવીની મુર્તિને બેખલ કરી એક પ્રજાપાળ તોરણની મુદર કલ્પના આપી છે (ચિત્ર નં. ૧૬). એક કમળના મુખાલની શાખા દેવીની પાદપીઠના ગરબની મુદરમાંથી નીકળીને, વળાંક લઈ દેવીના મુખાલ આઠમાં ઘટીને, વળી એક નાગો વળાંક લેતી ક્ષેત્રે ચડી, ગાયા ઉપર એક મુદર વડુંમાકાર તોરણ (arch) રચી રહે છે; અને ત્યાંથી જગણી દાખતી દેખા સાથે પોતાનો પ્રવાહ. બેળથી ઇન્દ્રને, કરી જરા વળાંક લેતી જળધોધની મુગિષ્ઠાસની ગાદી, પદકોરકનું રૂપ લઈ, દેવ-ઇન્દ્ર ચિત્રી ઇન્દ્રના તાલમાં નીચે ક્ષેત્રે છે શિલ્પમાં દર્શાવેલી ઇન્દ્રીક્ષાનું આ એક એક દૃષ્ટાન્ત છે.

ઇન્દ્રગિતિ ઉપરાંત બીજા એક વિશેષ દેશના નિકળણનો યજ્ઞ સુધેય શિલ્પમાં સાય છે: એનું નામ રિષર રસ અથવા શાન્તિ રસ (repose). નતલંતની દેખામાં અતિચાંચકમાંથી તથા વિવિધ માપ (mass)ના સમૂહો (volume)ની બારસમયતા (balance) માંથી, શિલ્પી એક ચક્રુર રસને કાલ વાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ રસ તેમજ બાવનો શાન્તિરસ (repose). નિયુક્ત શિલ્પી આ

રિષરતા, અથવા અતિહીનતાની આ રતમયતા, નતલંતની કિવા-પ્રતિક્રિયાની વિવિધ પ્રકારની ચ-ચળતાને સમન્વય કરીને-તેમની વિષદીત અતિને દેન્દ્રચન (સ્વર્ગ-ભરણ) કરીને બંધનચક્રે એકમ-તાનમાં વ્યવસિત કરે છે. અતિ-હીનતાના આ સુગમ રસ (repose)નાં યજ્ઞ કદાદરણે પ્રાચીન ગ્રીસદેશના શિક્ષણમાં (ચિત્ર ૧૭) ને તેના અનુદરણથી વળાકા દર્શાવીને પ્રતિભાગિણીમાં (વાલકા પક્ષમાં) પડે પડે છે. બારતની યજ્ઞ દેવી-પ્રતિભાગમાં અને ઐતિક યજ્ઞની પ્રિરતી પ્રતિમુર્તિઓમાં યજ્ઞ એનાં યજ્ઞ મુદર નિર્દરનો મળે છે. બારતની યજ્ઞની યજ્ઞ પ્રતિભા-ગમાં, અથવા જગલિષ્ઠતાત પ્રજાપારણિયાની અતિચક્રનામાં કદાદરે શાન્તિરસ પ્રતીક તો દુનિયાના બીજા દેશનાંય દેશના શિલ્પમાં વિરલ બળાય છે. (ચિત્ર નં. ૧૮) બીજા દેશની એની પ્રતિમુર્તિએ યજ્ઞ બારણી પ સાદિષ્ઠ રસના પ્રસાન્ન બાવની રૂપકલ્પનાની આ પ્રાચીન જગલિ-સાજુ કરું છે. પ્રજાપારણિયાની આ રિષર બાવની, શાન્તિરસની મુર્તિને કલિએ એકાદુહીન રસનામાં રહેલી કંપલીન કીર્તિમાંથી સાથે સરખાવી છે (નિર્વાત વિષય દ્વ પ્રવોચ્યું).

પરંતુ અથવા કાલકારની વરદમાં આ અતિહીનતા અથવા રિષર રસની મુર્તિ રચતી નેહલી સદેલી છે તેટલા, ચલમાન અતિને બાવ (movement) તેમાં કદાદરે સદેલી નથી. છતાં ચક્રુર મુર્તિમાં દરેક યજ્ઞમાં, નિશ્ચિત પત્યમાંથી યજ્ઞ-નતલંતની કલિવન મુર્તિમાં અતિ અને ચંચળતાનાં અનિરૂપિત ઇન્દ્રગિત પ્રતીક રચી રચા છે (કૃષ્ણાદી ૧૧૧) ની

આપકે વિચારે ને. ૧૧માં પાથેનનના ઉદ્દેશ ગતિના અર્થચિત્રમાં તેના દર્શન છે. પથરે કે સાકડા જેવા નિશ્ચય કપાદાનમાં ગતિની સંચયતા હોવાની ધૂળી અથવા છે. શિલ્પીને ગતિની વિવિધ બંધી સંસ્કૃતિ સાથે ભવતત્ત્વની મૂર્તિમાંથી તેમના જેવા એક વિશેષ ગતિરૂપની ચૂંસણી કરવી પડે છે કે જે દ્વારા ગતિનું યથાર્થ રૂપ આપણને દૃશ્ય હોતો હોય છે. ગતિના આદેશથી તે અંત સુધી એ ગદ્યમાં મૂર્તિ ભિન્ન ભિન્ન બનીને રૂપમાંથી પોતાનું પ્રક્ટીકરણ કરી હોય છે. એ વિભિન્ન ભંગીમાથી જેની એક ચલનત મૂર્તિને શોધી કાઢવી પડે છે, જેમાં આ ગતિવેગનું બીજી તીવ્ર રૂપે દેખાઈ હોય છે. દાખલા તરીકે પાણીનું ગોળું ન્યારે એની સંગતત્ત્વ રેખાની આંદ હોડી, વાંચી રેખામાં કપાર થયે છે, ત્યારે તે તેના કાચામાં કાચા સિખર (crest) ઉપર પહોંચી ત્યાં એક મુહૂર્તને માટે સ્થિર થઈ જાય છે. પરંતુ આ સ્થિરતાના ભાવમાં પણ તેની ચલનત મૂર્તિનું બીજું અથવા સક્રિય દોષ જ છે; કારણકે ત્યારે પણ તેની અતિસક્રિય નિઃસીધા થઈ જતી નથી પરંતુ તે થઈને પણ નીચે હોતરી આપવાનો વેગ એમાં રહેલો દોષ છે. ઉપર ચલવાથી ગતિની એક ક્રિયા સંપન્ન થઈ, ન્યારે નીચે હોતરવાનો બીજો અધ્યાય હેતુ બાકી છે. સ્થિત અને ભગવાનના કલાકારનાં ચિત્રમાં આની અતિશીલ્પન રૂપરૂપ બહુ રૂપરૂપ ભાષામાં વ્યક્ત થયું છે. નેના દુષ્ટાંત રૂપ ભગવાની કલાકાર દેવકાશનું પ્રખ્યાત ચિત્ર 'જન-મોન' અગાઉ આવી ચલું છે (ચિત્રવિજ્ઞાન વિભાગમાં નં. ૧૮).

ગ્રીક શિલ્પી ગાદરન સર્જિત વિખ્યાત 'ચક્રનિષેધ'ની મૂર્તિ (discobolus—disc-thrower)માં આ અતિશીલ્પ વેગધારણનું સારું મુદર્ત (dynamic movement) અતિ નિપુણ કુશળતાથી પ્રકાશિત થયું છે. (જગણી બાહુ નીચે ચિત્ર નં. ૧૮).

યુરોપની બીજી એક અતિ પ્રસિદ્ધ મૂર્તિમાં પણ ગતિ (movement)ની સંચયતા નિશ્ચય પામ્યાલું ના રૂપમાં પ્રગટ થઈ છે. એ છે ગ્રીક શિલ્પના અતિમ કાળની અતિ પ્રસિદ્ધ કલ્પનાકૃતિ 'લા-કોઆન' (પાછલા પડામાં). એમાં ગ્રીક દંતકથાના લા-કોઆન નામે એક ધર્મગુરુએ એક બાજર સાથે ખેડેલા બીપણ મુદ્દતું આલેખન છે. આ મૂર્તિ-રૂપમાં કદાચ સંચયતાનું વાર્તાવિક ચિત્ર ખીલી હોયું છે. લા-કોઆન અને તેના જે પુત્રોને બાજરો બારડો લઈ તેમના છવનનો અંત આણે છે તે સામેની એમની અંત-કાળની મનાખણ નેમાં, ક્રાંતિરેલી છે. પણ આ મૂર્તિ ચિત્રમાં એ પણ મૂર્તિઓની હુદી-હુદી અતિ અને ભંડીગાલાની વચ્ચે કોઈ પણ ભવત્ત્વ એકથ રચાપવાનો પ્રયત્ન થયો નથી. એમાં એવું કોઈ પણ એક ખાસ કેન્દ્ર નથી, કે ન્યાં, અહીંતહીં કરતી આપણી આંખને જરા મુદિયર થઈને ઊભી રહેવાની તક મળે. એમાં ભણે આપણી આંખ એ મૂર્તિના એક પ્રત્યેકોના વર્ણાકર્માં વિદ્ધિપત થઈને એના અતિચક્રની સાથેસાથે કરવા માટે છે! ગતિ અને સ્થિતિ એ બંને સાપેક્ષ (relative) વસ્તુઓ છે. આપણે સ્થિર થઈને એકા વગર બીજી વસ્તુની ગતિની-સંચયતાનો અનુભવ કરી શકતા નથી. રૂઝનારો એકા દોષએ છીએ ત્યારે બારીમાંથી બહારની કોઈ સ્થિર વસ્તુની સાથે સરખા-ગણી કર્યા વગર આપણે ચાલતી ચાલીની ગતિ અનુભવી શકતા નથી. કારણ કે ચાલીની ગતિ તેમના બેસનારાને પણ સાથેસાથ ગતિ આપે છે. એટલે સ્થિતિનો ભાવ એ આપણી સાથે ન હોય તે આપણે બદલાય ગતિનો ભાવ પણ અનુભવી શકતા નથી.

ચિત્ર : ૨૧

૪૨ (ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૭)

જે પ્રમાણે ઉચ્ચાચ્ય ટાંચે પ્રદોષના સમુદ્રના મેળામાં એક પત્ર મુહૂર્તને માટે સ્થિરતાનો ભાવ દોષ છે, તે પ્રમાણે ગતિની નીચાવરવામાં પણ ક્ષણભરને માટે સ્થિતિનો અવકાશ દોષ છે. ગતિ-વેગની આ સ્થિર પદમાં અંદે એવાં નિશ્ચયતા નથી, પણ જે સક્રિયતા વિરોધની વચ્ચે રહેલી એક સ્વાભાવિક અતિહીનતા છે.

ગતિમાં પણ નિયંત્રિત આવું એક નિર્દેશન, બારતીય પ્રતિમાકારની અપૂર્વ કલ્પના 'નરગજ'ની પ્રતિમાની રસમય ગતિમાં જિવિત થયું છે. (અનુસંધાન સામેના પાના પર ચિત્રોની નીચે)

જગણી : રમેયે ને ગતિમાં એ ગ્રીક શિલ્પ-કાર-ચિત્ર ૧૭-દેવી રમેયે-નીચે નં. ૧૮ ઉદિગોચર સ

ડાન્યુબ

ડાન્યુબ ! ઝોનો પ્રવાહ, ઝોનો ગંદાઈ, ઝોનું દારૂ અને ઝોનું કદમ નદયા પહેલાં એક વાત સાંભળોઃ નીચેનામાં ગ્રાફસ નામનો એક સંબોધકાર થઈ ગયો. એણે એક ગીત રચ્યું. એ ગીતનું નામ 'બ્લૂ ડાન્યુબ' એ ગીતને તે સાંભળવા માટે (એની રેકડે અને છે) તેા યુરોપના આ મહા સરિતાનું માનસિક ચિત્ર નક્કર અલગ પડે.

બ્લૂ ડાન્યુબ ! એ... જાણ : ધીરી, સાંત, ગંભીર, સપ્રમાણ હેઠળી કાઈ જલનાં તે યુવતી નથી; પ્રોહતના ઉબરે ઊર્જાથી પ્રસન્નગંભીર માનિની છે. રસિકોની રસજ્વલિને ઉત્તેજીતી, રવરગ, સાંત, મૃદુ ગતિથી એ વહે છે, અને નરો ચિતોદનાણીના કચ્છારણુ સંધી એના જલ-તરંગ આપું આસપાસ ફરી રહે છે.

ડાન્યુબને, માનો કે, વાળી ફૂટે તેા ડાન્યુબ આમ બોલેઃ

મીરા હલવનો આનંદ કે હલવનો વિષાદ પારખવાની શક્તિ તમને ગ્રાફસ આપશે, પરંતુ તમે ઝોનું 'બ્લૂ ડાન્યુબ' બહુ ના સાંભળશો. નહિં તેા મારા પ્રેમમાં પડી જશો, કબી જશો, અને સારી નિંદાની મને શોધવામાં ખરચી નાખશો. વળી એક બીજી વાત હતું. હું નરી નથી, રમૂજ શ્રી પણ નથી, પરંતુ એક બાવના છું, ઉત્તર કંપના છું. મારા પ્રેમમાં પડેછો તેમાં ફૂટે છે ત્યાં સુધી નંખતો નથી.

યુગયુગ પહેલાંની વાત છે. મારા માણાપ જર્મન દર્તા અને જર્મનીમાં બ્લેક ફોરેસ્ટમાં ગાદે જઈ ગયો દર્તા. ગાદે બીજી વખ નાની બેઠા હતી. પણ એક વાર પહાડ ક વરસી હતું હોટ્ટી દર્તા અને ત્રણે બેઠાનાં હોટ્ટી-હોટ્ટી મારી પડ્યા પડી. એવામાં એ ત્રણે જ પડી પડી અને હું બીજામાં હતી ત્યાં આવીને કકડમૂસ કેંસાઈ. મેં જોયું કે તેમના પ્રાણ નીકળી ગયા હતાં આખા દિવસ મેં ત્યાં બેસીને રહ્યા કહ્યું, અને જંગલના દેવથી ભયારે એ છાતીફાર કદમ સદન ન થયું ત્યારે એ મારી પાસે આભ્યા અને પૂછ્યુંઃ 'હાઈરી, કેમ રહે છે?' મેં જવાબ ન આપ્યો, પણ રહ્યો રાખ્યું. કેવે જોયું કે મારી તબ્બ બેઠાનાં રાજ ત્યાં પડ્યાં દર્તા. એમણે કહ્યુંઃ 'રહીસ નહિ, હાઈરી. નારી બેઠાને હું છવતી કરું છું. પણ મૂર્ખો! આજે નહિ તેા કાલે પણ સીને મોત તેા આવશે જ ને!'

મેં કહ્યુંઃ 'હે દેવ ! અમે ચાલે બેઠા અમર થઈએ, સાથે એકીએ. રમીશ, દસીશ, રહીશ, એવું કરો.'

'ગાદે! ગાદી ! ગમુપ્પરેદમાં તે આગના દોષ : કદે તેા તમે ફેર જનારું, કે નરી કરે.'

મેં કહ્યું, ફેર નહિ, નરી કરો. અમે હોડીયું, દસીયું, રમીયું; હોડાવયું, દસાવયું, રસાડયું હેવાં અમને નરીએ જ કરો.'

'વર, પણ માર નરીએને ગાદે કહી 'પૂતી જગ્યા નથી. ગાદે તમે મુખ્ય નરી કરી, તેમાં તારી ત્રણે બેઠાને ચગાવું મેં, પણ દંવે તમે મુખ્યપહેલે દેખાશો નહિ.'

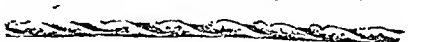
'પણ દેવ હું પચીસ કોને કે મારાં મુઝડાં કોને કહીશ?'

'તું અખેડ ફેરારી રહીશ. જોડે અનેડા તારા પ્રેમમાં પડશે.'

'પણ મારે શું ?'

'તું કોને શે તારું હલવ કાઢેને આપવા કરીશ. તારું માનવ મરીશ તારા મેળા આકાશ પ્રેમીજનને દેખશે અને તું અને એ એકસ

ડાન્યુબ જર્મનીના રડ મનોહર પ્રદેશ બ્લેક ફોરેસ્ટ—કાળા કાન્તાર—માંથી નીકળી છેક યુરોપના પશ્ચિમ કાંઠાને પખાળવા મૃદુ-રમ્ય કાળા સમુદ્રને મળતી મધ્ય યુરોપની આ લાંગામાં લાંબી મદાનતી, જે, એ વિશાળ બુગિબેડ પર પથરાએલા સાત દેશોને પરિવ્યાપિત કરતી તથા એ વિવિધદેશી પ્રજાઓની સંસ્કૃતિ તથા ઇતિહાસની તકલીઈયતીઓની સાક્ષી બનીને તેમને પોષતી ને પ્રેરણા આપતી વહે છે, તેના આભાસ્યાદ્ય રંગદર્શી પરિવ્યય.

યશો. અને એ રસસાગ્રાધિમાંથી કલા ઉત્પત્ત યશે. એના તારા એક પ્રેમી એક સંબોધકાર દશે. ઝોનું નામ ગ્રાફસ દશે. એ તેને નદી રી નહિ જુએ, પરંતુ રસપ્રેક્ષી, પ્રેમદાત્રી પ્રેમસી વતીકે તારું દર્શન કરશે. તમારી ચાર આંખો એક યશે. એ હલવ એક યશે, અને ઉત્તમનો એક આભાસ મધ્યાધ્યાય યશે. એ લાવસગ્રાધિમાંથી મુખ રતિ ઝરશે અને એ અંતનાનાથી, અંકરસથી, અદેવથી, સંબોધનો પવન ઉદ્ભવશે, 'બ્લૂ ડાન્યુબ' નામનું આમર મીત રજાશે. એ સગામિ યુગયુગ સુધી ચાલુ રહેશે. અને તમારા કમળની એમરસતાથી, તદ્વપતાથી, અમર સંયોગથી, રમડાની રસજ્વલિ ઉત્તેજશે તું ને ગ્રાફસ કદી વિપુલા નહિ પડે. આવીન

આપણું કદીને દેવ અદર્ય થયા અને મેં નદી રીએ વિચરવા માંડ્યું. માર ન્યૂવ સારી બ્લેક ફોરેસ્ટ—કાન્તારથી ને કાળા સમુદ્ર સુધીનો અદારમાં માલજનો વિન્તાર ફાટી રહ્યું અને તે વિસ્તારમાં મેં અનેક દેશોની હોટ્ટી સાધી, અનેક શહેરોને પાળી પાપ્યાં, અનેક જોડેનાં બેતરોને કાપથી ફજદુ પડ્યાં, અનેક નાનીનાની સરિતાઓને મારના મા રમાવી, અનેક દેશના અનેક જવાહોને મારા વસતીમથકે વડાભ્યાં. ચિતારાઓની કલમને, કવિઓની કલમને, લેખકોનાં લેખારને મેં પાળ્યાં, પાપ્યાં, લિકસાવ્યાં

તમે પછા છે, આ લખુ માર કાલે ૧ પછોગા નહિ. માના બાળકને પચનું પાન કેમ કરાવે છે? પછોગા નહિ. મુઝ શિખ્યોજ્ઞાન કેમ આપે છે? પછોગા નહિ. મુઝ કેમ તપે છે, વાદળોં કેમ વરસે છે ને નરી કેમ વહે છે તે, મહેરબાની કરીને, પછોગા નહિ. પછોગા તેા ડાન્યુબ પામે એક જ જવાબ છે : સૌશીનો રવમુવ. કોઈનું કરી ફરવું એ વાતીઓ પ્રમાણમાં નરીઓના રવમુવ. એંબના પ્રેમ તે એંગના આપી, —આપણ, અપાર, આખા, આંખો, અને દિનદામ સરકે, રાજસત્યાઓને આકર્ષિત, આર્થિક અને સામાજિક રચનાઓ ધરીને, પણ જાણું પડતાની પાછળ. આમદો દાય દોઈ વિગતે નહિ. નાછે મેંકિસ અને થીજીસ જેવાં શહેરો આપ્યાં, શહેરો દેગા જેવું દેગા રાખ્યું, એંસાએ કાશી સમું અમર ધામ આપ્યું અને મેં નીચેના, મુડા-વેટ પેટ દેવાં વિધાન કરે, તેમને લિકસાવ્યાં, આજ્ઞાણાં છતાં, આ જાણું છતાં—ઇતિહાસકારો તેા એંગની, અસાનનિદાતાં રાજવેશો, રાજસત્યાઓ અને આજના પી માનવીઓની હજારો અનિચ્છા, રાજ-દેવ, સુદેવ અસમિ, બુદ્ધિ વગેરેના જ રાસડા પ્રાય છે :

જર્મનીની બમિ પર વિચરતીવિચરતી હું અંકિટપ્રયાગમાં આવી. ત્યાં નીચેનામાં મેંબી. અને તે નીચેના કહે : કઠાકારોનું, સંજીવનું કારીનું, પ્રેમીઓનું નીચેના : પ્રેમથી બેઠવા કહેવું નહિ વેદનું બાલકું રંજીતું, રસીતું કન્યા નીચેના માટે કિયારે કસરાવ છે.

મેનું? કેટલી ઝડપી પ્રવાહ છે: આનિદ્ર્યા તો આ મનું ને હવે આવરી હંઠારી. આ આંખો 'કારેલીખન ડોહટ'. અહીં મારી રક્ષા હંતરે કાપેલિયન ને હસિએ આક્રમ્ષ એ બે પર્વતરાંતે ફરી રહ્યા છે એવું ભણે કેટલુંતે ગાનવું હોય. ખરી વાત હું કે એક પ્રિયતમા ને બે પ્રેમીજનોની એ તો વાત છે. ઓ! બંનેને કહ્યું કે હું તમારી અંજની નથી. બંને બીજાના ન્યાં હતા ત્યાં રતખણ બીજા રહ્યા! પણ એ ય તમારી એવતવાત, જુઓ આ 'પ્રેસળમી' આવ્યું, ચારે તરફની સુધિમાં

અને આંખના પલ્લવવામાં અપીરેની તલજારો મ્યાનમાંથી બહાર પડે છે. એક માદાગોષ કહે છે: 'અમારા રાજકુમાર ને અમારી મુક અમારી સમથેરોથી ને અપારાં લોહીથી વફીયું'. સંખંબના એ બીજાનું કહેવાય?

પણ એ તો મતેલીના ઇતિહાસની વાતો. એ બધું બે કાળેની કાળિયો થઈ ગયું, અને નેપોલિયનનાં બંધરે લરકેના તમા ખુલેછને વિચ્છો એ તમામ તનાકાતિયા થઈ ગયાં. હું એ જાનારા તરે નથી ગયો કે નથી રોડી વળી હું કંઈ આંખી ન એક રાષ્ટ્રની, એક પ્રબલી કે એક સમયની છું? હું તો છું જ્યાંનીની, આંદરૂપાની, હંઠારીની, કમાનાંખાની—ઓ દેશની, ઓ પ્રબલી, ઓ કાળની છું.

આહો! આ તો નમતો પહેર થઈ ગયો! ને સ્થો, ફરફર છુડાપેરડ એ... સાદ મેનું બેઠું. અરૂંખ્ય રીવાજો ત્યાં ચમકી રહ્યા છે! ભણે આવું છુડાપેરડ મને રોષાવા કિનારે બેસુ ન હોય! જગત આજુ કેટલું બદલાય ગયું છે! એક ન દિવસમાં આમ વિવિધતાનું આવન કરાવનાર કઈ શક્તિ હશે? હવે આ આવ્યું છુડાપેરડ. પણ આ તો હું ન બોલ્યા કહે છું. તમને શું લાગે છે એ કાંઈ તમે તો કહો!

'વાદ કાવ્યુન! હું તો બીજા વિચારે છું કે તારે લીધે આ સૌંદર્ય કે આ સૌંદર્યને લીધે છે' તારે કેટલાને કેટલી વાતો કરવાની હશે! આટલી નોકાઓ, આટલાં દોડાં, આટલાટલા માણસાં વળે અરૂંખ્ય ગયેલી! એ દરેકને હું કેટકેટલી વાતો કરવી હશે! હું કહે છું જુદું જુદું કહેવી હશે?

'ના, દરેક જુદું સાંભળે છે. હું જુદું જુદું કહેવી નથી.'

'અને આ છુડાપેરડ ને પેલા બીના શમમહેલી, સુરુર અને શામીલા, આ શુષિ અને કોના સરવન તથા રણજી ખાતર કેટલાં માનવ લોહી રેડાયું હશે! આંદરૂપાના સાપ્તાન્યમાં, આંદરૂપાની બ્રહ્મી ગ્રીએ કમલાવા છતાં હંઠારીના આત્મા હંઠારીને ન રહી. તુર્કીનાં દગાન, ભાર ને જુલુમને પળું હંઠારીના આત્માએ ન અળુ દાંડી અને નેયરે એ વિદેશી બોલો! બોલે અરોડી ત્યારે ન એ આત્મા બંધે. કાવ્યુન' હું શું એ વખતે તરફ હતાં?

'હા, હું તરફ હતી. મારે તો બે જાળમની ધમાલકી ભેરી ન પડે ને! આંદરૂપામાંથી હુસામાં ધારાં મરી આવેલાં અને સારા સુરોપને પથ તળે ફરી ગયેલાં. પણ મેં તો તેગને બે પાખી પાછેપો. મારે સો સરખાં. આસો દબે બેપાડીએ. દબુ તો આખું હંઠારી આજક પડ્યું છે. હવે આખી સોપાટ ફળવણ ધરીને ગેવે રાખતો. એ ધરી તો હંઠારીનું જીવ છે જુઠાં આ સૌ થઈ એ ધરી. નાખી નાખર પહેરે ત્યાં સુધી જુઠાં તો. શું દેખાય છે?

'ધરીને આકાશ એક થઈ બન્યું ત્યાં સુધી સપાટ ફળવણ મેંદાન. અને કેટલાં વિધિવંતે દરેક! કેવાં માનસીઓ! કેવા વિધિવંતે પોષા! બળે રેપાં તો વિજયારીઓ ફરતી હોય એવો સમગ્ર દેખાય છે.'

'હા અને છતાં હું ધરીની નથી અહીં તો હું પીમી, પીમી, અતિ પીમી વડું છું આ કિમીઓ ગને વિમીને છે. પડે છે. ભંગીના ધરીને હું ફળવણ રહે છું ને બરફર પાકતી બંદે છું. અને આ આંખો બોહાદાસી સોદક પ્રેરે આ સોદક ગમ્મ હંઠારીના ઇતિહાસને કમ્પ્લેટ છે અને અસ્પૃશ્ય દનારીજન અપીરે ને આગ સેનિકાનાં રાજ સિંહુ હેડ અને અસ્પૃશ્ય દનારીજન અપીરે ને આગ સેનિકાનાં રાજ કમરથી તુલિ વિજેતાઓના અપીરેની ફરે બીરો. છુડાપેરડ પહેાથી હતી ને ત્યાં હંઠારીઓના વાલરો બદલાં હતાં. પણ દોડદોડ સરીની હાંઈ યજુગતને પણ ઉપરે હંઠારીએ બંધેરી નાખી.

'અહીંથી મેં એક કહેવું કરે?

(ફેલુઆરી ૧૯૪૭) ૪૬

૦૪ ક્રિત મં ત પ્ર અ તિ કર વા મા ટે
સ્વ-નિયમનનાં સૂત્રો

સુચેદ્ય પહેલાં જિજ્ઞાસાનો ત્યાગ કરવો. શરીરની બંદરની અને જાહારની શુદ્ધિ કરી વ્યવધિઓથી બચવા પ્રયત્ન કરવો.

કામગીરી કે કસરતથી યોગ્ય વ્યાયામ ચેળવવો. થોડી વિનિદ્રા થવને સ્વચ્છ કરવા પ્રયત્ન કે સદૃશ્યનું વાચન કરવું. ક્ષિપ્રમતા કામોની ચાકી કરવી અને તે પ્રગણે કમ ગોઠવવો.

ગોતાના અભ્યાસના કે ધંધાનાં સાહિત્યો સંખાળી સાક્ષર કરી કે બચવાં.

વિચારો અને મુશ્કાકાતોની નોંધ કરવી કામગીરીમાં વ્યવસ્થા અને સારી બજાવવી.

આનવાનને ફેલુ આવડારે પૂણે નિયમિત રાખવું. જરૂર પ્રમાણે અધરાગ લેવી ન રહેશે.

ગોતાના અને કુટુંબનાં ક્રેય માટે કાંઈપણ પ્રામાણિક મહેનત કરતાં શરૂ ન રાખવી.

મિત્રો, મહેમાનો તથા સાલકો સાથે મેજાહતાથી અને વિવેકથી વર્તવું. ગોતાની બજા કમ્પ કરવામાં બજ ન રાખવી અને સુધારવા તત્પર રહેવું.

જરૂરી વાતોનો રેખિત ઉપર બોલે ન રાખતાં જાણી ન લેવી. અપરોવા કિસાળગા ચોક્કસ રહેવું.

ગોતાના ઉત્કર્ષને માટેનાં ક્રેયો તેમજ ગોતાના ધંધાનાં ક્રેયોનાં લેગલ કરવો.

પરબ્યવહારમાં ચોક્કસ અને નિયમિત રહેવું. વ્યસનો અને કુલેલોથી સાવધાન રહી બચવું.

વનસેવજત ગમની દવરગતા માટે અઠાતમાં જવું.

રવિશંકર રમણ

વિલાસ માંગો. અને ફર-સુદર આંખને ઉતરડું મેનું જેવું લેએના! આ રમણેથી ન શરૂ થશે હંઠારીની કથા—બીની એ રોમાંચક કથા! જોના પ્રત્યેક હંડરે ને પ્રત્યેક કિલ્લે પ્રેમશોયે ને રાજાં વરવાં છે: એની કેસીએ કેસી પ્રતિલિન આપવીતીના મટયા પડે છે. પ્રેસળમીના કિલાશમાં જાહાહર રાખી મેરીઆ રહેરસાને ભેળેડે સેા, થઈ ગયો છતાં કંઈ ભેષ શરૂઓ! હાથમાં નાનકડો રાજકુમાર ગમકો છે અને હંઠારીના પ્રત્યેક અપીરને તે બળ રાખી સંગોમી રહી છે

‘હવે થોડી વારમાં. પણ દરમ્યાન આ એક નહીં ગને ગણે છે તે નિહાળો. તેનું નામ ‘રોબ’. તે આલ્પસપુત્રી છે. હોય આ આભું બહોડ. બેઠો પેલા દુઃખર ધરનો કિલ્લો ? અને પેલા મોટા ખડક ? આ જગ્યાને માથા ‘હલધનું દાર’ કહે છે. હંથા આવી લાખું બે-ભેડો : યુદ્ધસાધિનારી રાજધાની કેમ ? બતરવાની તૈયારી કરી કે શું ?’

‘હા, તમે તો યાકતાં જ નથી, માકતાં જ નથી. ને હજી તો કાળો શમુદ્ર ધણે ફર છે.’

‘મારું યાકયે કેમ પાત્રવે ? બલે, તમે તમારે જાણો.’

‘મને જાણું તો નથી મગલું. તમે કેટલાં માથાળુ અને ઉદાર છો ! સગાર કહેણ કે

હવે તમે ક્યાં ક્યાં વિચરો ?’

‘હવે હું વધારે શીથેલીએ વહેવી જઈને પૃથ્વીને માટી વિસાળતામાં નીચીવિચરીશ. મારો પદ વિસ્તરશે અને આજેક સંસ્કૃતિમાં મને બેઠો, મનોહર ખીલોમાં એમનું ગ્રાન થશે અને તેને આ તેમાં લીન થશે ને પંખીઓ તે કપાટશે. માર્ગમાં આજેક ખડકો, આજેક પ્રેમીઓની માફક મારી રાહ ભેળા જીવા હશે. ધોળે કિવરે મેધમધુર રક્ષા કરશે અને રાત્રીના નીરવ અંકારમાં હું અને રૂઝાડસ આત્માની એકાન્તતા અનુભવતાં વિદરીશું....’

‘આલો ત્યારે, આવજો...’

યશોધર નર્મદાકંઠર મહેતા

સંસારનાં શહેરો

૫૮-ગોવા

હિંદમાંના નાનકડા પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનની રાજસત્તાએ લોકોના પ્રાણિકારકો ગણવાથી થવાનો એ પ્રયત્ન, ડૉ. રામમનોદર લોલી-દાનો આવી ત્યાંની મુશ્કાત વખતે ફેરેણો અને તેનો તેમણે સામનો કરેલો ત્યારથી ત્યાંનું પાટનગર ગોવા લોકજીવે ગવાઈં થયું છે.

ઘટિહાસના પદ પર જુદા જુદા સમયે જણુ શહેરોએ ‘ગોવા’ નામ ધારણ કર્યું છે અને એ નામોના ઇતિહાસ દક્ષિણ વિદના ઇતિહાસનાં જણુ પ્રસ્થાનનું નાનું પૂર્વપ્રતિબિંબ બની રહે છે. પુરાણોમાં યો, ગોપુરી અને ગોમન્ત તરીકે એ શહેરોનો ઉલ્લેખ છે, અને એને મધ્યયુગની આરબી બ્રહ્માળમાં સિંદબર અથવા સિંદબર તરીકે જોવાબાળું છે તે ગોવા શહેર તો છે એ ઓતરાળમાં વસેલું હતું, પરન્તુ અત્યારે તો તેનું નામોનિશાન પણ નથી રહ્યું. ઈસ્વી સતના છેક બીજા સંક્રમણ માંડીને ઈ. ૧૩૧૨ સુધી તે માહાવર કદમ્બ વંશની આબુ વર્તેલી હતી. ઈ. ૧૩૭૦ સુધી તે હદલાવી આક્રમકોના હાથમાં પડ્યું હતું, પણ ફરી પાછું તે વિજયનગરની હિંદુ આબુ નીચે લઈ લેવાયેલું. આજે તે નાગરોષ બની ગયું છે.

બીજું શહેર જે ભૂતા ગોવા તરીકે આજે ખરિદેર હાલતમાં હજીયે કંઈક નામોનિશાન ધરાવે છે તેને, વારકો ટા માગાએ હિંદને કિનારે પગ મૂકેલા ત્યાર પહેલાં માત્ર ૧૮ વર્ષ અગાઉ જ ૧૪૭૫માં, બિન્નપુરના મુલિકા બાદશાહે વસાવેલું ઈ. ૧૫૧૦માં પોર્ટુગીઝ આક્રમક આદલ્યકે તેને કબ્જે કર્યું ને ત્યાર-થી તે પૂર્વના ફિરંગી સામ્રાજ્યનું મુખ્ય મથક

બની રહ્યું હતું. ફિરંગીઓના કબજામાં આવ્યા પછી એ શહેર કેપિતરર એટલે પિન્કાસ પારાગ્ર મળેલું કે સોળમા સદ્કામાં તો તે પૂર્વ અને પશ્ચિમના રાજ્યોને મારનું મુખ્ય કેન્દ્ર હતું અને તે ફિરંગી સામ્રાજ્યના પાટનગર સિ-રખનાના નેટલાજ દરમ્યાનના હકો ભોગવવ, એટલું જ નહિ તેની રખર્મો પણ કરવ. પણ સત્તરમા સદ્કામાં વગેલી ફિરંગીઓની પાટી સાથે આ ભદોજગત શહેરનીયે પડતી થતી ગઈ અને આજે તો તે ખાત્ર ક્રોમલિક ધરે-સામ્રાજ્યના અંકપુરામાં કેન્દ્રના મુલિકાના તરીકે જોવાબાળ રહ્યું છે. તેની મૂજ ૨૦૦, ૦૦૦ (એસાજ)ની વસતિને જાણે છે ૧૯૦૦મા તો મરીબીના અત્યાર સુધી માત્ર ૨,૦૦૦ માણસોની વસી જીએલી હતત અને વિસાળ ધાર્મિક ઇમારતોના ખંડિર જેવું જ તે સેષ રહ્યું હતું. આજે તો એ વસતિ પણ ત્યાં નથી રહી અને કેવળ એ બિન્ન ખંડિરોનાં રાશિ બની ગયું છે. જે ટપ્પા રહ્યાં છે તેમાં સંત કેઈસરિન, સંત ક્રાન્સિસ અને બેગ જસસનાં દેવળએવા છે. બેગ જસસના દેવળમાં સોના રેખા અને હવેતરથી પડેલી એક કલાગય મેલ્કામાં સંત એવિવરના અ-વશેષો રાખવામાં આવ્યા છે. સંત એસિઆર-ની કબર તે, છનોવા અને ઇસલીના કાદી-રોએ આરસમાં કહેવા કપાના બદલર-કામની બેનમન કલાને વચ્ચેના મળ્યા છે. એ મકરનાના વિસાળ અને બેવા ખંડમાં એતરફ સોનાના બદલરકામવાળા સોસગ ને ચંદનાનાં કળાએ આવેલાં છે એમાં આવેલાં

પાંચરો ખાનાં, ત્યાં તેટલી જ સંખ્યાના પાદરીઓને એકસાથે સમાવી શકવાની તેની વિસાળતા દર્શાવે છે અને તેની બદોજગત રિથિતિના ખ્યાલ આવે છે. એ કપરાને તેની બાજુએ આવેલું એક પગલું જે રેડ્યુંદ પા-દરીઓનું સમગ્ર હિંદનું મુખ્ય કેન્દ્ર મળાતું હોવેન્દ તથા સંત કેસરિનના દેવળની ઝોસે-રીમા કલાના ઉદ્ધવ નમના બેવા ચિત્રોના સંકલપણ આજે તદ્દન બિરદાર હાલતમાં છે.

બીજું ગોવા તે આજનું પંચિગા બેરે નવા ગોવા-Now Goa બિન્નપુરના શાહ આફિ-લશાહે ગોવાના રણમુ મોટે દરિયા કિનારે આ શહેરના કિલ્લો મૂળ બંધાવેલો, અને એ પોતાના રાજધાનીના મથકને ભૂતા ગોવાથી ત્યા ફેરવાવના હતાં તે અરસામા જ આ-હોડાનો આદલ્યકે ૧૫૧૦ ની વહેલી માયે તેના કબજે લીધો, અને ત્યારથી તે અત્યાર સુધી તે ફિરંગીઓના કામગીરી રહ્યું છે

માહડી નદીના કિનારે દરિયાથી જણુ મા-હલ અંદર આ મહેર વસેલું છે તેનું કેવળ આક શિવસ માધજનું છે તેનું ગોવા નામ પામતું જગ હવ ત્યારે, ૧૭૫૦માં ફિરંગીઓ એ પોતાનું મથક આ મથકે રેડ્યું હતું. જન-મ્મ અને સુધક હારોવાળાં તેનાં મકાનાં, રમતા, અને કેકેકાણે બાળબાળીમાં કબ-રાઈની લીસેતનીથી પ્રથમનમરે જોનારની આંખમાં તેની નેણાપવસી ભય છે તે એકદમ બ્રહ્મી રાજાની નથી. શહેરની જનજાગીરી આસપેસ લેવા દરમ્યાન આજે આદી શહેર-ની બધી સગવડો સાથે સાથે વેગાન્ત અને મુકુટ શાત પાતાવરણ મળે છે બધી જિંદગી દિવસના આદી જગત આજી દોવાથી મુ-સાકે પાછે થોડે બર્મે સારી પેટે રહી શકે છે. શહેરની બહાર મોટે ફરે ભૂતું ગોવા, સ મા ગોવા, અને પેન્ડા લેવા એવાં રથળો છે. પોન્ડામાં આવેલું શાન્તિવદાનું એક પ્રાચીન મંદિર નોંધપાત્ર છે.

ગોવાની મુખ્ય નિકાસ નાજિવર, કળો, તેમજા અને સોપાનો છે આ પેશની મુખ્ય પેશાસ મોળા છે. ખનીજમા દેવાખડ અંબ મેંબેનિજ મળી આવે છે, પરંતુ નેમાંથી બહુ-મજા જ બહાર કાઢવામાં આવે છે વસતિના મુખ્યત્વે ક્રિશ્ચિયો અને હિંદુ મા છે. માયા કેમળી છે. ગોવાનો સંકલપન ફેલેવેચા પૂતાથી સધને માર્ગો, રેલવેથી સ્થાપિત રળજી. આદી પી. રેલવે દ્વારા માર્ગમા આ જવાનો છે. ગોવા જવા મારે દોડીતનાં આશ્રય લેવા પડે છે.

તે મે સુંદર છે! એવા શબ્દ વડે એકાદ સ્ત્રીમાં કોઈ પુરુષ એ વળાણ કરે, તે તેને આત્મ શાંતિ છે; પણ એ જાણે તેની સામે નજર ઉતારીને એ જ બાબ માત્ર આંખોથી દર્શાવે તેા તેને ચીડ મટે છે' આ વાતને મને રહી રહીને અચ્છોત થાય છે. કોઈ પુરુષ એકાદ સ્ત્રી તરફ જ્યારે આંખોની નજર એક તરફ, આંખોમાં કંઈક ભેગવા જેવું છે, એ સુંદર છે, એ જ વાત એ એક સ્ત્રીને કંઈક કરે છે. પણ સ્ત્રીઓને આ વાત પ્રસન્ન આપતી નથી. હજી સનાતનની સ્ત્રીઓની વાત તો જવા દે, પણ તદન અધુનિક, સમાજમાં ફેરતી, બ્રિજાહુ યત્નિની નુપાન સ્ત્રીઓ પણ 'કસાવે' માત્રી સામે જુલમ છે. દીકરો મને જોઈ રહે છે' એવી ત્રિશાદ કરતી સમજાય છે.

માત્રી આજીવનની એક કાઠી હાથે રાંધેલી ત્રિશાદ કરતી. એક દિવસ મેં એની બંદનગની ખજાર લીધી

'માત્રી કસાવેને પેલા કાકરો રોજ માત્રી સામે ભેગા કરે છે' એ બોલી

'આજીવન તારાં મેં કહ્યું, 'એને આખર માન' આમાત્રી સામે કોઈ ભેગ નથી, તેથી અમે નિરાશ થઈએ છીએ; અને તારી સામે લોભા જુલમ છે એની ત્રિશાદ કરે છે, ગતુષ્ય સ્વબાધ પણ કેવો હોય છે'

'એક ગરકરી મું કરે છે?' એ બોલી,

'એ કાકરો બિલકુલ સારો નથી.'

'નર્મી સુધી કે તારી સામે કેમ ભેગા કરે છે ત્યાં સુધી એનામાં કંઈ ખરાબ હોય એવું મને બિલકુલ લાગતું નથી. તારામાં કંઈક ભેગા મને છે.— હ જુલાન છે, સુંદર છે, ત્યાં સુધી લોભા તારી સામે કંઈક જે જુલમ છે પાંચદસ વર્ષ પછી તો મું પેલા આપોને ભેગાનું કહી રાત્રી પણ મેં નહિ જુલમ બૂલી-ખૂલી ન થયે, અને ભે જુલમ હોવાન થતી હો. તો કાલથી ખુશો કાલે કરે છે'

મને ખાતરી છે કે આપણે, લોકો સાંતાની સામે જુલમ છે એ વાતને આનંદ યતો દત્તો; પણ માત્ર બહારથી એ અગત્ય નથી એમને ડાલ છે કરતી હતી. આમું કારણ કે જાણું જ છે. પુરુષના આપણી સામે એવાની આપણને આનંદ તો થાય છે; પણ એ જાણણે લોકોને એ બતાવી દે, તો લોકો આપણને ખરાબ ગણશે; એટલે પહેલેથી જ બીજાને ખરાબ કહી આપણે પુરુષ સામે એક વિવશ છે કે 'આક-

મણ એ જ સૌથી સારું સંરક્ષણ છે.' (Offensive is the best defensive). એ જ વિવશ સ્ત્રીના પાળની હોળી બોલ્યો!

માર્ક આ તત્ત્વજ્ઞાન માત્રી એક સ્ત્રીગિવને હું મેરેસેથી સંબધાનને દત્તો. એના જવાબમાં એણે મને જ બંદોબસ સંબધાવી એના કહેવામાં પછેા સાર દત્તો. અને મને પણ એનું કહેવું જસરણ વાગ્યું

'પુરુષભવિતા એક મોટા પક્ષકાર તરીકે હું તમારું અભિનંદન કહેણું, 'એનોથી; જરા સરખું મેં જુલમ એટલે 'આમ દા પ' કહી મેં કેવળી દેવકી સ્ત્રીએ તમે દેહો કા તેની દરો. અને કોઈ સારો માણસ આમાત્રી સામે જુલમ તો અમને આનંદ થાય છે એ વાત પણ હું માન્ય સરખું છું. પણ કદા માણસ તમારી સામે એથી દરો જોતો જ રહે-પછી એમાં એનો હેતુ બલે મને તે હો.—તો પણ એથી તમને વાનગોં કંઈક કંઈક લાગે છે કે નહિ?'

'હા, એ તો લાગે છે.' મેં કહ્યું.

'મયું ત્યારે, 'એ બોલી, 'કહ્યું વિજ્ઞાન તમારા જેવા પુરુષોને એ આમ કંઈનું કંઈ લાગે, તો અમ સ્ત્રીઓને કંઈક લાગી નહ. આમાં તમને નાચઈ કેમ લાગે છે? મેં જુલમ બીજાને 'કંઈનું કંઈ' લાગવા દેવું, એનું સારી વાત છે?'

મારે કંઈક ક્યાં વચર છડા જ નહોતો. કારણ કે કેમ પુરુષોએ સ્ત્રીઓને જ રૂ, પણ કોઈને કોઈને જ કોઈ વખતે જ એમ 'કંઈનું કંઈ' લાગવા જેવું ન કરતું ભેગમે, એના તે હું માનું છું. માણસની સંસ્કારિતાની માત્રી તો બાજવા જ એ છે. અથવા બાજવાની, આલવાની કે રહેવાની કોઈને જો માણ 'કંઈ કંઈ' લાગવા ન દેવું એનું જ નામ સંસ્કારિતા! અને આ સંસ્કારિતા માત્ર સ્ત્રીઓના વાચવાથી, ઉપાધિના વચવાથી કે દુનિયાબરનો પ્રવાસ કરવાથી નથી આવતી એ તો આપણા મનનું જ એનું મર-તર થતું જોઈએ, એટલે જ, આમાત્રી ગણપાકા વિશેષ બોલેતા નથી, બહાર કંઈ જુલમ દેવા નથી, છતાં એમને હું આરા કરતાં પછા પાંચારે મું સંરક્ષણ માનું છું. એક જ લાખલો અપ્યું.

અહ્યકાશને મેં એક સુંદર ફૂલદાની આપી હતી. એક વખત હું, કાકા અને બીજા એક શુદ્ધ્ય કાંકરે ત્યાં વાતો કરતા મેકા દત્તો. પેલા શુદ્ધ્ય દામ નવાબીનવાબીને કંઈક

કહેતા હતા, એવામાં બૂલથી રંગનો દામ પેલી ફૂલદાનીને લાગ્યો અને તેની પછી તેના હૃદયે કુદકા થઈ ગયા. એક કામ બર મને એ ફૂલદાની આમ ફેરવા બદલ પેલા માણસ મર ગયેમાં થઈ આવ્યો. હું એકે કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ માત્રી ખતરી છે કે મારા ગલેસ પર ના પાંચદસનીની દેખાતો તો દેખાઈ જ મહ દરો મદામકેનતે, બધું કંઈ જ થયું નથી એવું મેં બતાવ્યું તો ખરું; પણ એ પેલા માણસનું માત્રી તરફ જ્ઞાન મયું દોત, તો તેને એ જોઈ 'કંઈનું કંઈ' લાગ્યું તો દોલ જ, બધું એણે મેંનું નહિ, એ વાત જુલમી.

પણ એ જ વખતે કાકા કેટલી સદમતાથી વર્ષાઈ પેલા માણસના મેંમાંથી પાતા-ની ખલ મારે કંઈક દિલથીનીના સમજવાદાર ખરે, તે પહેલાં જ કાકા એકદમ બોલી બ-કયા: 'દિકર નહિ, દિકર નહિ. બાઈ, એનો વસતમે તમે ના કરો. પછીના પેલા આપણે મહ કાલે જ એના કુદકા તેા દરી નાખવા દત્તો. પણ એ ફેંટી દેવાને મહત્તે મેં એ કોઈનીને મુકવા દત્તો. તમે તો કેમ નિમિત્ત બન્યા એટલું જ. ખરે જતાં તો મારે જ એ કુદકા ફેંટી દેવા જોઈતા દત્તો.'

પેલા શુદ્ધ્યના માથેથી બધું એકદમ બાર ધબકે થયા જેવું લાગ્યું.

એના મગ પછી મેં કાકાને કહ્યું, 'પેલા કુદકા કુદકા રા મારે કોઈની રાખવા દત્તો, કાકા!'

'મારે કુદકા રાના? આખી જ દત્તી એતો.'

'એકલે જ'

'એને દાહો જ એ તો ફૂટી. પણ એને બીજાને એનું માફ લેવાકાવે એક વખત ફૂટી ફૂલદાની કંઈ પાણી બોલી જ એના વાની દત્તી!'

'હું તો છક થઈ ગયો. કાકા વિષે મને માન કેમ જાયું એરે એમની સંસ્કારિતા વિષે મને મુ લાગે છે, એ મેં બીજાને કોઈ કંઈ જ કહી નથી, અને કહેવાનો પણ નથી; કારણ કે મણ બધું કામ મારા જ સંબંધોના આધાર થઈ કાકા મારે માથે બીજી એ, અથવા મને વા-રે પછી એ સતાને! માલતી ભેળી

શા

નર્તન અને વાદ્ય

સ્વમાં નૃત્યને કમળા નમ્ય બેદ પાદવામાં આ-
વ્યા છે: નાટ્ય, નૃત અને નૃત્ય. તેના લક્ષણો આ પ્રમાણે આપવા-
માં આવ્યાં છે: (૧) કથા-અભિનય અથવા તે ચાર પ્રકારના અભિનય
થી યુક્ત તે નાટ્ય (નાટક); (૨) તાલાનુસાર કલાગત અર્થવ્યક્ત
કે હલનચલન તે નૃત્ય; ને (૩) નાટ્ય તથા નૃત્યનું સંમિશ્રણ તે નૃત્ય.

નૃત માત્ર સોભા અને આનંદ પુરુષ દોષ છે અને તે કરી પશુ
અર્થ દર્શાવતું નથી. ન્યારે નૃત્યમાં નાટ્ય અને નૃત બંનેના અંશો
રહેલા દેવાથી તેની પાછળ કંઈક કથા રહેલી હોય છે. અથવા તે
તે અર્થયુક્ત હોય છે સામાન્યરીતે આને તે નૃત્ય સખ્દ નૃત
(Dance) ના અર્થમાં પ્રસિદ્ધ લેવામાં આવે છે. પરંતુ નૃત્ય સખ્દ-
ના અંશ શાસ્ત્રીય અર્થે તે ઉપર કહ્યું તેમ નૃત્ય-નાટક (Dance-
drama) એવા થાય છે.

નર્તન વળી કાર્ય અને તાંદવ એવી બે પદ્ધતિમાં વર્ગીકૃત છે.
મૃદુ કે કોમળ પ્રકારના નર્તનને શાસ્ત્રની ભાષામાં કાર્ય કહે છે; અને
ઉદત કે ઉત્ક્ર પ્રકારના નર્તનને તાંદવ કહે છે. કાર્ય, નૃત્ય પ્રધાન
હોય છે અને તાંદવ નીરસ-પ્રધાન હોય છે.

સામાન્યરીતે માનવામાં આવે છે તેમ 'તાંદવ' એ અમુક ક્રોધાન
નૃત્યનું નામ નથી, પણ નૃત્યનો એક સર્વસામાન્ય પ્રકાર છે.

કાર્ય પાર્વતીની અને તાંદવ તંત્ર વામના મુનિની ઉત્પત્તિ થયું
દેવાનું ગતાય છે. કેદારી મેલચક્ષતના રાગય મહેશ્વર શિવ મુદંગ,
દોલ, ઝાંઝ, મેરી, કોણ, સાંધા, મણુ, હુદર વગેરે વાદ્યો સહિત,
વિવિધ પ્રકારના અંગદારીથી લય અને તાલને અનુસરીને નૃત્ય કરી
રહ્યા હતા. તે નૃત્યમાં દેવક અને પર્વતીયંધ જેઠને નરી અને બદ્રમુખ
વગેરે અંગીઓ તેનાં નામ અને હક્ષણો બાંધ્યાં રીકરે આ દેવક અને
પર્વતીયંધ ચઢીને તંત્ર મુનિને આપ્યાં. તંત્ર મુનિએ તેને મીતની સાથે
થોડાં મુદર નૃત્યપ્રથમ ઉત્પાદ કર્યાં. આ નૃત્યપ્રકાર તંત્રની ઉત્પત્તિ
થયા તેથી તે તાંદવ કહેવાય.

તાંદવમાં યોગ અંગદારીના સંખ્યા બનીસની છે. આ બીસ
અંગદારી કરોળીની ઉત્પત્તિ થાય છે. હાયપત્રની ગતિના સંધાએ કરજી
કહે છે. તેની કુલ સંખ્યા ચૈક સો ન આઠની છે. આ બધા અંગદારી
અને કરજી તેો દાહ નહ પ્રાય છે. નાટ્યશાસ્ત્રમાં તેનાં નામો અને
લક્ષણો આપવામાં આવેલાં છે.

કાર્યમાં દસ અંગ છે અને તેનું વિચરણ પણ નાટ્યશાસ્ત્રમાં ફરે
છે. આ અંગો પિરે ભરત નાટ્યશાસ્ત્ર અને સંગીતરત્નકર વગેરે સારા
વચ્ચે થોડી ભિન્નતા લેવામાં આવે છે.

કેલકાં નાટ્યશાસ્ત્રમાં નૃતના બેદો પણ આપવામાં આવેલા છે.
જેમાં: (૧) હસ્તીસક-અનેક સીંગીના નર્તનમાં અંક નેના દોષ
તેનું (જેમ શોષ-સીંગીમાં શી કમ્પ); (૨) રાસ: હસ્તીસકનું વિનૃત
રવરૂપ તે રાસ. આપણા ગુજરાતના રાસ અને શરણા તે આ જ એમ
કેલકાંનું ગાનનું છે. દંતકથા અંચી છે કે પાર્વતીએ પાતાનું કાર્ય નૃત્ય
બાળામુરગી પુત્રી કપા (કોખા) ને સી અન્યું; કપાએ તે શ્રી કમ્પના
પોત અનિકરને સી અન્યું; અનિકરે તે શોષ સીંગીને સી અન્યું; ને
આ રીતે તેને સોરામ્ (ગુજરાત) માં પ્રચલ થયા

કેલકાં શાસ્ત્રમાં નૃત્યના પણ અમુક પ્રકાર જણાવવામાં આવેલા છે,
કે, પણ તેનાં નામો નાટ્યના જ પ્રકારોને ગણતાં દેવાથી તે બાળત
કરી નિર્મય થઈ રહ્યાં નથી.

સંગીતશાસ્ત્રમાં વાદ્યના ચાર પ્રકાર પાદવામાં આવેલા છે. તેને
તત, અનન્દ, ધન અને સુધિર એવાં નામો આપવામાં આવેલાં છે.
તીણા વગેરે તારવાળાં વાદ્યોને તત કહે છે; ચામડાંથી મેડતાં
મેંઘાળાં દોલ મુદંગ વગેરે વાદ્યોને અનન્દ કહે છે; કાંસા વગેરે ધાતુનાં
બનતાં ઝાંઝ આદિ વાદ્યોને ધન કહે છે; અને વાંસળી વગેરે પોલાણવાળાં
તથા ઘસાના દંડાણથી વાગતાં વાદ્યોને સુધિર કહે છે.

વીણા વગેરે તત વ હોના બે પ્રકાર છે: સુતિ-વીણા અને રવર-
વીણા. આમાં રવર-વીણાના બીજા બળુ બેદો છે જેમાં એકતંત્રી, ત્રિતંત્ર,
મત કેલકા, આઠાપિની, દિવરી, પિનાણા વગેરે

પ્રાચીન સંગીતશાસ્ત્રમાં આ ચાર પ્રકારના વાદ્યોનાં નામો તથા
તે બનાવવાની રીત વગેરે વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં આવેલાં છે

યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

કસોટી

બુદ્ધિને કમતા થોડા પ્રકાં કહેલી ન રાકો
તો જવાબો આ નીચે અથવા ગમના છે.

(૧) છવનગાર વારવાર નાનું પડતી જાળી કેટલી થી વરતુઓ હસો
કે ને ડાળી હોય છે કે જગણી, તેના જવાબ જગણી તમે કહાવ
નાંદ આપી રાકો. તમારી અવધાનશક્તિ સારી હશે તે નીચેના
પ્રશ્નો વાળના જે તમે તેના જવાબ આપી રાકો: (૨) આપણા
આદિરાક્ષાઓ પર બાદશાહનું છે? (૩) ગુજરાતી
સીંચા ચૂલી ક્યા નાકના પહેરે છે? (૪) દેહમાં શો કઈ બાનુ દોષ
છે? (૫) લગ્ન વખતે ક્યાને વરની કઈ બાનુએ મેસાડવામાં આવે
છે? (૬) પંચ આસનામાં શે રેતાની કઈ બાનુ ગાલનું ભેજમે? (૭)
બાહોણે જ્યોત્ક ક્યા ગણા પર પહેરે છે? (૮) રેલને અંતિમમાં
ફાળવર કઈ બાનુએ બેસે છે? (૯) થોડે કઈ બાનુની ગાદાય? (૧૦)
પુકોરા પોતાના વાળોને કહેવા થોડે ભાઈ કઈ બાનુ પાટે છે?

(૨) હરામના રામ જેમ 'શાદ' કહેવાય છે તેમ નીચેના જા-
ન્યોના રામઓ શું કહેવાય છે? (૧) અધ્યાનિરતામના; (૨) વડો-
દરાના; (૩) દેદ્રાબાદના; અને કાઠિયાવાડમાં (૪) નૃતાજદના; (૫)
ભાવનગરના; (૬) પોરબંદરના; (૭) વાંકાનેરના; (૮) લખતરના;

(૩) જનાવદી (સિન્ધીય) રમર નીચેની ત્રણેપરી એક ગીજ-
માંથી જનાવાય છે. તે કઈ ક્રમ પેટોલિયમ, દરિયાવર અને પતિ

(૪) કદો ભેજમે: (૧) રેશમ એક ભતના પીટા જનાવે છે; પણ
એ રેશમ જેનું જ રેશમ સામાંથી બને છે? (૨) આઝિબની રામબાપા
કઈ? (૩) વાચની-લખની ચેના આપણી કે હાજમ આપણી કેટલે અંતરે
રામવા ભેજમે? (૪) આજ સુધી એરોપ્લેન વધુમાં વધુ કેટલી
કીલમીએ હોડી રાધું છે? (૫) દિદ બીન કરનાં મોટાં કે નાનાં?
(૬) આપણા રેશમી ચત્રણી મોટા પર આજ સુધીમાં એક જ દિદી
ની સહી આપી છે. તે કોની?

જાહેર ૪ જાહેર ૪ જાહેર (૧) ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬
૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬
(૨) ૧૫૫૫-૫૬ (૩) ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬
૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬
૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬
૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬ ૧૫૫૫-૫૬

‘૩૦મી જેઠ વખતે સાઠ વર્ષની ઉંમરે લેશમાં તેમણે અંધેશ બન્યાં. પાંચમાં સીબવાને પ્રગલ શરૂ કર્યાં. એવી ધોરી ઉમરે અંધેશ સીબવા મેસતાં તેમને ન નાનગ લાગી કે ન સરમ શાસ્ત્રી.

બી હમેશાં સવારની ચાર વાગ્યાની પ્રાર્થના વખતે બેઠવાનો અન્યથા રાખતાં. પ્રાર્થના પછી બાપુજીને અરથે પોણે કલાક સુધી જવાની ટેવ છે. પછી બાપુ બેઠ્યા પછી સુષુ જતાં નહિ. તેઓ તો બાપુજી ફરી બેઠે ન પહેલાં તેમને માટે ગરમ પાણી કે ગરમ અથવા બે કાંઈ લેવાના હોય તે તૈયાર કરવામાં પરત્વે રહેતાં.

બાપુ છવારે સાતેક વાગે કરવા નબ ત્યાં બા પોતાના રમાનાઈ કોમગાથી પરાચરી લેતાં ને પૂનપાઠમાં બેસતાં થીની રીંગા અને અગ્રજાતીના ધૂપ સાથે કલાકેક બીતાણ થતાં તુલસી રામાયણનો પાઠ કરતા.ત્યારબાદ બા રસોડામાં પહેાંચી જતાં. રસોડામાં શુ ચાલે છે તેના પર એકદમ તેમની નજર ફરી વળી અને કોઠને ધઈ સૂચના કરવા બંધી હોય તો તે કરતાં. તમામ વસ્તુઓ, કપડાં બધું જ બરાબર ગોઠવેલું ને નક્કી ફરેલે રમને પ્રેરેલું એવું જાણે.

આ બુદ્ધિવળુ જુએ તો પોતે કરવા લાગી નબ બુદ્ધિનું આજ્ઞાનું હોય જ ત્યારે કરતા અથવા પોતા બીજાને કરવાનું માથે લીધું હોય પોતે ત્યાં બેઠે રહેતા. બાપુ માટેના બાબર એક મેજ બેઠા બેઠાના રાખવામાં આવે છે. બધા બાબર બેઠામાં બરાબર બેઠાના છે કે નહિ, બધા બે સરખા આકારના છે કે નહીં કોઈ બેઠા નથી તો નથી, કોઈની કિનાર તો ફાડી નથી, વધારે રોમવાથી ૧૬ ઉપર ઠાપું તો નથી પડ્યાં, અથવા કોઈ કાંચ તો નથી રહી ગયો, બધા મીઠું સોદા બરાબર નખાયા છે કે નહિ, બે બધુ બંને તેઈ લેતા. પોતે તો રસોડામાં બહુ જ પુરાઈ જતા, એટલે જ્યારે તે પોતે પાચેલા બનાવતાં ત્યારે તો જ બાબર આદર્શ થતા ને બાપુને પછુ બગાર પડી જતી કે આજના બાબર માથે બનાવેલા છે.

જગવાનો ધંદ વાગે અને બધા રસોડામાં આવી નબ એટલે બાપુજીને અને ખાસ મહેમાનોને ગીરસીને બા બાપુજીની પાસે જ જમવા બેસતાં. તે વખતે પછુ તેમની એક આજ તો બાપુ તરફ જ રહેતી. બાપુની પાસે એક માખ આવતી જુએ કે તેમને લાગી હાથ પંખા પર પડેથી જ છે. જમી રહ્યા પછી રસોડામાંથી બાપુની સાથે બા તેમના ઝોરડામાં આવતાં અને બાપુ છાપાં પાંચવા માટે એટલે બા એમના પગનાં તળિયે થી મલિસા કરે. બાપુની આંખ પછે નબ એટલે બા બેઠીને પોતાના ઝોરડામાં જઈ જરા બાંધે પડે છે થવા. પંદર વીસ મિનિટમાં બેઠી જઈ મે પોઈ પોતે છાપાં વાંચે.

બા નાનપણમાં તો ન બહુ સંકપાં, ‘પછુ પછીથી તે એમને બહુવાને બહુ રસ લાગ્યા હતા. કરંદાન એકાદ કલાક તે કોઠની ને કોઠના પાસે બેસીને એ કાંઈ ને કાંઈ બહુતાં. રાપૂઆથી દરીકે દિનંદુરતાનીના પછુ અભ્યાસ કરતાં. બીતાણના શ્લોકોના શુદ્ધ પાઠ કરવાનાં તથા શ્લોક મેઢે કરવાને પ્રયત્ન તેમને સતત ચાલુ રહેતા. આમ, છાપાં અને વર્તે યદુ રહ્યા બાદ તે કાંતવા બેસતાં ને કરંદાન ચારસોથી પાંચસો તાર નિયમિત કાંતતાં.

સાઠમાં કામમાં ચાર વાગવા આવતા એટલે પાછાં રસોડામાં જતાં અને બાપુનું આજ્ઞાનું તૈયાર કરતાં અથવા જોવાતાં ને બીજા બાબતો ઉપર નજર નાખી જતાં બાપુજી પાંચ વાગ્યે જગવા બેસે ત્યાં તેમની પાસે બેસતાં ઘણું વર્ષોથી બાએ સાંજનું આડીવીધું હતું. એકથી કોઈ પી લેતાં. અને છેલ્લાં ચારેક વર્ષથી તો કોઈ પછુ બેઠી દીધી હતી. દુધમાં તુલસી અને મરી નાખી થોડુંક ઉષ્ણને

એ પીનાં. માંજે બાપુ કરંદા નબ ત્યારે બા આશ્વાસમાં મોઈ ગીચાર દોવ તોતેની પાસે જઈને બેસતાં, અને પછી બીજા બેઠેનોની સાથે એ પછુ કરવા નીકળતાં અને આશ્રમથી થોડેક દૂર બાપુ આગા મજે એટલે તેમની સાથે પાછાં આવતાં. ફરીને આબ્યા પછી સાબની પ્રાર્થના થતી તેમાં બા તો દોવ જ, પ્રાર્થના પછી થોડી વાર મુધી બધી બેઠેના સાથે વાતચીત કરતાં અને પછી પોતાની તથા બાપુની સુચની લેવાની કરતાં. સુતાં પહેલાં તેમને ગાથે તેલ ધસવાનું કામ લગમગ લેવ મુધી નિયમિત રીતે બાપુને જ હતું છે.

આમ, બાની દિનચર્યામાં બાપુની પરિચર્યા એ મુખ્ય અંગ હતું. સમાજ અને મુલાકાતોમાં બાપુને સને ગમે તેટલું મેાડું થાય, પછુ તેમને ગાથે તેલ ધસવાને અને તેમનું માથું પાકસુ સરીર ચાંપવાને બા સાદા મેલાં બેસી જ રહે. સવારે ચાર વાગ્યે તે પાછાં પ્રાર્થનામાં આવે જ, અને બાપુની લેવામાં લાગી નબ નેશા વધારે પડતી વાતો ફરીને બાપુને સમજ તો ફરી બગારમાં નહિ. બાપુની આસપાસમાં બધાં માથુસોમાં બાપુને તે આજના આજી તમલિર આજનાં અને વધારેમાં વધારે સેવા કરતા.

સેવાશામમાં બાપુની જૂપડી તરફ જતાં પહેલાં બાનું કુંપકું આવે. બા આજના પર બેસીને કાંતાં હોય કે જનું કાંઈ કામ કરવાં હોય, કોઈ નહું ગદેમાન આવે તેને પહેલાં બાનાં દશન થાય. થા એને આજખતાં હોય કે ન બોલખતાં હોય, પછુ બાપુ આજી જોના સંકાર કરે. કયાંથી આવ્યા? સ્ત્રીમાં અર્ધાં જ આવ્યા છે કે વર્ષા રહીને આવ્યા? જગ્યા છે કે નહિ કે ગાડીમાં બહુ મુરકેલી તો ન હોતી પડીને કે વગેરે બીણમાં કોણી બાબતો પૂછે. ન જગ્યા હોય તો જગ્યા, આવનાર ગદેમાનને બાપુજી સાથે તે બેઠાને આજા હોય તેની જ વાતચીત કરવા રહે, બાકીની બધી મુરકેલી બા ગળે છે.

બા હમેશાં એકાદશીને રિવસે કયાંક કયાંક જતાં કોઈ પછુ એકાદશીને જ વખાસ કરવાનું તેમના કંપણાં હોય અંબુ ગમે વાદ નથી. એના રીતે દરેક રોગવારે, રોગવાની આગામે, કાંઈએક પનમ્, જગ્યામાં, કો, કિસાનાં, વગેરે વિવિધ વિવિધોએ જ વખાસ કરવાનું બહુતાં નહિ. કોઈ વાર રોગવાર એકાદશી અને બીજે કોઈ રિવસ એકસાથે આવી નબ તે એ ચમુવાર રિવસ લાગર ઉપવાસ કરતાં. સાંજે હોય કે ગાંડાં, આગાથી કોઈ પછુ ઉપવાસ ઉડવાનો એમને ક્યારેય નિચાર સુધાં આવતો નહિ. સોશીય સંપ્રદાય, સ્વતંત્રચર્ચિય અને ‘લિવઈનિય’ દિનના ઉપવાસ આ ઉપવાસો ઉપરાંત આવતા.

દિનિય આકિશમાં બેસેમાં જવા ઉપરાંત ત્યાંની સાંજનિક પ્રવ્રતિઓમાં બા પહેલાં નહિ; પછુ દિનંદુરતાનાં આવ્યા પછી તો બાપુજીએ જોટલી પ્રવ્રતિઓ વખાસી તેમાં બાને કુંક કસામેલ રેનિને છામે એના કાળો આપે છે. ચંપારણમાં, જોડા નિલકામાં, દરરગાં રવાનાઓની પહેલી લડતમાં, લંકીકાં ને પરાસખામાં, ‘૩૦ની નડતમાં, ‘૩૨ની ને ‘૩૩ની સાલમાં, રાવેરાનાં સંવાસક કિલકાં ત્યારે, એપા એકેએક લડતમાં અગણે મેઢાવે રડી જવાસ રવીકારી કાળો આપે છે.

બાની આ બધી સાંજનિક પ્રવ્રતિઓ પરથી જાણું કે બાએ કે એની પ્રવ્રતિઓ કરવા માટે અથવા લોકસેવા કરવા માટે બી આનંદ વર્ણવતાં વિદ્વાનોએ નહિ પણ જનતા પ્રચીના યૌનના ને મુંજ નવું રડી કરવા બેઠી છે એ વિરોની સ્ત્રીસીધી સમજની છે. અને જુનમ્થી કે દિલ્હીમાં બાપજી કરવા માટે પછુ અસરજાનને અભાવ ફરી નડ્યાં નથી. બેઠાં, સીધે પાત કરવાથી તે વધારે અસર ઉપજતી શક્યાં છે.

એક વાર સોપાળમાં નવોબાં માની મુલાકાત માટે તેમના ગ- (ફેણુઆરી ૧૯૪૭) ૫૧

એલાં ત્યાં એમનેને ગળવામાં ને એગની સાથે થાત કરવામાં એમને જરાય સંકેતય કે મુરદેલી ન પડી. ધનદોષત અને મનદરખાના વેલખ તથા દુઘાગીથી એમને જરાયે દુઃખ થાય તેમ નહોતું તેઓ ખજાણર બંધનું દર્તાં વેળાના પતિનો દરજ્જો રાંદગાદારાબંધને દરતાં કયાંય જાય છે. એમણે એમનેને ખાદીનો સંપ્રેશો કતી સંજાળાઓ. એગની વાતો સાંભળનારને કળના પશુ ન આવે કે તેઓ એક નિરસુર સી છે. એમનું અક્ષરજ્ઞાન બધે જોઈ હવું, પણ એમનું સામાન્ય જ્ઞાન તથા મનુષ્યવત્ત્વબાવનું અને મનુષ્યજીવનનું જ્ઞાન બહુ જીરું હતું.

જેલમાં આ પ્રસન્નતાપૂર્વક રહેતાં હતાં. જેલની તકવિદે એમને તકવિદે કે પલાળી જ નહિ વળી એગની છાયામાં રહેનારા બીબેકેલી-એમનું જીવન પણ સરખે તે મીઠું બની જવું મળી વાર બીબેકની મુદેની પધારીએને કપાડી સરખી રીતે તેઓ એકથી લેતા. બારે બારે ગાદલાં કપાડતાં પણ એમને આજસ નહોતી આવતી. સંકેતની એમને એકલી ચીરક હતી કે અબજવરયા અને ગંધણ તેઓ સહી જ શક્તાં નહોતાં એગની નિયમિતતા એકલી જ આશ્ચર્યજનક હતી. વર્ષોથી દમ અને કચરસ રહેવાને કારણે એમનું હૃદય અને દેહમાં નળણ પડી ગયાં હતાં, છતાં એમને ગાત્રના સરીરની કાઈ પડી નહોતી. એગનામાં રફૂતિ તે આજુબાજુ હતી. મીઠે ધીમે મગ કરતું અથવા ચાલતું જો તેઓ અનજુતા જ નહોતાં. રફૂતિ અને મુરદપણ તેઓ એગના રવમાખમાં જ હાંસીમાંસીને બેઠેલું હતું

પ્રતાપનું મૃત્યુ વધે નહક છે એવી આગાહી તે બે ને ધમ્મા વખતથી થઈ હતી. 'જરના બંધુઆરીમાં જો તાવમાં પડમયા કેરમાંક વર્ષોથી એમનું હૃદય તે નળણ પડવા માંડયું જ હતું, એટલે ખૂબ અસાન આવીગઈ. 'જરના આગરેટમાં ગદાસમિતિની જેલમાં માપીયું મુંજઈ ગયા ત્યારે ત્યાં પણ સાથે હતાં.

ગદાસમિતિની એક પડી થયા પછી રાતના એક વાગ્યા સુધી ટેલિફોન આવ્યા કરતા હતા કે બાપુને પકડવા માટે આવે છે. બાપુ કહે, 'મને કોઈ નહિ પકડે સરકાર એકલી મૂરખ નથી કે મારા જેવા મિત્રને પકડે'. બાપુને આ આત્મવિશ્વાસ બાપુની મંદજીનાં બીબે નામાં કપર પણ અસર પાડી રહ્યાં હતાં. પશુ આ એટલા પડખો. હમી આગરેટ સવારે પણ વાગે ગદાદેવસાઈ દોરડા આવ્યા. 'બાપુ. પકડવા આવ્યા'. બાપુ અટકે તૈયાર થયા. બાપુએ તે સારે આવી રોકે છે એમ પોલિસે કહ્યું. બાપુએ બાને કહ્યું: 'હું ન રહી શકે તે બધે આવું પણ હું હમ્મણું છું કે હું મારી સાથે આવવાને બાને મારું કામ કરે'.

બાને મારે આટલું બસ હતું. એમણે જરાય દલીલ કર્યા વગર બાપુનું કામ કરવાને નિશ્ચય કરી લીધો. બાપુએ સંજો શિવાલ પાકમાં બંધરે સભામાં બાપુને કરવાના હતા. બાને બંધરે કહ્યું કે આ સભામાં પોતે કામચૂં કરશે. પણ ખબર મળ્યા કે ધમ્મણું કરીને સભામાં જતાં પહેલાં રસ્તામાં જ બાને પકડી લેશે. સાંજે પોણા પાંચ વાગ્યે સભામાં જવા માટે નીકળ્યાં, પોલીસ આગેવાદાર દરવાજા કપર જ બેસી હતા. હાથ ભેરીને હશે, 'માતાજી, આપની ઉમર ધરમાં જેસીને આરામ કરવાની છે. આપ સભામાં ન બંધાતાં તે?' પણ બા કયાં માને એવાં હતાં કે એટલે એમને ગેરિસ્તાર કરવામાં આવ્યા.

બા ધમ્મી વાર જેલમાં જઈ આવ્યાં હતાં. ફક્ત આફ્રિકાની જેલમાં તે એમને ધમ્મણું કહ્યું પણ સહન કર્યાં પડ્યાં હતાં. પણ એ બધી જ જેલ કરતાં આ વખતની જેલ બાને વધારે ખટતી હતી. એમને થતું હતું કે આ વખતે સરકારે વગર કારણે બાને પકડી લીધું છે. જનતાં કપર સરકારના બુદ્ધિગામ તે થોડીયમી દબીસ્ત છાપાં-એમાં આવતી ને વાંચી એમને બુદ્ધિ હુઝમત ગદાદેવસાઈના મૃત્યુ પર (ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૭)

પછી એમના મનમાં બધે વેદા થઈ ગયા હતા કે પોતે પણ આગે જ નેલમાંથી છુટતાં બહાર જશે. ૧૮મી ઓગસ્ટે એમણે પોતાનો અ બધ પ્રથમ કપડો ખરીદ્યો. બહાર જઈને મુંડે કરીયું. આ વિષે બામાં વાત કરતાં હતાં, તેમાં જા બોલી થયાં, 'મારી તો કોને ખબર છે કે બહાર જઈશ કે નહિ.' હું તો આત્યારે છું ને સાત નેલો' એમું જ બંને

બાને હાંફે તે બંનેમાં મટતી જ હતી. 'જડના નેવેખરમાં હાંફે બહુ વધી ગઈ. ડિસેમ્બરમાં વિશિષ્ટ વધારે બમરી હાંફેને લીધે સુવામાં પણ તકવિદે પડવા માંડી. આફ્રિકાન મંડાવી રાખ્યા. 'જરના બંધુઆરીથી બાને વેદોના કચરારની માગણી કરવા માટે ને ફેબ્રુઆરીની શરૂઆતમાં એગની વિશિષ્ટ વધારે ચિતામનક થઈ ગઈ.

લખાપછીને એતે કાહોરના વેદાર મુંડિત શિવશાળીજી આવી પહેાંચ્યા, અને દવા શરૂ થઈ. બીબે દિવસે તે બાની તબિયત એકલી સારી જમ્મણું કે સાતે જ્યારે બાપુએ કરવા મયા ત્યારે બા પોતાની પેટનાંબી છુરસીમાં બેસી આખા વરેકમાં કપો. ૧૮મી ફેબ્રુઆરીએ પાછી બેચીની શરૂ થઈ. વેદજન આખો દિવસ રાદેર-માપી દૂંડીદૂંડીને નાનીવ દવાઓ આપ્યા કરી. પણ સવારે પ્રાર્થના પછી એમણે બાપુએ કહ્યું: 'મારાથી થઈ શકે તેટલું સધયું ને કહ્યું, પણ વિશિષ્ટે બાપુએ નથી. અમી વિશિષ્ટમાં દાઝારને એમના પોતાના કપાયા અજમાવવાની તક આપની મેલજો. ૧૯મીએ આખી રાત આફ્રિકાનની નળી નાકમાં નાંખી બા પડ્યાં રહ્યાં કીક જીંબ આવી. પણ ૨૦મી ફેબ્રુઆરીએ સવારે પાંચ વાગ્યાથી બેચીની શરૂ થઈ.

બાપુએ આખો દિવસ બાના ખાટલા કપર બેઠા રહેતા. એમના બેસવાથી બાને કાઈક સાંતિ મળતી

બાપુએ તમામ દવા બંધ કરાવી દીધી. બાની પણ જરામ છમ્મી ન હતી પણ દેવદાસમાઈની મરજી હતી કે પેનિસિલિનનો કપયાંય કરવામાં આવે. ડા. મિલ્ડર બાપુએને વિચાર નહોતું હતા એટલે પેનિસિલિન વિષે એમને ઉત્સાહ ન હતો. બાપુએ ડા. મિલ્ડરને સમજાવ્યો કે દેવદાસમાઈને સમજાવવા પ્રયા. આ થયામાં એમનું કરવા જવાનું મોઝું થઈ ગયું અને દમગમ સવા સાત થયા આવ્યા. વાત પરી કરીને નીચે જતાને માટે તૈયાર થવા સારું તેઓ નાદવાની એરડીમાં ગયા, ત્યાં તે બા બેઠાં: 'બાપુજી!' એટલે તેઓ આવીને બા પાસે બેઠા.

બાએ એકલી ધમ્મી બેઠાને પ્રયત્ન કર્યા, પણ બાપુએ કહ્યું: 'દબે પડી જ રહે'. અને તરત બાએ બાપુજીના બોલામાં મારું નાખી દીધું ૨૨મી ફેબ્રુઆરીએ બાખર સાત ને પાંચીએ મેગલે પ્રાણ લીધા. દેવદાસમાઈ બાના ખાટલા કપર મારું નાખી બાજની મારફ રડવા લાગ્યા. બાપુજીની આંખના ખુલ્લામાંથી બે મોની નીચે સરખી પડ્યાં. એવેતે તે બેધા. સંતોષબંધેને બાપુજીના સુરની બનાવેલી સૂચકા બાને પદેરાપી, તુલેલીની કંડી મગમાં નાખી તથા મારા ઉપર ચંદન અને દંડુનો લેખ કર્યો. શાન્તિકુમારમાઈને સળને અંકિદા કરવા માટે ચંદનમાં હાટાં લાવવાની વાત કરી. બાપુએ ના પાડી: 'બા મરીબની પત્ની હતી. મરીબ માલસ મુખડ-ચંદન કયાંથી લામે?' પણ બેસ મુખરિન્ડેન્ડે સાહેબ બેસી બેઠા: 'મારી પારી ચંદનમાં લાકડાં છે'.

'તમે એટલે સરકારે તે બે વાપર્યા ઉઝા તે વાપરી શકો છે. તમારી પારોથી ચંદનમાં લાકડાં લેવામાં મને વાંચી ન જ દોઈ શકે.' એક આખા ચંદનના આડનાં લાકડાં ત્યાં આવી પહેાંચ્યાં.

મળને ચિત્તાવર પ્રોહ્યા પછી બાપુએ એક દૂંડી પ્રાર્થના કરાવી, જેમાં હિંદુ, હસાહ, પારસી, મુસલમાન એ બધા ધર્મની પ્રાર્થના

દત્તી. દેવદાસભાઈએ આગમ્યુસી. થોડી ગિનિટાંગાં નવાકરે, સમગ્રી બોડી. બાએ 'ફરેંગે' થા મરેંગેના મંત્ર પૂરો પાળી બતાવ્યા હશે. બાની ચિતાનાં દયાન કપર એક કાચી સગાઈ બનાવવામાં આવી. મદાદેવભાઈની સગાઈ કપર રીજાના વડે ઉઠે બતાવ્યા હશે. બાની સમગ્રી કપર રીજાના વડે 'હે રાગ' લખવામાં આવ્યું.

ખી વિષે કોઈ ચનાય છે કે એ નરમ, ગરીબાંદિદ પત્ની હતી— કેવળ પતિનાં ઓયે સગાં. ખી એ વાત જરાયે ખરી નથી. બા પણ બાપુનાં જેવાં જ વ્યવસ્થાબદ્ધ બાળકોનાં હતાં. ફેરજ બુદ્ધિથી નહિ, પણ અતઃપ્રેરણાથી જ તેઓ સાલને કાળથી સમજાવે ચેતાના પત્તેર નિર્ણય બાધતા. બાના અવાજમાં એક અનુભવ માર્ગેવ હતો. ચિદાચંદે દોલ્ય અને દેશને જડતાં દોલ્ય ત્યારે યજ્ઞ આંગના અવાજ ગાની મુદ્દતા બની નહિ. કારોબારી સમિતિનાં સભ્યો સંધીએ સાથે કલાક સુધી ચર્ચા કરીને અમે નેટલા માધ્યમ દોલ્ય, પણ પેલા કોઈક કપર બાને ગણ્યા વિના કદી જતા નહિ. બાને ગણવાની ફેરફારની રીત જુદી વધેજાણી તો નાના ગાંતીબાર કલાંનાં જ નહોતે. મોક્ષના ગંજીરતાથી બા પાસે આવી પોતની તબિયતના સમાચાર પૂછે અને નાગકાર કરીને માથા નબ નવાદરલાલ જે ચેતનાં દોલ્ય તેા કાઢક કાલિભારી તુલો કદી બાને ઓડવવા પ્રયત્ન કરે; પણ એ પાકેલા દોલ્ય તેા તેા દેખ બે હાથ જેમી નવાકાર કરીને કુમળ સગાવાર પૂછી ચાલ્યા નબ, પણ બાને કોન મમે. તે દિવસે બાપુ કપર સપાસેની કદી વરસો 'આને જવાદર કેમ કાંઈક કાસે દેખાતો હતો ? તમે એને કહ્યું હતુ તેા નથી ને ?' રાખે-કાણ સાથે તેા દેશી ખાખડ ન ગઈ. કલાય બેનાના દેખાવાના ઘડતર એક ભતવા નેથી જોવા દેશમાં જવાવા નેથી તેા વરતુ જ ન ગયે. અને ફરજ વ્યક્તિય ધરાવતા ગેલા મહાન પકાણુ. ખાન અબ્દુલ મહેમુદ ખાન' એ તેા બા પાસે જઈને જ બેસે અને પશ્ચિમનાં ઊતરતા આજવાળાં સાથે જોઈ રહે. કારોબારીના બીન બધા સભ્યો સાથે વર્ષા નબ, પણ ખાનસાહેબ તેા સેવાશ્રામમાં જ રહે.

બાપુ વર્ષ પહેલાં બાપુએ અપૂરવવાના કલંક સામે કોદાદ કલાવી ત્યારે બાપુ પરિવર્તન કરતા તેમને ખૂબ જ મુશ્કેલી પડેલી. અખામ ધીરજથી બાપુ બાને સમજાવ્યા કરે રોજ કલાંના કલાકો ચર્ચા કરે. એક દિવસ તેા તેઓ માધ્યમ 'આ મુદા કપર બાને સમજાવવાની જાહેર કાણુ છે ?' પણ આ રાખે. કચારતાની સાથે જ તેઓ જાલ્યાર : 'પણ તેમ છતાં મારે જ-મેજાનગ સાપીની પસંદગી કરવાની હોય તેા હું બાને જ પસંદ કરું.'

બાપુના આ રાખે કલાં બીન કલા રાખેથી બાના ખરા સ્વરૂપનું વર્ણન થય રાજે ? દેશને માટે આપેલા તેમનાં મોટા બહિદાને, રજેકા પૂરેક રીતબાળી રજેકાર, સર્વરવના-ચેતાના પ્રિય પતિના સદવાસને બાપુ-તબા, એ બાપુ બાને રવમાપસહજ નિરસિમાન રસિખી હતું છે. એમનું દહનવેળ, ક્રિષ્નેના પ્રદુ અ-વાજ અને એ બેના કરતાં થ ગરે કાંવું જોગનું ગીતું, નિર્ગંજ રિગત, એ જ મહાન વિખૂતિની શુભિતા અને ગીરતાનું અર્થદાન કરાય છે. (શ્રી વનમાળા પરીખ અને સુશીલા નબદક ફાન 'અધ્યાત્મ બા'માંનાં બુદ્ધિજીવંદાં લખાણોમાંથી તારેરેકી સંજ્ઞમયુજ દયનમગા)

પરદેશી મિત્રોના પત્રો (અનુસંધાન પાછલે પાનેથી)
વિવિધ દેશોનાં બીનંદાં પત્રમિત્રોનાં સરનામાં: (૨) Miss S. V. Pahlstrom, Konsistoriegatan, 11 Dinkarod, (Sweden); (૩) Carlos Lente, Barquillo 20, Apartado 716, Madrid, (Spain); (૪) Lorenzen, Poul Buanesvej, Aalborg (Denmark); (૫) Cheah Yew Choon, 2nd Floor, 63 Keyne Street, Kuala Lumpur (Malaya Union); (૬) A. L. Vargis, 9 Rue Guionod, Paris (France); (૭) D. Nandan, Dreamland, Saunala, P.O. Nadi (Fiji Islands)

નવાં હિંદી પત્રમિત્રો (૧૩) મુગન બી પાંધી, અમેરિકા મેયુ ધારમ, ગા. તે. મદ્રાસના, માંડવી-૧૨૭; (૧૪) ઈમુ બાદશાહ બાઈ સાહ, સમરત પાલીકાર બાંકાર કોરેલીબામ, વોદલા. (૧૫) રશિકલાલ ગદિયા, લખપતિયા મદ્રાસન બિહર, નબ-સુરીન રહી, નાનકવાડ, કાચી; (૧૬) યુગુબાઈ ગેવલસા, સરસ્વતી અનુજ, સોસામેરી કાતાલ, દરગેશન બુવન, સામેજ-૧૬, શ્રીલક્ષ્મિ, અગાવાદ; (૧૭) મુગનલાલ ઇ. સાહ, સરનામું કપર મુગન જ; (૧૮) ભગવાનલાલ મદેના C/O ડૉ. દરિલાલ બાઈ ડી. મદેના, હુદાર ગદલા, માંડવી-૧૨૭; (૧૯) દીરજ દેવજ બારાબી, C/O શા દીરજ બેનરાજ બેનરા સરસ, કા. મો. મેન બોરિંગ, માર્કવા, મુંબાઈ-૧૬; (૨૦) પ્રેમજી ને નેડ, સાનામું મારેક મુગન જ; (૨૧) કુમરમી કુ. નબમંપી. મો. ને. હાઈકેક, માંડવી-૧૨૭; (૨૨) જાનકલાલ, C/O સિતાલા પી મદેના, હેલે-રોડ, વડવાળુ દેગ; (૨૩) મધુકા. મધુમા, (૨૪) મનવંતરી, અમાવા: બેનેનાં સરનામું-બેનરા કોમ રજ, પીસ રાજામો મેન, માંડવી-૧૨૭; (૨૫) રાધાબાઈ દરિ, C/O બેનરા દરજ, જદમારે રહી. જોદાનિસખા, ક. આશિયા; (૨૬) રશિક દેશાપાના, રામ-પુરા રોડ, સુરજ; (૨૭) સો લીલાવતી મદેના, C/O પ્રેમદેશિયમ-જીરામ રોડ, અમરામ, રજમદ-બેનરા; (૨૮) મનુભાઈ નાનાલાલ સાહ, નેસાલ હોલેફિક ક. ૧૧ અંતિમ-રેલ કોરે, મુંબાઈ-૧૧ (૨૯) બપત્યાર અબ્બાસ ખી. સેવક, પી એ. એમ દોરેર, બેનરા; (૩૦) ઇ. મદવી એમ મિરજા, સાહ મદાલ, મદમદ રજ, બેનરા; (૩૧) સિતાલા પુરોષામ મોની, નેશાન મદ્રેસા પાસે, માંડવી-૧૨૭; (૩૨) જાનિલાલ નરસિંહ અવેરી, અને (૩૩) જાનિલાલ નરસિંહ અવેરી, બેનેનું સરનામું રાજેશ રોડ, માંડવી-૧૨૭; (૩૪) રામજી દરિલાલ જાનુલાળી, માર્કવી પાસે, માંડવી-૧૨૭; (૩૫) બાપુલાલ વલ્લભજી સાહ, C/O વલ્લભજી પ્રેમવંર, સીપરજાઈની બિહર પાસે, માંડવી-૧૨૭, (૩૬) અમુલદાસ વસુભાઈ, ના-વલ્લભાઈ મેગ, પી. વજ, મેગ, ઇ. એસ, હાઈકેક, કાચી-પંજ-મદાલ; (૩૭) દેવેન્દ્રપ્રસાદ દેગાઈ અને (૩૮) નવંતમગર કુમ-વાળા; બેનેનાં સરનામાં: બેનરા કોરી, સેવકપરા, સમર (૩૯) બેનરાનિલાળા C/O નરસર ભત્રી, તમ્બેશર ખોર, ભાવનગર; (૪૦) દરિસિન માંધી, C/O પી. ડી. માંધી, અડીમના હનદર, માલ-કુદલા-મદિયાવાદ; (૪૧) દમમુજાલા ઇ. સાહ, C/O રામાલાલ નાથાલાલ સાહ, ૩૩ તવ.વાલા બિહર, હુદ રે. આલ, મુંબાઈ-૨.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફની વાર્ષિક વાર્ષિક-સમીક્ષા

ગુજરાત સાહિત્ય સભા (અમદાવાદ) તરફથી વર્ષોરે કરાવવામાં આવતી, વાર્ષિક વાર્ષિક સમીક્ષાનું કામ આ વર્ષે સાહિત્ય વિભાગ માટે શ્રી. અંતરરાય મ. રાવજને (૧૦, દોરીબાગ, અંતિસિદ્ધિ અમદાવાદ) તથા વિજ્ઞાન વિભાગ માટે શ્રી. ધનજીભાઈ કૃષ્ણભાઈને (સપ્તાર્થ મંડાસાબેડી, અંતિસિદ્ધિ અમદાવાદ) સોંપાયું છે. સો લેખક-પ્રકાશકોને પોતાની કૃતિના તથા પ્રકાશને તેમને મોકલવાની વિનંતી છે. (ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૭) ૧૩

Our Friends Abroad

આ પત્ર મેળવનાર : કૃષ્ણવદન લેટરી, એમ.એ, બી.દી., ઉ. આનંદનગર, સરખેજ રોડ, અમદાવાદ ૭.

27 B Lastmakaregatan,
STOCKHOLM (Sweden) 5-1-80

শ্রিয় গিহ,

માર્ચ ૧૪મી, જુલાઈ ૬મી ને કોરોના રકબીના તમારા માયાણ પતાં અને શુભેચ્છાનાં સુર મંડે માટે હું હાર્દિક આભાર માનું છું. તથાને પણ વખતથી વર નથી લખી શક્યાં તે માટે ખૂબ દિવ-ગીર છું. પણ છેલ્લા ૪ માસમાં અમને શાંતિથી બાઈ ખજ છે, તેથી જ હું તેમ કવચ અસગરું હતો. એ બાબતો કદ તે હું જાણું

'My Friend Abroad' (ગારો પરદેશી ગિત્ર)ની પ્રતિ આજે સ્વીડનમાં સોથી થોડી પ્રતિ રૂંથે ચિકરી છે. ફેબ્રુઆરીથી થે સુધી હું ગારા દુરસદના સમયમાં એક્ટ્રી ન આ કાર્ય કરતે; અને તે વેળા હજી આ કાગ ગારા કાળ બહાર વધતું ન હતું પણ સ્વનમાં અગારા એક સોથી થોડા સાંજના અખણ તરફથી અ 'પરદેશી પત્રવહેવાર પ્રતિ' સંબંધે ગારી મુલાકાત લેવામાં આવી આ થોડા (પચીસ) બાદ મને સ્વીડિશ વાલુ-આધારીત સંદેશ તરફથી 'પરદેશી પત્રવહેવાર' વિષે એક દૂર પ્રવચન આપવા નિમંત્રણ મળ્યું. તે પછી થોડે વખતે મને સોથી વધુ ફેલાવે ધરાવતા અગારા એક સાપ્તાહિક તરફથી તેની 'પત્રગિત્ર ક્ષાર'ના તંત્રીપત્રે કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું મે ગારા પર પત્રોનું પૂર વહેવા માંડ્યું. ૧૯૪૫ના ઓક્ટોબરના આસપાસ શરૂ કરેલી આ પ્રતિ બાદ મે સ્વીડન ને પરદેશથી ૨૦,૦૦૦ પત્રો મેળવ્યા છે અને એકલા સ્વીડનમાંથી ન ૧૦,૦૦૦ ફિશર-ફિશરીઆંગે પરદેશમાં પત્રગિત્રો મેળવી આપવાની વિનંતિ કરી છે. હાલમાં હું જે સામયિકોના તંત્રી છું અને થોડા ન સમયમાં ત્રીસે શરૂ કરીશ આ પ્રતિ હવે ચિકરી વિસ્તી ન રહી છે! હવે, હું આશા રાખું છું કે, તમે સમગ્ર શરોઆ વેળા ને વાળ આપવામાં ગારાથી આટલી દીક કેમ થઈ પણ અલિખમાં મે ત્રમ્બુગાર ગિત્રો તરફથી આ પ્રતિમાં સાદા મળવાની છે, એટલે હું તમારે નિમંત્રિત પત્રગિત્ર પત્રની આશા રાખું છું.

‘પ્રેમર મંદર’ માસિકનું મારું માટે લવાઈ ગયું બરવા બદલ હું તમારું ધન્ય આભાર માનું છું. મને તે નિયમિત મળે છે

૧૪મી માસના પત્રમાં તમે ગમે માફકલાં નામ-સરનામાં વિષે માટે દરેકું જોઈએ કે મેં તેમાંનાં ત્રણ ન આઈર્લેન્ડનાં પત્રગિરોને મોકલ્યાં છે; કારણ કે ૧૫ વર્ષથી નીચેનાં કુમારકુમારીઓનાં નામ આઈર્લેન્ડનાં કુમારકુમારીઓને આપવામાં મુકોદ્દેશી છે કે સ્વીડનમાં અને ૧૩ વર્ષથી વધે ઓછેજ બાળપણમાં શરૂ કરી છોડે અને અંગ્રેજ માં પણ લખવાનું શીખતાં ઓછામાં ઓછાં એ વર્ષ તેા અબાસ કરના ન પડે. પરંતુ, બીજ બાળ, ગમે ત્રણ લખનારા ક્ષેત્રોમાં હિંદ સ્ત્રીથી વધુ રસ લેનારાં છે. ત્યાંથી ગમે પરદેશી પત્રગિરો મેળવવા માટે થવા પસંદ ગત્યા છે અને મેં ૧૫ વર્ષની કાજનાં હિંદી કુમારકુમારીઓના સંકેટ સરનામાં બીજે મોકલ્યાં છે પણ ગમે દિલ્હીમાંથી માય છે કે હાલ ગાંધી પાર્સે મારી કદાચનાં હિંદેશી 'રેસા પમાડના' ધમ્મી ઓછાં સરનામાં છે. પણ તેનો કયાય અંગારી સરનામાં સહાયથી કદાચ વધ ટાકો છે !

तमं मातरा मातृ-सन्तानां साथि 'My Friend Abroad' विषे
 आंक ६३१ गंध प्रसार करवा 'ट्रेडर बेटर'ना नांवांनीं विनवित करशे?
 मंगने धुरेवापना दंडीमा पत्रपत्रां साधनामा रस होव ते दरेकने
 पड (फ्रेण्ड्यानी १६४७)

પોતાનાં પાશ, સનામું, કિયર, પુરુષ કે સ્ત્રી ભતિ, રસ અને શોષના વિષયો તથા ખાસ ઈચ્છાઓ, તે પોતે કયા રેશમાં પત્રમેત્રી ઈચ્છે તે તે બાધની ગને લગાવનાં સૂચવવો. હું હેનાર્ક, નોંબે, કિનકેન કે રેસ્ટ્રેન્ટ, ઓઈનરગ અને ઇસ્ટેબલની પત્રગિત સંચયાર્થ સાથે સેવ્ય થશો, તેને બે હિંદનાં કુમારકુમારીઓ અને કવો તે તેગને તે તે દેશોનાં પત્રગિતો શોધી આપી ત્રાસી. તમામ ગર્વે બચાવવા સાચાઓ, કોલેજો કે યુનિવર્સિટી તરફથી પણ ચારીઓ આપી શકાય. પરંતુ આ થાય તો અભિવિષ દેશોની બચવસા કરવા માટેનું માટે કાંઈ સરળ યાનાવવા, દરેક રેશ માટે ત્રણ ચારી યાત્રી મોકલવો તેને બાધવો. બે ઈર્ક કુમારકુમારીને પણ ત્રણ દેશોના પત્રગિતો બેઠાં તો તેનું નાગરસનાં વર્ધિ ત્રણે ચારીઓમાં ફોનું બેઠાં. આ રીતે ઈર્ક શાળામાંથી બે અનેક ચારીઓ મોકલવામાં આવવાની હોય તો તે બધું એક જ પત્રવા ૨૪૦૨૩ વિગાની થવાસ દારા મોકલવામાં આવે તો પહેલો વિશ્વળ નહિ ત્રાગે અને કમી દરેક જ બચશે એવી સૂચના તેગને આપવે.

હું દિવસીર છુ કે ૧૪૪૬ ના સાહિત્ય નું નોંધણ વારિતાપિક છત નાર દરમાન હેસની છવિ હું તગને સાહીથી ગત્તો નથી, કારણ કે તે ગાદાની લીધે અહીં ઝેંઝેંકાદામના વારિતાપિક આપેશું વધિ વળન આલ્યા ન હતા. પણ મેંદ સાસિકમાં તેમની છવિ શોધવા મ'દ હું થાય રાણીસ; બીજી ઝેંઝેંકોનેમિયના સાહિત્યકારોની છવિએ. માટે મેંદ ખયાસ રાણીસ.

હા, હિંદુ વિધેના લેણાં મને સીંઘવવાની તમારી માયાણુ સરના
માટે આભાર. તમે મને 'ટ્રેડર ચેમ્બર' અને ખીલે સામયિકેમાં 'માસ
પરેશનિંગ'ની પ્રવૃત્તિની નોંધ પ્રગટ કરાવી મઠ કરી શકો તેો મને
સારું. હું ચોટી સંખ્યામાં હિંદુનાં સરનામાં મેળવવાની આશા
રાખું છું તે મને ગળશે એવા જ હું તમારી કલેશમાં હિંદુનાં નામ
આપું કરીશ. અજોરે તમે મારી તરફ હું તમારો લખેલો મેં લેખ પ્ર-
સિદ્ધ કરીશ. અંધી ધમ્મી સદાય ગળશે. દ્વાલ શરૂઆત કરવા પૂરવું,
ને મને હિંદુની સામાજી, ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને ને દ્વાલના સામાન્ય
સામાજ્યને વિષે લેખ મળે તેો હું આનંદ પામીશ. મને ખાતરી છે
કે મને સમીપ માહિતી ધમ્મી રસદાયક થઈ પડશે. ને સદય હોય
તમે મને શયખામાંની બિંધિ પ્રવૃત્તિમાં આમ જોતા વિદ્યાર્થીઓની
તેમની (પ્રવૃત્તિઓની) હિંદુઓ મોકલવું.

મીઠ, પ્રિય ગિત' પણ ખરો કરતાં ખમેતાં હું નવા વર્ષની ચારી
 શુભેચ્છાઓ પાંડિત્યું છું અને તમારા તરફથી જનની ત્વરાએ સાંભળ-
 વાની આશા રાખું છું. હું છું, તમારો હાર્દિક,

Karl Gunnar Knutsson (કાર્લ ગુનર નટ્સન)
તા. ૬. ૧૦ તમને મારી 'કદાચે' ની કદતરીક કાપડીઓ અને સ્પીડનનાં
થોડાં છાયાં મોકલ્યાં છે. એ છાયાં સ્પીડન સાથે પત્રબ્યવહાર કરવા
ઈચ્છનાં કુમરકુમારીઓને લેવા પણ મોકલશે.

नयां पञ्चमित्रो

५५३३०

(1) Dr. N.H. Crowell, President, International Students' Society Hillsboro, OREGON (U.S.A.), (वधुषाष्ठस्येपानं)

દષ્ટિએ, જગદાદ ને મરુત્ત, જતાં માંદવીના વેપારીઓનાં વદાણામાં જગદાદ ને મરુત્ત સુધી વદાણની સંદર પણ અંચાણે જોડી છે તે એ વદાણો પરં જોણથી ખંડારીઓ સાથે સ્થિત થોડુંધણું વદાણપટાનું કામ પણ કર્યું છે.

પરકાર પૂરીકેના વ્યવસાયમાંથી નવલકથાનાં લેખક તરીકે એમને, એથી કાવચ, માટે એમનાં પ્રયાગ પત્ની નિર્મળાબ્દેનની સ્મરના અસાધ્ય દરદની અતિ કાંપી બીમારી મુખ્યત્વે જવાબદાર બની. એરે વર્ષે સુધી રાતના અખંડ જાગરા અને ચાર વર્ષે સુધી પત્નીની માંદગીના જીવનને પહોંચી વળવા માટે કાણીખાં કંપેરો કરવાની અધ્યાપાયેતા, આ બેનો સમન્વય એટલે એમની પ્રાર્થના પોષ્યસાત નવલકથાઓ.

શ્રી જીવીલાલ મધ્યમાન કાંઠની એમનાં ઉપર પ્રીતિ ઢળી તે ગણે "પ્રતબંધુ" નું "વેરપુરતંક", લખવાનું કામ એમને સોંપ્યું. એ એમના લેખકજીવનની શરૂઆત. ત્યાર પછી તેો અંગણે સતત લખ્યા ન કર્યું છે, એમનું સૌથી પ્રથમ પુસ્તક "પીરમને પાદશાહ" (પ્રતબંધુનું વેરપુરતંક) ને એમનું છેલ્લું પુસ્તક "અલ્હાબાઈ", એ બન્ને વચ્ચે તેર વર્ષનો ગળા છે. એ આગ દરિયાના સામાજિક નવલકથામાં અને નવલિકાઓ, ઐતહાસિક નવલકથાઓ અને નવલિકાઓ, દરિયાઈ કથાઓ અને કદાબીઓ, જીવાચરિત્રો, હજીવા કદાક્ષદેશો, દિલ્લેરિય કથાઓ, અંધેલ કથાઓ તથા રાજકારણી એથાના અનુવાદો વગેરે માળીને અંગણે અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે.

શ્રી ગુણવંતરાય સામાજિક કરતાં દરિયાઈ કથાઓ તરફ વધારે પક્ષપાત ધરાવે છે અને આકાશ સમાચારના આદિકાલિક પ્રસારો પસંદ કરીને આના ઉપર કથા લખવાની એમને વિશિષ્ટ દલોરી છે. છાંત-હાસમાં એમને મોટાં નામો કે વિચરપક્ષાઓને બદલે નેનાનાંનાનાં માણસોનાં કાઈક પાણીરનાત્યાક શોધો મુક્યાં હોય, હંફક પણ નંબી દહિ બતાવી હોય અંવાળાંની કથાઓ ને પ્રસંગોં વધુ ગમે છે, ને આ પુરુષો ને પ્રસંગોંને એ અવગીચનાં કાંપે આજનાં લોકો સમક્ષ મુકવામા ગાને છે. બૂતકાળમાં બનેલી પાંતેની બૂલવળી આંચપીત દહિની કંચની વાત ચર્ચોસ્પદ છે અને રહેશે; વરંતુ, એમને માટે એટલું નો કહેવું નેહજો કે બૂતકાળનાં યુધ્ધોનાં લોહી અને માસ નીચે દટાએકા ને વિરમૂતિના દગ નીચે લગજમ ફડનાવાહ મએલાં ફેરવાંક મંગળ નામે, જેવાં કે રતનબાઈ, ચાંદ, હાનીબાઈ, સારાબાઈ, શ્રોત્રી, અખંદિલ, કાનજી કોળી, વીનળી, કાનજી માલગ, લલાદાંગલ હફર વગેરે, અંગણે આપણી સંગ્રહ જ્યંત કરી છે.

માતાના પુરુષો વિશે એ કહે છે કે કોઈ પણ પુરુષક લખવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં હું એક નિશિતા કર્ણક કે મારં પુસ્તક એ આજના વાચકને હંફક પણ ઉપયાગી થાય, હંફક પણ મારેદશીક થાય, હંફક પણ પ્રેરક થાય, પોતાનાં વંતને નજાર પણ વર્ધદે શોરવવંતુ કરવાની એનામાં થોડીક પંથુ હોતેજના બકે તેો મારો પરિચય સાંધક બનશે.

‘કાપોક’ : શ્રીમજાનું રૂ

એપાત રિયતિના અને શ્રીમંત માણસોનાં ઘરમાં, ઓશીકાં કે તક્યા માટે એક અત્યંત પાંચું, મુંબાણું ને દળજુંદે વપરાય છે. તે આપણે ત્વી સામાન્ય રીતે શ્રીમજાનાં કંના નામથી એજખાચ છે પણ ખરી રીતે તેમાં થોરો ફેર છે. હવે મોટા અધ્યામાં વપરાયું એક યુદોપમાં ‘કાપોક’નાં કે તરીકે ઓળખાય છે. ને શ્રીમજાને મળતું ન જાડ છે, પણ શ્રીમજાનાં ફૂલ લાલ થાય છે. ને કાપોકનાં થોળાં માંચ છે. શ્રીમજાનાં કે કરનાં એની આર્થિક ઉપયોગિતા ધળી વધારે છે.

એ ઉમેરો ઉપયોગ દળાણુંદળાણું તેો જાદશાં, તકિયા, આત-મરૂરિયાં, ઓશીકાં અને જાદીવાળાં બીને મુંબાણા બધાં ન સાધનો માટે સારીરે વપરાય છે. એ અત્યંત મળજું અને રિયતિરમાપક શો-કોથી એના બદેશ તકિયા, ઓશીકાં વગેરે દળાણાં કે મરડાયા જાદ પાછી પોતાની અચર રિયતિ ધારણ કરી શકે છે.

એનો બીને બાળુતો ગુણ મદવાદકતાને છે. કાપોકની બંદરી જાદીઓ, ઓશીકાં વગેરે કલાવાળાં હંડાં રહે છે, ન્યારે રિયાયાળાં ગરમ ભાગે છે. કાપોક જેન પણ જોહામાં આંતરો વફરે છે, એથી તળીઓ સંધિવાવાળાં દરદીઓને એની પથારી વાપરવાની અભાગણ કરે છે તે થાય વરનું અને લગજમ નંતુરસિદ્ધ છે, એનાં છતાં વે એને વદન નંતુરસિદ્ધ કરવા માટે વોરવાદે ગરમી આપવી નેહજો, પણ તે છતાં વે આના રેષાઓના મુખ્યધર્મો એ મરડીથી નાશ પામતા નથી, એ એનો સર્વિસેષ ગુણ છે. તેના ઉપર તરફનાં નાનાં દિવાની અસર પણ તાત્કાલિક થાય છે. સહેજ તરફે નાળતા તેનાં તકિયા કે ઓશીકા વાળાં પેનાની મુગાવેરી રિયતિરમાપકતા મેળવી લે છે. રમણમા માટે પણ એનો ઉપયોગ મારી રીતે થાય શકે તેમ છે, કારણ કે તે ગરમી નાપવળામાં હનગ દોષા ઉપરાત ખૂબ ને દળજું છે.

મયા યુદ્ધ દરમિયાન એના ઉપયોગ અઠી અંક દિશાન પણ સારા પ્રમાણમાં થયા છે. દરિયામાં હળતા બાજવા માટે બનાવવામા આવતા બધથી બંદેશા ઇવનરસકે જોવાને બદલે કાપોકની બંદેશા મોવા વધુ સમજવડળી માલગ વડયા છે તે ગરમમાં માગ પાંગ રતલ ને છ બાંસદના બાંને તે માળીમા મરડકાક સુધી ઉપરતર ગરમને આધાર આપી શકેલા. માળીમા પાણસનું રહેંશા વગર નેક દોલ હોય છે. કાપોક બંદેશા ઇવનરસકે મોવા, બંદાંટા અને કચરપદા, પ્રમાણમાં વધુ ઉપયોગી અને સફળ નીવડયા છે.

કાપોકમાં થાં (fur) અને કે ગર્મના ગુણ છે. તે ક્યાં જેટલું ન ગરમ છે અને કે કરતાં થાણું ને દળજું છે એના જેટલું દળજું, ગરમ, નતાબેશ અને જાદશ (દાખ વિરૂપી) તત્ત્વ દળજુ સુધી કંપેચ માલગ પડયુ નથી. નાગરિક વર્ગનાં કોર (દગમ) દલાઈ સુધીનાં પોષાક, હંડીનાં પોષાકે, વદાણુપદીઓનાં પોષાકો અને માળીમારી સમયના પોષાકો માટે પણ એનો સારો ઉપયોગ કરી શકાય તેમ છે.

અત્યાર પહેલાં પણ થાણું વધેથી એનો ઉપયોગ ગંદવાદક તરીકે જ થતો હોનો. પણ તે માત્ર થાનાં વાસણોનાં ઢાંકણ, કુદરો, કીડીન-જાદેટો આદ્ય બેકકરો વગેરેમાં ગંદવાકે પદાર્થો તરીકે ગરમી સામગ્રી રાખવા માટે ન. પણ હવે તેો આ ગુણથી આકાષધિને ફેરી નરેદર બનાવનારાંમા પણ એનો ઉપયોગ કરવાં લાગ્યા છે.

દળજું દોવાની સાથે તે બનાવનાં આદિતતનું રાધક પણ છે. એથી મોટર બાંકીઓ, અંરપહેરો, ક્રીનેમા અને રેડિયો-ટેલિફોના પણ એનો ધળી ન સફળતાથી ઉપયોગ કરી શકાયો છે. આ રીને બેતાં આદરમા, રાગવડ ને સંરૂપણી દહિએ ઇવનનાં બીનેક ક્રેતો-માં કાપોક ઉપયોગી થઈ પડતું છે.

લતમકળી

લતમકળીનાં જાડ ખૂબ પેદસિસ અને વેરદંડીજનાં વતની. તે બળુ જીનાં થાં નથી બમેરિસાની શોધ પાવી એ બીલ દેશોમાં દાબજ થયાં. આપણે ત્વી તેનું પાવેતર મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. વનરૂપિતાને લતમકળીનાં બગડેલું જાડ યુકેલિપ્ટસના વર્ગમાં આવે છે. આ વર્ગમાં ફર બતની વનરૂપિતાને ‘સાવેશ’ થાય છે, જેમાં ધળી બતનીકિયાની વનરૂપિતા મોખીબલ છે. એ વનરૂપિતાનાં પાંદડાંમાં તેલવાળી રસકુ-રોષો દોાય છે. તેમાંથી વરાળવંત બે

બિરુજ તેસે કાઠી શકાય છે. આ તેસા સુગંધિત દોષને સુગંધી નેકેની બનાવવામાં, સામુદાયમાં સુગંધ લાવવા, તેમજ દવાઓમાં વપરાય છે. લવંગ, યુકેલિપ્ટસ વગેરે આ વર્ગનાં સડા છે. ખજીની વાંત એ છે કે આ વર્ગની વસ્તુઓની કોઈ બલતનાં ફૂલાં મુંદર દોતાં નથી. ગુજરાત-મહિષાસુરમાં યોગદાનાં ભગદંજ બૂજ વખણાય છે. સંયુક્ત પ્રાંતમાં અસાધાવાળાં ભગદંજ પણ સુપ્રસિદ્ધ છે. દિલ્લીમાં તેને પેર, આમરનાં બાંભળાં કહે છે. ભગદંજ એ ભલતનાં ઘાથ છે: સાત અને સદેક, બેને કાપથી સરખાં ને દેખાય છે. ગાંધ આદરના વર્તમાન રૂપ પરથી જ એ આજખાય છે. રવાદોમાં સદેક ભલત રવાદિ દોષ છે. પણ ગુણના લાભ ભલત અધિકારી દોષ છે તા'ન ભગદંજ લીલા મેલા વરી છે વપરાય છે અને કાપથી પાતળી પીણી હાલ સહિત જ વપરાય છે તેના વર્તમાન ઝીણી ઝીણી કદળ બી પુષ્કળ દેખાય છે. એ બીજા સહિત ભગદંજ ખાવાથી જરૂરમાં ખરાબી કરે છે, આથી ભગદંજ ખાતાં ખાણુ અચકાકે છે એટલે બીજાનાં ભગદંજ પેદા કરવાના અવતરણ થયા છે. વિશ્વમા આ કોના કોણ કદળાં ને પાણુ ગીલાં બનાવ્યાં છે ભગદંજના વિશાગિન શી સારા પ્રમાણમાં દોષ છે.

ભગદંજ હાલ વર્તમાન સારક છે. બીજી કળાવતને તે નેકે છે. કાચા ભગદંજ અતિસાર બેઠક કરે છે તે વારી ભગદંજ નદુરત્વીનિ સ્વસ્થાન કરે છે ભગદંજનો મુરખો બનાવવા છે. અંગેરકાથી આને મુરખો બુદ્ધિ ધરાવે દબાવ્યામાં બીજાં નિહાસ થાય છે. ભગદંજમાં સારક અને રવાદોનું પ્રમાણ ૮૭ રકમ અને પાણી ૮૩ રકમ છે.

ભગદંજની રંગના પાન યાવવાથી છે તેના કલાવતો રંગના કરવાથી દાંતની પીડા થાય છે અને દાંત દાંતના અરે છે. આથી રંગનાં તેના કલાવતો માદા માણસને આન કરાવે છે. તેના લગભગ ૬૦૦ રકમ દેખાતે દોષ છે તેના મૂળની હાલ પણ બચ્ચાંના સડા, ગરરા વગેરે થાય કરીને આપાય છે. (સોલવન) તરસિદ્ધ મુ. સાહ કહેવાય છે કે ભગદંજનો પદેસો કાચ બીજા વપરાના ભગદંજનો દોષ છે અને આપાયા વખણાય છે. નરીના બેટાનાં ભગદંજ લીક વખણાય છે. ભગદંજની બી કદળ દોષથી બૂજ રાગીને આવારેદ્ય, નહિ તે કળાવત થાય છે. ભગદંજ રવાદિ, તીર્થવધેક, વાતવિષન હરનાર, શક્તિ આપનાર અને કુંડુ છે. પણ કુંડે કનાર છે. પાકા ભગદંજનું સાક પણ થાય છે.

—આપાલાદ અ. વેષ

વિક્ટોરિયા ક્રોસ

બ્રિટિશ આમલખમાં વીરતાનું સર્વોચ્ચ પારિતોષિક વિક્ટોરિયા ક્રોસ છે. તે પુરસ્કાર, તરીકે હવાઈ સેન્ટના ક્રોસ પણ સેનિકને દુરગમનો સારી મોટા સરકારી કરી શરત હાથપાયા માટે આપવામાં આવે છે, પણ જુદું જ વિષયક અને બેટા આપાય છે. ૧૮૫૬ના ફેબ્રુઆરીની ૫ મી તારીખ ગાદાસાળી વિક્ટોરિયાને તેનું પ્રથમ યોગદાન કરી. ૧૯૪૪ના ચાન્સ સુધી તે કીર્તિચત્ર યુદ્ધ રંગિયાન સંવેરેદિયાગવાથી બ્રિટિશને કે તેમ કળતે કરેલી તેની કાંચનાં માટીમાં થી બનાવવામાં આવતો હતો. તેમાં વચ્ચે તાજ કપર બિલેટા સિલનું આલેખન દોષ છે, અને નીચેની પટ્ટી કપર For Valour (શીરે માટે) બંધા સખ્તો લખેલા દોષ છે. સડી લાલ ફીલ્ડ તે લક્ષણવાળાં આવે છે અને ઢાળી છાપી પર પદેકાય છે. વિજેટોરિયા ક્રોસ મેળવનાર એ અપ્રતિમ બહાદુરીનું ગાંધ ગણાય છે અને બીજા બધા પાન-ગાંધ કરતાં ક્રોસના આ સારા માટે પદેકાય છે હિંદી સેનિકાને વિક્ટોરિયા ક્રોસ મેળવવાનો પ્રથમ અધિકાર

કે ૧૯૪૪માં પ્રાપ્ત થયેલ અને ૧૯૪૭ની નેને સોમી તમા બ. જો ક્રોસ સામાન્ય નામરિક પણ વિદિષ્ટ થઈ શકે તેવી રીતે કે તે મેળવનાર કલાવતમાં આવી ૧૯૪૪-૧૯૪૫ પ્રથમ મહાદેવના વિદી સરકારને આવા ૧૧ ગાંધ ગણવા દેતા, વચ્ચે બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન ૩૧ ગાંધ ગણ્યા છે. સંયુક્ત રાજ્યોના આ કરતાં બ્રિટિશ સામાન્યના ક્રોસ પણ વધુ કરતાં વિશેષ હિંદી સરકારે આ વિજેટોરિયા ક્રોસ મેળવવાનું બહુમાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. (૧૫/૧૧/૫૬)

નાજિયેર તથા નાજિયેરનું પાણી

યથા અંકમાં 'ગુજરાત સમાચાર'માંથી લેતે ભવિષ્ય નરેશભ શાસ્ત્રીને 'નાજિયેર' નામનો લેખ કતારેલા છે એ દેખાડેલી રેલ્વેકાઢીનેતાના વિદેશમાં દે. કાન્તલાલે 'અવિષ્કાર'માં લેખેલા લેખમાંથી જરૂરી લાવવાની અને આપી છે.

"મૂળ લેખમાં લખ્યું છે, 'દે. કી. મી. મ. દે. કે નાજિયેર કોડીનર આદલ કેટલું જ મુજબારી છે. ૬૫૫ ડીગમનું પુત્તક ૧૯૫૧ સડીમાં લખાઈનું તે મુખને ભવિષ્યગિન વિશે આપમેં કર્યું જ અમુકના નદોના પરંતુ આને આપમે બળબી હોમ કે કોડીનર આદલમાં આવે- ગિન ને નથી કી નું પ્રમાણ બદલે સારક છે આખળા દેશમાં કે વન-રવિતરના નેકા આપમે ગાપરોમી કીમ તેમાંથી રાઈમાં આ ગા-કટગિન નથી આમળ થાવતાં લખ્યું છે કે 'મધુપેદના દરડી માટે નાજિયેર આધિગિનારક અને વેષક પદાર્થો રૂડા પાટનાર બારાક છે મેલા દે. બી. કી. લાસુ બળુને છે. વરંતુ મે પુત્તક પણ અમુ-લીનની શોષ મતે તે પદેસાં લખાયું હો, મેલા ક્રોસ પદાર્થ નથી 'આવાસો' ગપુસિદ્ધ નિવારી શકાવ આમળ કરતાં લખ્યું છે 'મધુપેદના દરડી રમુજ અને બાપરીના આદા સાથે આપ પ્રમાણ આ કપરનાં ગિરજા કરી એને બોલો-બોલો લેવા માટે તે સારક થઈ ભય.' આ વિધાનને ગપી રૂડા ગિરિકાસારને કે ગપી આદાર-શસ્ત્રો. નાજિયેરના પાણી વિષે લખ્યું છે કે ને 'વિશાનિન બીજી બરખર વેષ પદાર્થ છે' પરંતુ બીજાગિન તે એ આખા અમદનું નામ છે, એટલે ક્રોસ પણ પદાર્થનું તે રેલ્વે રેલ્વા પ્રમાણમાં છે તે આકા આપમે ને લતાવ્યું છે.

નાજિયેરનાં તાને તોડી સમજાં કી પાંચ ને ગોસાં બાજીને બંને બેરી માન્યતાને કલેષ કરનામાં આખાં છે ને નિર્ણય કરવાનું કે આનુવંસિક વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ આનું વિધાન સાસ્ત્રીયભિજ્ઞ નથી. 'કેટલું, ગોળ અને કોપરમાં ખાવાની મણક આનવમાં આવેલી છે. ગોળને માટે લખ્યું છે: 'શેરડીમાંથી તૈવર મંચુ રમુકે' આ ગોંધ પણ ખોટી છે. ગોળ કઈ રમુકામાંથી રમુકામાં ને કી દ્રાશી ખાંડ છે. ગોળ એ રોડકીમાંથી બનેલી ખાંડ છે. ગુજરાતની ખાંડની કરી રાંધે-ભલે કે ચાકી ભય આવી રેલી વળતું તે તો મધ છે, ગોળ નહિ. ગોળ એ મુખ્યત્વે મગોદાઈરું છે; રાંધવામાં મુખ્યત્વે ચણી છે એટલે ગોળ અને કોપરમાં ખાવામાં સારી રીતે (ફેડરીક) થાય. પરંતુ પોષિક તત્વો (ફાઇ સિલિકા) ખાસ કરી આનવ મધે ગોળને થી ખાય છે વળી રેલ્વે કરતાં પણ વધારે મજી અને થી ન ગોળ સારક તેવામાં માટે તત્ત્વ કે મજબૂતીને બજાગમ કરતાં એટલે, રેલ્વે-રાંધે નહિ. આ બંને બોલે કોપરમાં જેલકી જ રમુકાં આપ છે, તે રમુકાં પોષિક પણ છે. મજબૂતમાં રેલ્વે કરતાં વળતું વધારે પ્રાચીન છે. ફરિયાદ છે અને બી 'ર' માટેગિન છે. આ બધાં તત્વો ગપી રાંધે જુદાં રાંધે છે. તત્ત્વમાં પણ પુષ્કળ ફરિયાદ, કોલ ને પ્રાચીન છે. બાજી, સમજાં સોમી ને આપવાં બાજીને બાંતામાં માટે તત્ત્વ જુદું ગુણવતી છે."

વાચનમાં અને વાસ્તવિકતામાં આજે વિદ્યામિન શબ્દ એટલેકે તે પ્રચલિત થઈ ગયો છે કે કોઈપણ સુચિચિત્ર ગાણસ તેના નામથી ભાગ્યે જ અજાણ હશે. પરંતુ એની સાચી માહિતી, એના પ્રકાર, ગુણ, ને તે મેળવવાનાં સાધનો વિષે જે કામી રસ ધરાવે તેને જાણી જવું જોઈએ છે. આજે આયત્ત દુનિયામાં તેનો સર્વપ્રકારી પરિચય એક નિષ્ણાત તરફથી ફગસા આપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

પહેલાં તે વિદ્યામિન (પ્રયુક્ત) એટલે શું, તે આપણે જાણીએ. વિદ્યામિન એ સેનિય પદાર્થ છે, અને તે વનસ્પતિ તથા પ્રાણીઓના કોષસમૂહોમાં રહેલા હોય છે. ગુણસ્થ તેગજ પ્રાણીઓની તંદુરસ્તી નજવવામાં તથા તેગનો શારીરિક વિકાસ સાધવામાં એ અત્યંતનો ભાગ ભજવે છે. એ પાતે શરીરના કોષસમૂહના ધરતરમાં વસવામાં નથી, પરંતુ શારીરિક શક્તિનાં રૂપાંતર કરવામાં તેગજ શરીરની એકરોને બધી જગહાર ચલાવવામાં તે ખૂબ મદદગાર થઈ પડે છે. બહુ થોડી ગાંઠ તેને આસરકારી હોય છે હવે વળી આપણે વિદ્યામિનમાં ગાંઠનો નથી. પરંતુ વિજ્ઞાનીઓએ કરેલા પ્રમાણબદ્ધ અનુભવોના નીચેના પુરાવા તેના અસ્તિત્વની ખાતરી આપી રહે છે.

ઈ. ૧૭૨૦માં 'મેડીસીના ફેરેન્ટીસ'માં ફ્રાંસ લખે છે: 'એ લીલાં શાકભાજી, લીંબુ, નારંગી વગેરે ફળોના રસ ગમે તેો રક્ષકીય બળકેર હઈ નાજી કરી રાખાય.' ઈ. ૧૮૭૮-૧૮૮૨માં જાપાની જાનિયોગો બેરીયોની નામનો રસ ખૂબ પ્રચલિત હતો. ત્યાંના લેખનિક સાબાકોએ તેગને હરેલા આ બાનો ચાંદુ જોરાક આપતે બેંધ કરીને જવ આપવા રાજ કર્યાં. તે પછી એ હઈ કોઈ નાવિન્ય થયું નહિ. તે પછી તેણે હરેલાથી નીકળી કુસખીનું સર્પ આપીને પછી એ રોગ મટાડયો.

ઈ. સ. ૧૯૦૧માં વૈજ્ઞાનિક હોપ્કિન્સે નીચેનો પ્રયાગ કર્યો: (૧) હરેલોને ગામ શુદ્ધ હરેલા પ્રોટીન, કાર્બોહાઈડ્રેટસ, ફાસ અને પાણી ઉપર અમુક દિવસો સુધી રાખ્યા. તે પછી (૨) અમુક દિવસો તે હરેલાના જોરાકમાં દૂધ કરોડું; ત્યાર બાદ (૩) અમુક ગામસ જેવા શાકભાજી પછી જોરાકમાં ઉમેરવા માંડ્યાં. પરિણામે જણાયું કે શરૂઆતમાં હરેલોનો શારીરિક વિકાસ રૂંધાયો; પછી દૂધ મળવાથી વિકાસ વધ્યો; પરંતુ દૂધ સાથે શાકભાજી મળવાથી પુરતો વિકાસ થયો. આ પ્રયાગ પરથી તેણે વિધાન તારવ્યું કે ફળ પ્રોટીન, કાર્બોહાઈડ્રેટસ, વગેરો ને ફાસ વડે શારીરિક પિંધાસ થતો નથી, પરંતુ શાકભાજી જેવા વનસ્પતિના કોષસમૂહો અને દૂધ કે ગામસ જેવા પ્રાણીઓના કોષસમૂહોથી (માંસવ પદાર્થોનું જોરાકથી) જ શારીરિક વિકાસ થાય છે. તેથી એ નિશ્ચત થયું કે એ વનસ્પતિ કે પ્રાણીઓના કોષસમૂહોમાં પ્રોટીન, વરખી, કાર્બોહાઈડ્રેટસ અને ફાસ કપરાંત બીજાં કેટલાંક અદૃશ્ય તત્વો રહેલાં હોવાં જોઈએ. તે પછી ૧૯૨૦ સુધીમાં તે સાબિત થઈ ગયું કે રક્ષક તથા બેરીયોની તેગજ આખ્યાં અમુક હરેલોને જોરાકમાં રહેલાં અમુક તત્વો સાથેજ સંબંધ છે. અને એ તત્વો તે વિદ્યામિન છે, એમ પછીથી નક્કી થયું.

આજ સુધીમાં કુલ નીચે મુજબનાં વિદ્યામિનો ચોખવાં છે: વિદ્યામિન એ, બી કોમ્પ્લેક્સ (બી-૧, બી-૨, બી-૩, બી-૪, બી-૬, મેટાથેનીક એસિડ, ફિટ્રીક ફેક્ટર, કોલીન, બાયોસ, હેપ્ટર 'યુ', પેરાકોલીન) એક્ટોઝન તેમજ, સી, ડી (ડી-૧, ડી-૨, ડી-૩), એ અને પી. આ બધાં વિદ્યામિનોના ગુણધર્મો સા છે, આપણા કપા ક્યા દૈનિક જોરાકમાં ક્યાં વિદ્યામિનો છે ને ક્યાંનો આભાવ છે, તે નક્કી લેવાય તેો જોરાકમાં તેની પૂરવણી કરવાથી, શારીરિક શક્તિ મજબૂત તેમજ હરેલો સાગનો કરવાની શરીરમાં સક્તિ આવે. (યાહુ)

તા. ૩ સપ્તામન કશિરાનના વિરોધમાં હિંદુઓની હડતાલ, ૧૯૨૮ તા. ૪ જનારસ હિંદુ યુવિવસિદીની રચનાના, ૧૯૩૫ તા. ૫ ટ્રિસ્ટિસ સામ્રાજ્યનો બહુગાન બંધો ચંદ્રક વિદ્યોતિરિયા કોસ રંગાપવામાં આવ્યા. ૧૮૫૬ (જુન) આ બંધની માધુર્ય) તા. ૮ ટિફ્ટના અવનર જનારસ કોટ મેયોનું આંદાવાનના ખૂન, ૧૮૫૬ તા. ૧૧ વિજ્ઞાનના બહુરંગો ગસ આલ્વા એડીશનનો જન્મ, ૧૮૫૬ તા. ૧૩ બારીક કચ્છીની સરોગિની નામકું બન્ન, ૧૮૭૬ તા. ૧૪ ગાંધન મુદ્દથ માંદાનશાહ અકબર નામકું બન્નન થયો. ૧૫૫૬ તા. ૧૬ તિલેટ અને ગંધ એશિયાનાં કપરાં નેશનોમાંથી પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓના મુલ્યવાન પુરાતત્ત્વ અવરોધી શોધી કાઢનાર નિવસ સાહસ-ખેડુ વિદ્વાન રવેન હેડિનો બન્ન, ૧૮૫૫ તા. ૨૧ જગપ્રસિદ્ધ હીરા કાંઠીનૂર અંગેએને હાથ ગયો, ૧૮૪૬ તા. ૨૫ સાહિત્યના નવયુગના અગ્રણી સ્વિનર્ગદનું જન્મ, ૧૮૮૮ તા. ૨૮ હેલ્થબેનના એક વખતના સદ સફરી વિરોગેટ યાનેજ પિન્કોને આખાજોન નદી શોધી કાઢી, ૧૫૦૦

આ માસની બિનવિશેષ આશાહમ સિદ્ધાંત અમેરિકા પ્રમુખોની નાયા-લક્ષિતા જેનું નામ પામેલાનવવર મણીયા છે એ અપ્રાધગ સિદ્ધાંત આજે એકેએક અમેરિકનના હૃદયમાં આકર્ષનું પહેલું સ્થાન ધરાવે છે. મહાત્મા આપીછને બાદ કરતાં, આ ગુરૂનો કોઈ નોખું માણુમ જનનાં જોવા પુણ્યકેદી નથી નીવડતો એવે, કમલામાં કમલા અશ્વિચ,

વિશુદ્ધમાં વિશુદ્ધ મિતન અને નમ્રમાં નર રમણાવ ધરાવતો આ ગદાભૂત્રાવ નરોત્તમ છ. ૧૮૦૬ની ૧૨મી ફેબ્રુઆરીને ધરીબ મા-આપને ત્યાં જેનુદી પરમણના નોંસિત કીક માગડામાં જન્મેલો. માણવયમ માતા મરી જતા, નહિ જનું સાળા સિદ્ધાંત પામેલા આશાહમો સોળના વાચનચાથી જ વિકાસ સાર્યો, અને બીની, માલ-દોડીઓ પર ગમદી, કાકડુની, વગેરે કરનેકાસતો તે સવેરવ અને મામડાનો પોટ ગાસર બન્ધો, ને પછી ૧૮૩૬માં કાવદાની સનદ મેળવી ૧૮૩૭માં ગ્રિપટ્રીકમાં વસતત રાઠ કરી. ૧૮૩૪થી એ નંદેર છત્રનામાં મડ્યો અને પોતાની જુલિસેલિયી નસ-નેતા બનીને ૧૮૪૬માં લેકપ્રતિનિધિ સભામાં ચુરાયો.

૧૮૫૨માં ગુલામી સામે અમેરિકનને જેદાદ ઉપાધી ત્યારથી એના છત્રના બીને અને બીજીની તળકા રાઠ થયાં, અને પોતાના વિશુદ્ધ ગારિયના પ્રભાવથી જોતજોતામાં અમર જની ગંગા. ૧૮૬૦માં તે પ્રમુખ ચુડાયો, અને ગુલામી નાબદ નહિ કરવાની જક થઈ જેરેલા દક્ષિણ પ્રતિ સામે ઉત્તર પ્રાંતોને ઉડાવેલા આનર-વિમલનો અગ્રણી બન્ધો. છ. ૧૮૬૩ની પહેલી નવનુઆરીએ ગુલામીની બેડી કૂર કાળી મુલતો તેનો અગ્રવ દેરેલો બદાર મડ્યો. બીજે વર્ષે ૧૮૬૬માં તે કરી પ્રમુખ ચુડાયો, અને કપરી મુસીબતે નાચ અવિશ્રાંત શ્રગ ખેડીને ગુલામી સામેના મુદ્દમાં વિજયી નીવડ્યો. પછી એ વિજય પછી પાંચમે જ દિવસે, ૧૮૬૫ની ૧૪મી એપ્રિલ, વોશિંગ્ટનના કોર્ટ યોગેરમાં દક્ષિણ પ્રાંતોના વિદેસ જનનાના એક્ટરે ગોળીથી એનું ખૂન કરું

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પૌષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં, યૌ-પૃથુ, શીકાઈ એનું શેવન કરી શકે છે

મહારસાયન

રસસિદ્ધ, અણક, કેવડ, કસ્તુરી અને બીજાં દીવા, પાવન તે પૌષ્ટિક ઓષધ મેળવી લીલા સ્વદાસ આંખમાંથી જળાવેલુ મુશોભિત મુલાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણ

તેનું નિયમિત શેવન

કિંમત
જારવના પોટલો રૂ. ૧૫
૧૫ " " રૂ. ૨૫
૧ " " રૂ. ૫
લાંબું આયુષ્ય તથા મારી સ્વ-વૃદ્ધિ
આપી શરીરમાં જલ, તેજ તે શેવન પૂરે છે

ધરખાનું:

સયાનીરિડ

મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - બોલીલાલ અર્ચર - માંધીરોડ

દુકાન

જૂની મદાગળવાડી

મુંબઈ-૨

સાક્ષરયુગના એકમાત્ર અવશેષ

આચાર્ય જલપંતરાય કમ્પાઝરનાય ઠાકોર-કવિ, વિવેચક, ચિત્રક, બહુમુલ વિદ્વાન અને સમર્થ લેખક
એમાંનાં નીચેનાં પુસ્તકો મળી શકે છે.

બજકાર	રૂ. ૪-૦-૦	૪-૦-૦ રૂ. ૧	આપણી કવિતાઅનુદિ
ગોપીદાસ	૨-૦-૦	૨-૦-૦	કવિતાસિદ્ધાન્ત
કિમતી લુખાની	૧-૧૨-૦	૩-૮-૦	ઉપદેશ અને ચિંતાકાર નં. ૧
માલવિકાગ્નિમિત્ર	૧-૮-૦	૨-૦-૦	નવીન કવિતાવિશેષ્યાખ્યાનો:
રહસ્યો સોનેટ	૧-૮-૦	૧-૮-૦	તિલક
સોવિયેટ નવલુખાની	૧-૪-૦	૧-૨-૦	વિવિધ વ્યાખ્યાનો, મુદ્રણ ૧૬૧
દશનિયં	૧-૪-૦	૧-૨-૦	અંજાસાક્ષિમાર્ગ
લક્ષ્મી સમીક્ષા	૧-૧-૦	૦-૮-૦	પ્રતિદાસ વિગ્ગેશન

આમાં કેટલાંની બહુ મૂલ્ય નવરૂપ છે બીજાં કેટલાંની એકે નાક ચિત્રમાંથી મળી આવે છે તે આદો મોખાં મળી. આનું ફરી પ્રમાણ નિમ નવાં, લખાવાં જન છે તે પુસ્તકોનું પક લાભ મળે નરે આવા છે છે. માસિકોમાં દરદર અર્થે દરેક મળે લખાવાં સેવકોનું પ્રમાણે જ છે છે.

રાષ્ટ્રનું આણંમોલ ધન

જે પ્રબળ પોતાનું ધન પોતાના જ દેશમાં સાચવી શકે છે—તેને કેળવી પોતાના આંખનો માટે ઉપયોગ કરી શકે છે, તે દેશને કુન્યવી કોઈ શક્તિ ગુલામ બનાવી શકતી નથી.

- * નિર્ણય કરો કે દેશનું ધન દેશમાં જ રાખશો
- * દેશી વીમા કંપનીને જ તમારો વીમા આપશો

સ્ટાન્ડર્ડ જનરલ એર્યુ. કું. લિ.

તમને તમારા આ નિર્ણયમાં સહાય આપવા તત્પર છે.

આગ-મોટર-અકસ્માત-દરીઆઈ અને કામદારોના બદલાના વીમાનું કામકાજ લખવામાં આવે છે.

હેડ ઓફિસ : કલકત્તા

જનરલ મેનેજર

શ્રી યુ. એન. ચેટરજી

એરમાન

અર બ્રહ્મસાહ ગોએન્કા,

નાઈટ સી આઈ.ઈ.

કે. જી. મર્ચન્ટ

પ્રાન્ચ મેનેજર

૪૫/૪૭, એપોલો સ્ટ્રીટ - રોડ - મુંબઈ ૧

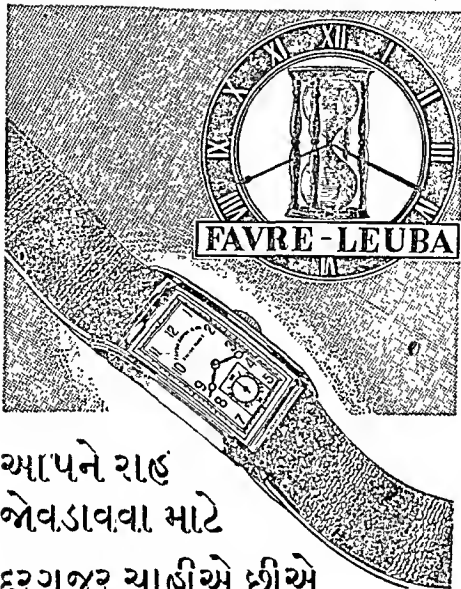
ટે. નં. ૨૨૦૪૮-૨૨૦૪૯ • ટેલીગ્રામ્સ: STANGENAL

અમદાવાદ શાખા :

શ્રી જસવંત મુતરીઆ

પ્રાન્ચ મેનેજર

વકીલ બિલ્ડિંગ - ચાર રસ્તા - આદીઆ - ટે. નં. ૨૩૭૮

આપને રાહ
જોવડાવવા માટે
દરગુજર ચાહીએ છીએ

‘કચોટા’ અને કાચા માલની વાત જાણ્યો ત્રણીએ તો પણ ફાવર લ્યુબા
ઘડિયાળ બનાવવામાં ઘણો સમય લાગે છે; કેમકે એકેએક ઘડિયાળ
કારીગરીનો સંપૂર્ણ નમૂનો હોવી જોઈએ. એટલે આપને રાહ જોવડાવવા
માટે અમે દિલગીર છીએ; પણ ખીરનું ધરણો તો એક દિવસ તમે પણ
ફાવર-લ્યુબાની ઘડિયાળના ચગરુર માલિક બની શકશો.

FAVRE-LEUBA

ફાવર-લ્યુબા એન્ડ કંપની લિમિટેડ • મુંબઈ • કેલેક્ટા

એટલે

ગુહસ્તુશોભન

પોસ્ટર

પોસ્ટર

કેલેન્ડર

બુકકવર્સ

ઈલસ્ટ્રેશન

ભીંતચિત્રો

લગનપત્રિકા

વિ. માટેનું વિનિધ

ચિત્રાંકન આપતું

સ્થાન

ગુજરાતી

આર રસ્તા - ખાડીઆ

અમદાવાદ

લોક માન્ય તિલકનગર સ્ટેશન થનાર છે

સ્થળ

ખેરજ ખોડીઆર ને સાળરમતી સ્ટેશનની વચ્ચે

નાની સરખી જમીન અને નાની સરખી મટુલી તે મધ્યમ વર્ગના હિંદવી માલિકીનો જન્મસિદ્ધ હક છે. બાહુઆતથોજનામાં કસાયા પહેલાં મકાન માલિક જનવું તે જ કૌટુંબિક અને વારમાઈ સિદ્ધિ છે.

હવા પાણી ને દરેક સગવડ સાથે તેમજ ખોજ ઉપાડી શકાય તેવો મુંબાઈ જેવો વસવાટ જોઈતો હોય તો મધ્યમ વર્ગે તિલકનગરમાં વસવું જોઈએ.

★ માસ્ટર પ્લાનના કાયદા છે તો તિલકનગરમાં મળશે જ. કારણ માસ્ટર પ્લાનમાં તિલકનગર આવે છે તે સ્પષ્ટાચ્છ છે. જો માસ્ટર પ્લાન ઝડપી ને ન્યાયી ને ક્રાંતિકારક હશે તો મધ્યમ વર્ગને સગવડભર્યો આધુનિક વસવાટ મળશે. માસ્ટર પ્લાન મધ્યમ વર્ગ ને મજબૂર બાહુઆત બનાવે છે, નહિ કે મકાન માલિક. તે માસ્ટર પ્લાનના લેખથી જણાય છે.

★ મધ્યમ વર્ગ માટે ને મજબૂર માટે વસવાટ માસ્ટર પ્લાન કરશે પણ તે બાકુતી હશે. તેમની ઈચ્છા મજબૂર ને મધ્યમ વર્ગ મકાન માલિક જાને તેમ લાગતી નથી, નહિતર તેથી યોજના રમૂ કરી હોત.

★ લોકમાન્ય તિલકનગર અમદાવાદથી દિલ્લી મેલવેનું માર્ગ ઉપર સાળરમતી સ્ટેશનથી તંરતમાં જ છે, જસ સવિસ, તત્તવવાળું પાણી, પાવરહાઉસ ને સ્ટેશનની સગવડવાળું આ તિલકનગર હશે. જમીન લેવલવાણી છે. માટે મધ્યમ વર્ગ ને મજબૂરોએ પોતાના ઘરમાં વસવું હોય તો જલદી પ્લોટ ખરીદો.

વધુ ક્ષેત્રફળ ને તે પ્રમાણે આંધકામ નહિતર હંક તે જ મધ્યમ વર્ગને હિંદ નિકાલ જેવું લાગે છે.

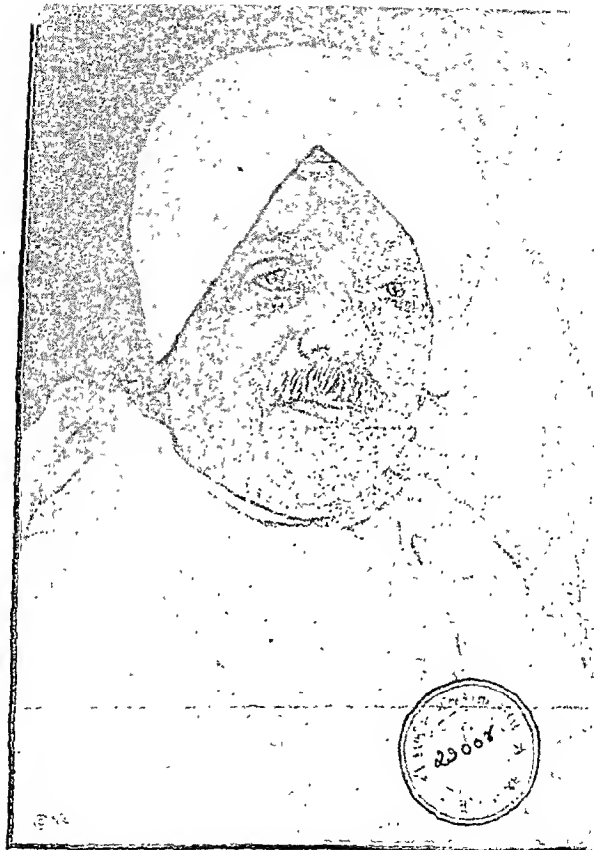
રેવાશંકર હરિશંકર ત્રિવેદી

મંત્રેશ્વર હિરેશંકર

પટેલ વકીલ એન્ડ ત્રિવેદીની કું.

૨૪૬૬ - બા

અમદાવાદ

(કિશોરભાઈ રાવળ)

સ્વ. જીવેશંકર મેધાણી

(અવધાન & માસ '૪)

કુલપતિ	મંત્રિ	જાણી	પ્રાણ	કુશળી
જુજીવી	સાથ	દેવાની	દેવાની	રસધારને
છોવે	મે	વાચનાં	આને	ગોણાનાં
સોરાળે	પુષ્પસિંહુડા	આદ	પ્રાણ	જાણિયા
પરોડ	કુર્ચી	કુર	જાણી	સ.સ.જાણી
સાંભળે	સ.સ.જાણી	સાંભળે	સાંભળે	સાંભળે

mythical from the 11th

(COURTESY OF THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART)

પાથેશિયાના દર્દ માટે
કીમતી ધનસ્પતીને વળા દુવા
દાંત
માન કરને કે ભીરે
હસાને હસીમાર
કીજિયે

સનટાન
દયા પાવડર
વેચવા લા
સ્વચ્છ

તાવ બરોળ તથા પેટના દર્દ માટે
નરોલ 204
એન્ટ્યુમિક્ટિક

નરોલ એન્ટ્યુમિક્ટિક

રબ્બરના સિક્કાઓ
તેજ પ્રકારના સિક્કાઓ આપવામાં આવે છે જેને
વેચી શકાય છે અને તેનાથી નાણાં બનાવવામાં
આવે છે. વધુમાં, આ સિક્કાઓને વેચી શકાય છે
જેનાથી નાણાં બનાવવામાં આવે છે.

દીપક રબ્બર સ્ટેમ્પ વર્ક્સ
૧૧૪ - રામપુર મોડીયા - અમદાવાદ

આપના નામનો તેવા સિક્કો, અંગ્રેજી,
ગુજરાતી અથવા સંસ્કૃત ભાષામાં, માત્ર સવા
રૂપિયા મોડીયા આપ મેરિટમાં જરૂર મેળવે.
ઓફર મળ્યે ફક્ત ૧૫૦૦ દિવસમાં મળશે

ચિત્રો

રવ. ઝવેરચંદ મેઘાણી (ફોટો)	નંદેન્દ્ર રાવળ ૫૬
વસંત (ચુ. ક. ચિત્રશાળા)	ત્રિવંત્રી મુખર્જી
નૃત્ય સમારંભ	કૃષ્ણાચાર્યા પાઠશાળા ૫૬૫

કાવ્ય

માનવાચના	રતિલાલ ધાપા ૬૧
યાચના	મહારંદ દત્ત ૬૧
મેતિ મેતિ	ત્રાણીલાલ દત્ત ૬૧

અધિવેશન

કલાકાર કૃષ્ણાચાર્યા	રવિશંકર રાવળ ૬૩
કાન્તિવીર ફોટો	વસંત દોશી ૬૪
રવ. ઝવેરચંદ મેઘાણી	૬૮-૧

જાતી

માંડા દાધીબે સારંગે	વિજયગુપ્તા મોર્યા ૬૭

લેખો

અસ્થિ-વિજ્ઞાન-૬ (અર્ધેન્દ્ર કુમાર માંગુડી) સો.અ.પ.માં વિવેદી ૬૬	
દાર્દન	ચરોધર નર્મદાદીકર મહેતા ૭૧
સંસ્કૃતિક એસિડ	નરસિંહ મુ. શાહ ૭૬-૧
આપણી વનસ્પતિ-૬ (૧) અશોક	નરયેતીલાલ દેવસંકર આંજી ૭૬
પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર-૭ (૩) નૃત્ય અભિનય	પ્રાચીન પ્રિયદર્શી ૮૦

વિજાગે તથા પ્રકાષક

માનવદેહનાં માપ (ચિત્રમોહ)	૧૦
મનુષ્ય એટલે શું? (માસિક મનન)	રતિલાલ મે. વિવેદી ૧૨
Our Friends Abroad-સરેશી મિત્રોના મતે	૭૫
કરોઈ	૮૦
માધુકરી	૮૧
આ માસનું વખત-૧૫) પાપટ	૮૧
આ માસ ઉત્તિદાસમાં	૮૧
વિદ્યાનિન 'અ'	નરપરલાલ શાહ ૮૮
ઉપનું પાનું	૮૫

આહવાને

કોઈ આકર્ષક કારણે એક મોડે ન થયા દોષ તે 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી
વારીએ જાહેર પડે છે. અદ્યે તે અવસામાં આ ન થયે તે વાસ્તે તેની કસિયાદ
કરવી, અકરમાતે ગુપ્ત મેળા આંગેની ફરિયાદોને, અમારી પાસે નહીં દોષ છે
ત્યાં સુધી તે પદોષો વજવાનો અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. પરંતુ એવા ગુપ્ત
મેળામાં કોઈપણ એક જાહેરપાઠ કરી આપવાનું કશું અંધન અમારે માથે રહેતું નથી.

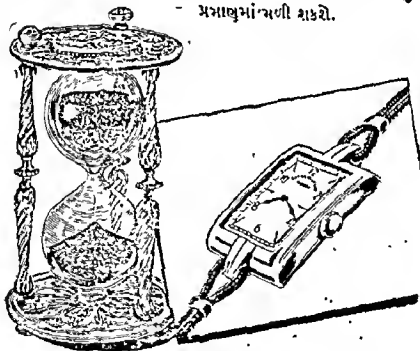
કુમાર કાર્યાલય વિનિમિત્તે વારંવાર તમારું મુકક અમે પ્રકાશક : અમુકાત 'પાપટ'માં રાખત.
મુદ્રણ-પ્રકાશનવાળા કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય પિં. ૧૪૪૪ રામપુર અમદાવાદ
અનિલ લખાનામ, ૭, સરદેશમાં શ. ૬-૦૦ આપવાર કિલિસ, મુદ્રક-લલના માર અમદાવાદ.
અહેરજનરના સોલ ઍન્ડ- મેસર્સ સાયબરિટિક પબ્લિકેશિન કંપની,
એટલે સુધીક અમે, માંડીદેશ, અમ. ૧૫૮.

કુમારમાંનાં દોષ લખાણો, ચિત્રો અને ફોટો કોર્પોરાઈટથી રક્ષિત છે

સમ અગત્યનો છે.

રેતીની શીશી વાળી ઘડિયાળ અને સૂર્ય-
યંત્રોથી વખત માપવાનો જમાનો ગયો-
હવે તો સમય મિનિટોને હિસાબે ગણાય
છે. એટલે જ દરેક જણ મુંઝર દેખાવાની
અને ચોક્કસાઈપૂર્વક સમય આપવાની
ગંરૂતીવાળી ફાવર-લ્યુબા ઘડિયાળ માગે
છે. કમનસીબે ફાવર લ્યુબા ઘડિયાળોની
હજી ઘણી અછત છે; પણ એક દિવસ
એવો જરૂર આવશે કે જ્યારે તે પુષ્કળ
પ્રમાણમાં જાણી શકશે.

FAYRE-LEUBA

ફાવર-લ્યુબા એન્ડ કંપની લિમિટેડ • મુંબઈ • કલકત્તા

હિંદના શુભાળના બાગની સવારની સઘળી
ખૂશખો વિનોલિયા વ્હાઈટ રોઝ સાબુ તમારી પાસે
લાવે છે. તેનું મુલાયમ, ભરપૂર શીલું આનંદ તાલુક
આમરીને માઈવતાથી સ્વેચ્છ કરે છે—અને
તેની સોરભ તમારી આસપાસ મનોહર પરિમલ
ફેલાવે છે. તમારા સૌંદર્યની શ્રદ્ધિ માટે તમને
બીજો કાંઈ વધારે સારો અને વિશિષ્ટ સાબુ મળી
શકે નહિ. વિનોલિયા વ્હાઈટ રોઝને તમારો
માનીતો સાબુ બનાવે.

વિનોલિયા વ્હાઈટ રોઝ સાબુ

એમર્સ એન્જનીયર્સ

ઇલેક્ટ્રીકલ ઇન્સ્ટોલેશન
ડીઝાઇનર્સ એન્ડ કોન્સ્ટ્રક્ટર્સ

ખાડિયા • ચાર રસ્તા
૨. નં. ૩૨૬૪

★ અમેરીકન પ્લાસ્ટીક
વોલ અને સોલિંગ ફીટીંગ્સ

‘રેડીઓ’

ઇલેક્ટ્રીક લેઆઉટ
ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ

‘મરેલી’

ના-એસીલેટીંગ
રબ્બલ ફ્રેન્સના ડીલર

તમારી ઇલેક્ટ્રીકલ જરૂરિયાત
માટે અમને મળો યા લખો

એલિસ બ્રિજના સુરમ્ય વાતાવરણમાં
બરચક સંસ્કારી વસ્તીમાં

વૈરાટનગર

સ્થળ
સ્થાનકવાસી જૈન સોસાયટીની ખાલુમાં
વાડજ-એલિસ બ્રિજ

સર્વે નંબર ૨૫માં વસે છે

૪૦૦ વારનો પ્લોટ
કીંમત માત્ર રૂ. ૬૦૦૦

વિગત માટે મળો :
બૃહદાસ સી. પટેલ

નૌનિગ ડિસ્ટર

મોહી પટેલ એન્ડ કું.
માગીવાડાની પોળ • શાહપુર • ધર નં. ૨૩૦૬
અમદાવાદ

ચોજના તૈયાર થઈ ચકી છે

અણુભોખનો શોધ કરી મિત્ર રાજ્યોએ દુશ્મનોને દફનાવ્યા 'મુકુલ સ્નર્ક'ના શોધ કરી 'મહાસુગંધી સ્નર્ક વર્કસે' દાંતના દર્દોને દફનાવ્યા

દાંતની સુંદરતા અને સ્વચ્છતા માટે જેજેતરવો ખુબ અસરકારક અને સચોટ માલમ પડ્યા છે બધાં આ 'મુકુલ સ્નર્ક' દુધ પાવડરમાં વાપરતામાં આવ્યા છે. એક તો તપકીરના પોતાના અને અને બીજા તેમાં બળતી ઓપધિઓના, એમ બેવડા શુભોધી આ તપકીર એક અમલકારક જ બની છે. દાંત પરની ભુંડીભુખ ખેરી, દુઃખતા હલતા દાંત, દાંતમાંથી નીકળતું લોહી અને રક્તી, મોઢાના અવાળુ, પેઢાનું ચઢી આવવું વગેરે દાંતના તમા મોઢાના દરેક રોગો આ તપકીર દાંત ઉપર દાખવાથી કે ધસવાથી થોડા જ વખતમાં મટી જાય છે. તપકીર છે છતાંયે દુધ પાવડર જેવી જ સ્વાદિષ્ટ હોવાથી તેનું નામ 'મુકુલ સ્નર્ક' દુધ પાવડર' પડ્યું છે. તપકીર પસવાની ટેવ નહોતી તે પણ સહેલાઈથી વાપરી શકે છે. નિશ્ચય તો તપકીર પોતે જ કંઈક ન પહોંચી શકાય એટલા ઓડરો આવી રહ્યા છે. તમે પણ તમારો ઓડર મોંઘાથી નાખવા માટે લખો. કારણકે ઓડરો પુરુષો હોવાથી કમસર મોઢાવાનું ધોરખ રાખ્યું છે. દસ તોલાથી એકડીનું લી. પી. ધમ્મ શકતું નથી. ૫ અને ૧૦ તોલાના સુંદર ટીન પેકીંગમાં ત્રણ રંગના રૂ. ૫-૮-૦. વેપારીઓ માટે સરળતા કરી આપીશું. લખો :

મહાસુગંધી સ્નર્ક વર્કસે (ધાળકિયા રણછોડદાસ ઝીલુભાઈ) સિદ્ધોર
(મહિલાવાડ) B. S. R. J.

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ જળવાન જાને છે, ધોળા વાળ કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં વાળ ઉગે છે, જોડા મટે છે, ચાદશક્તિ અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે. ગાઢ નિદ્રા આવે છે, માથાનો દુઃખાવો મટે છે. દરેક ઝટપટમાં જીતેના, પુરુષો અને જાળકો માટે મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બોટલીના રૂ. ૩-૮-૦ નાની બોટલીના રૂ. ૨-૦-૦

અધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ • સેન્ડરર્ટ રોડ
સુંબર્ઈ-૪

સ્વાદિષ્ટ
ખતાવનાર

સ્વરિત
પાચનકારક

ચોખ્ખું

વિશામીનવાળું

તમને તાકાત આપવા સ્વાદિષ્ટ
કઢીમાં મસાલા ઉપરાંત કંઈક
વધુ ચીજની જરૂર છે—તેમને
ડાલ્ડાની જરૂર છે !

તમારો ખોરાક વિશામીનવાળા ઝાડાથી રૂધિરોસો હોય એ
આપણલરી પસંદગી છે. આ સત્વર પાચનકારક સંધવાતું
સાધન સાદી વાનગીઓને ખુશખોદાર સ્વાદથી સમૃદ્ધ કરે
છે—તે દરેક ગૃહિણીને આવી સાદી વાનગીઓમાંથી સંપૂર્ણ
સંતોષ મેળવવામાં મદદ કરે છે. ચોખ્ખું ઝાડા તેના જાણીતા
પોષિક સત્ત્વોથી તમારો લંબેશનો ખોરાક સુધારે છે અને
તમારા કુટુંબમાં તે વધારાની તાકાત લાવે છે.

જાણ્ય પામવલ (ફક્ત અંગ્રેજીમાં) ની મદદથી તમારી બેરાનું
આયોજન કરો. તેમાં તેમના ખોરાકો તરતો માટે મસા
લાયેલી ૧૫૦ ફરારિટ્સ દ્વારા દિલી વાનગીઓની આદિતી
છે. તમારી નકલ માટે ૪ આનાની ટિકિટો Dept. ૬૩૭
P. O. Box No. ૩૫૩, Bombay, સરનામે મોકલો.

ગાનયાચના

• ઝંઝારી •

હેને ગાન કરાળું,
મૈયા ! હેને ગાન કરાળ.
શ્રુતિએ શ્રુતિએ આગિયા ઊઠે,
શળહે તારકમાળ;
તાને તાને દીપક પ્રગટે,
આસાપે અગ્નિ આળ:
એવાં હેને ગાન કરાળ-મૈયા૦
કમળદંડે ત્રિશુલ કૂટે,
ફૂલમાં વજ્રની ધાર !
હિમમાં પ્રગટે ભેરવ છંદે
સિન્દુરિયા અંકાર !-એવાં૦

ખંસીના છિદ્રે શંખ ફૂંકાયે,
વાયુએ ઝંઝાવાત;
પ્રાણુના સ્થંધે ચોચિત ઊઠે
સાયરના ધુધવાટ-એવાં૦

માનવીહેયે સગ જળે સો
આનંદની ગીતધાર,
રૂદ્ર સ્વરૂપે વહેવા લાગે
અક્ષણાયે અમદાર !-એવાં૦

ઉજ્જડ વનમાં આગ પ્રવેશે,
મૃત્યુએ મહા ઉર્જાસ !
નદનવન શા સહાય ન ત્યાં સુખી
તારા આ ઉજ્જડ વાસ-એવાં૦
રતિલાલ છાયા

આરાના દીવા આલવાયા પ્રભુ !
ચૂસવે પવન-ગ્રી;
પ્રેતના ધેરા પડછાયા પ્રભુ !
ઊંઘે મગન ગરી :
ગાનવને ઉર ધાર નિરાળી
આવની પ્રલય-ધરી.

વાયવ-ઝપટે ધૂળતી મારી
હુદ્ર દીન આ વીશ્વા;
એક અભિપ્રી ચરણ તારે
તાર છેદે એ ત્રીણા :
અક છેદે અંતી મારે વેદના
કરણી-ચોચને બીના.

અટવાતાં અમે અંધકારે પ્રભુ !
વાસના યેનના દાસ;
નિબ્ધ દાસે નિબ્ધ પ્રદાદે પ્રભુ !
કરેલ નિબ્ધનો દાસ :
તારા જ દાનને અપમાનીને
રૂઢવા છવન-ધાસ.

જ્ઞાન કશું નહીં જ્ઞાન કશું નહીં
તિગિરે નળે ઢળી;
પરીજા પાશની દાય આ ! અધારે
પ્રલય-પથે ભળી :
અજેલી આશને ચેતવવાની
કરણાસભર પ્રેમ શાખાની
અર્ધી નહીં રખ નાથ આ ! ધારે
પ્રગટે દીવાસળી ?

અકર-દ રવે

‘નેતિ નેતિ’

મારાં કાંચેા જનસકલકેંકેં અથે ના વિરાજે,
ના ઓતોના કલરવ અથે કુંજકુંજે નિનાદે;
સુકે-ચેલા સપરેપીરને લાગે દેવા ન કાજે,
મારાં ઓતો નહિ અટકશે નૃસિયા પાદપાદે.

કેરીચૂકયાં પચિક જનને આસા પાવી ન વાળી,
સેલા કેસા મળજુ અગિયે ચીત આવાં ન આવા,
પીળા પોચા પદ્મલિલને કાંચમા લાણી લાળી
ના કે આસા ક્ષવ કરશે સંતિવા અથ દાવા.

અંધુ બ્હેની જનક-જનની ગિરવા રમેદભાવે,
ચેસાઝલી કુસુમકળીમાં પ્રેમનિયમ-માવે,
ત્રિદાદિલી નિત જગવનાં જટયમાં આપે સાવે,
ના ઝાંઝેતાં ક્ષવત્રણે ભક્તિનાં પુષ્પ-પાવે.

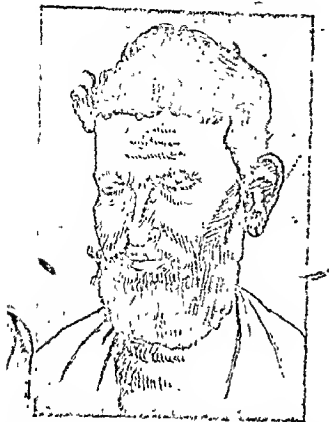
જંઝા જેવી જટમયલમા મેકે સા રથેયે ભાવે
‘નેતિ, નેતિ’ આવશ્યવબલે ચીવતા પ્રાપ્ત ચાવે.

વાલીલાલ ડગલો

(માર્ચ ૧૯૪૭, ૧૧)

આવતી કાલનાં નાગરિકો માટેનું આજનું અગ્રણી માર્ગિક

હિંદમાંની બ્રિટિશ સરકારને સામે ઝોડવે હાથે પહેલો સશસ્ત્ર બળવો બજાવનાર

ક્રાન્તિવીર

વાસુદેવ બળવંત

બહારવર્તના રવાતંત્ર્ય ખાતર સરકાર પ્રયત્નો પણ એ દેશ-બંધાઈ કર્યા છે; પણ એ, એમાં શોદી-હુતાગા-પચા છે. એવા પી-દેમાં વાસુદેવ બળવંત ફરક આપી હતા, જે વખતે રવાતંત્ર્યનારૂં દુઃખ લોકોને સાવલું પણ ન હતું, એરૂં જ નહિ પણ બ્રિટિશોનાં ગુપ્તશાન કરવામાં બંધારે મિશિન વર્ગ મશાવ વતો તેવે વખતે એરૂં દાલે એ વીર પુરુષે બળવો ફફડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો એમાં જ એની અખ્યાત છે. એ વર્ષ ૧૮૯૫માં મહારાષ્ટ્રે એમની જન્મ સલાબી કરવી એ બતાવે છે કે દેશે એમના કાર્યને પિઠાવ્યું છે.

મુંબઈ પાસેના કુશાળા ગિરિદાસ શિરડોજી માળના એક ક્રાંતિ-માન કુટુંબમાં વાસુદેવ બળવંત ફરકેના જન્મ થયો નવેમ્બર ૧૮૮૫ ને રોજ થયો. શિરડોજીની નજીકમાં દત્તાના નામનો કિલ્લો છે, ત્યાં એમના દાદા અનેતરાવ ૧૮૨૮ સુધી, એજે કે મહારાષ્ટ્ર-માં એમેજીઅમર રિષર થયો ત્યાં સુધી, કિલ્લેદાર હતા. કુટુંબ પાસે પૈસી સારી હતી, પત્ની બહેનો હતી અને પંચસો જેટલું પશુપાન હતું, એટલે વાસુદેવ બળવંત મુંબઈમાં બેઠેલાં હતા, એમનું મેટ્રિકલ ક્યાંબુમાં વાટર (મેટ્રી) ને ત્યાં હતું, જે તરફના કામ બંગાળ તરફ ખૂબ પ્રેમ રાખતા, પહેલાં દશ વર્ષ ફરકે મેટ્રિકાળમાં જ રહ્યા. રવાતંત્રે ભારે માર્ગપોર-હવા એટલે બળવાની દાતા હતી જ નહિ. એમ કહીએ તો ચાલે. આપો દિવસ બહારતા, ઘેર કે બજારની મા-કીએ દોડાવતા, મિત્રો સાથે દાહાથોરી કરતા, અને સર્વિસ મુજબ થયે આવી તરીકી બચવા ખાતર ક્યાંક બસાઈ જતા. જે જ વખતે એમને કચરતોના ખૂબ રોજાન હતો, પણ વર્ષનાં હતા. આરે પણ બસેર કુખ સહેલાઈથી પચાવતા એવું નાનગણી એમનું શરીર હતું.

મુંબઈમાં તે વખતે ડોક્ટર વિલ્સન નામના ગિરનારી એક પ્રાથમિક નિયામક ચલાવતા, થોડા દિવસ ત્યાં બંધી મા-વધિક કેળવણી માટે તેઓ પૂતા તેમજ મુંબઈમાં રહ્યા. માત્ર અંધેજત્રણ જ શિરડોજી એ અભ્યાસથી પણ અંધેજ કપર એમણે સરસ મધ્ય મેળવી લીધેથી, પહેલાં તે એમને એવા વિચાર હતો કે એક એ-બળીવાળી વાળિયાની દુકાનમાં ગુમારતા તરીકે કામ કરવામાં મરા પડશે. સદ્ગુણને એ વિચાર બતાવેતા, અને ૧૮૯૫માં એમણે મુંબઈમાં છ. આઈ. પી. રેલવેમાં ૧૦ રૂપિયાના પગારે નોકરીની સરખાત કરી, પૂનાર પછી થોડે મોડેલક કોલેજમાં કારકુની કરી. ૧૮૯૭ના અરસામાં એમણે પૂનામાં 'મિલિટરી કોલેજ'માં એડિસ-માં નોકરી લીધી અને ત્યારથી એમના કાર્યની દિશા એમને મળી ગઈ.

પૂનામાં તેજો નોકરી કરતા હતાં એ દરમ્યાન એમના મહા-સાધુની રવાતંત્ર્યના અવરોધો એજ સવ વેલવતા વિચાર એમના મનમાં આવવા માંડ્યા. પછી એમણે સંસ્કૃતનો શોડા અભ્યાસ કર્યો. ૧૮૯૮માં માતાની સખત બાપરીના સમાચાર એમને ગળવા પેરે જવાની એમને તીવ્ર ઇચ્છા હતી, પણ કેટલીકે જવાની રજા આપી નહિ. છેલ્લી ધકીએ માતુશીને મળાવું નહિ એનું એમને ખૂબ દુઃખ લાગ્યું. સરકારની નોકરી ન કરતો હોવા તો મશગુલથીએ પડેલી માને મળી સજાત એ વિચારે એમને સતાવી રહ્યા અને સાથે જ

૨ બકાવળી માણસોની નિયતિ દમેશા સમગ્રિ પારવેશ બળવતા નહ જોવી હોય છે. ત્યાં સુધી એ લોકોની નજર આગળ હોય ત્યાં સુધી એની કદર થાય છે. અને એ નિશ્ચય થાય એટલે લોકો અને એની તબ છે એની અભિનયકતાનાં અંતરે તેટલું પર્વત કરીએ તો પાણ એને વિષે મોઢને ચેકસ ખવાવ આવી ન શકે. એક સરકારથી પુરુષ પોતાનું કાર્ય કરી નિરૂદ થાય કે તરત જ બીજે એની જગ્યા લે છે તે એણે અધર મોઢું કાર્ય આગળ ધપાવે છે. લોકોની કદિ દૂરી હોવા છે તેથી તેઓ વર્તમાન સરકારથીએ ડેરે બૂતકાળના પુરુષોની બોધી સરખામણી કરી પોતાના આત્માના નેવાઈને વખાણે છે. બૂતકાળના મહાપુરુષોનાં કાર્યનું મુકવાડન કરવા એ એવિદાસિક દષ્ટિની જરૂર હોય છે એ દષ્ટિ આગે જ બંધા-માં હોય છે. અને તૂટા વખતના નેતાના મતલબ સાથે આત્મા લોકોને મતલબે હોય તો એના કાર્યે સાચા રીતે મુકવવાનું થલું મુરદેસ આપવા કેટલીકવાર અગત્ય બને છે. શાસ્ત્રીય દષ્ટિ કેળવવાનો ડગમે અધિકાર છે એવા પણ આ વિષય તરફ કહાસીન હોય છે.

મહારાષ્ટ્રના આદ્ય ક્રાંતિકારક વીર વાસુદેવ બળવંત ફરકેના અરિત વિષે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ઉપરજણનેલા વિચારખત જ મનમાં આવે છે. આને આપણે અંદિડાને એ. નિયંત્રિતને સાધનો તરીકે એકાદા હોવાથી સરાસ બળના કે રખ પાતવા ખ્યાલથી જ આપણે બેઠેલાં છીએ, અને દિશામાં માનતા લોકોને-પછી બલે એ સંકેતો વર્ષ પહેલાં થયા હોય, બલે એમણે આતેત્ર્ય પાદે પ્રાણ હોવા હોય, તોપણ-આપણે ગાને બેસીક દેશકર્તા તરીકે એજ-ખવાવ શિરાઈએ છીએ, આપણી આત્મની વિચારપ્રણાલિમાં રંમથી બૂતકાળને રંમવાનો પ્રયત્ન કરવામાં બલ થાય છે એ આપણે સસજ શક્તિ ત્યારે જ સાધતોની અંતેકતા આપણે મગછ્યું અને પર-મતસદિપણના શીખણ.

સારકાર પર તેમનો સૌથ અબૂધી લાકડાં. ભદેર જીવન જ નહિ, પણ ખાનગી જીવન પણ તે અરકાર આગ શૂંળળાથી નાળો તો એને ફર ફરની જ લેખેએ અંશ તેમને લાગ્યું. સાથેસાથે દાખની ભૂતની બંદા-જાણી પણ સાંભરી; અને ત્યાર પછીની દશા તે હેવાની હતી જ પૂર્વજોના વેમવનો અને અધિકારને કે સત્તાએ નાશ કર્યા એ સના આજ પાતાને માના દર્શન કરવા જ્યાની રત્ન પણ આપવા ના-ખુસા હતી. એમની જોએના પછી અંશ એમ તે દિસએ રાજ્યનીય પારતત્ય ફર કરવાના એમણે નિશ્ચય કર્યા.

અને તરત જ એમણે પૂનામાં યુવકોની સંઘરના કરવાના પ્ર-યાનો આરંભ્યા. યુવકોને ભેગા કરવા, એમને સમજવવા ભયભી કરવા, એવાનાં સારીર સુખજી, આત્મવા આંગને ગદ્ય કરતી, એમને તલવાર મસાવતાં શીળવળી, નિશાનળાજીનું ડોન ન્યાપતું, એમા જ એ પોતાનો વખત માગતા સેકરે જીવાનાં એમના તરફ આકર્ષાય. પર્વતની કેરીની પાનુગા આપ્યા આજે કે કંઈયેસાનકેરી તરીકે આજખાલ છે ત્યા આ બધુ આજી. પૂનાના એ ખાનગી ત્યારે ખિલકેસ વડેની ન હતી ન મગા પણ એમનું પ્રચારકાં આજી. સદાસિવ પેઠમાં મુરશીધરનું નાળીયું સદિર છે. ત્યાં રોજ આજે તેઓ જ્યા. બીકે કંઈયે સારી ને આપણી કરતા. મગના મોતાજાના એ વખતે જીવાનીમાં પ્રવેશ કરતા કોકમાન્ય રિજક પણ હતા એમ કંઈકના પાનીએ લોકોને કહી હતું.

૧૮૭૬-૭૭માં મદારાપૂર્વા મોટો દુકાળ પડ્યો. એ વખતના જીવનકાલે બનાવોથી તે વિદુષજ ગઈ ગયા અને લોકોની સહાય અજે આમા મદારાપૂર્વા કર્યા. પોતાના આત્મચરિત્રમાં અજેએ છે, 'એ દેશમાં આપણે જ્યા ત્યાં તે જ દેશમાં આપણુ જ્યા બા-ધવે જ્યા. એ લે કાને ખાવાનું મે ન મળે, આપણે દેશ અમે-રિકાની જેમ અમેરિકા લોકોની પસાલત માય અને આપણે કૃતસની માફક પેટ ભરતા રહીએ એનું માય મેાર પહેલાં જ હતું મરી નહીં અને મરેશ્વર પામે જઈ બારતના દેવાતંય માટે કરિયાલ કરે એ વધારે આકે. . . મગમાં બંદોડા વિગારો આવતા. હાલતે જતો ત્યાં, નહાવા મેલતો ત્યાં. આફ્રિકનું કાગ કરતો ત્યાં, જમની વખતે, કીધમાં પણ (અને કેટલીય વાર તે વિગારોને લીધે કસાડો મુખી હીવ જ ન ખાતની) મગમાં એક જ વિચાર આવતો કે એ લોકોને—અમેરિકાને—કેવી રીતે નાખદ કરવા.

કાઠ પછી રીતે દેવાતંય મેળવતું. એમ નિશ્ચય થયા. મનુષ્ય-બળ અને બીજી સાગરોની જરૂર હતી. વખત મળે ત્યાં આગર-આગર જતું, બેરોને બેગા કરવા તથા ત્યાતંય મેળવવાથી એ-મની બધી અપેક્ષાઓના નાશ મરી અને એમને સમજવવા, અને એમને પોતાના હિમ્મત આંશિતવમાં સદકારી બતાવવાનો પ્રયાસ કરતો એ એમના કાર્યકમ મઈ થયા. રામેશીય લોકોએ જીજ્ઞાસા લગાડી એમને મદારાપૂર્વા પછી એ. એમની માફ મળે તે પછી મઈ મઈ એમ એમને લાગ્યું. એટલે પૂના પાસેનાં આગરંજોમાં વસતા રામેશીયોએ એમણે એક ઉકાણે જમવા બોલાવ્યા અને સ-હકારની માગણી કરી. વિચાર એવો હતો કે બની શકે ત્યાં થાકો પાડવી, પેસા બેમા કરવા. રાજો ખરીદવાં અને જૈન્ય ખનું કરવું, જેથી દેવાતંયખસિતો માર્ગ સહેલો થાય. પેસામાં અંત પછી રામેશીયોનાં સંજો તો ધરમાં કાલ જ ખાતા હતાં. ફરીથી એ વાપરવાની અને હંદ જલાવવાની તક રામેશીયો સમના મુખને કે તેમાં તરત જ મેવાર થવા.

૧૮૭૭ના કેપ્તુજીયા કંઈકે રામેશીયોની મદારી બજતો

ભદેર કર્યા. ધામારી માગ લંડવામાં આવ્યું. અને પછી તે વાદે. નિળજામાં, હરણે, વાંદખેડ, લોણી એમ એક પણ એક માગનો વારી આબ્યા. એક મહિનામાં તો વાસુદેવ જળવતનું નામ મદાર-રાપૂર્વામાં ધરધરને રાખદ મઈ મળ્યું. મે માથુ મુખી આ બધું અપ્રતિ-હત આદેશું. સરકારી પક્ષનાં તથા ઍંગ્લો-ઈન્ડિયન પક્ષોએ બમાબમ ફરી મુખી કેટલાં મે આમામાંથી બીકના માયું ખેડેતાંય દિવસન હતી. મોસા લોકો બીકને મામ મુખી પુના ને મુંગાહ આવી રહ્યા. કંઈકે પકડવા સરકારે અનેક કાંડાં મદાર્યા પણ સજતા મળી નહિ.

રામેશીયોના કંઈકેના સાથથી તરીકે એમની સાથે રહતા ખરા, પણ તેઓ કાંઈકેના કૃષ્ય આદરો સંગ્રહ શકે એમ ન હતા. દેવા-તંય મેળવવા ખાતર શસ્ત્રો મેળવવાં લેખેએ, અને પેસા વચર રાજો મળી શકતાં નથી એટલે જ લૂટ ચલાવવી લેખેએ, એ વાત એમને અજે ભતરની ન હતી. એમને તેો લૂટ ખાતર લૂટ જવાવવામાં જ વધારે મગા પડતી. જો મળે તે બધું નેતાને મેળવી હેતું અને પછી એ આજે એટલી માત્ર રાજ્યો જોએ કરાર દેતો. પણ આજખજીએ એમ બન્યું કે લૂટના ધણેખરો માલ તેઓ પોતાની પામે રાખતા ને કંઈકેના દાથમા ક્યુ આવત જ નહિ, એટલું જ નહિ પણ લોકો-ને રત્નલના ન લેખેએ એવી આજા હોવા કલ્પેનેજો લોકોને દેશન કરતા. માથી આ જળવળ પ્રતી લોકોની સહાયબુધિતરી શકી નહિ.

મે મહિનામાં કંઈકેના જળવાની પસાકાશ આવી મઈ. તરીકે ૮, ૯ અને ૧૦મી એ પાસે. ચિખરું અને પળરે બાગ લૂગાં. ઉછા મામમાં એક ધરમાથી જ રાજો કપિયાની મિલકત લૂકાઈ અને ૧૩ મીએ તેો જોએ એક જતાવ બન્યો કે જીંધી આ જળવાના સમાનાર છેક લડન મુખી પદોથી મયા. તે રાત્રે પૂનાની બુધધાર પેઠમાં એક બન્ય પ્રાસાદને આગનાક આગ લાગી. 'આજે કંઈકેના લેશે' બીની અકથા તરત જ ફેલાઈ, ત્યાં વિદ્યાગળામ મહેલમા આમ તરીકે અપીનાં સમાનાર આબ્યા. અગલદરોના દોશકોડા થીકે મયા. આજ લગાડનાર માબમ પકડાયો એ કંઈકેના મિત્રની કન્યા; એટલું જ નહિ પણ એનું નામ રાનદે હવ. એટલે સરકારને રાક પ-ડ્યો કે ન્યાયમૂર્તિ રાનદેનો પણ એમા દાપ હોવા લેખેએ. તરત જ રાનદેને ત્યાંથી જહલવાગા આવ્યા અને માગમાં કંઈયે ભદેર થયા. પણ કંઈકે આખાદ છટકી મયા હતા.

કંઈકેને મકરી લાવવા માટે ભદરો રૂપિયાનું દીનામ ભદેર મળ્યું પણ એ ભદરોતરનું બદાર પડ્યું ત્યાં તેો કંઈકેની સહાયબુધિ બીનું એક ભદરોતરનું બધે અગકવા માટેનું એ વખતના ખર્બર સરકારે ટેકપલનું માથુ લાગે અને મોટું દીનામ આપવાનું એમાં ભદેર કરવામા આવ્યું હતું. મેસા જ અને મેરેકેસ ખાતર બજતો કરવાની લોકોને એમા હાલક હતા અને સારકરે મું કરતું લેખેએ એ વિષે દુકમ પણ આપવામાં આવ્યા હતા. સરકારે દલે મૂખ એટલી શકે એમ ન હતા. સરકારે આખરી દીનામ આમામાં, મેસર ડેનિયલ પાસના આપ-સિયરે મોસા જૈન્ય સાથે બજતો હાળી દેવા માટે નીમગવામાં આવ્યા.

મેસર ડેનિયલે કંઈકેના પીઠો પકડ્યો. અમુક ઉકાણે કંઈકે છે એવા સમાનાર મળે કે ડેનિયલ ત્યાં રોકી જતો. પણ કંઈકે દાથમાં આવતા નહિ. એ મહિના એમ માથું. મેસા ભદરી કંઈકે કાંવાં છ પકડે જતા. પશિખાને એમને જ્યજવામાં બરહું પડ્યું. કંઈકે અને સદકારીએ આદવા માયા અને અદવા બની અનેક વિપતિઓ વેઠ-વાની આવી. હજ યે એમને સોદિવામાંનું મેન વ ખનું કરવાની આગા હતી. લોકોને એ ખૂબ સમજવતા. પણ એ સમજવત ખામ મારતન મની નહિ. કંઈકે એક ત્રાગમાંથી નીકળી બન્ય અને ચાર જ કસાદ

પછી ડેનિયલ ત્યાં આવે એમ ધમ્મીવાર બનતું.
આખરે ડેનિયલને એકસ આજી મળી ગઈ કે કંઈક અમુક દિશામાં પ્રવાસ કરે છે, અને એ બનાવ આજીબનીય. કંઈક એક માટે પહોંચ્યા. ત્યાં એમનો એક મિત્ર રહેતો હતો એને ઘેર જઈ એમણે આશરો માગ્યો. મિત્ર કબૂલ થયો. વાત છાની રાખવાની હતી. પણ ધરમાં પત્નીને તો કહેવું જ પડે ને ? સાંભે ડિગર પત્ની ખોંદરમાં કંઈ સંજોગવા ગઈ. ત્યાં એક બ્લેન પછી બેઠે વાતો કરતી હતી, ત્યાં બલથી તેનાથી બોલી જવાયું કે કોઈ કંઈક આવ્યા છે. બ્લેન પછીના પતિ બોલીસમાં હતો. તેથી ઘેર ગઈ અને પતિને વાત કરી એણે તરત જ સમાચાર મોકલી દીધા. ડેનિયલે પોછા પહોંચ્યા. મિત્ર પત્ની ઘેર આવી. મંદિરમાં શું બન્યું તે કોણ બહુલે કેમ પતિ પાસે જાણી. કંઈકને કહેવામાં આવ્યું. રાતનો સમય હતો. મિત્ર થયે જ દુખી થયો. ખખ્ શું થાય ? કંઈક ઊપડયા. સંવાર થયું ત્યાં ગેજર ડેનિયલ આગમાં આવ્યો. આગમાં સમાચાર ફેલાયા, અને કંઈકને મિત્ર દામમાં લેઈ લઈ બહાર નીકળ્યો તે રોજી વર્ષ પછી ઘેર પાછો આવ્યો !

૧૮૬૬ની ૧૦મી જુલાઈની રાત્રિ હતી. કંઈકે નાસતા નાસતા હૈદરાબાદ રાજ્યની હદના પશ્ચીમી બાજુના આગતા બંદ મંદિરમાં પહોંચ્યા. યાદીને તદ્દલ લોગ થય ગયા હતા, તેમણે દેવીબજા લગાડી નહાયા, જ્યાં કુલ અને થાક દૂર કરવા મંદિરમાં જ રૂતા. પછી રાતે ડેનિયલ આવી પહોંચ્યો. આગમાં પ્રવેશતા જ એને બજાર ગઈ કે કંઈક મંદિરમાં રૂતા છે થીયે થયે તે મંદિરમાં ગયો કંઈકની છાતી પર ચડી ગયો. કંઈકે જવા ને વાડકયા : 'હત લા ! આજ કાલથી ચાફકને પડે છે ? તને કંઈનું આનંદ થયું છે ?' સાથે, હડી છે પારી સાથે 'પણ ડેનિયલ ગામના નહિ. હાથે નિહાળી સેનાપતિ અબ્દુલ હક હંમે. ટિપુસલ નો અગતદાર પણ હતો. મેટ્ટે સેન્ય સાથે હવે બધાએ કંઈકને કંઈક લીધા. એમની પાસે એ વખતે એમની પ્રિય તસવાર, બરછી, ગર્બને પર લખેલી એક કાગળ અને આભારવિધિ, એટલું હતું.

કંઈકે પકડાયેલા સમાચાર પહેલાં તો લોકો માની શક્યા નહિ આખરે બહાર આવ્યા કે એમને પૂના હાવવામાં આવશે. ૩૦મી ઓગસ્ટ ૧૮૬૬ના રોજ એમને પૂના હાવવામાં આવ્યા. રેરાસ પર હવેનરે લોકો એમને જોવા લેગા થયા હતા. બે ગણિના એમને કાચી કેદમાં રાખવામાં આવ્યા અને નવેમ્બરમાં એમના પરનો મુદતો સાર થયા. એમનો બચાવ કરવા કોઈ વકીલ તૈયાર ન થયો. અંતે 'સર્વેનલિક કાકા'એ એમનો બચાવ કર્યો. (એમનું સ્થિતિ કુમારના ગા એકમાં આવી ગયું) હવેના લોકો રોજ ન્યાયમંદિરમાં આવતા અને 'વાસુદેવ બજાવત કંઈકેની ન્ય' જોવાવતા. સરકાર સામે લડાઈ બંદરે કરવાની, સુદ માટે લોકો અને પેસાં નેકડા કરવાની, રાખી સામે અસ્તેતા બગાડવાની, અને રાજકીયો, જોવા બંધા આરોપ એમના પર મુદવામાં આવ્યા હતા. બધા પારવા હતા કે કાચવાની નબરે તો એમને ફોરોની જ સજા થશે; પણ કોણ બહુ રાખી, જંગીયની સાલ ફરમાવવામાં આવી. રાજકીય જૂના માટે હિદમાં અપાજેલી જંગીયની એ પહેલી સજા હતી.

જંગીયના કેરીએને એ વખતમાં એક જાલની અપવાત. કંઈકેને પણ ત્યાંજ લઈ જવામાં આવ્યા. પણ રવાના કરી એમના પોલી નેજમાં તેમ જોવામાં રહે ? ૧૮૮૦ના આરંભમાં તો એમની રીવાજ કરીને તેઓ બહાર નીકળ્યા આવ્યા. પણ નાસી જવાના પ્રવાસમાં સફળ થઈ શક્યા નહિ અને મંદરેક માઈલ પર ફરી પકડાઈ ગયા અને એકાદના ૧૧૮૮૩ના ફેબ્રુઆરીની ૧૭મી તારીખે તે અવસાન પામ્યા.

એમના ખાનગી જીવન વિષે આખરે અહીં વિચાર કર્યા જ નથી. એમની પ્રથમ વારનાં લગ્ન ખુબ ધાર્મિકપણે બંધવાયાં આવ્યાં હતાં. આછામાં આછી પાંચમી ઠોડીએ એકા પછી એ વધુ મમદ કરવામાં આવી હતી, પણ એ પ્રથમ પત્નીનું મૃત્યુ થયે તે માત્ર ૧૮૭૪માં એ જોષિનાઈ બેઠે પરવાયા એમને પામ્યું એમણે પોતિના કહેવાયા, તલવાર, બેટુક, ઘોડેસવારી વગેરેનું સિસમ્ આપ્યું હતું પણ પતિનો બજવા પ્રત્યક્ષને કારણે જોષિનાઈ અને પતિસહવાસ કાઢી સાંપડ્યો નહિ. તેમાં હજારો છેક કે ૬૦૦માં મંગલમાં મૃત્યુ પડ્યો.

સસર બજવાને બંદરે કરનાર સૌ પહેલાં મુસિફાત હિંદી કાન્ત-દારક કંઈકે જ હતા એમને પોતાના જે જે માટે કોઈ કિસ્સા પત્નના થયા ન હતા. આતમકિરમમાં તેઓ લખે છે, 'હું કોરા જ પુકાર્યો કરી શક્યા નથી. હું પરમેશ્વરનો હતાં નથી. હું એની બંદે હવે જવાના છું. મારો પ્રયત્ન બંધ નિષ્ફળ નીવડ્યો છે; પણ મરી જઈ તો મુંદું એમણેને તો લંપવા નહિ રહું.' રવાના થયેવાના સાધન તરીકે જ તેમણે હવેના આશય લીધો. 'કોઈ પણ એક રવારો ન કરવો અને નાના બાગકને ત્રાસ ન થવો એવું' એવો સખત હુકમ તેઓ અનુપયોગીએ આપના. એમને તો 'કલિપન રીખતાર' (હિંદી પ્રબસ માત્ર ૨૦૪) રજામાં હતું. રવાના થયેલા પછી જ હાડી કરી અને કપાળે તિલક કરવું માત્રી એમની પ્રતિષ્ઠા હતી, અને તેથી જ એમના એકના એક ચિત્રમાં તેઓ કાંટીવાળા કેપાલ છે.

ધીર વાસુદેવ બજાવત કંઈકેની રીકેશ મેમ્બરે આને આપ્યું કે એ કે ન એ; પણ એટલું તો ચાકસ કે એમના ત્ય જ, મારામાં કે રેસીયે વિષે બે મલહેદન શે. લેશોએ એમના માર્ગનું અનુસરણ કરવું એમને એમને પણ ન હતી કે ૧૯૧૪ પછી પતિનાં દામીની તો એ ત્રીસ વર્ષે ગરિય મળ્યું જ એ પણ આવશ્યક છે જમન એથી કલાકાર કૃષ્ણાઈ આરો (અર્થે સેધાન પાછળના પાન ૧૩મી) પણ હવે તેણે મારાની જાને જ જીવન સમર્પી તેની જ જવાસનામાં રહેવા નિશ્ચય કર્યો. કેટલાક એવા સમજીતા મળી ગયા કે તેમણે વારાફાટી દર માટે તેનું એક ચિત્ર રા. ૧૦૦થી લેવું જમ હતું. કોરે તેણે બંદાસના ધારોમાં અને હવેનામાં પોલી અને રંબની જ સુધિ જોઈ કરવા માંડી આ રીતે નિર્વાહ ને કપાસના એકસરખાં ચાલ્યાં ને આલે તે મુંબઈના સમર્પીવાળા કલાકારોમાં સાથે રવાના ને સનાન મેળવી શક્યા છે.

હવે તેના કેટલાક શુભેચ્છાના પ્રવાસ અને પ્રાસાદનાથી તેણે વિશેષ અભ્યાસ માટે પારીસ જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એમને અદિના પર તેનાં સર્વ ચિત્રોનું એક સુર પ્રદર્શન મુંબઈમાં મેટમાં કાળા થોડા 'પાસે' થેતવા રેટોમાં ખરું હતું. એના ચિત્રોમાં જોવા-રસ લઈ લોકો છે, પણ રંબની ગદદતા અને વાતાવરણ બંદ-બરી હવા એનારને રાખી રાખે છે. હોવાના તેણે અજવાળે અભ્યાસ કર્યો છે હોવાનાં પાત્રોની એની સમજદ ને રંબસુરખી અમર કંઈકની રહેકે આપી શકે એટલી તેમની હાથે છે માત્ર પાત્રોનાં ચિત્રો તેણે ચોંટા કર્યા છે, પણ એ કર્યા છે તેમાં નિરીક્ષણ અને ચાત તેના હાથની રાક્ષિની સારી પરીણા આપે છે ૧૯૪૭ના અગસ્ટનું દેવામ લેનારે ૩૦૪૪માં માગ્યું તેનું ચિત્ર 'મારા શુદ્ધ' એમના, કપડ ને અટકા કાનેથી કરતાં, મારવાં, રોડતાં માખસો ને પ્રાણીઓની દીક્ષાલોથી બરફર છે. એના મિત્રની હાથમાં કાળી નથી કામથી પણ વધુ ચિનાશયા ધરા રંગીથી તર બનતી લાગે છે.

રવાનામાંથી આવડી સિદ્ધિ મેળવાર એ શુવાન મુરોપમાં કે નવીનતા મેળવેલાં કરી હિંદો વધુ નોરેપણે બનાવે તે શુભેચ્છા

ગાંડા હાથીનો સામનો

લેખક
વિજયગુપ્ત મોદ્ય

ફરતે ગાંડાનારને વનસમુદિથી છૂટે દાથે નવાન્યો છે. પરંતુ એ વનથી વચ્ચે વસતા તેના આદિવાસીઓ માટે 'સમુદિ' એ આનંદના સપ્ત છે. પાણી વચ્ચે તરશે મરતા, બોળના બધા બહારો શામે બધે મરતા અને કુનિયા માટે દિવસસત કાપડ જનાવી ને પોતે નાગા ફરતા કુબાંથી લોકો આ દેસામાં જ નેવાયા આવે છે. તેઓ નિર્ધનતા અને મુશ્કાળીમાં જન્મે છે, અજ્ઞાન અને મરીનીમાં છેલ્લે છે અને પારકા માટે નફાની નીચાવી નાખીને મરી નય છે.

અંધા આદિવાસીઓથી વસેલા પૂર્વે મલબારના એક જંગલની કેર પાછી ભ્યારે આથમતા શરૂનાં કિરિયા કોષે આકારમાં થકીને અદરથ થઈ ગયા ત્યારે એ નાના સરના ગામડાના લોકો બધ અને ચિત્તાથી કંટકળતા હતા, કારણ કે એક મરત દાથી સામેના જંગલમાં જો દિવસથી દેખાતો હતો અને અધારી રાત્રે જો આ જુપડીઆથી વસેલા નામડા પર આવી ચડે તો કેવો જિવાસા વર્તાવે તે કોણ નહોતું જ આગ તો જંગલી દાથી માણસની અંધ ગાથથી કેટલા બાને; પછુ મનીગા માંડા મજેલા દાથીની તો વાત જ નહોતી. દાથી જેવા જળવાને ને મહાકથ પાળીને પકડી તેને કુલામ જતાવનાર માણસ પર નહોતો પોતાના વાકુંમાંનું વેર લેતો. દોષ અંગ મરત દાથી તો માણસ ને વાળીનીઓને ગાંઠે છે. દાથીના કપાળમાંથી કાંપાર કાળો ડાગર જેવો ચોક્કો પદાર્થ ઝરે છે. ન્યારે તે દાથી મરત કહેવાય છે. એ વખતે માણસે દાથી માણસે કાંઈ બંધકર બની નય છે, તો પછી જંગલી દાથી મરત અને ત્યારે તેનાં જન્મ ને કુશાધાપિદીનું તો પછુ જ નહોતું. અગે ગાંડા દાથી જો દિવસથી સામેના જંગલમાં કેર વાંતીવીશોદતો.

જંગલમાં વસેલાં પ્રાણીઓમાં જુપડાંના સમુદાયને સામું માણુ કેમ બની શકાય? તેમાં પછી વેંકટું એકડું તો વલન ભિતરની પાસે હપ. પરંતુ આ લોકોને ડર લાંબો તો પછી બીજું શું કરે? રાત્રે રાત્રેયાએ પોતાના બાઈ વેંકટની રમ લીની અને જંગલ-ઓશિયાન તરીકેની જંગલના આદિવાસીના નિર્વાજ અંધુએમ

પોતાની ફરજ જાનવવા ચાલ્યો ગયો. વેંકટ પોતાના કુટુંબ સાથે જુપડીમાં રહી રહ્યો. મર શિયાળો ચાલતો હતો. પાણી રાત્રે ભ્યારે મુમસરના વાકુંકુંદે આથમવા આકારમાં ભિતરવા માંડ્યું ને તેની પાછળ પાસાંધ પ્રકારના લાગ્યો, અને રાતબગલા, પૂષક, મીળતી ને દસરથિયાનાં કુંડા અવાજ આસરી જવા લાગ્યા ત્યારે જંગલમાં પેટો મરત દાથી ધોમે રહીને ચોરા મરવા કોભો થયો. પરંતુ એ જ વખતે પવનની દિશા બદલી ને દાથીની મુંદ પર નહોતું કાળોતરાએ ફંસા દીધો. દોષ તેમ તેણે કાંઈ અંધકર છંકિટો મારીને પોતાની મુંદ ડાંચી હતી. તરડેયા માણસ જેમ પાણી મરતકાથે તેમ પૂંડીપુંડીને તે હવા ફેંક્યાં. માં કાચા લાગ્યો. દાથીના એકમાત્ર અને અંધકર દુશ્મનની તેને ગંધ આવી હતી. મરતકા જેવા કાળામાયાના માનવીની! મરત દાથી, દોરડાથી દોડી બેંગાય તેમ એ ગંધથી બેંગાયને આથમ વધ્યો.

પૂર્વેમાં દેવતાના અપારા ભેગો લાવ કેમે તમતમતો મંગળ કળેયા ને કુપકાળની પ્રતીક્ષા કરતા વનકુટાંધે શિયાળાની લાંબી રાતથી કુંડાળને અધીરાથી બાંગ પોસડી ત્યારે વેંકટની કાંધકાંઈ ગઈ. પરંતુ એ જ ક્ષણે તેને કોઈ અન્યથા બધ થઈ. એ જંગલપુત્રને પ્રેરણા થઈ કે બહાર ફેંકે એ જ ક્ષણે મોટો મટોર પડ્યો. જુપડીની છાજ દાથીની મુંદમાં પકડાઈને બીડી આથે જઈ પડી અને દાથીની એક જ દોરડાથી જુપડી જંગીનદોગત બની ગઈ. વેંકટનાં રી બાળકોની અંધકર ચોરો જંગલની સાન્ત હવાને કંપાને તે પદેલાં તો વેંકટના સરીર કપર નહોતું કોઈ રાસસી અન્યથ પડ્યા દોષ તેમ દાથીની મુંદ આવી પડી. બીજી જ ક્ષણે, બધથી છૂટેલા પડેલા કપર બહારની કંડી દવા લાગી, અને તેની સાથે જ મુલ્યની કંડો દાગ વેંકટના સરીર કપર ચંપાઈ ગયા. છુંભેલા સરીર અને લોહી કપર આથમતા વેંકટનાં કિરિયુ અને બહાદુરી આલેખતી એક શિકારકથા

અગત્યના સાધનો; અને તેને પડખે ઢીબો રહી પહાડ જેવી કાલાવાળો દાથી ડોલવા લાગ્યો.

સુવાદે થેર આવતાં જ રામજીએ ત્યાંનું દરમ્મ જેઈ કંપી હાથેથી કૂચલી ડિન્ન(ડિન્ન થઈ ગઈ હતી. લેક્ટન્ટે રાજ દાથીના પગ નીચે છુટાઈને કૂચલે કૂચલા થઈ જમીન સાથે ફેરવેલાં બની ગયું હતું. તેની ઓઠો પાખ જે જ દાહ હતા અને તેના બાજકાનાં રાજ હોયે છે એ પડખાં હતાં કે બધા અને ત્રાસથી ફાટી ગયેલી આંખોમાંથી વેંકલા ડોળા પહાડની કંપી આવ્યા હતા. રામજીથી તેની સાથે જેઈ સહાયું નહિ. તેનાં માથે શિથિલ થઈ ગયાં. તેની આંખે અંધારાં આંખાં, આડે જ જમીન તેને ચક્રચક્ર કર કરતાં હોવામાં, પગતળેથી ધરની બચ્ને સૂરી જવા લાગી એ દુઃખના નીરમ્મ આવાનથી તે ધરની ધર દીધી પડ્યો.

ખાળનાં ધોડા પૂરના ધસારા સામેથી દળી પડ્યું પાસ પાખ જેવે પાડ્યું બેઠું યદને પોતાનું હતલ્ય સંજાથી લે છે. રામજી કપરથી બચારે આ પ્રથમ આધાનની અગત્ય કાસરથી અંદર પારે તેને બાન આવ્યું કે પોતાના શરીર નીચે કોઈક કામુ વાતુ ખેંચી રહી છે. તેલે બેઠા થકેને જોયું. એ સૈની બંધી પુરાણી બંદુક જ હતી જમ્મ શોધવાત તરીકે આત્મરક્ષણ માટે તે સરકાર તરફથી તેને મળી હતી. એક સમૂહમાં તેના મહેનજીયા કાઢાળે આવી અંધો શોક ને ગમતીનીને કોણી દિસક વેચાડતિ ને કાંઈ ન્યાન લીધુ. કિતાબોલીથી પ્રેશરન લેતે કડપથી એક ગળીર નિશ્ચય કરી નાખ્યાં: આંટના આવા દરખીખુ મોવનું જેરમેક જ રીતે લઈ શકાય: પેઠા કુપ્ત. માતંલા દાથીને મારીને. ક્રોધા જ્યને તેણે દાથીના સગર શોધ્યા ને તેના પડખે પડખે અને પીછા પડકારો.

દાથીને મારવા એ સદેશી વાત નથી મેને માટે આજ પ્રકારની સારફેશ ને ખાસ પ્રકારની આણ જેટલે જ પડ્યું બાંટના દરમ્મ રામે દાખુવા માટે આપીરા બનેલા રામજીને બીઠા કરો જ વિચાર ન હતો. લાઈના પ્રેમ: અદા. કેના નિર્મજ અને કેના ચલિત એ દોઈ શકે છે અને એ બંધુપ્રેમના લેખને કાખુ પાડના આ એ બાંટના વચ્ચે તે કોઈ બલતને મેવાં કે કોઈ બલતનુ મહેનજીબન્ય પડ્યું હતું નહિ. એ અનન્ય બંધુપ્રેમથી દુગમ બચા રામજીએ અંતે એ માનેલા દાથીને શોધી લાદ્યા અને પ્રાંની જોયે બરાબર તેણે તે કપર પાતાની પુરાણી બંદુકને બરાબા કંપી: પરંતુ કઈ દરમ્મ મારવાથી પહાડ વડી પડ્યો સામન્યા છે મગત દાથી બંદુકને આથી સુધે અને વેશમિથી સજગતા રામજીની વેશ જનિ બનકરી જ હતી.

રામજીનું લોહી બચારે કંટુ પડ્યું તારે તેને ખ્યાલ આવ્યા કે પોતે એક બારે ગુનો કર્યો છે. દાથીને મારવા માટે તો પરવાને જેટલે વચરે પડવાને શિકાર કરનારને જમ્મ આવાનો કાચરો સખત સભર છે છે. પળી એ વાત અંદરથી જ અટકતી ન હતી. એ ખરે કે તેણે આવી રમકડા જેની બંદુક કાચે આંડા દાથીના શિકાર કરવા જતામાં અને તેના સામને કરવામાં બારે સાદસ ને બદા કરી જતામાં હતા. પરંતુ દાથીને માથે જમ્મી કરવા અને તેને નારી જવા રેવા એ તો જમ્મજમ્મતાનના કાચલાની અવેગ વિચારિત હતું. ગુનાની દક્ષિએ એ તો બંદુક મારી દેવું. કામુ કે પગલેલા દાથી મનુષ્ય અને પ્રાણીએ બધાં બાંટ વિતારકારી જ જમ્મી રહે છે.

કાચરો ન બનવાને કરનાં કાચરો બનવાને મામુજા કાચરોથી વચારે છે છે. રામજીને જમ્મના આ કાચરોનું અપકાર્ય જાન હતું અને તેમાં વળી એ જમ્મી અમુજ અને દલિત મામુજા. પેઠાએને પેતાના જેવની બનુ થતાં વેગ જ એ કાચલા સરસમેંડા કોખેથી દાખ પોતાની ગરબ વેપર આવી પડે કોખી-તેને ખાતરી નહીં હશે જ અચેના માધ્યે તે ધરમાં અજને પુરાઈ રહ્યો.

સાંઘ મારા કામમાંથી પરવારીને જુ જમ્મજમ્મીનામાંથી બદા નીકળવાની વિચારી કરતો હતો. ત્યાં મને કપરની તમામ દવાઓનો એકેવાન વિચારવા મળ્યો. એ તરત જ નિશ્ચય કરી લીધો કે પેલ જમ્મ બલની રીક દને ખગરમાં છે એ તો મગત દાથી અને તેને પડ્યું પડખે. અવળન, પુરાણી કંટુ જેવા જમ્મ જે ગમીર નહિ હોય. પરંતુ મગજના ફાટિયા નાસ દાથીને ને કાચરો વચારે કરેરવા માટે આટલુ બસ હતું વેકલામાં વેકલી નો જ દાથીને નાસ જ કરી નાખવાની મારે હતી.

સાંઘ પછી અંદર દીધે એકે એ જમ્મને ને દાથીના કોખી વચારવા જમ્મને મગત હતું જમ્મ જે શિકાર માટે બધા વિચારી કરી લીધો. મને દાથીના શિકારના ખાસ અનુબંધ ન હતો. અમુજ તો મારી જ દાથી માર્યાં ન હતો દાથીને એકે કે ખેંચેલાં પ્રાણીને મારવાની કાચલા એ મગત કરવાની છે. પરંતુ માડા કે મગત દાથીને મારવા માટે મગતર મચવાની આંખે છે અને આવા મારા દાથી જ કેમ નહીં થતા. મેં આ જમ્મજમ્મજમ્મ સમ જમ્મને પળી મારા નમીજમા માડા દાથીને મારવાની આ પહેલી તક હતી મેં ને ગિરજા પેરડોના રાફેસ લેવાર કરી ગિરજાની કાસુલોથી માર લાદવા વચનવતુ હતું અને ગામ માન કરેશરમા હતું. મેરફે મેં વિચાર ન કર્યો કે આ પેરડોના રાફેસ દાથીને શિકાર કરશે કે મારે જ બચારે તમે દાથી કે વાપ જેવા અવેશ પ્રાણીને સામે થાએ અને વચવાવા મારવા જતા દો વારે તમારી બંદુક જેવા પ્રકારની દોની મેગમ કે મેનો એક જ મોળું શિકારના કુશળને આજી મો મેગાં એ મોગા પો તો તમે પોતે જ શિકાર આવી બલના. મેમાં બેરોમજન નહિ.

બીજે લિખે વેકલી મચારે કું રવાના થયા જતાવચાળ જમ્મજમ્મજમ્મ મેં પડેલાંએ બચારે મુખે મારે આવી મેગા હતો. મારા આવવાની અગત્ય પડ્યાં જ મામજીના ભવરે નીકળી આવી રેલે મચવા મેં રોડની સૂંચલીના અગરોજ રેવા મુજ મામુજીના અગરોજને તો અંદરે દાથી રેવામાં આંખે દીધા. મામજીના પેલમાં દાથીને બારે જલડ મેમાં દીધો. સૂંચલીને ખાં ખાતરને ને મામજીના કાચા બેરોમજને કમચપાળુ વાચી મારવા દીધો. મેં મામુજીનાં મેને કું કે દાથીના અજાજ સાંમજીને અંધે લિખા કાચમા થતી મચા દીધા અને કોડવાર પછી એકે મેકલા અજવાલામાં આમાં બારે દાથીની સુદ લિખી થતી મેકા સુદમા મેકાની પળી પડાડાની હતી, મેમાં કોડવાર છોડો દીધો. મેનું પલ મેલે સહરુ હતું અને મેનો અવેશ કોડોથી પડાડો કેપનેલા દીધો. પરંતુ તરત જ રોડ મચારી થયા, દાથીએ ને ગિરજાના અગરોજને મેરફે જમ્મીન કપરે પડ્યો અને પછી પડ્યો અને ગોળાખી મેને ફોડી નાખી.

લિખે રેપને મેની આ કચા હતી. મેં જાણના મુખીને કું કે મારા નારના બાળને મેકલાવા. આજમાની મામુજીના મેકાનીબના મેં સામે મેના લાખવા. મારા મિત્રોની એ અને અગત્યવતુ કે કાચરો મેં મચારે રામજીને સમજાવે બેબીરે આ લોચા ફેર છે મેં તરત અગત્ય થતા આખું કે રામજી એકે જમ્મજમ્મી જમ્મને કપરો વળુ આવવામાં નહિ આવે, મારે મેને આવી આંખોને તરત મારી મારેનેલી કાચે. રામજી આંખે મેનું જમ્મને મચાવા કરી મેં કુશળતાવળતા, રામજી આખમના વિચારા દેલા કાચરોમાં. લિખાને બેબીરો આરે મારા મચારા પ્રેરડોના આંખે આંખે. મેનેને કાચરો મેને પડ્યું.

મેં આ નાંડા દાથી પરવાર મેને જમ્મ અને જમ્મ જે જમ્મજમ્મ રામજીને કુશલદ અવેશ. મેનું જમ્મજમ્મી આંખોની દા કાચી એ પડ્યું. મેરફે ફેર છે. (જમ્મજમ્મજમ્મ આવવા વાત હતી મે)

સ્વ. ઝવેરચંદ મેઘાણી

ગિરિમાલાનું કોઈ શિખર વડી પડે ને વજ્રપાત માથે બેઝા વજ્રપાત થયો છે. શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીનું અચાનક, અચાને અવસાન થયું છે. ગુજરાતની સરકાર-ગિરિમાલાનું બન્ને એક કોનેઈ શિખર વડી પડયું છે.

‘ગુજરાતના સપ્તદીપ સાયર’ના નામથી મહાત્માજીએ એમને ગિરદાવ્યા, તે કવિ-ગાયક, વિશિષ્ટ ગદ્યશૈલીના અધિષ્ઠાતક, પીઠ પત્રકાર, ગુજરાતના તળપદા લોક-સાહિત્યના આદ્ય સંશોધક અને સમુદાયક, નિખાલસ વિવેચક અને માનવતાના મૂર્ખ તથા માર્ગના પ્રેરનાર અને પુરસ્કારી નવકલ્પકાકાર, એમ અનેકમુખી સાહિત્ય-પ્રવૃત્તિ-આના સ્વામી એ, ‘જીખેણી સાહિત્યકાર’ ગઈ તા. ૬મી માર્ચની રત્ને ગોશાલ(કાઠિયાવાડ)-ગાંના એમના નિવાસસ્થાને માત્ર એકાદન વર્ષની વયે પેરના વાયુનું હૃદય પર દબાણ થઈને આંધિતા અવસાન પામ્યા એમના મૃત્યુથી ગુજરાતને સાપડેલી ગરીબીને કયારે અજાન કાઢી રાહતો નથી.

• એમને ૧૮૭૧ દશાંશીમાંથી જેન વર્ષિક જ્ઞાતિમાં સં ૧૯૫૩ના આખણ વર્ષ પાંચના દિવસે, ૧૭મી ઓગસ્ટ ૧૮૯૭ના રોજ કાઠિયાવાડની ‘કંકુવરગી’ ગામના બાગીચામાં મૅડીરીસા ગમે’ થયા હતા. એમના પિતાનું નામ સમિત્રસ દેવચંદ મેઘાણી અને માતાનું નામ યોળીબાઈ તીરજી કપાણી. એમના વડજાઓનું મૂળ વતન તો સીર-કાંઠાનું ગામ બાબાળીનું બગસરા, પણ ‘પિતા કાઠિયાવાડ એન્ડ-સી યોલીસના એક નાના અગ્રહાર દોવાળી માંજે યાંજે થતી એમની બહારીબાઈને કારણે એમને ૧૮૯૧ ‘મૅડીરીસા ગમે’, વાંઘુંડી માતાના કુંચરની તબેડીમાં, એન્ડ-સી યોલીસના એ નેણાના અધાર વાસ લેખાતા થાણામાં’ જન્મ થયો હતો. તેમ એમનું બાળમણ તથા પ્રા-થમિક માધ્યમિક કેળવણીની કિશોરવરસા પણ રાજકોટ, દાદા, માળિયાદ, વડવાળું દેંપ, બગસરા, અગરંદી વગેરે વિવિધ આગેમી થતી હતી. રાજકોટ એમની એ થી આઠ વર્ષની બાલ્યાવસ્થાની લીલાબાળી. અને ત્યાં જ એ પથમ નિશાળે બેઠો અને વિતાની ને-કરીનાં ‘એતમમ થાણા-એ ચેક, કાઠા, ચગારડી, લાખાવાદર-કોઈ બીરગાં, કોઈ પહાડગા, કોઈ બવેકર નરીનેરાંવાળી વંડી અને નિરુણ ૧૪વાળા કપર રથપાંચેલા હોવાથી એ પહાડ બેઠેની નરીઓનાં કિંદા ધરા ને એ કુંચરની એકાત જોયો બાળબળનાં સંજી હતો. અગિયારવર્ષની વયમાં તો, અંગ્રેજ બીલ ધોરણથી, માવતર-થી ઉતરવાળું નીચરીસા માહલ વેળામાં આગેમાં વિદ્યાભ્યાસ અંગે એમને કેંગાળનું પહેલું એ કાળમાં નક્કર કુલસરકાર. નરસરંકાર કે ધર્મસંકારને અભાને આશ્રયન મળતું માત્ર કુંચરતની સોદર-લોલાવાળી. પરધરાવર્ણથી એ બાળકને માંદકી કે લાંબી દંડી રત્ન-આના કહાડા અપાતાં. ગાય વાહડને એજ તેમ એ થાણું એવાં, અને રિહુલાળી વધણિયાની, કાલતલવેળાની અને મુંડી સુરકાની લાખળીઓને કેમગળીતળ રપરી એ નિસર્ગનાં લાલનમાંથી મળતો.

નિસર્ગલાલની હૃદયે એમ મોરો થતો પહાડનો એ બાળકવરસ પહાડમાં દેહાઈબર અને મુંડાં વંદેરે ગળથાં મેવાની માઠક કિશોર વયથી જ પહાડની પેદાર કપ દુહાસોરકાવાળી લોકકવિતાને પશુ રસિયા હતો. દોળીઓ મોખાળીના બુવાનો ને ધરદાખ બેઠેલાં સાગરમાં એ કહાડકામાં માંડતા તેનો એ બાલકોલતા હતો.

તે પછી તો થળા વર્ષેનો મોજો પડ્યો. મૅટ્રિક પસાર કરી નૃત્યાગદ (બાકડીની) અને માવનગર (સાગળદસ) નેલેલોમાં અ-

સગા બાદ ઝવેરચંદ મેઘાણીનો મહાજ દેહ-વિલય ગુજરાતના ‘સંસ્કૃતિક હંતિદાસગાં’ મહાન આપતિ કૃપા છે. એ રસપ્રવાહ વહો-વડાવનાર, માનનીના નવાં મૂલ્ય સરનાર, બદાણ અને મેત્રીનાં મીઠાં ઝરણુ વહેવડાવ-નાર દિલ્લરિયાવ કવિબાદશાહની ખેર પુ-રાણી મુરફે છે. એ એક વિરજ માનની હતા, ગુજરાતના એક સંસ્કૃતિવિધાધન ને પનોતા પુત્ર હતા. ગુજરાતનું મોધામણું રત્ન હતા, ગુજરીના લોકવાયો હતા. ગુજરાતનાં અનેક હુમ્માઓનાં નરનારીઓ ન બુલે પડેલાં રત્નોના બેઝબાંધવ હતા. એમની કલ્પે ગુજરાત નવસર્જન પામ્યું છે. ગુજરીનાં અંજુ સુકાપા-મુરફે છે. રવિશંકર રાવળ

બાસ કરી એ ઇ. ૧૯૧૬માં અગ્રેજ અને કંજકૃત એલિઝા વિવય લખને પી.એ થયા. એ દરમિયાન બિલ કિત સાહિત્યસંસ્કાર વડગા અને બીતરની બોધયા તથા કરતાં બંદા રસનાં ઝરણાં પાંચમુ મળ્યા કરું એન્ડુમેટ થઈને એ ૧૯૧૭માં કલકત્તામાં ઇવનસાલ કેપની લિગિમેટના એલ્યુમીનિયમના કારખાનામાં વ્યવસ્થા વિ-ભાગમાં એડવા. ત્યા બનાવી કાપા અને સરકાર દોરા ત્યાના સાહિત્યમુખ્યેના સંગ્રહ પામ્યા. ૧૯૧૮માં એ કંપનીના કામે તેઓ ઈલેંડ ગયા. વધુ ત્યાથી પાછા આવ્યા બાદ એ કામ પોતાની રુમિષી પ્રતિકૃષ્ણ લાસ્ટી કોટીને ૧૯૨૨માં વતન પાછા આવ્યા.

એ અરસામાં ‘બીતરની બોધયા’ વહેતાં વંદા રસનાં ઝરણા-નાં પ્રવાહોને કળનાર પાળીઓ બોધ્યાં. એ વૃદ્ધ વડિલ મિત્ર પો-તાની સાત શેલીએ માંડતા બુતની, પીકાત દાહ અને વેળની એ-બદ વાળા અને સાહ નેલડીની, થાપરાજ વાળાની એપી જે કું વાતાંકા કહેતા. દુહો કાલ્તા બતા. ને એકે દુહા પર એમની રસના ને કળના કયા વ કળી વજુની રહેતી. એ વડિલ મિત્ર, હરાયાના દરબાર થી વાજસુરવાળાની પ્રેરણા પછી એમને એ પહાડી સા-હિત્ય ને તથારીય શોધવાની અને એ પ્રાચીન સંસ્કૃતિના મોરડી-કાળને પ્રેમપૂર્વક તપાસવા તથા આજબાળાં પિપાસા ભગી.

કલકત્તાની નોકરી છોમને કાઠિયાવાડ આવ્યા તે વેળાએ એ ‘નિશાધ-વહતા. રિધર સુત્ર દંત. જેનીના કથામાં ચડયા. બ્યાપારી રવજનો બ્યાપાર તરફ એવના લાગ્યા. દેશી રવજાંની નોકરી પણ બહુ દૂર નહોતી. લાગ્યાના એટ જેની રિહાજની નોકરી નો સમય જ બીજો હતો. એથી રિહાજના અસમે ચડેલા એ વાવને એ-માળખેરણુ લેજોજ બચાવું. ‘મેસારો પોસાર’ અને ‘અગર રસની પ્યાલી’ નામના લેખો એમણે એ વખતે તાલ જની કોળેલા ‘સો-રાજ’ પર પ્રેરકયા. અને એ એ ‘મેસારો પોસાર’ લેખ વાંચતાં જ થી અમુલલાલ શેટે તાર કરી એમને મોલાની ‘સોરા-જ’ના તંત્રી ખાતામાં લઈ લીધા.

એમને તેટલાહતા તો સાહિત્યશાળા વચાવવોપણ પ્રવકારવ-થી એ નિલેવે રહી શકે તેમ ન હતું. બંને પ્રેમીઓ એ રમણ કરતા બધા. ને યામ્ય ફેર મળતાં એમની કલમ ને કલપના બંને અંદગર રંગ્ણે ગયી.

એમનું પ્રથમ અને આનં પશુ અદિતીય રહેલું સાહિત્યકાર્ય તે

જે નાનકડી નદીએ જગતના એક મહાન સામ્રાજ્ય ને સંસ્કૃતિનાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય બેળાં

ટાઈબર

જાના હળે મક્કલ રોગની વસ નારે,
ને નીરમાં છુપી વહે તુલ બળ્ય નાથા;
શીખ ઈંધે બરી રાનાબદ સખે ક્યારે,
છે કાલ એક અવિનાશી,—વિનાશી સખં.

‘એમર, ગેસક.’

‘શાખુ શોધ્યુ આ?’

‘હું—જનુ તો શબ્દ મા રટન કર્યું તે.’

‘ખુદ ટાઈબર—પાતો?’

‘હા કેમ? ૨ શી દેખા છે?’

‘તારી કદાબી સાંભળી છે.’

‘બલે, સામજી, સેકડો સેકડોનાં પાત છે.

મારે કાઠે એમ શહેર વચ્ચે બને વચ્ચે—અહીં જ નાંદા ગયું વિન્ટરુ,
અગિ વિન્ટરુ—કેશુ, કોશુ, કુશુ, ફેશુ, આ શહેર તે રોમ. મારી
કદાબી આટલે રોમની જ કદાબી; અને જે ગાંધી કદાબી અટલે આ
મહાસામ્રાજ્યની કદાબી, નિશ્ચયેન્કાંતેની કદાબી.

પાખુ તને મરી કે રોમ જેની શાહનશરી મારા જેની નાનકડી
અવલજી સરિતાને કાઠે કેમ? જરાબર છે પ્રથમ દર્શતે મારા કાઠાનું
શાહનશ જ કે. લાગતુ નથી વળી મારા પ્રવાહ ગયું અવી નતને
છે કે તેના ઘોડા પુરોના સેકડોનાં શેકડા અહર જરાન ઘોવાઇ બય;
અને એ પ્રવાહનુ કલરાજી પાખુ અહીં આપું—નાદિ જનું કોય છે કે
એ જરાનીમા પાખુનો આખૂદ જ રેઠા લાગેા પાખત બરાઈ રહે છે.’

‘તમે કે કયા કારણે, વિધિના કયા સૂત્રે, રોમ તારે કાઠે વચ્ચે?’

‘હમરૂ જા અહું છું સગરા ધીર/ધર. કારણેની કલવના કરતાં
તો લાગ છે કે એ વિન્ટારમા સમુદ્રને કિનારે વહાવેા લંચારવા
માટે જરાબર ન હતો—અહીં તે જમ્યાએ બંદર ઘડે કાઠે તેમ ન
હતુ. અને હું એક બેનમૂન જવાહિની હતી. આટલે રોમનો પાથ,
એ ત્યાં, મારે કાઠે નંપાયો. એ કુપરાન, હું હતી જતર ને દસિજી-
ના મુખક વચ્ચેની કુદરતી સીમા; અહીં કુપરાના કદાબક નતિએની
બચવા દસિજીની આંધી કદાબક નાતએ માટે મારે કાઠે વચે તે
ગદર નાદરા જાનુાય ન પાખુ હેતુ હશે બરો.’

કપરે ટાઈબર નદી તથા તેને પૂરેમિતારે
જે સાન ટેકરીઆ પર રોમ વસેલું તેના
જગત આપનાં આલેખ. એ ટેકરીમા
આવરીને એ કાળના રોમનો વિન્ટાર આલેખી રોમના રિક્તવાની રીવાજ પણ બેળાં
દર્શાવે છે. જગતની બાહુ : કદાબીમા ટાઈબર તથા રોમનુ સ્થાન દર્શાવેના નકશો.

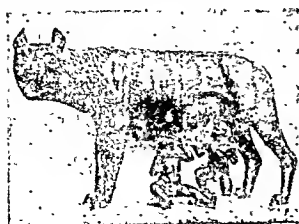
‘અમખર’ તું મને બોલો અને ઇતિહાસની શુધ્ધ વિગતોમાં
નાલક છું કરવા ધમ્મક છે? જે કહેવી જ કોય તો રોમની કદાબી
દેશબો ન આવે તેવી રીતે પા કદાબમા જ કહે’

‘વાહ વાહ, વાહ : તું ખરા બરકલોહો : પદરસો વધેના દંતિ-
દાસ તારે પા કદાબમા અમખજો છે !’

‘હા. તારે આખુલ્ય તો હબરો જ વખતું છે; મારે કાઠે તેટલું નથી.
માટે હવે મહેરબાની કરીને માર કહ.’

‘સામજી, છલુ પ્રિયત વયા તે પદેલા સાદા સાતમેા વર્ષ કપર,
એક પ્રત, મરી આખુલ્યનુએ આ કે સત’ દેનશ છે ત્યાં વસવાદ
કરવા આવી. આ પ્રત તે રોમન પ્રત. રોમના નામ કુપરાથી જ
ને રોમન કહેવાય. તે કાળે ફેકેક શહેર જ એકએક સ્વતંત્ર રાજ્ય
મળતુ. આ પદતિ પદેલા ઓસમાં હતી અને રોમનોએ તે અપ-
નાવી. એમાં અનેક નગરરાજ્યોમા રોમ પાનાના પુરુષાર્થ અને
પરાક્રમથી અપ્રાપ્તને આબુ અને તેથી રોમના શહેરીઓ. આટલે
કે રોમનો, ઘોડા નખાયા. બેમતી શક્તિ વધી, સંપત્તિ વધી, અ-
બિમાન વધું, અને પ્રચેક રોમન એમ માનવા લાગ્યા કે તે છે
દેવ દેવીનો વંશજ. રોમનો પટયો ભાત દુનિયા ઝીલવી, અને,
સમગ્રે પુરુષ કે સમગ્રે પ્રત્યની બ બનમાં બને છે તેમ, રોમ તમા
રોમનોવિષે પાખુ દત્તકામાં લખી થઈ. એની એક દત્તકા અંબજાવું.

પ્રિયત પદેલાં હબર વર્ષ કપર દ્રુપ પટયું. તે સદારમાગી
એક દે જન બોલો અને તેની સ્ત્રી કે જે આસાત સૌદરેથી હતી
તે, તમા નેનો પુત્ર હાનિવસ બન્યાં. હનિવસ રખડેના રજાને
દેખીના પશ્ચિમ કિનારે આબ્યા. રાજકુટુંબનું ફરજદ અને વળી
ચરતીર, આટલે ત્યાંના રાજા એ નેને પોતાની કુવડી આપી. એને
છપટ રાજ્ય મળ્યું અને વંશ ચાલ્યો. એ વંશમાં એક રાજા
કુમારીને એ ગેરિયા પુત્રો થવા તેમનેા પિતા કાઈ સાધારણ મ-
નુષ્ય નહેતો, પણ સાસાત પુત્રના દેવતા મંત્રજ દત્તા. પરંતુ એ
કુમારિકાનાં સંતાનો દોષાથી નેમને ગ. રાં પાખીમાં વધારાની દેવામાં
આબ્યાં. પણ એમને ઉંચર શાખવા માગે એ તેમને મનુરોપી સ્ત્રી
રીતે માડી ગયે : આ એ બાળકોને મં તરના રાખી દળવેથી એક
સજામત જગાને બદાર મડી નાખ્યાં અને ત્યાં એક વડે માદાને
ધપડાવી કપરી તેમનું રસમુ મુ. દેવતાદ વજત ખી એક બરજા

વચ્ચામાં પવલેલી, રોમના ૨૨ પડ રોમનુલ
અને રોમની દત્તકા આલેખતુ મનોન તિર

તેમને તથા ગયા. આ બે બાળકો તે રામચુવરા અને રીમસ. આમરે ના મોટા બાળકોને કોઈકે કે રામચુવરા રામ બંધાવ્યું.

પહેલો તે ગારી પાસેની પેઠી એક જ ટેકરી ઉપર રામ બેઠું થયું, પણ પછી તે સારો ટેકરીએ ઉપર તે બંધુ અને તેની આજ્ઞા બાજુ એક સુંદર ફેટ અને બંદર મળ્યુંવ કિલેબરી થયાં. આમ, રામચુવરા તે રામગે પહેલો રાત્ર તેના પછી અહીંસા વધુ સુખીમાં બેઠાં છ રાત્રો થયાં ને સુંદર મહેલો, મંદિરો વગેરે બૂંટતા ગયા. રામગી આબાદી પછી અને સત્તા પ્રસારી. પણ છેલ્લા એક બે રાત્ર બેના પળતમાં જુલમ વધ્યો. અને જુલમ નધે એટલે બીજું શું થાય?

‘લોકોનાં પ્રેમ, ભક્તિ અને વિશ્વાસ એકસરી બધા, બીજું શું?’
‘હા, રામગા પણ એમ જ બાળ્યું. લોકોએ રાત્રબેનાં સારું કહી લીધું કે—’

‘તમે કહો.’
‘હા, એમ જ. પણ એમ કહી તે એ? વાણી ન કરે તે દાવો કરે એ ન્યાયે લોકોએ રાત્રબેનાં ઉપદેશને દૂધો દીધો. પછી આબાં પાંચરો પાંચ પ્રલસતાનાં થાને રીપબ્લિકનાં કેમ, સાંભળનાં ફેંકીએ આવે છે કે?’

‘ના ના, ચલાવો. પ્રલસતાવાદનો મને ફેંકીએ નથી. રાત્રબેનાં બધે દેવ્ય’

‘અને પ્રલસતાવાદનાં મંડાણ બાદ તે રામગે સિતારા ચઢેને જ ગયા, ચઢેતા જ ગયા. નગર ગઈ તે રાત્ર્ય થયું, રાત્ર્ય ગઈ મહારાત્ર્ય થયું, અને મહારાત્ર્ય ગઈ મહાસામ્રાત્ર્ય થયું. આ પ્રતિનિ, પ્રાણવ્યતી ને મહાસાની ચાવી કયાં હતી તે બધું છે?’

‘ના’
‘રામગા ઇવનની રાજાતની સારાઈમાં, તેના કિસાનના મહેન્ટુ રવનાવમાં, તેના સિ-પાલીની ચિરતમાં, ને કાપુદા વરેના તેનાં નગરનેનાં પાત્ર્યમાવમાં. રાજાતમાં રામનું રાત્ર્ય એટલે કેટલાંક ગણ્યામાંથી કુટુંબો, રાત્ર્ય. અને એ દેકે કુટુંબ ઉપર એક મુખ્ય પુરુષ આપ કે દાર, સંપૂર્ણ અધિકાર બે-ગવતો, આપા અધિકારી-બેઠાની એક સંભારાં રાત્ર પ્રમુખ વતીકે બેસતો. આ જ નોને ‘મહારાજા’ થાને ઉ-મરાવત્ર્યને કહેવામાં આવતો.

દિન પરદિન એમકે ગતિ-મતો વેપાર વગેરે વધતાં થયાં તેમજ રામગે જાળદારની પ્રલસાપણ રામગાં વસવાટ કરવા આવવા લાગી પરંતુ આ પ્રલસાને પૂરાં રાત્ર્ય એકાં નહોતા અને તેમને ‘પ્રેમીયન’ થાને આમ જ-મતા કહેવામાં આવતી. મીમે થીમે આ આમ જનતા

વધતી નહીં અને તેને પાતાના હ-કાંનું બાન થતું થયું કમરચોને તેણે આદરમાં સુખ્યાની રીધુ કે નમે રામગે વિ-કસ રામગા છે અને રામી રક્ષા છે, માટે કાં તે તમારાં કોટલા જ-કાં અમને આ-મનને આપા ને કાં તે—’
‘તમે પણ કહો!’

‘હા, કમરા-કામ્યને બીર મદદાર લાનીબાજ

વેએ પણ પછી તેમને નાજરે. કમને કહ્યો આપવા જ પડવા અને આમ જનતાને, એના મળી. કો સત્તા મળતાં જ રામગી વિજય-બેરી ચારે દિશામાં ગાજ કહી અને રામગે ગદિયા વધી થયો. પોતે ‘રામન’ છે એવો મર્વ આમુક કમરાજા અને તેમના કુટુંબીઓ જ ન રહ્યો, પરંતુ સર્વે પ્રલસો થયો. ‘રામને તારી બરે છે’ એટલું જ સાંભળનાં બેઠા લગ મૂચી રેતો, મહારાજા-નાવકો મૂચી રેતો, વેપારી ચોપડા મૂચી રેતો. વિદ્યાર્થી પુસ્તકો મૂચી રેતો, લેખકે કલમ મૂચી રેતો, વક્તા ભાષણ મૂચી રેતો, પ્રિયતમ પ્રિયતમાને મૂચી રેતો; અને સૌ એકે આવાકે, એકે પગ, એકે મોં બડક મર્દ જઈ ‘ન્યા રામ’ની બીપણ બેઠાનાં મરા નીમ્બી પડતા રેતી રેવ છે, રેતી મચડુ છે કે આ રાસાદી રામનશક્તિ આમે કાચી બાંધ કરે:

પણ આવી સારકે પ્રલસે પણ દારો પાપેથી. એક નમ્યાની પ્રલસે રામ કપર સંકુળ કહ્યો અને રામગેનાં દુનીબાવે પણ રામગે પરાગિત કરેલું. છતાં હારમાંથી રીપાઈ ફેલા રામગો-ને રવનાવ એમની કમકે ધાંધો અને એ પરાગિતામાંથી રામ આ-ખૂટ સક્તિ અને અલેડ આત્મસંયમ રામગેને અને તે પાવિયને જ વરડ હાં. કુરમનને નામીનાની કટાહબોમાં રાંધે, તેને મરડની, તાદાધિક હાર પણ ખરી લાઘ, જેમનીની મોટી લગમમાં તે વિજયી જનન આ જ રીતે આંખે કામેજને ચક્રબું અને લંબરે મર્મજ પડયું. અને રામગે કોષ એટલે કુધનો લીખરે નહિ, લીખરું સીડું રામગે રામગા એ ધમધમતા સીસાર-રો કામેજને બાળી ફેંદી બમ્બીબન કરી નાખ્યું—‘અંતું કે તે જમીન સરસુ થઈ થયું’

‘જ્યા હેં એ કમલુ રામ, રાઈબર’ સુંદર, રોગીન, રાક્ષી-રાણી કામેજનો કોનિયા કરનાર રામગી બેની નરસી બાળુ સાંભ-બની મને મળતી નથી. આગળ ચલાવ.’

‘જલે. ચારે તરફ રામ વિરલું અને એની આજ્ઞા તથા ધાદ નાંમે તમામ પ્રાચીન જનત આવી ગયું. પરંતુ આ બૌદ્ધ વિચાર, આ વિચર્ય, અને આ સમુદિને પસિમુમે રામન આત્મામાં પરિવર્તન થયું. મહેનત, સોસાઈ, સરજતા વગેરે ભૂતલાજના વિવધ બની ગયાં. લરકરી-વિચર્યાએ એમને કૂર કર્યા અને બૌદ્ધિજ્ઞાનકર્મિએ એમન વિષયલેણુ અને એસાર્યાસામે બતાવ્યા. એકલાની જગ્યા ત્રણીએ લીધી, કેમકે બેસેતાં લરકરામાં બારની થતા અને રામગે તારી પ્રાણ પાવરતા. પસિમુમે જમીન ચળુબેરી પડી રહેતી એટલે મુકામો

પાસે બેઠાવતા. પણ યુદ્ધામીની એ દૂર પ્રયાગે રોયને આશા નહ કર્યા કહીએ તો પણ ચાલે. બીયારા ગ્રહમને સામ્રાજી બંધાવતા, ચાળંગો સહન કરતા અને વધુ કરતાં પણ જરી હાલતે વેઠ કરી, કરી શુભરતા. રોયન હૃદયમાં વ્યાપેલી કરવાના વિચલું બીલું કદા-દરજી તે 'ગ્રેટીએટસ' થાને વહેરવાનો વચ્ચેનું છવ્વેણુ યુદ્ધ લોકોની નંગી મેદનીની વચ્ચે એ મહાબલિથ, સમોવલિથ, પહેલવલ ચાલ્યાએ દંડયુદ્ધ બેઠતા અને ગેમાથી જે દારોને તે માર્યા પછી જ હાર્યા ગયુંતો. અને લોકોની મેદની, જેમાં આંખો તથા બાળકોનો પશુ સમાવેશ થતો તે, આ દુનિ સદત તાળીઓના ઘડઘડટ સાથે હસેતે મેંજી ભેળી. એવી જ રીતે એ વર્ણના વચ્ચે પણ માહમદી-ઓ મોકવાની એટલું જ નહિ, પરંતુ માથ મિંદ પંથરે દિ'સક અને દૂર પ્રાણીઓનાં પંદરરાગનાં યુદ્ધમિંદને અને કદીબંને છવ્વતા ને છવ્વતા નાખવામાં આવતા. બળર છે, શા મારે ?

'એ કેમ તરકકીને મારે છે નેના તારાઓ કાંધા ખાતર ?'

'રવારે બીલું કું ? અને લોકો પણ રોજાબજ બેયા આવતા. આવી દૂર રગતામગતો અને નગાશાઓની પાછળ હેતુ એ હોને કે લોકોનું થાન એ એવી લાળનામાં ચાંપીને રોકવામાં આવે તો નેના મોતાનું આર્થિક અને રાજસીય દુઃખ વિચરી બન અને તેવા હક્કો માટે અબજબ ન કરે, બળવો ન કરે હમરોયો નો હતા બન ને હવે. મેવારીઓ થાને પ્રથમની જે આગ બળતા હની અને અંજી હક્કો મેળવેલા હતા તે મળીને એક રાનારાણી નવો નવમર વર્ષ થયો અને રોયના છવ્વનાં પ્રધાન મુર 'પેરો પેરો' થઈ રહ્યો. લરકર-માથી પણ પહેલાની ભાવના-રોયની માદનાની ભાવના ચાલી ગઈ હતી. રોયન રોનિકને ખાત્રી થઈ હતી કે પોતે રોયની ખાતર નહિ પણ તલંબજોના સામ્રાજ્યની ખાતર પોતાનું લોકી દેશ રચા હતા. આને પરિણામે ઓધાધીની, અસંતોષ અને મેહમગની વધવા લાગ્યા છતાં કલકરને શાંત રાખવાની કથા રોય નહુતુ લદ. નવાનરા મુ-લકો છવ્વતા અને લૂંદવાળી પોતાની આર્થિક કલતિ સાધી રાકારી એવી ભાવના લરકરમાં પ્રસારવામાં આવતી. એવી રોયન રોનિક લૂંકારો બનતો ગયા.

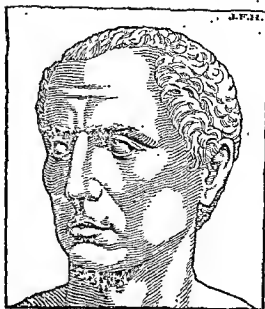
આવા સંક્રાંતિકાળમાં એક મહાન વ્યક્તિ રોયની સિલિબ કપર રેખાઈ. ઇતિહાસ અને જીવિયસ સીકરના નામથી એજળે છે. એ મલેહ વિરોધા હતા. આર્થિક કાળી આંદોળ અને એસિયાથી સુરોષ એમ બંનેજેડના મુલકો એક વજી એક એનાં કલકરોની એકી નીચે રખાતાં ગયા. એ હુવ કરતો ગયા ને દેશ ઉપર દેશ છવ્વતો ગયા. દેશનેજીતવા પછી એ આંદોળને હક્કોને હોને કે આંખો, બંધો, રચો. આમ એ મહાપુરુષે પોતાના પરાકમ વડે રોયન સામ્રાજ્ય રચાવું. એ જીવિયસ સીકર રોયની પહેલી 'તેતા' થયા, પછી 'સર-મુખત્યાર' થયા. પણ તેનું એ ખૂન થયું; કારણ કે રોયન પ્રબલતા પક્ષ સરમુખત્યારીની વિરુદ્ધ હતો. એક એ માન 'હકેમાતો' પ્રબ-સમાવહ હતા. પરંતુ વરતુન તેા મુકીસમાવહ જ હતા. અને એ ખૂન કરનારાઓ તથા કરાવનારાઓ વિસરી થયા કે રોયનો આત્મા એ મુકીસમાવહથી હવે માઈ ગયાં હતા.

સીકર ગયા, પણ સરમુખત્યારી રહી. સીકર પછી તેનો દત્તક પુત્ર સરમુખત્યાર થયા. આનું નામ ઓગરેટસ. એ ઓગરેટસની સાથે રોયના ઇતિહાસનો ત્રીજો તળકો સાર થયો.

'શામળર ! આત્યાર મુખી તો કંઠાળો નથી બન્યો. પણ હવે નો પાછા યુદ્ધો ને એનુંતેણું આવવાનું હોય તો આનજ નથી સામંજવું.'

'ના, ના; એનું બહુ વધી કહું. કમાર સાંમજ. ઓગરેટસનો સમાવ

પોતાના પરાકમ વડે રોયનું મહાન સામ્રાજ્ય રચાવનાર તેનો પહેલો પ્રબલોય તેતા ને સરમુખત્યાર જીવિયસ સીકર

તો રોયની સાંમુતિક આળાકીનો હોને. એ સમયમાં મહાકવિ વનિક થયો, દ્વિરેસ નામનો બીજે એક મહાકવિ પણ થયો. વળી લીધે નામનો મહાન કવિસામ્રાજ પણ થયો. એ ઓગરેટસનો સામ્યકાળ એટલી જલોનલાસ થયા કે આજે જે કોઈ પણ સામ્રાજ્ય અને સંસ્કૃતિના સુપ્રાધુનને 'ઓગરેટસ યુગ' નામે નવાનરવામાં આવે છે અને આ ઓ વહેરવાના સમયનો એક મહાન ઐતિહાસિક બનાવ તે ઇસુ ખ્રિસ્તનો જન્મ. કેમ, વડે છે ને રસ ?

'હા. ઇસુની જન્મ' શામળર, બંદે, રોયન સમ્રાટ ઓગરેટસને ક્વાંશી ખતર, કે તે અને તેનું સામ્રાજ્ય કળોને કેળિયાં મવાના છે જ્યારે ઈસુ અને તેનો ધર્મગોષ્ઠ તો પૂજીયા આગર જવાનાં છે !'

સીકરનો દત્તક પુત્ર ઓગરેટસ-રોયની સામ્રાજ્યમાં રોયની બંદોબસ્તથી એજે કળાએ પ્રગટે, આજે પણ તેનાં નામ કપરની કોઈપણ સહિલ અને કેન્સુતિના આળાકીયમાં સુપ્રાધુનને 'ઓગરેટસ યુગ' ના નામની નવાનરવામાં આવે છે.

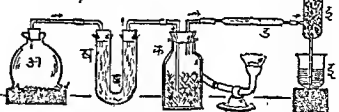
સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ

વિજ્ઞાન અને માન નિશાળમાં મીણવાતા અનેક વિષયો-માનો એક ગામૂશી વિષય રહ્યો નથી. વેદાનિક સે-શાધનો દ્વારા પંચેલી શોધોની અસર નો રીંધી ગળવાના છવન પર પડેલો છે, એટલે આધુનિક વિજ્ઞાનનો આપણુ રોજિદા જીવનના છવનમાં પણ પહોંચી ગયો. મદત્તનો દિગ્દેશો રહેલો છે. આપણા છવનમાં કંપનીથી ને રોજિદા બપુદારમાં આપણે એ વસ્તુઓ કેવી રીતે બને છે તેની વેદાગમમાં થતી વધવદ કેવી રીતે આપણુ આધિક છવનને અસર કરે છે, તે બપુવાની કલંકા ધણીને દેવા છે. આ લેખ-માળામાં કેડે આપું સામાન્યતાને લેખ્યોએ બાપામાં આપવાનો છે.

કાપડ, તેત, ખાટ, ફા, રંગ દીપ્તિ આપણુ છવનની જરૂ-રિયાંના બનાવવાના અનેક કલાઓમાં, તેમજ છવનની પ્રથમ જરૂરિયાત એ અનાજ, તેને વેદા કરવા માટે બેતીમાં એ જે મદ-ત્તમાં રસાયનોની જરૂર પડે છે તેમાં, ગંધકનો તેલબ (સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ), મુદેખારનો તેલબ (નાઇટ્રિક ઍસિડ), મીઠાનો તેલબ (ક્લોરોફોસ્ફોરિક ઍસિડ) તેમજ આલ્કેશી (કોન્ટ્રિક ગોડ, પો-આનો રીડા 'આઈ ક્લારે') મુખ્ય ગમ્યા છે આ રસાયનો 'હેવે રસાયનો' (heavy chemicals) તરીકે ઓળખાય છે અને તેને કહીને 'હારે રસાયનોમાં કહીને' કહેવાય છે. જે રેશ આટલા માય નાર રસાયનો વિષય પ્રમાણમાં કલ્પ કરી શકે તેની આધુનિક સ્થૂકિત કમ્પ રેશને પદોથી ગમ્યા એવા એના મદિમાં છે. આં એ આર રસાયનોમાં પણ ગંધકનો તેલબ પહેલે નંબર આવે છે. તે 'રસાયનોનો રીશ' કહેવાય છે. તેના કપોથી આપણે 'અસ-પથ' છે. છુદ્ધમાં તેમજ શાંતિના કાળમાં હરેક કલાઓમાં તે પ્રાપ્ત થય છે. તેની મદદ વડે બીજાં અનેક રસાયનો તૈયાર કરી શકાય. દંકમાં, રસાયન-કલ્પાદ કલાઓમાં ગંધકનો તેલબ પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે. આથી જ આ કહેવાય છે કે 'ગંધકનો તેલબ કલા-ઓની માતા છે.' તેનું કલ્પાન રેશની ઓધોળિક પ્રતિનું રૂપક ગમ્યાનાં છે. અદેશ આ લેખખાળાની શરૂઆત ગંધકનો તેલબની દરીએ.

મધ્યયુગના ધ્રીમિયાગરો પાસામાંથી સોનું બનાવવાનાં રચનાં ગેવતા, અને તે માટે અનેક શ્રમપૂર્ણ પ્રયત્નો કરતા-અનેક અટ-પડી કિંચાઓના અટપરા અખતરો મોકવતા. એમનું એ રચન તો સિફત ન થયું, પણ એ આખા પ્રયોગોના પરિણામ કેમ કેટલીક નવી રાસાયનિક કિંચા બા તેમને જરૂરી આવી. એ ધ્રીમિયાગરોનાં સુપ્ત શ્રેક્ષેત્ર સખાઓમાંથી કહેલેખ ગળી આવે છે કે હીરાપ્રસીને આ-ગવવાની (disulfation) એક પ્રકારનું શાક તેજ નીકળે છે. આ તેજ જેવા પદાર્થો એ જ ગંધકનો તેલબ. મદત્ત આ તેલબ મોટા જગ્યામાં બનાવવાનું કાર્ય તો છેડે જકારમાં સંભળાં મડ થયું. એ જગ્યાનામાં કારખાનાંમાં 'મોટાં મોટાં રાસાયનોમાં ઍસિડ બના-વવાની કિંચાએ કરતા, કારણકે આ ઍસિડ પળીબીટી ધાતુઓ પર અસર કરતાં હોવાથી ધાતુનાં વાસણ તે બપાઈ જ નહય. ગાળ-થી માલુમ પડયું કે સીસા કંબર સલ્ફ્યુરિક ઍસિડની અસર જન-

ઈ. નરસિંહ મુ. શાહ એમ. એસ. સી. પી. એચ. ડી.

II. પ્રયોગશાળામાં સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ બનાવવાની પદ્ધતિઃ કાચના બેંચર આં માં ગંધક બાળવામાં આવે છે એટલે તેમાંથી બનેતા સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડ, તિવ્ર આકારની વનળીમાં જાય છે, જેમાં બંધકના રસાયણો મુજબ પડી જાય છે એ લેખખો એસ કંબર ભીમાં બંધક, જેમાં જલ સલ્ફ્યુરિક ઍસિડથી બીજલેતા કાચના ગમ્યા દોષ છે તેમાં એ એસ સુસાય છે. પછી બીજી તારે મરમ થતી કંબરમાં પેટ્રોનાઈઝ કરતા ઍસીડોસીસની મદદથી પધારાનો ઍક્સિડન એ સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડના એસર્ગમાં આવતા જ સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડ બને છે, તે જ પધારાના જલ સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ સાથે જગ્યા થાય છે. આ કિંચામાં જરૂરી ઍક્સિડન દે વંચમાં જગ્યાથી તરફ પધારા નળીના છેડા દ્વારા ઍસીડોસીસમાંથી મળ્યા કરે છે. આ મિદાત કંબર જ જગ્યા જગ્યામાં સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ બનાવાય છે.

અમ નિવચવું છે, એટલે સીસાને સરળતમ વાપરવાનું રીક થયું. આ કંબરથી 'લેડ કંબર' (સીસાનો આકર)ના નાગણી ઍળખાની સલ્ફ્યુરિક ઍસિડની બનાવની પદ્ધતિ અતિતવમાં આવી.

સલ્ફ્યુરિક ઍસિડની બનાવકનો બપુવત શિશાંત સાવ શ્રાદો છે. ગંધક બાળવાથી વેળ થતો સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડ નામનો વાયુ અને હવામાંથી ઍક્સિડન, એ બંનેને સંયોજનોને સલ્ફર ટ્રાયો-ક્સાઈડ પેદા થયો, જે પાણી સાથે સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ બાપે છે. સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ બનાવવા માટે એ તે રીત વાપરો, પાણી આ રીતનું કેન્દ્ર સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડ અને ઍક્સિડન એ જે વાયુમાંને સંયોજવાનું છે. આ સંયોજન સદેસાઈથી થતું નથી, પણ કોઈ સહાયક પદાર્થની (catalyst) હાજરીથી જ થઈ શકે છે.

ગંધક ના ગંધકિત પદાર્થોને બાળવાથી ગંધકનો વાયુ-સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડ પેદા થાય છે આ કિંચા કરતાં વખતે હવા કે ઍક્સિ-ડનન પ્રમાણ બધે તેરજ વધારીને, છતાં ગંધકનું એક પરમાણુ ઍક્સિડનના જે જ પરમાણુઓ સાથે સંયોજાય છે. મમે તેમ કે-રીએ તાપણ જીવ ઍક્સિડન-પરમાણુ સાથે તેના સંયોજ થતો નથી, એટલેકે સલ્ફર 'ટ્રાયોક્સાઈડ' પેદા થતો નથી. જે ટ્રાયોક્સાઈડ-ની બનાવટ મુલતમ હોત તો તે સલ્ફ્યુરિક ઍસિડની બનાવટ તદ્દન-મહેલી બની જતી. કારણકે સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડ સાથે પાણીનું સં-યોજન એટલે સલ્ફ્યુરિક ઍસિડની કલ્પતિ.

મોટા જગ્યામાં સલ્ફ્યુરિક ઍસિડ બનાવવા માટે આશ્ચર્ય જે-દરીકે રીતો પ્રચલિત છે: પદોથી 'લેડ કંબર' ને બીજી, 'સંમર્ગ રીત' આ બંને રીતોનું ધ્યેય એક જ છે: સલ્ફર ટ્રાયોક્સાઈડમાંથી ટ્રાયોક્સાઈડ બનાવવાનું. પણ તે વિશ્વ કાચા જુદાજુદા સંયોજક પદાર્થો વપસાય છે પહેલી રીતમાં, મુદેખારમાંથી નાઈટ્રોનનો

આકાશાદ કાઢીને તેને, સહાયક પદાર્થ તરીકે વાપરવામાં આવે છે. બીજી રીતમાં, પૃથ્વીનગ ધાતુ એ કાર્બન માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. 'સ્ટેલ' એક પ્રકારની દ્રવ્ય રૂપેની નીચે પ્રમાણે દેવી મંથન : એક યા ગંધકવાળા જાળીન બાળીને પેદા થતો સફર ડાયોક્સાઈડ વાયુ અને ઘટાળે ગિયજી એ બંનેને નાઇટ્રોજન ઓક્સાઈડની સાથે. સીસાના પતરાં વડે ગરમ કરા થોડા આરદ્રતામાં રહેલામાં આવે છે. આ આરદ્રતામાં પાણીના ક્ષિપ્ત કુવાંદા માલ્લુ દોચ છે. અને આ સફર ડાયોક્સાઈડમાંથી દ્રવ્યો કાઢાઈ બને છે. નાઇટ્રોજન ઓક્સાઈડ પાતાનો ઓક્સિજન આપી દે છે અને દ્રવ્યો કાઢાઈ પાણીની સાથે મળીને સહકુચીક ઓક્સિડ પેદા થાય છે. જે એ રાગી તથા એ એક દોચ છે. આમાં નાઇટ્રોજન ઓક્સાઈડ કેવી રીતે સહાયક પદાર્થનું કામ કરે છે તે પ્રકારના ઘટ્ટ સુધી અભ્યાસ સમજાવામાં આવી નથી. આ કિંચા થઈ ગયા પછી કહેતા પડતો નાઇટ્રોજન ઓક્સાઈડ પાસે કાગળા લેવામાં આવે છે.

આ રીતે બનાવેલો તેલન પાતળો દોચ છે. તેમાં ૩૦ ટકા પાણી હોય છે. તેને જલદ બનાવવા સીસાનાં વાસણોમાં કાઢાવામાં આવે છે. પછી, પચાસવાની શ્રેણીમાં ગોઠાવાં વાસણોમાં એ તેલબને મરમ કરવામાં આવે છે. એ વાસણો આગળેથી દોડીમાંથી બને છે. 'સંસ્કર્મનીત' ૬ રેડકામાં શોષવામાં આવી હતી, પણ ૧૯૦૧ સુધી તેને કાઢી કંપનીએ કરવા માં આવી ન હતી.

જર્મનીમાં બાનાવી ગળીને અંધ સરોધનકારી આલકલત. આ કાર્યમાં ખૂબ જલદ તેલન વિપુલ પ્રમાણમાં મેળવે આપણે જોઈ ગયા કે 'સ્ટેલ' પ્રકારના પેદા થતો તેલન ખૂબ પાણીવાળો દોચ છે, અને તેને જલદ બનાવવા માટે આગળ બીજી કિંચાઈ કરવી પડે છે. છતાં જળની બનાવટમાં ૮૫ ટકાથી ઘાય એવો જલદ તેલન તેમાંથી બનેલો નથી. આટલે જર્મનીની 'બેરોઈ એનીલીન' અને સોડા ક્રીકલ' નામની કંપનીએ ૬. ૧૯૦૧માં 'બેરોઈ નિક્કલ પ્રકાર'ને અંતે સંસ્કર્મનીતને ક્લેટબંદ પાર કરાવી અને કલોષીના ઇલેક્ટ્રોસ-મા નવું પ્રકારનું રાજ થયું

સંસ્કર્મનીતમાં મુખ્ય મુદેલી એ નડકી કે સહાયક પદાર્થની સાથે નાસ પામતી. પૃથ્વીનગ જેની કિંગની ધાતુ અથવા નકામી થઈ નય એ ન પાવે. એટલે એ મુરેકીનું નિવરણ કરવા બેઠીને કંપનીએ સરોધન દોચ ધર્યું, અને યજ્ઞ પરીશ્રમે અને સોડી કાઢ્યું કે જે આ રીત ક્લેટબંદ પાર કરવામાં થાય તો તેમાં વપરતો સફર ડાયોક્સાઈડ તદન શુદ્ધ હોવો જોઈએ. તેમાં સોમલ કે એવી કાઈ અશુદ્ધિ ન હોવી જોઈએ. સ્ટેલ રીતમાં તે અંતે તેને સફર ડાયોક્સાઈડ ચાલી રહે. એટલે આ રીત વડે બનાવેલો તેલન શુદ્ધ દોચ છે એ એક મોટો ફાયદો છે.

આ રીતમાં શુદ્ધ સફર ડાયોક્સાઈડ, અને ઘટાળા ગિયજીનું સહાયક પદાર્થ પર પસાર કરવામાં આવે છે. આમાં વચ્ચે : એક કરતાં વધારે સહાયક પદાર્થો ઉપયોગ થાય છે. પ્રથમ લેવડબરમ વાપરીને ૬૦ ટકા સંધાન કરાય છે, અને બારીક પૃથ્વીનગ પર એ વાયુઓને પસાર કરીને પ્રક્રિયા શરૂ કરાય છે. આ રીતે વૈજાર મેલોસા સફર ડાયોક્સાઈડને જલદ તેલબમાં સોખવામાં આવે છે. આગ ખૂબ જલદ-કુચિગ-તેલન પેદા થાય છે. જેમાં યોગ્ય પ્રમાણમાં પાણી નાખીને સામાન્ય સહકુચીક ઓક્સિડ (૬૮૮૬) બનાવાય છે. ઉપરની શોષવાની કિંચામાં કોલામ થતી મુદેલીએ ફર કરવા ૧૯૦૫માં વૈજારિક કોટ્ટેને 'વિજ્ઞાનિક અપ્રાપ્ત' (electronic precipitation) ની રીત રાખ્યે હતી. આ રીત ખૂબ ક્લેટબંદ નીચી છે.

અમાં તો ફરી એ લોકો નથી કે સંસ્કર્મનીત વધારે કાર્યમાં કે તેનાથી વધારે જલદ તેલન પેદા થાય છે અને તેની શુદ્ધતા વિશેષ છે. એટલે આ રીત લેઈ ચેમ્પર રીતને ક્ષણમાં પારે એવી બીતિ છે. હવે આ સંબંધમાં આપણા દેશની પરિસ્થિતિ એટલે જલદમાં આ રસાયન બનાવવાનો કલ્પના રમ ૩૦ વર્ષથી વધારે અમળમાં નથી સહકુચીક ઓક્સિડનાં વૃદ્ધાં દારવાના મુલાકા અને કલ્પનામાં છે. આપણા દેશમાં મુખ્ય મુદેલી કાગળા ગાળાની છે. પ્રથમ અરિષાત અંધક યા અંધકિત પદાર્થની છે. જેમાંથી સફર ડાયોક્સાઈડ બનાવી શકાય. આ માટે આપણે પડેકાથી થતી આવડત પર જ આધાર રાખીને પડે છે અને દોડાલી યા અમેરિકાનાં અંધ અંધાળો વાપરતો પડે છે. હમણાં એકે જલ્દિચિત્તાનમાં અંધાળો પડ જી આપ્યો છે, ખૂબ તે ઘનથી બત્તોનો કોલામી પડેકાની દરીઝાઈમાં બેઠો રહેશે કે નહિ એ સવાલ છે. કુદ્ધ પૂર્વે આપણે આ દરબે ૫૦,૦૦૦ ટન સહકુચીક ઓક્સિડ તેવાર થતો; હવે એ આંકડો એક લાખ કરત ઉપર પહોંચ્યો છે. છતાં બીન દેશોની સરખામણીમાં તો આ નિમોદય લાગે છે. અમેરિકા દર વર્ષે ૨૦ લાખ ટન અને ઇંગ્લેંડ ૧૫ લાખ ટન સહકુચીક ઓક્સિડ બનાવે છે.

આપણા પ્રાંતમાં મુંબઈ પાસે અંબરનાથમાં થરાઈ મેદારાટ કેંગિલ વડેસ તથા અમદાવાદ પાસે બારેલીમાં રામમે કેંગિલ વડેસ 'થિયર્સ'ની રીતે સહકુચીક ઓક્સિડ બનાવે છે. હમણાં સંસ્કર્મનીતથી તાતા કંપની અને મુંબઈ પાસે હવાણા નજીક સોનાવાળા પછી આ ઓક્સિડ બનાવે છે

સમુદ્ધ ઇપન માળવા ઇપ્પતી પ્રમ્પના ઉદ્ધાર કલોષીને વિહાર સાંધવા વિના સંસ્કર્મી રાકતો નથી નિકાસ સાધવાને પુષ્ટિ આપે-બધી પૂરેપૂરી સંસ્કરણે આપે, તરી નાતિની સમજનાર દીધેશાં સરકારની ગદવ પણ એને દોવી જોઈએ. આપણા દેશની ઔદ્યોગિક ખીલવણી માટે આ વરતુ ક્વારે સમજશે ?

જ્વ. હવેચેંદ્ર મેથાણી (અનુસંધાન પાલળ પાન ઉદર) પ્રતિભામાં ઊઠતાં હતાં. બોટાદના રેશને કપડો લેનાર મેથાણીએ ક્લેટબંદ, કાઢિયાવડના માથામાં રાખતી આજબજાઈની ધમધમી કલમે અવર લેનાર, ને ખુદ બંદારવડીઆની પછી પોતે ધમધમી સાથે છાતીએ પડકારીતનાર મેથાણી, એ 'વેવિશાળ' તથા 'તુલસીદાસ'માં આતમચિંતા અલગ, જનસાધાર્ણનાં પાત્રોમાં અંધારી રહેલી માનવતા આજેબનાર મેથાણીનાં સોડી મહતાનાં એ પ્રતીક પ્રતીત થાય છે. એવા મહાન સોડીશી જીવને જ એ મહાન મુંબઈની બન્યા.

'પચીસ વર્ષ સુધી બેઠાંચેંદ્ર મેથાણી એ મનોબુધિનો પૂર્વેકાલ લેવાવા પડેલો એ બુદ્ધિપર મુશ્કેલી સવાર કરેલાઈ ગયા છે મુખ-રાવના બળદેહકમાં કોમાંચેંદ્ર મેથાણી મંદને જમાડતો, લીર, મહુ, રૂંચાર તે અદ્ભુત રસની મિઠાશમાં કંઈ કેસાલો બંધ થઈ ગયા છે સાદિયની દુનિયામાં કોઈની પછી રોઈ કે સહાયકી હોવાવા વિના સીધા હોસદેહ પાસે જીવોતોનો અમુકો એકતોરો જળની ગુજરાતને મેંમુશુદ્ધ કરનાર એ અમલ બનવેપડે માન વિશાઈ થયું છે. પણ સાદિયના અમુકો કલોષમાં મોતાના ઇવનને એ હંમુજલ રેષ એ ગુજરાત માટે મુકી ગયા છે આમાંથી મુંબઈ સતત પ્રેમના મેથરો' અને એ રૂંચારી એવી સંકલિત સોડી રહેશે.

જ્વ. હવેચેંદ્ર મેથાણીની એ પ્રતિભાને અમે વંદન કરીએ છીએ અને એમના આત્માને અખડ સાંતિ પ્રાપ્તિ બીએ. (જીવણ, યમણ, જમણ, યુ. સ. માગાર, પ્રજાજાગી સંકલિત)

મગી, એક ધા બેગો ને તે દાનજીવ, થઈ મર્યા જોઈએ. એ આલેક જાસેથી તે મારા ઉપર દુરમયા કરે તો તેના મર્યામાંથી બચવું બહુ મુશ્કેલ હતું. એટલા માટે મેં તેના કાનનું નિશાન કાઢી તેની તેનું મર્યા વીધું નવ. મેં પાઈલેન્ડના બનાર કર્યાં.

પણ આ સુધી દાખીના કનારાં નહિ ગાખી પેકી દેવા તેમ તેણે માત્ર એરેથી માત્ર પૂછાવું. મેં પછી અખામ, પામજ ને પડખે એવા પિના મામેની ઝીંચ કડીમાં તે આરસ થઈ ગયે. આમ કેમ થયું? ગારી કે ને જાનામાં મને બીજે કંઈ નોંધાય ન આલેક અને હું તેની પામજ રોકીએ. જ્યાંથી તે શ્રીકામાં પેકા દતો ત્યાં પડેવિયાં ન મેં કું તેણે? આ પ્રમાણના પડામી અનિચ્છાની નેમ તે મારી ઉપર મર્યા આલેક. હું દેવતાઈ તો ગયો, પાંતુ વિચળીની કટરે હું કુદકા મારીને આલેકમાં જતી બેઠા; છતાં તે કાનમાં સપડાઈલા પડામીના સડના કાંઈ છુટી ન ગયા. આલેકમાં શાખીના સપડાયા આલેક નેમ જાતરી પેકી પે, તેમ જ દાખીની મુદની કાંઈ પ્રચંદ આપ મારા ઉપર આવી ને. વીંકાઈ કે તેની મપાટ આલેક હું આપર દવામાં એલેક. આલેક આલેકનું જાન મેં મળ્યું કુદકાથી મને આપે તમજ આલેક અને હું મારાની એક જીવ કાઢી ઉપર પાડાઈ પડ્યો. મારા દાખમાંની રાઈક થઈ ગઈને છેડે બેઠી પેકી

પણ મને તેવા આપાત કે દુઃખથી બાન બલવું મને આપારે કપાથી પાસથ પેકેકા થી તીકી પાઠા મારા સરીરમાં એકાઈ ગયા હતા અને એકદા સ પાડાની તાઠા મારા એકી વેદનાથી મારા છવા જતાં દતો, છતાં મેં બળપૂર્વક સંયમ કેળવેને કાંઈ નબર ફરી. તો દાખી મારી સામે જ બેસી દતો... પલ્લુ તેની પાડામાં સામે દતો હું? કે પેકી કદાકી દશમાં હું આપી પડ્યો દતો? આ કાંદ્યમાંથી નીકળવાના પ્રયત્ન કરવો? તો પાડા કેરની બેસેલા દાખીને મોતરવા મેંનું દત. ત્યારે બીજે રસ્તા પછી શો દતો? દાખી પાતાની કુરસે પાસા ફરીને પાતાની સુદમાં પડકીને મેંનું બેઠે મોતે મારે એ ને? પરંતુ આ કાંદ્યમાંથી હું છટો થયા માત્ર તો પછી યથા તેમ ન દતું આવી બપર પાવિશિયિતા થોડી મિનિટા પસાર થઈ ગઈ. પરંતુ મેં મિનિટા કલાક જેવી લાંબી દતી. મને આજે અંધારા આવતાં દતો. પછી એમાં હું એક ન પડ્યું જોઈ શકતો દતો, અને તે દાખીની કદાચર થયા. તમે દાખીથી કસ ન પચાઈ કુર જમીન ઉપર પડ્યા હો અને દાખી સામે જુઓ તો અપાલ આવે કે તે કેવા પડાકી સરીરનું પ્રાણી છે અને તમે તેની પાસે કેવા મગતરા નેતા છો.

આપના કદાખીએ મેં ધરની પર પડેલી મારી પેંડેડાકસ રાઈક ઉપર તેની નબર પડી. તેણે એની અગ્રી રાઈક થયે કાંઈ નદે તેની મંધ લીધી. લેતાં લેતે તેણે કોષને બેઠુંકા પાસે. તે રાઈક મળ્યુંસની ગંધથી ક્ષિપ્ત દતી; અને માણસ તો તેને પચમ દુરમય દતો. તેણે કોષધરા આવીને રાઈકને લાવ મારી, પરંતુ રામેયએ તેને બેઠા પચા જમીન કરી દતો, એટલે કોષધમાં મારેલી લાતે તેના એ જમખને દુખાવે. તેણે જમખા છીંકાયા માર્યા.

હું તો દતે મારા મોતાની થી—પડી નદી. તેણે ન—જુલો દતે. મને ખજાર નથી કે અમે ને દુરમય. એકબીજાની સામે કેકી વાર બેસા રાહા દોહડું. મારેથી તો બેસા રહેવાય તેમ ન હવું હું તો કાંદ્યમાં પડ્યો દતો. યું, કપીપૂજી મુલુના સંકળમાં સપડાઈએ માણસ સમયના પ્રવાહને આપી રોકે છે કે કોણે પસાર થતી દતી તોમાં તે મારી ઉપર પડતી આવવાની ન હું રાઈ નેતો પતે. તેની સુદમાં કસાયું, પડાયું, તેના દંતુથળથી વીધાયું, તેના મુઠક નીચે કસાયું... તેનું કમખાડીએરું મુઠયું

પણ આ સુધી? આ યોવાર રાત્રે? અને આ બેંકડો અપાલ આ અપાલથી. એકી કાખીની રાઈ? ખરેખર, મારા માણસોને મનવાવા આવેલા થટે. દાખીનું જ્યાન મારા ઉપરથી એકો લેવા તે મળે એ વીધાર મર્યાના દતો. અને તરત ધારી અસર થઈ. દાખીનું તેનીય સરીર પૂરી ગયું અને ને દિશામાંથી અપાલ આલેક દતો તે રિશામાં તેણે પસાર કર્યો. બસ, મને એટલી ન આપા પાતાની થાકી છે. પરંતુ મેંવામાં મને કેમજે મુલુના તંદરામાંથી દંડાઈએ કોણ કે એ પેકી કાલમૂતિ દાખી? ના; એ તો માણસના દાખ દતો. ને દાખે માણસ કાળમાં મળી કાગ કરી રોકે છે એ દાખ થતાની નિંદાની એમજે મહાન કમલા કાંઈ પછી ફરી શકે છે.

કાંદ્યમાંથી મને મુક્તિ મળી. કાંદ્યાના બેકરડા અને જમખામાંથી લોટી નીકળ્યું દતું અને મારા કપડાં ફાંટી ગયાં દતો. દુખ અને લાખીનીય મારે મળું કેવામ મળું. મારો કમારનાર પોતે પછી કાંદ્યાની જમખામાં દતો અને પોતાની એવદિલી અને પેરા કારકરની ની મીલત યૂના દતી તેણે મારી રાઈક પાછી મારા દાખમાં મૂકી દાખમાં દાખવાર આવતાં મને નવી દિશાત અને નવી નિંદા મળી. પરંતુ દાખીના સામેના કરવાની રાઈક દતે મારામાં ન દતી, મેં તેને સચના આપી કે આ રાઈકને વડે દાખીના કુદયનું નિશાન લખને બેંકડા એક સામે એ અડાકા કરી નાખી.

જેનને કંપાલે એવા બડાકા થયા, કારમી શાંકિયારી કાને પડી. નહિ પડાડ પરથી મોટી શિલા પડી કોણ તેણે કલાક થયા. થોડા જ વારમાં સારીયાની સોમ્ય મુક્તિ મારી સામે આવીને બેઠી. તેના પડને પર એવડા સંયમ દતો. તેણે મારી નિંદાની બજાવી હતી ને બાહ્યાં દવાયાને દાખીને વેરની વસુકાવ ફરી દતી. પરંતુ એથી ને બીજું કમલા કાંઈ તો તેણે એ કેકી કે મારા દાખીને બેસીને તેણે એકે લાચાર ને મરીન જંગલવાસીમાંના છપ બજાવ્યા દતો.

ત્યારે હું રસથ થયો ને રામેયાને ફરી જમખા ત્યારે તેના મેં પા વિખાની છાયા દતી. તે ચિત્તમુર દતો. તેણે મને કહ્યું, 'દાખીને મારવા માટે મારી પાસે પડવાનો નથી. સરકાર મને સંભ કરશે.'

મેં કેમખા તેનો કાચ આડીને કહ્યું, 'સરકાર તમારા કાચથી ગુરેને નહિ કાચ, પછી મગરે ધરો. આવો વિરક બાતુમે, આપી છવના જેખમે પેરા પકાર વત્તિ, આપી બડાકુરી, આપી કિંચત ને આપી એવદિલી ને માણસોમાં કોણ તેનાથી તો ફેસ બેળે છે.'

મારી નિંદાવાતોને ને જાડી બેઠો. બે એવા માતેલા મારા દાખીનો સિકાર કરવાનો થયો મને ન સંપડ્યો, પરંતુ મને જંગલના અખજ ને અપાન 'બેંકડી' માણસની 'માણસાઈ'માં ફાંટા થયાં દતો, અને હું તેથી ફટાઈ થયા દતો. રામેયાનો તો આમક ન દતો કે દાખીના સિકારમાં થયો મારે લેવો. પરંતુ હું એકા નુસંસ કેર જની રાઈક મેં એવી લાલચ પછી મને એવા સ્વાર્થી અને અંધાર થવા ન બેળો રોકે. રામેયાનું માનસ હું સમજતો દતો. તેની માજાળી અખજ અને કિંચત કારણે દતો: તે વચર પચવાને દાખી મારવાના દોષમાંથી અપા મારતો ન દતો, તેને આવા મહાન સિકારને યાં જોળવાનું નિશાન લખાને ન હવું. એવા થયા મારે તે પોતાને ઘણે નાજો માણસ અને અપાન સમજતો દતો. જંગલની સાંકાઈમાં રહેલા આ આદિવાસીઓને નિંદામાં મહાંકા પછી શો કોણ?

તમને ખજાર છે? સિકારને એક વચર લખેલા નિયમ છે, ને ત્યારે એક પ્રાણી ઉપર ને સિકારી થા ફેર છે ત્યારે તે અમે તેના દાખે મળું કોણ, પછી તેને પડેલી જમખા કરનાર સિકારી સિકારના મુરદે ઉપર નહિ દતી સિકા સે છે. ને આ દાખી કેપર મળ્યાબાર ફરી દતો તે

ખરે, પરંતુ મારી પહેલાં સમીચાએ તેનો ખમ જખમી કર્યો હતો અને હવે હાથીને હવેના પાણી તેણે જ દત્તો. મેં નિશ્ચય કર્યો કે આ હાથીના શિકારનું સરકારી હવામા સમીચાને જ મળવું જોઈએ અને હાથીના મૃત દેહ ઉપર પણ સમીચાની જ માલિકી થવી જોઈએ. અંજલના ભેખમને તે આવા ભવંકર પ્રાણીને મારવામાં રહેલા બધેનો જગ્યા પણ ખમીલ કરી રાક્ષા વિના સરકારી કચેરીમાં બેઠેલા અગ્રહારદેવે નક્કી કરેલી હવામાની રજા તો એટલી મામૂલી હતી કે તે સમીચાના હાથમાં મૂકવાં મને સરમ લાગી. સમીચાને હાથીના દંતુરાળ શું કરવા હતું? મેં તેની નાકે રજા સમીચાના હાથમાં

મૂકી. પરંતુ હજી પણ મારે હૃદય ઉપરકારના મોલથી દબાએ જું હતું. ક્યે મારી ગિરિયા બચાવી હતી તેને હું શો વદલો આપી શકું? અને કે માણસે નિશ્ચય કર્યો કરના મોલીની જેમ બદલાનો વિચાર પણ કર્યો વિના આવું કંઈક કામ કર્યું છે તેને તો હું અતિ બાવધી આસ વ્રેમની અંજલિ જ આપી શકું.

આ વાતને વરસ ઉપર વરસ વીતતા બધા છે, પરંતુ મારા દીવાનખાનામાં ગોઠવેલાં પેલાં બે તોર્સિંગ દંતુરાળ મને માનવજનના આજ્ઞાદશ પ્રસંગની સદેવ વાદ આપે છે. (સચિત) [પ્રકૃતિવદને શિકારી કે. રબરુ, એસ. મીચેલના સ્વાનુભવ પરથી]

આપણી વનરુપતિ

માસે માસે એક એક વનરુપતિનો પરિચય આપતી નવી લેખમાળા લેખક - પ્રો. જયંતીકાલ દેવસેકર એસ. એમ. એસસી.

અશોક
શોક તો સંસ્કૃત કવિઆનું પ્રિય વૃક્ષ. એનું નામ લેવાં જ કવિ કાલિદાસની પ્રમિદ પંક્તિઓ સાદ આવી બધા છે. અશોક વિષે અનેક સામાન્ય માન્યતાઓ અને દેહકથાઓ પ્રચલિત છે. હિંદુઓ તેને પવિત્ર વૃક્ષ તરીકે ગણે છે તેના સુદૃઢ અને સુગંધી ફૂલો ગોંદરાશા રાજાનાર માટે વપરાય છે. અશોક વ્રેમનું પણ પ્રતીક છે અને કાચેવતનાં આર્થિક યજ્ઞો છે. જુદાં વિષે પ્રચલિત હેતુકથાઓમાં જ્યારે માયાને કોષિકસરખો મળે ત્યારેની બાળુ યાય છે ત્યારે તે અશોક વનમાં બધા છે. અશોક સુખનો સ્વાર્થ (અશોક) શોક રહિત થાય છે. સંસ્કૃત સાહિત્યકારોએ અશોકને સરમાળ વૃક્ષ તરીકે વર્ણવ્યું છે: શોક સૌંદર્યની સ્વનાના દેશમાત્રથી અશોકનાં સુદૃઢ ફૂલો ખીસી જાય છે: વાલ્મીકીના સુદૃઢ ફૂલો (Sarcocolla) નામ સરકા કનિડકા (Sarcocolla Indica) છે. ૧૯૫૫માં લીનીઅસ નામે રીપોર્ટર વનરુપતિઓની એક નામ પાડેલું. અશોક આશિયાતું વનની છે. હિમાલયના મધ્ય અને પૂર્વ ભાગો, કુમાઈ, પૂર્વ બંગાળ અને દક્ષિણ હિંદમાં, ખાસ કરીને સીઆંટકરીઆ, સીઆંગ, આરાકાન, તેનાસરીય, અલ્પહેરના પારને લાગ, મુળાઈનો પશ્ચિમ કિનારો, સીચોન અને ગોવામાં તે કદરવી જાય છે. બીજ જગ્યાઓએ તે રોપવાથી થાય છે.

અશોક વૃક્ષ કદમાં સાધારણ નાનું અને સકાય લીલું હોય છે. તેની શાખાઓ દરેક દિશામાં પ્રસરીલી અને તેના ઉપર પાન એક પછી એક ગોઠવાઈતાં હોય છે. દરેક પાન ટાંકી રહિત અને સંયુક્ત હોય છે અને તેનાં ઉપર ૪થી ૬ લીસાં, અઘણાંવાળા સાધારણ ધર અને વળાકાર કિનારવાળાં પાંદડાં બેઠકાંમાં હોય છે. કેટલાક ફૂળાં, પાતળાં, રાતાં પાન લટકતાં રહે છે.

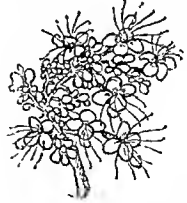
અશોકનાં ફૂલોનાં લક્ષણો જાણ્યાથી એ પ્રિય અષ્ટ મે માસ. એમાં ફૂલો રમણમાં થાય છે. ફૂલો ખીસી વખતે ખુલ્લા નારંગી રંગનાં હોય છે, પણ પાછળથી રવાસ પડે છે, આથી ફૂલોનાં સુગંધમાં રંગની રંગોરમ વિવિધતા નજરે પડે છે. ફૂલો ખીસે છે ત્યારે તે અશોક આર્યત રંગાળી દેખાય છે નારંગી અને રાતા રંગનાં ફૂલોનાં સુગંધ, અને પેરાલીલી પાનવાળી ઘટ સામાન્ય આસપાસના સુધિસૌંદર્યમાં અનેક વધારો કરે છે.

અશોક સીંચવાળા વન અષ્ટ સિંચી વનની વનરુપતિ અણુય છે. તેનું ફળ-સીંગ રાત્રી અને ૧થી ૨૦ ટકા લાંબી હોય છે. તેની અંદર ૪થી ૮ લીસાં બજારા રંગનાં બી હોય છે.

અશોકની છાલનું રાસાયનિક અનુપમ હજી પૂરું થયું નથી. જાળના સંરોધન મુજબ તેમાં લીમોનિક એસીડના નામનો પદાર્થ રહેલો છે. ઉપરને તેમાં સારા પ્રમાણમાં ટેનિન પદાર્થ મળી આવેલાં હોય. કલકત્તાની રૂક્ષ આપરોપિકલ મેડીસીનની રાસાયનિક પ્રયોગશાળામાં વગેલા સંરોધન અનુસાર તેમાં ટેનિન અને લોહવાળો રોઈડાનલિક પદાર્થ સારા પ્રમાણમાં છે એમ નક્કી થયું છે.

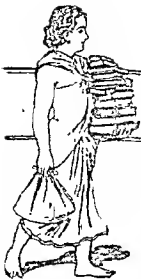
ઉપર: અશોકનાં પાંદડાંની એક તેનાં ફૂલોના મુખ્ય તથા સીંગ

અશોક ઉપયોગી વૃક્ષ છે. તેનું બહાનું સાદું રાઈ, બહેને પાણુ અને અંદરનું લોહકું કાઢીને કમળુ હોય છે અને તે હજારોની લાંબા તરીકે કામમાં આવે છે. ઔષધમાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે. ગર્ભાશયના અને ખાસ કરીને લોહીવાળા રોગમાં અશોકની છાલ કુધમાં કદાચીને આપવામાં આવે છે. એની છાલના કદાચ સાથે ગાળનું માખનુ મેલવીને અને તેમાં કેટલીક સુંમેધી વનરુપતિ કેમ્બીને જનાવેનું 'અશોક થૂત' ઔષધ તરીકે વપરાય છે. આંતર-રક્તનાતના કેસોમાં અશોકની છાલનો બાધક (astringent) તરીકે ઉપયોગ થાય છે. અશોકના ફૂલના બીજને પાણી સાથે મેળતા લોટી વડના અરકમાં આપવામાં આવે છે.

માધુકર

હું ન થયા ચુંદ્રે સોનું, કપું, હીરા, ચોની, ચંદર;
એ સુકપ, ગોરવશાળીનું મને નહીં કંઈ ચેર.
હું બનવા ચુંદ્રે લોહ ન સાચું,
કે પરમાયસ ચુબક! તુમથી ખિચાઈ હું પેર! — પ્રબરભાવ રાવળ

અસહકારી : અમેરિકામાં પહેલા હિંદી એલચી

હિંદના પ્રથમ પ્રતિનિધિ તરીકે અમેરિકા ગયા શ્રી અસહકારી માત્ર રાજનીતિજ્ઞ નથી, પરંતુ કવિ, માધ્યમાસ્ત્રી, પત્રકાર ને તત્ત્વજ્ઞ પણ છે. છવનની અનેક કડકાણીયદી-ઓ અનુભવનાર શ્રી અસહકારી મુખવટરખાનામાં વિરાજતા હિંદીના એક ખાનદાન અને શ્રીમાં કડુંબમાંથી ઊતરી આવેલા છે. યાગ દોડ ન વર્ષની નાની વયે માતા-પિતા બેનેના અવસાનથી એમને આનાય ક્ષામાં મુકાનું પડે છે.

હિંદીની સૈન્ય રીતવસ્ત્ર કોલેજમાં તે રેવ. સી. એફ. ઍન્ડ્રૂસ તથા પ્રિન્સિપાલ રફ-ની અસર નીચે આવ્યા અને એમના છવનવા ઘડતરમાં એ બંનેના મદતરનો હિસ્સો રહ્યો. કોલેજમાં એમણે ઓક, મેડિન, કારસી, અરબી અને ફ્રેન્ચ એમાં વિવિધ ભાષાઓ શીખી અને આજે પણ ફિસ્મી, વિજ્ઞાન, ખગોળશાસ્ત્ર અને છવશાસ્ત્રમાં એમણે ખાસ રસ બતાવી રાખ્યો છે.

એણે વરસની વયે એ કૉલેજના બુદ્ધિવાદી સંઘ (ફેશનલિસ્ટ) એસોસીએશનના સભ્ય થયા હતા. ઍરિસ્ટર થવા માટે ઇન્ટર નબોલા ત્યારે ત્યાંના અનેક કવિઓની સુધાકાતો લેતા અને ત્યારનાં એકેશ સાગાયકોમાં એમનાં કાવ્યો પ્રસિદ્ધ પહોંચેલાં. કાવ્ય, સાહિત્ય અને ફેશનશાસ્ત્રમાં રહેલા રસને કારણે ન એમણે બાકીના યુરોપનો પણ પ્રવાસ કર્યો.

તરણ રાષ્ટ્રવાદી અસહકારીને નાતપણથી ન દેશસેવાની લગની લાગેલી. ૧૯૧૬માં શે શ્રીમતી બેની બેન્નેરે રવાગેલી હોમરૂઝ લીમમાં જોડાયા. એ સાથે પત્રકારત્વમાં જે સક્રિય રસ લેવા માંડ્યો અને 'બીએસ પ્રિનિસ્ટ' 'ઇન્ડિપેન્ડન્ટ' 'ફોર્વર્ડ' વગેરે એ સમયનાં નવસંત રાષ્ટ્રવાદી પત્રો સાથે સંબંધ બાંધેા. ૧૯૧૮થી એમણે રાષ્ટ્રીય નજરિત આણવા બહેર બાપણે આપવા માંડ્યાં અને એ ન વર્ષે દિવસમાં જોડાયા. રાષ્ટ્રીયતાની એમની કમ દિમાવતને કારણે સરકારની અડા મરજ એમના પર લીટી, પરંતુ મુદ્દામાં એ નિર્દોષ હતી છતી થયા.

૧૯૧૬માં એમણે ખિલાફત આંદોલનમાં તથા અમુતસરની કલેઆમ વિરોધી મુએશમાં ઝંપલાવું અને બધા ન ધમેકાના મુવાનોનું એક રવર્સેરવકદબ લેવું કર્યું. એ અરસામાં ન એમણે 'રજનાત્વક અસહકાર' (Constructive Non-Co operation) એ યુક્તિસ વર્ણી, જેણે અસહકારના પ્રવૃત્તિ ચાંપી છ-નું સહનું વર્ણી. ત્યારથી આજ ૨૯ વર્ષ થયાં અસહકારી ચાંપી છના સહકારી ને મિત્ર બની રહ્યા છે.

ચાંપી છને બિશિસાનવિરોધી આંદોલન કપા-ટવું અને પંચ મોતીલાલજી, દેશબંધુ દાસ, વાલા સન-પતરાજ પંડેની ધરપકડ થઈ ત્યારે અસહકારી પણ એથી મુક્ત નહોતા રહ્યા. અને એ વખતની જેઓ બંદે

સાસમસાનાં પંખી
૧૫-૧૯૧૮

કેક પ્રાચીનમાળથી આ-પણે ત્યાં ધરેધરમાં પાન-વાના પંખી તરીકે અથ-જાણેલા પોપટને તેો નાનું બાળકે બાળખી કહે. છતાં આ પંખીની આપણા દેશમાં જણુ નુરીનુરી નતં થાય છે એ બહુ બોહા બનેલું છે. કપર મુખસતમાં જેતાં ટાલેટોમાં આ કપતુમાં નરંદે પડે છે, ને જે દિવસમાં સર્વ રથણે જેવા મળે છે તે 'દુડા'. ૧૬માં ૧૬-૧૭૮૯, રંગ આહા લીલા; નરંદી રોકે કાળો કંઠકો; બેની ઍરોબ્હ કુણાળી રંગનો પહો. ચાંચેરુકાના કૂલ જેવા રંગની વાંધી. બોહતાં રીખવામાં એ રંગનિ-યાળ દોવાથી બહુ આસ્વાદ્ય થતો નથી.

હિંદી પોપટમાં કદમાં સૌથી મોટી તે બીજાં નત રાજની પખાનાં નંબગ્રામાં થાય છે. કદે એ ૧૬ અંચળ જે રંગે પેશ લીલા. પૂઝી-માં આહા લીલા તથા પીળા રંગનાં પીછાં. બેની ખાસ નિશાની તે બંધા પરનું લાલ લાણું તથા બળા પર લાલ કંઠકો. ચાંચે પેરી લાલ. સારી ગોરવબોહો દોઈ પાળવા માટે એ ચોખ્ખ થનાય છે, જેકે અનુભવીઓ બેની રીખવાની શક્તિ વિષે સંકે દેખાડે છે.

જણું કંઠની ગિઝામાં ૩૫લા બેનેને આંકે બેની ત્રીજ નત તેો સોથી નાની થાય છે, જે આપણે ત્યાં બહુ આહી દેખાયું છે. કદમાં ગોદ ઈજ લીલા રંગના દેડમાં પેટનો ભાગ આહા-પીળાશ પડતો. નરનું ગાણું આહી આસગાની છાવાવાળા લાલ રંગનું. ખમા પર લાલ લાણું. બળા પર લાલ તથા લીલા રંગનો પેટો. મોટો બાને બીજ નંબગ્રો રહેવાસી. પોપટ એ આવક મુખી નથી. હેખાને પણ બહુ રાણું નહિ. છતાં બેની આટલી બ્યાપક લોહપ્રિયતા છે તે બેની અનુકરણશક્તિને લીધે. મનુષ્યના જેવી વાચામાં, સાંબેલું બોલવાની, રીખવેલું રીખવાની, મળેલું વાહ રાખવાની અને કોઈકાર રવર્સેરવકિત વાક્યો પણ સમવાનુજ સહી દેવાની શક્તિ તેો એકલા પોપટમાં ન છે. (સંપાદિત)

(મીચે ૧૯૧૭) ૮૨

તો પાંચડ, માણસ ને મચ્છરનાં ધર સળી કેવળ ગંડી બોલીએ. આવી જેલમાં શ્રી અસફળીએ કાન્ય તથા સંસ્કૃત સહિત્યનો અભ્યાસ કરતાં ૧૮ મહીના ગાળ્યા. એમને રાગાયણ, મહા-ભારત તથા અન્ય હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રો ને પુરાણોને અભ્યાસ અતિ ગ્રેહ છે તે કાઢ મુશ્કેલ માટે તેો વિવેક કહી શકાય તેમ સંસ્કૃતમાં અંજલિ હિંદુ ધાર્મિક અને પૌરાણિક વિષયો પર લેખો પણ લખેલા છે.

ઈ. ૧૯૨૮ માં એ લેખમાંથી છૂટ્યા તેવાજ પંડિત મેતિલાલ નેહરૂએ એમને પેતાની પાંખમાં લીધા. અને એ સ્વરાજ્યરૂપે પક્ષમાં ભેડાયા. પરંતુ ૧૯૩૦-૩૨ની સવિનયબંધની હડત સરકારે સ્વરાજ્યપક્ષ-ને અંત આપ્યો. કારણકે ધારાસભામાંના ત્રણ વર્ષના અનંતરા પછી કૌમરે ધારાસભાપ્રવેશ પડતો મૂકવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. ૧૯૨૯ના ડિસેમ્બરમાં પંડિત નવાહરસાલ નેહરૂના, પ્રમુખપદ નીચે હિંદે સ્વાતંત્ર્ય-પ્રાપ્તિનો નિર્ણય કરી લીધો અને એ માટે કારાવાસનો પુરસ્કાર સરખાને સખા ધારાસભ્યો ૧૯૩૦ના પ્રારંભમાં ધારાસભા-માંથી કાઢવામાં આવી મૂક્યા. એ હડતમાં મેલેલા કારાવાસ દર-મિયાન શ્રી અસફળીએ સ્વરાજ્ય પક્ષને પુનર્સ્થિત કરવાની યેચના થકી કાઢી, જેનું પાછળથી કૌમરે ધારાસભાપક્ષ અંતુ જુઠું નામકરણ મળેલું જુઠી જુઠી ચળવળોમાં પાંચેક વાર ભેષ અર્થ આપ્યા છતાં શ્રી અસફળી મુખ્યત્વે બધાપણવાદી છે એ લક્ષમાં લેવા જેવું છે.

૧૯૩૩માં જ્યારે સવિનય બંધની હડત કપડી ના બવામાં આવી હતી અને હેરા એક પ્રકારની નિરાશા અનુભવી રહ્યા હતા ત્યારે શ્રી અસફળી, ડૉ. અનસારી અને શ્રી સત્યમૂર્તિ આગળ આવ્યા. શ્રી અસફળીએ આ પાંખે પર આંતિહાસિક ૪ થ યોધી સવિનયબંધની હડત માધી બેંચી લેવાની ત્યાં કૌમરે સલાહીમાં ધારાસભાની ભેડકા કબજે કરવા છૂટ આપવાની વિનંતિ કરી જે. સત્યમૂર્તિ, સ્વ. બવા-બાઈ ને શ્રી અસફળી ત્રણેજ મળી કૌમરે-ધારે સમાપ્તની રચના કરી. આ પક્ષના મંત્રી તથા હેડમેન્ટા કરીકે શ્રી અસફળીની દોરખાઈ તેમાં વચગાળાની સરકારમાં ચૂંટાયા ત્યાં સુધી સતત રહેકો.

ઈ. ૧૯૨૧, ૧૯૩૦, ૧૯૩૨, ૧૯૪૦ અને ૧૯૪૨ માં પાંચ વાર શ્રી અસફળી જેલનાં મહેમાન બની ચૂકેલા છે. તેમાં જે છેલ્લી વારના ત્રણેક વર્ષના લાંબા કારાવાસ પછી અહમદનગર જેલમાંથી તદ્દન છાડાઈ પંજર જેવા જાતને જ એ બાકાર નીકળેલા એમને જીવકીને જ એક દેહાલુથી બીજે દેહાલુ બેસાડવા પડતા. આવી માંદગીમાંથી એ સાબ થયા એ પણ એક ચમત્કાર જ છે.

ગોલાના અણુજ કામા આકાશનાં છ વર્ષ પર્વતના રાષ્ટ્રપ્રતિષ્ઠ પાછળ શ્રી અસફળી જ્યારે પીઠબેઠકે રહ્યા હતા, રાજકારણનાં પ્રેરણા એ બંને જેવા ૫૨મ રિગેર બહુ એવા હશે એ જુલનુલુદા દેહમાં જાણે એક જ આત્મા વસતો હોય એવી એમની મેત્રી છે.

ધારાસભામાંની ૧૨ વર્ષની કારકીર્દિ પરાત કુચગાંઠની સર-કારમાંની કામગીરીએ પણ શ્રી અસફળીને એક સુન્દર સામ્બીતિજ અને તંત્રસંચાલક સિદ્ધ કર્યો છે નવાઈની વાત છે કે એમનાં પત્ની શ્રી અરુણા અસફળી રામાજીવાદનાં એક અને કમ હિંમાગતી છે, જ્યારે શ્રી અસફળી સમાજવાદ રથા પવા પહેલાં દેશના અર્થકારણને સરકાર પાયા પર મૂકવાના હિમાવતી છે. હડતોમાં એ અરુણાને ખોરાક છે, તેો અસંકલ્પકી હડતોમાંને મૂળમાંથી ધિકારે છે. બંને વરસે ગદાસત્તી રહેલે હડતોજ બખતે તેો એમણે 'સખત હાથે' કાઢ; લીધેલું

હિંદુ તંત્ર હિંદીઓના હાથમાં આવે તેો પાંચ જ વરસમાં તેની આજની સુરત મહાદાઈ બધે તેમ એ અજ્ઞાપર્વક માને છે. સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અને સમ્પત્તિની ભૂખાકા હિંદ સાથે ધુનાઈદેડ રહેલેકો

મેત્રીસંબંધ આંધવા એ અમેરિકા ગયા છે. અમેરિકામાં પોતાના મુકામ દરમિયાન નીચેનાં જે પુસ્તકો બહારપાડવાનો એમને હિસાબ છે: (૧) 'My Diary' નેમાં હિંદુ સંસ્કારણ અને એ ક્ષેત્રમાંની વ્યક્તિઓની ચર્ચા મુખ્ય હશે; (૨) જે ખંડમાં આત્મકથા. પહેલી ખંડ ૧૯૨૦ સુધી અને બીજી એ પછીનો. (ભારતી)

—દીપાન ચમનસાહ

નીલમ : એક અનુપમ કવેરાત

કવેરાતમાં હીરા, મેત્રી, માણેક, નીલમ (પાના) અને સનિ એ મુખ્ય કીમતી ચીને ગણાય છે. આંત્રે હીરા ને મેત્રી સર્વસાધારણ થઈ ગયાં છે. સંધ્યાકાળ માણસથી માંડીને તલ્લવર લોકો પોતાપોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેનો કુપયોગ કરે છે. જ્યારે સનિનું નંમ હિંદુસ્તાનમાં તેો ખાસ કરીને મહાગુન માટે વપરાય છે. માણેકનો કુપયોગ પણ આપણમાં વિશેષ પ્રમાણમાં નથી; પણ માણેક અને સનિ સુરેષ અને અમેરિકામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં નિર્માસ થાય છે.

પણ નીલમ અથવા પાનાં એ હિંદુસ્તાનનાં રાજ્યજનમાંના અને ધનિકવર્ગમાં એક આકર્ષક કવેરાત છે. ખાસ કરીને હીરાના દામીદાર એ પાનાંનાં નંગેથી વધારે સુશોભિત વ્યતી અંધનને મને-રમ્ય લાગે છે. કાશ્યા બાવળી પાનાંની ગણતીએ (૧૦૦ થી ૧૦૦૦ રૂપિયે રીનીના વાપ સુધીની) રોક-શાહકરો અને રજવાડાઓમાં આવારે એક ફેશનેબલ ખીજ હતીકે વપરાતી રાજ થઈ છે.

દુનિયામાં પાનાંની મુખ્ય ત્રણ ખાણે છે. તેમાં હમિણુ અમે-રિકામાં કૉલંબિયન પ્રદેશમાં મુકેની ખાણે સર્વેથી બેઠક મનાય છે. બીજી ખાણે રશિયાના કુશ્ત પર્વતમાં છે પરંતુ તેમાંથી સહેા માત્ર રશિયન સરકારનું જ વેપારીખાનું પૈતે કવાઈ મુશ્કેલ-અમે-રિકાની ગાંઠરોમાં વેમે છે. હમિણુ આફ્રિકામાં ઉલ્લા વધેથી થોડો થોડો માત્ર નીકળે છે, પણ તે પ્રમાણમાં બહુ દલ્લે કાવાઈ થોડા વધેમાં તેનાં રંજપ ફરી જવાને લીધે માખનનારા વર્ગમાં તે બહુ આકર્ષણ જમાવી શક્યા નથી. હાણાં મેચાડમાં પણ એક નાની ખાણ નીકળે છે, પણ તેનું કલ્પનાપ્રમાણ બહુ ઓછું છે તે મેત્રી તત્ત્વ ધનિકવર્ગનું આકર્ષણ જમાવી શકે તેટલું સુંદર નીકળી નથી. જ્યારે મુકેની ખાણ તેો દુનિયામાં સારામાં સારી જતના પત્થરની છે, જેમાંથી હમરો રૂપિયે રીનીના બાવાનાં નંમ તેમ જ થઈ શકે છે. એવી જતનો ગમેા માત્ર બીજી ખાણમાંથી જનતો નથી

આખી દુનિયામાં નીલમ કાપવા માટેના સૌથી વધારે અનુ-ભવી કારીગરો અને સૌથી વધારે વેપારીઓ હરાવન ખાસ મપદ જ્યપુર જ છે દુનિયાની પૈતસનો આશરે ૮૦ ટકા માત્ર જ્યપુરમાં વસવાળે દુનિયાની જાહેરોમાં ફરેતો હશે. અમેરિકા કે ઉપકંડના વેપારીઓ પણ પાનાંની ખરડ જરીદે તેો વેચવા લેખતાવા માટે તેો જ્યપુર જ મોકલે છે. જ્યપુરમાં આ ધંધો પેઢીઓથી ચાલે છે અને ત્યાંના કારીગરો એ બનાવવામાં ઘણું ફુલ પળે છે.

મુકો માઈન્સનો માલ ઘણું વખતનો છેાં થઈને ચા સેકમાં એકાદ જખત આપી શકે છે છેલ્લે એ ૧૯૪૦માં આવેલોને તે પહેલાં ૧૯૫૦ સંદીનાં છેલ્લાં વર્ષોમાં આવેલો, કોલેક્ટર લગભગ પા ટકા પણ આ માલ હિંદુસ્તાનમાં થોડા રિવેસમાં આવી પહોંચશે ફરી પાછો દેટલાં વર્ષે નવા ગાળે શકશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે. પહેલાં તેો એ માત્ર અમેરિકન વેપારીઓ ખરીદ કરીને લંડનના વેપારીઓને વેચતા, લંડનના વેપારીઓ મુંબઈના વેપારીઓને મુંબઈના વેપારીઓ જ્યપુરના વેપારીઓને વેચતા. અને બહુ જ્યપુરના જ વેપારીઓ મુકો માઈન્સનો માલ જેમને ગળે શકેા છે, તેમની

સાથે સીધા સંપર્ક સાધી, એમનું આગમી ખરીદી-ખત હેતુનપા નકી કરી રાક્યા છે, એ એક પ્રતિષ્ઠાપાત્ર વાત ગણાય. એનું કટિંગ, રોપિંગ વગેરે કાર્યા ખંભાતના થોડા કારીગરો બાદ હતાં ખાસ કરીને જયપુરના જ કારીગરો કરે છે. અને આ વેપાર પ્રત્યે જયપુર ઉપરાંત મુંબઈ, ખંભાત, દિલ્હી ને કલકત્તાના વેપારીઓ પણ સારો રસ ધરાવે છે.

—'ઝવેરી' (શુભરેલ સમાચાર)

દામોદર નદીની ખીણની જંગી યોજના

હલકાનાની વાયબે બિહાર અને બંગાળમાં આવેલી દામોદર નદી વેપોર્લે યોજનામાં ઉભરાઇને પોતાનાં પૂરથી આતુળબાબુદા વિસ્તારોમાં બચકર કેર વર્તાવી મૂકે છે અને ત્યાંની સરકારને એ સહા ચિંતાનો વિષય છે. અમેરિકાની ટેનેસી નામની નદી પ્રજા એ જ પ્રકારનો વિનાશ વર્તાવી હતી. તેને કાબૂમાં લેવા માટે સમર્થ ઈન્જીનેરીની મદદથી અમેરિકાની સરકારે એક અત્યંત યોજના ધરીને તેના ઉપર અમુક અમુક માવિનાં રમણોએ એવા બંધો બાંધ્યા કે જે વડે તેનું પાણી નળી તળાવો જેવા વિરાટ જલાશયોમાં સંચારાઇને તેનો ઉપયોગ આતુળબાબુદા પ્રદેશને જરૂર પ્રમાણે પાણી પૂરું પાડી ગાનગાન્યો પાક ઉગારવામાં તથા વૌજનિક બગ કેલ્ચર કરી વિશાળ વિસ્તારોમાં નવરસે પ્રકાશ અને પાવર આપવામાં થઈ શકે. કસ્ટો-ડોને જ્યે અમેરિકાની સરકારે એ યોજના પાર ઉતારીને ટેનેસી નદીની ખીણને આજે સમૃદ્ધિથી ને છત્રકાવી રીધી છે તેને કારણે એ યોજના આજે જર્મિવખ્યાત બની છે અને નેનું નામ T.V.A. (ટેનેસી વેલી ઓથોરિટી) જગતની છબે રમે છે.

દામોદર નદીને પણ ડી.વી.એ.ની યોજના અનુસાર ઈન્જેરી કારીગરો દ્વારા અંકુશમાં લઇને તે પ્રદેશને વર્ષોવર્ષની જળપ્રવચની આફોતામાંથી ઉગારવા તથા સમૃદ્ધ કરવા માટે હિંદી સરકારે મેયાબન કરીડ રૂપિયાની એક જંગી યોજના ધરી છે. એનું નામ દામોદર વેલી ઓથોરિશન-ડી.વી.સી. એ દ્વારા દામોદર તથા તેની યાજા નદીઓ ઉપર સાત બંધ બાંધવામાં આવશે જેમાંના પ્રથમ પથ્થા થોડા થશે. પહેલો બંધ દામોદર ને બરકરના સંગમથી આસરે સાત માઈલ

ઉપર માઈલન નજીક બાંધવામાં આવશે. બરકર નદી પડને એ બંધ રડે માઈલ લાંબો હશે. નદીથી એની ઉંચાઈ ૧૬૦ ફીટ થશે. ત્યાં બંધનારા શીર્ષનિક પાવર હાઉસ (હાઇડ્રોઇલેક્ટ્રિક પ્લાન્ટ)નું બળ ત્રણ લાખ કીલોવૉટ હશે ને તેનો જલાશય (રેઝર્વોયર) પંદર માઈલ લાંબો ને સાત માઈલ પહોળો હશે.

બીજો બંધ દામોદર નદી પર, રાગનદીથી જમીન માટે ૩૦ માઈલ દૂર આવેલા 'આઈયર' આગળ બાંધવામાં આવશે. એ ૪૬ માઈલ લાંબો હશે અને એની વધારેમાં વધારે ઉંચાઈ ૨૨૦ ફીટ હશે. એના રેઝર્વોયરના વિસ્તાર આગળ જણાવેલા જલાશય જેટલો જ લગભગ હશે, પણ હાઉસ વધારે રાખવામાં આવશે.

ત્રીજો બંધ દામોદર નદીમાં જ, બરકર નદી સાથેના સંગમથી ચાર માઈલ ઉપર બાંધવામાં આવશે. એ પાંચ માઈલ લાંબો અને ૧૦૦ ફીટ ઉંચો હશે. તેનાથી રચાતો જલાશય નદીમાં ૨૪ માઈલ સુધી વંથાશે અને એની વધારેમાં વધારે પહોળાઈ ૬૬ માઈલ હશે.

આ યોજનાથી લગભગ ૮૫ હેક્ટર વોટરસ માઈલના વિસ્તારને સમૃદ્ધ કરી રાકશે ને કુલ ૫૦ લાખ જેટલી ઊર્ગમપ્રવનને બેનીપાડીનું પાણી તથા નજીકનાં શહેરોની ૨૦ લાખ જેટલી વસંતિને વૌજનિક બળ મળશે. આ વિસ્તારમાં ધમ્મી ખનિજસમૃદ્ધિ છે અને તેમાં ખૂબ જ અગત્યની કોલસાની ખાણો આવેલી છે. બીજાં ખનિજોમાં ફોસ્ફર હશે, વિનાઇ વાસણો માટેની માટી, અળરખ, ચૂનો, સીસું, કાપું ને સુરમાને સમાવેશ થાય છે. અઢગક વિદ્યુત્તાંત્રિ વડે આ કુદરતી સમૃદ્ધિઓના કલોંગોની ખીલવણી કરી રાકશે. ઉપરાંત, આ યોજનાથી વહાણવટાને પણ ધમ્મી સરળતા થશે. જેથી હજારો નદી-થી રાણીગંજ સુધીનાં વહાણવ્યવહાર સકય બનશે ને હજારો નદી તથા હલકાનાના બારાની પણ રિયલિ મુધવી જશે.

આ યોજના અંગેનાં કાગડિંદી સરકારના સેન્ડેન્સ ટેકનિકલ પાવર બોર્ડના હવાલામાં છે અને હિંદી વરકમી ઈન્જેરી કુકડીઓએ બંધને લગતી પ્રશ્નચિત્ર તપાસ તથા પાણીમાં મદદ કરી છે. પહેલા બંધનું કામ લગભગ વારસની અધવચમાં શરૂ કરી રાકશે.

એક નવું યંત્ર

ડૉ. ડોનાલ્ડ એન્ડ્રુ નામના વૈજ્ઞાનિકે માદ અંધકારમાં પ્રવેષે આવતી ગોટર પાંચ માઈલ છેડે હોય તો પશુ તેનું સૂચન કરી શકે. એવા એક યંત્રની શોધ કરી છે એ યંત્રનું નામ છે સુપર હંડકરિંગ બોલોમીટર-આ યંત્ર ખૂબ જ અતિશય કૃષ્ણાત્મક છે. પાણી તે ગરમી ખાણુસના શરીરમાંથી આવતી હોય કે કાંઈ ચંત્રમાંથી. આ યંત્ર તો અમે ત્યાંથી આવતી ગરમીનું તેના ઓઝાવધતા પ્રમાણ-માં પોતાના કાચ ઉપર સૂચન કરે જ નહય છે.

એની યાંત્રિક રચના આપણે હંકમાં જોઈએ. એનું મુખ્ય અંગ તો યાંત્રિક રીતે રોજાયમાન રહેતો એક કાચ છે. માત્રો કે કોઈ પદાર્થમાંથી આસપાસમાં ગરમી પ્રસરે છે (રેડીઅર થાય છે); તો તે ગરમીનાં કિરણો યંત્રમાં મોકલેલા એક આંતરેણ કાચ (હાંકેવ ગિરર) પર ઝીલાય છે, અને તે કાચ પરથી પરાવર્તિત થઈને ઉપર દહેલા રોજાયમાન કાચ પર ને કિરણો પડે છે. આ બીજા કાચ પરથી પરાવર્ત પાળીને તે કિરણો વળી ગિચ પાટુમાંથી તેવાર કરેલી એક પટ્ટી પર-પડે છે. આ ગિચ પાટુ ક્રોડેબિયમ નામની પાટુ સાથે નાઈટ્રોજન ગેસને સંબંધિત હતી તેવાર કરેલી હોય છે. આ પટ્ટીમાં એવો ગ્રુપ છે કે તે પર પડતાં ગરમીનાં બળાં કિરણો ગોચર રચવે વીરવીનાં આઈડોનોમાં ફેરવઈ નય છે નેને પાણી હાંકોટ-રેડ્યુબળાં ઝીલવામાં આવે છે. એટલે છેવટે ક્લોરિસન

(માર્ચ ૧૯૪૭) ૮૩

એક મુખ્ય હિંમતો ડોના-નામપુરના ઉત્તર ભાગમાં-થી નીકળી કલકત્તાથી થોડે દુર હાયબેર દાનેરે આવેલ-ખંભાજના ઉપસાગને મ-ખરી દામોદર નદીના વિ-સાગ વિસ્તારનો પરદેશ

દિવસે દિવસે વિકસતા જતા વિજ્ઞાનમાં આ યંત્ર અત્યંત નુ રમાન લેશે. શરીરના તારાં ન આપણે એવું તેમ પાંચ ગાઈલ એટલા દુરના અંતરે જોવી મોટરનું સુચન આપવાની શક્તિને લીધે રાત્રિના એક કારને વાંકે ચતા ફેરવા એ અકસ્માતો નિવારી સકારે. મહાન બાંધવીમાં કાંઈ ભૂલને લીધે કમ્પ્યુટરી બાબતમાં દોષ રહી મર્યાદાય તે ને પણ સહદાકાથી રીધી મકારો. આજ વખતે વાતતા એકાગ્રમાં પણ એના કુપરિયોગ સુચવાયો છે પણ આનાથી એ અત્યંત કુપરિયોગ તો ઘરે વેઈકાપ અને બોલિક વિજ્ઞાનની અવનતી રીધ્યાગાં. માનવશરીરનાથી આસપાસના વાતાવરણમાં પ્રસારી અરમાને ખૂબ જોડાકાથી ચાલવાનું આ પહેલવહેલું ન સાધન છે. આથી શરીરને જગતી ધમ્મી નવી બાબતો પ્રકાશમાં આવશે. બોલિક વિજ્ઞાનમાં પણ આપણા એકાગ્રતા બધારણ સુધેવના જ્ઞાનમાં તથા ઈન્કા-નેડ-રેક્ટર પર આથી નવો પ્રકાશ પડશે. —લલિત બદ

આ માસ (માર્ચ) ઇતિહાસમાં

તા. ૩ મુંબાઈના પ્રસિદ્ધ દૈનિક 'બોમ્બે ક્રોનિકલ' ની રવાનાતા ૧૯૩૩ તા. ૪ માર્ચ-અર્ધન કરારથી લિટી રાષ્ટ્રીય લડતની તલ્લબી, ૧૯૩૩ તા. ૮ ગણેશી નવત્રસપ્તમી હરિ નામવાળુ આપરેના જન્મ, ૧૮૯૪ તા. ૧૪ જનતામાં આને વિકસેતા સમાજવાદ અને સામવાદની વિચારણાના આદિ બન્યા, જર્મન ચિંતક કાર્લ માર્ક્સનું મૃત્યુ, ૧૮૮૩ તા. ૧૫ રામાન સરમુખ્યત્વે જીવિતસ સીકરનું ખૂબ હ પવે ૪૪ તા. ૨૦ અમદાવાદના મીશ્રમહોત્સવી ગાંધિએ સામેની યતનમાં સફળતા. જેને પરિણામે વિખ્યાત નાનુરમદા/નવી રવાનાતા, ૧૯૧૯, તા. ૨૪ રવાતી શ્રદ્ધાદેહજીએ હરદાનનું શુક્રકુલ ખોલ્યું, ૧૯૦૨ તા. ૨૫ કચીવર દેવપતંગ દાહ્યામાઈનું અવસાન ૧૮૨૮ તા. ૨૭ નાહિયાની બેસરે લક્ષ્મી રાખા ખુશ્કી મુકાબ, ૧૯૩૮ તા. ૨૬ દખખણ મુખવી રોધામાં ઈંગ્લેન્ડ કોર્ટ આખી કુકી રાણે જરફમાં આર કયા (તેની કાયરીમાં એ છેલ્લી તારીખ ૩ ૧૯૪૨

વિદ્યામિન વિધે

[૨] વિદ્યામિન 'એ'

ચેખડ: નંદવદરાત શાહ

સીપન્ટર, મેકાકામ અને પીટર નાગના વૈજ્ઞાનિકો પ્રયોગો દ્વારા સાબિત કર્યું છે કે ગ્રાહક, ક્રાસ, એલિપ્સ, સ્પર્ધાથી તથા સોયા બીનના બોઆના તેજમાં વિદ્યામિન 'એ' આદ્ય પ્રગાણમાં હોય છે. કોબીયા પણ એનું પ્રગાણ ખૂબ જ મોટું છે. અચરે માખણ, હડાં, આકાશ, પાષાન ભાજ તેગન ફોજીબનાં પાંદડાંમાં તેનું પ્રગાણ થયું જ સાકે કે વધારે તથા લીટી બાજમાં એનું પ્રગાણ થી કહી છે માનવશરીરે તે હોય છે. પાકી ફેરી, અનુર, કોનાં ને કાયાં વિદ્યામિન પણ તેનું તત્ત્વ રહેલું છે. કોડલીવર એકાદલ, હેલીબટ લીવર, ઈર્લિસ, સાકે લીવર એઈલ્સ વગેરેમાં તે ખૂબ જ પ્રમાણમાં છે.

શુભ્રા: ને શાકભાજ અથર તેજોમાં વિદ્યામિન 'એ'નું તત્ત્વ રહેલું છે તેને પ્રાણવાયુ આપનારા (ઓક્સીડાઈઝિંગ) પદાર્થોની ગરહાનીમાં ગરમ કરવાથી તે નાસ પામત નથી પાણીમાં પણ તે ઓગળતું નથી, તેની શાકભાજને પાણીમાં રાધવાથી એનામાં પામતું નથી. ડબળામાં પૂક કરેલા તેગન ફેરીનેડરમાં કંડા રાખેલા ખોરાકમાંથી પણ તે નાસ પામત નથી

મનુષ્યની દૈનિક જરૂરિયાત: લીંગ બોન નેસ-સે નીમેલા ડેકનિકલ કમિશને ઈ ૧૯૩૭માં તપી કર્યું કે પુખ્ત વયના મનુષ્ય માટે ૩૦૦૦ આતરશાષ્ટીય યુનિટની જરૂર છે અને તેટલા યુનિટો એક પીન્ટ દૂધ, એક ઇંડું, એક આઈસ ક્રીમ, એક ગામણ, તેગન તાને લીલાં શાકભાજ સાથે લેવાથી દરરોજ ગળી રહે છે.

ફેરવાક નિશ્ચયતોએ શરીરના વનનના પ્રગાણમાં વિદ્યામિન 'એ'ની જરૂરિયાત રીધી કહી છે, ને ૧૦૦૦ આથે ૨૦ આતરશાષ્ટીય યુનિટ વિદ્યામિન 'એ'ની ક્ષાણમાં આથી જરૂરિયાત જાણવી છે. શરીરના ને અવયવો કેપર અપીથેલીઆત કેપો હોવા રસ ડાક-નારી પ્રેમીશ, પ્રજનન કરનારા અવયવો, અને આખાં એ બધાનાં કોષના બંધારણમાં વિદ્યામિન 'એ'ના અભાવથી ફેરફાર થાય છે, સફીમ જેટુ અત્રર એક્ટરીઆ સહદાકાથી દાખલ થઈ રાકે છે અને સામાન્ય રોગના દુગ્ધા સહન કરવાની શક્તિ ધરી અવ છે. હાંવાના ઈર્નગલ ને ડેન્ડીન તથા અવ છુના બધારણવા પછુ વિદ્યામિન 'એ' અગત્યનો આગ બનને છે. રોમે નાંદિ સુપાપાને-નાવાંધખા-પણુનો રોગ પણ વિદ્યામિન 'એ'ના અભાવનું જ કારણ છે. (ગાડ)

આ માસની અધિષ્ઠિત્રીયો નવલરામ લક્ષ્મીરામ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલા વિરેચક, અને સમ્રાટ કાવ્યક તથા મેશીવા અગ્રમાં વિચારપૂર્ણ નિબંધોના સર્વેક સાફર તરીકે ખ્યાત નવલરામ લક્ષ્મીરામ પેટિતોને જ ના ઈ ૧૮૩૮ની ૬ માં ગાંધે સુ

રતામાં પીડનવશ નામક જ્ઞાતિમાં કયાં હશે. કુપોરામ મહેતાની સાળામાંથી માન-હનામ સાથે ગુજરાતી અભ્યાસ પૂરો કરી અંગ્રેજ હાઈકુલમાં કામલ થયા, પણ ૧૮૫૩માં ટ્રિનિટીમાં જ લીટીબદ્ધ થ્યાં જ શિક્ષક તરીકે દસ રિવાના પઠારે મેશાયા. એમની ૧૨ વર્ષની વયે પહેલું લામ થઈતું. તે કન્યા એક જ માસમાં ગુજરી ભળાં ૧૪ વર્ષની વયે બીજું લામ કરેલું જેથી એમને એક જ પુત્ર-પુત્રી મળ્યાં. ગાળવણી જ એકાંતિત પ્રશંસિત નવલરામનું ચિત્ત રવા-બાવિક રીતે વિચાર, વાચન, ગનન અને લેખન તરફ વળ્યું અને ૧૮૬૩માં ૨૫ વર્ષની વયથી 'મનના વિચાર' નામે લખાણ વિનવતી અનાજાએ કાંદવ માટે રી. અજ વર્દમાં 'શાહરામ કાવ્યજલ કેસ' પરની હનામી કમિટી માટે ૨૦ પદ્યનું 'પદ્ય (ખગનું પદેકુ લખાણ) લખાયું પણ તે પર અણુ હનામ ગળતાં તે મંકાયું ત્યારે પછી એમનું પ્રખ્યાત 'પીરમી' નાટક, 'અનું કોપાણુ', 'અત્રર રસના કાળે તથા થોડા નિબંધો વગેરે લખાતાં થયાં દરમયાન નાકરીમાં તેઓ શિક્ષક રાજ્યે થકાતા થયા હતા તે અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજના વાઇસ પ્રિન્સિપાલે તરીકે શા. ૧૨મી નીવાના અને ત્યાં 'અનુદત રાણાપત્ર'ના તેની તરીકે બંધાયે એ વિવેચનના લેખો તથા નવા ને ચોક્કસ પ્રેમ હંદમાં 'ચેપદુતનું' બાયાતર, આદી બીજી કૃતિઓ પર કવયો અગ્રાથી તેણે એમને જીવ્યું પદ અપાળ્યું.

૧૮૮૬માં એમની બાકી સરકોડ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે થઈ, ત્યાં તે પોતાના અવસાન પર્વે રસ અને ઉત્તરોત્તર ધીર, કાવ્યક તથા તેજી લેખનકાર્ય ચાલે જ રાખ્યું. ગુજરાતી સાહિત્યમાં અગત્યનો એક અગ્રી જનાર એમની એ કૃતિઓ 'પાલ મેશાકાદિ'માં લેખકાઈ છે. ઉત્તરવરણમાં એમની તબિયત ધનાથી આવેલી અને અંતે ૧૮૮૮ની ૭મી ઓગસ્ટે નસીદરના રામથી સુરતમાં એ અવસાન પામ્યા.

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

ઝંડુનું પૌષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

તાનાં-મોઢાં, માંઢાં-સાંઢાં, નખખાં-સખખાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌકોઈ ઝેનું સેવન કરી શકે છે

મહારસાયન

રસામહુર, અગ્રક, કેસર, કરતુરી અને જીર્ણ દીપન, પાચન
ને પૌષ્ટિક ઔષધ ગેળાંની લીલા રસદાર આંખમાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણ

તેનું નિયમિત સેવન

કિંમત
૧૧ રૂબના પોટનો રૂ. ૧૧
૧૧ " " રૂ. ૨૧
૧ " " રૂ. ૫
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

કારખાનું:
સયાનીરાંડ
મુંબાઈ-૧૪

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોળીલાલ શ્રવસ્તી - ગાંધીરાંડ

ફાંકન:
શ્રી મહાજનવાદી
મુંબાઈ-૨

સાક્ષરયુગના એકમાત્ર અવશેષ

આચાર્ય બલવંતરાય કલ્યાણરાય કોટેર-કવિ, વિવેચક, ચિંતક, બહુશ્રુત વિદ્વાન અને અમર્ય લેખક

એએનાં નીચેનાં પુસ્તકો મળી શકે છે.

ભણકાર	રૂ. ૪-૦-૦	૪-૦-૦ રૂ. આપણી કવિતાઅમૃદિ
ગોપીહૃદય	૨-૦-૦	૨-૪-૦ કવિતાશિક્ષણ
ભગતી જુવાની	૧-૧-૨-૦	૩-૮-૦ ૭૫મે અને ચિતાક્ષર નોંધ
માલવિકાગ્નિમિત્ર	૧-૮-૦	૨-૦-૦ મર્વાન કવિતા વિશે વ્યાખ્યાનો
મહારાં સોનેટ	૧-૮-૦	૧-૮-૦ લિટરિક
સોવિયેટ મજલુવાની	૧-૪-૦	૧-૨-૦ વિવિધ વ્યાખ્યાનો, ગુરુ ૧ લે
દર્શનિયું	૧-૪-૦	૧-૦-૦ અંબાલાલભાઈ
લક્ષ્મી પ્રહારચર્ચ	૮-૩-૦	૦-૮-૦ ધનિદાસ દિગ્દર્શન

આમાં કેટલાંકની બહુ મૂલ્ય નકલો જ છે. જીને કેટલાંકની એ નકલ સિદ્ધકર્તા નથી એટલે તે
અહીં મેં નથી. આનું ફરી પ્રકાશન તેમ નવાં લખાણો વલ છે તે પુસ્તકોનું પ્રકાશન સંગ-
પરે આજ્યા કરે છે. માસિકોમાં દરદર્શ ગણેલ ૬૪૪ ધણી જાણના સંપ્રદેશનું પ્રકાશન બાકી છે.

અમત્કારિક સુવાસિત તપકીરો

મીઠી મધુરી મહેકતી સુગંધસાગર ચુલાખ છાપ ‘તપકીર’ માથાનાં તંબા દાતના તમામ દરેક માટે એક અમત્કારિક મંત્રાંશ છે.	પુષ્પોળી મહેકતો ઘમીચો કીશ્ના-મેડીકેટેડ ‘તપકીર’ આ કાળી ધીમાં પુરેલી તપકીર માથા- ના કુ-આવાને મેલકરીતે મટાડે છે.	વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ બનાવેલો મોડર્ન સ્નેક ‘દુથ પાવડર’ દાતના તંબા મુખના દરેક રોગ માટે એક અદ્ભુત તપકીર છે.

કોચી પાંદડે ની ત્રાહી તપકીરો સુરજ છાપ અને અણુપતિ છાપ ઘસવા-સુંઘવામાં શ્રેષ્ઠ છે.
બનાવટોની ઉત્તમતા માટે સોના-રૂપાના ચાંદો અને સ્વર્ણકીકેટો મળેલાં છે.

સુગંધસાગર સ્નેક વર્ક્સ . સિ.હોર
પ્રો. પીનાંબ-દાસ આણંદજી મહેતા . . . (મહિયાવાડ) B.S. Ry. (હિંદુસ્તાન)

કેસરે-હિન્દ ઇન્ડ્યુરન્સ કું. લિ.

હેડ ઓફિસ : ૧૪૨ - મહાત્મા ગાંધીરોડ - કોટ - મુંબઈ

★ હંદગી

★ આગ

★ દરિયાઈ

★ મોટર

વગેરે વિમાનું કામકાજ કરે છે

જે. એમ. શાહની કું.

મીઠા એજન્ટસ

વડવાણ સીટી

આર.જે. સુતરીઆ

બનાવ એજન્ટ

ઇ. આર. કેશાઈ

બા-ચ એજન્ટ

સીદપેઠ - અમદાવાદ

ગુજરાતનું પાટનગર અમદાવાદ

૮. દેશના ધોરી વ્યાપારમાર્ગ ઉપરની પોતાની કેન્દ્રવર્તી ભૌગોલિક સ્થિતિથી, અને અદ્યતન ઉદ્યોગનગર હોવા છતાં એતદેશીય સંસ્કૃતિનાં વહેણને જીવંત ને પ્રબળ સ્રોત ધરાવવાને કારણે, અમદાવાદ જ ગુજરાતનું પાટનગર રહ્યું છે, રહેવાનું છે અને આગામી યુગમાં સોળે કળાએ વિકસવાનું પણ છે.

૯. છતાં એને વિશે આપણે કેટલું આયું જ્ઞાન ધરાવીએ છીએ? એનો વિવિધરંગી ઇતિહાસ, એનાં ઊંડાં સંસ્કારવહેણ અને એની પુરાણી શિસ્ત-સ્થાપત્યની સમૃદ્ધિથી ખુદ અમદાવાદીઓ પકી પળ સંપૂર્ણ ભણકાર કેટલા હશે? માત્ર એની શિસ્ત-સ્થાપત્યની સમૃદ્ધિની જ વાત કરીએ તો, એ શહેરના સ્થાપક જાદશાહ અહમદશાહના ખુદના અવશેષ સંધરતા મકબરાથી માંડીને છેક હઠીજાઈની વાડી અને સ્વામીનારાયણના મંદિર સુધીનાં હજી એક જ સ્રોત ઉપરનાં મંદિરોમાં આપણી પરંપરાગત વારસુકલાનો જે સમૃદ્ધ વારસો સિલસિલાબંધરીતે જળવાયો છે તે પોતે જ એક મૂક પણ રસગર ઇતિહાસગ્રંથ છે.

૧૦. જગતમાં બેનમૂન પત્થરી કોતરકામવાળી ગણાએલી સીંદી સૈયદની મસ્જિદની ભત્તીઓ, અને સમ્રાજ્ય શિસ્તના અનન્ય નમૂનારૂપ રાણી રૂપમતિની મસ્જિદથી માંડીને જલાલાદા તથા ગરનાળાંઓમાં પણ ઇટ્ટે હાથે પેરાએલી કળાલક્ષીના અવશેષો ધરાવતી અદાલતની વાવ તથા કાંકરિયા તળાવ સુધીનાં અમદાવાદનાં શિસ્ત-સ્થાપત્યો હજી એ આપણા એ પાટનગરની પુરાતન ભદોજલાલીની વાચા જાનીને ઊભાં છે.

૧૧. તમે એ જાણું નહિ ને એવું હોય, કે ન જોઈ શકો તેમ હો તો એવું એક અચિત્ર આદર્શમળકાર પડ્યું છે. એમાં, 'ગુજરાતનું પાટનગર-અમદાવાદ' નામના મહાસંચયના લેખક શ્રી રતનભણિરાવ બીભરાવે ખુદે આલેખેલી એ નગરની ઇતિહાસરેખા રૂપ પ્રસ્તાવના સાથે જાવન સુંદર ચુંનંદા દોરોત્રાકો તે તે રચનાનાં વર્ણનો સાથે આટ પેપર ઉપર સુધક છપાઈ સાથે સંપરાયા છે. ગુજરાતનું અને તેના ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ તથા કલાલક્ષીનું ગૌરવ રેથે ધારનાર એકેએક ગુજરાતીએ એ આદર્શમળ વમાવવું જોઈએ. કિમત માત્ર બે રૂપિયા [પિસ્ટેજ જુદું]. કુમાર દ્રાપીદ્રય લિમિટેડ, (૧૪૫૪, રાયપુર, અમદાવાદ)માંથી જ એ મળશે.

હિંદમાં ફેલાવેલ

આશીન વિંદી કયા પીએ પીએ સલુગન થતી ભય છે.
હાતીમાંના સમયના કેસનું યતનના પ્રકારો કહે બંધાણમાં
મથલિત થતા ભય છે.

પરંતુ સ્વસ્થિતકનું સુગંધિત કેસર કોઈવિના ઉપયોગ-
થી આશનું કેસનું યતન વધુ આકર્ષક બને છે એ વાત
આસપાસના જાનારો છે અને તેને અધુર ટાલગી તાથા
આકર્ષક કુમાર આપે છે.

જાલ સર્વોચ્ચ સ્વસ્થિતકનું સુગંધિત કેસર અને જાલ ન્દાયાવા સાચુએ,
શેર્માઈ શીડ, શેવાના સાચુએ, શેવાલિન લાખ વનસ્પતિ વગેરે, વગેરે

સ્વસ્થિતકનું સુગંધિત કેસર ઓઈલ

ઉત્તમ અને અજોડ

સ્વસ્થિતક ઓઈલ મીલ્ક લીમીટેડ, વડાલા, મુંબાઈ.

આશનું હિંદી જાનો. હિંદી માલ અંગ્રેજી.

ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ : મેસર્સ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા પ્રોપ્રિયેટરિય સિન્ડિકેટ લિમિટેડ
પો. બોક્સ નં. ૨૮ અમદાવાદ

અમર-રૂં દાંડ !

અમર-રૂં દાંડ તમારું
સુંદરમણ રહેશે ?

તમારા દાંડ અપુષ્કલ રહ્યા કરતાં પણ વધારે પ્રવચવાન છે—તે જાણવું
સુરખ કરે છે અથવા તે બેડેલ બનાવે છે. દાંડના ખાસના કેલ્ક્યુલેશન
તેમને બચવના વિષયમાં મુક્યા નહિ. એસ. આર. ટુથપેસ્ટથી
નિયમીત સ્વચ્છ કરતાં તેમને તે સફેદ અને નીરોગી પારખાં મળવૂં શકાય.

* દાંડની કલિયાદો માટે દાંડના કોર્સોની પેલાની રચ
સોડીઅમ ટોસીનાઇઝેટ તમારું છે.

GSR. 25-50 G

D. & W. GIBBS LIMITED, LONDON, ENGLAND

કુમારકાર્યાલયલિમિટેડ

સાહિત્ય, કલા અને વિજ્ઞાનના તથા ઇતરારોગાયક સમસ્ત
જ્ઞાનસામાન્યના પ્રચાર, પોષણ અને વિકાસના
ઉદ્દેશથી સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થા

એને, મૂળ 'કુમારકાર્યાલય' તરીકેની તેની એ દસકાની ઉત્પત્તિ દરમિયાન
પણ તેના બહોળા વિકાસ અને તેના સંસ્થાપક, વિખાત કલાકાર શ્રી રવિ-
શંકરરાવળ પાસેથી બેંકન્ટ રજીસ્ટ્રેશનની અરીદી કમપૂર્ણ નામે સંચાલિત છે.

૫

સુકરર કરેલી ધાપણ રૂા. ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ)
રૂા. ૨૦૦૦ એક એવા ૫,૦૦૦ રોશર્થ વર્ડઅફી
બહાર કાઢેલી ધાપણ રૂા. ૧,૦૦,૦૦૦
ભરાએલી ધાપણ રૂા. ૩૧,૨૦૦

૬

ધાપકરોનું યોગ

શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ મોતીલાલ દીવાનજી બી.એ. (એરમેન)
(મંત્રી, જ્ઞાનસાહિત્ય સભા અમદાવાદ)

શ્રી રવિશંકર મહારાજકર રાવળ
(કલાકાર, કુમારકાર્યાલયના સંસ્થાપક અને 'કુમાર'ના આગ્ર તંત્રી)

શ્રી મહેન્દ્ર શાન્તિલાલ મંમળદાસ
(વિદ્વાન; બહાળીર વસીલ સૂપની મીઠાના સહ-સંચાલક)

શ્રી બાપુરાજ કેશવલાલ મહેતા
બી.એ., એલએલ.બી. બેંકરોડર

શ્રી હરિનારાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય
(સંસ્કૃત અને તત્ત્વજ્ઞાનના બહુપુરવ્વધાપક-ગુજરાત મહાવિદ્યાલય, ગુજ-
રાત વિદ્યાપીઠ; પ્રકૃતિવિદ અને 'પ્રકૃતિ'ના તંત્રી; મંત્રી 'જ્ઞાનસાહિત્ય સંસ્થા';
એડિટીંગ એસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી-મિલબોર્ડ એસોસિએશન અમદાવાદ)

શ્રી બસુભાઈ રાવલ (ગેનેરલ ડાયરેક્ટર)
(પત્રકાર અને પ્રકાશક; તંત્રી 'કુમાર')

સેર ભરના કમિટીનારોએ 'કુમારકાર્યાલય લિ. ૧૪૫૪ રાવપુર અમદાવાદ'
એ સંયોજી રૂા. મળાવવા

(આ માત્ર બહારાલ છે; પ્રિન્ટરોસ નહિ.)

નૃત્ય સમારંભ

હવાધાર - કૃષ્ણાચ આરા

હવાધારના કે હવાશિક્ષકનો દેશપણ સંપર્ક યા સિક્ષણ પ્રાપ્તિ વિના, કેવળ નીચ મંદજ્ઞતાકાંક્ષાથી ધમી રહેવા આ નુબાન કલાકારે રવ-
પરાક્રમ અને સતત કલ્પમયી ને કલ્પ સાધ્યા છે તેની કથા પ્રેરક છે. જેનાં વિચારમાં કથારસ જોડા છે, પરંતુ રચની માલકતા,
આકારોના ગદ્યલેખ અને વાતાવરણની નદુભરી હવા જોનારાનાં મનને આકર્ષી લે છે વિખ્યાત નૃત્યકાર રામચોપાલ (જે આ કલાકારના
મિત્ર છે તે)નાં નૃત્યો પરથી કદાચેઈ આ વિશાળ તૈલરંગી ચિત્ર મૂળ તે આથી ચોટા કદનું હતું. તેને કાપી નાખ્યું છે કૃષ્ણાચએ
તેના પર લાગટ બે વરસ સુધી કામ કરેલું. એ અરુણ ચિત્ર મુંજાઈમાંના ગોકારણોવાદિયાના હોન્ડસે (ગેલચીંગ) અરીસી પાતાને
વચન મોઢસી આપ્યું છે. આ બંધના અન્યત્ર આપેલા આ હવાધારના પરિચય-લેખમાં નળાનેલા મુંજાઈમાંના તેના શેઠ નવાની
વેપારીઓ પણ તેની કલા પર મુગ્ધ હતા અને તેનાં કર્કાં ધખાં વિશે (મોઢે આગ્રે દિલ્લી મીરાણિક સ્થાપનાનાં) અરીસી માન્યને
દેશ મોકલતા. કદવાય છે કે નવાની એનાપાન નનરવ દ્વિરાય નેનાં વિશે પર આફ્રીન દુનો અને કપરાકપર વિશે મંજાવના.

આવતી કાલનાં નાગરિકો માટેનું આજનાં ગુજરાતી ધરોનું અંગ્રણી માસિક ૨૮૦

મુદ્રાસિતયનું કે આકલ
(કલાદાર - દેવાવક્ત્ર આવતા)

અંગ્રણી પદ વિશંકર રાવળે વર્ષ જોવીરાયું. અંકે જોવી. અપ્રિલ ૧૯૪૭. તેથી. ગયુભાઈ રાવત

ଗାୟ ବିଧାର୍ଯ୍ୟ (କଳାକାର : ହସାବନ ଗାୟକା)

'କୃଷୀ' ଓକି ୧୯୫୬ ମସିହା

આમય સાથે આગળ ધપતી
મધ્યગણ્ય હિંદી વીમા-સંસ્થા

બાંમબે લાઇફ

એશિયાર-સ કંપની લિ.

[સ્થાપિત ૧૯૦૮]

૧૯૪૬નું નવું કામકાજ

મેળવેલું

૩,૮૭,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

ભરપાઇ થયેલું

૩,૨૮,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

૧૯૪૫નું નવું કામકાજ

મેળવેલું ૩,૧૪,૦૦,૦૦૦

ભરપાઇ થયેલું . . ૨,૭૭,૦૦,૦૦૦

આ કંપનીએ પ્રીમિયમના
દર હવે વધાર્યા નથી
તે હકીકત ઉપર ખાસ
ધ્યાન દેતીએ છીએ.

: ઉપસ્થાપનાગો :

રેડેશન રોડ . . . . નરીઆદ

રાયપુરા . . . . વડોદરા

મુલકાન્ત બી. શાહ, બી. એ.

આલ્ય મેનેજર,

કુનારા પ્રાંતે ગાંધીરાય, અમદાવાદ

ચિત્રો

નૃત્યાભિનયનું વૈખાંસન	રવાવણ ચાવડા	૫૬
સાથ વિચાર	" વિરજી મુખગિન	
પ્રસાધન	" પાછલા પુણામાં	
દશિણુ ગુણવાતમાં કીમતો	" "	

કાવ્યો

શોભવાને	રાજેન્દ્ર શાહ ૮૭
કવિ મેધાળીને	મહમદ દવે ૮૭

ચરિત્ર

દલાધર રામાવણ ચાવડા	વૈદ્યન લાઈને પ-દિલીપ કાઠારી ૮૭

વાર્તા

સાચવાનું હૃયું	'સુધાની' ૮૬
ફરજ	'સિમ્લો' ૮૭

લેખો

આપણી વનસ્પતિ-૧૨	બાંમબે	નવેલીલાલ દેવસીંહ ગોંડા ૬૪
અભિવિજ્ઞાન-૭૨	અર્પેન્દ્રકુમાર ગાંધી ૬૫	સી. અપર્ણા મિશ્રે ૬૫
મનમાળી	રામસિંહ શોહા ૬૬	
પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર-૮	સચારી બાબ	ચોમેન્દ્ર વિદ્યાર્થી ૬૬
નાટ્યક અને હાલકાંકારિક કૌશિક	નરસિંહ મ. શાહ ૧૦૪	

વિલાસો

સિંહપ્રભા અંબ-ભગ (ચિત્રભેષ)	૮૬
હંચા (માસિક મનન)	મહતાશાસ લાડીયા ૮૮
કસેદી	૬૮
Our Friends Abroad-પરદેશી મિત્રોના પત્રો	૧૦૧
'નવમેળ'નો રંગતોરણ	૧૦૩
ફોટોમાડી હરીશંકર પરિણામ	૧૧૦
માધુરી	૧૧૧
આ માસનું પંખી-૧૬	મેના ૧૧૧
વિદ્યાગિન 'બી'	નવરસાય શાહ ૧૧૫
આ માસ કવિદાસમાં	૧૧૫
છલ્લું પાનું	૧૧૬

આલોકકોને

કોઈ આલોકકો કારણે અંક મેડિડા ન થયા હોય તો 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી તારીખે બહાર પડે છે. આથી તે આરંભમાં અંક ન થાય તો તરત તેની ફરિયાદ કરવી અકરપાત્રે ગ્રામ વચ્ચેના અંગેની ફરિયાદોને, અમારી પાસે નહીં દોષ છે ત્યાં સુધી તો પહેલાં વળગાવો અને પ્રયત્ન કરીએ છીએ. મરતુ એવા ગ્રામ વચ્ચેના કોઈનાથી અંગે અમારું ફરી આ પાનાં ક્ષુ બેંચન આપારે માથે રહેતું નથી.

કુમાર કાર્યાલયલિમિટેડ દરરોજ તરો મુદ્રક અને પ્રકાશક 'મસુખા' પાંચતલાઈ રાવન, મુદ્રણ-પ્રકાશનસ્થાન કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૨ રાયપુર અમદાવાદ. વાર્ષિક લગભગ ૭૫૨૬૨૫૦ રૂ. ૦.૦૦ અથવા ૧૪૫૨૬૨૫૦ રૂ. ૦.૦૦ ના પાયા પર આવેલા છે. બહારના પ્રકાશકો સાથે સોલ્ડ એન્ડ-મેસરી સાયન્ટિફિક પબ્લિકેશન્સ કંપની, મેડેલ ઓફર સમગ્ર ઓપેરેશન, અમદાવાદ.

કુમારમાંનાં સર્વ સંખ્યાલિ, ચિત્રો અને ફોટો કોપીશીટથી રક્ષિત છે

ગુજરાતનું પાટનગર અમદાવાદ

૮. હેશના ધોરી વ્યાપારમાર્ગ ઉપરની પોતાની કેન્દ્રવર્તી ભૌગોલિક સ્થિતિથી, અને અદ્યતન ઉદ્યોગનગર હોવા છતાં એતદેશીય સંસ્કૃતિનાં વહેણોના જીવંત ને પ્રગળા સ્રોત ધરાવવાને કારણે, અમદાવાદ જ ગુજરાતનું પાટનગર રહ્યું છે, રહેવાનું છે અને આગામી યુગમાં સોળે કળાએ વિકસવાનું પણ છે.

૯. છતાં એને વિશે આપણે કેટલું સાચું જ્ઞાન ધરાવીએ છીએ? એનો વિવિધરંગી ઇતિહાસ, એનાં જાડાં મંસ્ત્રકારવહેણ અને એની પુરાણી શિલ્પ-સ્થાપત્યની સમૃદ્ધિથી ખુદ અમદાવાદીઓ પેઠી પણ સંપૂર્ણ જાણકાર કેટલા હશે? માત્ર એની શિલ્પ-સ્થાપત્યની સમૃદ્ધિની જ વાત કરીએ તો, એ શહેરના સ્થાપક બાદશાહ અહમદશાહના ખુદના અવશેષ સંઘરતા મકળરાથી માંડીને છેક હઠીલાઈની વાડી અને સ્વામીનારાયણના મંદિર સુધીનાં હજી એક જ સૈકા ઉપરનાં મંદિરોમાં આપણી પરંપરાગત વાસ્તુકલાનો જે સમૃદ્ધ વારસો સિલસિલાગંધરીતે જળવાયો-છે તે પોતે જ એક મૂક પણ રસભર ઇતિહાસગ્રંથ છે.

૧૦. જગતમાં બેનમૂન પત્થરી કેાનરકામવાળી ગણાએલી સીંદી સૈયદની મસ્જિદની જાળીઓ, અને સપ્રમાણ શિલ્પના અનન્ય નમૂનારૂપ રાણી રૂપમતિની મસ્જિદથી માંડીને જલાગારો તથા ગરનાળાઓમાં પણ છુટે હાથે વેરાઓલી કળાલક્ષ્મીના અવશેષો ધરાવતી અકાલજન્મી વાવ તથા ઇંકરિયા તળાવ સુધીનાં અમદાવાદનાં શિલ્પ-સ્થાપત્યો હજી ચે આપણા એ પાટનગરની પુરાતન જહોજલાલીની વાચાળનીને જાલાં છે.

૧૧. તમે એ જાણું નજરે ન જોયું હોય, કે ન જોઈ શકો તેમ હો તો એનું એક સચિત્ર આલ્ગમ જાહાર પડ્યું છે. એમાં, ‘ગુજરાતનું પાટનગર-અમદાવાદ’ નામના મહાગ્રંથના લેખક શ્રી રતનભણિરાવ બીમરાવે ખુદે આલેખેલી એ નગરની ઇતિહાસરેખા રૂપ પ્રસ્તાવના સાથે બાવન સુંદર ચૂનંદા ફોટોગ્રાફો તે તે સ્થળનાં વર્ણનો સાથે આટલે પેપર ઉપર સુધક છપાઈ સાથે સંઘરાયા છે. ગુજરાતનું અને તેના ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ તથા કલાલક્ષ્મીનું ગૌરવ હૈયે ધારનાર એકેએક ગુજરાતીએ એ આલ્ગમ વસાવવું જોઈએ. કિમત માત્ર બે રૂપિયા [પિરકેજ બુક]. કુમાર કાપીલક લિમિટેડ, (૧૪૫૪, રાયપુર, અમદાવાદ)માંથી જ એ મળશે.

દક્ષિણ દિંદિમાં શિકાઈ ભુકી

દિંદિના વિશાળ ઉપખંડમાં જુદા જુદા પ્રાંતોએ શારીરિક
સ્વચ્છતા માટે વિવિધ પ્રકારેના ઉપચાર કર્યા છે.
કા. ત. તામિલનાડ (દક્ષિણ દિંદિ)ના લોકો શિકાઈ
ભુકી વાપરતા. જો કે, હવે આ પ્રથા જલ્દીથી
અદૃશ્ય થતી જાય છે અને જાગે હજારો પ્રદેશો
શિકાઈ ભુકી અને બીજાં સ્વચ્છતાનાં સાધનોનું
સ્થાન સ્વસ્થિકનો કાન્તિ સાબુ લઈ રહ્યા છે.

બીજા સર્વોચ્ચ સ્વસ્થિક બનાવટો : સુખચિત્ત કેરાર મોઈલ.
શેલીંમ રટીક, ઘોવાના સાબુઓ, મોવાલિન જાપ વનરપતિ. વગેરે, વગેરે.

સ્વસ્થિકનો કાન્તિ સાબુ

ઉત્તમ અને અજોડ
સ્વસ્થિક ઓઈલ મીક્સ લીમીટેડ, વડાલા, મુંબાઈ.

ડિસ્ટ્રીબ્યૂટર્સ : થેસર્સ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા પ્રોપર્ટીઝ સિન્ડિકેટ લિમિટેડ પો. બોક્સ નં. ૨૮ અમદાવાદ

અમર દંત !

તમારે દાંતને કેટલી
અમર રાખવાની?

એક રમણીય લાકૃષ્ય માનવીના અંતરનું મહેશ્વર છે. દંતના
પાયાના કેશવાદથી તેને અવગમ્ય સ્થિતિમાં જુકતા નહિ.
આશ્વાદ્ય એસ. આર. ડુધપેસ્ટથી નિયમિત સ્વચ્છ કરતાં
તેમને તે અજલ્મ પાદાર્થો નિર્મળ અને અપ્રકટવાળા
રૂબવાની બાંધી આપશે.

* દંતની ફરીપારો આરે ડૉક્ટરોમાં ભણાવી પામત
ના સોશિયલ ટીસીનીશીએટ વેર્મ છે.

અણુભોમ્બની શોધ કરી મિત્ર રાજ્યોએ દુશ્મનોને દફનાવ્યા 'મુકુલ સ્વનક'ના શોધ કરી 'મહાસુગંધી સ્વનક વર્કસે' દાંતના દર્દોને દફનાવ્યા

દાંતની સુંદરતા અને રક્ષણને માટે જે જે તત્વો ખુબ અસરકારક અને સચોટ માલમ પડ્યા છે બધાં આ 'મુકુલ સ્વનક' દુધ પાવડરમાં વાપરવામાં આવ્યા છે. એક તો તપકીરના પોતાના અને અને બીજા તેમાં બગની ઓપધિઆના, એમ બેવડા યુગોથી આ તપકીર એક ચમત્કારક જ બની છે. દાંત પરની ભૂંડીભુખ ખેરી, દુખવા હલવા દાંત, દાંતમાંથી નીકળતું લોહી અને રક્તી, જોડાના અવાળુ, પેદાનું ચડી આવતું વગેરે દાંતના તમા જોડાના દરેક રોગો આ તપકીર દાંત ઉપર લગવાથી કે ધમવાથી થોડા જ વખતમાં મટી જાય છે. તપકીર છે જનને દુધ પાવડર જેવી જ સ્વાદિષ્ટ હોવાથી તેનું નામ 'મુકુલ સ્વનક' દુધ પાવડર' પડ્યું છે. તપકીર ધમવાની ટેવ ન હોવાતે પણ મહેલાયથી વાપરી શકે છે. વિશેષ તો તપકીર પોતે જ કહેશે ન પહોંચી શકાય એટલા આંડેરા આવી રહ્યા છે. તમે પણ તમારા આંડેર તોંધાથી નાખવા માટે લખો. કારણકે આંડેરા પુષ્કળ હોવાથી કમઝૂર ગોઠવવાનું ધોરણ ગળ્યું છે. દસ તોલાથી ઓછીનું લી. પી. થયે શકતું નથી. ૫ અને ૧૦ તોલાના મુંદર ટીન પેટીંગમાં રતલ ૧ના ઝા. ૫-૮-૯૦. વેપારીઓ માટે સરળતા કરી આપીશું. લખો:

મહાસુગંધી સ્વનક વર્કસે (ધોળકિયા રત્નછાડદાસ ઝીલ્લાભાઈ) સિદ્ધાર
(મલિયાવાડ) B. S. Ry.

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામોકરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પૌષ્ટિક સાટ્થુ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌકાષ એનું સેવન કરી શકે છે

મહારસાયન

રસાયણદર, અમ્લક, કેસરી, કસ્તૂરી અને બીજાં દ્રાવણ, પાચન
ને પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આંખોમાંથી બળાવેલું
શુશ્રાલિત શુચાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક સાટ્થુ

કિંમત

તેનું નિર્ધારિત સેવન

૧૦ રતલના પેકેટમાં રૂ ૧૦
૫૦ " " " ૫૦ રૂ ૫૦
૧ " " " ૧ રૂ ૫

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

કારખાનું:
સંધ્યાનિર્મા
મુંબાઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - બોમ્બેલાલ થર્પર્સ - ગાંધીદોર

ડુકાન:
શ્રી મહાજનવાદી
મુંબાઈ-૨

સાક્ષરયુગના એકમાત્ર અવશેષ

આચાર્ય બલવંતરાય કદયાજીરાય ઠાકોર-કવિ, વિવેચક, ચિંતક, બહુશ્રુત વિદ્વાન અને સમર્થ લેખક
એઓનાં નીચેનાં પુસ્તકો મળી શકે છે.

બાળકાર	રૂ. ૪-૦-૦	૪-૦-૦ રૂ. ૧.	આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ
ગોપીહૃદય	૨-૦-૦	૨-૪-૦	કવિતાશિક્ષણ
બિમલી જુવાની	૧-૫-૦	૩-૮-૦	૭૫મે અને મિતાણે નોંધ
માલવિકાગ્નિમિત્ર	૧-૮-૦	૨-૦-૦	નવીન કવિતા વિશે વ્યાખ્યાનો
પદ્માવતી સોનેટ	૧-૮-૦	૧-૮-૦	લિવિક
સોવિયેટ નવજુવાની	૧-૪-૦	૧-૨-૦	વિવિધ વ્યાખ્યાનો, ગુરુદેવ રચે
દર્શનિયું	૧-૪-૦	૧-૦-૦	અંબાલાલભાઈ
લગ્નમાં શ્રદ્ધાચર્ચ	૧-૪-૦	૦-૮-૦	કવિતાસાહિત્યનાં

આમાં કેટલાંની બહુ જૂન નકલો જ છે બીજાં કેટલાંની એકે નકલ સિલકમાં નથી આવેલે તે
અહીં મેં નથી. આનું ફરી પ્રકાશન તેમ નવાં લખાણો બલ છે તે પુસ્તકોનું પ્રકાશન સગ-
વડે ચાલ્યા હશે છે. માસિકમાં દરદર્શન થયેલ લખાણો લખાણના સંગ્રહમાં પ્રકાશને બાકી છે.

શીમળાને

- મેઘા-સમ્પ્રદાય-સાક્ષિની -

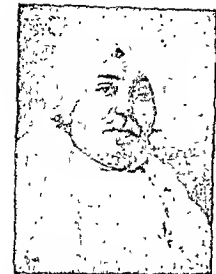
બિષ્ણુ થેને તવ સમિપ ન્યાં આવિયો માધ-વાહુ
તેને તારે પરજી તણું તે દે દીધું ઉત્તરીય.
ને તારી નગ્ન કાય !-

જ્યહીં મતિ ન રેખા તણી,
બંગ દીન !

કાંઠા કાંઠા થકી જરહ શી દર્શને થૈ વિરૂપ !

તારે હિતુ સર્વ તે તે સમર્પ્યું.
હૈયે તેનો કુવ-મધુર આનંદ શો બિભસાય !
કાંટે કાંટે ફૂલ નતુમયાં દોરતાં શાં અસંખ્ય !
જાણે તારે હાસ્ય ઠેા ધન્યતાનું
-સ્વર્ણ અગ્નિશિખા શું-
મ્હોરી બિહુ ધરી અનુપ સોહાગણું દિવ્ય રૂપ.
રાજેન્દ્ર શાહ

• શીમળાના વૃક્ષનાં જાંઘાં જ પાન માધ માસમાં ખરી નવ છે તે પછી નવાં પાંદડાં ફૂટવાને બદલે ડાળેડાળે રાત્રીમાં ફૂલ પ્રકટી બેઠે છે, અને વનમાં દલ ઝીલે રૂક્ષોનાં પાન બરતાં હોય છે ત્યારે આ વૃક્ષની શોભાથી વન ખીસી જાય છે. દાહ કામળમાં જોનાં એ ફૂલ દવે ખરી મયાં છે ને ત્યાં આકાશ પર જેની ફૂકી લાગે છે તેવી ફૂકી લાગી રહેતી છે. -રાજ

કવિ મેઘાણીને

આ બગિના સુખ પ્રાપ્તને—
પૂજ મારી ને દબી અંબેલાં,
કાળ તણું નજાંબામાં ને ફરી પરલાં,
ખંડેડોમાં વસી રહેલાં,—
બગિના દેવતને પાછું
માનવ-વેષે આવતરવાનું
થયું ભમવાનું મન, ને આ
ધરતીના કાવજીમાંથી યું
(અમૃતનો નયમ કુંઠ દધને
સમુદ્રમાંથી પ્રગટેલા ધનવંતરિ, એવે)
પૃથ્વીના અંધારી પ્રગટ્યાં
વ મેઘાણી.

તારો શબ્દ પડ્યો, ને ન્યૂના
મારક થયેલાં કાળબોલુમાં,
મારક બન્યાં પૃથ્વીપરમાં,
રમણાનની ને રાખ બનેલી,
નગ્યાં સો ને આંખ બાળતાં:
જેમંદર કે જ્યાં કુણાની,
જેહાંબો સગોરે વીંઝતા
દણદણવા તેજાર મેઘથી
જેળનવંતા, કિશોરની લાલ્લીબીનાં થે:
અન્યોની રમજટ વરસાવી
બસાવેદ પલ્લુ ઠટ્યાં ઢરતીને.
શંખનાદ વાગ્યાં ન્યાં તારો
મેઘાનના સ્ત્રીગાદા બરતા
પથ્થરથી પ્રગટ્યા પ્રાણો ને
મઈ સાબદા
તારી સેષવનસુદિમાં
તારા સંજમયાં મેળામાં
થવા મદાલતા.

નવમઝા હે)
આવીતને અંબલિ કાંઠી તે
કરી ચેતના.
ખંડેડોમાં રમજટ રમજી
તે પાટણો કે સ્પદ, જુલાવર
જોવાયને અવતે ચીસથી.
અને દેખ ને !
દોહારા થે દાહ આપવાં
પેલીકા પરખેદને આ
અર્ધ પિંગાની.
પ્રાચીનેને પુરસ્કારતે
જર્નલિતને નરપદ્મવગ
પલ્લેટતો યં,
પુનઃકથાન મારી ફળીને
-વર્તમાનને તે- નવ રેહ્યા—
રૂઢવાન આશાબોનાં ને
દેતે રનેદમથી મતા સાં
અર્ધી મુલાબ્યાં
રંદ પારખ્યું.

નાનકરી જાળાનાં જુશ્યાં
ફૂલ લેખીનાં.
અને મડમડ્યાં
કાળ-નગર્યાં જુદમ તણું ન્યાં,
તારે હૃદય સારા થ નરોતો
તારે અનગળ પ્રેમ રસોતો
સોફોદની દુઃખા બરી.
સુલંદ માલક !
તારા રમજટકાર મુખીને
રહી રાક્યું ના કે ધરખેડે:
માનગસિખી બોલોએ
ચીત વલ્યાં ધુવવાડ કરવા
સાંઘિ મેરતાં, મગુ ડાગતાં,
અમેષ ને રૂપે પ્રતાપી
વાળીની તણું મંથાને
કાર્તિક આ
અદારીય યં !
નાનકડા આ પરમાં આતી

તે આજવાળું સર્વ, રોગોની
નવલેલ ન્યાત કંઈ દીવેતો.
તે ચેતવો.
તે તો હું કહુંએ રંગી
મેધપ્રાણી નારે બંદેતો
કર્તા કિમિ હે!
અને બિલ્લયા
નહાયા એ! તરંગોળ બન્યા તે
તારા એને
હરયા, રહયા, હંમેં ય અરૂઢ્ય
મારન દુષિમાં
હાલ્યા, ને ધરની સંપદને
સગળ્યા, આ ભૂમિનું દેવલ
એકપ જનતાં દુષ્ટ અંગે
મુર્ચિતલ જનતાં દુષ્ટ રંગે
રૂઢ્ય જની સૌ
મુખ તિહાલી.
મહાગીનમાં આને તારી
કાવ હજી છે.
કળી ના ને રાજી કલ્પના
તિથિએ તેને વનમહારે
કહી દીધું કે, 'તે આ તારા
તે આ તારા પ્રાણુક્રિય
આજની રહી
આંખ મુજી છે.'
અને હજી તો...
અને હજી તો'
આજી કેવું—દણ કેટલું
ના કાવું દેવે હલ્લ
ના કહી.
મહી સારો નહ બને.
દને મીઠાની
બંદારી સૌ કાળે વેદના
ધીમે વરુણી
વિલાસ કો કે કરો પ્રાણના—
આ બહિના મુલ પ્રાણને
એની રીતે તે દેહોળ્યા,
તેજ કલાપિ
હુમ બને ને કરી વારસે
અહીં આપણે, ત્યારે બંધુ
કરી ભમએ;
ધરનીનું ધાવણ ખોતો હું—
અમૃતનો ભગ કુંભ લઈને
અમૃદમાંથી પ્રગટલા ધન્યતા, એજો
સૌરને એકે નવરૂપે
સંલવનને રંગ પાંચે.
કરી ભમએ,
દે ગેયાળી!

અકરદ દેવે

દુષ્ટા એ પ્રાણીગણનાં ઇવન પ્રાણ
વતાં જ સાથેસાથ જન્મે છે અને
મૃત્યુ સમયે તેનો ઓળ આવે છે. સગળ
વધવા સાથે બાળકના દરમિયાન પશુ વધે
છે અને પુષ્કવ વધે કેટલીક વાર દરમિયાન
ની હાલ પશુ રહેતી નથી. એ સ્થિતિએ માન
નય માન કમકેમે પદોંચ છે. દરમિયાન દોલ
તો ઇવન ન દોલ, તેમાં રસ ન દોલ.
સર્વ સુખદુઃખનું મુજ પશુ દરમિયાન જ છે.
દરમિયાન મુજ સર્વ કે ધાવું મરિણામ આવે નો
સુખશાય, અને ને વિપરીત આવે તો દુઃખ
દદ વરુણી તેમજ વિચારદીન દરમિયાન
દુઃખ કરે છે, કેમકે તે દરમિયાન પરી કરાતી
નથી. અને ધાવું પવિત્રામ લાગી સમય
નહિ તેથી દુઃખ થાય જ.
દરમિયાન વરુણી કાળ ધરાવતો જરુરી
છે. દરમિયાન તેજ પછી આદ્ય અનેક
થવા જ કરે. સાનુકૂળ અથવા પોતાને મળતી
વસ્તુઓ તથા વિષયાને ભેટને કે તેના
આનુભવથી તેના પ્રત્યે માન આકર્ષાન અને
તેના આત્મિક દરમિયાન રહેલ છે. તે વખતે દર
દરમિયાન પરી કરતી અને દર નહિ. દરમિયાન
કરવા જેવી છે અને કદ દેકવા જેવી, એ
તે માન નથી કરીને દરમિયાન કપર કાળ નથી
ધરાવતો નો માનવી ને વસ્તુમાં કરો જ દેક
રહેતો નથી. પ્રત્યેક દરમિયાન કે આવેશને આ
ધીન તો મનુષ્યની ન જ થવાય.
આવેશો માનવી પોતા પરીને કાળ ખોતો
નય છે. 'હું મને આદે તેમ કરીશ', 'હું રવ
નેના હું', 'મારી મરજી' વગેરે કહેવું ને વરુ
વિચારે વસ્તુ એ પરીસમી કરીના કમુખઅ
મનુષ્યનું વલણ છે, ને તે દરમિયાન થાય નથી.
દરમિયાન તરીકે મને એક ચેતસ વસ્તુ
આવાની દરમિયાન મળે. તે વસ્તુને આનંદ
સુધી કરી આપી નથી. વચી તે વસ્તુ મારી
મર્યાદા તેમજ જન બદારની પશુ છે. છતાં
મેં તે આકાર આધી. મને તે વચી મળે. મુજ
લાગી પશુ મરી થયે તો મેં તે વસ્તુ ને વસ્તુ
આવા જ માંત્રી. તે એટલી દદ સુધી કે
તલિયત બજરી અને મું મારો પડતો. દને
આમાં માં કેમો!
દરમિયાન એ દોલ નથી. અને આવાનો
દોલ ત્યારે આવે એ વસ્તુ એટલું નથી. પશુ
તેની દદ સગળની એટલે વસ્તુ એ ક્રોધકસ
વસ્તુ શા મરે આંત્રી એની પશુ મગજ
દોલે તેવન. માન રવાર આવે જ કેટ

વીજ આવા કરી તે વગળી નથી તેમા
મરીને પાષક તરને છે કે નહિ તે વસ્તુ એટલું
એટલું. ઇવન કાંઈ કળા આવા મારે નથી;
આવું ઇવન મારે છે
આ જ વિષય સર્વે દરમિયાને જાણ પડે
છે. વચી ક્રોધ, ક્રોધ, અપમાન, લોભ,
વિષયવાતા, એક મહાદરમિયાન અનેક બની
જનિયા પશુ માનુષમાં રહેલી છે અને વરુ
વિચારે અધીન થવાથી તે તેનું પ્રમાણ નહિ
નયવચાથી માનુષ નુસંગ વધેલી છે છે
માનવાસને ધારદોરની સારતો મળે
કોળ છે. તેનો મિત રમણલાલ ધારદોરમાં
હજી સમજતો નથી. ધીરોધીમે તેને મોદન
લાલની વાતો સમીખી મનમાં દરમિયાન વર્ષ કે,
'માણ માં વાર એટલું નો અરો', તે વર્ષ
માન એવા, વસ્તુ રચવા વચર કહી ન
સકયા. આ માનનું, માનદીન પશુ વસ્તુ. તેથી
તેથી મુતલાન વસ્તુ છે. તે દરમિયાન તેને વાડ
રંગી, પશુ પછી મરકાળી; અને વારવાર
મરો થયો. કેટલાક વચર પછી તો તે
દરમિયાન બીજી મૂળેના ગઈ થયો. પાંચ વર્ષ
એક દિવસ એવા આવારે તે તેથી દરમિયાન
રૂપિયા મુખાળા અને નારાજ થઈ પડ્યું.
વચર મનેને વેળો મળી શકેનો દોલ
તો ધારદોર (દેસ) વા સદામાંથી તે મેળવી
કેવો તો રીને અર્થ છે; તેજ કાળાનું મન
પશુ થાય છે પશુ તેથી મું તે વિચારને
આધીન થઈ જતું જ મુજ, રામજ સમજ
ધોક્સ વસ્તુની જરુરિયાન વરેરોના વિચાર
મગજમાં મેળે તો જ માં સર્વે કમું એટલું,
અને કોઈ પશુ કાર્યથી દાન પ્રાપ્ત થવાતરન
તેમાં કેટલાક કમું. એવન અથવા તો તે
સરંજર કોરી કેટલું એટલું.
કેટલું પશુ સર્વે માડ નથી, તેમ ધોક્સ
સર્વે સાર જ દોલ તેમ પશુમાંથી લેવાની
જરુર નથી. કમું કામે તને મગ, દમાં, કેટલી
દર અને કેવી સમજાવી દો છે તેના કપર
દરેક વીજનો આધાર રહે છે.
આ રીતની સમજાવી દેક દરમિયાન તેમજ
કામ કોપાદિ અનેક માત્રી મળતી રીતે
વિચાર રીતે કાનુમાં લેવાથી, તેમની માન
દેત કામ પ્રાપ્ત સ્ત્રી સમય છે ને સમજાવા
વચર તેને આધીન થવાથી નુસંગ પ્રાપ્ત
થાય છે અને તેના મનુ ભગી રહે છે.
જનનાં દાસ લાલીલાળા
(એપ્રિલ ૧૯૪૬) ૮૮

આજે વાટે વરમે ફરી ‘કુમાર’નાં પાનાં કવર એના પુરાણને પ્રિય લેખક ‘સુકાની’ની કથમ એક આદ્યુત સારસ્વતના આલેખના નાની મહેનતે છે, એ આગે ગત નવનું દુર્ભી અને ધન્ય વાત છે. હિંદની એક અગ્રણી વદાભૂષણ કેવળીના અંકસર દરજ્જે ભોગવતા એ મુળદાની વિદ્વાન ની-સાગ્રના પશુ તરજ મણુપ છે અને પોતાના એ કાગને અંધ ટંકે મગસા ત્યાથી આ વાર્તા લખી મોકલી છે. હિંદી મદાસાગ્રનાં બધકરે તોફાનનાં ટપટપાંચા વદાભૂની એ આદ્યવનનાં સાગની કદામી તાંતરનાં ન બનેલી એક કામી દલીકત છે. એ વિધેતા આગેના પત્ર ન આવી કુતારના કવિત મગે:

.. વાર્તાને રાત્ર પેઠે મુંગની ન પડી નથી. કેમકે આંખની દક્ષી-કેતા પોતે ન બેઠેલી તો આદ્યુતરની છે કે અને કસા કેવેલાગ્રનાની નકરે નથી માન્યતાનાંદિ આવે. પણ આ આખી યે કદામી નરી દલીકત છે. અને તમને આ કાગજલણુ પુરું ત્યારે પણ એ ‘મીરીપસા’ હજી સાગર પર તરી રહ્યું છે.—જેને આંખના પાંચનાં નામ ફેરવી નાખ્યાં છે. તેમને કદાચ આ પ્રસિદ્ધિ ન મળે. દક્ષીકેતાની રત્નઆતના વચલા માગા પૂરીથેવા પૂરી. અજબત, કલપનાને મેં કામે લીધી છે મારમથાવાથી રાંજ બરીને એ વદાભૂ કેવેનાં નવા બિપેરું, પણ ધણુ દિવસથી પોતા ન દત્તો એવામાં ટચ રીકાર ‘રેશનવાડ’ કેવેનાની નેકત્ય રમગ માણલ નર અરાધ ‘રેશન’ એ વદાભૂના ખસા-સીએ બચાવી લખેને આવી વહેંચી. ‘રેશનવાડ’ના કેવેને કદાચ નિવેદન મુજબ, તેણે અપરે ખસાસીએને બચાવ્યા ત્યારે એ વદાભૂ અલ્લેત બિરગાર લાલતમાં હતું. તેનો કુલો તૂટી મૂંચેલા ને કહેડા મુધી પાણીમાં ફોલ્યું. એ કસાથી વધુ એ રે આગ તેણે ધાંકેલું નહિ.

અને દને આ વાર્તા વાંચી. એમના લખવા મુજબ વચ્ચે કવચિત આવપમેજે સમાનશે. (ન સમાનય તો નરસ મેસાદવા મહેનત લેએ.) ખારવાઆની વાર્તાવિતતા પણ માગ યે કાક કમ્પી છાટ અને થોપ વ્યંનનોના વપરાસથી નરસા અલટપાપણુ કાગરો: ‘દરિયા’ને બદલે ‘ધરિયા’, ‘બદન’ને બદલે ‘મધન’, ‘બંદર’ને બદલે ‘બધર’, ‘દહા’નો બદલે ‘ધહાલુ’, ‘સાગરા’ને બદલે ‘કાસા’, ‘એલ રાઈને’ને બદલે ‘એલ રાઈ’ વગેરે. પણ ‘સુકાની’ની એનામત ચિત્રવળા મગે કોની કાંઈથી મુંખના નહિ રે... અને, ત્યલબેજું, બિરગાર ‘મીરીપસા’ અપરે પવનવાળીની રમગી થમેલાઈ, પોતાના અખમનો નેરનાએ નીચે અગથાઈ ત્યલે જીવંત પ્રાણી દોલ એમ પાછું ફરે છે ત્યારનું વર્ણન તો... પણ તમે દને વાર્તા ન વાંચવા માંડા.

અ કેવળ કોણલક્રિતકિરિસેનાની નિગાળિયા છતિલાસ-માં રેડેલી સુચ્છાઈદોઈકેતે એકલા સાચ્યાં એ દક્ષાર છે. મુગનિક્યા તવારીખ પણ આખરે તો કિરસાળજી ને નર આ આજ કાગની ન વાત છે. અર્ધે વાળેલા બનાવેના તરજના ન બની મયા. આજના પાંચ, કરનમાગસા, વેરસી ભાભી, ઓપુ રોક, બધા મોન્ડ છે ને આ આદ્યુત લાનતા કિરસાના સાહેદ છે.

ઈ રી ૧૯૪૪ની સાલ. અંધર જીલ્લ મદાસુધનાં ચાર વર્ષ પની ગયાં હતાં. એ ચારે વ વર્ષમાં કુનિવા સારીની જ્ઞાનલત નટપણ બની અઈ દની માલ અને માણસ, લાલકર અને રાંચન, એ બધું પાસા ભેઈઈ વદાભે અને આમરેપોટાની અતાર તંત્રી ફેલાઈ રહી હતી એ નંબીને વહેંચી વળવામાં દરિયાવરની તમામ રેશોના વાડિયાઓની કસોડી થઈ રહી હતી. કેરેકર નવા પડાભે મંગાઈ રહ્યાં હતાં. એક કસાઈડ (રેકૉલ્ડાંબની નવી)ના વાડાઓમાંથી નર દર અડવાડિયે એ આગે જ્ઞાને બેધાભે એકરે કે સમારેકેને બદલે પડતાં દત્તાં અમેરિકામાં ટેની કચરે તો મગ લાનવી થરી દેવાડી હતી ને દર માર દિવસે એકેક નંબી જ્ઞાન તરનું મેલવા માંડ્યું હતું. આવી અજબ વિચારોમાં હીજુમાં એક આપણું હિન્દુ-રેતાન નર રહી મયું. અર્ધો તો વદાભે આંખવાળી નર મોથા મનાઈ ફરવામાં આવી. વડાંબના દંત્રામને લામ કસોડી બરેકવારેથીએ

વદાભૂના નાળવાએ મોટી મજિલ્લ આગળ આંચેત દેનાભૂના અને સારી ભાષામાં વર્ણવેલી કથા તો સારસ્વતી એક આદ્યુત નામ સગી છે. એ નિવેદનની એક નકલ મારી પારે છે, અને મયા સપે મગમાં હું ટંકેડ આપવા કીપડયાં ને પદેલા આનાના વાળને હું મળેલા.—એ વાળને એ વાર્તામાં મુંધ્યા છે ખર હતું તો. એ વદાભૂ મુગ થયું અને ભેતાસીસ દિવસના અસાવપસા પછી મિનિકેવ પારે લકરીવ રાધુના એક બંદરમા પાછું આ વર્ષેમે દેવાયું. એ બાળતના તમાસ મારે નીચાંબસી તમામગમિનિ કપાર ન હતું દને.

આ વખતે મેં બુદ્ધકી વાચકો માટે અંગ્રેજી નથી આપી, અને આપણે એ જેમ વહેલી પડતી મુશીબ તમ મારે, કે જેથી એ ની-ભાષાના સંખ્ધે નબળુવાની વાતના વચ્ચેની નબળાસા બચત થાય. એકે આ વખતે એવા બહુ સંખ્ધે વાચકો નથી.

આ માસ આખરે લેપડી એપ્રિલ અધવધે હું ત્યાં આવી મહેન-ચીસ. આ મહેને તરત વદાઈ ટપાલવી પદોનાની મે કસી લખી દેતે.

આવતા મારિમ થિક શખેતાના અર્થે તો, મિજાસા હશે તો રૂંદમેળી આપમેજે સમાનશે. (ન સમાનય તો નરસ મેસાદવા મહેનત લેએ.) ખારવાઆની વાર્તાવિતતા પણ માગ યે કાક કમ્પી છાટ અને થોપ વ્યંનનોના વપરાસથી નરસા અલટપાપણુ કાગરો: ‘દરિયા’ને બદલે ‘ધરિયા’, ‘બદન’ને બદલે ‘મધન’, ‘બંદર’ને બદલે ‘બધર’, ‘દહા’નો બદલે ‘ધહાલુ’, ‘સાગરા’ને બદલે ‘કાસા’, ‘એલ રાઈને’ને બદલે ‘એલ રાઈ’ વગેરે. પણ ‘સુકાની’ની એનામત ચિત્રવળા મગે કોની કાંઈથી મુંખના નહિ રે... અને, ત્યલબેજું, બિરગાર ‘મીરીપસા’ અપરે પવનવાળીની રમગી થમેલાઈ, પોતાના અખમનો નેરનાએ નીચે અગથાઈ ત્યલે જીવંત પ્રાણી દોલ એમ પાછું ફરે છે ત્યારનું વર્ણન તો... પણ તમે દને વાર્તા ન વાંચવા માંડા.

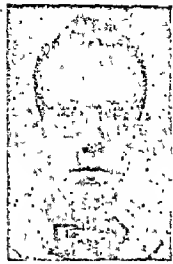
જ્ઞાન આંખવાના અખર વાગ્યાં તે પદમર ફરી છે તો આપિમાં દેસા અને બેચાર, દબચાર અને રાઈન અને કીક અને કુશાઈબના વાડિયાઓની રેકૉલ્ડારીને આપ આવી જાય. એ છીરે એ કસોડીને બારનની કસોડે તો જ્ઞાનતા નર દાડી દેવામાં આંખેના. છતા બારેની પાણીમાં જ્ઞાનતાનાં તંત્રી તો દલી નર, અમગેલાં કોની મળે એમ મોગું; એટલે દેશી વદાભે.—અંકસર દેશાદતના એ દંડી કાટું (એટલે કે ‘આગ્રી વદાભે’)—કેકે છવના મયા મારેડા.

ચરખ આરે અંધ રા બેટરી પે: વાંદે દીવેલા રેડિયા ત્રન-મગી કીકે, તેમ આપણા કસોડી પાણીમાં દેશી કેડિયા અને થક બેસેલાના મુ: કપડી થયાં. લગાઈ પદેલાં મરખામું પાને મગ માર અમે એવા પડાભે કાળેના અસળાળ મારનાં થઈ નવાં મુ વાળુ તરી સકે એ તમામ કીકા ‘વદાભે’મા નથી થયાં માથેસાથે નવા પડાભે વડાવા લાગ્યા. ખુદ સારી આરમાર ન્યાં નવા પડ ભેા બીરદવા સગી. બેડકાના મુંધ્યાએ મેસાઈ, એકાદ મે નામો મારાવી, વાડરમગીએ અરમાની કસોડાની, જ્ઞાનની નવી અજબ રેડવા કાક બનેલાની બેરકાડી મેસાન, મેજી મારવા નીમગી પડી. એ જેના ક્યાંક પચ્ચક કસોડાના નામગીન વાડિયાઓ ને નબળેને ને ખીરે પણ અગ્રી લેહાઈ ને કયાંકકાક એમગી કુનેદ ને કામગીનની રીધાને એવાં કમતા વદાભે પણ તેવાર થયા. એવા એક તોખમ, વદાભૂની આ આદ્યુત... નંબી આખા મે (૫૬ ૧૯૬૫)

કલાકાર શ્યાવક્ષ યાવડા .. અને એમની કલા

આ એકના મુખ્યમિત્રી તરીકે (તેમજ અગ્રણ્ય રસીકોનાં એમનું રંગચિત્ર આપ્યું છે તે કલાકાર શ્રી શ્યાવક્ષ યાવડાને તથા તેમની કલાનો આ નીચેના પરિચય, શ્રી યાવડાનાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન મુંબઈમાં યાવડનું હોલ ત્યાં, મુંબઈ પેલિયો રજીસ્ટ્રારી મિ. નેર્વન હાઉસ તથા

શ્રી દિલીપ કોઠારી વચ્ચેના સંવાદના રૂપમાં આપવામાં આવેલો, જે એને શરૂઆતે રસીકોપક કલાવિવેચકો છે અને એમની વચ્ચેના સંવાદની આ નવતર પદ્ધતિમાં શ્રી યાવડાની જીવનરેખા તથા તેમની કલાનાં તત્વોની વિશાળ રસમય રચે વાચકોને મળી રહે છે.
 ← મિ. વેઈન હાર્ટવેલ (ડાબી બાજુ) હજુ એ જ વર્ષ થયાં હિંદ આવેલા છે. પહેલે વર્ષે તે અમેરિકન લશ્કરમાં, ફિલ્ડી ખાતે હતા, અને આ વર્ષથી મુંબઈમાંની યુનાઈટેડ રજીસ્ટ્રારી માહિતીખાતાની વાયબ્રેટીના સંવાદક તરીકે કામ કરે છે. એણે કંપાકારી કલાકાર કે કલાવિવેચક નથી, પણ પશ્ચિમની આધુનિક (મોડર્ન) ચિત્રકલાના વર્ષોના અભ્યાસી છે તે અવારનવાર કલાવિવેચકો લખે છે. હિંદ માના વસવાટ દરમ્યાન પોતાના સમસાહીન હિંદી કલાના સતત સંપર્કમાં તેઓ રહ્યા છે. (ડાબી બાજુ) શ્રી દિલીપ કોઠારી → જુલતાની તરફ પેટીના એક આમળપડતા પ્રતિનિધિ છે. દક્ષિણ-મૂર્તિ વિદ્યાર્થીશ્રવણની પહેલી હરોળમાં તે શિશુનું પામેલા, અને

પણી પુરાણના બુદ્ધાદ્ધા કેન્દ્રોમાં સ્તીત્વકલા ને પત્રકારત્વમાં અનુભવ મેળવી આવેલા બાદ, દાહ 'અગમ્ય'ના લેનીંગ્ટનમાં કામ કરે છે કલાકારો ને કલાવિવેચક ઉપર તેઓ વખતોવખત મુંદર ચર્ચાઓ આપતા રહે છે. શ્રી યાવડાની કલાના તેઓ એક પ્રસંગ છે.

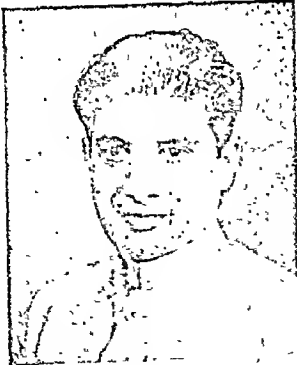
મિ. હાર્ટવેલ: હું તો મુંબઈમાં નવાસરો આવેલો છું અને મિ. યાવડાની કલાવિવેચક પહેલી જ વાર બેઠે છું. મિ. કોઠારી, તમે તો મિ. યાવડાને લાંબા વખતથી જાણો છો, અને તેમનું જુદું કામ પણ જોયું હશે. તો તેની ચોટી આગલી હકીકત તમે કહો.

શ્રી દિલીપ કોઠારી: એમાં શું ? હું, શ્રી યાવડા દક્ષિણ મુજ-શતના એક અતિ પ્રાચીન ગાય નવસારીના વતની છે તે પારસી કોમના છે, અને તેમના પિતૃ કે દાદા તરફથી ક્યાંયો આ પારસી તેમને મળ્યા હોય એમ હું ધારતો નથી. હા, એમના દાદા એક અગ્રણ્ય સુતાની કારીગર હતા, અને શ્રી યાવડાના ચિત્રોમાં જે ચોક્કસ આઈ અને કસબ બિતર્યાં છે તે એ પરંપરાગત અંશને લીધે હોય. વળી નાનપણમાં સોનાને કે રૂપાને પૂધરે રાખ્યા જેનું તેમનું નસીબ નહિ. એટલે કેળવણી માટે—ખાસ કરીને કલાશિક્ષણ માટે બહુ ફાંદો ગાલમાં પડેલાં. નવસારીમાં હાઇસ્કૂલનું બખતર પૂરું કરી તે મુંબાઈની સર. એ. જે. સ્કૂલ આવ્યા હતાં આજના અને ત્યાંની એ કાળની પદ્ધતિ અનુસાર તાર્કિક (realistic) ચિત્રો કરવાનું શીખી લીધું એમના શ-હાથથી આજે અને હજુ છે તે એક એ વખતે સાળામાં ખાસવાર મ-દેનત લેતા અને ત્વરાલેખન (સ્કેચિંગ)માં બહુ કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી. તેમની રેખામાં એ કાળે પણ વેશ હતો, અને તેમનું તાર્કિક-ચિત્રોની નવસારીમાં પણ સાં

ચાળું. શ્રી યાવડાને મઠિ બીજ એક પ્રોફાઇન વાત એ છે કે કલા-કાર તરીકેની તેમની કારકીર્દીનો સાર્વજનિક જ (ચિત્રાલેખન ઉપરાંત બીજા સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ) તે ખરી દિશાઓથી રસ લેતા. શરીર-વિકાસમાં તેમને ખૂબી રસીક છે અને શ્રી આર્થિક મુશ્કેલી તેને સંસ્કારનું એક અંશ એવું છે. હિંદી શિક્ષક સંસ્કૃતી તેમણે વર્ષો સુધી લાલોમ લીધી છે અને હિંદના એ અવાજમાંથી ચિત્રકારો હિંદી શાસ્ત્રીય સંસ્કૃતિના ખરા માતા છે તેમાં તેમનું સ્થાન છે. હિંદી નેગમ અંગ્રેજ સાલિયના બુદ્ધાનના પ્રવાદોથી તે પરિચિત રહેવા-

નો પ્રયાસ કરે છે. અને કલાકારના કામમાં પ્રતિબિંબિત થતા આ બધા સંસ્કાર તેનું વ્યક્તિય પદ-વામાં કાંઈ જોડા અવરખતા નથી.

મિ. હાર્ટવેલ: પણ તમે વચ્ચે એમની પદ્ધતિરની કલાની લા-લોમ વિષે વાત કરતા હતા ને ?
 શ્રી કોઠારી: હા, હવે હું એ વાત પર જ આવું છું. એ, એ રંગ એક આઈમાં પાંચ વર્ષની લાલોમ બાદ તે એક પારસી સંસ્કારની મદદ લઈને કલાના વિશિષ્ટ અભ્યાસ માટે હિંદ હજ્યા, અને ત્યાંની લાલોમી એક રૂઝમાં કામલ થઈ ત્યાંની ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ એ વર્ષમાં પામ કરી લીધો. વળી ત્યાં ચિત્રકલાની ખૂબશત તાલીમ ઉપરાંત રંગચિત્રને અનુવંશી નેષ-બધા અને નેપથ્યવિધાન, લીધો-મણી (શીલામુદ્રણ), બદ્દાં (ચિત્રો) નું અભ્યાસ તથા બીજાં ચિત્ર-

કલાકાર શ્યાવક્ષ યાવડા

શ્રી ચાવડાની કઢાવદાર સામુદાયિક કોમીનાં બે ચિત્રે :
ડાબી બાજુ : દેવકુનો; ડાબી-દક્ષિણ ગુજરાતના વૃદ્ધ દંપતી

છળ ના આપવાસકમેા પાખુ એમણે લીધેલા મને એમણે એક વખત કહેલું કે પોતે સંતનમાં હતા તે દરમિયાન તે રાજના અદાર અદાર મતાક કાગ કરતા, અને એવા પશુ દિવસે માણેલા નવારે એમને બે એ જ મણુઆર કલાક જીવવાનું મળ્યું તે વેળાએ સંસ્કૃતિમાંથી સંસ્કૃતિ જેવો શકાય તેટલું ખેતી થીનાં એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે. પછી તે પારીસ થયા અને નવ મહીનાં લગી એકેકેમી કલાક સાંદર શુભીએરમાં અભ્યાસ કર્યો. પશુ યુરોપમાંના પચાસે તેમની કલાકારશાસ્ત્રી કપર અભિનય આસર કરી. તે હિંદ પાછા આવ્યા ત્યારે હિંદી સંસ્કૃતિ અને હિંદી કલા પ્રતિ નવો આપ અને નવી અભિનય થઈને આવ્યા. તેમને શ્રદ્ધા પ્રકરી કે પોતાની કલાનાં સાંચાં બી પોતાના કેશી બે ધરની અને સંસ્કૃતિમાંથી વચરે અને ત્યાં જ જોયો. જો કે હિંદમાં કેટલાક દીકા હશે કે તેમની કલા જુવે દેશીય પ્રકારની નથી અને તેમને ધર્મથી આ નવી પ્રતિભા માત્ર અધિકૃતિત દેશીય જ છે. તમારો જી બાળતમા શો મત છે, મિ. હાથેવેલ ?

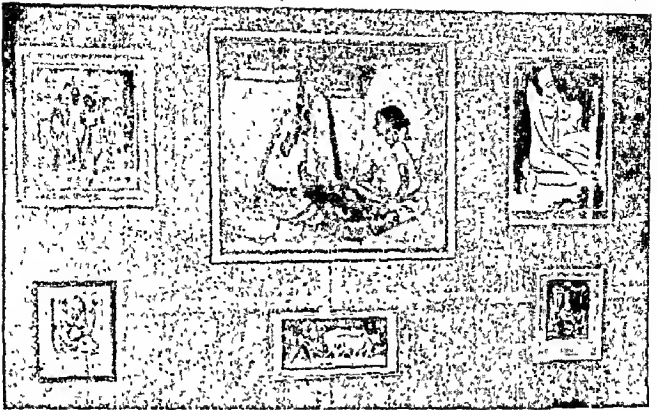
મિ. હાથેવેલ : એમના રહસ્યમાંની યુવામત આદર મારી પહેલી જ સામગ્રી એ વર્ષ કે આજ અદાર મહીનાથી હું હિંદમાં છું તેમાં આ પ્રથમ જ કમ કરું હામ એ અનુભવ કે એવું આધુનિક હિંદની પ્રાસામુદાયિક છાંય આસેબી હોય. હિંદી અને મુંબાઈમાં મેં જે અનંક પ્રદર્શન એવાં છે તેમાં માત્ર મેં જેથી અક રાંધી નહર પડી છે: કો નો રાજપુત અને અનંતમાંની લલકની અનુદરજીયારેય, અથવા તો સુરેખી લગમાંનાં અથગ તરવેખી શ્રદ્ધાથી ચાલતી નકત. આવાં એ આંત્ર લીધેલા મારાં આવા આંધળિયા વેદાથી મુકા છે. એમણે પ્રદર્શવેલી શૈલી એરીતે અનન્ય સાચી છે કે આપણી આસપાસ આપણે જે હિંદુતાનાં એવંએ છાંયે તેના જ અપકાર તેમણે તેમાં લીધ્યા છે એમના ચિત્રોનું પ્રદર્શન એવા પછી મને ખાતરી મળે કે એ સારા આ જ કોમીને વચલી નથી રહ્યા. હું મિ. કોઠારી, તેઓ પેલી ભૂતી શૈલીમાંની નહકા કરવાની ધરેલ્યા પડેલા અસર કે ?

શ્રી કોઠારી : એમણે પ્રદર્શવર્ષક આહીને તો કદિ કોઈ શૈલીની નકલ નથી કરી, સિવાય કે સર જે છે. એકલાં જે કંઈ કરવું પડ્યું (એપ્રિલ ૧૯૪૭)

દેખ. એ કે કેટલાક ચિત્રે કહે છે કે તેમના મગમાં અમુત શેર મિથ અને ભગિની રાજની છાટ બે છે. પશુ મેં એવું છે કે મિત્રોમાં એવા કેવળ કપકડા વેડા જ શોધતા હોય છે તેઓ મિ. ચાવડાના કમથી નિરાસ થયા છે. અંક રાંધક સૌન્દર્યશાળી દક્ષિણી તમને, મિ. હાથેવેલ, ચાવડાના કાગનું સાચું મૂલ્યાંકન તું કામું છે ? એમનું કામ અનન્ય અને અનિવાર્ય પ્રકારનું છે એમ તો તમને કહે છે : પશુ આરે તેમાં એટલું સૌંદર્યનત્ર છે અજ ?

મિ. હાથેવેલ : મારે રૂપરસ જ માખતે હોય મેં એકાદ નુલ્લનાની ટેકામિસર હિંદમાં જ પાળા કાઢું. અરી કયાનું પારખું તેના રૂપકડા વેડામાં નથી. અને મને તો કહેતાં ખુશી થાય છે કે મિ. ચાવડાનું કામ એ કેટલાં બેસાડાય તેવું નથી તેનામાં નવીનતા છે તે સાચું, મને લાગે છે કે, સુંદરતા પશુ છે: ને ના દીને, કે પોતે એવલી સુધિની છાપ તે તેની બરી રંગાવરમાં રલ્લ કરી દે છે, અને બવા સાચા કલાધારની મ કક પોતાની કપરમાનસમિ વડે પોતાની બેઠાપને એવું રસપ આપે છે કે જે કાલ માસસાઈબેલો કપર-નગરા પશુ ન આપી શકે મારે મુદા નપદ કરવા મારે એટલ કદાચ તરીકે, હું પાંચે પુરે મિ ચાવડાનું 'દેવિદ' કામ' નામનું ચિત્ર રલ્લ કરી સાચવ. કેમ મિ. કોઠારી ? હું બધેના ન હોઉં તેમને. ચાવડાના કમમાં એટલ નળના નરીકે એજ ચિત્ર ચળુની મગમને ?

શ્રી કોઠારી : અરે તેમની નીવરેલી કૃતિનાં ગેરનું બે સ અર જ એટલ મિત્ર છે તેમને ચિત્ર છે તે પર-રમના, રંગ-વિભેદની રમત, લોકાચરનનું બે ચેખત કરવાની તેમની કલર, અને પોતાના ચિત્રયોના પાકો અપત્ર. — બ બવાની એક મેળ એ ચિત્રમાં એકથી છે કામજ ફરતા ચાપતા એ ચિત્રમાં દક્ષિણ ગુજરાતના નાગડાની દુબળા ભગિની જે કોઠારીએ ડાંતર છટની બીવરી છે. તેમના હાથમાંનાં બે સાસેલા વાસકની એકથી રહ્યા છે. પાછળ, નાગડામાં હોય છે એની હામુ બરવાની મ દીની વજુ કોરી બે છે. રંગમાં મોટી બજક અને વગર નથી મેળી સ દાં નિર્મોજ માખતવાના ધરના નેત્રાચનું સાત મીલન માખતવાનું નીવજ રહે છે એમની મનુષ્ય નિવજ

પ્રદર્શનના દોવાસ પર શ્રી ચાવડાના વિગ્રો—ને મેષા વચ્ચેના મોટા ચિત્રમાં નિર્દેશ આપેલામાંની સ્થાવરમાંથી મળ્યા છે.

ને કેવી લાગે છે, મિ. હાર્દવેલ? આ માત્રે તમને ગમે છે?

મિ. હાર્દવેલ: ડા-સીઈવનું એ સિદ્ધ શિલ્પ કદેવાય છે એ હિંમતે જોઈએ તો આગળજી આ હસ્તગતની બંને કળામાં બંધે ડાખાળી નથી. પરંતુ દેવજનું કામ કરતા એ જેટલો બેઠી છે તે એમની સ્વાભાવિક શેડમાં પણ ખરે સોજાય અને સાવચળ છે. સામાન્ય આછટની નાનકે એનારના કરતાં વધારે કાંઈ નાનકે ચાવડાએ એ એ-કરીએનું અવલોકન કર્યું છે એ માટેમાં એમણે ખુદ એ ડાખનું પ્રતીક લીધું અને એમના સાદા સુતરાક આળા-અભિયાગ ૪ એ-ગમે દર્શાવેલ છે એ ડાખનું પ્રામાણિક સીન્ડયે કરાવ્યું. એમની નેચ-ખુદ (ત્વરાચિત્રોની નોંધવળી)ના પાના નેતા કામ છે કે મિ. ચાવડા સુન્દરાતના આગડાંએના બહુ સોપાન દર્શિ ચલાવે છે

શ્રી કોઠારી: હા, ખરી વાત. મિ. ચાવડાની નેચખુદમાં સ્વા-રસિકો તેમજ કલાકારો બનેલી અત્યંત રસમર સામગ્રી બેઠેલી હોય છે. તમે જેવું દરો કે એમણે સીધા ફાક-દબાવેલી એ વિગ્રો કરેલા છે, છતાં એમની એ દેખાઆમાં કામિલ પીછીની કપાસ તેમજ કલાકાર બંને છે. હાલજીવન એ બહુ સુદૃઢખે નિરંજ છે અને તેમાંની ફંગબરી કલિએમી અતિ બારીકમાં બારીક વિગ્રો પણ નોંધવાનું ચૂકાત નથી. આ લોકોના પરિડિયા ડાખમાં બીજાં કલાકારોને તો કાંઈ રસ ન ન પડ્યો હોત. તેના તો કાંઈ કલાકારો વિગ્ર રચવા કાં તો પુરોજો કિરોસો બેસી લાવે છે થા તો બીજાંકરની પ્રસંગ ગાઠવી કાઢે છે. વચ્ચે એક બીજાવાત, મિ. હાર્દવેલ. તમે એ જોયું ને, કે મિ. ચાવડાના કામમાં એ વરતુએમાં અભાવ છે? એક તો એ, કે તે સુવાનદોષના છતાં તેમાંનાં વિગ્રોમાં કામચલાઉએના પણ નથી; અને બીજું એ કે તેમાંનાં વિગ્રોમાં એક પ્રકારની અદ્ધ ચતિ-શ-વતા બાળુ છે. આ બે બાળેતોના અભાવથી એમની સ્વાનું મૂલ્ય કાંઈ રીતે એણે ભરે એમ તમને લાગે છે?

મિ. હાર્દવેલ: તમારા પ્રશ્ન કા મુદ્દાની બાળવતા કદું તો એ એ-

નિરાંત છે કે મુલ્ય કળામાં ને ગમીદાર પ્રેમિકાએના કલાકાર એમના વિગ્રોમાં નથી. કોયો હવે કશાઈ અથા કીએ. દિંદી વિગ્રોમાં સામા-કુણને નામે એ કે પ્રણવ્યવહાર ચાલે છે તેમાંથી મુક્ત થવા માટે મિ. ચાવડાને ધન્યવાદ થટે છે. બીજી કે ગતિધન્યતા તમે કહી, એ ગુપ્ત જવાતમાં આવી ન છે, અને તે કલાકારની સિદ્ધિમાં એમક અરી બાળા નજાય પણ ખરી. છતાં તેમાંની કેટલાક માનવાગ્રો જેસો તો તે અથલ હોવા છતાં તેની દેખામાં બહુ વેગવતી અને મુક્તિમાન લાગેરી અને તેથી વિગ્રમાં મુક્તિ આપવી બાળેરી

શ્રી કોઠારી: એ વાત ખરી છે, તમારી. દેખાંકને ને ત્વરાદેખો (રેક્ટો) માં તો કાંઈ પણ માનુસ હાથેના સમરો બતાવી ગદે, પણ ન્યારે અને રેમિગ્રમાં કલારવાનું આદે ત્યારે પીછીમાંના રંગના કચડા બરિ બની બધુ છે. અચળત, વિગ્રોના મગતોલ રચનાબંધથી તેમાં કે શાંતિ ને વિસમનિષ્ફળ છે તે પેલી ગતિ હીનતાને વિરુદ્ધથી દે છે એક બીજ વાત મુલ્ય. ચાવડાનાં વિગ્રો એ આને ન્યુ યોર્કમાં બતાવવામાં આવે તો અમેરિકન પ્રબળો શી અભિપ્રાય બધાય?

મિ. હાર્દવેલ: કદું પ્રાવતા એમણે કોઈનાં નજરેની વિગ્રોની માળા તો બમેરિકોને નવી ન લાગે; કેમકે એમાં તો કામને પરિચિત સેલીનાં, પર્વત, ખીખ અને અંગરતનાં છાયાપ્રસંગમાં આવેબને છે. પણ સુન્દરાતનું આગળજી આદેખતા એમનાં આ કદેલાં વિગ્રોની અભિનવ વિવેકજીવતા અમેરિકોને નરર આપમે એમાં વિવક્ષતા બસે કહી, છતાં અને લાગે છે કે ન્યૂયોર્કની પ્રેક્ષોનાં મુદેતો કલા-રસિક આદેમી પણ હમણાં આપમે વિગ્રોના રચનવતી ને વાતો કરી તે બમાં પારખી લેવતો.

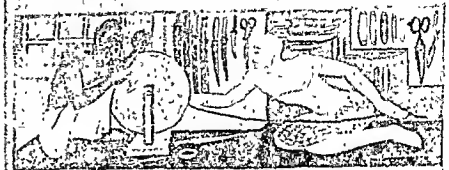
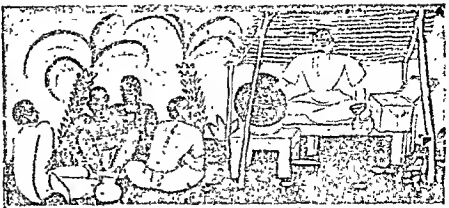
શ્રી કોઠારી: એ ખરે બાળુવા મંડું કહ્યું, મિ. હાર્દવેલ. મિ. ચાવડાનું કામ એવાં અને કાણ્યું છે કે એમને જેને દિંદી કલા કહીએ કીએ તે અભિપ્રાયે તે દિંદી નથી. એમાંના કલાને આંતરરાષ્ટ્રીય-દિંદી (મન્ડો-દન્ડેરેનદ) એવા ને પાશ્વિમાત્વ-દિંદી (કન્ડો-વેરેદ)

શ્રી આવડાના
અળવાન રેખાંકનનો
નમૂનો

હતી ગણાય. આજની દુનિયામાં વધે કોઈ પણ પદ્ધતિનું અદ્યતનનો કલાકાર બહારની અસરોથી મુક્ત રહી સકવાનો નથી. યાજ્ઞના તરીકે શ્રી આવડા એ આધનસામગ્રી વાપરે છે તેનો જ વિચાર કરો. તમે બધા યોગે દિશી ચિત્રો મોટે ભાગે જળરંગીન જ હોય છે. પણ શ્રી આવડાનું પ્રિય વાદન નો તેજસ્વી મેરુપેશ (ચિહ્ન દ્રવ્યથી ગમિત બધી રંગો) છે. જળરંગી ચિત્રો પણ તે કરે છે ખરા—ખરે કહીએ તો બાળે જોઈ સાધન હશે એ ને ન વાપરના હોય; પણ તેમની પસંદગી નો તૈલરંગો પર જ ચિતરે. એ જ રીતે ચિત્રરમનામાં જે પદ્ધતિથી માટે બનાવે આમલ, વિધવને આદેશ બનાવવાની આગની હથેલી ને અલ્પકારેનો તો સ્વખખ અભાવ, આ બધા આગની કલાને પદ્ધતિ અથવાતો આતરનાશ્રીય છાટ આપી રહે છે નમે આ બાળતમા ગણતા ચાલ્યા છે ખરા?

ગિ. હાઈવેલ: આ પછે બાંધો. માર કરી ત્યારે મારી પ્રથમ પડેલી કાવ્ય એ જ મુદ્દાને સંપૂર્ણ રોકા આપે છે. હું તો આનંદનું છે. હિંદી સદિકો કે પંચરા નિષે ક્યું બલ્કે નહિ; અને મારા એ અણાનંદી શ્રીધે હિંદી ચિત્રકલાને પૂરી સમજવામાં કે નેની કદર કરવામાં સક્ષમ પણ ન થઈ. હતાં

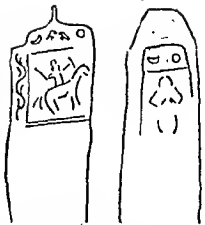
શ્રી આવડાના વળુ મંત્ર-ચિત્રો કપર-તાડીની દુકાન; વચ્ચે સરાખિયો; નીચે-દગલું.

શ્રી આવડાનું કામ એક મારા મન પર તકાજુ એ પ્રિય છાપ પડી તે એ કે રાષ્ટ્રીય મર્વાદાએને વસાવેને તેની જે માર ચાતાનો અવાજ કલાવવાની શક્તિ તે ધરાવે છે. (જનુવારક પ.મ.સ.)

મેધાણી-હાલ

ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી સમારક

ગુજરાતના એક અગ્રગણ્ય સાહિત્યકાર, આધુનિક ગુજરાતના પદ્ધતિમાં અમૂલ્ય ફાળો આપનાર, પ્રભુના મોરા વર્તના દેવામાં વસનાર, આપણા રવગરેય કવિશ્રી અંબરજી મેધાણીની રમુતિને પૂર્ત રૂપ આપવા ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ ગુજરાતના પાઠનપરમાં, ગુજરાતી સાહિત્ય ને મંદેસરની પ્રદર્શિઓના કેન્દ્ર સમાન ‘મેધાણી દાલ—મેધાણી સમાચર’ની ન્યાયના કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અત્રા કાચની તમારક ડારા જ રવગરેય પ્રત્યેનું કાનું યતિચિન્ન પણ અહા કરી સાધવ. ગુજરાત અને બુદ્ધ ગુજરાતના સૌકર્ષ મેધાણીશ્રીનાંકને સમાની આ મદદપૂર્વક વિવર્તિત છે કે, આ મદદરૂપના કાર્યમાં સો પાનાનો બધી સર્કે તેટલા ફાળો આપી એ રીતે ગુજરાતી સાહિત્ય અને એના એક અગ્રગણ્ય પ્રત્યે ચેતાનો પ્રેમ પ્રકર કરસો. રસ મંચીઆ—ગુજરાત સાહિત્ય સભા, બેંક-સાનની દરેકો વળુ દરવાજા, અભાવાદ એ સરનામે મોકલવા વિવર્તિત છે.

મઘ અખાત્રી નેમાં પધરાવેલા છે. જગમ્મી તરફ: દોહીયરના દોરા કપરના પાણિયાઓમાંના જેવું રચરિત રખાકાન (આલેખનો-પ્રેખનો)

વપયોગ કર્યાં છે, અને સોમનું કપર કોતરણીવાળા પથ્થરે જેમતેમ પખ્ખ પાધરા અખાત્રા છે. આ આપડ માતાના મૂળ સ્થાપકો મારણે હતા અને તેમના સમયથી માગસીક તેને આગરેથી માની પડે છે અને સિદ્ધર અડાવે છે

તથાવકાંઈ ફરતાં ફરતા, પડી મચેલા પાણિયા જેની દશએલી એક શિલાના છેડાના થોડા બુક્કા બચ્યામાં થોડાની આડી આકૃતિ કોતરેલી ભેઈ, અને એના બહુ કેમ ગઈ હશે એ વિચારે નવાઈ લાગી. પાણિયામાં હમેશા તેના કોશા કાગે થોડાની કેળીજ આકૃતિ કળી જ હોય છે. એટલે એ આખી શિલા જોડી કદાવી, તેા ઇએક ફટ લાંબી અને હોલ ફૂટ જેટલી લડી પહેળાંથી એ પરચરની છાટ પર અથ્થ અને સવાની વિનિધ આકૃતિઓ આડી કોતરેલી જેવા મળ્યાં! એપ્રીસાથે પાંચ લીરેનાં રંગરણ સાચવવા કરેલી એ આંબી હરો? કે કપમ કાંદીગરીવાળા મંદિરમાં અથ્થચરમાં કે બીજે મુક્યા કરેલું સુરોઅન હરો? કહાય છેકલી ધારણા વારતવગા હીક જખ્યાય છે

આ બધુ જોતા હીક સમય મચેા. બયોરના બારે વાચવા આંબા. પછી ઢોલી પરનો દોરો જેવા વળેા. 'સામે કયાદેક એ દોરામાં એક અવાળું વણઅટકયાં ખંચિયો વાગે છે તે ખીલે પખ્ખુણાપર થયા કરે છે. ત્યાં તે બુતાવળ ભગે છે ' એમ કહી માગકોએ એને કહાણે ત્યાં જતાં મને વાંચ્યું. પખ્ખુ તેથી તેા માર્ગે માન વિરોધ હતુએ બળ્યું.

માગની અંતરમાં આવેલા એ દોરા પર પહેલેથી ભેખું તેા રતુમકી કાંસર અને રોડી માટીમાં આટીરે, કાકીએ તમા રજપતોના અને એવા બીલ હંતર પાણિયા, કોઈ ખુંચેલા છે, કોઈ પડેલા છે, તેા કેઈ દગલે થઈ દટાઈ ગયા છે; અને તેમાં, એક ઢોલી તથા તેની પાછળ મરી ફીટલી એકસોને નીસ આટીરાબીઆના અડી એક કાળે કોશા કરાએલા કપરના પાણિયા વખુ બગી અથા છે. જેના પરથી એ રચજ 'દોહીયરને દોરો' કહેવાયો તે, છાણું થઈ ધસાઈ અંગેલા એ પાણિયા કયા સમયના હશે તે પારખવા પરત કાંઈ સાધન વપાવબ્ધ નથી. પણ અડાંધી મને કળા માટે અપામેલા અદ્દુલત આલેખોસામની અનન્ય એવી એક અતિ રસમરી આખ્યાયિકા લાધી મદ.

મુહર્તશન અશ્વપટ્ટીવામો દિવસ એ તેા વગુપરાની જવંબી મનાઈ છે. તે રી' મુરતે સાખ માટી તે પહેલાં, કપર કસી,

કપર ઢાળી બાલુર: અથ્થ અને સવારની કોતરણીવાળી ઇ ફૂટ લાંબી માગ: નીચે: મજાપણીનું તથાજ બોલનાં નીચેલા પુરાણુ મંદિરના સિંચ કામના અવરોધો. જેમાંના કેટલાકને માગસીકોએ રચેલું માલુમ મુર્મિએ માની અખડી માતાને

અખાત્રીજ માટીની ભેઈ, મજાપણીના આટીરે ખત પતરની ફેરવણી કરવામાં પડયા દના. ઢોમખાદેક નાખી કસામેટી ધેજર રાખડી રાધી આટીરાખીએ નેાચવના આનદમાં મદત દની. ફૂકયુંમદયું મજાપણી તે વખતે આખાઈ માગ દર્પે લેતુંફુરમાનાં તેનાં શિક્ષપ-સમૃદ્ધ કેશમંદિરે એની સાખ પરાન અને વામસોદના વાસવ-આનદમાં એના પડેલા પડેના.

દિવસ નગરા આંબા. 'વારે 'ધા ધિનક ધા તિનક...' ઢોલ વાગેો સહ મયો. મજાપણી ના અવાજે વિદુવજ બળ્યું. ઢોલનો નાદ સાંભળી, માગ આખાની આટીરાખીએ બાદાવરી બની, મમે તેણું કામકાજ પછાડી કે વાસેમરીને પખ્ખુ ઠોડી, ઢોલે રમવા નીશરી પડી. અને એમ તેા વારતદેવાદે દર્શેશા બળતું આપ્યું દર્પું. કરાત ઢોલીમાં દની કે તેના ઢોલમાં, એ નેા આજે એ કોપડો છે; પખ્ખુ ઢોલી ઢોલને એવી અતળી દાડી ખીટતો કે તેમાંની નેમડા વર્ષ પૂવે શ્રીકૃષ્ણે છેડેડો મોખીએને મેલી કરતો લેણુનાદ પ્રચરના સામનો, ને આટીરાખીએ રચમરતબની રાસ રમવા પસની ઢોલી દાડી દનો, 'પખ્ખુ આટી-રાખીઆના 'મને ખાર દનો.

મજાપણી હાંઈ વાંકે કોપિંદ બું શસ માવા રે, રદિવાળા સાધાપર એંગે રંગે રાસ રમવા રે.

દેવોંદચમચી કોટે અનેા રાસ નબંગેા રંનતમાં રાતવીની અપાર થવા આવી. કપીસોને ડોઆમેા, લરિપર ને વગમયો, વાંકડી દુંગા અને ધુંપર વાળવાળો ઢોલી વખ્ખુઅપ્પો ઢોલને દાંડી દીધે રાખનેા દત્તેા અને ઢોલમાંથી 'મિન ધામિના તિના કે... 'મિન ધામિના તિનાકે' એવો અંકધારો મોદવશ કરતો અખાત્ર નીન્યાપ કરતો દનો. સહણી નેસુડીલી, નીનરતા નેદ ને દુધાના દેવવાળા એકસો નેવીસ આટીરા-ખીએ દમચો તાવગાં રરી, પરડીને ધગધગાવતી રાસમાં મચે દની.

મજાપણા આપખું
મીત કપા માવખું;
મજાપણા આપખું
ડોલે રમાવખું.
સામે રમવખું

मङ्गल गाथा आवल्यां
आदीरां विय आवल्यां
मङ्गल गाथा आवल्यां.

રખાવતારને ફરતો નવે મહન મહોત્સવ મંડાયો. હોય એવી રમજદ
નની હતી. રાધ રાધને હરી હે એગ ન હોવું. આહીરા ખબુ મુખ
ખનીને રતા ટોળે પળીને બિબા બિબા એતા હતા

તેવામાં નદાં પ્રજાપત્યે વહીવેંચે। ત્યાંથી નીકળ્યેતે આ તારીસે
 બેઠે તેનો અરેખો છવ બન્યો। એસ, ફેડ, ખેલ, ભેલ, ખલચે જે
 એવું કાંઈક બળડતો તે આહીરો વચ્ચે આવી ઊભો। કાંઈક
 યત્ન મેળવવાથી ઓરી આહીરોમાંમાગે પાડાલતા એ મકામતા
 ડોકીને ભેદ તેમણે। મચકેડપુ, અને છુવાનેતેમ છુવા ક્ષેત્રે એક
 આહીર તરફ પાકૂલે ઘવા આમ પ્રિયગરી અને ઘાવતી પકડી એ
 આહીરોને છવ બનકર્યો। તેને કમત ચુરી તે આત્રેકે મઠ ઢોલી પકડે
 કડી પડેચે અને તેના માથામાં કંડિયાથી ડાઝ ફરકારી, ઉઠાળા
 ચારણે લોહી ધવધન કરણે વહી નીકળ્યું ઢોલી નીચે ઢળી પડેચો।
 રસમાં એકતા બનેલી એ અંકસો ને ત્રીસે આહીરોમાંનાતા હાયવ
 બહુતેય પોતેપોતના કાળજમાં આજણાએ અને તેઓ પક્ષ બની
 દમણે મળે તેણે ઢળી પડી લોહીમાં પોકાદી અંકાધર મધું અને બામ
 મળે અપાપ્ય પેર વર્તી મયં।

તે હી'થી આહીરો બધા અપિઆ તઈ પ્રાગ તજ બાજી પ્રદય
 અને સાધના માયા પ્રાંથ દોરો 'પ્રાચીઆ આહીરો' તરીકે બધાર
 વર્ણવ્યા. આને પાન દેહી થરના દોરણા કાળબલે ઘસાઈ ગએલી
 ગાંઠો ને નીચ આહીરાણી આની ખાખીઆ અને દોશીને પાળિયે
 ન દેખવતા યદનાની યાદ તાજ હરે છે અને પાનયતલ ચમકું છે
 પ્રજાપતી, 'વર-વપતી' કે જે દેરવત સ્વરૂપે, તેના પાનયતલ અપા
 યાના યોરણે જમાવતા આપચા કમળીઆ ચરે છે

पवित्राणां आश्रये पश्य तां हृदिने (मुरखी न्याम) क्षणीतशनेने
 क्षेत्रधीति अवसावता तया विपन्यावता, इस्माव न्यामी ननसमुद्रने
 वरावता योरो योरो ते तेभने वरवता, ननाप विषे विषे वृत्तात
 मेववता पश्युं तो तेगले तो संकगालुं के: 'वेणु वरावता वन
 निवारी न्या वीवा मं दोनोनी तोरी तो गानु आवं १ पश्य,

गाग्रम् गाग्रक्षणे गात्रे नदि.

ગામજન ગામજુને વખાણે નહિ

અમે બાગદાદે દાદી, અમારો એ પેટીકતાર ધંધો રહ્યો. છતાં એ
કાચી તો અદ્ભુત હતી. અમે તે દબ શુ દોષ જમાડ્યું ?”

સ્વદેશ કે સ્વપદ્મ માટેની લાભ શાદાઈના સ્વપદ્મ કે પદ્મોદય
 ચારે આપાંગેલા આપાંગેલા, સ્વપદ્મોત્તના નેલક અને કેસરિયો
 બનાવીને હાસપ્રીતી, નીલકંઠ પરીતી કમળપૂલ, શશીસ્વપદ, સ્વપદ
 સારણુ, નંદાપત્રના, બેરનપદ, હેગોળા અથવા, સ્વપદ્મનું ધરણુ
 ગામપદ્મનાં ત્રાયાં અને સતીનાં અભિપ્રવેશ. મેળાઅંબા હેલ સમ
 પૂલના વિવિધ પ્રકારોમાં, આત્ર કળા કળા, કળાકાર દેશી અને તેની
 વાલકણ પાછળ, અંકરોને વીસ આદી સારણુઓને કેલની ચર્મ
 નીચે ગોળાપત્રી ઇતિવામાં અનેક છે.

કસોટી

પુષ્કિને કસતા થોડા પ્રમા. કોણી ન મારે
તો જલ્દી આ નીચે આવજા છાંયા છે.

[illegible]

(૨) ઢોળેન્દ, ભૂચેન્દ અને તુણેન્દ નાગના વજુ શબ્દોથી સંકેત
ગાળામાં મેળવી શકતા હોય છે. તેમાંથી એક વેપારી, આ દેશમાં
અને એક વણીક છે. તુણેન્દ, વેપારીની જગ્યાથી જાણુએ હોય છે;
અને ભૂચેન્દ ઢોળેન્દના જગ્યાથી જાણુએ હોય છે. તે વેપારીનું
નામ તમે ચોખી શકશો ?

(૩) આકર્ષણના વજનમાં આપણા જેવા વચન કરતાના માંસા
ન હતા, તે વેળા તેને ચોતાના ગાળીના ઢાળીનું વચન તેમજ દરો
તે જળવાની કાર્યો થઈ અને હજારોમાં આકર્ષતે સવાત મુક્યો.
સૌ મુંઝામું કેતજીવનના મેં સમયે એક રથા ત્યારે જીવજીએ ઢા
ધીને નહીં સહ જમને તેનું વચન હરી લીધું તે અંતરેતે

(૨) એક આદર્શ શા. ૧૫ની એક પરિચાળ લેવાની સર્વ વેપારીને શા. ૧૦૦ની એક નોટ આપી, જેટલે વેપારીએ તેને શા. ૪૫ પાછા આપ્યા. પણ આદર્શ પેસા અને પરિચાળ સર્વ આપ્યો એવા તથા ૧૫ની વેપારીને માત્ર ૫૪૬ જે તે નોટ બનાવેલી હતી અને એ પરિચાળની અળ કિંમત શા. ૫૦ દેવા તો વેપારીને જેટલું નુકસાન થયું ?

-લેખકોને સમાપ્તાર્થના

[illegible][illegible]

સાહેબના આકાશ ગદ્યાપુસ્તકોનાં અનેક પૂનર્જાં એક એક વિદ્વાન દેરાએ ૪૫

૧૬. એવો થાક કે આ બધાંની સાથે મારું પતનું ન જોઈને હોલો પૂછે કે આમાં કેટલાં પતનું કેમ નથી ?

હું મેં પાંચ વાંચીને પરી કરવા તેને કહ્યુંના મળેલી છે, અને તેના દાઢ પાંચ સંતોષ લેવા મારે બિનમનુષ્ય

શાંખુ દુદિયા કમ્પ્યુટારે યોડાંડગલાં ૧૧૭૧ બરવાં નેહમે

તોશ કાગે તે પહેલાં જ તમારો પુત્રો જોઈ રાખે.

સંચારી ભાવ

આ અંકમાં આપણે ભાવના જે પ્રકાર બોધ્યા
રચાયેલી ભાવ અને અભિવ્યક્તિ ભાવ. હવે સંચારી ભાવ સમજાવ્યો.

સંચારી ભાવો, મુખ્ય ભાવોમાંથી નીકળતા કેવળાવા દોષાથી
તેમનાં સંચારી ભાવો દેવામાં આવે છે. તેઓની સંખ્યા તેનીસર છે.
તે આ પ્રમાણે: (૧) નિવેદ, (૨) આગિ, (૩) સંકા, (૪) અપ્રજ્ઞા,
(૫) ગદ, (૬) શ્રમ, (૭) આશ્ચર્ય, (૮) દેવ્ય, (૯) ચિંતા, (૧૦)
ગોદ, (૧૧) રમ્ભિત, (૧૨) ધૃતિ (૧૩) ધીર, (૧૪) અપ્રજ્ઞા, (૧૫)
દર્પ, (૧૬) આચર, (૧૭) અજ્ઞા, (૧૮) ગદ, (૧૯) નિષાદ, (૨૦)
અભિવ્યક્તિ, (૨૧) નિદ્રા, (૨૨) અપ્રમાદ, (૨૩) સુખ, (૨૪) પ્રજ્ઞા,
(૨૫) અમાદ, (૨૬) અપ્રજ્ઞા, (૨૭) ક્રોધ, (૨૮) ગતિ, (૨૯)
આગિ, (૩૦) ક્રોધ, (૩૧) ગદ, (૩૨) ગદ અને (૩૩) ચિત્ત.

આપણે આમાંથી મુખ્ય ભાવોના વિશાળ-અનુભવ (અર્થ) કે
તે કયાંય જાનાં મારણો અને તેનાં લક્ષણો) બોધ્યા.

નિવેદ: પોતાની ભવ પ્રતિ વિરક્તિ ભાવના 'સંચાર ત્યાગચોગ્ય
છે' એવી વેદાનુસારિતે તે બોધે.

નિષાદ (માર્ગ): બાધિ, કુ:ખ, હારિદ્ર, ઉદભવનો વિરોધ,
માનસ, વત્સલનાસિદ્ધિ ધર્યાદિ.

અનુભવ (લક્ષણ): નિકરસાદ, સિચિત્તા, નમ્ર વાપ્તી, મદ
માદ, ઉત્પાદિ.

જ્ઞાનિ: નિયંત્રણતા જે જ્ઞાનિ.

વિશાલ: તપ, કપાસ, ગદરતાપ, અતિ જ્ઞાન, યાત્રા,
બુદ્ધિ, તરસ, અભ્યાસ, કામદી, અતિ ગેયન, અતિ નિદ્રા ઉત્પાદિ.

અનુભવ: મદ વાપ્તી, મદ શ્રમ, નિકરસાદ, સિચિત્તા, નમ્ર
નેમ ઉત્પાદિ.

સંકા: અનિષ્ટનું ચિંતન કે દાનિ વધનો વિચાર તે સંકા.
વિશાલ: કપ, પૂનિષ્ટ, પાપ, અપરાધ વગેરે.

અનુભવ: વારંવાર એવું, એ સંતાડનું, રિક્તા પરી જનું, અવાજ
કરવાનો વગેરે.

અસુખ: અન્યનું અનિષ્ટ કરવાની વૃત્તિ તે અસુખ.
વિશાલ: અન્યનો કલ્પ, એકમ, નિદ્રા, જુદી, સોભાગ્ય
વગેરેની અસુખિયુદ્ધા, દેવ ઇત્યાદિ.

અનુભવ: વહરિ, બહુદી, વિમુખતા, તિરકાર, રાજા, ધનુની
વગેરેમાં કુપણ, કહેવ, યુગ્મના દામ રોધનો વગેરે.

મદ: હર્ષનો કલ્પ તે મદ.
વિશાલ: મદનો કપરોજ.

મદ: મદનો કપરોજ.
મદનો કપરોજ તે મદ.

મદ: મદનો કપરોજ.
મદનો કપરોજ તે મદ.

મદ: મદનો કપરોજ.
મદનો કપરોજ તે મદ.

મદ: મદનો કપરોજ.
મદનો કપરોજ તે મદ.

અનુભવ: તોડ, સંચાર, નિદ્રા, રવે હામ પ્રત્યે અમાન વગેરે.
દેવ: અતિ કુપણવરણ તે દેવ.

વિશાલ: મરુદાંગ, હારિદ્ર, ક્રોધ, તરસ, કલ્પાદ્ય વગેરે.
અનુભવ: પીરસ, જોની, ગદરતા, સિચિત્તા, મેદાં વગેરે.

ચિંતા: અનિષ્ટની ધારણ કે ગમેલોનો શોક તે ચિંતા.
વિશાલ: એવું અપ્રજ્ઞા કપરોજનો તરસ, હારિદ્ર વગેરે.

અનુભવ: સંતાપ, કોઈનિષાદ, ગદ, કોઈકોઈના, અસુખતા.
રમ્ભિ: અનુભવનું તે અર્થ.

વિશાલ: મુખનું જનક વરુનું રમણ, આવસ, કલ્પાદ્ય,
ચિંતા, અમાનદરોજ.

અનુભવ: મદાદિ, અવજ્ઞાન, બુદ્ધિ, અમાનતા વગેરે.
ધૃતિ (સંતોષ): કુપણમાં વધુ મુખ માનવાની સંતોષધૃતિ તે ધૃતિ.

વિશાલ: શાસ્ત્રજ્ઞાન, વત્સલિદ્ધિ, નિદ્રા, અમાનતાપણના વગેરે.
અનુભવ: અમાનતાસંતોષ, આપણ કે મદાનું કલ્પાદ્ય, વગેરે.

અપ્રજ્ઞા: કિયાની શીખતા તે અપ્રજ્ઞા.
કહેવ: ચિત્તનો પ્રસાદ કે આનંદ તે કહેવ.

વિશાલ: મરુદાંગ, કોઈકોઈનો અમાન, મુખજ્ઞાન,
માનસ, દેવ મુક રામ કે એક પુરુષની ધૃતિ ઉત્પાદિ.

અનુભવ: પ્રસાદ, પ્રિય વાપ્તી, દર્પણ, રોગાં, અમાનતા,
રનેદ તરસ (દેવની મારગ) વગેરે.

અનુભવ: અમાનતાની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.
અમાન: આક્રમણની ધર્મો ક્રમ તે અમાન.

વિશેષ: ઉદિયોની સુષિમાંથી નજીક કે સનેલતા તે વિશેષ.
 વિભાવ: નિદ્રાની સમાપ્તિ, હુલ્લેખ, રપરો, નીલ ગંદકવોરે.
 અનુભાવ: સ્થનપોષ (ઝેડુ), જૂઠા (બાથાનું ખાનું), ચક્ષી-
 મંદન (આંખો આગળ) અંચુલી ગોદન (દાઢયા ફેડવા), આગસ
 મરડાની વગેરે.
 અવદિલ: આકાર કે વ્યવહારનું ઓળકરવું (ધુખાવવું) તે અવદિલ
 વિભાવ: પરાજય, ભગ્ન, ભય, કપટ, અગ્રીય, અપચર્યા વગેરે.
 અનુભાવ: આકાર પ્રચાદન, (કોઠડું વગેરે), અન્યથા કપન.
 (મરી વાત ધુખાવી ખોટી વીત કરવી), અન્યથા અવલોભન (ખોલે
 નેતા હોવાનો રોગ કરવો), કૃત્રિમ ધૈર્ય, વફાદિ વગેરે.
 ઉચ્ચતા: ઉચ્ચતા એટલે ઉચ્ચતા.
 વિભાવ: ચોરી, અપરાધ, અસત્ય, અડીલતા દર્શાવે.
 અનુભાવ: વધ, ભંધન, શર, દરેક શબ્દ દર્શાવે.
 અતિ: વધાર્યું જ્ઞાન તે અતિ.
 વિભાવ: વિવિધશાસ્ત્રજ્ઞાન, ચિંતન વગેરે
 અનુભાવ: ઉપદેશ, કાર્ય-આયોજના, સંસાર, નિરાકરણ.
 આલેખ્ય વગેરે
 અધાધિ: અવશદિ વિહાર તે અધાધિ.
 વિભાવ: વાત, પિત્ત કે હુનો પ્રકાશ. (સર્વ દેશનું કારણ વાત
 પિત્ત અને હુનો પ્રકાશ છે.)
 અનુભાવ: અત્યેક પ્રકારના રોગો. શેમાં એક દેશ નવર છે.
 નવરના એ પ્રકાર છે: શીતનવર અને શીતનવર. શીત વાદને આવેલો
 તાવ તે શીતનવર તેમાં સર્વ અવસ્થા કપન (ધૂનરી) વગેરે કહાયો
 છે, અને શીત વાદ વધાર આવેલો તાવ તે શીત નવર.
 ઉન્નમ્ન: કારણથી કે આવેલાન આચાર તે ઉન્નમ્ન.
 વિભાવ: દુર્જનવિદ્યેય, વેગવનુદા, આપતિ વગેરે.
 અનુભાવ: અવ્યત આસનજી પ્રભાવ, અનિશિત દારવ, અમ-
 ગત નુષ, મીઠ, કઠન વગેરે મેષા, વિવિધ વેષ, અનુચિત કાંઈક વગેરે
 અરજી: પ્રાણનું કિંકરણ તે અરજી.
 વિભાવ: અધિ, અભિપાત (અસ્તિતા) આતમદર્શના વગેરે
 અરજીના વધુ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે: અધિધન, અધિ-
 અભિપાતન, આતમદર્શન.
 અધિધન: અધિ: તાવ કે દેશથી વધુ મારણ
 અધિધનનું અર્થ મરણ કે સર્વદેશ, આય, વાપાજેડું, વધી નહીં.
 વાદન વગેરેની અડદે આવવું વગેરે અસ્તિતાનેથી વધુ મારણ.
 આતમદર્શનનું અર્થ મરણ: વિષયાત વગેરે કથાઓની દરિદર-
 પૂર્વક નોતરેલું મારણ.
 આતમ્ન: વિષયેમની આડ અવરથાઓ જાણવામાં આવી છે.
 આતમ્ન: અવરથા સુધીમાં સંકેતો જેમ આંધા ન જાણ તેો ઉઠેલી
 આતમ્ન અવરથા 'મારણ'ની આવે છે.
 આતમ્ન: મનનો વિકાસ તે આતમ્ન.
 વિભાવ: યોર શબ્દ, યોર દેહન વગેરે.
 અનુભાવ: સારીસોજ, કંપ, રત્ન, રોગાય વગેરે.
 ચિત્ત: વિચાર એટલે ચિત્ત.
 વિભાવ: સંકેત, વિચાર, અવિચારો વગેરે.
 અનુભાવ: ભૂધેષ, વિવિધ વિચાર વગેરે.
 આ કપરાંત 'અધ'ને એક વધારાનો સંચારી બાષ મેળવવામાં
 આવે છે. અભિજ્ઞાન, પ્રભાવ વગેરેનો સંચારી બાષ અનુભાવમાં આ-
 વતા નથી. કોણેક વધારાં અભિજ્ઞાનનો અને કનસરદાર પ્રકરણનો
 અભિજ્ઞાન આવી અધ છે.

સર્વ ધીમેધીમે પશ્ચિમાશમાં ફરતો અંતો દોનો સંકેત દિ-
 રજોનો ચોલો ધીમેધીમે વાહારા પાડતો જનો દોનો અને ધાર
 સિંદુરિય રંગનો એ જાલો ધરતી પરના દેખાવો એટલે રાખનો
 દોષ એમાં ચોદાનને ઉંચે રૂપરત દોનો.
 અધ્ય કોસિયામાં અદ્ય પાસેનું વિગત મેદાન દળ લાઈ પર
 મેરડામાં ગાદ દોની. શાદબદાંમે બદલના કચેરેય સાથે લદવા
 કોઈએકલેને મેરડામાં દોનો બધમે વાતની દાર પછી દબે મુખ
 સેનિદી વધારે મેરડામાં લદતા. કચેરેયના તરફે વધુ કસાદ-
 પ્રવેક સામનો કર્યો દોનો સામસામે સંકેતો બજાર પારો વાહનો
 દોનો. શાદાંમેના મપાદને દોની જત કોની રંગે એ નહીં ન હુ
 સર્વે રૂપરત આકારમાં સંકેતના રંગે પદવા લાવ્યા. શાદાંમે
 એર વધુનું ન જરૂર હુને. એવાની પદવી મુખ કુમાર નાંમે કિતપો,
 દામમાં સંકેત ગાર દોની. મોં પર અવેશ લખાવે સ્થાતિ પદવાની
 દોની. મન પદવાની રંગે નિશિત વરુન તરફે રોશીન હુ વધમાં
 લદતા અને કદવમાં નિષ્ક દોનો.

એલે જમીન પર ચાદર લિખાવી આનુભાવ લદતા તેનો
 તપ્પ વધુને કિયા જોતા દતા. વેકને દબે અધ્ય આંખો, પૂંછીએ
 પછી કુમારે નમાક પદવા માંડી.
 તેપોનો સામનો વધુ પ્રમળ વધારે કચેરેયના મોળા મેરડો
 ફરતા દોનો. કોઈએકલે સંકેતોમાં કપને દોનો. મારણને મને
 બધ ન દોનો ખીક અને દડાની ન શરો. તેપના ભવાને નમાક
 રૂપક ન કરી રાકવા. વાતાવરણની એના પર રોડ અધાર ન હો
 લાઈ આડુ ન દોની. નમાક વધુ પદવાની ન દોની.
 રાત્રીના અંધારાં જમીન પર કિતરવા લાગ્યાં. શાદાં આરો.
 નમાક પદાઈ રહી.

કાંઈ ખાસ ભનું ન દેવ એજ કોઈએકલે કોણો જિખારેલી
 આરોની પછી દોની લીધી સેનિદો આધેરેકિત વધા દતા કું એને
 મેલતો બધ ન દોનો? કોઈએકલેના મોં પર મનેવરો ભ ન
 જાણ તરનો દોનો—ખુદા તરફની દુરજન ન જાણતો સેનિદો
 રોના સંચારોને જાણ એના મોં પર રૂપર વંચાતો દોનો: 'ખુદાના
 બદને બેરોઈ વંચને મેલતો બધ રો? મા રજી કથાની તે
 ખુદાની ફરજ દોની જ ને? માનવીને દુરજન ન મુકે તેને એ રૂપર પૂકે?'

—અર્થ—

નધુ: તારા ભજને પેદાઈક વર્ષે વારે તે મને શું પાવેલું?
 રો: મારનેલ
 'વાર' દોની નધુ એવા અને ખીકે દિવસે આવી રખાને વધવા
 લામ્ન: તે કાલ નદોન કહ્યું કે તે તારા ભજને પેદાઈક રૂપર તે પાસ-
 તેલ પાવેલું?

રો: હા, હજી? તે
 નધુ: તે, જો મારા ભજને માલ પામનેલ વાનું મને એ તે
 મરી એવા?
 રો: મારો ન મરી ન મરે તે?

એક મુદતે આંધાની દરિયાતટને બધી ફરેલ મારને પેશ,
 ખજી કોણને તેમની બધ સુધારી, અંતે અંતે રૂપર રોશમાં કહ્યું 'માંડાની
 દરિયાતટ અને કોલેખમાં જરૂર કે ન મળ્યા.'
 દરવાને આંધો રોશ રહી, 'કેમ તો, મારેલ ન આંધીયો ને જાણ
 નીએ છે તે તો કંઈક સાનવાળો મેષ દોષ છે.'

એક મુદતે આંધાની દરિયાતટને બધી ફરેલ મારને પેશ,
 ખજી કોણને તેમની બધ સુધારી, અંતે અંતે રૂપર રોશમાં કહ્યું 'માંડાની
 દરિયાતટ અને કોલેખમાં જરૂર કે ન મળ્યા.'
 દરવાને આંધો રોશ રહી, 'કેમ તો, મારેલ ન આંધીયો ને જાણ
 નીએ છે તે તો કંઈક સાનવાળો મેષ દોષ છે.'

Our Friends Abroad

પરદેશી

ગિત્રોના

આ પત્ર મેળવનાર : જ્ઞાપક સાહ, ગોરધન નિવાસ, બીજા માળે, બીજા ખતર ગલી, કાંકરદાર, મુંબાઈ-૫૨૦

Stockton-on-Tees (England)

મંગળવાર, ૧૬ ડિસેમ્બર ૧૯૪૬

પ્રિય બંધુવંત,

મણુ અહવાડિયાં પર મળેલા તમારા પત્ર માટે આભાર. પણ હું અત્યંત દિલ્લથી છું કે મારા જગણા હાથમાં, હવાની ફેફસોને લીધે અવારનવાર હપડી આવના માંસપેશીના દરદરે કાચે લગને હું તરત જવાણ લખી ન શકી.

અમારું મારા રોકન્ટન ઈન્ડસ્ટ્રીમાં સૌ પહેલી દીવાસણી બનાવનાર ગામ; અને હાલે એ પ્રથમ કરખાનું બંધા આમણા બિયું છે.

જગતની પહેલપહેલી રેલને પણ ન્યોર્થ રેલીવનસને આગાસ રોકન્ટનથી ડાહિયું બન્ધે જ નાખેલી. હાલ દુનિયાનું એ પહેલ-વહેલું નાનકડું એનિન્જન ડાહિયું રોકન્ટનમાં બિયું છે. અને એ પખતના પોરો કાચ પણ આમના પાસાઓને એક પડખે રમ્પતે તરીકે રહેવા દીધે છે. વળી બ્રિટિશ ટાપુઆગાનો મોઝામો મોટો સાસાનિક કણોગ એ બિલિંગ્ડામ નામના આમણ છે એ ગામ પણ આગાસ રોકન્ટનથી માત્ર એ માઈલ દૂર છે. અને તેનાં બિયુંકાયાં મકાનો આગાસ ગામમાંથી કેળાય છે મારા પિતા એ ફેક્ટરીમાં સાંવા બનાવના અતારવવાર નવ છે.

અમે ધણી વાર હોડીમાં બેસીને રીઝ નહીના મુખ આગળથી મચ્છીના પાકડા નાઈએ ત્યારે નહીના કિનારા પર વહાણો બાખ-વાની અતિ વિશાળ સંખ્યાબંધ ઝોડીઓ દેખાયા જ કરે છે. (રીઝ નહીના વહાણો બાંધવાના વાડાની ગણતરી દુનિયાબરના અગ્રણી વાડાઓમાં થાય છે.-તેને) ત્યાં વિધિવિધિ ફેરોના વાવડા લગવગ ભેજમાર વ્યાપારી નાઈને પણ નાંમરેલાં હોય છે. વળી, મારા દાદીમા રહે છે ત્યાંથી થોડે જ દુર એક નવી કેન્થે પેક્ટરી હમણા બોલી થઈ છે. પણ ત્યાં મું બને છે તે હું હજી લખી શકી નથી.

મને એન્ટનીઅરિંગ બહુ મને છે, અને મારા પિતાએ આગાસ ઘરને પડખે જ એકડાગિયામાં એક બોલી કરી છે. એમાં એક લેથ અને બીજાં બે બાલકો છે. એ કોઠામાં મેં હમણું શીટ આયર્નમાંથી એક જાંબલર બનાવ્યું છે, એમાં નીચેના લાગળા કોસલા વડે ચાલવ બન્ડેન બન્ડે મુક્યું છે, અને એ વરાળની મદદથી વિનિર્દે ૩૬૦ આંશના વર્તે એ બાંધવર તેનાં પેડા ચલાવે છે. તમને આનીઆવી વસ્તુઓ બનાવવાનો જ્ઞાન ખરો?

હા, ત્યાંનાં હુકમરો વિષે હું રેડિયો ઉપર વારવાર સાંભળ્યું છું. અને એમાંનાં કેટલાંક કરદારો લખીને તો ત્રાસી બહુ છું મેં તો મારા જીવનમાં એટલું કદિ અનુભવ્યું નથી.

હવે તો આગાસ સર્વિસેલ ઉત્પાદક વિનો-કેરટપલ આવી પહોંચવાના. એ આગાસ મકાન સારીથી તહેવાર તમારે ત્યાં પણ એવો તહેવાર હશે જ ને?

તમે મેકલેસ્ટા પોરટલાર્ડ માટે ધણી આભારી છું. મુંબાઈમાં તો થોડાં કદે મારા કામને લાવી આપેલાં તે મારી પાસે પણ છે. તે ખયા યુજમાં વ્યાપારી નોમનજ ઉપર હવા. હુંક પૂરે પૂરતાંથામાં તે ની.બી. મોમ્બાઈ બોગ યદ પડયા, એ આખા વહાણમાં એ એક જ. વાહુ; હું હવે બંધ કરું. તમારા પત્રની આશા રાખીશ.

સહૃદયતાપૂર્વક Sheila Gladders. (શીલા ગ્લૅડર્સ.)

૧૦૧ (એપ્રિલ ૧૯૪૭)

[૨]

મનુ આર. ઓર્ડ-કેટલાયરજી, નંચુસર
(બંધુ) ઉપરના પત્રમાંથી લારવેલા ભાગ.

Phi Sigma Kappa

302, Waldron St.

West Lafayette (Indiana) U.S.A.

નંચુ. ૨૫, ૧૯૪૭

પ્રિય મનુ,

તમારો બીજો પત્ર મળતાં મને સાંનંદાચર્ય થયું, કેમકે ધણી સદેબા છતાં તમારો પત્ર ન મળતાં મેં તો આશા છોડી દીધેલી-એમ ધારીને કે મારા પત્રમાં તમને કંઈ રસ નહિ પડયો હોય. તમે મને લખનાર પહેલાં હિંદી પત્ર-ગિત્રો હતા અને તે પછી તો મારે બધા નવા હિંદી ગિત્રો થયા. તમે માંદા હતા એ વાંચીને હું ખરેખર દિલ્લથી થયો આશા છે કે હવે તદ્દન કુદાજ હશે. તમને ખાતરી આપુ છું કે મને તમારા પર રાપ નથી.

હાલમાં હું મુંબાઈમાં વસતા એક પત્રગિત્ર માટે એક ખાનગી લક્કરી સાળામાં પ્રવેશ મેળવના મળી રહ્યો છું હું ધાંડે છું કે મુંબાઈમાં અંગનું કુટુંબ ભારે વગદાર હશે, કેમકે એમને બે સ્પર્તરની એક દેશમાંથી ગિલ છે. એના પિતાનું નામ ડૉ. ચીનાઈ. તમે કદાચ એ કુટુંબ વિષે સાંભળ્યું હશે. એમના કામ આ માસની સરખાં જ આઈ યુનાઈટેડ રેટરસમાં હમણું આવ્યા છે અને મને મળ્યા અહીં આગાસ સંપ્રદા આપવાના છે.

તમારી હુનિવર્સિટીએ વિષે વધારે લખશે તો મને રસ પડશે તમે અમેજી ઉપરાંત બીજા લાખનાં પણ લેા ખરા? હું આ વખતે જમન લેવાનાં છું.

તમારા દેશમાં પ્રવર્તતી પરિસ્થિતિ વાચીને મને નવાઈ મળી નથી મને એમણે એમણે લખ્યું છે તે બધા જ એ પરિસ્થિતિ અર્થે આતુર લાગ્યા. તમ હિંદી ગિત્રોના પત્રોમાં જ્ઞાનને મારીને એ નીમ બિજાસ હોય છે તે મળીને મને આશ્ચર્ય થયું હવે તમારે ત્યાં વચ્ચાવાની સરખાર થઈ એટલે હિંદુ-મુસ્લિમના અગ્રડા પત્રી જરો એવી આગાસ રાખીએ દુનિયા આવા સતત વિલખાદા અને ઉત્પાતોમાં ફેરું નહી શકે એ તો પ્રયુ ભણે.

આગાસં ધણા છાપાંઓમાં તેમજ નંચુસ રીટમાં મેં શીગી (વિજ્યાલક્ષ્મી) મુંડતના ચિત્રો નેએલાં તેમને સાંભળ્યા હું ધણે આતુર છું. એ તો લાગે જ છે કે ચીનને એવાં મહાદાગ ચાંચ-મધરોક, અને આરે જે ત્યાં એવા ગિસિસ રજવેટ, તેવાં તમારે એ છે.

મારા પહેલા પત્રમાંની એક બાબતમાં કંઈક ચંચલમ્બુત થઈ. એ આઈનીંગ ગિત્રને હું લખ્યું છે તે ઓરેટ્ટિવિયામાં છે અને મને નથી લાગતું કે એ જાહેર હવે બીજાં પત્રગિત્રો હમ્બતાં હોય. અને મારા જમન ગિત્રો અમેજી નજીતા ન હોવાથી તેમની નેએ જમન લાખામાં જ પત્રગ્યવહાર કરશે પડશે કોઈ તેમાં સરનામાંમાં તમને રસ નહિ રહે. રસિયામાં તો મારે કોઇ જ પત્રગિત્ર નથી. મને નથી લાગતું કે રસિયન સરસર આવા સંબંધો યાજવા દેવી હોય. કોઈને જ રસિયન પત્રગિત્ર હોય એવું મેં કદિ સાંભળ્યું નથી.

શુભેચ્છાઓપૂર્વક તમારો ગિત્ર Ralph R. Seavers

(નીચેનાં સરનામાં 'કુદરત'માં વાંચ્યાં હોવાને કહેવાય છે.)

Gerard Roelofs Oostveenweg 149, ENSCHEDE (Nederland); ૧૮૨૬ની વયનાં કુદરતકુદરતીમાં સાથે પચસ-દાર મુઠ્ઠા છે. એમનાં દેશનાં કુદરતકુદરત મિત્રો દિરી પત્ર મોકલે છે, તેમનાં સરનામાં જણાવેલે લગવાથી મોકલે.

(1) Carmel Aquilina, 27, Church Street, Zebbug (Europe) Malta G.C.; (2) Yusufali E. M. Taibjee, Kismayu (Somalia); (3) J. G. Borremans, 14 Boulevard, Baydovin (Belgique); (4) Umit Cakmur, Yukselead No. 43, Yenisehir, Ankara (Turkey); (5) Prof. Alfredo Corderas, Meseres, Avenida Cavdillo, 1 bis, I. O. Le-rinda (Spain); (6) Felix Klebinoff A., 56, Herzal St. Haifa (Palestine); (7) Miss Renee Dandas, Derrygonelly, Country Fermaghagh (Northern Ireland); (8) Miss Dawn Sylvain Barton, Derrygonelly, Erres Killen, Country FERMAHAGH (N. Ireland); (9) G. G. Visvanathan, Mappiaoon, Kannagar (Ceylon); (10) International Contact, Karrestaal 24, A Breda (Netherlands); (11) Orientalist Ustav, Redekce Noshco Orientae Pstha III Lezenska 4 Ceskoslovakia); (12) Woltier Osted, Balidensgade 48, COPENHAGEN (N. Denmark); (13) J. P. Adnani, Breest roat, 130 A, ARDEN (Holland); (14) Btutuk Prasad Sharma, C/o. Jarambaprasad & Co., Kathmandu, Koltol (Nepal); (15) H. R. Desai, Pemba (N. Rhodesia, S. Africa); (16) M. Doshi, Box 450, Mombasa (Kenya, Africa); (17) Miss Jacqueline Kinsely R. R. No 2, 5 Pencerville Ohio (U. S. A.); (18) Miss Betty Hayward, 1722, Everett Street, Alameda, California (U.S.A.); (19) Mr. Sven Ekenberg, Baggslaget, Fuhin, (Sweden); (20) Miss Kriston Frost, Blichersvey 15, Viborg (Denmark); (21) Zeduka Kvasuna, Praha Brevnou, Hosta Kova 92, (Czechoslovakia) (કહેવા: નેર-દેશી આવાય તારીખી)

5

(22) Miss Verde Mae Smith, R. 2, Booneville, Miss. (U. S. A.); (23) Francis H. Carruna, 2 St. Gregory Street, Zejtun, (Malta); (24) Mrs. Ray Richmond, R. 1, Box 325, Spanaway Wash. (U.S.A.); (25) Sydney Hughes 33 Malta Street, Freetown (Sierra Leone, Africa); (26) Lizzie Reinert, 22 Pine St., Kutztown, Pa. (U. S. A.); (27) Werner Stern, Apartado 140, Malaga, (Spain); (28) Miss Eunice Hill, 610 No. 2 St., Memphis 7, Tenn. (U.S.A.); (29) Joseph Whitfield, P. O. Box 279, Freetown, (S. L. Africa); (30) Mrs. Carey Steiner, R. 1, Box 54, Orrville, Ohio (U. S. A.); (31) Eliso Bather, Swarnagiri, Diyalagoda, Margona, (Ceylon); (32) Duane R. Ruben, 3639 N. Lotus Ave., Chicago 41, Ill. (U.S.A.); (33) Jessie Bryson, 107 Blackburn St., Plantation, Glasgow, S. W. I (Scotland); (34) Leon Edel-

stein, P. O. Box 5834, Tampa 4, Fla. (U. S. A.); (35) John S. Marabley, 124 Blenheim Rd., Kieve Vil, Freetown, (S. L. Africa); (કહેવા: કાલેલાય મો. સાદ તારીખી)

5

(36) T. P. Ghongo, St. Anthony R. C. Mis. Syke Street, Freetown, (S. L. Africa); (37) Janet Funk, 1200 N. Hammon, Danville, Ill. (U. S. A.); (38) Joseph N. Schenmbri, St. Mary House, DeRohan St., Zebbug (Malta); (39) Carl Scheloske, 3001 Pine Ave. Erie, Penna. (U. S. A.); (40) William Dicks, 33 Edward St., Freetown, (S. L. Africa); (41) D. Wickramanayake, Mahinde College, Galle, (Ceylon); (42) Anthony Zammit, 103 Atocia St. Hamman, (Malta); (43) Mrs. Floyd Ewald, R. L. New Rd., Bridgeport, Mich. (U.S.A.); (44) George Luke, 18 Jones St., Freetown, (S. L. Africa); (45) Miss Donna Kline, 1815, 1 Ave. So., Minneapolis 106, Minn. (U.S.A.); (46) John Carriana, 71 North St., Meliela, (Malta); (47) Mrs. Ira H. Sander, 329 South Broad St., Intz, Pa. (U.S.A.); (48) Robert Lawson, 16 Winter St., Kieve Vil Freetown, (S. L. Africa); (49) Lina Cyrdona, Everett House, Brater St., W'Kara, (Malta) (કહેવા: ધીર-કુદરત તારીખી)

5

(50) Mr. Myron Ullman, 1731 East 29th Street, Brooklyn 29, N. Y. (U. S. A.); (51) Miss Laura Liano, P. O. Box 434, Wailuku Oahu (Hawaii); (52) Miss Margaret Mary Noon, 229 Colmanway Road, Ilkstone (Durham-shire, Eng.) (કહેવા: મુપત ન. એક તારીખી).

દિરી પત્રમિત્રોને સ્થના

અમે દિરત્રીમાં સાથે તેમને ઉકેલેલાં પોતાનાં નામ એક વખત આવી ચલાવેલાં બીજા વાર મોકલે છે. યજુને માત્ર પોતાનું નામ જણાવનાર પ્રસિદ્ધિને તત્કાલી મોકલે છે. આ રીતનીય છે. કાચથી આપતી અપત અને મોપવારી છતાં અમે આ વિગતનું આ અંતર રાજ દરિને માત્ર રાખ્યું છે તે પછી વાચનાની પત્ર મિત્રે શોધવાની તીવ્ર ઈચ્છા તથા અમારો વિચાર રાજ કરવાની અપદ-બરી માન્યતાથી લીધે છે. પરંતુ તેની પાછળ છે નાગ-પ્રસિદ્ધિની કલસા જે માત્ર કામ કરી રહેલી વ્યક્તિ તે આગળે આ વિચાર નકુરે જંપ કરેલા મોકલે. કેટલાક તે પોતાની અમે પોતાના કોષ-લખ મિત્રોના, મુકે તેમનાં નામો સરનામાં લખી મોકલે છે. એના કારણે આપના આપનામાં આવશે નહિ. જો લખાયા પોતાની વચ રીતો ખાતે વિષયો લખી જણાવનાર નથી, તેથી અમારે તે અંત વિના માત્ર નામ-સરનામાં આપવે છે. અદથી રહેવું પડે છે, અને પરિણામે હંમેશા પત્રમિત્રને પોતાનો સંબોધક તથા સમાન યોગ પત્રમિત્ર મોપ-વાની તક રહે પડે છે. એમને કહેવો નીચેના વિષયમાં પાત્રન જેમાં નહિ થયું હોય તેના પત્રો પર બીજા કુદરત આપનામાં આવશે નહિ. (૧) પત્રમિત્ર પ્રત્યેક વખતે પોતાને, અમે, સ્વદેશને નીચેની માંદિરી પોષ્ટકમાં જાણવો જોઈએ. કહેવો પોષ્ટકને કહેવો પોષ્ટકને જાણવો નથી. (૨) પોષ્ટકમાંની પાછળ 'પત્રમિત્ર-વિચાર' એવું લખવું જોઈએ. અને નીચેના વિષયો સિવાય બીજા કોઈ જાણવો તેમાં કહેવો ન હોય તે જોઈએ, નહિતર તેના પત્રો કારણે આપનામાં (એ પ્રિંટ ૧૯૪૪) ૧૦૪

આપશે નહિ. કાર્યોલ્લેખની વ્યવસ્થા અને જુદો પત્ર લખવો. એ ક-પરાંત આ વિચારને લખતી જીજ્ઞાસુએ માટે સાથે જવાબી કાર્ડો પોલકરું જરૂરી છે (૩) કાર્ડમાં નીચેની માહિતી દોવી જોઈએ: 'મેં નામ; કમાર; પહે સરનામું; (સરનામું ન્યાં અંગ્રેજીમાં કરવાની જરૂર હોય ત્યાં પહેલી એ. ડી. સી. ડી. માં લખી જમ્બાવડું); પત્ર-વ્યવહારની બાબ; શોખના વિષયો. કપર પેઠા કાર્ડોનું માહિતી અધૂરી હશે અમર કપર જમ્બાવેવા નિયમોનું જેમાં પાલન નહિ થયું હોય તેવા પત્રો કપર પાન આપવામાં નહિ આવે અને તેને લખતી પ્રત્યાગ્નોને જવાબ આપવામાં નહિ આવે. સાથે જવાબી કાર્ડ નહિ બીડયું હોય તેવા પત્રોના પત્ર જમ્બાવેવા આપવામાં નહિ આવે.

નવાં હિદી પત્રમિત્રો

(૧૪૫) જયંતીલાલ કવેરી, C/o રામગજ સોમાચંદ્રજી, ૫૬૨ મારવાડી બલર, ત્રીજા માળે. મુંબઈ-૨; (૧૪૬) ઓર્વિલ્ડવાલ C/o મનમલાલ માલેસ્લાલ મહેતા ચેરિન મયંન્ડ, બલરમાં, કાલેલ-મંગમગદાલ; (૧૪૭) Ram Chandra Potty, 15 Puttanna Road, Baswan Gudi, Bangalore City; પત્રવ્યવહાર અંગ્રેજીમાં જ કરી રાહશે; (૧૪૮) વાણીલાલ ત્રીચરદ શાહ, બેરેલીવાડા, બલારિસોર-વાણા આશુદ; (૧૪૯) કે. બાનુ માર્કેટવા, જવાહર નીલા, જુદું રોડ, નીચે પારકે, મુંબઈ-૨; (૧૫૦) નવીનકાન્ત આચ્છવાલ દેસાઈ, ઓલ્ડન નેન કમ્પલ, કાલેલ-મંગમગદાલ; (૧૫૧) જયંત સોની, મારફત મગીશ્રી સોની યુવક મેડળ, આંખા બલર, સાદાશી રોડી, માંડવી-૨; (૧૫૨) રતિલાલ ધનંતભાઈ સોલંકી, દાદાભાઈ નવરોષ વાચનાલય પાસે, યુનાલ તા. નરિયાદ; (૧૫૩) ચંદુભાઈ ભટ્ટ, સારદા મંદિર, રોહન રોડ, કાશી-૨; (૧૫૪) શૈલકાંત મનમલાલ બટ, પે.સી. ૪૯, બેરેલીરોડ Eldorel-૩ના હોલોની; (૧૫૫) બંધીમનન ડી. રાયનલા, પે. ઓ. ૪૯, દારેસલામ Dars-Salam-૩ના હોલોની; (૧૫૬) વરજનલાલ નેતામલાલ શાહ, મીંચી-નિ. યામુ; (૧૫૭) પી. પુરુષોત્તમ આશર, મારફત ડી. એ. આશર, તીરુપુર-Tirupur S.L.Ry. (સરનામું અંગ્રેજીમાં કરવું); (૧૫૮) અમૃતલાલ મોરખનાલ ત્રિવેદી, જી. પી. હાઈવે, પિલગાઈ-જી. પી. રોડ રેલવે; (૧૫૯) ચગનલાલ ચોદનલાલ, વાલેશી રોડી, નવાપુરા, ગાંધી-૨; (૧૬૦) નવીનચંદ્ર શાહ ધોળી રોડી, મેદવર, સુરત; (૧૬૧) જમનાલાલ હાથાચંદ શાહ, નેના વિદ્યામિલન, કડી-ક. સુરત; (૧૬૨) જનકચંદ્ર ડી. દોશી, વિદ્યાર્થી ગટલ, અમર વિવાસ, માર્કેટ; (૧૬૩) દેવાજીભી ઝંચ. સેવદ, સેવદવાડા, પેટવાડ; (૧૬૪) કે. નરદાજી ને શાહ, મારફત ને. પી. શાહ, મહેસા રોડ, માંડવી-૨; (૧૬૫) નાનાલાલ આર. ઓર્વિલ્ડ, વડેશ્વર, મારફત હેપ; (૧૬૬) રાશન એ. પંચ, મામુ, ૩ના. ડિ. આ (સરનામું અંગ્રેજીમાં); (૧૬૭) શાંતિલાલ ઊડાલાલ તુરખિયા, ૨૬ હરિભાઈ પ્રાચલ કાલાવલાભિંદન, વિસન-દાસ રોડ, મારવાડી ક્વાર્ટર્સ, કાશી-૨; (૧૬૮) મનમોહનલાલ ચો. પાવરિયા, ૮ રંગેરી બુવન, બ્લડી દુગમાનચંદ્ર લાલપરેલી રોડ, મુંબઈ-૨; (૧૬૯) બજંગરાય ક. દીક્ષિત, બત રોડી, મહીપરપુરા, સુરત; (૧૭૦) હરપુજલાલ ને. બટ, ભાજરા વા. દેડમાસ્તર ને ત્યાં, બ્લડાચંદ; (૧૭૧) પમુ મણિયા, C/o હીરાલાલ મણિયા, મેંતીજ રોડ, કાશી-૨; (૧૭૨) મોર્વિલ્ડવાલ દોશી, કાપરબલર ડોશર; (૧૭૩) શ્રીકાન્ત સીમનલાલ નાણાવડી, અમવાન બુવન, ૧૬૫૮ જાબાઈ રોડની પોલ, અમદાવાદ; (૧૭૪) રામભાઈ જોશી-લાલકાલીવાળા, બોલેશ્વર પોલ, પોરબંડ; (૧૭૫) આનંદરાવ, મારફત ન. મુ. અમીન, દરજાર પોલ, વડો-નાવા નરિયાદ; ૧૦૩ (એપ્રિલ ૧૯૭૩)

(૧૭૬) મહેન્દ્ર, મારફત એ. સી. શાહ, વડોલ, ટાવર પાસે વડવાણ હેપ; (૧૭૭) યુ. એ. શાહ, મારફત ચત્રજી મધાવજી શાહ, સોની બલર, વડવાણ હેપ; (૧૭૮) કંચનભાઈ સુનીભાઈ અમીન, ત્રીચરદ આશુદ મહેન્દ્ર; (૧૭૯) પેલેલી મેકલાન, માંડવી પોલ કરમજી; (૧૮૦) ગણિલાલ વેલજી, રામજી મિલ રેલ, બી-ગામી કમિયા, માંડવી-૨; (૧૮૧) ચિતુભાઈ ડી. શાહ, પોર-પીગજ, વાયા સાદરા (પી. રેલવે); (૧૮૨) શાંતિલાલ અમૃત-લાલ શાહ, પીગજ, વાયા સાદરા, (એ. પી. રેલવે); (૧૮૩)

‘નવચેતન’ના રજતોત્સવ

સુજાતાના પત્રકારવર્ગમાં એક અનિવર્ય અને અનન્ય પ્રકારના તરીકે પોતાનો આંક મૂકી જનાર ‘વીસમી સદી’ માસિક ઈ. ૧૯૨૨ના બન્યુઆરીમાં, તેના જનક રવ. દોષ્ટગદમદના અવસાન સાથે બંધ થયા પછી, એ દબ કપર પત્રકારવર્ગ પેટનાની પ્રેરણા ઝીલેલા છત્રકો પેઠીમાં શ્રી ચાંપશીભાઈ કહેશીએ જે પહેલ કરી એ વાતને આને એક ગમ્મતી થઈ ગઈ. કાઠિયાવાડનું વતન ઊડીને કલકત્તા નઈ વડોલા ને તરખ કાળથી જ આપાત્રી દિશામાં પડેલા છતાં, સાલિલરસનું જે સરળ એમના હૃદયમાં મૂળથી જ વહેતું હતું તેણે વેગ પકડીને, એમને વિષર સાંત જ્વનનિર્વાહવાળા વ્યાપારી રાધેશી પત્રકારવર્ગના આ પૂષ્પતા માર્ગ તરફ વાળ્યા. એકેથી દાંધે, અન્ય સાધનો વડે અને તળમિત્રી દૂર રહીને પત્ર ચલાવવું કેટલું દોહણ છે ને લખનારા એ પૂષ્પતાનું શબ્દને આર્થ સંગ્રહ રાહશે. માર્ગમાં આવતારી આ બધી સંકટામણે અને વિષ્ણો ભવ્યતા છતાં શ્રી ચાંપશીભાઈને માર્ગ પસા એ પોતાના પૃથ્વ પ્રત્યેનો તેમનો અનુ-રાગ કેટલા પ્રભાવ ધરે દર્શાવે છે.

પણ એ અનુરાગને પ્રબળ પૃથ્વિપ્રકાશ ફેરવી નાખીને, તે પછી વેકવા પડેલા અત્યંત કપરા સ્ત્રોતો આ પશ્ચીસ વર્ષના માર્ગે જે પ્રબળ પ્રકાશ અને પરિશ્રમ વડે એમણે બેઠો છે તે આજની યુવાન પેઢી માટે જ્વનનિર્વાહનું એક પ્રેરક હાથરણ બની રહે છે. આ માત્ર (એપ્રિલ) ની છઠ્ઠી તારીખે કલકત્તાની ગુજ-બી જનતાએ તેમના માનના વિશિષ્ટ કાર્યકરો સાથેના એક મેરોડા સન્માનસમારંભ શ્રી રાજેશ્વર રાયના અધ્યક્ષતા નીચે ચોખ્ખેને જે દરશનાસી દાખવી છે તે પણ ધન્યવાદપાત્ર છે. ‘નવચેતન’ માસિકના આ રજતોત્સવ પ્રસંગે આગામી ૧૫ પરમાગિર અને વ્યવસાયજીવનને આનંદકરૂની સર્વ શુભેચ્છાઓ પાઠવીને તેના સુવ-ચિંતિતને પંચે સદ્ગ સફર દર્શાવી એ ઈચ્છે.

નંદકાર દોશર, (૧૮૪) ચંદ્રશેખર ની. દોશર; બેનેનું સરનામું, C/o ડૉ. પી. દોશર, કમ્-માંડવી (૧૮૫) સુમન દોશી, નેન ચુરુલ, પાલીતાણા; (૧૮૬) મુસદ ખેરાબ, નેમક, પા. બે. ૨૯૭, કાનપુર; (૧૮૭) મીરજાલાલ વેળકલાલ પરીખ, રોડી ને. જ. પ્રદલાલ પોલ, સારનાર સિદ્ધિ; (૧૮૮) મનદલાલ, મારફત વાલજી દેવસાઈ, મીડાપર, મંધાપના, મેડી દવેલી પામે, કાશી-૨; (૧૮૯) મુળમંદર ની બટ, મોંધપા-તા. જુસર (૧૯૦) મંદલાલ, મારફત મનમોહન, પાટાપોલ, કાણુપર, અમદાવાદ; (૧૯૧) નેન્દ્ર વડવાળા, સારનાર, રોહન રોડ, કાશી-૨; (અનુચિતના પાઠગના પૂઠા પરની આંદોષદેવી સાથે)

રૈનિદા જીવનમાં વિજ્ઞાન આપણા રોજ-બ-રોજના જીવનમાં રહેલો વિજ્ઞાનો કાળો તથા તેનું મદરવ સરળ ભાષામાં સમજાવતી લેખમાળા

[૨]

નાઈટ્રિક ઑસિડ અને હાઈડ્રોક્લોરિક ઑસિડ

લેખક
ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ
એમ.એ.સી.પી.એચ.સી.

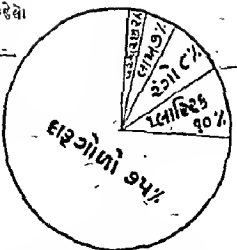
આજ રૈનિદા જીવનની વપરાશની ચીજોમાંનાં લગભગ સર્વે રસાયણોમાં ઓક્સિજન આપણે સદૈન્યુરિક ઑસિડ (ઑક્સિજન તેલબ) વિશેની માહિતી તથા અંકમાં આવી ગઈ તેને અત્યુસંધાને તેલબને જ આજુબ વિચાર કરીએ. ગંધકનો, સુરો-ખારનો અને મીઠાનો, આ ત્રણ તેલબો 'ખનીય તેલબો' તરીકે ઓળખાય છે. તેથી જાહેર સુરોખારનો તેલબ-નાઈટ્રિક ઑસિડ લઈએ. નાઈટ્રિક ઑસિડ એ નાઈટ્રોજનનો તેલબ છે. પણ સદૈન્યુરિક ઑસિડની જેમ તે નાઈટ્રોજનમાંથી સહેલાઈથી બનતો નથી. નાઈટ્રોજનને સંયોજવાની ક્રિયા ખૂબ મુશ્કેલીભરી છે.

એ નાઈટ્રોજનવાળા પદાર્થોમાંથી આ ઑસિડ બનાવાય છે તેમાં કુદરતી સુરોખાર મુખ્ય છે. તે કૌસિયુઅરિકાના ચીકીમાંથી ખૂબ મળે છે. ત્યાં સુરોખારવાળા ખનીયના થરોના થરો આવેલા છે. સુરોખાર સાથે તેમાં બીજા પ્રમાણમાં બીજા ક્ષારો પણ હોય છે. તેમાંથી આયોડીન કાઢવામાં આવે છે આ અશુદ્ધ સુરોખારને ગંધકના તેલબ સાથે મેશ કરીને એટલે તેમાંથી નાઈટ્રિક ઑસિડ બહાર પડે છે આ ક્રિયા ૧૫૦૦થી ૫૦૦૦ સ્તર સુરોખાર સમાય હોવાથી થોડા લોખંડના બકરામાં (સિટીટ)માં કરવામાં આવે છે.

ગંધકનો તેલબ ઊંચારે છે મશીનો લીધે તેનું સહેલાઈથી વિપુલ થઈ નથી. પણ સુરોખારનો તેલબ અચિર છે. તેનું કલ્કન-ગિટું માત્ર ૮૬ દિવસ સેન્ડીમેન્ટ છે. એટલે માત્ર ૭૫૦ જ રસાયણ આપતાં નાઈટ્રિક ઑસિડ વાહુ રૂપે બહાર નીકળે છે અને તેને ઠંડા પાડવાથી પ્રવાહી તેલબ બને છે. આ રીતે શરૂઆતમાં જોયેલ બિન-બીજો તેલબ તૈયાર થાય છે. નેગા ૪૮-૬૬ રસાયણનું પ્રમાણ હોય છે. પછી જોયે મશીનો લઈ તેમ તેમ તેનું વિષ્ટન થાય છે. જેથી પાણી ભરે છે. એટલે પાણીને એકસડ પાતળો આવે છે. આ ક્રિયા થઈ ગયા પછી બકરામાંના રહેલી પદાર્થ 'નાઈટ્રિક ફેક્ટ' કહેવાય છે. જેમાંથી બનતો સોડિયમ સદૈન્યુરિક પણ કપયોગમાં આવે છે.

નાઈટ્રિક ઑસિડ મુખ્યત્વે હાઈડ્રોજાની-સ્ટ્રીક પદાર્થોની બનાવટમાં ખૂબ વપરાય છે. શાંતિના કાળના બીજા પણ અનેક હથોડીમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે, જે પૈકી રસોડાની બનાવટમાં એ અત્યંત આજ વખતે છે. જેનીવાડીમાં પણ આ તેલબના ક્ષારો ખાતર તરીકે પણ ઉપયોગી છે વળા ત્રાણ, જસત, રૂપું વગેરે માત્ર એને જોડાણી તેમાંથી ક્ષાર બનાવવા માટે તથા તેમાંના પર આવેલો કોતરવા માટે પણ આ તેલબ જ વપરાય છે. મુદ્દલક્ષમાં કાપવાના બ્લોકો જસત કાપવાને નાઈટ્રિક ઑસિડ વડે જ કરીને બનાવવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત તેના બીજા થોડા ઓછા ઉપયોગો છે.

નાઈટ્રિક ઑસિડનું રીપું એ આગમાં બર પડે તે તો પીળી થઈ દાઢ છે. આ ઑસિડ હાલકાની ધસા પર પડે તે બહુ સ્ફુગ્ય બને છે. નાઈટ્રિક ઑસિડમાંથી ઓક્સિજન નીકળે છે એટલે તે ઓક્સિડને પદાર્થ (oxidizing agent) કહેવાય છે.

નાઈટ્રિક ઑસિડની વપરાશ

આખલા એવા છે, એટલે તેને નાથવા મુશ્કેલ છે. હવામાં એ નાઈટ્રોજનનું સંયોજન કરી તેમાંથી ઉપયોગી પદાર્થો બનાવવા, એ રસાયણશાસ્ત્રમાં કાળા કાળનું એક એક વર્ણ છે. તે આજે મુશ્કેલ થઈ ગયું છે. અને નાઈટ્રોજનના પદાર્થોના હવે મગ પાણી ભાગ આપે હવાના નાઈટ્રોજનમાંથી જ બનાવાય છે. નાઈટ્રોજનને સંયોજવાની આ ક્રિયાને 'નાઈટ્રોજનનું સ્થાયીભવન' (fixation of nitrogen) કહેવાય છે. આ ક્રિયાની સિદ્ધિએ નાઈટ્રિક ઑસિડ અને તેના ક્ષારો બનાવવાની પ્રથિત રીતોમાં અત્યંત પરિવર્તન આવ્યું છે. આખી ઝાંઝા હસકા પહે સુરોખારમાંથી જ નાઈટ્રિક ઑસિડ બનાવવાની રીત પ્રચલિત હતી, પણ હવે તેા હવાના નાઈટ્રોજનમાંથી જ તે બનાવાય છે.

૧૯૦૮માં ફ્રેન્ચિસે સી પ્રથમ હવાના ઓક્સિજન અને નાઈટ્રોજનનું વિભાજન શક્તિની મદદ વડે સંયોજન કરેલું પરંતુ તેનો ઓછો જિજ્ઞાસુ હોવાથી વખત મુખી થઈ ન શક્યો. પીસેની સ્વીની સરનામાંમાં મોંઘેમાં એ રીત સફળ થઈ. મોંઘેમાં પાણીના ધોષ મુખ્ય છે; એટલે ત્યાં પીણી સહેલી પેદા થતી હોવાથી નીજીને લીધે ઉપરનું સંયોજન મલક બન્યું. કેમકે એ ક્રિયામાં ૩૨૦૦ ટિમો સેન્ટીમેટ ગરમીની જરૂર પડે છે. જેથી હવાને ઓક્સિજન અને નાઈટ્રોજન સંયોજનને તેમાંથી નાઈટ્રોજન ઓક્સાઈડ બને છે અને આ ઓક્સાઈડ વિશેષ ઓક્સિજન સાથે સંયોજન એટલે તેને પાણી કે ચૂનાના પાણીમાં મેળવવાથી પાતળો નાઈટ્રિક ઑસિડ યા ફેરવવા નાઈટ્રે બને છે. એ ફેરવવા નાઈટ્રે મોંઘેલવન સુરોખાર તરીકે ઓળખાય છે અને તે ખાતર તરીકે વપરાય છે. પણ આ ક્રિયામાં ખૂબ વીજળિક શક્તિની જરૂર પડે છે, એટલે બીજા સહેલી રીતે અસ્તિત્વમાં આવતાં આ ક્રિયાની રીત હવે બંધ પડી નથી.

૧૯૧૨-૧૮માં પહેલા સુરોખીય મુદ્દલક્ષમાં જોડાણે મળતો સુરોખાર બંધ થયો. તેની મુદ્દલક્ષરિયાતેને આગ કટકા પડ્યો. એટલે જોડાણેને હવામાંથી નાઈટ્રોજન મહી નાઈટ્રિક ઑસિડ બનાવવાના બજાર પ્રથમવાર શરૂ કર્યા. એમિનિયાને હવાના ઓક્સિજન સાથે કેઈ સંસાર પદાર્થની હાજરીમાં ઓક્સાઈડમાં આવે તે નાઈટ્રિક ઑસિડ પેદા થાય છે. એ સંસાર પદાર્થ તરીકે તે પ્લેટીનમ માત્ર વપરાય છે; પણ મુખ્ય પરંતુ એમિનિયાનું મુંડે એક મુશામલો થાય જોઈને પ્લેટીનમ કાળેરે હવામાંના નાઈટ્રોજનને હાઈડ્રોજનની સાથે સંયોજન એમિનિયા બનાવવાની રીત સિદ્ધ કરી છે. આજ નાઈટ્રોજન અને એ આજ હાઈડ્રોજનને ખૂબ હવામાં અને વિશેષ ઉષ્ણતાએ, કોડામાંથી બનાવેલા સંસાર પદાર્થ પર વપરા કરવામાં

રંગરંગના તો દેહેડે કે મંગડી ન્યારી દેયા, બસ' સઠ લોકો તે ન
 જોય પડાણ કે ન જોય ખુલો. ધણાં કે 'આરસા' કે 'તો સાબ' કે
 'આરસા' ને વા'લું લેવાતા લઈ જાય. આંકે તો ઘે ન થઈ એ

'ઈ તો એજ જ લોકો, બાબા' સાથે કહ્યું, 'સાબ લોક વાળુ
 મું મળે' કે 'તમારા ને મુંગળા' પરિ કાઠિ વાળુ થોડા જ પરખાવ ?
 ધણાં હરણી દોય તો બવખસા કાઠિ બધે, વેરસી. ઇના બસાગળ
 ખુટત કોય ને જ રોડી પરે ને ?

વેરસીએ ઝીખી આંખે કરસન સામે જોયુ માવખની વાનમાં
 એને બેઠે લાગ્યા. વેરસી બાબા તો બેઠે પરખાવ જ નહીં આંધડ બસે
 સાથે ધરખા લખા. રંગના થોડા કપર નવર તાણી રહેલા કરસન પા-
 રગના ચહેરા પર અંટરી બધી કાપકાપ દેખાતી હતી કે 'કે સ્થળ
 પ્રગટે કરવાનો બેરખા માથે વાળો

'આંકાં કીડામાં રહે ઈ નાખવાઈના બેરખા માથે ને ? વા'લું બ-
 ધાનનાર ને બાધનાર બેરખાની કરે તો બચાડા નાખવાઈ બધે
 વાગાળી ખાતે ને થીરે જ રણાલું કે વતરખરી

'ઈ તો એજ આગળા ફિરાસત, માયા' વા'લું ખમે તેવો કીડા
 હોય, જુકા ખાનેવો પોતાના હમાન રખાઈ તો કાંઈ થ સ્થળ ન થયે
 'કે પરી, માગર તો વડા પીરને પુતલ નીકરો' હમાન ને બધે
 રાખે બંધારી કપર બારખા હમાન રાખે ને ધરતી કપર વાળિયા
 હમાન રાખે લંઘ્ય વા'લું દાસે, જ થય

'આપણે જાણી વાતન બધીયે; આપણે તો આપણી વાતન બધીયે
 આપણે હમાન છોડીયે તો પછાવાઈને તે આ ધરિયાલાલ જોઈ

'હા, બા; ઈ તો બેડા કે નંધ્યે તો જુમાં બીજાએ રવાનિયે ને ?
 નાખવો બજારી કે તે તો બીજા માથે ને વાળિયો બદ બસાય તો
 મેડિયું બાંધે. તે લઈ દુનિયાં નસા કીડી, માયા

'તો જવગણે તો વાળિયાને પેડ, બાબા' જવગ ન મળવા
 માલખ આડા બેઠે પડયા હને નાખવાયે વાત જવગણ કહ્યું.
 'વેરસી બા' સાચાં હમાન બે. એક હમાન આપણે ને બધા હમાન
 વા'લું. આપણે બીજા ન સમજીયે ઈ તો રાખે બંધા હમાન ને
 પાણે એના ધરખ

'ઈ તો બસાજ, વેરસી કહ્યું, 'જુસા, હી મોરીપમા
 હેડા હમાનધાર વા'લું મું મળે જગ રચા નથી કીડા. વા'લું
 તો બિરિયાવ દીઠા, નાખવા' તણા જુડીને મરી નદેયે તોય
 જસ નડે ને આપણે વા'લું પછર દાસે એવા સંભાળી અજરજ
 જગાર સાજી કીડા કે સુખાળ મડે તો મડ લોકે, ને મડ વધે તો
 પડાણ પેડે મળે કે જગ આંખ બીચો તો તો રોડી કડે જગને જ
 બખડાવ. જણે હી વા'લુંની વાત જગની કે મું ને મું ખુટ બંધે
 નાં, માલખ, તોય આ 'મોરીપમા' પડીયાં બેધર કે બેડા કે
 એને સુખાણે તો નિયાળીના દાખ કે. નાખવા

સીમખતા પીચા કપર પચુ કાલા કાખવા બાબાના દાખને
 'નિય મીની દાખ' માંખી માલખ અડખડા દખી પડયા. બાબા
 એને કંઈ દેડાવા નહીં તો કપરથી પીચરિયાના સદ આખ્યે
 'સુમ... આ... દો... આ... મિયા... આ... ર'
 વા... આમાં બખડા... આ... આ... આ... ર'
 નાખવાને ફરખી કીડી કરી અને પીચરિયાના કંજ નેસા દાખની
 પીચળી કપર નવર 'કરતી અખારતી માટે' પચુ મડ દેખાતી
 બેખડિયા મોખની ધારકર રાખે પડખ અખારતી રીડી દત્તી રખખેડ
 અને રીચેસાંસાની માજ દુકાઈ રીડી દત્તી.
 'તારા મોઢામાં બેળ, બ.આ.' નાખવાને ફરખી નાખી રચા

કહ્યું 'સુખ ભે તો ખરેખર નિયાળીના દાખ કે. આજ નો જસજર
 ચોડેસી રીડી. કુંકમ આગાપરનો, તો કીડી એ સંધા પામી બનું'
 આડીથી કપરતીના ગેર સુધી લેડાં પાળીની આડાઆડ સંધા
 નાનામેલા બેઠેબેડાની નળ વાપરી પડી કે નવલખાં બડા, મર,
 કાંડા, અને અંટરો વેરપિચેર ગડયા કે બેખડિયાની ધારતા તો
 કારકાં જ લાગી નહીં કે. છતાં જાળીના સંધાવાન રાખવા કાડા
 મળી રહે કે, આ તે સહીવાની બેઠપરેપરા. ત્યાના એકથી માલો
 મારચને બારવાનાંસિવાય એ પાળામાં કાઈ વડખ નથી નાખત
 બાસતુ વડખાળેજોડા તો ત્યાં જવડક જ કહે કે. તારાના 'પર કપર
 મગસાળ મગાનનાર તુડીમાં આંકાં કોતરે છે. એ તુડીમાંમાં
 ધણાંખસા લલતીવાના પિરતારમાંથી બહાર પડે છે અને વાળા એ
 પિરતારમાં સંધાંબધ કે હરિયામ ખમીર કપર મુડતાક એવા વડખ
 ધરના નાખવાં આડીની મજખાના ગિમીરો કે. આઈ વાવડે
 દખેશાં અકધારો કુંકમ કે માટે જ નાખવાંઆવા વાડ વા'લું કે.

નરજી થોડી વાડે વડખાલું દખખાડું ક્યું. બખે પીચરિયાની
 સતખરતી આડી ગેરસા. સુકાં કપર માલખ અને વેરસી બેડો
 પોતે પાળીએ ચડયા. પડેલા પેડાર બાદતા વા'લું જોરપી બેડો.
 માલખને સુખન ગોળી નાખામે માપાસ નવર રીડી તમતસના
 કત જોયા. લંઘના તાર એવા બેખાંબલા ધાગળુ-રચા જેવા કીડી
 કીડી થતો રિંદાટો જોયા. અને વડખાલું કહેશીને ગોડેવા, 'હમાણ,
 મારા પે' દખે પીચેકેડી ન કર તો મારા વાળા મગ છે તુને

એક પછી એક બીડી ધાર દુકાટાં 'મોરીપમા' બિરિયાવ
 માતમ પેડે કોલડું. આડિયા કોડ કપર બેરખેડાં'ખાડું, પાપની
 છઠી સાથે જનગત. કડખી આગળ વધવા માંડયુ. કામેલ દાખે
 પીચે માલખ સાંધા, મળી રોડી દોય એવા મીયા મિડીકાયા
 તારાં અગ્રજખાલું દત્તી.

સવાર બેળે નીકી નવજા કપર રંધી ખાર બિઝાળી દોય
 એવા પરખાળિયા મર નવરે પડયા. 'મોરીપમા' બે બેખરે પીચ-
 રોડી રીડી દેખાડી. સારું કપરતીના બાસાજા જવર માખ્યું ત્યારે
 વા'લું પડી પ્રેતા દત્તો. આકાશના પીળા કાચ દેખાઈ રીડી દત્તી.
 બધા નાખવામે વારેવાર આપણના સુરજ આંકે મેડેલા પરખાળ
 પડયા સાથે જેવા લાગ્યા, પરખાં એ કમળી બેખરે મેડા ન દત્તી.
 અરબજ નાખવાની કામેલિયતમાં બખાંને મિરેસીજા શ્રદા દત્તી
 વડાલું કપર બખે જણા નંધતા રહે એવા બેરખખત રીડી બના
 મિતારે બેખાં. કપરતીના સાદખ-દર માખખ મરખાર અરબજનાં
 પુરાણે ફેરત દત્તો. નાખવામે એને પેર સતવાંસા કંધો મરકાં
 ખાર રિંચત કોડાઈ જગને આપક કરો, પચુ એ મગર ન રાખ્યા.
 ખલદીજ પાડે તુડાનના વાવર દત્તી.

બીજે દહડે 'મોરીપમા' એ કલેવાની રેંતાં વધી, સાંભ મુંડી
 દસો ભો ન રેખામી. પચુ રાતના કેખાર બેખડેવા વાવડે પડી
 રખા. બીજે સવારે મેંબર આસાત, જખખળીને સરખેસાં દરકાં
 પેડે લીડી રીડી. દરિવા કપર નેસ દાખ્યું દોય એવી નિલકવા આપી
 જમ. આસસ બખે એકાંસ, મોખ પડતાં આપ નેડી કપાડી
 કમ છતાં મતી'જર દવા પચુ ન રીડી માનામળી બંધકર મુંકરે
 વધવા માડયો. સુરજ આખમાં પ્રગટે પડખને બેડે વધવા માંડી.
 આમ રીડી એક રાત અને એક દિવસ પીડી રખા. કપરથી મુરેજ વખ
 દિવસ વધી રખા દવા, પચુ 'મોરીપમા' દખ્ય મારેને નડું પડ્યું
 મેખા દિવસની માર રાત મેડી જ દત્તી આકાશમાં બંધ
 સીમું 'પરસા' મુંડું

પાળીમાં બંધે માછલાં પાણી મંચી ગયાં. સદા પ્રાણના તો કપાશે વ
સરસા કરી લીધા હતા.

નાખવાએ પરણાણ આંચિયા કરાવ્યો. બળે પાવડા ફાગળ
અને દરેકને ત્રીસત્રીસ વાગ સંચર આવી. દરેક દરેક છૂટી ચીજો
લીકડા સંચેરી સખી અને દળણાદિ કોંઈ નવર રાજના સહુ સ્ત્રીવજ્ઞ-
સામળમાં લાગી ગયા.

તે કહાડે સાત પડી પારે ઝરૂર જેણાએ દેખાએ અને સજોમાં
જગદી પડ્યાં. એકે ય તારો ન એળો. નાખવાએ તરિયા લોહી
કાપવાનાં હુકમ કર્યાં. તીણે એવ પાસંગી અતાણુ બાંધી મૂક્યો.
પછી બધાને મેળા કરી દણુ. 'અમે દી દરિયાએ કાપી તાણુ પારી છે,
બધા' હવે મંચરના માંડ નીકરશે. પછી ગાંધો નીચે મૂકવા વાંચે
નાંદ બધાને. છઠ્ઠ જાણુ પાસા કરી થોડી તરફ કરી કર્યાં. 'અરજખુનું
મ્હેનું સામળી મહુ આ મને કાઢકે અંધ મેંસી રહ્યા ફૂલ વેરસી ડોળાએ
સુમન પાને જ લંબાવી દીધું ને તુરત જ અંનું ધારણુ આલુ મયું.

પણુ પદેવી મેલવળી વરસી સામાએ જ આવી. યડાંગો કોએ
મધ એ કંઈ એલસા બધ ત્યાં તો દણિણુપાણી લીધણુ અંધના ધરસી
આવતી મળ્યાં. એ અધારામાં પણ મેલ્યા લીલાં પાળીની ગોવા
નકર રીવાજ કોએ એમ અક સમસી મેલને ધસતો દેખાયા. કરગન
અને વેરસી તીણે બધાની પાસા. બીલગો લાધમાં કુદાસી લઈ.
ટોવ આલાત મગાલી, લીલા ઘઈ ગયા અરજખુ નાખના મેસા નરદ
દોડી પહોંચ્યા.

મકલવળની ઠાકે પાળીને તલે ફુંચર ધસી આનાં, અને
તોકાને ભેટ્યા. પાછે પડે જોયા થતા મસ્તાની પેટા પેટે 'ગીરી-
પસા'ના મેરો કચર્યા. પળતારમાં તો મેરો લેરો યધ ગયો.
તલે ધખસા કપર વદાણુ કાપી મુકામડી આરો કે મું. એમ યધ
રહુ નાખવો. એ હાથે મેલણુને બધાવી લટકી રહ્યો. બળે પાવડા
અને તારિયા થોડી ને ઠાળ કપર મેરો ન પકડે અને એ મેરો
કમામળી બાથ તો તો એને કડવા જ વાંચે ન આવે. આખરે એ
પાણુ કપર મેરો કલગ્યો એણે જ હવે વાંદાર કલાવ્યુ. હવે બાણે
મેરો કપર જોયે માથે વદાણુ ધૂમરી ખાવા લાગ્યુ. પહોળા વાંદાર
કપર વદાણે બદન આર્યું હવે પાણુ તીખા મેરો કપર કલાવ એમ
તે હવું બુદે એ પળે કંટાળ કરતા મેરો ખુલે અને તુરતી એક
સામડા વડી પડ્યાં. એ ખુલ વટવાળી ઉઘડું બનેલું 'ગીરીપસા'
આડી પગલ આઈ નીચે પડ્યું. મેરો બાણુ પેટે એક પછી એક
જેમુમાર મેલવેલા ધસવા લાગ્યાં હતાં. પાણુ પાવડા ને લોહીના
પેલનની વદાણે દરેક લોહ કપર કલાવ આઠ પદાણુ પકડી રાખ્યું.
નાખવાએ જેમતેમ બદલામાં પહોંચી કંદીસ મેલોયું અને બહાર
આવ્યા. વેરસીના એવ હાથ ખસી ગયા હતા, પણ સિત્તેર પંખો
એ જવાન એ મુલ પચે તીણે દળાવી જોએ હતા. માલમનાં
જાણીયાંની લેણીની ધાર પલે જતી રહ્યાં. એ નાખવાના પગમાં
કુદાસીના ધા પગલા હતા. એક તાજવે બાંધેલા ખુતરની અગાલમાં
કડાં પડ્યો હતા. જાણના બધાને હઈ ને કંઈ કલ પહોંચી હતી.

જેનાથી હાલીચાલી સકાય એ બધા બીલબોની માલજતમાં
સાગી ગયા. એ જાણુ મેરો કપર સંચર સમાજલા કલા. તોડાન
વધજ જ અડું હવે. વદાણુ એક લઈતરને પછાડ કપર પગાડ આણું
નડું હવે. કાળા મુઠપનું પદાણુ અને પદસા માગેના યાસિયા બેસા-
ડનાર પોડિયાઓની ધગાનદારી કપર એ બોદ છપ રહી રહ્યા હતા.
સવાર પહેલા વાવડો નરો નરો પડ્યાં અને બળખાંબણુ વતાં
'ગીરીપસા'ની સ રારા મઝ થઈ બાંનેલા ખુવાના ફાડ કપરથી

અઘાત કરી નાખી. અથવા વદાણુમાં ફેરફાર વેરાઅંચો બંધાર ફુંકી
દીધો. આર આર જાણુ પાસાંરની ડંચી મલાવવા લાગ્યા. આખો
ફાડો આમ જ ચાલ્યું. રોડલા ધડી ખાવા જેવોનીરીસંત ખમ્મ મે
એમ મેનું. મેરોમેરો નાખવાએ બસતીયાંની આસપાસીમાં તો-
તરો મેળ બધાને વાંટરો મેરોના કલાક રડીથી કલેવવા છતાં
વદાણુમાં પાણુ આરતે આરતે વડે જ અડું હવે જાણી મુખે
સાલદિ' મયા આવ્યા. કલકા આર દિવસ કોઈ જેસવા પાણુને ન હતું

આઠમી મવારે પવન અને પાળી પાસાં વાળમાં આવવાને દેખાવાં
મેરો નાખવાએ કલમી કપર સદા મડાવ્યો. તુલન સમતાં આથે
વાંચે પાણુ મળી ગયા હતા. વીસેસોસી તો પાવડામાં બળવ-
નાર 'ગીરીપસા' અધકારીમાં જ મળખૂર બની ગયું. સજા કે
જેનાવાળમાં પણ છપચેણુ ધા પડવા હતા અને દડુ, થીએ જાળમ
લેડા થતા જતા હતા. પૂરી બસતીના માલ હતાં કપરતે સંધ્યામાં
થી પાળી ઝડું નડું હવે. હવે તો લાલ સુધી ફળી મયુ હવે સાથે
મેરો મેરો કાંચે કરવાની તાકાત પાણુ ના'ની રહી

વદાણુ હકડું કરવા મેળ વામી દેવાનો અખતરો પણ નાખ-
વાએ કરી જોયો. પણ મેળે પીગગતાં સાધમાં કલકાત પેટે મેરો
રહ્યો હવે અને હવું સગાગન બધવાની અરજખુને કહેદ રહી
મઠ હની. આજ પીળ પાલ દિવસ નીકડી ગયા. ડંચી યવાનીચવાથી
બધામાં બાવડાં સડુ મવાં હતાં નાળિયાનાં કાળા રંગો આ-
વાથી પાળી બેલાવાને બદલે રંધો જ અંધી જવા આવી હતી.
કિંગતહારી અરજખુને કલમી કપર મેરો પરાણુ ટોડું બંધાવ્યું અને
એ કાળાકો આકાતને પાંચડા ચલાવ્યો.

એને બીલ તણુ દિ પીતી ગયા. વાંખું તો ગળાંજુદ આવી મયું
એ કલકાતમાં સડની તાણુ નકામી થઈ અઢ. આખરે કિટી તોવાર
કરનાને અરજખુને હુકમ થયો. બરે દેવે સીમે કિટીમાં પાધમેરોથી
ને પાળીમાં પીપ મુક્યાં હવે કપારે લોક લઈ ગીરીપસા મઝ થઈ
નરો એ કહેડું મુરકેજાડું છતાં ઉલટી ધડી સુધી બીની જેરે રહેવાના
નાખવાના મુસા વિરધાર મેલો સીતો અણુમેલ્યો સાથ હવે.

બીલ સવારે આપજાની પડી આવી પહોંચી નાનાંનાનાં મેલન
પણુ સયા કપરથી આંરપાર નીકળવા મડ્યાં બારે દેવે કિટીની
તરની મૂખી. બધા એદરેલેવતાં નાખવા પહોંચર કહેડાનું કંઈ જાણી
જોએ રહ્યો. એની નરો થો તર રંધી રહી હતી. એ નખરમાં બન
અને વર્તમાન મેરો રહ્યાં હતાં. એકુલેકની હોંઝ, અપાડી વનદની
સવારે આથેલી રાખ, પોતે આપેલું આપાસન.—બુડુ એને તાંતું
યડું. કિટીમાં કિટરનાં એના પમ બારે થઈ રહ્યો. પૂતળા પેટે એણે
બાણે 'ગીરીપસા'ની અંતરથી કરવા માંડી સુખાણુ પામે રાખ
અને લોખાતને પૂપ સજામળ્યો. વાવડા-કાકીએ ચૂરસ વનદને
કડા મડાવ્યો ને ફરી કો વાર પાળીથી કલકાતાં બધામાં બેનપો-
લેકરમાં એ સા માંડી જોવાં એને એને પણ મગન હતી. પણ હવે
બહાર ન નીકળતું એવો એને વિચાર થઈ આવ્યો.

ત્યાં બોધિતાં કિટીમાંની અવનને આંખના.—આસનાના,
જનનના, કિંગતનાં દૂર કિતિજ કપર ધુમાડાની આહી દેખા તરી
આવતી હતી!

બી હવે સવારે પહેલાં વદા આગમોદ 'રદાનવાક' કાલેમ-
માં કુરોપે સોડ પડી. એમાંથી ડાયાં જોસી અજેલા અને અખમુલ
સાચતા 'ગીરીપસા'ના ચોદ નાખવાએના પોલીસે કળને લીધા.
બીલ હેરોમાં નવારે વદાણુધમ્મીને અને આજ, પ્રવને પોતાના

નાજવા ઇયતે કાળના બે મુઠે સપાલાજાના કાગે છે, ત્યારે હવે હિન્દુસ્તાનના હિંચતોણ વદાલધ્વજીઆ અને દરિયાપરજથી તમાગ મેલખ પ્રનગા આ સામરસાવજો ઇયતે કાગીના અને મુઠે કૂદી બદાગના પખુ નથી કાગતાં” નજી મેલ્યા ઝુનેયાર દોષ તેમ જોરે જાળને આકાશમાં પૂર્ણ, બે દહાડા સતારાખી કરી, કંઈ માથવા ઝડે ન કાગતાં છાટી મૂક્યા. આરજીએ એક કચ્છી વેપારીની પેટીએ વર્ધે માથુરોડને તાર કાચ્યો. મોટરી પશ્ચિમક પાસે વર્ધે જયાન સજાવ્યું.

માથુરોડે તાર વાંગી મળી ગયા. એના તારના જવાબમાં મુંજ-છની નાગાકિત લીગાની પેટીએ જવાબ આપે છે. “હીસીમી મેને દિવસે પોતિસી રદ વર્ધે હોવાથી કરો દાગે ગંદર કરતા નથી.” માથુરોડની ચાર પેટીની સાથે જોગામ મઠ. માથુરોડ કંઈ વેપારી, પણ જ્ઞતે છે પોતેણુ કાઠાણુ. એથી વ્યાતમ માગમાડ કોલેજમાં જાણતો જગામ કરાવ્યો હતો. એના વેવાઈના વિવદ વર્ષી કરી થોડુંક ઉપાર્જન કરેલું. પરંતુ માથુરોડની વ્યવસ્થા કોઈની સાથે પેલાના હાકરામાં લૂચ થયા એવા બાવે વારસાની લાગણ હતી. માથુરોડ નજાણ પડતા વેગિશાળ કૌક દરવાજા એણે કાગજ લખી નાખ્યાં. આપણા કોલેજના શીજતા જગમોનુ માથકાવડું માનસ તેા નહોરે જ છે એવડે માથુરોડે કાવિ જગમોને વરણાસ લખેલા કાગળની મિસતજુલરીનો કંઈ જ જવાબ ન આપ્યો.

‘રજાનવાક’ નાજવાજોને જગામી રવાના કર્દ ત્યાર બાદ ‘ગીરીપસા’ ક્ષાસી સુધી ત્યાં જ પડી રહ્યું. એક વાર જોનારની નવર લાગી હતી એવું એનું જાન આતે સાધિસાધના કોડકાટથી પીડાઈ રહ્યું હતું. એના જાંઘનાર તતવંત વાડિયા હતા. કાળા સુધ્યજું પ-કાણુ, જિત્તાર સુધી કાંચું મજબારી સાથે, ઉપર પાકું સાગ; અંધાં સાગવાન બોટી બોટીને મૂક્યા હતાં કે એમની ફર નહોરડોને વદાણ આપી જગામાં પણ આટલું ટકી રાક્યું. કાચું સાગ કૂદ વા આગુડ હતું, એના સાંધામાં ગોજ નગી મર્યા. અંદર પાણી આવવડું બંધ પડ્યું હતું, છતાં આ પહેલાં આવેલા પાણીનો જોડો જાન બારે જાનાની રહ્યા હતા.

‘રજાનવાક’ના નીકળી જવા પછી તજુ દહાડા વદાણ તાણુ બેજુ આગતેમ ક્યાં હતું. એના કોલ ઉપરના સજાણુ મુજબ ‘ગીરીપસા’ અંદરથી મંજાવત ટનનું વદાણ હતું. આતે અંગાં બીને એટલા તેા માગનો જોડો હતો જ. ઉપરાંત મેઅંક ટના તેા પાણી બરાણું હતું. છતાં એના નહોરી દોરનાર અંધારે મારો બાહોશ હતો કે એ વધારેપડતા જોલ છતાં ને દરેડાજદ હાલતમાં પણ ‘ગીરીપસા’ મેાત સાથે જંગ ખેટી રહ્યું હતું!

આગ તજુ સાત નીકળી ગઈ. આથી રાતે મધરાત પછી આ-ગિન્તા દરિયાએ તાણુ ફેરવી. આછી, ધીમી પણ સખર તાણુ ઉત-સાની ઉપરી. સાથે વાવડાંજી પણ ફિસા ફેરવી અને કચ્છીના શદગા ખતિ આવી. ‘પીણુસૂતાં’ સુખાએ આગતે જોગાર દરિયાં ક્યાં, પડત આ આગજર જગમની આગાદી આપતાં મીટી મગનીએ મરેલાં પવનપાણીની ધકામુખી આગજર એનું કહ્યું કાવે તેમ ન દગ. આખી રાત મેઅંકાદો પવન વહેતો રહ્યો. જગમોએ જાનને સજાલડ સજાલડ ‘ગીરીપસા’ કચ્છીના મગને ટેકે મીરાંપીરેં ટગ અરેં વખવા માંડ્યું!

અજબતા, આ તેા જીવન જુઝાવા પહેલાંની ગ્રાંખી ગમગ હતી. મારો ફરતાં બજી જુઝ નીની મયા. જોડવામાં તેા એના જાનગમાં અસલ વેદનાંજો સદાકી મર્દ પોતા ફરી રહેવાં કંઈ કસાર વળેા. ત્યો નાનકડાં દેખાતાં મેાને પણ એના ઉપર ફરી વળવા વાચ્યાં દન

વધારે જોરે સાંઠન રજાનું જાને એલે રહ્યું જ ન દગ. પણ પછી એ ધસી જોએલો ફરી વળવા ટગ સાંઠ ઉપર જ દેસાતે રહ્યો. અદર જવા ન માગ્યા મોળાની આક શે રાયા ઉપર મેળીન કસડાન ફરી કોધી હતી. અરમા બાનગાં, અરપી બેડોશીમાં, અણુજ અણુજ ચાતનાથી ચિત્કાર ફરી હોરે એવી વેલનામાં, પવન પાણીના ડડડડડાં આ વળને આગજર લંચડાડું ‘ગીરીપસા’ ઉતરાડે વધવા માંડ્યું.

આ, કસાકે અને કાં કે ફિસા કે રાતની તો એને કયાથી જમ રહે? જોની આંખ એકે ધાન રહેતો એ અરજખ નાખતો, એ કરજાન માગમ, એ વેરસે ‘આલો’ અને જીન સાંચવ જેવા જવાનો દવે રવા નો’તા. સમે કલ્લકીકજાળને આવતા એલે ઉપર આણાદ પશ્ચીક ઉપડાવનાર સુખાણી એના તુલક ઉપર નો’તાં દેવા, એ તેા અસદાવ શ્રદેશાદ હતું. નાનકડી રેકે પણ એનું પશ્ચીક રેકાસાદને મૂંબી જતુ હતું અદરના જોલજમ એને એકે એક ઉપનું કાગડતાં પણ પસમું લાગતુ હતું. જો-જગામ વર્ષાતું જુ આખુ એને તમાગર ખપડાંની રજુ હતું, જગમ વળી જરા પવન મીરાં મે ત્યારે કંઈક વેદના આપી થતી. પણ આ તેા બેચેરી આખરેના પાન! કે આસામ કોના છે? ઉપર કાળા મેંધ વેસાતા નય, નીચે પાણી હોળાતા નય, અને પવન એકધારે પડ્યું ફેરવવા વધરેલું હવે નય. એમા આસામ પણ કયાંથી મળે? ‘ગીરીપસા’ના બતપંત સાગવાન કાગડાકેડો માલના નય અને એકે એક વાડિયુ ધગમી ફરે મર્દ દુધી પડ્યો એવું જગમોએ નય. પણ વાડિયાએની ઉનાનાદારીથી ત્રા પાણુ સાંધા સમાડી છે. અને એ રીતે ‘ગીરીપસા’એ જોતાકીસ સાત માથે ફરી!

મેળાકીસમી રાતે આગિતા કાળાને ધકાં પડ્યાં. નાજની કેસ બજી ધાસિયા ઉજેડી વાજરી એગ ધગમમી લીડી. આખું વદાણ વદગમી થયું. એ કથાથી કચ્છી મુનેા જટકી મર્યા. મિયાં પહેલેથી તડ તેા પડી જ હતી. કથાની પડવા સાથે એ કોઈના એક શદ ‘ગીરીપસા’ ના જાન ઉપર મારાસ કર્દન રેકે પચાઈ મર્યા!

કુળકીસની સાદઅંદર માગમ મરકાર શવારના પહોરમા કળિયામા ખાટ નાખી દુકાં ગડમડાવતો બેઠો હતો, ત્યાં અદરના કાંજુ મજુ રવામી ખજર આવવા આંખ્યાં. ખાસની વાજની પડમંના રેતાજ મરે ઉપર એક વદાણુ રાતના સાપી અંકડું કેખાય છે. એકે જ ખુનેા મરી, એકેય માણુડ નથી દેખતું વદાણુના દિવાર ઉપરથી જીતકૂચ સાગ મએનું જળાય છે.”

માગમ મરકારે દુકાની નાજ હાગમાં વડો આંખ મરમમમી. સાદઅંદરની મુરાદ પમરકલે સગક જનાર મુન્સાગોએ તુલત ખાતરી આપી કે અંદરમેાડમાં પેાડે પોતિસ રવાના થઇ મઠ એ અંદે કોઈને પણ એ વદાણુ ઉપર જતાં રેકાનાં બેડોજાન મર્દ ખેર્યા છે.

વડો પછી ત્યારે પોતિસના સજાડેમેકરે સાદઅંદરને કો’પાડે આપ્યા ત્યારે એના રોગમાંથી આંદ નીકળી પડી.” ‘ગીરીપસા’ કજાનીમાં આ દાહતે આવે છે, તેા એના કોમ્પ અરજખ નાખવાનું અને વદાણુમાંનાં જીમં તમાગ માણુમાંનું શું થયું? જગમના ચાર પહેલાં ફરી ધર જદાર ન પડનાર માદઅંદર બને તમાગ કરવા ‘વિગમ’માં રવાના થયો. ‘ગીરીપસા’ના ખુલ્લેખુલ્લે ફરી જગમ. રેકે રેકે દાહ જાસીકીથી તમાગની જેવા. અંદરમાં જેણું નાકમાન, મરકા, મેલ, સવગી વંચેરે ફર ન દતા. મરકાર બને કલિવા સારક દત્તો. એને અદરજ કરતાં વાર ન લાગી. જરે તુકાંતમાં દુધી વેંચવા મેંડ ઉજવા આવેલા વદાણુ ઉપરથી નાજવાએનીતરી પડવા દેખાય છે મિતીની મેરદાંતરી પણ એ જ દેખાયે છે કિનારે અપી એકે કાંઈના પોર્દે આંકિમને તાર મર્યા.

અરજી અને એના સ પીકારોને વતન પાછા ફરવાનો પ્રેમથી
મનજ લખ્યો હતો અને કોઈએના આદ્યમાં વેપારી કચેરે પેસાનો
બરોબરેત કરવા પછુ જ્યાંય મોઢવ્ય હતું. 'મીરીપસા'ના નવાથી
મોઢુ ઠીક કપર એ જ્યાં પડી હતી તેમને અરજીને પાછા ખસાવ હતો.
કેસેપોથી વતન પહોંચના અગીવરને જે નહિ તેો ખાખુર મીઠી કપ ૪૦
રખિયા પડે. મોઢુરીઠ પર એ એને નાખવાની એની હિચ્છા ન હતી.
આખર જીતવે કોઈ વતન કરવા પડાવ્યું કપર મીઠી લેવા મારી, ત્યાં
સુધી બધા કોઈએના ધસા પર મીઠી ન ગયો મુશ હતો. ત્યાં એક
દહાડો એને પોઈ આકિરે બેસાળ્યો ને હંખાગીના માદબંદરે કરેલો
તાર દેખાડયો અને નવ દરિયાપરજના ગિરાઈન અથેજ અચ્ચાએ
એ ચીંચેલોદાવ નાખવા સાથે હાથ મિલાવી એને મુખરકબારી આવી.

અરજી પોઈ આકિરે ઊડી ત્યારે એના પગ હરાગાં અધર હિંદતા
હતા. જુદેજુદે ધક્કે મંદરી કરતા બધા નાખવાઅં બેસા કરી એણે
આ અદબુત વાવડ એંજાળ્યા પછી એજાળીના વેપારીને ત્યાં જઈ
મોઢુરીઠન તાર કરાવ્યો, પછી નાજિયે તર ધરિયાસણને સોંપવાડાવી.
હવે તાનવ્તીથી અતર જાવવા લેરેલી આખાની ધખાન બિપરી.
'હું તેો જે કોઈ ન કે'તો'ના, માવગ, કે જુડા આપણે ખુશ
બનમુ, પણ જુ 'મીરીપસા' પંડિતીદ બંધર કરે એનો બંદાવત છે.'
'પછુ આપણે કયા ખુશ બનવા લરી ?' કરનેવા વાંધો લેતા કહ્યો.
'ખુશ તેો આત વર આપણે જુડા હેગામા ધરવત રાખી
હોત તેો બરાબર મોઢુલો આપી પડોળત મળતમારે વા'બુને ઊડી
લેશે તેો ખુશ નઈ તેો બીજા સુ ?'

ત્યાં જઈને ત્રિફર ની સાબજવાથી ખુશ થએલા અરજી વાત
લાળતા કહ્યું, 'ખરો, માલા, ખરો, આપણે આપણી હિંમત હાવી,
પછી જ સામના વા'બુને હોં સાચી ધરવત કે રજીને બંધરે બેસા.'
'સુ તેો જે કોઈ ન કે'તો'ના કે બને મુખાણે નીવળીનો લખરુ.
જુડા ની વતર દેદ દેદ મોહિન બ બરતા ધરિયા વજાગીને કોઈ
વા'બુ બ ધરે કરે, બહા ?' આખાન બીને મૂઠી મૂકીયા.
'ખરો, માલાન અપ એ વિટ ખરો' માલમે હારે કપની લીધી.

'કોના મોખા' બાઈ હંદુશાલ મોઢેલો વિષય રમુછ છે. પછુ બરેબર રીતે લખ રાકયો નથી. એવા મોંડેમનાં વિત્રો કડપવામાં
એકસોઅર પર કાજ ધરાવનાર અને લગ્નો કપયોગ કરનારો તલિત મિલેવાતમાક બુધિ ધરાવનાર છતી નવ છે.
બાઈ અનવર મોખાણી 'તહસીન' અને બાઈ અન્દકાન સ હુલી કરનું 'અલ્લાસમ' એનેવા વિષય, વિચાર અને માર્વ એક ન છે.

ફાટોઆફી હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું હનામ 'ધરકામ'—હીરાસાલ બહુ (અમરાવાડાની મિ—રાખી
બાહુ) બીહુ—ચીજુ મોઢુકે મોખવાવ: 'કોના મોંખા'—હંદુશાલ
મોઢેલ (મુખાઈ) નીચે—અમણી બાહુ. 'તહસીન'—અનવર મોખાણી
(કરાચી) મણાણે: 'અલ્લાસમ'—અન્દકાન માહુલીસ (અમરા-
વાડ). આ વખતમાં વિત્રોમાં વિવિધતા છે, પણ કયા કોઈ કે
સમજવિતા પારિવારતે વધુ દોષ બંધુ જ થોડાં લીરીકામ માખ છે.
આખખર નિત્ય અવતમાં,—પરમાં કે બદાર—એ બરા વિચારપૂર્વક
ફેરારનો કપયોગ કરવામાં આવે તેો ત્રિફર તેમજા વિત્રો મળી મો.

પહેલું હનામ અતનાર બાઈ હીરાસાલ બંદને આપણા મુદ-
અવતમાંથી કપારેલો 'ધરકામ'નો સારો વિષય આપવાપાવ છે.
ધરી ફેરવતી બાળાની બેસવાની એકમતી રસામાલિક રીત, ફેરતી
ધરી અને કાચેશીલ હાથ, બહુ મળીને અતિરીક્તાનું એક અવેત
ગિજ બને છે કપરાંત, રસામાલિકારને થાલબંધુ ત્રિજોખાકાર અને
વતુલ કારી સંયોગન વિત્રને બરાબ આપે છે (મુખો નીચે). આમ,
અમારે ગિજ સાથે દોવા છતાં એકસોઅર બરા ખામીવાળું અને
નેરેલિન ફસ વિનાની દોવાથી વિવિધતા પૂરે સનેપઅનકથી આપણુ.

મધુકરી

રે અમે તો સાધુડિયાં,
સરળ હૃદયનાં સંગી રે, સંગી રે, સંગી, આહરંગી.
આજાં મૃદુ અંતરવાણાં,
કાલાં ચેલુડાં બ્હાલાં;
ભોળાં બાલુડાં દિલનાં રંગી રે, રંગી રે, રંગી, આહરંગી.
સુખિયાં નીરખી રીઝનારાં,
દુઃખિયાં તો દેવ અપારાં;
બુખ્યાં આછપનાં ઠરનાં અંગી રે, સંગી રે, સંગી, આહરંગી.

—લલિતજી

૨૫. કવિ લલિતજી

મેંજરાનાં રણકાર સાથે પોતાના કિનમગધાગુરુ ઠંઠને એજનીને મુજગતને પોતાના અરક મૃદુ લલિત હૃદયભાવો પદોંચાડનાર લલિતજીનાં વ્યક્તિત્વનો સાર ઉપલા પદમાં આપી નય છે. એ વ્યક્તિ આજે નથી, છતાં એ વ્યક્તિત્વની સૌરભને મુજગત અરકને બલશે નહિ.

પોતાનાં કાવ્યો ગાદે રાષ્ટ્રી પસંદ કરેલા તખ્તલુસ 'લલિત'ને નામે જ અગ્રને સૌ સહા આજગતા; પણ એમનું ફોર્મીટીયું નામ જ્ઞાનસંકર અને આજપણું નામ 'રસજ્ઞ' હતું. બુદ્ધિમાનના વડનાગરા નામર શુદ્ધરથ ગદાશંકર બચને ત્યાં એમનો જ્ઞાન ધ. સ. ૧૮૭૩ની ૩૦મી બંદે થયો હતો. ગણિતનો અભ્યાસો આરે આવતાં મૅટ્રિક ત્વજીને રૂઝ કાઠનલે પસાર કરવા સાથે જ અભ્યાસ પૂરો કરી ૧૯૦૩માં મૅટ્રિકની સંમાગત હાઈસ્કૂલમાં એગ્રેસિ સિસ્ટમ તરીકે કારકીર્દિનો આરંભ કર્યો અને તે પછી ૧૯૦૮થી ૧૦ મુખી રાજકોટના 'કાલિયાવાડ ટાઈગર' નામના ટેનિસનાં તરીકે કાગ કર્યું, જે દરમિયાન એન્ટીસીની સ્નદપત્રી અદાલતોમાં ભાષાંતરનું કામ પણ કરેલો. ૧૯૧૩માં રોડેસ રાજ્યના પુરેલકલ્પ આભામાં લોખંપદેશક તરીકે મોકલાયા અને સાત વર્ષે મુખી ત્યાં કામ કર્યા બાદ ૧૯૨૧માં અસદકાર રાષ્ટ્ર થતાં મુજગત વિદ્યાપીઠ તરફથી મુંબાઈમાં આવતા ગદાવિદ્યાલયમાં મુજગતની ભાષા-સાહિત્યના અધ્યાપક તરીકે નીમ્યાયા, જે રથાને તેજો આર વર્ષે મુખી રહેલા. ૧૯૨૫થી દસભાર વર્ષે તેમણે લોર્ડ મૅથ્યુસેન ટ્રસ્ટ ઓફિસેનું તથા ખાનગી કુટુંબમાં શિક્ષકધર્મનું કામ કર્યું. ૧૯૩૮થી એ લાડી ગયા, અને જીવનના પાલવા કામમાં લાડી કામર સાહેબની પાસે જ નિવૃત્તિ જીવન ગણતા હતા, જ્યાં અઢરપની માથે ડાઠ વર્ષની વયે એમનો દેહ પડ્યો.

૧૮૯૩માં એમણે લેખન-પ્રવૃત્તિ શરૂ કરેલી અને એમનું પહેલું કાવ્ય 'વંદ' નામના સાહિત્યના ગાસિકમાં છપાઈલું. ત્યાર પછી 'વંસંત', 'મુદરોન', 'મુદરી સુખાચ', 'લુહિ-પ્રકાશ', 'સગાલોચક' આદિ પ્રવિદિત ગાસિકો તેમજ ટેનિસ-આડવાડિકોમાં એમનાં કાવ્યો આવતાં રહેતાં. 'ગીત-સંગીત સીલાવનવાસ' નામનું એમનું નાટક છે કે ૧૯૦૩માં લખાઈલું તથા ભજવાઈલું. એમાં એમનું લોકપ્રિય યજ્ઞ 'ધાનદિવા'નું ગીત આવેલું

૨૫. કલાપી સાથે એમને મિત્રતા હતી, જે દ્વારા તેઓ ગોપધર્મસભ, ગણિદાલ નજી-આઠ આદિના સંસ્કરણમાં આવેલા. પણ કલાપીની એમના પર પુષ્કળ હાપ હતી. એ બંને રિતો દતા અને કલાપી એમને ભાવથી રાખતા એ જ એનું એકમાત્ર કારણ નથી. પણ કલાપી અને લલિતજી બંનેને જે કંઈ પ્રિય અને હિંદુ હતું તે કલાપીને વિશેષ પ્રમાણમાં મળ્યું હતું અને વધારે ૧૯૨૬-૩૫માં મળ્યું હતું તે જ એનું સાચું કારણ છે. તે જ રીતે લલિતજી નાનાલાલથી પણ પ્રભાવિત થયા હતા. એમનાં કાવ્યોમાં નાનાલાલની છાપ ઓખી જોઈ શકાય છે. જે કે નાનાલાલનું તે જ પણ એમણે પોતાના રસવાજની મર્દામાં વસીને જીવીશું છે. નૂતન સિતારીતીને પણ આત્મસાત કરવાની એમણે કોશિસ કરેલી. 'તેમણે ૧૧૧ (એપ્રિલ ૧૯૨૩)

માસમાસનાં પંખી
૧૧-ચેના

પોપટના જેટલું જ રસ્ટ પોતાનારે પંખી બોલું કાઈ દોષ તો તે ચેના-પ્રાચીન કાળથી જ ચેના-પોપટ શુદ્ધરથ ધરનું જ્યજ્ઞ મનાતાં આવ્યાં છે, બંનેને વરવધુ, પણ મળ્યાં છે. રોકે ખરીરીને તેમ નથી. બંનેની નત જુદી છે. અને મેનામાં પણ પાસો જે નત છે; એજ 'મેનાની મેના'—જે પોપટની માત્રક રંગરજ અને કંઈક સગમથી માનવ માણતુ જાતુ કરજુ કરે છે; અને બીજી 'એનાસ' ચેના—જેમાં વૈયા, બાગમણી મેના, તેલિયા મેનાને આ પછી કાળદાનો સગાવેશ થાય છે. આ મેનામાં પણ વિવિધ જાતુ કરજુ કરી શકે છે, પણ એમના કંઈની કંઈસતા અને લીખા-પણામી એ પંખી પ્રિય નથી બની શકતાં. લોલની મેનાની બધી બંદો મોટી ભાગે થજકતાં સગા રંગની દોષ છે, મેને જ માળવા ગાદે એક મનાય છે. એને જોજળવાની સહેલી નિશાની એ કે એનાં બંને લગણાં પર વાજ વગરની કપાલી પીળી આગડીને લાખાં દોષ છે. પણ એ પંખી ગીય જંગલનું વાસી દોષાથી જવદ્યે જ નહરે ચડે છે. કદમાં કામર જેવડું, પણ પલું નાનુકું. રંગ સીલા ને વાદળી રંગની આભાવાળો કાળો. ચમકદાર ગામમાં કપર કલાં તે જે પીળાં લાખાં. ગાંધ નારંગી. પણ ચમકલા પીળા. ખોસકામાં મુખપલે વનરપતિ; છતાં કપાલ કે તીડ વધેરે છપાટ આપ. ઝાડની બજો-લમાં મારો ભાંધી, ચમકતાં પિંડાં વાદળી રંગનાં ને રસ્ટમી છાંટવાળાં રંગરંગાં મૂકે છે. રૂપેરો આવી જ એક બીજા મેના દિગમલયની તજેરીમાં માય છે. એ પદારી મેના જોલવામાં બંદે રંગવાદ મળાય છે, અને વર્ગી ખોસકામાં બાદ, રંગાં ચમે તે ખાતો દોષાથી અને પંજરાવરવામાં પણ લાંબું આયુષ્ય અમરની દોષ રસિકન નેને પાળે છે. (શ્રી 'વનેચર'ના બેજ ઉપરથી મેના આદિ)

આર્મીની કવિતાના વિકસતા ગાંધીન પ્રવાહ સાથે પણ પહેલાની અને વિકસવાની પ્રકરણ પ્રવાહ ક્યાં છે એવા સુદરશી તમને વિશે કહી શકે તે વધાર્યું છે.

આજથી પચાસેન વર્ષ પહેલાં તેમના પત્ની વિરેદ મથા નણી તેમણે વિશેષ આત્મિકતા સાધુચરિત ઇત્યન આરંભ્ય હતું પત્ની કેવળ સખી જ નહોતી, કેવી પણ હતી. એ અમની નિષ્ઠા નમુનિ કાંપી હતી. પણ એ વિરેદ થતા કવિતાધીરજીની આધારે લીધેલો.

‘કલિતના કાળ’, ‘વડોદરાને વડલે’ ને ‘કલિતનાં બીજાં કાળ’ એ ત્રણ કાવ્યસમૂહોમાં એમના છુટકા છુટકા કાવ્યો સંગ્રહાયા છે આમાં કાળોની સાખ્યા એમાં અત્યંત અદ્ય છે. ‘ગદ્ય’, ‘વિજેશ્વ વાંસલગી’ અને ‘નિકલ રાગ’ એવા કાળો એમણે બહુ જોડાં આપ્યાં છે. છતાં સ્વપ્રાપ્ત એક અને મદદજનની મધુરતાની, પ્રજાપ્રચલિત અને સાધુવર્ણી, કવિત્વ રાજ્યકલિ કે રેશોતકેની આખાની આસપાસ પ્રદક્ષિણ કર્યા કરતાં એમના કાળો બાવની કિનપ્રવા અને સરસતાને કારણે, સખ્ય અને સ્વભાવ માધુર્યને કારણે, પ્રેમજ્વળ અને પ્રાસચોજનાને પણ કારણે રાજ્ય અવરચ થઈ પડે છે એમની કવિતા પરત્વે કવિ નાનાકાએ કહ્યું છે કે ‘કલિતના મુણેમાં જ એમની સીમાઓ રહેલી છે. એમના ભાવના ઝરણું સુધી છે. પણ વર્ષાણનાં વર્ષ સમાં વિરાજ નથી; એમનો પ્રિય સખ્ય ‘વજીર’ છે, ‘મહા’ નથી; વામના અને વિરાદ કલ્પ જ્વળ ને પારી રાક્ષા નથી; એમનું કવિ ‘આણ’ છે, ને થાન ‘મેણું’ છે.”

એકે કવિતા પ્રિય સખ્ય ઉપરથી કવિનો તોલ બાંધવામાં જુલજાવ થવાનો સંભવ છે. ‘ગદ્ય’ સખ્યનો ઉપયોગ કરે કદાચ ગદ્યકવિ થવાનું નહિ. કલિતનાં મુજબવામાં એમનો પ્રિય સખ્ય પ્રયોજનો કાળી રહે છે એ કેવળ યોનાનુયોગ છે.

કલિતજીની મર્યાદાને સ્પષ્ટ આકારે સુદરશી ‘આર્મીની કવિતા’ પુનઃકથા દર્શાવી છે એમણે કહ્યું છે: ‘તેમનું કાવ્ય નાનીસોડી કવિ-કાળે સંગીતમાં થયેલિત માંદગી, વિકાસ અને પુષ્ટિ આપી. તેમની આજે કાવ્ય પુદ્ગલ સ્વભાવી રાક્ષિ બહુ થોડી બતાવે છે.

સભ્યને અને તેમના આર્થિકતિમે સાંજનાર સંચાલન અને સમય દિષ્ટિ વિનાનાં એમનાં કાળોની પંક્તિઓ મળનનું વિનાનાં કરેલના મજાદા જેવી થઈ જાય છે. આ આર્થિકતિની આસપાસ તેમનાં કાળો કાળોમાં વિશેષ દેખાઈ આવે છે.” શી સુદરશી અને ‘વાવાની ક્યાસ’ ગણે છે. એકે કવિની હંદમાં કવેલી કેરવીક સુદર રચનાઓ માટે, શીતોના ક્યાસ માટે અને પંક્તિ ગળક કે ચિત્રના વૈષ્ણિક માધુર્ય માટે સુદરશી કવિત્વ પ્રત્યે માન-આવ જ્વળ કર્યા જ છે; અને કહી છે કે ‘જનનનું દર્શન કે સમ્યક કલ્પનાભણ આપ્યું દોવાથી તેઓ વિષયની આસપાસ કલિતનાં આનિસાધકાલિતનું હંદન કર્યા કરે છે, એમ છતાં તેમનામાં સાચા પ્રેમજ્વળનું શુભ દોર કાળનાર સાચેસાચ કવિની આવેશું છે અને તેમની... તરવા સાચા અસાધાનાં, કલ્પનાની સાચી રણુક બતાવનાં તેમજ દર્શનની કમ્પ આંખી કરાવતા કાળો પ્રકરવાં છે.”

પણ મર્યાદાઓ છતાં કવિ નાનાકાએ આજથી ચીમ વર્ષ પૂરે એમને વિશે કહી હતું તે સાચું જ હતું કે, ‘કલિતનાં કાળો મુજબ રાતે સત્કાર્ય છે ને સપ્તારી, કલ્પને તેમાં મુજબતાને મગના મુદ્દમાન, મોખાના, કાલિત્વ ને લાક છે. —વરાવેલ કલ્પ

આંદામાન દાપુએ

‘કાળા પાળીની સખ’ સાથે જેનું નામ સંકળાયેલું છે તે, આંદામાન દાપુના હમણા આખજારોને પાને મગાયા છે. એમણના અજાતમાં આરોરે અટી હમ્બર ઓરસ માદકા જેટલા વિખાર મગાવતા ગણેશી થી વધુ મોટાના એ સખ્યક વિરસા, રાક્ષિયા અને એવા બીજા ધનપતિનાં એ દાપુની કુદરતી સમૃદ્ધિને વિદ્યાસવાનાં કામગીરીના નિશિતે વેચાયા છે.

કલ્પના તેમજ મદારાથી કલ્પજવ સરખે જ એવું—કલ્પના કલ્પક દુર આવેથી આ રાજ્ય માદકા લાંબી આંદામાનની બેઠ-પટી ઉપક પુરાકાળથી હિંદને પરિચિત છે. આંદામાનનિવાસીઓના લ્હી લીપેલા વેપારીઓએ પારકાલિપના સહારા કરતાં વધારે દેશી ફરિયાદનું વર્ણન કરનારના પંક્તિ સેમેન્દ આપ્યું છે. હંમુની પહેલા સદીમાં તેા ચીન અને બધાન પણ એ દાપુઓથી પરિચિત હતા ને તેને ‘બંચ તેા મેમ્પ’ તથા ‘કાદુગાન’ (નંપ્રસીઓના પ્રદેશ) નામથી ઓખળતા. દસમી સદીમાં કલિત્વ હિંદના રાજ્યને બંધવે પહેલાં એ દાપુએ પાર નીકાકલિયા મોડેથી ગોવાનો અધિકાર સ્થાપ્યો. તેણે તેને ‘આરિજિ ભોર’ તરીકે ઓખળાવેલો. ૧૬મી સદીમાં દુનિયાની મુસાફરી કરનાર પાશ્ચાત્ય સાહસિક માર્ગે મલેકો, આંદામાન દાપુઓના રહેવાસીઓ દુર પૂનેના સાગરમાં ધૂનાના બાપારી બદાએને લઈ લેનારા ગાળિયા કોપાનું વર્ણન આપ્યું છે.

ઈ. સ. ૧૮૫૮માં હિંદ મિલિટરી તામને કલ્પને પડવું ત્યારથી આંદામાનને અપરાધીઓની એક પકાલેલ બનાવવામાં શરૂ થયું એ ‘અપરાધીઓ’માં જોતાની માદાપુરની રેવન્યુમાં પારકાકા અને મહેલાર અનેક રાજ્યોથીઓ પણ હતા. ઈ. સ. ૧૮૫૭ના બળવામાં અમેરિકા સામે લડેલા લગભગ ૨૦૦ હિંદીઓને પદ્મજ્વળવા દે. વાંકરીની નિષ્ઠાની નીચે ત્યાં લઈ જવામાં આવ્ય. ૧૮૬૪માં એ ‘અપરાધીઓ’ની સંખ્યા ૧૦૦૦ થઈ, અને પછી તે કલ્પને જુલસે લક્ષી જ રહ્યું. અમેરિકા દરમિયાન સામે પા મુકેલનાર લોકોને એ નરકાગારમાં પહેલવાનું સાધ્ય થયું અને એ નરકાગારની થત નાએથી વારસીને નર રોજકાએ ૧૮૮૨માં કોર્ટ મેજેસ્ટ્રેટ બન્યું તરીકે સાવરકેરે લખેલી ‘મારી નરકાગાર’ નામની ગિતાળ આ દાપુને લગભગ એક મદારના દરવાજે પુરાવેલ બની રહી કે મદારના (એપ્રિલ ૧૯૬૦) ૧૧૨

મેળવવામાં લાગે બીજી દેશવાસી રાજકારણી માણસોમાં તેમજ ગણજનોના નવજનના વિષેસવારીમાં અદિષ આંદામાનની ભૂમિ પર નેશનલિસ્ટ છે. આ રીતે દિલ્લી આઝાદીની જળજળ સાથે આંદામાનની તવારીખ પણ મંકજાગેલી રહી છે.

૧૯૪૨માં આંદામાન રાષ્ટ્રીય ન્યાયનંદન છેલ્લે પડ્યા ત્યારે તેની વસતિ ૧૯૦૦ની દીની, જેમાં પોલીસ આ માણસોમાંથી જીવેલા દેની, નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોસે એ રાષ્ટ્રીય પર દિલી દક્ષિણ રાષ્ટ્રીયો તેમને 'સ્ટેટીસ્ટ' (સ્ટેટીસ્ટ રાષ્ટ્રીય) નું નામ આપેલું.

સરકારી વ્યવસ્થા દિલ્હિ આ બંને રાષ્ટ્રીયોનું રક્ષણ અપાવતું છે. ગંગાજનો કૃષકામરમાં, મથાણે બજારમાં દિલ્હિ, એકપર બ્રહ્મસ અને બીજા બાલુએ પ્રકારે, આમ વિવિધ કિનારાની નિમેદળાની પરતું એ લશ્કરી માણસ દિલી મદદમાં જરૂરના કાંબા રાષ્ટ્રીય અપાવતું મથકબળી રહે છે. જવાબા મુખીમાં મિ બંનેવાળા કુટુંબોની જાગરૂકિત નો અડકા કિનારો અનેક કુદરતી મુશ્કેલી આરામ આ બંને કૃષકામર પ્રકારે બની રહે છે. બંનેમાં આ બંનેમાં વિવિધ સંધિયા પત્રો કરવા તેમજ આ માણસ દિલી જવાબાં સાર નેશનલિસ્ટ તરીકેની તારીખ અપવા મ કે આંદામાન એક આદરે રક્ષણ બની રહે તેમ છે. ત્યાંનાં સંધિયામાંથી નેત્રી પ્રમાણમાં બાલકામાં જવાબા આવી રહે તેવાં સામ તથા બીજા લાકડા મળી રહે છે અર્થાત્ ગ્રહીના કૃષકામર બિરાસી પણ મુશ્કેલી છે આમ કમને રાકે લીવર નેશનલિસ્ટ આ રક્ષા પ્રમાણમાં બીજી રક્ષણ. આ તથા નાશિયેરની પણ અર્થાત્ બંનેની નિયમ છે દિલ્હિ રાષ્ટ્રીય અર્થવ્યવસ્થાના આંધ્ર-જનમાં આંદ માન આપકારથી રાષ્ટ્રી આવી રહે તેમ છે.

આ રીતિમાં, અનેક રાષ્ટ્રીયોની પુરવરેશુતિ પ્રકારના તથા અનેક ભેલતોની એનિય કિનારાના આશી મથા આ સમુદ્ર મા-પુર્યાં બંને મુશ્કેલીમાં સાથે રહેલાં રહેલાં 'મોરો' સમય રાષ્ટ્ર-નુ દિલ્હિમાં જાણી મળી રાખવ નહિ. આવી જવાબ રાષ્ટ્રીય અ-માનવને આવી રીતે મુશ્કેલીમાં લાખમાં રાખવા દેવા નહિ. જે કમી સમુદ્રિ પર દિલ્હિના કમીનું નુકસાનની આંધ્ર રી છે એ સમુદ્રિ પર દિલ્હિની રાકારે બંને ત્યાં કૃષકામર બેશ કરવા નેશનલિસ્ટ છે.

ચૌલનપ્રાપ્તિ

માનવીના આયુષ્યની અવધો રહેલી માણસમાં આપું છે કે જાણીયું પુરુષ : આયુષ્યના આપાર્યા રહે અને મુશ્કેલી તે મા-નવીનું આયુષ્ય આદરેશું વર્ષ મુશ્કેલી કમું છે : મનુષ્યે એ આયુ-માર્ગે જાણીયું વર્ષ વર્ષની કમું છે. બાન (Haffon) તાખના દેશ નિગમીસારીએ મિજાન તારબ્યા છે કે દેશ રાષ્ટ્રીય, પડ, મા-નવી અને વાજેશનિતે મથા-યરીને પુરુષ કમું પ્રદેશમાં જરૂરનાં વર્ષ સાથે તેના કરતાં વાજ છે કે મળું તેના આયુષ્ય દાદા રહે. આ દિલ્હિમાં માણસનાં દાદામાં ૨૦થી ૨૫ વર્ષની કમર મુશ્કેલી સંવર્ધન પામતાં દોષ છે. નો માનવીનું આયુષ્ય ૧૨૦થી ૧૫૦ વર્ષ મુશ્કેલીનું મળી રાખવા. પણ વર્ષમાં વૃદ્ધતા તે ૫૦ વર્ષની કમર મુશ્કેલીમાં માનવીના આયુષ્યની અવધો આવી પડેશની દોષ છે.

અપાત્રના જવાબમાં માનવી લાખું આયુષ્ય બેશવદા બેશ તો સમજ પુરુષ મળી આને છે. પણ વર્ષના વૃદ્ધતા અપાત્રો, અપાત્ર ને સાયમુદીન બિરાક, જાનિતેશ કમર બે બેશ, પુરવા આરામ ને મોશાનિતો અપાત્ર, તેમજ અપાત્ર અને બાલ મરજીસર માનવીનું આયુષ્ય પ્રમાણ પડી વળું છે. ને રહેલા પરેશ જાનવ્ય છે ને અપાત્રે મુશ્કેલી પામે છે ને જે બીજી દોષ છે

માનવીના પ્રાણજીવ દોષી દશા છે અને ને મુશ્કેલી પામે છે. વેદેશ કે મોરો મરતું ને આપાત્રીન નથી, પણ પુરુષમાંથી બે બે નશિયા દેશમાં વિજ્ઞાનના પ્રચાર અને પ્રવૃત્તિ વર્ષના અયુષ્ય પ્રમાણમાં આંક કમરમાં આંક પુરવા મળી રહે છે. સીપર અને પાત્રની જવાબમાં મોશાની પણ આયુષ્ય પ્રમાણ માણસ દાકા રહેતું વળું છે

આ જવાબમાં માનવી વેદેશ દોષનો બેશ કેમ મળી પડે છે અને તેના માણસો મો રીતે કરવા તેના ઝીણવડમાં અવગણ નેશનલિસ્ટ બોમોમોલેટ (Bogomolov) તાખના વિજ્ઞાનમાં યીમ વર્ષ વર્ષ મળત કર્યાં બેના પરિણામે તે માનવીને દોષાવ-ન્યા અને રક્ષાપર્યા અપાનના માર્ગિક ફેરફારે બંધી રાખવા છે અને કમી બંનેમાં શરીરનાં કમી નીચા પ્રાપ્તિ કરાને તથા સ્વપની મથાદિ વધારે નેત્રી દશ વળું મોશી મળ્યા છે.

રેશ વરખની કમરે મળેશિયા યીમ દબાર જરૂરનાં રા-રીના નિરીક્ષક પણ મોશિયોલેટનું કમું બેશ છે કે સંતા રા-રીમાં અપાત્ર નેત્રી (એક્સિયરિયુસ) મારી અવરધમાં રહેતાં દોષ છે, તે લાખુ સ્ત્રી રહે છે, એ અંધેશ નેત્રીમાં શરીરની અવરનાં અવધો ( ) નો આતર નેશનલિસ્ટ અવર રૂપે મથામથા દોષ છે, વળી લેશીમાં માણસના કમીને આપવાનું અને ત્યાંનું ઝેર બંધાર જ વળાનું કમી પણ આ અંધેશ નેત્રીમાં જરૂરનાં દોષ છે. આમ કમીને બંધાર, દાદકાના માથા તથા બીજા અવધોમાં આ તુમે આ મિયુવ પ્રમાણમાં વસાવતાં દોષ છે

બોમોમોલેટનું મથાનું છે કે લેશી અને કમી વર્ષ આનેશી આ અંધેશ નેત્રીમાં શીવાશમાંથી શરીરને યુવાન રાખનાર અને દરેકની સામના કરનાર દેશમાં આંધ્ર (બોમોમોલેટ) કિનારો કમીની દોષ છે આ નેત્રીમાં કમીમાં કમીમાં ઝેર જવા મથા તેમની કિનારોમાં લાખા માટે છે અને તેથી તેમાં કમીમાં કમીમાં રૂપે મથાનું જવાનું તેમાં નેત્રીમાં કમીમાં ઝેર વરવા પ્રમાણમાં બંધારી કમી જવા નથી અને આમ અંધેશ નેત્રીમાં બંધારના દેશમાં રાખવા વરવા કે મથાવરમાં મિલ્લે રાખ વળી માટે છે.

પ્રમાણ વરથી તેને મથાનું છે એ આ અંધેશ નેત્રીમાં કમીને બંધાર દશ મોશાન નેત્રી તામે થાય, કે મોમે પડ પાપનું મળે, રાષ્ટ્રને મામનો થાયને મુશ્કેલીને બાને અવધે કે મોશાન ન્ય.

રજિવાન બીજા જવાબમાં આ અંધેશ નેત્રીમાં આંધ્ર લેશ અને મોશાન આ બોમોમોલેટ અને નેશા માણસો અંધેશ નેત્રીમાં કમીને કમીને આપે તેવા દ્રવ્યની મોશ કરવા દવા. દેશ ૧૯૪૨માં સાદ વર્ષના બોમોમોલેટને બીજા પ્રાપ્તિ કરાને તથા આયુષ્યમાં લેશાને નેશા કમીની મોશ મેળું રી તેનું વાજ અંધેશ નેત્રીમાં માથામાં મોશાન બીજા (કમીમાં A C S) છે. યુવાન માણસમાં રાખનાં બેશ અને દાદકાના માથામાં આ દશ અવધમાં આવી છે.

આ દશમાં દોષિયમાં કમીમાં મથા માંદેશ છે. તેમાંથી દાદા ૧૯૨ પ્રચાર (સીલીનું દાદા), કમર, માનવનું અને મથાની નજીવન વર્ષે દરેકમાં અપાત્રમાં જાણ મળે છે. બોમોમોલેટનું કમું છે કે ૧૯૦ કે ૨૦ વર્ષને માનવી નો યુવાન દોષે મોશ દાદા નો તેનું મથાની નેત્રી જ આંધ્ર વરવાની રક્ષણ બીજા દરેકની રીતે જવાબમાં વળી દશ વળી મળે

અર્ચાચીન કવિત્વના વિદ્યાર્થી નવીન પ્રવર્ધ સાથે પણ લેવાનો અને વિકસાવના પ્રસારે પ્રયત્ન કર્યા છે એમ સુદરે તમે જો રિષે કહ્યું છે તે વર્ણ્ય છે.

આજની પશ્ચીમીક વર્ષ પહેલા તેમના પત્ની વિરેદ મથર પછી ગમે વિશેષ બાવે નિઃસ્પૃહી સાકુચરિત ઇત્તન મળતુ હતુ પત્ની કેવળ સુખી જ નહોતી, દેવી પણ હતી. એ બેભની 'નૃપિત' નેમુજિત ૩ મી' હતી. પણ એ વિરેદ થતા કવિએ પીર-મથી બાધા નેહી લીધેલો.

'હાલિતાના કાળ્યા', 'વરોદારને વરદે' ને 'સંસિતાના ખીંચે કાળ્યા' એ મળુ કાળ્યસાગ્રહોમા એમના છુટકછુટક કાળ્યો સંગ્રહાય છે. સારાં કાળ્યોની સખ્યા એમા અત્યંત અલ્પ છે. 'ગાદી', 'વિભ્રમજી' 'સંસિતા' અને 'ઝાકલ રાગ' જેવાં કાળ્યા એમણે બહુ ઓછાં આપ્યાં છે. છતાં રચનાના રેનેદ અને ગુહ્યત્વની માધુર્યતાની, પ્રભુપ્રસાદયુક્તા અને સમૃદ્ધતાની, કવચિત સામ્યભક્તિ કે દેશીકરણી આવામાંની આસ-પાસ પ્રદક્ષિણા કર્યા કરતા એમનાં કાળ્યા ભાવની કિતવ્યતા અને સરસતાને કારણે, સ્પષ્ટ અને સ્વચ્છ માધુર્યને કારણે, જેવલ્લ અને પ્રાસયોગ્યતાને પણ કારણે વાંચક અવલમ્બ થઈ પડે છે. એમની કવિતા પરને કવિ નાનાસાથે લખિત જ કહ્યું છે કે "હાલિતાના ગુણોમાં જ એમની સીમાઓ રહેલી છે. એમના ભાવનાં ગરજુ સૂરંગ છે, પણ વર્ણનામાં પૂર સમાઈ વિરાગ નથી; એમનો પ્રિય સ્વપ્ન 'વચીર' છે. 'મહા' નથી, વામના અને વિરાટ કલ્પ દેવરૂપ ને પારી સક્તા નથી; એમનું કંઈ 'આણું' છે, ને મા 'ચાણું' છે."

જોકે હવિતાપ્રિય સ્વપ્ન ઉપરથી કવિનો તોલ બાંધવામાં બુલમાય થવાનો સંભવ છે 'મહા' સ્પષ્ટતા કવિયોગ કર્યું છે મહાકવિ વર્ણવના નહિ. હાલિતાનું મુજવવર્ણ્ય એમનો પ્રિય સ્વપ્ન પ્રયોગનો ફાળી રહે છે એ કેવળ થોડાપ્રયોગ છે.

હાલિતાની મર્યાદાને રૂપના આકારે સુદરે એ અર્ચાચીન કવિતા પુરતમમા ફરાંતી છે એમણે કહ્યું છે: 'તેમનું કાળ્ય નાનીગોદી લખિ-તોને સંમિલવાય વ્યથાચિત મોંઘળી, વિમલ અને પુદ્ધિ આપી, તેમાંથી આખો કાળ્ય ગુહ્યર રચવાની શક્તિ બહુ થોડી બતાવે છે.

સ્પષ્ટોને અને તેમના અર્ચાચીન સાંકળવાર સંપાદક અને સમગ્ર દક્ષિ વિનાના એમના કાળ્યાની પંક્તિઓ મનમનેતુ વિભાવના કરાડના મળુકા જેની થયી વાર બની નવ્ય છે. આ અર્ચાચીનની નાંસિજ તેમનાં સાંખ્યા કાળ્યામાં વિશેષ રૂપ છે આને છે." શી સુદરે અને 'શાવરની કથારા' મળે છે. અને હવેના હંદમાં કરેલી કેટલીક સુદર રચનાઓ માટે, બીતોના ઉપાદ માટે અને પંક્તિ સ્પષ્ટ કે ચિત્રના વેપક્તિ માધુર્ય માટે સુદરે લખિત પ્રત્યે માન-ભાવ ભક્ત કર્યા જ છે; અને કહ્યું છે કે 'ઇત્તનનું દર્શન કે સર્વેક કલ્પનાભજ્ય આજે કોણથી તેઓ વિષયની આસવાસ લખિતાનું અતિસાધ્યમિત્યુ હંદે કર્યા કરે છે, એમ છતાં તેમનામાં સાચો પ્રેરણાનું ગ્રંથ દાર કાકવાર સાચેસાચ બેધી આવેલું છે અને તેમાંથી... મત્વના સાચા ગપરીતામાં, કલ્પનાની સાચી રમુક બતા-વનાં તેમજ દર્શનની કંઈ આવી કરવનાં કાળ્યા પ્રકરવાં છે."

પણ અર્ચાચીન છતા કવિ નાનાંસાથે આજની યીસ વર્ષ પર રંગને વિષે કહ્યું હતુ તે સાચું જ હતું કે, 'હાલિતાનાં કાળ્યા મુજ-સાતે સારકાર્ય' છે ને સારકાર્ય, ક રમુકે તેમાં ગુન્દરાતને પ્રખત ગુહ્યભાવ, સમગ્રતા, સાલિત્ય ને કાક છે. —વસંત સુદ

આંદામાન દાપુઓ

'કાળા પાળીની સજ' સાથે જેનું નામ સંસ્થાએલું છે તે, આંદા-માન દાપુના હમણા અખબારને પાઠે મળકલા છે. બંગાળના અખબારમાં આરોરે બહી હમર મારસ કહેલા વિરવાર મશ-વતા બસોથી થે વધુ બેઠાના અંસમુદ્ધ બિરલા, ફાંસગિત્રા નાં એવા બીજા ઘનપતિનાંને એ દાપુની કુદરની સમૃદ્ધિને વિકસાવવાની કામગીરીના બિગિતે વેળાયા છે

કલકત્તા તેમજ મદ્રાસથી લમ્બત સરખે જ અતરે—૭૫૦ માર્ચ દુર આરોરે આ વરક માર્દે લાંબી આદામાનની બેઠાપટ્ટી છે. પુરસાણથી હિંદને પરિનિત છે. આદામાનના પારીમાં બહી લીધેલા વેપારીઓને પાટલિયુતના સમ્રાટ અરીસ પારી કેટલી ફરિયાદનું વળુને કામગીરીના પડિત ક્રિયેન્દ્રે આપ્યું છે. હંમુની પહેલી સરીમાં તેા સીવ અને બપાન પણ એ દાપુએથી પારિચિત હતા ને તેને 'સેમ તો મોંઘ' તથા 'હાડુમાન' (અમીતીઓને પ્રેરે) નામથી બોળવાતા. દસમી સરીમાં નસિજ દિલા સમન્દ્ર થે, હવે પહેલાંને એ દાપુએ પર નીકરકાંસે મોઝેલી પોતાનો અધિકાર ગમાયેલો. તેણે તેને 'અણકિ બેર' સરીએ બોળાવેલો. ૧૬મી સરીમાં ફાંન-યાની મુગરફરી કરનાર પાઠેનાર સાહસિક મોઝે પાંડોરો, આપ-માન દાપુએલત રહેવરસીએ દુર જવાંસ સારકાર્ય જુગલ ન્ધાવરી નજાનેને લુધી સેનાર આગિલા હોવાનું વળુને આપ્યું છે.

છ. સ. ૧૮૫૮ના હિંદ અધિવા તામને કમને રૂપે ત્યારથી આંદામાનને અપરાધીઓની એક વસાહત બનાવવાનું સાર થયું. એ 'અપરાધીઓ'માં પોતાની માલુમગિની રેવનજના મારે મંડેલા અને વચેલા અંદેસ રાખ્યેમીયા પણ હતા. હી. સ. ૧૮૫૭ના બંગ-વારમા બંગેએ સાચે મંડેલા સમગ્ર ૨૦૦ હિંદીઓને પદલપહેલા ટા. વોકરની બિરવાની નીચે રવાં લઈ ભરવામાં આવ્યો. ૧૮૬૪મા એ 'અપરાધીઓ'ની સંખ્યા ૬૦૦૦ થઈ. અને પછી તો ફરક ને બુસકે વધતી જ ગઈ. અથેજ દક્ષિણ સાચે મ ગુહું કેમકાર દરેકોએ એ દરકમકારમાં પદલપવાનું ચાહ્યું થયું અને અરકમારની જત-નાઓથી શાસીને જ રોરઅકીયે ૪ ૧૮૭૨માં જોઈ મેયે નું ખૂન કરું નીર સાચકરે લખેલી 'મારી જન્મકીય' નામની રીતિલ આરાપુની પ્રતો એક મદરતનો દસ્તાવેજ પુરાવે બની રહી છે મદ્રાસની (એપ્રિલ ૧૪૭૦) ૧૧૨

મોપલાઓ નજીબીન કદાવરદારી સરકારથી માણસોનાં તેમજ બજારના નવજવાન વિશ્લેષણથીનાં અધિક આંદામાનની બધી પર નેરમતા છે. આ રીતે દિલ્લી આગ્રાની ગળવળ સાથે આંદામાનની વધારી પણ સંકળાઈલી રહી છે.

૧૯૪૨માં આંદામાન રાષ્ટ્રીય બંધાવને કળેને પદયા ત્યારે નેની વસતિ ૧૬૦૦૦ની હતી, જેમાં પોલીસબાગ માલ અપરાધીઓનો હતો. મેતાલ સુબાયન્ડ્ર ગોલ્ડ એ રાષ્ટ્રીય પર દિલ્લી દક્ષિણ રજા પીને તેમને 'સ્ટ્રીટ શીટ' (શીટીંગના રાષ્ટ્રીય) નું નામ આપેલું.

બરફરી બુદ્ધિની દ્રષ્ટિ આ બંધો રાષ્ટ્રીયને રથાન અમલનું છે. બંધાવના કવચસરમાં, મધ્યમે બજારનાં દિલ્લી, એકપર એકદાસ અને બીજી બાજુએ જાહેર, એક વિવિધ કિનારાની નિગેહવાની કરતું એ જરફરી પાણી દિલ્લી મહાસાગરના કાંઠા દેખાઈ અમલનું મધ્યકલ-રહેલું. જવાબામુખીના ચિત્તેવાળા રૂંચરેથી આમલિત 'નેના બટકાજ કિનારે અનેક કુદરતી સુગંધિત બારોંઆ અને કવ-પાશી સ્વચરમાદો બની રહે છે, બજારનાં આબોદવા વિષયક સંશો-પના કરવા તેમજ આ પાણી દિલ્લી જવાબોને સારર એમિકો વીકેની વાટીચ આપવા માટે આંદામાન એક આદર્શ રથજ બની રાં તેમ છે ત્યાંનાં જંગલોવાળી બંધી પ્રમાણમાં બાધકામના બપમાં આવી રહે નેનાં મુજ તથા બીજા કાદા મળી રાં છે. બંધો મગીના કુટીબના વિકાસની પણ સુદરન છે આમ કરીને રાં લીવર નેજાને કટીબ સારા પ્રમાણમાં બીકીની રાકાય આ તથા બાજીવેરની પણ અદી બાકોની નિપજ છે દિલ્લી રાષ્ટ્રીય અંબવરમા આયો-જનમાં આંદ માન આજકારકાળી ફાંમે આપી રાં તેમ છે.

આ નિષ્કર્ષમાં, અનેક રાંદીદોની યુગરરમુતિ ધરાવતા તથા અનેક બેવતલોની બંધિય કિયાઓના આસી થયા આ સમુદ્ર યા-પુઓ આજે મુકીપાટીઆ સાથે સરકારે રહેલા 'રોહો' સમગ્ર રાષ્ટ્ર-ના હિતમાં વાળી મળી રાકાય નહિ. આવી જગર રાષ્ટ્રીય અ-માનતને આવી રીતે મુકીપાટીઆના કાંઠામાં જવા દેવાય નહિ. જે કાંથી સમુદ્રિ પરદિલ્લી કે પુર્વે મુકીદારોની આંબ કરી છે એ સમુદ્રિ પરદિલ્લી સરકારે બંધે ત્યાં કલોંગો બેસા કરવા નેજાં છે.

ચીવનપ્રાપ્તિ

માનવીના આયુષ્યની અવધી કેટલી જ સાક્ષિમાં બાપું છે કે જ્ઞાતયુર્વે પુરવઃ II આયુષ્યના આચાર્ય સરક અને સુકુને તે મા-નવીન આયુષ્ય આકરો પય સુધીનું કળેનું છે 'વલ્ટરેંડ એ આયુ-મવાદિ જમુકી પય પયેતની કળે છે. બ્લન (Bluffin) નાના ફેચ નિસારીસાઈની સિક્કાત તારંગા છે કે દરેક પ્રાણી, પશુ, મા-નવ અને વનરપતિને આગાન્યદીને પુષ્ટ કળેને પદોંગિમાં નેજાં વયે થાય તેના કરતાં પાચ કે ૭ ગણ તેનું આયુષ્ય દર્શા રાં. આ દિસામે માણસનાં હાટકાં ૨૦થી ૨૫ વર્ષની રમર સુધી સંવર્ધન માગમાં દોષ છે, તે માનવીનું આયુષ્ય ૧૨૦થી ૧૫૦ વર્ષ સુધીનું મળી રાકાય. વધુ વંદમાન યુગમાં તે ૫૦ વર્ષની રમર સુધીમાં માનવીના આયુષી અવધે આવી પદોંગિની દોષ છે.

આગ્રાના જમાનામાં માનવી કાંનું આયુષ્ય બેાજવતા બંધા તે સળજ પુરાવા મળી આવે છે, વધુ વંદમાન યુગમાં અગ્રેતા, અગ્રાન્ય ને પોપલ્લીના બેાસક, સ્નાંતેતુના કવર બારે બોલે, પુરાવા આગ્રા ને બોમોંલિનો અગ્રાજ, તેમજ બેાં અનેક બોલ મરજીસર માનવીનું આયુષ્યપ્રમાણ ધરી રાં છે. ને પદોંગિ પરકો મરજીસર જે ને બાકો મુજ પામે છે ને કેબીરી દર્શીજ છે.

માનવીમાનનું પ્રાણજીવ દેખી દેવાય છે અને તે મુજ પામે છે. પદોંગિ કે બોડા મરજી ને બાગમીન નથી, વધુ પુકધારીમાં છે એ પશ્ચિમ દેશોમાં વિજ્ઞાનના પ્રચાર અને પ્રગતિથી પશ્ચિમ આયુષ્યપ્રમાણના આંકે કે પદયા આંકે પુરવાર મળે રાં છે. સીંગ અને પાંતરની જગતસરક રોડાંથી પણ આયુષ્યપ્રમાણ વાટી રાં છે.

આ જમાનાના માનવી પદોંગિ રાંબેના બેાજ કેમ મળે પદે રાં અને નેના સાગનાં શી રીતે કરવે તેના બીજવરમયો અબાંડે એકેસા-દર બોમોંગોસેસ (Bogomolets) નામના વિજ્ઞાન-ગ્રીસ વર્ષે પયેત સનન કર્યા એના પશ્ચિમને તે માનવીને રાંબા-ન્યા અને જુદાવરમા આબુનારા શારીરિક ફેરફારે બધી કલવા રાં અને કીપુ બંનેના શરીરને ફરી ચીવનપ્રાપ્તિ કરાને તથા છબન-મયોદા પદારે તેણે દવા વધુ રોધી મળ્યા છે.

રેના વરસની કળેને પદોંગિના ત્રોસ દબર જેટલા પદાંનાં રાં રીસાના નિરીક્ષન પછી બોમોંગોસેસનું કળેનું બેાજ કે ક નેના રાં રીસાં સંધીચક તેનું આ (કનેક્ટિવ ટિશ્યુ) શારી અવરથામાં રહેલ દોષ છે, તે કાણુ છપી રાં છે. એ સંધીચક તેનું આ શરીરની અંદરના અવરથે (માન આનર નેમજ બાહ્ય અંતર રૂપે પમરબેસ દોષ છે. વધી કોહીમાંનું પાંપખતરક કોષોને આપવાનું અને ત્યાં જેર બંધાર લ વધાનું કાર્ય વધુ આ સંધીચક તેનું આ જ કરનાં દોષ છે બાસ કરને બંધાર, હાટકાના માવા તથા બીજા અવરથોમાં આ તેનું આ વિષુવ પ્રમાણમાં વધારામાં દોષ છે.

બોમોંગોસેસનું પારખું છે કે કોહી અને કોષા જમ્મે આવેસ આ સંધીચક તેનું આની તીવાકમથી શરીરને યુવાન રાંબંધાર અને દરનેના સાગનાં દરારે દેહસાંધીચક (પોષી-મેગિકલ) કિયામે કદબવની દોષ છે. આ તેનું અમદોમાં કોષોનું જેર જવા થતાં તેમનું કિયામકિ દબાવા માટે છે અને તેથી તેમની ઢાર કોષોને વર પોષણ મળતુ નથી નેમજ રોષોનું જેર વરવા પ્રમાણમાં બંધારનીચક જતુ નથી અને આમ સંધીચક તેનું અમદો બંધાર દેહમાં રોષામાં થયા કે જુદાવરથાના ચિદ્ધો રાં થવા માટે છે.

પ્રયોગો વરથી તેને સમનવું છે કે આ સંધીચકનું નામે કેમને બેની દવા રોષાથ ને તે નામે થાય, કે મેને પુર્વે પામણ મળે રોષાને સાગનાં કાય ને મુજકોષોને આને છબં કે થો નાંદાઈ નવ

રમિયાના બીવ જનનીચર આપે અંસવેરોંગેન્ટ આરો કોષ અને તેનાં કોષમાં આગેમોંગોસેસ અને તેના માહ આપીને સંધીચક નતુમવદ કોષોને કેમનવ આપે તેવા દબવની રોષક કરત બના. ઈ ય ૧૯૪૪માં સાહ વધેના બોમોંગોસેસને ચીવનપ્રાપ્તિ કરાવે તથા આયુ મયોદા લેવાયે તેના કળવની રોષક નેવનું કરી. નેન નામ અંસરોંગેસીયર ગાયરોસેસીકેટ સીરમ (દેહમાં A C S. છે. યુવાન માણસોનાં રોષાનાં બંધાર અને હાટકાના માવામાંથી દવા બનાવવામાં આવી છે.

આ દવાને હોસિયરકોમાં કેપાચ થવા માંડેલા છે. તેના પદાર્થ જન્ટ પ્રેગર (કોહીનું દબાવું), જન્ટર, જ્ઞાનતવ અને મજનન બળજામ કળેને દરદોમાં સંધીચકને આરો મળે છે. બોમોંગોસેસનું વધે કે ૬૦ કે ૭૦ વર્ષેના માનવીને ને બુરાન દોષે નેજાં. દબ્બ ને નેજાં આયુષી અવધી જ અંધા વરની પદેવાય બીજાં દરદોની મેટ રજરવાની પણ દવા થઈ રાં છે.

કાનના રોગ અને તેના ઉપચાર

કાનમાં ચૂસકા ગારે તેને કહ્યું શું કહે છે. કાનમાં જુદાજુદા અવાજ સાંધ તેને કહ્યું શું કહે છે. કહ્યું નાદમાં વાંસળી જેવા અવાજ સંભળાય તો તેને કહ્યું શું કહે છે. કાનની સંભળવાની શક્તિ ઘટી રહે તેને બહિરતા-બહેરાશ કહેવાય છે કાનમાં મેલ નથી તો તે કહ્યું શું કહેવાય છે. જુદાજુદાં કારણોથી કાનમાં પાક થઈને પડે પડેના ગારે તો તે રોગને કહ્યું શું કહે છે. કાનમાં પાણી ભરાઈ રહે, ચમડાં થાય કે ફેડાલીએ થઈને તે પાકે તો પાકને સાધ થાય છે. ફેડાલી વાર કાનમાં ચૂસકા થયે—ફૂગિયા પડે છે. આ રોગને ફૂગિ-કહ્યું કહે છે. કાનમાં પાણી કે અન્ય દ્રાવ્ય થાય તો તેને કાઢી ના-ખવાની જરૂર પડે છે. તે કહ્યું શું નથી, પરંતુ તેના ઉપચાર કરવા પડતા હોવાથી તેના પછી કહ્યું શું સમાવેશ થાય શકે. આટલે કહ્યું શું સામાન્ય પરિચય છે. હવે તેમની ચિકિત્સા જોઈએ.

કહ્યું શું અવાજ ચૂસકામાં ગરમ રહેવાથી કહે છે. બીજી, ઘંટોરો. બેરડો વગેરે વાતનાશક વનસ્પતિઓનાં પાનને પાણીમાં લૂકાળીને તે પાણીની વરાળ કાનમાં પહોંચાડવાથી રોક થઈ રહે છે. બહારના પાનમાં અગર પાંદડાં આપીને પણ વરાળના રોક આપી શકાય. દવાનાં અગર ગરમ દીપાં કાનની પીડાને શામાવે છે. કાનમાં ઓપણે આ પ્રમાણે છે: (૧) લસણ, આદુ, સરખે, મૂળો, ફેળ, —આમાંના કોઈના પછી રસ જરા અગર કરીને કાનમાં નાખવે. (૨) ગાય, બેસ, બકરી, ચેટી, ગધડું, હાંટ, ઘોડા અને હાથી આ આક પ્રાણીઓનું મૂત્ર અપહન કરવાય છે. એમાંના કોઈનું પણ મૂત્ર જરા અગર કરીને કાનમાં દીપાં પાડવા. (૩) આકાંનાં પાકાં જાન હથેર સહેજ ધી ચોપડીને દેવતા ઉપર રોપી લેવાં. પછી ની-રસ કાઢવો. આ રસના દીપાં કાનની વેદનાને શામાવે છે. (૪) અગર તેલનાં દીપાં પણ શુદ્ધકારક છે, પણ ઓષધ સાથે તે વધારે અસરકારક છે તેના યોગ ઉપચાર આ રીતે:

(૧) આકાંને રસ, ગાંધ, સિંધ અને તેલનું મિશ્રણ ગરમ કરીને કાનમાં નાખવું. (૨) દાંધ, ખાણ અને ચકું સરખે સાથે ચૂર્ણ કરી, તેમાંથી ૧ તોલા ચૂર્ણ, ૪ તોલા સર્પસિંચું તેલ અને ૧૧ તોલા પાણી લેવું. એ ત્રણેનું મિશ્રણ કરીને તરેલીમાં નાખી ચૂસા ઉપર ચડાવવું પાણી બળીને માત્ર તેલ રહે ત્યારે ઉઘારી લઈને ગાળી લેવું. એનાં દીપાં કાનની વેદનાને શાંત કરે છે. (૩) બીજી, અરણી વગેરે પંચમૂળનાં કાદ ઉપર વજ્ર બીટી તેની ઉપર તેલનું સ્ત્રીચન કરવું. પછી એક ઉઘોથી લાકડાને સળાવવું. એમાંથી જે તેલ ટપકે તેનો સંગ્રહ કરવો. આ તેલને દીપિકા તેલ કહે છે. તે કાનની વેદ-નામાં દીપાં નાખવા માટે વાપરવું. (૪) તેલિયા દેવદારનું આજ પ્રમાણે પાંદડું દીપિકાતેલ પણ પીડામારક છે.

કાનમાં અવાજ યતા હોય તો ફરેજ સર્પસિંચા તેલના દીપાં કાનમાં નાખવા કર્યાં. તેના પર ઉપર જણાવેલા કહ્યું શુંના ઉપચાર પણ કરી શકાય છે.

બહેરાશ-બહિરતા માટે બિલ્વતેલ પ્રસિદ્ધ છે. તેની બનાવટ સરળ છે: એક તોલા કમળાં બીજાંને ગોમૂત્રવા પીસી નાખીને તેમને અધોજ સરસનું તેલ, બે રોસ બકરીનું કદ અને બે રોસ પાણીનું ચૂસા ઉપર લૂકાળવાં. પાણી બળીને માત્ર તેલ રહે ત્યારે ઉઘારી જઈને ગાળી લેવું. તેનાં દીપાં કાનમાં ફરેજ એ વખત નાખવા કર્યાં. એમાંના કોઈના દીપાંમાં તેલ પાડાળીને તેનો પણ બહેરાશ માટે પ્રયોગ કરવો.

કાનના પાકમાં રસીવાળાં ગુમડાંના જેવી જ ક્રિયા કરવાની છે. (૧) બળી પાનના રસમાં પકવેલું તેલ કાનમાં નાખવું; અથવા

(૨) ગંધક અને હળદરનું સરખે સાથે કરેલું ચૂર્ણ ૧ તોલા તથા સર્પસિંચું તેલ ૮ તોલા અને ધંતુરાનો રસ ૮ તોલા આ ત્રણેને મે-કત કરી તેલ ગાળી રહે ત્યાં સુધી ચૂસા ઉપર ગરમ કરવું. બીજા કાનનો પાક પણ એનાં દીપાં નાખવાથી મટે છે.

પણ પર આવતું હોય તો લીંગા, તુલસી, મૂળો, કરિયાણું, આમાંના કોઈ ઓપણને ઉકાળે કાન આડે કરવા માટે લેવો. સળી ઉપર ૪ લવેડીને તેમાંથી પડેને લૂકાળી નાખવું. ત્યાર બાદ ચમળાં છુમગો કાનમાં જવા દેવો. એવટે ઘંટોનાં દીપાં નાખવાં. આ પ્રમાણે કરવાથી કહ્યું શુંમાં જરૂર ફેરવા થાય છે. ગૂગળનો ધૂપ વેદના-શાક અને બુંદન પણ છે. કાનની કુર્ચીને તે દૂર કરે છે.

જળને—હસાતનાં પાનનો રસ કાનમાં પર ઉપર ગૂગલકારક છે. રસવંતીને સ્ત્રીના ધાવણમાં ધસીને તેમાં મધ મેળવીને તેનાં દીપાં પાડવાથી લાથા વખતનો કહ્યું શું પણ બંધ થાય છે, એમ સુભવું કહે છે. રસવંતીમાં મધ જેળવીને કરેલાં દીપાં અસરકારક ગાદ્ય પડયાં છે. એ દીપાં પાડી શકાય તેટલા માટે થોડું પાણી ઉમેરવું: આંબો, બંબુ, વડને ગુહડાનાં કમળાં પાનનો ઉકાળો કરી તેમાં સિંધ કરવું તેલ કહ્યું શુંને રોકે છે. તેલ તેવાર કરવાની રીત ઉપર મુજબ લોખ, રસવંતી અને રાગનાં ચૂર્ણને પૂણ ખારીક કરીને બંગળી વતી કાનમાં ફૂંચી આપવું. હોડા પ્રજોમાં આ રીત અજમાવાય છે. કાનના કમળાં વધુ તે ફાંટા આપવી.

કાનમાં મેલ હોય તો ફરેજ તેલનાં દીપાં નાખવા. યોગ્ય દિવસ પછી પાણીની વરાળને બંગળી દ્વારા કાનમાં પહોંચાડીને રોક કરવો. આ રીતે પીમળિયા મેલને સળીથી અથવા બંગળીથી ચૂસીને કાઢી લેવો.

કાનમાં પાણી ભરાઈ રહે તો તે વખતે તેલ અને પાણીને દા-વથી પૂજા ગરમીને તેનાં દીપાં કાનમાં નાખવાં, અથવા બંગળીથી પાણી ચૂસી લેવું કાન નીચે રાખીને માથાને હાથ વતી ઠોકવાથી પણ યશસ્વી પાણી બહાર આવી નથી.

અન્ય કાનમાં પેસી ગયું હોય તો ખોડાનું પાણી નાખવું. તેથી તે મરી જશે પછી સળીથી, કે બંગળીથી ચૂસીને તેને કાઢી નાખવું. કાનમાં ફૂગ પડે ત્યારે (૧) ભોરીઓનાં પાકાં ફળના છુમગી આપવાથી આશા થાય છે. કાંતના ફૂગિયાં પણ આ ધૂણી આ-પવામાં આવે છે. (૨) ગોમૂત્રમાં હરતાલ પીસીને તેનાં દીપાં ના-ખવા; અથવા હરતાલ, સર્પસિંચું તેલ અને ગોમૂત્રને લૂકાળીને માત્ર તેલ રહે ત્યારે ઉઘારી લઈને તે તેલનાં દીપાં નાખવાં.

(પાટળ અથવા શુદ્ધ પત્રિકા) —વેલ કુલાશાક ગધુરબાદ પટેલ

દિમાલયના દિગ્મની શાસ્ત્રીય આંકડો

દિગ્મની નવસરખિતો ખ્યાલ આપવા માટે દિગ્મની સરકાર તરફથી દેક વખતમાં જ દિમાલયના દિગ્મની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આંકડો કરવામાં આવેલો. એ દિશામાં પ્રાથમિક પગલાં તરીકે 'મ સેન્ટ્રલ વાંચરેલ્ડ ઇન્સ્ટિટ્યુશન ઓફ નેવિગેશન કમિશન' અને દિગ્મની અવધારાશીય પાટો, બંને ગળીને દિમાલય પ્રદેશમાં દિગ્મની તપાસ કરવા માટે સંરોધનમાંથી કોઈ એક કોષ્ટક છે. આ કામ માટે દિગ્મનીને તાલીમ આપવા સરકારે અમેરિકાના આંતરરાષ્ટ્રીય દિગ્મનિરીક્ષણ-અંદજના પ્રમુખ ડૉ. એ. ઇ. ચર્ચને આમંત્રણ આપ્યું છે.

દિગ્મનિરીક્ષણમાં અગત્યની બાબત એ છે કે દિમાલયના કાદ્ય પ્રદેશમાં કેટલો બરફ જમા થયો છે તેનો અંદાજ કાઢવો. આ દિગ્મની પદ્ધતિ ઇંગ્લેન્ડના દિગ્મનિરીક્ષણ નરીઓને દિમાલયના આ ઉદારી ભંડારમાંથી કેટલો લાભ મળવાનો સંભવ છે તેનો અંદાજ કાઢી શકે. દિમાલયમાં જમા થયેલો બરફ રૂપે જળનો ભંડાર બની પડ્યો.

સ્વામી શ્રી માધવાનંદજી મહારાજનો યોગવિદ્યાનો એક દૈવી ચમત્કાર

જોધપુર, તા. ૧૨મી એપ્રિલ

ભારતવર્ષ અનંતકાળથી તેના આધ્યાત્મિક અને યોગવિદ્યા માટે વિશ્વભરમાં પ્રસિદ્ધ છે. આજના પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના ભૌતિક વિદ્યાના સમયમાં એ વિદ્યાના અસ્તિત્વને ઘણાઓ ભૂલી ગયા છે. એ સંસ્કૃતિની વિદ્યા કેટલી પ્રગળ હતી તેની એક જીવંત ઘટના આધ્યાત્મભવાદ અને યોગવિદ્યામાં ન માનનારાઓ માટે રાજપૂતાનાના લોકપ્રિય અને ગુરુશ્રી સ્વામીજી શ્રી માધવાનંદજીના દૈવી ચમત્કાર પરથી જાણી છે. સ્વામીજી ઉત્તર હિંદ વગેરે જાગૃતી જનતા અને જોધપુર, ઇંડર વગેરે મોટા રાજકુટુંબોમાં ભારે માન અને પ્રેમથી પૂજાય છે.

થોડા જ દિવસો પડની આ વાત છે. સ્વામીજી શ્રી માધવાનંદજીએ યોગવિદ્યાનો એક દૈવી ચમત્કાર કરી જતાવ્યો છે. આજે એ વાતે અનેક રાજકુટુંબો અને જોધપુરની જનતામાં ભારે રસ પેદા કરી દીધો છે.

જોધપુરના પુરાતન કિલ્લામાં અમુક રથજો જમીનમાં થોડાક ઉંડાણમાં અમુક વસ્તુઓ છે એમ સ્વામીજીએ યોગવિદ્યાનો પરચો ભેવા મળેલી મેદની સમક્ષ બહેર કંઈ હતું.

સ્વામીજીની આ બહેરાત વળતે જોધપુરના યુવરાજશ્રી બડા મહારાજ કુમારસાહેબ પણ હાજર હતા.

સ્વામીજીના જણાવ્યા પ્રમાણે કિલ્લાના જૂના મહેલોમાં જોદકામ કરતાં દરેકેદરેક ચીજો જણાવેલી ઉંડાઈમાંથી મળી આવી હતી. જેમાં જૂનાં ઘરેણાં, કંપડાં, નાળિયેર વગેરે વસ્તુઓ હતી. આ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થવાથી જોધપુરની અનિહાસિક સમય પરની સંસ્કૃતિ પર ભારે પ્રકાશ પણ પડ્યો છે.

સ્વામીશ્રી માધવાનંદજી મહારાજ દૈવી ભુવન, રાતાનાડાં (જોધપુર)

સ્વામીજીની આ યોગવિદ્યાનાં ચમત્કારનો પ્રજાવ ખુદ જોધપુર રાજકુટુંબ પર પડ્યો છે.

જોધપુરના યુવરાજ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિવાળા વાતાવરણમાં ઉછેરાયા હોઈ સ્વામીજીના કહેવા પ્રત્યે પ્રથમ વિશ્વાસ જોડો ન હતો પણ જાણી ચીજો જણાવ્યા પ્રમાણે મળી જતાં યોગવિદ્યાના અસ્તિત્વનો કુમારશ્રીએ તુરંતજ સ્વીકાર કર્યો હતો.

કુમારકાર્યાલયલિમિટેડ

સાહિત્ય કલા અને વિજ્ઞાનના, તથા સંસ્કારપોષક સમસ્ત જ્ઞાનસામાન્યના પ્રચાર, પોષણ અને વિકાસના

ઉદ્દેશથી સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થા

ફોને, મૂળ 'કુમારકાર્યાલય' તરીકેની તેની બે સ્થાની ઉચ્ચવર્ણ કારકીર્દિ પછી તેના બંધોળા વિકાસ અર્થે તેના સંસ્થાપક, વિખ્યાત કલાકાર શ્રી રવિ-ચંદ્ર રાવળ પાસેથી બેંક ઓફ કંપનીઝ બરીરી કંપ્યુટ્ર નામે સંચાલિત છે.

જ

ચુકરે કરેલી ધાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ)

દરેક રૂ. ૨૦નો એક એવા ૫,૦૦૦ શેરના વહેંચણેથી

બહાર કાઢેલી ધાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦

બરાએલી ધાપણ રૂ. ૩૧,૨૦૦

જ

ડાયરેક્ટરોનું બોર્ડ

શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ મોતીલાલ દીવાનજી બી.એ (ચેરમેન)
(મેંબી, ગુજરાત સહિત્ય સભા અમદાવાદ)

શ્રી રવિચંદ્ર મહાશંકર રાવળ
(કલાકાર, કુમાર કાર્યાલયના સંસ્થાપક અને 'કુમાર'ના આલ નંબી)

શ્રી મહેન્દ્ર શાન્તિલાલ મંબળદાસ
(વેપારી, બહાંગીર વગીલ ગ્રુપની મીલોના સહ-સંચાલક)

શ્રી બાબુરાવ કેશવલાલ મહેતા
બી.એ., એલ.એલ. બી., એડવોકેટ

શ્રી હરિનારાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય
(સંસ્કૃત અને વસ્તુજ્ઞાનના ક્ષેત્રે અગ્રણી-ગુજરાત અભિવિદ્યાલય, ગુજ-રાત વિદ્યાપીઠ; પ્રકૃતિવિદ્ અને 'પ્રકૃતિ'ના તરી; મતી 'ગુજરાત પ્રકૃતિમંડળ'; અહિંસાનલ અસિરવંદ સેકેટરી-મિલિટીનાઈ એક્સાઈમિશન અમદાવાદ)

શ્રી બાલુભાઈ-રાવત (મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર)
(પંચકાર અને પ્રકાશક; તંત્રી 'કુમાર')

શેર બરવાઈ બંધનારાઓએ 'કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૨. રાવપુર અમદાવાદ'
એ રથબેથી દારૂ ગણાવવાં
(આ માત્ર નહિસત છે; પ્રોટેક્ટર નહિ.)

(નવાં હિંદી પત્રમિત્રો અનુ. ૫. ૧૦૩થી)
(૧૯૨) જે. એ. અમરેસ, મૅટ્રિકેશન, હૅરિસ હાઈસ્કૂલ, પાલીતાણા; (૧૯૩) મીરાંમિતર. આસ, મંગલ જુવન, મોરબી; (૧૯૪) અનંત ર. આસ, પો. બો. નં. ૭૪૧૬૭૭ના-૧; (૧૯૫) હનુશાહ, પો. બો. નં. ૧૪૧, અમદાવાદ; (૧૯૬) સચિદાન્ત વેલાભાઈ શાહ, મુ. પ્રીયાવ, ને. ડાંગરવા, તા. કઠી; (૧૯૭) કેચાઅલી એચ. સેવદ, સેવદવાડી, પેટલાદ; (૧૯૮) ચન્ડવદન બદે, મારફત ડૉ. અંબાસાકર અંત, ભદ્ર ૬૬૨ કૃષ્ણનગર, ભાવનગર; (૧૯૯) તરંગકુમ. ર ના. ત્રિવેદી, હરિવાળા પ્લોટ નં. ૧, માલેક-પાલી, રેડસેનડોલ, ભાવનગર; (૨૦૦) રસિક એસ. પરમાર, ટેકરીગોળ, કરગસદ; (૨૦૧) નલિન ચંદુલાલ શાહ, ચંદુલાલ ઓડાલાલ શાહ મારફત, ૩૧૧ સેક્ટર હરેકેડોલ, પહેલો માળો, મુંબાઈ-૪; (૨૦૨) કૃષ્ણકાન્ત ભો-ગીલાલ શાહ, ભોમીલાલ માલુકલાલ શાહ મારફત, કાનલ મંદીરાન, સેન્ટર હરેકેડોલ, ૧ લો માળો, મુંબાઈ-૪; (૨૦૩) ઈશ્વરચંદ્ર બેન. ત્રિસ્તી, તુલસીવાડી, મહામગ દ્વારમગિનસ પાસે, મુંબાઈ-૧૦; (૨૦૪) રમણિલાલ હરિશંકર દેવે, C/o સાકેષ ઇન્ડિયા સર્કલ ઇન્ડોર્ટિંગ, ૭ બી.ઓ.ડેવે, મદ્રાસ; (૨૦૫) કુમારસિંહ દાશકાલા નયગાંધી, પો. ૬, ગો.તે. મદ્રાસ; (૨૦૬) ગાંધી-કમળ; (૨૦૭) મણિલાલ પી. પટેલ, આર્ટિસ્ટ, કારકુન ચાલ, પીલાઈ ગંજ, મહેસાણા; (૨૦૮) નરવર બની, તખ્તેશ્વર પહોલ, ભાવનગર; (૨૦૯) મિસ રેખના આર. પંડયા, મુંદરિયાની ગોળ, ખંભોલ; (૨૧૦) નર્મનીલાલ અંબાલાલ, મુ. નેટાણા-નાયા મહેસાણા.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ
કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ
રાવપુર-અમદાવાદ

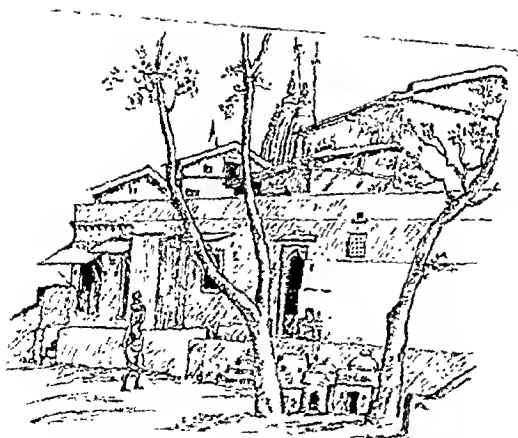

उपरा: प्रभाषन (गो. वि. २), नीति: कर्मज दुःखानाम् विनाशो नाम - कलापः यो व्यापक व्यापक (लुप्ता-भा गच्छां विनाशो कदापि प्रविशति)

મે ૧૯૪૦
 મેંચાવક - વિશ્વકર્મ સંસ્થા
 ૨૮૧

ગાંધીજીનું મંદિર - રાજકોટ, ગુજરાત રાજ્ય

(પૌંક કસાકારના સૌખ્યવર્ધી)

અભિસારિકા
નિવસર : માનિ શાહ

(‘કુમાર’ના રટના અંકે સુખચિત્ર)

સમય સાથે આગળ ધપતી
અગ્રગણ્ય હિંદી વીમા-સંસ્થા

બાંમબે લાઇફ

એશ્યોરન્સ કંપની લિ.

[સ્થાપિત ૧૯૦૮]

૧૯૪૬નું નવું કામકાજ

મેળવેલું

૩,૮૭,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

ભરપાઇ થયેલું

૩,૨૮,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

૧૯૪૫નું નવું કામકાજ

મેળવેલું. ૩,૧૪,૦૦,૦૦૦

ભરપાઇ થયેલું. . . ૨,૬૬,૦૦,૦૦૦

આ કંપનીએ પ્રીમિયમના

દર હલ્લુ વધાર્યા નથી

તે હકીકત ઉપર ખાસ

ધ્યાન દોરીએ છીએ.

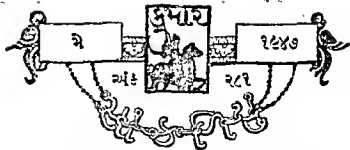
:- ઉપસાગાઓ :-

સ્ટેશન રોડ . . . . . નદીઆદ
રાવપુરા . . . . . વડોદરા

સુર્યકાન્ત બી. શાહ, બી. અ.

આનંદ મેનગર,

કુવારા શ્રામે ગાંધીરોડ, અમદાવાદ

ચિત્રો

નર્મદાતીર્થ મંદિર (રેખાંશ) રસિકલાલ પરીખ ૫૬
અભિસારિકા શાન્તિ શાહ ત્રિંગી મુખ ચિત્ર
બળવેશ્વ (ચીની કલાકૃતિ) હુઆંગ ચુન-પી પાછલા પૂકામાં

કાન્યેશ

પ્રાચીના પિનાકિન કાકેર ૧૧૮
વિજય આરણ્ય રાજેન્દ્ર શાહ ૧૧૮

અરિત્ર

કાલે માફસ અરોહ દર્બ ૧૧૯

વાર્તા

વામખૂનો પ્રેમ (શરદીન્દુ વંછોપાધ્યાય) રમણિક મેધાળી ૧૨૫

લેખો

અદિગ-વિજ્ઞાન [૮](અર્ધેન્દ્રકુમાર ત્રાંગુલી) સી.અપર્ણા ત્રિવેદી ૧૩૦
આપણી વનસ્પતિ-[૩] શુભમદોર નર્મીલાલ દવેરીકર ૧૩૨
સ્વ. હરિદ્રુષ્ બ્યાસ ર. મ. રા. ૧૩૨
પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર [૬] રસ થોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી ૧૩૩
વિષેટનાથ ૧૩૬
સીનગી ચિત્રકળા ૨ ૧૩૮
રોમિસા છવનમાં વિજ્ઞાન-૩ નરસિંહ મૂ. શાહ ૧૩૯
કંસારાનું વિજ્ઞાન બેસીલાલ ગાંધી ૧૪૧

વિભાગે તથા પ્રકાશકો

નવરસ (ચિત્રગોષ્ઠ) ૧૧૭
અચૂનની ગાનવતા (માસિક મનન) રતિલાલ મો. ત્રિવેદી ૧૧૯
Our Friends Abroad-પરદેશી મિત્રોના પત્રો ૧૩૪
સંસારના શહેરો-[૫૬] સાઈગોન ૧૪૦
માધુકરી ૧૪૨
આ માસનું પૃષ્ઠ-[૧૭] કાવર ૧૪૨
વિચયિન 'સી' નટવરલાલ શાહ ૧૪૫
આ માસ છતિદાસમાં ૧૪૫
ઉલ્લેખ પાનું ૧૪૬

પ્રાસંગિકો

કાષ્ઠઆકરિત્રક ક્ષરણે એક મોડેલ ન થયેલ હોય તો 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી
તારીખે બહાર પડે છે. એટલે તે અરસામાં એક ન મળે તો તરત તેની કૃપિયો
કરવી. અકસ્માતે શુભ થયેલા એકોની કૃપિયાહોને, આપારી પાસે નહોતો હોય છે
ત્યાં સુધી તો પહેલાંથી લખવાનો અગે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. પરંતુ એવા શુભ
થયેલા કોઈપણ એકા બરપાઇ કરી આપવાનું કહું બંધન આમારે માથે રહેતું નથી.

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તેનો શુદ્ધ અને પ્રકાશક બસુભાઈ પાંચતલાઈ રાવન,
મુદ્રણ-પ્રકાશનરવાન કુમાર પ્રિન્ટર, કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૪ રાયપુર અમદાવાદ.
વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૭૫૨૨માં ૧૯૬૦-૦૦ અપવાદરિલિમિ. છુટક નકલના બાર આના.

ભદિરેખાવરના સોલ એજન્ટ: પ્રેસર્સ સાયન્ટિફિક પબ્લિશર્સ કંપની,
સેટેલ રોડની આગે માઈસો, અમદાવાદ.

કુમારમાંનાં મુલ્ય લખાણો. ચિત્રો અને ફોટો ઠોપીના છંદથી સજ્જિત છે.

અમલ્ય દાંત !

તમારા દાંતની
રક્ષાકરણ ભલામી છે?

જો તમારો દાંત તે રોગ વધારે પ્રમાણે ચેતવણી આપે છે તો
તે, તમારા દાંતના રક્ષકરણ તો ભલામી બનાવે નહિ. એટલે તમારો
દાંતરક્ષક નિર્ણય સ્વચ્છ દાંત તમારા દાંતને દાંતમાં મુજબ
સારું રહેવાનું રાખે—તમારા દાંતને આપણે આપણે

• તમારા દાંતની રક્ષાકરણ માટે તમારા દાંતરક્ષક
દાંતની રક્ષા રક્ષકરણ દાંતરક્ષક રક્ષક છે.

DR. B. M. GU

D & W. GIBBS LIMITED, LONDON, ENGLAND

સૌંદર્યનો
પ્રભાવ

એજ નીરોગી
ત્વચાનું
ગૌરવ છે

શૈલિનિક સૌંદર્યના આધાર માટે બાંધે રાખણીય ચામડી ઉપર હોય છે અને કદાચ તે દરરોજ ચામડીના સોઢામણી ચામડીનો પ્રતાપ પામી રહે છે. રેક્સોના ક્રમ ચામડી વૃદ્ધરણ રાખે છે, એટલું જ નહિ પણ ચામડીનું સૌંદર્ય વધારવામાં આવે છે, કાલુરંગે તેમાં કેટલી વામનું જોડાય છે ને એન્ટિસેપ્ટિક અને ચામડીને શુદ્ધિ આપનાર તેમાં નહિ વિજ્ઞાનિય મિશ્રણ છે. રેક્સોનાનું ઝડપથી બરપૂર બનતું ઉત્તમ ક્ષીણ આ ચામડીની માનવ કરતાં કેટલીને ચામડીના છિદ્રોમાં ઉંટ લઈ જાય છે અને તેને તાઝગી અને આરામ આપે છે. રેક્સોના, ને કેટલી વામન ઔષધવાળો એક સાત છે તે ચામડીને નીચેથી રાખે છે, તેનું આરોગ્ય વધારે છે અને ચામડીનું સૌંદર્ય ને સોસો વધુ ચાહે છે તે સર્વ છે. પુરૂષ એકો આરોગ્યની સાથે ચામડીની જીવારની અમત્વના સમયે છે તે રેક્સોનાની તાઝગી આપવી અને આરોગ્યવાદ અસરની પ્રસંસા કરે છે આથી યોગ્ય રીતે કદી શકાય કે ને પુરૂષ પરીક્ષા કરે તેઓ માટે રેક્સોના આવશ્યક સાબુ છે.

બાળકો માટે રેક્સોના : બાળકોની અતિ વામન ચામડી ઉપર ખાસ કરીને ગરમી અને અવગણો કદી નીકળે છે, આથી રેક્સોનાનું યુલુભારી, આરામ આપત કીલુ ચામડીની બધી સામાન્ય ફરિયાદોમાંથી દોષાય અવરોધેને રક્ષણ આપે છે.

★ તમારી ચામડી સંભાળવામાં પ્રથમ અસર કરતું રેક્સોનાનું કેટલી એન્ટિસેપ્ટિક, આરામદાયક અને પેશિસ તેમાં ખાસ મિશ્રણ છે.

ત્વચા - આરોગ્ય માટે **રેક્સોના**

શૃંગાર

હિરય

કરુણ

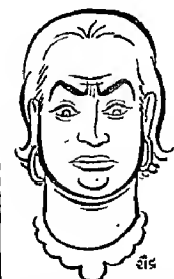
વીર

અદ્ભુત

બીભત્સા

શૌંઢ

ભયાનક

શાંત

નવરસ : કાવ્ય, નાટક, નૃત્ય આદિમાં વેરેલું પરત્વે ચિત્તનો વિકાર થઈને માણસમાં જુદાજુદા પ્રકારના ભાવનો ઉદ્ભવ થાય છે. એ ભાવથી માનવ હૃદયમાં આનંદ, ભય, ક્રોધ આદિ ને અતેકવિધ લાગણીઓના આત્માનેદનો અનુભવ પ્રકટે છે તેના નવ ભાગ પાડી શાસ્ત્રમંદ્રોએ તેને નવ રસ કહ્યા છે. એ નવ રસોનું ને વિરલુલ વિકૃત્ત્વ આ અંકમાં “પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર”ની લેખકાનાના હૃદયમાં આપેલું છે તેને ચહેરાના ભાવમાં વ્યક્ત કરતાં ચિત્રો આ હૃદય આપ્યાં છે, ને એ લેખની સાથે વાંચનાથી સુવિશેષ રસભાષક થશે.

પ્રાર્થના

• ઉપભવિ •

ઓ મુગ્ધ મારાં કરજો રહો વસી
પુખ્તો વિષે જેવી રીતે પરાગ;
પ્રસુમ હૈયે પ્રગટે કહી હસી
પ્રચ્છન્ન આતે સ્વર જેમ રાગ.
પિનાડિનું ઠાકાર

વિજન અરણ્યે

• અનુકૃપ •

એકાદી હું અહીં ?
નહિ.
સત્યાદિ-દુર્ગરામાંદો નેમિત્તરણ આ મહા !
ધરાળા વંચ્યા, આંખા, સાગ ને શીંગળા મળા
આલુને દાકીને બિયાં પ્રક્ષ ન્યાં કાળથી જુના,
વેશીએ વેશીએ જેઠ સંધ્યામાં છે પરસ્પર.
આભર્યાં યે વળી કાઝી દંકાર્ધ છે વસુધરા,
ફર ને કારા ને જીલ્લ અકાળીક વચસ્પતિ
અંગના અંચળા જેવી સોહો છે રંચની ભરી.
આનુનો તાગ ના આંદો; પળોના રંમ આંદોગી
આનતાં કિરજો ફેરો વ્યાપ્યા છે સ્થાનત નેજા.
એકાદી ભગ્યાં જે છે અનિરુદ્ધ જગે, અહીં
વાસુએ ને જની નમ્ર મોંધા દાસતવને અહું
મંદ મંદ ડોં એમાં ભયું હું, રવખમાં લલા
વિચની સાંપડી મળે જનકિમાંદો સિદ્ધિ આ,
મુગ્ધ આનંદની આંખે નિદાણું વચ રિદિંગ.
એકાદી હું અહીં ? નહિ.
એકાદી નો પળે, સોની
મધ્યમાં વસ્યાં તો યે દેવાનો મેળ ના વ્યર્ધી.
મને તો કિંતુ લાંબો છે રૂઝ સાથ અવીનંદો,
અખિંદ સા ઉરમાં જેના વહે છે કલ્પનાં-જન્ય,
અનિદ આદિથી જે છે ને જે છે કાદિ અમુ ...

સર્વ ઇતિવજો દ્રષ્ટા કિંતુ ઇતિ ન જેહને,
મને તો સાથ છે એવા સ્થાનયોગી અતીતનો.
પગલે પગલે દોરે, દાખવે જુમિની કથા :
નાનું આ કરણું કેવું—
ચાકેલી મનકીજની એજો ધોષ હતી વ્યથા,
આજે યે સંસારી જેને— નતે આનંદ પાગલ !
ને જે પેલી શિખા જેની શોભા છે સર્વત્યાગની,
સ્થાનત હૈયે ઝીંધ્યાં જેણે
શિખાના નિરંદે વ્યગ્ર સમનાં નેજના જલ.
આ મુદા, જલુતાની વ્યા કરી છે રજ યોગમ,
બળમાંથી પૂર્ણ, છે ભેજ, અંધારાં છે અવાવર.
એકદા આંદોથી કીડી, યરના ધૂમ્રની શિખા
વ્યાપતીની દિગ્ગતમાં, પોતાના અંધમાં ભરી
રેલાવ્યો તો જગે જેણે સર્વ કલ્પાલુનો ધ્વનિ.
ચરણે ચરણે ન્યાળું યુગના યુગ; આખરી
પંચવાઈ તણી સુણું માથા વીરવની ભરી,
કેશનાં ધસતાં જેણે રોષ્યા પૂર નિધર્મનાં.
નાગવું રહેલ ના તેને પામ્યો :
એકાદી હું નહિ.
દુરથી જે જુએ તેને પોતાની યોદિની પડે
આકર્ષે, આવનારાને કાળે ધારી લાવાવદ
કાળનું રૂપ ને ડારે, તેવું યે ધોર કાનન
મને તો દાખવે સંધે જન્યો સાકાર સુંદર.
દેવના ચરના રોળાં કામગાંગી મુગો તણ્યાં
મને, તેના મને ધેરી ગર્જના દિલ્લ પ્રાણીની.
કાળાએ કાળાએ કોરે પંખાના હંદનો રવ,
રેખાળા ગતિના કેવું ચરે સૌન્દર્ય સર્પનું !
દશેને લગ્ય છે કાઈ, તો કાંઈ રપર્ષ-રમ્ય છે.
કાંઈ છે અવજો, કાંઈ સ્વાદ, તો કાંઈ ગંધયા.
અહો કેવું અનાધાસે
પંચ તન્વો તલું મોઢે પામ્યો છું સાહચર્ય આ !
એકાદી હું નહિ નહિ.
સર્વના મંગલો આંદો નિધિ છે રમજી ચર્યો
ને તેમાં ખુટનું કે તો, દેવાના પ્રેમની ગાથ
રૂઝ આનંદ-યોગ્યા.
રાજેન્દ્ર દાહ

અર્જુનની માનવતા.

મ

ચેષક • રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી

માસિક
મનન

હાહારતનક યુદ્ધ દરમિયાન
દુષ્ટ અશ્વત્થામા પ્રહારાક્ષેષ બાળ્યે હતો.
એ બ્રાહ્મણ, બ્રહ્મણ-ધુ-આશ્રય બ્રાહ્મણ-
મથક હતો. એણે રાત્રિનો ચાર સંહાર કર્યો
એથી ન ધરાતાં દ્રૌપદીના નિદ્રાધીન પાંચ
નિદ્રાંશ પુત્રોને મારી નાખ્યા. પુત્રોની કથી
સાંતન કરવા અર્જુને રૂદન કરતી દ્રૌપદીને
કહ્યું, 'એ બ્રાહ્મણ તારા ચાંદાલ બનેલા બ્રાહ્મ-
ણનું મરતક લાવી તારો શોક હું ફરી કરીશ.'
આમ કહી એ અશ્વત્થામાની પાછળ દોડ્યો.
અર્જુનને આવતો દેખી અશ્વત્થામાએ એની
સામે બ્રહ્માસ્ત્ર સાધ્યું શ્રીકૃષ્ણઅગત્યની
સલાહથી અર્જુને પણ બ્રહ્માસ્ત્રનું સાધ્યું
સંધાન હતું અને શસ્ત્રો સામગ્રામાં છૂટ્યા.
બંનેનું સંઘર્ષણ થયું. બંને શસ્ત્રોમાંથી વિસા-
નો અવકર અગ્નિ સળગી ઊઠ્યાં અને સર્વ
પ્રભવબળશ મોડી. સર્વે સંહાર થઈ રહ્યા
બ્રાહ્મણકારની પાણીમાં કહીએ તો 'આ
વેળા પ્રભુને થતો સંહાર અને ત્રણેયો કને
થતો વિનાશ એટલે અર્જુને બંને બ્રહ્માસ્ત્રોને
પાછાં ખેંચી લીધાં.' પણ તેમથી રોકી નહ
અર્જુને અશ્વત્થામાને પકડી પાડ્યો અને યજ્ઞ-
માં ભગ્ન પડ્યું દેહરહાથી બાધે તેમ બાંધ્યા.

અનુત્થામીભગવાન શ્રીકૃષ્ણઅર્જુનની ક-
રોડી કરવા એ આત્મતાથી અશ્વત્થામાને મારી
નાખવા કહ્યું ને દ્રૌપદી પાસે કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું
તેને રખણ કરાવ્યું પરંતુ મનસ્વી, ધ-
ર્મત્તમાઅર્જુને પોતાના પુત્રોને મારનાર છતાં
પણ અશ્વત્થામાને યુદ્ધરૂપ સગા છ મારવાની
કંઈક ન કરી. ભગવાન એને પ્રિય છે ને એના
સારથિ છે એવા (નોવિન્દ પ્રિયસારથિઃ) અર્જુન-
ને હુકમ બ્રાહ્મણને બાધ્યા પણ માર્યો નહિ.

અર્જુને અશ્વત્થામાને બાધી દ્રૌપદી સ-
મક્ષ આપ્યો. યુદ્ધપુત્રને એટલે ભગવત સ્વભા-
વની દ્રૌપદીએ અને પ્રભુના કર્યો ને ચાંદાલ
કરતાં પણ અશ્વિઃ અધમા બનેલા એ બ્રાહ્મણ
પ્રત્યે એના પર્વકપકારાગરે કૃતજ્ઞતા દર્શાવી.
દ્રૌપદી એ યુદ્ધપુત્રનું બાંધન પણ સહન ન
કરી શકી. તેણે અર્જુનને કહ્યું, 'આ બ્રાહ્મણને
છોડી મૂકો, બ્રાહ્મણ તો નિત્યમુક પ્રભુપણ છે.
વળી આ અશ્વત્થામા યુદ્ધરૂપ (વર્ણમાન છે,
અને યુદ્ધપતની કૃપી આ વીરપુત્રને લીધે જ
છવતાં રહ્યાં છે. માટે હું ધર્મગ્રંથ અર્જુન !

તમારા હાથે યુદ્ધનું કૃષ્ણ દુષ્ટી થવા યોગ્ય
નથી.' પણ એ પૂર્વજની નેત્રાનકરવાચોગ્ય છે.
'પણ દ્રૌપદીનાં આવાં ધર્મ-ન્યાય. ને
કહ્યું તથા સમગ્રપ્રજાથી બંધવાં વચન સાંભળી
ભીમના અન્દરમાં હોરા પણ સમાધાન થયું
નહિ, એ ગોલી લોકો, 'એ દુષ્ટને અવરજ
મારવો જોઈએ. કારણકે એણે નિરર્થક વિનાશ
કર્યો છે.' તત્કાલ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા,
'વદ્યન્નનું દુર્નત્યઃ આત્મતા વધાર્થેન.' —
બ્રાહ્મણ અધમ દોષ તો પણ દુષ્ટતા યોગ્ય
નથી પરંતુ અત્મતાથી તો હણવા યોગ્ય છે.
ભગવાનનાં આ મર્ગવચનમાંથી અર્જુનને અ-
વિરોધ સાધ્યો. એણે અશ્વત્થામાના વિનાશ
સાધવાનની રાત્રિને દરીલીધી અર્જુનએ
માયાનો મણિ લાવી લીધો 'ને એ બંધના
મુક્ત કરી કાઢી મૂક્યા ને છવતાં ભવા રીધ્યા
પરંતુ એટલે એની દુષ્ટતાના કારણે દ્રૌપદી
ને અર્જુને એ હારતા દર્શાવી ક્ષમા આપી
તેની એ નસધમ પર રહેવા પણ અનુર ન થઈ.
એણે તો કહ્યું તમા અર્જુનનાં મારા કરવા પસંદ
કર્યો. પણ ભગવાનની માયા ભગવતીના પ્ર-
તાપથી ભગવાન અર્જુનને રક્ષણ થયું ને પાંડવો-
ના મગનું એકનું એકબીજા પરિસ્થિતિઓ થયા.

આ કથામાં કતમ સાર સમાયો છે. અ-
માં હંદાર ક્ષાત્રમાનવાનું કેટું યુદ્ધ ને મહાન
નિયત છે ? અર્જુન ને દ્રૌપદીની ક્ષમાદારિ
કેવી અસરકારક છે ? આત્મતાથી એવાને પણ
વધ ન કરવે પરંતુ એને છવિદારના આ પર્વ
અર્ધનું એનાં પાપનો પરતવા કરવા એને
છવતાં રખવો એ અર્જુનની હંદાર દર્શિ
વર્તમાન જગતમાં કેટલી બધી ઉપયોગી છે ?
યુદ્ધશુનેચારોને કાસીને માંચર ચઢાવનાર
આજના રાજવત્તરીક્ષાએ અર્જુનની હંદાર
ક્ષાત્રમાનવા અવરજ કેળવવા એવી છે. જેને
ટંખ કાઢી આવી જગતનું કલ્યાણ માત્ર દર્શિ
સમક્ષ રાખનાર મહાવીરની જગતને અજ્ઞ
કેટલી બધી ભર છે ? જેના નિઠાન નાશનું
હજીવલ રક્ષણ બાળ્યે વગર અર્જુનના પિત્ર-
માંથી વેરજાતિ નિર્મૂલ કર્યા વગર જગતની
ચાલતની રક્ષણ સિદ્ધિ શકી તેને થાય ? સમગ્ર
વત્તમાં એક વગરની રિદિદિ ભવત દરેક
એ જ એના પિત્રાસની બાધક પ્રજાતિ તરીકે
એ જ જગતની પરમ ક્ષા નથી ?
એ જ જગતની પરમ ક્ષા નથી ?

કાઈ માર્કસાં આજની દુ-
નિયામાં આ તાગ એટલું
ચારિત્ર છે એટલું બાળ્યે
જ અન્ય કોઈ વ્યક્તિનું થયું
દરો કમ્યુનિસ્ટ એને પા-

તાનો આરંધ્ર દેવ માને છે અને
એની વિચારસરણી પર એકિન' તથા
રતાદિને કરેલાં ભાષ્યોને પોતાનાં
ધર્મશાસ્ત્રો ગણે છે. બીજા બાળ્યે માર્કસ-
પ્રાણાં નહિ માનનારા સમાજવાદી-
ઓ તથા વ્યક્તિ રવાન-વ્યક્તિનાં તેને
વિદેષનો જન્મ એક દુરાત્મા માને છે.
માર્કસના છવતાં જ તેની વિચાર-
સરણી સારીગેટ-ચારિત્ર વધ રહી
હતી રશે અને ગણિયાવેલીને બાદ
કરીએ તો બીજા રોક વિચારકની વિ-
ચારસરણી આવી અચરખદ નીવડી
હોવાનું દર્શિતાસગા નથી જમ્યાદ ગા-
તાની વિચારસરણી એટલે જ પોતાના
વ્યક્તિનાં અણબણ પ્રજાતિ જગત પર
જમાવી જતારી વિરલ વ્યક્તિઓમાં-
ની એક તે કાઈ માર્કસ છે.

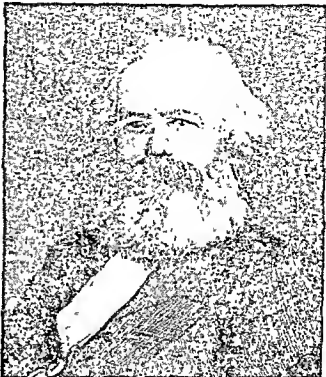
કાલિદાસ એ અર્ધમ કલાસક જગ-
તનાં સંધનાં વ્યવહારમુદ્દેશ પદાવની
નાખવા મારવો હતો. દુનિયાને લઈન
નખા જગતને જોવાની તેની ક ચના
હતી. એની સિદ્ધિ અચેની સાધના
પાછળ એ પંડનાં અને પોતાના પરિ-
વારનાં હિતોને પણ ભોગમાંથી પુરોએ.
એકે એ પોતે તો એ જગત પરિવર્તન-
કારી સિદ્ધિ વરી નહોતો સંધ્યા, પણ
એના પછી એના સિંધોએ એ સિદ્ધિ
ખાતર હોલની નીચે પહેવડાવેલી છે.
આજે પણ એક વર્ષ માને છે કે સંધ્યા
કાલિ તથા રશિયાની હાલતી વિદેશ-
નીતિ માર્કસના સિદ્ધાંતોના જ કંઈક છે.
જે, જ્યારે બીજે વર્ષે તેને માર્કસના
સાધ્યું નિષેધ થય માને છે. આ બંને
અંતિમતાઓ વચ્ચે સત્ય કોણ બલે
ક્યાં અદ્યપણે પડયું દરો ?

કાલિ માર્કસનો જન્મ જગતની હા-
લનું સંધનાં કલ્પ સંદર્ભ પાસે આવેલા
દાયક યુગમાં ઇ. ૧૮૮૮ના મેની ૫મી
એ વહી કુટુંબનાં ચંદ્રેશ ને માતા
પિતા હમચ પદ એ જગતનાં (ધર્મ-
અર્થ) માંથી ક્ષેત્રી આવેલા. એકે
એના પિતા ક દેવિદન ન, અલ્પત ખેતી-
લા અને સાધિદન પ્રજાતિ હતા, છતાં
તેમનામાં કે કાલિની માતામાં એવી કોઈ
(એ. ૧૯૪૦) ૧૧૬

આજે આ આ જગતની કાયા પલટ કરવા મથતા મહાન ક્રાન્તિકારી સિદ્ધાંત 'સર્વસમાનવાદ'નો પિતા

કાર્લ માર્ક્સ

અસમાન્ય પ્રતિભા નહોતી, જેને કારણે જન્મજાત વારસો મળ્યા હોય. કારણે દાદાનું નામ માર્ક્સ લેવા લાગ્યું. પણ એ નામને કેવળ કડાવી દેઈ એણે યાન પૂર્વાર્ધ પોતાની અંદક તરીકે સંજોગો, ઈ.સ. ૧૮૨૪માં કાર્લ મ્યારે ૭ વર્ષની કબરોના હોવા ત્યારે, તેના પિતા હરોલ્ડ માર્ક્સે સપરિવાર ખ્રિસ્તી ધર્મ અંગીકાર કર્યો અને પોતાનું નામ જાદવાની હાથમિશ માર્ક્સ રાખ્યું. એ વખતે થઈ શકે એ પર અંદક પ્રતિબંધો લદાએલા હોવાથી તેમણી મુશ્કેલી થઈ. 'યુરોપિયન સોસ્ટિનિયું પ્રવેશપત્ર' મેળવવા એણે આ પગલું ભરેલું કેટલાકે જણાવે છે; મ્યારે બીજા કેટલાકેનું કહેવું એમ છે કે સાતે પ્રિમાર્ગી ખ્રિસ્તી ધર્મના આદરેલા રંગદર્શી આદર્શચિરબુદ્ધિ અસરથી તેણે એ પગલું ભરેલું. બંને તેમજ પણ કટુણ માટેની તેની આ અગમ્ય-ધર્મી ને આકાંક્ષા નિરર્થક નીવડી, તેના જે મોટા ઈકારા ને એ પુત્રી-આ સયથી આજો મૃત્યુ પામ્યા; અને ત્રીજે તથા સોથી લાડમે કાર્લ પણ તેની આકાંક્ષા પર પામી ફેરવીને એને આગળીસની સદીના એક અતિ મહત્ત્વ ધરાવનારકોના નાયક બની બેઠો. દુનિયાને મન કદાચ અતિ પ્રતિષ્ઠાવાન એ કાર્લ તેની માતાના ગદથી 'અમારો' નીકળ્યો, કેમકે તેણે 'યુદ્ધી કમાવાને બદલે મૂકીને કપડાકા કર્યો'.

કુમારોપરમાળા કાર્લ જેને 'લેન્ગ્વરી પિદાર્થો' હોવા કહેવા 'અભ્યવકારક રેખાનકા' હતા. પિદાર્થો કાળથી જ તેણે પોતાનું ઇશન 'બંધુ મેવા'ને અપેક્ષા કરેલું. આશામાં આજો નકામરક પણ વધુમાં વધુ રમકાચક ધંધો. તેને તતા પિતાનાં તો તેના પર આશા બાંધેલી ને નામકે વરમે કાર્લે મ્યારે પોતાની પડોશની જેની દોન વેરકાર્લેન નામની અત્યંત મુશ્કેલી સાથે સમર્થ કરી નાખી ત્યારે તો પિતાનાં પોતાની આશા પર બળેલું મેલેતરી કોષ અનુભવ્યો. કેમકે આદાર વરમેના આ થઈ શકે જવાનકા કાચર શહેરના અપેક્ષી સ્થાન ની અર્થભેદ મુદ્દર કયાનું દિલ છતી લે એ ન બોલે ન બિયમયિત હતું.

પરંતુ નાનપણથી જ બંદખોર રજવાવના જે ઇકારકે માળાપની બાધી આશામંદતા દૂર સયમમાં આશામંદતામાં પલટાવી નાખી. તેમનાં અને બંદ કરવાને કારણે કાર્લે પહેલાં બેન મુકામે આ પછી બર્લિન મુકામે મુશ્કેલીમાં મુકાલું પડ્યું. તેના પિતાના એ વખતના પેટા પુત્રના આદકાર બદલ, માલિકોની કવેશા બદલ, તેના કડાકાપણા અને બંધથી તેમના બાલ કપકાળી બેરેલા છે. કાર્લનું કહેવ નેના મગજ સ્પેટલું કુદાઈ ન હોવાનું તેમાં જણાયું છે, તેના પર સુખર રજવા સાગતા દેવ બાલ જેવે દર્શાવવામાં આવ્યો છે, તથા તેની બાવી પાતળી 'કેની' માટે એ જે અનિશ્ચિત બાવી તે સર્વથી રહ્યો હોવા નેના પણ અચાહ આપે છે.

કાર્લની કસ્ટમજીવાને બાદ ફરીએ તો તેની જલકુખી પ્રતિભા આશ્ચર્ય કાળવને તેથી કહીને કેલ વિષય તેને માટે કહિન કે દુલિધ નહોતો. ક્રિતિદાએ એટલા જ રસ એને સાહિત્યમાં, ભૂગોળ એટલા જ કાચકારાસત્રમાં અને તત્ત્વજ્ઞાન એટલા જ રસ કલ્પ-સોનદર્શનમાં હતો. સર્વજ્ઞ બાવાના બળે એણે કેટલેકે દેશી હોય તેમ સધળા જ વિષયો એ બાંધેલા અને સધળા જ વિષયો પર લખેતા. દલિલા મુકાદ એણે લખેલી. પુત્રને કમચ દરબરનો એક સરકારી અધિકારી અ-થા છાત્ર વર્ગનાર વર્ગીય જીવાની પિતાની જગેર ઉપર તેની આ સધળી પ્રવૃત્તિ કંટું પામી રહેતી હતી. 'જિંદા સામગ્રી દલિયે કળખી મારી ... તલિયાનાં અમુદય રાનોને પ્રકારમાં કાવવાની પોતા-

પોતાની વિચારસરણી બેરેલા જ પોતાના વ્યક્તિત્વને અસરકારી પ્રભાવ જગત ઉપર જમાવી જનાર વિરલ વ્યક્તિઓમાંનો એક

ની ગર્વનાકાંક્ષા હોવાનું તેણે ઈ.સ. ૧૮૭૭ના નવેમ્બરની ૧૦મીએ તેના પિતા પર લખેલા એક પત્રમાં જણાવ્યું છે. એ અરસામાં તાલેતરમાં જ આવસાન પામેલા જર્મન તત્ત્વજ્ઞ દેવજની કાર્લના માનસ પર બહુ કાઢી છાપ પડેલી. બર્લિન યુનિ-વર્સિટીમાં એ તત્ત્વજ્ઞ દેગેલિયનો સાથે ભેટાયો. પૃથિયાની પડાત અને કાચકારક સરકાર સામે જે આગવતું એ આ તત્ત્વજ્ઞ દેગેલિ-યનોએ આસપ હોવા. પરંતુ દેગેલની કેટલીક ધર્માભારી વિચારણા કાર્લનું બેડખોર માનસ સહી ન શક્યું અને એ સુરેત નિરીશ્વરવાદી બન્યો. રેડોલીટસ અને એપીક્યુરસની દર્શનપદ્ધતિ પર થીસીસ (સાહનિબંધ) લખીને એણે છતાં યુનિવર્સિટીની પી.એચ.ડી.ની ઉપાધિ મેળવી અને બેન યુનિવર્સિટીમાં પોતાને પ્રવચનાપદ મળવાની શાહ ભેષા લાગે. એ પદ એને મળ્યું હોત તો સમાજવાદનો ક્રિતિદાસ કદાચ જુદો જ હોત. પરંતુ યુનિવર્સિટીના સુવધાર્થને તેની બંદખોર વિચારસરણી પાસને તેમ નહોતી, એટલે ક્રિસ્ટી-લેનનાં દાર તેના ગરે બેધ થયાં.

જેનો લખેલો કંપિટલ (મૂડી) નાંમનો મહાક્રંતિ સામ્યવાદીઓને મન આજે વેદવાકય સમો છે.

આઈસને. ચુક હોંગેસ : મદાન જોન તરસાના—જેમણે
નિર્મારસરખીઆ પૂજાનર જ્યને ઔરખાનિત કરુ અને જેની
ફિરમોદીના પાયા પર આગળ થયો માર્કસ કમિતવારી બન્યો.

પરિણામે, કારણે માર્કસે પત્રકારત્વના પ્રયાગ કેવલાવગાનું નકરો
કર્યું. છે. દરજ્જેની ફરી મનુષ્યઆરીથી 'હોઈનિસ રસાદગ્રજ' નામે
પત્ર પ્રસિદ્ધ થયા માર્કસે, એવો તરી માર્કસનો દેવલ હતો. એના
કહેવાથી કારણે એ ચા જણવા માડયો. અને એ જ વખેના યોગકરો
જરમા પોતાના મિત્રનીનિવૃત્તિ પછીતે એ પત્રના તરીપર આગ્યો.
ધાધબંધ વહેની પ્રજા વિચારધારા અને કોરડાના સમગ્ર જો-
સાવળી દોષ તેવી જોજબ એવી આધાના તેના ચાલખાએ સર્વજ
જળજળાટ મચાવી મૂક્યો અને તેનિવૃત્તિમાં તે કમિતવારીનાને
અથણી બની થયા ના વખતના વિષયોત હતિવાસલેખક માર્કસ
દેવો, બર્જોઈડ આવરણખ નામના વવલકાદાર ઉતરના વચમાં
મલેનો પરિચય આપતા લખેલું. 'એ આજના વિવ્રમાન ચિત્તોમાં
સિરમોર છે—બહાર એ એક જ બેરો મિત—ફિરફૂ છે. હેલુ તો
જેકે કેવલ તરખુ છે—આપે જ જોયોજેક વચ થયો દરો—ખજુ મગીર
ને ફરકે ચિતનરીસણા રા એ રૂડા જ તીણા દહાડાનું તેવામાં
મિથજુ છે રડો, યોદ્ધાર, હોડખ.જ, હાઈન આંદોલન, અજબાનો
સમવય કરો એકલે દો. હેકે જા ફૂડોના તારને ખલાસ આપરો.'

આવા માર્કસની નેતાઓરી નીચે જગનીના જુલિશાળી સુરકને
કલિ મેંએ રાદ એવી રસાહિત્યક બડ બરીથી આગ્રય થયોને આમા-
નિક કે બેરમાર બનવા માડયો કવિતાના પ્રાસ અને નામના પોઠ-
ની કમિત કરવાની વાતો હોઈને હવે નેએ ખુદ જબનનારકના પોઠ
વલોથી નાખવાને કજ્જા બન્યા.

ખજુ અને રસિયનાત કરની સાસનપદ્ધતિની નિકા કરવાના
નિમિત્તે મગફરે વચ પર તપાઈ લાવવામાં આવો. એટલે એનીએ
સાથે હર્દે ૧૮૪૭ના શિવાયામા એ મારીસ લેપકડયો ત્વા રહીને
એણે લેખલના 'કગલાનું તત્ત્વજ્ઞાન' (Philosophy of Language)
નામના ક્રમનો પત્રકરૂ લખ્યો, જે લેખનિ મધ્યમાની નજરે

આને ખજુ મકવનાત ખજુપા છે.

પૂણીસમાના અવધાસ, અવધન ને નિરીક્ષણે તેને પાકો કમિત-
બરી બનાવ્યો. કમિતના પર્થાવમાં જ એ વિચારવા લાગ્યો. તેના
એ કળનાં લખાણોમા તેની આલિ ફિરમોદીનાં બીબો વેસાએજાં
છે: 'ધર્મે એ તો આગળવતાને વેનમાં રાખવાનું અદીજુ છે.' બપો
સાનસાથી બહુમતિમાં દોષ ત્યાં માનવતા લુપ્તમિતમાં દોષ છે.
મતીબીને એ કસરી નાકે ખજુ મૂકીદારની અકુદરની પેદાશ તરીકે
લેવા લાગ્યો ને એથી છૂટકા મરે આનની મૂકીના નાશને એતરણો.
પાલ જણવા માડયો. તરસાલીન સમાજરચનાને સંપૂર્ણ નાશ કરીને
'માનવત્વતોને નવજન્મ' સાધવા તે પ્રજાક વધે. તેના કહેવા પ્રમાણ
'તત્ત્વજ્ઞોએ અત્યાર સુધી તો જગતની માત્ર સમન્વી જ આખા
કરી છે; પરંતુ આખજુ માતે જો જગત કેમ બંદીલાવી નાખ્યું એ છે.'
માર્કસના જબનનો તેને મદાન મિત અને સદમરી ખજુ તેજ
આ મારીસ નિવાસ દરમિયાન જ તેને પ્રાપ્ત થયા, અને તે, પ્રકિ.
ચમાં બાજેન મુકામે તપા દમ્ભેડમાં માથેબર મુકાયે નિજી પરા-
વતા મિથજાકરો પુષ દરરિકે એજકરૂ માર્કસ કાના કમરમાં એ
એ વર્ષે નામેા હતો. કેવલિન એજકરૂના પોતાના પિતાની મેરજ બ-
મિથતાએ તથા-બાજેનના ઓહોનિક મમરકાના પતિનાવગાથે
એજકરૂના બેડમોરીનાં બી પાળ્યાં હતાં.

આજ નમરે તો માર્કસ અને એજકરૂને નેકનીબરીતદન કિસકા જ
હતા. માર્કસ એકી દરોજો, મજાન અને બરાવદાર રસીમાં તપા
કાજજાણી કોરીજુલ પરાવના હતા; બપો એજકરૂ કહેા, પાતયો,
બરી આખો તપા સુંદર માલ પરાવના હતા. માર્કસ મંબોર, ચિતન.
૧૮, અજબનરીસ, આનારૂ અને નાડમોના હતા; બપો એજકરૂ
આનેરી, મગતાવરો અને સંગીત સિદાર તથા અન્ય રચતમનેાને
રોખીન હતા. આજ છતાં ૧૮૪૭માં બેનેની વલેકરજોઈ પ્રજાકરો
જ કમરમાં એતરણે એજકરૂને એજકરૂને પ્રીથી લીધા, મજાન બેનેની સદા-
નુબનિનો પ્રજાક એક જ દિશામાં વહેતો હતો. દસ દિવસ સુધી તો
એ અન્ય નિક્કળીન સાથે માતો જ રહતા રહ્યા.

બપા, ૧૮૪૮થી આ બેને મિતિનાં જબન અને કાર્ય એજકરૂ
ખજુ એક સાથે જ સંજાનમાં રહ્યાં છે—જેરે માર્કસ એ મદાનવમાં
પોતાના રવજાન પ્રમાણે વધેસરખી રહ્યા છે, પરંતુ માર્કસની
બારી કસરકોઈ એજકરૂનો જ માલિમ અને ખાલિક કસરકોઈ રવા-
પિત થયા પછી એ વલોત્તરને દેખાર થઈ રહે તેજ નથી.

દાનમાં ત્યારે પ્રધોના સમાજખપારી પ્રજાજ ખજુ વડતા માર્કસ
એના સાથે કહાકો વધેત મેંબીને દેખતાના વિરોધવિરોધસવાઈ (dia-
lectic)ની ચર્ચા કરેને. પરંતુ જ અર્થાનો કરી ફલજુતિ થયાં વહેલો જ
પરિચય સરખાના કહેવાથી માર્કસને દાન-સમાજીથી લારી કાઢવામાં
આવ્યા. મૂકો મૂકીવારનાં કુપણે સમર્થવણે કોરીના મગાં દોના.
પરંતુ એકુપણેમગી છૂટવાનો સહજ માતે તે મંબી નહોનો રાકયો.
વળી મૂકોને સમાજખપારે મંબીવિષયક દોના. બપો માર્કસ ઓહોનિક
મમાનવાદનો વિરોધવારી હતા. પ્રધો સમર્થવણમાં જ રાકેને, બપો
માર્કસ કહીકરોને જ વચના મેંડેતા. પરિણામે બેનેના વિચારોએ
મગો કહોર કર્યો માર્કસ 'દાનસમાજની ફિરકડા' આદેખી અને
સમાજનિરક કમિતમાં એકી ફલિત ખજુ આત્મલિ દોષાનું પ્રતિપાદન
કરીને સુરોધિયન સમાજ વાંદને નવી દિશા આપી.

ખજુ એ સુખ સંતી કમિતાર ન હતા. મારીસમાંથી લારી કાઢ-
વામા આવતા તે જુરેકરૂ નવર. એજકરૂ પોતાના મેંપાલવનાં ચેક
પ્રજાક મેંડે ક રી-આખા અને બેને જણુ પુરોનાં મુખ્ય શરેરમાં

આપણા ખાસીયા ધર્મની તથા જર્મન કાગઝારોએ લખી ફેરવી 'લીગ ઓફ ધ બ્રદર'માં જોડાઈ ગયા. થોડા જ સમયમાં, મુખ્યત્વે ઍન્જલસના પ્રયત્નો, એ લીગ 'કમ્યુનિસ્ટ લીગ' તરીકે રૂપાંતર પામી. એના ખીલ સંમેલન વખતે માર્ક્સ અને ઍન્જલસે એમનું જનપ્રસિદ્ધ 'કમ્યુનિસ્ટ નહેરનામું' પ્રસિદ્ધ કર્યું. એ નહેરનામાની વિગતોમાં ઊતરવાનું આદર્શ હતું કેવી રીતે એટલું જ કહેવું પૂરતું યથા પડશે કે અન્યાય સામેના કેવળ વિરોધપ્રદર્શનને સ્થાને એગ્રેસિવ નવી દિશા અતિ નવું દેશન પૂરપાડયાં, તથા સમાજવાદને રાજતંત્ર સામેની માત્ર કાવતરાં ખોરીતે જાહેરે ચોક્કસ હેતુ તથા ઐતિહાસિક ભૂમિકા પૂર્ણ પાડયાં. એ પુરતક દ્વારા જ માર્ક્સે તે જગાંનાં યુરોપના કાગઝારોને એકત્ર કરી ક્રાંતિના માર્ગ સૂચવ્યા.

'કમ્યુનિસ્ટ નહેરનામું' જાહેર પડ્યા પછી તરતમાં જ પારીસમાં ક્રાંતિ ફાટી નીકળી. ખેલજીવન સરકારે આગયેની વાપરીને માર્ક્સને જુલોસસમાંથી હાંપી કાઢ્યો. 'જુલમગારીએ તમને હાંપી કાઢ્યા છે, પરંતુ આગ્રાદ ક્રાન્સ પોતાનાં દ્વાર તમારા માટે ખુલ્લાં મૂકે છે', એવા ક્રાન્સની કામચલાઉ સરકારના લખાણ પરથી માર્ક્સ પારીસ ગયા, પરંતુ ત્યાં જાઉં થોડા જ વખત રોકાયો; કારણકે જર્મનીમાં પણ સર્વત્ર ઝંડા ફાટી નીકળ્યાં હતાં, એટલે માર્ક્સ 'કમ્યુનિસ્ટ લીગ'ના પોતાના કેટલાક સહકારીઓને લઈતે કેલિલન લીપરડેના અને ત્યાં 'ન્યૂ હાઈનિસ ત્સાઈટંગ'નું તંત્રીપદ સંભાળ્યું. પણ જર્મન ક્રાંતિ નિષ્ફળ ગઈ અને 'ન્યૂ હાઈનિસ ત્સાઈટંગ' પત્રને મેંચિ રૂબો દેવાયો. એટલે કાંઈ પણ પારીસ ગયા. પરંતુ પારીસમાં થે દમનરાજ શરૂ થયેલું હોયતે દેન્ય સરકારે ઇ.સ. ૧૮૪૯ના જુલાઈમાં તેને ક્રાન્સમાંથી હાંપી કાઢ્યો.

જર્મન ક્રાંતિની નિષ્ફળતાએ તથા 'ન્યૂ હાઈનિસ ત્સાઈટંગ'ના દમને માર્ક્સને નિષ્ક્રિય બનાવી દીધી હતો. જર્મનીમાંથી દેશનિઃકાલ થવાતે કારણે એણે પોતાની પ્રશિયન નાગરિકતાને ત્યાગ કરી દીધેલો અને ત્યારથી એ એક ભિખતન આદમી જ રહ્યો હતો.

એવી કઠાકટીની વેળાએ કાઈ પણ દેશ તેને સંધરવા તૈયાર હોય તો તે ઇંગ્લંડ. યુરોપના સર્વ દેશોમાં ઇંગ્લંડ એ કાળે હઠાર વિચારવાદી હતુઅતે 'ક્રાંતિવાદીઓનું કાર્ય' અણુલું. આપમુખ્યદાર રાજશાહીથી મુક્ત હોવાને કારણે ક્રાંતિની બીકથી પણ તે મુક્ત હતું તે યુરોપભરના દેશોમાંથી હદપારી પામેલા બધા હઠાગ વિચારવાદી ક્રાંતિકારીઓ અને બંડખોરોને તે આશ્રય આપતું. ઇંગ્લંડની સરકારની આ હઠાર મહેમાની એ એગ્રેસિવમી સહીના ઇતિહાસનું એક ભિજી પાનું છે.

માર્ક્સ ઇંગ્લંડ આવ્યો ત્યારે માત્ર ૩૧ વરસની વયતે હતો. એની પત્ની અને ત્રણ બાળકો સહિત પાંચ જણનું એ કુટુંબ હતું અને થોડાં જ અઠવાડિયામાં છઠ્ઠાં (બાળક)નો કમેરી થવાનો હતો. આવડા કુટુંબનું પોષણ કરવા માટે કાંઈ વારે એક દમગી પણ ન હતી. અફિયન આગ જતનનો એ જ અવગણીતે પણ અફિયન હતો.

ઇંગ્લંડમાં કાઢકે એ સમયે એનું વર્ણન કર્યું છે: 'પાટા કાળાવાળ અને મોટી ગોળ કાટીવાળા કાઠીલા હાથ પછી બેસા વાળથી બરેલા છે. અને આડાંઅપળાં બનતું બેઠેલો લયરપથર ગોવરકેટ તેણે પહેરેલો છે. પણ બાલ દેખાને મગેતેનો લયરપથર હોવા છતાં એતાં વેંત આદરમાન માગી લે એના સત્તાવાહી તેનો પ્રભાવ છે. એનું હલનચલન ભિન્ન, પણ ઢિંગત અને આવાવિચારસતી આદગતાથી નીતરવું લાગે. તેની રીતવાત પણ સામાન્ય સામાજિક વિવેકમર્યાદાની રિષ્ટિએ બહુ તેજશી લાગે. તેને દેખાવ ગુમાની અને ટુંબશકાર

માર્ક્સનો ચિત્ર : ઍન્જલસ. શ્રીમેત મિત્રભાવિકતો સુદિધન પુત્ર-એણે મરીવાદી વિચારસરણી સામે જીવ્યે થોડાંદી માર્ક્સને જીવનભર તનગમનથી સાથ આપ્યો.

બરેલો છે અને ઘાતુના રજુકા નેવે તેનો અવાજ કંઠસા છે. છાકયો બરેલો તે માતવાતમાં છેકાઈ પડે છે અને પોતાથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાયવાળાઓને તીખા અસહિષ્ણુ કઠાશીથી ડામે છે. આખ છતાં તે અ્યારે સ્વસ્થ હોય છે ત્યારે તદ્દન નિર્ગાની, મુનન, જાજી, વિવેકી અને માયાહુ હોય છે.'

પણ તેનું આ ચીડિયાપણું તેની ઇંગ્લંડમાંની ત્રાસદાથી દસાને કારણે હતું. ઇંગ્લંડમાંનો તેનો વાસ એટલે આર્થિક તેમની વિરંબના અને માતનાઓનો ઇતિહાસ. છ માણસનું એ કુટુંબ એ નાની જોરકીજીગમાં કસાળતે રહેલું. ગરીબી એવી હતી કે બીજો દિવસે ખાવાનું પણ ખજારે કે નહિ તેની ખાતરી ન હતી. કપડાં અને જોડા મુઠ્ઠાં મોરની મૂશી દેવાયાં હતાં, એટલે કાઠીને આખો દિવસ ધરમાં જ ઝોંપાઈ રહેવું પડતું.

ઇંગ્લંડ આખા પીળી ગોળ વરસની વાત છે. ૧૮૪૧નો ઇસરગમાં તેની નાની પુત્રી ક્રિસ્ટિસરકાને ઝાંકાઇડિસ થયો, પારો એક વેન્સ પણ નહિ. ત્રણ દિવસ મુશી રોગની સામે જંગ જોડી પુત્રી ગરજ પામી. એક દેન્ય મિત્રે એ પાકડન આપ્યા ત્યારે એને માટેની ક્રોફિન ખરીદાઈ. બાળકી જન્મી ત્યારે એને માટે થોડિયું ન હતું; ગરી ત્યારે ક્રોફિન ન હતું.

થળીય વાર આખા કુટુંબને નકારાઝ ઝેંચવા પડતા. પરંતુ આવી રિયતિમાં થે એ કાઈ અર્થિયિ આવી ચડતા તો માર્ક્સ તેનો સરકાર કરવા આકારાપાતાળ એક કરતો. આખા કુટુંબ માટેની એક રોડી-માંથી અરધોચારથ તો અર્થિયિને ગળી જ રહેતી.

આવી ત્રિપસ રિયતિમાં માર્ક્સ કુટુંબ રજી રહેલું તે એગના મિત્ર દેડકિં ઍન્જલસને હોધે જ. પિતાની ગિલ્ડમાં એ કાળે દિસાળનીશ તરીકે કામ કરતો ઍન્જલસ પોતાની ગર્વાઈદાવિયાકમાંથી પણ સતત ગદદની ધારા વહેનડાળે રાખતો. માર્ક્સ અને તેના કુટુંબ માટે

એનકેસ કરેલો દિવસર આત્મત્યાગ માનવતાના કલિદાસમાં એક
ધન્ય હતાદરણુ છે. એમના આખા મૈત્રીકાળ ફરેશવાળ માઈસ તર-
ફથી સતત આનંદવર્ધન માગણીઓ આપ્યા કરેલા અને એટલાજ
સાતત્યથી એનકેસ નાણાંની આખર ધારા વહેવડાવેલી. કોઈ દિ-
નકાર તો શું પણ આનાકાનોનો એ એક રાખ્ય નહિ. એક વખત તે
માઈસે અને લખેલું ફરી આ ગદદની માગણી કરવા કરતાં તો દબે

કાર આપેતા, કારણ બાકુનિનને તે પોતાની પાછત પડેલી સરકારી
વસ્તુસ મળતો. બુદ્ધાભુદાર દેશમાંથી લકાલપરી પામેલા આદમીનું
માનસ એવું શોકારીલ બની બધ એ અસંખ્યિત પત્તુ નથી.
લંડનમાં રહીને માઈસે એના ગદાએથી 'કંપિલ' પાછળ મુખ્ય
કસ આપવા માંડ્યુ, એ કસ આજે એના અનુયાયીઓને માટે બાહ-
બલ સમાન થઈ પડેલો છે. આથીસાથ માઈસ અને એનકેસ બંનેને

કાર્લ માર્ક્સનો સિદ્ધાંત

યંત્રની શોધે દુનિયામાં એક નવા જ યુગ
યંત્રસુચની રૂપરૂપ કરી. પેશો એ સર્વેપરિ
વસ્તુ બની. આથી પેસાપતિઓ, શારદો,
ધનિક ત્યાપારીઓ, કારખાનદારો વગેરેનો
એક નવા અધીરવર્ગ બનેા થયો અને દેશમાં
ધોમેધોમે સમા ધરાવતો યથો વલ્લા વખત-
માં એમ જમીનદાર અને ખેડૂત એમ બે વર્ગ
હતા તેને બદલે હવે મૂલીવારી (કઢીનમતિ,
દુકાનદાર, ધનવાન) અને પગારના યુવામ
મન્દરો, એવા બે નવા વર્ગો નિર્માણ થયા
મૂલીવાદ એ મન્દરોની ચૂસણી ઉપર બેસો
થએલો. છ એવા સિદ્ધાંત કાર્લમાર્ક્સ પહેલાં
રિકાર્ડોએ જમત આગળ મૂક્યા હતા. પણ
એ ચૂસણીનું કારણ શું તથા તે દર કરવા
શો કયાય લેવા. એટલે તે તેણે બતાવ્ય
ન હતો. કાર્લ માર્ક્સે આ બંને વસ્તુઓ બતાવી
તેણે જણાવ્યું કે મન્દરો કો પણ એક
ભૌતિક વસ્તુ છે; ને એમ જાહેરમા ખરીદીએ
નીકળેલો માણસ કોઈપણ વસ્તુ બને તેટલી
સરતી ખરીદવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ મૂલીવારી-
ઓ પણ મન્દરોને બને તેટલી સરતી લેવામથે
છે. એમ કોઈપણ વસ્તુની કિંમત તેને ઉત્પન્ન
કરવા ને ખર્ચ થયોહોય છે તેનાપરથી આકાય
છે, તેમ મન્દરોની કિંમત પણ મન્દર જમતો
રહીને કામ કરી શકે તે માટે તેને આઠામાં
એઠા ને પેસાની જરૂર પડે છે તે ઉપરથી
એકાય છે. આથી મન્દરનું જમતપરણુ એમ
બને તેમ નીચું રહે તેમાં મૂલીવારને લાભ છે.
કોઈ એક વસ્તુ ઉત્પન્ન કરવા મન્દરને આ-
પવા પડેલો પગાર અને ઉત્પન્ન થએલી આ

વસ્તુની કિંમત, એ બેનો ને ફરક તે જ મૂલી-
વારીના નહો. આજ દોવાથી મન્દર એ તેને
મત મનુષ્ય નથી પણ પોતાને માટે વધુમાં
વધુ નફો મેળવવાનું એક સાધન છે-યંત્ર છે
મન્દરને એમ બને તેમ સરતામાં ખરીદવા
અને તેણે પેલા કઢીની વસ્તુને એમાં બને તેમ
મેળેથી લેવાથી એ જ તેનો સિદ્ધાંત હોય છે.
આ માટે એટલે મૂલીવારી દોષવાત છે તે-
ટકો જ મન્દર પણ દોષિત છે.
મન્દર, પોતાને જેટલું મળે છે તેથી પણ
વધુ ઉત્પન્ન કરે છે. તે જેટલું વાપરે છે તેથી
અનેકથલુ ઉત્પન્ન કરે છે. આ અસમાનતા-
નું પરિણામ એ આવે છે કે દર વર્ષે જમત-
માં વધુને વધુ વસ્તુઓ ખડકાયે જાય છે
અને તેના કમકામે ને દમલા થાય છે. આથી
પરિણામે એક એવી બિધિ આવે છે કે એ
ખરી ખડકાંબદી વસ્તુઓ ખરી જમને ખ-
લાસ ન થાય ત્યાં સુધી નથી વસ્તુઓની
પેદાશ થોડા વખત પૂરની બેપ કાગમાં આવે
છે. આથી મન્દરો પોતાની નોકરી ગુમાવે છે
અને તેની ખરીદ-શક્તિ ઘટે છે, અને સીધે
મેટા જમતામાં ખડકાય પડેલી વસ્તુઓ
વેચાલી નથી અને કાંસીને બરાઈ બજેલાં ગો-
દારો ખાથી થતાં નથી આનું વિચિત્ર પરિ-
ણામ એ આવે છે કે જમતમાં ખૂબ પ્રમા-
ણમાં વસ્તુઓ (Food) નિર્માણ થવાને લીધે
જ મન્દર જમતે મરે છે.
કાર્લ માર્ક્સે બદેર કહ્યું કે આથી કઠણજનક
પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ મૂલીવારી
બવરકામ છે-આમાં સુધી આ બવરકા બદલાય

નહિ ત્યાં સુધી આથી આર્થિક કટાવકીદરકસ
વર્ષે આપવાની જરૂરેણી બાબતું આ બવરકા
જેટલું સમીક હવતે તેના ૧૮૭૦થી ૩૧ સુધીમાં
આવેલી મોટી મારી એ સાબિત થયું છે.
આ વિચિત્ર કસા દર કરવાનો કયાય પણ
માઈસે બતાવી આપ્યો. તેણે કહ્યું કે જમની
અંદર જ તેને દર કરવાનો કયાય રહેલો છે.
એમજો મોટા કઠોઈબંધા ઉત્પન્ન થતા જાય
છે તેમજેમ બહુ-પેશો-એ કોઈક લે જોના
દાણમાં કેન્દ્રિત થતો જાય છે 'મન્દરોને જ
કઠોઈમના માલિકો બનવાને અને તેમને પા-
તાને માટે જ મગ કરવા ફેડ. આજ કરવા-
થી થોડાંની લેખરશિત માટે ધમ્મુને સદન
કરવું નહિ પડે' એવડે તે જણાવે છે કે આ-
પણને અમે કે ન અમે, પણ ખુદ મૂલીવાર જ
આ રીતે થીમેધોધી પણ સંકીનરીને સર્વ-
સમાનવાદ માટે રસતે તૈયાર કરી રહ્યાં છે.
આ રીતે કાર્લ માર્ક્સે દાઢવી આંધર
બવરકાના ખસા રૂપરૂપ આજ વર્ષે જ
આંજળી ખૂરી બતાવી છે-માત તો કોઈપણ
કંઈકની સમજ નથી, માત તેણે બતાવેલો
કયાય સર્વકા થોમ છે કે નહિ તે આવારે
જ કહેવું મુશ્કેલ છે. એક એ નવાનું નેત્રું છે
કે તેણે છેક ૧૮૭૭માં આપ્યું હવતે તેણે
વિધિયા મુજબની સામાજિક કાનિતસી પહે-
લી રશિયામાં જ આવી એ વેચા તો કોઈ-
ને તેની અભવિશ્વવાળીની ગદાઓને પગાર
પણ નહિ દોય પણ તેના પરિણામે તેનું
તરજમાન રશિયાને મત તો આજે વેદવાલક
સમું બની મયું છે.

ખારે અંજળી કાપી નાખવાનું મને મત થાય છે' અને જમતામાં,
એનકેસ તરફથી, હંમેશની એમ કસ પાડવનો એક મથે છે, ૪થી
વંદરનો મથે છે, કિરમસ વખતે વળી પચીસ પૌંડની બેટ મથે
છે, અને એમ એ પ્રવાહ આજે જ જાય છે.
એકાદએ દૂધ માથા સિવાય પોતાનું શીર જમત તેણે લંડનમાં
જ પીતાવ્યું. લંડનમાં એ લગભગ અતડા જેવા જ રહ્યો હતો. જન
રુદુઅંત મિત એવા એ જમાનાના અજાણ વિચારકની પણ એણે કદી
ખુલાકાત ન લીધેલી. બધા પ્રત્યે એ સાર્યક રહેતા. રશિયન કાનિત-
કારી બાકુનિન એની મુલાકાતે આપતો ત્યારે પણ એ તેને કંઈ આપ-

મથોને સમાજવાદીઓની એક આંતરરાષ્ટ્રીય સમ્યા કિરકે હંદર-
નૈસલગેની આપાજના કરવા માંડી. 'કમ્યુનિસ્ટ રીજી' ત્યારે પડી
બાંકી હોઈને આથી કોઈ સંસ્થાની જરૂર તો રહેતી જ હતી
લીડની માઈસ આ 'હંદરનૈસલગે' પણ માઈસ નેતર જ
પડ્યો. તેના રૂપમાવનું મોટામાં મોટું કુખ્ય એ દગ કે તેની પોતાની
વિચારસરણીનું ને માનનાર સુખવાને તે આપામાજિક લેખનો-
પરિણામે થયો અસંખ્ય થયા, ઇલાલિયન કાનિતકારી માલિસની
એ સંસ્થામાંથી અજમ થઈ થયો. માઈસની અસદિયુવાની વધેલો
ખડકાય હવડે ૧૮૯૫૨ નિર્ધા અને માથામાથામાં પરિણમ્યો.
(એ ૧૮૯૩) ૧૨૩

માર્કસના એક સહકારી લેક્ટેનન્ટ ગુરતાફ તેવાડએ લખ્યું છે કે: 'તેનું દિલ એ તેના મગજ જેટલું જ વિચારણ હોત તો હું તેને માટે આગમાંથી પણ પસાર થવા તૈયાર રહેત.' માર્કસના વૈચારિકશીલ રચનાને અનેકાનાં મન ઇબનેલાં, કારણ એને મન સમગ્રી સમાજ-વાદી પ્રવૃત્તિ તેના પોતાના 'કમ્યુનિસ્ટ મેનિફેસ્ટો'નો પ્રચાર કરવાનું જ નહોતું સમજાવત હતી.

ફેરોડાક સમય સીલીના 'ન્યૂ યૉર્ક ટેઈલી ટ્રિબ્યૂન'ના એ લેખક રહેલો, જે લેખો બદલ એને નાની નાની રકમો મળ્યા કરી. આમાં હિંદ સંબંધે પણ લેખો એણે લખેલા, પરંતુ એ લેખોમાં એનો પૂર્વગ્રહ આપણે ન કદાચીએ તો હિંદ સંબંધેનું અજ્ઞાન જ આપણે માનવું પડે. 'ન્યૂ યૉર્ક ટેઈલી ટ્રિબ્યૂન'ના (તા. ૮ ઓગસ્ટ, ૧૮૫૩)ના એકમાં એણે હિંદની પ્રજાને કશેા છતાંહાસ જ ન હોવાનું વિધાન કરીને હિંદ પરનું શિદ્ધિશાસન ન્યાયી કરાવવા માટે એવી વિચિત્ર દલીલો આપ્યે લીધી છે કે: 'અંગ્રેજોને હિંદ છતવાને બહુ અધિકાર હતો કે નહિ એ પ્રશ્ન નથી, પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે તુરંત, હાનીએ એ કે રસિયોનો હિંદ છતે તેના કરતાં શિદ્ધનનો હિંદ પરનો વિજય વધુ ઈચ્છનીય છે કે નહિ.' અને શિદ્ધનને વલ્ગુમાંથી સલાહ આપ્યા વિના પણ એ નહોતો રહ્યો કે: 'હિંદમાં ઇંગ્લેંડ જેવું કંતૈય બનવું જોઈએ છે: એક ખંડનાત્મક, બીજું રચનાત્મક. બીજી એસિયાર્ડ સમાજરચનાને નાબૂદ કરીને એસિયાની ભૂમિ પર એણે પાશ્વર્ય સમાજરચનાનો વારસલિક પાયા નાખવાનો છે.'

જેની પાછળ 'મ મારા રવારથનો, મારા મુખને અને મારા કુટુંબનો ભોગ આપ્યો છે' એમ માર્કસે લખ્યું છે, એ તેના સાર્વત્રીક શ્રમ 'કૅપિટલ'નો પ્રથમ ખંડ ૧૮૬૫માં પ્રસિદ્ધ થયો. એ અસામાન્ય માર્કસની આર્થિક રિથિત એટલી કમળી ગઈલી કે તેને ગદ્ય કરવા સાર એજસને પોતાના પિતાના મણુમગતા વ્યવસાયમાં પાછું જોડાવું પડેલું પરંતુ એને નાનીનાની રકમો મોકલતો તે પર આખા કુટુંબને નિર્વાહ સુકેરેલ હતો. પરિણામે પોણાના આપ્યા માર્કસનાં પુત્રપુત્રીઓ એક પછી એક બાળત ઠાકી જવા લાગ્યાં ક્રમશઃભીવાળાઓ ત્રાસ, બાહુ ન બરી સારવાને લઇને મગન-માલિક તરફથી જમી, ને છેવટે મનુરોગી ચાલીમાં રાખવી પડેલી રહેણાક, એ માર્કસના પારિવારિક જીવનના કઠણ પ્રસંગો છે.

એક વાર તો કહે પ્રાણ લાવીને માર્કસે નોકરીથી શોધે પણ નીલેલો, પરંતુ ફેલેને કંપનીએ તેના અરાજ હસેલાસેને લઇને નોકરીમાં રાખવા ના પાડી લીધી!

જીવનના ક્રમસંધર્મો માર્કસની તળિયત લયકેલી જ રહી: સતત અનિદ્રા, આંખોનો સોજો, મથાનોસખ્તદુખાવો, સંધીયા, બેરોજનો સોજો તથા દિવસોના દિવસો કામ કરવા બેસી ન શકાય તેવું હરસનું જોર; અને અડગુગડ તો એવાં કે તેના આખા સારિર પાકાં પડી ગયેલાં! આમ છતાં 'કૅપિટલ'માં બીને ખંડ એણે છપાવવા માટે તૈયાર કરવા માટેયો. મુજ તો માર્કસને બહુ એણું પ્રાપ્ત થયેલું, પરંતુ દુઃખસંઘર્ષોની બીની પોતાની પત્ની જેનીને એણે એ અર્પણ કરવાનું નિર્ધારેલું. પરંતુ ઈ. સ. ૧૮૮૧ના કીસેમ્બરની બીજીએ પત્નીનું પણ અવસાન થયું.

એ અવસાન પહેલાંજે આ પ્રસંગ છે. માર્કસ પોતે પણ સખત મારો હોવાથી એક ઓરડામાં પડયો હતો. પત્ની જેની કેન્સર-થી પીળાની બીબ ઓરડામાં પડી હતી. કીડીને બેસા થવાની પણ પોતાનાં શક્તિ ન હતી, છતાં મદાયમુસીળતે એણે થઈ કાઢે જેનીના

ઓરડામાં ગયો. આ અંગિમ મિલન વિષે એમની પુત્રી એક મિત્ર પર લખેલા પત્રમાં લખે છે: 'એ મિલનનું કદી બલીશ નહિ. એક બધુ માંદગીથી ખેરેર બનેલ હતો, બીજો મૃત્યુની ધાયામાં હતો; પણ આખી જિંદગી એકબીબમાં જોતપોત યજેલાં એ વૃદ્ધ કેંપની આ અંગિમ વિશ્વ પ્રસંગે બંને યુવાન બની ગયાં હતાં!'

જોન અંદરીંગેત વર્ગની સર્વવશ મુંદરી બધાની એ સીએ જે પ્રથમશાળી જ્વાન પર પોતાની જિંદગી ન્યાયવર કરેલી, તેની કદામ વિચારસરણી અને બંડજોર રચનાવને પરિણામે એનું આખું જીવન હોલામીયરી રેશનિકાસીઓ, કોષાઈ મરીળી અને યાતાનામરી માંદગીઆમાં વીચું હોવા છતાં એ સમગર સંસારકાળ દરમ્યાન તે અખંડ યોગનિષ્કારી હોલસોઈ પત્ની બનીને એના અવિશ્કત આત્મા સમી બની રહી હતી.

દિલનો એકસાર

એક વખત કુટુંબનાં સીએ મળીને પોતપોતાના 'દિલનો એકસાર' મેંધેલો. તેમાં માર્કસે કરેલો આ એકસાર તેના ચારિત્ર્યનો દ્યોતક છે. તમારો સીયો પ્રિય સદ્ગુણ કયો? —સાદાંધ પુરુષમાં ખાસ કયો ગુણ હોવા જોઈએ? —શક્તિ સીમા ખાસ કયો ગુણ હોવા જોઈએ? —અળખાપણ તમારી પોતાની કાક્ષણિકતા રી? —ધ્યેયનિષ્ઠા મુજની તમારી કલ્પના રી છે? —સતત મુદ્ધ કયો? તમે શાને માનો છો? —સારણે જવામાં દુઃખ દુર્લભ તમે માંદ કયો? —મુખાઈ કયા દુર્લભને તમે ચિકારો છો? —શુદ્ધામી તમારી સીયો પ્રિય પ્રવૃત્તિ કયો? —વાંચનનાદીનાબનીરહેલુંતે તમારો પ્રિય કલ્પ કયો? —એક્સપિયર, એક્સલસ, મેટે તમારો પ્રિય અવેશજ કયો? —ડિરેક્ટ તમારો આદરો જીવનવરી કયો? —રેખાકસ, કેપ્સર તમારી આદર સી કયો? —મેસોન તમારો પ્રિય ફૂલ કયો? —ડાઈન તમે સીયો પ્રિય રંગ કયો? —નાથ તમારો સીયો પ્રિય નાગ મું? —હોશ, જેની તમે અત્યંત પ્રિય વાનચી કયો? —ગાંજી તમારો પ્રિય રૂઝ કયો? —'માનવતા ના કદિ જશાઈ' તમારો ધ્યેયમંતર રો? —દરેક બાળતમાં સંદેહારણો

જેના અવસાનથી માર્કસના જીવનનું રહુંસણું સામર્થ્ય વધી ગયું. એ આધારમાંથી એને રજ જ ન વળી, અને ઇ. સ. ૧૮૮૩ના માર્ચની ૧૪મીએ એ પણ અવસાન પામ્યો. એજસે પોતાની જિંદગીનાં બાળીનાં ૧૨ વર્ષ પોતાના મિત્રની એ મકાન કૃતિ સમર્પે કરવા પાછળ અર્થર્ષિને સાચું મિત્રતપણું કયું.

મળા હોકો માને છે તેમ માર્કસના સાર્વત્રીક શ્રમ 'કૅપિટલ'માં જ એની સમગ્ર વિચારસરણી મંદ્રિત થઈ ગઈલી ચાળીસ વરસમુખીનાં તેમાં લખાણોમાં તેની વિચારસરણી બેસાંબી રહેલી છે. મૂલીવાદ અને મૂલીચારીઆનાનાશને આગના જમાનાની 'હોબેસ જર્જરિયાત' મળ્યાની જ્વાર માર્કસની વિચારસરણીમાં અનેક તદ્દરોધો રહેલા છે, પરંતુ આદોં મુખરેને એના જીવન સાથે જ સંબંધ દોહડે બીની વિચારમણીનું પૃથકરણ અસંબંધ બની રહે નેમ છે. અરોડક હર્ષ

વાધણનો પ્રેમ!

શ્રી શરદિન્દ્ર વંજીઆપ્પાચીની વાર્તા પરથી અનુવાદક

એ

રમણિક મેઘાણી

કે વાધણનો શિકાર ક્યાં હતો

હું શિકારી છું. ધણું જે વાધ-રોહ માયાં છે. પરંતુ આ વાધણને માયાં પછી એને વિષે જે વાત સાંભળી એથી મારા જેવો અનુભવી શિકારી પણ અવાક ચૂઈ ગયો. સામાન્ય વાચક કદાચ આ વાત માનશે પણ નહિ. એને ધરો કે હું હાથરતું નવ-સંસ્કારણ કરી રહ્યો છું. અથવા વાધણ વિષે એક રંગીલી પરિહાસ-કથા સંભળ્યા મથી રહ્યો છું. પણ આ વાત એ પ્રકારની નથી. હું આ વાતને એકી માની રાખ્યો નથી. અને વાચકોમાં જે વાધના ચરિત્ર વિષે અજ્ઞાત રહેલ અનુભવી શિકારી હશે તે એ પણ મારી વાતને હસવામાં કાઢી નહિ વાળે.

હિંદુસ્તાનમાં એતરાહા બંગાળ-ભિહારની સમગળ બગિચામાં દેવાત્મા હિમાલયનાં ચરણોમાં જઈ અદરધ બને છે ત્યાંના પહાડ-નંગલ બર્ષો દુર્ગમ પથરાળ પ્રેરક હતું જે માનવીને હાથ પડ્યા નથી. હતું જે ત્યાં હજણ, સમગ્ર, ગયારી, નીચગાય વગેરે જનાવર અને એમના બક્ષક વાધ, દીપકા, તરસ વગેરે સ્વચ્છંદે વિહરતાં ફરે છે. પહાડની તળેટીમાં જે નાની ટેકરીઓ છે ત્યાં સોઝેજો નંગલ સાકં કરી આમડાં બેસાં કરી વસનાદાર રહે છે; છતાં એ બધા પૂરેપૂરા બચ્ચીત છે, —ગીતાંબીતા સકાચ સહ ત્યાં રહે છે. નંગલની પથ્થાંબોના દક્ષ ન હતું જે ત્યાં વધુ પ્રવર્તે છે.

શિકારની શોધમાં એક વાર એ તરફ ગયો. જનપદથી ચિરત એ પ્રેરનાના સીમાડા પર દેરેર નાનીમેટી સરકારી ચોખીઓ છે. એવી એક સરકારી ચોખીએ જઈને બેસો. રહ્યો તો સાંજભરું કે પાસેના જ એક મામમાં એક વાધણે બહુ ઉત્પાત મચાવ્યો છે. મામના મુખી જેવા આમડાંને જે માણસ એ ચોખીએ આંખો હતા. એમને મેદોં એ વાધણ વિષેની વાતો પણ સાંભળ્યા.

એ એક જતે પહાડી હતા. કીંગણ ને મજબૂત આંખો વંજી. મેં પર કાઢી-મૂછ તે નહિ જેવાં જ. હું શિકારી છું, જે વાત બહુથી એ બંને એક રીતે મને વળગ્યા જ એમના મામમાં કંઠકાંક વેષોથી એ વાધણ દારણ ત્રાસ વર્તાવી રહી હતી. કેટલી સ્ત્રીઓ ને દોરડાંપરને એણે હણી નાંખ્યાં એને શુભાર નહોતો. વચ્ચે આંતું હિંસક આગમણ ચોડા સમય માટે એકદમ બંધ રહેહું. હવે ફરીથી એ શરૂ થઈ ગયું. બીકથી આમની સ્ત્રીઓ ધરના બહાર નીકળી ન સકતી. વાધણ આસ કરીને પુરુષો પર બહુ આક્રમણ ન કરતી, પણ તક મળતાં જ સ્ત્રીઓ પર તૂટી પડતી. પરિણામે એતરમાં કામ કરવાનું કે નંગલમાં જઈને સાકંડાં કાઢી લાવવાનું સ્ત્રીઓ માટે અશક્ય જ થઈ ગયું.

આ એને માણસોડા અવારનવાર સરકારને ચરણ કરતા, પણ એ આસ લાભદાયી નીચકી નહોતી. સરકાર એ વાધણને ચારનાર માટે પચાસ રૂપિયાનું દંડનામ નહેરે કરી નમિત બની હતી. હવે જો હું એના શિકારે કરી આ ફરાળ વિશીષિકામાંથી મામને વગારું, તો જ મામ લોકોમાં આરો છે. નહિ તો ત્યાં માણસભતનું નામ નિશાન નહિ રહે.

ચોખી પરના માણસને પૂછતાં એણે અત્યંત હસાહાસ પૂર્વક મારી મૂકા. અવગતની વાર્તાઓ આપતા 'કુમાર'ના આ ચિરપરિચિત લેખકની એક વધુ નવતર વાર્તા

ચિત્રકાર

રવિચંદ્ર પંડિત

એક જગત્તર મર્મના કરતી-વાધણ અવકાશમાં મેળવી.

વાતને વધાની લીધી. એના હસાહાનું કારણ હું કળી ન રાખ્યો. એની ચોતાની પાસે બેઠું હતી છતાં વાધણનો શિકાર એ જતે જ પ્રેમ નહોતો કરતો? મારા જેવા કુષ્ઠર શિકારીની વાટ જેવાનું કાંઈ કારણ? પચાસ રૂપિયાનું દંડનામ જ એને સાવ નજીવું જ લાગતું હતું?

બીજો દિવસ પહેલી સવારે હું એ મામવાડી સાથે પગપાળો જ ચાલી નીકળ્યો. મામ માત્ર પચીસ-ત્રીસ માર્દ જ દૂર હતું. એટલું ચાલતું એ શિકારી માટે તો રમત વાત છે. પરિણામે બેપાર લગભગ જ અમે મુકામે પહોંચી જઈએ એ નિશક હતું બહારે નશીબ પાધરાં દોષ તો આજે રાત્રે જ એ વાધણને શિકાર કરી બાંધે સાંજે તે પાછો પણ આવી જઈશે.

રસ્તાનું લાંબું વહીન નહિ કરું. અમે ચારપાંચ કલાક ખરેલા તેને બાંધે જે દિવસની લાંબી સફર પછી, પાટાપીઠી નાળા પથ અને લેખધોધ શરીરે અમે મામમાં પહોંચ્યાં. એતર તો પચીસ માર્દભત જ હતું; ગણેલ માટિની ઝોટી નહોતી. કામડા પારે એ મામમાં બીજીને પહેાંચતું ખૂબ સહેલું હતું; પણ જે પગાળા માનવીને આઈ આવતાં તણુ કાચાકાચા પહોરો. ખમરેતે પાર કરવાના હતા; ક્યારેક રૂંધેની ડાળીએ જૂલતાં જૂલતાં, તો ક્યારેક ઉંઢરના દર જેવા જણાતા અતિ સાકંડા પથ પર ધબને લગભગ સુષ્કાંતને આગળ વધતા જતું પડતું હતું એ વાત કહેતાં ચોખીવાળા સભન બૂલી ગયા હતા! તેઓ પચાસ રૂપિયાનું દંડના શા માટે જવા દેતા હતા તે એ મારાં વાળ્યા પછી મને સમાનતાં વાર ન લાગી.

શારીરિક કુસ્તિ દૂર કરતાં પૂરો એક દિવસ પીટી ગયો. મામમાં એક બાળુ ધારણું એક ઝૂંપડું અમને કાઢી દેવામાં આણું. અને કુદરતી વચેરે તો એટલા પ્રમાણમાં આવવા લાગ્યું કે કીકરીના લગન કરવા દોષ તો જે ચંપિા ન આવે વળી એ લોભો એક એવા તો સ્વાદિહ કળાળ બનાવતા કે એને સ્વાદ તો હતું જે મારી કાઢ્યાં રહી ગયાં છે. એમની ગણેલો મહુવનો કારવો કંઈ અજળ જ હતો.

મામની જનસંખ્યા નાનાંમેટાં બાળકહુટાં ગળીને શુભારે દોડ-સો નેટલી હશે. બધા જ પહાડી. તદુપરાંત વેર પાળેલાંપિંચેલાં ચાચ, બળદ, બૈસા, માડર, બકરાં પણ હતાં. મામની ચોમેરનું નંગલ કાપી કરીને સરસ ચરાણ ને પહાનાં એતરો તૈયાર રેતાં. આગળ

એ પછી રાત આવી નહોતી ઉત્સવ જ ચાલ્યો. ઘરેઘાડા ગદુ-
વાનો દારને ઝડપથી ઝંધારામાં એકથી બીજે રમણે ફેરવાયા લાગ્યા.
પહાડીઓ નુત્ય-ગીતોની મહેરિલમાં પુરણદારમાં ખીલ્યા હતા.
મગવાસીઓની કૂતરૂતા અજળ હતી. ચોરેકું ગાંસ ને ગદુવા-
નો તોતોતોને રસ પી હું પૂણીની ખાનુમાં કાળો ખિણી સુતો.
ઉત્સવના ઢોલ-ખંજરી વગેરેના અવાજની વચ્ચે ધીરેધીરે હું તદા-
વરા ધયે, આજના આતપ્રસાદે, ને સાચું કલાની નિશિત તુષિતલેત્યા
કાંસીકાંસીને આરોગેલા આદારને પ્રભાવે સારીનિદર આવી ગઈ હતી.
આંચિતો નમ્યો ત્યારે ઉત્સવગરદે મગધેકા કાચરના ચે
ચાલ્યા ગયા હતા, પૂણીની આગ સળગીને ખાખ થઈ ગઈ હતી, અને
કયાંક કયાંક નથી રહેલા અંગારા પડ્યા હતા. હાંડા પરની ધડિ-
યાળગરં જેવું તેો રાતના તણ મધા હતા, પૂણી હોવા છતાં રાતના
પાછલા પહોરે કંડીથી સંસીર જરા રાંદનો વગકાર અનુભવતું હતું.
ધરમાં જઈને સૂઇ નહ કે કેમ એ વિચારતો હતો ત્યાં ગારી નમર
પડી વાપલુના શળ કપર, જેવું તેો કો'કે એનું ગાયુ યોગમાં સળને
આત્મ પ્રાપ્ત્યેકે એને ધંપાણી રહ્યું હતું. આંખો ચીળીને યરાયર
જેવું તેો, પેલો વસ પારો હતો એ ઠાકરો જ! એનું મોં ઢરે ભાવ

વહોણું નહોતું. એની આખગાથી નીરવપણે આસુ વહે જતાં હતાં.
પ્રયજનના વિદ્યોગની કાળે વેદના એના મો પર રૂપરૂ નજીક હતી.
હું આજસ ખંજેરીને બેઠો થયો. આવી પાછળ નંકી કંઠક
એક હોવા જ નહોતો.
હું ભગીને બેઠો છું એમ ભેઠ, એ ઠાકરો વાપલું ગાયું નીચે
મૂકી, આવીને મારી પાસે બેઠો. એની આંખમાંથી વહે જતા
આંસુ લુલવાનો પ્રયત્ન પણ એણે 'ક્યાં નહિ ભમિત્રા અવલને એ
લાલ્યા, 'એની સાથે મારે બળે હોરતી હતી.'
'દારી પી ગિ બાધી વાત ગાડીને કહે.' એ કહ્યું.
એ પછી એણે ને કહ્યું તે નીચે મુજબ છે. એનું નામ રૂપદાન
હતું. રૂપદાનનો અપકાર હશે એવા જાણે છે.

પાંચ વર્ષ પહેલાં ભયારે એ સોળ વર્ષનો હતો ત્યારે કાતરડું હથ
જંગલમાં લાકડાં કાપવા જતો. એવજેવાક ઠાકરો જંગલમાં જઈ
ઝાડ પર મઠી કાપી રાકાય તેવાં ડાળીડાળખાં કાપીને નીચે પાડી
અવતારે પછી એ બધાં એમાં કરીને સહ આપતી ઓગો.
લાકડાં ફાડવા જવાની એ લોકોની રીત આ જ હતી.
ઠાકરોએ ટાળે વળીને બગોર વેળા લાકડાં કાપવા જતાં, ને
પછી કો'ક આ ઝાડે તે કો'ક પેલે ઝાડે એમ ચારે ખાનુ વેરાઈ જતા.
ક્યારેક લાકડાં કાપવાનું વહેતું પતાવી સો એના ગળી સેતાકડી
રમતા અને પછી સો સાથે થઈ થેર પાછા ફરતા. ઢગણાં ઢગણાં એક
ચાણસખાલ વાધ ગાગને રંભડી રહ્યો છે તે એ સો ભણુતા હતા,
છતાં એ ઉચાર જ એની છે કે કોઈ એ વાતની પરવા ન કરતું. વાધ
એણે બાળવયથી જ જોયા હતા. વાપે ક્યારેય કે કોઈનું અનિષ્ઠ

કર્યું હોય એમ એમણે રેવુંસાંભળ્યું ન હતું. વાધ જંગલમાં અડધ
થઈને ઊભા રહેતું જોઈ એ, એના કંઠોએ તે વાધ કું જ ક્યાં વિતી
આપમેળે ચાલ્યો ભય છે. આ હતું એવાને ગણેડું સિણ્ણ.
એક દિવસ સેતાકડી રગતારગતાં ઝાડમને એક જાળ મગાની
જમ્યા સેતાવા ગાટે રોપી કાંડી. કેટલાક મોટામોટા પત્થરો એક
જમ્યાએ પડ્યા હતા, અંગનાં એક મોટા પથરાની પાછળ ઝાંખાં-
માં નમર કરતાં મંદરે પોલાણ જણ્યું જેવું તેો ખારસો એક ચાણસ
સહેલાઈથી એંદર પાડી કાંકે એટલો ખારસ થઈ ગયો હતો. એંદર
નાની એવી ક્યારડી નેટલી જમ્યા હતી કે પછી ખાનુએ એકુંક પુકુંક
જણ્યું હતું, પણ એની પાસે ત્રાડી-ત્રાંખરાં અવાં ભમ્યાં હતાં કે
આંકારા રેખાઈ જ નહોતું. હરિયાળા પ્રકાર ભવાં એ છૂપા રચાવને
એતાં રૂપદાન ત્યાં જ સેતાયો. એના કેસરો રોપીસીધીને કાઢ્યા,
પણ એના પતો કેમ લાગે ?

પણી વાર સુધી એકલા બેઠાંબેઠાં આખરે એ જાણી ગયો. એ
ન અળવાથી એના બિરો શાકીને માગમાં ચાલ્યા ગયા, એની પણ
એને બાધર ન રહી, એવામાં એક વિચિત્ર અનુભવે એની કીધ બીડી મઠ.
એણે પોતાના મોં પર એક ખરબચડો રપરં ને કાનમાં ચારસો-
મ્મીસનો પેટો અવાજ અનુભવ્યો. આંખો ઉપાડી જેવું તેો સાથે જ
એક જમ્યાને વાધનું માણું ! મુદની જેમ તે એ જોઈ રહ્યો. વાપલું
એની પાસે જ બેઠી હતી ને હિંસક નમરે ડાંને નિરખી રહી હતી.
એના બજાગાંથી નરો અવાજ આવતો હતો: ધરંરં ધરંરં...
વાધનું આલું સાંભળ્યું એણે કહી યે અનુભવું નહોતું. એ તેો
લાગતો જ બેઠાન થઈ ગયો. એના શરીરની જાણુરેશીએ તદન
શિથિલ થઈ ગઈ. કેવળ એની છાતી નાગમાન કાંચી નીચી થઈ હતી.
ધીરેધીરે એ આનર્થા આન્યો. અનુભવણે જ એ થોડુંક હલ્યો
ત્યાં તેો વીજળી જેવે વાધણે પોતે જોમો કર્યા, એ એક જ પળે
વાગ્યો હોત તેો રૂપદાનનો એક ખડકા થઈ જતા પણ એ પળે
જેમો કીચકાએડો જ રહ્યો, —ભીષે ન પડ્યાં રૂપદાન પણ અંબધ
ગયા હોય તેમ એ પૂંચ તરફ જ જોઈ રહ્યાં.

પૂંચમાં કાંડા પાસે સાંકે એનું લોહી ભભી મળું હતું. રૂપદાને
ધ્યાનપૂર્વક જેવું તેો એંદર મોટા મોટા શળા એવા કાંડા એને
ચીંધી રહ્યા હતા. તરત એનો ભય ભાગી ગયો. એ સમજ ગયા કે
વાધણે જોમો કરેલો પૂંચે નીચે પહોડી શાગાટે પોતાનો રોડમો કરી
નથી ખાખ્યો, વાપલું એની પોતીજો વેદનામે જ પોડાની હતી.
કોઇના પણ શરીરે કાંડા વાગ્યો હોય તે તે કાંડવાની જિલ્
ધતી ચાણસ ગાટે રેખાશાંતિક છે મોગવિજ્ઞાનીઓ આ વાત ભણે
છે કે નહિ તેની તેા ખજર નથી; પણ સિદ્ધાંતી જનમાં તે એ વાત
મે ખાસ જોઈ છે. કોઇનાયે શરીમાં કાંડા વાગ્યો છે એ ભણતાં જ

હાથ આપીઆપે એ કાઢવા તલપાપટ યદ્ય રહે છે. અને એ બહાર ખેંચી કાઢવા વિના નંપતા નથી.

રૂપદગને ધીરેધીરે વાધણના પંચ તરફ પોતાના હાથ સંભાળ્યા. વાધણ બહુ ઝીણવટથી એને ભેટી હતી. હવે એણે જરા થે વાંધો ન લીધો. માત્ર એનાં ત્રણાને ધરૂર ધરૂર નાદ જરા માટ બન્યા. તે મોંઢેકાના બચિત બનતાં દાંત પણ ચોડાડ દેખાઈ આવ્યા.

પણ જ્યો કંઠા કોંકાયા હતા ત્યાં રૂપદગના હાથ અડતાં જ વાધણ એવાં તે અંદરે લલિે હાથમાં જ રૂપદગનને કાઢીથે કરી જશે ! પણ એણે એવું કંઈ જ ન કર્યું. પળવાર માટે ને પૂરે એણે પાછા ખેંચી લીધેલાં તે આપમેળે જ કરી આગળ ધકેલ્યાં. મનોમન એ શું સમજા હશે એ તે એ જ તલ્લે. પણ હું આ પ્રહલાદ જાપ છોકરાના અજળનાક સાહસ અને અખંડ આયુષાંની વાત સંલિંગી દિગંબર બની ગયાં !

રૂપદગને ફરીને સાવધ રહી પોતાના હાથ ઝેર્યા. પહેલેા કાંટા બહાર કાઢતાં થએલી પીડાને અંગે વાધણ અપડીને એને કચડી ખાવાને બદલે એના ગાલ ચાટવા લાગી. ખરખરચી કડકડ ચની છસ ધસાતાં રૂપદગનના માત્ર બળવા લાગ્યા, પરંતુ એ પહોડીએ મૂકારો થે ન કર્યો. એ પછી વાધણ પોતાની સાહસિક પ્રવૃત્તિને દબાવ મઠિે ન ન હોય તેમ રૂપદગનનું અંગે અંગ ચાટવા લાગી. એ તકનો લાભ લઇ રૂપદગન પણ એક પછી એક કાંટા ખેંચી કાઢવા ગંડથો. એ બધા કાંટા સાધારણ કાંટા ન હતા. ચૂળા જેવા સાહુક્રીનાં પીંછાં હતાં. વાધણ કોઈક સાહુક્રી પર ચાટી જીરે ને પરિણામે આગ ધયું હશે એમ જણાઈ હતું.

બધા શૂળા બહાર નીકળી ગયા. વાધણ જોડમાંતી જરા ફર જઈને ધરૂર ધરૂર કરતી પોતાના ધાને ચાટવા લાગી. આ તરફ સાંજ વીળીને રાત પડી ગઇ હતી. ચૂકાગાં કંઈ દેખાઈ નહોતું. માત્ર વાધણની આંખો સળગતા અંધારની જેમ ચળકતી હતી. રૂપદગન ધીમેધીમે ચૂકાગાંથી બહાર નીકળવા લાગ્યો. વાધણે એનેયું છતાં કંઈ વાધો ન લીધો. બહાર આવી એણે હોટ મૂડી. એણે પાછળ રોડે તેા વાધણ પણ ચૂકા બહાર આવી એના મારગ ભળી નાછી રહી હતી, ને થોડીવારે એ જોડમાંતી જોડમાંતી પાછી બંદર ચાલી જતી હતી. રૂપદગનને હવે બાન થયું કે સંતાડકડકીની રગતમાં બૂઝથી વાધણની ચૂકાગાં જ જળ ભરાયો હતો !

એ રાત્રે એને ભેરનો તાવ આવ્યો. પણ તણવાર દિવસ બાદ એ સાને થઇ ગયો.

દરેક દિવસ પછી એ ફરીને લાકડા કાપવા ગયો. મિત્રોને એણે વાધણની વાત કહીલી, પણ કોઇએ એ માની નહોતી. છતાં નંબલની એ બાલુએ ન જવામાં જ સલામતી છે એ વાત તેા સોજો સ્વીકારી હતી. પહેલે દિવસે તેા રૂપદગન સોની સાથે જ રહ્યો.

પણ બીજે દિવસે નંબલનો એ ભાગ બલે એને બોલાવી રહ્યો હતો. મિત્રોથી ભૂંદો પડી તે એ બાલુએ ગયા. અગ્નિ સાથે રમવાની જ્વિત માનવીમાં સદા થે રહી છે. ને વિપદ સાથે ઉત્તેજના મોડાએથી છે, એના મોહ એ મૂડી શકતા નથી.

ચૂકાની લગોલગ ગયા છતાં એ આગળ ન વધી શક્યા. એની નિયતિ કો' નવીના અભિસારિકા નેત્રી હતી. આગળ વધુ કે પાછળ હકે એમ મનોમાન એ વિચારતો હતો ત્યાં પડખેની ઝાડીમાં ખડખડાટ સાંભળતાં ચગડીને એણે એ તરફ ભેડ્યું, તેા વાધણ જ આવતી જણાઈ હવે એ જોડમાંતી નહોતી. સ્વસ્થ મરતીમાં સાદુંલ-નિશીટિત ઝગરે એ એની તરફ જ આવતી હતી.

રૂપદગને લાકડાના પૂતળાની જેમ જડવત્ બિભો રહ્યો. વાધણ એકદમ એની પાસે આવીને લાંબી ધધને બેઠી. ચારે આંખો ધણી વાર પરસ્પરને મેઇ રહી. વાધણની પુંછડીને છેડો જરાજરા હાલતો હતો અને એના અગામાંથી ધરૂર આવજ સંસળતો હતો. વાધણ હાલુ થે રૂપદગન સંબંધે સંપૂર્ણ નિઃસંક બની નહોતો. રૂપદગન વધુ રહી ન શક્યો. એકદમ રડી પડી એ નીચે બેસી ગયો.

વાધણ છસ બહાર કાઢી પ્રેમથી એનું નાક ચાસી રહી. પછી પંચે કાંચે કરી રૂપદગનની છાતી ઉપર ફેરવવા લાગી. રૂપદગને ભેડ્યું કે જેણે ધા રૂઝાઇ ગયો છે. કાંડા પર જરાક ડાપ માત્ર રહ્યો છે આ રીતે વાધણ સાથે રૂપદગનને દોરતી નથી. એને ગેત્રી કંઠેથી કે શું, એ સમજાઈ નથી. ને હોય તે. રૂપદગને ને હણુ તે અહીં એના જ સપ્તોમાં હવે કિતાઈ છું :

‘સાહેબ, માનવી માનવીને સાહે એ તેા સ્વાભાવિક છે. પણ એ આ વાધની જેમ ચાહતા હશે કે કેમ એ સંકાનની વાત છે કુતરાં પણ માનવીને સાહે છે, પણ એ ભૂદી રીતે. ત્યાં માનવી માલિક હોય છે, કુતરો એને આધીન હોય છે, પણ અહીં હકીકત ભૂદી જ હતી. માનવી અને વાધ સમાન સપાટીએ હતા. કાઇકોઈનું અધીન નહોતું.

ત્રણ વર્ષે મેં એની દોસ્તીમાં ગાળ્યાં. એ ત્રણ વર્ષમાં બાળે જ એવા દિવસ ગયા હશે જ્યારે એમ બેઠાં બેઠાં એનાં મોંમાં હાઈએ. તમે તેા શિકારી છો, ધણા થે વાધ ગાયાં હશે. પણ વાધની સાચી પિછાન તમને નહિ થઇ હોય. એના ભેડું રનેહાળ ને કમદા ખવાસનું પ્રાણી કદાચ બીજું કોઈ નહિ હોય.

અમે બંને પરસ્પરને કેમ કરતાં આટલા ચાહતા થઇ ગયાં એની બજાર મને નથી પડી. એક દિવસ પણ મેં એકબીબને ન ભેટાં તેા અમે અધીર થઇ બેઠાં. મારી સાથે ગેત્રી યધા પછી એણે માગના લોકો ઉપર કે ગોમનાં દોરડાંખર ઉપર આક્રમણ કર્યું છોડી દીધું હતું. માગ ચાલુએ એ આવતી પણ નહિ. નંબલનાં શિયાળ અને નંબલી માડરજનકરાં મારી ખાતી. પણ મેં કોઈ પણ કારણે હું એક દિવસ પણ એને મળવા જઇ ન શકતો, તેા રાત્રે એ માગમાં આવતી ચારે તરફ ફરતી ને બરાડા પાડતી. ભૂલે મને બોલાવવા જ આવતી ! એક વાર ધણા દિવસ મુખી હું પધારીએ પડેલો. એ રોજ રાત્રે આવીને મને બોલાવતી. માગલોક અગ્નિ કરી, દોહનમાં સાં વગડીને પણ એને મળતી ન શકતા.

માંદગી પછી ને દિવસે હું ફરીથી પહેલવહેલો નંબલમાં એને ત્યાં ગયાં ત્યારે એના આંદેહનો પાર ન રહ્યો. માસ હાથપગ અને

એંગે એંગ ચાડીને એલે બલે મારી છાત ન ઉતારી નાખી તમે માનતા હશે કે વાધને હસતાં આવડતું ન નહિ હોય. પણ એ તમારી ખૂલ છે. વાધ હસતાં બલે છે. માત્ર હસતાં ન નહિ, — રમૂજ કરતાં પણ એ બલે છે. મારી સાથે એ એક રમૂજ કરતી, — ગાને બીરડા-વખાની. એકિની બનેલાં કરતી, બેરશી 'હાહ' કરી બાસ પર ફરીને પડતી. પણ નવાઈ જેવું છે કે ગમે કરીયે એને એક નખ સુધાં વાગ્યો નથી. શરૂઆતમાં હું ખીતો ત્યારે એ ગમે મૂકી દેતી, ને ફર બેઠીબેઠી મારા તરફ જોતી હસતી.

એક દિવસ હું એને માટે એક સંજોગ બનીને ખાંડ લઈ ગયો હતો. એ ખાંડને તે ખુજ ન ખુશ થઈ હતો. અને વળતે દિવસે ન એક મોટા નમ્રી જકડે એલે મારી સેવામાં રત્ન કરેલાં પ્રથમ તે હું સમજ ન ન સંકળ્યો કે તે એ મારે માટે ન લાવી છે. પણ એલે કાઠ રીતે ગાનું નહિ. અહિં હાથીને હું એ બકરાને આગમાં લઈ ગયો. ગાસ આખાએ મોઝાની એ આધેયે.

મી ગ પણ વર્ષે વીની ગયાં. બીબ પણ કેટલાંયે વર્ષો વીની બત કોણ બલે, જે એક બીબે બનાવ બન્યો ન હોત તે. ત્યારે રૂપદગન મોઝાનીસ વર્ષને હતો. એનું સગપણ થયું. લગ્ન થવાનાં હતાં. ૨૩ માઈલ દૂર એક આગમાં. યોગ્ય કાળે વરરાજ બનીને દોહા-નખારા ને શરણાઈઓ સાથે દસ-આર બનેલાઓ સહિત રૂપદગન પરેણવા બેસ્યા. ઊઠીવાણાનું માથે દસ માઈલ દૂર હતું. પણ જતાંઆવતા ત્રણ દિવસ લાગતા. પગપાળા ન પરણવાવા જવાનું હતું. વાલન-બચકાર તે હતો ન નહિ એ કહેવાની ભર પરી ?

અહીં એક વાત જણાવી દેવી જરૂરી છે. કે યોગ્ય દિવસ રૂપ-વિવાહને કારણે આગ બહાર હતો કે દિવસોમાં વાધણ આગમાં આપવી નહિ કે ગર્ભના કરવી નહિ. એથી અનુમાન થતું કે રૂપદગન આગમાંથી ગયો ત્યારે ન એ સમજાઈ જઈ હતી કે એ બહાર નય છે, — અથવા એલે વાનં વગેરે સાથે એને નમ્રજમાં યદને જતો. એથી હોય એમ પણ બને. અને લોકો ન બલે તેમ એ પાછળથી દોષ એ પણ અસંભવિત નથી. વાધણ રૂપદગનને અનુસરી પછે આગ ગઈ હતી અને પાછા ફરતાં રરતામાં ન કે રૂપદગનને એની સી સાથે નીરખતી નીરખતી આવી હતી, એમ બે અનુમાનની એ તો હવે પંચી આપવી પાછળની થયતાં હોય એને એ મેળ ગયો છે.

એથી દિવસે સાંજને સમે રૂપદગન નવી વહુને લઈ પોતાને માથે પાછો ફરતો હતો. યોગ્ય ભાગને રજો બાજી રહી હતો. વાન-વાણોએ ધીમાંધીમાં વાન વગાડવા શરૂ કર્યા. ત્યારે એક વિડસાજ ગળેનાં કરતી વાધણ કોણ બલે કયાથી આવીને બનેલાઓથી દસ વાર એટલે ઊંટ મુરકાડા નાખતી લાંબી મળને પડી. રૂપદગનને જ્યેનું તે

વાધણને હજારવાળો દેહ તાપણીની જેમ બલે સળંગને હતો. એનાં અંગેઅંગમાંથી વિપુલારાના પ્રકારી રહી હતી. વાધણનું આનું કાળ-કલાક ૩૫ રૂપદગને ફરી એ નદોનું બેનું. એની અંજારા જેવી આંખો એકવાર રૂપદગન દરખર અને એક વાર એની સી પર, એમ બારમીની બલેયે જોઈ બસી હતી. એ ફરી એ વાર પછે બેઠી. લાગતું હતું, બલે કેમ અને દિસકતાથી હમણાં ન એ કાઠી પડશે.

એના આ એકાએકના આવી દેખાવાથી સદુ ગિજવતું જમા થઈ રહ્યો. દોહકવાળો ને શરણાઈવાળો નીરવ ન બની ગયા. પણ કાંઈ કરીને આમ કે તેમ દોહી ન અનું. એવે વખતે ટોળામાં ઊંચા રહેતું વધુ સ્થાન્યત છે એ તેમો બલતા. રૂપદગન સાથે ન દેતે. એક વાર એને થયું કે ટોળું મૂળને વાધણ પાસે નઈ બેસો રહું. પણ વાધણનું એ વખતનું રોદ રૂપ એટલે ન અંદિત કરવી ન શકાય. એને થયું કે આને તે કદાચ વાધણ એને જોતાં ન એના પડ વધી પડશે. એને અધો ન પ્રેમ કાલિસ દિસકતામાં થકાઈ જશે. રૂપદગને આગળ પગ મૂકવાની હિંમત ન કરી. પગ આગળ ન મૂકવાનું બીજું એ એક કારણ હતું. નવનપૂ બની એને લગભગ વળગી ન રહી હતો.

વાધણ એ દિવસે કદાચ એને ન ન દોરત. ટોળામાંથી પણ કદાચ એને કાઠી ઉપડી બત. પરંતુ એ ન વખતે એક વિમ આવી પડ્યું. માગલોએ એ બનનાં વાનને અથાન સાંભળ્યો. બલે, ને એ લોકો ટોળેટોળાં દો-હા કરતા વર-વખતે આપણે આપણા દલા. વાધણે પાછળ વાળુરોમો મેલાલસે સાંભળી મેં ફેરવીને જ્યેનું તક બેઠેને બનવાળાએ બેરશોરથી ગાને વગાડનાં શરૂ કર્યા વાધણ વધુ ઝીક જાણી ન સમજી નિરર્થકની એ ગર્ભના કરી. શરૂથી પૂંચી દલાવતી દલાવતી એ નમ્રજમાં જાણી ગઈ. જતાં પહેલા એક વાર નવકંઠની તરફ આગ વખાણવી નભરે દિપ્તિપાત કરતી ગઈ, એને અર્ધ સમજ્યા એ રૂપદગન માટે મુરકેલ ન હતું.

વળતે દિવસે વાધણે નમ્રજમાં લાકડાં થેલા મેલેલી એક ઓને ફાંડી આપી. ત્રીજે દિવસે ફરી એક. એ રીતે શરૂઆત કરીને એ આગના ઓર્થમાં સાથે ન દેવે બરાઈ છે તે બલે પ્રકટ કરતી હતી. પરિણામે સીએ ગાઈ કરતી બહાર નીજ્યું મુરકેલ બન્યું હતું.

આમ કરતાં દોઢ વર્ષે વીની ગયું. રૂપદગનની ઓને મારેવાન પ્રયાસમાં વાધણે મળી એટલી તમાગ સીજોને પરી કરી હતી. પણ ઈજાએ વિશ્વચ બનેલી એની જલિ પરી સંતોષાઈ નહોતો. રૂપદગન માનતાં હતો કે એ વાધણ ને છવવી રહી હોત તે એ કદી ન કરી નકી એ પોતાની સીને છવ લેત ન.

બી દિવસે બધારે હું પાછો ફર્યો. પહેલા પહોડના શિખરે નઈ પાછળ રહેયું તે નીચે તળેટીના પ્રદેશમાં એ નાનું આમ તંદ્રાચળ થઈ નહિત બની આગસમાં બધારેના તડકો માણતું હતું.

આ આગમાં, માનવ સમાજથી દૂર એકાન્ત વિનમ્રમાં, નમ્રજ ને પહોડોના આદિ વાતાવરણ વચ્ચે, રૂપદગને ગદાદિયુક્ત એક પથ-ની સાથે એક માનવીના પ્રજ્વલ્યસંયેષ રજાવાયો. સંકેસના મોઝા-મુક પથની એવો, દોશસ્થથી જળવાતો માનવી સાથેના બનાવથી પ્રેમ નહિ, પણ સાથેસાથે અહિંયા પ્રેમ. અને એ પ્રેમ અહિંયા હતો તેથી ન એતે આગું બચાનક રોદ રૂપ લઈ શકે.

પણ આ વાત નહિ ગાને. સાચું છે કે આ વાતને માનવી આકરી છે. પણ એથી ન શું એ અસંભવિત છે ? મારો પોતાનો ખત હતું તે, હું તો રૂપદગનની વાતને જોઈ માની શક્યો નથી.

૩-અપરૂપ રીતની અભિનય રૂપસૃષ્ટિ

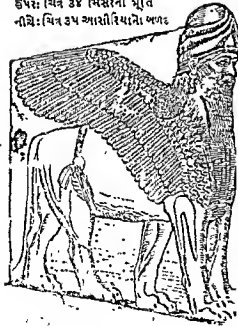
પૂર્વ દેશની સિલ્પકળાઓ એક વિશેષતા છે. ભારતના સિલ્પીઓ હકથી કહે છે કે પોતે વિશ્વકર્માના પુત્ર છે. જાણના પોત્ર છે, એટલે સર્જન કરવાની રચતંત્રતા તેઓ પાસે છે. તેમની સિલ્પકલ્પના ફક્ત પૃથ્વીના પરિચિત રૂપોમાં જ સીમાબદ્ધ નહિ રહે. રેખા અને રૂપ (line and form)ના/નામ માત્રનું અવલંબન હઈ નવાનવા આદર્શોની રૂપસૃષ્ટિ કરવાને અધિકાર અને નિયુક્તતા તેમનામાં છે. કોઈ દિવસ કોઈએ નમ્રદે ન લેખું હોય એવું અપરૂપ અને દિવ્ય રૂપ તેઓ કલ્પનાના બળથી સર્જી શકે છે. અને આ નવંતની નવી રૂપસૃષ્ટિ કરવી એ જ ખરીરીને સાચા/સિલ્પીનું કર્તવ્ય છે અને આ રીતે, આપણે જોઈએ છીએ કે ભારતના સિલ્પીએ અદ્ભુત આદર્શોથી ગણિણીની મૂર્તિની અને ‘નરસિંહ’ની મૂર્તિની કલ્પના કરી છે. પ્રાચીન મિસર દેશની ‘સેન્સુ થેટ’ની સિંહના મોઢાવાળા નરસિંહની કલ્પના (ચિત્ર નં. ૩૪) ભારતના ‘નરસિંહ’ની કલ્પનાની જ અનુરૂપ સૃષ્ટિ છે. આ ભતની અભિનય રૂપસૃષ્ટિના ગુણહોયને વિચાર કરતે જોઈએ, અને તેમનાં એ ને અવ્યવેના વિન્યાસ તથા પરિભાષના નેપુણ્યનું વિશ્લેષણ કરી, તેમની અન્યનિહિત રેખાસમૂહના મેળ ને માધુર્યનું વિશ્લેષણ કરવું જોઈએ. મૂર્તિના કોઈપણ રૂપ સાથે રવાબાવિક મેળ છે કે નહિ તેના આદર્શો સાથે આ ટ્રેણીની નવી રૂપસૃષ્ટિની સરખામણી ન થઈ શકે. ચીન અને જાપાનની વિવિધ પ્રતિમાઓમાં આ ટ્રેણીના અભિનય રૂપની ચોક્કિ કલ્પનામાં ઘણાં નિદર્શનો છે. યુરોપના ઔદિક યુગના સિલ્પમાં ને ક્રિદિનની મૂર્તિ કલ્પનામાં આ પ્રકારની નવી ટળની રૂપસૃષ્ટિનાં દર્શનંતો છે.

પશુમૂર્તિની કલ્પનામાં પણ આવી નવી રીતની ચોક્કિ રૂપ સૃષ્ટિને અવકાર છે. આ-સીરિયાનો ‘બજા-માનવ’ (ચિત્ર નં. ૩૫), ભારતનો ‘અરુદ’, દક્ષિણ દેશનો ‘યાલી’ (ચિત્ર નં. ૩૬) અને સાઈલે એ સર્પની કલ્પના, પરિચિત પશુમૂર્તિનું અતિક્રમણ કરીને સર્જેલી નાનાવિષ વિચિત્ર રસની અને અલોકિક આ-દર્શોની રૂપ-સૃષ્ટિ જ છે. ચીન દેશનો ‘ડ્રેગન’ (Dragon) એ વળી એક નવી જ ચોક્કિ રૂપ સૃષ્ટિ છે. (ચિત્ર ૩૭) ચીનની Tao Tieh (અથવા કીલિમુખ) પણ એવા જ એક અદ્ભુત આદર્શની અભિનય રૂપ કલ્પના છે. ચીક દેશમાં પણ—જ્યાં સિંહી, માણસના સુગંધુર આકારવાળા હેલે જ સાધારણરીતે સિલ્પકલ્પનાની સીમા તરીકે મળે છે તે દેશમાં પણ—કોઈકોઈ સિલ્પીઓએ પ્રકૃતિનાં પરિચિત રૂપનું અતિક્રમણ કરી અભિનય અને અપરૂપ રીતની રૂપસૃષ્ટિ રચી છે. આનાં એક દર્શનંત છે ‘જર્વન અને મેહુસાની’ મૂર્તિ, તથા પશુ ને માણસના રૂપના સમન્વયથી ધરેલી ‘સેટાર’ (Satyr) (ચિત્ર નં. ૩૮) અને ‘પાન’ (Pan)ની અપરૂપ કલ્પનાઓ.

સિલ્પીની રૂપકલ્પના ફક્ત પરિચિત માનવ અથવા પશુચિત્રમાં જ સીમાબદ્ધ નથી હોતી. તેના રૂપનું જ અત્યંત વિસ્તૃત કલ્પનાનું જનત છે, જેના અંતર રૂપ-અમુદમાં એવા વધા નવા ધારણા, નવા આકારના, નવા પ્રસરના રૂપના આદર્શો છુપાએલા છે કે જે હજી સુધી માણસની નજરે પડ્યા, નથી. માત્ર સિલ્પી જ

ઉપર: ચિત્ર ૩૪ મિસરની મૂર્તિ
નીચે: ચિત્ર ૩૫ આસીરિયાનો બજા

ચિત્રનં ૩૬ દક્ષિણ દિશનો યાલી

વચ્ચેવચ્ચે તે પોતાની કલ્પનાના રૂપસાનરમાં અવગાદન કરી, નવાંનવાં કપરનો લઈ આવી, આપણી નજર આગળ તેને પારત-વિકતાનું રૂપ આપીને પ્રકટ કરે છે.

પૃથ્વર, લોકોને કે મનદંત કપરાંત બીજ એ વસ્તુમાં સિદ્ધી પોતાના ચંતરની કલ્પનાને મૂર્તિ રૂપરૂપ આપે છે. જંગમીની જોક છે માટી (terra cotta), અને બીજ છે મંચ-લોહ (bronze) અથવા વિવિધ ધાતુ (metals). જ્યાં મંચ-લોહ પત્થરનો અભાવ હોય છે ત્યાં તપાવેલી માટી વડે સિદ્ધીઓએ ચિત્તહારી મૂર્તિ ધરી છે. પત્થરના પ્રયત્ન પહેલાં હાલનાં વર્ષ પૂર્વે આદિમ સિદ્ધીઓ કદા પોતાની આંગળીઓ ચલાવીને મુદ્રાઓ ચાલીયા રૂપસુંદર વર્ણોદ્ધારી વાળી સુષુપ્ત સર્જન કરી ગયા છે. મેટીબારે આકારમાં કુદ જોઈ તપાવેલી માટીની એ મૂર્તિની રચનામાં નવા ભાવ અને રસની કલ્પનાનો અવકાશ હોય છે. આને ધકવાની રીત (technique) અને પદ્ધતિ જુદી છે. આ બધા કુદ આકારોવાળી માટીના રમકડાંમાં કુશળ સિદ્ધીઓએ કુશળ કલ્પનાથી આદીમ યુગનો સદૃશ-સરળ શિશુ-ભાવ વિવિધગદ્દ કર્યો છે. (ચિત્ર નં. ૩૬) ઔરિટ્ટયા દેશમાં એક રમુચ અવધવાળી વસ્તુવાદારથી વડે રેખામાં કલ્પાયેલી 'નયદેખા'ની પ્રતિમા શોધાઈ છે. (ચિત્ર નં. ૪૦). એ પ્રતિમા આકારમાં ધણી જ નાની છે, પણ માટુપા ભાવની વિશાળતા અને નિરાટ કલ્પના આ નમુન્ય છતાં જાવતરમદમળું જોઈ માટુમૂર્તિમાં રહેલી છે. જોના ઉગર છે ૨૫૦૦૦ વર્ષ! આને શોધણી ગળી આવતી માટીની મૂર્તિ સિધુદેશના મોદેન-જો-રેનાના પ્રાચીન ક્ષેત્રમાં પશુ શોધાઈ છે. જોમાં વાજી રેખા કરતાં સદૃશ સરળ રેખાનું પ્રાધાન્ય લખાઈ છે. આ અતની મૂર્તિઓમાં દૃઢિગ સોનર્યે અથવા કલગની કારીગરી શોધવી એ મૂર્તિનાભરેલું છે. ભાવની ગભીરતા (depth) અને એકતિગતા (intensity)માં જ આ અતની મૂર્તિઓ અતુલનીય હોય છે. પ્રાચીન ઓસ દેશના Tonnager ક્ષેત્રમાં, કુદ કદની આવી અરૂંધ્ય માટીની મૂર્તિઓ (terra cotta) શોધાઈ છે. પત્થરની મૂર્તિ કરતાં આના આકારો અને કલ્પના જુદા જ હોય છે. જોના દેશમાં પશુ આવી તપાવેલી માટીની બનાવેલી અવધ કલ્પનાવાળી ધણી કુદ મૂર્તિઓ શોધાઈ છે. આ બધી અતિ પ્રાચીન યુગની છે. ચાંબીયામાં, તેમજ નાના કદમાં વધારે અર્થ રેખાવવાની શક્તિમાં ચીવના પ્રાચીન યુગની માટીની મૂર્તિઓ-રમકડાં-નમુનામાં અદ્વિતીય છે.

ધાતુની મૂર્તિઓ ધણી વખત પત્થરની મૂર્તિઓ કરતાં વધારે રમ્યા હોય છે. સિદ્ધીઓ ધાતુના અવલંબનથી ધણી મૂર્તિઓ રચી ગયા છે. ભારતમાં જેમ આજ ધાતુની દેવ-દેવીઓની મૂર્તિ રચનાનું પ્રચલન છે, તેમ પ્રાચીન ઓસમાં એકાધિક અતબતની ધાતુના ગિરજાળથી બનેલી 'ઝાન્ડ' ધાતુ વડે પ્રતિમારચનાની પ્રતિમા હતી. સીસુ, ત્રાંચું, પિત્તળ, રૂપું ને કલ્પના ગિરજાળથી એ ધાતુ બનતી હતી. રેડ્ડીની સુપ્રસિદ્ધ અથવાલકની ધાતુમૂર્તિનું મુખગંડજેવતાદિલ્લે ચોન્ડે-થી દીપ્ત છે. રૂડેડના બ્રિટિશ અધિકારીમાંની 'નદારેવી' (Hypnos)ની ધાતુ-મૂર્તિમાં ઓક પુરાણની ગધુર કલ્પનાને સિદ્ધીઓએ એક અજ્ઞાત ઓક પ્રતિમાકાર આપ્યો કરી ગયા છે. સદે આરસપદ્મણમાં છાયા અને પ્રકાશના જે વિપરીત ને સદૃશ વિરોધી રસનો અવકાશ હોય છે, તેવા અવકાશ થેરા લીલા અથવા દૃષ્ટાન્ત રંગની ઝાન્ડ મૂર્તિમાં હોતાં નથી. એ ગભીર રવાગવેળના આનસમાં પડતરની કારીગરી ધણી વખત છપી રહે છે. પણ આ જ થેરા લીલા પશુની જુનીજુની આ-ભાગમાં, સિદ્ધી પોતાની મૂર્તિને નવા રસથી અભિવિષકત કરી શકે છે. ધણી જુની ઝાન્ડની મૂર્તિ સર્વોચ્ચ એસિડ અને oxygenના પ્રભાવથી ઝાકસીડાઈ જઈને એક સુંદર ગધુર લીલા રંગનું આવરણ ધારણ કરે છે. ચિત્રસંકેતને માટે આ રંગ (patina) ખૂબ જ આકર્ષણની વસ્તુ છે.

ભારતમાં ઝાન્ડને બદલે પંચલોહ ને આધધાતુની મૂર્તિનું પ્રચલન જાદુ યુગથી પ્રચલિત છે. મોદેન-જો-રેનાના પ્રાચીન ક્ષેત્રમાંથી ધાતુની નર્તકી મૂર્તિ શોધાઈ છે. દક્ષિણ દેશમાં પ્રાચીન ઓદ રૂપમાંથી કેટલીક મંચલોહની સુંદર 'બોહ મૂર્તિના ભક્ષ્યપરોથી' ગળ્યા છે. પશુ મધ્ય યુગની નાલંદાની મંચલોહની મૂર્તિ ને દક્ષિણના ચોળયુગની લંબી શ્રેષ્ઠ પ્રતિમા ભારતવર્ષના ધાતુસિદ્ધીઓની અજુદત નિયુક્તાનું રમણ કરાવે છે.

મથાળે ચિત્ર નં. ૩૭
 જોના દેશનો દૂંગા;
 વચ્ચે: ચિત્ર ૩૮-પશુ અને માનવના રેખા સમ-
 વચની શુદ્ધિપનીકલ્પના 'શેઠાર'ની એ ડાબીબાજુ-
 ચિત્ર નં. ૩૯ નગણી બાહુ: ચિત્ર નં. ૪૦

પ્રો. જયંતીલાલ દેવસંકર ઝોઝા

[૩] ગુલમહાર

ખા

ખખરાના જેવી જ લક્ષણી, પણ ખખરાના કરતાં થે ઘેરા લાલ રંગના ફૂલ વડે આ (મે અને ભૂત) ગહીનાઓમાં સુષ્ટિને રંગમોહક બનાવતો શુભગૌર-શુભગદોર તેો સામાન્યરીતે બળીતું ઝાડ છે. રેલવે સ્ટેશન, બગીચા તેમજ જનહર રાજમાર્ગે પણ તે ધણીજે નજરે પડે છે. પણ એ ગુણ વતનો વિદેશનું નહિ-ગાડામારેકરનું. આપણે ત્યાં તે એ ઉદ્યાં રોજીક વર્ષથી જ લાવવામાં આવ્યું છે. અને ઘોડે ભાગે રોજી-દશ તરીકે તેમજ છાયા ગાદે દોષાય છે. (નોકે ફેબ્રુઆરીથી તે બહાર મુખીયા એના પાન ખર કાળમાં એ તદ્દન ઝરડાં ધરાવતું કપાડું બની જતું હોઈ ખરી જરૂરને વખતે જ છાયા આપી શકતું નથી.)

એનું રાસાયી નામ પોઇન્સીઆના રેજીઆ (Poinciana regia Boyer) છે. સરસ્વી સદીમાં થઈ અગ્રિયા એન્ડીસીસના ગવર્નર જ્યો. ડી. પોઇન્સીના નામ કારણથી એ નામ પાડવામાં આવ્યું છે. અંગ્રેજીમાં તેને 'ગુલ મોહર' (Gul Mohur) અથવા 'ફ્લેમ્બોયન્ટ' (Flamboyant) કહે છે; ફ્રેન્ચમાં તેને 'રોયલ ગોલ્ડ મોહર' (Royal Gold Mohur) પણ કહે છે. 'ગુલ મોહર' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ રોધાની મુશ્કેલ છે. 'ગુલ'નો અર્થ શુભાળ અથવા પુષ્પ થાય છે, અને 'મોહર' એ ભૂતના સિદ્ધી સિક્કા ગાદેનો સમ્બંધ છે. રોના ગદોર જેવી તેજસ્વી ગોળ પુષ્પ-પાંદડીઓ ધરાવતાં એનાં ફૂલ પરથી એ નામ પડ્યું હશે.

આ વૃક્ષ ૪૦ થી ૫૦ ફૂટ ઊંચું બને છે તેની શાખાઓ ઘોમેર ફેલાયેલી હોય છે અને તેના પર પીછાં આકારનાં મુંદર પાન મોઢાવગ્રેહા હોય છે દરેક પાન સંયુક્ત હોય છે અને તે ૧૧ થી ૧૮ સેન્ટીમીટર મોઢાવગ્રેહો નાના પર્ણમુખ્ય બનેલું હોય છે. આ દરેક નાનું પર્ણમુખ્ય પાછું જોઈ જ રીને ૨૦ થી ૩૦ નેટકારમાં મોઢાવગ્રેહી બાની લંબગોચર પાંદડીઓનું બનેલું હોય છે. ફેબ્રુઆરી-માર્ચ દરમિયાન આ વૃક્ષ પરથી અર્ધાં પાન ખરી પડે છે, તે ફરી થે ગાશના અંતઃપ્રાચ અથવા ભૂતની રાજાઓમાં લાલ પાન વૃક્ષ પર દેખાય છે અને વર્ષાઋતુમાં તે વૃક્ષ પાછું પીછાં આકારના મુંદર પાનથી એવું તેો ઝરપૂર બની રહે છે તેની યેપૂર શોભા આકર્ષક હોય છે. એનાં ફૂલોના પાંદરવાને કાળ અંધિયરો બ્દા. મરચીની રાજાઓ પતાં જ એનાં ફૂલ દેખાતાં રહે થાય છે અને લગભગ એની અધ-વચમાં તેો આપું ઝાડ તેજસ્વી લાલ મુંદર ફૂલોની બહારથી લક્ષી રહે છે.

આગરે ધણી ભારે હેરે દુઃખદ મોંઘ લેવાની છે કે ભાઈશ્રી દરિદ્રમુખ મોહનલાલ બ્યાસનું મઠ તા. ૨૭ મે ૧૯૪૭ ને મુકવારના રોજ તેમના વતન લાડીયાં ક્ષત્રીના લાંબી બીમારી પછી અવધાન થયું છે. શ્રીમતી 'લઘુસિધિ' અને 'શ્રીમતિ'ના યોગજ તરીકે ખ્યાતનામાં એ શુભાન સાહિત્યકાર 'કુમાર' ના વાચકોને તેો તેમની ફૂંકી વાર્તાઓ અને વિજ્ઞાનના લેખોથી સુપરિચિત હતા. 'પ્રકૃષ્ઠ' નામના એમના વાર્તાસંગ્રહ કથાંતર 'અગ્રિક પ્રવિશ', 'એક ગાસમે' 'દિલી' વગેરે એમનાં શિક્ષણપ્રેમી પ્રકાશનો એમના યોગના-રસબુદ્ધિશક્તિના પુરાવા કૃપ છે. એ કથાંતર એક જ ગાસમાં સંસ્કૃતભાષા શૈલી જવાય ને સોષાસાધ બીતાને પણ પરિચય મળી જાય એવી નવતર યોગનાવાળું બીતા કથાનું તેમનું પુસ્તક તેયાર પડ્યું છે.

હાલિવાવાદમાં લાડી જેવા ખૂણે પડેલા રથાનમાં રહીને કૃષ્ણ ગૌડિય સુપ્રીનો જ અભ્યાસ કરી હાઈકલના શિક્ષકની સામાન્ય કારકીર્દિમાંથી એક રાષ્ટ્રીયની લેખક થવાની તેમણે સાધના આદરી હતી. તેમનાં વાંચન અને વિચારસરગીમાં એકસાથે તથા પ્રમાણ મેળવવામાં તે સફળ થયા હતા. પોતે વૈજ્ઞાનિક મનોવલ્લભવાળા હોઈ અખિત અને વિજ્ઞાનના લેખોમાં ખૂબ રસ જમાવી શકતા. તેમનું ગદ્ય તેજસ્વી હતું, રસદર્શક સંસ્કારી અને પ્રભાવિત હતી અને સાહિત્યનાં વિધ-વિધ એમાં વિસ્લાવવા એક પ્રશસનયોગના પણ પત્રી હતી. આ કથાંતર વૈજ્ઞાનિક રોધા-એમના પણ તેમણે ખૂબ પ્રયોગ કર્યો હતા. એમાં 'એકાદશી' નામના એક સ્વતંત્ર ચર્ચા-ચત્રનું નેો મેન્ટલ મેળવ્યું હતું. એમાં અભારના સ્વર પ્રમાણે આગોળાપ આદરદ-અપરોદ (અનુસંધાન પાઠભાગ પાને)

કપર: શુભગદોરનાં પાન તથા પાણી રાંધેલ; જાળી બાહુ: શુભગદોરની કળા, ફૂલ તથા લીલી રાંધી

શુભગદોર શૈલીને વર્ષનું વૃક્ષ છે. તેની રાંધી ચપટી, ને તાજ હોય છે ત્યારે લીલી, પરંતુ પાળળથી રોષા વળીરિયા રંગની થાય છે. તેમાં સંખ્યાબંધ લાંબાં બી હોય છે. સામાન્ય-રીતે આ વૃક્ષ તે એ બી વડે જ કમઠાવમાં આવે છે, પરંતુ તે કાપકવગાથી પણ બને છે. શુભગદોરમાંથી પુષ્પળ પીએા અથવા અજરો મુંદર નીકળે છે ને દલોઓમાં વચાવું છે.

આ

[૬]

રસ

પણે એ આઠ ભાષ જેઈ ગયા તે આઠ ભાષોમાંથી આઠ રસની ઉત્પત્તિ થાય છે. સાક્ષ્યમાં રસની એવી વ્યાખ્યા કરી છે કે આત્મનંદનું આનંદન અથવા અનુભવ તે રસ. માણસ જેમ સ્વાદિષ્ટ રસનો આસ્વાદ કરીને આનંદ પામે છે, તેમ વિવિધ ભાવોને પણ આસ્વાદી સહાતા દેવાથી રાસમાં સંચાર થયેરને રસ કહ્યા છે. એ આઠ રસનાં નામ આ પ્રમાણે છે: (૧) સંચાર, (૨) દારપ, (૩) ક્રોધ, (૪) રોદ, (૫) વીર, (૬) ભયાનક, (૭) ખીભત્સ અને (૮) અદ્ભુત. કેટલાક સાક્ષ્યમાં 'સંતોષ'ને નવમેશ રસ ગણવામાં આવ્યો છે.

હવે આપણે એ રસોનું સ્વરૂપ તેમજ તે ઉત્પત્તિ થવાના કારણો તથા તેનાં લક્ષણો (જેને રાસમાં વિશાષ અને અનુભાવ અથવા આલંબન અને અનુલંબન કહેવામાં આવે છે) તે જોઈએ.

સંચાર: સ્ત્રી—પુરુષનો પરિપૂર્ણ સંતોષાવ તે સંચાર. સૂચાર રસ નાશક અને નાશિકરને આધારે રહેલો છે.

આલંબન: પ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ કે પુરુષ, આશ્રયણ, ડહાન વગેરે કોઈ પણ મધુર વસ્તુ તેનું ઉદ્દિપન કે આલંબન છે.

અનુલંબન: નેત્રચાતુર્ય, ભય, મુખ-પ્રસાદતા, લક્ષિત અંધાર, મધુર નાણી વગેરે તેના અનુલંબનો કે લક્ષણો છે.

દારપ: દાસની પરિપૂર્ણિ તે દારપ.

આલંબન: પરચેશનું અનુકરણ, વિષરોત વેષ, આચાર, અલકાર, આસંભદ પ્રલાપ, વિષદ અપચેશ કર્યાદિ.

અનુલંબન: હોહ ગાલ તે નાકનું સ્પર્શન, શિલાહ વદ્ય જનુ વગેરે ક્રોધનું કોમળો પરિતોષ તે ક્રોધ.

આલંબન: એશ્વર્યનારા, ઉચ્છન્નવિભાગ, વગેરે અનુલંબન: અશ્વપાત, આંદ, મુખરોષ, વર્ણભેદ, ત્વરજન કે ગદ્યકંઠ, નિઃશ્વાસ, માનસિયિયતા વગેરે.

રોદ: પરિપૂર્ણ ક્રોધ તે રોદ.

આલંબન: ધર્ષણ, હલદ, વિષાદ, પ્રતિજ્ઞાતા, અવગાન, દ્રાંદ, અમત્યતા, મારાર કર્યાદિ.

અનુલંબન: હાસ નેત્ર, બુદ્ધિ (જગર ચટવી), ઉત્કુષ્ઠ નાસ (નાક ફૂલવું), ક્રોધ દાંત અને દાંઠ ધીસવા વગેરે મારતું, પીરતું, પીરતું, ઉલ્લું, ભેદનું વગેરે રોદના ક્રોધ છે.

વીર: પરિપૂર્ણ ક્રાંતસાદ તે વીર

આલંબન: સામર્થ્ય, પ્રતાપ, પરાક્રમ, શૌર્ય, રાક્ષિ, પ્રભાવ, નિશ્ચય કર્યાદિ.

અનુલંબન: સ્થિરતા, ત્વામ, ધર્મે દાન, કર્યાદિ.

ભયાનક: ભયનો પરિતોષ કે સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિશેષ તે ભયાનક.

આલંબન: વિતાકારનું કર્શન, ધીર વર્તનનું અવગ, અપરાધ, રાત્રી કે અંધકાર, અન્યાચાર, અસ્વચારસ, સંભાગ વગેરે.

અનુલંબન: સરીરકેષન, રોમાંચ, મુખરોષ, સ્વર ભંજ, વર્ણભેદ, સ્વેદ, અંશિયિયતા, હલકંપ, શુષ્ક મોહક કર્યાદિ.

ખીભત્સ: ભુતપ્રાણનો પરિતોષ કે સંવંદિશિયોસંચાર તે ખીભત્સ.

આલંબન: દુસ્વાદ, દુર્મંથ કે કોઈપણ ભુતપ્રાણનક વસ્તુનું કર્શન, અવણ, રમણ વગેરે.

અનુલંબન: નાક, હાન, આંખ વગેરે સર્વ ઇન્દ્રિયો સંચાર મુખ

અચ્ચેડણ, નાક-હાન આંખ દાંઠનાં વગેરે.
અદ્ભુત: વિરમયનો પરિતોષ તે અદ્ભુત.

આલંબન: વિચિત્ર કે આશ્ચર્યના વસ્તુનું કર્શન, અવણ વગેરે તેમજ માયા, અનુવિદ્યા, સદસા કર્શન વગેરે.

અનુલંબન: અતિથેષ પ્રેમણ, રોમાંચ, પ્રક્રોધ, દર્પ, બુદ્ધિપ્રય (ભગાં ચટવી), સ્તબ્ધતા, નેત્રવિસ્તાર (આંખો ફાટવી) વગેરે.

સાંત: વેશમયનો પરિતોષ તે સાંત

આલંબન: કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે વિષયો તથા દુન્યવી જાળોથી વિરક્ત રહેવું તે.

અનુલંબન: ક્યાનરેષ જ્ઞતિ, સાંભારિક વિષયો પ્રત્યે વિરક્તિ, નિવિહાર સ્થિરતા, નિશ્ચયલતા વગેરે.

આ રસોમાં સંચાર, રોદ, વીર ને ખીભત્સ એ ચાર રસો મુખ્ય છે. તે એ પૈકી સૂચારમાંથી દારપ, રોદથી ક્રોધ, વીરથી અદ્ભુત ને ખીભત્સથી ભયાનક કહેજાઓ છે. સૂચારનું અનુકરણ તે દારપ, રોદનું ક્રોધ તે ક્રોધ, વીરનું ક્રોધ તે અદ્ભુત ને ખીભત્સનું કર્શન તે ભયાનક. અન્યોઅન્ય પેરી ભાષ: સૂચાર ને ખીભત્સ, વીર ને ભયાનક, દારપને ક્રોધ, રોદને અદ્ભુત તે અન્યોઅન્ય પેરી ભાષવાળા રસ છે.

ભાષ અને રસના જન્ય જનક ભાષ: આ પ્રમાણે છે: સૂચારનો રવાથી જાન સતિ, દારપનો રવાથી જાન દારપ, ક્રોધનો રવાથી શોક, રોદનો રવાથી ક્રોધ, વીરનો રવાથી ક્રાંતસાદ, ભયાનકનો રવાથી ભય, ખીભત્સનો રવાથી ભુતપ્રાણ, અદ્ભુતનો રવાથી વિરમય અને સાંતનો રવાથી જાન નિર્વેષ છે.

રસોના વર્ણો: રાસમાં દરેક રસના વર્ણો (રંગો) દર્શાવામાં આવેલા છે. સૂચારનો વર્ણ રવાળ, દારપનો ચેત, ક્રોધનો ક્રોધ (રાખેડી), રોદનો રક્ત (લાલ), વીરનો સ્વર્ણ (સોનેરી), ભયાનક નોકુખ (હાલો), ખીભત્સનો નીલ (એક) ને અદ્ભુતનો પીલ (પીલો).

રસ-રેષવા: રાસમાંથી વળી પ્રત્યેક રસને રેશવા પણ વળી રાસમાં આવેલા છે. સૂચારના રેશવા વિષય, દારપના અગ, ક્રોધના વગ, રોદના રૂપ, વીરના ઉદ્ધ, ભયાનકના ભૂત, ખીભત્સના મદાં, હાલ અને અદ્ભુતના રેશવા અંધર્.

રેષ-રેષોજના: હવા હવા રસની ઉત્પત્તિ થારે કયા કયા રેશોજના તે પણ રાસમાં જણાવવામાં આવેલું છે. તેમાં દરેક રસના રેશોજના સાર સૂચાર ને દારપરસની ઉત્પત્તિ થારે માય અને સંચાર (ધ, પ) રેશ રેશોજના જેલેન્દ; ક્રોધના રેશોજના ને નિષાદ (ક, ની) રેશ રેશોજના જેલેન્દ; રોદ, વીર ને અદ્ભુતના રેશોજના ને સૂચાર (સા, રી) તથા ખીભત્સ તેમજ ભયાનકના રેશોજના (ખ) રેશ રેશોજના જેલેન્દ.

રેષ, ઉચિષ્ટુ અ્યાસ (અનુલંબન/પ્રાકરના પાતળી) આપતા રેશો નીકળે એવી યાજના દત્તી તેમની 'લઘુલિપિ'ની રચના ખીજ સર્વ પ્રાંતભાષાઓની યાજનાઓ કરતો સરજ અને કંઠથી દત્તી એના અનુભવોએના ગત દત્તો. એમની નીજ જ્ઞાન-પિપાસા અને વિજ્ઞાનવાંચન વિરક્ત દત્તો, ધત્તી આરમ્ભા ભગાં એ પુચાન ભરેલા અવગાનથી મુચ્છાતની ખાંદમાં વધતો. થતો ઇ ને પાછળ ભરેલાં નારાં ભાગ્યો અને વિષયા પત્તની અવનવણ કપ્પે: જાન્યો છે. પ્રજ તેમને રેશવ પ્રેરે અને રહાવ આપે. ર.અ.રા. (મે ૧૬૪૭) ૧૩૩

Our Friends Abroad

પરદેશી
મિત્રોના

આ પત્ર મેળવનાર: ગિરધારીલાલ શ્રૈંડ, C/o સમગ્રોપાલ ગિરધારીલાલ, ૭૧-૩ સારકર બનર-આગાવાહ-૨. —પત્રો

Odensalagatan, 22 Osterlund
Sverige (Sweden) ૭-૧-૪૬

પ્રિય ગિરધારીલાલ,

પરમ દિવસે મને મળેલાં ૨૪મી નવેમ્બરના તમારા પત્ર. ગોરકાદ અને ઇંગિઝો માટે ધન્ય આભાર. મારા પિતા ટપાલની ટિકિટો નહિ, પણ સિક્કાઓ બેગા કરતા; પણ મેં થોડા દિવસો પસના પત્રો પરથી ટિકિટો કબાડી લીધી છે અને ડબ્બેદગા એક પત્રગિરને પણ બને તેટલી ઇંગિઝસ ટિકિટો થોડાલા લખ્યું છે. એટલે તમને થોડી ટિકિટો છે થોડલીશ. કપરાંત રેલવાક સિક્કા પણ થોડલીશ; પરંતુ તે વધુ નહીં દોઢાથી તેમનું મૂલ્ય નાણું મુરદે છે

મેં તમને એક વખત સ્વીડિશ લેખકો વિષે કાંઈક જણાવવાનું લખેલું. આ સાથે થોડેસી ટિકિટ પર અમારા એક સોથી મદાન

(૧૮૫૩) અને 'હેલ્ડા એથેન્સાસી' (૧૮૫૬) માલુ નવલકથા રૂપે તેમાં પ્રગટ થઈ. એવાની ઉત્તરી નવલકથા સ્વીડિશ સાહિત્યમાં નવ-પૌરાણિક પ્રવાદની સૌથી મહાનકૃતિ ગણાય છે.

વચ્ચે દસ વર્ષ તેણે કાંઈ જ લખ્યું નહિ અને દીક્ષીના પ્રવાસ મણી ન્દરી કલા વિષે 'આરસમા રોમના પાદશાહો' નામે અનેક નિબંધો લખ્યા, જે 'રોમના દિવસો' નામના તેના ક્રેમ (૧૮૭૭)માં એક બાજુ છે. તેણે જર્મન કવિ ગટે Goethe ની મદાન કૃતિ Faust કાકર (૧૮૭૧)નું મુદ્રેત આપાતર પણ કર્યું છે.

એકે તેમો સોથી મદાન સાહિત્યકર્તા છે તેના ઉગ્રિપીટો Dikter (૧૮૮૨) છે. તેમાં તેણે પોતાની બધી રસોઈઓ સંબંધી છે. તેને પૌરાણિક અને ન્દા દંતકથાઓ કે આખ્યાનોમાં વધુ રસ-આદા છે. રિડનામ મિહાંતે લાખનાવાદી છે. એકે ૧૮૮૦ના અસરમાં લાખનાવાદીઓ અને વારંતરવાદીઓ (કાવ્યગાંતાંરસંતા-વારંતરિકા કલાસના મથનારા) વચ્ચે ચાલેલા સંબંધોનું તે તેટલું રહેલો.

૧૮૮૪માં કોલેમ-આધ્યાપક તરીકે તે રોડકોલેગ રહેવા ગયો તે સમયથી તે ચિંતક અને રવનસિદ્ધાંતી થવા લાગ્યો. ૧૮૮૦ના અસરમાં તે કતરપ્રદેશોની ન્દરી પૌરાણિક કથાઓની સુદૃઢમાં જીવ વિહરવા લાગ્યો અને પરિણામે ૧૮૯૬-૯૮માં તેણે 'યુલુરનિક પૌરાણિક કથાસંગ્રહમાં અન્વેષણ' અને ૧૮૯૭માં 'પિતા વિષે પૌરાણિક કથા' પ્રગટ મયાં. ૧૮૯૦માં તે સ્વીડી બોડા નવ રોગાંચક-વંતરસી લાખનાથી પ્રેરિત થયો અને કાંબોમાં બોડે સંગ્રહ 'Dikter II' પ્રગટ મયો. એ પછી 'ચિત્ત', 'પદને' તમા 'કંબા' કાંબો મુદ્દન-આપદર્શી છે. ૧૮૯૭માં તે સ્વીડિશ એકેડેમીના સભ્ય બન્યા.

તમારા ઉપલા પત્રમાં જણાવ્યા મુજબ દંપ્તે હું અમારા Crown of Light (તેનમુકે) અને Lucia 'હુસિયા' નામના દસરેનેમો ખ્યાલ આપ્યું. અમે સ્વીડનમાં તે દસરને 'હુસિયાનો વિગમ' સ્વીડી

બીએ. દંતકથા જેવી છે કે હુસિયા સાર્દાકુઝની એક કુમારી ન્દરી અને તે ૪. ૩૦૪ માં સારીદ થઈ. તેનો દિવસ ૧૩મી ડિસેમ્બરે. સિયાયાની ન્દરી કતરપાલે (નવદેર સુરે વિયુવરતથી છેક દુર નિરે એવા થઈ રહે છે) આવે છે. હવે તે એક સ્વિડી મણા વહેમી આચારે પણ દાખલ થયા છે. એવાનો એક ખ્યાલ એ છે કે અમારા વર્તની એ-સોથી લાંબામાં લાંબી રાત્રીએ રજા દેતા પ્રેતોની એ દેવી છે. અને ચેતવણધારિણી, માથે વાળમાં કીપકો પ્રગટાવની એ જાળા વહેલાં પ્રભાતમાં આનંદમગ્ન લાવની મનાય છે 'હુસિયા' હેરિત સબ્દ Lur પરથી બેતરી આવેલો છે, એમો અર્પે પ્રકાશ-તેનદીપક-ધાય છે. આ કલ્પનમાં અમે સ્વીડનમાં એક ન્દતની પુરી ખાઈના બીએ, ન્દા આદર ફોલર એવા દોષ છે અને રંગ પીળો.

દમણ અમારા નાતાલના તહેવારો ચાલે છે. મારા ૧૩મી નવ-આરી સુધી લખકો નહિ અટકે કુટુંબમાં તો રજા પછે ૧૨ સરકે છે. તમારા દિવસો વચ્ચે મેં અમે ૩૨ અને નાની લાગતે કે પડતો દોષ એકે ઇટાલીયા કેલસાક વચ્ચે વચ્ચે છે એમ સંભવ્યું હતું પણ હવે અટકે

તમારો સહુદયી ન્દન હોલ્સ્ટ્રમ

(Bjorn Hallstrom)

પરદેશનાં પત્રમિત્રોનાં સરનામાં

- (1) E. Maithi, 179, Main Road, Newlands, Johannesburg, South Africa;
- (2) Daya Govan, Bovan Street, Middleburg, Transvaal, South Africa;
- (3) Eric Du Sart, 169, Main Road, Newlands Johannesburg, South Africa;
- (4) Solby Alexander, 89, Twist Street, Albertsville, Johannesburg, South Africa;
- (5) Harold Du Sart, 169, Main Road, Newlands, Johannesburg, South Africa;
- (6) Bert Goldbaum, 731, So Hamen Avenue, Chicago, (U.S.A.);
- (7) Curt Vanus, 184, National Avenue, Chula Vista, California, (U.S.A.);
- (8) Bob Field, 5838, Green Wood Avenue, Chicago, (U.S.A.);
- (9) N.M. Perera, Basic College, Galle, Ceylon;
- (10) Richards Dominguez Valdes, San Ignacio, 10, Havana, Cuba;
- (11) Miss Yvonne Hairtoo, 8-14, West, 111th Street, New York, (U.S.A.);
- (12) Miss May Lambeth, 45, Cannon Avenue, Sydenham, Durban, South Africa;
- (13) Miss Ellen Van Zyl, Mayer Street, Johannesburg, Johannesburg, South Africa;
- (14) Miss Dolores Mayer, 36, Bree Street, Newtown, Johannesburg, South Africa;
- (15) & (24) Miss Ellen and Janet Esbach, 181, Main Road, Newlands Johannesburg, South Africa;
- (16) Miss Lora Jackson, Du Preez street, Albertville, Johannesburg, South Africa;
- (17) Miss Dorcen Kwang, Morris Street, Matindale, Johannesburg South Africa;
- (18) & (25) Miss Shirle and Sybil Peters, 123, Italian Road, Newlands, Johannesburg, South Africa;
- (19) Miss Yvonne Du Sart, 6, Ford Street, Salt River, Capetown South Africa;
- (20)

કાર' આવી. તેણે બિંદી ચીનમાં નવો અવર્નર નીમ્યો અને તેને જ્ઞાપનને સમ્યે પ્રકારની ગદદ કરવાની તાકીદ કરી. યુદ્ધમાં પૂરે પાંચ વર્ષો સુધી આ ફ્રેન્ચ અવર્નર તથા તેના આગ્રહકારી જ્ઞાપનના હાથનો પુતળો બનીને બિંદી ચીનની આત્માને જીવંત રાખતો રહ્યો.

યુદ્ધનાં બે વખતથી બિંદી ચીનના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધનાં નવો તબક્કો શરૂ થયો અને ૧૯૪૦ના ઑક્ટોબર-દીસેબરમાં સમાપ્ત અત્યાચારી પ્રભુએ શોતાનું વિશાળ સંગ્રહન કર્યું. નેશનાલિસ્ટ પાર્ટી, ન્યૂ આઝાદી પાર્ટી, ઈન્ડો-આઝાદીય કરુણિસ્ટ પક્ષ, કિસાન સમ, નવયુવક સંઘ, રાષ્ટ્રીય ટ્રેનિંગલગ, એવાં બધાં અલગ જૂથોએ એકઠાકર મળી જઈને એક જાળર રાષ્ટ્રવાદી આદેશન જગાવ્યું અને એક જ અઠ-પાઠિયામાં લીસ ડેહાએ નાનીઓદી અધકાગણી થઈ અને એકી-આથે સાત બિંદવાઓમાં બંધવો મથા. બીને દબાવવા માટે ફ્રેન્ચ સરકારે લક્ષ્મીની ગદદ લીધી. ડેરેર ધરપકડ અને ઝોળીબાર થયાં. એકાદ સાઈબાનગળ જ ૧૦૦થી વધુ ગાલુસોની ધરપકડ થઈ.

પણ નવતર યુદ્ધો રાષ્ટ્રપ્રાણ હવે દબાય તેમ ન હતો. ઈ.સ. ૧૯૪૧માં દો-ચી-મીન આદિ વિપ્લવવાદી નેતાઓએ કપલા સર્વ

જાળરદરેતી આદેશન કરીને જનતાએ રાજ ખાજો કાઢને સખાત્યાન કરવાની ફરજ પાડી અને ફેસના દલિલાસમાં પહેલી જ વાર, રજાગી ઓગસ્ટ ૧૯૪૫ના રાજવર્તી દિવસે, દો-ચી-મીનના પ્રમુખપણુ નીચે પહેલી આજાદ પ્રલસનાક સરકાર વિચર નામની સ્થાપના કરવામાં આવી. કિસેર વર્ધના અધિકારાંત થય, ત્યામ અને બલિહાનનું ફ્રેન્ચ પ્રબલને માણ્યું. સ્વાતંત્ર્યનો ગમ્મકો પ્રકાર તેમને અનુભવવા પડ્યો. જ્યાંને માણુ હવે આ સરકારને ટેકો આપ્યો, કાચુકે મિત્રરાષ્ટ્રો મળે જેટલી વધારે મુરકેડી બીજી થાય તેટલું મેને એઈવું જ હતું.

પણ હાલુ બિંદી ચીનની મુરકેડીઓનો અંત આપ્યો ન હતો. સ્વાતંત્ર્યનું એ અમુતકુળ તેણે મેળવ્યું હતું તે ફરંદી લેવાની તક જ કાંઈસ કોપાધવું હતું, તે તેમ ગણી. સારખામતિની ધરને અનુસાર બિંદી ચીનમાંના જ્ઞાપનીઓમાં હાથિયાર છોડાવવાની ફરજ બેઠેલે અને ચીનને માથે આવી પડી. તેમાં અથેએને ગદદ કરવાને નેશનાલિસ્ટ સેના સાથે ફ્રેન્ચ જરકર પણ આણ્યું અને રડમી સરખેબર ૧૯૪૧ની સવારે ગાઈબોન કપર હુમલો કરીને ફ્રેન્ચોએ એ નગર જાળરદરેતીથી વિથેડનામની આજાદ સરકાર પાસેથી પહોંતી લીધી,

વિથેડનામ પ્રભલસખાકનજામુખ : દો-ચી-મિન

વિથેડનામ પ્રભલતેવના પ્રમુખને કાંતિના આગેવાન દો-ચી-મીનનો જન્મ અત્યાગમાં થયો હતો. ૧૯૧૧માં ૧૯ વર્ષની વયે ફ્રેન્ચ વિદેશી ચળવળ માટે તેના પર મોંઘર નીકળ્યું. પરંતુ કાંતસ જવા એક જાહાજમાં તે બાગી ફરયા ને પારીસ પહોંચી શૂનન આઈ કશીકનું કપનામ ધારણુ કરી ફોરેન-રીટર તરીકે જીવન ગુલવવા માંડ્યું. ત્યાં તે કમ્યુનિસ્ટ સાથે બન્યા ને તેમના તરફથી ઓક્સેમાં મળેલી 'આતરરાષ્ટ્રીય કિસાન પરિષદ'માં પ્રતિનિધિતરીકે તેમને શોકકામાં આપ્યા.

રશિયા તેમને ખચવું હતું. ત્યાં તે રહ્યા ને નામ રાખ્યું સોમ માં થો. સાત વર્ષ સુધી તેમણે ઝોમીન્ટનામ કામ કર્યું અને સોવિયેટ નાગરિક થયા. આજે પણ આ અધિકાર તે ધરાવે છે.

આ પછી તે રજાવ ઇ ચીનમાં કન્ટન ખાતે સોવિયેટ એલચી આતામાં બાપાંદરકાર તરીકે. એ પછી થાંમ-કાઈ-રોના સલાહકાર તરીકે ૧૯૨૭માં આવેલા મોઈકલ બેરોડીનના રહાડમાં તેની બદલી કરવામાં આવી. ચીનાઓ સાથે પુનઃ તે મુરકેડીઓમાં આંબ્યા અને ત્યાંથી સિયામ ગયા. ત્યા પુનઃ તકલિફમાં આપ્યા અને શૂનન તાનાહવા નામકેદળ તે હોંગકોંગ ગયા. અર્દેથી તેમણે બિંદી ચીનની કાંતિ થોજી. બીજ વિશ્વયુદ્ધને અંત આવતાં જ એ દો-ચી-મીન તરીકે ખૂબ નામથી પ્રજાત થયા અને નવા પ્રભલતેવના પ્રમુખ નીમાયા.

પક્ષોને સખાવની 'વિથેડ-મીન' નામની કદામ રાષ્ટ્રીય સંસ્થા સાર કરી. ફેંક વખતગા જ આ સંસ્થાના સિત્તર દબલ કપરાંત સખાતરો નેધાવવા. ૧૯૪૪માં એ સંસ્થે જ્ઞાપનીઓને હાંધી કાઢવા માટે ચોરીલા હુકમીઓ તૈયાર કરવાનો આદેશ આપ્યો. લીચના જેફત સખા-તરોએ મહેસુજ બરવાની ના પાડી અને બલરમા ચોખા મોહલવાનું બંધ કર્યું. પરિણામે જ્ઞાપનીઓએ ફ્રેન્ચ પૂતળા સરકારની ગદદથી દબલરો જેફતોની ધરપકડ કરી અને સંકડોને ગોળીએ કડાવી દીધા, ને તત્કાલ પૂરની એ તડતને ડામી દીધી.

પણ યુરોપમાં હવે જર્મનીનાં વળવાં પાળી થયાં. એટલે કાંતસ જર્મનીના પંલમાંથી મુકા થયા પછી કદાચ બિંદી ચીનના ફ્રેન્ચ અધિકારીઓ શોતાની સાથે ફોડ કરશે એવી ઓક સામવાથી ૧૯૪૫ ના માથે મહીનામાં જ્યાંને બિંદી ચીનને રાજ્યવહીવટ થોભોના હાથમાં લીધો અને અત્યાચારી રાજ બાજો મહીની આવેવાની નીચે 'મતજા સરકાર' સ્થાપીને મેની માઈત રાજ્ય અપાવવા માંડ્યું.

પરંતુ ૧૯૪૫ના ઓગસ્ટમાં જ્ઞાપન હારીને મિત્રરાષ્ટ્રોને સરલે ખ્યું એ અત્યાચારીઓને ચોટી સુવર્ણ-અવતર મળી મથા. ફેસબરમા

અને ચહિના પહેલાં જ એની ઓરવમરી બહેસત કરવામાં આવી હતી તે વિથેડ નામ કપર ફ્રેન્ચોએ પહેલા પ્રકાર થયો. ડેરેર ફ્રેન્ચ મશીનચનો ઝોડકાઈ અઠ, જ્ઞાપનીઓ પાત્રોગી મેળવેલાં મુલ્યાંકૂષમાં હાથિયારોવાળા અત્યાચારીઓ કપર ઇંડલી દબનાં હાથિયારો—મશીન-ગન, ટેંક, એરોપ્લેન—થી સુસજ્જ એવું ફ્રેન્ચ દળ વડકર્યું. સ્વતંત્ર યજેલાં અત્યાચારીઓને ફરી ગુત્તમ બનાવવા ફ્રેન્ચોએ કમર કસી.

પણ કોમ કઈ આઝાદીની જ્ઞાપલા છુડાવે ૨ અત્યાચારીઓએ પણ તેનો જવાબલેખ જ અસરકારકરીતે આપવા માંડયો. બંધે તેમની ખાસે હાથિયારો ઇંડલી દબનાં નહોતાં; પણ તેમનાં હાથમાં આઝા-દીની અખંડ ચિરામ બળી હતી અને તે ચિરામ જર્મની રાખવા માટે એને તે કિંગત આપવાની તેમની તૈયારી હતી. ફ્રેન્ચો અરે કુરેપીયન વિરુદ્ધ તેમના કોષનો ફાખામિ સર્વજનપ્રીય બન્યો હતો. જ્ઞાપનીઓ ફ્રેન્ચ દેખાવ ત્યાંયાં તેને કાર કરવા માંડયો. આખા ઈશ્વિજ વિરકારમાં ચોરીલા યુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. સોઓએ પણ હાથિયાર સજ્યાં, એક પણ યુરોપિયનની બિંદી સત્તામત નહીં. અત્યાચારીઓએ અનેકને ગેર આપ્યાં, અનેકને ઝોળીથી કાર કરી.

રહેરે ઝોરાશ્યા આત્મામીઓની યોજનાના ભોગ થઈ પડવા માંડ્યા. યુરોપીયનો તથા ફ્રેન્ચોનાં માથાં ગાંઠે મોઢમોડાં હતાંએ. બંદોર કરવાનાં આભાં.

એતે કારીને ફ્રાન્સે હેનોઈમાં છઠી માર્ચ ૧૮૪૬ને દિવસે વિગેટનામ સાથે પ્રાથમિક સંધિ કરી. સંધિની શરતોમાં (૧) વિગેટનામ લોકશાહી પ્રબલતાકરે સ્વતંત્ર સરકાર તરીકે ફ્રાન્સે કબ્જા રાખી; (૨) વિગેટનામને પોતાની પાર્લામેન્ટ, (૩) રૂકર તથા નાણાતંત્ર હોવાના અધિકારને ફ્રાન્સે ગ્રંભૃર રાખ્યો; અને (૪) ફ્રાન્સ, આત્મક, અને કોમીન ચીન નાગના હિંદી ચીનના ત્રણ પ્રાંતોના યુનિયન અંગેના પ્રશ્નોના સામાન્ય લોકાગતથી નિર્ણય લેવાનું ઠરાવ્યું.

આ સંધિ પછી શાંતિ રચવારે જોઈ આસા રાખવામાં આવી હતી. પણ તે નિષ્ફળ નીવડી. ફ્રેન્ચ પ્રત્યાધાતીઓએ પોતાની મેલી રગત રમવી શરૂ કરી દીધી, હિંદી ચીનની પ્રબળાં એકતા ન સધાય તે ગાંઠે તેમણે કોશિસ કરવા માંડી. કોમીન ચીન એ હિંદી ચીનનો નાનો પ્રાંત હોવા છતાં અતિ કુળદુષ્પ્ર પ્રદેશ છે. આખા હિંદી ચીનની ઉપ ટકા મહેસુલની આવક એકઠા આ પ્રાંતમાંથી ઉપજે છે. એટલે આ કોમીન ચીન પોતાને હરતક રાખવાનાં અઠે તેણે ચત્રાવવા માંડ્યાં અને કોમીન ચીનને પોતાનું આગમું સંરચાન અણખીને ત્યાં બંદ ૧૮૪૬માં ફ્રેન્ચોએ એક પૂતળા સરકાર શોધીને તેને સ્વસાસનને જુદો આધિકાર આપ્યો અને એવો પ્રચાર શરૂ કર્યો કે કોમીન ચીનની પ્રબલ વિગેટનામ પ્રબલતાકર સાથે જોડાવા રાજી નથી, કેમકે કોમીન ચીનની પ્રબળે ટાંગણીના લોકો પ્રત્યે અણખગે છે અને તેથી તેઓ 'આત્મતાવાહી' છે! હૂંકમાં, અંધેત્તેએ આચર્યાંડમાં જેગ અસ્થર જીલ્લું કર્યું અને હિંદુઓ જેગ પાકિસ્તાનની બુંજેસ પ્રેસાઈ, તેમ ફ્રાન્સ કોમીન ચીનને હિંદી ચીનનું પાકિસ્તાન બનાવવાનો પંતરો રચી રહ્યું છે.

પણ કોમીન ચીનની પ્રબળે પોતાના બે દેશબંધુઓ સગા અભા-મીઓ પ્રત્યે અણખગે હોય અને પરદેશી આલેસ ફ્રેન્ચ પ્રત્યે કેત ગારાઈ નય છે કેમ ગાની શકાય ? જોઈએ આ પ્રશ્નના નિરાકરણ ગાંઠે છઠી માર્ચની સંધિમાં ઠરાવ્યા પ્રમાણે કોમીન ચીનની પ્રબળી મતગણતરી (રેફરેન્ડમ) કરવાનું વિગેટનામ હવે ફ્રાન્સ ઉપર દબાણ કરી રહ્યું છે. પણ દેશની અશાંતિનું બહાનું બતાવી ફ્રાન્સ એ રેફરેન્ડમ દૂર ઠેલી રહ્યું છે. હરમ્યાન કોમીન ચીનની પૂતળા સરકાર સાથે થોકોએ એવો તો પિશ્કાર વરસાળ્યો છે કેમી નવંબર ૧૮૪૬ સુધી તેના પ્રધાનોને રાજીનામાં આપી દેવાં પડ્યાં.

વિગેટનામને ક્યારી નાખી હિંદી ચીનમાં ફરી પોતાને અમલ જોસાડવાની ફ્રાન્સની મેલી મુશાહ છે. તે ગાંઠે તેણે આર્થિકશા ફ્રેન્ચ પ્રદેશમાંથી તથા ફ્રાન્સમાંથી મુસન્ન ફ્રેન્ચ લરકો હિંદી ચીનમાં રવાના કર્યા અને ફરી માર્ચની સંધિમાં પુલ્લેલ બંજ કરીને હાહ-પોગથી રૂપ માંડેલ દૂર આવેલાં લૅન્ડસન નગર ઉપર આઠાગણ્ય હું. ૧૮૪૬ની ૨૨મી નવેમ્બરે ફ્રેન્ચ ફ્રેન્ચે વિગેટનામના નૅસનલ આર્ડરના ડૅમ્પ ઉપર હુમલો કર્યો. ૨૦મી ડિસેમ્બરની સવારે વિગેટનામ પ્રબલતાકરના પ્રમુખ હો-ચીનીને વિગેટનામમાં કટોકટીની રિથિત બંદોર કરી અને વિગેટનામના સ્વાતંત્ર્યનંગે ટેકો આપવાની વિનંતિ કરતાં છજી કે 'વિગેટનામ ગુલામી કરતાં મોતને પસંદ કરશે' આ સામય દરગિયાન ફ્રેન્ચ અધિકારીઓએ ઉચર હિંદી ચીનમાં માર્શલ લૅ બંદોર કર્યા ને વધુ ચાંપતાં પગતાં લેવાં માંડ્યાં.

ફ્રાન્સ આજે બધી શરતોના બંજ કરી વિગેટનામ પર વિજય મેળવવા કોશિસ કરી રહ્યું છે. વધુને વધુ ફ્રેન્ચ લરકર તે હિંદીચીનમાં ફાલી રહ્યું છે. વિગેટનામ પણ દબાઈ નથી. પોતાના પરા સામર્થ્ય

સાથે તે ફ્રેન્ચ શાહીવાદ સામે અંગ્રી રહ્યું છે વિગેટનામ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે વાલી રહેલું આ યુદ્ધ અશિયાઈ પ્રબ અને યુરોપીય શાહીવાદ વચ્ચેના સનાતન સંઘર્ષના પ્રતીક સમું છે જે ફ્રાન્સમાં સોષી પડેલો "Freedom, Equality, Fraternity" નો પ્રખ્યાત ન્યયોપાય થયે તે બે ફ્રાન્સ પોતાની મારફત બે સ્વતંત્રતા ઉપભોગવાની ઈચ્છા ધરાવતા વિગેટનામને ક્યારી નાખવા માંડી રહ્યું છે. એ પણ છતિહાસની બલિહારી છે ! પણ વિગેટનામ એક તરુ પણ નમતું આપશે નહિ. હિંદી ચીનના એકેજે આગ્રાથી પોતાના રાષ્ટ્રીય સન્માનનું સંરક્ષ કરવા એ તે ભોગ આપવાને તૈયાર થઈ વિગેટનામની પાછળ બેઠો છે. આ સુધી ફ્રાન્સ પોતાની સામ્રાજ્ય-વિપાસા નહિ છેડે ત્યાં સુધી વિગેટનામને સ્વાતંત્ર્યપદ્ય આદ રહેશે. સ્વાતંત્ર્યરક્ષણના તેના આ મહાન પ્રયત્નમાં નગતના સર્વ દેશોની કિલ્લસોજ હોવી જોઈએ.

ચીનની ચિત્રકળા

પાછલા પૂડમાં આપેલા ચિત્રની અનુવંધી નેંધ ચીનની ચિત્રકળા વિષેના આપણે પચાસ જણ નગજો અને કેપરહદો છે. બ્હોરી પેટ્રીઆમાં કાપ્ત પર વજોતી કેટલીક ભેગમો અને પંચાંઆની છબિઓને આપણે 'ચીનાઈ ચિત્રો' તરીકે ઓળખીએ છીએ, પણ ચીનની બરી ચિત્રશક્તિ તે તેના દેશગના પટો અને કાગળના પડડા ઉપરનાં કાળી શાહીનાં ચિત્રોમાં પ્રકટ પાય છે. સર્વસાધારણ બન સમજે એવા કોનો નમુનો, આ ચીંકમાં પાછલ પૂડની અંદર આપણે 'નળયોધ' નામનું જુગાન મુન-પીનું ચિત્ર છે.

પશ્ચિમી ચિત્રકળાથી એ કેટલું જુદું પટે છે ? ચીનાઓ ને પોણીથી અકુરો લખે છે તે બે પોણીથી ચિત્રાં કરે છે, એટલે તેઓમાં પોણીના સપાટા અને ઝટકાનો અવનવી લાક્ષણિકતા કેળવાઈ છે. આ રીતે ચોતરવાની પ્રધા ચીનના બે દબર કે તેથી થે વધુ વર્ષથી ચાલુ છે અને બાજેબ આજ સુધી તેમાં મોટો ફરક પડ્યાં છે. ચીન કેશ્મી સુધી બાકારની આરોપી મુકા હતું, એટલે યુરોપમાં જેવા કશોનાં મુનકરનાકાળ આરોપો તેઓ ત્યાં હિંદી આરોપો નથી. ઓગની સુપ્રસંધાપત શિષ્ટ classical (કલાસિકલ) કલાશૈલી સજ્જનમાં વહેલી આવી છે અને તેથી તેઓએ બીજા મોઢ અસંસ્કૃત કલાનાં આકર્ષાનને નમતું આપ્યું ન નથી. ઓગની પરિપાકી એકવાર જોયેબર લગત છે અને બરા પણ પાણી પડતા ગિના પીત્તની બે રેડી છે જુદાજુદા સુખમાં ગાંઠપ્રતિભાશાળી નમોએ તેમાં હંઈક સહેજ નવીનતા અને ગતકાર મેળવ્યાં છે, પણ ચીનની સમગ્ર કલાનુ સાશન તે અતિ પ્રાચીન કાળમાં લગતમાં વિગતભર્યાં નિર્મણો પ્રમાણે ન ચાલુ છે. આજથી રોહ દબર વર્ષ પૂર્વે એક સજસન છજી સેકામાં તે એમની કલાચર્ચાનાં સંકેતો પ્રમાણિત ક્રોથે લખાઈ ચૂક્યા છે, અને તેમાં એટલે સુધી ઓળખ આવી છે કે ચીની ચિત્રકર પીજીના દરેક બતના લસરકા, રેખા અને ગતિને પ્રત્યેકને જુદું નામ આપી શકે છે, એટલું નહિ પણ રેખામાં પ્રમાણ મેળવવા ગુરુત્ર પ્રસાદની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

ચીનની બનવામાં ચિત્રકળાની બાળનમાં નમનન સંરકરો ને અભિપ્રાય બ્યોપેતા છે અને તેમાં તેમણે ચોક્કસ અધિકાર તથા ચોંદવેઈ કળવ્યાં છે. પોણી-લેખન-પદ્યગાંધી બે ચીનની ચિત્ર-કળા પ્રકટી છે, પણ હવે યુરોપિયન સાધનોથી ચિત્રાં કરવાની પ્રધા ત્યાં પ્રસરી છે, એટલે કેટલું પરિઆગ આવશે તે કોણ કળા શકે ? એ પ્રબળાં અકુરો લખવાને પોણીનો ત્યાગ જેવા થશે કે તુરન પોણીથી વિકસના ચત્રકારો પણ અદરેપ થવાના.

ઓફ્ટલિક ઍસિડ આપખા ખાસ કપયોગમાં આવે છે. આ ચાર પૈકી પહેલો ઍસિડ પ્રવાહી છે; બાકીના પાસાદાર સફેદ ધન પદાર્થો છે.

ઍસેટિક ઍસિડ

ઍસેટિક ઍસિડનું પાતળું દ્રાવણ વીનેગર (સરકો) તરીકે લખીતુ છે. આને લોખંડે વળત ક્યારેય મૂકી રાખવાથી તે ખાટો થઈ જાય છે. આ ખટારા તેમાં ઍસેટિક ઍસિડની ઉત્પત્તિને લીધે આવે છે. ખોરાકમાં ખટારા લાવવા માટે આ વીનેગર (સરકો) જ કપયોગમાં લેવામાં આવે છે. પશ્ચિમની પદ્ધતિ અનુસાર રહેનારાઓના ખાવાના ટેબલ પર વીનેગરની બાટલી તમે જોશો જ. પાસ્ટીઓ, પ્રિન્સીપ્સ તથા મુસલમાનોના ખોરાકમાં વીનેગર (સરકો) એ રેસીપી વપરાયતી ચીજ લેખાય છે. જોકે વીનેગરને બદલે લેક્ટિક ઍસિડ વપરાવા લાગ્યું છે, કેમકે શરીરને તે વિશેષ ફાયદાદાર પુરવઠા થયે છે. ક્રમને મેળવવાથી હર્દી થાય છે. હર્દીમાં લેક્ટિક ઍસિડ હોય છે.

પરંતુ શુદ્ધ ઍસેટિક ઍસિડ વીનેગરમાંથી કઢી બનાવતો નથી. ઍસેટિક ઍસિડ ક્લોરોમાં પુષ્કળ વપરાય છે, અને તેની બનાવટની જુદીજુદી રીતો અસ્તિત્વમાં આવી છે. લાકડાને દવા વિનાના વાતાવરણમાં ગરમ કરવાથી તેમાંથી એક પ્રવાહી નીકળે છે જેને પાઈડ્રોલિનથી ઍસિડ કહેવામાં આવે છે. અગ્રામાં ઍસેટિક ઍસિડ તૈયાર કરવામાં આવે છે. ફેબ્રિશિય કારબાઈડને પાણી સાથે મેળવવાથી ઍસેટીસીન બને છે અને તે વાયુને સંસ્કરણમાંથી મદદ વટે પાણી સાથે મુંથાઈને પછી ઝાંઝાસાવવાથી ઍસેટિક ઍસિડ બને છે. શુદ્ધ ઍસેટિક ઍસિડને કંડીમાં રાખવાથી તે ધન બની જાય છે.

ઍસેટિક ઍસિડ અતિ કપયોગી દ્રાવક છે. સફેદાની બનાવટમાં ઍસેટિક ઍસિડની ભૂલ જરૂર પડે છે. સીસાને ઍસેટિક ઍસિડમાં ઝાંઝાસાવવાથી લેડ ઍસીટેટ (સીસાના સાર) બને છે. સીસામાંથી સફેદો બનાવવા માટે આ ક્રિયા પ્રયોગ કર્યા પછી કાર્બન

ડાયોક્સાઈડ વાયુ પસાર કરવામાં આવે છે. વળી આ ઍસેટિક ઍસિડના રંગીન ક્ષારો રંગ તરીકે કપયોગી પદાર્થોની બનાવટમાં પશુ કામ આવે છે. કાપડ છાપવામાં અને રંગવામાં આ ઍસિડના ક્ષારો કાપડની ગોઠિયામાં ખૂબ વપરાય છે.

ફેબ્રિશિય ઍસીટેટને આસવવાથી એસિટોન બને છે. આ એસિટોન સજીવી બ્રેકે બનેલા પ્રવાહી છે અને તેનો કપયોગ દારૂ-ગોળાની બનાવટમાં પુષ્કળ થાય છે. ઍસેટિક ઍસિડ, પ્લારીટક, બનાવટી સુગંધી પદાર્થો અને અન્ય કાર્બનિક પદાર્થોની બનાવટમાં પશુ કપયોગમાં લેવાય છે.

સાઇટ્રિક ઍસિડ

સાઇટ્રિક ઍસિડ લીમુના રસમાં હોય છે. બધાં ખાટાં ફળોના રસમાં થોડેબધે ઍસેટો આ એસિડ માલુમ પડે જ છે. તેના ક્ષારો બધી વનસ્પતિમાં હોય છે. લીમુના રસમાં તે ૭-૮ ટકા જ આ એસિડ હોય છે, પરંતુ ગોળા પાયા પર જોઈએ તે ખાટો તે આ એસિડ સાકરને સંપર્કમાં લેવાવા લાયક. આ એસિડની સાથે લોહાનું સંયોજન કરીને બનાવેલા ફેરિક એમ્બિનિયમ સાઇટ્રેટ દવામાં

પશુ વપરાય છે. આ એસિડ ગુણધર્મના શરીરમાં જરાય નુકસાનદાઈ નથી. ગિકાઈ પીપરમેન્ટ દવામાંથી બનાવટમાં તે ખૂબ વપરાય છે. લેમન, સરપેચેરી વગેરે ત્રીકાં ખીખીની બનાવટમાં પશુ તેનો જ કપયોગ થાય છે; રોઝાઈટ એપીધમાં વપરાય છે.

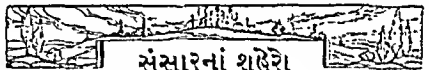
ટાર્ટ્રિક ઍસિડ

ટાર્ટ્રિક ઍસિડ આંખી, કાકડ, દાણ વગેરેમાં હોય છે. દાણમાંથી દારૂ બનાવવી વળતે તેનો પોઈસિયમ ક્ષાર જુદો પડે છે. આપખા હાંત પર જે છારી બાંધે છે તેમાં પશુ આ એસિડનો ક્ષાર હોય છે; એટલે જ હાંતની છારીને અંધેછામાં ટાર્ટ્ર કહે છે. બીજાં વધુમાં ફળોના રસોમાં પશુ આ એસિડ મળી આવે છે. તેનો ટાર્ટ્ર એમેટિક નામની ક્ષાર દવામાં તેમજ કાપડ રંગવામાં વપરાય છે. ફાર્માસેટ નામનો તેનો ક્ષાર રૂપાનો મિશ્ટ બનાવવામાં કપયોગી છે.

ઓફ્ટલિક ઍસિડ

ઓફ્ટલિક ઍસિડ સાકરને નાઇટ્રિક ઍસિડ સાથે ગરમ કરવાથી બને છે. પશુ ખારા પાયા પર જોઈએ ત્યારે તે દેવદારના શાકડાના ઝીણાં વેરનાં સેરિટક સોડા સાથે ગરમી વટે થીનનીને આ એસિડ બનાવવામાં આવે છે. આ રીતમાં પ્રથમ તેનો સોડિયમ ક્ષાર તૈયાર થાય છે, જેમાંથી એસિડ કુટો પાડવામાં આવે છે.

આ એસિડનું પાતળું દ્રાવણ શાહીના ડાઘા કાંઠામાં કપયોગી છે. ડાઘા પટેલા કાપડના ભાગ પર આ એસિડના દ્રાવણમાં બો-જેલુ રતું પાતુ વસવાથી ડાઘ નીકળી જાય છે. પશુ આ એસિડ જેરી પદાર્થ છે, એટલે ધરમા તેની બાદલી ખૂબ સાવચેતીથી રાખવી. વળી તેના રફ્ટોઝો અને રેબ્થ તરીકે વપરાતા વિદ્યાવતી શીડા (મો-એરથમ સર્ફ)ના રફ્ટોઝો લગભગ સરખા દેખાવાના હોય છે, એટલે બંનેથી એકને બાદલે બીજો આપી દેવામાં બધા હાખજા બને છે; આનું બને ત્યારે દર્દીને સુનાનું ગીતર પાણી પાનું.

સંસારનાં શહેરો

પદ-પ્રાપ્તિ

'રેન્ગ દિલીશી'ને દક્ષિણ છેડે સાઇમીન નામની નદીને જગ્યાએ કાઢે અનેજુ આ મહેર ત્યાંનું મેલામાં મેટ્રુ બેઠર અને અતિ આનંદનું વ્યાપારી મથક ગણાય છે તેની વસતી પોખા બેલાખની છે. દક્ષિણ આપના સમુદ્રથી ૩૪ માઈલ અંતરાળમાં હોવા છતાં નદીના કાંઠાખને લીધે મેલીમેલી રીંગરો તેના ખારા મુશી સેડવાઈથી આવી રહે છે. બેલાખનાં બંદાર સગાં કાચીન પ્રાંતની આ સહેર રાજધાની છે અને એ પ્રાંતના બધા ખરા મેલાખ આ જ બંદરથી પરદેશ જાય છે. આવા વ્યાપારી મદત્ત કપસાંતરૂર પર્વમાં સિંચાપુર પછી બીન નંજની હરકી અગત્ય તે મર્યા છે.

બંને બાજુએ રહેલી મુંદર દાર વાજા રસ્તાઓ તથા મુશોલિન જમીયાઓને લીધે કુર પર્વનું તે આ મુંદર શહેર ગણાય છે.

સરકારીઠગારતો, ન્યાયકોર્ટ, નાટકશુદ્ધતથા દેશી એ ત્યાંનાં એવાં જેવાં મકાનો છે. આ-વાટી દિરાઓ તે છે પરંતુના કોલન સહેર મુશી લંગાએજુ છે અને ટ્રામ તથા વીજનિક વ્યવહારથી તેની સાથે જોડાયેજુ છે.

૧૮૫૨માં રેન્ગીએ આ શહેર છત્રી લીધું તે પહેલાં તે 'ગ્રાઈ-ડીન ધાન' એ નામે જાણાતું અને અગામી સામ્રાજ્યની રાજધાની હતું. બધાની સરખાવતે પછી 'વિષેટનામ' વડમતની બે એ સર્વત્ર થયું. પશુ ૧૯૨૪માં રેન્ગીએ ફરી વિષેટનામ પામેથી નેને ફેરવી લીધું છે અને પોતાનો પત્રદેશ ત્યાં ફરી જાઓય છે. આજે રેન્ગ નીમદન એ બંદરને પરીને પડતું હોવાથી વિષેટનામનો જનદ સાથેનો વ્યવહાર બંધ પડી ગયો છે. શહેરમાં હવે પશુ વચ્ચેવચ્ચે પોસ્ટનામના સેન્ટ્રી અને રેન્ગી વચ્ચે ૨૬૫૫૫ પ્રવાં છે.

આપણામાં કહેવત છે કે 'ખાર આક્રમે યોદ્ધા બદલાય.' હિંદુસ્તાન એવા વિશાળ પ્રદેશમાં યોદ્ધા તો તું, પણ રહેણીકરણી, રીતરિવાજ, પહેરવેશ, વસ્ત્રવ્યવસ્થા—તમામમાં મળે રચે કેરુ જેવા મળે છે. એ ફેરફારો દરેક રચનાનાં ઉદાહરણ, બૌદ્ધિક પરિવર્તન, જનસામાજીક પરંપરાગત પરિવર્તનો વગેરેને અવલંબીને ચળેલા હોય છે અને તેની પાછળ કાર્કે એરો પેલાનિક સામ્રાજ્ય પણ હોય ન છે, પણ આપણે તેનો વિચાર કયો નથી દોતો અને દાખે તે! પેરેશાગત બાકી-આત્મા પરતુ આ તાલ્યા છે. આત્માના વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તેની વિચારણા કરવી જરૂરી દોવાથી આપણે એક પછી એક ધંધામાં રહેલા વિજ્ઞાન-તત્ત્વનો વિચાર કરીશું. આઠી આપણે કંસારાના વિજ્ઞાન પરતે વાસણોનો નું વિચાર કરીશું.

ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, મારવાડ, સુભા પ્રાંત, બંચાળા તંબા દક્ષિણના વિભાગોમાં વપરાતાં વાસણો (રાધવાનાં, ખાવાનાં, પાણી પીવાનાં, પાણી વાગવાનાં બધા ન) ને તપાસીએ તો તેમાં યાળી, પાટલા, શીટા, ધડા, વગેરેનાં લુદાનુદાનાં પાટ નાથે પડેરો. આ યાળા પાટ અત્યુત્તમિક આદ્યા આવેલા છે માટે ન વપરાય છે કે તેના કાર્કે આસ વિશિષ્ટ કારણોને લીધે વપરાય છે તે તપાસવું જોઈએ.

દાખલા તરીકે આપણે આપણની આનુદાનુદાન ગુજરાત પ્રદેશમાં વપરાતાં હોટા, કાંદાં કે યોપણાં જોઈએ તો તે બધાં એક ન પારનાં દેખાશે તે વાસણ કાંદાં આડું પડી નય તોપણ તેમાં બેરેકાં દુધ કે પાણી બહુ ન યોછા દળે બેરેકાં તેને ધાર હોય છે એવું કારણ એ કે આણુ આ ગુજરાત પ્રદેશ હોવાથી સપાટ પ્રદેશની સમથલ જમીન ત્યાં નથી હોતી, જોટલે ગુજરાત પ્રદેશ માટે એ ધાર ન અનુકૂળ કહી શકાય પરતુ એ ધારના વાસણોને અલગથી માંજવાનો પ્રયત્ન કરતાં સાચે જ મુશ્કેલી જણાશે.

પણ આવી આકાશ વાસણ પૂરતી કે રેયળ પૂરતી વાદ આપણે નવા દાખે. અને કંસારાના વિજ્ઞાનમાં કઈ કઈ વસ્તુઓને સમાવેશ થઈ શકે તેનો પ્રથમ વિચાર કરીએ. રાધવાના વાસણમાં સામાન્ય રીતે નીચે મુજબનાં શુભો હોવા જોઈએ:

- (૧) યોછા બળતણે ગરમ થાય; (૨) સાક કરતાં મહેનત યોછી પડે તથા વાસણને ધસારો પણ યોછા પડે; (૩) કલાઈ સારી રીતે અને સુરળતાથી ચઢાવી શકાય; (૪) આગથી, કાંકાવાળાં દાગસાક તથા દી નેગરો આવાદાં દાગરા તેલબત્તી એકદમ અસર ન થાય; (૫) ઘાંબા જલદી ન પડે; અને (૬) વળનગા દલકાં હોવા છતાં પણ એકદમ બેરેલી વસ્તુના વળનથી લચકાઈ કે હથેલી ન પડે આપણા ગુજરાતના વપરાતા વાસણો કપરામની કેટલીક ગરેરો પૂરી પડે છે; પરંતુ યોછા વળન સાચે જરૂરી માન્યતા ને યોછા ધસારો પડે એવાં તે નથી આપણે તે કંસારાનાં બધાં કરાળ નહીં જોઈએ ગમે છે. પિત્તળનાં પતરોં તેવાં મળે છે અને તેવાથી મજાનગાં દાગવાળે વાસણ બનાવાય છે વાસણોને ધંધા કરનાર તે માત્ર વેચી ન જાણે છે બહુ તો થોળા કાગડી જાણે કે નાગ પાકી નામે!

કાંસારનાં વિધાર્થીઓ અને વિધાયિનીઓ માટે નિબંધ-હરોફાઈ

શ્રી ફાંબેસ ગુજરાતી સભા તરફથી ગુજરાતી બાબમાં "દાલની સ્થિતિને અનુકૂળ નહું સમાજ બંધારણ રવતર દિનનાં કેવું હોય જોઈએ" એ વિષય ઉપર ૨૦ થી ૫૦ ફૂલેસ પત્રા કદના નિબંધની હરોફાઈ રાખવામાં આવી છે. નિબંધ તા ૩૦ ન્દર સુધીમાં નીચેને સરનામે મોકલવો. વિધાર્થીઓ તેમજ વિધાયિનીઓના નિબંધોમાંથી પસંદગી પામનાર દરેક ને ૫૦ સુધીનું એક, ૨૫૦ સુધીનું એક, ૫૦૦ સુધીનું એક, ૭૫૦ સુધીનું એક અને ૧૦૦૦ સુધીનું એક સરનામે લખવું સારતો વગેરે માટે સભાના મંત્રીને, શ્રી ફાંબેસ ગુજરાતી સમાજમંદિર, ૬૫૫, વિક્ટોરિયા રોડ પેલેસ રોડ, મુંબઈ ૪ એ સરનામે લખવું

એમ જુદા જુદા ઉપયોગમાં લેવા માટે લુદી-લુદી ભતરું પોલાલ તેવાર કરી વાપરવું પડે છે, તેમ વાસણ માટે પણ કંઈક તેવું હોવું જોઈએ. સામાન્ય વપરાશની યાળી થોડી સમય વપરાયા પછી વચમાંથી તેમાં ખાટો પડે છે અને કાંડા બેસી નય છે. વનરાની યોળી માન્યતા કપરાત માંજવાની દબના દોપને કારણે પણ અગ્ર થાય છે. યાળીને પાચર હપર કોવી રાખી કપલે કાંઈ બાર દઈ કટ-છીએ જોટલે સુકેને ન યાળીનો પાટ બનેર. પરંતુ તણિયું માન્યતા હોય તો એવું યોછું બને. યાળીનાં તણિયાં વધતાં માન્યતા બનાવવાં જોઈએ તપીશી જલદી તપે એવી જોઈએ, જ્યારે યાળી-વાટકાં તેનાં ન હોય તો નબી શકે.

આપણા કુવાનાં પાળીમાં કેટલાક કાર્કે સામાન્યપણે હોય છે. આમાંનાં કેટલાક પાળીમાં અમુક કાર્કે જોટલું બધું પ્રમાણ હોય છે કે તેનાં પાળીની કંટકતા વાસણો કાળાં પડે છે અને તેમને આપ આલેખો નય છે. ન કયાં એવું અમરેલ (stainless steel) ને બની શકે તે વાસણો કેમ ન બની શકે? આ સંબંધે ધટની શોધખોળ કરી શકાય આપણા વિવિધ વપરાશનાં ત્રાંબાપિત્તળનાં વાસણો જુદા-જુદા વપરાશ મુજબ બંધાયેલું કામ આપે તે માટે તેમાં કઈઈ ખાતુ કેટલાક પ્રમાણમાં કમરેવી જોઈએ તે પણ પ્રયોગો કરી નહી કરવું જોઈએ.

વાસણમાં સમગ્ર એ મુખ્ય વિચાર હોવા જોઈએ. આપણે ત્યાં વપરાતાં હોટા-પેલાલાકરતા મુશારાબાદી હોટા, પવાલાં વધારે સમય-વાળાં છે, કેમો તેને પડથી હોવાથી તેટલા પડતા નથી ને પડોળાંમાં ઘાળા હોવાથી સારી રીતે સાક કરી શકાય છે. જોઈએ તેની માન્યતા પણ સારી હોય છે. પણ તે ઘાળાના હોય તો બાંધી વહેલાં નય.

પહેરવાનાં કપડાં માફક વાસણમાં પણ નવો ધારી નેટલેથી માટે તે લાવવાં ન, એવી વેલ્લો થે દેટલાંને હોય છે ને એ વેલ્લો ને સંતો:વપરાશની અને કંસારા પણ નવાનવા ધાર હપલે તે દેવા-જાવિક છે. પરંતુ તે ફાંમ વેપારી નીતિથી ન નય જોઈએ. વેત્તાનિક કારીમની દૃષ્ટિથી થવું જોઈએ નવા ધાર સર્જના પાછળથી નવીનતા ને સાર્વેનની દૃષ્ટિથી સાહોસાય વેત્તાનિક દૃષ્ટિ તો પહેલી હોવી જોઈએ.

વિશેષમાં યોદ્ધાં રહેશોનાં જેમ સમ્રાટનાં હોય છે, એમ જુદા જુદા પ્રવેશો તેમ જ દેશપરેશનાં વપરાતાં આદુ તેમજ જુદાજુદા જમાનાનાં વાસણોનું એક સમ્રાટનાં હોવું જોઈએ. તેમાં દરેક વાસણની ધાતુની બનાવટ, ઘડતરની પદ્ધતિ, કપરાયોગ, વપરાશની દૃષ્ટિએ તે વાસણના વપરાશમાં પડતી સમય-અવરોડ દૃષ્ટિથી મોંઘ પણ દરેક વાસણ સાચે હોય. વિવિધતામાં પ્રદર્શનોને એમ આપનાં વેત્તાનિકની દૃષ્ટિએ તપાસવાનો સમય એવી પડોળાં છે. જમાના અને અનુકૂળ ફેરફારો આગે છે. જીવનમાં વેત્તાનિક રીતેતો અમલ આપ આપરક બનાવ છે. એમાં પરંપરા અને અત્યુત્તમિકતાને યોછું રથાન છે.

पुस्तक

જુઓ દર જગ્યાથી ઝરતી દબરો રાખધારા,
 જુઓ માતા જલે અન્યાયના અગ્નિ-ધખારા;
 તુરે છે આખ-કિંઠા આપણા આરા-ગિનારા,
 દબરો જય તણી બનાવણો કરતી હુકારા;
 છતાં વડોરો સમર્પણી સદા આજુબટ ધાગ,
 ગમે નવ ગાવડીને અ્યાં મુઘી મુક્તિ-કિનારા.

—સેવ. ગ્રંથેશ્વર મેથાણી

ડૉ. મેધનાદ સાહા : કથોતિર્ઘોતિક વિજ્ઞાનના મહાપંડિત

ન્યોતિશૈલિક વિજ્ઞાન એટલે આકારીય ચંદોનું ભૌતિક પરિચિત, વાચકમંડળની દ્રશ્ય અને રચના, તથા ધ્વનિતત્વ અને રસાતલની અંતઃપટના પર વિદ્યુત રીતે અસર વિચારણા વિજ્ઞાન આગરને કે આયોગ આપવાપર કે આગ્રહ છતાં ન્યોતિપર્યાયના તે અંક સમગ્ર અંગ છે; અને થોડા સમયમાં એ એટલું નિકટિત થશે કે ન્યોતિપર્યાય પોતાના સર્વોપરકરણે વધુ તેને બુદ્ધિગતના નિદિ કરી શકે એવી આશા અરપાને ન અનુપમ વિજ્ઞાનના આ અંગના મુખ્ય અને આગરેકોટકોની અને ફેરિયેટી છે.

આપણા ને ગુપ્તાગ્રાંથો વૈજ્ઞાનિકોએ આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી ને તેગાના એક આ ન્યોતિભિભૌતિક વિજ્ઞાનના વિષયમાં પાતાની વિદ્વત્સાધી જનતામાં મનાર કી મેધના દેશદાને જન્મ દાકા નિજ્ઞાના સિયોશતાથી નાનામાં આગમાં ૧૯૩૭માં પચ્ચેસે સોના પાતા જનતામાં સદા એક સાગાન્ય વેપારી દત્તા. બાલકાગ્રાંથ અજ્ઞાસમગ્રાધી જ દા. સાથિયે પાતાની સમિતી સિમિતેને ચલિત કરી દીધા દત્તા દાકા નિજ્ઞાના સોધી પ્રથમ આવીને તેમણે સરધારી રોકાઈરશીપ મેળવી. ૧૯૦૯માં તેમ્ના પૂર્વ બંધાજગા મેડિકામાં પદેશ આપ્યા અને વિશ્વવિદ્યાલયના સંવિત્તના વિષયમાં સોધી વધારે માર્કે સર્ધ આનંદા. ૧૯૧૪માં ઇન્ટરમાં રસાયણશાસ્ત્ર અને અભિજ્ઞતા સોધી પ્રથમ આનંદા. ૧૯૧૪ પછી કલકત્તાની પ્રેસીડેન્સી હોસેલમાં આપ્યાં પ્રકુશ્યેંદ્ર શય અને સર જનરીસ બેનુ નવા મદાના આસાધિના દાય નીકે અજ્ઞાસ સ્થૂ ર્ચેંદ્ર ને તેગના ખીતિપાત્ર સ્થ પદધા. ૧૯૧૩માં અભિજ્ઞતા વિષય સર્ધ બી.એસસી. પસાર કરી અને ૧૯૧૪માં મેગ.એસસી મા પ્રથમ વર્ગમાં આનંદા. પાસ થયા બાદ તરત કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયની વિજ્ઞાનની હોસેજનમાં અભિજ્ઞતા અને ભૌતિકવિજ્ઞાન (Physics)માં લેકચર તરીકે તેમ્ના નિમગ્ન. જ્યા સર મન્દ્રોજી વેરઘરાજી (સી.વી.રામન)ની સાથે પરિચયમાં આનંદા અને તેગની સાથે રોષપંથોજમાં રસ લેવા માંડ્યા.

તેમના વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે ૧૯૪૯માં તેમને પ્રથમ રાષ્ટ્રીય શિષ્યવૃત્તિ મળી. બેચ નંબર ૨માં એકાદમ વિશ્વવિદ્યાલયની ડી.એલ.સી.ની પરીક્ષા માટે પોતાની ગૌરવિકા રોષિયા પર એક અત્યંત મહાનિર્ણય લખ્યો. એમને એ નિર્ણય વિચારવના પહેલી દરોજના વ્રજ વિદ્યાભાઈ વપાસી તેમની રોષિયા અને નિર્ણય પર છૂટ દિધે પ્રદેશના વેરી.

[illegible]

ડૉ. સાહેબા આ સિયાંતલા પ્રકારના પહેલા હાકડેના મુશ્કેલિય વેશાનિ નામન
 હોતિયારનો સિયાંત બળ પ્રકૃતિત દનો. નામનલા એ સિયાંત અનુસાર શરિયાતિરોમાં
 રેખાતિ મોટી ઘણાં કાણુ મુશ્કેલો અધિક તાપ ને ક્રમ સાનિત થતું દનું. વર્ગન એ
 ૧૪૨ (એ ૧૪૪૩)

ક્રાંતિ

૧૦૨. કાલકર, તે આપણે કંઈકે જાણે
 જાણી જુલકે દિશામાં તો એ 'મેના' તરીકે
 જાણાય છે. એક મેનાના બિલાલાને મે
 ને 'મિણિય-મેના' ગાં ગમ્યા છે, કમરે
 મુકામથી એની દેખીને કમરે ને સારી દોલત
 હશે તેની કે તોજી તેને કે કસ તમા એની
 કમરારાજ પચનારો દોલ છે. માણા પીગ
 જ્યારે એજ રાજ કદની દોલતવારે ફાંપી નાખી
 તેને એટલી ને એધું જાણે છે.
 ૧૦૩. દિલ્હીનામનના આ બેરુતું પત્રિવિનયના
 છે કે રૂપે કે રૂપે એને આજમાગતું પદ મે
 નીતી, કમરે, કમર ને કાલર, ને વધુ
 પાણી એને એવાને પાનાનાં : કમરે ગમે
 ને મુત્તરની સંદેશનાં જાણ પ્રિય છે એને
 પાણીની વેળાદરમાં ને માણા માંથી એને
 કે દેવને પદેશનાં કમરે છે.

સર્વથીને જાણીના પાત્ર રહેનારી દેવી
જોને શાંતિદાર મુખવાને જાણુ છે. તેથી જા-
મરેક સુખીના કાળમાં પાશવો, રૂમનાં જ-
દમાંથી મૂકે છે.

[illegible]

સિદ્ધાંત-પરથી તેા સૂર્યના વર્ણુમાંડળમાં કમરાઃ જેમ હપર જતા જઈએ તેમ તેમ તાપ વધતે જાય છે એવું એક અસંભવિત તારણ નીકળતું હતું. ડૉ. સાહાએ આ વિષયમાં પોતાની સોધ આગળ વધારી રેખાઓ મોટી થવાનું મૂળ કારણ સોધી કાઢ્યું. હવામાનમાં જેમ જેમ હપર જતા જઈએ તેમ તેમ દબાણ ઓછું થતું જાય છે અને તેને લીધે હલજવાતા આયોનીકરણને લીધે આ રેખાઓ મોટી થાય છે, એ આખી વસ્તુ ડૉ. સાહાએ સાબતબી.

તેમના આ ભૌતિક સિદ્ધાંતનું ચોથું મુદ્દાંકન કરી કસકતા વિશ્વવિદ્યાલયે તેમને યુરોપ જવા માટે દસ હજાર રૂપિયાની સિધ્ધ-રત્ન આપી તેમનું બહુમાન કર્યું. આને લીધે ડૉ. સાહાને પરિભ્રમણ કરવાક અગ્રમુખ વૈજ્ઞાનિકોના સંપર્કમાં આવવાને સુયોગ મળ્યો. એ જ વર્ષે આંગે ક્રિસ્ટિયન રમારક પુરસ્કાર પણ આપવામાં આવ્યો.

૧૯૨૦ની ૧૬મી સપ્ટેમ્બરે તેઓ ઇંગ્લંડ જવા નીકળ્યા. ત્યાં ઝંડનની સુપ્રસિદ્ધ ઈંગ્લીશિયસ કોલેજ આદે સાયન્સમાં પ્રો. પ્રિન્સરની પ્રયોગશાળાના કાર્ય કર્યું અને નક્કી તથા રહિમિયા સંબંધે પોતાની ભૌતિક સોધ દ્વારા "ફ્રિક્વેન્સી થી અરી ઓફ રેડરેન્સ ઓફ લાઇટ" નામનો એક નવો સિદ્ધાંત વૈજ્ઞાનિક જગત સમક્ષ મૂક્યો. એમની આ નવી સોધથી વૈજ્ઞાનિક જગત મુગ્ધ બની ગયું અને નોબેલ પ્રાઇઝ વિજેતા જર્મન વૈજ્ઞાનિક નર્ન્સ્ટે તેમને પોતાની પ્રયોગશાળામાં કાર્ય કરવા આમંત્રણ આપ્યું. એ જ સમય દરમિયાન મુખ્યમથાના પ્રો. સમરહીમે ભૌતિકશાસ્ત્રીઓએ એક પરિવર્તન ડૉ. સાહાને તેમની સોધો પર આપવાના આજ્ઞા આપ્યો. જર્મનીમાં આ કામગીરીઓ બનતી તે બહેન પાછા ફર્યા ત્યારે તેા વૈજ્ઞાનિક જગતમાં એ ખૂબ પ્રસિદ્ધિ પામી ચૂક્યા હતા અને ઇંગ્લંડના સર જે. એ. રોમરસન તથા ક્વિન્ટેન ડેવિસ પહેલી દરજ્યાના વૈજ્ઞાનિકો પણ આંગની સોધખોળમાં રસ લેવા લાગ્યા હતા.

હિંદુસ્તાન પાછા ફર્યા એટલે કસકતા વિશ્વવિદ્યાલયના વાઈસ ચાન્સલર સર આમુતેપ મુખ્યછએ વિજ્ઞાનની કોલેજમાં ભૌતિક વિજ્ઞાનના આચાર્ય તરીકે તેમની નિમણૂક કરી.

૧૯૨૭માં તેઓ પ્રયાગ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ભૌતિક વિજ્ઞાનના આચાર્ય નિભાયા અને સવત પંદર વર્ષ સુધી આ પદ તેમણે પ્રેરુસ-નીય રીતે સંભાળ્યું. ૧૯૩૮માં પ્રો. દેવેન્દ્રમોહન બસુ 'બસુ રીસર્ચ હિન્ડીસ્ટાન'ના કાયરેક્ટર તરીકે જતાં ડૉ. સાહા કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયમાં બસુની જગ્યાએ આચાર્ય તરીકે આવ્યા.

૧૯૪૭ માં તેવંચર સોસાઈટીના તેમનાં બે ભૌતિક કાર્ય માટે પોતાની સંસ્થામાં ફેલો તરીકે સ્વીકાર્યા હિંદુસ્તાન ડૉ. સાહા પહેલા થી ર માસ જ, સર જગદીસ બોસ અને સી. વી. રામન એ ત્રણ જુનુંને જ આ માનનીય પદમાં આપવામાં આવી હતી તે પછી આજ સુધીમાં ડૉ. વીરંગલ શાહી, ડૉ. કે. એસ. કમ્બલ અને ડૉ. હોમી એ. બાબા એ ત્રણને પણ આ માન મળ્યું છે.

૧૯૩૭માં બોમ્બેની ફૉરસ કૌન્સિલ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ફિઝિક્સ ડૉ. સાહાને તેમને અર્પી ૧૯૩૭માં યૂનિવર્સિટી ઓફ ઇન્ડિયાના પ્રિન્સિપલ પ્રમુખ તરીકે તેમની વરણી કરવામાં આવી.

૧૯૩૭માં સુપ્રસિદ્ધ કાનેરી ફોટોલેક્ટ્રીકો તેમને વિદેશવાસ કરી વાલુમેન્ટ સંબંધી સોધો માટે ફેલોશિપના રૂબરૂમાં સારી એવી રકમ આપવામાં આવી. આ વખતની વિદેશવાસમાં એમણે ઘણા રાષ્ટ્ર વૈજ્ઞાનિકો પાસે ઘણી બાબતની ચર્ચાઓ કરી પ્રકાશ પાડ્યો.

આટલી આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રીતિ કમાવના આ વૈજ્ઞાનિક આંતરિક રીતે પણ એક સમયે એક અસંભવિત તારણ નીકળતું હતું. ડૉ. સાહાએ આ વિષયમાં પોતાની સોધ આગળ વધારી રેખાઓ મોટી થવાનું મૂળ કારણ સોધી કાઢ્યું. હવામાનમાં જેમ જેમ હપર જતા જઈએ તેમ તેમ દબાણ ઓછું થતું જાય છે અને તેને લીધે હલજવાતા આયોનીકરણને લીધે આ રેખાઓ મોટી થાય છે, એ આખી વસ્તુ ડૉ. સાહાએ સાબતબી.

વિજ્ઞાનની સાધોસાય ત્રિપુતરાશ, રસાયણશાસ્ત્ર અને જો વધુ તેમને સુંદર અભ્યાસ છે. રેખાવધી પ્રાચીન કલિદાસ અને સંસ્કૃતિના કાવ્યક અને અભ્યાસી હોવાથી તેમણે હિંદીની જ્ઞાતકીન વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિનું પણ સાદું જ્ઞાન એકઠું કર્યું છે. હિંદુસ્તાનની ગ્રીવાઈ અને એકાદી મારાધવાના કથાકંતરીકે હલોચીકરણ અભિવાદ્ય છે એમ તેઓ માને છે. શક્તિ અને સંગઠનની લાખુને લીધે આ વીરમી સદીમાં પણ હિંદુ મધ્ય યુગનું જીવન જીવી રહ્યું છે એ વાતનું તેમને ડુઝ છે.

હિંદા આ બનવાના કલોચોનાં રૂપમાં અને ચોખ્ખાએ તેમની આંધિ-સામે તરે છે. દેશભરના વહેની ગદાનદીઓની જલશક્તિની વિદ્યુત્ કપાઈન માટેની યોજના તેમણે ધરી છે. પોતાનાં જ્ઞાન અને સોધોને સમૃદ્ધિત માટે વાપરતા એના કલેશો વતપરહોય છે હિંદમાં વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓ રચાવવામાં પણ તેમણે પ્રયત્નો કર્યા છે. તેઓ Indian Science News Association નામક સંસ્થા સ્થાપી તેને મુખ્યપત્ર તરીકે પોતાની દેશભળીનીયે Science and Culture (સાયન્સ એન્ડ કલ્ચર) નામનું સામયિક પણ ચલાવે છે.

વિષયમાં હિંદમાં નોબેલ પ્રાઈઝ જીતનાર ડૉ. સાહા હશે એવી કેટલાકની આશા અને આનુમાન સાચાં પડે એમ ઉમ્મીદો.

(શામેજીદાસ કૌલેજ મગેજીન) —કલિત કાક

હરરે

હરેક દોષનું મૂળ કારણ પોતાના ગળ મનાય છે ને તેના કારણે પછી બીજા અનેક દોરે રૂપના ગળ છે. હરેક સામાન્યનીકે દેયક મનાય છે, પરંતુ આ તરડામાં જ્યાં સુધી દુષ્ટિત મળ હોય છે ત્યાં સુધી જ તે દેયક અસર કરીને દોષોને સાફ કરે છે; પણ પછી તેા કાડાબેધ થઈ જાય છે. મળમાંથી થતા ત્રણે દોષો (વાત, ગિત, ક્ષી)ને નાશ કરવાનો હરેકમાં ગ્રુણ છે. વળી હરેકે મુત્રાશયના વધાને પણ દૂર કરે છે. ધળી વખત પેટમાં તથા હૃદય પર વાયુ ગ્રંથે થતાં દબાણો અને હૃદયના જીડીજીડી જતાના પર તેનું સેવન કરવાથી ધળો કાયરો થાય છે. આંતરડાંની સુદૃઢ માટે તે એક અભેદ મનાય છે. સંસ્કરણી અને મરડાનાં દરદરો, કે જેમાં આગ પડેતા દોષ તેમાં, હરરેનું લાખી વખત સેવન આંતરડાંનો સોને દૂર કરી તે મરડે છે, આંખના વ્યાધિમાં પણ હરેક અપાય છે. કા મટિ પણ લાખી વખત સેવન કરવાથી હરેક દિતકરી બને છે. સાદી ખાંસી અને કફના દોષોને તે નાશ કરે છે. ચાપકીનાં સાદાં દોરે પર તથા ડીપકાળના સેવનથી કાઠ કપર તેનાથી કાયરો થાય છે. આજનાં દેવલોક મલકેસોને જે જગતની મલક જોઈકેમોથી ગ્રુણ ધળી વખત સારા નથી થતા તે કેવળ હરરેના નિયમિત સેવનથી સારા થાય છે. તે કપરોત કમોળો, શુશ, સોન, આક્રો, હેડબી અને બેડાજ જેવા રોગો પણ હરરેથી મટે છે.

હરરેના જીડીજીડી રીતે કપરોત થાય છે, છતાં પણ કપરે જળવેલા કામમાં હરરે માટે કળ રાતે સૂતી વખતે બેઠાની બાજી ચાપકીની બાર સુધીની કામ નવરોકા પાખી સાથે મટે તેા આજકા થાય છે, હિંદમાં હરરે ધળાં રચાનોમાં પેલ થાય છે. દીગમ અને હરરે એક જ ગ્રાડની પેદાર છે. કાચી સફરીને તેપર થાય તેને હીમજ કહે છે, તેનાથી જરા મોટી તેને હરડાં કહે છે અને બજાંથી મોટા કાળને હરરે કહે છે.

(આરતી)

રેડિયો-છાપું

આજકાલ છાપું એ પ્રચારનું બહુ મોટું સાધન થયું છે. આપણે ત્યાં છાપાંની અપ ક્રમ હવેરથી ગળાય છે, પણ રસિયા-અમેરિકામાં તેા છાપાંની કાજો નક્કો બો છે. અત્યાર સુધી છાપાંબોને

દર ફક્ત સુરક્ષાના જુલમનો જ હતો; પણ હવે છાપાઓને માટે એક નવો જ ભય ઉભો થયો છે. તે ભય એ 'રેડિયો-છાપું'.

ગાંધી-બીજે ન્યારે રેડિયોની શોધ કરી ત્યારે તેની મદદથી ફક્ત 'તાર' મોકલાવી શકાતા. પછી રેડિયો ઉપર મોલેક્યુલું સંભળવા લાગ્યું, અને ત્યાર પછી તેના રેડિયોમાં થતાં દરેક જાણુ રેડિયોના પડદા પર દેખાતાં લાંબાં કે 'ટેલી-ગ્રામ્' હવે આવવી કાંચે આપણા ધરનાં રેડિયોનું બદલ દેખાવાતા જ નજાનની ઉદલી અખરોવાળું 'રેડિયો-છાપું' પદ હવે રેડિયોમાંથી બહાર પડશે :

અમેરિકામાં આ 'રેડિયો-છાપા'નો પ્રયોગ પશુ રાષ્ટ્ર યદ્ય અયો છે. 'ફ્રિન્ચ ટેલી-કોમ્યુનિકેશન ઈન્ડસ્ટ્રી' દ્વારા તેની એક કંપનીએ આ સાદસ કર્યું છે. ન્યૂ યૉર્કમાં ઓફિસોથી ભરચક આવી મોટી ૧૦૦ છાપાઓમાં આ 'રેડિયો-છાપું' છાપાના રેડિયો-સેટ મુકવામાં આવ્યા છે. આ રેડિયો છાપાનું નામ 'એર કોન્ક્રેટ' રાખવામાં આવ્યું છે. કંપનીની મુખ્ય ઓફિસમાં તેનો પહેલો એક તૈયાર કરવામાં આવે છે. તે એક છપાઈતે તૈયાર થાય કે તરત જ તેની પ્રતિમા ન્યૂ યૉર્કની ૧૦૦ છાપાઓના રેડિયો-સેટમાં દેખાય છે. ને તરત જ—ત્યાં તે ત્યાં, તે જ વખતે તેની સમ્યાગંધ નક્કો છપાઈને તૈયાર થાય છે. અને બાદ દેખાવાતા જ બહાર પડે છે.

'એર કોન્ક્રેટ' એ લાગુ ૧૫ કલાકના ચાર પાનાનું છાપું છે ને સવાર-સાંજ એક જ વખત નીકળે છે આ જાપાને રેડિયો ગાફેટ મોકલાવતાં ફક્ત આઠ જ મિનિટ થાય છે એટલે એ ફ્રિન્ચ કંપનીનો એક રેડિયો-સેટ તમારે ધેર જોડાડવામાં આવે તો ન્યૂ યૉર્કમાં મુખ્ય ઓફિસે આઠ લાખે તૈયાર થયેલાં તેના એક અખરો આઠ તે એક મિનિટ તમારાં હાથમાં પાડી શકે. ઉપરાંત રેડિયો-સેટ નજાનનાં સર્વ રેડિયો સ્ટેશનોના કાર્યકર્તા સંભળવામાં તથા ટેલી-વીઝનના કાર્યકર્તાઓ માટે પણ ઉપયોગી થાય નેત્રે છે. (ફ્રિન્ચ રેડિયો)

આપત્તી કાઢતી સાર્વજિક

કેટલાક દિવસ પહેલાં લંડનમાં 'બ્રિટન ઈન મોર્ડેન ટાઈમ્સ'—(આ બ્રિટનમાં બને છે) નામનું એક પ્રદર્શન બરાબરું હતું તોમાં બી. ઇ. બીડન નામના શાસ્ત્રજ્ઞે એક નવી નવતની સાધક મૂકી હતી. તેની વિશેષતા એ હતી કે તેનાં પેડાંની ધરીમાં જ એક કાચનાં બેલો એક મોટર જોડાડવામાં આવ્યાં છે. સાઈક્લ ક્લેમ્પનું ઢાળ ઉતરવા માટે કે તરત જ તેના કાચને મોંમાં ચૂકા કરવા માટે છે અને સામાન્યપણે નકામી ભરી ગતિ-શક્તિ (રિફ્લેક્સ એક્શન) રૂપે રૂપે તરત જ નીચેની શક્તિમાં યઈ જાય છે. આ શક્તિને એકઠી કરી રાખવામાં આવે છે અને ન્યારે ઢાળ ચડવાનો હોય ત્યારે મોટર આટ કરતા જ એ વિદ્યુત-શક્તિનું રૂપે તરત ફરીથી ગતિ-શક્તિમાં થાય છે. આથી સાઈ-ક્લેમ્પ વાચનારને બિલકુલ શ્રમ ન પડતાં સાઈક્લ સહેલાઈથી ઉપર ચડે છે. આમ, ઢાળ ઉતરતાં-એક ધસતી નથી કે ઢાળ ચડાવતાં હાંફવાની જરૂર પડતી નથી. આ ઉપરાંત બીડન પશુ નાનકાનકા સુધારા બોડને કર્યા છે. તેણે એક સાઈક્લને આકાર મોટર સર્કલ બેલો કર્યા છે. કેમમાં બારે લોખંડની નળીઓને બદલે એલેમીન લાંબામાં વસતાં હલકાં પતરાંનો ઉપયોગ કર્યા છે, જેથી સાઈ-ક્લમાં કાચને મોટરમાં ધણું થેલો વધવા છતાં પણ તેનું વજન એટલું જોડું થયું છે કે આભની સાઈક્લ કરતાં પણ વજનમાં તે બેલો થઈ છે અને એક હાથે સહેલાઈથી ત્રણ રાકાય છે : બીડનની આ સાઈક્લ જલ્દી બહારમાં આવશે. (રિડિયો)

હિંદના બૃહત્તર-સર્વ આત્મના વિકાસ

એક માનવ એક જેવો આપણે આ દેશ મંડેલો જિજ્ઞાસુ છે.

તેટલી જ તે તેની ખનિજ-સમૃદ્ધિથી પણ બરખૂર છે પરંતુ આજ સુધી એ હિસામાં આજ છવ જેટલું વિકાસકાર્ય કર્યું થયું નથી. આ-પણ દેશની જમીનને આપણે પૂરી પાળવાતા નથી. તેની બૃહત્તરીય રચના, તેમાં રહેલી સમૃદ્ધિ, તેના બોદધાઓને સ્વત્રી વિદ્યા 'માઈનિંગ', વગેરે અત્યંતની બાળતા ઉપર આપણા શિક્ષિતો કે યુવાનોનું પૂરું જરૂર અનુભવ નથી અને જનમજ આંધકસિત રહેલી એ હિસામાં અભ્યાસ માટે ધણુ જ ઓછા વિદ્યાર્થીઓ રસ ધરાવે છે.

હવે દેશનો રવંતર રાજવલીદત પ્રવળના હાથમાં આવી રહ્યાં છે એ તરે દેશની જે અનેક હિસાઓમાં રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ વિકાસ અને નિયંત્રણ થઈ રહ્યાં છે તેમાં હિંદના બૃહત્તર-વિકાસ ઉપર પણ આ-પણ અમણે દેશચિત્તેનાં જ્ઞાન બેચાણું છે અને હિંદના 'બૃહત્તર સર્વ' ખાતાના સાથ તેટલી વહેલી તરે વિકાસ કરાઈ રહ્યાં છે યુદ્ધ પહેલાં જ ખાતાના મંડેલ અધિકારીઓની સમ્યા રવડી હતી ન્યારે અત્યારે તે હાની છે અને તે પેડાના માત્ર હ બિન હિંદીઓ છે. બિન-હિંદી 'મિન અધિકારીઓ'ની સંખ્યા પાંચ છે અને હિંદી અધિકારીઓ નેનામાં કામની સાથે નિહટ રીતે સંકળાઓ છે. વળી સરકારે હિંદમાં બૃહત્તર શિક્ષણની સુધારણા માટે નજામણી કરવા એક સમિતિ નીમી હતી તેનો અદ્યેન સ તેણે હાથમાં રવ્ધ થઈ છે.

બૃહત્તર વણા તથા ખાણને કાર્યની હજારો વિદ્યાનું શિક્ષણ આ-પની એકમાત્ર અમણી વણાસંસ્થા ધનગાદ માટેની 'હિન્દિયન સ્ટેલ આંધ માઈનિંગ'ના વિકાસ વિચારાઈ રહ્યાં છે. દેશમાં ખનિજ-વેત્તાઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે શિવપુરની એન-ઇનીઅરિંગ કોલેજ તથા બનારસ હિંદુ વિદ્યાપીઠમાં ખનિજવિદ્યાને સ્વત્રી તાલીમી રાખવાર છે. તાલીમ પામેલા વણાર્થીઓ બહાર પાડવાનું તેમનું અભ્યર્ન પ્રમાણ વર્ષના રૂડ વિદ્યાર્થીઓનું છે, પણ ૧૯૫૦ સુધીમાં આ સમ્યા એવડી કરવાની ધારણા છે. ઉપરાંત જે કમ્પ ટેન્કની કવ સંસ્થાઓ રાખાપણ માટેની પણ હરખારત કરવામાં આવી છે ન્યારે એ સમ્યાઓ ત્યારે તે વર્ષના આશરે ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ બહાર પાડશે.

બૃહત્તરવિદ્યા તથા ધાતુવિદ્યાના વિદેશ ખાતે અભ્યાસને માટે હિંદ સરકાર શિષ્યવૃત્તિઓ પણ આપે છે. અને તેમાં અપ્રાપ્ય કરી પણ આપ્યા. જાડ સરકારી ખાતામાં અખર ખનિજ કે ધાતુકર્મીઓમાં નોકરીમાં જોડાવા માટે તેમને તક મળશે.

સરકાર તરફથી આજે બહાર મોકલવામાં આવેલા વિદ્યાર્થી-ઓની સંખ્યામાં ૨૨ ધાતુવિદ્યા માટેના, ૧૮ બૃહત્તરવિદ્યા માટેના અને ૩ બૃહત્તર-નોતિવિદ્યા માટેના વિદ્યાર્થીઓ છે. તે ઉપરાંત બીડન પાંચ પાંચ આવી ધાતુવિદ્યા માટે, ૪ની બૃહત્તર-નોતિવિદ્યા માટે અને એકની અગ્રાપ-વિદ્યા માટે પસંદગી કરવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત હિંદ સરકારે હિંદના બૃહત્તર-વિષયક સંવેદનામાં ખનિજ વિષયક વૈજ્ઞાનિક કાર્યના વિકાસને સ્વત્રી એક યંત્રવર્ધિત યોજના કરી છે. યોજનાનુંમોલ એવો છે કે પાંચ વર્ષની આ યોજનાની ૧૯૫૧માં પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થશે તે જ વર્ષે આખા દેશની બૃહત્તર-વિષયક સંવેદો પણ એ વર્ષ પૂર્ણ થશે. (અજ પાની રાખવા છ. ૧૯૫૧માં થઈ હતી.) હિંદી સરકારની અપેક્ષા છે કે એ યોજનાની વર્ષમાં આ યંત્રવર્ધિત યોજનાને પરિણામે જે ખાતાની પ્રવતિ અને સિદ્ધિ એ રાતરને દેખે પહેાંચાશે.

ચીનને માટે હિંદી વિદ્યાર્થીઓ

હિંદ અને ચીન વચ્ચેના સાંપ્રતિક સંબંધો આ જનજનારવાની દૃષ્ટિથી હિંદ સરકારે ચીનમાં વિદ્યાર્થીઓ મોકલ્યાં જ પા-આદિત્વ, કિશ્મી, કમિટાસ, કલા-કાનીવરી, સંગ્રાહકાસ અને પુસ્તકાલય

સિદ્ધાંત-પરથી તેા સૂર્યના વર્ણમંડળમાં ક્રાંતિઃ એમ કહ્યું જતા જયએ તેમ તેમ તાપ વધતો જાય છે એવું એક અસંભવિત તારણ નીકળ્યું હતું. ડૉ. સાહાએ આ વિષયમાં પોતાની શોધ આજળ વધારી દેખાડેલાં એટલી થવાનું મૂળ કારણ શોધી કાઢ્યું. હવામાનમાં એમ એમ ઉપર જતા જયએ તેમ તેમ હવાનું ઘોળું થતું જાય છે અને તેને લીધે હલકવતા આયોનીકેશનને લીધે આ દેખાડેલાં યોટી થાય છે, એ આપણી વસ્તુ ડૉ. સાહાએ સમજાવી.

તેમના આ ગૌણિક સિદ્ધાંતનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરી કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયે તેમને સુવર્ણ જ્વાળા માટે દસ હજાર રૂપિયાની શિષ્ય-વૃત્તિ આપી તેમનું બહુમાન કર્યું. આને લીધે ડૉ. સાહાને પશ્ચિમના કેટલાક અગ્રણ્ય વૈજ્ઞાનિકોના સંપર્કમાં આવવાનો સુચેત્ર મળ્યો એ જ વર્ષે એમને બ્રિટિશ રજાર્ક પુરસ્કાર પણ આપવામાં આવ્યો.

૧૯૦૧ની ૧૬મી સપ્ટેમ્બરે તેઓ ઇંગ્લેન્ડ જવા નીકળ્યા. ત્યાં લંડનની સુપ્રસિદ્ધ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સમાં પ્રો. ફ્રેંક રસ-ની પ્રયોગશાળામાં કામ કર્યું અને નક્કી તથા રિમિસિયો સંબંધી પેટાની ગૌણિક શોધ દ્વારા 'ફિઝિકલ થીયરી ઓફ સ્ટેરર એક્ટ્રા' નામનો એક નવો સિદ્ધાંત વૈજ્ઞાનિક જગત સમક્ષ મૂક્યો. એમની આ નવી શોધથી વૈજ્ઞાનિક જગત મુગ્ધ બની ગયું અને નોબેલ પદક વિજેતા જર્મન વૈજ્ઞાનિક નન્ડેરટે તેમને પોતાની પ્રયોગશાળામાં કાર્ય કરવા આજ્ઞાદાયકું નિમંત્રણ આપ્યું. એ જ સમય દરમિયાન સૂચિતવા પ્રો. રાચરફીએ ભૌતિકશાસ્ત્રોની એક પરિવર્તમાં ડૉ. સાહાને તેમની શોધો પર વ્યાખ્યાન આપવા આમંત્ર્ય આપ્યું. જર્મનીમાં આ કામગીરીએ બંધાવી તે ઇંગ્લેન્ડ પાછા ફર્યા ત્યારે તેા વૈજ્ઞાનિક જગતમાં એ ખૂણ પ્રસિદ્ધિ પામી ચૂક્યા હતા અને ઇંગ્લેન્ડના અર ને ને શોધાસન તથા રાચરફીએ જેવા પહેલી દરોજના વૈજ્ઞાનિકો પણ એમની શોધબોળમાં રસ લેવા લાગ્યા હતા.

લિડુરેસના પાછા ફર્યા એટલે કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયના વાઈસ ચેન્સલરે સર આસુતેસા મુખર્જીએ વિજ્ઞાનની દૈવજન્યા ભૌતિક વિજ્ઞાનના આશર્ય તરીકે તેમની નિમણૂક કરી.

૧૯૧૩માં તેના પ્રયાગ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ભૌતિક વિજ્ઞાનના અધ્યક્ષ નિમણૂકા અને સતત પંદર વર્ષ સુધી આ પદ તેમણે પ્રદેશ-નીય રીતે સંભાળ્યું. ૧૯૩૮માં પ્રો. દેવેન્દ્રપ્રોહન બસુ 'બસુ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ'ના કાયદેસર તરીકે જતાં ડૉ. સાહા કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયમાં બસુની જાન્યેન્ય તરીકે આમંત્ર્ય આપ્યું.

૧૯૪૭માં દોષલ શાસ્ત્રીએ આ તેમના એ ગૌણિક કાર્ય માટે પાતાની સંરક્ષામાં ફેલા તરીકે સ્વીકાર્યા હિંદમાંથી ડૉ. સાહા પહેલાં શ્રી રામાનુજમ, સર જગદીશ બોસ અને સી. વી. રામન એ ત્રણ બહુને જ આ માનવની પદવી આપવામાં આવી હતી તે પછી આજ સુધીમાં ડૉ. ગીરજલ શાહાજી, ડૉ. કે. અસ કૃષ્ણન અને ડૉ. દોમી એ. બાબા એ ત્રણને પણ આ માન મળ્યું છે.

૧૯૩૦માં બેંગાળની દોષલ એશિયાટિક શાસ્ત્રીએ પણ 'ફેલો'ની ગાનમરી પદવી તેમને આપી ૧૯૩૪માં સુંબર્માં બારનીય વિજ્ઞાન પરિષદના પ્રમુખ તરીકે તેમની વચ્ચે કરવામાં આવી.

૧૯૩૫માં સુપ્રસિદ્ધ કાર્નેગી ટ્રસ્ટ તરફથી તેમને વિદેશયાત્રા કરી વાયુમંડળ સંબંધી શોધો માટે ફેલોશિપના રત્ન-પરમાં સારી એવી રકમ આપવામાં આવી. આ વખતની વિદેશયાત્રામાં એમણે ઘણા સમય વૈજ્ઞાનિકો પાસે ઘણી આનંદની યાત્રા કરી પ્રકાગ પહોંચે.

આટલી આંતરરાષ્ટ્રીય કીર્તિ કમાનાર આ વૈજ્ઞાનિકનું આંતરિક જીવન લંદન માઠું છે અમલો એ અન્યત્ર નિખાળાં છે. ભૌતિક

વિજ્ઞાનની સાથે સાથે અભિતરાસ, રસાયણશાસ્ત્ર વગેરેના પણ તેમને સુંદર અભ્યાસ છે. રવજાવથી પ્રાચીન કવિતાસ અને સંસ્કૃતિના ઉપાસક અને અભ્યાસી હોવાથી તેમણે હિંદની જ્ઞાતમત્રી વૈજ્ઞાનિક પ્રવૃત્તિનું પણ સાદુ જ્ઞાન એકઠું કર્યું છે. હિંદુસ્તાનની અતીભાઈ અને બેઝમી મઠાડવાના કપાયતરીકે કલોતી કરણ અનિવાર્ય છે એમ તેઓ માને છે. સંક્ષિપ્ત એ સંકળની જીવનને લીધે એ ત્રીસમી સદીમાં પણ હિંદ મધ્ય યુગનું જીવન જીવી રહ્યું છે એ વાતનું તેમને દુઃખ છે.

હિંદમાં આવતા ઇઝોનોનાં રત્નનાં અને યોજનાઓ તેમની આજી સાથે-તરે છે. દેશભંરમાં વહેલી ગહાનદીઓની જલશક્તિની વિષુવત્ કંપાદન માટેની યાજના તેમણે ધરી છે. પોતાનાં જ્ઞાન અને શોધોને સમૃદ્ધિત માટે વાપરવા એના હમેશાં તપરદોષ્ય છે હિંદમાં વૈજ્ઞાનિક સરથાશ્રમ સ્થાપવામાં પણ તેમણે પ્રયત્ન કર્યો છે. તેઓ Indian Science Association નામક સંસ્થા સ્થાપી તેના મુખ્યમંત્ર તરીકે પોતાની રોજવાળી નીચે Science and Culture (સાયન્સ એન્ડ કલ્ચર) નામનું સાપ્તાહિક પણ ચલાવે છે.

ભવિષ્યમાં હિંદમાં નોબેલ પ્રાઈઝ જીતનાર ડૉ. સાહા હશે એવી કેટલાકની આશા અને અનુમાન સાચાં પડે એમ ઇચ્છીએ.

(શાંભુદાસ દોશી મચેલી)

—સંવિત ખટ

હરટે

દરેક રોગનું મૂળ કારણ પેટના મળ મનાય છે ને તેના કારણે પણ બીજાં અનેક રોગો જન્મ વાય છે. હરટે સામાન્યરીતે રેક્ટ મનાય છે, પરંતુ આ રોગમાં જ્યાં સુધી ક્ષિપિત મળ દોષ છે ત્યાં સુધી જ તે રેક્ટ અસર કરીને દોષોને સાફ કરે છે પણ જ્યાં તેા કાઠબંધ થઈ જાય છે. મળમાંથી થતા ત્રણે દોષો (વાત, પિત્ત, કફ)ના નાશ કરવાને હરટેમાં મુખ્ય છે. જ્યાં હરટે મુખ્યમળના વરમને પણ દૂર કરે છે, પછી વખત પેટમાં તથા હૃદય વરવાણ અંધે થતાં આવે છે અને હૃદયના જુદીજુદી ભતના રોગો પર તેનું સેવન જરૂરી થાય છે. શુભરો થાય છે. આતરહાંની શુદ્ધિ માટે તે તે એક ઓપક મનાય છે. સંકટભૂતી અને મરડાનાં હરટે, કે જેમાં આગ પડતો દોષ તેમાં, હરટેનું લગિમ પખત સેવન આંતરહાંની રોગને દૂર કરી તે મટાડે છે. આંખના વ્યાધિમાં પણ હરટે અપાય છે. દમ માટે પણ લગિમ વખત સેવન કરવાથી હરટે દિનકારી બને છે. કારી ખાંસી અને કફના દોષોને તે નાશ કરે છે. આગમાં સારાં દરેક વસ્તુના દીર્ઘકાળના સેવનથી કલે કપર તેનાથી શુભરો થાય છે. આજના કેટલાક યાદારોશો ને જગતની ગહાન ઓપધિઓથી પણ ધણી વખત સારા નથી થતા તે કેવળ હરટેના નિયમિત સેવનથી સારા થાય છે. તે કપરોત કમોલી, શુક્ર, ચોલ, આરેલી, દેડડી અને બંદાજ જેવા રોગો પણ હરટેથી મટે છે.

હરટેના જુદીજુદી રીતે કપયોન થાય છે, છતાં પણ કપર અખલેવા તમાગા દરેકો માટે કેવળ સારે સુત્રી વખતે યોગ્યની આરથી ચરઆથી બાર રૂપિની કાંધી નવરોશ પાણી સાથે ભરે તેા આરંગ થાય છે. હિંદમાં હરટે ધણાં રથાનેમાં પેશ થાય છે. લીધે અને હરટે એક જ કાઠની પેશાર છે. કાંથી રુદ્ધલીને તૈયાર થાય ને તે લીમળ કહે છે, તેનાથી મત્ર યોટી તેને હરડાં કહે છે અને બખાંથી મોટા ફળને હરડે કહે છે.

ફેડિયો-છાપું.

આજકાલ છાપું એ પ્રચારનું બહુ મોટું સાધન થયું છે આપણે ત્યાં છાપાને અપ ક્રેડ દાનરથી અપાય છે, પણ રસિયા-અમેરિકાનાં તે છાપાની લાખો નક્કી બને છે. આજાર સુધી છાપાંને (એ ૧૯૫૫) ૧૪૪

૨૨ ફક્ત સરકારના જીલ્લાઓ જ હશે; પણ હવે છાપાઓને ગાંઠ એક નવો જ બધ હશે થયો છે. તે બધ એ 'રેડિયો-છાપું'.

ગાંધી-જીએ જ્યારે રેડિયોની શોધ કરી ત્યારે તેની મહત્ત્વી ફક્ત 'તાર' મોકલવાની શક્તિ. પણ રેડિયો ઉપર બોલેલું સંભળવા લાગ્યું, અને ત્યાર પછી તો રેડિયોમાં થતાં દરેક વસ્તુ રેડિયોના પદો પર લખવાં લાગ્યાં એ 'ટેલી-ગ્રાફ' હવે આપની કાંઠે આપણા ઘરનાં રેડિયોનું બનવા લાગ્યું નથી એટલી બળવાળું રેડિયો-છાપું પદ હવે રેડિયોમાંથી બહાર પડશે !

અમેરિકામાં આ 'રેડિયો-છાપા'નો પ્રયોગ પણ શરૂ થઈ ગયો છે. 'ફિન્ય ટેલી-ગ્રાફિકલ કંપની' નામની એક કંપનીએ આ સાબિત કર્યું છે. ન્યૂ યૉર્કમાં ઓફિસોથી બરબેક જોડી ૧૦૦ મીલારેમાં આ 'રેડિયો-છાપું' છાપનારો રેડિયો-સેટ સૂકવામાં આવ્યો છે. આ રેડિયો છાપાનું નામ 'એર એક્ટ્રેસ' રાખવામાં આવ્યું છે. કંપનીની મુખ્ય ઓફિસમાં તેનો પ્રયોગ એક તૈયાર કરવામાં આવે છે. તે એક છાપાનું તૈયાર થાય કે તરત જ તેની પ્રતિમા ન્યૂ યૉર્કની ૧૦૦ મીલારેમાં રેડિયો-સેટમાં દેખાય છે. ને તરત જ—ત્યાં ને ત્યાં, તે જ વખતે તેની સમ્પ્રાપ્તિ નક્કી છાપાને તૈયાર થાય છે. અને બાદ બળવામાં જ બહાર પડે છે.

'એર-એક્ટ્રેસ' એ તાત્કાલિક જવાબ દેવા તૈયાર થવાનું છાપું છે ને સવાર-સાંજ એક જ વખત નીકળે છે આ છાપાને રેડિયો મારફત મોકલવામાં ફક્ત આઠ જ મિનિટ થાય છે એટલે કે ફિન્ય કંપનીએ એક રેડિયો-સેટ તૈયાર કરે એટલામાં આવે તો ન્યૂ યૉર્કમાં મુખ્ય ઓફિસ આઠ વાગ્યે તૈયાર થયેલો તેનાં જોડાઓને આઠ વાગે આ મિનિટ તૈયારમાં કાઢવામાં પડશે. ૬૫૨નો રેડિયો-સેટ જમતનાં સર્વ રેડિયો-સેટમાંના કાર્યકર્તા સાંભળવામાં તથા ટેલી-ગ્રાફના કાર્યકર્તાને તથા ગાંધી પણ ઉપયોગી થાય તેવા છે. (ફિલ્ડર)

આવૃત્તી કાલની સાર્વજિક

ફેરાર્ક વિવર પહેલાં લંડનમાં 'બિટન ફ્રેન્ચ મેઈક ઇટ'—(આ બિટનમાં બને છે) નામનું એક પ્રદર્શન ભરાયું હતું તેમાં જી. ઇ. બોડન નામના શાસ્ત્રજ્ઞે એક નવી ભવતી સાબિત કરી હતી. તેની ગોળપટા એક હોતી કે તેનાં પેડાંની ધરીમાં જ એક દાયનેમો અને એક મોટર મોસાડમાં આવ્યાં છે. સાઈફલ કેમ્બ્રિજ ડાળ બેઠેલા ગાંધી કે તરત જ તેના દાયનેમોમાં ચક્રો ફરવા માટે છે અને સામાન્યપણે નકામી ભૂતી અતિ-શક્તિ (ગિર્જનિક એનર્જી)નું ઉપાદાન નીચેજી સક્તિમાં થઈ જાય છે. આ સક્તિને એકી કરી રાખવામાં આવે છે અને જ્યારે ડાળ ચડવાનો હોય ત્યારે મોટર ચાલુ કરતા જ એ વિદ્યુત-શક્તિનું રૂપાંતર કરી શકી અતિ-શક્તિમાં થાય છે. આથી સાઈફલ ચક્રનાં ચલનને વિવેકલ શ્રેણી ન પડતાં સાઈફલ સહેલાઈથી ઉપર ચડે છે. આમ, ડાળ બેઠેલાં એક ધરનારી નથી કે ડાળ ચડવામાં હોંડવાની જરૂર પડતી નથી. આ ઉપરાંત બીજા પણ નાનાના સુધારા બોડને કર્યાં છે. તેણે એક સાઈફલને આકાર મોટર સુધ્ધ કર્યો. ફેરાર્કે તેમાં બારે હોળાંબી નળાઓને બંધે એવાંબીઓ બેંબમાંથી વચરાતાં હલતાં પતરાંને ઉપયોગ કર્યાં છે, જેથી સાઈફલમાં દાયનેમો તથા મોટરનાં વળાં બંને વચ્ચે છતાં પણ તેનું વચન મોટરનું બોલું થયું છે કે આખી સાઈફલ કરતાં પણ વચનમાં તે હલકી થઈ છે અને એક હાથે સહેલાઈથી કચડી શકાય છે! બોડનની આ સાઈફલ જલદી બહારમાં આવશે. (ફિલ્ડર)

હિન્દી ભૂતરસર્વ આવાને વિકાસ

એક મહાન એક જોડો આપણે આ દેશ નેટો વિચારે છે.

તેટો જ તે તેની બનિજ-સમૃદ્ધિથી પણ બરપૂર છે. 'ઈ' આજ સુધી એ દિશામાં ખાસ થયેલું વિકાસકાર્ય કંઈ થયું નથી. આપણા દેશની જગીરને આપણે પરી વિચારતા નથી. તેની બહુમતીય રચના, તેમાં રહેલી સમૃદ્ધિ, તેના મોહકાગને લગતી વિદ્યા 'માઈનિંગ', વગેરે અગત્યની બાબતો ઉપર આપણા શિલ્પો કે યુવાનોનું પૂરું ધ્યાન ગયું નથી અને કમળમ અવિચારિત રહેલી એ દિશાના અભ્યાસ માટે ધણા જ ઓછા વિદ્યાર્થીઓ રસ ધરાવે છે.

હવે દેશનો રવંતંત રાજવંશીવટ પ્રવના હાથમાં આવી રહ્યાં છે એ તકે દેશની એ એક દિશામાંનાં રાષ્ટ્રીય હિતો વિકાસ અને નિયંત્રણ થઈ રહ્યાં છે તેમાં હિંદના ભૂતર-વિજ્ઞાન ઉપર પણ આપણા અગ્રણી દેશચિંતકોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે અને હિંદના 'ભૂતર સર્વ' ખાતાના રાજ્ય તેટલી વહેલી તકે વિદ્યાર્થીઓ રહ્યાં છે. યુદ્ધ પહેલાં એ ખાતાના મોટેટ અધિકારીઓની સખ્યા રજીની હતી જ્યારે અત્યારે તે હાજરી છે અને તે પેટીના માત્ર ૭ મિનિટ દિનીઓ છે. બિન-હિંદી શ્રેષ્ઠ અધિકારીઓની સંખ્યા પાંચ છે અને હિંદી અધિકારીઓ નેગના કામની સાથે નિકટ રીતે સંકળાઓ છે. વળી સરકારે હિંદના ભૂતર વિજ્ઞાનની પુષ્ટિમાં બહુ મહત્ત્વની કરા એક સમિતિ નીમી હતી અને એકેલ તેણે હાથમાં રખેલું છે.

ભૂતરવિજ્ઞાન તથા ખાખને લગતી ઈજનેરી વિજ્ઞાન સિદ્ધાંત આપની અંકગત અગ્રણી વણાસરના ધનવાદ બાનેની 'ઇન્ડિયન રેકુલેશન માર્ગ'ના વિકાસ વિચારમાં રહ્યાં છે. દેશમાં ખનિજ-વેત્તાઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે શિવપુરની અંકગતીઓને પ્રેમ તથા બનારસ હિંદુ વિદ્યાપીઠમાં અગ્રણીવિદ્યાને લગતી તાલીમની સંખ્યામાં તાલીમ પામેલા વળાંઓ બહાર પાડવામાં તેમનું જોડાણ તૈયારનું પ્રમાણ વર્ષના ૨૭ વિદ્યાર્થીઓનું છે, પણ ૧૯૫૦ સુધીમાં આ સંખ્યા એક કરવાની ધારણા છે. ઉપરાંત એ કમ્પ્યુટરનીકલ સંદેશોમાં ગ્રામ્યતા માટેની પણ હરખાતે કરવામાં આવી છે જ્યારે એ સ્વપાસે ત્યારે તે વર્ષના આશરે ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ બહાર પાડશે.

ભૂતરવિજ્ઞાન તથા ધાતુવિદ્યાના વિદેશ ખાતે અભ્યાસને માટે હિંદ સરકાર સિદ્ધાંતિઓ પણ આપે છે, અને તેઓ અભ્યાસ કરી પાછા આવ્યા બાદ સરકારી ખાતામાં અગ્ર ખનિજ કે ધાતુકાર્યોમાં નોકરીમાં જોડાવા માટે તેમને તૈયાર કરશે.

સરકાર તરફથી આને બહાર મોકલવામાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાના ૨૨ ધાતુવિદ્યા માટેના, ૧૮ ભૂતરવિદ્યા માટેના અને કંબળનીમોતિવિદ્યા માટેના વિદ્યાર્થીઓ છે. તે ઉપરાંત બીજા વચ ને હિંદુ ધર્મીઓની ધાતુવિદ્યા માટે, જની ભૂતરમોતિવિદ્યા માટે અને અન્ય બહુવિધ માટે પ્રયોગો કરવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત હિંદ સરકારે હિંદના ભૂતરવિષયક સંવેદના તેમજ ખનિજ વિષય-વૈજ્ઞાનિક કાર્યના વિકાસને લગતી એક પંચવર્ષીય યોજના પડી છે. યોજનાનું બેઠાં એવો છે કે વાચ વર્ષની આરંભના ૬ ૧૯૪૧માં પાંચ વર્ષ પૂરાં થશે તે જ વરસે આપણા દેશની ભૂતરવિષયક સંવેદના પણ રોડ પૂરાં થશે. (એ બાબતની સમાવેશ ૬ ૧૯૫૧માં થઈ હતી.) હિંદી સરકારનો અપેક્ષા છે કે એ સત્તાવીસ વર્ષમાં આ પંચવર્ષીય યોજનાને પરિપૂર્ણ એ ખાતાની પ્રવૃત્તિ અને સિદ્ધિ એ સતતને રોડે પહોંચાડશે.

ચીનને માટે હિંદી વિદ્યાર્થીઓ

હિંદ અને ચીન વચ્ચેના સામૃદ્ધિક સંબંધો આજ વખતેનાની હિંદી-હિંદ સરકારે ચીનમાં હિંદી વિદ્યાર્થીઓમાં ચીનમાં બધા-સાહિત્ય, કિલ્લુરી, કળિકાર, કલા-કારીઓ, અભ્યાસ અને પુસ્તકવત્તા

અવધારાને માટે બાર રેકૉલરશિષો (સિમ્પલિસિટી) કાઢી છે.

૧૯૪૧ના કોંગ્રેસમાં બ્રિટાનવામાં આવેલી પસંદગી સમિતિની સલાહ પરથી આ સિમ્પલિસિટીને માટે ૧૨ ઉમેદવારોની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. તેમાં પ્રેક્ષાના એકે આકૃષ્ટ નીકારી નથી. એક મહિલા વિદ્યાર્થીની સહિત બાકીના અભિયાર ૧૯૪૭ના એપ્રિલમાં ખીન બનાવા હતા. પસંદ કરવામાં આવેલા ઉમેદવારોમાં 'કુમર'ના વાચકોને પરિચિત ગુજરાતી કલાકાર શ્રી ચત્રચર ગુપ્ત પર્ણ છે.

વિદ્યામિન વિધે

[૪] વિદ્યામિન 'સી'

લેખક
તત્તવચંદ્રાલ શાહ

પ્રમાણસના શરીરની ચેતનાને માટે આ વિદ્યામિન બહુ અગત્યનું ગણાય છે સામાન્યરીતે લીલાં શાકભાજી, દેશી, કાઠીજ તેમજ રાજનવાની રીતિ તથા તેનાં પાંદડાંઓ એ સારા પ્રમાણમાં છે. મૂળા, બટાટા, ખાંડ અને રૂગળીમાં પણ તે રહેલું છે. પરંતુ ખાસ તેા લીંછુ, દ્રાક્ષ, નારંગી, મેન્ડરીની વગેરે ખાંડો ફળોના રસ તેમજ છાશમાં તેનું પ્રમાણ વધારે છે; તે તેથી થે વધુ તેનું પ્રમાણ તાબે લીલાં આમળાં અને ગુલાબ-ફળી (Rose-hipe)માં છે.

મૂળમાં ફૂટેલાં અનાજ તેમજ કઠોળમાં 'સી'નું પ્રમાણ ખૂબ વધી ન્ય છે. ૧૯૪૭માં બ્રિટિશ ફાઈટીંગ બંદાર પાકેલું કે ફળુમાં ફૂટેલાં અનાજમાં 'સી'નું પ્રમાણ વધીને શાકભાજીની બંધારનીમાં આવે છે. ખાંડ, બજરી ને લેસાનાં ફળમાં તથા સીના ધાવણમાં 'સી'નું પ્રમાણ તે તે પછીના બોરાકમાં આવતા 'સી'ના પ્રમાણ પર આધાર રાખે છે.

આ વિદ્યામિન પાણીમાં તરતજ ઓગળી ન્ય છે. પણ તેને માટે ખાસ સાવચેતી લેવાની આ છે કે હવા અથવા પ્રાણવાયુની હાનરીમાં અને ખાસ કરીને 'ન્યૂટ્રલ' તેમજ 'આલ્કેલાઇન' પ્રવાહીમાં અથવા થોડા જ પ્રમાણમાં રાજા તથા લોખંડની હાનરીમાં ગરમ કરવાની તે નાશ પામે છે.

ફૂલો તેમજ શાકભાજીમાં 'એન્ટોજીનિક' એસિડ એપ્લેકસિડિક' નામના એક 'એન્ટીઝાઇમ' રહેલો છે તે પણ 'સી'નું પ્રમાણ બોધક કરે છે; માટે ફળ તથા શાકભાજી આદર પરથી કોઈપણ પછી તરત જ વાપરવાં જોઈએ. આ હકિકત કે રેડીયોએક્સમા રાખવા જોઈએ. છતાં સુકવવાની, મુશ્કેલી કરવાની, મીઠા કે 'સફાઇટ' સાથે રાખવાથી તેનું પ્રમાણ કીકીક જળવાઈ રહે છે, અથવા તેા પીરંધારી પડતું ન્ય છે.

અમેરિકાની મેન્ડલ રીસર્ચ કાન્સિસકની બીસા અને પોપલ-ક્રાંચે માટે તીખાંચેલી કમિટીએ પુષ્ટત વધના ગતુષ્ય માટે દૈનિક સામાન્ય જરૂરિયાત તરીકે આ વિદ્યામિન ઉપ મિલિટારી નહીં કર્યાં છે બાળપણ, જીજીવણ, ખર્ચાવરમાં તેમજ સ્ત્રીઓને દુધ બરાવાના સમય દરમિયાન 'સી'ની જરૂરિયાત ધ્યાની જ વધારે રહે છે.

એક્ટ્રીયા (સુદૃઢ નર્વઝ) તેમજ ટોફિસનના કુણાવાળી જનવા માટે શરીરને 'સી'ની ખાસ જરૂર છે. સ્વયં, કીધેરીયા, કાષ્ઠકોષક, ન્યુમેનિયા, ક્રાઈટિયું અને બીજાં થોડાં દર્દો દરમિયાન 'સી'ની જરૂરિયાત અનેકગણી વધી પડે છે અને આ દર્દો દરમિયાન મુખ્ય સારવારની સાથે 'સી'નું ઇન્જેક્શન નસમાં લેવાથી અગર 'સી' ની કીકીસા ખાવાથી તે ખૂબ મદદગાર થાય છે.

ધા રૂગવવામાં, હાડકાના બંધારણમાં, હાંતવા ટેન્ડીને તેમજ સૂકાંમ રક્તવાહિનીઓને બરાબર રાખવામાં પણ 'સી'ની ખૂબ જ જરૂર પડે છે અને શાતા લોહીનાં ક્ષુ વધારવામાં પણ આ વિદ્યામિન ધણે અનન્યતો ભાગ ભજવે છે.

આ માસ (મે) ઈતિહાસમાં

તા. ૧ જાન્યુઆરી બીજા મહા યુદ્ધમાં હાઈમનર હિલ્લરનું મૃત્યુ (૧), ૧૯૪૫
તા. ૫ સામ્યવાદના આદ્ય પ્રભુતા કાર્લ માર્ક્સનો જન્મ, ૧૮૧૮
તા. ૮ મ. ગાંધીજીના રાજકારણી શુરુ થાય છે તેનો જન્મ, ૧૮૬૯
તા. ૬ શહેનશાહ નેપોલિયનનું સેન્ટહેલેના મેટ્રપોલિટન અવસાન, ૧૮૨૧
તા. ૧૧ સમાવનાના રવાનાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં હિંદી રીપબ્લીકાઈ અંગ્રેજોને દરાવીને દિલ્લી પર ચેતાના વિજયી અંજા કર્યાં, ૧૮૫૭
તા. ૧૫ શ્રીરંગપદ્મણ પાસે અંગ્રેજોને હારે કીપુની છેલ્લી દાર, ૧૭૬૧
તા. ૨૦ પહેલો યુરોપીયન વારકાંડિ આગા કાલિદાસ લેખકો, ૧૮૪૮
તા. ૨૨ ઇંગ્લંડમાં અમેરિકા સ્ત્રીઓને મતાધિકાર બંધાયા, ૧૮૨૮
તા. ૨૫ સમર્થ કેળવણી પ્રારંભ થયો તોય મુખરછનું અવસાન, ૧૯૨૪
તા. ૩૧ રશિયન આર્મીમાં પૂર્વિયન રચવાયું, ૧૯૧૦

આ માસની વ્યક્તિચરો
નાઈટિંગેલ નાઈટિંગેલ
દરદીઓની શુભપાત્રો કામમાં આદર
જગત આખા મુખી બનાવ તથા 'સેકી
આવ ધ લેખ'ના લોકપ્રિય નામથી
ફિનિયાસમાં જવાત થયેલી આ પહેલા
પ્રકારી પાળનો જન્મ ૧૮૨૦ની ૧૨મી
મેએ ઇંગ્લંડમાં ગ્રાંગેલાન બેન્ડીસ્ટન્ટ
કુટુંબમાં ફોર્સેસ મામે થયે હતા.
નાનપણથી જ તેનું મન હંધ્ય દરદી-
ઓની શુભપા માટે આતુર રહેતું, પણ
એ કાળે નહીંને ધંધે અપક્રિતિવાળી

લેખાતો હોય માળખા તેની વિકલ્પ હોવાથી તેણે ચોક્કસ પાંખો નહીં
રિશ્નું લીધું અને એક આંતરિક મુખરિટ્ટેટ નિર્માણ

એનામાં ઇંગ્લંડ અને રશિયા વચ્ચે એકાએ બાસતા કીમિયન
યુદ્ધમાં ધવાલેલા તથા માંડા અંગ્રેજ સેનિકોની સારવાર બરાબર
ન થવાને લીધે તેમનું મૃત્યુ પ્રમાણ ૪૨ રકા પર પહેંચે પડે છે એવા
સમાચાર છાપામાં વાંચીને તેનું હૃદય વસોવાઈ ગયું. તરત જ યુદ્ધ-
કચેરી પર જઈ સેનિકોની સારવાર કરવા ચેતાને કીમિયા બના
દેવાની તેણે પરવાનગી માગી ને ૧૮૫૪માં ૩૮ નસોની એક ટુકડી
લઇને તે ત્યાં પહેંચી ત્યાં લરકી ઝીલિયરિસની બંધી બન્યેરયા
પોતાને હાથ લઈ તેને એવી તો કાર્યક્ષમ બનાવી કે જેતલતામાં
મૃત્યુનું પ્રમાણ ૪૨ પરથી ૨૮૫ પર આવેલું. દરદીઓની સારવાર
પાળતે તે વનવૃંદ ગદેનત લેવી. રોજના પીસવીસ કલાક દરદીઓ-
ની સેવામાં ખડે પડે રહેતી. દિવસના અખંડ પરિચર કરવા છતાંય
રાતના તે હાથમાં દીવા લઇને દરદીઓની અખર લેવા નીકળતી.
આથી જ ને 'સેકી આવ ધ લેખ'ના બહાસોથવા નામથી નમળીની
થઈ છે. ધાવલ તથા માંડા સેનિકો તેની હાનરીથી તથા પ્રેમભરી
વાતચિતથી જ અરધા સારા થઈ જતા આ કાર્યમાં વચ્ચે તે ૧૨
દિવસ સુધી 'કીમિયન ફીર' નામના અચંક વાવમાં સપડાએલી,
છતાં પોતાની જગ્યા ઠોડી જવાની તેણે સાધે ના પાડી.

યુદ્ધ પૂરે થવાપછી ૧૮૫૬માં તે ઇંગ્લંડ પાછી ફરી ત્યારે લોકોએ
એ તરીકેનો મોઝ કોટું માને તેને આપ્યું અને ૫૦ હબર/પાઉન્ડની
થેલી તેને અર્પણ કરી. એમાંથી તેણે નસનું કામ રિશ્નું આપનારી
રાજા શર કરી. રોષ આપુ પોતાના માગડામાં જ માળી ૧૮૧૦ની
૧૩મી બીમરેટે એ સેવાવાની સ્ત્રી અવસાન પામી.

અતી નારભોરીંગ-મંજિ
કરપી-ધન ને સિદ્ધ-મુદ્ધ

શુશ - શરણાગત,
કુએ ત્ય પર દય.

રા.ળ. રણભટ્ટાણ હોઠાલાલે પોતાની બુદ્ધિની કેળવણી આવી શુક્રમરીતે કરી હતી કે નિત્યવ્યવહાર, વાર્તાલાપ આદિ ગોણવા કરવાની ચોકસાઈમાં કદી ચૂકતા નહિ. મુત્સદ્દી પણ પૂરા અંગને પૂજીએ કે કેમ કાઠીસાદેશ, પેરથી આવ્યા? 'તો તરત જવાબ ને કણુ-બરથોએ; પછી કહે: 'હૈં? હા-પેરથી આવ્યા.' એ કણુબર અવકાશમાં શ્રુમ માન કરી એ કે આ દેશથી સામાજી આ પ્રથમ પુછ્યો હતો

કહેવોના આખું: 'સુતારના ધરનો દીવા' થાંમાવેડાને મરણે મેઈ કામમાં અતિરાગ દીસ થાય તે દર્શાવવા માટે કટાસ કરી આ કહેવંતે પાછળ વાત છે કે એક સુતારે બરે બરે પેરે પોતાની સ્ત્રીને દીવા કરવાનું કહ્યું. એ સાંળળને પાસે જોડેલા માણસે આશ્ચર્ય થી તેનું કારણ પૂછતાં સુતારે જવાબ દીધો કે આવારથી કદીસ ત્યારે માંડ રાત પડવા રીવો કરશે! એને મળી જીજ કહેવંતો: 'વાત કરતાં થાંજળી વીઆય'; 'સોડી રાખુ-મારે ત્યાં બનર જીરી બય'; 'આંધળને પાશરતાં વદળુ વાય'; વગેરે

અનેકાર્થી શબ્દ: દેહિથિ: એક તત્ત્વનું કષપેસા દોરાના વણાટવાણું કાપડ; પાણી બેગવાનું એક વાસણ; જવાનું એક ધરેણું. થાંમા પાતળો વાંસ.

મણિત-અમત: કાઠ પણ પૂર્ણાક સંખ્યાનો વર્ગ કરવો હોય તો તેની આબુબાલુની નજની સંખ્યાઓનો ગુણુકાર કરીને તેમાં ૧ કમેરનો; એટલે તે સંખ્યાનો વર્ગ આવી રહેશે. દાખલાતરીકે પનો વર્ગ કરવો હોય તો, ૫ની આબુબાલુની નજની સંખ્યા ૪ ને ૧. તેમનો ગુણુકાર ૪x૬=૨૪; તેમાં ૧ કમેરતાં ૨૫; એટલેકે ૨૫+૨=૨૭ રીતે ૧૨નો વર્ગ કરવો હોય તો ૧x૪૩=૪૩+૧=૪૪=૧૨^૨. તે ૭ રીતે ૧૬ નો વર્ગ: ૮x૨૦=૩૬+૧=૬૧+૧=૬૨. —મ. ના. બરી

ચીનનો દુનન પ્રાંત મુંદર રમળીઆ માટે પ્રસિદ્ધ છે. પર્શુત્વાં જમની બહુબુટપદ નથી. સાગડાને તરુણ પોતાની પ્રેમિકાને રોય મોકલે તે મે સાગી તેમાં દોરો પડાવીને પાછો મોકલે એટલે સંગતિગણી મળ જવાય.

દંડાસીમાં આવેલા સીધોનેશના મલા-પ્રવની રમના એવી છે કે તેમાં કરેલા એક ના.બનો પડ્યા ૩૧ તાર અંજાય છે.

૧૪૬ (એ ૧૬૭૭)

રમી વખતે રમી ડોલ કે ટબકાને મોટે મંડળ બાંધે એક બંધે મળત રહેશે બાંધી રાખવો. પીછીમાં રંજકવી વખતે વધારાના રંજ નીતારવા માટે પીછીને ડોલની કિનારે લપવાને બદલે એ દોરા કવર નીતારશે તો રંજ બધો ડોલની વચ્ચેવચ ૭૦ પડશે, અને ડોલમાં પડવા બરકાતને રંજ નથા ડોલ બંને બજરે છે તે બજરડો નાંબ.

અમેરિકાના પાટનગર વોશિંગ્ટનની વસ-તિગણીકચેરીમાં એક ધરનાવામાં આવ્યા છે, જેકે તેરતેર રોકે વચાડવામાં આવે છે. —અમેરિકામાં દરતેર રોકે એક બાજક ૭૦ મે છે એની ગણી નીકળે છે તેના ચપક વરીકો બાજકો ત્રણ માસનાં થાય ત્યાં સુધી આંસુ પાડી રહતા નથી.

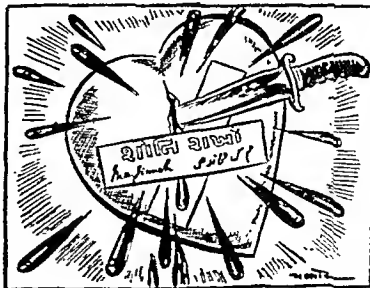
અમેરિકાના ટૂંચી બિલિટ (કોપ-કચેરી -મલાકય)ના corner-stoneમાં બાજકના વાળનું એક મુદ્દુ છે

અંદરૂ જોકસન પાસેથી કોઈકે દેકિગની વરતની માગણી કરી ત્યારે તેણે પોતાના પોતના વાળની એક લટ કાપીને આપી.

સર અંદેકશાનંદર કૃતિગિંધે સંખિત કર્યું છે કે માણસનો આંસુ અત્યંત મંદુનાશક હોય છે. તેણે એક નાળીમાં બંદેલાં કેટલાંક લાણ મંદુલામાં કોઈ ૭૦ રીપું આંસુનું ન -ખ્યું અને બધા મંદુલા ખલાસ થઈ ગયા.

દલાકબિદા દિવસે પ્રાચીન બખતરીડા

(આ માસને કસાઈ) શાહીના પાડો (રેખામાં ચોર) ૫૦ થાંપીય અને ૭૦ શીખાને શાન્તિ મટે ચપુજ આવી જલાર પાડી છે.

અચ્ચાસને માટે બાર રેકૉલરસિયો (સિમ્પ્લિસિટી) હતી છે.
 ૧૯૪૬ના ડીસેમ્બરમાં બોલાવવામાં આવેલી પસંદગી સમિતિની સલાહ પરથી આ સિમ્પ્લિસિટીને માટે ૧૨ ઉમેદવારોની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. તેમાં પેપોના એકે ઓફર ૨-નીકરી નથી. એક ગ્રાંડિસા વિધાયિની સહિત અઝીના અગિયાર ૧૯૪૭ના એપ્રિલમાં ચીન નવાનાં હતા. પસંદ કરવામાં આવેલા ઉમેદવારોમાં 'કુમાર'ના નામકોને પરિચિત ગુજરાતી કલાકાર શ્રી ચત્રેશ્વર શાહ પશું છે.

વિદ્યામિન વિષે

[૪] વિદ્યામિન 'સી'

લેખક

નંદવરલાલ સાહ

માણસના સારીતરી એટલાને માટે આ વિદ્યામિન બહુ અવલવનું ગુણ્ય છે. સામાન્યરીતે લીલાં શાકભાજી, દેશનાં, કેળીન તેમજ સરખવાની રીંગ તથા તેનાં પાંદડાઓ એ સારા પ્રમાણમાં છે. મૂળી, બટાટા, ગાજર અને ફુલોમાં પણ તે રહેલું છે. પરંતુ આસ તેા લીંબુ, દાઢા, નારંગી, મોસંબી વગેરે આદર્શ ફળોના રસ તેમજ બાલકમાં તેનું પ્રમાણ વધારે છે; ને તેથી જ વધુ તેનું પ્રમાણ તાનં લીલાં આમમાં અને શુદ્ધાન-મૂળી (Rose-hipe)માં છે.

ફળમાં ફૂટેલાં અત્યંત તેમજ કઠોળમાં 'સી'નું પ્રમાણ ખૂબ વધી નય છે. ૧૯૧૬માં બ્રિટિશ કમિશીન બહાર પાડેલું કે ફળમાં ફૂટેલાં અત્યંતમાં 'સી'નું પ્રમાણ વધીને શાકભાજીની બદલેલી રહેતી છે. આમ, બકરી ને સેનાનાં દુધમાં તથા સ્ત્રીના પાવણમાં 'સી'નું પ્રમાણ તે તે પશુના ખોરાકમાં આવતા 'સી'ના પ્રમાણ પર આધાર રાખે છે.

આ વિદ્યામિન પાણીમાં તરતજ ઓગળી નય છે. પશું તેને માટે ખાસ સાવચેતી લેવાની અ છે કે હવા અથવા પ્રાણવાયુની હાલતીમાં અને ખાસ કરીને 'ન્યૂટ્રલ' તેમજ 'આલ્કલાઇન' પ્રવાહીમાં અથવા થોડા ન પ્રમાણમાં ગાળા તથા લોખંડની હાલતીમાં ગરમ કરવાની તે નારા પામે છે.

કૂતો તેમજ શાકભાજીમાં 'એસ્કોર્બિક એસિડ ઓક્સિડેઝ' નામનો એક 'અન્ઝાઇમ' રહેલો છે તે પણ 'સી'નું પ્રમાણ ઓછું કરે છે; માટે ફળ તથા શાકભાજી કાઢ પરથી કટાર્યા પછી તરતજ વાપરવાં જોઈએ. આ હકમાં કે રેકૉલરસિયોમાં રાખવા જોઈએ. છતાં સુકવવાની, મુરખો કરવાથી, મીઠા કે 'સલ્ફ્યુર' સાથે રાખવાથી તેનું પ્રમાણ કીડકાં જળવાઈ રહે છે, અથવા તેા ધીરેધીરે ઘટું નય છે.

અમેરિકાની નેશનલ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુશની જોરાક અને પોપલુ-કાંવ માટે નીકળેલી કમિશીન એ પુષ્કળ વનના ગરુખ, માટે દેનિક સામાન્ય અરિયાત વતરીકે આ વિદ્યામિન ઉપગિહિતમાં વહી કર્યાં છે. બાળમણુ, જ્ઞાપરયા, ગર્ભાવસ્થા તેમજ સ્ત્રીઓને દુધ બસાવાના સગવડ દરમિયાન 'સી'ની જરૂરિયાત ઘણી વધારે રહે છે.

ઝેડીરિયા (સુક્રી નંતુળાં) તેમજ ડેફેસિયન્સા હુગાલ્સથી અથવા માટે સારીરને 'સી'ની ખાસ જરૂર છે. ક્ષય, ક્રીષેરીઆ, ટાઇફોઇડ, ન્યૂચોનિયા, કઝાઈઝ, અને બીજાં થોડાં દર્દો દરમિયાન 'સી'ની જરૂરિયાત અનેકગણી વધી પડે છે અને આ દર્દો દરમિયાન મુખ્ય પ્રમાણમાં સાથે 'સી'નું ઇન્ક્રેશન નસમાં લેવાથી અંગેર 'સી' નો કીડકો આવાથી તે ખૂબ મહેનગર થાય છે.

ધા રૂચવામાં, હાડકાંના બેધારણમાં, હાંતના ડેપ્રીન તેમજ સૂકા રક્તપ્રાહિતીઓને બરાબર રાખવામાં પણ 'સી'ની ખૂબ જ જરૂર પડે છે અને સારા લોહીનાં કણ વધારવામાં પણ આ વિદ્યામિન ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

આ માસ (મે) ઈતિહાસમાં

તા. ૧ જગતને બીજાબદાશુક્રમાં હોમાતારાદિત્યારનું મુ.પુ(૧), ૧૯૨૫
 તા. ૫ સામ્યવાદના આદ્યપ્રણેતા કાર્લ માર્ક્સનો જન્મ, ૧૮૧૮
 તા. ૮ ગ. ગાંધીજીના સમ્બંધથી શુરૂ ગાંધીજીનો જન્મ, ૧૮૬૯
 તા. ૯ શહેનશાહને મોહાલિયનનું સેંટહેલિના બેઠપર અવસાન, ૧૮૨૧
 તા. ૧૧ સત્તાવનના સ્વાતંત્ર્ય પુલગમાં દિલ્હી સિપાહીઓએ બેંગલોરને
 દસગીને વિસ્તી પર પોતાની જિલ્લા કોંગ્રેસ કમિટી, ૧૮૫૭
 તા. ૧૫ શરૂઆતથી પાસે અંગ્રેજોને હાથે લીધુની છેલ્લી હાર, ૧૯૪૮
 તા. ૨૦ પહેલાં મુસ્લીમીયન વાકોઈ પાયા કાલિદસ બેંગલોર, ૧૪૯૮
 તા. ૨૨ ઇંગ્લેંડમાં અંગ્રેજ સ્ત્રીઓને મતાધિકાર અપાયો, ૧૯૨૮
 તા. ૨૫ સમર્થ કેળવણીકાર આશુતોષ મુખરજીનું અવસાન, ૧૯૨૪
 તા. ૩૧ રશિયુ આરિફાનું મૃત્યુવન રચવાયું, ૧૯૧૦

આ માસની અગિયારી

કલેન્ડર નાઈટિંગેલ

કેરીઓની શુદ્ધાનો વનગ આરો

જગત આગળ મૂકી જનાર તથા 'લેડી

ઝાવ ધ લેગ'ના હોદ્દાપ્રિય નામથી

દુનિયાબરમાં ખ્યાત થયેલી આ પરી-

પક્ષી બાહોના જન્મ ૧૮૨૭ની ૧૨મી

મેએ ઇંગ્લેંડમાં આગેવાન ગર્લ્ડશીર્મ

કુટુંબમાં ફોલેન્સ ઝામે થયાં હતાં.

નાનપણથી જ તેને ખૂબ હૃદય દર્દી

ઓની સુદુષ્ટતામાં આતુર રહેતું, પણ

એ કાળે નસેના ધંધે અપરિચિત્તાથી

લેખતા હોઈ માળખા તેની વિકલ્પ હોવાથી તેણે ચોરીકૃપાથી નસેનું

શિક્ષણ લીધું અને એક આંદોલનમાં મુખપરિચિત નિર્માણ.

એવામાં ઇંગ્લેંડ અને રશિયા વચ્ચે એકાએક ચાલતા ક્રીમિયન

યુદ્ધમાં ધવાલિયા તથા યાંદા અંગ્રેજ સેનિટોની સારવાર જાણકાર

ન થવાને લીધે તેમનું મૃત્યુપ્રમાણ ૪૨ થયું. પરંતુ તેણે તે એવા

સ્થાનમાં હાથમાં નાંચીને તેનું હૃદય વસેલાઈ ગયું. તરતજ યુદ્ધ-
 કચેરી પર જઈ સેનિટોની સારવાર કરવા પોતાને ક્રીમિયા જવા
 દેવાની તેણે પરવાનગી માગી ને ૧૮૫૪માં ૩૮ વસેની એક ટુકડી
 લઈને તે ત્યાં પહોંચી ત્યાં લડકી આંદોલનથી બંધી બચવાના
 પોતાને હાથ લઈ તેને એવી તો કાર્યક્ષમ બનાવી કે જેતેજોતમાં
 મૃત્યુનું પ્રમાણ ૪૨ પરથી ૨ હજાર અથવા વધુ કરી ક્રીમિયાની સારવાર
 પાછળ તે વનતોડ મહેનત લેતી. જેનાના વીસવર્ષેસ કલાક દરદીઓ-
 ની સેવામાં ખેડે પડે રહેતી. દિવસના અખંડ પરિશ્રમ કરવા છતાંય
 રાતના તે હાથમાં દીકા લઈને દરદીઓની અબર લેવા નીકળતી.
 આથી જ તે 'લેડી ઝાવ ધ લેગ'ના હોદ્દાસેવા નામથી બની
 ગઈ છે. ધાવલ તથા યાંદા સેનિટોની તેની હાલતીની તથા જેતેજોત
 વાતચિતથી જ અરધા સાસ થઈ ગયા આ કાર્યમાં વચ્ચે તે ૧૨
 દિવસ મુખ્ય 'ક્રીમિયન ફીર' નામના અંગેર તાવમાં સંપડાએલી,
 છતાં પોતાની જગ્યા ઊઠી જવાની તેણે સાધે ના પાડી.

યુદ્ધ પૂરું થયર પછી ૧૮૫૬માં તે ઇંગ્લેંડ પાછી ફરી ત્યારે લોકોએ
 એવી સીને ચોગ્ગ એણે માન તેને આપ્યું અને ૫૦ હજાર પાઉન્ડની
 થેલી તેને અર્પણ કરી, જેમાંથી તેણે નસેનું જીવન વિશિષ્ટ આપનારી
 સાળા રાજ કરી રોષ આપુ પોતાના માગમાં નાંચી ૧૯૧૦ની
 ૧૩મી નાઇટને એ સેવાકાળી સ્ત્રી અવસાન પામી.

ચમત્કારિક સુવાસિત તપકીરો

મીઠી મધુરી મહેકતી
સુગંધસાગર
ગુલાબ છાપ
'તપકીર'

માયાના તથા દાતના તગમ દર્દો
માટે એક ચમત્કારિક ઈલાજ છે.

પુષ્પોશી મહેકતો ગળીચો
કીશ્રા-મેડીકેટોડ
'તપકીર'

આ કાળીઘીમાં હુંડેલી તપકીર માયા-
ના દુઃખાવાને ગેહક રીતે મટાડે છે.

વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ બનાવેલો
મોડર્ન સ્નેક
'ટુથ પાવડર'

દાતના તથા મુખના દરેક રોગ
માટે એક જાદુઈ તપકીર છે.

ઊંચી પાઉંડની સાદી તપકીરો સુરજ છાપ અને ગણપતિ છાપ ઘસવા-સુંઘવામાં શ્રેષ્ઠ છે.
બનાવટોની ઉત્તમતા માટે સોના-રૂપાના ચાંદો અને સરદીફીકેટો મળેલાં છે.

સુગંધસાગર સ્નેક વર્કસ • સિહોર
પ્રો. પીતાંબરદાસ આબુંદજી મહેતા (કાશિયાવાડ) B.S. Ry. (હિંદુસ્તાન)

રામતીર્થ પ્રાહી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ બળવાન બને છે, ધોળા વાળ
કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં
પ્રાણ ઉગે છે, જોડો મટે છે, યાદશક્તિ અને આંખોની
દૃષ્ટિ વધે છે. ગાઢ નિદ્રા આવે છે, માયાનો દુઃખાવો
મટે છે. દરેક ક્ષત્રુમાં ગહેનો. પુરુષો અને જાણકો માટે
મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બાટલીના રૂ. ૩-૮-૦ નાની બાટલીના રૂ. ૨-૦-૦

અધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ • સેન્ટરલ રોડ
સુંબઈ-૪

જળધોધ (સીનની કળાની એક લાક્ષણિક દૃશ્ય)

(ચિત્રકાર: હુઆંગ ચુન-પી)

(સીનની ચિત્રકળાને નંદા સમન્વયથી વિરહિત નોંધ આ એકમાં અન્યથા આગી છે.)

સાદ

આ વ તી કા લ નાં ના ગ

મા ટે નું

આ જ નાં

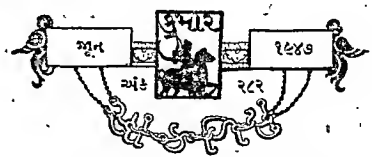
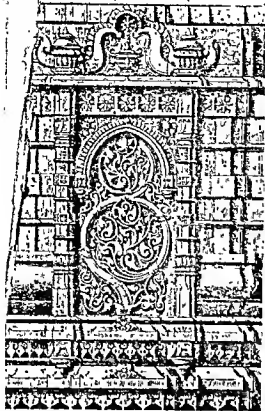
રે નું એ ક લું મા સિ ક
સ્થા પ ક . ર વિ શં ક ર
વ જ . વ ધે ચોં વી સ મું
ક છ કો . મા હે જૂ ન . ઈ .
ગણી સ સો ને સુ ડ
લી સ : સ જં ગ અં ક
સો જ્યા શી મો ર ટ ર

સિંચકાર શ્રીધર મહાપત્રનું નવું ચિત્રપ સકુલકા (જુઓ પૃ. ૧૫૦) દેવો . જગન્નાથ મહેતા .

દ્ર ક - પ્ર કા શ ક અ ને તં ત્રી : જ રૂ બા ઈ રા થ ત

ગમદાવાદમાં ઇસ્લામી શાંત્યઅમલમાં કારીગરી-
ની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલી શિષ્ટકલાનો આ
સમૃદ્ધસુંદર નમૂનો ક્યાં આવ્યો એ જાણો છો ?
ગુજરાત વિદ્યાપીઠની જોડાજોડ, ઉસમાનપુરમાં
ખાવેલી ઉસમાન શમે. બરહાનીની મસ્જિદના
મેનારાનો એ એક ગોખ છે. સીદી સૈયદની બે-
મ્મન કોતરકામવાળી જાળીઓથી જે જમત-
તાલતે પામી છે એ ગુજરાતની મનોરમ શિષ્ટ-
કલાના આવા સર્વોચ્ચ નમૂનાઓ તો આખા
ગમદાવાદમાં ભરપેટ વેરાએલા પડ્યાં છે. મિ-
રાના ગોખોમાં, અજવાળિયાંની જાળીઓમાં,
ફાટની કોંગરીઓ ઉપર, અરે, પાણીનાં ગરનાળાં
દ્વામાં જે પ્રજાએ આટલી સમૃદ્ધ કળાશક્તી
છે તેની સાંસ્કૃતિક જાહોજાલી કંટલી
જરમાન હશે ? એ જાહોજાલીનો ખ્યાલ
પાવતાં, અમદાવાદની સમૃદ્ધવાસ્તુકલાના પ્રતીક-
આવાં જ સુંદર આવન ચૂનદાં ચિત્રો એક
જગત રૂપમાં સંધરાયાં છે. 'ગુજરાતનું પ્રાટનગર
વદાવાદ' એ નામથી-એ રૂપિયાની કિંમતે
૧૨ કાર્યોલે તે પ્રસિદ્ધ થઈ છે. (પોસ્ટલ જુડ)

ચિત્રો-

શકુન્તલા (શિક્ષણી: શ્રીધર મહાપત્ર) ફોટો: જનનાય મહેતા ૫૬.
ગોહરી સોમાલાલ શાહ ત્રિદેશી મુળચિત્ર
નેનાં (શિક્ષણી: શ્રીધર મહાપત્ર) ફોટો: જન મહેતા પાછલા પૃષ્ઠમાં
ન્યૂઝીલાંડની સુલેહ-દિલિટા (હરિલાલ બેંકરનો સંગ્રહ) ..

કાવ્યો

એક કૃષ્ણને નિરંજન ૧૪૮
પદ્માસાધ રાજેન્દ્ર શાહ ૧૪૮
તવ રમણે રમણે સનાતન ૧૪૮
મામળી મકરંદ દવે ૧૪૮

અન્ય

વલ્લાચાલ નારાયણ મેનન ચોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી ૧૫૨

નાટિકા

શકુન્તલા ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા ૧૫૦

વાર્તા

ઐતમ બાંગળ કાલિદાસ જલદ ૧૫૭

લેખો

દિલ્હીનો પ્રવાસ રવિશંકર રાવળ ૧૫૪
શિલ્પ-વિજ્ઞાન [૬] રાધાપલ સો. અપર્ણા ત્રિવેદી ૧૬૦
પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર [૧૦] રસ-પ્રભેદ ચોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી ૧૬૩
અરમાળો [આપણી વનરપતિ-૪] જયંતીલાલ દે. આત્રા ૧૬૪
મીઠું [શાંતિજ્ઞ જીવનમાં વિજ્ઞાન-૪] નરસિંહ મૂ. શાહ ૧૬૭

વિભાગો

તથા પ્રકીર્ણ
સંદ્ધિ પછીનું માર્ગદર્શન (ચિત્રણો) ૧૫૭
સમયનો ઉપયોગ (માસિક મનન) ૧૪૬
Our Friends Abroad-પરદેશી મિત્રોના પત્રો ૧૬૫
હસોસી ૧૬૬
માધુરી ૧૭૦
માસ માસનાં પંખી-૧૬ હોલો ૧૭૦
વિદ્યાગિન 'કી' નટવરલાલ શાહ ૧૭૬
આ માસ ઇતિહાસમાં (અંકિત વિશેષ: અંકિતચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય) ૧૭૬
ઉદ્ભૂ પાતું ૧૮૪

આહવાનો

કોઈ આકર્ષક કારણે એક મેડિટા ન થયો હોય તો 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી
તારીખે જાહેર પડે છે; એટલે તે આરસામાં એક ન મળે તો તરત તેની ફરિયાદ
કરવી. અકસ્માતે ગુણ થએલા એકાંતી ફરિયાદોને, અગામી પાસે નહોતાં હોય છે
ત્યાં સુધી તો પહોંચી વળવાનો અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. પરંતુ એવા ગુણ
થએલા કોઈપણ એકાંતી અરપાઈ કરી આપવાનું કશું બંધન અમારે માથે રહેતું નથી.

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તંત્રી સુદ્રક અને પ્રકાશક : ભગુભાઈ પોપટભાઈ રાવત,
સુદ્રક-પ્રકાશનરથાન કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૪ રાયપુર અમદાવાદ,
વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫૨૬૫ માં રૂ. ૦-૦ અથવા ૧૨ સિલિંગ. કુટક નકલના બાર આના.

ભાદરવજરના સોલ એજન્ડ: મેસર્સ સાયન્ટિફિક પબ્લિશિંગ કંપની,
મોડેલ ટાઈપ સામે ગોપીરેશ, અમદાવાદ.

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો ફોટો અને કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

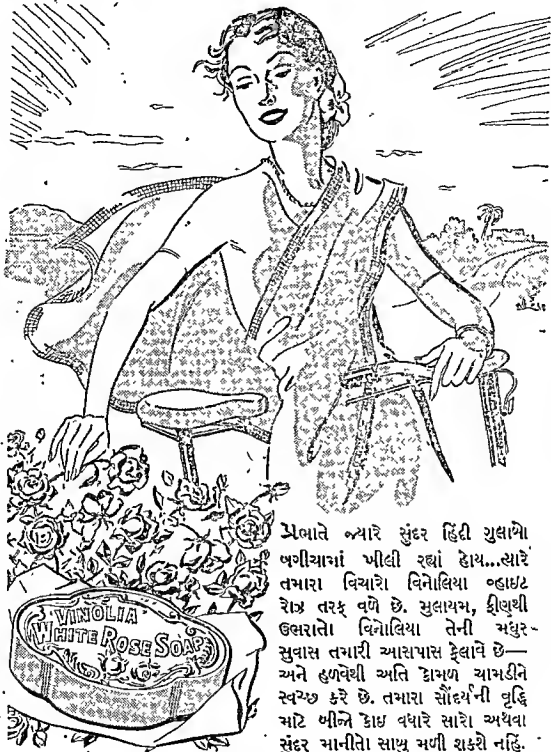

આપને રાહ
જોવડાવવા માટે
દરગુજર ચાલીએ છીએ

‘કવોટા’ અને કાચા માલની વાત ધાતુએ રાખીએ તોપણ ફેવર દ્યુબા
ઘડિયાળ યતાવવામાં ઘણો સમય લાગે છે; કેમકે-એકેએક ઘડિયાળ
કારીગરીના અંપૂર્ણ નમૂનો હોવી જોઈએ. એટલે આપને રાહ જોવડાવવા
માટે અમે દિલગીર છીએ; પણ ધીરજ ખરચો તો એક દિવસ તમે પણ
ફેવર-દ્યુબાની ઘડિયાળના મગરૂર માલિક બની શકશો.

FAVRE-LEUBA

ફેવર-દ્યુબા ‘એન્ડ કંપની લિમિટેડ’ મુંબઈ-કલકત્તા

પ્રેમાતે ન્યારે સુંદર હિંદી યુવાનો
 બગીચામાં ખીલી રહ્યાં હોય...સારે
 તમારા વિચારો વિનોલિયા બહાઈ
 રોઝ તરફ વળે છે. સુલાયમ, ફીલ્મથી
 ઉભારાતો વિનોલિયા તેની મધુર-
 સુવાસ તમારી આસપાસ ફેલાવે છે—
 અને હળવેથી અતિ દ્રામળ ચામડીને
 સ્વચ્છ કરે છે. તમારા સૌંદર્યની વૃદ્ધિ
 માટે બીજા દોષ વધારે સારો અથવા
 સુંદર માનીતો સાથુ મળી શકશે નહિ.

વિનોલિયા બહાઈ સાબુ

મૈટ્રિક પછીનું આર્મ્સમેન્ટ : વધેવર્ધન દબાવી વિદ્યાર્થીઓ મૈટ્રિકમાં પાસ થાય છે. એ વખતે આગળનું કસ્ટો એ પ્રશ્ન તેમની આગળ ઉભો રહે છે. ધ્યાનને તો આગળ કયા અભ્યાસક્રમ લેવો તેની ખબર નથી હોતી; એટલે ફરક નથી કે પછી કયે ચાખ્યા વગર ન દેવેલો વરદે દોરતો હોય છે. પોતાની આર્થિક, માનસિક, તથા શારીરિક શક્તિઓનો વિચાર કર્યા વગર ધન્યાપરા આરેસ, સાયન્સ કે કોમર્સનો અભ્યાસક્રમ પસંદ કરતા હોય છે. પરંતુ તેના સિવાય પછી ખીન મહત્વના તેમજ એવા ખરેખર અને વખતમાં ફરી શકાય તેવા અભ્યાસક્રમ છે તેનો તેમને ખ્યાલ નથી હોતો. એવો ખ્યાલ આવતો, મૈટ્રિક પાસ થયા પછી વિદ્યાર્થીઓ આગળ પડેલા વિશીળ કેન્દ્રને ક્રોડી આ નીચે આપે છે

મૈટ્રિક પછી ચાર વર્ષનો અભ્યાસક્રમ; ડિગ્રી:બી.એ.

સાવકાત : બી.એ.સી. નો હાઇવુ; વિમાનચેતના
લાયકાત : મૈટ્રિક અગર નોનમૈટ્રિક
સંખ્યા : રીમુટિય મૌલિસમાં ચારેક કરતી.

લાયકાત : મૈટ્રિક પાસ; અભ્યાસક્રમ : પાંચ વર્ષનો;
સંરચાઓ : ૨ ને. ૨૬૫ આપ આર્ટ્સ-મુબાઈ;
બસબરન-વડોદરા; બચવેન્ટે-૨ આર્ટ ૨૬૫-લખન.

(૧) ડિપ્લોમા કોર્સ-સાવકાત : મૈટ્રિક પાસ; સંરચા :
દાવસ કોલેજ ઓવ કોમર્સ પોરેટપી શિક્ષણ આપે
છે. (૨) ડિગ્રી કોર્સ-મૈટ્રિક પછી ચાર વર્ષનો અભ્યાસ-
ક્રમ ડિગ્રી : બી.એ.મ; મુબાઈ હાલાકામાં રૂપ પાંચ
કોમર્સ કોલેજ છે.

(૧) ડિપ્લોમા કોર્સ-મૈટ્રિક પાસ; અભ્યાસક્રમ
ન માસથી એ વર્ષનો; સંરચા : મ. હ. હુવિ વિદ્યાલય-
આમુલ; હંટપીરીઅલ રેડી હંટપીરીપુટ-બેંગલોર.
(૨) ડિગ્રી કોર્સ-લાયકાત : એ.લા.વ.સાયન્સ પાસ;
અભ્યાસક્રમ : ત્રણ વર્ષનો; સંરચા : એમ્પ્રોકલયર કો-
લેજ-પુના; બી.એ.સી.વરુદ્ધ હંટપીરીપુટ-બેંગલોર.

લાયકાત : બી.એ.સી. (કેમ. ફિઝ) પાસ; સામા-
નો : પાંચ (૧) કેમિકલ (સામાયનિક) : ડિપાર્ટમેન્ટ
ઓવ કેમિકલ ટેકનોલોજી મુબાઈ; કોલેજ ઓવ ટેક-
નોલોજી-બનારસ; (૨) લેધર ટેકનોલોજી (ચાગડા
કામ) : ગવર્નમેન્ટ લેધર વર્કિંગ હંટપીરીપુટ-કાનપુર;
અલગેરમા મેટ્રીકાર મેલેજ ઓવ ટેકનોલોજી-મદ્રાસ;
(૩) માઇનિંગ એન્ડ મેટલર્જી (ખાણકામ અને
માતૃશાસ્ત્ર) : હંટપીરીપુટ ઓવ માઇનિંગ-બનારસ
(જિદાર); કોલેજ ઓવ ટેકનોલોજી-બનારસ ડિ. યુ.;
હંટપીરીપુટ ઓવ સાયન્સ-બેંગલોર; (૪)
ફૂટ ટેકનોલોજી (ફૂલ-વિજ્ઞાન) : હંટપીરીપુટ
ટપુટ ઓવ ફૂટ ટેકનોલોજી-સાયમપુર (બંબલ); (૫)
રમુગર ટેકનોલોજી (આર-કોઇંગ) : હંટપીરીપુટ
હંટપીરીપુટ ઓવ રમુગર ટેકનોલોજી-કાનપુર.

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

મૈટ્રિક

(સ્ટુડન્ટ)

(પ્રોફેસર)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

(સ્ટુડન્ટ)

• વસંત સમયે •

તારે ન ફારમ, ન રંગ, ન રૂપ, કે ના,
તારે વસંત પણ ના; ઘસ ઓગ ઓઠી
કંઠા છ પાનખરની, ચિરકાલ પોઠી
તારી સુદ્ધર સપને ચકચર નેનાં.

રે મોતને શયન નીંદર આજ મીઠી !
છેલ્લી હતી મિલન સત, સખી જતી રૂઢી,
'લે, ફૂલ' એ જ ઘસ વાત મને હતી રૂઢી,
તારે મુખે ચમક તે દિ' પછી ન દીઠી.

આજે વનેવન હસે રસરંગ ફાગે,
જાગે વસંત-પરશે ઝખડી જવાની
ઓ ફૂલની, અસર પાગલ ઠો' હવાની!
રે ના જરી પણ તને કહી રંગ લાગે.

ના, ના, વસંત પણ છે જ તને ય, કહેની
તારે પેલી સખીની રમરણુ-સુરભિ તો ઓગ મહેકે છ કે'ની ?
નિરજન

પશ્ચાત્તાપ

(બાવેશી)

મન મેં તારું જાણ્યું ના, જાણ્યું ના:
આંગળે જેને ધ્રુવન દીધું

ધરમાં એને આપ્યું ના.. મન

વનપારેવાં કરતાં ફેલિ,
માસનીફલે, વેલ જોડી,
મેળુથી ઝરી નૂરની હેલી,

હોહ મે તારા ફરક્યા આઠુર

તોય મેં ઝીઘ્યું માણું ના.. મન

નાંઈયું તું જે નાવ કિનારે,
દૂર તે ચાલ્યું પારાવારે,
જોયવું-રજું મનમાં મારે

જલનાં વહેણની જેમ-સર્વતે

આવતું પાછું ટાણું ના.. મન

બૂલમાં કેવી બૂલ ઝીંબેલી,
ઉરની બણી આંખ મીંચેલી,
મેંજ મને નાઓગળીવેલી,

પૂનમ ખીલી પોયળે, સુધા-

-પાન મેં તારે માણ્યું ના.. મન

રાજેન્દ્ર શાહ

તવ સ્પર્શે સ્પર્શે

• શિખરિણી •

તવ સ્પર્શે સ્પર્શે મુકુલિન જન્યું અંતરકુલ,
તમિસ્રાના ઘેરા પૂરે મર્દો યયું પ્રાતર પુનઃ
મદા જાડ્યો ફેરા વનમર્દો જોડ્યો ચેતનદેવ
અને મૃત્યુ ફેરા નીરવ મર્દો શો શ્વનરવ!
તવ સ્પર્શે સ્પર્શે આનુભૂત યાગે અનુભૂત,
તવ સ્પર્શે સ્પર્શે નિમૂઠ સપથે ચાપ પ્રગટ,
ખીલી બિટે કહેશે મર્દોથી, મુખ આનંદકમલ,

સનાતન

માગણી

• તોડક •

મારી શુદ્ધ મલિન આ જાત પડે
તારી શીતળ નાથ 'ક્યા ન ચલે;
એને બાળ, પ્રભળ, પ્રતાપ મર્દો
તારા શેઠ હું સાંવિધી સર્વ સહુ.

એને હોય ન જોલ મીઠા કહેવા,
એની શોભની પીઠ ન યાગળી;
જેના મેલ પૂરા પીગળ્યા ન હજી
એને ફલ-લિછાત પડે ન નવી.

મારા પોષાટ રૂપનાં પાણી બધાં
તારી આગમાં ઓને વરણ બને;
અને સમિતના રેવાંડ શુભાની ભણે
ચઈ રાખ દળે અસહાયપણે.

મારી બુજની કાષે તું છાઈ રહે
તારી મૂળ સનાતન જ્યોત ધરી,
આણે એ આણમાં છલકાઈ વડે
નાકે લિજળુ એકલું પોત દારિ.

મારી જાતને એવી જલાવ, કે ના
મને ઓગળનાકે ય દોષ બળે;
મારી શીતળતાને હું મું રે કંઠે,
તને આપ પ્રદાર પ્રયંડ બળે.

પણ જોનારા જોઈ રહે કહેતા
તારી વીજપ્રશા તળી વાત મુખે;
અરે! જીવની જ્યોતનું દાન દેવા
મને બાળ, પ્રભળ, કલ્પ શુભે!

મકરન્દ દવે

આ વ તી કા લ નાં ના ગ રિ કે પું મા સિ કે

પણને દશુ વખતનું મ-
દન પુરાવર સામન્ય નથી. સમય એ
ખરે ધન છે (Time is money) એવી
અંગ્રેજી કહેવતને નબળી નહીં; પણ ખરે જોતાં
તો, વખત તો પૈસા કરતાં વે મૂલ્યવાન છે.
મગ્ગેલી દોઢત આપણે પાછી મેળવી શકીશું.
પણ બીની મગ્ગેલી એક પળ પણ પાછી મેળવી
શકાનાની છે ?—અલેને કામ પ્રચલ કરા.

એ જે ગદાપુરુષો ઘઉં મળ્યા તેમજો પૈસા
કરતાં પેં વખતને ખૂબ કસરકસી ખમચે છે.
પોતાના આયત્ન પ્રવૃત્તિમય જીવનમાં પણ
જે કાંઈ વખત મળતો તેનો ધોમધોરી તે
ઉપયોગ કરીને જ તેમણે ખ્યાતિ મેળવી છે.

આપણા જીવનમાં આપણને એ ફાલ્તુ
આરાગનો વખતમળે છે તેનો ઉપયોગ કરીને
કેવી આશ્ચર્યકારક પ્રગતિ કરી શકાય છે તેની
દલુ આપણને બરાબર કદ પતા નથી. રસા-
યણશાસ્ત્રના ગાંધી નાખનાર માઈકલ ફ્રેડે
બુકરીજરને ત્યાં આપણે જાણીએ; પણ એ
કામમાં જ ન વખત બચતો તેમજ પ્રયોગો કરી
કરીને તેણે મોટી શ્રાંત્રીય શોધી કરી હતી.
‘યદા કલકાજવાગં એકો વખત આપરતો
પીતતો તેઠકો વખત બેસી રહેવાને બદલે
તેનો ઉપયોગ કરીને કબિ લૉગરેકેએ ‘ઇન-
ફોર્મે’નો અનુવાદ કર્યો હતો. તેમજાં સખન
મનુદી કર્યાં પણ બચતા વખતમાં જ સાને
સુરુછમે પોતાનું પ્રખ્યાત પુસ્તક ‘રવાગયો
આહ’ લખ્યું હતું. ગૌરીકિયો ધધી તો વેદક
કરતો હતો; પણ તે કામગાંધી એ ફાલ્તુ
વખત રહેતો તેનો ઉપયોગ તો શાંત્રીય શોધ-
ગોષ્ટ દરવાગા કરતો, અને એમાંથી તો તેણે
પોતાની જગવિષ્ણાત-શોધો કરી.

કુરુકુદના વખતને અમે તેમ વેડકી ન હતાં
તેનો સફલ્ય કરવાની કલાએ જોડીવાલીથી
તેણે જીવનની કલા શીખી લીધી. રોજ ને
ફક્ત એક જ કલાકનો બરાબર ઉપયોગ કરીએ
તો ય કંઈ બધું કરી શકાય ? રોજ ફક્ત એક
કલાક વાંચનાર એક વર્ષમાં કેટલાંક દલ્લર
પાનાનાં ગ્રંથો વાંચી શકે. ફક્ત એક જ કલાક
રોજ નિયમિત હાંતનાર વચ્ચની બાળકમાં
પણે: રવાવહની થઈ શકે. ચાલ્ડસ ફોરેટ એક
મોયી હતો; પણ રોજ ફક્ત એક જ કલાક
ગણિતનો અભ્યાસ કરીને તે અમેરિકાનો
પ્રખ્યાત ગણિતશાસ્ત્રી બન્યો.
વળી એવી સામે બધે કામ કરવાની કળા
પણ આપણે હૃદયપૂર્વક કરવી જોઈએ. આ

કળામાં એ સૌથી વધુ પારંગત કોઈ દોષ તો
તે આપણા મદાદગાઈ તે જમવાના કાર્યની
સાથે મુલાકાત (interview) લેવા આવે-
નારો સવાયેના જ્યાંથી આપણા દોષ છે.
જળ બાપ લેતા દોષ કે માલિસ કરાવતા દોષ
છે ત્યારે વર્તમાનપત્રોમાંના કે જીન સગા-
વારો સાંભળી લેતા દોષ છે. ફરસા બપ તો
તે વખતે પણ કોઈની સાથે તેમની અગત્યની
મંત્રણા ચાલુ ન દોષ. રેલવેનો પ્રવાસ કરતા
દોષ તે વખતે પણ હાં તો દરિયન કાળો
હોવાના દોષ કે લેખનકાર્ય કરતા દોષ.
તે ત્યારે નવરુ નય છે ત્યારે પણ કોઈક
પુસ્તકનું કે બીજું કોઈ વાચન કરતા દોષ છે.
નવરુને મળીવાર કલાકમાં તે ‘પુસ્તકમય’
કહે છે. હૈમિસ કારાખાનીની કે બીજી કોઈ
અમનની સભા દોષ તે વખતે વજાગેનાં
બાપણ સંબંધવાની સાથે સાથે બીજી વાતનું
કેમનું કાતવાનું ચાલુ ન દોષ છે. આમ બે
કલાક એવી સાથે કરવાની કળામાં તે પાવ-
રદા દોષવાળી જ છદ વર્ષની ઉમરે પણ આ
નિશાળ કારતબી નાખતું સુકાન સંજાળવાનું
મદાદગાર કાર્ય કરી શકે છે.

આજે આપણો રસ પૈસાનો
બની બેઠો છે. આત્માની ઉવેખના
આપણે આજે અજ્ઞાનથી અજાણ્યો,
તેમજ રવાર્થથી નબળી એધને કરીએ
છીએ. પૈસા જ આપણા મૂલ્યોકેતની
કંડોટી બન્યો છે, અને એ જ આત્માની
મહત્તાની માત છે. જીવનમાં દરેક
વસ્તુ ‘વેચાતી’ મળી શકે છે, એવી
અવળાંચી માન્યતાને વધીને આજનો
બુદ્ધિવાન શીમંત અને મધ્યમ વર્ગ
અભિમાન અને અજ્ઞાનથી છાકટો
ચર્ધમગ છે. એમાં દરબનાં સન્નિષ્ઠા
અને ભિન્નતા નથી, એમાં આત્માની
સુગંધ અને રવાર્થલુની મહાજન્ય
ચિન્તસતા નથી. આજે આપણે નાણે
આપણા પોતાના જ આત્માની કબર
ઉપર આપણા જીવનની ઉમારત ચણી
રહ્યા છીએ. પણ ઈમાન ને ઉત્તમારના
પાયા વિનાની આ ઉમારત ભૂતાવળ
બનીને આપણને ને ભરખી જશે.

કિશનસિંહ ચાવડા.

‘અંધ દોષ’ કોળાની પ્રખ્યાત લેખિ-
કા બીગરટેજો રસોઈ કરતી વખતે વચમાં
વચમાં ને વખત મળતો તે માળામાં જ એ
પુસ્તક લખ્યું હતું પ્રખ્યાત લેખક એમિલ
હુવિય દાદી કરતી વખતે જે નથી કહવાના
એ તોમાં મળ્યામાં આવતી તે પાસે રાખેલી
નોંધમાં દખાવી લેતો. એક પ્રખ્યાત સંપા-
દક પોતાને ખાસ વાંચી જવાના ગ્રંથો પોતા-
ની મોટરમાં રાખી મૂકતો, અને એક રમણેથી
બીને રમણે જવાના કાળા પદ્મ દરમ્યાન
મોટરમાં રાખેલા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરતો
અથવા પોતાના તંત્રીલેખો લખતો. ઉદાહરણ
સુચ્ય પ્રદાન એકરોન સત્રત પોતાની પાસે
એક પુસ્તક રાખી જ મૂકતો. ક્યારે વાંચ
મિનિટ મળી જતી કે તરત એ વાંચતો. એક
કાણે પણ નકામી ન વડેકેય તેની તે અવલ
કાળજી રાખતો. તેમજી રાખતીને ચાલવાની
કસરતનો તથા વાંચવાનો મણી રોખ. મધ્ય
બંનેને નુકોરુંદો આવી શકાય તેટલો વખત
તેમની પાસે ન દોષવાથી તેણે ચલ્લાંચ-
લ્લાં જ વાંચવાની રેવ પાડી અને બંને કાર્યો
સફળતાથી ચારે પાડ્યાં.

આપણે પણ ચોટાક પ્રયત્ને બે કામ એકી-
સાથે પાર પાડવાની કળા હસત્યન કરી શ-
કીએ. મોટરની સદ નેતાં બસડેન્ડ પર
જોભા હોય ત્યારે, બગર ફેશનિંગની ફૂકને
માત્રમાં જોભા દોષેએ તે વખતે, ‘મોટર કે
ફેશન’ એક રમણેથી બીને રમણે નેતાં દો-
ષને તે જોભા કે સકામાં બ્યાખ્યાતાને આ-
વતા મોડું થયું હોય ત્યારે અથવા ફરસા જ
ની જ્યાં દોષેએ તે વખતે, કોઈ સત્રત પુસ્તક-
નું વાચન અથવા લખવા વગેરેનું બીજું કોઈ
કામ સફળતીએ કરી શકીએ. જમની વખતે,
દાટી કરતી વખતે અથવા રસોઈ જમની વખતે
રેડિયો પરની અગત્યની ખબરો સાંભળવાનું
કે એનું કોઈ પરચુરણ કાગ પતાવી શકીએ.
આપણા બિરસામાં સદા કોઈક પુસ્તક તો
અવશ્ય હોતું જ જોઈએ કે જેથી ક્યારે
વખત મળે કે તરત તેમાં ઝોડિયું કરી શકાય.

જેમને કામ જ હતું છે તે તો કોઈ પણ
વખતે અને કોઈ પણ કલાકે કરી શકે છે:
પણ તે કોઈક દોષ, રરતો દોષ કે પ્રયાગ-
સજા દોષ. ‘અચુક કામ કરવાનો વખત
નથી’ એમ કહીએ છીએ ત્યારે ખરે જોઈ
આપણે એ કામમાંથી છટકી જવાનો જ
પ્રયત્ન કરતા હોઈએ છીએ.

આપણે ને એકેએક પળનો દિસાલ
શમંતાં શીખણું તો આપણું જીવન તેમજ
પોતાનો દિસાલ એની મેળે જ રાખતો.

શકુન્તલા અથવા કન્યાવિદાય

કવિકુલગુરુ કાલિદાસની એ

ખ્યાતનામા કૃતિને દુકાવીને ફિશોર-ફિશોરીઓને ભજવવા માટે યોગેલી નાટિકા

પ્રારંભિક

અંગે ઇંદોમાં યોગ્ય

ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા

કવિકુલગુરુ કાલિદાસના શકુન્તલ નાટક ઉપરથી જ થોડીક કુંકની, સજેગ કાવ્યમાં ધરાવી, ઠેક કમેરી, રંગબુગિ કપર જે-અટી કલાકમાં ભજવી શકાય અને વાંચતાં ફિશોર-ફિશોરીઓને સળોપમેણી થાય એવી આ કૃતિ ગુજરાતીમાં ઉઠાવી છે. અપેક્ષા કાલિદાસ સરળ બનાવવા મેટી ભાગે કૃતિને કુંકની છે. વિદ્યાભ્યાસના સરગાતના સમયમાં વિદ્યાર્થીઓને કાલિદાસની લગની લાગે ને બલિષ્ઠમાં એનું આપું કાપાણ વાંચવાની જરૂરમાં ભગે એ હેતુથી આ રચના કંઈક કહી તેમજ બજવવાયોગ્ય બનાવી છે. આ અનુવાદ કે તરજૂમો નથી. છતાં મુંદર એટલું બધું કાલિદાસનું જ છે; કાપકૃપ, થીમકધાગક કે એટું કંઈક કોઈની રસજીતિને ખૂંચે તો એનો દોષ માટે થાય નાખવો. મુધારો ક્યોં હોય એટું લાગે તો તે સમયક માટે, —કાલિદાસની ઉપરવટ થવા માટે નહિ.

આને નાટકો એવા લોકો દોળાબંધ બંધ છે. એગની રહિ મુધરી છે અને વધારે કંરકારી થતી બંધ છે. વળી રંગીતપ્રધાન નાટકો પ્રત્યે લોકોને આદરભાવ વધતો બંધ છે. એવે થાણે ગુજરાતીમાં કાલિદાસનું શકુન્તલ સળગ ઇંદોમાં, સમબંધ એ રીતે રચ્યું કરવાનો આ એક પ્રયાસ માત્ર છે. સંચીતના રસિક, કલ્પાહી બેરબંધો કોઈ કુસળ સૂત્રધારની છાયા દેહક રચ્યું કરી શકે એ હેતુથી આ ચોખ્ખા કરી છે.

મૂળમાંના પાંચમા એકે આ નાટકને યે પડું કહ્યું છે. અને ત્યાં મુધીના વરહને ત્રણ એકમાં વહેંચી નાખ્યું છે. કેટલાકને એ નહિ કમી તે હું બતાવું છું. શકુન્તલને આસલ સ્વરૂપમાં રચ્યું કરવા પહેલાં દસ-બાર વાવા પ્રયત્નો કરવા પડશે એમ મને લાગે છે. ગાદી અભ્યર્થ-ના એટલી જ છે કે આ કૃતિને પહેલા પ્રયાસ રૂપે જ ગણવામાં આવે. આવી કલે રંગબુગિના કોઈ નવો રસિયો મૂળ કૃતિને તેવા જ સ્વરૂપમાં ગુજરાતીમાં બજવવાયોગ્ય બનાવે એ બનવાનો જ છે. હજી સુરહિ વધતો, નવો આતાવને દેખવાતા, આસલ સંદેહક શાથે સંપર્ક સાધ-નારો અભ્યાસીવને પેશ થતાં, આખા યે નાટકની નવી કૃતિ, મૂળ જેવી જ, ગુજરાતીમાં બજવારે જ; આ તો એક શાસ્ત્રાત્મક/આખરો છે.

આ કૃતિને ભજવવા માટે નાનાંયોરી સચનારે દરેક ઉક્તિ સાથે ન આપતાં પ્રવેગને છેડે જ થોડી નોંધ આપી છે. તે સૂત્રધારને ઉપરથી નીવડશે એવી આશ્ના રાખું છું. નેકેસૂત્રધાર સાચો જ સૂત્રધાર હોય તો તો એની પાસું કરશે જરૂર નથી. ચોતાના કલ્પના વટે, રસદંડિથી, બાવપૂર્વક અભિનયના અર્થકારી ડોરી કૃતિ ભજવાવી શકશે જ. આ નોંધ તો શાળાકોલેગમાં નાટકની પ્રાથમિક તાલીમમાં પચણાં ગાંડનારાં ફિશોર-ફિશોરીઓ માટે આપી છે.

સંચીત વિષે પછુ જરા વિચારતું થયે છે. શ્લોકોના પાક ઇંદોના લય પ્રમાણે થાય તે તો હજી છે જ. ઉપરાંત, ને સૂત્રધાર સચીતનો રસિક અને સાથે બાવના મર્મજ હોઈ બેનો સમન્વય સાધવા હોંશ ધરે, તે જ શ્લોકોને છુદાછુદા રાગોની છાયામાં પછુ ઉતરાવી શકે. તાનપલકા કે આલાપ વગર પછુ રાગની મુરાવણ સાથે શ્લોકોનું ઓરવ વધારી, એને ભાવેદોષક અને અર્થદોષક બનાવી, વૈવિધ્ય પછુ સાધી શકાય. આના રંગરોડપમાં વીણા યા સિતારનો અને સાથે વાયોલિનનો મેળ સાધવાથી મુંદર પરિણામ મેળક સાધ.

ભાઈશ્રી મધુકર શંદેડીઆથે હોંસભેર હાથનકલ વાંચવા-ગાની લીધીહતી. એ એને આપી તે રીક હતું. સખાણમાં આડીઅવળી રહેતી અનેક બહેનો એણે ગને નોંધી બતાવી. અને પછી એ નકલ અઈ શ્રી બાસુશર બ્યાસ પારે એગણે કેટલાક ખૂંચતા સબ્દપ્રયોગ બદલા-બદલાવ્યા. એમ એમનો પછુ લાભ મળી ગયો. ઉપકાર કોનો માનવો ?

. અંક ૧ : પ્રવેશ ૧

[નેપથ્યમાં વીણવાદન કંઈક પળો. સુધી આવું રહ્યા પછી સૂત્રધાર પ્રવેશે છે; નહીં એને અનુસરે છે.]

સૂત્રધાર: (સાદંભવ) કાલિદાસ શિરોમણિ કવિકુલ, કેએક શકુન્તલ, શોતા સંમુખએ પ્રયોગરચિય, બહાલી નહીં સાંભળ.

નહીં: આજ્ઞા શે પ્રજ્ઞા! એટલું જ બંધવિષે, નેપથ્યમાં સંજ્ઞા, ફરથી સંધ્યવિન: દોડતા મુગ થેરતા રથ યટી દુખ્યંતે જે આવતા.

[છેલ્લી પંક્તિ ભએક વાર ગવાયા પછી અંદર-થી દોડતા રથયોડાના, મૂળ્યાવિકારના, ભેરી-દુરી વગેરેના સ્વન સંભળાયા કરે છે. એ બંધ રહેતાં જ બે મુનિકુમારો પ્રવેશે છે, અને સામેથી મહારાજ દુખ્યંત પ્રવેશે છે.]

પહેલો મુનિકુમાર: (અનુદૃષ્ટ) ન હનંત્યો ન હનંત્યો, આ છે આશ્રમનો મૂન, પટ-ગોની નહીં દાયા, પુકરંથી અહો નૃપ!

બીજો મુનિકુમાર: આપ છે! રાજસાન્દ્ર, ચિત્તાસાથે નહીં મર, શોખનતાં રાસન્ધાન રક્ષુ યે, ધનુષેર:

પહેલો મુનિકુમાર: (ગાંધિની) અનુચિત નહીં રાજા બાણના ડાગ દેવા, મુદ્દલ મૂનશરીરે પુષ્પમાં અભિ નેવા.

બીજો મુનિકુમાર: અવીવ વપલ જેનું છવ્યું છે વિલેલ, ત્વચીં પછી રાસવર્ધા કેમ અંદેશે અજોગ:

દુખ્યંત: (અનુદૃષ્ટ) બસે તો ધાણ આ પાછું, મુનિવર્ધે મદનરાજ: પહેલો મુનિકુમાર: સંવર્તીં હલે ગુપ્ત, કતાં શ્રમ રાજન.

મુનિકુમાર: કવનમાં આ છે, પુરુશનીય તથાવન: દુખ્યંત: અદો દો રમ્ય ને ધન્ય, અતિ સાંત તનુવન.

બીજો મુનિકુમાર: પધારી આશ્રમે દેવ, કરોને આજ્ઞ પાવન. દુખ્યંત: તપસેનીની કાએવી, નહીં આ ધન્ય છવન.

પહેલો મુનિકુમાર: (વસંત) ગારો નેવા સગિધ દાગ જ આજ વારો, આ આશ્રમે નૃપતિ આપ, મુખે પધારો;

યથા, જે તેમના કાળસંમદમાંથી અધિક લોકપ્રિય થયા છે. વળી 'મદ્યવિહાર' નામનો તેમને લેખસંગ્રહ પણ બહાર પડ્યો જે તેમની સુંદર અસરોથીના ઉત્તર નમૂનો છે.

આ હરમયાન તે લાંબા કાળ ત્રાણશુદ્ધિમાં જ રહ્યા અને ત્યાં જ તેમણે પુરાણોને માનવબાળમાં ઉતારવાનું મહાકાર્ય કર્યું જે જન સમાજને કુમ્ભ-કુમ્ભોષ બનાવવામાં આપણે જે સાહિત્યકર્તાને તેમણે જનતાને મુક્તિ હક્કો આપ્યા. વાગનપુરાણ, મત્સ્યપુરાણ, માર્કંડેય પુરાણ દીપાદિ પુરાણોનું કાવ્યમય બાધાતર તેમણે કર્યું આમ જ ફક્ત ઘોડાકે પડિતોને જ લોભ્ય હતાં એવાં ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્યરત્નોને તેમણે સામાન્ય જનતામાં પહોંચાડ્યાં. આ ઉપરાંત જે પુરાણકથાઓના ગુણદોષોનું વિવેચન કરતા રવંતર લેખો પણ તેમણે લખ્યા.

આપણું સંસ્કૃત સાહિત્ય જનતાનું ઉચ્ચ કોટિનું સાહિત્ય છે. સાહિત્યના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓ તે ધરાવે છે. પણ આપણે સામાન્ય રમાજન તેનો અસ્વાદ લેવા શકતા નથી. મૂળની સર્વ ખૂબીઓ જનતાને તે સાહિત્યધનને લોકો સહેલાઈથી મુમજ શકે એવી પ્રાકૃત બાધાઓમાં ઢાંચવાની અતિ આવશ્યકતા છે. આ બીવીસ હાઈથી વસ્ત્રાથેલે એવી કુશળતાથી અને સફળતાપૂર્વક કર્યું છે કે કેરળના લોકો તેમના પર આકર્ષીત છે જામ્બવદિ રામાયણ ને વાગન આદિ પુરાણોને રેવશાયામાં લાવવા ઉપરાંત તેમણે સંસ્કૃતના 'ઉન્નત રાધવમ', 'રવપ્રવાસપદ્યોત', 'ઉત્કલેષમ', 'મધ્યમવ્યાયોગમ', 'પૈશ્વરાત્રમ', આદિ નાટકો મહાવલ્લભાપદ્યામા અનુવાદિત કર્યાં છે કવિવલ્લભ કાલિદાસના 'શાકુન્તલ'નું તેમણે કરેલું સફળબાધાતર તેમના સર્વ બાધાતરોમાં ચતુર્થી કક્ષાથી રૂપ છે. સુન્દર-સુકુમાર અને અર્થ-સી-દર્શયી યુક્ત 'વિલાસવૃત્તિ' અને કાલિદાસના 'મૃતુસહાર'નો તેમણે કરેલો અનુવાદ 'મૃતુવિલાસમ' જે તેમના અદ્ભુત સુધારનકાર હરણુ રૂપ છે. 'મદ્ગ્જન મદિયમ' (Mary Magdalene) નામની પ્રકાશકારના જીવનપ્રસંગોને વણી લેતી તેમની અભિવ્યવસ્થાપિત તેમના અંકકાવ્યોમાં શ્રેષ્ઠ રચાન ધરાવે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ હિંદુધર્મના શ્રેષ્ઠ પુરસ્કર્તા હોવા ઉપરાંત ખ્રિસ્તી, બૌદ્ધ, હિંદુવાગ તેમજ શીખ સંપ્રદાયોનાં ઉત્કૃષ્ટ વસ્ત્રોના તેઓ ઉદ્દાતા છે જે સા-ખિત કરે છે. હેવાસીની શાસ્ત્રનીય ઐતિહાસિક વિચારનાં નવો 'કામ્યુ સીતા' (બાલસીતા) નામની કવિતા પણ તેમના કાવ્યકલા અગ-ત્યનું રચાન ધરાવે છે. વળી 'એક પત્ર', 'શિષ્ય' 'તુલ', તથા 'પિતાપુત્ર', નામના તેમના કાવ્યજોડો પણ પ્રસિદ્ધ છે. તેમની રા-આતની વણી સંસ્કૃત કૃતિઓ નાસ પામી હોવાં છતાં આવાર સુધીમાં તેમના પાંત્રીસે કાવ્યસંગ્રહ પ્રકટ થયા છે, જેમાંના કેટલાક રામાન રામ્યમાંથી છે. તથા એમ. એ. ના પાકપ્રસ્થાવતરીકે નિયુક્ત થયાં છે.

તેમણે પોતાના કાવ્યોમાં બહુલી રેલી અને અપ્રકુચિત વિચારોને સુંદર સમન્વય કર્યો છે. પોરાણિક વસ્તુઓના આધાર પર આધુનિક પરિસ્થિતિઓને જવાની તેમની હથોટી ખરેખર પ્રશંસનીય છે. તેમની કવિતા પાંડિત્યથી લદાએલી, અલંકારોથી મહેલો કે હિંદવ નથી. પણ સહજ રીતે વહેતા સુંદર અર્થો જેવી સહજસૂત છે. સામાન્ય લોકો પણ જેને સહેલાઈથી સમજ શકે અને મોટે ભાગે શકે એવી તેમની કવિતા હોય છે. કેમકે પરદાસિય છે તેમની કવિતાની આસવિસિદ્ધતા છે. તેમના કાવ્યમાં જીવનની ઉદાત્ત બાહ્ય પ્રત્યેક રચાને પ્રીતિ થાય છે.

જીવનપ્રાંત અનેક કથાઓ અને સંસ્કૃતિનું વિચરે છે. એક હાલે કેરળની કથા ફક્ત હિંદોમાં જ નહિ પરંતુ પરદેશમાં પણ ખૂબ વખણાતી. ખાસ કરીને ત્યાંના વિવિધ નૃત્યપ્રદર્શો—જેમાં કથકની એક ઉત્કૃષ્ટ

પ્રદર્શ છે—તે બહુ વખતમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધતા. પણ વિશેષ વિશેષ આ કથાઓ કૃષ્ટ થવા માંડી હતી. પોતાનો પ્રાંતના આ નાશ પામતા અખંડ્ય સંસ્કૃતિધનને જાણીને તેને જનજનન આપવાનું સ્મરણ કર્યું થી વસ્ત્રાથેલે ગાયે કીધું અને હ.સ. ૧૯૨૮માં તેમણે 'કેરળ કથા-વલ્લભ' નામની નૃત્યસંસ્થાની સ્થાપના કરી. આ સંસ્થા દ્વારા તેમણે નૃત્યકલાના—ખાસ કરીને 'કથકલી'ના પુનરુદ્ધારની દિશામાં કાર્ય કર્યું. ફક્ત નૃત્ય અને અભિનય દ્વારા મૂકણે કથાસંદેહ કરતા આ નૃત્યપ્રકારના પ્રચાર માટે તેમણે આપા દિવેનો પ્રયાસ કર્યો અને પરદેશની પૈલ મુલાકાત લઈ આપ્યા. તેમનું આ પુનરુદ્ધારકાર્ય એટલું બીજાય હતું અને તેને 'વિશ્વ'ને જીવંત જાણી શકે કથાએ લોકો પર એટલી સચાદ અસર કરી કે એ 'પ્રકૃતિથી' તે તેઓ સંસ્કારોથીય ખ્યાતિમાં આવી ગયા. એમની પાસેથી આ નૃત્ય-કલાની દીક્ષા પામી ગંગેલાલકથાસંસ્કારના ગ્રુક યોગમ સંકરન પોતી અને સંકરન નામજુદોજે તે બોળને તેમજ બોળના કેરળ કથાકારને, જનમાન્ય બનાવ્યાં છે.

૧૯૨૮માં તેમને પંથાબિદ્યર્પિત સમારંભ લોકોએ આપી ઉત્સાહ-પ્રદ હોય તેમની સેવાની કદર કરી છે. જે પ્રસંગે કૅથેલીન વલ્લભને તેમણે 'કર્મિતત્ત્વ'નું શિરક તથા 'કર્મિતત્ત્વ'નો તો પદ્યો આપીને તેમનું ગુલાન કર્યું. ત્રાવણકોરના મહાસાગરને પણ તેમણે 'વીરજંબવા'નું શિરક આપ્યું હતીને તેમનું મૌરવ કર્યું.

ફક્ત સાહિત્યસેવા અને કૅથાપાસના એ જ તેમના જીવનની દત્તિઓ નથી. તેઓ એકવિદાન વિચારસંહોવા સાથે સામાજિક, શા-ગ્રીય તથા ધાર્મિક બાળતોમાં જે નિશ્ચિત વિચારો ધરાવે છે તેના સમાર્થ નિરુપણદ્વારા સમાજને રમણ માર્ગદર્શન કરાવવાની વાકાત પણ ધરાવે છે. તેમની વિચારસરણી જેકે સામ્યવાદી છે, તે પણ ગુદાતોમાં તેમણે પોતાના ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યો છે. પોતાના 'એરે મહાનાયન' (મારા ગુરુનાથ) નામના કાવ્યસંમદમાં મહાત્માજીને જનતાના સૌથી મહાન પ્રુકષ્ણ ગણાવીને બિરદાવ્યા છે કે 'તેમનામાં શીકુણની પ્રીતિ બુદ્ધિ, અમવાન સુખની અર્થસા, હજી પ્રિયત્વો આત્માવાગ અને મહામહા પયગમ્બરની હૃદયોના સુખમ સંખમ મંગેલો છે.' વાલકોજા સત્યામદ વખતે માંથીજ ગણાવતી મુશ-દાતે ગણા ત્યારે તેમની સાથે જે આખા અમલામાં રમણના હતા.

અસાધારણ બ્યક્તિવ્યવસ્થા કવિ વસ્ત્રાથેલેની વલ્લભપ્રતિ પણ પ્રવાસગાઓ છે. તેમનું સંબાવણ કવિવ્ય અને હૃત્તિજાના વર-ગાથી એટલું હોવાથી ખૂબ જ રસદાયક હોય છે. રૂચ સુવિવરિ-તરું તેમણે કરેલા પ્રસંગિક સત્યાવણથી અનેક સુરોપિયનો અને જર્મનાસીએને સાંનેદાસર્યે રજુ કર્યું.

કલાના આ અર્થદેવતાસંમદ ઉપર વિરોધપ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિ-ત્યનું સંરોધન હતી તેના પુનરુદ્ધારનું કાર્ય કરવાની હોશ છે. હાલમાં તેઓ યેરકુર ગામમાં 'કેરળ કથાગલ્લભ'ના નિયામકપદે રહી કથકલી નૃત્યના પુનરુદ્ધારનું કાર્ય સાંતિપૂર્વક કરી રહ્યા છે.

ગુણગ્રામીની સુખના તોરવામાં ગુણમેલા દેશને આવારે તેમના અદ્વિતીય કાર્યની મહત્તા કાંઈક ન સમજાવે. પણ રવંતર દેશ નવારે પોતાની સંસ્કૃતિની બાળલેલા કાંઈક ન સમજાવે. પણ રવંતર દેશ નવારે પોતાના કાવ્યોમાં કાવ્યો તેમજ નૃત્ય-પુનરુદ્ધાર દ્વારા કરેલી સંસ્કૃતિ-સેવા માટે તેઓ અનન્યપ્રાણે સજીવ બનશે; અને હિતિદાસકાંઈ તેમના કાર્યની સુવધાસિરે મોંઘ લેશે. તેમની પ્રતિભા તથા કલા-સંકિર્ણદેશને પણ લાસ મળે તે માટે પરમેશ્વર તેમને સાંનુ આપુંધ યોગેનદ પ્રિયદર્શી આપે જે જ આપણી મનીષા હોય.

દિલ્હીનો બીજો પ્રવાસ

ચિ. કુમાર,

તારી પરીક્ષાથી તું છટો થયો હોત તો આ પ્રવાસમાં પણ જોવા-જાણવાનું મળી જત. ધણી ન ધારેલા માણસોનો સમાગમ ને સહવાસ, તેમજ અવનવી ધરતીઓ તથા ઐતિહાસિક ઓક્રીઓ ને પ્રસંગોના સાક્ષી બનવાનું બાળ્ય આ પ્રવાસમાં સુવશળનું હતું. પહેલાં તો હું પણ આ વર્ષે દિલ્હી જવાને બહુ દુનિભર ન-હોતો; પણ બાઈ થરાવત પંડ્યા દિલ્હીમાં રહ્યા રહ્યા ગુજરાતના સંસ્કાર-પ્રતિનિધિ તરીકે જાણીત છે તેનો તેમણે સાચો પરચો આપ્યો.

દિલ્હીની આઈસ એન્ડ ક્રાફ્ટ સોસાયટીએ ઓરિયન પરિવહન અવસરને લક્ષ્યને પોતાના વાર્ષિક પ્રદર્શનને પણ 'ઇન્ટર ઓરિયાટિક એકઝીબિશન' નામ આપ્યું અને તે સાક તેના પ્રમુખ તથા પ્રાંતિક પ્રતિનિધિઓ રૂપ હપપ્રમુખો સાથે એક કમિટી રચાવી એ છ કેપ-પ્રમુખોમાં ગાંધે નામ હતું. છતાં મને ત્યાં હાજરી આપવાનો કમગ્રહ નહોતો. સાથે બીજી 'અખિલ ભારત કર્તાધાર પરિષદ' પણ હતી. આ પરિવહન પહેલા વર્ષના કાગડાંની જેમ જાણિત હતો અને આગળ કંઈ પ્રગતિ થવાની આશા નહોતી, એટલે તે મઠે પણ હું ક-દાસી નહોતો. (મારો મત વર્ષનો એ પ્રવાસ વાંચી જાણે). પણ બાઈ થરાવત પંડ્યાનો એકાએક મોરોઈલ પત્ર આવ્યો કે પ્રદર્શનના પરીક્ષકમંડળમાં મારી ચૂંટણી થઈ છે અને સોસાયટીએ પ્રવાસ ખર્ચેની મેન્ટરી સાથે દરેક સભ્યને આમંત્રણ આપ્યું છે આ પરીક્ષક-મંડળની ચૂંટણી કરવા તેમણે કેટલીક સંસ્થાઓના અધિપ્રાચ મંગાવ્યા હતા તે તેમાં મને આગળ પડતા મત મળ્યા હતા એમ પણ તેમણે જણાવ્યું હતું. આથી મને હાથેય કે ગુજરાત પ્રતિનું એ આમ

એ આંતર-ઓરિયન પ્રદર્શનો તથા સભ્ય ઓરિયાટિક પરિવહન પરિચય આપતો પ્રવાસપત્ર

લેખક

રવિશંકર રાવળ

કંઈએ મારા પર સહજ આવ્યું છે તો તેને નકારી ન શકાય.

તા. ૧૮મી માર્ચની સવારે મેં અગાદવાદ છોડ્યું. સાચમાં બાઈ બટ્ટક (નરેન્દ્ર વ્યાસ)ને તેવાર કર્યો, જેથી તેને પણ નવી દૃષ્ટિ મળે. રટેશન પર અળસ પડી કે તે જ ડબ્બામાં બીજા સાથીદાર તરીકે જોવાનું મને મળ્યું પણ હતા. અમદાવાદનાં કોને-કોણનાં હિંદ ધરાવતા બાઈલાલભાઈ પટેલ, લરકરી મિલના સેક્રેટરી નરસિંહભાઈ અને બી.બી. કેવલના ટ્રાફિક ખાતાના હેડ ક્લાઈ મણિભાઈ જોષી. આથી પ્રવાસમાં વિનિધિતા ને મજા મળી. હુંદાંહુંદાં ફેરોની વાતો સાંભળી અને બીજા દિવસની સવાર મુઘીનો વખત જાતરી ખૂટી ગયો.

ગુજરાતનું આદરેય

થરાવતભાઈને મારા નીમળવાનો તાર આપ્યો હતો એટલે તે રટેશને આવ્યા હતા. ન્યૂ દિલ્હીમાં તેમના નિવાસ પર પહોંચ્યા ત્યારે ભવ્યું કે આમળના જેવું અતિથિઓ વિદાય લઈ રહ્યા હતા આરવામ્ કોપડના વિગાનમાં વિશ્વ મંચર જવાના હતા અને ડૉ. મુશમ મહેતાના સુપુત્ર અંજનીનાથ રમેશ મહેતાએ જિલ્લો બાંધી લીધો હતો. અમે તેમની જગ્યાએ પર અગાધો સાગાન જમાવી કીધો. રમેશ મહેતા તો વધુ પરિચિત હતા, શ્રી વિશ્વ મંચર તો આજ દિલ્હી ક્રિકેટના સરતાજ છે. એ ખાનદાન ખેલાડીનો પરિચય બહુ મધુર અને આનંદદાયક બન્યો. સાથે જમ્યા પછી મેં તેમનો એક રેકેથ કરી લીધો અને પછી ચેર રટેશન પર થરાવતભાઈ એટ જઈ તેમને વિદાય આપી. ઘેર આવ્યા ત્યાં બનારસથી દિલ્હી યુનિવર્સિટીની આયુરવેદ કોલેજના પ્રિન્સિપલ આપણા બહુમિત મુજરાતી ડૉ. બાલ-કૃષ્ણ અંગરજ પાઠક અને તેમના પુત્ર ચિત્રાદાસ અતિથિમંડળના સભ્ય બની ચૂક્યા હતા, અને નગનચરથી ડૉ. પ્રાણજીવનાદસ મહેતા બીજા દિવસે એરોપ્લેનમાં પહોંચશે એવો તાર હતો! આ ચરથી પંડ્યા ગુલબી રોજની થીપર મહેતાનોની વાતી કેટલી દશે નેનું અનુમાન થઈ શકે. પણ એમની મુશમુદા પરનું દાવેય અને એમના લેખના માખસોનો કલ્પાદ તથા બાળકોની બંદાલપ અતિથિનો ક્રાંતિ ખુલાતી છે એવાં સંચિત હતાં.

ગુજરાતના મરવા પ્રતિનિધિ દાદાસાહેબ માવજેર દિલ્હીની વડી ધારાસભાના પ્રમુખ છે એ તો તું જાણે છે. કેલેના મારા માર્ચી-દારોને ધારાસભા લેવી હતી. પણ તે માટે ૪૮ કલાક પહેલાં અરજ કરવી જોઈએ. માત્ર પ્રમુખ જ જોઈને તત્કાલ પરવાનગી આપી મેં છે. એટલે તેમના માટે મેં રાત્રે દાદાસાહેબને ટેલિફોન પર મારા નમસ્કાર બહેર કરી અંગની ઈચ્છા જણાવી કે તુરત તેમણે કાન પર જ નામો મોંઘી લીધાં અને બીજા દિવસે તેમને એક્સપ્રેસના ડર પર પાસ થયે એવી મોકલવણ કરી આપી. સાથેસાથે મને પણ રવિ-વાદે કેટલાક માનવંતા મહેતાઓ સાથે જવાનું નોતરે દીધું આમ

દિલી ક્રિકેટના સરતાજ શ્રી વિશ્વ મંચર (રેકેથ ર. મ. રાવળ)

ગોમતી અનેક પ્રસંગે મેને પ્રેમન તરીકે સલાહો છે અને તેમના આનંદપ્રદ વ્યક્તિત્વનો સાબિત આપતા રહ્યા છે.
પ્રદર્શન

માટે તેા બીજે દિવસે પ્રદર્શનની પરીક્ષક મંડળી એટલે આરસો'ક વિગેની આજ્ઞાની, ચૂંટણી અને યોજાયતાની પરીક્ષાના કામમાં બંધ-વાનું હતું. પ્રદર્શનના મંત્રી શ્રી અનિલરાવ ધોધરીએ શુધ્ધવિનયથી સ્વામત આપ્યું, અને પોતાના સહાયક મંત્રી શાંત રહીશ્યાના શિ. બદરીનો પરિચય કરાવ્યો. ઉપર બારનના શુષ્કરીણ દરવચિતકાર કન્યાબદ્ધપુ (કમલકુમ્ભ)ની પાસે જ્યાં પહેલી વાર મુલાકાત થઈ. મુંબઈની આઈ સોસાઈટી તરફથી જુઝાંઝા કલાકાર શ્રી. અમરે-કર પણ આવી પહોંચ્યા. કલકત્તા કેન્દ્રક આજ આટેના પ્રિન્સિપલ શ્રી અનુભુ જોશ સહયે તેા ફાઈનની સમઘની બની મેરી દલી તે પાદ કરાવી શ્રી વરદા બુદ્ધિક તેા થઈ સાલથી પરિચિત થઈ ગયા હતા.

પ્રદર્શન માટે આવેલા આરસોથી સાડી ગારસો એટલાં વિગે-માંની ગાત્ર ૧૫૦ એટલા જ વિગે બીંતો વર રત્ન કરી રાક્ષય એટલા અવકાસ હતા. બે દિવસની મહેનતે એ કામ પાર પડ્યું. એ જોતાં લાગ્યું કે આપણા કલામંદોની સમૃદ્ધ સંજ્ઞાની કિંચા કસાળતાવતાં વિગે આજ્ઞાકરના વિગ્રપ્રદર્શનમાઝા દમનું વિરજ થયો છે પરિવદ અને પ્રદર્શનનો નિર્ણય બહુ ઝડપથી કરવો પડ્યો કોવાથી કલે રમ્યો વિગે મોઝલવાની મુદત થોડી પડેલી દેઈકાલથી તે વિગે ફરિયાદો આવેલી; બન મુંબઈ તથા મંચુકા પ્રાનોના કલા-કારોમાંંતા, લંડન પ્રદર્શન માટેના પ્રતિનિધિત્વ આપતગા ચનકુ:ખ દોવાને કારણે તેમનાં વિગે તેા રત્ન જ થયા ન હતા. વળી, પ્રદર્શનને 'આંતર નાસિયાટિક' કરાવવામા પહોં સમિતિએ પોતાની ચર્ચાઈનો ખ્યાલ કર્યાં નહોતો. રશિયા, ચીન, અફઘાનિસ્તાન, બ્રજ-દેશ અને જ્વાના પ્રતિનિધિરૂપ થોડા નમૂના હતા. પણ નેથી તે તે દેશોની કલાને જરે ખ્યાલ થયો અસક્ય હતા. છતાં દિલ્લી આઈ સોસાઈટીને ધન્યવાદ થઈ કે તેણે પોતાના કાર્યક્રમમા સાતત્ય રાખ્યા ખૂબ જરૂરગત વેડી હતી. આ જખતની કલા પરિવદ મૂળ તેા લાહોરમાં બરવાનું કુલુ હઈ, પણ મુંબળના કોમી રમખાણોએ તેને અસંભવિત કરી રાંધી હતી, એટલે પરિવદ મરી ન બધ એ ખાતર ફરી દિલ્લીમા જ તે મેળવવા આગ્રમણ આપ્યા હતા.

આંતર-એશિયન પ્રદર્શન

તા. ૨૪મીની સાંઝે મૉન્ટ્રૂઝ એશિયન યુનિયમમાં સંરકારી પુરાતત્ત્વ ખાતા તરફથી એશિયાના પ્રાચીન સંસ્કાર-રખવો બતાવતાં અવરોધાનું બળ્ય પ્રદર્શન હતું. આ પ્રદર્શનની સફળતામાં ખૂ-પણા શુભવિચિત્રાં. વાનુદેવરાણુ અમવાકનો પ્રધાન પ્રયત્ન હતા. મોઝુ-એરોટોથી મંડીને મુખે સામાન્ય સુખીના સગવળા કેટલા ગાંઠો દ્વારા દિલ્લી ઉતર મુકકે આયે સંસ્કારનું આકાન-પ્રધાન કહ્યું તેની સુરપદ રંખા અને પદાર્થોનું અવ્યોજન તેમાં કરવામાં આવ્યું હતું. ઉપરાંત તેને એક ખાસ નકશેર પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. સંસ્કાર, ઇતિહાસ, શિલ્પ, કલા અને રાજદારી-સંબંધોની આવી પ્રત્યક્ષ પાકાવતે કહી જોવામાં આવ્યા ન હતી. ગુપ્ત સગવળો મુનર્ણુઆંકાર અને ગાળુ-ન્યાયિકવની ખતિઓ, વારી બેદુલ્લા પહેરામાં પણ સામાન્ય જનતાને પહેલી જ વાર જોવા મળી હતી. આજ્ઞની કલ્પના અને કોસકયનેરત્ત્વકરે જેવીએ અલગથીએ હતી. નવરા મુનરા વિજ્ઞાને પણ પ્રાચીન અલગથીએને પ્રત્યક્ષ કરવામાં એ બેદ અનેરો ફાળો આપ્યો છે તે 'વિખંડી ફોટોગ્રાફી'ના આશ્ચર્યકારક પ્રકાર પણ એવાં જોયાં. આંખ માને જ નહિકે સામેનું

ઉપર : એશિયાટિક પરિવદનું એક દશ્ય; નીચે : પરિવદમાં આપણુ કરતાં પરિત નેહર—આંતર એશિયન પોસાડમાં

વિન સપાટ ફોટોગ્રાફ છે કે કાલેરું શિલ્પ છે! હાથ ફેરવી જોવા ત્યારે જ આવી થઈ કે એ તેા સપાટીપરનો દેખાવ માત્ર હતા ! ફોટોગ્રાફીના આખર જોવા પછી આપણને પૂર્વેની સારી છબિ-એ નહિ જ બને. પણ એમના ચિખંડ ફોટોગ્રાફી હવે તેા અપ્રાપ્ય જ રહેવાના, કારણકે આવી ફોટોગ્રાફી કરવાને અસલ પદાર્થ કે વ્યક્તિની જરૂર રહેવાની જ.

બાળ્ય એશિયાટિક પરિવદ

કલામાં અને બીજે પ્રદર્શનોની વચ તેા દિલ્લીમાં એ સમયે પચસુચર વાનીએ હતી મુખ્ય પ્રસંગ તેા એશિયન પરિવદ હતી. એકે હું તેા કલાપ્રદર્શનનું આમંચજ ન હોત તેા ખાસ એ માટે જજ સમય ન હોત; પણ દિલ્લીમાં દોહાએ ને એ પરિવદ ન જોઈ શકાય તેા કારણે જજને મેંજારનાન વિના રહેવા જેનું ગણાય. દિલ્લીના ચારે દિશાએથી આ પ્રદર્શન માટે ચોખતો ને સવારણો દિલ્લીમાં ઊતરતા (ભૂત ૧૯૪૬) ૧૫૫

હતા. હંદક ભણીતા હતા; હંદક અભવવાના પરિચય થતા હતા; અને બાઇ પંડયાના ધરમાં બિરતરાની નવીનથી એકવચ્ચ થતી જતી હતી. ડા. બાલકૃષ્ણ પાઠક આયુર્વેદ-સમિતિના સભાધ્યક્ષ હાલવા હતા. ડા. પ્રાણજીવનદાસ મહેતા આયુર્વેદનો ક્ષવજ રાષ્ટ્રીય સમારંભમાં નેતાશ્રી આગળ ફેરફારવા હતા અને પોતાના 'આયુર્વેદ મહા-ગૌરવ'નું રચન પ્રસારતા હતા. એમની એ પૂન ને પ્રચારયાત્રાઓમાં ભણે ધાર્મિક અનુન હતાં. છતાં તા. રાખની બપોરે ત્રણ વાગે સૌ પોતપોતાના માર્ગે બહારી એશિયન પરિવહમાં જવા તૈયાર થયા. પરિવહના સંચાલકશ્રી બે દલાક પહેલાં દાહરે જવાની વેનવળી આવી હતી. શ્રી પંડયાની મોટરના બે પાસે સૌ અભિયંત્ર આ તથા ધરમાં પાત્રોને દિલ્હીના 'પુરાણા કિશો'ના મેદાન પર હવારી દીધા. ન્યૂ દિલ્હીથી પાંચ માર્દલ દૂર આ ગાઢા માનવમેળો બેગો થયો હતો. ધીડીઓની હાર ભય તેમ મનુષ્યો આગળ સરી રહ્યા હતા. લગભગ રૂ. ૧૦૦ ગાનુસો ગાય એવડો એક ત્રિકોણાકાર મંડપ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો અને વક્તાઓએ આવજા ઉકે બહાર સુધી બપોરે ભય એગલાઈડરની દેરી ગોઠવામાં હતાં. છુટકા દેરનાએ પી બધાં માણસો વગેરે પ્રમાણે પાંચ વાગ્યા સુધીના ગોઠવાઈ ગયાં. શ્રી માસુદેવસરખજી બવામભૂષી ગમે છેવટની ધડીએ પ્રેસ પાસે ગયા જવાની હું પ્રેસ ઝેલરીમાં ધણી આગળ બેસી સંધ્યા. પછુ એટલે નજીક નહિ કે વ્યક્તિઓના આતિથ્ય-ચિત્રો (સ્કેચ) દેરી શકું. છતાં જો હંદક ભણે, સાંભળે ને ગોંધે તેથી છવનને હતામ ગાનુ.

પરિવહન પછીનો તે ઇષ્ટાંગે ભૂળ વિવેકથી પ્રગટ થયો છે. પછુ તેને સમય દર્શન તો વર્ણનો કે બારીક ફેરફારફેરથી આવવાનું લગભગ અશક્ય છે. મુખ્ય ગ્રંથ જાણી પીઠની એક ગોળાકારી પીઠિકા હતી. અને તેની બે બાજુ ચરબતર બે ઝેલરીઓ પર દેશ-પરદેશના પ્રતિનિધિઓની બેઠકો હતી, ન્યાયો તેમનાં રાષ્ટ્રીય પ્રતીક તથા મોઝા અકેરે તે તે દેશનાં નામો હતાં. વ્યાસપીઠની ભીંત પર એશિયાનો એક વિશાલ નકશો હતો અને તેને વિમાનગાઈના સાથ પદાર્થી સાંકળી લીધો હતો. નકશાને ગણણે ASIA અક્ષરો લાલ રંગની નિર્ધાન પ્રકાશનથીથી ગાળેકની જેમ ચગકતા હતા અને નકશાની બંને બાજુઓ પર, પરિવહમાં બાય લેનારા દરેક દેશની રાષ્ટ્રપતાકાની હાર બહુ જ સુરચિત્તવર્ધક ગોઠવેલી હતી.

'સિદ્ધાંતરે' દેશદેશનું પ્રતિનિધિમંદ્રણ નેગલેજી આપવું જવું તેમજ સંદેશવાણીનું એક મેટું કેન્યુ ભણે સલામી આપવું હોય તેમ, આંધો ચકાવી સમજ બની જઈ. તિમેટ, અરજતેતાન, હંડો-નેરિયા, તાલમિરેતાન વગેરે દેશોના, એશિયાના પૂર્વ-પશ્ચિમ-ઉત્તર-દક્ષિણ સંબંધો સંબંધા પ્રતિનિધિઓનું દર્શન, ભવાના અનેક વિદ્યા પ્રકાશવંશી સંદેશનિની નાયકુએ આ પરિવહનું વખાત કરતાં તેમના છવનનું સંવેતિગ પ્રકેરણ ધડી નાખ્યું અને પંડિત ભવાદરવાયે તેો જગતના ઇતિહાસમાં આ પરિવહને અપૂર્વ ધ્યાન અપાવ્યું. પરિવહનમાં વ્યાખ્યાનો અને દર્શ્યા રૂંધિયા તેમજ સ્ત્રી-વેગેએ સંધરી લીધાં છે. એટલે હવેની પ્રવનને તેમાંનું ધણુજવું સાંજળવા-જેવાનું મળશે. આ પંચિષ્ઠ પછી ભારતીય જન તેના એશિયાવાસી અને બંધુઓ પાસે એક વિશાલ ભૂતિ સંમેલ બાસે છે. તેની ભવનાના અન્ય હેસા પાસેના દક્ષ્યાખ્યાને બને છે. આપણે દરેક ભણે આ ગદ્યવ-ની સાધનામાં દિરેસો પૂરવો પડશે. નેગલેજીએ આ પરિવહને જોઈ તે દરેક તેને અપૂર્વ માની છે.

અખિલ ભારતીય કલાકાર પરિવહ—બીજું અધિવેશન
આઈ સોસાએટી આપ દનિયાએ ગયે વર્ષે પરિવહના રથથી
૧૫૧ (નવ ૧૯૫૬)

બંધારણ માટે એક અરેરા થરેસો, તે પસાર કરવાની પરી આસાથી આ પરિવહ જોવાની હતી એ રમણ હતાં. વીસ બાવીસ નેટલાં પ્રતિ-નિધિઓ સુંદર અને આવેલા હતા. એ બધાનું સંગેલન પાલેમેન્ટ પર રેડીયો-ધરની બાજુમાં રોડાએટીને મળેલા માનમાં જ રા-અવામાં આવ્યું હતાં. પ્રે. નિકોલસ-રોરિસનું નામ પ્રમુખ તરીકે સૂચવાયું હતું, પણ ગમે તે કારણે તેમને યોગ્ય સમયમાં સંદેશા મળ્યા ન હતા, તેથી આવી શક્યા નહિ. તેથી દલકતા યુનિવર્સિટી-ના ઇતિહાસના પ્રોફેસર ડા. સુદરાવર્દની પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાવી થઈ. આ પરિવહના શોઢા પણ સુંદર પ્રતિનિધિઓએ આગેજના બંધારણ અને સૂચનાઓની ઝીળી તપાસ કરી નાખીને લગભગ આખુ જ બંધારણ નવેસરથી રચ્યું હતું. સુંબાઈથી આવેલા શ્રી આં-બેડર અને શ્રી ગાનુ કમરે વિરોધ પણ લઈ રચ્યોથી ચોળનામાં સળજ રીતે અનેક વાંધા બતાવ્યા ને મોઝા માનના પ્રતિનિધિઓને પોતાના વલણમાં લઈ લીધા; અને અંતે ખૂળ છણાવટ પછી અખિલ ભારત દલાકારોનું એક નવું જ મંડળ રચાવવાની યોજના પાસે દેરાઈ. આરંભમાં પ્રત્યેક પ્રાતનું પ્રતિનિધિત્વ આવી ભય નથી એક રપ સભ્યોની સમિતિને બંધારણ તથા ચોળના તૈયાર કરવાનું સોંપ્યું. એમાં માર્દ નાગ પણ છે. પરંતુ મને એક જ ભય છે કે સર્વ

એશિયાની દૃશ્ય

૮. છવનમાં જન્મ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી. છે માત્ર છવનને વધુને વધુ કલત કરવાની ગદ્યવાકાંક્ષા એવતો અગર આત્મા. આ છે હિંદોના ઇતિહાસ; આ છે સમગર એશિયાનો ઇતિહાસ. તમારે ધર્મ ગમે તે હો, તમારો વંશ ગમે તે હો, તમારી બાધા ગમે તે હો, પણ હું આપી શકું છું કે વિશ્વમાં જન્મે કે મૃત્યુ કદાચ નથી. આપણે તેો આગળ ને આગળ, જાંચે ને જાંચે પ્રગતિ જ કરતા હોઈએ છીએ. અને જ્યાં સુધી આપણે આકાશના તારાઓને પહોં-ચીએ નહિ ત્યાં સુધી આપણી એ દૃશ્ય ચાહુ જ છે.

ને કાણે કદી શકે તેમ છે કે હે-વે.સ, રુક ભંઓ? આપણી તમના તેો એ આકાશનોચન્દ્રનીચે કતારવાની. પણ આપણે કોઈને કદી છુ નથી કે અગને એ જવારી આપો. આપણે તેો બને જ તેને આકાશ-માથી ચૂરી લઈ એશિયાના સ્વાતંત્ર્યમુક્ત પરબેસાડી દઈએ છીએ.

(એશિયન સંપેલનમાં બાપજુગાથી) — સંદેશનિની નાયકુ

કામદાન કરવારી એક કેન્દ્રીય સંદેશા નથી બની ત્યાં સુધી બધાના વિચારો ને મનનું એકાકરણ ધણુ દીઠમાં પડશે દિલ્હીની આરંશ જેન્ડ કેન્દ્રસો માસાએટી દવે એ કાયેની જવાબદારીમાંથી બની ન્ય છે, એટલે નવી સમિતિએ કોઈ નવી પીઠ લેવી કરવાની રહી. આપણે ત્યાં છુટીછુટી સંમયાના ગાય છે, વખ બધા વચ્ચે ભાવ-ભાવ અને સદકારની લાગણી વિકાસ માગની નથી એ રોડાજનક બિના છે. સુંબાઈમાં પણ જેત્રજ દલાકગમિતિએ ને મટલે છે તેઓ એકબેકની પૂર બીજોને દેશની પ્રતિનિતે આજનું ધવાવવાની દિવ-કારક દલીલાઈ કરે તેોયે દેસાં પરિભ્રમણ આવે. આથી જ ધાની પાર હું આંકાંત કાંચે કરી સંતોપ લઈ છું.

દિલ્હીના નૂલા શહેરમાં તે એ વખને રૂંધ્ય ચાલેનો હોવાની બીજે ક્યાંયે જ જવા કે લગવામગવાની તથા રહી નદોની, એટલે દલાકાર પરિવહ પછી તમાં મેં બીજે દિવેગે અવધે દિલ્હી છોડી દીધું.

અંટમ બોમ્બ

વર્તમાનની સમસ્યા પર રચાએલી

લવિધ્યની એક વાર્તા

લેખક

કાલિદાસ મદવ

એ બતાવે બન્યો એ વખતેનું ત્યાં જ હતો.

સાંજને સમયે સામાન્યરીતે આરાધના રીતમાં માણસોથી ભરપૂર હોય છે ન. તેમાં જ આ તે શાકભાજી પાસેનું મધ્ય. બાબુગાં દાંતણવાળા દાંતણના જાવ લઈકારતા હતા. થોડે દૂર બેઠા સાકની સારીઓ હતી હું તે વખતે દાંતણ ખરીદી રહ્યાં હતો. એકએક થોડા ભયંકર આવાજ થયો ને સાકની એક સારી સહેતર આકરૂપ થઈ ગઈ.

માણસોની નાસભાજ શરૂ થઈ ગઈ પહેલાં બેઠે તે પહેલાં જ આંખના પર આવીને બીધ પડવા લાગ્યા. મું થયું. શાને માટે બધા નારો છે એ પૂછવા ફોઈ રહેતુ નહિ બચનાસવાસાધી ન હતા.

હું તો ફૂટપાથના એક ખૂણ પર પડાઈ બેસી હતો એ આવાજ નિવાર કરી સાંજનું ન હતું ધક્કાને લીધે પડ્યાં અને પડ્યાં બેસી ન જોવાય થયો. બાળ આવતા બેસુ કે દેવતાક માણસો પોલિમને બતાવવાનું રથજ બતાવતા હતા પોલિસની ઘાનરીમાત્રી દિશત આવાજાં ધણી માણસો એ રથજ તરફ ધસી રવા હતા.

ભયાં સારી હતી ત્યાં ત્રણેક ફૂટના એક લગભગ પ્રકાશિત પદાર્થ પડ્યા હતા. સારીવાળા ગેમાન સિમિતમાં પડ્યાં હતાં. એને થોડી ઈશ્વર એકેલી હોવાથી અંતઃકુલ્લસે જોણાવી એને સારવાર મળેલા બાનામાં મોકલવામાં આવ્યો. એ પછી પંચની ફરજમાં પોલિસે પેલા પ્રકાશિત પદાર્થનો કબજો લીધો.

આ લગભગને પોલિસ માટે પોલિસે એના બધા ઉપાયો અભાગી લેવા. એ લગભગ પાંદરેક હતો, અને એની લગમાં મગજને મોટા પીટા વાળેલા હતા. એ કાજળમાં મું લખે છે તે લખવા માટે પોલિસ પ્રયત્ન કરે એ રવામાવેક હતું.

પોલિસ નિમ્બજ મતાં આજે એ પદાર્થનિષ્ણાની જાને એવવામાં આવ્યો. આખા એ લગભગમાં એક પાત્ર સાથે નહિ, એટલે કપાળી એને બાંધેના એની ખબર ન પડે. એને તોડનાને પણ નિમ્બજ ન પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. પોતાઈ આજળવાની બધીમાં નાખી એને એજળવાનો પ્રયત્ન થયો એ પણ નામગયાળ નીવડ્યો.

આમ ને આમ છ માસ તીરી ગયાં અને, એના આધારકારક આજળવાની એમ ન, એક દિવસ એ એકએક આપમેળે દુડી મંજાં નેચીના ઈશ્વર લેવા એ કાજળમાં એ આવીએનું હતું તે ધાપાંચમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું. એનાં ફેરફાર નીચે પ્રમાણે છે.

શરૂઆતમાં તે એમાં આપણા સુવર્ગેનું વિગે દોરાવામાં આવેલું. એમાં શુકના મદદથી આપણી પુરુષીને એડી એક લીડી

દોરાવામાં આવેલી. એ લીડીના પર એ લગભગ વસ્તુના એનો ન એક લગભગ દોરેલો હતો. આજના પરીથી એનું તો રૂપૃથ થતું હતું કે આ વસ્તુ શુકના લોભાં પુરુષી પર થોડેકેકી દોરી એકેનું.

પછીના ચિત્રમાં એક થોડી બોળ પર દોરી પડતા દોરા એનું બતાવવામાં આવેલું હતું. એ બોળીના બુદ્ધિમંદા કરના નાના ભાગે ખજી બતાવેલા. તેની પછીના ચિત્રમાં એક સુરેમદશક વંચમાળી એ જ બોળનો એક નાનામાં નાનો બાજુ શાકે એ એક શાપીતો હતો. એ આખા એ ચિત્રનો અર્થ 'એમ' અને દોરી એ રૂપૃથ હતું.

ત્રીજા ચિત્રમાં બુદ્ધિમંદા વંચોની આકૃતિના આપેલી હતી. વિશ્વાનીએને એ સમાજના બાજુ કાશી કે આ વંચાં એકેમના વિશ્વાની-કરણ કરવામાં વંચાનાં ન છે જોવા ચિત્રમાં વળી પાત્ર સુરેમદશક આવેલું હતું. એમાં પુરુષીના નાના નાના ફુકડા થઈ અવસરમાં વેસતા બતાવેલા. પાંચમા ચિત્રમાં એ જ પ્રમાણે બીજા એકેનું વંચું બતાવવામાં આવેલું. આ ત્રીજા દોરા પુરુષી સમાજના પ્રથમ કામ્ય છે.

અટમના વિશ્વાનીકરણની આખા સુવર્ગેનું બતાવવામાં આવેલું છે તેવા ચિત્રમાં એક પાવા પર સુરેમદશક બતાવવામાં આવેલું પુરુષી અને શુકને એકેનડી એક લીડી આપા પાત્ર હતી આ લીડી પર 'પાદધાગેરક'ના બુધ્ધિભિત સિદ્ધાંતની દોરેલી આકૃતિ હતી.

આ પેલા ચિત્રમાં કંઈક રૂપૃથ હતો. અટમના વિશ્વાનીકરણની સુવર્ગેનું વાસ પેહોરી લેવા પુરુષીના લોભાં નેચાર છે કે કોઈ એ એક કાશી પુરુષી વંચાર ન દોષ તે પુરુષીના કોઈ નીચ વિશ્વાજ પ્રદેશ પર એ પાદધાગેરકની આકૃતિ દોરેલી.

ઈત્યાદિ વર્તમાનવતોમાં આ બીના પ્રસિદ્ધ થયા પછી તો ફિનિયા- (નંબર ૧૨૪૩) ૧૫૭

મદરમાં તે પર મહાન ચર્ચા સર થઈ. માનવજાતના જે વાગ્ધાન્ય બની ગયા. એક બાજુ આ ગીતાને સાચી માનનાર; બીજી ન માનનાર. કપર જણાવેલા રમણ સંદેશને મહાન વ્રત માનનાર પહેલો વર્ગ એવો પ્રચાર કરતો કે શુકના મહાગાં ઇત્યનું અસ્તિત્વ ન સંભવિત નથી. એ મહત્ત્વ કદ, જેનું વાતાવરણ, સૂર્યથી એનું આંતર વર્તોરે બાળતોના આધાર લઈ, એ પહેલો વર્ગ એમ સાબિત કરવા માગતો કે શુકના મદર પર કોઈ ઇત્તન ન સંભવિત નથી. કદાચ સંભવિત દોષ તો પાણી પૂરવાના માનવો જેટલી કૃત્ય બુદ્ધિશાળી પહેલેથી ઇત્તન તો ત્યાં ન જ હોય. વિરોધમાં એ વર્ગ માનતો કે આંદ્ર-શક્તિને આંતરરાષ્ટ્રીય બનાવવા એક વર્ગ મહેલે છે અને બીજી બાજી શોધી વર આપી માનવજાતનો સામાન્ય કામ હોવાને જોઈએ એમ એ વર્ગ માને છે. આમજનતાને ગભરાવી મારવા માટે એ વર્ગે કદાચ આજે સંબળાળ બનાવી મહાન તરફથી લેવું કર્યું હોવાનો સંભવ છે આંદ્ર-જાગૃત્તી શોધ એ વર્ગ પાસે ન હોવાથી તે આપાં કાવતરા કરે એ સાવ રેખાકામિક વાત છે. આણંદગાંધી મનાવવા આ પ્રથમ વર્ગ મળેલો.

ન્યાયે લંબગાળની વાત સાચી જ હોવાનો સંભવ વધારે છે, આગ માનતો બીજે વર્ગ પણ સાચી જ પોતાનો પ્રચાર કરે જતો હતો એ વર્ગ જણાવતો કે અમારી પાસે આંદ્રમની બનાવટની કળા નથી એ વાત સાવ ખોટી છે. અમે કોઈ રૂપથી અગર અદેશાધી પ્રેરાઈને આ વાતને સાચી માનતા નથી. આમાં માનવું છે કે શુકમાં આપણુ જેટલું નહિ તો બીજા કોઈ પ્રકારનું પણ ઇત્તન સંભવિત છે જ. આપણ વિશ્વમાં માન આપણે જ બુદ્ધિજ્ઞાન દોષોએ અને ખોલ ન દોષ શકે એ માનવું જે નરી ખુબાઈ છે. માટે આ સંબળાળના આવેલા સદેશ પ્રમાણે આપણે આંદ્રમજાગૃત્તીને કૃપયાગ કરવો જ નહોતો. નહિતર પરિણામ વિપરીત આવવા સંભવ છે.

આગ આ પ્રચાર—પ્રતિપ્રચાર મેલુંક વર્ગ સુધી માર્યા જ ર્હ્યો. માનવજાતે શુકના મદરને સંદેશો મોકલ્યા નહિ ત્રણ વર્ષના અંતે ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. આ યુદ્ધમાં જો ગોળાંધર્મ વહી રહ્યા હતા. પરંતુ ગોળાંધર્મમાં રંગબેદ, દેશબેદ અગર વર્ગબેદ વિતાની સમાજ-રચના ચાલતી હતી, પરંતુ ગોળાંધર્મમાં રંગબેદ પણ હતો અને વર્ગ-બેદ પણ હતો. એ ગોળાંધર્મમાં અભિરિક્ષા અભિરકર હતું, ન્યાયે પૂર્વ ગોળાંધર્મમાં રક્ષિયા આગળપડતું કામ કરતું હતું.

બંને પક્ષે આંદ્રમજાગૃત્તીને કૃષ્ટી કૃપયાગ કરતા. મદારાગરમાં પૂમતા આપણે આ આજ નીકડાંદાસ વિપલભાગમાં વિનાશ પામતા. શહેરોનાં શહેરો નિમિષમાત્રમાં ભરખીબત બનવાં. આણું જનન આચંત વેગે કમરેલાન બની રહ્યું હતું.

ત્રી વિશ્વયુદ્ધને સર થયે છે ગારસ પરા થયા હતા. બંને ગોળાંધર્મનાં શહેરો ખાલી થઈ ગયાં હતાં. માણસો મોટેભાગે બચન-માં અગર ભંજલોમાં વસ્યા હતા. હું પણ વિશ્વ જાગૃતી કલા-દેવી વચમાં આવેલા ગાસ આમડાના વતનમાં આજ્યા ગયાં દેવો. એક સંજો હતું ગારા આગ પોસેના ભંજલમાં ફરવા ગયાં હતા. આ વિશ્વયુદ્ધ સલાવનાર માનવજાતની ખુબાઈ હતું વિચાર કરી રહ્યાં હતાં. એવામાં મારાથી એકેક વાર ફર એકાએક જાગૃત્તી આડ દૂરી પડવાની સાથે મોટી બચકર અવાજ થયો. તૂટેલાં ઝાડ હું જોઈ શકતો, પણ તે સાંધી દુરમાં તેનું કારણ હતું બિહકૃત્તે વારે ન જણી શક્યો. પાંચેક કલાક હતું આમ સ્તબ્ધ જ વિચારતો રહ્યો.

મોટી વારે કોઈ અગર તરફ આવતુંદોષ એવો અવાજ એ સાંભળ્યો પણ હું એ આપનારને જોઈ શકતો ન હતો. ધીરેધીરે નજીક આવતો એ અવાજ નિકટ આવનારું હતું બચકૃત બની ગયો. અને

એકદ ગિનિટ એમ પસાર થયા. પાછો કોઈ અત્યંત સૌમ્ય અદાર મને આવરી રહી છે એવો મને બાસ થયો. એ પછી હું એકાએક હચકાયો. 'મને ખ્યાલ આવ્યો કે કોઈ અણુજન્ય વ્યક્તિ મને કોઈ જગ્યાએ કઠાવી નય છે. આમ મને પેલાં તૂટેલાં ઝાડ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. મને દટ્ટ ખુબ યાદ છે કે મને એક અદરશ ટેબલ પર સુવાડવામાં આવ્યો હતો અને એ પછી હું આખા બન્યાં હતાં.

એ દિગતિમાં હું કેટલી વાર રહ્યોદોષરો એવો તો મને ખ્યાલ નથી ગાત એટલો જ ખ્યાલ છે કે 'તમારે જરાય બચકૃત થવાની જરૂર નથી' એવા શબ્દો સાંભળી હું બની ગયો. સંદેશ સાંભળ્યા છતાં મેંકે મને ન જોવાથી મેં જણાવ્યું: 'માફ કરજો હું તમને જોઈ શકતો નથી.' સામી વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો: 'મારું અંગારે માગવી જોઈએ. અમને એ ખ્યાલ ન રહ્યો કે અમે તમારાથી અદરશ છીએ.'

'પહેલાં તો મને એ જણાવો કે તમે લોકો કાણ છો અને મને શાને કાલું કેદ કર્યો છે.'

'અમે શુક-માનવો છીએ. આંદ્રમ જાગૃત્તી ન વાપરવા અને તમને સંદેશો મોકલ્યા. પણ તમે તો એવો જવાબ સરખો જે આપતા નથી.' કહી અમે મને પોતાના અસ્તિત્વની ખાતરી કરાવવા માટે દાય પોતાના હાથમાં લીધો.

'હું એક સામાન્ય માણસ મારે કહેવું અમારા લોકો ન માને તેથી મને કેદ કરવાથી તમારો કોઈ અર્થ સારો નહિ.'

'સામાન્ય માણસ ? તમારે ત્યાં વળી શું 'સામાન્ય' અને 'અ-સામાન્ય' એવા ભેદ છે ?' શુકમાનવે અત્યંત વ્યક્ત કર્યું.

'હા. અમારા રાજ્યકર્તાઓને તમારો સંદેશો મળ્યો ખરો. પણ એમણે મો એ આ મી વાતને એક મોટું વ્રત બની કઠાવી લીધી.'

'હીક, તો હવે પણ તમારા રાજ્યકર્તાઓએ માનવું રહ્યું. દટ્ટ બદ મોટું થયું નથી. તમે તમારી બંને જ અપારા બની તમારી બંનેને ક્રીથી વિનંતિમયે સંદેશો આપો.'

'પણ મારું કહ્યું જ કોઈ સામજીરો નહિ મેનું શું ? એ વાત જ અશક્ય છે.' મેં કહ્યું ત્યાં મને એકાએક વિચાર આવતાં તેને પૂછ્યું કે, 'પણ તમે મારી ભાષા શી રીતે બોલી નેમ્યો છો ?'

'તમને સાત દિવસ ટેબલ પર સુવાડી તમારા મનજન્ય અમે અભ્યાસ કર્યો અમારા સર્વેશોં યેતેએ તમારા મનજન્ય કૃપાનું રીતે અમારા માન્ય થઈ. આ તો હીક; પણ સંદેશાની વાત કરોને.'

'તને જે કૃપાય બતાવતો તે હું અન્યાયી.'

'તમે લોકો કોઈ વાત ના બપોરો છોને ?' શુકમાનવે સવાલ કર્યો.

'તમે હાકરમાં અપાએલો જવાબ લખી એકેક કલકરતું બદાર કાઢી અંતું મેં અપાર પસી લખ્યું પછી એ સીઝ એલે કલાક પર મોઢવોને મને કહ્યું, 'આ એકેકે છે. મેનું સંતીત આણું જનન માનજીરો. એનાથી મુખ્ય થયેલું જનન તરત જ તમારી વાત સાંભળવા તૈયાર થયો. અત્યારે તમારી કૃપિયાના બધા સંદેશો-પ્રેરણા મેં બંધ કરી છે.'

મા એક કલાક અદ્ભુત સંગીત સંબળાળ્યા બાદ મારી આગ્રજ એણે કોઈક માનીને તેમાં એકવાનું સાર કરવા મને કહ્યું મેં એ કેરિયા કોસ પેલા ગિત-સંદેશાની વાન જાગૃત્તીને આંદ્રમજન્યો આપમાં જનનને કળું કે અદ્ભુત વિનમ્ય બનવી જેમ મહાન રક્તિ કલમ કંઈ છે. આ મોંઘ પોતાની પામેના અણુઓને વિનમ્ય કરે છે એ વળી પોતાની પામેના ખીલ નાણુઓને નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે ચાલતી વંચવાની કોઈ પણ જન-માન અમરની જ નથી. પરિણામે આખો પૃથ્વીનો માનો જન થવાનો સંભવ છે. પૃથ્વીનો

અંટમ બોમ્બ

વર્તમાનની સમસ્યા પર રચાયેલી
સવિધ્યની એક વાર્તા

લેખક

કાલિદાસ મદન

એ

બનાવળનો એ વખતે હતો ત્યાં જ હતો.

સાંજને સમયે સામાન્યરીતે આપાન

વાના રસ્તા માણસોથી ભરપૂર હોય છે ન, તેમાં

થ આ તો શાકભાજીની પાંચોડું ઘણ બાલુમાં

દાંતજુવાળા દાંતજુના બાવ લલકારતા હતા.

થોડે દૂર બેઝળ શાકની લારીઓ હતી. હું

તે વખતે દાંતજુ ખરીદી રહ્યો

હતો. એકાએક મોટો ભયંકર

આવાજ થયો ને શાકની એક

લારી સદંતર અદશ્ય થઈ ગઈ!

માણસોની નાસભાજ રાજ

થઈ ગઈ. પડેલા જોડે તે પહેલા

જ આંખના પર આવીને બીજા

પડવા લાગ્યા. શું થયું, શાને

મોટેબધા નારી છે એ પૂછવા કોઈ

રહેજ નહિ બેસનાં સવા સાથે જ કાઠ.

હું તો કૂટખાથના એક ખૂણ પર પડકાઈ ગયો હતો જે અવાજ

સિવાય કશું સાંભળું ન હતું થકાને લીધે પડ્યો. અને પડ્યાં એવે

જ બેસાન થયો. જાન આવતા એમ કે કંઈવાર માણસો પોલિસને

બનાવવાનું ઘણ બતાવતા હતા પોલિસની હાનીરીગાત્રી સિંમત

આવતા થયું માણસો ને રંધણ તરફ ધસી રહ્યા હતા

ન્યા લારી હતી ત્યાં ત્રણેક કૂટનો એક લગભગ પ્રકાશિત પગપે

પડ્યા હતા. લારીવાળો બેસાન રિયલિમાં પડ્યો હતો. એને થોડી

છત્ત થયેલી દોવાથી અંધબુલ્બુલ સાંભળી એને સારવાર માટે સ્વા-

ખાનામાં મોકલવામાં આવ્યો. એ પછી પચની રૂબરૂમાં પોલિસે

પેરા પ્રકાશિત પદાર્થોને કળતે લીધો.

આ લગભગને બેઝળવા માટે પોલિસે બેના બધા કપાયો અ-

જમાવી લેયા. એ લગભગ પાંચદીક હતો, અને એની વચમાં

કાળજીને મોટો વીંટો લાગેલો હતો. એ કાળજીમાં શું લખેલું છે તે

જાણવા માટે પોલિસ પ્રયત્ન કરે એ સવાભાવિક હતું

પોલિસ નિષ્ફળ નતાં આખરે એ પદાર્થ વિજ્ઞાનીઓને સોંપવામાં

આવ્યો. આખા પે લંબગાળમાં એક પણ સાધો નહિ, અંતરે કુશળી.

એને બેઝળો એની ખબર ન પડે. એને તોડવાનો પણ નિષ્ફળ ન

પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. પોસ્ટ આગળવાની બુઝીમાં નાખી એને

ઝોરજબાને પ્રયત્ન થયો એ પણ નાકામયાળ નીવડ્યો.

આમ ને આમ છ ગાસ પીતી ગયા! એને, એના આદર્શકારક

આગમની જેમ જ, એક દિવસ એ એકાએક આપમેળે વુટી ગયો!

જોડેના શીપણ જેવા એ કાળજીમાં ને સાથેમેલું હતું તે કાપાંઆમાં

પ્રસિદ્ધ દરવાજાં આવ્યું. એની દેહસાર નીચે પ્રખાળે છે.

શરૂઆતમાં તો એમાં આવણ સૂર્યમંડળ ચિત્ર દોરવામાં

આવેલું. એમાં શુક્રના ચક્રથી આપણી પૃથ્વીને જેટલી એક લીટી

દોરવામાં આવેલી. એ લીટીના પર એ લંબગાળ વડુના જેવા જ એક લંબગાળ દેરેલો હતો. આદસ પરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થયું હતું કે આ વડુ શુક્રના લોકોનો પૃથ્વી પર પોલિસની દોષી બેઝળ.

પછીના ચિત્રમાં એક મોટી સીન પર દેશોડા પડતા દોષી એવું બતાવવામાં આવેલું હતું. એ જ પછીના બુદ્ધિમંદ દેશના નાના ભાગે માણ બતાવેલા. તેથી પછીના ચિત્રમાં એક સૂર્યમંડળ ચંદ્રમાથી એ જ પછીના એક નાનામાં નાનો બાવ એકાએક જેઈ શકતો હતો. એ આખા પે ચિત્રનો અર્થ 'અંટમ' થતો દેશે એ સ્પષ્ટ હતું

ગ્રામચિત્રમાં બુદ્ધિમંદો યંત્રોની આકૃતિઓ આપેલી હતી. વિજ્ઞાનીઓને એ સમાજમાં વાર ન લાગી કે આ યંત્રો અંદરના વિનાશી કરણ કરનારાં યંત્રોમાં જ છે. ચેરમા ચિત્રમાં વળી પાણું સૂર્યમંડળ આપેલું હતું. એમાં પૃથ્વીના નાના નાના કુકડા થઈ આવકારમાં વેરાત, બતાવેલા. પાંચમા ચિત્રમાં એ જ પ્રમાણે બીજા મહેનું થઈ બતાવવામાં આવેલું. આ ચિત્રો એવા પરથી સમાજની આવડત હતું કે અંદરના વિનાશીકરણથી આખા સૂર્યમંડળને પ્રલય શક્ય છે

છેલા ચિત્રમાં મોટા પાંખા પર સૂર્યમંડળ બતાવવામાં આવેલું. પૃથ્વી અને શુક્રને એટલાની એક લીટી આગા વડુ લેવી આ સીટી પર 'પાઈથાગોરસ'ના અભિગિતના સિદ્ધાંતની દેરેલી આકૃતિ હતી.

આ છેલ્લા ચિત્રો સંદેશસ્પષ્ટ હતો. અંદરના વિનાશીકરણથી સૂર્યમંડળને નારા પહોરી લેવા પૃથ્વીના લોકોં તૈયાર છે કે કેમ! એ એમ કરવા પૃથ્વી તૈયાર ન હોય તો પૃથ્વીના લોકોં એક વિશાળ પ્રદેશ પર એ પાઈથાગોરસની આકૃતિ દોરવા.

જિંવતાનાં વર્તમાનપર્યોગમાં આ બીજા પ્રસિદ્ધ થયા પછી તો ફિનિશ-

બરગાં તે પર મહાન થયાં શરૂ થઈ. માનવલતના જે આજ બની ગયા. એક બાજુ આ બીજાને સાંપી માનનાર; બીજી ન માનનાર.

હવે જણાવેલા રમણ સંદેશને મહાન દૂત માનનાર પહેલાં વર્ગ એવા પ્રચાર કરતો કે શુકના શ્રદ્ધામાં ઇવનનું અસ્તિત્વ જ સંભવિત નથી. એ શ્રદ્ધનું કદ, એનું વાતાવરણ, સૂર્યથી એનું અંતર વગેરે બાબતોનો આધાર લઈ, એ પહેલાં વર્ગ એમ સાબિત કરવા માગતો કે શુકના શ્રદ્ધ પર કોઈ ઇવન જ સંભવિત નથી. કદાચ સંભવિત હોય તો પછી પૃથ્વીના માનવો જેટલી કમ્પ્યુટરિંગથી પહેલેથી ઇવન તો ત્યાં ન જ હોય. વિરોધમાં એ વર્ગ માનતો કે અંદર-સાંકિને આંતરરાષ્ટ્રીય બનાવવા એક વર્ગ મધ્યે છે અને બીની બધી સોમ્યા પર આખી માનવજાતનો સામાન્ય કાળ હોવાને લેઈએ એમ એ વર્ગ માને છે. આમજનતાને ગમરાથી ગમરા માટે એ વર્ગે કદાચ આવેલા સંજોગો બનાવી મહાન તરફથી લેઈ કહ્યું હોવાનો સંભવ છે. અંદર-સાંકિની શોધ એ વર્ગ પાસે ન હોવાથી તે આવા કાલતરા કરે એ સાત રૂબાશકિત વાત છે. આવું આવું બનાવવા આ પ્રશ્ન કદે મળે.

જ્યારે સંજોગની વાત સાચી જ હોવાનો સંભવ વધારે છે, એમ માનતો બીજો વર્ગ પણ સામેથી ચોતાનો પ્રચાર કર્યે જતો હતો. એ વર્ગ જણાવતો કે આગામી પાસે અંદરની બનાવટની કળા નથી એ વાત સાલ ખોટી છે. અમે કાંઈ કરી શકી અમર અંદરબાધી પ્રેરણને આ વાંતને સાચી માનતા નથી. આગામી માનવું છે કે શુકમાં આ પખા જેવું નહીં તે બીજા કોઈ પ્રકારનું પણ ઇવન સંભવિત છે જ. આખા વિશ્વમાં માત્ર આપણે જ બુદ્ધિમાન હોઈએ અને બીજા ન હોઈ શકે એ માનવું એ નરી ખૂબી છે. માટે આ સંજોગમાં આવેલા સંદેશ પ્રમાણે આપણે અંદરબાધીઓને ઉપયોગ કરવો જ ન લેઈએ. નહિતર પરિણામ વિપરીત આવવા સંભવ છે.

આમ આ પ્રચાર—પ્રતિપ્રચાર પ્રત્યેક વર્ગે પુખ્તિ યાચવા જ કર્યો. માનવજાતે શુકના શ્રદ્ધને સંદેશો માફકથી વડિ. ત્રણ વખતો અને ત્રીજી વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. આ યુદ્ધમાં જે ગોળાધર્મ લાગુ થઈ રહ્યા હતા. પૂર્વ ગોળાધર્મમાં રંગબેદ, દેશબેદ અમર વર્ગબેદ વિનાની સમાજ-રચના સાક્ષતી હતી. પશ્ચિમ ગોળાધર્મમાં રંગબેદ પણ હતો અને વર્ગ-બેદ પણ હતો. જે ગોળાધર્મમાં અભિવિકા અમેરિકા હતું, જ્યારે પૂર્વ ગોળાધર્મમાં રશિયા આગળ પડતું હામ કરતું હતું.

બંને પ્રકારે અંદરબાધીઓ ઇચ્છી ક્રમચોડ કરતા, મહાસમજદારમાં પૂગતા આખાને આખા નીકાકાકા વિપલગાત્રમાં પિનાશ પાગતા. સંદેશનાં સંદેશો નિચિયગાત્રમાં બરડાબિત બનતાં. આખું જગત આવ્યંત નેમો કમ્પટાન બની રહ્યું હતું.

ત્રીજી વિશ્વયુદ્ધને શરૂ થયે છે માત્ર પૂરા થયા હતા. બંને ગોળાધર્મનાં સંદેશો ખાલી થઈ ગયાં હતાં. માણસો મોટેભાગે બમ્બર-માં અમર જંગલોમાં વસતા હતા. હું ખૂબ વિચાર જઈતો હતો. કલા-કેની વગમાં આવેલા મારા માણસોના વતનમાં આવેલા થયો હતો. એક સોને હું મારા આમ પાસેના જંગલમાં ફરવા મથે હતો. આ વિશ્વયુદ્ધ ત્રણવતાર માનવજાતની ખૂબી પર હું વિચાર કરી રહ્યો હતો. એવામાં મારાથી સોચાંક વાર ફર એકાંકિ એવજી ઝાડ તરી પડવાની સાથે મોટા બચેદર અવાજ થયો. તૂટેલાં ઝાડ હું જેઈ શકતો. પાનકે તે શાપી તૂટ્યાં તેનું કારણ હું બિલકુલ તે વેદ ન લાગી શક્યો. માનકે કદાચ હું આમ સળખ જ વિચારતો રહ્યો.

શોલી વાદે કોઈ મારા તરફ આવવુંદોહા એવો અવાજ એ સોંબલ્યો. જમ્મું હું એ આવનારને નિહ રાખતો ન હતો. પોતેથીમે નજીક આવતો એ અવાજ નિકટ આવતાં હું બચસીત બની ગયો. અને

એકાદ ગિનિટ એમ પસાર થયા. પછી કોઈ આવ્યંત સોમ્ય અસર મને આવરી રહી છે એવો મને ભાસ થયો. એ પછી હું એકાંકિ ઉચ્ચાઈ. મને ખ્યાલ આવ્યો કે કોઈ અબુલખુ વ્યક્તિ મને કોઈ જગ્યાએ કડાવી નહ્ય છે. આમ મને પેલાં તૂટેલાં ઝાડ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. મને હજી પગ યાદ છે કે મને એક અદરશ દેખત પર મુલાકાવામાં આવ્યો હતો અને એ પછી હું અમાન બન્યો હતો.

એ સિથિમાં હું કોટ્ટી વાર રહ્યો હોઈશ એનો તો મને ખ્યાલ નથી માત્ર એટલો જ ખ્યાલ છે કે તમારે જરાય બચસીત થવાની જરૂર નથી એવા રાખેલા સામગ્રી હું જાણી ગયો. રાખેલા સાંભળવા છતાં કોઈને ન જોવાથી મેં જાણ્યું: “માફકરને હું તમને જેઈ શકતો નથી.”

સામગ્રી વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો: “તમારે અંગેરે માગતી લેઈએ. અંગેરે જે ખ્યાલ ન રહ્યો કે અમે તમારાથી અકસ્મ છીએ.”

“પહેલાં તો મને એ જણાવો કે તમે લોકો કોણ છો અને મને શાને કાણ કેદ કર્યો છે.”

“અમે શુક-માનવો છીએ. અંદર બાંધેલ ન વાપરવા અમે તમને સંદેશો કોઈકેય, પણ તમે તો અંતે જવાબ સરખો વે આપતા નથી” કહી અંતે મને ચોતાના અસ્તિત્વની ખાતરી કરાવવા મારો હાથ ચોતાના હાથમાં લીધો.

“હું એક સામાન્ય માણસ મારે કદેવું જાણારા લોકો ન માને. તેથી મને કેદ કરવાથી તમારો કોઈ અર્થ સરસો નહિ.”

“સામાન્ય માણસ ત તમારે ત્યાં વળી મું ‘સામાન્ય’ અને ‘અ-સામાન્ય’ એવા બેદ છે ?” શુકનામને આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.

“હા. અમારા રાજ્યકર્તાઓને તમારો સંદેશો મળ્યો ખરો. પણ એમણે નો એ આખી વાતને એક મોઢું તૂટ લાગી કડાવી દીધી.”

“હીં, તો હવે પણ તમારા રાજ્યકર્તાઓએ માનવું રહ્યું. હજી બહુ મોઢું થયું નથી. તમે તમારી ભતે જ અમારા વગી તમારી ભતિને દરીથી વિનંતિઓ સંદેશો આપો.”

“ખૂબ મારું કહ્યું જ કોઈ સાંભળશે નહિ એનું શું ? મે વાત જ અસમ્ય છે.” મે કહ્યું ત્યાં મને એકાંકિ વિચાર આવતા મેને પકળું કે, “ખૂબ તમે મારી માયા શી રીતે બોલી જાણો છો ?”

“તમને સાલ દિવસ દેખત પર મુલાકા તમારા માનવોને અમે અબ્યાસ કર્યો અમારા સર્વદર્શી ચંચોએ તમારા માનવને કંપ્યું રીતે અમારા આગળ ધકેલ્યું. આ તો હીં; પગ મેંદેરાની પાડ કરીને.”

“મને કે કાચા બતાવેલો તો હું અજાણ્યો.”

“તમે લોકો દેડિયા તો વાપરો છોને ?” શુકનામને સપાલ કર્યો.

મારો દસરમાં આગાએલા જવાબ બધી અંતે કોઈક વેદતુ બહાર કાઢી એનું મે આપણ પરથી લઈયું. પછી એ બીજા અંતે કસાક પર ગોઠવોને મને કહ્યું, “આ એક દેઈ છે. અનુન મંચીત આણું જગત મગજબર. એનાથી મુન્ધ થઈયું જગત તરફ જ તમારી વાત સાંભળવા નેવાર થયો. અત્યારે તમારી દુનિયામાં બધા દેડિયા-ગોમામાં મે બંધ કર્યો છે.”

પા એક કસાક અપ્રસૂત સંજોત સમજાવ્યા બાદ મારી આગળ એણે કાંઈક લાપોને તેમજ બોલવાનું માર કરવા મને કહ્યું મે એ દેડિયા દસર પેના નિન-મેદેમાંની વાત જણાવીને આજીવંતેલી બાપમાં જાગરને કહ્યું કે અનુનના વિચિત્ર બનીતો વેગ મહાન રમિન હતપત કરે છે. આ મોંઘ ચોતાની પાસેના અપ્રુઓને વિમ્બન કરે છે એ વળે ચોતાની પાસેના બીજા અપ્રુઓને મગા દે છે. આ પમાણે સાક્ષતી પકેસા કરી મારે પણ અજમાને અકરૂની જ નથી. પરિણામે આખી જાણોના નામે નહ વાતનો સંભવ છે. પૂરે બીને

નારા થતાં સૂર્યમંડળના ચુરકાકાપણમાં ફેરફાર થવા સંભવ છે અને એમ થતા આજના સૂર્યમંડળનો નાશ થવાનો સંભવ હશે. થાય છે. એટલામાં મેં આ પછી જણાવ્યું કે હું આપારે એક શુક્ર-ગાનવના ફોટોમાં બેસીને આ બોલી રહ્યો છું. હું શુક્ર-ગાનવનો ફોટો જ. છું. એટલામાં મેં શુક્રગાનવે જણાવેલી ધમકી પછી ત્યજત આગળ વળી કરી કે જો તમ્મ દિવસમાં આપણાં બંને કપાયોગ અટકાવવામાં નહિ આવે તો શુક્રગાનવો પૃથ્વીગાનવોને બંધકર શિક્ષા કરી પાઝા બંધશે.

મેં ફેડિંગ-સંદેશો આપ્યાં પછી શુક્ર ગાનવોએ તમ્મ દિવસ સુધી પૃથ્વી-ગાનવોના જવાબની રાહ જોઈ. એ તમ્મ દિવસનાં અંતે કોઈ પણ બંદોબાસ જવાબ ન થતાં એમણે છેલ્લી ચેતવણી પછી આપી એઈ. પણ પરિણામ સ્વયંમાં જ આવ્યું.

એકા દિવસના અંતે અંતરે પેતાના ફોટોમાંથી એક બોલી વરતુળાદાર કાઢી અને તેને એક મોટા ઢાંઢા ખાદરના ઝાલનીને પછી બેઠેલાં તારનાં સંધાણી કરી લીધાં. આટલું કરી લીધા પછી ફોટોને બંધ કરી તેના પરિણામની રાહ જોવા લાગ્યા.

એક માસને અંતે મને શુક્રગાનવો તરફથી નવસુના થાનું કે પૃથ્વીગાનવોના ફેડિંગ પાસથી શુક્રગાનવોને વિનવતિ પર વિવતિ થવા લાગી હતી. પૃથ્વીગાનવોએ પેતાના રાજ્યકર્તાને કણસાની પાસા દેતા. એમણે શુક્ર બંધ કર્યું હતું. એટલેખાંતરે કહાવે નહિ વગરાય એવી ખાતરી આપી હતી. તદુપરાંત આખા મેં થાનુંકુટુંબની સમાનતાના ધોરણે પુનર્રચના કરી હતી. આથી શુક્રગાનવોએ પેલા ખાદામાં ફોટોથી વરતુનો નાશ કર્યો અને એક મારાં કાનો સદુપચાર કરવાની જુદીજુદી કામગીરી શીખવવા દરીથી પૃથ્વી પર આવવાનું વચન આપી, પેતાના ફોટોને શુક્ર તરફ લઈ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

એના નતાં પહેલા, કોમણે પૃથ્વીને એવી તે ગી શિક્ષા કરી હતી એ જણાવવાની હતિવરીથી પેલા શુક્રગાનવને મેં તે વિષે જણ્યું. એણે જવાબ આપ્યા: 'એટલાના છેલ્લા મૂળતત્ત્વો. હવેટોન અને પ્રેટોન કે દરેક વરતુમાં હવેટોન અને પ્રેટોનની સમ્યાનિયત જ હોય છે. હવેટોન અને પ્રેટોનને જુદા પાડવાથી એટલેખાંતરે તૈયાર થાય છે.'

'મારે એક મોઝમ વિષે જણવું નથી; તમે શું કર્યું એ જ જણાવ કરી જણાવિ.' ચારી કીર જ ખૂટતાં મેં સવાલ કર્યો

'જરા કીર જ રાજો. હું એ જ વાત પર આવતો હતો. હવેટોન અને પ્રેટોનની પેલી નિયત સમ્યામા એ ફેરફાર કરવામાં આવે તો કોઈ પણ એક વરતુમાંથી કાઢ બીજી જ ચાતુર્યપત કરી શકાય છે.'

'હા એટલે તમે શું કર્યું?'

'અમે એવો ફેરફાર કરી એક બેલી ઓળખાવી કે એના આગત-તપથી દરેક ધાતુને કાટ થઈ એ અર્ધાઈ નય! એવી અદ્ભુત વરતુ આખા સૂર્યમંડળમાં નથી. છતાં અને એ બેલીના રાજાએ બોલ્યો.'

'એટલે કે, તમે અમારી પૃથ્વી પરની ધાતુગાનવો નાશ કર્યો! પોશાદ ઉપર રચાએલી અમારી આપી સરકતિનો તમે સરકતનાશ કર્યો! આસુબીનાં મેં મેં પૂછ્યું.

'હા અને ના; અમારી વરતુની અસર પૃથ્વીપરની સર્વદશ્ય ધાતુઓ પર થઈ. પણ આજીવાંની ધાતુઓ પર થાય એ પહેલાં તે

પૃથ્વીગાનવો માની ગયા. એટલે વિનાંશી નેપ્ચ્યુનથી થયો.' એણે આસમાં આસાનો સંચાર કરતાં જણાવ્યું.

મને કેદ કરનાર એ શુક્રગાનવ મારાથી અદશ્ય હતા, છતાં અમારી વચ્ચે સારી સ્થા મેંથી બંધી મઈ હતી. વિદાયની વેલા અમને બંનેને ઘણી દુઃખદ તીવરી. પણ ફરીથી મગવાનું એણે મને વચન આપેલું હોવાથી કંઈક અંશે અમારું એ પ્રિયન સુખ જ બની મુકું છે. આ બંને બંનેની કી. ૧૯૬૦માં અને કી. ૧૯૬૨માં, પૃથ્વી ગાનવો અને શુક્રગાનવો એકબીજાનાં વિજ્ઞાનની આપ લેવાનું છે.

ફોટોકેલાકાર શ્રી અંદુલાલ એ. શાહ F.R.P.S.

ઉપર: શ્રી અંદુલાલ શાહ (ફોટો નરેન રાવળ) જમણી બાજુ: શ્રી શાહે કોસી માટે મોકલેલા તરબોર-ચિત્રો પેટ્રોનું આ.

અમારાવામાં ફોટોગ્રાફીકાની સાધનો 'નિહારિકા' મંડળ પેતાની કારકીર્દિથી બનીનું મુકું છે. એ મંડળે એ અનેક તરફ જોયે આ વતનીની વિદ્યાનો નાદ લગાડ્યો છે તે પેતાના એક લીધેલા જાળ જાળમરસ સાહે, છેલ્લા પાંચ જ વર્ષના ફોટોગ્રાફીના સમાન અગ્રણી તાલેતરવા એક નેપાપાત્ર સિદ્ધિ મેળવી તે કુટુંબની સંચય ફોટોગ્રાફિક સોસાયટીએ તેમને પેતાના સદસ્ય—F.R.P.S. (ફોટો ગ્રામ) સંચય ફોટોગ્રાફિક સોસાયટી) બનાવ્યા છે આ માનસિકના પંચસાત સુનંદા ફોટોકલાકારને જ મળ્યું છે, ને પેટ્રો શાર તે મુખના ઈના જ છે. એ માનના બુધિધારી-પણ પહેલા ફોટોગ્રાફીની કોઈ સિદ્ધિ મેળવના પાશાણુએ કમેનવાર તરફથી ફોટોચિત્રોની એક માગા જેટલ કરી પડે છે અને તે ત્યાના નિખાતોતી કરીડીમાંથી પસાર થાય ત્યારે જ એક. આર. પી. એસની ક પાંચ અપાય છે.

શ્રી અંદુલાલ શાહે માનવખર્ચ (પોટે)ના વિગતમાં જ પેતાનો વિશેષ વિદ્યાસ કર્યો છે. તેમણે સંદન મોકલેલી ચિત્રયાજા એક જ પાત્ર ઉપરથી તૈયાર કરી તેના દરેક ચિત્રમાં બાવ અને હિંમતુ વિવિધ કચળવ્યું હતું. આ પહેલાં તેમણે ૩૦૫ એટમાં ફોટોચિત્રો અર્જનમાં ૬૫ એટમાં પ્રદર્શનોમાં ૧૦૬ સ્વીકૃત્તાં. જે હાકલત પરથી તેમની ઉપરના પાછળની કલામશીલતા અજાણ આચરે. પેતાના અપાર-ધંધાની જાળખારીઓ. અવકાશ જીવન અને નવજા તબિયતની જવાબિજી છતાં તેમણે ઘાટા વર્ષોમાં આ કલામાં ને સર્જ્યતા મેળવી છે તે ધન્યવાદને પાત્ર કરે છે.

ર. મ. રાવળ

કલાચિંતન

સુજ્ઞાનના લઘુપ્રતિષ્ઠ ચિત્રકાર રવિશંકર રાવળના કલા તથા કલાસંકલ્પને સજ્જ ૪૧ ઉત્કૃષ્ટ લેખોનો આ સમગ્ર સુજ્ઞાની સાધામાં આ વિષય પર સીધી પહેલા જ છે. તેમની લાક્ષણિક પોઝીના નમુનાઓ ૪ સુદર ચિત્રપેટા તથા ડેરેર સુદર રંગો સાથે પ્રગ્ ૨૬૬, કિ. ૩-૮-૦. ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ. અગ્ર કુમાર કાચાલય લિ.

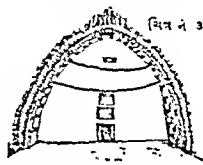
હિંદી કલામાં રૂપ અને રસદર્શકોના અમૂલ્ય આધિષ્ઠાત્વ, કલ્પના સુનિવર્તિનીના તાત્કાલિક કલાવલ્લભ આગાંવ અને 'કવચ'ના તત્ત્વ વિષયક કલાવિવેચક શ્રી, અર્ધેન્દ્રકુમાર આંબુલીના પુસ્તકનો આદ્ય ભાગ

સ્થાપત્ય અથવા વાસ્તુ-શિલ્પ

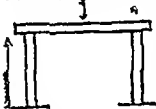
અનુવાદક - સો. અપ્પાચિન ત્રિવેદી

ગુરુત્વાકર્ષણની શક્તિ પૃથ્વીપરની વસ્તુમાત્રને ભૂઅર્થ તરફ ખેંચી રહી છે. અને જે કોઈ વસ્તુ પૃથ્વીની સપાટી પરથી માથું ઊંચું કરવાનો—અહર થવાનો પ્રયત્ન કરે તેને શુક્રાવા-કર્ષણની શક્તિ (gravitation)ની સામે યુદ્ધ કરવું પડે છે. ઇમારતની કલ્પના કે છાપરાને આવી રીતે ભૂઅર્થ તરફ ખેંચાઈ ને નીચે પડતી અસ્થાયીતાનો પ્રયત્ન તેની જે તરફના અવ-લેખનો—ટુકા—કે બીજો કરે છે. (ચિત્ર નં. ૧) કાર્થણ બાંધેલું મકાન જેવાથી સગલ્લો કે તે સિંચર યદને બેસે છે; તે 'રેખાપિત' થયું છે. આ સિંચર ભાગ, આ 'રેખાપત્ય'ના ભાગ એ ખરી રીતે 'રિચર' ભાગ નથી, પણ જે વિષયીન શ-ક્તિના પાત-અભિપ્રાયની ભૂતિ છે. ચિત્ર નં. ૧ દર્શાવે છે તેમ, ઉપરની કલ્પના નીચે પડવા માગે છે, ને બીજો નેચે ઉપર

'શુદ્ધનિર્માણ-શિલ્પ' કહેવડાવવાનો દાવો કરી શકે. આ 'ભાર-વહન'માં સમગ્ર બાંધકામની કુશળતા દોષી એ સ્થાપત્યનો મુળ શિક્ષક છે

ચિત્ર નં. ૧

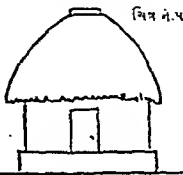
ઉપરી રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ એ બિનમુખી-વિરોધી શ-ક્તિઓ પરસ્પરતર વાસ્તુ (materialize) કરી, વિરત્તાની મુર્તિ બનીને પ્રકાશ છે. આમ, એક શક્તિનું બીજી શક્તિ વડે છ-તાંબેલું પ્રકટ રેવરૂપ તે જ 'સ્થાપત્ય'—Architecture.

સ્થાપત્યનો પ્રદેશો ધર્મો છો કે પૃથ્વીના શુક્રાવાકર્ષણને છી પૃથ્વી ઉપરની વસ્તુનો ભાર વહન કરવો. (The conflict between gravity and rigidity is the whole aesthetic material of Architecture.—Schopenhauer).

જેના આવરણ નહે પાળી, વાયુ અને ગરમીના આક્રમણથી માણસ આત્મરક્ષા કરી શકે તેને શુદ્ધ, આવાસ અથવા આલય કહે છે પરંતુ શુદ્ધ અથવા આવાસમાત્ર સ્થાપત્ય ન કહેવાય.

જે શુદ્ધ બદારીનું રૂપ નેતાં તેના સ્તંભો, કમાનો કે સજિયા દ્વારા ભારવહનનું કાર્ય સુંદરરીતે સંપાદિત થવું દોષ અથવા કોષા ભાવ પ્રકાશિત થતો દોષ તેને જ 'સ્થાપત્ય' કહેવાય. 'સ્થાપના'નું કાર્ય સુસિદ્ધ થવા ઉપરાંત સાધેશાય તે સુસિદ્ધિનો ભાગ પણ તેની બાહ્ય આકૃષ્ટિમાં, તેના ચરેરામાં તેમજ અવયવોમાં નવારે રૂઢવાય ત્યારે જ તેનો સમાવેશ 'શિક્ષક-કળા'માં થાય છે; અન્યથા નહિ.

(Architecture is the clear expression of an effective structural function.) આમ, કંઈકેમકેમ અને ભારવહનનાં બેને કાર્યસુચક રૂપે સંપન્ન થવાં છે એ આપના શુદ્ધ-માં બેજા થાય તો જ એ શુદ્ધનું બાંધકામ

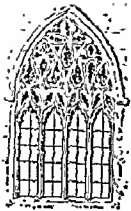

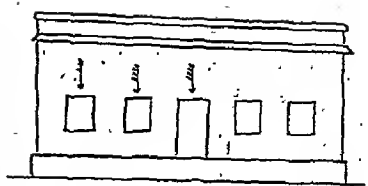
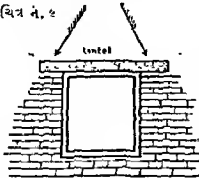
ચિત્ર નં. ૭

ઉપર બે માળનાં મંદિરોનું
(વિશિષ્ટ દેશાપત્યકેષ
સંબંધ). (ચિત્ર નં. ૬).

વાંસ અને ઝાડનાં પાં-
દરાનાં સાધનાં છેડાને
અથવા બારે પત્થરનાં પથે
પોંધવાની જરૂર છે. આથી,
ત્યારે એ જ દળવાળા
છાંપરાની રચના થીજ
કુશળતાથી દેરી પડી.
પત્થરનાં નાનાંનાનાં ટુક-
ડાઓને, એક ઉપર એક,
પરપરની સામે રચાતા
આને આ રીતે મોઢાવીને,
ઉપરનો આવકારો ધીમે.

ચિત્ર નં. ૮

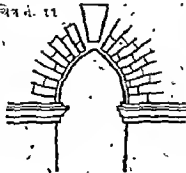
← સળી ખાલુ ચિત્ર નં. ૭-૬

ઉપર ચિત્ર નં. ૮

ધીમે ઓછા કરતા જઇ, તદ્દન ઓછા અવકાશ રહેતાં ત્યાં એક છે-
વડોની કંઠકો મૂકી દીધો, અને આગ, દાળવાળા છાંપરાની પત્થર
વડે રચના કરવામાં આવી (ચિત્ર નં. ૭). આ પદ્ધતિનું ઉત્તરિયમાં
આંકિરતવાળા પાણી પ્રાચીન મંદિરોમાં જોવામાં આવે છે. આ અવરજ
તે આમાંથી આજની કમાને (arch)ની રચના પહેલાંથી અવરજ.

તાપ અને વરસાદના (નિવારણ) હેતુ ગર પાડવા પછી વડેતુ-
શિલ્પમાં ખીને પ્રશ્ન આવે તે હવા અને પ્રકાશ જાવવા માટેની
ખાસીયાની તેજાજ પ્રવેશ માટેનાં દ્વારની અવગણના આ દ્વાર
તથા જવાસ (જગ્યા-બારીકો) માટે રક્ષાત્મક વર્તિતિમાં વિવિધ
પ્રકારના પુક્કા માર્ગે અથવા બાકોરો પાડવાની જરૂર હોય છે.
(ચિત્ર નં. ૭-૬) પેટુ આવા માર્ગે તથા બાકોરો ને દીવાલમાં એક
ને એક ખાસી જ પાડવામાં આવે તો, શુદ્ધતાથી જોઈ લેવા
રેતના કણા બાજેનો આર એ બાકોરોએ ઉપર વળત હો, ને પથિ-
ભૂમિ બીજ પડી જવાને ભય રહે. (ચિત્ર નં. ૮) આ વિપત્તિમાંથી
જાવવા માટે કોઈકે બારી કે બાજણના મથાળાના બાજમાં પથ-
રનું એક અવલંબન મૂકી, ઉપરના કારને એ બાજમાં વહેંચી નાખીને
એ પતનની ગતિ કેટલાની અવરજ કરવામાં આવે છે (ચિત્ર નં. ૯).
એ અવલંબનને lintel (ચિત્ર નં. ૯) અથવા સિરદર) કહે છે. કોઈકે
હિરસામાં કમાનની માંક અવરજ કરી,
એ કમાનની રેખાને મથાળે મેડામેડ ઊભી

ચિત્ર નં. ૧૧

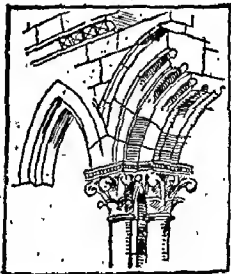

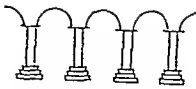
ઉટેને જરા ત્રાંમકડની માંકાળે, ઉપરના
બારના દેવદંત એ જુદીજુદી ઉટોમાં વિભાજ
કરી દાખવામાં આવે છે (ચિત્ર નં. ૧૦).
આ રીતની ઉટાકૃતિ દાળવાળી રેખાના અવ-
જનમાંથી વિકાસ પામીને કમાન
(arch)ની રચના થઈ (ચિત્ર નં. ૧૧)
ધણુકું ધારવું છે કે કમાનની આ રચનાને
દૃઢભવ પથિગ દેશના શિલ્પીઓએ કર્યા

હતો. પરંતુ કારતમાં અને પવે તરફનાં દેશોનાં કોઈકે રચનામાં
કમાનનો પ્રયોગ, યુરોપમાં તે પ્રચાર પામી તેની પે ધણુ કાજ
પહેલાંને મેવામાં આવે છે.

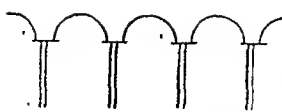
વાસ્તુશિલ્પમાં ભીત અથવા દીવાલ ઉપરથી પાણી કારવડન
માટે ખીને એક કણા છે: તે બેટસ અથવા પાંચો-portal, મકાન
માં પુક્કી પડાણી અથવા વરંદે રાખેને હોય તો ત્યાંની ઘડને
ટેકાવવા માટે થાંભલાનો જ આવશ્ય હોય પડે. આ થાંભલા તેના
સિર પર રહેવા કારના વડનના પ્રમાણમાં પહોળા હોવા જરૂરી છે.
(ચિત્ર નં. ૧૧-૬). ઇતરે તેની લેખા-પહોળાઈમાં એક પ્રકારનું દર્શક
મથુર પ્રમાણ તો હોવું જ જોઈએ. એ લેખાઈ તથા પહોળાઈ એવા
આપનાં હોવાં જોઈએ કે એવાથી આપણને આપમેળે જ રજુદ વાથ કે
એ થાંભલા કોઈપણ નતના આધાર વિના સાદરિ કરીતે પાતાના

ચિત્ર નં ૧૧-૬

ઉપર: ચિત્ર ૧૧-બ; જગીણાનું: ૧૧-ગ

ઉપર: ચિત્ર ૧૧-બ; નીચે: ચિત્ર ૧૨-ક

મારનું વર્ધન કરી રહ્યા છે, અને કપડી ઈમારતને પરી જવાનો જિજ્ઞાસુ ભય નથી. આનો 'સેન્સ ઓફ સિક્યુરિટી'—sense of security નો ભાવ તેની સ્લાઈ અને પદોળાઈનાં સાંકેતિક પરિમાણમાંથી આપમેળે ઊઠેલાં જોઈએ (ચિત્ર નં. ૧૧-બ). આની દૃઢતાનો ભ્રમ અભાવ હોય તે હીન પ્રકારનું વારિતુ-શિલ્પ જણાય (ચિત્ર નં. ૧૧-ગ).

સ્તંભની સમુચિત સ્લાઈ અને પદોળાઈ ઉપરાંત ખીછ પણ એક ભાજત વિચારવાની હોય છે, અને તે બે શાંખલાની વચ્ચેની વચા-યોગ્ય જાડી જગ્યા અથવા વ્યવધાન—space (ચિત્ર નં. ૧૧-ધ) આ

વ્યવધાન—space—અને વાનુંનાં જુદાંજુદાં કોનામાં વચાયોગ્ય પરિમાણ—proportion ઉપર જ રચાયેલ પની મુદરતાનો આધાર રહેલો છે (ચિત્ર નં. ૧૨). મકાનની ભીતિ(walls), દ્વાર-ઝાવાણાદિ (openings), સ્તંભો (pillars) ને ઝોતરેલો (linels) નો ગણા

એક જીવન ને પદ છે. અત્યંત સમુચિત રીતે સપ્રમાણ હોવા જોઈએ. તે જ એક ભવનના જુદાંજુદાં પ્રવેશક અગ્ર-પ્રવેશ તે સમગ્ર ભવન ને, તેની સમગ્ર આકૃતિ ને, એક અખંડ દૃશ્ય-પ્રધર કપાળા રચી રહેશે (ચિત્ર નં. ૧૨-ક, બ, ગ). એટલા માટે જ, વચા-યોગ્ય, પરિમાણ (proportion), અને એક અગતી સાથે ખીલ અ-અને સંપર્ક (relation) એક જ પલ્લુ ભવનની અખંડ એકતાનના માટે ખાસ જરૂરી છે, ને તે જ તેના સમગ્ર કપને એક અખંડ એકતાનનામાં સુનિબંધ કરે છે. આની એકતાનતાના આદર્શ-નું રમરમ કરીને એક જગત પંદિત વારિતુ-શિલ્પ (આ-પર્યય) ને માટે 'નિયત સંપ્રીતનો પિંડ' એવી સંજ્ઞા વાપરી છે (Architecture is frozen music—Schlegel) (માટે)

જાગીણાનું ચિત્ર ૧૨-ક નીચે ચિત્ર ૧૨-ખ તથા ૧૨-ગ

૭

અહીં આંકમાં આપેલે શુંમાર વગેરે આદિ (નય) પ્રકારના રસોનો પરિચય કર્યો. તેને આપણે એ રસોના બેદ-પ્રબેદરેખેજો.

શુંમાર

શુંમારના બે પ્રકાર છે: એક સંબોધ શુંમાર, બીજો વિપ્રલંબ શુંમાર. સંબોધ શુંમારમાં લક્ષ્યોમાં વિલાસીના અન્યોન્ય શબ્દ, કૃત્તવન, આસિમન, સંયોગ વગેરે કીડાઓનો સમાવેશ થાય છે.

વિપ્રલંબ શુંમાર: પ્રિયજનના વિયોગ કે અસ્થિતિની ફરિયાદો વિપ્રલંબ શુંમાર કહે છે. એ વિપ્રલંબના વળા ચાર પ્રકાર છે: પૂર્વરાગ, માન, પ્રવાસ તે કહેજી.

કામીની ફરિયાદ અવરથા: નાટ્યશાસ્ત્રમાં પ્રિયજનના વિયોગથી થતી કામી માણસની ફરિયાદ અવરથાના પાત્ર વચ્ચેના અંતરમાં આવી છે તે આ પ્રકારે: અભિલાષ, ચિન્તા, અનુશ્રુતિ, અનુકીર્તન, ક્રોધ, વિલાપ, કન્યાદા, આધિ, જડતા અને મરણ.

અભિલાષ: પ્રિયજનના સમાગમની કંઈકાં દારમાં કે માને વચ્ચે કોઈ રહી પ્રિયજનની પ્રતીક્ષા કરતી; વગેરે.

ચિન્તા: મારો પ્રિયજન મને કેવી રીતે માન આપે, અથવા હું તેને કેવી રીતે માન્ય થઈ વગેરેનું અંતર ચિંતન તે ચિન્તા.

અનુશ્રુતિ: નિશ્ચય નાખવા, સતત ચિન્તામાં રહેવું, કાંઈ પણ કાર્યમાં ચિન્તા ન લાગવું વગેરે.

અનુકીર્તન: 'ત અતિત ન અન્ય'—મારા પ્રિયજનના તુલ્ય બીજો કોઈ નથી તેમ ગૃહિત કરી તે.

ક્રોધ: સ્વર્ગ કાર્યમાં નિવરત ફેરવેદેવો, કષ્ટમાં ચેતન પડવું વગેરે. વિલાપ: મેં તેને અહીં કીધો, અહીં મેડેલો, અહીં આવેલો એવા દબા અને તે અહીંથી ગયા વગેરે લાખતો પ્રલાપ કરવો તે.

કન્યાદા: પ્રિયજનની રક્તિ અને અન્ય જનનો દેખ.

વ્યાધિ: અનેક કષ્ટોથી છતાં પ્રિયજન વશ ન થતા વ્યાધિ થાય તે. જડતા: નિરુત્તર પશુ, મીન, રમૂતિરજડતા વગેરે.

મરણ: સર્વ કષ્ટોથી છતાં પણ પ્રિયજનનો સમાગમ ન થાય તે કામચિ પ્રતીક થઈ એવે મરણ થાય છે.

હારસ્ય

હારસ્યના મુખ્ય બે ભેદ છે: 'આતરસ્ય' અને 'પરસ્ય'. પોતે હમે તે આતરસ્ય અને બીજાને દર્શાવે તે પરસ્ય.

હારસ્યના છ પ્રકાર છે: દિગત, દક્ષિત, કપદક્ષિત, વિદક્ષિત, અપદક્ષિત, અતિદક્ષિત.

દિગત: ઓડિયા દેહવાળું લલિત કલામયુક્ત મધુર મંદ હારસ્ય. દક્ષિત: દેતાવલિ સદેવ દેખાય તેવું લલિત કોમલ હારસ્ય.

કપદક્ષિત: અડખડાટ મુક્ત હારસ્ય. વિદક્ષિત: અદ્દ હારસ્ય.

અપદક્ષિત: આંખમાં પાણી આવી જાય તેવું ક્રોધ હારસ્ય. અતિદક્ષિત: આંખો સૂકી પડે તેવું ઘેટ ઘડકાં કરેલું કંઈક હારસ્ય.

મધુરમી કમળ, ચંદ્રચંદ્ર અને અમર પ્રકૃતિમાં દરરસના આ છ પ્રકાર આ પ્રમાણે ચોખવેલા છે: કમળ પ્રકૃતિના મધુરમાં રિચન અને દક્ષિત; મધુર પ્રકૃતિના મધુરમાં કપદક્ષિત અને વિદક્ષિત; અમર પ્રકૃતિના મધુરમાં અપદક્ષિત અને અતિદક્ષિત.

રસ-પ્રભેદ

લેખક: યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

કરજી

કરજીના પાત્ર મુખ્ય બે ભેદ છે: રવનિષ્ઠ અને પરાનિષ્ઠ. પોતાને ચટોલા દુન્યથી વહાલેલો કરજી તે રવનિષ્ઠ, અને પરાના દુન્યે વહાલેલો કરજી તે પરાનિષ્ઠ.

રોદનના પ્રકાર: રોદન (રોદન) ના ત્રણ પ્રકાર છે: આનંદ-રોદન, ધર્મારોદન અને દુઃખ-રોદન. (૧) હર્ષથી આંસુ આવવાં તે આનંદ રોદન; (૨) હર્ષથી રડવું આવી જવું તે ધર્મારોદન; આમાં રોદન કંઈકાં, મરેટક કેવળ, આંખમાં પાન આવી જવું વગેરે લક્ષણો છે; (૩) આવી પડેલા રોદનથી રડી પડવું-મેટિ આવી વિલાપ કરવા તે દુઃખ-રોદન. જગીન પર પડવું મુકવું વગેરે તેનાં લક્ષણો છે.

રોદન

રોદનના અનેક ભેદ છે. જેવા કે શત્રુ પ્રતિ, પ્રિયજન પ્રતિ, સુખ-જન પ્રતિ, ભૂત્યન પ્રતિ વગેરે. આમાં હૃદયીકૃદી બાંધિયા પ્રયત્નના કોષમાં પણ ફેર છે. શત્રુ પ્રત્યેના કોષ પ્રખર પ્રકૃતિના દોષ છે. સખત મન, વિરકાંતિ નેત્ર, વચેરી બુદ્ધિ, પીસેલા કોઠ, દાષ ધસવા વગેરે તેનાં અનુલંબનો છે.

પ્રિયજન પ્રત્યેના કોષ નરમ દોષ છે અને તે અલ્પ સમય સુધી જ દોષ છે. શત્રુ કે ભૂત્ય પ્રત્યેના દોષમાં આશાના કે વિરેક દોષ છે તેમજ મુખ ને દક્ષિ, નર્મચેષ્ટા, અભ્યક્તતા વગેરે તેનાં લક્ષણો છે. ભૂત્યન-નેત્રકષ્ટોદાર કે નીચરી કક્ષાના માણસ પ્રત્યેના કોષમાં વિરકાંતિ અને કોરોતા દોષ છે.

વીર

શાસ્ત્રમાં વીરના ચાર પ્રકાર અજાણેલા છે: કાનવીર, ધર્મવીર, યુધ્ધવીર અને ક્યાવીર. કાનજા તરીકે કહ્યું કાનવીર હતા, યુધ્ધિર ધર્મવીર હતા, અજાન યુધ્ધવીર હતા વગેરે.

યોગેન્દ્રિય દ્વારા રસાનુભવ

હવે આ બધા રસ નાક, કાન, આંખ આદિ પાંચ દૃષ્ટિધર્મોમાંથી કોઈ પાત્ર એક દૃષ્ટિધર્મથી કેવી રીતે અનુભવી શકાય છે તે જોઈએ.

કાનજા તરીકે રાજદાદક દૃષ્ટિય કાન લઈએ, તે મધુર રાજદાદક શુંમાર, વિનોદ રાજદાદક હારસ્ય, રીન રાજદાદક કરજી, નિરિત, રાજદાદક રોદન, દુર રાજદાદક વીર, હૃદય રાજદાદક અપાનક, નિરુદ રાજદાદક બીજાસ, કૃતમ રાજદાદક આહુત અને રવાબાલિક રાજદાદક શાંત રસ વગળ થાય છે. એ જ પ્રમાણે મધુર રસાદે શુંમાર, ચિન્થિત રસાદે હારસ્ય, મધુરાભાવે કરજી, મધુર અપદક્ષિત રોદન, દુરચારે બીજાસ વગેરે.

યોગેન્દ્રિય દ્વારા રસાનુભવ: કપદક્ષિત શુંમાર, વિરપ દક્ષિત હારસ્ય, રીન રૂપે કરજી, કપે રોદન, અતિરૂપે આહુત વગેરે.

યોગેન્દ્રિય દ્વારા રસાનુભવ: હારસ્ય, પમ વગેરે યોગેન્દ્રિય દ્વારા પમ રસાનુભવ થઈ શકે છે. જેમકે રાજવિધિમગનમાં શુંમાર, વેરપ વધિવગનમાં હારસ્ય, લક્ષ્મણ-ગમને કરજી, શત્રુવિધિ ગમને રોદન, શુદ્ધ-ગમને વીર, ચારમા-ગમને અપાનક, દિલ્લિચમા-ગમને બીજાસ, લક્ષ્મણ-ગમને આહુત અને રવેચા-ગમને શાંત

આ જ પ્રમાણે સારીની બીજ દૃષ્ટિધર્મોના પાત્ર રસાનુભવ થઈ શકે છે.

(યાદ)

ગરમાળો

દર માસે એકેક વનસ્પતિનો પરિચય આપતી લેખમાળા
'આપણી વનસ્પતિ'નો ચોથો હપતો

લેખક
લચ્મીલાલ દેવસેકર ઝોઝા
એમ. એસ.સી.

કોણ નમ્મતું દરો કે મુંબાઈમાં ગામ-
દેવી ખાતે આવેલા 'લેખનંબ' રોડ'નું નામ,
તેના કપર રોપવામાં આવેલાં છે. ઝાડ
ઉપરથી પહેડું છે તે 'લેખનંબ' ગરલે આ-
પણો ગરમાળો? જુલોણ તથા બીજી ઓપ-
વિધો માટે વેદકમા વપરાતો ગરમાળોનો
ગાળ (તેની શીંગનો માવો) ધરમયુ વેદકમાં
તો નાખીતો છે. પણ એનું ઝાડ કપાડુંદર પીળાં
ફૂલની બહાર ફેલાવતું આવૃત્ત શોભાગમાન
હોય છે એની ખજાર ઓછા જ લોકોને દરો.

એ ઝાડનું સાસ્ત્રીય નામ કૅસિયા ફિસ્ટુ-
લા લિન. (Cassia Fistula Linn.) લી-
નિયસ નામના સ્વીડિગ વનસ્પતિસાસ્ત્રીએ
એ નામ પાડેલું. અંગ્રેજીમાં તેને 'ધી બ્રિટ-
યન લેખનંબ' કહે છે.

હિંદુ અને જાદુદેશનાં ધર્મખર્ચાં નમ્રો-
માં આ ઝાડ ઉગે છે. દિગ્માલયમાં તો તે છેક
૧૦૦૦ ફીટ ઉંચાઈએ પણ લગતું નવરું પડે
છે. કપરાત સિંચોન, આફ્રિકા, અમેરિકા,
ભાયા, ત્યાંય વગેરે દેશોમાં પણ ગરમાળો
બ્યાપ્ત છે. આપણે ત્યાં તે શોભા માટે રાહો
પરને બામળબીચામાં પણ રોપવામાં આવે

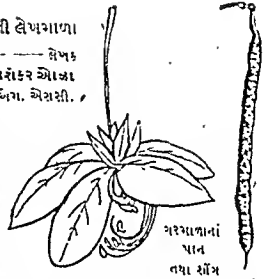
છે. ગદેસુરમાં આ ઝાડની લાકડી
જમીનમાં રોપી તેનું પૂજન કર-
વામાં આવે છે.

ગરમાળાનું ઝાડ મધ્યમ કદનું
હોય છે. તે ૨૦થી ૩૦ ફીટ કાંચું
બને છે. તેનું ઘટ ફંટું, ને શાખાઓ
પાતળી, ઊભી તથા યોગેર પથરા-
એલી હોય છે, અને પાન પેરા લીલાં
હોય છે. ઝાડ ન્યારે નાનું હોય
છે ત્યારે તેની ઊંચા લીસી અને રાજોડી
રંગની હોય છે, પણ પાછળથી તે ખરખરડી
અને પેરી બરી થાય છે. ગરમાળાનાં પાન
સંયુક્ત હોય છે અને દરેક પાન ૪થી ૮ નાનાં
પાદાંગના સમસામા યોડાયાઘા જેટલાંનું
બનેલું હોય છે. એ દરેક નાનું પાદાંતુ આકાર-
ના નીચેથી પહોળું અને ટાંચ તરફ સાંકડું
થઈ ન્યય છે અને તેનું ટાંચનું એ ટેરડું ખુદી
આળીવાળું હોય છે.

માર્ચ અને એપ્રિલ માસ દરમિયાન ગર-
માળાના બધાં પાન બરી પડે છે ફરી નવાં
પાન એપ્રિલથી મે દરમિયાન ફૂટવા માટે છે.
એનાં ફૂલોને કદબલકાળ પણ એપ્રિલથી જૂન
માસ, ફૂલો પીળા ચળકતા રંગના, આછી મુ-
રંબીવાળા અને ખૂબ સુદર હોય છે અને
નવન બેસલોંસાતમા તો આપું ઝાડ કપ-
સુદર ફૂલોથી લભી પડે છે અને વાતાવરણને
પીળા રંગની ગંભીર બદારથી બરી દે છે.
એ ફૂલ બીજની માફક આપડ કે લિનાનદિ
પણ શ્રગખાંત્રેષ નીચે લટકતા રહે છે.

ગરમાળાં શિખી વર્ગની વનસ્પતિ છે. તેનું
રંગ—સીંઝ આકારમા ગોળ નળી જેવી, ૧થી
૩ ફીટ લાંબી ને લગભગ ૧ ઇંચ બહી હોય
છે અને શિયાળો આવતા તે પાકે છે. ડગ
લોટી એ સીંઝને 'પુડિંગ પાઈપ' (Pudding
Pipe) કહે છે; બંગાળીઓ તેને 'મનકી સ્ટિક'
(Monkey Stick) કહે છે. દરેક સીંઝમાં
કાન રંગનો મળતોડો નર્દ(માને) હોય છે જે
તેમાં કંડાંના આકારનાં ૪૦ થી ૧૦૦ વળ-
કતાં, પીનાં-બરાં બી રહેલાં હોય છે.

ગરમાળાં પછું ઉપપાંતી રૂપ છે. શોભા
માટે તો તેના કપુચીય થાય જ છે; ઉપરનું
ગણે કદમાં છેદ કરવાથી લાલ રસ કહે છે
જે પાનમાંથી કાઢી બને છે. જાન્યારીમાં આ

ગરમાળાનાં
પાન
તથા શીંગ

રસ 'કામરકસ'ના નામથી નેચાય છે. હિંદ
તેગજ બવામાં ગરમાળાની લાલકે કપ-
ચોમ રંગવાના તેગજ ગામડા કપાવવાના
કામમા માન છે. શીંગનો મર્દ બંગાળમાં દેશી
તમાકુને ખુશીઆદાર બનાવવામાં વપરાય છે.
આ ઝાડનું લાકડું પણ વાંચુ ટાકા હોય છે
અને તે પોતીવાડીનાં બાંધારો, માટાં, ટાંકાં,
સાંચેલાં વગેરે બનાવવામા જુદાં ઉપયોગી
લેખાય છે. બંગાળના યાત્રાત સોફો ગરમા-
ળાના ફૂલોને કપચોમ ખોરાકમાં વાંચુ કરે છે.

ગરમાળાની ઓપથીય આવૃત્ત પણ પાતી
છે. તેનું મળદેશક અણુ છે ને તેનો કપચોમ
નવર, હલ્દેરોમ, પિત્તકેશવ નર્દેશમાં થાય
છે. કેટલોકો ગરમાળાના મૂળની ડાકનો
ચિપનાશક ઓપથ તરીકે કપચોમ કરે છે;
પરંતુ કાચરા અને નર્દકેશના માન પ્રમાણે
ગરમાળાનો કોષ્ટ પણ બાક સર્પઅખરચીની
ના દંશ માટે ચિપનાશક નથી. કોંકળમાં
ગરમાળાના તાંબે પાનનો રસ કાંદર ગાડા-
વાના કપચોમમાં લેવાય છે પસપાન અને
એપ્રિલમા તેનાં પાનની પોટીમ તુલકાકરક
કામ કરે છે. તેનાં ફૂલોમાંથી મુખબળના ફૂલ-
ની પેટે મુલકંદ પણ બનાવવામા આવે છે
અને ને નવરચિતારક કૃત્યવાળો અણુય છે
તેની રીંખની ઊભને કેમર, માકસ ને મુલાળ-
બળ આપે એવળીને પ્રથમા સીંગાને પ્રથમ
વજને આપવામાં આવે છે. તેની રીંખના
મર્દ-માને-દેશક ઓપથ તરીકે વપરાય છે
ને તેના પ થી ૭ બીજા બીજા સ્ત્રી ને કંકડી
કપાવવાની રવાતરી કપચોમમાં લેવાય છે.

ગરમાળાની રીંખના બારીક બુખને વ-
સાળેવતરે કાપવાથી તેમાંથી એક પ્રકારનું
પેક પીંડુ, મધ જેવી મુગેંપવાળું ઝેરુકુ ને વ-
ખે છે. એ તેલની માદે કે પાતી વાસ
રેખી કહે છે તેમા બુદ્ધિરેક નિમિત્ત હોય છે.

લેખનંબ—
ગરમાળાનાં
ફૂલ

Our Friends Abroad

પરદેસી

મિત્રોના

આ પત્ર મેળવનાર : અપ્પલ ન. ઓગા, પોસ્ટ બોક્સ, બાલનમૂર.

૪૨, ચોગસન સ્ટ્રીટ, લૉન્ડન અલ્બી,

બેલ્ગિયમ (બેલ્જિયમ) આંતરેશિયા

નંબર, ૩૦ ૪૭

પ્રિય ઓગા,

તમારા પત્ર મળતાં મને અત્યંત આનંદ થયો. ખાસ કરીને એટલા માટે કે મારે બહુલાંબા દેશોમાં આર્થિક નેટમાં પત્રમિત્રો હોવા છતાં હિંદમાંથી મને હજી પત્ર આવ્યો ન હતો. જે દેશોમાં હું પત્રો લખું છું તેમની નાગાવલિમાં હિંદનું નામ હમેશાં મને પહોંચે ન હોય યથા. માટે, ઓગા, તમે તમારા દેશ વિષે મને થોડુંક જણાવી મોકલશે એવી હું આશા રાખું છું. હું જાણું છું કે જેમણે હિંદુસ્તાનનો અભ્યાસ કર્યો છે અને તેને વિશે પુસ્તકો લખ્યાં છે એવા આશા મોટામોટા લેખકો પશ્ચિમ તમારા દેશ વિષે અત્યંત-વડાં પે કહી શક્યા નથી. હિંદુસ્તાન આખરે માટે તો એક અતિ પ્રાચીન સંસ્કૃતિય અને ભવ્યતાથી ભરેલો દેશ રહ્યો છે. તેનું નામ જ અમારી રૂપ સાહસરતિને જરૂર છે. તમે મુસાફરી ખૂબ કરી છે? તમે ગાડા-નવેલરને કે લાન્ડમાસ્ટર્સને છે? તમે હિંદી, મુંબાઈ અને એવાં બીજાં ભાષાં સહેજેમાં ગયા છો? ગયા હો તો તેને વિશે તમે બહુ જણાવજો; તથા તમારા પોતાના આમ વિષે પશ્ચિમ જાણો.

હવે હું તમને આંતરેશિયા વિષે તમારા મારા સહેર વિષે થોડી માહિતી આપું. આર વપ પહેલાં હું આ વિદેશિયા પ્રાંતના મુખ્ય સહેર મેલબોર્નમાં રહેતો હતો. પશ્ચિમ તે પછી અહીં બેલ્ગિયમમાં રહ્યો છું. હાલ સહેરની વાતાવરણમાં હાલેથી હોવાને લીધે મને હાલેકા-વાર મેલબોર્ન જવાની ઈચ્છા થઈ આવે છે, કેમકે બેલ્ગિયમ મેલબોર્નથી ૧૦૦ માઈલ અંતરાલમાં કમ્ય પ્રદેશ પર આવેલું તદ્દન સાત ને ધમાત વિનાનું ગામ છે. અહીં મને પોતાને રસિકાદે પ્રિય છે.

પશ્ચિમ હવે તો બેલ્ગિયમ જ ગાર વતન બન્યું છે. ત્રીસ ટાલરની વસંતિવાળા આ ગામને ઇતિહાસ લેવિં થવાળો ને સમૃદ્ધ છે. ૧૬મી સદીના અંતમાં અમેરિકામાં એક વખત સોના માટે યત્નમાં પ્રખ્યાત કેટલીક નિર્ણયન ધસારા લેવા સોના માટેના બંધાર ધસાડે અહીં પશ્ચિમ થઈ હતો. તે વખતે અમારા આ કામને લેવાની અંદરના તેજ બદલના લોભે તોડી મારી મારફ્ટ અહીં ભિતરી પડવા પડ્યા. આર, આને ૧૬૪૭ માં ચે મોટી મોટી ખાણો અહીંની સમૃદ્ધ જમીનમાંથી સોનું કાઢી રહી હોવાં છતાં પશ્ચિમ અહીંના સોનાને જરૂર લેવા થયા નથી. ગામની બાજીએ કેટલાંક નમણી થઈ અહીં ખાણો, તેમાં ઇતિહાસનાં વૃદ્ધોનાં પાશ્વર્ય તથા ખાણ બેલ્ગિયમમાં કાઢી અંગ્રેજ સરસાગાન વગેરે, કાલકાલ દિવસોના સમાજને એવાં, સેરવિજેર પડેલાં છે.

અમાર આ મારા સમુદાયની સપાટીથી ૧૬૪૭ ની જીયાઈએ આવેલું હોવાથી અમે સુધી આગેવાની મોન માગીએ છીએ (હોલે કે, વેલીએ એ) સમુદાય-નવેસરમાં અહીં સૌથી સરસ આગેવા હવા હોય છે. તે વખતે વસંતકાળ વાચકો અર્થાં ક્રીડામાં હિંદુસ્તાન લાવે છે અને આકાશમાં સૂર્ય પશ્ચિમ દેશ છે. રાજકુળમાં ક્રીડા પડે છે તે શિયાળો વસુવર્ષ દેશ હોય છે. તે વેળા ખૂબ ઇંડો ને સૂર્ય પુષ્કળ વરસાદ પડે છે. પશ્ચિમ અહીં કાનો (ડિરેક્ટર-ઇન્જીનરી) તો એથી જ અસહ્ય હોય છે, કારણ કે વખતે હવા સુધી હોય છે અને ગરમી બહુ સખત થતી હોય છે. જે હાલુવામાં ૧૦૩ ડિગ્રી ફેરનહાઈટની કપર ગયું તો તો બાદ થયાં એટલે થાય છે.

પશ્ચિમ તમે તો અમારા આંતરેશિયાની આગેવા હવા કરતાં વે વધારે અસહ્ય આગેવા હવા વિશે કહી મારો પત્રમાં અમારી 'અરમ' કતુ હિંદુસ્તાનના સુર્યની ગરમીમાં તો ફેરની મારફ્ટ કરવા જશે કે-વાય તમે જ મને તમારી કતુ વિષે સચિત્તર કહી શકો.

હવે હું તમને થોડુંક અમારા દેશ વિષે કહું. તમારા નિરાશના નકસામાં પર્વતોના ધોને નીચે જમણે બુલે કે લાવેલેને જમીનને મોટી કુદરી ગોતરેલો હોય છે તેવો જ તમે અમારા આંતરેશિયાને માની લીધો હશે. પશ્ચિમ તેના કરતાં તે મળી પહોં વધારે છે. જે કે હું બીજા કોઈ દેશમાં જઈ નથી, પણ મે તેમને વિષે થોડું જ જાણું છું તે કપરથી કહી શકું છું કે આખા દુનિયામાં અમારા આંતરેશિયા એવો એક દેશ નથી. પશ્ચિમ અલખત, દરેક જમણે પોતાના દેશ વિષે આ પ્રમાણે જ અભિમાન ધરાવે છે. દેશભક્તિ એ કપરની જમણ છે.

તમને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે વિદેશિયા (જે આંતરેશિયાના ઉપપ્રાંતમાં સૌથી નાનો છે તેમાં) હવેલ, વેલ્સ ને રોલ્લન્ડ પુરથી સમાજકો કોટમાં મોટાં તે પ્રાંત છે. આ કપરથી તમને અમારા 'એટલી' (આંતરેશિયાનું ક્રૂકે, પ્રિય અને હજારો વાળા) નામના વિસ્તૃત ક્ષેત્રજાને જાણ આપશે. મોરે આંતરેશિયા દીક્ષુ સમસતિમાં કટિબધમાં આવેલું છે, છતાં મને આંતરેશિયા તો દુનિયામાં સૌથી ગરમ પ્રદેશ તરીકે જાણીતો છે. અમર કાલકાલે તે તો બધું સખ-મુખ અરમ દેશ જ છે અને ત્યાં રોડની તેમજ એવાં જમણ માય છે.

આમાં સૌથી મોટું મહેર સિટની ન્યુ સાકાપ વેલ્સમાં આવેલું છે. તે સરસ ભેર છે અને દુનિયામાંના પ્રખ્યાત મોટાં લોકોના ૧૫ 'ટાલર અંક' ત્યાં જ આવેલો છે. આંતરેશિયાને તે પશ્ચિમ માટે ખૂબ ગરમ છે. મેલબોર્ન એ 'આસી'નું બીજાં નંબરનું સહેર છે. મોરે પહોં લોકો તેને સિટની કરતાં મોટાં માને છે, કારણ સિટનીવા રતા સાકાકા છે અહીં મેલબોર્નના સમાજમાં પદોળા અને ધમાત-વાળા છે મેલબોર્નની ટ્રામ અને ટ્રેન સર્વિસ તો દુનિયામાં સૌથી વધુ કાર્યક્ષમ ગણાય છે અને સહેરની મધ્યમાં આવેલું તેનું રેલવે દુનિયામાં સૌથી વધુ ધમાતવાળું ગણાય છે.

હવે થોડુંક પશ્ચિમ વધારી થોડુંક મોટાં મોટાં આંતરેશિયાને જ કેમ? બીજાં લોકો પશ્ચિમ-ક્રૂકે ત્યાં સાધવાની ઈચ્છાથી આ દેશમાં આવી રહ્યા છે. તેમના આ દેશને એક સાંત, સમૃદ્ધ, રહાર અને મળે માટે બહોળા ક્ષેત્રવાળો દેશ ગણે છે. અને તેમાંનું એ ધારનું પોર્ટ પશ્ચિમ નથી. અમારી સરહોર બદલારથી આવનારોમાંનાં દાર્દિલ રવાત થઈ રહી છે; કારણ તેથી અમારી નાનકડી ડા લાખની વસતિ પશ્ચિમ વધશે. જે આંતરેશિયાની વસતિ અમેરિકા કેટલી (૧૩ કરોડ) હોત તો તે અમેરિકાની મારફ્ટ એક સમિતિમાં રાખે બની શક્ય હોત.

અમારી વસતિના પ્રમાણમાં અમારું ક્ષેત્રવળ જમણમાં સૌથી મોટું છે. અમારા સમિતિએ થોડાં અપ્રતિષ્ઠા બદાહુરી બતાવી છે. અમારા નીચાળ, થાકાળ અને વિમાનલે પશ્ચિમ પોતાની સમિતિને પશ્ચિમ થોડાં બતાવી આપે છે.

આજકાલ ક્રૂકે અને બીજાં દેશોને આવડ પદાં બની તાત્કાલિક જરૂર હોવાથી અમાર દેશની વેલસાને ધોળા જમણે જરૂરિયાતવાળા દેશોમાં મોકલાઈ રહ્યાં છે. આથી ખાંડ, ચણા, જામળ, માંસ અને લાપડનું અમરે ત્યાંનું રેશનિંગ થોડું સખમાં હવે તે જ પ્રમાણે હવે (બીજા દેશોને મારફ્ટ કરતા માટે) આજ રવાનું છે. પશ્ચિમ અને તો તેને

(નવ ૧૯૪૭) ૧૧૫

દેવાઈ ગયા હોવાથી 'રેશનિંગ' છે એમ અમને લાગતું પશુ નથી. ક્રીડામગ્નત(રમતગમતોની બાબત)માં પણ અમારો દેશ અજાણ-પડતો છે. ક્રિકેટથી તે રેફરેટિંગ સુધીની બધી ભવની રમતોમાં પણ આરેલિયનો દુનિયાના 'એમ્પિયન' છે. અમારા દેસમાં ક્રિકેટ, ફૂટ-બોલ, ટેનીસ અને રેસિંગ ખૂબ જ લોકપ્રિય છે. તે રમતોને લેવા જંગી મેદાનીઓ નમે છે. તમે આ દબીકત તો બહુવા દરો કે રૂઝ રન કરી નાંટ આડત રહેલો અમારો સુન્દરો ખેલાડી ડૉન બ્રૅડમૅન ઈંગ્લંડ સામે રમતી અમારી ડીગોના નાયક છે. બંને ડીગો પ્રખ્યાત 'એસિટી' મેલબર્ન માટે જન્મ્ય પ્રયત્ન કરી રહી છે. અમારી ડીગો ખેલાડીઓ ઇન્ડોરની ડીગ કરતાં ઉંચામાં નાના છે. પણ 'આરો'ના બોલ-ડોની ગોલ્ડદાઠ તેમને વધારે ઝડપી લાગે છે.

સમજાવ દરેકને પોતાના ખાસ રોખના વિષયો દોષ છે, તેમ આરો ખાસ રોખનો વિષય છે છાપાં તથા માસિકોગાથી કાપકીઓ કાપીને તેનાં પુસ્તક (Scrap-Books) બનાવવાનો. લેખન, ચાવન, રિફ્રેશનગ્રંથ અને રમતો એ આ ગીતી રોખના વિષયો છે. હું આઈ ગારાંકરીમા સાથે રહું છું, કારણ જ્યારે હું ગમદિનાની દની લાવનાં મારાં માતાપિતા એક બચ્ચર અઠગાતુમા ચુસ્તી ગયાં છે, જોશા, તમને પાચ બાઇઓ અને એક બહેન દોવાથી મને તમારી આરેબાઈ આવે છે, કારણ મારે એક પણ સંજો બાઈ કે બહેન નથી અને તેથી ઘણી વખત મને બહુ એકલપણું લાગે છે.

વર્ષમાં આવતા બધા તહેવારોમાં મને નવેગરમાં આવતો 'પિનનિક' કે 'બુથ' ગમે છે. તે દિવસે દરેક શાળા પોતાના વિદ્યાર્થી-ઓને શહેરની બહાર કલાખી માટે લઈ જાય છે અને ત્યાં રમત-ગમતો તથા હરીફાઈઓ થાય છે.

અને હવે અંતમાં, મિ. જોશા, મને તમારા 'કુમાર'ની એક નકલ આવચ્ય મોકલેલો. આ પત્ર પ્રસિદ્ધ થાય કે ન થાય, પણ 'કુમાર' લેવાની મારી ખૂબ ઘટ્યા છે. તમારે આરેલિયમાં પ્રસિદ્ધ થઈ મેક પણ માસિક લેખક હોય તો મને લખજો; હું ખુશીથી મોકલીશ. ઘણી આઈના એક માસિકના સંપાદકને 'Our Friends Abroad' નો વિભાગ શરૂ કરવા સૂચવવાની છે. તે કેટલો સરસ વિચાર છે, તદ્દિ ૧ નમરેતે.

તમારી નવી પત્ર-ગિત

Valma (Clark), વાલ્મા (ક્લાર્ક)

(આ પત્રને અલગ્રંથને 'આરેલિય' વિષે સ્પષ્ટતા હપીકતો ધરાવતો સચિત્ર લેખ હવે પછીના એક માટે તૈયાર થાય છે.)

એક શરમાવનારી બીના

કેમતી પ્રત્યાં પ્રિદાદિલી, ધ્યેયનિષ્ઠા, ખેતરિલી, સ્વયનિષ્ઠા આદિ કાચ્ય મુળોનો પરિપોષ કરતો એ જ 'કુમાર'નું શરુઆતથી ધ્યેય રહ્યું છે. કોઈપણ કારણે કોઈપણ વ્યક્તિ 'કુમાર'ના આ ધ્યેય સાથે છૂટ લે તો તે અમે હકી સમજી કરી ન રાજીશ. અતિ બંધનિત અંતઃકરણે અમારે બહેરે રહતું પડે છે કે અમુક પત્રગિત બાઈઓએ 'કુમાર' સાથે જોની અપહિત છૂટ લીધી છે. તે પૈકી એક બાઈનું ખરું નામ 'નવીન વેન્નવ' દોવા છતાં બહીલેછે તેમણે 'કે. નવીના વેન્નવ' સહપુત્રી, બન્ન (કાચ) એવું રીવાચક નામ ધારણ કરી અમને મોકલેલું. 'કુમાર'ના રડગા એકમાં તમાણું છે. 'પત્રગિતની પ્રમાણિકતા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જેમ અમે બોલે નામે પ્રગટ કરીએ છીએ તેમ આ નામ પણ પ્રગટ કર્યું. પણ તુલાણું હકી છાનું રહેજે એક 'કુમાર'મેમી બાઈએ અમને સાંપી દબીકતની જાણ કરી. તરત જ અમે આ બાબતમાં તપાસ કરીને તે બાઈનો ખુલાસો મગનાં જવાબમાં તેમણે કેમ 'મારકીમાં' આ ફાવ કર્યું દોવાનું

જણાવીને મારી મારી છે. પણ આ ભવની નિંદ્ર મનોરથન ચલાવી લેવા અમે બિલકુલ તૈયાર નથી. આવા જ એક બીજો બનાવ બન્યાનું અમને વિશ્વાસપાત્ર રચણેથી બહુવા મળ્યું છે. વડવાણના એક બાઈએ 'સુવદ્રા મૂડગર, બારત રોડેસ, બાનરગાં, વડવાણ હેમ્પ', એવું સીવાચક નામ-સરનામું મોકલ્યું છે. જે પણ 'કુમાર'ના રડગા એકમાં છપાયું છે. આ બંને બનાવે અમારા મનમાં એટલાં દુઃખ અને સંતાપ કાપત્ર કર્યાં છે કે પત્રગિતોનાં નામ પ્રગટ કરવાનો આ વિભાગ બંધ કરી દેવાનો અમે નિર્ણય કર્યો હતો અને હવે પણ એ બાબત પર વિચાર કરી રહ્યા છીએ. એટલું તો અમે સ્પષ્ટ કરી દેએ છીએ કે જે ફરીવાર આવે શોઈ બનાવ બનશે તો નહુટકે અમે આ વિભાગ સહતર બંધ કરી દેશું.

હવેથી આવા બનાવો ન બને તે માટે પત્રગિત થવા સાર એક નવો મિથમ કરીએ છીએ. પત્રગિત થવા દિવસનાર કુમાર અને કુમારીએ ચોરકઠરોના પોતાનું નામ, પડું સરનામું, વય, રોખ હયાઈ માહિતી લખ્યા પછી તે જ કાગળમાં સોથી નીચે પોતાના વાલીની સહી તેમના હસ્તાક્ષરમાં કરાવવી, અને પછી જ તે કાગળ અમારી ઉપર પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલવો. જેમાં આ નિયમ નહિ પડાય તેવા પત્રો ઉપર બિલકુલ ધ્યાન નહિ આપાય. ઉપરાંત, અમને સંકારપદ લાગશે તેવા પત્રો પણ અમે રદ કરીશું.

પરદેશનાં પત્રગિતોનાં સરનામો

- (1) Mary Edwards, 1110 So. 10 St., Phoenix, Arizona (U. S. A.);
- (2) Mrs. Ruth Folk R. J. Lewistown, Pa (U. S. A.);
- (3) Raffaele Chirco, 7 Alley Bunnay, High St. B'Kara, Alta (U. S. A.);
- (4) Mrs. Opal Munyon, 318 E. Larry St., Des Moines, Ia (U. S. A.);
- (5) Gulamall Ebrahimjee, P. O., Box 162, Mombasa (Kenya);
- (6) Alice Holthover, 935, Camden, Louisville, Kentucky;
- (7) S. Liannage, 638-B Salle Road, Dehiwala (Ceylon);
- (8) Miss Stallisti De Lima, 1, Vistabella Road, San Fernando, Trinidad, B. W. I;
- (9) Charles Seibarras, Post Prim, Class 1, Floriana Sch. Malta;
- (10) Mrs. Virgil C. Waite, 75, Avolon Blvd., Jamestown, N. Y. (U. S. A.);
- (11) Wije Gunasinha, 53-11 High St. Wellevaha, Colombo (Ceylon);
- (12) Miss Kathleen Neilson, 126 Haymarket St., Carnytne, Glasgow, E. C. (Scotland);
- (13) Jasper Reid, 25 B'bay St., Freetown (S. L. Africa);
- (14) Oscar Greech, 9 Hunt St., Atherton, Nr. Manx, (England);
- (15) R. Atapakti Angangota, Paityagola, (Ceylon).

(ધીરેન્દ્રકુમાર દક્ષતી તરફથી 'કુમાર'ના સંપાદકોને કલેશ કરતો)

નવાં દિવસ પત્રગિતો

(૨૧૪) બહુલ મહેતા, ડે. બી. એમ. મહેતા, દરજાની છાપખાના પાસે, બાબનગર—વય: ૧૫, રોખ: રિફ્રેશનગ્રંથ, મંગલેખન-સંગ્રહ, સાદિય, વિતાન; (૨૧૬) મુજપ્રસાદ લાગણ પાવરી, ૧૨ રંગભાઈનિવાસ, ભરૂદના કારખાના પાસે, રંગેબી-૩—૧૬, રિફ્રેશન-સંગ્રહ, પ્રવાસ, રાજકાનુ, સાદિય; (૨૧૭) પતાકાલ રમણસાલ મહેતા, ડે. બી. સી. રાઘવ અને હંગની, રંગેશ-૨ અને ૨૦ ફેસર બિરિંદન, ૨૦૧ પ્રિન્સેસ રોડ, પુર્ણાઈ-૨—૨૨, રંગ, સંગીત સાદિય; (૨૧૮) રમેશચંદ્ર એસ. જોશી, રમણિયાપાલિડિ આદિય,

(અનુસંધાન આગ્રજ પાન ૧૬૬મે)

સાચનશાસ્ત્રીએ એ બધા પદાર્થોને ત્રણ મુખ્ય વિભાગોમાં વહેંચી નાખ્યા છે: (૧) તેલળો-એસિડ; (૨) બેઇજ (bases); અને (૩) સારો-સોલ્ટ્સ. એ પૈકી મુખ્યમુખ્ય તેલળોની માહિતી આપણે જોઈએ છીએ. હવે ફારો કહ્યો. મીઠું આને એક સાર છે.

હવા અને પાણીને બાદ કરતાં, મીઠા એવા રોજિંદા કપડોઓમાં આવતો બીજો કોઈ પદાર્થ બાક્યે જ મળશે. આપણા જોરાકરો તે કપડોથી ઓરા છે. (જેમ્સ રીઠ વર્ષે આસરે ત્રીસ થીંડ મીઠું જોઈએ.) દોરના જોરાકમાં પણ મીઠું અત્યંત છે. ઉપરાંત, મીઠાનું રંગાન ક્લોરોમાં તે અતિ મદત્તવું છે. તેલળોમાં જેમ સલ્ફ્યુરિક એસિડ અને ક્લોરોમાં અમ્લો છે, તેમ ફારોમાં મીઠું પણ એવું જ રંગાન બોળવે છે. મીઠામાંથી સોડા બનાવવાને લઈને 'આલ્કલી ઇન્ડસ્ટ્રી' કહેવાય છે. રસાયણો બનાવવાના સર્વ ક્લોરોમાં એ આલ્કલી બનાવવાનો ક્લોરો મોખરે આવે છે, અને તેમાં મીઠું જ કાળા પદાર્થ તરીકે વપરાય છે. એટલે પ્રથમ આપણે મીઠા સંબંધે જાણીએ.

મીઠું હરતરમાં જનમજ અભ્યાસિત જગ્યામાં મળી આવે છે. ફરિયાના પાણીમાં લગભગ ત્રણ ટકા મીઠું હોય છે. પ્રાથમિક કાળની સિલાઓમાં પણ જનમ પ્રમાણમાં તેનું અસ્તિત્વ હોય છે. મીઠું પાણીમાં દ્રાવ્ય હોવાથી એ શિક્ષાઓ પર તરસાદનાં પાણી પડતાં એ મીઠું કોણે જોવાનું ફરિયાના પાણીમાં એકું થાય છે. ઉપરાંત, ઘણી જગ્યાએથી પ્રાચીન કાળના ભથ્થા મીઠાના થર-ખરાણ-ખાણો મળી આવે છે. રાજપુતાનામાં ડીડવાના પારોથી તેજશ પલળમાંથી આ પ્રકારનું મીઠું નીકળે છે. દુનિયામાં મીઠામાં મીઠા મીઠાની ખાણ ગઢી સિંચામાં આવેલી છે. તે પંચમીયક કાળી, રંગાઈયક પેઠાળી અને ૧૮૦૦ ફૂટ બરી છે. આ મીઠું અત્યંત પુરાણુ બ્રહ્મતરીય કાળમાં આપણે જોઈએ છીએ. એ નીકળે છે. પ્રાચીન કાળમાં ફરિયા પાણીમાં સંકરવાઈ હશે અને જાણના મુખોના ડકકાવોતો વગેરે બહારતરીય ફેરફારોથી તે પુરાઈ જતાં ત્યાં મીઠું બગી ગયું હશે. અંગ્રેજ બાધામાં આવું મીઠું 'સોડ-સોલ્ટ' (ખડકનું મીઠું) તરીકે જાણીાય છે. આપણે તેને સિંધવ, સિંધાદુળ યા ખનિજ-મીઠું કહીએ છીએ.

કાંગ્રામાં તેજશ તેની નજીબના ખાસોવાના પ્રદેશમાં પણ ખનિજ મીઠાની આ પ્રકારની બહારતરીય પ્રક્રિયા થઈ હશે; પણ તે આપણે રહેવાથી ત્યાંના પ્રાચીન ફરિયાનું પાણી ભથ્થા સિંધવ રેષે નહિ પણ પ્રવાહી રેષે નીકળે છે, અને તેને પકવવાથી મીઠાના મીઠા રહેલો બને છે, જેને વડાગરા મીઠા તરીકે આપણે જાણીએ છીએ. આ મીઠું પકવવા માટે ત્યાં કુખા જોદી તેમાંથી મીઠાનું પાણી કાઢીને ક્યારાઓમાં સૂકવવામાં આવે છે; અને એક જગ્યામાં તેમાંથી વડાગરા મીઠાના રહેલો ભરી નીકળે છે. આ વડાગરા મીઠાના રહેલો રોકવાથી પણ સિંધાદુળની રહે છે.

ફરિયાના પાણીમાંથી મીઠું પકવવાને લઈને ખૂબ જાણ બતાવે છે. પાણીને મીઠા છાછરા ક્યારાઓમાં ભરી રાખી સૂર્યની ગરમી વડે સૂકવી નાખવામાં આવે છે. પાણી સંપૂર્ણતર શોષાઈ જતાં તેમાંનું મીઠું તલિયે બેસે છે, જે પછાથી કાઢી લેવામાં આવે છે. મીઠાના આવા ક્યારા, જે 'મીઠાના અગર' કહેવાય છે, તેમાં તેવાર થયેલું મીઠું 'સોલર સોલ્ટ' (સૂર્યગરમીથી પાકેલું મીઠું) 'ધસિયું મીઠું' કહેવાય છે. એ મીઠું કાઢી લીધા પછી પાછળ રહેલા પ્રવાહીને 'મીઠનું' કહે છે.

જેના ઉપયોગ મેંગરેશમ સારો તથા બ્રોમીન કાઢવામાં થાય છે. એ પ્રદેશમાં (ખાસ કરીને પશ્ચિમમાં) સૂર્યની ગરમી સુલભ નથી ત્યાં મીઠું બનાવવા માટે ધરદરેલા ક્યાલુવાળા વિખાંત કઢાઓમાં મીઠાવાળા પાણીને કઠાજવામાં આવે છે. એ ક્રિયા થીયેથી કરવામાં આવે તો મીઠાના મીઠા રહેલો બિધાય છે; અને એ બધું બેઠો દોય તે એ ક્રિયા બદલી કરવામાં આવે છે. આ રીતે તેવાર થયેલા અનેક તરેહનાં મીઠાં બાંધવામાં ગળે છે. તેનું વર્ગીકરણ તેના રહેલો-કોની બારીકાઈ પર કરવામાં આવે છે. જોરાકમાં વપરાતા 'ટાલવ સોલ્ટ'ના કાણુ એકરણ આ બધું હોય છે. આ ઉપરાંત ઓલોમિક મીઠું, માસીટી માટે વપરાતું મીઠું અને એવી બીજી અનેક ભતો ત્યાં વેચાય છે. આખરે મીઠું એકસરખું હોઈ નથી.

મીઠા કરતે અપખી રિયલિતા વિચાર કરીએ તો આપણે દેશમાં તે એવી કૃત્રિમ પદાર્થો મીઠું તેવાર કરવાની કશી જાણ નથી. દેશ દરેતો મણે બાળુ ફરિયાકાઠો છે, એટલે મીઠું પકવવા માટે પુલ્કળ રૂપવડ છે. પલળમાં અને ઉપર જણાવેલા બીજા પ્રદેશોમાંથી પુલ્કળ બનિહ મીઠું મળી નીકળે છે. છતાં નવાઈની વાત એ છે કે આપણે મીઠાના ક્લોરો પૂરેપૂરે ખીલેલો નથી વળી અત્યાર સુધી આપણા દેશમાં મીઠાનો કશોતો, તે પણ આ રિયલિતા માટે ભાવના દાર ગણાય. હવે એ કશ નાખજ થયો છે એટલે મીઠાના ક્લોરોની ખીલવણી અર્થે અનેક સંબંધિતતાઓ છે.

અગર, જોઈ ગયા તેમ મીઠું જોરાકમાં અતિ કપડોથી પદાર્થ હોવા ઉપરાંત અનેક ક્લોરોમાં પણ મદત્તવું માન લે છે. સોડા, કોરિક સોડા, ક્લોરીન, કાઈરોકોરિક એસિડ વગેરે બનાવવામાં મીઠું પુલ્કળ વપરાય છે. ગરમી અને બીજી સમઢી રાખવાની જોરાથી મીઠું બગી ન લય એ માટે પણ મીઠું ખૂબ કપડોઓમાં લેવાય છે. અધાણું સાંકે બનાવવા માટે મીઠું કીક પ્રમાણમાં વપરાતું જોઈએ નહિતર જોણા મીઠાવાળું અધાણું બગી નય છે. મીઠાની વાસણુને જોય ચડાવવા માટે મીઠું ખાસ કપડોથી છે. રોડિંગમના અનેક ફારો તે સીધી યા આલ્કલીતરીતે મીઠામાંથી જ બનાવાય છે.

મીઠાના રહેલો પારદર્શક, રંગ વિનાશ અને જોરસ આકારના હોય છે. ૮૦૦ ડિગ્રી ગરમીએ તે પ્રવાહી બને છે, અને તેથી વિરોધ ગરમીમાં હુલમજ સર્જના પ્રમાણમાં જ જોઈએ છે. આના હોવાથી મોટર ગરમ કાલખને ઠંડું પાડવાથી બીજા સારોની જેમ મીઠાના રહેલો પૂરેપૂરા જુદા પડી જતા નથી; એટલે એ કાલખને ખૂબ વખત ગરમ કરી લગભગ બધું પાણી કઢાડી નાખવું પડે છે. તે જ કાલખ પાણીના અસાને મીઠું જુદું પડે.

મીઠાના પાણીમાંથી મીઠું પકાવવાની ક્રિયામાં રહેલો એક મુ-રેલીનો ક્લેશ્મ અઢી અરથાને નહિ ગણાય. મીઠું કંડા તેમજ ગરમ પાણીમાં હુલમજ સર્જના પ્રમાણમાં જ જોઈએ છે. આના હોવાથી મોટર ગરમ કાલખને ઠંડું પાડવાથી બીજા સારોની જેમ મીઠાના રહેલો પૂરેપૂરા જુદા પડી જતા નથી; એટલે એ કાલખને ખૂબ વખત ગરમ કરી લગભગ બધું પાણી કઢાડી નાખવું પડે છે. તે જ કાલખ પાણીના અસાને મીઠું જુદું પડે.

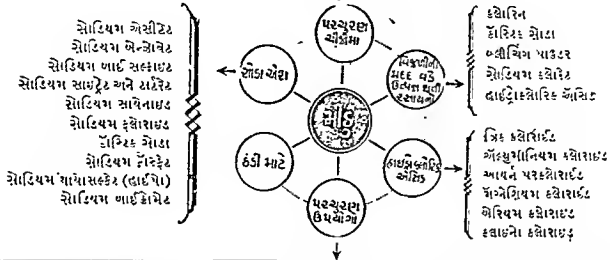
એક બીજી વાત: આમાંમાંમાં મીઠું, એલ છે છે અને લીનું થઈ જાય છે. સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે આ મીઠાના ગુણ છે. પણ

એ બરાબર નથી. શુદ્ધ મીઠું એક અદ્યુષ્ટ સ્ત્રી સ્ત્રી બીનું થતું નથી. સામાન્ય મીઠામાં મેનેશિયમ ક્લોરાઇડ નામનો એ પદાર્થ અશુદ્ધિ

રૂપે હોય એ એ પદાર્થોના જ બહુ એક અદ્યુષ્ટ કરવાનો છે, અને એના કારણે જ મીઠું બીનું થઈ જાય છે. (બીન સારા હોયે દબે પણ)

મીઠાના ઉપયોગ તથા તેમાંથી બનતી ચીજો

ખાવાના સોડા બાઈ કાર્બે; સૉલ્ટ ફ્લૉર; સોડિયમ સલ્ફેટ;
સોડિયમ સાયનાઈડ; સોડિયમ ટાઈફ્લેમાઈડ

મનુષ્ય તેમજ જ્ઞાતરાના ખોરાકમાં; ખનિજગ્રામી રૂપે ને વાણુ સંસ્કારમાં; ખોરાક સાચવી રાખવામાં; માટીના વાસણો વડે મુદ્રિત (આય)ચકાવવામાં; સાબુની બનાવટમાં; માપડની બનાવટમાં; ચામડા કાપવામાં; ખાતરમાં; નકામા હોઈ કાઢી નાખવામાં વગેરે

મીઠા વિષે વધુ

અહિ કાળથી મનુષ્ય મીઠાનો ઉપયોગ કરતો આવ્યો છે. આખામાં રાનિદા સોજનમાં મીઠાનું રેપાન બહુ જ અગત્યનું છે, મીઠા વગરનું ભોજન આપણને મીઠું લાગતું નથી. વળી મીઠાની સાથે ઘણી સંસ્કારો પણ સંસ્કર છે. મિત્રત્વનું તે બહુ ચિહ્ન ગણાય છે. હિંદમાં મીઠું શુકનની ચીજ ગણાય છે. અરબ દેશોમાં તેમજ આપણે ત્યાં પણ જેનું હજી ખાધું હોય તેને ઉવટ સુધી વંદાદાર રહેવાનું નૈતિક બંધન છે.

ખોરાક ઉપરાંત મીઠાનો ઉપયોગ માંસ-ગમ્મી વગેરે લાગે સમય સંધરી રાખવા માટે, જ્ઞાતરામાં આમડાં કાપવામાં, જીવપ્ર દવા (insecticide)તરીકે, તથા ખાતર તરીકે પણ થાય છે. મીઠાના પાણીના ફોગમાં આરોગ્યકારક છે એ તો બાળીની વાત છે.

પણ મીઠાને કારણે ઘણું યુદ્ધો થયાં છે અને તેના અસરને લીધે યુદ્ધો દારવાના પણ ધબ્બા દાખલા બન્યા છે એ બાળીને નવાઈ લાગશે. મીઠાના એક અણુથી માલિકીને માટે યુદ્ધો અને હેમગ્રન્ડોએનું લોહી રેડાયું હતું. ઘણા ઇતિહાસકારોનું માનવું છે કે મીઠાની અછતને કારણે જ નેપોલિયનને ફોરસોગોથી પીછેઘઠા કરવી પડી હતી, કેમકે ખોરાકમાં મીઠાને એવાં સેનિફિકા ધા જલદી સારા થતા નહિ. મીઠાની તંબી હોવાથી તેમના ધા વડરી (septic વર્ડ) જતા હતા. અરે, તાબેતરની જ વાત કહીએ, તો ઉલ્ટા મદ્યુધમાં સેનાપતિ વિન્ટરની જલદેસ કૅપરની ચડાઈ વેળા તેના સેનિફિકે અંચલમાં ખૂબ પરસોવા થતો અને પરસોવા માટે તેમનાં સરીરમાંથી મીઠું બહાર જતું રહેવાથી તેમનાં શરીર જલદી બાંધી પડતાં અને તે મોટી સંખ્યામાં મૃત્યુ પામતા. વિન્ટરે આ બાબતમાં નિખાંતોની સલાહ લેતાં તેમણે જમ્યાનું કે ઇન્જ કટિંબંધની આબોદવામાં મીઠું એ એક શીતક (cooling agent) તરીકે અત્યંત જરૂરી હોવાથી દરેક માણ-

સને રોજના એ ચમગા મીઠું ફરિયાવ આપતું તોએ વિન્ટરે એ પ્રમાણે કરતાં તેના માણસો બચી ગયાં.

પણ આને પણ મીઠાની આવશ્યકતા હોય છે તેમજ ને પ્રાકૃતિક ખાતા હોય છે એવાથી એ મીઠાનું પ્રમાણ જેટલું તેમણે ન મળે તો મીઠું મેળવવા માટે તેઓ જાતજાતની યુક્તિઓ કરે છે. આપણે ઘણી વખત વાદરાઓને એકબીજાની પીઠ કપરથી નહીં શોધીને ખાનાં નેયાં છે. પણ ખરું જોતા તેઓ નહીં ખાનાં નથી દોતાં એ પ્રખ્યાત વેજનિકે આ બાબત સંશોધન કરીને સાબિત કર્યું છે કે તેઓ નહીં પણ તેમના શરીર પર થતી મીઠાના ગિરજીવણથી અંધીઓ ઉભરીને ખાતા હોય છે તેમના રોજના ખોરાકમાં જ્યાં મીઠાનું પ્રમાણ એટલું થાય છે ત્યાં જ તેઓ આ પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે.

આ ઉપરથી એવા પ્રશ્ન ઊભો કે મનુષ્યને રોજના ખોરાકમાં મીઠું જરૂરી ખરું કે નહિ? જ નહીં જ નહીં. જવાબ એ છે કે માણ જાહેલા કે હકાબેલા પદાર્થો ભોજનમાં ખાનાર માટે તો મીઠું લેવું ખાસ જરૂરી છે; કારણકે જાહેલા પદાર્થોનું પાણી ધણું ખરું કેપી દેવામાં આવતું હોવાથી સામાન્ય તથા હંદર પદાર્થોમાંના કાર્બો એસ એ રીતે જતા રહે છે. પણ જે લાભ ફોલ તથા જાહેલા વગરનાં માલખાઈ, ક્યુબર રૂપે લેવામાં આવે તો મીઠાની બહુ જરૂર ન રહે; કારણકે તે ખોરાકમાં કુદરતીરીતે જ આવશ્યક મીઠું ગણા રહે છે. એક ટાંપર 10 વર્ગ સુધી આખા ખોરાક પર રથાં દેવો, ને તેને કંઈ જ થયું નહોત.

ઘણું કટિંબંધમાં-અરબ દેશોમાં રહેતાં-માણસોને તથા ખાણ અને કારખાનાંઓમાં કામ કરના મનુષ્યોને તો ખોરાકમાં મીઠું કેવું ધણું જ આવશ્યક છે, કારણકે તેમને પરસોવા ખૂબ અને દોવાથી તેની માઈટ શરીરમાંથી વહી જતા કારણે ખોર બરખાઈ કરતા તેમના ખોરાકમાં મીઠાનું રેપાન હોવું આવશ્ય જરૂરી છે. (સંપાદિત)

માધુકરી

કોણ ?

કદાચનાં રચારીઓવા ફાણું સંધિ તેભમુતો
મંથનાનાં ચોળી થયે મારે કર કોણ ?
છવનાં ચીતપુષ્પો ફૂટી આવ્યાં મારે હરે
કે-સુરપતે સિદ્ધિ કાને બીલી કરભોગ ? પ્રતાપકુમાર શાહ

રયામઝ કૃષ્ણુછ વર્ગા

૮. નગીન સરણીનાં વિચાર અને સર્જન રહ્યું રચનાના અભિલાષી માસિક 'દેખા'ના નંબી, શુભરાતની રંગમંચના નવસર્જનના કોડ અને યોજનાઓ ધરાવનાર અનુભવી અભિનેતા અને શુભરાતના નવસૌહી આ કાર્યકરોમાંના એક શ્રી નયતી દસાલે "સહુને રવતર રીને વિચાર કરતા કરવાની" નેમથી "ચતિ"નામનું એક નવું આસ્પરેષદ અઠવાલિકા રાક કર્યું છે. તેમાં શ્રી હન્ડુલાલ યાજ્ઞિકે લખેલી, હિંદના પહેલા ક્રાંતિકારી શ્રી રયામઝ કૃષ્ણુવર્ગાની એ વિસ્તૃત છપનદેખા કમણ પ્રતિજ્ઞા યાચ છે તે (એમને ઉપલબ્ધ હોય તેમને) લાગવાની બધામાંથી સાથે, એના કોશઆતના ચાર હપતામાંથી, હિંદના આઝોદાયકાળના એ તેજસ્વી શુભરાતની હવેના પૂર્વાર્ધની કથા તારવીને અહીં ઉતારી છે—એવી આસ્પથી કે અંગેને વિધેની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવવાની આશુરતા એ વાચકોમાં પ્રદક્ષવશે.

રયામઝ કૃષ્ણુછ વર્ગાના નામથી પણ કદાચ આજના દેશબંધાં અભણુ હશે. પણ જ્યારે લખાય ત્યારે હિંદના આઝાદીના સાચા ઇતિહાસમાં રયામઝ કૃષ્ણુછ વર્ગાનું નામ ધણુ ઊભળ્યા અફેરે લખારો ને ભાવિ પેઢીને પોતાના એ અજ્ઞાનીના સાચા આદર સીધવશે.

શુભરાતના એના જ એક પ્રેમિયથી પ્રભસેવક શ્રી હન્ડુલાલ યાજ્ઞિકે વર્ષો પૂરના પોતાના યુરોપવાસદરમિયાન બ્રિટિશ રમુજિંગ વગેરે રચેલાં અપ્રાપ્ત ને પુર્ણદેખાએ ઇતિહાસની સાક્ષી પૂરતાં સાધનોની નહેમતપૂર્ણ અન્વેષણાને અભ્યાસ બાદ, ૧૮૫૭ના પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ મહીની નવી વિચારસરણીના પુરસ્કૃત રયામઝ કૃષ્ણુછ વર્ગાનું છવન-ચરિત્ર આલેખ્યું છે. ખરીરીતે એ રયામઝ વર્ગાનું ચાપ છવનચરિત્ર નથી, હિંદના સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધના એક અજુઆલેખાએના ને હાસીનતાથી ઉવેખાએના યુવનું નવતર દર્શન છે.

પેંડિત રયામઝ કૃષ્ણુછ વર્ગાની જન્મ કદ્ધના મહીની કાગમાં એક ગરીબ ભણુશાળી કુટુંબમાં, ૧૮૫૮ના ઓક્ટોબરની કાંઈ તારીખે થયો હતો. ૧૮૫૯ માં રમરમુ ને હિંદના પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધની કણ્ણ અને પ્રસારે રમુજિને જન્માવી ન્ય છે. જરાજર એકસો વર્ષ પહેલાં પલાશીના યુદ્ધમાં દલાયે ને બ્રિટિશ રાજની નડ નાખી હતી તેનો તાણેતાણે દાલી ઊઠ્યો હતો. "માય સિપાહીએ બળવો પુકાર્યો હતો એમ ન હતું. પણ લરકરી ફરિયાદો, રાષ્ટ્રીય વિરદસાર ને બ્રિટિશ હકુમત સામેનું કાર્યિક જૂન, એ સંધેનું મિશ્રણ હતું. દેશી રાજની ને દેશી સિપાહીએ એ થયા; હિંદ અને યુરિજમ એમનું વેગનરચ બની બ્રિટી સામે લડવા એક થયા; મેરહના સિપાહીઓને એક કણમાં નેતાગીરી સાંપડી, ખબર સાંપડ્યાં, અને કારણ મળી ગયું; અને એ બંદ મહી ક્રાંતિકારી યુદ્ધ નાન્યું. એ ક્રાંતિકારીઓની લીરતા ને સાહસતાના ગીરવગાને જ્યારે ગમેગામ અપે ચોટચોટ શુભ હતું અને પરદેશી હકુમતના અગામી અંત્યાચારની કાળી કથાએ સાંભળતું હતું તેવા સમયમાં રયામઝનું બચાવણુ ચીલું. એ સર્વના પ્રરંપેઠા બાળ રયામઝએ કેવા અને કઈ રીતે ઝીલ્યા એ ભણુવાનું આપણી પાસે કહું સાધન નથી. અન્ય બાળક જેમ એ પછું માંડવીની આપડી સાળામાં નાની હરેરે દાખત થયા. સરઆતથી જ એણે ભુદિપ્રભાદાખ-વવા માંડી, ને એના જ બળે, ગરીબ હોવા છતાં, એનાં મળાયાં કેન્દની સમઘાની યુન-માં એને એણે શીખવવા લાઘ જવાનું નિર્ધાર્યું. પછું દસ વંચની બાળવયમાં જ એણે

૧૭૦ (મહત ૧૯૪૭)

માસમાસનાં પંખી
૧૮-હોલો

હોલો તો આપણે
ત્યાંનું સાગોન્ય પંખી.
કમ્તર કરતાં સદેવ
નાનાં પલ્લુઆચારતયા
નખરામાં કમ્તર જેવા

જ આ પંખીની હિંદમાં તો દેસપાર નતો છે, પણ આપણે ત્યાં તેમાંની ત્રણેક નત એ-વામાં આવે છે. એ સર્વમાં યોગી ભરમ જેવા સફેદ રંગના હોલો સીધી કપાળો અને મોટી ગણાય છે. તેના ગળાના પાછલા ભાગમાં દાળો દાહલો હોય છે અને હાંધવાની ઉપલી તથા હેડની ધારે ચત પછી હોય છે આ તેનું વિશિષ્ટ ચિહ્ન છે. ૨-૨... ક જેવા મિલવાણું એનું કૂન "પરમ્... વ" એ પ્રકારના ઉચ્ચરભરન જેવું હોય છે.

દેખાળોઆ લાલ રંગની તેની બીજ નત પણ આપણને મુપરિચિત છે. ગળાની યાને તરફ કાળા ધોળાં ટપકાંની માળખી ને તાલ-વશમાં પાંખો ઉપર લાલ ચિહ્નો લાગેલા આ 'કેકવરણે હોલો' આપણા આંખમાંમાં ભ-મતો મળી વખત દેખાય છે. એની ત્રીજ નત તે ચિત્રચીત્ર હોલો. તે કાખર કરતાં થ નાનો હોય છે. શરીરનો રંગ મીરાદ, માધું મેહુ કાલ લખાવણું અને ગળાની બેને બાજુ પર કાળા લાલ અપાર ટપકાં

સ્વભાવે જમીન પર જ રહેતાના આ પંખી-ને મનુષ્યસહવાસ ધણે પ્રિય છે. અનાજના ફાણુ એ તેનો આદાર છે. તે મોટે ભાગે વરસમાં ગોળી પાંચ જાણુતર જણે છે અને દરેક વખતે યોગી રંગનાં મામળે હડાં મૂકે છે.

હસુખિરેતના કાનમાં પરાગતાના પય-મામ કદેનાર વનારેસો હોલો (પ્રીતીધર્મમાં અત્યંત પવિત્ર અને દેવી શુભવાળો ગણાય છે. પલ્લુ હિંદમાં તો તેની મથાવરી હલકી છે. તેની એલી, તેની વસવાટ, તેનું દર્શન ધણું હાનિકર્તા મનાયું છે. એથી જ મનુષ્યનાં અત્યંત નિકર્તવર્તી છતાં તે પાલનને માન્ય નથી ગણાયું. (શ્રી 'વનેવર'ના લેખ પરથી).

ગાતાની ગોદ મુખાની. પિતા મુખાઈમાં કાળી મંદીરી કરી પેઠિયું કાઢતા. આનાથ રથાગછને કાચ એની નાનીએ પકડ્યો અને એને મદારે એ હાઈકેટલમાં અબવાસ કરી શકવા.

આપા સપાનતુડિયી ગરીબ બજાસાળી બાળક, મુંબાઈમાં પેઠિયું કાઢતા પિતાનો પુત્ર, કુટુંબ કે સંબંધના કસા થ વસીયા વિનાનો, દિંદના એક અંધારા ખેલે વસતો, શેડમાં જ વર્ષમાં સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીનો પ્રખર વિદ્વાન થયો, આકસરૂંદના પ્રથમ હિંદી એમ.એ. થયો, બેરિસ્ટર થયો, અને ધણી પ્રથમ કક્ષામાં દેશી સભ્યોના દીવાન થયો, એટલું જ નહિ પછાત વર્ગના રાજદવારી લીકસાતોના કોના અત્યંત કષ્ટ રાજામાં (૧૬૦૫-૧૬૧૪માં) સર્વમાન્ય અમલ્લી થયો, તેમજ લેડન, પારીસ અને લીવામાંથી હિંદની આસાદની માનનો જુલંદ પુર-રક્તો મથો—એમ કહાવે થ કોણે કહ્યું? દરો? રથાગછની પાસે માત્ર મારના હતાં માત્ર અનેકોને પાછા પાડી કે એવી એકા, અને પોતાનો પંથ ફળજવાનો ગદરનાકાંસા.

દૂર યુગમાં પોતાની મેઘાના ચમકારા દાખવી રહેલા રથાગછની વાત મુંબાઈના એક પરીપકારી ધનવાન મુશ્વરાદાસ કલજીને હાને પહોંચી. દુરતમાં જ એમને કમળ જ્વાનું થવા એમણે રથાગછ અને એની માત્રીને મુંબાઈ આપ્યાં. આશારૂપદ વિદ્યાર્થી વિદેશન વાસ્તુકલમાં દાખલ થયા. અંધારાખૂણાની માગડિયા નિસાળથી દિંદના પ્રથમ સહેરોની આસીરાન નિસાળમાં મોટી ફૂલ બરી, દક્ષિણ અને કોમળના જળના વિદ્યાર્થીઓ સાથે દેહમાં લેવરી, રથાગછને વર્ષમાં પ્રથમ કક્ષામાં આવીને સદનાં દેવાને પુલકિત કર્યાં. મધુરાદારી રથાગછને એક પાઠશાળામાં પછુ મુક્યા, અને ત્યાં અપાતા સંસ્કૃતના મુખે રથાગછને ધર્મશાસ્ત્રો અને સાહિત્યરતનો તરફ આ-કર્ષ્યાં બપેરે ને સરુને એ પાઠશાળામાં અબવાસ કરતા નેત્રોડી રાત લગી પોતાનું વાચન ચાલુ રાખતા. આમ, વિદેશન હાઈકેટલ તથા સંસ્કૃત પાઠશાળામાં સાથે હાઈકેટલ અભ્યાસ કરીને અઢાર વર્ષની વયમાં તો તેણે સદ્ગુણ અને એકિષ્ટ બનેમો બાદે નેપુરુષ બાળ્યું.

વિસસ દહાડકલમાં ઝોલુકદારાસ હંદાનકાસ પારેખ શિષ્યવ્રતિ મેળથી એ ઓરિફ્ટરેટ હાઈકેટલમાં મથા, ન્યાય પાલુખર ઓરેસોના પુત્રો જ બન્યા. અહીં પછુ રથાગછએ પોતાની હોંશિયારી બતાવી પ્રથમ કક્ષા મેળવી એમણેનેમના પ્રતાપે આ પ્રથમ કક્ષાએ એમનો મુંબાઈના એક અતિશય ધનાઢય કુટુંબ સાથે સંબંધ નેડી આપ્યો. રોડ છબીલદાસ લલુકાબાનો પુત્ર રામદાસ, રથાગછને સદા-ધ્યાયી હતો. રોડ છબીલદાસને સાહિત્ય અને સંસ્કારમાં રસ હતો. અચાનક જ એમણે એક વાર રામદાસને એના વર્ષમાં પ્રથમ વિદ્યાર્થી કાણુ હતો તે પછુ. રામદાસે દુરત જ રથાગછનું નામ આપ્યું. રામદાસની મારફતે રોડ છબીલદાસે રથાગછને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યા. અંતે આ પરિચય ગાઢ રેનેહ અને આદરમાં ખિલુયો, અને એકાદ વર્ષમાં તો એનું એવું પરિણામ આવ્યું કે રોડે રથાગછનું લક્ષ પોતાની દીકરી બાગુમી સાથે કરવા ધણું. અને બાગુમીની સંમતિથી ૧૮૮૭માં એનાં લગ્ન રથાગછ સાથે થયાં.

આ મેનજર વર્ષ (૧૮૭૫-૭૬) રથાગછના છવનમાં બાવંધયનું બાણું બાંધવા અંવા મથા. જીવાન રથાગછએ સંસ્કૃત ભાષાના હાતા તરીકે એવી પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી કે ૧૯૦૫ માં આકસરૂંદના એરિલ પ્રાફેસર અને લખપ્રતિષ્ઠ સંસ્કૃતક પ્રો. મેનિએર વિલિયમસ સાથે એનું આજખાણુ થયું. પ્રો.વિલિયમસ પર રથાગછએ એવી તો પેરી માત્ર પાડી કે એ વર્ષમાં તો પ્રો.વિલિયમસ એને આકસરૂંદમાં પોતાના 'સદાવક' તરીકે લેવા તૈયાર થયા. આજ આસમાં રથાગછને આર્થ

સગાજન દેશપક દેવારી દયાનંદ સરસ્વતી સાથે પરિચય થયો. આ સંસર્ગમાં પછુ ઐતિહાસિક પરિણામ આવ્યાં, એકે તાર્કિકક કનું ફળ ત આણ્યું. ૧૮૭૦થી ૭૫નાં ૫ વર્ષ રથાગછનાં ગરીબીનાં વર્ષો હતાં. આજળ ને આજળ વધવા મથતા ગદત્વાકાંક્ષી વિદ્યાર્થી તરીકે રથાગછએ એ વીતાવ્યાં. સંસ્કૃત અને શાળાના અબવાસમાંથી સમય ચોરીને એ બાણવવા ન્વતા, અને એ રીતે પોતાની જાતને રહાવતા. પછુ ત્યાં તો એક અપૂર્વાધરી ને મદાન આપત આવી પત્રી. ૧૮૭૩માં એમની આંખે દેગ આવ્યાં ને એ ગ્રેવિંડની પરીક્ષા માટે વાંચી જ ન શકવા. પ્રતિભાવંતો વિદ્યાર્થી પરીક્ષામાં નાપાસ થયા હા, એમણેના વિષયમાં એને કોતીજૂ થયેલા અદેર કરવામાં આવ્યાં!

એને માટે આ આપાત હતો. એના ધનવાન સસરા અને અન્ય સભ્યોને રથાગછ માટે અભિપ્રાય બદલાઈ નય એવું બન્યું રથાગછમાં પોતામાં અગળ અત્રમળ જ ન હોવ, તો કેઈ હાજા પોતાની એમ એણે પછુ હાર રેસોરી લીધી હોત. પછુ રથાગછ નુરી મા-લીના અપા દતા, છવનસંમતી છતવાની એની છત્વા અદવ્ય હતી. અને આવી હારને એણે બાવિ સફળતાના પ્રથમ સોપાન તરીકે વાપરી.

૧૮૭૫-૧૮૭૬માં રથાગછએ રવામી દયાનંદ અને આર્થસગા-નના અન્ય ન્યાયિતિપરો સાથે સંબંધ જળવાનું ચાલુ રાખ્યું, અને એની સંસ્કૃત ભાષાની વિદ્વતા, વેદક બુદ્ધિ, મુદારક વ્રતિ અને સાદસે એ પ્રથમ અસર પાડી હતી તેને સમયે પેરી તથા માતબર બનાંઈ. એમની છત્વા રથાગછને વેદિક માત્રા પ્રચારક બનાવવાની હતી.

પછુ રથાગછએ પોતાને માટે નુદા બાવિની કષ્ટના કરી હતી. અને મિત્રોની છત્વા તથા પોતાની ધાનના એક વહેણે વહેરી લાગી ત્યારે એણે ૧૮૭૭ની શરૂમાં અખિલિંદ પ્રચારવારો શરૂ કરી.

પ્રો. મેનિએર વિલિયમસ સાથેના અદ્ય સંબંધે એના મનને મદત્વાકાંક્ષી બરી રીધું હતું. મોટી આશા અને હિંમતલભાવે નનુવયા અને દેખુ યનનકલ હતું. દુરદરથી આકસરૂંદ અને સદક પાણ હાથમુનાઈવા મુંબાઈ યુનાઈડેડ સ્કૂલ બોર્ડ અવરોધા કરી. તોત તા પુરાણે આકસરૂંદના જાનરા ૧ માનેમો અગાજીત અવરોધા હતા. પછુ અણુ તા પ્રો. વાલિયમસ પર દારામદાર બાન્યા હતા. પ્રો.ના મન પર પોતાના સંસ્કૃતના પા અને વિદ્યાના જ્ઞાનના જ અનર પડી હતી તને પેરી કરવાના આંસ બરર હતી. અઢાર જ બરર હાંકવા થ માનવતા મળવવાની હતી. પ્રચારવાના અ વરેસા બહુ વયમાં અને હાથેનન રીતે પાર પાડી રોકે. આમ અહીં મદત્વાકાંક્ષી ને દઢ અભ્યાસિયસ રથાગછ અને ૧૮૭૭ના આપરમાં નામકલ પ્રચારવાનાના સરઆત કરી અને સંસ્કૃતમાં બાપણુ કરીને ૧૯૦૦ નજનાના મન હરી લીધાં! અરોથી માત્ર બાંન જ નહીં નજુલા મદારાજના પૂંદતા માંસરી આજુત પ્રમાણુ પર મળવડ અ જ્યે તેવું હામ નહીં. અને તે પછુ 'લેખમુખવાના' શાણતા ગુજરાતી અ મેળ્યુ! રથાગછ અ પોતાના સંસ્કૃત ભાષા પના પ્રજુલથી સદને આજુ દોહા અને મેઘાવના 'વિદ્યાર્થી' તરીકે નામકલ આવવા રથાગછ આશારૂપદ 'પૂંદતા' તરીકે તારિકા ઠાડ્યું.

પછુ આપના વિનયના મુખાના રથાગછ અગાણુ મુખાણું નહિ. 'એની મોટ તો આકસરૂંદ પર જ મડાઈ હતી. નાંસકની ફલક તા આકસરૂંદની કારણેલું પ્રેમ પગથિયું હતું. અને તારિકા અચાના નણુ દિવસમાં તો એણે ન્યાયમતિ રા. બ. ગાપાળરાવ હરિ હેરામુખ પારે પ્રો. મેનિએર વિલિયમસ પર પત્ર લખાવ્યા. રથાગછની કોશિસ માત્ર અહીંથી જ પત્ર નહીં થતી. હાથેવંદ ચિતામજીની મારફતે એણે પુદ રવામી દયાનંદને પોતાની આકસરૂંદ જવાની

ઈષ્ટકારની બાંધ કરાવી. રવાબીઓએ તુરત જ પોતાના આચારીદે આપ્યા. પ્રોએનીએર વિલિયમ્સનેા દેશમુખ પર જવાળ પછુ આવી ગયા અને પોતાના મદદનીશ તરીકે લેવાની એમણે તૈયારી બતાવી. આ સમય દરમિયાન રવાબીઓ ડૉ. ફ કુન્ડાને છ માસ સુગ્રી સંસ્કૃત શીખવી એમનો ખાત્ર પ્રેમ અને આદર સંપાદન કર્યો. સર્વ પ્રેરણકારોથી આ એક જ આગળ જતાં રવાબીઓ વધારે આવ્યા.

જુવાન રવાબીઓએ આકસરે જવાનાં આવવા લાગ્યાં. પણ પ્રથમ પાટલી અસરને ધેરી બનાવતા એ પૂના ગયા અને ત્યાં આસાધારણ કુતેલ મેળવી. પૂનાના પંડિતશિરોમણિએ—કૃષ્ણ ગાસ્ત્રી ચિપજીજીકર, પ્રોધાવજી, પ્રો કુતે અને ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિન્દ શાને જેવાએ કલપનાલીત એવું પ્રમાણપત્ર આપ્યું. નાસિક-પૂનાના સંભાવિત્ર પછી રવાબીઓ અગદાવાદ, વડોદરા, બરુચ ને સુરત મથા અને ત્યાં પંડિતો તથા સુધારકો સંહુનાં વિદ્ય હરી લીધાં. પ્રો. વિલિયમ્સે એક વસ્તુ રૂપરૂ કરી હતી કે જો રવાબી ૧૮૭૫ની આખરમાં કે ૧૮૭૬ની શરૂઆતમાં આવી રહે તે જ એ એને પોતાના મદદનીશ તરીકે રાખી રહે. એટલે આ જુવાન પંડિતે હવે આકસરે જવાનાં નાણાંનો વિચાર કરવા માંડ્યો પ્રોફેસરે કહેલી પચાસની રકમ ઠીક રીતે રહેવા માટે પૂરની નહોતી. અને રવાબીઓ મદદવાલાશા કાઢ આકસરેની પદવીથી જ પૂરી થતી ન હતી. એને તેા બેરીસ્ટર પણ થયું હતું. આ માટે પેસા જોઈએ. સર્વ દિશામાં નબર દોડાળવા બાદ રવાબીઓ પોતાના વતન કચ્છમાંથી સિધ્ધર્ષિત મેળવવા ચતન કર્યો. પણ કશું પરિણામ ન આવ્યું. મુરકેતીઓ વધતી જતી હતી. પણ સાથે સાથે એની સફળ નીવડવાની ઈચ્છા પણ દૃઢ થતી હતી. હિંદના સંસ્કૃત જ્ઞાનના સર્વેષ્ઠ જ્ઞાન કારીયા પણ એણે પોતાની સંસ્કૃત-વિદ્યાના ડેકા વગાડ્યો. અને એ વેળાએ આર્થ સમાજના કલ્પા સમા ગણાતા શ્રાદોશમાં સભા સમક્ષ પોતાના જ્ઞાનને પરિચય આપ્યો.

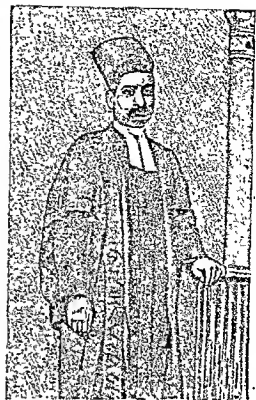
૧૮૭૮ની આખરમાં રવાબી મુંબઈ પછા આવ્યા. ગૌંદિકની પરીક્ષામાં જીડી ગયા બાદના બે વર્ષમાં એણે અરાલીત પ્રતિત કરી હતી. સંસ્કૃત વિદ્યાના પ્રખર પંડિત તરીકે ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હતી; સુધારક અને ઇંદિયુરેત, સામાન્ય જન તેમજ ધનાઢયો, સર્વ પારોથી એણે આદર સંપાદન કર્યો હતો; દૂર વરોલા ઈંગ્લેંડ અને અમેરિકામાં પણ એણે પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી.

પણ પ્રોપરાની ઉધાર બાહુ ૧ પ્રોં વિલિયમ્સે નહીં કરેલી મુદત, ૧૮૭૮નો એપ્રિલ તેા ક્યારનો ય વીની ગયા હતા. ચારે દિશામાં એણે સંદાય માટે કારે ચતન કર્યો. રવાબીઓ અને પ્રસિદ્ધિ આપતી પણ નાણાં ન જ મળ્યાં. સર્વેત્ર આદર મળ્યા, પણ શિષ્યવર્ત્તન નામ આવતાં—નાણાંની સહાયનેા ઉચ્ચારે યતાં સહુ ગોન જળવતાં; પ્રમાણપત્રોના ઢગલા થયા, પરંતુ એક પણ પાકન્ડ ન મળ્યો! આકસરે! ઇંગ્લેંડ! બમ્બતર! રવાબીઓ મદદવાલાંશા એમ રાખી નય, અવરોધો જોઈ જાઈ નય એવી નહોતી. ડુનિયાંને દુટ્ટી વગેરી આપી એતે ઘર બળી વળી. માતૃગતી પારોથી થોડા પેસા કાળના લીધા. ડૉ. ફ કુન્ડા પારોથી થોડી રકમ લીધી, અને ૧૮૭૯ના માર્ચની આખરે રવાબી, 'રૂડીગર ઈંદિયા'માં વિદ્યાવત જવા બેગડી ગયા.

પણ એપ્રિલ માસમાં ઇંગ્લેંડ પહોંચ્યાં જ એના પત્ર નીચેની ધરતી નજી પડી પડતી લાગી. પોતાના વતનથી છ હબર માર્ઈલ દૂર આવેલા કોઈ પેા પ્રમાણસની છપાહોરીને ઉઢ દેતો હોય એવો એ પત્ર હતો. 'તમારી સાથેની માદી સરની મર્યાદા ૧૮૮૧ના માર્ચ સુધીની હતી.

૧૭૮ (નવું ૧૯૪૭)

રવાબી
કૃષ્ણ
ગાસ્ત્રી

(નવી છબી)

એ મર્યાદા પૂરી થઈ એટલે એ તેા બધી વાત માંડી વાળી હતી. એટલે તમારે આવતા પહેલાં મને લખવું જોઈવું હતું' પહેલી પળે તેા રવાબીએ આભમાંથી વીળળી પડયા જેવું થયું. પણ તેમાં મે આશાની એક પાતળી કાનસરે આ હતી. પ્રોફેસરે એને 'વિષરૂપ્ત મળવા' આવવાની અશક્તિ બતાવ્યા બાદ, રવાબીએ આકસરે! કહી રીતે આવવું એની વિગતવાર માહિતી આપી હતી.

આખરે રવાબી એની સર્વે આશા અને રવખાંતા ફેલાશે પહોંચ્યા. હંમેશા મુજબ એનું કિરમત અર્થા પછુ એની મદદે આવું. શરૂઆતથી જ એને પ્રો. વિલિયમ્સ સાથે પછુ સાઈં બન્યું થોડા જ દિવસમાં એણે પ્રોફેસર પારોથી અકબાડિયાના સવા પાકન્ડના 'જોનરેરિયમ'થી નિગણુકપત્ર મેળવ્યો અને વધુમાં જ ત્રણ વર્ષની આખરે પચાસ પાકન્ડ આપવાના હતા તેને બાદે દર માસ પૂરેા થયે એક પાકન્ડ અને સાડાતેર સિલિંગ મળે એવું વચન લઈ લીધું. બધી બાબતોએ એકધારે હેખાતી હતો તેના સમયમાં એણે ઇંગ્લેંડમાં આવ્યાના ટૂંક સમયમાં જ (૨૧મી એપ્રિલ) આ બંને વસ્તુઓ સિદ્ધ કરી લીધી. ૨૫મી એપ્રિલે એમને ફાલેજના 'અન્ડર મેન્યુઅલ મેન્શર' તરીકે હાજત કરવામાં આવ્યા. અને મદદવાલાંશી રવાબી મે માસમાં તેા હબર ટ્રમ્પલની પ્રાથમિક પરીક્ષા આપી એમાં ૧૭મી મે એ કતારીયું થયા.

આમ છતાં રવાબીએ તંગીને કારણે અભ્યાસ પાછળ પડું ધ્યાન આપવું અશક્ય હતું. એને પેટિયું મળ્યું હતું; પણ બસ પેટિયું જ. અને મદદવાલાંશી રવાબીએ તેા મદદેશમાં સામાજિક ને શૈક્ષણિક સંબંધો બાંધવાને માટે પુરતા પેસાની જરૂર હતી. એટલે ૨૧મી જુલાઈએ એણે ફરી એક વાર વતન કચ્છના અધિપારીઓ તરફ લેખ્ય શિષ્યવર્ત્તન આપવા ખરજ કરી સાથેસાથે પ્રો. વિલિયમ્સ પાસે બલામજૂપત્ર લખાવ્યો. પ્રોફેસરે વિલિયમ્સને મુંબાઈના મવર્નર સર નીચે ટ્રમ્પલને એક બીબ કામસર પત્ર લખવાનો જ હતો. રવાબીઓ મદદથી પ્રોફેસરે આકસરે!માં હિંદી સસદ ને પુરતસા.

લથની પ્રવૃત્તિ ઉપાધી હતી. એના માનાત્મક સંબંધ યુવાને સુભાષના ગવર્નરને યીનવવાના હતા. એ વાત સાથે પ્રેક્ટિસે પોતાના સંઘર્ષાત્મક વાત પામ્યું નેપાળી તેને હમ્મ સંસ્થાનાને લખી એને અત્યંત આવશ્યક એવી મદદ કરવાની બહામણ હતી. એ બહામણનું દરખાસ્તીત પરિણામ આપ્યું. આમરેટ માસમાં સર રિચર્ડે લખ્યું કે પોતે હમ્મ સંસ્થાનાને થોડા બહામણ હતી છે; અને સપ્ટેમ્બરમાં તે હમ્મના દીવાને રજાગાળને લખ્યું કે તમને તપને માટે રાત્રે દર વખતે ચો પાઠનું ની શિખરવતિ એને આપવાનું કરાવ્યું છે! પછી તે રજામણને રાત્રના અધિકારીએને એવો પ્રેમ સંપાદન કર્યો કે એની શિખરવતિનું સુદત વધતી જઈ અઢ આમ આંદરફરેના પૂરા અભ્યાસકાળ રજાગાળની આર્થિક પરિસ્થિતિને એણે પૂરેપૂરી ધેડ બનાવી દીધી.

પ્રો. વિલિયમ્સ સાથેના મંત્રણ અને પ્રતિપાદને લીધે એને સંસ્કૃતમાં વિદ્યાર્થીઓ પણ મળવા માંડ્યા. દર વર્ષે વખાસ પાઠનના મહેનતાણમાં એને અંગ્રેજી વિદ્યાર્થીઓ શીખવા રાખી બધા એમના એકે રજામણને આધારિતારમાં એક કે એ વાર શ્રીકે કે લેટિન ભાષા શીખવવાનું પણ રતીકર્યું. રજામણને માટે દરે વ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરવા સિવાય અને નવા અધ્યાપક વિષયો-આદી રતીને શ્રીકે કે લેટિન -પર પ્રિય જોવાયે શિવાય બીજા ગિતા ન હતી. અને આ કામ એણે કેવા આકર્ષક ધ્યાનથી ચાર પાઠનું, તે વિષે તે પ્રો. વિલિયમ્સનું પ્રમાણપત્ર જ અજ વિગત તથા અધિકારથી બાંધી રાકે છે. ૧૮૮૩ના મેની ૧૩ મી તારીખે પ્રમાણપત્ર આપતા પ્રો. વિલિયમ્સ લખે છે: 'હું આ વાતનું પ્રમાણપત્ર આપી રાકું છું કે સંસ્કૃત સાહિત્યના સર્વ ઉત્તમ મથોનું પરિચીતન એમણે કર્યું છે અને પાશ્ચિનીનું એક બ્યાકર્યું તે, એમને નિહુદ્યે છે. તેમના દેશી દેશાદર્શિતાની પદ્ધતિ મુજબ દિંદની બાબતોનું વ્યાપરણ શીખવવામાં કૃપામણની પ્રદાનનો કરી રાકે એવો એક પણ યુરોપી કે અંગ્રેજ વિદ્વાન આજે નથી અને સંસ્કૃત ભાષાના આવા અભ્ય સૌને સાચે શ્રીકે કે લેટિનના આદર્શથી જ્ઞાનનો સમન્વય કરનાર અભ્ય કોઈ પડિતને હું બંધુતો જાણી. દિંદગાથી આદી આવનાર એ પ્રથમ સંસ્કૃત પંડિત છે. એ કયેવાવા હતા તે રજાગાળ રહેતું ગાદિના મારા સંઘર્ષક રવા છે. એ વર્ષે તેને એલિયર કેલેબના અધિકારીઓએ એમને સંસ્કૃત, મરાઠી ને ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક તરીકે નીમ્યા છે અને એ એલિયર કેલેબની બી.એની ઉપાધિ પણ મેળવી ચૂક્યા છે.'

૧૮૮૩માં આંદરફરેના રનાતકની ઉપાધિ સર્વોચ્ચ મેળવવા પહેલાં પણ રજામણને આદર થવા લાગ્યો હતો. ૧૮૮૪માં એમને 'દિંદમાં સેનતકળાની રાજઆત' એ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપવાનું સૌંધ્યે અધ્યાપકિક સોસાયટીએ નિમંત્રણ આપ્યું ને એ વ્યાખ્યાનથી મુખ્ય થઈ એમને સોસાયટીએ સભ્ય તરીકે માન્ય કર્યા.

૧૮૮૫ની પાનખર મઠમાં દિંદી વછરે રજામણને દિંદની વિદ્યાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા બલિનની પીરત્રય પરિવર્ધમાં મોકલ્યા. અહીં એમણે 'દિંદની ઇત્તવત ભાષા-સંસ્કૃત' એ વિષય પર એક નિબંધ વાંચ્યો. દિંદી વછરે આ નુવાન પડિતમાં વધુ રસ લેવા માંડ્યો અને ૧૮૮૩માં લાઈડન ખાતે બંધાનારી પીરત્રય વિદ્યાની પરિવર્ધમાં દિંદનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા એમની વરણી કરી.

૧૮૮૨માં રજામણની 'અભ્યાસ કરવાના સંસ્કૃત તરીકે વરણી' થતાં એમનું અધ્યાપન જરૂર સંતોષાયું હતું. એમની વિદ્વાનની ખ્યાતિ દરે હંડવ યુનિવર્સિટીની વિદ્વાનકંઠની સમગ્ર પહોંચી. એમણે રજામણને આમંત્રણ આપ્યું આથી કલેત્તના પાગોને રજામણને લંડનમાં અધ્યાપકક માટે અરજ કરી પણ અહીં અંચરે

નિષ્ફળતા મળી. અને આંદરફરેમાં કે હંડવમાં અપી બગા ન મળતાં રજામણને ૧૮૮૩ની આખરે દિંદ પાછા ફરવાના વિચાર કર્યો.

પાંચ વર્ષે એણે પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ અને ફેસલિયુ માન્યતા માટે દિંદના દિનારો ઓઢ્યો દત્તો. એની એણે સિદ્ધ કર્યા હતાં. એ સાદસી નુવાને. સંસ્કૃતના લગભગ બૃખગરાના કિપસો વડાવીને, આત્મસંક્રિને લીધે અવિરામ પરિશ્રમ અને અચળ આત્મશક્તિથી દુનિયાભરના પીરત્રય વિદ્વાનોમાં રજાન મેળવ્યું હતું. એક પરદેશી અને અન્યક પ્રબંધના સામાનિક રીતરિવાજથી સાવજાનનિષ્ઠ હોવા છતાં, રજામણને સોગાં નેપુદ્ય મેળવ્યું, પણ એ સાથે પોતાના રાષ્ટ્રની ગૌરવ અને આરિયની સમવત્તાને જરાકે અર્થિક આપવા ન દીધો; વિદ્વાન અધ્યાપકો અને વધારા પંડિતો, સાહિત્ય સસદો અને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિવર્ધ-સોયે રજામણની વિદ્વાતાને મુકા કરે રતીકાર કર્યો. નાહનું કોંગ્રેસ મહાવતાર બહાઈ-હંડવ અને અભિપ્રાયી સમાજવૃદ્ધિએ પણ રજામણના પાટિરુપને માન્ય રાખ્યું હતું જ્યાં જ્યાં જ્યાં રજામણને ગૌરવાનિત રજાન મેળવ્યું. દિંદમાં બન્યું એમ પરદેશમાં મળ્યું એમણે તે સંકળિતમાં એક પત્રી એક પરચિમાં વધવા માંડ્યાં. અને છલ્લીસ વર્ષની ઉંમરે તે એ આંદરફરેનું યુનિવર્સિટીના માત્ર પ્રથમ દિંદી આતક તરીકે ન નહિ પણ જનમમાં સર્વત્ર સંસ્કૃતના એક પ્રખર પંડિત તરીકે જાણવા લાગ્યા.

જન્મ

આજકાલ ગુજરાતમાં ઘણી જગ્યાએ દર્શનિગમાં જન્મ આપાય છે તેથી તેના વિષે કાંઈક બંધુકું ઉપયોગી થઈ પડશે જન્મ હલક પ્રકારની જમીનમાં ઢોર છે. મારવાડમાં વિરોધ યાય છે ગુજરાત કઠિયાવાડના બીજા ભાગમાં પણ તે ઘોડા પ્રમાણમાં યાય છે.

જન્મ, આખા, ઘડ વગેરે શુક્રાંશુક હોવાય છે. શુક્રાંશુક એકે તીલ્લે અળીદાર ફાતરવાનું એનાજ. આ ફાતરો પાંચની બતના હોય છે અને તેથી મનુષ્યની હોજરી અથવા આંતરકાં તેમને પચાવી રાકે નહિ. આજે વરતનાં ફાતરો આપાં બંધકરે હોવાથી આપણે વધોધી આખા તથા ઘડ સંપૂર્ણ આખા વધરપમાં મેળવીએ છીએ. હોજનાં ફાતરો અને આખા વધરેના ફાતરો પચ્ચે ફેર છે કંઠાળનાં ફાતરા પાછળનાં પલાળવાથી તદન પોતે પડી બંધ છે અને સપૂર્ણ પછે જ્યાં સડાય છે, તેમજ હોજરીના રંગે તેને ખેરાકમાં એકરસ કરીને તેમાં રહેલાં તત્ત્વો (સારો) સીરીમાં દાખલ કરે છે. વળી વધારામાં તે ફાતરો આડાનું કંઈ વધારીને જેટ સાફ થવામાં મદદ કરે છે. એટલે કંઠાળનાં ફાતરો આપણને માટે ઉપયોગી છે. પણ જન્મ વગેરેનાં ફાતરોમાં આપાં કોઈજ તત્ત્વો નથી. હલકાં મનુષ્યનાં આંતરકાં તે પચ્ચે તેવાં છે. માત્ર દોરની હોજરીને તે ફાતરો કાંઈ ગુક્કસન કરતાં નથી, કાશુકે તે હોજરી ધાસ ખાવા મટિ સંતોષ છે. તેથી જન્મ પણ સંપૂર્ણરિતે ફાતરો રહિત કરીને (જન્મે વજાળી સારી રિતે છડીને) સંપૂર્ણ આખા બનાવવા એમણે. અને તેમ છતાં કોઈ ફાતર રહી બંધ તે જાળી કાઢીને પછીજ જળવાં એમણે. ધણા હોમ જન્મે એમતેમ છડીને દળી નાંખે છે ને પંછી ચાળીને લોટ ચોખ્ખા બનાવે છે અને ફાતરો નુકડો પાડે છે. પણ આમાં અંધારાલેખ પ્રમાણમાં યાય છે અને તે ચાળણીમાંથી પસાર થઈને લોટની સાથે મળી જઈ પેટમાં જાય છે. આ બરીથી ધીરે ધીરે આંતરકાંને તેમજ બીજા પાચક અવયવોને સંધીર ગુક્કસન પહેંચારે છે. જન્મ પોતે ગુક્કસન કરનાર બનાવ નથી, પરંતુ આપણા માટે તે તદન નડું કોઈ માફકે આંધવામાં વાર લાગે છે.

ગુણની દૃષ્ટિએ એટલેજ છે તે જ લુપ્ત બનાવે છે, તેથી મેહવાળા માણસને માટે તે બહુ જ ઉપયોગી છે. જ્યેષ્ઠ યુગમાં છે, પરંતુ સરીરની વૃદ્ધિ કરતા નથી. તેથી ઝંડના દરદવાળાએ તે બિલકુલ ખાવા યોગ્ય જ નથી. જ્યેષ્ઠ અને ચોખા બંને શુક્રાન્ત્ર હોવા છતાં તેમના ગુણોમાં ઘણું ફેર છે. ચોખામાં પોષક તત્ત્વો ખૂબ હોવાથી તેમાંથી ખૂબ રસો રોપામાંથી સરીરને વધારે છે અને ઝાડાનું પ્રમાણ ઘટાડે છે, જ્યારે જ્યેષ્ઠમાં ઓછામાં ઓછા રસ ચુસતા હોવાથી તે ઝાડાનું પ્રમાણ વધારે છે. ચોખા બિહારના તત્ત્વોથી ભરપૂર છે, જ્યેષ્ઠ ખૂબ હુબા છે. આ રીતે જોતાં જ્યેષ્ઠ અને ચોખાની મિશ્ર બનાવટ આપણને જાણી માફક આવે.

જ્યેષ્ઠ સાથે તેલ અથવા ધી પૂરતા પ્રમાણમાં વાપરવું એક બે. ડુંગળી વાપરવાથી જ્યેષ્ઠ ઝંડ કરી શકે નહિ; તેમજ લસણ, અદુરિગળ વગેરેને પ્રમાણસર કંપવાને કરવાથી જ્યેષ્ઠ આંતરડાં કે પર કોઈ ભતની ખરાબ અસર કરી શકે નહિ. દર્દી પછુ બહુ જ ઉપયોગી થાય. જ્યેષ્ઠો તેવાંર લોટ નુકસાનકારક છે, કારણ કે લોટ બનાવતાં પહેલાં જ્યેષ્ઠ સંપૂર્ણપણે ફેરવતાં રહિત કરવામાં આવ્યાં હશે કે નહિ એ વિચારવા જેવી બાબત છે. અણુ તથા બીજાં હોળાના આદિ વેચાય તેમાં આનું કોઈ નુકસાન થવા સંભવ નથી, પણ જ્યેષ્ઠ અથવા ઘઉં જેવા શુદ્ધાન્ત્રનો લોટ કોઈપણ જગ્યાએ વેચવાનું બંધ થાય તે જરૂરી છે. સરકાર તરફથી પૂરતો બેરોબ્જેન્ટ ન થાય ત્યાં સુધી કોઈપણ બનાવને પેશમાં નાખતાં પહેલાં તેને સંપૂર્ણપણે આપણી હોલનીને લાયક કોઈપણ બોરો બનાવવું એ આપણી ફરજ છે. બળદે આદિ આપણે કોઈપણ બોરો ન વાપરવો એક બે. એના કરતાં ઘલકામાં હલકા પ્રકારનું બનાવ ખાનું એ બહેતર છે.

(ગુજરાત સંગ્રાહ)

પરંતુ ઇન્ડોન

ઇન્ડોન બહાવેશ્વરનાથી રાષ્ટ્ર ગણાય છે. એક સ્વતંત્ર સાર્વભૌમ રાષ્ટ્ર તરીકે લોકો તેના તરફ આકર્ષીત થાય છે. પણ તે ખુદખર સ્વતંત્ર છે કે કેમ તે ચંકાતરફ છે. ક્રાંતિ રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ સ્વતંત્રતા એકાદમતો દેશ 'સંપૂર્ણરીતે' સ્વતંત્ર ન કહી શકાય. કોઇપણ દેશ સંપૂર્ણરીતે સ્વતંત્ર તે ત્યારે જ ગણાય છે જ્યારે તે પોતાની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો—અન્ન, વસ્ત્ર ને રહેવા ધર-માટે બીજા દેશ પર આધાર રાખતો ન હોય. આ ક્ષેત્રોએ ઇન્ડોનને ચકાવી જોતાં શું જણાયું ?

પહેલી ક્ષેત્રોની બનાવની. ઇન્ડોનના બધા લોકોને ખાર માસ પહેલાં જ એટલું બનાવ ઇન્ડોન પેદા કરી શક્ય નથી. એની બજારમાં તે આતિ જલ્દી માણસોને પહેલાં જ એટલું જ બનાવ કેલ્પન થાય છે. એટલે પહેલી અગતી જ બાબતમાં તેને બીજા દેશો કેપર આધાર રાખવો પડે છે. અમેરિકા અને કેનેડામાંથી દૂધ તથા દૂધની બનાવટોમાંથી માંસ લાવે, ડેન્માર્કને દોલતમાંથી દૂધ તથા દૂધની બનાવટો લાવે ને આફ્રિકા તથા કેનેડામાંથી ફળો લાવે ત્યારે તેના લોકો એ ટુંક વેટપૂરતો બોરાક પામી શકે. એ તે દેશો આ બધી વસ્તુઓ રોકાવવાની ના પાડે તે ઇન્ડોન બેળે ગરેલા સિંચાણ બીજા રસ્તો નથી. વગરે અમેરિકામાં હડતાલો, પરી કરી ત્યારે ઘઉં આવવાના બંધ થવાથી તરત જ ઇન્ડોનને પોતાના એક રેશનમાં ઘટાડો કરવો પડ્યો હતો. આ છે ઇન્ડોનની આત્મચાલી બાબતમાં પરંતરતા.

બીજી ક્ષેત્રોની પસની. ઇન્ડોનમાં ઘણું કાપડ કેલ્પન થાય છે તે પરથી ઘણાને એમ લાગે કે આ બાબતમાં તે ઇન્ડોન સ્વતંત્ર હશે. પણ ના. કાપડ કેલ્પનને જરૂરી એવા કાચો માલ ઇન્ડોનમાં ક્યાં પાકે છે ? હિંદુસ્તાન અને દક્ષિણમાંથી તે કપાસ લાવે અને ન્યૂઝીલેન્ડ

તથા ઑસ્ટ્રેલિયામાંથી બીન લાવે તે જ તેના માંચેડારી તથા બીજા ગિલ્લે આવી શકે અને પોતાના દેશના લોકોને તે ઓલોડી શકે.

ધરોની બાબતમાં પણ એવું જ છે. એ તે રશિયા પાસેથી લાવે અને બેલ્ગિયમમાંથી ઈટા લાવે તે જ તે ધરો બાંધી શકે. હાલમાં જ તેણે રશિયા સાથે લાકડાની બાબતમાં કરારો કર્યા છે.

એટલું જ નહિ પણ પોતાના દેશની મોટાં તથા બીજાં કારખાનાંઓ માટે એટલું પેટ્રોલ પણ ફોરન અને બ્રહ્મદેશમાંથી તેને લાવવું પડે છે તેમાં ઘણાંખરાં કારખાનાંને જરૂરી કાચો માલ પછુ પરદેશોમાંથી જ આવે છે. એ આ બધો કાચો માલ આવતો બંધ થઈ જાય તો ઇન્ડોનના મોટા ભાગનાં કારખાનાં બંધ થઈ જાય.

આમ, પોતાની પ્રાથમિક ગરજો માટે બીજા દેશો પર આધાર રાખી ઇન્ડોન ખરી રીતે પરંતર જ નથી શું ?

ઇન્ડોનમાં માત્ર બે વસ્તુઓ ભરપૂર છે: કોલસો અને લોહ. આ બે ઇન્ડોનની ધોરી નસો છે. ઇન્ડોન કોલસા કેપર જ છવે છે એમ કહેવાય છે, કારણ પોતાના દેશનાં કારખાનાંઓને કોલસો પૂરો પાડવા ઉપરાંત તે બીજા દેશોને કોલસો આપીને પોતાને આવશ્યક બાદ વસ્તુઓ ખરીદે છે, પરંતુ યુદ્ધ પછી તેની કોલસાની પેદાશ પણ ઘટી ગઈ છે. યુદ્ધ પૂર્વે ઇન્ડોન પ કોલડન કોલસો બીજા દેશોમાં મોકલેલો, પણ ગઈસાત માત્ર ૫૦ લાખ ટન કોલસો જ તે પરદેશ મોકલી શક્ય. અને તેના પરિણામે લોકોને માથપણ, ઈંડાં, માંસ તથા ફળફળાદિ એકા પ્રમાણમાં મળ્યાં.

ઇન્ડોનના વૈવિધ્યના મુલ્યલેખ ક્યારેયો લખાય ચૂક્યાં છે. અત્યાર સુધી ઇન્ડોન પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યમાંથી આવશ્યક વસ્તુઓ લેવી લાવવું; અત્યાર સુધી ઇન્ડોનની ગરજ પહેલાં જવાતી. પણ હવે સમય બદલાઈ ગયો છે. તેના સામ્રાજ્યનો મોઢક હવે જામીનદોરડાં થવા માંડયા છે. તેથી હવે ઇન્ડોનનું શું થશે એ ચિંતા ત્યાંના નેતાઓને કરી બાવા લાગી છે.

પણ આફ્રોની ગમરાહ બંધ તે તે ઇન્ડોન સાનું ? આજ સુધી ઇન્ડોન કેપર ઘણી બચેકર આફ્રો આપી છે, પણ તે બેબીનો તેણે સંજ્ઞાઓ સાબીત કર્યો છે અને તેના પર વિજય મેળવ્યો છે. આ તે શાના જોરે કરી શકે છે ? ત્યાંની પ્રતંભમાં એ જે લાકાત છે તે તેમનામાં રહેલા કેટલાક આફ્રીકીય ગુણોને આભારી છે. રવાબિમાન, ચિરત, રશને ખાતર ગમે તે ભોગ આપવાની તેમની તત્પરતા, અને સંકટોથી હરી ન જતાં કીધેલું કામ પૂરું કરવાની તેમની ચીવર, આ ગુણોને કારણે જ એકેન પ્રલ મોડીમોડી આપત્તિમાંથી છટી શકી છે. અને જ્યેષ્ઠ સુધી આ ગુણો તે પ્રતંભમાં મોત્તર છે ત્યાંસુધી તેને કયાનો બંધ નથી. (સંક્ષિપ્ત)

હિંદની બનિજ-તપાસ

અમારો આપણા દેશના 'બેરતર સરેખાત' વિષે થોડી અપભ્રંશની બાબતો આપણે બળી થયા. એ વિષયમાં રસ હોય નેને માટે હજુ વધુ ઉપયોગી બાબતો બહાર પડતી જ રહે છે. જેમાંથી થોડી તારવણી અને આપી છે તેમજ હવે પછી આપતા રહીશું.

બેરતર-સરેખાતનાં બધાં કામકામ (જોદકામ, ખાણકામ, તથા બુક્કેશીપનકાર્યોની સંજ્ઞાત માટે મુજબત અગત્યનું કાર્ય નક્કા-લેખન ગણાય છે; એટલે પહેલું કામ એ હાથમાં લેવાય છે. આને હિંદના માત્ર ૧૮ ટકા જેટલા વિસ્તારનાં તે ઇન્ડોન સ્વતંત્ર અને કોલસા-કેલ્પન કરવામાં આવ્યું છે.) (અંતરમાં) એ પ્રમાણ એક માથે છે હવેનું છે. ૧૯૨૫-૨૬માં ત્રીજા અને ચોથા બેનનાં કોલસા-કેલ્પનોના નક્કાઓનું પુનરાલેખન કરવામાં આવ્યું હતું. મંચ

દેહમાં કોલસા-કેન્સર તથા બિહારમાં અજરખના પટની વિસ્તાર માટેના નકશાઓ અલગથી તૈયાર કરાઈ રહ્યા છે તે સમય જતાં ઉપરની બુધિશાળી ધોરણે નીચેના વિસ્તારોની સમીક્ષાવાળાં આવશે: ઉત્તર-પશ્ચિમ હિમાલય (ખાસ કરીને દક્ષિણ-પશ્ચિમ કારગીર અને પંજાબના હંજારા તેમજ શયખર્પીડી જિલ્લાઓ તથા સોલોલા-ગંડવાસ-આલેમોરા વચ્ચેના વિસ્તાર), અસામમાંના સીક્રીમ-દાઈલિંગને જિલ્લાવન વિસ્તાર, ચિત્તારોમાંના પહાડી હારમાથા, સંબલપુર જિલ્લાના આઈંગ્લેન ખંડો, ગાંધી નદીની ખીણમાંના કુદાપાલ ખંડો, આરિસામાંના વિસ્તારો, વર્ધા ખીણનાં કોલસા-કેન્સરો સહિત મધ્ય પ્રાન્તમાંના વિસ્તારો, તથા મદ્રાસ છંજાકે, સુંબર્ઈ, સિંધ અને બહુચિત્તાનમાંના કેટલાક પસાર કરેલા વિસ્તારો.

જો ખનિજોની તપાસ કરવાની છે તેમાં, લોખંડ અને ચોલાદના હથોળ માટે જરૂરી ખનિજો ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવશે. કોલસા માટે હિંદનાં લગભગ બધાં જ ક્ષેત્ર રચયોત્ત સમીક્ષણ કરવામાં આવશે. ગાંધી પ્રાન્તમાં જોઈએ તેમની માટે પણ વિશેષ ધ્યાન વિચારવાર માહિતી મેળવવામાં આવી છે. પહેલાં કરતા વધારે ઓછી વધતી મેન્ગેસાઈટના યોગે પશુ નિરીક્ષણ કરવામાં આવશે. બિહારમાં રાંચી અને પાલામાં જિલ્લામાં આવેલા ઓક્સાઈટ યોગે પદ્ધતિયુક્ત નિરીક્ષણ શરૂ થઈ ગયું છે.

મદ્રાસ અને બિહારમાં માટીમાંના કાચા માલની તપાસ સંબંધી જે ક્ષેત્રકાય શરૂ થઈ ચૂક્યું છે તેને ગંભીર અને બિહારમાં વિસ્તારવામાં આવશે. રાજપૂતાનામાં પેન્થેરાઈટ ખનિજ, અજરખ, ફેરિસ, ટેન્ટેરાઈટ, ફેલ્સપાર, ફોસ્ફેટ અને કાંચ સુરેનિયમનાં ખારક ખનિજોની ઓછી વધતી પરીક્ષા કરવામાં આવે છે તથા બિહારમાંની અજરખ પટની યુનિ: સમીક્ષા કરવામાં આવે છે.

હિંદના કિનારા પરની રેતીમાં કેટલોક કેટલાં બારે ખનિજો જે-કે-જેવામાં આવે છે, અને તેમાં થોરિયમ-ખારક ખનિજો ઉપરાંત ઇસ્કેનાઈટ, ઓરકોન, રાઈફાઈટ અને સિલિમેનાઈટનો સમાવેશ થાય છે. સરખાવે રેતીની ઓરિસ્સામાં અને મદ્રાસના કેટલાક ભાગોમાં, કનારા પરની રેતીની પરીક્ષા કરવામાં આવી છે. અણુસંજ્ઞાના ક-પ્રાધાનમાં થોરિયમનું મહત્વ જેવાં જિવરતાદરજનનાં બોનોક્ષાઈટ ધારક રેતી બધાં પાર વિનયક અને રાજકારણીય ગહરૂર ધારણ કરશે.

આ બહુલકી થોર્નામાં અનુસાર દેશમાં ઘણાં ક્ષેત્રોમાં પુરતા ભાંધવાની નવાંઓ સંબંધમાં તપાસ થઈ રહી છે. ભૂતરજોતિક વિજ્ઞાન વિભાગે 'દામોદર પ્રવાહ અંકુસ થોર્ના' સંબંધમાં પુરતાના પાયાને લગત, નદી મારફત તબક્કા થોર્ના રેતીને લગત અને પાટ ઉપપ્રદાની કમળે ખનિજ સામગ્રીને લગત સંબંધાન શરૂ કર્યું છે. તેજ અથવા ખીજ કોઈ સામગ્રીને લગતા યોગ તદ્દિયુક્ત સંશોધનને ગાંધી દેશની વાર્તાલિક ખીલવળી સાથે સંજોગોમાં આવ્યા કોઈક હેતુઓ માટે જ એ વિભાગે હવે પછીનાં કેટલાંક વર્ષો દરમિયાન કામ કરવું પડશે. આજ પ્રમાણે એક વેધ-વિભાગ (ટ્રિલિંગ સેક્ટર) તૈયાર કરવામાં આવે છે. અને અડકવિજ્ઞાનવિભાગ, પ્રાચીન પ્રાણીઓના અવશેષોને લગતો વિભાગ અને રાસાયણિક વિભાગ, એ ત્રણેમાં જોઈએ કામગીરી આપવાનું હોય તેનો પણ વિચાર થશે.

વળી આ થોર્ના અનુસાર એક 'ખનિજ માહિતી સંસ્થા' પણ રચવાશે જે 'ખનિજ રિસર્ચ બ્યુરો' દ્વારા ખનિજ, બજારબે, કાચુ લોખંડ અને લોહગિર્મિત ખનિજો, લઘુકાં ધાતુના ખનિજો, કિમ્બી ધાતુઓ, રત્નો, રાસાયણિક હથોળાઓનાં ખનિજો વિષેની સાચી ખીનાઓ અને સાચી માહિતી અ-પારિશ્રમિક સંબંધોમાં

પ્રસારશે. એ ઉપરાંત કાચા ખનિજોના ઉપયોગ અને વિધાન વિષે અધિક મહત્વ સહાય આપશે અને હથોળ માટે ખનિજોની પ્રાપ્તિ કેટલા જગ્યામાં થઈ શકે તે વિષે અને કલોશ માટે ખનિજોની થો-અતા વિષે આધારભૂત માહિતી આપશે. એ ઉપરાંત બ્યુરો તરફથી 'ઇન્ડિયન મિનરલ્સ' નામનું એક ત્રિમાસિક બહાર પાડવામાં આવશે અને તેમાં અગત્યની ઘણી માહિતી આપવામાં આવશે.

૧૯૪૬ના વરસ દરમિયાન આઈ ગાંધીના ભૂતરજોતિકોએ મેલ્ટેનું યુનિઓમાં તાલીમ લેવા માટે ઓરેટોલિયા કેન્દ્રમાંમાં આવ્યા હતા. દક્ષિણ આફ્રીકાની યુ-થોરતર થોર્ના અનુસાર દર વર્ષે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને ભૂતરજોતિક, ખાણકામ, ભૂતર-ઔતિક વિજ્ઞાન, ધાતુસંશોધનવિદ્યા અને એ વિષયો સાથે સંબંધ ધરાવતા ખીલ વિષયોના ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે શિષ્યકૃતિઓ આપવામાં આવે છે. ધાતુ ઉત્પાદક ખાણમાં પ્રવેશ તાલીમ માટે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યકૃતિઓ આપવાને સરકારે નિર્ણય કર્યો છે. વાર્તાલિક ભૂરચિત્રો માટે થોર્ના લાયકાતવાળા માણસોને ફક્ત વખત માટે પરદેશી ભાષાવાળા માટે પણ પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

પારદર્શક અરીસો

હાલમાં પારદર્શક અરીસાની એક શોધ થઈ છે. આ અરીસામાં દુરના પદાર્થોની એક પ્રતિમા દેખાય છે; પણ આ અરીસામાં એ ખામી નથી. વળી આ અરીસાની એક ધાતુ તમે બિના રહીને અરીસામાં જુઓ તો તમને તમારું દેખતું પ્રતિબિંબ દેખાશે પણ ખીજ બાજુ બિના રહીને તેમાં જુઓ તો તમે અરીસાની આપવા નજર કરી શકો અને તેની પેઠી બાજુએ થાસની ફરકે ફરકે દીઠ ચાલે જોઈ શકો છો આંતરે આંતરે એ છે કે આ અરીસામાં એક બાજુ પર કોમ્પોઝિટ ધાતુના અણુઓ (molecules) ને, પાતળો દોળ ચલાવેલો દોળ છે, ન્યારે ખીજ બાજુ સારો કાચ દોળ છે. આવી ચરતરિક રચનાને લીધે આ અરીસાને 'હાર્ડિયટલ', આઈસો તથા પેરોનિઆરબમાં લગાડવામાં ખૂબ ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે. કેમકે બહારથી આવનાર માણસ બાજુના અન્ય આવીને બિના રહે તો તે અંદર જુએ છે; ન્યારે અંદર બેઠેલા માણસ બાજુના કપાડાં પહેલાં બહારથી આવનાર માણસ કોણે કે બાજુની રહે છે અને તેને અંદર આવવા દેવા કે નહિ તેનો નિર્ણય કરી શકે છે.

અસાધ્યોધક ચંચ

સમાજમાં યુનાનો તો થતા જ દોષ છે. કેટલાક યુનેગારો પકડાય છે; કેટલાક નથી પણ પકડાયતા. જે પકડાય છે તે પણ ધમી હાથ જોડી સાફી આપવાને લીધે દુર્ગી ન્ય છે. આવે તોટ સા-ક્ષીદારને પકડી પાડવાનું કામ અત્યાર મુશી ધણું મુશ્કેલ થતું પણ હવે લોનાનોડો કિલર નામના માણસે એક એવું ચંચ શોધી કાઢ્યું છે કે જેની સહાયતાથી જુદું ગોઠવેલા સાક્ષીદાર (કે મોટા પાન માણસ) તરત પકડાય ન્ય છે. માણસ જુદું બેઠવાની કળામાં મોટું તેડેલા દોરિશાહર દોષ તો પણ ઉઠવાની સોગંદ પર ન્યાયાધીશ આજુબજુ પેશવતો તેનું મન થોડેકેક તો અરવરેશ થાય છે જ. આ અરવરેશના મનમાં મોં પર લલેજ દેખાય, પણ તેના લોહીના દબાણ પર, આરોગ્યકેસ પર તથા પ્રસ્વેદક્રમી પર થોડી અસર કરે છે જ. કિલરના 'વૅલિમ્પા' (એ ચંચનું નામ)ની સહાયતાથી એ અસરની તરત ખબર પડે છે.

એ ચંચમાં લોહીનું દબાણ માપનાર, આરોગ્યકેસની અતિ માપનાર તથા શરીરની વિષુદ્ધ માપનાર એમ ત્રણ વેગોનો સમાવેશ થાય છે. પહેલું ચંચ તેના બાહ્યને બાંધવામાં આવે છે. ખીજું તેની

મતીએ વૉટાજવામાં આવે છે અને ત્રીજી તેના કાંઠા પર બાંધવામાં આવે છે. ત્રીજી ચૂંક, ભયને લીધે પરસેવો છૂટવાથી આગક્રીની વિષ્ટતામાં બે ફરક થાય છે તેની પાછળ નોંધ રાખે છે. આ ત્રણેય વચ્ચે નિશાની બતાવતો કાંટો બંદોબસ્ત સરખ રહે તો સારી સાચું બોલે છે એમ સાબિત થાય છે પણ એ કાંટો આગીજનથી નિશાનીએ બતાવે તો તે જુદું બોલે છે એમ સાબિત થાય છે.

અમેરિકામાં ૬૦ હજાર ફોલ્દારી ફેરોમાં આ ચૂંકની સહાય લેવામાં આવી હતી, અને તેમાં એમ જણાયું છે જુદું બોલવામાં અત્યંત કુશળ હોકાની કથા પણ આ ચૂંક આગળ લોકો પડે છે. ખોટું બોલનાર પુરુષ હોય તો તે તરત પકડાઈ જાય છે. સ્ત્રી પણ થોડા વખત ટકકે ઝીલે છે; પણ આખરે તે પકડાઈ જાય છે. (ફોરેસ્ટર)

વિદ્યામિન વિષે

લેખક
નવરસલાલ શાહ

[૫] વિદ્યામિન 'ડી'

મનુષ્યના સારીરિક વિકાસ અને હાડકાંના મજબૂત બંધારણ માટે આ વિદ્યામિન અતિ આવશ્યક છે અને સારી રીતમાં ઉલ્લેખ તથા કોરેક્ટરમાં પ્રમાણ ટકાવી રાખવા માટે તે ધણુ જરૂરી છે. તે બેઠવા પ્રમાણમાં ન રાખે તો બાળકને રિકેટ (ricket) નામનો, અને મોટાં માણસોમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને ઓસ્ટીમાયોસેટિયા (osteomalacia) નામનો રોગ થાય છે. આ બંને રોગો વિદ્યામિન 'ડી'ના અંશવાથી હાડકાંમાં ઉલ્લેખગત પ્રમાણ થકી જવાથી થાય છે.

કુદરતે આ વિદ્યામિન મુજબ કરતે જુદાજુદા પદાર્થોમાં તેવાર કરી રાખ્યું છે. લીલાં શાકભાજી, ધમેરાં, માનર, માછલીનું તેલ, ઘઉં, દૂધ, માણસ તથા ઘઉં અને મકાઈના તે હોય છે. પણ આ બધાંમાં માછલીના તેલ તથા સૂર્યના તાપમાન તથા વાસ અતી માલોના દૂધમાં તે ધણુ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. વળી આ વિદ્યામિન આંખમાં સહેલાઈથી ને મસ્ત મગે એવી અદ્ભુત બબરવા કુદરતે કરી રાખી છે. આંખમાં સૂર્યના પાર સૂર્યની કિરણો સીધાં પડવા કદાચ તો સારી રીતમાં વિદ્યામિન 'ડી' મોની મેળે સારા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સવારમાં નિયમિતરિતે સૂર્યસ્નાન કરનારને આ વિદ્યામિન પૂરતા પ્રમાણમાં મેળે છે. અંધારા ધરમાં રહેતાં ઠાકરાં તથા પડેલા પાણી સ્ત્રીઓને ઉપર જણાવેલા રોગો થાય છે તેનું કારણ તેમાં સૂર્યના પ્રકાશથી વંચિત રહે છે તે જ છે.

લેખક એવ નેશનના કમિશને જાહેર કર્યા મુજબ નાનાં બાળકોને રોગ આ વિદ્યામિનના ૪૦૦થી ૫૦૦ આંતરરાષ્ટ્રીય યુનિટની અને મોટાં બાળકોને ૭૦૦ યુનિટની જરૂર છે. જ્યારે વરેયા તથા રતનમાં દૂધ બરાબરે સમયે સ્ત્રીઓને તેની ધણી જરૂર રહે છે. આ વિદ્યામિન ઓ-ઝાઈમ ફોસ્ફેટ્સને હાડકાંમાં રાખી રાકેટ હોવાથી તે ઉલ્લેખ કરેલું પ્રમાણ વધારે છે જેથી અધિક ચઢતર ધણુ લેવા પ્રકારનું થાય છે. વળી તે લોહીને કોષસમૂહમાં ઉલ્લેખ અને ફોસ્ફેટ્સનું સામાન્ય પ્રમાણ જળથી રાખવામાં મદદ કરે છે. દાંત મજબૂત અને સારા રહે તે માટે પણ આ વિદ્યામિન પૂરતા પ્રમાણમાં લેવું આવશ્યક છે.

મારેતર જાણવાથી સીધવતા હતા : 'એક જ નવતરી વેરેટ હોય ત્યારે જ બાળકની પડ રહે. સાર નાસ્તીમાંથી તજુ ભંગેજી નાદ ન કરી રાકાય; છ બકરાંમાંથી પાંચ થોડા લઈ ન રાકાય' એકે કુસ બોલ્યો. 'પણ સાહેબ, મારા બાપા તો બે સોશોમાંથી વીસ મેરે દૂધ કાઢી રાકે છે'

- તા. ૩ છેલ્લી પેથા બાજુસર્વ અંગ્રેજોને શરણ જતાં મરાઠી સંતાનો અંત, ૧૮૧૮.
- તા. ૪ હુલોના હુમલાઓને પાછા વાળનાર અને હિંદના સર્વોચ્ચ સાંસ્કૃતિક વિકાસકાળના રાજવી મહારાજ વધેયધોનો જન્મ, ૧૪૦.
- તા. ૬ માંથી છઠ્ઠી હપારેડી ચંપારણ્યની લડતનો અંત, ૧૮૧૭
- તા. ૬ લોકસાહીને મંજૂર કરતા મેંઝાં મારા પર રાજ બેનને સહી કરવાની અંજેશ પ્રબળે ફેરજ પાડી, ૧૨૧૫.
- તા. ૧૦ પંજાબ-કેસરી મહારાણા ચમુદત્તસિંહનું મૃત્યુ, ૧૮૩૬.
- તા. ૧૧ અમેરિકાએ પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય અંધારણ વહનું, ૧૭૮૧.
- તા. ૧૧ જોને લીધે અમદાવાદમાં જુમા મસ્જિદ તથા બીજી ભવ્ય ઈમારતોના બિનારા તૂટી પડવા ને બચકર ધરતીકંપ, ૧૮૧૬.
- તા. ૧૮ ભારતની સ્વાતંત્ર્ય-સોદાગિની મહારાણી લક્ષ્મીબાઈનું ૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં હાલતા હાલતાં બીરે મૃત્યુ, ૧૮૫૮.
- તા. ૨૧ વેપારી સીધી લાંબાના લોખા દિવસ.
- તા. ૨૪ માર્ચ ૧૧ હિંદના યુગમાં કોન્સ ક્રિટિકરને રાજકો મૃત્યુ, ૧૮૪૦.
- તા. ૨૬ વિકાસવાદના સ્વાતંત્ર્ય દોષક હરકેલેનું મૃત્યુ, ૧૮૬૫.

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ
બંદિમયન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય

'વંદેમાતરમ'ના રાષ્ટ્રગીત દ્વારા પ્રત્યેક હિંદીના હૃદયમાં અવિચલ રથાન પ્રાપ્ત કરેલા તથા આધુનિક બંગાળી સાધના આદ્ય નિર્માતા ને પ્રવર્તક શ્રી બંદિમયન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયનો જન્મ ૧૮૩૮ની ૧૭મી જુનના રોજ કર્તા નજીક કાલાકાંડામાં થયેલ છે.

તેમના પિતા ચાંદવચન્દ્રે રૂપરુડી લોકે જન્મ લીધો. નાનપણથી જ કુશળ ભૂતિશાળી બંદિમે વીસ વર્ષની વયે જી.એ.ની પરીક્ષા પહેલા વર્ષમાં પસાર કરી અને પોતાના પ્રતિભાજાળે રૂપરુડી મેન્ટ્રી નિભાવા. મોટી હાસિયાન જ તેમણે લેખન મરે કરેલું. ૧૮૫૫થી ૮૭ એ તેમના સાહિત્ય નિર્માણનો ખંડો કાળ. ૧૮૭૪માં તેમણે 'બંગ-દર્શન' નામનું આસિક રાકે ક્યું એ કાળે બંગાળનો સુરિશક્તિ વર્ગ બંગાળી ભાષામાં લખેલું તુજ સમગ્રતા અને મોહવા-લખવામાં અંગ્રેજી ભાષાએ આદરનું રથાન જગાવેલું હવે તે કાળે પોતાનું જોડ લખણ બંગાળી ભાષામાં જ કરીને તથા પોતાની નેવસ્તી દ્વારા બંગાળી ભાષાનું ચઢતર કરીને તેમણે તેને માનુષ્ય રથાન પ્રાપ્ત કરાવી આપેલું.

સાહિત્યની પ્રત્યેક શાખામાં પોતાની શ્રિફલરેત કલમ ચલાવીને બંગાળી સાહિત્યમાં તેમણે આમુલ્ય કાળે આપેલ છે. પૈલ ને આંતરરાષ્ટ્રીય જ્ઞાતિ પામ્યાં તેમની નવલકથાઓ, તેમની પુસ્તકો અલગ-અલગ કથાઓની 'કથાકુંડલા' અને 'કૃષ્ણકાંત'ની વીડી, તેમના પદાદા ઉપર પણ વતરી વૃદ્ધા છે. પણ તેમની સર્વવિશિષ્ટ નવલકથા 'હિંદુ સંસ્કૃતિ'માંથી નવલકથા અલગ-અલગ તથા રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિની જ્ઞાતિ દેશમાં જાણવાથી નીતરતી 'આનંદમઝ'. આ કથામાં 'મૃત્યુ' અને 'મૃત્યુ' 'વંદેમાતરમ' ગીત આને રાષ્ટ્રગીતનું માન પાડ્યું છે. બંગાળના આ આદ્ય સાહિત્યકારનું ૧૮૭૪માં મૃત્યુ થયું બંગાળી જ્ઞાતિની તેમણે પ્રતિમા કરેલી અમર મૃત્યુની કદર તરીકે કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલયમાં તેમની પ્રતિમા બેસી કરવામાં આવી છે.

[રેતબુગિતો આગ્રેશનાનો સામન-
પહેલા પ્રવેશમાં તે પડદો પડ્યા
છે તેની આગળ જ. વિદુષક
એક ખુલ્લી દોડતો પ્રવેશે છે.]

વિદુષક : (અનુક્રુપ) અરેરે ભાષે રે ભાષે : આગ્રેશ વાધ ભયાનક!
સ્વપ્નના સાંજળું નાદ અગ્રેશના સિદ્ધ દિસક,
પોદક ન ઠીકો ઠીકો, મોંસાદાર મળે નહીં.
અરેરે પેટની પીડા કહેવી કેને જઈ કચઢી ?

[કંઈક રહીને]

(ઈન્દ્રવજ્ર) રાજ્યા મહી શન્ય, વને ન પાણી,
રેતી બૂંડી મેં તુપની પ્રમાણી,
એણે દીડી તાપસકન્યકાને,
પાછા જ્યા એ નગરે ન ગાને.

[ત્રી થેલી વારે]

(અનુક્રુપ) નેખાયાં પ્રેમનાં મળ, રાત્ર આશ્રમ સંચર્યા,
જાગ્યું ત્યાં પ્રેમનું ખીજ, ધમં ને કરં એસર્યા.
કેક છે દાગમાં ફાળું આને એ જ કલપણે,
અનંત અંક ઢોંગ, એથી તે વળી દે વલે.

[રાત્ર દુષ્યંત પ્રવેશે છે.]

દુષ્યંત : રાત્રી સંગરે આગે, વિત્ત યંચણ પાછળ,
વિદુષક : ફયા આવી રહી પાછી; અહો શું પ્રેમનું બળ !

દુષ્યંત : (ઈન્દ્રવજ્ર) વંધી રાક્યાં હું મુગ્ધ ન બદલે,
વિદુષક : વીંધાઈ આજા તુપ નેનખાણે.

દુષ્યંત : કપી દુષે છે મગ, માત્ર દીઘાં,
પાછો નથી છે નયનો રસીલા,
વિદુષક : આ નેત્રથી નિત્ય જ આપ ભાળ્યા !
દુષ્યંત : સર્વોં ભયં કોભર મૂર્ખ આજ્યા !

તે ના દીડી મુગ્ધ રાગુતલાને,
સો-દયનું એ ફળ મુગ્ધ નલે.

વિદુષક : (અનુક્રુપ) ખબડીથી કડગો ભાવ, મળે તો પછી આગવી,
દુષ્યંત : રતના કેરી હતી કોરી, પરીક્ષા મૂર્ખને ખરી ?

[જરા વિચારમાં સૂંચી]

(શિખરિણી) નખ ચિત્રે બલે પ્રથમ ચીતરી પ્રાણ પુરિયા,
દોરો સી-એતી સકળ અર્થિયા સાચ રિચિયા.
દરો પુચ્ચો પૂરો, પ્રલય છડેરે શુદ્ધ ભરિચો,
યરો એના બોખા વિધિ નિરગિયેર કોઈ રસિચો.

વિદુષક : (ઈન્દ્રવજ્ર) જોગી જગ્યાએ લઈ જાય બેઢેલાં,
એને કાગરો પુકારા બેઢેલાં.

દુષ્યંત : (અનુક્રુપ) નહીં મુંચાયકું પુષ્પ, ન વીંધું રતન નૂતન,
કઈ વાળી થઈ અનુ, કહું હું વપવનું !

વિદુષક : (ઈન્દ્રવજ્ર) કેરો હતો આપ શું દંડિશામ ?
એને તમે લીધ કદં તામ ?

દુષ્યંત : (અનુક્રુપ) દાગીલી મીઠી અંખ, ખીખી, ને આપવી લીધી;
વિદુષક : આપશું માનના જાએ, બેસે આવી નખી રસીધી ?

દુષ્યંત : (ઈન્દ્રવજ્ર) દર્માંકરે ના ચરણે પધાર્યાં,
તાવી થઈ ના ડગલોં ભરાયાં.

હોલું બરણું તરુ વચ તે વે,
મારી બળી એ ગિંધ દીર્ઘ જુલે.

વિદુષક : (પ્રશ્ન) તપોધન તળું તમે કેવળનો કહો રાત્રી !
દુષ્યંત : કિયા ગિંધ થઈ કદો મધુરદશના બાળની ?

વિદુષક : (અનુક્રુપ) માગો ધાન્ય તણે ભામ, રાત્રને વળી મારવ;
તાપરો આપતા નિત્યે કહાં આમે તપોધન.

[અપિક્રમારે પ્રવેશે છે]

અપિક્રમારે : (કપાં) અમે છીએ આશ્રમના કુમારો,
કૃપા કરી એ ભૂમિને કુમારો;
નિરોધે ત્યાં તાપસ છે વસતા,
બેઠેલા હણેરો રાક્ષસ વિખનંગા.
તોયે પધાર્યાં મુનિ કવન તાત,
આવી કરો આશ્રમને સનાથ.

આશું ન તો પોરવધરો લાગે,
તે ભાવનું તે કહું વેદરાજ.
લે ચાલ વંદે રાત્રનધન્ય મારો,
ના ભાવરે ! રાક્ષસ છવ ખારો.

[ત્યાં પ્રતિદારી પ્રવેશે છે]

પ્રતિદારી : રાત્રને ! દુષ્યંત મહાકાવલ !
દુષ્યંત : ભાભા નડું નિમ્ન શું એપાલ ?

પ્રતિદારી : એ ફત રોડપાન અંદેરો આજ્યા,
કેરો રેવી થઈ કેક લાંબા,
દુષ્યંત : આવી વળી આજ નખી કપાધિ,
બેઠેલો જઈ પાછા ફત સાધી.

ફત : (પ્રશ્ન) સદા વિચંચ દો પ્રજો !...
કેવળ જય દો પ્રજો !...

મોદા નગરમાં મુખે કળવાય રેવી તણું,
પધારી તમરે તુપાલ કપવાસનું પાત્રણું,
પ્રસંગ શુભ છે ત્યારે પ્રજા પધારી રોભાધરો.

વિદુષક : (અનુક્રુપ) ત્રિશૂક સમગીય આઃ પ્રજા કપાણુ વિખો દરો.
દુષ્યંત : (અનુક્રુપ) કર્તવ્યની દિશા ગિલ, બેઠાઈ મન ગાદકું.

વિદુષક : શિલાબે આદર્યું બેઠું, એનું આ ધ્યાય શું કરી
દુષ્યંત : પ્રેમનાં સંચર્યા નિત્ય પાધરે વિધિ દેક.

શી રીતે ગિત કહેને છું, રાગનું પામેનકદ ?
[વિદુષક મારું ખંભાગતો વિચારે છે]

પ્રમંના કાર્યમાં મારી આવરે જ્વલ છે મતિ,
તને, દો, ગાદ્યે પુત્ર માન્યો તો, પત્રી સંરખતિ.

વિદુષક : (કપાંભતિ) એથી અને શું મુપરાજ માનું ?
દુષ્યંત : ના, ના, તને હું મુજ સાઈ ભલું.

એથી દરે મું નગરે સિધારે,
મારા નથી દાર્યે જ્યાં પતારે.

વિદુષક : માની અને ખીમ્ન પાદનેહી ?
દુષ્યંત : કેણે કહું સીર્વમદાં વં આઠી ?

વિદુષક : (અનુક્રુપ) અને સસાચની બીતી ?
દુષ્યંત : અરે રે સંભવે કહી ?

વિદુષક : બસે તો આપણે પાછા.

દુષ્યંત :

અને તો વાત ઓ વડી

વિદુષક :

અહીં છે, રાજવી ! વાત માનું છું આપની કથી.

દુષ્યંત :

બુલો, સો માનને એમ કહું 'તું પરિહાસમાં;
ક્યહો એ મુજવાસની ઉઠરી વનવાસમાં;
આનંદી મુખ એ બાળા; રહું છું મામેટતિથી.

[વિદુષક ન્થય છે; રાજા જોને
જોએ રહે છે; અને પછી
તે જતાં પડદા ઊપડે છે.]

પ્રવેશો મોકલતાં એ મુસ્કેલી મેંડે છે તે ન નડે, માટે વચ્ચેના પડદા પાડી આજશે ભાગ કામમાં લેવો. વિદુષક જરા વિચિત્ર મોહાકમાં
તો છે જ અને એ રાજાતમાં જોયે છે બાપડું, નહીં, કલ્પવૃક્ષ, જરા વિકૃત, અભિનયની અતિશયોક્તિ સાથે; અટકે જરા દ્વારપત્રો પ્રસંગ
આપોઆપ જ ઊભેલા થાય છે. છેક આખરામાં 'પ્રિયંકુ સમ ચેમ આ'ની લીટી એ એકસો રવચત જોડાતો દેાય, એમ લેતી. અને પછીની
આખી ગુર્જા દ્રુત અને નકપિકારોથી આપી, એક જ ખુલામાં લેતી.

સૌથી છેલ્લે વિદુષક એક દિશામાં ન્થય, —જે દિશામાંથી દ્રુત આવ્યો તે દિશામાં. દ્રુત પણ તેજ દિશામાં અનુભવે. અને રાજા તથા
નકપિકારો બીજી દિશામાં ચાલવા માંડે. આ પ્રવેશ દરમિયાન રંગભૂમિના પાછલા ભાગમાં ગોઠવણ કરવા સમય મળી રહેશે.

અંક ૧ : પ્રવેશ ૩

[એક ખુલામાં શકુંતલા વિચાર-
ગમત મેડી છે તે બીજી ખાલુ-
થી એ સખીઓ પ્રવેશે છે]

પ્રિયંવદા : (વસંત) આજેપણે જનિત કાલ્ય પદાવસિમાં
સકેત એ હૃદયને, કુસુમાલ્લીમાં
રાખી છુપા પ્રભુપ્રસાદ નિમિત્ત એને
હું પાડું, આશિષ યોગ નવો હું કરેને.

અનસૂયા : (અનુક્રુપ) પ્રવેશ આશ્રમે રાજા, ટકશે ત્યા વિમ્બો બાથ,
વખાળી ધનુકદાર, ઉચ્ચરે બૂખનો જય.

અનસૂયા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત : (રવચત)

પ્રિયંવદા : (વસંત) નિર્મિલ આ વન થયું નકી વાત માનું;
અરવરથ અંગ સુકુમાર શકુંતલાનું
રોમેય થયું, સદૃશ્યા સખી હું ન બહુ,
મેડી પણે કર બરી કંઈ દુઃખ છાનું.

અનસૂયા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત : (રવચત)

અનસૂયા :
આજેપણે કમળપત્ર મુણાલવતા,
પીડા થતી પ્રળય આદપતની દણ્ડતા;
આ છે કુશીર અતિ શીતળ, ચાલુ બંદારે,
આ ઓપધિવિધિ કદી દુઃખ નેં નિવારે.

પ્રિયંવદા :
દુષ્યંત :
શકુંતલા :
પ્રિયંવદા :

[એને જતાં, તે દિશામાં
થી રાજા દુષ્યંત પ્રવેશે છે.]

દુષ્યંત :
શકુંતલા :
પ્રિયંવદા :
(દુષ્યંતને) સંભાળો પ્રિય સખી આજે છે અરેલી,
ખોસી રહે ઝવનની ધણ રમ્ય વેલી.

દુષ્યંત : (માલિની) અનલ સરીખ બારે, ચંદ્રના રશ્મિ શીળા,
વિધિમતિ અતિ ન્યારી, વજ્ર સાં ફેલ કળાં;
અનિલ કહર મીડી, માલિનીતીર રમ્ય,
મન મહીં છડું ધારો, ફરીને નેત્ર ધન્ય

અનસૂયા : (અનુક્રુપ) અમે છે સાતનૃપ્ય એવું, રાજાઓ ખડકે વરં,
રેને આશ્વાસના નેથી, હૈયું એ દળવું કરં.

(અનુક્રુપ) સિવાએ પાયર્થા યુષ્મા, સખી સાથે શકુંતલા
સંતાપે સીન્ની બેડી, દરો શું એ ચ વિદુષવા ?

દુષ્યંત :
પ્રિયંવદા : (દ્રવજન) શાતા થઈ આજ હરે અમોને.

અનસૂયા : (મંદા) રોમે કરેને, અનિલ અટકી વેલ પીંખાઈ નહી,
દેવ વિંતા સવત પ્રજાને, શીદ છ આણું આણી ?

અનસૂયા :
પ્રિયંવદા :
શકુંતલા : (અનુક્રુપ) નિરાધાર તણ આગ, નજાંબો શું તમે સુખે ?

શકુંતલા :
અનસૂયા :
પ્રિયંવદા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત :

પ્રિયંવદા :
શકુંતલા : (અનુક્રુપ) નિરાધાર તણ આગ, નજાંબો શું તમે સુખે ?
પૃથ્વીના એક આધાર, ઊભા છે તુમ સંસુખે.

અનસૂયા :
પ્રિયંવદા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત :

પ્રિયંવદા :
શકુંતલા : (અનુક્રુપ) નિરાધાર તણ આગ, નજાંબો શું તમે સુખે ?
પૃથ્વીના એક આધાર, ઊભા છે તુમ સંસુખે.

અનસૂયા :
પ્રિયંવદા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત :

પ્રિયંવદા :
શકુંતલા : (અનુક્રુપ) નિરાધાર તણ આગ, નજાંબો શું તમે સુખે ?
પૃથ્વીના એક આધાર, ઊભા છે તુમ સંસુખે.

અનસૂયા :
પ્રિયંવદા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત :

પ્રિયંવદા :
શકુંતલા : (અનુક્રુપ) નિરાધાર તણ આગ, નજાંબો શું તમે સુખે ?
પૃથ્વીના એક આધાર, ઊભા છે તુમ સંસુખે.

અનસૂયા :
પ્રિયંવદા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત :

પ્રિયંવદા :
શકુંતલા : (અનુક્રુપ) નિરાધાર તણ આગ, નજાંબો શું તમે સુખે ?
પૃથ્વીના એક આધાર, ઊભા છે તુમ સંસુખે.

અનસૂયા :
પ્રિયંવદા :
શકુંતલા :
દુષ્યંત :

પ્રિયંવદા :
શકુંતલા : (અનુક્રુપ) નિરાધાર તણ આગ, નજાંબો શું તમે સુખે ?
પૃથ્વીના એક આધાર, ઊભા છે તુમ સંસુખે.

મહાનતી : અને માંધવલોકને રાજની ભવતા કરે.
 દુષ્યંત : આતિ રમેહ યજી બીરુ, રીકાં વં હુદયે ધરે.
 (વસંતવિજયા) બે મુદ્રિકા પ્રભુચચિત્ર સખી ગર્ભુષ,
 આંત:પુરે જ્ય વરુ, કહી વં જુલાય,
 હેજે મને રમરજ આ, અભિજ્ઞાન એવું,
 અથી હવે વચન અન્ય ન હોય દેવું.

રાકુન્તલા : (હરિણી) પ્રભુ ચપુરો ધીમેધીમે મને પળને હવે,
 હવે ધમરે, પ્રેમોનારે નવે પય દાખવે.
 દુષ્યંત : કુમુદકુમળો તારો અંગે સદે શીદ આ તંપ ?
 જ્યાર તરચો તુંજે દેખી, કરે રસના નય.

ગીતમી : (અનુકૃપ) આવે છે રાત્રિના કોણે ક્યાં છે પુત્રી રાકુન્તલા ?
 આ પ્રવેશમાં પાછો રંગભૂમિનો વિશાળ આગ કપયોગમાં લીધો છે. રાકુન્તલા ખૂબમાં ખેડી છે, —ચિત્રવત સૂચાર અહીં કોઈપણ
 કલાકારની મદદ નરે અને એવી આસનરય બાતની રહે. એક વારના પીણવાદન પછી એક પક્ષથી અને સખીએ પ્રવેશ છે —વાતો કરી:
 'પ્રવેશ્યા આશ્રમે...' વગેરે, હાથમાં ઓધવિનો વાદો પછી છે.

અને ધીમે રહી, રાકુન્તલા વિચારસ્થપનમાંથી ન ઝળે એ રીતે, સમીપ નય છે. કપયાર કરવા વિચારે છે. પરંતુ એરે છે: એવાં કરે છે.
 એમાં ને સમય નય છે તે દરમ્યાન રાત્ર પ્રવેશે છે અને અની કલ્પિતો પરી કરે છે. ત્યાર પછી ધીમે રહી અનસૂયા રહે છે: રોણે કહેને...
 પછીનું તો સરજ છે. રત્ન ગીતમીનું કલાકણે આવડું; રંગમાં બંધ વચો; દુષ્યંતનું એવું મિત્રે કહીને, રાકુન્તલાની રોચનાથી 'હતાહંક્યા'
 રહેવું, અને ગીતમીના ઉત્તરમાં રાકુન્તલાનું કલ્પને એટલે કે દુષ્યંતને કહેશીને કહેવું. એમાં સમયપાત્રસાર અભિનયની કીલ્લવ આવરવક
 છે પછી ગીતમીને આશરે, મદમાતી રાકુન્તલા બળ હુદયે નય છે. તીમ સૂચારો તોણવાદન થઈ રહે છે. 'દેખવે રહી રાત્ર બહાર
 આવે છે એ બેડી હતી ત્યાં પકીક બેરે છે. અતરય છે, કીઓ થાય છે, ત્યાં પડેલાં પુષ્પોને સુંઘારામાંથી લઈ પાતાની કલ્પિત બોલે છે
 આદરથી સુંધવનિર્ગમો મોહની યોગી લીડી પરી થાય છે ત્યારે રાત્રનિરોશા અનુભવતો રાકુન્તલા બેડી હતી ત્યાં ન પાછો બેરે છે.
 અહીં પ્રકાશોત્તમા પ્રભાસર ચોલની લેટબે. 'સન્ધ્યાના રચાગ કોણ' બોલવાના વખતથી ન અંધારું થવા ગાટે છે. ધીમેધીમે
 પાછા ને પ્રકાશ અલિપ થઈ નય છે. અને તે જ ક્ષણે 'પ્રભવેશ પ્રભવેશ અગ્નિ' એ બેદાઅચર રહે, અથવા હોગવેરી કપર બોલતા રોષ
 એની કથમાં બોલવા. રંગભૂમિની બે બાહુમાં આહરસ ભૂખા વર્તેઆગ્રેલા રહે, અને સામસમામાં એક પક્ષથી 'પ્રભવેશ પ્રભવેશ અગ્નિ'
 એની બીજી બાહુમાંથી 'પૂર પીતા પાનદાક' બોલવા દરમ્યાન દુષ્યંતનું આખરે આસન, પર ચિત્રવત બેસવું, અને પ્રકાશનું ધીમેધીમે
 અલિપ થવું, બધુ એક જ સાથે મળે રહે, અને પડેલા પડે, એવા મેળ સાધવો એટલે.

અક્ટ ૨ : પ્રવેશ ૧.

[રંગભૂમિનો આમણો ભાગ]
 પ્રિયવદા : (અનુકૃપ) માંધવલોકને રાખી ચોગ્ય સવામી
 સાથે વળી વૈભવ સર્વે પારી;
 તો પે મને અંતર રું હવાર ?
 કેવું હશે આજ વળી પ્રજાત ?

(અનુકૃપ) સંભારો સખી બહાદી પ્રાસાદે તૃપ સવરે,
 ધરે ના રૂમપતિઆ વિદોધી ગુણ અંતરે.
 અનસૂયા : (બીજી દિશામાંથી પ્રવેશતાં)
 અરે કેવો વિધિરોપ ! ગઈ ક્યાં આ પ્રિયવદા !
 હશે મુ પ્રેમને પથે, કંટકો પાપમાં સદા !

પ્રિયવદા : એવું તે કું થયું બેહોડી, બેહોડી રહેને સખી મને,
 અનસૂયા : બહીને કળતું બાન, બાંધેલી પ્રેમબન્ધને
 મોડી રાકુન્તલા ત્યારે, જાન્યો ચેષ અચાનક
 દુર્વાસા વલ્લિ વર્ષનતા, પારી રૂપ ભવાનક
 આપા, આલિપ્તમાં બોલ; પ્રેમમાં એ પછી પુરુષિ
 ને લીધો વલરો શો સાપ ! અહમ્ દેજુની ખતિ !
 'તેને પ્રચિત્તે મિતે, જરો અંજનને ભૂલી'
 મહાધિએ ખરે નાખી પ્રેમના કંઠમાં રૂચી.

દુષ્યંત : પ્રેમના ચંદ્રમાં આડી નિત્ય સંભવની ભાતો !
 રાકુન્તલા : રહો દેવ હતાહંક્યા, આવે છે માત એવમી,
 ગીતમી : રહે પુત્રી ! પીડા તારા, તપેલા અંગની રમી ?
 રાકુન્તલા : રાંધી છાયા લતાની સદ્ય દુઃખ હરે, આશરે કું ફરીમી
 (અનુકૃપ) એકાંતે માણવાને વળીશ નહી, યત્ર નિત્ય તારી અતિથિ.
 દુષ્યંત : પુણી સોનાઅવનતાં, પ્રિય સખીતનુના રચસીથી ધન્ય પાત્રો
 સંધ : સન્ધ્યાના રચાગ કોણે બાહુરેગુણસમા પૃથ્વીપાટે ઉવાતા.
 (અનુકૃપ) પ્રભવેશ પ્રભવેશ અગ્નિ, પૃથ્વીના પાપોદાક,
 અગ્નયે, અગ્નયે રવાહો : સંહાતા પુષ્પ પાવક
 વિષ્ણુ, હરનારા સો, રક્ષો રક્ષો હુવારને,
 પ્રભવેશ પ્રભવેશ અગ્નિ, જીણવે પાપપ્રસન.

પ્રિયવદા : અરે કુમળી બોળી, બાજા મુખ રાકુન્તલા;
 બૂંડા એવા સહે શાપ રાં રીતે, કર પુખ્તમાં
 અનસૂયા : (વસંત) મેં તો કહ્યું કરમરી, દુહિતા તમારી
 થાયે ક્ષમા વિનયીને, પ્રભુ ! ને વિનારી.
 ત્યારે કહ્યા રાજક અંતર બાજનારા :
 'મિથ્યા ન શાય વચનો હતી કોઈ મારાં.'
 પ્રિયવદા : રે હાથ કું શિવછે વણ નેત્ર એહમાં !
 અનસૂયા : રોપામિ રહેજ કરતાં, જાપિ વેણુ બોલવા :
 'સંભારજું કંઈક દાખવતાં ઉપાય
 ચારો સજ્જન ફરી મ્મંદિ, બંસા નય.'
 (અનુકૃપ) નહી આ રાખને વાત, હેવામાં હે વપુરિદા !
 પ્રિયવદા : બેના જયે વળી કોણ નવરે નવમસ્તિકા !
 અનસૂયા : (મંદા) ને ને પેહી રમરજ કરતી બાનબૂલી આરો,
 ચિતે કાળી, મરક વડને, વજ્રથી ભિત નેહી.
 એવી રચાથી અતિથિ પૂજવા જ્ઞાન કાળે શું પેહી
 બોળી, બેડી ઉર વજ્રખતી, પામવા નાથ બેહી.
 પ્રિયવદા : (અનુકૃપ) આટોપી દેવનાં માર્ય, આલો માલિનીને તરે;
 હવે તો આવતાં તાત, એને પાંડવની ધરે.

[રંગભૂમિ ઉપરથી અધારના પડદા ઊપડે છે. ભેરવના ટ્રપથી વાદિયો અણુઅણુ છે. ધીમેધીમે પ્રકાશ વધતો રહે છે. રમ્ય વનવાદિકા છે. ત્યાં અંદરથી બે મુનિકુમારો પ્રવેશીને ઊભાતા પ્રવેશે છે.]

શાફ્ટગરવ અને શારદત : (વસંતસિદ્ધાંત)

અન્તઃકિંતે સશિનિસેવ કુમુદતી મે,
દષ્ટિ ન નંદયતિ સંસ્મરણીય શોભા;
બહાલાં વિદેશ વિશયે અબળા જનનેનાં
રે હાય દુઃખ તણી શી કરવી જ વાત!

શાફ્ટગરવ(શાફ્ટલ)બેઠે છે નવમી કપા સશિનતા, ને હોગવેળા યતાં
શારદત : નિદ્રા આશ્રયપાસિનો પરદરે, સૌ નિલકમે જતાં.

[નંદ્ય છે.]

પ્રિયંવદા : (પ્રવેશી) ભણી કારંયપ તાત સવં ધટના ચિંતા રળી માદરે.
બોલ્યાએ અમિનંદતા, જનુ પટે આડે હવે સાસરે.

અનસૂયા : (અનુકુપ) ભણી છું હતાં શાને બુદ્ધિ હેયું ન નવતા?
સખી આ ભય છે દૂરે તેથી સું છે પ્રિયવદા!

પ્રિયંવદા : આયેત્વ છાંડીને આયે હજી ના ફૂલ પાઠંગે,
રમુતિથી આસરી દેવી મુનિનો સાપ શું ફેરવે!

અનસૂયા : (વસંત) કે મુદ્રિકા રમરણુમિર્મી પાડવું તે,
સંકારે રો રમરણુ એ નુપનાં દટીકે?

[પહેલો મુનિકુમાર પાછો ફરતાં]

શાફ્ટગરવ(અનુ) વદી આ ભય છે વેળા, ધરી માંવદયની રી,
છતાં આ બે સખી રોની શૂચે છે હજી ગોડી!

(વસંત) બેલાં વળો સખીજનો વદી ભય વેળા,
શ્રીમાત્યનાં વચન અર્પણ યાય પેલા.

પ્રિયંવદા : (ઉદ્વેગ) સૂર્યોદયે રનાન કરી મુદાગી,
કુંકુમ ને અક્ષતથી મુખાગી,

સૌન્દર્યે મ્હેરિલ હવે ન પાળા,
આને અહીં રમ્ય શકુન્તલા આ.

[ગીતગી સાથે શકુન્તલા પ્રવેશે છે.]

ગીતગી : (અનુકુપ) પામને પતિસન્માન, જ્યેષ્ઠ્યે વળી સંપદ,
વીર પુત્ર તણી માતા, ગઢાદેવી તણે પદ!

[શારદત છાળમાં અલંકારો લઈ આવે છે.]

શાફ્ટગરવ : પટે ના સારવાં આંસુ રાંતવા એા રકુન્તલા!
સજી છે સૌ અલંકારો, આવી આ ધરી મંગલા.

અનસૂયા : અહોહો ક્યાં થકી આંખા, અલંકારો અચાનક?

શાફ્ટગરવ : વનરપતિ થકી મ્હેલ્યાં; ધન્ય છે તાત કારંયપ.

અનસૂયા : અતંદરે તણી વિધિ અમે ના જરી ભણીએ.

પ્રિયંવદા : આંહિયા ચિત્રમાં એમ, તને લે શણગારીએ.

શાફ્ટગરવ : હશે શુરજ નિવત્ત, રનાનાદિથી નકી હવે,

નિવેડું ને થકી ધાય, સુગમ અહીં આવે.

પ્રિયંવદા અને બીજા : (શાફ્ટલવિકીરિત)

રૂઝું મંગલ સીર ચન્દ્રધવલ આ એક રહે દીપ્ત.
ને તારી શણગારવા પગલીએ દે અનુલાસારસ;
આવીને વનરેવરી અહીં બિલોન્યાએ તને સૌંદર્યે,
ભતે એ શણગાર દે અનવવા, ધારી હવે તું રહે.

અનસૂયા : (અનુ) મુઘ્ય કૃતી વનશ્રીને સંમુખે વનદેવતા,
નગરેતાભ્યામ્ નગરેતાભ્યામ્, તને આ શણગારતા.

પ્રિયંવદા : (વસંત) ત્યાં મોર સૌ વિરલથી તજી નૃત્ય ભેડા,
ભેડી મૂવી મૃગલીએ મૂકી ફલ ભેડાં;
વેરી કૃષ્ણ વનલતા નિજ આંસુ સારે,
આંખા થકી-સરી પકી બહુ દુઃખભારે.

અનસૂયા : (અનુકુપ) મતી ભે સંસ્મૃતિભળે, બેલે રાજવી તે કમી,
દાખવી મુદ્રિકા ફેરે એના મુદ્રિત નાગની.

શકુન્તલા : એટલા એક સન્દેહે, હંમુ છું હું, છ યથે.

અનસૂયા : અતિરેક થકી દાંકા, ભૂકી એ ભણુને લોડા!

પ્રિયંવદા : અહીં ભે આવતા તાત, પુન્ય વંદી શ્રી કારંયપ;
આનંદે ભેરતાં આંખે, તપ્યાં ભેલે મહાતપ.
[કારંયપ શાફ્ટગરવ શિખા સાથે પ્રવેશે છે.]

કારંયપ : શમિકા શી યથાતિને રંગમીમાનવતી થને;
ચક્રવર્તી પુરુ એને, એના તું પુત્ર પામને.

ગીતગી : અહોહો ધન્ય તું પુત્રી, સુદામિત્રી શકુન્તલા,
અહીં પાકે થકી વાધું મનિતું વરદાન આ.

કારંયપ : (ઉદ્વેગ) શાફ્ટગરવ! પ્રસ્થાન મારો,
હોમાગિની ક્રીધ પ્રદક્ષિણા તો;

એ વેદીનાં ઘનન હવઅન્યે
પાપો હળી વહય : પાપયન્તુ!

[અંદરથી બે વાર ધ્વનિ પ્રતિ-
શીયત થતો સંતભાય છે.]

વહય : પાપયન્તુ!

વહય : પાપયન્તુ!

શકુન્તલા : (અનુકુપ) યતા શી તાતબોળેથી, ખડું છું સમૂળી હવે,
વન્ડું છું તાત! કહો કેમ, નિવારો અહીંથી જને?

કારંયપ : (શાફ્ટલવિકીરિત)
ચારેયથથ શકુન્તલેતિ હૃદયં સંસ્પૃષ્ટમુલંકયા.

સૌંદર્ય : આને ભય શકુન્તલા પવિત્ર્યે, હેયું અધીકું બને;

કારંયપ : કુધમ્તો મગ કંક, આંસુ કરતાં, ચિતાભયાં લોખને,

વાસહયે વનવાસી વિહુલભ ભાનું, હું ભે હરી આવરો,

સંસારી તણી શી દશા થની હરો પુત્રી જતાં સાસરે!

સૌંદર્ય : સંસારી તણી શી દશા થની હરો પુત્રી જતાં સાસરે!

મુનિકુમારો : (અનુ) હૃદયનાં અન્ધ વિરેતારે--

સંધ : વહય : પાપયન્તુ!

વહય : પાપયન્તુ!

વહય : પાપયન્તુ!

શારદત : (વસંત) રમ્યાન્તર : કમલિની હરિતે સંદાભિઃ
હો રમ્ય પંથ કમલોથી ભયો સંદેશી,
ને પદ્મની રજ થકી મુદુ માગેરેલુ;
શાન્તાનુકલપવનથ શિવથ પન્ના :

બધા : શાન્તાનુકલપવનથ શિવથ પન્ના :

શકુન્તલા : બહાશી તું વનજ્યોતિનકા તરુલતા ભેટ લળીને મને,
(શાફ્ટલ) બહાશી આ મૃગલી સહોદર સખા, એ આવ મારી કને;

બહાસાં રિનમ્મ જ્ઞાને તપોવનતણું એને હવે માગ્યો,
આજે હું હજી ધું વિદાય સહુની, કેને કહું 'આવજો'?

અનરુપા: (અનુક્રુપ) સોંપીને નય છે સોને; મુકીને અહીં એકલા,
અમોને સોંપી કેને, સખી બહાલી, સકુન્તલા?

સકુન્તલા: ક્યારે આ દેખવાં રહેલી, આવવું આ તપોવને?
ફરી ક્યારે? કહો તાત! હહો તાત! હંધ ઝને.

કારયપ: ચક્રવર્તી તણી માતા, યધને કુશયોગિની.
પુત્રને રણાળી સાકાગ્યે, સરુના બચ સો હબી;
સોંપીને કુશની ચિતા, અહીં કહ્યાણ આશ્રમે,
લઈ દુઃખેત સંગમે, ફરીથી આગસો તમે.

મુનિકુમારે: વહણ: પાવચન્ટુ!
શિવારતે પન્થાન: સન્ટુ!

સકુન્તલા: અનભી છું અનપયા આ પંથની દે સુદુર્ગન!
પિતા! સંસારનો સાર સારની દો સિખામણ.

કારયપ: (શાફ્ટ) એના દુઃખથી તણી કરી સદા મેનૈ મધે સાધજે,
સ્વામીને તરછેડી દે કીકેતો સામી જીની નાચકે;
માવાબાવ થઈ સદા પરિજને, ત્યાંથી અહીં વર્તજે,
અવી તું અહિંથી યદી કુશવધુ, જૈત્યધેને પાગજે.

ગીતમી: (હન્દ્રવજ્ર) આથી રૂઢી શાખ સુણી ન જળી.

કારયપ: લે એક સોને થઈ રત્નરથ શાળી.

સકુન્તલા: હેરો સખી સો અહીંથી વિદાય.

સખીઓ: તારા વિના શૂન્ય બને જણાય.

સકુન્તલા: (મહા) મેં સન્દેશો દહિણી પ્રસંગે પાઠવી તાત બહેલો,
કહેધાં મેં મૃગ બાળી શિશુ, ફરતો એ આંકેલો,

લલ્લગથીના છાદ મેનો આ મૃગ થીક કમિકુશુકરને ક્યાંય અન્યાય ન થાય એ વિધે શી રીતે આપણે અમ્મીની સંતોષી પ્રભાવને
પહોર તો મગાની શકાય પછી રંજશમી કપર વિવિધ વિદ્યા સરભતાંજ નય છે. એની થોભના અનુભવે ગોઠવતાં યદુ રહેલી
જોઇએ. કામજા તરીકે 'વૃષ્ણ: પાવચન્ટુ'ના ઉચ્ચારો પછી શાંત થએલી રંજશમી કપર 'રચાનત્તર...'નો રચ પંથ અને 'પદની રત્ન
યશી મૃદુ થએલા માર્ગ' સૂચનાયા પછી સકુન્તલા રંજશમીને કળને લઇ લે છે બધા રેતબ્ધ, દુઃખમગ્ન છે. કેવળ ચીણ અને બહુ બહુ
તો સિતાર સાથે સકુન્તલા આંકાએક સદ્ગત બને છે; વનજ્યોત્સ્નિકાને કહેશે બોલે છે; મૃગથી, અને પછી બહાસાં રિતમ્મ જ્ઞાને, સોની
વિદાય થેની, આસુ સારવી, કરદાની છબે હાથ ભેડતી, 'કેને કહું આવજો' કહે છે. હું અન્યાયનો દોહ તો, એ બોલાયા પછી, પગવાર
થળી, ફરી 'કેને કહું આવજો' એટલા હકેડા પાછો બોલાવું. અને પછી એની પાસે ગાંધુ નમ્મવડાળી જણી રાણું—બધા ન રેતબ્ધ; ગાત્ર
સિતારત્ન સૂરે સંજગ્યા કહે; અને પછી ઝીણા આદ્ર રેતોમાં વાયોલીન બેપેડે, અને તેમાં અનુક્રુપ વાજી રહે. પછી અનરુપા બોલે:
'સોંપીને નય છે સોન...''

વળી આથી જરા આમળ જીભે પ્રસંગ છે. સકુન્તલા શરૂ કરે છે તે સ્થાને 'મેં સંદેશો દહિણી...'માંથી 'પાળી એને': અહીં રહવાનું,
આસુ સારવાનું બધું બંધ થઇ ગયું છે. અહીં તો ફરી બરાબ આવે છે. 'પાળી એને'થી આમળ નથી બોલાઈ. ફરીથી બોલે છે: 'પાળી એને'.
અને તરત કારયપ તાળમે પકડી લે છે. નહિ તો હંધયતું દલી ન જ નય. એ વખતે પણ ખૂબ જ કાળજી રાખવાની છે. આવા પ્રસંગે પશુ!
છે. છેવટે 'વન્ડુ હું સુકર' બસતે હેથે હઠીને એ વિદાય લે છે. એ પછોના શાફ્ટ મંગલાષ્ટકોને મેસાડવો અને ઠીક લાગે છે. 'અશો
દિ જ્યા પરીક્રીય એવ' એ સાંજીય સંગીતમાં નહિ પણ ભેર-તીની ઝાપામાં સારો લાગશે. પશુ સંગીત કપરતે સકુન્તલાના નવા પછી
બધા પાછા ફરે છે એ વખતે 'ટાણ' ન ચતાં સકુન્તલા વિનાનું કણુ ચિત્ર થોળનું બહુ અથડે નથી. એ સખીઓ પાછી ફરે; ગીતમી એને
પાખમાં લે; કુમારને પણ ન ખેંચે; અને હિમાલય જેવા કારયપ સોને આવરી રહે; અને પછી પોતે પણ એ જ અનુભવે—મેં સો પિતા
અનુભવે છે તે; અને પછી બોલે; એમ નિર્ણય શકાય.

અંક ૩ : પ્રવેશ ૧

[દુષ્યંત ને વિદુષક લહેરતા પ્રવેશે
છે. રાત્ર શાંતી દીસે છે. એ બંને
પ્રવેશે છે તે પહેલાં અંદરથી આ-
લપ ને પછી ગીત સમજાય છે.]

(માલિની) 'નવરસ નિત આણે, મંજરી આજ છોડે,
મધુર નથી જીડી, પેકને ધ્યાન મોડે.
વિદુષક: (અનુક્રુપ) આણે મું પ્રતાપનાં, મદારાણી સુસગી ર
દુષ્યંત: હરી થે ના મૂડી રહેની, તારી આ જીમ્મી બસી!
(બંદ ૧૬૪૦) ૧૬૪

પાળી એને—
પાળી એને...
ઉપવન તણી દેાય મિતા ન તારે;
મામે તારા ચરણુ લયેડે રીદ તું આંસુ સારે?
શાફ્ટરવ: (અનુ) હવે પાછાં વળો છાંયી, આવજો છે આ સંગેવર.
કારયપ: શિવારતે સન્ટુ પન્થાન: ન!
સકુન્તલા: વન્ડુ છું, દે સુકર!
પુરુષગણ: (શાફ્ટવિકીડિલ)
પાંડે ન પ્રયમં બપરયતિ ભલં શુભારવપીતેષુ યા
પીએ ના જ્ઞાને હરી પ્રથમ એ પાણું તમેને ન તો,
સી: નાદસે પ્રિયમંદનાપિ ભવતાં રનેદેન યા પશ્ચર
પુરુષ: મૂંદે ના પ્રિય પુષ્પ તોય કળીએ, બહાસા તમે એટલાં.
સી: આદ્યેવ: કુલુમપ્રસૂતિ સમયે યરયા: બપરયત્સવ:
સી: માણે હસેવ એ પ્રકુલ નવનાં ફૂલો કમે ત્યાદે,
કારયપ: એવ' યાતિ સકુન્તલા 'પતિયેડું સર્વેનુસાયામ્.
બધા સાથે: તે આ નય સકુન્તલા પતિયેડું; વાંછો બધા મગજ.
અંદરથી: (અનુક્રુપ) વહણ: પાવચન્ટુ!
સંપ: શિવારતે સન્ટુ પન્થાન:!

[કંઠકવાર રહી]

પ્રિયંવદા: સોતાની ફર દેખાડી, મળું મું હું સકુન્તલા ર
જના વિના બને પાછા વળે ના પથ એકલા.
કારયપ: (ઉપભતિ) અશો દિ કન્યા પરીક્રીય એવ.
કન્યા નથી છે ધન પારકાનું.
કેને વળાવી પતિયેર આણે,
પ્રસન્ન થાતો મુગ એટલારમા.
[પડદા]

અંદરથી : (વસંત) નિત્યે નવા રસ વિષે બગરો બગરો.

કુબંધત : એ તો કની મધુર કંઠ યશી ઝરેતો
સંદેશ હંસપદિકા અતિ મર્મ જાણે;

સંગીતમાં મૃગવતી, કંપકે અનલે;
દેવી તણું ચતુર વેણુ કહે, પધારો;
બહેના જવા નિકટ દાખલ માગે ખારો.

વિદૂષક : આ પંથથી પરચરો; પણ દેવ : બાળો,
આવી દીસે નવી જાણ, નુપધર્મ પાળો.

કુબંધત : દેવી સમીપ જઈ ઉતાર દે વચરય !
ચાતુર્યથી ઉચિત ત્યાં કથનું રહરય.

વિદૂષક : (અનુક્રુપ) અપસરા હાથ રીપાતાં, સંન્યાસીની જની દશા;
દાસી હાથે યશો મારી, દેવીને ત્યાં બૂંદી દશા.

[વિદૂષક બંધ છે]

કુબંધત : (પૃથ્વી) સુખી, તદ્દિષ્ટ હું ચેતો અગ્રજ રીત કલંકિત,
સુભી મધુર વેણુ એ અણુઅણુ કંઠી સરેમ્ભિત;

હવે ખીલ અંકનું તપોવન બદલી ત્યાં કુબંધતની રાજસભા માંડતી દેવાની છે એક સિદ્ધાસન—ધર્માસન, અને ખીલ આસનો. અહીં
પાછો દસેક મિનિટનો વિરામ રાખીએ તો તે, અર્જુન ત્રીજા અંકના પહેલા દરચમા જતો સમય, એટલામાં રાજ્યસભા માંડતી દઈ શકાય.

અંક ૩ : પ્રવેશ ૨

[રાજસભા]

પ્રતિદારી : (ઈન્દ્રવજ્ર) રાજેન્દ્ર કુબંધત મહાનુપાલ,
હેયે વસે નિત્ય જ હોકમાળ;
ચારે દિશામાં જયકાર યાચ,
એની સદા કીર્તિ જગે મવાચ.

[કુબંધત આવી ધર્માસને બિરાજે છે]

ધર્મેયુગુ : (પૃથ્વી) સદા વિજય હો જગે પ્રભુકૃપા સુરાસન્યે વસે,
સુકીર્તિ નુપતી વધો અચલ સૂર્ય શી એ લસે.
પ્રભ વિજ પ્રભ મણી સતત રક્ષતા રાજ્યની,
ધર્મે, ન પતી એક ત્યાં, નુપતિ કાર્યધુરા નવી.

[પ્રતિદારી પ્રવેશે છે.]

પ્રતિદારી : (ઈન્દ્રવજ્ર) હારે બ્રહ્મા આશ્રમના નિવાસી,
સંગ્રામ નારી, દુરના પ્રવાસી.
કુબંધત : સત્કાર એના કરી જન્યસાથે
મારાં કહો વંદન; આંહી લાવે.

[પ્રતિદારી બંધ છે.]

ધર્મેયુગુ : (માલિની) જ્યતુ જ્યતુ રાજ્ય હોકમાળે છવંતા,
પ્રતિદિન દીન રક્ષો, રાત્રીને સૌ દહંતુ;
જ્યમ તરવર લતે, તાપ માથે સહીને
અવિરત દહ શીળી, છાંયડી આશ્રિતોને.

કુબંધત : (અનુક્રુપ) મને સૌ માય આસંકા ? ધર્મકાંચે દરો બય ?
પ્રતિદારી : પત્નીચન્દ્ર પધારે આ; રાજ્યપિત્રો હલે જય !

[બે મુનિકુમારો, ગૌતમી તથા રાકુન્તલા પ્રવેશે છે.]

રાકુન્તલા : મારી સૌ જગમળી આંખ રંપંદેની આ પડેપલ ?
ગૌતમી : કળતા દેવતા તારું, કરો નિત્ય સુગંગવ.

કુબંધત : (વસંત) આબ્યા અહીં અતિથિદેવ બસે પધાર્યા,
સંદેશ આશ્રમ યશી શુભ કંઠ લાબ્યા ?
નિવિંધન છે મુનિજનો ? સદ્ગુને નમામિ.

શાંદ્યરવ : રાજેન્દ્રનો વિજય હો, તપમં ન દાનિ.

૧૮૨ (ભૂ. ૧૩૪૭)

નથી વિરદની દશા, હૃદય ગદ્ગદ સંવેદના
યશી યરયરે, દરો પૂરવ જન્યમની ભાવના ?

[કુબંધ પ્રવેશે છે]

કુબંધ : (અનુક્રુપ) સંચરે બ્યાગમાં નિત્યે, સૂર્યના રથવેડલા,
અહોરાત્ર વદે, વાયુ, એવી આ રાજ્યમંત્રણા;
ધરી ક્યાંયે ન વિશ્રાંતિ, શાંતિ ના રાજ્યનીપદે,
રિરિ રોષ ધરાભાર, ચિંતામાર સદા હદે.

[રાજ્યની સુમુખ આવી]

(ઈન્દ્રવજ્ર) છે રાજ્યને જીતીયે ન જંપ,

ને ધર્મકાંચે કરી ના વિજંભ;

ધર્માસનેથી અહીં આપ આબ્યા,

હિમાદ્રીથી પત્નીજનો પધાર્યા.

કુબંધત : (અનુક્રુપ) સત્કારી વેદની રીતે, આબ્યા ધર્માસન પ્રતિ
તપરેથી આંગણે આબ્યા, દરો શી વિધિની ગતિ;
[અને બિન્ન દિશામાં બંધ છે અને પડદા બંધ છે.]

(અનુક્રુપ) રક્ષો છે આપ જન્યાં આર્ય, બીતિ નામુનિને નથી;
રાજ્યની રવિ શા રાજે, મોધાં પછી ક્યાં યશી ?

કુબંધત : (વસંત) રે હારા રાજ્યદ સાર્થક આજ આંહી.
દાવાં કહો કુશળ કાર્યપદેવ ત્યાંહી ?

શાંદ્યરવ : (અનુક્રુપ) મહાવે સિદ્ધિમંતોને રવાંધીન નિત્ય કુશલ,
પુછાવે આપનું ક્ષેમ.

કુબંધત : ધન્ય હું. તપનું બલ
વધે છે ને ? કહો દેવ !

શાંદ્યરવ : સંવર્ધે પુરુષવંશક !

કુબંધત : અન્ય શી રુઝની આસા, સુભુવા અતિ કરુણક.

શાંદ્યરવ : બેળે છે પાકતી કન્યા, એકાંતે આશ્રમે વર્ધા;

ધન્ય એ વિધિનો યોગ, નિર્દેશ વિધિ બેઝબા.

શાંદ્યરવ : જન્ય છે રાજ્યની આપ, પુરુષવંશી રાકુન્તલા,

બંનેનો મેજની મેજ, બ્રહ્માર્થ દાખવી કલા.

શાંદ્યરવ : આપે છે ધર્મના જ્ઞાતા, રાત્રી તે સુખી સાસરે,

લોકનીતિ-નિર્બંધા છે, શોભે સૌ પતિઆસરે.

કુબંધત : સાંભળી યાચ સન્દેહ કહો મું રવંતની કયા ?

રાકુન્તલા : વેણુ છે અશ્વિનો દાંમ, વેકારો કથમ આ બધા ?

કુબંધત : (વસંત) મેં દેવીને પ્રભુવદાન દહ દેવીકારી ?

ગૌતમી : (રાકુન્તલાને) જાનવળુ, રેદેજ અપનુંકન દે કતારી.

શાંદ્યરવ : (અનુક્રુપ) હજી સૌ રાજ્યની, મોન ?

કુબંધત : રમરતું ના, જમિજન !

રાકુન્તલા : રવીકારુ શીદ હું એને, લાગે છે ગર્ભવશ્ન !

શાંદ્યરવ : (વસંત) શંકા દની હૃદયમાં યહ તત્ત્વ આજે !

શાંદ્યરવ : હાથે ક્યાં વિમુખ ધર્મે વળાં ન લાગે.

કુબંધત : સંદેહાં હે રુઝીતિપદે નહિ અર્થ આપા,

જેનું ન મૂળ પછી હોય કદા શુ શાખા ?

શાંદ્યરવ : (અનુક્રુપ) વાધે છે આ વિના પાત્રે, સંપદે મદ માત્સર,

કુબ્ધતઃ મને યે હીક નિહો ડા, શુદ્ધ છે મમ અંતર.
 શાર્દૂરવઃ મરને આપણું પાણું, કહેતાં તો શ્રી શુકલન,
 અપણા આ કૌરે એની, સોભે ના પુરુષદન.

કુબ્ધતઃ (ચુચ્વી) તપોધન મહાશયો!
 મને ન જ્ઞની સાંભરે સહજ, હે તપસ્વી જ્ઞનો!
 ક્યો પ્રભુય કે કહી અદ્વૈત હાથ દેવી તણો.

શાર્દૂરવઃ સદી ન શકશે કહી શુક્ર અસલ અપમાન આ,
 કહે કંઈ શકુન્તલા! પ્રીતિ પ્રેમની આપવા.

શકુન્તલાઃ(ઉદ્વિગ્ન) સન્દેહ છે ન્યાં વળી લગ્નકેરે,
 બેણું હવે શું? નથી ન્યાં ફેરે.

ગૌતમીઃ તારી કને હેમય કંઈ પ્રતીતિ,
 તે દાખવીને સહુ રાજ લીલિ.

શકુન્તલાઃ(મંદા) મુઝ્યા હું તો સરલ કરની, બોલજી આયંયુત્રે,
 ને આંધીની વિવિધ વચને આશ્રમે લખસરને;
 આને પાન્યા પ્રભુયપદો આપડા, શું રમણતુંરે
 માન્યું નહોય, વિાધ કહી યરો માદકું કૂરઆણું.

કુબ્ધતઃ શાંતિ પાપે; કુળ લગ્નવવા શીદ આણું અમકું
 બોલી નિન્દે? પતિત કરી સામ સો કુળ મારું.
 નેવી રીતે, સમર સરિતા નિર્મળી તો ય પેલી,
 સાયે લેતી તટ રજ તરુ, નય ના આ અકેલી.

શકુન્તલાઃ(અતુલકુપ) કહું શંકા-સમાધાન . . .

કુબ્ધતઃ એથી શું વળી લગ્નમ?

શકુન્તલાઃ અરેરે હાથ મા વીંડી 'મુદ્રિકા કયાં મળ મમ?

ગૌતમીઃ નહીં ધાટી સરી લાગે, ન્યારે હું હની વંદતી.

શકુન્તલાઃ શચીનીયે!

કુબ્ધતઃ અરે ધન્ય, સ્ત્રીની તારકાસિની મતિ!

શકુન્તલાઃ(ઉદ્વિગ્ન) આગા હોસે છે વિધિ કૂર હાથ,

છે રોષ મારે; કહું અન્ય વાતઃ

શંકા બધી આપ તણી નિવારે.

કુબ્ધતઃ હું સજ્જ હાવાં, સુલુચા વધારે.

શકુન્તલાઃ(વસંત) પેણું તપોવન રમરે?

કુબ્ધતઃ નહીં આયં બાલા.

શકુન્તલાઃ ને શું બુઝ્યા મિલન કે? વચનો રસાળાં?

બુદ્યા કહે કહકીગંડપ?

કુબ્ધતઃ રવખટીલા!

શકુન્તલાઃ શીળા હતી મધુલતા, તરુ છાંવેશીળા.

વેશાખંબી મધુર સાંજ હીધી વિસારી?

એકે ન વાત સગબય મને તમારી.

શકુન્તલાઃ સન્ધ્યા નમી વિગિરથી પૂજા ક્રેમવાતી.

કુબ્ધતઃ સંકેરતાં રમ્ભિત ન ભયત અક સાતી.

શકુન્તલાઃ એકા હતા કુસુમકેશમાં હસતા,
 બોલાવતા કમગમન જળે ધરતા;
 પાસે છતાં, નિકટ એ મૃગબલ મારે,
 આંખેા ન સંમુખ જરી તમથી અનુચેા.
 'એને અરેય વસનાર' કહી હસ્યાં'વા,
 બાક્યા પ્રસંગ નવશે રસ ન્યાં ઢલ્યાં'તા?

કુબ્ધતઃ બાહું સુખી વિષયએ જ છેતરાય,
 વાળી ભૂંડી, ગધુર તોય, નહીં મનાય.

ગૌતમીઃ કન્યા તપોવનતણી છળથી અટાળી.

કુબ્ધતઃ સીયાતરી શીખવની કદી મેં ન ભાળી.

શકુન્તલાઃ(અતુલકુપ) વલુે દાંક્યા કૃષા નેવા, ધમ્મેા ધરી અંચલો,
 ચેળો છે અન્યને એવા, અતાર્યે દંભ આટલો?

કુબ્ધતઃ (રવખત) વિનાઆડંબરી કાપ કરે છે બુદ્ધિસંપ્રમ,
 મનાતી પ્રીતિના છાની, બૂરે છે ભાવનો કમ!
 [કંઈક ર

(ઉદ્વિગ્ન) કુબ્ધતની છે નજી શુદ્ધ કીતિ.

શકુન્તલાઃ આવી ચકી રો અહીં આ પરિતી?

શાર્દૂરવઃ પળાં તલે આ, અપવા રેવીમારે,

પાંતો હવે ધમે પૂરો મારારો.

કુબ્ધતઃ પતની ચકી પ્રીત ન મેં કલારી,

ના વા મરી મેં પશ્ચીય નારી.

શાર્દૂરવઃ બપે કહી તેવી કદી હું દોષય,

તો આશ્રમે ના હું કદીય રહેલય.

માને કદી નિર્મળ શીત શાક,

સેવા મહી યોગ્ય જ કાંયે તાકું.

શકુન્તલાઃ(મંદા) હેરે કાકું વિષ કહું બહું, છે દયા ના લગારે
 છાંડી એણે મુખ મધુરેરે છેતરી એ મુમારે
 ઉડાએથી પ્રિયજન પરી, ભવ છેડી અરેલી.

ગૌતમીઃ વ્હાલી મારી, કમનુ કરને, આવવી દુઃખપેશી.

શાર્દૂરવઃ(અતુલકુપ) માની સ્વાતંત્ર્ય પોતાનું, વતે લાગળી સમી
 છાની સો પ્રીત વેરિણી, આંરંબે બહુ ને મળી.

કુબ્ધતઃ હું છું પતનીત્યાગી કે અન્યનો પ્રભુથી મરેા
 પૂછું છું હે શુકવર્ચ! કહો શું ધર્મ માદરો?

ધર્મશુકઃ ચકવર્તી યરો પુત્ર, આજનું હું મુનિએ, રમરેા
 સાંપડે રાત એવું તો, પતની આ આપની રે.

અનેત્યાં સુખી આ દેવી, અમારી અતિવિ રહે!
 મને છે સર્વેશ માન્ય, આજ્ઞા ને શુદ્ધ રે.

કુબ્ધતઃ શકુન્તલાઃ(ઉદ્વ) અંખી કલેકે યતી શુદ્ધ કીતિ!

આપો મને મારજ માં ધકિતી!

[પડરો]

ધર્મશુક અને પ્રતિદારી પાતપોતાની ઉક્તિએ બોલી ધર્મસમા પ્રશ્નાયિત કરે છે. રાત્ર રવખત 'મને જે થાય આરંભ' બોલી રહે છે તરત જ પ્રવાસીજન પ્રવેશે. એની સૂચના એમને તેડવા અચેહા પ્રતિદારી આવી, નમીને કરે છે. પછી રાત્ર-મુનિકુમાર વચ્ચેના સંવાદ. પછી અવયુકેન ઉતારની વખતે જ શકુન્તલા રમ્ભુગિ ઉપર મધ્યસ્થ થાય છે. અને જહીના રાત્ર સાથેના સંવાદમાં પોતાનું ભવિષ્ય બ્યક્ત કરતાં, આખરે વિધિને સારણે ભય છે. ધર્મશુક એને નોતરવા આમજ આવે તે પહેલાં તો એ જ 'અંખી કલેકે યતી શુદ્ધ કીતિ' વાળો શ્લોક આચેત શોકાતે ધમ્મે બોલે છે. પ્રકાશ બધો જ એના ઉપર કેન્દ્રિત થાય છે અને 'આપો મને મારજ માં ધકિતિ' ને વાઈ બોલી રહે છે તરત એકાએક અંધારે, યાય; અને પછ રહી પાછું જાળવાણું થાય ત્યારે શકુન્તલા રમ્ભુગિ ઉપર ન મળે બોધા પાતિ થઈ સ્તબ્ધ નેવા બોધા રહે, અને રાત્ર આસંગ ઉપરશરી નીચે લેતરી શકુન્તલા કની તે નળ્યા ઉપર આવી રહે અને પડરો પડી ભય.

ન રાખ આશા કરી કેઈ પાસ.
કરી શકે કેણુ પછી નિરાસ ?
—રામલાલ મોતી—

જુનાની ફરગતસનકોલેજને એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી અભિવ્યક્ત પ્રથમ કક્ષાએ એન્ટ્રન્સ આટ થતાં બારન સરહદે એને કૅલિજનના વધુ અભ્યાસ માટે સિખ્યરતિ આપી. ગદાગના ગ્રામલેજએ પોતાના એ પદ્ધતિમને, વિદ્યા-પાસના કરી પાછા આગા બાદ ફરગતસન હોલેજના આજીવન સ્વચ્છેરેવક બની રહીને તેને જ રેવા આપવા મતાવી લીધા હતા. ડમ્પેડથી ગમિતકેસરી (સીનિયર ફૅલો) બનીને એ મેથાની યુવકસ્વેચ્છા આગા થાયે એની સામે ડબ્બેદાના પચાસવાળી નોકરી આજીવની રહી હતી; અને બુદ્ધ ફરગતસન હોલેજે પણ એની ગદ્ગતવાકાંક્ષાઓની આટે ન આવતાં એને રવામીન રાખવા હરાવ કર્યો. પણ એ યુવકે તો મક્કમ જ જવાબ આપ્યો કે 'મારા શુક્ર અને મારી માનુસંસ્થાને હું જે વચન આપી ચૂક્યો છું તેને હું વફાદારીથી વજમી રહેવા માગું છું.' અને એણે વીસ વર્ષ સુધી એ સંસ્થાના આજીવન સભ્ય તરીકેનો માત્ર ડપ રૂપિયાનો પચાસ લઈ પ્રિન્સિપલ તરીકે મુદર રેવાઓ આપી. એ નિષ્ઠાવાન ભાવનામ્મન યુવકે તે આજના આપણા સર રથુનાય પુકૃષ્ઠાત્મક પરાંજયે.

કહેવતોના અર્થ : 'જેઠ માંગરતા જ પલા-છીએ.' સામાન્ય માણસની અનિચ્છા તથા બળદાટને અનુકાયાં વિના તેની મરજી વિકલ્પ પોતાનું હાથ નીકળતાથી કે નિશ્ચયપૂર્વક પાર પાડે જવાની શીખ આપતી આ કહેવતની પાછળ ધૃતની એક સ્વાભાવિક રેવનો ઉપ-માન રહેલો છે, કે જાહેર પલામ્બવા માટે તેને નીચે મુકાવનું પડે છે, અને ઘણી ખરી વાર એ નીચે બેસતી વખતે, તથા તેના પર માણસો બેસી જાય તે દરમિયાન, એ આંખ-રોનો-ખરાડતો જ દોય છે. પણ માણસો તો આને તેનું કેવળ સ્વભાવલક્ષણ ગણી લખે તેને અનુકાયાં વિના પોતાનું કામ કરતા જ રહે છે. આ આજ દશાંવિતી બીજી કહેવતો : 'કરતા દોહએ તે કરીએ, ને છાસની દોળી બરીએ.' 'તુમ કદને દય; દમ મુનને દય.' વગેરે.

અથા મદાપુરમાં હેડનમાં ફેબ્રુ ૧૦ ૧૯૩૧ થી જ મુસલિમ રવાં બાગીમાં પરાને ધાકું-પણું વસાવેલું થયું હતું. ૧૦-૧૧ થી તો મુસલમાનો નાસ પામ્યાં હતાં.

દિલ્લીની આઠીએ મુસ્લિમ રાજ્યમુલ્કા કાયમને માટે આરંભ થયા પછી જુદાજુદા સુલતાનો દ્વારા યોનાના, રૂપાના, તાંબાના અને સ્વર્ણના પિત્તળના, એમ ચિહ્નકાળના પ્ર-કારો તો અનેક પડતા ગયા, પરંતુ દર-સામગ્ર્યમાં મુસ્લિમોએ ખતની મતા દોવાથી ચિહ્નકાળ પાસનું ચિત્રવેલિય દર્મસ માટે અદરક થયુ. મોટેભાગે બને બાનુ અરબીમાં લખાણો જ આવતાં. કવચિત્ ફેરફાર થતા તે ચેખતની આકૃતિમાં ને સ્વચિત્ ચિહ્નકાળ પાડતા.

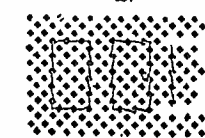
અહાલ્લીન (ખિલજ પછી દિલ્લીની) આઠીએ આવનાર કુલ્જીની મુબારક ચિહ્નકાળમાં ઘણી વિચિત્રતાઓ અમલ કરી. તેમાં તેણે પ્રાચીન દિલી ચિહ્નકાળના ચોરસ ધાટના પણ ચિહ્નકાળ પડાવેલા, જેનો નમૂનો ઉપર આપ્યો છે. તેમાં એ જોનાની દબ પ્રમાણે પ્રદક્ષાનાં બિરહો સાથે પોતાનું નામ કોતરેલું છે. પહેલો બાનુ, વતુલમાં 'ખલીફાનુલ્લા મુબારકશાહ' અને તેની ચોમેર 'અરસુલતાન અલ વાસિકુ-નિસ્લાહ અમીરુલ મોમીનીન' લખેલું છે; અને બીજા બાનુ 'અલ હુમાયુલ આઝમ કુ-લ્જીનિવાવદીન અજુલ મુઅદ્દર' લખેલું છે.

સુએઝ દેનાવની લેખાઈ ૧૦૧ માઈલ છે અને વધારેમાં વધારે પહોળાઈ ૨૦૦ ફૂટ છે.

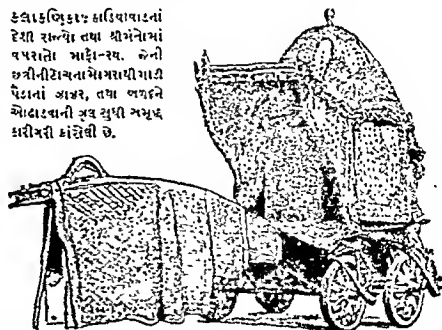
કલકાલકુકાર : કાઠિવાવાડનાં દેશી રાજ્યો તથા શ્રીમંતેમાં વપરાતા માદૈ-રમ. જેની છત્રીનીટાચના મેઘમરાથી માટી પેદાનાં જાકર, તથા જળને બોદાદવાની ત્રવ યુધી અમુદ્ધ કારીયરી કાંતેલી છે.

અનેકાર્યો શબ્દ : પદ્ધતિ-માન, ૧૧ દાથીની એક તથા તેના એકરમજ સંમદાર છાંર; એક દાવર અબજની વિખજુના ચાર દાથમાંનું એક આયુધ; નાં છ ચકામાંનું એક; આંખજીનાં કે પંખનાં તળિયાં ઉપરનું એક સામુદ્રિ કુબેરના નવ નિધિઓમાંનો 'એક'.

અગ્નિ-ગમગત : ડગ્ગનની કિમત એક નેખની કિંગમ શોધવાની સાદી એ છે કે જેટલા રૂપિયે ડગ્ગન દોય તે નામમાં તેના ત્રીજા ભાગના આના કે જે આને તે એક નેખની કિંગમ હાજવા ૨૧ રૂપિયે ડગ્ગન અડિયા મળતા ૨૧ આના + ૨૧ એટલે કે ૪૨ આના = ૨૨૦ એટલે કે પાણી એ રૂપિયે નેખ થયું. ૧૦ ડગ્ગન પેન્સિલ મળતી દોય તો ૧૦ આના એટલે કે ૭૨ = ૧૩૬ આને નેખ. (વીરે-)

ઉપરના ચિત્રમાંના ત્રણે લંબકાર રેખાઓ એક જ દારમાં આવેલાં ૪૫૮ માંથી દોરવામાં આવેલી દોવા છતાં તે પદ્ધતિમાં ફેર દોવાને કારણે ત્રણેની અતિશો કરકાએલી લાગે છે.

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મંગળનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખાળાં-સખાળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌકોષ એનું સેવન કરી શકે છે.

મહારસાયન

રસસિદ્ધ, અખટ, કેમર, કરતુરી અને બીજાં દીપન, પાચન
ને પોષ્ટિક ઓગાધ મેળવી લીલાં રસદાર આંખમાંથી બનાવેલું
મુશોભિત મુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

ફિતમ

તેનું નિયમિત સેવન

૦૧ સતલજા રોડનો ૧૧
૦૧ " " ૧૧, ૧૧
૧ " " ૧૧ ૫

લાંબું આયુષ્ય - તથા સારી રમરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

શરખાનું:
સયાનીરાંડ
મુંબાઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ - બોમ્બીલાલ બ્રધર્સ - ગાંધીરોડ

ફિતમ:
શ્રી મહાજનવાસી
મુંબાઈ-૨

સાક્ષરયુગના એકમાત્ર અવશેષ

આચાર્ય બલવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર—કવિ, વિવેચક, ચિંતક, બહુશ્રુત વિદ્વાન અને સમર્થ લેખક
એએના નીચેનાં પુસ્તકો મળી શકે છે.

બજાર	રૂ. ૪-૦-૦	૪-૦-૦ રૂ. આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ
ગોપીકથ	૨-૦-૦	કવિતાશિક્ષણ
ભિખી જુવાની	૧-૧૨-૦	૩-૮-૦ ઉપર અને મિતાક્ષર નોંધ
માલવિકાગિમિત્ર	૧-૮-૦	૨-૦-૦ નવીન કવિતાવિશે વ્યાખ્યાનો
અદારાં સોનેટ	૧-૮-૦	૧-૮-૦ કિરિક
સોલિયેટ નવજુવાની	૧-૪-૦	૧-૨-૦ વિવિધ વ્યાખ્યાનો, ગુરુ ૧લી
દર્શનિયું	૧-૪-૦	૧-૦-૦ અખાલાલખાઈ
લખમાં બ્રહ્મચર્ય	૦-૧-૦	૦-૮-૦ ઇતિહાસ વિદ્યાન

આમાં કેટલાંકની બહુ જૂન નકલો જ છે. બીજાં કેટલાંકની એક નકલ સિલકમાં નથી એટલે તે
આદો મોંઘાં નથી. આનું ફરી પ્રકાશન તેમ નવાં લખાણં બધ છે તે પુસ્તકોનું પ્રકાશન સજ-
વડે આપ્યા કરે છે. ગ્રાહકોગણં દર્શઈ મધેલ હજુ થયાં મુંબાઈના સંમદોનું પ્રકાશને ખાજી છે.

થોડો ખોરાક લાંબો સમય કેમ ચલાવવો?

આ દેશમાં અત્રની તીવ્ર અછતના કારણે જરૂરિયાત પૂરતું જ રેશનનું પ્રમાણ રળાયું છે. દરેક જવાબદાર ગૃહિણીની એ ફરજ છે કે તેણે થોડો ખોરાક લાંબો સમય ચલાવવો. આમ કરવા તમારી વાનગીઓ સુસ્વાદિષ્ટ બનાવો.

પૂરી, ચપાટી, ભજ્યા, સ્વસ્તિક ગોવાલન ધ્રાન્ડ વનસ્પતિમાં તળાય છે ત્યારે ઘણાં સ્વાદિષ્ટ બને છે. સર્વોત્તમ વનસ્પતિ બનાવટો અને સ્ફૂર્તિદાયક તરવે આપનાર વસ્તુઓમાંથી બનાવેલ ગોવાલન ધ્રાન્ડ વનસ્પતિ તમારી સમગ્ર ગંધ દીનોમાં રજુ કરવામાં આવે છે જે તેની તાજગી સંઘરી રાખે છે.

બધા સ્ટોરોમાંથી ૨ સ્તલી, ૫ સ્તલી અને ૧૦ સ્તલી દીનમાં મળે છે.

સ્વસ્તિકની ખીજ બનાવટોમાં

પરફ્યુમ્ડ કેસ્ટર ઓઈલ, કાન્તિ સાબુ, ખીજ ટોયલેટ સાબુઓ, સ્વસ્તિક શેવીંગ સ્ટીક અને ઘોવાના સાબુઓ છે.

સ્વસ્તિક **વનસ્પતિ**

ઉત્તમ અને અત્યંત

સ્વસ્તિક ઓઈલ મીલ્સ લીમીટેડ, પડાલા, મુંબઈ.

એમર્સ એન્જનીયર્સ

ઇલેક્ટ્રીકલ ઇન્સ્ટોલેશન ડીઝાઇનર્સ એન્ડ કોન્સ્ટ્રક્ટર્સ

આડિયા - ચાર રસ્તા

ટે. નં. ૩૨૬૪

★ અમેરીકન પ્લાસ્ટીક વોલ અને સીલિંગ ફીટીંગ્સ

‘રેડીઓ’ ઇલેક્ટ્રીક લેમ્પના ડીસ્ટ્રીબ્યુટર્સ

‘મરેલી’ના ગ્રાસીસીટીંગરબસ ફેન્સના ડીલર

તમારી ઇલેક્ટ્રીકલ જરૂરિયાત માટે અમને મળો. યા લખો

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ બળવાન બને છે, ધોળા વાળ કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં વાળ લગે છે, જોડો મટે છે, યાદશક્તિ અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે. ગાઢ નિદ્રા આવે છે, માથાનો દુઃખાવો મટે છે. દરેક ઋતુમાં બહેનો, પુરુષો અને બાળકો માટે મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બોટલીના રૂા. ૩-૮-૦ નાની બોટલીના રૂા. ૨-૦-૦

બધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ - સેન્ડહર્સ્ટ રોડ
સુબર્બ-૪

“तुमारी त्वचा लक्स टॉयलेट साबुनी
स्वच्छ અને सुલાयમ રાખો”

इपलेणी
કહે છે.

★ **ફિલ્મ - નવીબોનો સૌંદર્ય સાબુ !** ★

LIT. 135-111-40 GJ

LEVER BROTHERS (INDIA) LIMITED

અમૂલ્ય દાંત !

તેમને તમારી અમૂલ્ય
વસ્તુઓમાંની એક ગણો !

નિરાંતી દાંત—એક આકર્ષક હાથ—એ સ્વાસ્થ્ય અને સામાજિક
ધાપણ છે જે બધા અંગત સંબંધમાં તમને મદદ કરે છે. દાંતના પાડાના
કોઈપણ તમારા દાંતને બચાવે ચૂકવા નહિ, નિર્લક્ષ્ય એસ. આર.
હુમ્પરેટી—આ કરતાં તેમને નિરાંતી પાડામાં સફેદ અને અખણ
રાખી રાકાય છે.

* દાંતની સ્વચ્છતા માટે દાંતનાં ડોંકણોમાં પરચુટ દવા
તરીકે બ્રેન્ડીની કચેલી સોડીયમ સિસાઇલીમેટ તેમાં છે.

આયુર્બોધનો શોધ કરી મિત્ર રાજ્યોએ દુશ્મનોને દફનાવ્યા
 'મુકુલ સ્નેહ'ના શોધ કરી 'મહાસુગંધી સ્નેહ વર્કસે'
 દાંતના દર્દને દફનાવ્યા

દાંતની સુંદરતા અને રક્ષણને માટે જે જે તત્ત્વો ખુબ અસરકારક અને સચોટ માલુમ પડ્યા છે તે બધાં 'મુકુલ સ્નેહ' દુધ પાવડરમાં વાપરવામાં આવ્યા છે. એક તો તપકીરના પોતાના અને અને બીજા તેમાં ભળતી બધી બધીઓના, એમ બેવડા યુગ્મોથી આ તપકીર એક ગમત્કારક જ બની છે. દાંત પરની હુંડીભુખ ખેરી, દુઃખતા હલસતા દાંત, દાંતમાંથી નીકળતું લોહી અને રશી, મોઢાના અવાળુ, પેઢાનું ચઢી આવતું વગેરે દાંતના તથા મોઢાના દરેક રોગો આ તપકીર દાંત ઉપર દાખવાથી કે ધસવાથી થોડા જ 'બખતમાં' ગટી જાય છે. તપકીર છે છતાંયે દુધ પાવડર જેવી જ સ્વાદિષ્ટ હોવાથી તેનું નામ 'મુકુલ સ્નેહ' દુધ પાવડર' પડ્યું છે. તપકીર ધસવાની દેવ નહોત તે પણ સહેલાઈથી વાપરી શકે છે. વિક્રેય તો તપકીર પોતે જ કહેશે ન પહોંચી શકાય એટલા ઓડરો આપી રહ્યા છે. તમે પણ તમારો ઓડર મોંઘાથી નાખવા માટે લખો. કાનજીકે ઓડરો પુરકળ હોવાથી કમસર મોકલવાનું પોરણ રાખ્યું છે. દસ તોલાથી ઓડરોનું વી. પી. ચપ્પ રાખું નથી. ૫ અને ૧૦ તોલાના સુંદર ટીન પેકીંગમાં સતત ૧ના રૂ. ૫-૮-૦. વેપારીઓ માટે સરળતા કરી આપીયું. લખો :

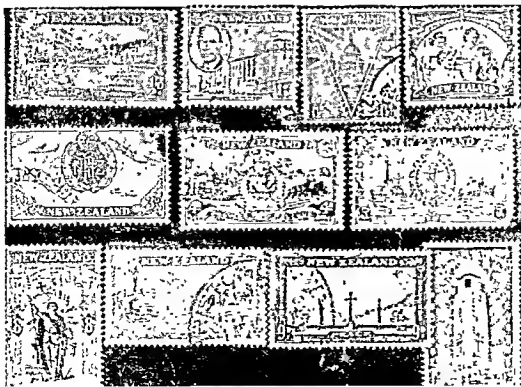
મહાસુગંધી સ્નેહ વર્કસે (ધોળકિયા રણછોડદાસ ઝીલાભાઈ) સિદ્ધાર
 (સાદિવાપાડ) B. S. R.P.

નેનાં (શિલ્પકાર - શ્રીધર મહાપત્ર)

શુદ્ધ ભારતીય શિલ્પકલાની પરંપરાનો મૂળ તાર સામ્યવાદનાં એ વિરલ કુટુંબો આપણે ત્યાં રહ્યા છે તે પૈકીના એકના વંશજ, અને માદી, કાષ્ઠ, માતૃ દેવદ્યર કોઈ પણ સાધનમાં કાપસુંદર કલાકૃતિઓ નિર્માણનાર આ કાળેસ શિલ્પકારનો વિસ્તૃત પરિચય અગાઉ 'કુમાર'ના સંસ્કરણોમાં આપી ગયા છે. આજે તેઓ લખનૌના સરકારી કલાશાળામાં શિલ્પશુક્રનેરયાને છે શ્રી અગ્રાથ મહેતાએ પાડી આભિલી તેમની છેલ્લી થોડી કૃતિઓ પૈકી એક 'સકુન્તલા' આ એકના પડા કપર અને ખીચ્છ આ પૃષ્ઠ પર કેતારી છે. (ક્રાંતિ - અગ્રાથ મહેતા)

નીચે : ગયા વર્ષની અધરગમાં ન્યૂ ઝીલેન્ડ, મહા-સુદ્ધ સમીને સુસંદ મયાની યાદગીરીમાં સહેલી સુસેલ-કિરિટો (Peace Issues)નો, ૧૧ વિવિધ આલેખનોપાળી કિરિટોનો સમૂહ (શ્રી હરિલાલ બેદર-મદવાણુ દેખાના સંપ્રદર્શી)

હિંદમાં કાંતણ

પાંચહજાર વર્ષ પહેલાં

૩ કાંતવાના ઉદ્યોગનો ઇતિહાસ એ હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનો મહત્વનો ભાગ છે, આ ઇતિહાસ એટલે કે જરૂરીઆત અને મુદરતા પાછળની અનુધ્યની કાથમ આજ રહેલી સૌથ !

અત્યાર મુઢી જાણમાં આવેલો સૌથી પ્રાચીન રૂના કાંતણનો નમુનો ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલાંનો છે. આ નમુનો સિંધુ નદીની ખીણમાં આવેલા મોહેન્-જો-દોરો (મૃત્યુ પામેલાઓનું શહેર) કે જે ઇ. સ. ૩૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે છોડી દેવામાં આવ્યું હતું તેના અવશેષોમાંથી મળી આવેલો હતો.

આ ચિત્રમાં તે વખતનો મહારાજ દેખાય છે. તેણે પહેરેલો જરીશરપવાળો રૂમાંથી બનાવેલો કિંમતી ઝૂંઘો જોણમાં જોણ થોડા હજાર વર્ષ પહેલાંનો બનાવેલો છે.

૧૮૮૬ માં સ્થાપાયેલી રૂઝ્કિઝીમીડસ હિંદની એકમ તરીકે સૌથી મોટી મીડ છે અને અનુધિય મીડ સાથે તે દરરોજ ૧,૭૫,૦૦૦ વાર ઉપરાંત કાપડ ઉત્પન્ન કરે છે, આજે પહેલાં કરતાં પણ વિશેષ તેણે કરી આવેલી સગવડો રાષ્ટ્રના કાપડની નગીને પહેલાંથી વળવાના પ્રયત્નોમાં મદદ કરે છે.

સાડી, ઘેરની,
મલમલ, જોડ, મજાર-
તોની, શીરજના
રોર, મુસોબનન કાપડ

કેલીકો મીડર

કાન્હા

આ વી કાલનાં નાગરિકાં તું માસિક

એ સ્થા પ કે ર ચિ શં કે ર શ વ ણ

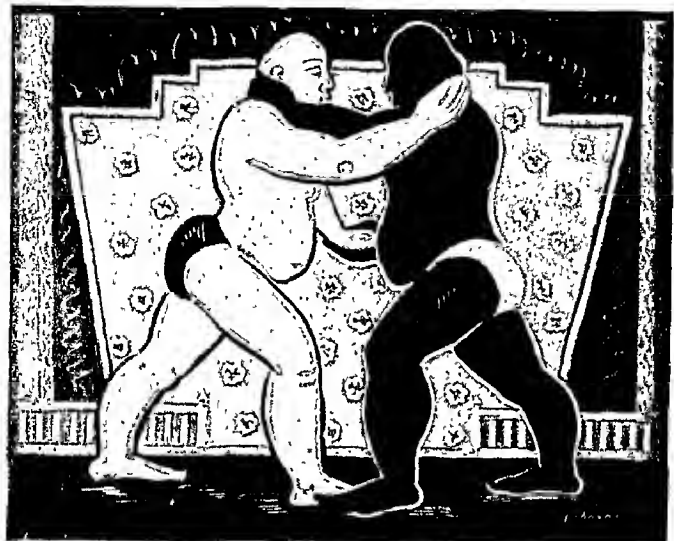
હુ લા ક ૧ ૬ ૪ ૭

૨૮૭

શા ર દ લ લ શ્રી ન દ લ લ વ હું ના ચિ ત્ર ની આ હુ લા તિ રમ. હ રિ વ દ ન ર

પ્રત્યક્ષ દર્શન

छेक • कथाकार : रघुनाथ यादव

(“कुत्तर” : अंक १८३)

“ओ मित्रो! केवले कप-टापेटा न आनला तसे नेओ ओ बावडाना मगशी क्कम निहाय मरो.
आमनूं मग आभिनव प्रसन्न ओ रीते छे • आगनी परस्परनामसि परे पोले जेलेकी खुसिनी काय नेओ
जेकरा वं नापटगा रूढ़ छे. आगनी चिमिकना छे आगनी परस्परनामा ओने दे देविमेदनी दगतमा.”

૨૮

વર્ષથી

જનતાની એકધારી
સેવા કરી રહી છે.

આરગસ

ઈન્ડ્યોરન્સ

કંપની લિ.

ઉચ્ચ કક્ષાની આ

હિંદી વીમાસંસ્થા

આપનો સહકાર વાંછે છે.

કાર્યક્ષેત્રમાં
રસ ધરાવ-
નારને અમારું
હાર્દિક આમં-
ત્રણ છે.

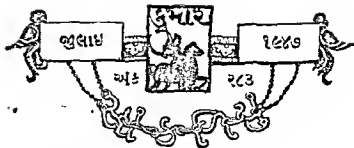
સૂર્યકાન્ત બી. શાહ બી.એ.

સી. એમ. જશ

મૅનેજિંગ ડિરેક્ટર્સ

વડી ઓફિસ

૨૬૯/૧ ગાંધીરોડ - અમદાવાદ

ચિત્રો

સારદશ્વમી (શ્રી મંદલાલ વસુ ઉપરથી) રવ. હરિવંદન ભટ્ટ પૃષ્ઠે
દંડે રયાવસ આપડા ત્રિરંગી મુખચિત્ર
દેવવાડા મંદિરની છત ફોટો: ડૉ. ધી. ત્રિ. મહેતા પાછલા પૃષ્ઠામાં

કાવ્યો

આપણા ઘડવૈયા આપણે	રાનેન્દ્ર શાહ	૧૮૬
આપાદ આયો!	નિરંજન ભગત	૧૮૬
મિત્ર રચના	દેવજી શ. મોહા	૧૮૬
કવિની પ્રાર્થના	સનાતન	૧૮૬

ચરિત્ર

સી. પાઈ. ચિત્રાગણી	૧૮૮

વાર્તા

અદૃશ્ય શત્રુ	સાલિદાસ જાદવ	૧૮૯
માની મમતા	વિનયકુમાર મોર્ય	૧૯૧

લેખો

ફોટો એન્ડ (આપણી વનસ્પતિ-૫) જયંતીલાલ દે. જોશી	૧૯૭	
રસાપત્ય (શિક્ષણવિજ્ઞાન-૧૦)	સી. અપર્ણા ત્રિવેદી	૧૯૮
દૃષ્ટિ-સેદ (પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર-૧૦)	ચોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી	૨૦૨
આખતનો રસારસાઈ	રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી	૨૦૩
સોડા (શિલ્પી જીવનમાં વિજ્ઞાન-૫)	નરસિંહ બ. શાહ	૨૦૪
આપણી જલસભુદિ		૨૦૬
મોડા માણસોનું તાનાપણું (અનંત કાણુકર) મોહનની નેપી	૨૦૮	

વિભાગો

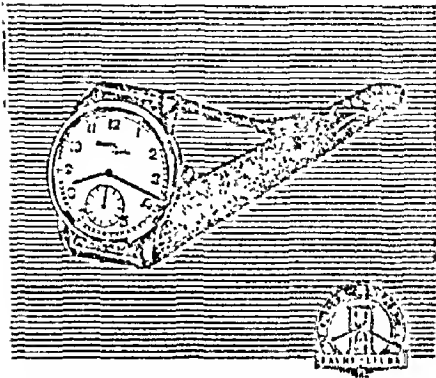
તથા પ્રકીર્ણ	
જલભંધની પદ્ધતિ (ચિત્રભાષ)	૧૮૫
ચિત્રેત (માસિક ચળન)	૧૮૭
સંસારનાં ચહેરા-૧૦	૨૦૧
જોગ કેમ ?	૨૦૫
Our Friends Abroad-પરદેશી મિત્રોના પત્રો	૨૦૬
કસોટી	૨૧૧
ગાધુકરી	૨૧૨
આ ગાસનું પંખી-૧૬ દુહાદુહ	૨૧૩
ચિત્રાગિત 'ઈ'	૨૧૮
આ ગાસ ઇતિહાસમાં (ગ્રાન્ડિયોસ-લોકગાન્ય દિગ્ગ)	૨૧૯
નવાં પુસ્તકો	૨૨૦
છેલ્લું પાનું	૨૨૨

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તારકી તેનો મુદ્રક અને પ્રકાશક : જલુભાઈ પાપ્તભાઈ રાવન,
મુદ્રક-પ્રકાશનસ્થાન: કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય સિ. ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.
વાર્ષિક લગભગ ૧૦, ૫૦૦ રૂપિયામાં ૧-૦-૦૦ અથવા ૫૪ સિદ્ધિ, છુટક નકલના બાર અના.
અલેક્ષાજરના સ્વર્ણ એન્ડ: મેસર્સ સાયન્ટિફિક પબ્લિકેશન કંપની,
મોડેલ ટાપીઝ સામે, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો અને ફોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

ઝેનીથ સ્પોર્ટો

ઘડિયાળો હિંદમાં આવી ગયાં છે.

ઝેનીથ સ્પોર્ટો ઘડિયાળ આ વિવિધ ૪ હદનાં, રામ સ્વિસ સ્ટીલ બેક ટીઆઈન તથા ક્રમ્સ અને આંગ્રા સામે સંપૂર્ણ મંરસિત. કિંમત રૂ. ૧૪૭. ઉપરનું ૪ હદ ૧૦૨" સ્વિસ સ્ટીલ, પાળી સામે મંરસિત કિંમત રૂ. ૧૮૫ અને રૂ. ૨૦૦.

વધો મુખી સદ્ જોયા જાદ પ્રથમ ઝેનીથ ઘડિયાળો હિંદમાં આવી પહોંચ્યાં છે. દરેક ઝેનીથ ઘડિયાળ કારીગરીમાં અને વ્યક્તિગત મોંઘરોમાં સંપૂર્ણ છે. હાથમાં ઉપર મુજબના નમૂનાનાં ઘડિયાળો ૪ મળી શકે છે. પરંતુ હવે પછી બીજી પ્રખ્યાત ઝેનીથ મોનાગી ૫૦ ઘડિયાળો આપને પસંદગી માટે મળશે.

FAVRE-LEUBA

ફાવ્રે-લ્યુબા એન્ડ કં. લિ. સુબાઈ અને કલકત્તા

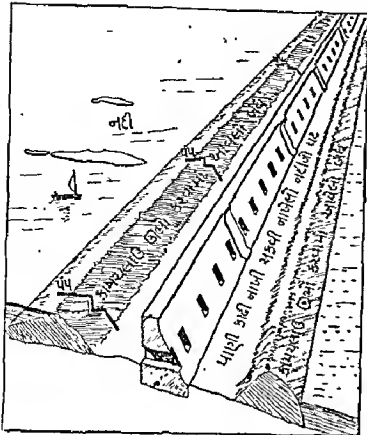
રેક્સોના
ચામડીનું
આરોગ્ય વધારે છે
...તંદુરસ્ત ચામડી
સૌંદર્ય વધારે છે

સૌંદર્યની ચામડીનું-પુરું રક્તનું તત્ત્વ આરોગ્ય છે. અને ત્યાં સુધી તમારી ચામડી તંદુરસ્ત નહિ હોય ત્યાં સુધી તમે એ મુજબરૂવવા પામી શકશો નહિ. ઉમ્મદા ત્વરિત બનતા ફીલ્મવાળા અને કેટલીક નામના ઔષધવાળા રેક્સોના તમારી ચામડીના આરોગ્ય માટે અમૂલ્ય ચપ્ પટે છે. એન્ટિસેપ્ટિક તાઝગી આપતા અને ચામડીને પુષ્ટિ આપનાર તેલોની આ ખાસ બનાવટને રેક્સોનાનું ઝડપથી બળનું ફીલ્મ મેલને કુર કરી, ચામડીને નિર્મળ બનાવી, ૬-૭ આપી અને સૌંદર્ય વધી ચામડીના નાના છિદ્રોમાં ઉંડે લઇ નીચે, ચામડીની મનોહરતાનું મૂળ ચામડીના આરોગ્યમાં છે. એ વિશે જરાણુ શંકા નથી, અને રેક્સોનાનું કોસ્મેટિક ફીલ્મ ચામડીના સૌંદર્યની વધિ કરે છે. પુરુષો માટે રેક્સોના : એકું માન્ય નહિ કે રેક્સોના ફક્ત સ્ત્રીઓ માટે જ છે; તે પુરુષો માટે પણ આજીવ્ય સાબુ છે. પુરુષો તંદુરસ્ત ચામડીની બહિઃકર્ષણ તેજસ્વી આરોગ્યના દેખાવમાં મર્વ છે. અને ચામડીનું આરોગ્ય તે એક સાબુ છે જે આરામ આપતા, એન્ટિસેપ્ટિક શુદ્ધિવાળું, રેક્સોનામાંનું ફેબીલ બને છે.

બાળકો માટે રેક્સોના : રેક્સોનાનું સંભાળ લેનું ફીલ્મ બાળકની નાનુક ચામડીને ઠંડક આપે છે રેક્સોનાનું ફેબીલ વરમી અને અગ્રજીઓથી બાળકના કોમળ માવરવાને રક્ષણ આપે છે. બાળકો માટે એ સૌથી ઉત્તમ છે.
★ રેક્સોનાનું ફેબીલ એન્ટિસેપ્ટિક, આરામજનક અને પૌષ્ટિક તેલોનું ખાંસ મિશ્રણ છે જે તમારી ચામડી સંભાળવામાં ખાસ મુલ્યવાન છે.

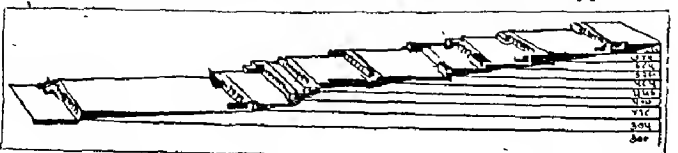

આ પાણી બેળે ભરી નવસમૃદ્ધિ વિધેતા આ અકાંના લેખમાં નજીઆ પ્રમાણેના બંધ બાંધવાની સામાન્યરીતે બે પદ્ધતિઓ છે. એ બેની છે નદીની વચ્ચે બેઠા થા જાણું તળ હોય તો તેને એડતો એક કાગચલાક બંધ મોડામોડા પથ્થરો તથા માટીની જાંથી પાળ કરીને બેળો કરવામાં આવે છે. એવો જ બીજો બંધ પાછો ઉપચારસ બાબુ બેળો કરીને, પછી તે બે બંધની વચ્ચેનું પાણી ધંપડાકા ઉથેથી નાખીને ત્યાં બંધ બાંધવાનું કામ નિરાતે થઇ શકે છે. નીચે મુજબના બંધોના આયતો મુખી માટી માટીના પછી તે કાંચ તળ પર પથ્થર તથા સીમેન્ટ કોન્ક્રીટનો મુજબ બંધ બાંધવામાં આવે છે. એ તૈયાર થઈ ગયા પછી પેલા કામચલાક બંધ તોડી નાખવામાં આવે છે. નાઈલ નદી પરનો અચન બંધ આ પદ્ધતિથી બંધાયો હતો. તે સુશલવનું ચિત્ર ઉપર દાખી બાબુ આપેલું છે.

બીજી પદ્ધતિમાં કટકટકે બંધ બાંધવાનું કામ થાય છે. નદીના પટમાં બંધ માટે મુશોમ્ય નજીઆ પસંદ કરી, ત્યાં થોડાક બાંધકામ નદીના પટમાં જોડે મુખી લોખંડનાં મુજબ પથરા રોપીને અચેલ વાર બેળો કરવામાં આવે છે. પછી અંદરનું પાણી કાઢી નાખીને તેટલા જ બાગમાં બંધ બાંધવાનું કામ થાય છે, એટલો બાગો સંપૂર્ણ થયે બીજા બાગનાં કામ ઉપચારવામાં આવે છે, અને બાગ કટકટકે થઈ આવે બંધ પૂરો થાય છે. સિંધુ નદી ઉપરનો સફરનો બંધ આ રીતે બાંધેલો છે.

બંધની રચનામાં મુખ્યત્વે કામો મોટા કામ બનવે છે. બે મુજબનાં ચાંલકા પર રચાએલી કામોની વચ્ચેના બાગ લોખંડના મોડા મુજબ દરવાજા વડે બંધ કરી રીપેલા હોય છે, પણ તે નજર પ્રમાણે વીજળીદારા જાણીતી થઈ શકે છે. એ એક દરવાજાનું વજન ૨૦૦૦ મણ હોય છે. નદીમાં પૂર આવે ત્યારે દરવાજા બંધ બેળો લેવામાં આવે છે જેથી વધારાનું પાણી કામો દારા વડી નય છે પણ નજર નદીમાં પાણી જીતરી નય છે ત્યારે દરવાજા બંધ કરી દેવામાં આવે છે જેથી નદીનું પાણી એકઠું થઈ નદીને પટ ભરાઈ નજર પાણીની સપાટી આજીવાજીની નજીઆ કરતાં જોયો થાય છે એટલે એ પાણી નદીમાં સહેલાઈથી વડી નય બનવામાં પહેંચે છે.

આ નજીઆમાં આ બાજતમાં અમેરિકાએ પહેલ તથા પ્રગતિ કરી છે. ત્યાંની ટેનેસી નદી તથા તેની શાખાઓ ઉપર આવકા બે બે બંધો બાંધ્યા છે તેના ખ્યાલ આપતો આલેખ ઉપર નજીઆ બાબુ આપેલો છે તે પરથી એ પાણી રોધાવાનો સમગ્ર ખ્યાલ આવશે નીચેના ચિત્રમાં એ જ ટેનેસી નદીનું પ્રવાહ પર થોડે થોડે અંતરે બાંધેલા બંધ નીચે પાણીની જાગાઈ કેટલા કૂટની છે તે લીટીઓ દ્વારા આંખી જતાથી છેલ્લાસ વડેની નદીના તળના પાણીના જાગાડ તથા પ્રવાહનો ચિતાર આપતો એ આલેખ બંધ દારા રોધાએલા પાણીની સેવા રાખીને ખ્યાલ આવે છે. હિંદની નાની મોટી નદીઓ પર ને આવકા સંકેતો બંધો બાંધવામાં આવે તો હિંદમાં કંડી પણ દુકાળ પડે ખરો.

આપણા ઘડવૈયા આપણે

(દાળ: જનની છવારે ગોપીવંદની-સારંગ)

આપણે આવળ બાવળ ભોરડી,
કેસરઘોળ્યા મલના ગોટા છ;
હલકાં તો પારેવાંની પાંખથી,
માઠેવથી રે પણ મોટા છ;
આપણા ઘડવૈયા પાંધવ ! આપણે.

કોઈ તો રાએ છેવેળુ છીપથી,
કોઈ તો જળને હિલ્લોળ છ;
મરજીવો જીતરે મહેરા મહે,
માથા સાટે મોતી-મોલ છ ! આપણાં

નજરૂં પૂંપી છે જેની ભોંયમાં,
સામે પૂર એ શું ધાય છ !
અધીરો ઘટકાનો ઘોડો થનગને,
અણદ્રીઠ એરૂં-એને પાય છ : આપણાં

ખેડેલાંનું. એકું રે વિગાસણે,
વેળા લુએ નહિ વાટ છ;
ઝાઝેરો ઝૂક્યો છે આંખો સાખથી,
વેડે તેને આવે હાથ છ : આપણાં

પંડની પેટીમાં પારસ છે પડયો,
ફૂટલાં ફૂટે છે કરંમ છ;
વાવરી લાણે તે બાડભાગિયો,
જળહળ એનાં રે ભવન છ : આપણાં

રાજેન્દ્ર શાહ

આવતી કાલનાં નાગરિકો માટેનું આજનું આશિકે

૧૮૬ (જુલાઈ ૧૯૪૭)

આપાદ આયો !

રે આજ આપાદ આયો.
મેં નેણનાં નીરમાં મનનો તે માદ ગાયો : રે આજ
દૂરને દુખપણુ મીટ માંડીને
ભોરશે નાખી દુહલ,
વાદળી સાગરસેજ છાંડીને
વરસી હેતની દેલ;
એમાં મન ભરીને મતવાસો ભોર ન્હાયો : રે આજ
મેઘપીણને કોમલ મારે
મેઘ્યાં વીજલ વર,
મેહુલાને ઝીણી જલની ધારે
રેલ્યા મરહારસર;
એથી ઘરતીને અંગ રંગ ભંગ મ ગાયો : રે આજ
જલમાં વનમાં આપાદ મ્હાલ્યો
સંસાર મ્હાલ્યો સંગ,
અત્રકાથી દું દૂર તે ચાલ્યો
મને ન લાગ્યો રંગ;
સદ્ગુનેભાયો ને શીતલમીડી છાંયસુ છાયો : રે આજ
આપણે રે પ્રિય, સાગસાને તીર,
ક્યારેય નદિ ગિરિપા !
ગાળે જનમ-જગનાનાં નીર
નિરહનો જ વિદ્યાપ !
આયો આપાદ ને વાયરે તેણે વૈશાખ વાયો : રે આજ
ખિરદમાં બાદ લાયો !
રે આજ આપાદ આયો !
નિરંજન ભગત

મિશ્ર રચના ! (શિખરિણી)

મવારી રાગની નીકળી પય પે, લોક ભગટમાં
ભરી આંખે મૂર્તિ તૃપતિ તણી કૃતકૃત્ય બનવા;
તદાંકોએ પૂછ્યું, 'શિર ચળકતી ચીજથી, ભવાઈ'
'તમામાં અણુ ને સુગ રુધિરની મિશ્ર રચના !'
પદો ગદ્ય ધીમે ક્રોડ રમના.

દેવજી સ. મોહા

કવિની પ્રાર્થના (અનુકૃત)

મારા જીવન કેરો આ કવિતાના પ્રભો તમે,
સદા મેં બનીને રહેલો રમો મેં મ: કૈવલ.
પછી છો હંદ બગાડા, ચમ્પે છો યડકી જના;
જીતિએ પલટાતી છો, પ્રાસોના મળના થના.
કવિતા તો મેં મારી દે પ્રભો પર્જ યધ જમે,
કાં કે મારી કવિતાના રમો મેં મ: પ્રભો તમે.

સનાતન

જ્યા

રે મારા મિત્રે મને પૂછ્યું, 'બીન દેશના લોકોમાં જે સહજ રીતે દેખાય છે, પણ હિંદમાં સાધારણ મનુષ્યથી માંડી મોટા મેતાએ સુધી પણ કેટલાં નમરે નથી પડતી એવી કઈ વસ્તુ છે?' ત્યારે મેં લેખકક જવાબ આપ્યો કે, 'શિસ્ત'. હજુબીજી ખ્રીસ્તીની લડાઈથી માંડી ૧૬૪૨ની ચળવળ સુધીના આપણા ઇતિહાસ પર ભડતી નમર કરનાર પણ કહેશે કે આપણા પરાજયના મૂળમાં કોઈ કારણ હોય તો તે શિસ્તની ખામી.

નહી કરનામાં આવેલા કોઈ પણ નિયમ પ્રમાણે વર્તવું તેનું નામ શિસ્ત. પછી તે નિયમ નિશાળના કે આફિસના હોય, ધંધાના કે શરકરના હોય. વ્યક્તિથી માંડી રાષ્ટ્ર સુધીના એકએક ક્ષેત્રમાં શિસ્ત—Discipline—ની જરૂર છે. શિસ્ત એ તો છવનનો પાસો છે.

છવનના દરેકદરેક ક્ષેત્રમાં શિસ્ત આવશ્યક છે. વ્યક્તિગત છવનમાં પણ શિસ્ત—નિયમિતતા એ જ બરાબર પાલન કરવામાં આવે તો શરીરનાં ધણાં ખરાં કામ વ્યવસ્થિત રીતે શાંતિથી પાર પડે અને ધમાધમી ન થાય. ખાવા પીવામાં, આહારવિહારમાં તથા છવનની પ્રત્યેક ક્રિયામાં કડક શિસ્ત પાળવાનો દરેક આમદ શખે એવું જોઈએ. પૂનાના રાવસાહેબ મેડલિકનું છવન આ બાબતમાં એટલું વિચિત્ર અને શિસ્તગ્રાહક હતું તેમના બહાર નથી આવવાના વખત વખતથી લોકો કેટલા વાગ્યા એ જાણી શકતા.

ધણી લોકોની પાસેથી કડકરી તે શિસ્ત પળવવાનો આમદ રાખે છે, પણ પોતે જ તે શિસ્ત પ્રમાણે વર્તતા નથી હોતા. આવા લોકોની બીજી ખર છાપ કેવી રીતે પડી શકે? દરેક સંસ્કારની મુખ્ય અધિકારી પોતે શિસ્તનો આદર્શ હોવા જોઈએ, તો જ તે બીજા પાસે શિસ્ત ધળવી શકે. મોડા આવતા પોતાના સેક્રેટરીને 'કાં તો તમે નહું ઘડિયાળ વેચાવું લો અથવા તો મોરે નહો સેક્રેટરી રાખજો પડશે' એમ વૉશિંગ્ટન ત્યારે જ કહી શક્યો જ્યારે તે પોતે આફિસમાં નિયમિત રીતે જતા હોતો. શાળામાં મોડા જતા મુખ્ય શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને વખતસર આવવાનો ઉપદેશ કેવી રીતે આપી શકે?

પોતાની સમગ્ર ખાતર અથવા બીજાની મહેરબાની મેળવવા ખાતર પોતાની સંવાન જમ્યા તોડનારા ખુશામતોષાર

અધિકારીઓ પણ ધણી સંસ્કારમાં હોય છે. આવા લોકોએ સ્વામી અધ્યક્ષને દાખલો ચાંદ રાખવા નેવો છે. એક વખત સ્વામીજીનું શુક્રકુલ જ્વવા માટે સંયુક્ત પ્રાંતના ગવર્નર આવ્યા હતા. શુક્રકુલ એ વેદિક પદ્ધતિથી શિક્ષણ આપનારી સંસ્થા હતી. સંસ્થા નોઈ રહ્યા પછી ગવર્નરને તાજબીની જરૂર લાગી. તેમણે કહ્યું, 'અહીંનંદણ, અમારે આ જોઈએ.' પણ શુક્રકુલમાં તો આ પીવાની સખત મનાઈ હતી. અહીંનંદણએ એક જ ફાણ વિચાર કર્યો અને પછી મક્કમતાથી કહ્યું, 'સાહેબ, આઈયા પીવાની બંધી છે. તેથી આપને આ નહિ મળી શકે. પણ જોઈએ તો તુલસીનાં પાંદડાંની ઉઘાળો કરી આપીએ' અને તે દિવસે અહીંનંદે ગવર્નરને તુલસીનાં પાંદડાંની ઉઘાળો જ પીવડાવ્યો. ગવર્નરની શરમને ખાતર પણ આ મનાવીને પોતાની સંસ્થાની શિસ્તનો તેમણે બંધન કર્યો.

આપણા દેશમાં જ્યાં વ્યક્તિગત શિસ્ત પાળનારા ગણ્યમાન્ય (એમાં મહાત્માજી ને બંધર પહેલો છે) હોય ત્યાં સાહુકારિક શિસ્તનો તો વાત જ શી કરવી? આપણાં સભા-સમેલનો આપણી સાહુકારિક શિસ્તના દેરાળોના નમૂનો છે. આપણી સભાઓ તથા બીજા કાર્યક્રમો કહી પણ વખતસર રાજ થતા નથી. સભામાં વ્યવસ્થા, શાંતિ તો બાળે જ હોય છે આપણા ઉપર ને 'ઇન્ડિયન ટાઈમ્સ'નું કલંક લાગેલું છે તે જ આપણે કેટલા પાણીમાં છીએ તે બતાવવા પૂરવું છે. આ બાબતમાં તો અંજોન પ્રબંધો શુભ આપણે ખાસ લેવા નેવો છે. વ્યક્તિગત તેમ જ સામાજિક છવનમાં શિસ્ત એ જ એમના છવનના પાયા છે. તેમની સભાઓ જુઓ: તે મરાબર વખતસર રાજ થશે. મોટા આવનાર શ્રોતા કોઈનું પણ લેવડ ન ખેંચાય તથા સભામાં જરા પણ ખલેલ ન થાય એ રીતે શાંતિથી આવશે બેસશે. સભામાં પોતાને વ્યાખ્યાન ન સમજાય અથવા કંઠાશભર્યું લાગે તો પાછું તે શાંતિથી બેસી રહેશે, પણ અવાજ-કરીને કે વચ્ચેથી બીજી જણ સભામાં ખલેલ નહિ પહોંચાડે. તેમની સાથે આ બાબતમાં આપણી સરખામણી જ થઈ શકે તેમ નથી. આપણી શિસ્ત બતાવવા માટે એક જ દાખલો ટાંકવો બસ ધરો.

અમદાવાદમાં સાબરમતી આશ્રમની સ્થાપનાની રાજાતના દિવસોમાં અહીં

તમાજનું શાધ્ય માણીકોકમાં સાંભળા સાત વાગે રાખવામાં આવ્યું હતું. ૬ા-૬ાા થવા આવ્યાં તો જે કોઇ જોતાવવા નહિ આવવાથી આંધી છ પોતે જ આશ્રમથી સાઈકલ ઉપર બેસીને લાપણને રમણે ગયા. ત્યાં જઈને જાણે તો મોડા મોડે બેસી બેસી કરવામાં આવ્યો હોતો અને ત્યાંના વ્યવસ્થાપક બીજાને કહેતા હતા કે આંધી છને જોતાવવા મોકલો. ઘડિયાળમાં લગભગ સવા સાત થયા હતા ત્યારે વખાને જોતાવવાની વ્યવસ્થા થતી હતી? મહાત્માજીએ કહ્યું, 'માણસ મોકલવાની જરૂર નથી. હું જાતે જ આવ્યાં અંધા છું.' આ જોઈને મેંની સરખામણી અવાજ બની ગયો.

વખતસર સભા શરૂ ન થવા માટે સંભાલો કેટલા જવાબબદાર છે તેટલા જ શ્રોતાઓ ખરૂ છે. સભાનો વખત આડ વાગવાનો હશે તો લોકો વિચારશે, 'આઠનો શરૂમ છે ને? તો સભા શરૂ થતાં સાડા આઠ થવાના.' એમ વિચારી તેમણે મોડા નાનથ છે. બેસે થોડા જ શ્રોતાઓ આવ્યા હોય તો પણ સભા વખતસર રાજ કરવાનો સભાના સંચાલકો ને તો જ આમદ રાખે તો આ પરિસ્થિતિ બદલાતાં વાર ન લાગે.

કેમ સભાઓમાં જ કેમ? મોટર કે ટ્રેનમાંથી ધડતી કે બતરની વખતે, મોરોદીમાંથી બહાર નીકળતી વખતે, પ્રાર્થનામાં કે લાઈનમાં બેસી હોઈએ ત્યારે, રેતામાં અકસ્માત કે આફતની ખબર પડતાં જો દોડાઈને કનીએ છીએ ત્યારે આપણે જો બેસિત વર્તન કરીએ છીએ તે ખરેખર સરખાવનું છે. આવી નાનીનાની વાતોમાં પ્રભુ કેવી રીતે વર્તે છે તે ઉપરથી જ રાષ્ટ્રની કિંમત અંજાય છે.

અવિધ્યમાં જો શિસ્તવાળા નાગરિકો હતા ત્યજ કરવા હોય તો નાનપણથી જ બાળકોને શિસ્તની ગળણથી આપવાની જરૂર છે. માળાપ જ સુધે કાચ વખતસર તથા નિયમિત રીતે કરીને પ્રત્યક્ષ દાખલો બેસાડે તો બાળક પણ તે જ શિસ્તથી વર્તશે. બાળકનું ખરું જીવન શાળામાં જ પડાવું હોય છે. તે વખતે જો શિક્ષક શિસ્તનો અતિઆમદ રાખે તો તેના દૃઢ સંસ્કાર બાળકના કુમળા મન પર પડવા વિના ન રહે. માતાપિતા આ શિક્ષકો ધારે તો આ બાબતમાં ધણું કરી શકે.

હિંદુસ્તાનનું નામ આજે સ્વાતંત્ર્યના કિનારા પાસે જઈ રહ્યું છે તે વખતે જો શિસ્તનું અભ્યાસ હંમેશા આપણી પાસે નહિ હોય તો નાજ ફરી શુભાખીના મધ્યદિવે ખેંચાઈ ગયા વગર નહિ રહે.

હિંદના પ્રથમ પંક્તિના તેજસ્વી અને તત્ત્વનિષ્ઠ પત્રકારપ્રવર

માસી. વાઈ. ચિંતામણિ

(ચિંતામણી ચરિત્ર ચરિત્ર ચિંતામણિના વ)

દેશ છાપામાં તમે મારી વિરહ લખ્યું? એક છાપાના માલિકે મૂંઝવણમાં થતાં પોતાના તંત્રીને પૂછ્યું. તંત્રીએ સાંતિથી જવાબ આપ્યો: 'મને સત્ય ને ન્યાયી લાગે તે જ હું હંમેશાં લખું છું. મનુષ્યો અને શિવશાલિકોના આ જગતમાં મને ન્યાય મનુષ્યોને પક્ષે લાગે, તેથી મેં તેમનો પક્ષ લીધો.'

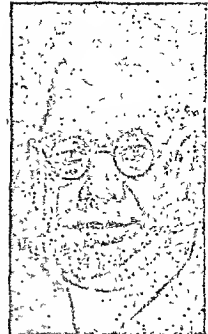
'તે તો ન બાલે. તમારે મારા છાપાના તંત્રી તરીકે રહેવું હોય તો હંમેશાં મને જીતેકે આપવું લખાણ તમારે કરવું જોઈએ.'

'સાહેબ, તે હરગીઝ નહિ બને. જ્યાં સુધી આ જોખિયામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી મને જે સત્ય લાગે તે જ હું લખીશ.' તંત્રીએ મક્કમતાથી કહ્યું અને તે જ ધડીએ પોતાનું રાજનામું લખી આપ્યું.

આ સત્યપ્રીત તેજસ્વી પત્રકાર તે સર સી. વાઈ. ચિંતામણિ. મુંબઈના પ્રખ્યાત શિવશાલિક જહાંગીર પિટ્ટે પોતાના 'ઇન્ડિયન ટેલિગ્રાફ' પત્રના તંત્રી તરીકે તેમને ત્રણ ગાસના રૂપિયા દરરોજના બાદશાહી પગારે નીમ્યા હતા. પત્રનું તંત્રીપદ સ્વીકાર્યો બાજે જો ૨૭ દિવસ થયા હશે ત્યાં ઉપરનો બનાવ બન્યો. પોતાના કાર્યમાં દરરોજનામીથી થતાં જ તેમણે એવા ભારે પગારની મોકરીને પણ ડોહર મારી રાજનામું આપી દીધું. વળતે દિવસે ક્યારે મુજબ તે શિવશાલિકે દસ હબર રૂપિયાનો એક ચિંતામણિ ઉપર મોકલી આપ્યો, પણ ચિંતામણિએ તો એ એક પણ આખો તેવો પાછો મોકલી દીધો. આથી ભારે રકમનો એક પાછો આપ્યો જોઈ તે શિવશાલિકે તો છક ઘડી ગયા!

આવા સ્વાભાગી પત્રકાર શ્રી ચિંતામણિનું રચના હિંદુભરના પત્રકારત્વના ઇતિહાસમાં એક છે, એનાથી છે. અહિંદાવાદથી નીજતા 'લીડર' પત્રના સંપાદક તરીકે રહીને તેમણે હિંદી પત્રકારત્વને ઇન્દ્ર-અમેરિકાના પત્રકારત્વની દરેખમાં લાવી મૂક્યું છે. માત્ર પ્રથમ પંક્તિના સમયે પત્રકાર તરીકે જ નહિ, પણ નિષ્પક્ષ અને નીડર આલોચક, હિંદના સામાજિક પ્રશ્નોના અગ્રણી ચિંતક અને સુધારક તથા વિનીત મનાતા પ્રખર નેતા તરીકે પણ તે પોતાનો અમર આંક હિંદના ઇતિહાસમાં મૂકી ગયા છે. કેવળ મૈટ્રિક સુધી અભણ હોવા છતાં સ્વપુરુષાર્થથી જ્ઞાનતર્કા હનનપદ કીર્તિ કરાઈ જનાર ચિંતામણિનું જીવન જગતી પ્રલને ધણું જ પ્રેરણાદાયી છે. એમનું પદું નામ મેરાધરી યજ્ઞેશ્વર ચિંતામણિ રાવ. એમનો જન્મ ઈ.સ. ૧૮૮૦ના એપ્રિલની ૧૨મી તારીખે તેલુચુ ગ્રામના વર્નાકુલ દિવસે ગદાસ છલાકામાં વિજાયાપદમ નિહાળમાં વિજયનગરમ્ આમે થયો હતો. તે તેમના પિતાના ત્રીજા પુત્ર હતા. તેમના પિતા પંડિત ચેરાધરી રાગસોમેયાજીજી શુર, વિદ્વાન આદ્યજ્ઞ અને હિંદુ ધર્મસાક્ષીમાં પારંગત શાસ્ત્રી હતા અને વિજયનગરમ્ના તે વખતના મહારાજાને સર આનંદજીપતિ રાજીના કુલયુક હતા. એ મહારાજાની સહાધરી જ ચિંતામણિને વેદશાસ્ત્રનું શિક્ષણ ન આપતાં અંધેશ શિક્ષણ આપવાનું કાવચમાં આવ્યું હતું.

નાનપણથી જ આ પ્રતિભાશાળી બાળક પોતાની મેધાના ચમકાર બતાવવા માટેના તે અંગેજી ચોથા કે પાંચમા ધોરણમાં હશે ત્યારે બીજા ડોહરા મિલ્લીદંડા કે લખોડા રમતા ત્યારે ચિંતામણિ અંધારતાથી કોઈ છાપું કે પુસ્તક વાંચતા હોય. મદ્રાસનું 'હિંદુ' અને સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીનું 'બંગાળી' એ તેમનાં પ્રિય છાપાં હતાં. બધાં છાપાંઓને તે બારીકાઈથી અભ્યાસ કરતા. બાકી ને વખત ગણતો તેમાં કોઈએ સના પ્રયુખોનાં બાપજીનું કાળજીપૂર્વક વાંચન કરતા. ભવિષ્યમાં તેમણે પત્રકારત્વને જ હનનપદ સીમાસ્તંભ રાખ્યો તેનો પાયા ચણવાનું કામ આમ નાનપણથી જ ચાલતું હતું. બ્રિટિશ રેગિમેન્ટ, તેની કામગીરી વગેરે વિષે પ્રશ્નો પૂછીને તે પોતાના શિક્ષકોને પણ મૂંઝવી દેતા. માત્ર ૧૪ વર્ષની ઉંમરે તે તેમના અંગેજી લેખો રચાનિક પત્ર 'તેલુચુ હાપ્'માં પ્રસિદ્ધ થવા માટેલા. ત્યારથી જ તેમને પત્રકારત્વની રજની એવી તો લાગી, કેત જ તેમની જીવનપ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર ઘડી પડ્યું તે પંદરમે વર્ષે તો પ્રથમ વર્ષમાં મૈટ્રિક પાસ કરીને એમણે સોને ચાંદી દીધી. (જાનુ. ૫. ૧૯૦૩)

૮. માત્ર ૧૪ વર્ષની વયે એણે અંગેજીમાં તેજસ્વી લેખો લખવા માંડ્યા...
૯. ૧૮મે વર્ષે તો એ 'વિજાયા રેકોર્ડર' પત્રના તંત્રી બન્યા...
૧૦. ૧૯ની ઉંમરે લખો ડોહર સમાં પહેલું 'લાયલુ કરી સોને મુગ્ધ કરી દીધા'...
૧૧. એ જીવતા જીવવાનું ઔદ્યોગિક પ્રશ્નો વિષેનું અગ્રણી જ્ઞાન જોઈ ગદાસના બંધનરે તેને ઇકોનોમિક ઈન્ડસ્ટ્રીમાં ગદદ કરવા આમંત્ર્ય...
૧૨. ૩૦મે વર્ષે અહિંદાવાદના નવા અંગેજી હેનિક 'લીડર'ના હેતી બની, તેને અહિંદાવાદમાં તો હિંદુનું અગ્રિય વતન માનવર બનાવી દિંદી પત્રકારત્વને હનનપદ સીમાસ્તંભ રાખ્યો...
૧૩. રાજકારણની ગીમાંના કરવાની તેમની આસાધારણ શક્તિ જોઈ બારત્વ મેંની માંડેલુચુએ તેમને 'સેક્રેટરી ઓવર ટેલિગ્રામ' સત્યપદ આપવાની દરખાસ્ત કરી (જે એમણે નકારી)...
૧૪. એવી જ આસાધારણ બુદ્ધિગતા અને અગ્રણી વિદ્વાનને કીધે યુક્ત પ્રાંતના પ્રધાનમંડળમાં એ શિક્ષણ ને દલોર ખાતાના પ્રધાન નીમાયા...
૧૫. અને માત્ર મૈટ્રિક જ પાસ થયેલા એ પ્રતિભાવતા પત્રકારને હિંદની એમી દી યુનિવર્સિટી આમે 'ટાહરેટ'ની પદવીથી નવાજ્યાને મરકારે 'સર' નું બિરુદ અર્પી એમનું બદ માન હતું.

નીડર ને નિષ્પક્ષ આલોચક, પ્રખર સમાજસુધારક અને હીંદી દર્શિવાળા ઉદારમતવાદી અગ્રણી

અદૃશ્ય શત્રુ

અ

ભવિષ્યની વૈજ્ઞાનિક શક્યતાઓ પર ચચાઓલી
એક વધુ ચમત્કૃતિભરી કલ્પનાકથા

લેખક
કલિદાસ બલવ

નિહા મારાથી ત્રણેક વર્ષ નાનો હતો, છતાં છેક યાજ્ઞપલ્લવી આગરે મેંત્રી ભમી ગયો હતો. ત્રણ વર્ષ પહેલાં જ, તે છે. ૧૯૭૫માં એમ. એસ.સી. પાસ થયો હતો. એના પિતા પેસાપાત્ર દેવાથી એણે એના સાદીળાગના બંગલામાં જ એક પ્રયોગશાળા વસાવેલી એ વૈજ્ઞાનિક (cosmic rays)ની શોધ પાછળ મેદલો હતો. હું સિવાલિક ટેકરીઓમાંથી પ્રાગ-અતિદ્વાસિક અવશેષોની શોધ કરનાર સંરચામાં નોકરી કરતો હતો અને વેકેશન દેવાથી થોડા દિવસ મટિ આઘાવાહ આવ્યો હતો.

એક સાંજે ફરવા નીકળતાં અમે અનિલની મોટરમાં નરેડા આપી એકાદ માઇલ દુર નીકળી ગયેલા આમારી નજાળી બાલુએ એકાદ ક્લાંક દુર, પૃથ્વીથી ચંદ્ર સુધીની મુસાફરી કરનારાં રોકેટનું મોટું એરોપ્લેન હતું. અમે આમારી મોટરને એક ઝડ નીચે ઊભી રાખી વિચારવિનમય કરવામાં મરજી દેતા એવામા આમારાથી થોડે દુર એક 'ચંદ્ર-યાન' ફોંટકે ઊભર્યું. પળ એ એના નિયત રથાને ન ઊતરતાં છેક અહીં કેમ ઊભર્યું તેની અગને નવાઈ લાગી. કંઈક બલ થવા પામી દરો એમ ધારી અમે આમારી વાતો ચાલુ રાખી.

થોડી વારે ફોંટકેનું બારણું ઊપડ્યું, એટલે દુરથી પળ અગને એ-ગાંધી એક માણસ બહાર નીકળવાની તૈયારી કરતો દેખાયો. એકા-એક એના પગમાં કાંઈક વાગ્યું હોય એમ એ રોકેટની બહાર ઊભી પડ્યો. અમે દોડીને પાસે જઈ પહોંચીએ એ પહેલાં તો એ બાજુ કોઈ અજ્ઞાત આકર્ષણી ડવામાં અંદર થયો ને એ જ બારણું મારફતે બહાર ધસીઈ ગયો.

આ દરમિયાન અમે બંને અવાજ થઈ જાણે જગીન સાથે જડાઈ ગયા. થોડી વારે અનિલ જોયો, 'આ છે તો ચંદ્રની જ. ચોંદ માસ પહેલાં એ આવીથી ઊપડ્યું ત્યારે કેટલાક મિત્રોને વિદાય દેવા હું અહીં જ આવ્યો હતો. પળ આ તો ચિચિત્ત!'

'અપભ્રંશી પાસે કાંઈ દલિયાર પળ નથી. દલ બારણું છુટકું જ છે. દલિયાર હોત તો આપણે અંદર દાખલ થાત.' દલિયારની જરૂરિયાત પર અમે મુકતાં જો જવાબ આપ્યો.

'પળ આપણે અંદર તો જઈ જ નહોતે. અમે તેમ તો જ અંદર આવણા માનવ છું એ જ છે ને? દલિયારની જરૂર નથી.' અનિલે નીંદર માનવપ્રેમ જણાવ્યો.

સદેજ પળ અવાજ કર્યા વિના અમે યાન પાસે ગયા અને બારણુની બાલુમાં એના રહી હાન સરખા કર્યા. અંદર રમણાનુક્રાંતિ હતી. અનિલે ઇશારો કર્યો. અમે અંદર દાખલ થયા. ભર્યું તો કોઈ પળ ન હતું! હવે તો ગમે આમારા આરોગ્યશક્તિ પળ બીક લા-ગી. છતાં યાનની અંદર એક જ રમણાં અમે એકબીજાની ફરે ફરી વચ્ચા. યાનનાં ઘેરોથી અજાન હોય તેને પળ બળર પડે કે યંત્રો તો બધાં સારી ક્રિયતિમાં હતાં.

ફરી પાછા અમે વચ્ચેના અંગમાં આવ્યા. ત્યાંનું ફીનિવર અદત-બ્યત હતું. અમામુખા અમે ઘોમરે નિરીક્ષણ કરતા હતા. એવામાં અનિલના મુંડળમાં કાંઈ વાગ્યું હોય એમ એ જણે જોયે પટકાઈ

પડ્યો! હું મદદ દોરું એ પહેલાં તો એ જણે પગ ને નીચે માથું એમ ડબાગા ઊંચકાયા ને જોતજોતમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો! આત્મચક્ષુ-ની સદમ જલિયો નાસતાંનાસતાં મેં એની મરણચીસ સંભળી!

એક અઠના વિજ્ઞાની તરીકે મારી આખર ભમેલી ન હોત તો કદાચ અનિલના મુમ થવા માટે આને હું નેહમાં હોત. યાનમાંથી નાસીને સીધી જ મેં પૃથ્વી સ હમિતર દરસિદ્ધરથને આ વાતની ખબર આપી રાજાસીક દિલ્હીએ સંભળે મારી વાત દસી કાઢી. એમણુ-વચસા મને ખબર પડી કે મારી પાછળ છુપી પૃથ્વી સ પડેલી છે.

એ મિત્રજી દિવસમાં જ પેલા યાનની આસપાસ ભૂંચેર બનાવે બ-વે થયા. હું નાસી છુટ્યો તેના બીજે દિવસે એક થોડામાત્રના એકાએક યુરેથ્રા થઈ અગેલા અને થોડા, માત્રીવાળો તબ એસનાર અદરથ થયેલા! પછી તો દિવસેદિવસે નુકસાનોને આંકો વધવા લાગ્યા. આજે કોઈની ગાય અદરથ થઈ, તો કાલે કોઈ સાઈકલસવાર અદરથ થયા, એમ ચાલવા લાગ્યું.

મારે મગજ કોઈ બીજી જ દિશામાં કામ કરતું હતું. મારા મિત્ર-ની ઊલટી ચીસના પડવા મારા હાનમાં પડ્યા જ કરતા હતા. એનું મરણ મને થર હોવા બેચેન બનાવી મુકતું હતું અને પાછલા બનાવો-એ મને એ વિચાર કરતો હતો કે એ કોઈ બધ અત્યાર સુધી યાનમાં હોતો તો હવે બહાર નીકળીને જવાપ મચાવી રહ્યો છે.

અંતે એક રાત્રે હું એક ટોચે ને આર્થોથેટિક પિરતોલથી સંજન થઈ યાનમાં દાખલ થયો. કોણ બાજુ કેમ, મારે હૃદય કહેતું હતું કે બધ તો યાનની બહાર જ છે. સમયસામે વેરેચા પળ પ્રભળ હતી. એટલે મેં બિચર નીરાંતથી યાનના અંતેઅંતનું બારીક નિરીક્ષણ કર્યું. ત્રણેક કલાકના નિરીક્ષણથી નિરાસ થઈ હું વિચાર કરતો હતા કે એના કુદરતજશનિથી એક નાના ટેબલ પર પડેલા કાગળ પર મારી નજર ખેંચાઈ. એમાંનું થોડુંક વાંચતાં તો મારા આંદરેના પાર ન રહ્યો. મેં એ ટેબલનાં બાનાં ચોક્કસથી જોઈ, બધા કાગળો એના ફરી હઈ, એકબેને બધવમાં મારી, વિજેતાની અંકાથી યાન છોડ્યું.

(જુલાઈ ૧૯૭૭) ૧૯૯

સાતમે દિવસે દરસિદ્ધશયે ગને ભાલાવી માદી માદી માગી અને પ્રસંગની અંજીરતા સ્વીકારી. પછી તેા એમણે પોતાના ફગટપ પોલીસ બેભાંધી આ અદૃશ્ય શત્રુને મદદાત કરવાની એક પછી એક તરફીએ આરા આગળ ધરવા માંડી. ધીરજની એ બધું સંભળી લઈને અંતે મેં નમ્રતાથી કહ્યું: 'પણુ માદી સોધના દિસાએ વમાદી આ બધી તરફીએ આવિરા છે, સાર્વભ.'

'તમારી રોધનું પરિણામું શું છે?' એમણે જિજ્ઞાસુ સવાલ કર્યો. મેં કહ્યું, 'આ ચંદ્રયાન ન્યારે ચંદ્રથી પાછું કદું ત્યારે કોમાં પચ્ચાસ માણસો હતાં. વચમાં યાનને વિદુત્-જંજાવાત નડયો. એના પરિણામે કો કોઈ અજ્ઞાત અદ્ધ પર પટકાઈ પરચું. અંજાવાતમાં સપડાતાં ન એ યાનનું વૈશ્વ-ફિરણ-સંદેશ-સેપક (આખા વિશ્વના અદો પર સંદેશ મોકલનાર) યંત્ર બગડી ગયેલું, તેથી પૃથ્વીના માનવોને તે પોતાની બંધાર ન પહેંચાડી શક્યું. એ અદ્ધ પર એ પટકાઈ પડેલું ત્યાંના છવ્વેકોડ વિજાનમાં ઘણા આગળ વધેલા હોવા જોઈએ. એમણે આપણા માણસો સાથે સંપર્ક સાધી જ્ઞાનની આપ-લે પણ દેહી. એ અદ્ધ આપણી પૃથ્વી કરતાં ૧૦૦ગણે મોટા હોવા જોઈએ. આ અદ્ધજે મોટાભાગે વાયુમય હોવા જોઈએ અને બચ્નની માફક ઊડતા હોવાં જોઈએ, અગર તેા જમીન પર સરકા હોવા જોઈએ.

વળી આપણાથી અજ્ઞાત એવું કોઈ મોટાણું મૂળ તત્ત્વ કોમને આપણાથી અદૃશ્ય બનાવે છે. (આપણે પૃથ્વી પર આવ્યાર સુધી ત્રાણું મૂળ તત્ત્વો સોધ્યાં છે.) એ નવા મૂળ તત્ત્વને જો મોટા પાયા પર ઉત્પત્તિ કરી શકાય તેા આ અદ્ધમાનવોને આપણે જોઈ શકીએ એવું આપણા માણસોને લાગ્યું. કોઈએ મોટા પાયા પર ઉત્પાદન કરવાનાં યંત્રો હોવા આપણા માણસોમાંથી પાંચ પૃથ્વી તરફ આવવાનાં બંધાર. એમાં ઊપરવાના સગથે ન તે અદ્ધનું કોઈ દિસક પ્રાણી આપણા યાનમાં હાજર થયું. આ પ્રાણીએ વખત ભતા આપણાં આર માણસોને મદદ કર્યો અને પાંચમેા તેાં છેક પૃથ્વી પર આવ્યા પછી મર્યાયો.'

દરસિદ્ધશયે ગોણ્યા, 'આ તેા કોઈ પરીકથા લાગે છે' 'પરીકથા ?! તેા હ્યો આ વાંચો. આમાં આપણા યાનને તરેલા અકસ્માતથી માંડીને તે છેક ઉલ્લા માણસો ઉલ્લું લાગ્યું ત્યાં સુધીના બનાવોની લાવીખવાર મેંધ છે.' એમ કહીને મેં થેડું બંડત મેં મના હાથમાં મૂક્યું.

'ખેરખર, આ તેા પરીકથાથી ચે ગંદકુલત છે.' એમણે એ વાંચાને જણાવ્યું. 'પણુ આનો કોઈ હતા ન?'

બીજા દિવસે ચંદ્રયાનની પાસે એવાર નજ્યાએ અમે બકડાં બં-

આપણે બોધ લેવા બેઠું

'...અર્થાત્ પ્રભ એક રીતે આવ્યારે બૂજ બીડમાં છે. પણ જોડી બીડમાં છે તેથી ચે વધારે પ્રયત્ન એ તેનાથી છૂટવા માટ કરે છે. એક જણે મને કહ્યું કે 'Harder we are pressed, higher we shall rise.' આવો સમીચર તેમનો પુકાથઈ, દેશપ્રેમ અને શિસ્ત છે. આટલા દિવસમાં મેં કોઈ જો જણને નરતામાં કે અધિસમાં કે એવે કોઈ દેશજી નકામાં મર્યાં મારતા નિયા નથી. પ્રભ સાથે એકેક કપરા પ્રકારે ને સમરથાએ પડયાં છે, પણ હૃદયનું હોબલ્ય અર્થમાં ચે પ્રવેશી શક્યું નથી. જોરાહની લંગી છે. લંડનમાં ન દલ અનેક કપરા પ્રકારે ને સમરથાએ પડયાં છે, પણ હૃદયનું હોબલ્ય અર્થમાં ચે પ્રવેશી શક્યું નથી. મોટાં મોટાં ચારટરે. લગાડયાં છે: 'I've work or we want'; 'A challenge to British fair' વગેરે. કારખાનાં એ માલ તૈયાર કરે છે તેમાં મોટા બગ પરદેશ તિકાસ માટે ન બંધ છે ને દેશમાં નજીવી રકમનો માલ રખાય છે. ભાવ પણ નિકાસના કોષા અને દેશ દેશ વધારે; અને અમુક માલમાં તે કંપાલિટી પણ નિકાસની દેસ માટેના માલો કરતાં જણી. એટલે જિહાડમાં બનેલી ચીજો જોડી સંદેલાઈથી દિંદમાં મળી શકે છે તેટલી સંદેલાઈથી લંડનમાં મળી શકી નથી. (કેચાંડ ને યુરોપના પ્રવાસે ગયેલા મદ્રાસના એક સાધુવાદી વેપારી બંધુનાં 'ચુઅરાત સમાચાર'માંના પુત્રમાંથી)

ધાવી દીધાં. પાંચ માઈલના થેરાવાની વસતિનું રથગાંવર કહ્યું. પાંચેક વિમાનોને જોડી સામગ્રીઓ સાથે તૈયાર રાખ્યાં. છ કલાકની વ્યા બાદ એક બકડાની ગરબુચીસ સંભાળી! તરત ન હું એ વિમાનમાં બેઠો હતો તેને એ રથાન પર લઈ જવામાં આણ્યું. બળતા ધરને કોલસવા બેંધેથી વપરાય છે એવા પંધેા વિમાનમાં સાર થવા. માત્ર તેમાંથી પાળીને બદલે તૈયાર કરેલા અમુક પાકો તાલ રંગ છેડાતો હતો. એ રંગ દેસમાંતાં ન એ અદૃશ્ય પ્રાણી દૃશ્ય થવા લાગ્યું!

રંગ છાંટવાને બંધ કરી અમે સાતેક મિનિટ હવામાં ઊડતા રહ્યા હોઈયું. ત્યાં તેા જેલા પ્રાણીનાં કેસાંદ અંગેા સ્ખરના બલ્લની એમ કૂલવા લાગ્યાં. એ પછી એકાદ મિનિટમાં એ જમીન પરથી હડવા મચ્યું હોય એમ મને લાગ્યું. મેં તરત ન મારા વિમાનમાંથી એાડીકેન પર મોલવું શરૂ કર્યું, 'વિમાનનો પ્રત્યેક જમ્મ મામડાના પદ્ધતી પોતાની ખુરશી સાથે બંધાઈ જાય.' આ પછી બીજા વિમાનોને મદદે આવવા મેં લાલ બનીએતા સિગ્નલ અપાવવા માંડયા.

પણુ મદદ કરનારા વિમાનો કમકે આવી પહોંચે તે પહેલાં તેા એ પ્રાણી અમારી પાસે આવી ગયું. મેં એાડીકેન પરથી હુકમ કર્યો 'બલ્લ જેવા દેખાતા આ પ્રાણીના અંગેા પર બંડું મારી શરૂ કરો.'

મોળી વાગતા ન એના બલ્લ-અંગેામાંથી સિંદર સાથે લવા નીકળવા લાગી. પણ અગમે મદદ આવી મળે તે પહેલાં તેા એ પ્રાણી અમારા વિમાનને વોટાઈ ગયું, અને અમને લઈને જાયે જોડવા લાગ્યું!

પણુ એટલામાં તેા મદદ આવી પહોંચી. કમકે આવેલાં વિમાનોને મેં એાડીકેન પર જણાવ્યું, 'આ પ્રાણી પર લાલ રંગ છાંટેજે જમ્મો અને બલ્લ જેવાં એનાં અંગેા પર મોળીબાર કર્યા ન કરો!'

એકાદ કલાકની મથામણ પછી એ પ્રાણી સાથે અમારે વિમાન નીચે આણ્યું મરેજા પ્રાણીના મિરીસણ પછી અમને જણાયું છે આ તેા અગર-કાનખાનું. જેવું પ્રાણી છે. એના બખ્ખે પોળોની જોડ વચ્ચે કોને બલ્લ-અંગેા હતા. એ અંગેામાં હવા ભરીને એ બીડી શમડું. આમ તેા એ જમીન પર સરકત પ્રાણી હોતું જોઈએ.

આ બનાવ બની ગયા પછી જેલા અજ્ઞાત અદ્ધ પર રહેલા આપણા પૃથ્વીબંધુઓને પાછા લાવવા એક યાન મોકલવામાં આણ્યું. એ મુસાફરીમાં મને પણ રથાન મળેલું. જેલા અર્થના લુખિમાન છતેા પાસેથી અમને મિરોષે કોતું જણવા મળ્યું કે એ પ્રાણી તેા એકભીતીય છે-એટલે કે એના સરીરમાં નર ને માદાની બંને ઉત્તિદેય છે, એટલે એના વસવિરતાર આપમેળે જ થવા કરે!

એ પ્રાણી આપણી પૃથ્વી પર જીવડું રહી ગયું હોત તેા ? ! !

માનવીના હાથમાંથી પોતાના બચવાને પાછું મેળવવા મથનાર એક દીપડીના ગાઢ વાતસહ્યની વાત

માની મમતા

ગુજરાતની મહાનદી નર્મદા ગુજરાતમાં આવતીને તે પ્રદેશની સૌમ્યતા ચારણ કરે છે પણ તે પ્રદેશો તે અનેક સ્વયંકર છે. મધ્ય કિશોરો બેઠવાની કતરે વિશ્વાનરને વીધીને નીકળી જી રેવા, ડેઢેકાએ જીવા હાંડા વચ્ચે થી વહે છે નંગલથી છવાએલા ત્યાંના પહાડો, અને તેમની વચ્ચે ગંગીર નાદ ગળેવેલી વહેતી નર્મદા પ્રકૃતિના જાંબીયેને હુલ્લુ જવાલ કરાવે છે, તે એ દૃશ્ય જોનારનું હૃદય કુદરત પ્રત્યે બહિષ્કારને નમે છે.

મામામું પહેલું થયે ગાંઠેક ગંદિને થયા હશે. એ પહાડો પ્રદેશની દરિયાળા રમણતા હોતીને આખે વળગી હતી. સામને સમગ્ર હોતો, સ્વયંસ્થિને એકાદ કલાકની વાર હતી એ બેઠાડની વચ્ચે વહેતી થાર નિનાદા રેવાના કાંઠે હતું અને મારો શિકારી ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં અચાનક બેઠાડ ઉપર ધળાર અને કામરાની કામરોજ સાર થયું. તેનું કારણ શોધવાની ત્રિશ્ણાસાથી એકાદવારીને હતું પુષ્કળીથી બેઠાડ ઉપર ચડીને જ્યાં ટાંકું કાઢું છું ત્યાં મારી સામે માટ પચોસ પચાસ ફર એક અતિશય સુંદર દીપડી વચ્ચેવાથી થોડેટી નેહ : એક મોટી શિકા ઉપર કુતરાની જેમ પાછા પગ ઉપર તે બેડી હતી અને પોતાના સાકામ્ય ઉપર વેધક દરિયાવાટ કરી હતી તેનું મેં ટાંકું કાઢ્યું કે તાર જ આમરી ચાર આખા મેળો થયું. પણ એને નેહા જ મારી હિંસક અને શિકારી થતી આસરી ગઈ. મું એનું રૂપ હતું આશ્ચર્યના પ્રકાશમાં, ખુશ્કી જગ્યામાં, મારી નજર સામે, આટલે પારે, આવા સુંદર પ્રાણીને નિહાળીને હું તો મુગ્ધ થય ગયો.

અને દીપડી પણ તદન લાપરવા હતી. તેણે પણ મને નેહા છતાં નિષ્પ્રહવાથી શિકા ઉપર લેવાની દીપ્ત, તેના આગલા પગ શિકા ઉપરથી પ્રાણને લક્ષ્ય કરતા હતા અને તેની પાછળી ફાળા સાપની જેમ સમજળી હતી. જરા છુટકા કાન કરીને મારી સામે થોડી વાર બેઠાડીથી તે નેહ રહી; અને પછી, ભંગ નેહા કરવાથી બેઠાડ ડાળે આવી દોષ તેણે તેણે બમામું પાછું.

એ જ વખતે મારી પ્રાણથી મારા શિકારીનું ટાંકું જીવું થયું અને તે દીપડીને નેહને બદલ્યો-તેણે ડડપથી મારા હાથમાં રાઈડ સેરવા દીધી. પરંતુ બહાદુરી, સાદસ અને શિકારજિત્તી સીમા મું નંગલમાં પ્રાણને લક્ષ્યમાં જ સાથે જીવ્યું હતું મું શિકારની ગળ દિશા પૂતની જ ગયાં હિત છે કે નંગલના આ ભવ્ય પ્રાણીએ તમારી નજર સામે તેમના નૈસર્ગિક સ્વરૂપ અને સંજોગમાં જિવા તેમાં કે દોષો અને આનંદ છે તે તેમને લક્ષ્યમાં નથી હતું પછી કહી શકો કે અગત્યે જ નજરને આગ દેકાતા નેહને દીપડીના ગનમાં અવાનક રો વચાર આવ્યો. પણ આકાંક્ષક તે બેડી અને વીજળીની જેમ દોર બૂમી આંખના પલકારમાં તે પછુ ત્યાં જ પાછી પાંતું હતું. ઉપર સુધી મને રાઈડ જીવો કરવાનું મન જ ન થયું.

સેનારે મારો એક નોકર વગરમાં તેતર અને વનકુડા મારવાં નેહા હતો. કલાકમાં તો તે હાંતેતોહાંતોહોળવમથે પાછો આવ્યો. મેં તેને પછું, 'કેમ, શું થયું?' તે મારું 'દીપડી' જેટલું જાણી ગયો. હજુ તેનો શ્વાસ ટેકા બેઠો ન હતો. મેં તેને યાદ પાડતાં તેણે કહ્યું, 'હું નદીકાંડે પાણી પીવા ગયો હતો. ત્યાં એક દીપડી પણ પાણી પીવા આવી. તેને પછુ ત્યાં જ પાછી પાંતું હતું.'

બીજી જ ક્ષણે મેં મારા માયા પરની બારીમાંથી એક માળી આપતિને બહાર દેખી જતી જોઈ.

મેં હસીને પછું, 'ત્યારે તો તમારી વચ્ચે દરીકાઈ થઈ, શું?' તેણે પણ જરા હસીને જવાબ દીધો, 'હું હરીકામમાં સેતરવા તેવાર ન હતો. મેં પાણીકાંડા ઉપર તેનો લક્ષ્ય દોવાનું ચીકારી લીધું. તેણે મારી સામે હાંતિયાં કરીને મારી હાલતી સામે વિરોધ બતાવ્યો, એટલે મેં ત્યાંથી કિટિરો જેમ નજીકે ઉપર પારો પ્રદેશ પાલી કરી આપે છે તેમ, થાઈ પડેડી.'

દીપડાં સાધારણરૂપે માણસને પરકાયા પણ નથી લેતાં. આશ્ચર્યને જોતાંવેત તે પોતાને રડતે પડી નવ્ય છે ત્યારે આ દીપડીને પીઠકદમ નહિ કરવાનો કેંક આગ્રહ હતો એ આગ્રહ અને સ્વયંકર તો લાગ્યો જ પરંતુ મેં તેનો લાંબો વિચાર ન કર્યો.

એ સંજોગે મારા મામિયા અને શિકારી સાથે નંગલમાં રજવા નીકળ્યો. સંજોગે તે તેતરનો શિકાર કરવાની આગાએ આમરી સાથે અમે શિકારી મારી કુતરાનું ટાંકું પણ લીધું પવન આમરી પૂંડોના હતો, એટલે અમે કિશા બદલવાને કેડી શોધતા હતા, ત્યાં આમરી કુતરા જમીન સૂંધવા લાગ્યા અને પાછા ફરવા લાગ્યા. એ નેહ મને થયું કે જરૂર તેમને કોઈ શિકારની એક ગઈ હતી. એક કુતરો આગ સૂંધવા સૂંધેના એક વિશાળ દક્ષના થડ પારે આવ્યો. તેમાં એક મોટું પોચાળ હતું. એની પાસે જતાં જ અંદરથી છીકારાનો અવાજ આવ્યો. તરત મારા કુતરાને શિકારી લઈ અંદરના અધારમાં અંધારેથી નેહ છું તો તેમાં દીપડાનું એક નાનકડું પડયું છે. એને જોતાં જ મને બારે આનંદ થયો. તેના સક્રિય વિરોધ છતાં અમે તેને બહાર ખેંચી કાઢ્યું. તે બિહારીના મોટા ભવ્ય એકું હતું. તેણે નહોતર બેસ્યા, છીકારા માર્યા, પણ તેનું કંઈ વળતું નહિ અને અમે ઝડપડ તેને લઈને છાવણી બેસા થઈ ગયા. છાવણીમાં આવતીને અમે તેને કપ પાડ્યું. પ્રદેશો તો તેણે આમરી આ અપહરણ-રૂપિ સામે નહોતર બેસાવીને કુદરતી કરી, છીકારા મારીને વિરોધ કર્યો, પરંતુ ઉપર ન્યારે બળભળીથી તેનું મેં કપાડીને અગામાં કપ ફેરડ્યું ત્યારે તે મદનયાની ગયું. તેને રાખવા માટે પાંજરે તો હતું નહિ, અને જીવતા બચવાને છૂંકું પણ ન રખાય, એટલે મેં તેને મારાં તંબૂમાં એક રાખાં પૂરી મૂક્યું.

કુલપર્ણના સ્વેદે એ કલાક પ્રસારીતને આકાશમાંથી વહેલી જ નિ-
 શ્ચિત્ત લઈ લીધી. નવેગ્ગર માસ આવતો હતો એટલે યાદનીકળી
 ન હતી. મેં તંબૂની સાગસમાં જાત્રીઓ ઉધારી રાખી હતી. એક
 બારી પાસે મારા ખાટલો હતો બહાર મારાં પાળેલાં શિકારી
 ફતરાં વિશાન્તિ લેતાં હતાં. હવા શાન્ત હતી. તમરાં અને બંચલી
 ફેસારીનાં ઝુંબળી વગડા જાગતો હતો. બહાર અંધારે હતું તે તારા-
 થી છવાયેલા આકાશ આડે આવતાં હિંચાં ઝાંઝામાં ઓળા બીડાબણ
 લાગતા હતા. સ્વચિત્ત જંગલમાંથી શિયાળતા રોવાનો અવાજ અપાતો
 હતો. સ્વચ્છ આકાશમાં અચ્ચિત્ત તારા હીરાની જેમ ચમકતા હતા.
 પશ્ચિમે માતાપિતાને પરગ બસતી સ્વપ્ન અને કાવર ભરાયીને તેમાં
 આંધળાં માળાપને બેસાડી તેમને અનંત વિશ્વની યાત્રા કરાવવા
 આકાશમાં જોડાયેલાં હોતાં હતાં. પૂર્વમાં નવરનાખી તે મુશરૂપેનો
 ઉલ્લેખ થતો હતો. પારાધિતા ધનુષમાંથી ફરે છે બાણ સિંતિને ચક્રી
 ચૂરે છે, પણ પારાધિ હજી કુપાએસા હોતો. તેની કપર રોડિબળી
 અને મધ્યમાં આયોની આદરો નારી રાગિંધા પ્રકાશતાં હતાં.

તારકજી હોની આ અનંત સવારી ભેટાં મને ક્યારે નિદ્રા આવી
 તેનો ખ્યાલ ન રહ્યો. પરંતુ અરધી રાત્રે મારી/હાથ બેઠી ગઈ રાત્રિના
 સ્વામ સાળુમાં લપેટાયને જગત નિદ્રાએતીના ખોળે સૂઈ હતું. મધ્યા-
 કાલે વડાચી વડાચી બહારના હરણની પાછળ પાસેથી ખૂબ જોએ
 ચોરેલા જોઈને મને ખ્યાલ આવ્યો કે લગભગ મધરાત થઈ હતી. પણ
 કોઈ અજાણ્ય અને અકસ્મત પ્રેરણા મને કહેવા લાગી કે મારા અંધારા
 તંબૂમાં કોઈ પરાયું ક્ષય છે. એવામાં ડબ્બામાંથી દીપડાના નખ
 ધસાવાનો જરા અવાજ આવ્યો, એટલે મને થયું કે એ તો એજ
 બીજું કંઈ નથી. છતાં હું જોખારો ખાઈ બેઠો થયો. તંબૂમાં માદ
 અંધકાર હતો. મેં દીપકાસળી કાઢીને સળગાવી અને જોઈ લીધું કે ડબ્બો
 બેસાળ્ય નંધ છે. મેં તંબૂમાં બધે નવર નાખી. મારા માણસો બહાર
 અને બીજાં તંબૂમાં સૂતા હતા. હું પાછો સૂઈ ગયો.

મુદ્રે : આ ગંધ શાની આવે છે ? શિકારીની છન્દ્રિયો કૌશલમાં
 પણ સતેજ રહેતી જોઈએ. કોઈ કુદરતી પ્રેરણા કામ કરતી હતી. ફરીથી
 મારી કૌશલ કોઈ અર્થે એ જ વાર અંધારે હતું. માંસાદારી હિંસક
 પ્રાણીની ગંધ તો તમે ભણે છે. ને ? તંબૂમાંથી એવી ગંધ મારા
 નાકમાં આવતી હતી. સાંભળો ! આ અવાજ શાનો ? નીચે અંધારી
 રાત્રે આવી શ્રેષ્ઠ સાન્નિધ્યમાં પણ એ અવાજ કેટલા ધીમે સંભળાય છે ?
 કોણુ હશે એ ? દીપડાનું બચ્ચું ? ના, આ અવાજ તો ડબ્બાની બહાર-
 રથી આવે છે. કોઈ હળવે હળવે ક્રમ મેંચીને હવામાંથી ગંધ પારખી
 રહ્યું છે. પેલી દીપડી તે તંબૂમાં નહિ આવી હોય ?

અંધારાની અંધારત જ ભય કપાલવચાની છે. તેમાં વળી તમારી
 પધારી પાસે દીપડા આવે અને તેને તેનું સ્વાગત કરવા તેહમ ન હો, તો
 ભયે ગમે તેવા બહાદુર પણ હેબાઈ ભવ. ભયથી મારા વાલ ને
 કેવાડી બિમાં થઈ ગયાં ને ભણ્યે અભણ્યે મારા મેંમાંથી ચીસ નીકળી
 મહાં જવાબમાં મેં ધુરુકવાને અવાજ સાંભળ્યો. એ જ પેલી દીપડી !
 તેના બચ્ચાને લેવા માટે અંધારામાં મારા તંબૂમાં આવી હતી.

અરે, પણ મારા તંબૂ પાસે તો આટલાં શિકારી ફતરાં છે ? તેમાંથી
 કોઈ ભસડું કેમ નથી ? શું બંધથી એમનાં ગાન પણ એવાં શિવિલ
 થઈ ગયું કે તેઓ ભસી પણ નહીં રાત્રાં ? એમ ન હતું. પણ મારી
 ચીસ સાંભળીને ફતરાંને ભયમુગ્ધ દસામાંથી મુક્તિ મળી અને તેમને
 ભસવાની દિશા બતાવી. તેની સાથે મારાં માણસોએ પણ હોહારા
 પડકાર કર્યા. મેં બેસાળ્ય મારા માથા પાસે જ દીપડીને ધુરુકતી
 સાંભળી ! હિંસક પ્રાણીની લાક્ષણિક ગંધ મારા નાકને ઝુંબાળવા
 ૧૬૨ (જુલાઈ ૧૯૭૭)

લાગી. પણ બીજી જ ક્ષણે મેં મારા માથા પરની જાત્રીમાંથી એની
 લાળી અંધારિતે બહાર ડેરી કરી નેહી.

મેં બેઠીને દીવો કર્યો. મારા માણસો પણ દોડી આવ્યા. તંબૂમાં
 કંઈ ન હતું. બહાર પણ અમે દીવા મૂકી દીધા. એ વખતે જંગલ-
 માંથી દીપડીનો ગમગીન, વિરહી અવાજ આવ્યો. બહુ દુરથી એ
 અવાજ સચીની નીચ રાતિમાં અમારા કાને પહોંચ્યો હતો. હું
 સમજ ગયો કે દીપડી હવે પોતાના નિવાસસ્થાને જતી રહે છે. પુત્ર
 વિદ્યાળી માતા વિદ્યાગતા દુઃખનો ગમે અવાજ આવ્યો. પણ એ
 આવ્યો એવા જ વિદીન થઈ ગયો. જંગલના કિસમકિસમના ભય
 વચ્ચે રહેતા શિકારી માણસના હૃદયમાં ભય કે મૃદુતાના વિચારો
 આવે તો તે અપ્રેમણી જ હોય છે. રાત હજી ધણી બારી હતી,
 એટલે અમે બધા પાછા નિદ્રાને ખોળે લપેટાઈ ગયા.

મારી આંખ હજી માંડ મીચાઈ હતી, ત્યાં મેં મારા તેજ પાછળ
 કંઈક અવાજ સાંભળ્યો. મારા તંબૂનું પડખું હસી બેઠયું. હું ઝટપટ
 બેઠ્યો અને મારા માણસોને જગાડ્યા. દીવો બળે બહાર બહાર
 નેહું છું તો મારે એક કાંઈ મરી ગયું હતું અને બીજું ટચકાં ખાતું
 હતું ! દીપડીએ એમનાં ગળાં જ ફાંટી નાખ્યાં હતાં, પ્રાણી ન્યારે
 ભયથી જડ થઈ ભય છે ત્યારે કેટલી હદ સુધી અવાજ બની ભવ છે
 તેનો આ દાખલો હતો. દીપડીની હાજરીમાં કોઈપણ ફતરા ભસી
 રાક્યાં ન હતાં. પણ અમારા અવાજથી દીપડી ભાગી ગઈ અને અ-
 મને પાસે નેલા ત્યારે બધાં ફતરાં દબાઈ રહેલાં ડબ્બા અને ભયનો
 બિરોડ કાદતા રડવા અને ભસવા લાગ્યાં ફતરાંને આજ બહાર રહેવા
 દેવામાં મેં મૂર્ખાઈ કરી હતી અને તેના કંઈ તરીકે મેં મારા જ શ્રેષ્ઠ
 ફતરા ગુમાવ્યા હતા. મને બાદે પશ્ચાત્તાપ થયો. મેં એ જ ફતરામાં
 રાજ મારા તંબૂમાં મુકાલી દીધાં અને બાકીનાં ફતરાંને મારા માણસો-
 ના તંબૂમાં લેવડાવી લીધાં.

પાછા અમે સૂતા ત્યારે રાતનો ઉલ્લેખ પહોર હતો. કિતરમાં
 સમર્પિ પોતાના પ્રજાત તપોબળથી પ્રકાશતા હતા. પૂર્વમાં અસ્તર-
 ના સમર્પે ગુરુ શુક્રાચાર્ય આકાશના તમાગ તારાઓને પોતાની
 વિદ્વત્તાથી અંખા પાડીને કંઈક પામતા હતા. હવે રાતનો આ ઉલ્લેખ
 પહોર કંઈ નવા બનાવ બનાવે એવી વક્તી ન હતી. મારા તંબૂ બહાર
 દીવો બળતો હતો. હું સૂઈ ગયો. પરંતુ અંધારે મારા નસીબમાં નિ-
 દ્રાનું કુખ ન હતું. મને માડ જરા સંપ વળ્યો હશે ત્યાં તો બહાર
 મેં કડાકો સાંભળ્યો અને હું ભડકીને ભગી બેઠ્યો !

આ શું ? આ કડાકો શાનો ? શું બહાર હાથી આવ્યો હશે ? પપ્પ
 અર્ધાં હાથી તો હોય નહિ બારીમાંથી નેહું છું તો બહાર શોદા
 અંધારે હતું. એ હાથીનું કામ ન હતું. એ તો પેઠી પુત્રવત્સલા દીપડી
 હતી. એ શિકારે નહોતી આવી બચ્ચે ફતરાંને માયાં/છતાં પણ તેને
 એ મનભાવનું ભોજન જમવાની ઇચ્છા ન હતી. પુત્રવિદ્યામાંથી દુઃખી
 થતી એ દીપડીને આજે ખાવાનું પણ સૂઝતું ન હતું તેને એક જ મધ્ય
 હતું : બચ્ચાને પાછું મેળવવાનું. કડાકાથી મારી આખી છાવણી ભરી
 બેઠી, અને આ વખતે ન્યારે ફતરાંએ પોતાની અને દીપડી વચ્ચે
 તંબૂની દીવાલ જોઈ ત્યારે તો માણસોના સામિપ્યથી વિમુગ્ધમાં
 આવીને એવાં તો ભસવા લાગ્યાં કે મારા માણસોના હોહારા પણ
 તેમના ભસવામાં ફળી ગયા !

પણ ન્યારે સવાર પડયું, અને પાસેની આંબલીની ધરામાં
 રામલાલના ડોળાની મૃદુ માથાએ પ્રભાતના વાતાવરણને વધુ મૃદુ
 બનાવ્યું ને દેવરે આંબાની ઝાંચી રાજ કપર બેસીને સૂર્યનું સ્વાગત
 કરવા પોતાનું મધુર આયન રાત્ર કહું ત્યારે જંગલના એ પ્રકૃતિ વાતા-

પરથી ગઈ શતાબ્દ વિવિધ બનાવોને રચન જેવા કરી નાખ્યા. પરંતુ મારા તંત્રમાં મારા બે લાટકા ફતરાનાં પીંજોમાં સંબંધ પડ્યાં હતાં. એ દરથી મારા હૃદયને કઠોર બનાવી મૂક્યું. એ નિશ્ચય કર્યો કે આ દીપડીને થોડાં દિવસો જીવે; અને તે ફડ દેહાંતનાજ શોધ શકે. મેં ડબ્બામાં દાંડી મેં પાંચુ બેસાડી તેમણે પાંચુ બેસાડી દઈ. વાહરે કુદરત! આ બાળ દીપડાના મુખ ઉપર અપારથી કેટલી નિદોષતા અને સોગંદતા છે! આવનારા દિવસોમાં આ રમકડા જેવું બચ્ચું જગતનું એક બચવાન, કૂર અને સૌથી બંધુ પ્રાણી યાત.

તે સાંજે હું મારાં શિકારી ફતરાં લઈને ફરી સસલાંના શિકારે નીકળ્યો. નમતા સૂર્યાના પ્રકાશમાં સીલાંછમ વૃક્ષોથી છવાયેલી ખીણો અને ધાસ તથા છુટાછવાયા ઓટાથી છવાયેલી ટેકરીઓનું સ્વોદય દીપી નીકળ્યું હતું. ટેકરીઓમાં વસતાં જંગલનિવાસી લીલા કેસારાનાં પુર કંઠ-કુંડા, કંટુર-કંટુર-કંટુર અવાજથી આખું વન ગાળી શકતું હતું. આ કાળર જેવું પેખી પણ એવા ચોટા અવાજ કરે છે કે એકાદ બે ગાળક સુધી તે સાંભળી રાહત છે! પાસેના એક જળાશય ઉપર અખાળીજ પોતાની આશ્ચર્યજનક હૃદયન-રાક્તિનું પ્રદર્શન કરી રહ્યાં હતાં. ભતભતના અવાજ કરતી વિવિધ ભતની કુડીઓ આડીમાં સીતાકુચી રમતી હતી મારા ફતરા શિકાર શોખતા હતાં અને હું કુદરતનાં આ મનોહર દરથી જોવામા લીન હતો, ત્યાં અચાનક મેં મારા ફતરાને છવ લઈને બાગવાં જોયા અને તેમની પાછળ તીરની માફક ઝળખી જઈ એક કપાળી આકૃતિ જોઈ!

એજ, ચેલોરી પડી! પુત્રવિશોગને મુરસો તે હવે મારાં ફતરાં પર કાચની રહી છે. ફતરામાં સૌથી મોટા દુરમન દીપડો જ. ફતરાનું માસ અને સૌથી વધારે બાવે. પરંતુ આ દીપડીને માંસની બુખ ન હતી, રવાનાની રુઝા ન હતી તેને તેા એક જ મમત હતી, અને તે પોતાનું બચ્ચું પાછું મેળવવાનો.

મેં એક અડગાં ધમાધમ થતી સાંભળી અને એક કુતરીનો આત્મનાદ માફ હૃદય લેવા લાગ્યો. મેં ઝડપે અવાજ ઉપરથી નિરાન લઈને બે ઘાટા કરી નાખ્યા. હોહોને આડીમાં જોઈ હું તો ફરી રજિવા પડી હતો. તેણે દયાર્થથી આંખે મારી સામે જોયું, અને તરત જ, કાચ પાછળથી દીવો ઓઢવાઈ ભય તેમ, તેની ચળકી આંખ પાછળથી પ્રકાશ ચાંલ્યો ગયો.

મેં સીસોટી મારી. થોડી વારમાં મારા બીન્ડ ફતરાં આવ્યો ગયાં, પરંતુ તેમાં હજી એક બીજ ફતરી ન હતી. આજે દીપડીએ મારી એ હાગા ફતરાની ઓમ લીધો હતો. મેં આસપાસ જોયું તો એકબાજુ લોહીનો હંટકાવ દીડા. હાં! મારી મેળા તેને બંધાવવા લાગી છે ખરી. એ લોહી કંઈ ફતરીનું ન હતું. દીપડાનાં તીક્ષ્ણ કાંત શિકારના શરીરમાં પડેલી ભય છે ખરા, પરંતુ એ કાંત હાટાનું પણ કામ કરે છે. એટલે, ત્યાં સુધી તે શિકારને છોડી ન દે ત્યાં સુધી લોહી બહાર નથી નીકળતું. એટલે આ લોહીનો હટકાવ દીપડીના જખમમાંથી જ થયો. લોહાને જોઈએ, બોળી મેં ત્યાં પાછો દોષ, પરંતુ લોહીનો હંટકાવ જોતાં મને ક્ષેત્રેય થયો કે જખમ સારી થયો લોહીને જોઈએ. હવે ધવા-એલી દીપડીની પાછળ ગીચ આડીમાં જવામાં મોટું જોખમ હતું.

હું છાવળીમાં પાછો ફર્યો. રાત્રે વાણુ કરીને સૂતો તે વખતે આજે મેં તંબૂની બારીઓ બંધ રાખી દરનાએ પણ બંધ રાખ્યો. બધાં ફતરાને મારા નોકરના તંબૂમાં પૂરી દીધાં આ તો માત્ર સાવચેતીનાં પગલાં હતાં, કારણ કે હવે હું વધારે જોખમ જોડવાં હોતો પાછતો. બાપી આલે દીપડી આવવાનો સંભવ ન હતો. એ તો આજે પોતાનો જખમ આટલી ઢરો અથવા તો રામરાણુ થઈ ગઈ હશે.

પણ મધરાતે હું જાગી ગયો. બંધ તંબૂમાં તરતી અને બંધિ-ચારપણથી હું આગળ ગયો. આમ ગોંધાઈ રહેવાની રાત્રિ પાછળ રહેલી મારી બચવગતિથી મને રામ લાગી, અને એકદમ જીંદીને મેં બંને બારી ઉઘાડી નાખી. બહાર મહાસાગરના પેટાળ જેવી સાન્નિધ્યો. જંગલમાં છબડો વિવિધ અવાજ કરતાં હતાં અને બારી ઉઘાડવાની અપાજીઓ એક દંશરાધિયું બંડીને ચક્ર-ચક્ર-ચક્ર કરતું જોડી ગયું. રવચ્છ આકાશમાં તારા ચગલતા હતા અને પવનની મઠ મંદ લહેરો અવતારો આડનાં પાન ફડકડતાં હતાં. શીમળા, સામ વગેરે વૃક્ષોની આ પાસપાસ ઝડપે હોવાથી કલ્પિત કલ્પિત થતો એવાં સુંકાં પાનનો ખડખડાટ આવી ગંબીર સાન્નિધ્યમાં ગાળી જતો હતો. બહારની શીતળ અને લાજુ કલા મળતાં મને તાજગી આવી, મન પ્રસન્ન થયું અને સાન્નિધ્યમાં સુતેલી પ્રકૃતિદેવતા સોગંદ સ્વરૂપ સામે એક મુગ્ધ નજર નાખીને બંને બારી ઉઘાડી રાખીને હું સુઇ ગયો. હા; આ વખતે મેં મારી રાઈફ મારી બાજુમાં રાખી હતી.

હજી તો મારી આંખો ઘેરાવા લાગી ન હોયી; ત્યાં બાજુના તંબૂમાંથી ફતરાનાં હુરકવાનો અવાજ આવ્યો. ચમકીને મેં આંખો ઉઘાડી તો મારા માંથા પાસે જ બારીમાં એક કાળી આકૃતિ નબ્દે પડી. દ્વિસક પ્રાણીની ગંધ મને તબ્બુ કરી કે તે પેલી દીપડી જ છે. મારી હલચલ જોઈને તેણે મારી સામે છુટકીને મને સુખ કરી દીધી; તબ્બુ. મને કહેતી હોય, 'ખબરદાર, મેં મારી આંખો આંખો છે તો...'

બીજી બીજી તે મારા માથા પાસેથી અંદર કેડી પડી અને જ્યાં ડબ્બામાં બચ્ચું હતું ત્યાં અધારામાં નહોત બરવાનો અવાજ આવ્યો. તરત જ મેં રાઈફ કપાળીને બાર કર્યો. પણ મારે અધારામાં દીપડીને ઝાળી નહોતી મારવા; કારણ કે જો તે ધાયલ થાય તો બીજી જ સંજો મને પાંખી પાડે. એટલે મેં રાઈફની નાળ ધરતી સામે રાખી દીધી. દીપડાની સળગાવીને જોઈ હું તો તંબૂમાં મોઈ ન હતું. સાન્નિધ્યમાં થયેલા રાઈફના બટાકાએ વગડાને અલવી મૂકેલા હતા. મારા માથુસો દોડતા બેવા પહોંચ્યા.

આ બનાવોની પરંપરાએ મારા મનમાં બધે કે ગુસ્સો પેડા કરવાને બદલે એક સદ્વિચાર ઉપજાવ્યો. ધાયલ થયા છતાં પણ પોતાના બચ્ચા માટેની મમતા નહિ ઊઠતારે અને આખરા બધાની બીક છોડી દેનાર આ દીપડીનાં પુત્રવાસલ્યે મારા મન ઉપર જોડી છાપ પડી. આ માટે મારે તેનું પડાણું બચ્ચું છીનવી લેતું જોઈએ? શા માટે મારે એ મા-દીકરા વચ્ચે વિભાજન કરવા જોઈએ? મુંઝવાનીમાં લાગણી છે અને પ્રશ્નમાં નથી? પુત્ર ઉપર પ્રાણ આપવાનું કરનાર મનુષ્ય માતા કરતાં આ દીપડી કઈ રીતે જીતરતી હતી? શા માટે અંદર આ વગડામાં રવચ્છે વિદાર કરતાં મારીકરા વચ્ચે દીપડા જોડી કરવી જોઈએ? કે બે બા પાસેથી તેનું બાળક ખૂંચવી લેવામાં આવ્યું હોય તેનાં દુઃખ-વિલાપની કલ્પના તેમ કરી શકો છો. આ દીપડી પોતાનું દુઃખ કેવી રીતે દાખવી શકે?

પોતાના બચ્ચા માટે દીપડીએ દાખવેલા આવા માઠ પ્રેમ અને મમતાએ મારા મનમાં અનુકરણ જન્માવી. બચ્ચાને મેં ડબ્બામાંથી બહાર કાઢ્યું; અને મોઢમાં મૂકી થયેલા છવાતો તેને જગત કરનાર સામે આજુગયો બતાવે તેમ, તેણે જે દિવસની આ બંધના-વરધામાંથી મુક્ત કરનાર મારા હાથને નહોત માયા છતાં, મેં તેને પકડીને લૂંપાવવા શરૂ કરી આ દિવસે મૂંઝા દીધું અને હું આ નૈતિક ફરબો બોર હોવાને કરીને નિષિદ્ધ કરીને મને તંબૂમાં આવીને બેસી રહ્યો.

તે પછી મેં એ દીપડીને કદી મારી કાપણી પાસે જોઈ નથી.

સોને ચક્રિત કરી નાખ્યા. કૌલેજમાં દાખલ તેા થયા. પણ પત્રકાર-ત્વના સોપાન પાછળ વધુ વખત આપતા દોષાથી તથા પરીક્ષા વખતે જ માંદગી આવવાથી તે કૌલેજની પ્રથમા પરીક્ષામાં નાપાસ થયા. બુદ્ધ, આદી જ તેમના અભ્યાસની પૂર્ણાહુતિ થઈ ફરી તે કડી કૌલેજમાં ન ગયા. તે વખતે કોને ખબર હતી કે ભવિષ્યમાં એક પ્રથમ પંક્તિના વર્તમાનપત્રના તંત્રીયનારા, માત્ર મૅટ્રિક પાસ થયેલા આ વિદ્યાર્થીને બળે યુનિવર્સિટીએ ડૉક્ટરેટની પદવીએ આપીને તેનું બહુમાંન કરશે ?

કૌલેજના અભ્યાસની બાબત તેમણે ઢલે સતત અભ્યાસ તથા વિશાળ વાચનથી દૂર કરી. સ્વપ્રયત્ને તેમણે અંગ્રેજી બાબા પર અસાધારણ કાળ મેળવ્યો, અને દેશની રાજદ્વારી તથા એકદર પરિશિષ્ટિ વિષે ઝીણવટભરી માહિતી પ્રાપ્ત કરી પત્રકારને આવરચક એવા માનસિક કહેર તેમણે સાધી લીધી. પત્રકાર તરીકેની પોતાની આ લેખની રાજીને પરચો આપતો, હોર્ટ એજિન્ઝની નિષ્ફળતા ઉપર એક લેખ લખ્યા પછીના 'વિજય'માં રૂબેરૂટમાં તેમણે લખ્યો. આ લેખે તેમને કલ્પનાતી સફળતા અપાવી. એ છપાતાં વેત તેમને માસિક ૩૦ રૂપિયાના પગારે એ પત્રના તંત્રી અને ઝેનેજર બતાવવામાં આવ્યા. આ વખતે તેમની ઉંમર માત્ર ૧૮ વર્ષની હતી !

અને આ કુમાર પત્રકારે પોતાની કલગની પ્રતિભાનું તે જ પોતાના આ પત્રમાં જતાથી દીધું, એટલું જ નહિ પણ ચોડા જ મહિના બાદ તેમણે યુરોપિકના ૩૦૦ રૂપિયા આપી તે છાત્રું જ ખરીદી લીધું અને પોતાના ગૌમ વિજયનગરમાં લઈ જઈને ત્યાંથી 'ઈન્ડિયન ટેલેગ્રાફ' નામે તે શરૂ કર્યું. તેમાં તેમની કલ્પે લખાતા રાજદ્વારજીવન પર લેખો મીમાંસા કરતા લેખો તથા જ્ઞાનસમૃદ્ધ તંત્રીઓને લીધે તે છાત્રું ચોડા જ વખતમાં અત્યંત આદરપાત્ર થયું, જોમાં તે માત્ર પ્રતિક જ નહિ પણ રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો પણ ચર્ચતા. એકવખત તેા તેને એક આભો એક તેમણે ઉપદેશના બહુની ચર્ચા કરતે કાઠેથી દોડતાં અને હોર્ટ એજિન્ઝના પત્રની એમની રીકાઓએ શાદામાઈનવરોજી, મહર્ષિ રાનડે અને સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી જેવાઓનું ધ્યાન ખેંચી તેમની પ્રશંસામેળવેલી. પરંતુ કલગની સક્રિયતા તેમની આ પત્ર આર્થિક રીતે પત્રખર ચર્ચાશયું નહિ અને એ વર્ષે તે આર્થિક સંકટગમણ એવી બેંકોર બની કે તેમને તે પત્ર બંધ કરવું પડ્યું.

પોતાના પત્રકારતા જનતાની સેવા કરવાની સામેસામે સમાજ-સેવાનું બંદરે શરૂ કર્યું પણ તે નિઃસ્વાર્થપણે કરતા. કેટલીક વેરચયોના બનેલી એક નાટક મંડળી વિજયનગરમાં શરૂ કરવામાં આવી છે એમ ચિંતામણીને ખબર પડતાં જ, સમાજમાં નીતિ ને આરિયનું રખસન ખિતકુદ-સહન ન કરનાર તે વીરે એ નાટકમંડળીનું લાયસન્સ રદ કરવા માટે જાળરી ઝૂલેસ કપાડી. કંપનીવાળા તરફથી તેમને ભલભલની ધમકીઓ આપી, તેમના કાર્યાલયમાં ગળમૂત દેવામાં આવ્યાં અને છેવટે ગુંડાઓ તરફથી તેમને માર પણ મારવામાં આવ્યો. પણ ૧૬ વર્ષને તે હિંમતવાન યુવાન પોતાના કાર્યમાં અડગ ને ચાલુ રહ્યો અને સ્થાનિક રજુનિષિવાલિથી તરફથી ન્યારે તે નાટકમંડળીનું લાયસન્સ રદ કરવામાં આવ્યું ત્યારે જ નહોતો. આપિક કદરૂકે એમણે એધીર, હિંમત તથા ચીવટ બતાવ્યાં તે માટે તેમને મૅટ્રિક રાતરે તરફથી હાર્દિક અભિનંદન મળ્યાં.

એવામાં તેમના લાગ્યને મદત્તનેા એક આપતો એક બનાવ બન્યો, અને એ બનાવે તેમના જીવનને તેમને મનગમતા પથ ઉપર ૧૯૪ (જુલાઈ ૧૬૪૩)

એવી તેા દલ્હાથી ચડાવી રીડું કે ચોડા જ વખતમાં તે તેના સોથી છોયા શિખર પર પહેંચી ગયા. મદ્રાસના 'હિંદુ' પત્રના તંત્રી, લખન-પ્રતિષ્ઠ પત્રકાર શ્રી જી. સુલકલ્પયમ્, ઈર્ષક કામ પ્રસંગે વિજય-નગરમાં આવ્યા હતા. આપણા નિઃકલ્પન પત્રકાર ચિંતામણીએ તેમને મળીને પોતાનું નરસી આત્માવાવળાં વિચાર કર્યો. સુલકલ્પ-યમ્ ઉપર છાપ પાડી રહે તેવી યુનિવર્સિટીની ડૉક્ટરિસી તે પોતાની પાસે ન હતી. હતી માત્ર પત્રકારત્વના ક્ષેત્રમાં જ કામ કરવાની જવલંત ધનસ અને ઉત્સાહની જિનગારી. નેના ઉપર જ આધાર રાખીને તે સુલકલ્પયમ્ને મળવા ગયા ને પોતાની ચોખ્ખતા સાબિત કરના તેમણે પોતાનું રાજદ્વારજી વિષેનું જ્ઞાન, ઉત્સાહ ઇત્યાદિ બાજતો જણાવી. પોતે જ પોતાની ચોખ્ખતા સાબિત કરતા આ યુવાનને જોઈ સુલકલ્પયમ્ સુધ્ધ થયા. અને હીરાની પરખ જેમ ક્ષેત્રે કરી લે છે તેમ તેમણે આ પાસાહીન હીરાને પરખી કાઢ્યો. તે પોતાની સાથે જ ચિંતામણીને મદ્રાસ તેડી ગયા ને પોતાને ત્યાં મદનસંપાદક નીમ્યા. અહીં 'ઈન્ડિયન સોશિયલ રીફોર્મર'ના વિખ્યાત તંત્રી શ્રી કે. નરરાજન તથા 'ઈન્ડિયન પેટ્રિયટ'ના સમર્થ સંપાદક શ્રી કલ્પકલ્પ નેનની સાથે તેમને સુલકલ્પયમ્ના હાથ નીચે પત્ર-કારત્વનું અમુલ્ય શિક્ષણ મળ્યું. અને કાચી માટીમાંથી જેમ શિક્ષી મુદર પ્રતિષ્ઠા ધરે છે તેમ સુલકલ્પયમ્ ચિંતામણીને ધબ્બા. એમના હાથ નીચે ગણેતાં એ એ વર્ષમાં ચિંતામણીને જે કીમતી શિક્ષણ મળ્યું તે જગતમાં એમને બીજે ક્યાંયે ન મળત.

કૌલેજના અધિવેશનમાં તેા ચિંતામણી આ પહેલાંથી જાણ્યે લેવા માંડ્યા હતા. ૧૮૮૦ની મદ્રાસ કોંગ્રેસમાં તે પહેલવહેલા પ્રતિ-નિધિ તરીકે હતા ત્યારે તેમની ઉંમર જોએ જ તેમને કાળજી ધવાની પરવાનગી નહોતી મળી : રવાનતાપણે વિચારું કે કાઠીમૂઠ વગરનેા ૧૮ વર્ષનો આ છોકરો તે રાજદ્વારજીમાં શું સમર્થ ?

માત્ર ૧૬ વર્ષની વયે લખતો કૌલેજમાં તેમનું સોથી પહેલું લાખણ થયું. એની દહીકત પણ રસિક છે. એક તેા પોતાની ઉમર નાની; વળી કદોએ બાળ્યે પણ નહિ. એમાં ભાષણ કરવાની જન કોણ આપે ? લતાં તે હિંમતથી પંડિત માતનીવાળા તંત્રીમાં ગયા અને ભાષણ કરવાની પરવાનગી માગી. વિજયનગરમાં સુલકલ્પય સામે તેમણે કર્યો હતો તેવો જ પ્રયોગ આદી કર્યો. ભાષણ કરવાની પોતાની ચોખ્ખતા તે ફરીફરીને સાબિત કરના લાગ્યા. આખરે પંડિત-જીએ તેમને મંદુરી આપી, અને ફરીતે મૂંઝાવાળા એ તરફે હૈયે-સના પુલકા અધિવેશનમાં ખિતકુદ અચકાવા વગર જ પહેલું લાખણ કર્યું. તેમની જવલંત દેશભક્તિ તથા હિંદની પરિશિષ્ટિના અચૂક જ્ઞાનની ચોતાઓ પર એવી તેા જાડી અસર થઈ કે ત્યારથી દરેક કૌલેજમાં લાખણ કરવાનો તેમને હક્ક મળ્યો !

એકલા રાજદ્વારજીમાં જ નહિ પણ ઔદ્યોગિક પ્રશ્નોમાં પણ એમને એટલી જ રસ હતો, એટલે ગાંડામાં ભરાયેલી 'ઈન્ડિયન ઇન્ડસ્ટ્રિયલ કોન્ફરન્સ'માં ભાગ લેવાં ગયા. મુલાકાતના પરિચય-માં તેઓ આવ્યા. અને દેશની ઔદ્યોગિક બાજતોનું એમનું સચોટ જ્ઞાન જોઈ મુલાકાતર એટલા તેા સુધ્ધ થઈ ગયા કે તેમને પોતાના આસિટર-ટ કોટેરી તરીકે રાખી લીધાં એ ઔદ્યોગિક પરિષદને હેતુ સમજાવવા માટે તેમણે મદ્રાસ હાલકાનો ચોખ્ખ પ્રવાસ કરી દેતા. ઔદ્યોગિક પ્રશ્નોનું તેમનું આગાહ જ્ઞાન જોઈ મુલાકાતના વર્તવરે પણ તેમને ઇકોનોમિક કોન્ફરન્સમાં મદદ કરવા બોલાવેલા. ઔદ્યો-ગિક પરિષદને લતાં ને પાત્રો, ચોપાનિમાં તથા પુસ્તકો બંદાર પાડવામાં આવતાં તે સર્વનું સંપાદન ચિંતામણીને જ હતું હવં.

મુશળકેરની સાથે ત્રણ વર્ષ કાગ કરી તે છૂટા થયા. પોતાના પ્રિય વ્યવસાય પત્રકારત્વ વગર તેમને ખીજે ક્યાંય એન પડે તેમ નહોતું. એવામાં ૧૯૦૩માં શ્રી સચ્ચિદાનંદ સિંદાણે અલ્હાબાદમાં 'ઈન્ડિયન પીપલ' નામનું અઘવાટિક શરૂ કર્યું. તેના સંપાદક માટે કોઈ થોડું જ્યોત્સિ માંગેલા તો તેમણે શ્રી સુબ્રહ્મણ્યમને લખ્યું અને સુબ્રહ્મણ્યમે વિના સંકેપે ચિંતામણિને યોડવી આપ્યા. પાટીઆડા માટે છઠ્ઠીના પેના લઈ તે અલ્હાબાદ ગયા અને જાને એ ત્રણમાં સદ-તંત્રી તરીકે જોડાયા. ત્યારથી તે જીવનના અંત સુધી સંયુક્ત પ્રાંત ને તેમનું કાર્યક્ષેત્ર તથા વતન બન્યું. પત્રકાર તરીકે ને નવલેખક કારકિર્દિ તેમણે ચુલ્હરી તે અલ્હાબાદમાં ને.

ઈ. ૧૯૦૬માં પંડિત માલતીચંદના પ્રયત્નોથી અલ્હાબાદમાં 'લીડર' નામનું અંગ્રેજી દૈનિક શરૂ થયું. 'ઈન્ડિયન પીપલ' તેની સાથે જોડાઈ ગયું અને ચિંતામણિ તથા શ્રી એન. ગુપ્તાને તેના સંપાદકો નીમવામાં આવ્યા. થોડા વખત પછી શ્રી ગુપ્તા છૂટા થતાં ચિંતામણિ ને 'લીડર'ના મુખ્ય સંપાદક બન્યા. અને વચ્ચે તે પ્રધાન બન્યા તે વખતના એ વર્ષ બાદ કરતાં મૃત્યુ સુધી 'લીડર'ના સંપાદક પદે રહીને ને તેમણે તેમની પત્રકારત્વની અખંડ ન્યોત પ્રગટાવી.

'લીડર' શરૂ થયું ત્યારે સંયુક્ત પ્રાંતમાં અર્ધ સરકારી પત્ર 'પા-થોનિયર' તથા કોંગ્રેસનું મુખપત્ર 'ઈન્ડિપેન્ડન્ટ' લોકોમાં વંચતા હતા. પૂના થોડા ને વખતમાં ચિંતામણિનું 'લીડર' એ બંનેને ટપી મધુ. કમ્તા તરફને તે લક્ષરપર્યાં ચૂંચાં કરતા વિદ્વાતાલયમાં આગલેખા તથા તંત્રીનોધાનેત્ર ન સમગર પત્રના કુશળ સંપાદકને લીધે તે દેક વખતમાં ને લોકાદરને પાત્ર થયું. ચિંતામણિના અઘવાટકનું લેખો કપરાત તેમાં ને ઉચ્ચ સાહિત્ય પીરસાત તે પછુ આતુરતાથી વંચાતું. અને સરકારના ક્યોની તેની કડક આલોચનાથી તે સરકારી નોકરો પણ બચાવતા. તેના તંત્રીલેખોમાં ને બાબની પ્રવાહિતા, દલીલની મજબૂતા અને વિચારની કોમલિનતા હની તેને સીધેં પોતા એતબેતા-માં તે હિંદના પત્રકારત્વમાં મોખરે નહેને લખું.

થોડા સમય બાદ પે મોતીલાલ નજેએ ખૂળ પેસા ખર્ચાને ફરી 'ઈન્ડિપેન્ડન્ટ' શરૂ કર્યું. પણ તે ય ટપી રાક્યું નહિ. અને દોમગત્વ અગ્રજળતા દિવસોમાં તે 'લીડર' એ પ્રાંતની સીમા બેરીને આખા હિંદમાં પહેલો મધુ. હોર્નિમનનું 'બોર્નિંગ પોનિકલ' અને એની એ-મન્ટનું 'ન્યુ ઇન્ડિયા' પણ તેની આગળ ફિક્કા પડી ગયાં. એ કાળે લોકોનું માનસ ઘડવાનું તથા થોડું જાગૃત્વ ફાટીને કરવાનું ને અમુલ્ય કાર્ય 'લીડર' કર્યું તેનું સર્વ માનસ ચિંતામણિને ફાળે ભલે છે. તેમની આ આસપાસજ સક્રિય પર મુખ્ય થયીને તે મોન્ટેગ્યુએ તેમને સે-ક્રેટરી બોલ ઝેટની કોંગ્રેસલમાં સભ્યપદ આપવાની દરખાસન કરી પણ લોકસેવાનું મત ધારણ કરેલા ચિંતામણિએ તે સ્વીકાર-વાની જોખમી ના પાડી લીધી.

ચિંતામણિ પત્રકારત્વને એક પલિત રોવાકાર્ય ગળીને ને તેમાં પરેકા. તેમણે પત્રકારત્વને ધર્મનું ને સ્વેચ્છ આપ્યું હતું. એ દિલ્હિ શ્રી ઓબિસન સાસ્ટ્રીએ અંગને આપેલું 'પત્રકારત્વના પ્રમુખ'નું બિરદ મુકે છે. ૧૯૩૭માં અગિય હિંદ પત્રકાર પતિપદના યોજનારમાંથી તેમણે એને થોડું જોવા સંદેશે આપ્યો હતો કે 'હાલ્ય વર્ડ', ધર્મ વર' એ ને પત્રકારને આદર્શ હોવા એમ એ. આનંદજી છાપામાં સમા-ચારોને થોડાં સિપકો આપીને ને સનસાનીથી સ્વીરીતે છાપવામાં આવે છે તેની તે વિરુદ્ધ હતા. લોકોને ઉશ્કેરે તેવાં થોમંકાકો તથા ગિરિષકે પ્રત્યે તેમને અત્યંત ધણા હતા. પત્રકારત્વને તે દેશસેવાનું તિ આપરથક એજ ગણતા; અને નહિ કે પેસા કમળા પાડેનાં

વેપાર. 'લીડર'ના દરેકદરેક અંક એટલે દેશભક્તિનું મુર્તિમત સ્વરૂપ. તેમાં બજારો નહોતો; પણ તે ન હતું. યુક્ત પ્રાંતમાં રાજકીય નચ્ચતિ આલવાનું અખંડ અનુવ્રઢ કાર્ય ને કોઈએ કર્યું હોય તે તે 'લીડર', અને તેમાં તેને ને ચાનજનું ધ્યાન મળ્યું છે તેની પાછળ ચિંતામણિની અખંડ તપશ્ચર્યા રહેલી છે. 'લીડર' ચિંતામણિના જીવનમાં વચ્ચાઇ ગયું હતું. 'લીડર' એટલે ચિંતામણિની પ્રતિભાનું જનંત પ્રતીક. ચિંતામણિના જીવનને એટ ને રાખવામાં કર્યું હોય તે એમ કરી શકાય કે ચિંતામણિ એટલે 'લીડર'.

તેનીની ખુશરીમાં મોઢા પછી ચિંતામણિ કોઈ અજળ ન્યક્તિ બની શ્વા. કાર્યલેખની ટપાલપી માંડી અગ્રેજી લખવાં મુખીનાં બધાં કામ તે એવી તો આશ્ચર્યકારક કુશળતા ને શકપથી પાર પાડતા કે દરેક જણ મુગ્ધ થઈ જતું. તંત્રીનેધનું આપ્યું પાનું રોમ તે પોતે ને લખતા. વળી રેડાડું સર્વે કામ પણ તે કાળજીપૂર્વક એટ નોતા. સમાચારોમાં શીપકો તથા તેમની ગલેવળી સુદાંતે ધ્યાનપૂર્વક જોઇ જતા. થોડી રાત સુધી તે પ્રેસમાં બેસતા, બધી મોડા આવેલા મહ-ત્વના સમાચાર પર પોતે તંત્રીનેધ લખી રાકે. છાપું મશીન કપર ચડવાને એક કલાકની ને વાર હોય અને કોઈ અગત્યના સમાચાર આવી પડે તો તરત ને એક કલાકના પછુ ચિંતન કાર્ય વગર કમગ અને કમગની શોડકી લઈને એસતા અને તે સમાચાર કપર તાત્કાલિક નિર્ણયથી કરી લેવાતા તે ગેરે હખવા માંડતાંકેનું બેંસાર થયું' નેમજેમ કમગનો એક એક કડકો લખાઈને ફાટો. ભય તે મતેમં દેડ ફોરમંતે તે કમને કંપાજ કરાવવા દોડતા ભય અને છેલ્લી રિતપ લખાઈ રહે કે તરત ને તેમને લખાણની ખુદ કોંપી મળી ભય.

'લીડર'ને માટે તે કોટસો તેા. પરિશ્રમ લેતા કે તેમને આરામ કે અધ્યાપ્રમેાદ માટે ભાગ્યે ને વખત મળતો. 'લીડર'ની આર્થિક રિથિતિબદ્ધ સમ્બંધ નહિ હોવાથી તેમને પ્રશ્નપૂર્ણ ચાલુપનું કામ બંધાયે હાથે કરવું પડતું. આથી પહેલેથી ને નખણ તેમની તબિયત કપર ધણી મારી અસર થતી. છતાં પણ મૃત્યુના દિવસ સુધી તેમણે 'લીડર'ની ને ચિંતા કરી હતી. 'લીડર'ની મહત્તા અને સફળતાનાં પાયામાં ચિંતામણિએ પોતાની મહત્વાકાંક્ષાઓનું ખાતર પૂર્યું હતું. જુવાનીની કલ્પનાકરેડમાં હતો, પોતાના જીવનભરને પરિશ્રમ અને નુકસાને સીધેંમાં લેતા અને એતકાલ લખી એ પત્રના ધનકાર સાથે જીંદગીના ધનકારોનો તાલ રીધા કર્યો હતો. એક વખત તે સતીરમાં ૧૦૩ ડિમી તાલ દોવા છતા તેમણે 'લીડર' માટે તંત્રીલેખ લખી આપી હતો. અરે, મૃત્યુના આગમે ને દિવસે તેમણે 'ધી ઈન્સાઇડ' નામનો એક અંતિ તેમની અગ્રેજી લખાવ્યો હતો. ચિંતામણિ હંમેશ કહેતા કે, 'Work never kills a man'.

ને કોઈ પણ પ્રકાર તે ચર્ચતા તેની સર્વે બાબતોની સમતોલ છણા-વટ તે કરતા. પ્રતિપક્ષીનું દિલ્હિનિહ બરાબર સમાજ લીધા બાદ ને પોતાનું એતબ તે રબ્ડ કરતા. કોઈ પણ પ્રકાર બાળત પોતાનો મત નક્કી કરતાં પહેલાં તે સંપૂર્ણ વિચાર કરતા; પણ એક વખત ને મત નક્કી કર્યો તે પણ આજ શરૂે તે ય મુઠાં હેતા નહિ. પોતે લોકોમાં અગ્રિય યરો બનવા પત્રની આર્થિક રિથિતિ પર દટકો પડશે એ ભયે ચિંતિત હતા પોતાનો વિચાર છપાવી રાખ્યો નથી. પક્ષની લાયકય અગ્રર કોઈની રોડ તેમને સત્યકથનથી કડી ચલાવી. રાક્યાં નથી. પોતાને ને સત્ય ને ન્યાયી લાગતું તે ને કહેતા, અને ને કહેતા તે પણ નીકરણે કહેતા. આથી ને 'લીડર'ની લોકોમાં ખુબતિ થઈ હતી. 'લીડર' દ્વારા તેમણે, કમ પત્રકારત્વમાં ને નવો ટુંજ શરૂ નથી કર્યો, પણ તેમણે પ્રલજનને પણ ઘડ્યું છે. નેમ તે ચિહિરો અગ-લમાં તેમનાં અપદ્યોગી શટકમી સદાતપ કોટસેસા પ્રધાનપદ

દેરમ્યાન તેમના દોષો બતાવવામાં પણ તેમણે પાણી પાની કરી નથી.

૧૯૧૬ થી ૨૩ સુધી અને ૧૯૨૩ થી '૩૬ સુધી સંયુક્ત પ્રાંતની લેનિસ્ટેલિંગ એસેમ્બલીના તે સમાપ્ત હતા. એસેમ્બલીમાં સરકારી વિધાપી પર તે ને કદક પણ વિદ્વાતપણું સમાધાન કરતા તેને કારણે તે વિરોધી પક્ષના નેતા એવા બની રહ્યા હતા. તેમની આવી અગ્રાધ વિદ્વાતા અને અસાધારણ બુદ્ધિમતાને કારણે, મૉન્ટફર્ટ મુદ્દાશાની રૂબે મુક્ત પ્રાંતમાં રચાયેલા પ્રધાનમંડળમાં તેમને સિસ્ટ્રલ્સ અને હોમોગ્રામ્માના પ્રધાન નીગમમાં આગ્રા હિંદનાં દૈનિક પત્રોના તંત્રીઓમાંથી માન એ જ નજીને આગ સરકારી પ્રધાનપદે પહોંચાણું. સરકારના મંત્રી ઇ: એક સુરેન્દ્રનાથ યૌનરજ અને બીન વિતાંગ-મંત્રી મનમોહન પ્રધાન હોવા છતાં તે કોણથી દખાતા નહિ અને રવનિ-માંત્રપૂર્વક પોતાને યોગ્ય લાગે તે પ્રગણે જ વર્તતા. આ રવાનિમાન પર આધાર પડતાં જ તેમણે રાજાનાં આવી પ્રધાનપદે દુશ્મની દોધુ અને બહાર નીકળી આવ્યા.

લખનૌ કૌન્સિલથી જ તે રાજકારણમાં પરેલા અને જોખવેને શરૂ તરીકે તેમણે રવીકારેલા. જોખવે, ફિરોઝશાહ દિવાદિ વિનિત પક્ષના નેતાઓના વિચારપ્રવાહમાં જ તે હથેલી હોવાથી તેમના મન પર મોટી છાપ તેમના ગતની જ પડેલી. ૧૯૧૮ સુધી તેમણે કૌન્સિલમાં રહીને જ કામ કરેલું અને કૌન્સિલના તે દરેર અભિમાની પણ હતા. પણ અસહકારની ચળવળ વખતે તેમને પ્રામાણિક ગતમેદ બીજો મથો અને તેમણે કૌન્સિલ છોડી. ત્યારથી તે લિબરલ પક્ષમાં ભેડાયા અને તેના નેતા એવા થઈ પડયા. જે વખતે તો એ લિબરલ પક્ષના પ્રમુખ સુધાશના હતા. રાજકીય ક્ષેત્રમાં ભલે તેમને કોઈ સાથે મતભેદ હશે, પણ બધા સાથે તેમને સંબંધ તો ખૂબ મોટો હતો. તેમના હેતુની શુદ્ધતા માટે તો કોઈને કદી કશી શંકા ન હતી. હેતુનું હિત એ જ તેમનું હૃદય રહેલું. મહાત્માજીના રાજકીય ગતિ સાથે તે સંમત નહોતા, છતાં તેમના તરફ તેમને ખૂબ પૂજ્યભાવ હતો. ચિંતામણિ ભદેરજીવનમાં પહેલા પડયા સામાજિક મુદ્દારક તરીકે, તે પ્રચર સમાજ સુધારક હતા. અને માત્ર સુદેશથી જ નહિ પણ કૃતિથી પણ તેમણે સમાજ સુધારના કાર્યમાં ખાજ લીધી હતો. પોતાની પ્રથમ પત્ની મરણ પામ્યા પછી, એક નવવાણી વિચારના એ કાળમાં પણ એમણે બીજું લગ્ન વિધવા સાથે કરીને વિધાયક કાર્ય કરી બતાવેલું.

પત્રકારત્વના ક્ષેત્રમાંની તેમની શાંત દેખાની પણ સંગીન સેવાને લીધે તેમને ભારતના આઠમી પુરોષોમાં રવાન મળી ગયું. દેશહિતના પ્રશ્નોના ચિંતક અને ગાંધીજીની તરીકે પ્રત્યેકે તેમને રવીકારીને સમરત ભારતની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓના કલ્પધાર બતાવેલા. ગૌરખપુરમાં બરાએલી સંયુક્ત પ્રાંત ગાંધીજી સિસ્ટ્રલ્સ પરિવર્ધના પ્રમુખ તરીકે, લિબરલ પક્ષના એ વાર અધ્યક્ષ તરીકે, કમકાતાની સમરત ભારત પત્રકાર પરિષદના પ્રમુખ તરીકે, જોખવેલ પરિવર્ધમાં લિબરલ પક્ષ તરફથી પ્રતિનિધિ તરીકે તથા દેશી રાજ્ય જનતા પરિષદ (Indian States People Conference)ના પ્રમુખ તરીકે અને લોકપિયન કેમિ-ટિના સભ્ય તરીકે તેમની યથોક્ત વૃત્તિઓ, તેમની સંરક્ષનઆથી બુદ્ધિમતા તથા લોકપ્રિયતાની નિદર્શક છે. બીજા અલ્લાહાબાદ તથા બનારસ યુનિવર્સિટીઓએ તેમને 'ડૉક્ટરેટ'ની પદવી આપી તેમની આસાધાન્ય વિદ્વાતાનું સન્માન કર્યું હતું. મહેસૂર યુનિવર્સિટીએ તેમને પદવીદાન સમારંભ વખતે બાણ્ય આપવા નોતરેલા. આંધ્ર યુનિ-વર્સિટીને આશ્રયે 'ઇન્ડિયન પોલિટિકલ સિસ્ટમ સુટીની' એ વિષય પર તેમની એ અભ્યાસપૂર્ણ વ્યાખ્યાનમાળા થઈ હતી તેમાં તેમણે

૧૮૫૭ થી ૧૯૩૫ સુધીના મોટા કાલખંડની આવૃત્તિ પ્રસસનીય ઐતિહાસિક સમીક્ષા તથા તટસ્થ અને તલરેપર્યાઈ મીમાંસા કરી છે.

પત્રકાર તરીકેની આવી અક્રિતિય મહત્તા એ કોઈએ તેમને પ્રાપ્ત કરાવી આપી હોય તો તે તેમની અદ્યુક્ત રમરખુરાસિત્યે, નાની વિચિત્રતા તથા આંકડાઓ તે ગોટલી ચોક્કસાઈથી વાદ રાખી શકતા કે લોકો આશ્ચર્ય ખામતા. એક પણ વખત એ કોઈ તે જોતા કે વાંચતા તે એ કદી ભૂલતા નહિ. તેમની આવી આસાધાન્ય રમરખુરાસિત્ય પ્રર મુગ્ધ થઈ બિખિનચન્દ પાંચ તો તેમને 'રાજકીય જ્ઞાનકોષ' (Political Encyclopaedia) કહેતા તથા મીમાંસા મહદમજારી 'હિંદી રાજકીયી યાત્રકગણિકા' કહેતા. કોઈ પણ વાત આપત્ય ન હશે એ તેમની વિશિષ્ટતા હતી. પોતે કોઈ પણ વિચાર મૂકતા તો તેની પુષ્ટિ માટે કહાહરણ તથા આંકડાઓની એવી શ્રદ્ધી વર-સાવતા કે વાચક કે શ્રોતા ભલે તેમને ગત ન રવીકારે, તોપણ તેમના લખાણથી પ્રભાવિત થયા વગર તો રહેતા નહિ.

એ વક્તા પણ અજળ હતા. કુરેલી ઝરણાની માફક તેમને વાક-પ્રવાહ વહેતો. તેમનું વક્તવ્ય બાબતનાં કદીપન કરનારું નહિ પણ બુદ્ધિને રમશ કરનારું હતું. શબ્દને માટે તેમને કદી પણ યાટથી રહેલું વડતું નહિ. અંગ્રેજી ભણે માતૃભાષા હોય ગોટલી રવાભાવિતી તે અંગ્રેજી બોલતા કે લખતા. વાર્તાવાકાર તરીકે પણ તે અજોડ હતા. તેમની વાતોમાં ગાંધીની તથા જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની એવી છાંયે બેઠી કે સામા માણસને તે સંભિન્યા જ કરવાનું મન થાય. તેમની મોટી મોટી કાર્ય, નમ્ર રીતભાત તથા પ્રજાવંશાળી વ્યક્તિય સામા માણસને આનંધ વખર રહેતાં નહિ.

શિસ્તના તો એ એક લરકડી સેનાપતિ જેટલા આગ્રહી હતા. દરેક કામ વખતસર ને વ્યવરિયત થયું જ નેહમે એવો તેમને નિર્ધાર રહેતો. પુરતકો તથા માસિકો અને વર્તમાનપત્રોની તંદરી મહેલો પણ કંગારા કાઢવામાં ન આવી હોય તો તે લિલકુલ ચલાવી લેતા નહિ.

ચિંતામણિ સુરત સનાતની બ્રાહ્મણ હતા. રોજ સવારે વહેલા બેઠી પૂજાપાઠ પછી જ પોતાને કામ લાગતા.

મદ્રાસ પ્રાંતમાં જન્મેલા હોવા છતાં સંયુક્ત પ્રાંત જ તેમના છપનનું ગદરવનું કાર્યક્ષેત્ર બન્યું. અલ્લાહાબાદમાં રહીને તેમણે લો-કેની કેરેલી આર સેનાની કદર તરીકે ત્યાંના મિર રેતાનું નામ 'ચિંતામણિ રોડ' પાડવામાં આવ્યું છે. તે સંયુક્ત પ્રાંતને પોતાના વતન જેવું ગણતા. પરંતુ ત્રણ દસકાથી વધારે વખત તેમણે સંયુક્ત પ્રાંતમાં ગુજરવા છતાં તેમને દિલ્હી કે હંડુ સારીરીતે બોલતાં લખનાં ન જ આવતી પણ પોતાની આ બાણ્ય તેમણે પોતાના એક પુત્રને દિલ્હી જાપાના કાલ બનાવીને ફર કરી છે.

૧૯૩૭માં સંવત્રે તેમને 'સર' ની બિતાય આપી તેમની ગાર વિદ્વાતાનું સન્માન કરેલું. પણ આથી તે સરકારની શોધમાં જરા પણ દખાયા નહિ. લોકોને રજમાન આનંધ થતાં તે સરકારની સખત શખડમાં ટીકા કરતાં અવકાતા નહિ. ઘોર પરિશ્રમ તથા 'લીડર'ની સતત ચિંતાને લીધે તેમનું શરીર ધીમેધીમે ધસતું ગયલું. ૧૯૩૮ થી તે તે લગભગ મોંઘા જ રહેતા. ૧૯૪૦માં તેમને પદ્મશ્રી પૂર્વિ સન્મા-નેસ લોકોએ ખૂબ માનપૂર્વક બીજેલો. પણ બીજે જ વર્ષે, ૧૯૪૧ના જુલાઈની ૧૬ી તારીકે, આ તત્ત્વનિષ્ઠ પત્રકાર અવસાન પામ્યા.

ચિંતામણિ જન્મી દિવેને પડેલી જોડ સહેને નહિ પુરાય. પત્ર-કારત્વના ક્ષેત્રમાં તો, તેમની બેરખબરી જ કરી રાકે એવા પત્રકારો ન્યાં અધ્યાપકાંડા હોય ત્યાં તેમનાથી વધુ લેવા પત્રકારની આશા તો ક્યાથી રખાય? એમના કરતાં મહાન રાજકીય નેતાઓ જેવા

જે, પણ એમના કરતાં મદાન પત્રકાર બાએન્ જાત્રો. અહીં અરધી સદીમાં દિલે કે મદાન પત્રકારો પેદા થયાં છે તે-એ સમાનંદ ચેતરણ, શ્રી રેશરેવામી આચંબર, શ્રી કાલીનાથ દોષ, શ્રી કે. નર-સાન્ન વગેરેની નામાવલિમાં ચિંતામણિનું નામ ધણું જાણે મૂકેલું પડશે. કે કાળે દિલેનું પત્રકારત્વ આલ્પકાળમાં હતું તે કાળે ચિંતા-મણિએ પોતાની અસાધારણ પ્રતિભા તથા અદિતીય તપશ્ચર્યાથી તેને પાકાલ પત્રકારત્વ નેટકી કાઢી દેવાએ પહેંચાડ્યું એ તે વિદ્યાલતામાં નમૂના હોત તો ર્પેનર અને આદિનર, ગાંધિ ને રૂઝ્વાની સમાન દેશમાં વિરાજત. કાંઈએ તેમને દિલે પત્રકારત્વના ંદાર દેલા છે. પણ ખરે જોતાં તેમનામાં રેકોર્ડ, સ્ટેડ અને નેવિ-ન્સન એ ત્રણેનો સમવય થયો હતો.

મદ્રાસના એક અખબરણ ખુલામાં અચીત્ત કહ્યુંજામાં તેમને નમ્યા થયા. નહોતી લશ્મીની વરદ કૃપા કે નહોતી લખ્ય શિક્ષણની

દિશીઓ. છતાં પણ આત્મશિક્ષાની મુદ્દા પર તેમણે પોતાનું જીવન સારું કર્યું અને પોતાના યોગ પરિશ્રમ, અખંડ તપશ્ચર્યા, પ્રબલ સંકલ્પ શક્તિ, અદિતીય લુહિતમત્તા અને તેજસ્વી ચારિત્ર્ય વગેરે આપ-જણે જ તેમણે પોતાના જીવનને એવું તો ધરડું કે દેશમાં તેમની કીર્તિ અમર થઈ ગઈ. પત્રકારત્વના ક્ષેત્રમાં તેમણે જે ઉત્તુત્ત સીમા-સ્તબ રાખ્યા છે તે દિલે યુવાનેને હંમેસા પ્રેરણા આપતો રહેશે. તેમના જેવી તત્તવનિષ્ઠા, પ્રામાણિકતા ને સમતોલરતિ બાળે જ બીજે જોવા મળે એમના જવાબી આપણે દેશ પ્રથમ પંચિના પીઠ પત્રકાર જ નહિ પણ નિષ્પાત શિક્ષણશાસ્ત્રી, સમતોલ લુહિત-નિરૂપ આલેખક, દીર્ઘ દલિલાવા હકારમતવાદી અચ્છા, પ્રખર સમા-જ સુધારક તથા દેશદાસવાળા ઉત્સાહી સમાજસેવક ગુમાવ્યા છે. જીવતાં તો ચિંતામણિએ એક ધણીની નિરાંત ભણી નથી; પણ મૃત્યુ પછી તેમને એ મદારાન્તિ મળેા, કે સાચા હાલોરેવકને ખાસલક છે.

ધોળો ચંપો

‘આપણી વનસ્પતિ’ના પાંચમે હપ્તે

સોનેરી

ફૂલના કુવારા હાડાડવં આ વૃક્ષ, જેને સા-ગાન્ધરીથી આપણે ‘ખરચંપો’ કહીએ છીએ, અને ગરાડીમાં ‘ખેર ચંપાના’ નામે જાણખાય છે, તેનું મૂળ શુદ્ધ સંસ્કૃત નામ તો ‘શ્વીર ચંપક’ એ જાડના કાંઈપણ ભાગમાં ઉદ પડવાથી કદ નેનો ધોળો ચી કણી રસ કરે છે, તે વરથી સંસ્કૃતમાં ‘શ્વીર-ચંપક’ (શ્વીર=કુદરત) કહેવાયો ને ગરાડીમાં ‘ખેરચંપા’ તથા આપણે ત્યાં ‘ખડ ચંપા’ થયા.

એનું શાસ્ત્રીય નામ ‘પ્લુમેરિયા એક્વુડી-ફોલીઆ’ (plumeria acutifolia poir.) છે. સત્તરમી સદીમાં થઈ ગઅલા દેવ્ય વન-સ્પતિશાસ્ત્રી આલેસ પ્લુમીઅરના નામ ઉપ-રથી એ પડેલું. ઝંચેલમાં તે ‘પેશોલા ટ્રી’ કે ‘ટેપલ ટ્રી’નાનામથી જાણખાય છે. થાણ-ખરા બગીચામાં તેમજ મોટેભાગે દેવમંદિરો આગળ એ કમાડાડવં હોવાથી એ નામ પડ્યું હશે; કેમકે વરસનેા મેરો ભાગ દેવપૂજા માટેનાં ફૂલ તે આપે છે.

મૂળ તો એ વૃક્ષ મેકસિકો અને આમે-માલાનું વતની. જો કે દિલ્હમાં પણ હવે ઘણા સગથથી કમાડવામાં આવે છે. એ ૧૫ થી ૨૦ ફીટ ઊંચું જાય છે અને તેની શાખાઓ વિસ્તારથી ફેલાયેલી હોય છે. તેની ઊલ રંગે રાજાદીને ખરજ્યદી હોય છે; અને તેનાં લીલાં લાળા પાન, તેની શાખાઓની ટાંચ ઉપર કુવારો ફૂટતો હોય તેમ સમૂહમાં હોય છે. એ પાન તોડતાં પણ દુધ નીકળે છે.

નવેમ્બર અને ડિસેમ્બર માસ દરમિયાન

વૃક્ષ વરથી જ્યાં પાન ખરી પડે છે અને છેક વર્ષાઋતુના આરંભ સુધી નવાં પાન દેખાતાં જાતી. જ્યાં તેના પર ફૂલો તો અદોરે જ છે. ફૂલોની દેહલવકાળ ફેલુઆરીથી એપ્રિલના માસ સુધી હોય છે; પરંતુ લગભગ આખા વર્ષ દરમિયાન તેના પર ફૂલો આવે છે. જો કે દુર્ભાગે વૃક્ષ પર પાન આખા વર્ષ દરમિયાન રહે છે. પાનની બહાર હોય છે ત્યારે આ જાડ બહુ સુંદર દેખાય છે; પરંતુ પાન ખરી પડે છે ત્યારે તેનું સાંકડું યદ અને સુષ્ક મળેલી શાખાએ દરથી દેખાય છે.

ફૂલો પણ શાખાઓની ટાંચે કુવારાની ધારો પેટે ઊભા ગૂમખામાં પ્રકટે છે. સારી રીતે નજરે લા વૃક્ષમાં તો આ ગૂમખાં એટલાં મોટાં હોય છે કે એકેક ગૂમખામાં લગભગ બીસવીસ ફૂલ થાય છે. દરેક ફૂલ ગળ્ગળીના આકારનું અને સફેદ હોય છે. તેનો મધ્યમાત્ર સોનેરી પીળો હોય છે અને બહારને બાજે આછી જુલાળી ઝાંચ હોય છે. ખાસ કરીને રાત્રે તેની ગુંધી સુવાસ રહેશે રહે છે.

ધોળો ચંપો કદ્દમવાદિ વચે (હાશ્વાના વર્ગ)ની વનસ્પતિ છે. તેનું ફળ રાત્રિ જેવું અને પડય હાનું હોય છે, તેનાં બી દિલ્હમાં આવે જ થાય છે, એટલે અહીં તે કાપ-લગમથી કમાડવામાં આવે છે.

સુંદર ગુપ્ત પ્રાપ્તિ આપણે આ વૃક્ષ બીજ રીતે પણ બહુ ઉપયોગી છે. તેમાંથી નીકળતો ધોળો રસ કપૂર અને ચંદનના તેલ સાથે ખસખસલીનાં દર્દીમાં વપરાય છે. હરાનો લોકો તેની ઊલનેા ઉપયોગ વરમાનું દર્દ

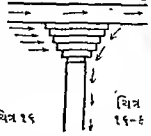
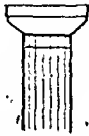
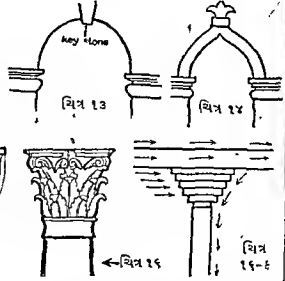

ઉપર: ધોળા ચંપાની ફૂલવાળી ટાળી; ડાબી બાજુ: તેનું પાંદડું.

મદાડવામાં ફરે છે. દેલ્હાક આંતરિયા તાવના ફેરોમાં તેની ઊલનેા ઉપયોગ કરે છે. કોંન્-ભમાં તેની ઊલ નાળાંચેર, ઘી અને ચોખા સાથે મરડાના ફેરોમાં વપરાય છે. તેની ઊલનેા કાળો રેવક ગળાય છે. તેનાં પાનને ‘અમ કરીને સોલ કપર પોલીસ તરીકે ઉપ-યોગમાં લેવામાં આવે છે. તેનાં ફૂલની કળ્ગળી નામરેવકના પાન સાથે ન્બરવિના-સક બીપથ તરીકે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે અને તેનાં બી (ગળી રાકે તો) દુધની સાથે કાળાળોને સર્પરંગના ફેરોમાં દેશવિના-સક બીપથ તરીકે આપવામાં આવે છે.

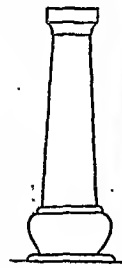
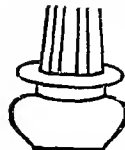
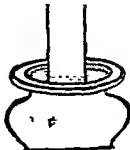

જગણી બાલુ—ચિત્ર નં. ૧૩: કમાનમાં 'કી-સ્ટોન', ચિત્ર
નં. ૧૪: અલંકૃત 'કી-સ્ટોન'; ડાબી બાલુએ પહેલી આકૃતિ—
ચિત્ર નં. ૧૫: સ્તંભમાં નારીમૂર્તિ કારિયાદિ; નીચેની ચાર
આકૃતિ—ચિત્ર નં. ૧૬: જુદાજુદા પ્રકારના સ્તંભના મુકુટની
વિવિધ આકૃતિઓ; છેલ્લે ચિત્ર નં. ૧૬-ક: છત ને યાંભડાની
વિરોધી રેખાઓ વચ્ચે સામેજરેય સાધવાનું મુકુટનું કંઠ્ય.

સ્થાપત્યમાં વસી રહેલું આ સંગીતકે એકતાનતા એ માત્ર તેની
રેખાસમૃદ્ધિનું બહારનું જ કૌશલ્ય નથી ભવનના જુદાજુદા
અંગ-પ્રત્યંગમાં, તેના ઉપરાધે ને નિરનાર્યમાં (ઉપરના ને નીચેના
ભાગમાં), તેની બીંતો તથા તેમાંનાં દ્વાર-અવધિ રૂપી બાકારામાં
યા તેની ખાલી જગ્યાઓમાં,—જ્યાં જ એક પ્રકારની ભારસામ્યતા
(balance)નું રેપેથ (equilibrium), તથા સ્થિતિસ્થિતિ સંસ્કૃતિ અને
અતિના સમન્વયની એકતાનતા તથા સમુચિતતા (propriety—
fulfilment of purpose), તે ભવનને સુરૂપતા શ્રી અથવા સ્થિતિ
આપે છે. માત્ર અમુક બાહ્યની નકશીઓ અથવા અલંકારો વગેરેની
સેવા કરવાથી કોઈપણ મહાન 'વાસ્તુશિલ્પ'માં પરિણત થતુ નથી.
મકાનના આગળના ભાગમાં એકે આગવધતા પ્રમાણમાં અલંકાર-
સેવા (ornament)ની રચના કરવાની પ્રથા છે; પણ એ અલંકાર-
ચેતનાને મુખ્ય હેતુ તે પ્રધાન આકૃતિ (structure)ના જરૂરી
અંધની તેમજ આલેખનની આવશ્યકતાને સુચોગ્યરીતે બતાવતી તથા

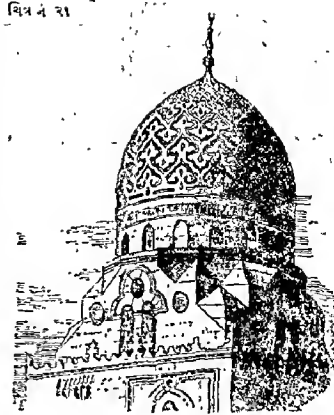
તેના મહન અને ભારવહનનાં ખાસ જરૂરી અંગ-પ્રત્યંગોના પ્રયો-
જનપણ ઉપર ભાર મૂકી તેના ઇશારો—નિર્દેશ કરતો એ જ છે.
કાળજી તરીકે કમાનમાં બે પડખાંની બે બેન્કિંગ (વાંકી) રેખાઓની
વચ્ચે એક મુખ્ય પત્થર (key-stone)ની રચાપના, એ કમાનની
રચનામાં ભારવહનને માટે ખાસ જરૂરી છે (ચિત્ર નં. ૧૩). આથી
એ પત્થર—key-stoneની આકૃતિ નજર આગળ ખાસ ખીલવી
રાખવી પડે છે; અને એટલા માટે એ પત્થરનું અવલંબન લઇને ત્યાં
આજુબણુ અથવા અલંકારણ કરવાને આવકારા રહે છે (ચિત્ર નં. ૧૪).
એ જ રીતે સ્તંભ-નાભલો, એ ચોતાના માથા ઉપર રહેલી ભાર
વહન કરે છે એ પ્રકટ કરવું તે સ્થાપત્યને માટે જાદુ જ જરૂરનું છે.
આ પ્રકાર કરવા માટે એ સમા પૂર્વધુનમાં યાંભડાને રચાને એક
ભારવહન કરનારી કલિપત નારીમૂર્તિ સન્નિવેષિત કરવામાં આવતી.
અનું નામ હેતુ કારિયાદિ—Caryatid—નારીસ્તંભ (ચિત્ર નં. ૧૫).
બાણી વખત સ્તંભને ગયાળો, છતનું ભાર-સામ્ય જળવાય અથવા

ડાબી બાલુને છેડેથી, આકૃતિ ૧ થી ૪—ચિત્ર નં. ૧૭
તથા ૧૭-ક: યાંભડાની રચના કેમ ઉદ્ભવી તેનો કમા-
નિકાસ દર્શાવતો આલેખનો. પથ્થરના શિલ્પના અ-
સ્તિત્વ પહેલાં જ્યારે વાંસના ટંકના યાંભડા રચાતા તે સમયે તેના ખચાવ
માટે તેને જલપૂર્ણ કવચમાં રાખવામાં આવતા. એ પદ્ધતિ પાછળથી યાંભડા-
ની પાદવીક રૂપે પણ કાયમ બની રહી. જગણી બાલુ છેડેથી: ચિત્ર નં. ૧૮.

બારાની વચાચોગ્ય વહેંચણી (distribution of weight) થાય તે માટે એક આસંખ્ય અથવા મુકુટ (capitol)ની રચના કરવી પડે છે. ચાંભલાના આ મુકુટને પણ નાના પ્રકારના અલંકારો કે મુસોબનોથી વિભૂષિત કરીને ચાંભલાને એક પ્રકારનું અતિરિક્ત સોન્દર્ય આપવામાં આવે છે. જુદાજુદા પ્રકારના રચાપત્યના એકોઈપર તે તે રચાપત્યના વિશિષ્ટ પ્રકાર અનુસાર ને ભર વહેન કરનારા આ મુકુટો ચોભય છે તે તેમની ભતિ (order) નક્કી કરવા માટેનું એક પ્રતીક અથવા ચિહ્ન બની રહે છે. જેમકે દોરિક પદ્ધતિના રત્ન, આયોનિક રત્ન, ઇયોનિયન રત્ન, વગેરે (ચિત્ર નં ૧૬ થી ૨૦ માં મુસાર). વળી, એ મુકુટોના એક બીજો પણ હોય છે. તે એ કે સ્તંભની ઊભી (vertical) રેખા, અને મથાળાની છતની આડી (horizontal) રેખા, એ બેની સામ-સામી આવી ભતી વિપરીતતાની કેમતાને કાપી નાખવી, અને એ બે પરસ્પર વિરોધી રેખાઓની એક મુખથી બીજી મુખ સુધીની રતિને સહાય કરવી (ચિત્ર નં. '૧૬ ક' માં તીરના નિશાન આ સમજાવશે). રત્નને માથે જેમ મુકુટ હોય છે તેમ તેના નીચેના ભાગમાં હોય છે પાદ-પીઠ (base). એ પાદ-પીઠ એટલે ભણે એક સમગ્રિતનું પૂર્ણ-નિરામ. આ પાદ-પીઠની રચના પણ બીની તેા થઈ જરૂરિયાતને જ કારણે. પરસ્પર સિદ્ધ અસ્તિત્વમાં આવ્યું તે પહેલાં ત્યારે કાંઈક અથવા વાસના ઈતના ચાંભલા રચાતા તે વખતે એ પાદ-પીઠોનો નીચેનો હોડો છત્તક કોરી ન આવ્ય અથવા કોઈ આપાતથી નુકસાન ન પામે તે માટે એક જથ્થા કણમાં એ વાસને સુરક્ષિત કરવામાં આવતો. (ચિત્ર નં. ૧૭ અને ૧૭-ક) પણ પછી વખત લતા ત્યારે સિદ્ધમાં વાંસનું રચાન કાંઈક તથા પરસ્પર કીધું ત્યારે પૂર્વ સુખના કણની એ આકૃતિ રત્નની પાદ-પીઠ બની ગઈ. (ચિત્ર નં ૧૮). કાર્લોના વિ-ગયાત મુકામોદિરમાના પત્થરના થાલવામાં આ પૂર્વના કણની જ આકૃતિ રત્નનું પાદપથ્થુ બની રહ્યું છે (નીચે ચિત્ર નં. ૧૯).

રત્ન અને કાળની મદદથી મકાન બેસું થઈ જાય અને કપર છત ને આઈ જાય, એટલે પછી તેના કપરના એ આચ્છાદનની સંપૂર્ણ-તા કસીવા માટે તેના પ્રમાણ રૂપ તેના કપર એક રીપર્ક અથવા શિખર મુકવાનું પ્રયોગન જણાયું. એ, જણે કપરની દિશા તરફના વકાનના કાર્યનું પૂર્ણવિરામ બન્યું. અનેક યુગથી આકાશી આવેલી સિકોળી ટાળવાના હાથવાની આકૃતિમાં શિખરનું એક રૂપ તો કલ્પત થઈ જાયું હતું હવે તે પછી તેની એ સીધી સરળ રેખા અકાંચક ગોળા-

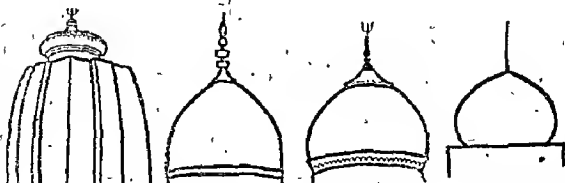

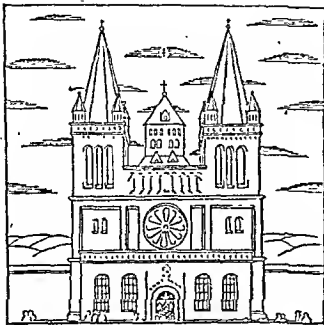
કારણને તેના ખભાચરકરી ગઈ, ને ત્યાં પાછા આકાશની એક ગોળા નેવી સિદ્ધા રચાન પામી. જેથી મુખનેશ્વરના શિખરકપર છે (નીચે ચિત્ર નં. ૨૦): ધીમે ધીમે એમાંથી પછી ત્યાપત્ય શિકોળીમાં ગોળાકાર ધુમ્મટનું સર્જન થયું (કપર ચિત્ર નં. ૨૧). આ ગોળાકાર ધુમ્મટ (શિખર) કોઈ વાર ઈડા જેવો, કોઈ વાર કમળના ફોડા જેવો તો કોઈ વાર ગોળ થઈ જેવો સમભૂત બન્યો. (નીચે ચિત્ર નં ૨૨).

મકાનો પર આવના ધુમ્મટવાળા શિખરનો આવિષ્કાર સોપહેશે આપણા પૂર્વ દેશોમાં થયો. તે પછી યુરોપમાં તો ક્રુસેડ (crusade) મુખ બાદ ધુમ્મટ પ્રચલિત થયો. યુરોપમાં આ ગોળાકાર રચાપત્ય સિદ્ધમાં અત્યંત રહેલી સીધી ઊભી રેખા કપર એક નવા રચની ગોળ રેખાના ક્ષપાદાનનો સંયોગ કર્યો છે.

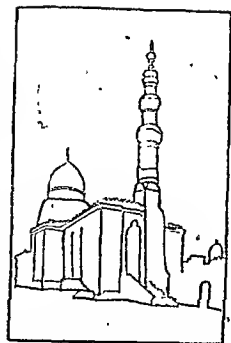
કાળી બાહુ-ચિત્ર નં. ૧૯: કાર્લોના મુકામોદિરમાંના પત્થરના ચાંભલાઓમાં પાદ-પીઠ રૂપે રચાએલી પૂર્વપરવાની કણની આકૃતિ; નીચે-(૧) ચિત્ર નં. ૨૦: ભુખનેશ્વરના મિખર કપર સીધી રેખાઓ પછી મુકાબેડો ગોળાકાર પાદ-પીઠા જેવો સિદ્ધાન્ય, જે ભવનરચાપત્યના કપરની દિશા તરફના કાર્યના પૂર્ણવિરામ રૂપ બની રહે છે; ઉલ્લી નજી આકૃતિઓ ચિત્ર નં ૨૨: ગોળાકાર ધુમ્મટ રચાપત્યમાં પાદપથ્થુ કેવાં વિવિધ રૂપ.

રાણી બાલુ—ચિત્ર
નં. ૨૩: બંધી બંધો-
એ હંધર પ્રાચીનામાં
જિયા દેરલા હાય ન
દોય, એમાં, ઓગિક
દબનાં દેવલોનાં આ-
કાશભેરી શિખરો.

જાગની બાલુ—ચિત્ર
૨૪: હિંદીમાં રચા-
પત્યમાં ગોળ ધુમ્મર-
નો જોરે દેરલી જિયા
સીધા ચિત્રા રાની
રચનામાં પેરરર-
વિદેશી રેખાઓ-
ના સુગંધુર રસનો જે

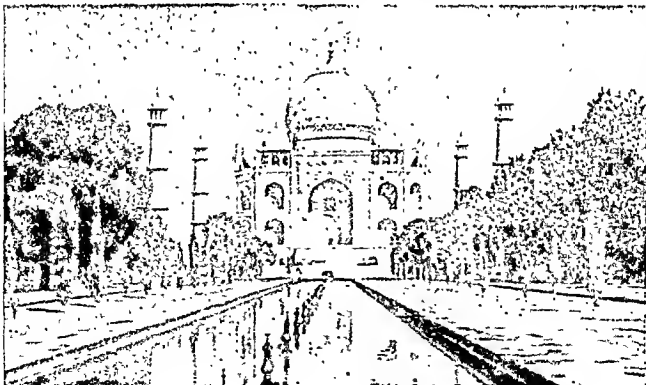

એક પ્રકારના પાયો છે, તેના નમૂનારૂપ કાઢશે (હજિરત)ની કાઢત-જેનીની મદિન/હતુ રેખાંકન,

પુરો પના રચાપત્યમાં આ પદેમાં ધુમ્મરને બદલે એક પ્રકારના
કુદકાય-સીધા પાતળા હોયો. -શિખરમંદિર (lower-કાવર)નો પ્રચાર
હતો. એ કાવરનો યથાયાગ્ય પ્રયોગ હતો, તેની સીધી (horizon-
tal) રેખાની મૂળ આકૃતિ ઉપર એક આકાશભેરી રાજની ચાલના સ્ત્રી
તેમજ એક નવતર આકૃતિ નિર્માણ કરી ઓગિક યુગનાં પ્રિયી દેવ-
લોમાં તે રેખામાં આવે છે. તેનાં એ અગ્રભેરી શિખરો (lower-mi-
naret) બંધી કે બંધો અને ઉપાસકોએ હંધર પ્રાચીનામાં જિયા દેરલા
હાય ન દોય, એવી તેમની પરિકલ્પનાઓ, પ્રિયી રચાપત્યનીતિને
એક અભિનવ દિબ્ધકો-દર્શકી સીધા બનાવી મૂકયું છે (ચિત્ર નં. ૨૩).

ઓગિક દબનાં દેવલોનાં આ શિખરમંદિરોના જેવી જ આકૃ-

તિનો અલંકાર હરલાગી પદ્ધતિનો 'ચિત્રાર' છે. હિંદીમાં આપત્યમાં
ગોળ ધુમ્મરની પાસે આવી દેરલા સીધી આકૃતિના એ ચિત્રાર એ
રચાપત્યને એક અભિનવ અને ચિત્રમય શોભાથી વિશ્લેષિત થઈ છે
(ચિત્ર નં. ૨૪). હિંન્દીમાં પ્રસિદ્ધ (તુરંદવાન)માં આવેલું સાન્ય
સોફિયાનું દેવળ, કાઢશે (હજિરત)માંની કાઢત-જેની રચાધિ, હિન્દ-
વાન (હરાન)ની બાદશાહી મદિન/હ અને આમા (દિદ)ના જગત
ખ્યાત તાજમહાલના આપત્યમાં, આ પ્રકારની, ગોળ ધુમ્મરની
જોડાએ જિયા ચિત્રારની દેરલી રચનામાં, ગોળ અને સીધી રેખાની
પરરર-વિવરીતતાનો સુગંધુર રસ અત્યંત મીઠાસુગંધ ચિત્રમય
રેખાના બદલા પ્રકાર પ્રાપ્ત છે. (ચાત્ર)

આ પાસેની ગોળ સીધી આકૃતિના ચિત્રાર પ્રયોગ એ અભિનવ ને ચિત્રમય
શોભા નિર્માણ કરવામાં આવે છે તેના એક સુદર નમૂના તાજમહાલ છે

રસના જેમ બેદ-પ્રબેદ છે, તેમ દષ્ટિઓમાં પણ વિવિધ પ્રકાર છે. શાસ્ત્રમાં આવી છત્રીસ પ્રકારની દષ્ટિઓ જણાવવામાં આવી છે. તેનાં નામ આ પ્રમાણે છે: (૧) કાન્તા, (૨) હારેયા, (૩) કચ્છા, (૪) રોદ્રી, (૫) વીરા, (૬) ભયાનકા, (૭) ખીખરસા, (૮) અદ્વૃણતા, (૯) રિનગ્ધા, (૧૦) હૃદ્યા, (૧૧) દીના, (૧૨) કૃદ્યા, (૧૩) દંભા, (૧૪) ભયાન્વિતા, (૧૫) જુગુપ્સિતા, (૧૬) વિરિમતા, (૧૭) શૂન્યા, (૧૮) મલિના, (૧૯) જિહ્વા, (૨૦) લલિતા, (૨૧) મ્હાના, (૨૨) શંકિતા, (૨૩) વિષાદિની, (૨૪) મુકુદ્યા, (૨૫) કુંચિતા, (૨૬) અભિતપ્તા, (૨૭) ભયન્વિતા, (૨૮) શ્રાન્તા, (૨૯) વિતર્કિતા, (૩૦) અર્ધમુકુતા, (૩૧) વિપ્રાન્તા, (૩૨) વિષ્ણુતા, (૩૩) આકેકરા, (૩૪) લિંગાયા, (૩૫) તરેતા, (૩૬) મદિરા.

આમાં પહેલી આઠ દષ્ટિઓ રસની, તે પછીની આઠ રચાયેલા પાત્રની અને બાકીની વીસ દષ્ટિઓ સંચારી બાવેની છે. એ રીતે સર્વ દષ્ટિઓ તેના નામનુસારના રસ અને ભાવોની ભજ્જી. રસજન્ય દષ્ટિ: આઠ રસ માટેની આઠ રસજન્ય દષ્ટિઓનાં લક્ષણો: કાન્તા: ભૂષેષ કયાક્ષા, દર્શપ્રસાદિની, સકામ. હારેયા: વારાકરની સંકેતોમાં પાપચાં. કચ્છા: નમતાં પોપચાં, પતિત દષ્ટિ (દળની નજર), આંધુ. વીરા: વિકસિતા, દીપ્તા, એભીરા અને રિયરા. રોદ્રી: વિરોધિત હ્રસ્વ નેત્ર. ભયાનકા: નિઃસ્તબ્ધ પુટા, ભ્રમણ કરતા તારકા.

દષ્ટિ-ભેદ

લેખક - યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

ખીમત્સા: નિઠુચિત પુટા, એકબીજાને રૂપરંગી પાંપણો. અદ્વૃણતા: આશ્ચર્યથી ભરેલ નીકળા આવેલી પ્રાકીઓ, વિનસિતા, પ્રદુલ્ભા.

શાન્તા: (નાટ્યશાસ્ત્રમાં આ દષ્ટિ નથી) નાસમ દષ્ટિ, રિયરા.

ભાવજન્ય દષ્ટિ: ભાવજન્ય દષ્ટિઓનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે છે:

રિનગ્ધા: મધુરા, રિમત તારકા, સમુચ્છા.

હૃદ્યા: હસિતા, કિચિત્ આકુંચિતા.

દીના: મદસચ્ચારિણી, શોકમુકુતા, સન્નિધિ અર્ધ બીડેલાં પોપચાં.

કૃદ્યા: કંઈપત્ર પોપચા અને પ્રાકીઓ.

દંભા: વિકસિત રિયર તારકા.

ભયાન્વિતા: વિરોધિતા (ફાટેલા ડોળા), અપકથિત તારકા.

જુગુપ્સિતા: સંકેતોમાં પોપચા અને પ્રાકીઓ.

વિરિમતા: વિકસિતા, કંઈપત્ર તારકા.

સંચારી દષ્ટિ: સંચારી ભાવે દર્શાવતી દષ્ટિઓનાં લક્ષણ આ છે:

શૂન્યા: સમતારા, સમપુટા, નિષ્કાપા, શૂન્યદર્શીના.

મલિના: કિચિત નિમિલિત પુટા (રહેજ મળેલાં પોપચાંવાળા).

જિહ્વા: કળિત આકુંચિત પુટા, (લાભાં થઈ સંકેતોમાં પાપચાં).

લલિતા: ભૂષેષા, સરિમતા, સકામ.

પાંડુ સુદર વરેલ માટેની પ્રસંગ વધા અદ્વૃણતાનો ભાવ ભાઈ કરતી, રૂંચાર અને અદ્વૃણ રસની દષ્ટિઓનું નિભજ્જ દર્શાવતો લેખકનો ફોટોગ્રાફ. હરતમુદ્રા પચ્ચે જોઈ શકાય છે.

મહાના: પોષ્યાં, પાંપણાં અને ભ્રમર અગિતઃ દિષ્ટિ સિમ્બલ.
 શંકિતા: ચંદા, કિચિત ચલા, ઉત્તમ, વસ્ત્રા (વાંચેરી).
 વિષાદિની: ખેદથી વિસ્મૃત મહેલાં પોષ્યાં, નિયર, નિમેષો-એષા
 મુકુલા: સુખે-ગીસિત તારા, શોભામુક મહેલી પાંપણો.
 કુચિતા: સંક્રાંતિએ પોષ્યાં, પાંપણો તથા ક્રીડા.
 અભિતપ્તા: મેદ તારા, અલિત પુરા.
 સ્મૃતિ-નિવતા: મહેલાં પોષ્યાં ને ક્રીડાએ; ખંચાએલી પાંપણો.
 આન્તા: શ્રિતા, મેદમતા, પલિત તારા શામ.
 વિતકિતા: વિચારમાં જ્યાં અને ન્યાં થતાં પોષ્યાં.
 અર્ધમુકુલા: આનંદથી અરધાં બીડાએલાં પોષ્યાં, રિમતા,
 લલિત તારકા.

વિશાન્તા: ચંચલ ક્રીડાએ, આગળપાછળ દષ્ટિ.
 વિષ્ણુતા: ફરકતાં, રતબધ, નીચે મહેલાં પોષ્યાં, ફૂંચેલી ને
 બહાર નીકળતી દષ્ટિ.
 આકેશ: વાંકાં પોષ્યાં, આરધી બીડાએલી દષ્ટિ, વ્યારત
 તારા (ચોળ ફરતી ક્રીડાએ), અર્ધ નિમેષિણી.
 વિક્રાશ: વિકોચિત પુરા; પ્રકુલિત દષ્ટિ; અનિમેષિણી, અ-
 રિયર તારા.

ભાગવતનો રસાસ્વાદ

આયણ, ગદ્યભારત, ભાગવત અને રાગચરિતમાનસ એ
 આપણી સંસ્કૃતિના આર મહાન ગ્રંથો છે. આપણને તે
 પ્રાપ્ત થયેલાં છે. યથાની અભિપ્રાય હોય તે રામાયણનો
 મુકુલાથી અભ્યાસ કરવો; એ મનુષ્યજીવનના વિવિધ પ્રકારો અને
 મનુષ્યસ્વભાવની અનેક શૃંગારો સમજવી હોય તે મહાભારતનું
 મનુષ્યપર્વક અભ્યાસ કરવું; એ પ્રેમગતિ પરમાત્માની શાન્ત શીતલ
 નિર્મલ અન્દ્રિકા અન્તરમાં અને જગતમાં સંતન સુહાસની હોય તે
 ભાગવત વારંવાર વાંચવું; એને રામચન્દ્રનું રસમય જીવન બરપૂર
 ભક્તિથી નિરખવું હોય તે તુલસીદાસજીના રામચરિતમાનસનું
 અનેકવાર ગાન કરવું.

શ્રીમદ્ ભાગવત એ સત્યધર્મનો અને નિરંતરેષ ભક્તિનો અર્પણ
 ગ્રંથ છે. આમાં પરમપુરુષ વિષ્ણુ પરમાત્માની અવતારલીલાનું
 પ્રધાનપણ વર્ણન છે. પરમાત્મા આ સંસારમા અને મનુષ્યના અન્-
 તરમાં નિત્યનિરંતર અવતરે છે, એના જીવનને સુંદર અને બળ
 પ્રકાશ આપે છે અને જીવનની મધુરતા વિસ્તારે છે. પ્રજા મનુષ્ય-
 ભક્તિમાં અને વિશ્વમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રકટ થયા કરે છે એ ભાગવતમાં
 અવતારલીલાનું રહસ્ય છે. આ નિરંતર પ્રકટ થતા પરમાત્માનું દર્શન
 કરવું એ મનુષ્યજીવનનું પરમ ધ્યેય છે. સત્ય અને પ્રેમથી પ્રતીપ્ત
 ધ્યેયેના ગાનવાદમાં આ લૌકિક જગતમાં પરમાત્માનું અલૌકિક
 દર્શન કરે છે. અલબ્ધતા, પરમાત્માનું દર્શન એટલે 'સર્વે શિવે સુન્દરમ્'
 આદિ જોતા ગુણોનું દર્શન.

અવતારવાદનું અથવા અવતારભક્તિનું એક અધિક રહસ્ય પણ
 છે. પરમાત્માના પૂર્વજ્ઞ સામાન્ય પ્રાકૃત્ય ઉપરાંત અ્યારે અ્યારે
 ધર્મની જ્ઞાનિ થાય ત્યારેત્યારે એનું વિશેષ પ્રાકૃત્ય યથા છે.
 આધર્મના વિનાશ માટે અને ધર્મના અનુષ્ઠાન માટે પરમાત્મા
 વિશેષરૂપે પ્રકટ થાય છે ને સત્યધર્મની પુનરુત્થાપના કરે છે.
 શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનું 'અવતારશરીર' એ આનું મહાન તેજાનું ઉદાહરણ
 છે. આ 'અવતારશરીર'ને અનેક બક્ષો બને છે અને એ
 બક્ષોધરની અન્યત્યગાન છવિની રમૂતિ 'કોમળા' જીવનનું 'મધ્ય-

તરતા: તારોદષ્ટિત તારકા, કોટલાં પોષ્યાં.
 મહિરા: ગાનરિયત તારકા, સિયલ પોષ્યાં અને દષ્ટિ આ
 દષ્ટિમાં તારણ, મધ્યમ અને અધમ મેગ વસ્ત્ર પ્રકાર છે.
 દષ્ટિ-ચોળના: પ્રથમની સોળ દષ્ટિઓ તેનાતેના નાગમુસારના
 રસ અને ભાવોમાં યોજવી. બાકીની ત્રીસ સંચારી દષ્ટિઓનો
 વિનિયોગ નીચે પ્રમાણે કરવાનો હશે છે:

શન્યા-ચિતા અને રતબધાં; મલિના-નિવંદ અને વેવદર્શનાં;
 વિલા-અસુધા, જૂઠતા અને આલસ્યમાં; લસિતા-ધેર્ય અને દર્બમાં;
 શ્વાના-મુકુલા અને વ્યાધિમાં; શંકિતા-સાધમાં; વિષાદિની-
 વિષાદમાં; મુકુલા-નિદ્રા, રવન અને દર્બમાં; કુચિતા-અસુધામાં,
 ફૂંચેલી (નજેવાશય વસ્ત્ર)માં ને તેવની વ્યથા ફરવવામાં; અભિ-
 તપ્તા-નિવંદ, અભિપ્રાય અને સુવેત્તમાં; સ્મૃતિ-નિવતા-સ્મૃતિમાં;
 આન્તા-શ્રમ ને રતબધાં; વિતકિતા-રમૂતિ ને વિતકમાં; અર્ધમુકુલા-
 દર્બમાં તથા રૂપ, રસ, યંધ વગેરેનાં સુખમાં; વિશાન્તા-આતેગ
 ને સંસ્ક્રમણવિશ્રમમાં; વિષ્ણુતા-અપલતા, ઉન્માદ (શ્રાન્તિ), દુર્ગમ,
 આધિ તથા મરણમાં; આકેશ-નિવંદ પ્રેક્ષિત (દુઃખપૂર્વક જેવું
 શાપય તેવી) વસ્તુમાં; વિક્રાશ-વિભાજન, અર્ધપ, ગર્વ, ઉચ્ચતા અને
 મતિમાં; તરતા-ત્રાસમાં; મહિરા-મદમાં. (ચાલો)

વિનુ અને છે. આ ભક્તિની-સર્વોચ્ચ પરમાત્માધર્મની-દષ્ટિ છે.
 શ્રીકૃષ્ણને આપણે પરમાત્મારૂપે બજાએ છીએ. એના લીલા
 રવરપનું આપણે શ્રવણ, કીર્તન ને રતવન કરીએ છીએ. એની મધુર
 મનોહર છવિને આપણે ગતથી નિરખીએ છીએ. પ્રજા દૂર છતાં પણ
 સમીપ છે. મનુષ્ય એ રૂપે એને બને છે તે રૂપે એ તેની સમક્ષ પ્રકટ
 થાય છે. પ્રજા આ વિશ્વની પાર રહેલી છે અને સાથેસાથે આ વિશ્વમાં
 સંભર થયે છે એ સમજણથી જ મનુષ્યનાંતરના સંતુષ્ટ થતો નથી.
 એનો તે પરમાત્માને વધુમાં વધુ નિકટ લાવે છે. એને એના
 હૃદયનાથ કરાવે છે. આ જગતનાં અનેક સ્ત્રી પુરુષો-ગોષ અને ગો-
 પિકાઓ-એ અનંત પુરુષને અન્તરના અન્તરતમ શીડામાં કંઠાર-
 ના તલસે છે. પરમાત્મા માટે મનુષ્ય આત્માનો આજો તપસ્યા છે.

ભાગવતના 'દસાવસ્થા'માં અનુપમ મનોહરતાવાળાં કેટલાંક
 ગીતો છે. આમાં વેણુગીત, ગોપીગીત, યુવતગીત, વિયોગગીત અને
 ભ્રમરગીત મુખ્ય છે. આ સર્વ ગીતોમાં ગોપીગીતમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમા-
 ત્માને આ સંસારથી દુઃખાવગતની લીલીછમ કુલેંગમાં રોષે છે, ચરા-
 ચર વિશ્વને ચકિત કરવાની એની કૃતિમનોહર વેણુના મધુર નાદ
 સાંજો છે, એના અનંત ગુણોનું પળેપળે સંકીર્તન કરી એનું અનુ-
 કરણ કરે છે, દિશાદિશમાં એનાં દર્શન, અદર્શન, પુનર્દર્શનનો અ-
 નુભવ કરે છે, એના કાજવાર વિયોગથી અત્યંત વિલુપ્ત બને છે,
 એને માટે આજિગ્ન આપવા નિત્યનિરંતર હસતુંક રહે છે, એનાં
 ચરણકમળને અન્તરમાં કોરડીરે પ્રવેશ કરાવવા સતત ઉદ્ધવા સામે
 છે અને શરદની આગીતોનાદર ચાંદનીમાં આ રાસેશ્વર સાથે રમેલા
 રસમય રાસનું વારંવાર રમણ કરે છે.

જેણે રૂઢકવેણના ભાગવતનું મધુર અને રસદર્શન આપ્યું છે
 અને એના આરવાદની સાચા હૃદયથી ફર કરી છે તેના જીવનમાં
 સત્યનિકા સાથે પ્રેમ અને મધુરતા છતાંજલ ભ્રમરાય છે એ જગતને
 ભક્તને આપણે વિશ્વાસ છે. રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી
 (શ્રીચરણેલ સાંચીના 'પ્રેમગીત અને રાસનર્મ'ની માત્ર પ્રસ્તાવનાઓ)

સોડાના દ્રાવણમાંથી વૉશિંગ સોડા કેમ બને છે તે જોયું. હવે એ દ્રાવણમાંથી 'કૉલ્ટિક સોડા' બનાવવાની રીત લેઈએ. એ દ્રાવણને ચૂના સાથે મેળવીને તેમાંથી કૉલ્ટિક સોડા બનાવાય છે. આપણે ત્યાં હિંદમાં પણ એ ક્રિયા થતી હતી. કાળથી ભભળી છે. બસમાં ચૂનો કમેરીને કૉલ્ટિક બનાવી તેમાં રોઝિયું તેલ કમેરી આપણે ત્યાં તરતે સાલુ બનાવતો. પણ સોડાના દ્રાવણમાંથી કૉલ્ટિક સોડા બનાવવાની આ રીત હવે ઉપયોગમાં આવી આવે છે, કેમકે વીજળી સગી થવાથી મીઠાના દ્રાવણનું વીજ-પ્રયક્ષ્ણ કરીને પ્રયક્ષ્ણ કૉલ્ટિક સોડા બનાવાય છે, એ બધું સરતો પડે છે.

૨

જોજાન સોડાને વપરાશ થવા લાગ્યો તેમતેમ તેની બનાવટની સગી ને સગી રીતો થાજવા સંશોધન થાયું. ૧૮૩૮માં આવી એક રીતનો પેટન્ટ લેવાયો. પણ તેને સંપૂર્ણ સફળ કરતાં તે લગભગ પા સદી વાલી ગઈ આ રીત તેના શોધકના માનમાં 'સૉલે રીત' થા 'એથેનિયા-સોડા-પ્રકૃતિ' તરીકે ભણીતી છે, કેમકે તેમાં પાંદડા દ્વારાત ચૂના-પ્રયક્ષ, કોલસા અને એથેનિયાથી જરૂર પડે છે. અથવા, આ બનાવટમાં વપરાતા કાચા પદાર્થો તદ્દન સાદા અને વળી સસ્તા છે, તેમાં કમ્પેન્ડ પડતો નથી, અને લગભગ બધા પદાર્થો ફેરી ને ફરી ઉપયોગમાં આવે છે એ તેનો આર્થિક-શ્રદ્ધા છે. ઉપરાંત આ પદ્ધતિમાં મીઠાનું પાણી પણ વાપરી શકાય છે અને એ રીતે બનેલો સોડા વિશેષ શુદ્ધ હોય છે, એટલે આ પદ્ધતિ બ્લાન્ક પદ્ધતિના મોટી દરીર થઈ પડી છે.

આ રીતના મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે એથેનિયાથી સંતૃપ્ત મીઠાના દ્રાવણમાંથી કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ વાયુ પસાર કરવાથી સોડિયન બાઈ કાર્બોનેટ (સોડા બાઈ કાર્બો) અને એથેનિયામ ક્લોરાઈડ (નવસાર) બને છે, અને બાઈ કાર્બોનેટની દ્રાવ્યતા (solubility) બાળી દોવાથી તે ખાસાદાર પદાર્થ રૂપે જુદો પડે છે. તેને ગરમ કરવાથી તેમાંથી કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ વાયુ નીકળી જાય છે અને સોડા બની રહે છે. આ ક્રિયામાં 'સૉલે' દાવરનો ઉપયોગ થાય છે. તેની રચના એક જાતી શિફ્ટિંગબેક્સનું ખાનાં ગોઠવ્યાં હોય તેવી હોય છે. દરેક ખાનામાં નીચે કાણું હોય છે, તેના પર ઓળી ભળીને પતર હોય છે. આ દાવરમાં ઉપરથી એથેનિયાથી સંતૃપ્ત મીઠાનું દ્રાવણ ભરવામાં આવે છે અને નીચેથી કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ દાખલ કરવામાં આવે છે, એટલે સોડા બાઈ કાર્બોનેટ બનતો જાય છે. તેને કાઢી લઈ સુકાવીને ગરમ કરવાથી સોડા બને છે; અને એ કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ તેમાંથી નીકળે છે, તેને પાછો ઉપર મુજબ ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે બીજી પદાર્થ એ નવસાર બને છે તેને પણ ચૂના નાથે ગરમ કરવાથી તેમાંનો એથેનિયા છૂટી પડી જાય છે, એ પણ પાછો ઉપયોગમાં લેવાય છે. આ રીતે આ ક્રિયા સતત ચાલતા કરે છે.

સોડા બનવામાં જુદાંજુદાં નામથી આવે છે: સોડા-બેન્ડ, કિરેટલ કાર્બોનેટ, વૉશિંગ સોડા થા સોડા કિરેટલ. વૉશિંગ સોડામાં દસ આણુ પાણીના હોય છે. તેનું દ્રવણ રાખવાથી એ પાણી બહી જાય છે ને તેના રફકોટો બૂડા થઈ જાય છે. સોડા બાઈ કાર્બો દવામાં વપરાય છે તેમજ રોગમાં તથા બિન થિંપાં માટે પણ તે ઉપયોગમાં લેવાય છે. સોડા-બેન્ડને ગ્રહકના ડાયૉક્સાઈડ સાથે પ્રક્રિયા થવા પડવાથી તેમાંથી સોડિયમ કાર્બોએન સલ્ફાઈડ, સાંદ સલ્ફાઈડ ને નોર્ગલ સલ્ફાઈડ બનાવી શકાય છે. આ પદાર્થો કંઈયોગમાં ખૂબ વપરાય છે ને તેથી આપણા દેશમાં આ ઉદ્યોગને વિકસાવવા માટે

હિંદી સરકારે કારખાનાંવાળાઓને રક્ષણ આપ્યું છે. આ કાર્બો પદ્ધતિની બનાવટ અને ઉપયોગને નક્કરી લેખની રીત આપતાં આપણે છે.

આ લેખમાંના અગ્રક પ્રકાર યંત્રો દ્વારા આપણે ઉપયોગી એસિડ-તેભળો સંબંધે માહિતી આપી અહીં અને તે પછી તેભળથી કંઈકાં શુદ્ધ કરાવતાં નીકળે, સોડા, કૉલ્ટિક સોડા વગેરે 'આલ્કલી' તરીકે ઓળખાતા મુખ્ય પદાર્થો પ્રક્રિયામાં આપણે કરી ગયા. અંતમાં હવે એ આલ્કલી સંબંધે થોડી સામાન્ય માહિતી આપવી અસરને નહિ ગણાય. આલ્કલીના મુખ્ય પ્રકાર નીચે મુજબ છે: (૧) નરમ વનરવાતમ આલ્કલી-એ વનરવાતની રાખમાંથી કાઢી શકાય છે. દાખલા તરીકે 'પોટાશિયમ કાર્બોનેટ'; (૨) નરમ દરિયાઈ આલ્કલી-દરિયાઈ છે જીવની વનરવાતની રાખમાંથી નીકળે. આલ્કલી. દાખલા તરીકે 'સોડિયમ કાર્બોનેટ' આપણા રોજિંદા ઉપયોગમાં આવતો સોડા; (૩) નરમ દરિયાઈ આલ્કલી-પોટાશ, પેશાબ, વાળ, છત્તાફિને નિર્વાતક વાસણમાં આસપાસે કાઢવામાં આવતો આલ્કલી. દાખલા તરીકે 'એમોનિયમ કાર્બોનેટ'.

ઉપરના બધા કાર્બોનેટ 'નરમ' આલ્કલીના વિભાગમાં આવે છે. તેમને ચૂના સાથે કકાણાથી તેમાંથી 'બ્લેક' આલ્કલી તૈયાર થાય છે. આ બ્લેક આલ્કલીને વિજાનની પરિભાષામાં કાર્બોક્સાઈડ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, એટલે એ રીતે બનતા આલ્કલીને અનુક્રમે સોડિયમ કાર્બોક્સાઈડ (કૉલ્ટિક સોડા), પોટાશિયમ કાર્બોક્સાઈડ (કૉલ્ટિક પોટાશ), એથેનિયામ કાર્બોક્સાઈડ (એથેનિયા) અને ક્લોરિયમ કાર્બોક્સાઈડ (ચૂનો) કહે છે.

આલ્કલીના સામાન્ય ગુણો નીચે પ્રમાણે હોય છે: (૧) એ આંશીય વચ્ચે થસવાથી આલ્કલીનું દ્રાવણ સાલુ જેવું બીજું કાચે છે; (૨) શતાં હિટમસનો રંગ તે વાદળી બનાવે છે. (તેમજો વાદળી હિટમસને રાતો બનાવે છે); (૩) એસિડની સાથે મેળવવાથી તેમાંથી ક્ષાર બને છે; (૪) નરમ પ્રકારના આલ્કલીમાં તેભળ નાખવાથી કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ વાયુ નીકળે છે.

અમ્લ-ક્રિયા

આકારમાં બજાડાઓ V આકારની કાચમાં કેમ બેઠે છે? બજાડાઓ, ડુંગડીઓ, હંડો વગેરે આકારમાં બેઠે છે ત્યારે થોડી આગળ ચેતાના નાવકને રાખી પેતે અંધેજ વી (V) અક્ષર જેવી કાર આકારમાં બનાવીને બેઠે છે. આ પ્રમાણે ક્ષારના અથવા ત્રિકોણાકાર જેવા આકારમાં બેઠવાનાં બે કારણો છે: એક તે એકે આ રીતે બેઠવાથી દરેક પક્ષી ચેતાની જગ્યાએથી ચેતાના નાવકને સહેલાઈથી બેઠે શકે છે. એમાં નાવક એમિયાનું કામ કરતો હોય છે અને તે એ જ બીજું જ્યારે તે આજુબાજીમાં બધા પક્ષીઓ ભટાં દેાય છે. બીજું કારણ કેસાનિક છે. દરેક પક્ષીને બેઠવા માટે અમુક પ્રમાણમાં જનનની જરૂર રહે છે. એ એક પક્ષી જીવની પાછળ થોલે તેા આમણું પક્ષી પાછલા પક્ષીને બેઠવાને આવશ્યક જન રોડી રાખે અને તેથી પાછલા પક્ષીને બેઠવું મુશ્કેલ બની જાય; જ્યારે આમાં ત્રિકોણ આકારમાં બેઠવાથી દરેક પંખીને થોડાં પ્રમાણમાં જન મળી રહે છે. આ જ કારણસર પક્ષીને જન રોડી એકે પક્ષીથી વોલે હોય છે ત્યારે એ બાજુથી જન વાતો હોય છે તે આજુબાજી Vની પંખી વધારે લાંબી હોય છે. એ પણ નોંધવા જેવું છે કે એ પક્ષી વચ્ચેનું અંતર હમોશ એકસરખું તથા વિકસ હોય છે

આપણી એળે જતી જલસમૃદ્ધિ અને એના ઉપચાર

કો ઇષણુ દેશની સમૃદ્ધિ અને વિકાસનો આધાર હમેશાં તમ્બુ વરતુઓ પર મુખ્યત્વે નિર્ભર રહે છે: જમીન, પાણી અને પ્રભુ. તેમાં પ્રભવી શક્તિનો વિકાસ દેશની જમીન, જંગલો, ખનિજ, ખેતી અને જુદાજુદા ક્ષેત્રો કાપર રહેશે છે. અને આ બધામાં એક અગત્યનું સ્થાન સોજાવનારી વરતુ તે દેશના પાણીને જરૂર છે.

આપણા દેશના પાણીના જરૂરોનો વિચાર કરતાં તરત સમજાય છે કે આપણી પાસેની એક વિશાટ શક્તિને આપણે તદ્દન વેટકી દઈએ છીએ. ફાળસા તરીકે ગુજરાતમાં સાબરમતી, ગદી, નર્મદા, તાપી વગેરે નદીઓમાં યોગસામાં પાણીનાં કે પ્રબંધ પૂર આવે છે તેને આપણે કંઈ કાપણમાંથી લીધા વગર પછી જવા દઈએ છીએ. જો આ વધારાના પાણીને કાપણમાં લીધાં હોય તે તેને મોટાં સરોવર, તલાવ કે બંધ મારફત નદીમાં ફેરવી લીધાં હોય તો પાટલ કે કન્યા જમીનને રચાને લીધાં દરિયામાં ખેતરા ઊભાં કરી શકાય તથા બંધ વટ ફેરવેલી એ જળશક્તિમાંથી વીજળી પેદા કરી તે દ્વારા મોટાં મોટાં કારખાનાં તમ્બુ ચલાવી શકાય છે. દિંદગાં મેડી નદીઓમાં તો બંધ કરે પૂર આવે છે ને ગામોનાં ગામો તમ્બુઈ ન્ય છે. આવી નદીઓમાં જો બંધ બાંધવામાં આવે તો પૂર આવતા અટકાવી એ પાણીને બીજે કાપણમાંથી સહ શકાય ને કનાવામાં સુકાઈ જતી એ નદીને પાણીથી છોડાઈ સ રાખવા કાપણમાં આસપાસના પ્રદેશને ફળદ્રુપ બનાવી શકાય. આમ, બંધો બાંધવાથી મેવડા લાભ થાય છે.

એનિર્મનીઅરિયની પ્રગતિના આ જમાનામાં તો મેઘપણુ દેશની સરકાર દેશની નદીઓ પર બંધ બાંધીને તેનાં નકામાં જતાં પાણી દેશને સમૃદ્ધ બનાવવાનો કાપણમાંથી લાંબા સિવાય રહેતી નથી.

પ્રાચીન ભારત પણુ આવા બંધના લાભ નળનું દઢુચિત્રવપુરનો બંધ ૧૧૦૦ વર્ષ પૂર્વના છે અને આજે પણુ ૪૦૦૦ એકર જમીનને પાણી પૂરે પાડે છે. ઇ. સ. ૨૦૦ની સાલમાં બંધાએલો કાવેરી નદી પરનો 'એનીકટ' બંધ ગયા સેકા સુધી વપરાશમાં હતો. તે ૬૫ લાખ એકર જમીનને ફળદ્રુપ રાખતો હતો. ન્દના વખતમાં બંધ બાંધવાની ક્રિયા બહુ સાદી હતી. નદીના કોઈ ત્રિકોણી પટમાં મોટા સરોવર જેવું બનાવીને તેનું નીચેનું તળિયું માટી-પત્થર દીપ્તિદિ વરતુના દ્વારા આસપાસની જમીન કરતા ઊંચુ લાવવામાં આવતું.

આથી તેની યોગેર માંડેલો સુધી પાણી પૂરું પાડી શકાઈ. દક્ષિણમાં આવા સરોવર જેવા બનાવેલા બંધો ૨૫-૨૫ માઈલ લાંબા છે!

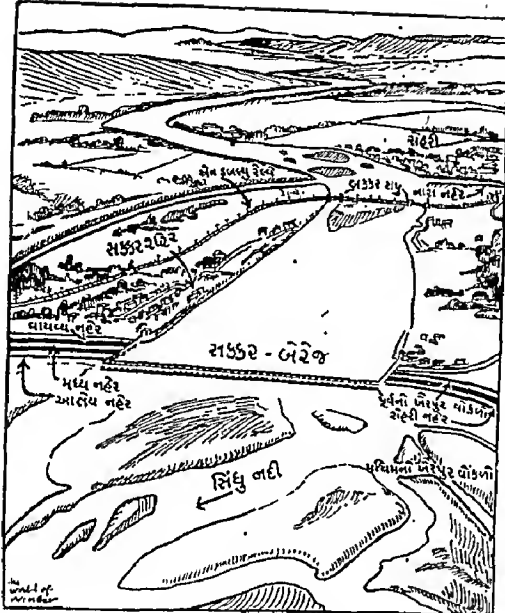
પણુ આધુનિક બંધની બાંધણીમાં ફેર છે. તેમાં મુખ્ય બાગ દીવાલો ભજવે છે. મે દીવાલો તથા યાંબલાની બાંધણીમાં દૈર્ઘીત ને જમીન ભંતના મળતુ પડાયેલો કાપણમાં કરવામાં આવે છે. ન્યાં બંધ બાંધવા હોય ત્યાં પ્રથમ નદીના પટમાં એટલા ભાગની બંધે બાંધુ મોટા અંતરે જંગી પાલો બાંધી દઈને વચ્ચેના ભાગમાંથી પાણી કહેલો નાખવામાં આવે છે અને પછી ત્યાં ન્યાંન્યાં સખત જમીન આવે ત્યાં ત્યાં યાંબલાઓ ઊભા કરી એ યાંબલાઓ કાપર મેવડી કાનાં બાંધવામાં આવે છે, જેની વચ્ચાં યજ્ઞદ્વારા કહેલોની મેવડ શકે તેવાં લોખંડનાં જંગી બારણાં રાખેલાં હોય છે. આ બારણાંની સદાયથી નદીનું પાણી જરૂરિયાત પ્રમાણે ફેરવામાં કે છોડવામાં આવે છે.

દિંદુરગાના કૅટલાક બંધ તો જગતના મોટા બંધોમાં ગણાય છે. દક્ષિણ દિંદગાં બેઝાટ નદી પર બાંધવામાં આવેલો પેદિવર બંધ વિશાનનો અદ્ભુત નમુનો છે. તેને બાંધતાં ૬ વર્ષ થયાં હતાં, તેનું યેવડળ ૮૦૦૦ એકર હોય તે ૧૫૦ ફૂટ ઊંચું છે અને ૧ લાખ ૮૦ હજાર એકર જમીનને પાણી સોંપે છે. આપણે બીજે અદ્ભુત બંધ તે સિંધુ નદી પરનો સકરનો બંધ. ૧૬ કાનાં બાંધેલો આ બંધ એક માઈલ લાંબો છે. તેને બાંધતાં ૬ વર્ષ લાગેલાં અને ૧૬ કોરોડ રૂપિયા ખર્ચાએલો આ બંધને લીધે દેશનું એવા સિંધમાં પણુ આજે ૪૫ કોરોડ તમ્બુ થઈ પેદા થઈ શકે છે. આમ આપણા દેશમાં આજે ૩૫. ૧૫૬ કોરોડના ખર્ચથી સાત કોરોડ એકર જમીનને નંદેરો દ્વારા પાણી પૂરે પાડવામાં આવે છે છતાં આપણા દેશમાં જે કુલ ખેડાણ થઈ શકે તેની જમીન છે તેના તો લગભગ ૧૨ ટકા નેટકી જ તે છે.

હિન્દુસ્તાન બીન દેશો પણુ બંધની સદાયતાથી પોતાના દેશને સમૃદ્ધ રાખે છે. દર્મિનિદો નાઈલ નદી પરનો મધ્યન બંધ દર્મિનિદો પ્રાણુ છે. આ બંધ ને નાશ પામે તો દર્મિનિદ પડેલાં નંબરનો નિર્ધન દેશ બની ન્ય. યુરોપમાં સીધી મોટી બંધ દક્ષિણ યુકેનમાં નીપર નદી પર રશિયન સરકારે બનાવેલો હતો. તે ૨૦૦ ફૂટ લાંબો છે. પણુ ગયા વિશ્વયુદ્ધમાં તે જમીનને હાથ નળવ તે માટે રશિયાએ તેનો નાશ કરી નાખેલો. દરે ફરી તેની મરામત થઈ રી છે.

સિંધુ નદી પરનો ૧૬ કાનાં બાંધેલો વિશાટ જલબંધ 'સકર બંધ'. એના વિદેશરૂપ તથા રચનાનો ખ્યાલ આ પટું ચિત્ર પાછળ જુઓ.
૨૦૬ (નવેમ્બર ૧૯૪૭)

નવનિર્માણનું સુકસાન કર્યું છે. દિમા-
ખમાં પૂર આવે છે ત્યારે તે દિનારાની
સુક રૂપ ધારણ કરે છે અને એ વખતે
૦ થી ૨૦ ગ્રાઉન્ડ પહોળી બની નવ
સાસ ગ્રાઉન્ડ પ્રદેશ તેણે વેશન કરી
તેયાર થઈ ગયા પછી તેના દિનારા-
નહિ પાલુ નહેરો વાટે તે બંધમાથી
જ નીચે બેઠી રાકારો અને ૫ થી
૧૦ પેટા કરી રાકારો.

પણ બંધ બાંધવાની ખરી હિકમત તો અમેરિકા જ નહીં છે. અમેરિકામાંથીયે વેંસિચેન પ્રતિભા આવેલા 'શ્રાન્ડ કુલી ડૉમ' નામનો એક જગતના સૌથી મોટો બંધ ગણાય છે. તેને કંઈયેામાંથી લેવા જેવો તે હજી તૈયાર થઈ નથી. એનાથી બીજા નંબરનો પોટરડે ટેન નામનો બંધ પણ જગતના સહી જંગી બંધ છે. તે ઉપર ફૂટ થોડો એક એક ૧૮૦ ફૂટ લાંબો છે. ચા બંધો ૧૦ લાખ જેટલા જમીન સીંચાય છે અને ૧૨ મોટાં સહેરોને પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે.

મેત્રેશને બેંચો નહીને એકમાત્ર નનમાહત્ત્વ તુરંતસન કર્યું છે. દિમા-
લયનો વારડ પીચળીને ન્યારે તેમાં પૂર આવે છે ત્યારે તે વિનાશની
માઝા મૂંડી દઈને કન્મત સાચગત્ત્વ રૂપ ધારણ કરે છે અને એ વખતે
બેના એ કાઠા વચ્ચેનું અંતર ૧૦ થી ૨૦ ગાઉંલ પહોળું બની ન્ય
છે ૧ મા રીતે હિંદોને ૨૭૦૦ ચોરસ ગાઉંલ પ્રદેશ તેણે વેરાન કરી
મુકદ્દે છે. પણ બેના પરના બંધ તૈયાર થઈ ગયા પછી તેના વિનાશ-
કારી પૂરને રોકા કરી, એટલું ન નહિ પણ નહેરો વાટે તે બંધમાથી
પાણી પડે માત્રે હલરે માહલ બનીને બેડી કરી શકશે અને પ થી
૨૦ ક્રાઇ ફીટ(હોટ એટલી વીળગી પેદા કરી શકશે.

મારણ. ૧૬૧૬ સુધી તો એવો નિયમ હતો કે દિંદી વજરની રત્ન વગર નહેર ન બાંધી ન શકાય; ૧૬૩૩થી પ્રાંતોને વહીવટ સોંપાયો ત્યારથી જળવ્યવસ્થાની તેને સ્વતંત્ર સત્તા મળી છે. આ બંધિયમમાં કેટલી યોજનાઓ યર્થ રાકે તેની દૃષ્ટી રૂપરેખા જોઇએ.

ગાગડાંની પ્રબળે ખેતીમાં સહાય ૩૫ યથા માટે નહેરોની વ્યવસ્થા; વીજળિક જળ પેદા કરવા માટેની વ્યવસ્થા; નદીઓ મા-રફત વહાણવટાની વ્યવસ્થા; નદીઓનાં પાણીને બગાડ યાચ તેવી રીતે ને પ્રદેશમાંથી ગ્રહણ કે કચરો નદીના પાણીમા કાલવવામાં આવતાં હોય તે સામે કાર્યો; શુભસત્તા તે વધુ હોકા માછલી નથી

આતા, પરંતુ કિનારાનાં ગરીબોને માટે માછલી એ એક ઉત્તમ ને સહેલોધી મેળવી શકાય તેવો જોરાક ગણાય છે, માટે એ ઉદ્યોગને વિકસાવવા મચ્છીખાતાં; નદીઓમાં ચોગાસામાં કાંદે પૂર આવે છે ત્યારે નદીના કિનારાની જમીન ધોવાણમાં દર વરસે દુધી ભય છે, એધોવાણ અટકાવવા માટેની વ્યવસ્થા; ને નદીઓ છીછરાં પાણીવાળી અથવા તે સાવ સૂકી હોય તેના પડયાગમાં રહેલા પાણીને ઉપયોગમાં લેવાનો પ્રશ્ન;—આમ અનેકવિધ કાર્ય કરી શકાય હવે જ્યારે રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના થઈ છે ત્યારે આ દિશામાં સંજોન પ્રગતિ યરી એવી આશા રાખીએ. (સંકલિત)

થો મોટા માણસોનું નાના પણું

અનંત કાંછુકરનો નર્મનિબંધ

ડાક દિવસ પર મેં કેટલીક ન્હીંયાં યાદ, રહેલી વાતો લખી નાખી. એમનો વિષય જોતાં એ ધણી ન સારીરીતે લખાઈ હોત; પણ એ એવી લખાઈ નથી એમ કહેવાક વિનંતે લાગ્યું. એનાના સખદો વિષે મારે કંઈ લખવું નથી, પણ એ વિષે વિચાર કરતાં મને એક રમજીવાત યાદ આવી.

એક જુવાન લેખક મને એક વખત મળવા આવ્યો. આકસ્માતમાં થોડુંક વાગેજું હોવાથી મારા જમાણા હાલની એ આંગળીઓ પર તે નેળાં પાડા બાંધેલા હતા. હાથે શું થયું છે, એમ એણે પૂછ્યું ત્યારે અમુક ટેકાણે મારી આંગળીઓ ચગદાઈ મઈ એવું મેં જોને કહ્યું આ મુલાકાત યથા પછી માર છ મહિના વીતી ગયા બાદ બહારઆમના કોઈ, એક સાપ્તાહિકના એક એના તંત્રીએ ખાસ મારા હપર મોકલ્યો. “મને મળેલા આધુનિક સાહિત્યિક” એ નામની પેલા જુવાન લેખકની એક લેખમાળાએ સાપ્તાહિકમાં આવતી હતી, અને મારા પર આવેલા એકમાં એણે મારે વિષે લખેજું મારા જોવામાં આવ્યું. એણે મારે વિષે ધણું ન સારું લખ્યું હતું; પણ વખાણ કરવાના આવેશમાં એક ન બનેલી વાત એણે કહી નાખી હતી: “મેં જ્યારે કહ્યું ‘એણે લખ્યું હતું’ કે હવે થોડા દિવસ સુધી તમારાથી કંઈ લખી શકશે નહિ” ત્યારે એ ઉરકેરાઈ જઈને મોઢ્યા કે જગણે હાથ અર્પણ થયો હોય, તોપણ ડાંચે હાથે લખીને હું મારા વિદોષીઓને મહાંત કરીશ!”

મેં આનું કંઈ ન કહ્યું નહોતું, અને એવું કહેવાને મને કોઈ કારણ પણ નહોતું. પેલા લેખકે જિયારાએ તો સફળેતુર્યક મને એક વીર પુસ્ત બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; પણ એ વાંચનારને હું કેવળ કોઈ કંઈ નાહડી માણસ છું એમ લાગ્યું હતું.

આપણુ ને અનેક ખ્યાલ હોય છે એમાં

આ ખ્યાલ પણ હોય છે ન. એકાદ માણસ કોઈ એક ક્ષેત્રમાં એક હોય તે તે બધાં ન ક્ષેત્રોમાં એક હોય છે, એનામા સામાન્ય માણસના કંઈ પણ ગુણ હોતા નથી, એવી આપણી એક માન્યતા હોય છે; અને આ માન્યતાનો ભોગ બની આપણે યશી વાર કોઈ માણસ હપર અનેક ભવનું મોટાપણું લાવીએ છીએ. અને આને લીધે ને કોઈકોઈવાર મને મત્રા કરવાનું ધણું મન થઈ આવે છે. એક વાર દેશમાં યશી બેઠીર પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ હતી, અને તે અંગે મહાસભાની કારિયાની સમિતિની એક મહત્ત્વની બેઠક મુંબાઈમાં મળી હતી મારા એક મિત્ર સાથે હું એ સભામાં ગયા હતા. છાપાંજાના પ્રતિનિધિઓની બેસવાની જગ્યા નેતાઓની બેઠક પાસે ન હતી; અને બધા નેતાઓનાં મોઢાં અંગેને ધણી સારી રીતે દેખાતાં હતાં. દેશમાં આતંત્ર લોકપ્રિય થયેલા ને અમારા બધાને મગતા એવા એક નેતા એક ખૂણામાં રડવા નેવું મોં કરીને બેસા હતા.

“દેશ પર જીતરી આવનારી આક્રમતા રીધં વિચારીએ એમનું મોઢું કેટલું પડી ગયું છે, હો!” મારા મિત્રે જળગળા થઈ મને કહ્યું.

“તુ કહે છે એ ન વિચારને કારણે તે કેમ હોય?—સજાત અપમે અથવા બંધ-કોષ થવાથી તો એમનું મોં નહિ પડી ગયું હોય?” હું ધીરે રહીને બોલ્યો. બંધીર ટપિગળો મારો એ મિત્ર મારા વર લણે ખીજવાયો: “જ્યારે ને સારે આમ ઉલ્લે નેવું બોલ્યા કરવું એ સાચું ન હોવાય!” એણે ચોડાઈને કહ્યું.

“મરડી કરવાનો મારો જસાયે હેતુ નથી,” મેં કહ્યું. “બંદેખર હું તને પૂછ છું કે તું કહે છે તે ને મારણે એમનું મોં પડી ગયું હતું એમ કહેવાને તારી પાત્રે શો આધાર છે?—અને કોઈગણુસને અપમે થશે ને એને લીધે એનો

મહેરો પડી જશે એમાંનું નાનગ છે? એને તો હોય તોપણ એ માણસ તો છે ને ને?”

એકાદ માણસ મોટા હોય એટલે એ બધી ન વાતમાં મોટા હોય છે એ વાત મને બિલકુલ માન્ય નથી. હું તો ઉલટું એમ માનું છું કે મોટા માણસનાં મોં, સામાન્ય માણસોમાં મળી આવતા નાનપણના યજ્ઞ પ્રકાર હોય છે; એટલું ન નહિ, પણ એ યજ્ઞ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. બેઠકે અંબડા મોટા નાનપણને સંભાળી રાખવા છતાં તે બાકીના માણસો કરતાં કંઈ મોટાપણું બતાવે છે એટલે ને એ મોટા કહેવાય છે; મને બોક્સ યાદ નથી, પણ મને લાગે છે કે ટોલ્સ્ટોયે ને દ્યાંક એની પોતાની એક વાત કહી છે. પોતાના મા પર ટોલ્સ્ટોયેનો ધણી ન પ્રેમ હતો. એના મૃત્યુ સમયનું વર્ણન એ આપે છે. એ વખતે એ જુવાન હતો. મારો પ્રાણુ જતો રહ્યો હતો. શાલુબાણુ બધાં માણસો હુસકેહુસકે રડતાં હતાં, પણ ટોલ્સ્ટોયેને રડવું આવે ન નહિ! એને તો બેસકું ધણી ન બૂખ લાગી હતી અને તેથી કંઈક ખાવાનું એને મન થયું હતું. અને પોતાની ને સારાજાગવા માંડી! એજણુ દિવસ પછી બધાં માણસો શાંત પડ્યાં, પોતપોતાના કામે લાગ્યાં અને દસતામિલ્લાં થઈ ગયાં. પણ જેમજેમ દિવસો જતા ગયા તેમતેમ મા વજર ટોલ્સ્ટોયેને બધું ચુનુંચુનું લાગવા માંડ્યું, અને એનાથી રડવું શેમયું નહિ!

ટોલ્સ્ટોયેને જેવા મદર્પિને, સામે પોતાની મા મરેડી પડેલી હતી તે વખતે કંઈક ખાવાનું મન થયું હતું. એ વાત પર સામાન્ય માણસોનો વિશ્વાસ પણ નહિ મને ટોલ્સ્ટોયે પોતે એ કેમ એટલે રીકયું. નહિતર ને આ ન વાત અમારા જેવા કોઈએ કરી હોત તો અમે કંઈક ન ખણુયા હોત!

અનુવાદક: માલતી જોષી

Our Friends Abroad

પરવેસી
મિત્રોના
પત્રો

આ પત્ર મેળવનાર : ગોતા પી. ફેસલ, હળદિયા રોડી સમરામપુરા, સુરત

Alta, Iowa (U.S.A.)
૨૮મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬

પ્રિય ગોતા,

આજ સંધ્યાે તમારો પત્ર મળ્યો. આભાર

આપણે અહીં વરસાદ પડી રહ્યો છે. ફેબ્રુઆરી અતિશિત બની ગઈ છે. એક દિવસ વરસાદ પડે તો બીજે દિવસે સરસ તકનીકી જોશે. ત્યાં અહવાડિયામાં ઉષ્ણતામાન ૩૭ થી ૮૧ ડિગ્રી સુધીના ગાળામાં બદલાયા હતા હતા. કદાચ આજ સંજે હિમ પડે. અમરી અમેરિકન સરકાર વિષે હું તમને માહિતી આપું. અમરી સરકાર જે સમાજોની બંધેલી છે: એક 'સેનેટ' અને બીજી 'હાઉસ ઓફ રિપ્રેઝેન્ટેટીવ્સ'. આ બંને સમાજોને 'કોંગ્રેસ' કહેવામાં આવે છે. સેનેટમાં ૬૬ સભાસદો હોય છે, જેમાં દરેક રાજ્ય (પ્રાંત) બળે સમાસદો મોકલે છે. હાઉસ ઓફ રિપ્રેઝેન્ટેટીવ્સ ૪૩૫ સભાસદોનું બનેલું હોય છે. તેમાં દરેક પ્રાંતમાંથી વસતિના પ્રમાણમાં સમાસદો મોકલવામાં આવે છે. અમારો આયોજા પ્રાંત ૮ સભાસદો મોકલે છે. સેનેટના સભાસદો (સેનેટર્સ) ૬ વર્ષ માટે અને હાઉસ ઓફ રિપ્રેઝેન્ટેટીવ્સના બે વર્ષ માટે ચુંટાય છે. બંને સમાજોની ચૂંટણીઓ સમ વર્ષ (Even numbered years) ના નવેમ્બરના પ્રથમ મંગલવારે થાય છે. અમારા પ્રેસિડેન્ટ (પ્રધાન) ની ચૂંટણી દર વારે વર્ષે થાય છે. હવે પછીની પ્રેસિડેન્ટની ચૂંટણી ૧૯૪૮માં થશે.

અમેરિકાના લોકો સામાન્યરીતે મોકરો રાખતા નથી હોતા, મારજુ જેસ અને ઓબ્જેક્ટના અચરત સાધના વડે થતાનું કામ બંને ન કરી લેવામાં તે અભિમાન લે છે. આ સાધનોને લીધે શુદ્ધિથી તથા બેક્ટોરિયો કામ થાય છે. હાથમાં થોડાં વર્ષથી અમેરિકામાં 'ય-એચ' નામની સંસ્થા ગામડાંનાં યુવક-યુવતીઓને વધુ કાર્યક્ષમ કરવાનું તથા જવાબદાર નાગરિક બનાવવાનું શિક્ષણ આપવા માટે સ્થપાયું છે. ગામડાંના ૧૦ થી ૨૧ વર્ષના કોઈપણ કુમાર-કુમારી તેનાં સભ્ય થઈ શકે છે. આ સંસ્થાના અધ્યક્ષ કાર્યવાહી સમિતિ પત્રિકાઓ દાટે છે અને એન્જીના (કાંઈકો) ને તૈયાર કરે છે. આ કાર્યકરો દરેક ગામડાંમાં જઈ વર્ષે ગામ ગામ શિક્ષણસત્ર બરીને તે દ્વારા ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ તથા દરેક કલબની બળે કુમારીઓને શિક્ષણ આપે છે, અને એ સર્વમાં તૈયાર થયેલાં સભ્ય પછી પાતાના મામડાંનું આગળનાં સભ્યોને 'ય-એચ' કલબની માસિક સભાઓ દ્વારા પોતાને મળેલાં અભ્યાસ શીખરે છે. આ સંસ્થા કોઈકોને રસોઈનું, ખોરાકની સાચવણીનું, રહેઠાણ, ચુંદણનું, વરસાદી રીતે કુશળતાથી ચલાવવું તથા આરોગ્ય કેમ સાચવવું તેનું, વગેરે શુદ્ધિથી આપવરક શિક્ષણ આપે છે. તૂલી કુશળતા, માસ-કુશળતા, ખેતી-સુધારણા તથા ધાન્યોત્પાદનનું પણ શિક્ષણ આપે છે. મેં મારા મામની કલબના મેંથી, ખલનથી તથા દર્દવાદના હોદ્દાઓ મોકળા છે. એ અને આ વર્ષે હું અમારી જિલ્લા કલબની દફતર-દાર છું. ગયા વર્ષે જ્યો હું કોરોનાની કલબમાં રીપોર્ટરને હોદ્દે હતી. યુદ્ધ સમયમાં આ 'ય-એચ' સંસ્થાનાં કુમારકુમારીઓએ યુદ્ધ કલબમાં અમુક મદદ કરેલી. તેમણે 'વોર બોન્ડ' અને 'વિટિંગ' વેચી, નકામી ધાતુઓ, કામગીરી તથા બીજી વસ્તુઓ ભેજી હતી. ઓવરહો કપડાંની ગોસડાઓ બાંધી બાંધીને બીજી વસ્તુઓ બને.

એને મોકલી, ખેતરો પાલખામાં મદદ કરી, માળાઓ કામ કરવા બધાં વધારે તેમનાં નાનાં બાળકોની સંભાળ રાખી. અને હજાર તથા માંસ વધુ ઉત્પન્ન થાય તે માટે અગ્રણી પેરિશ્રમ કર્યો. બેક્ટોરિયો અને આરોગ્યપરત એ આ સંસ્થાનું મુખ્ય તત્વ છે. એ સંસ્થાનું 'ફ્રેશવાઈટ' છે: 'હાઉસ' - બ્રાઈડ' કાંઈકા વિનાર દારી ભર નિરાશ થયા વિના' (Win without bragging, lose without crabbings). અમેરિકા તથા બીજા દેશો પછી તે પોતાનું આ સ્વેચ-ચાકર રાખે તેો ધણું વધારે કાર્ય કરી શકે. અમારી આ 'ય-એચ' કલબ દ્વારા મને તો એટલું શીખવાનું મળ્યું છે કે મને બીજી સંસ્થા ન મળતી.

તમારી મિત્ર,
ફેડેલ (Cassia)

'એક શરમાવાનારી બીના'ના અનુસંધાનમાં

તથા અંકમાં 'એક શરમાવાનારી બીના' પ્રગટ થયા પછી ઘણા પત્રમિત્રો તરફથી એ વિશાળ અંધત કરવાની વિનંતિ કરતા પત્રો આવ્યા છે. તેની સાથેસાથે કેટલાક વાચકો તથા પત્રમિત્રોએ બીજા કેટલાક એવા બનાવોની અમને જાણ કરી છે, જેની શ્રેય પ્રમાણે છે. અમને એ 'કુમાર' પ્રેમી બાળકોને ખબર આપી કે 'મીના'થી બીધી, આજના મેડિકલ ટેસ્ટો, વડાભાઈ કેમ કે સરનામું મોકલનાર યુવકની તદ્દિ પણ એક બાઈ છે તરત અમે તે બાઈના પિતામહે કમળ લખતાં તે બાઈને જવાબ આપીએ, 'બાઈ પછી બનતા બાઈનાર સિવાય કેમ આવેલે ખાતર મેં આ મુર્ખાઈ કરી હતી. પણ હવે તેનાથી પરતો પસરતા છું અને તે બાઈ માફી આપું છું'.

કરોતીથી બેક્ટોરિયો સંજો છે. આજના અંકમાં કુમારકુમારીઓને વિશ્વબંધુઓને રોજી લાગે છે. સારી વાત છે. પણ રોગીને તમે માનવતાની દોરી થાય છે. સારી રીતે અમરી રાખી યુવક બંધેને તમે પત્ર લખી સામી ભવિષ્યને બનાવવાને આવેલે માણે છે; તો વળી કેટલાક યુવકો બંધેનું નામ ધારણ કરી નામ કમળ છે કે જન્મતાનું ચોખ્ખા આમાં રો આવેલે મેળવે છે તે અમે સમજી શકતા નથી. અમારું શી બાઈકરી કે કામ છે કે કલકી એ તો પાશવ વર્તિ છે. કે કવા સિદ્ધિયા, રડેનેમાફર, ઈસ્ટન ક્રેસલ પુલિયન, નિલકરોડ, કરોતી-રવેજો કે સરનામું પ્રસિદ્ધ થયું છે તે બાળક તથા સરનામું એમ મારણ પડ્યું છે કે તેવાં કોઈ બાળક તે 'પેપ્ટી'માં નથી.

તે પ્રમાણે બિજાસપુરી કોઈ બાઈને કાચ છે કે 'કુમાર' માં કે. હવાઈમાં વાંધો તેમને પત્ર સખો માથે દિવસે તે મોરી દુકાને આવી પહોંચ્યાં. અને/અને મારો પત્ર અગાળી છુકું મેં મારું નામ 'કુમાર'માં મોકલ્યું નથી કોઈ યુવક મારી કરવા મોકલ્યું હોય તેમજ. વિજાસપુરી વળી બીજા એક બાઈને છે કે, 'કુનિમળા પેલાળી C/O અમેચંદ ૪૪૫૫૫, નવમલ વેડોક, વિજાસપુર અંક સરનામું 'કુમાર'માં આપ્યું છે તે પોને બંધેલ તદ્દિ પણ બાઈ છે'.

કલોતથી એક બાઈને પત્ર આવ્યો છે તે જેટલી કલબની બંધેલ છે તેટલી જ અમની વિભતી પ્રલતા વિવૃત માનસને નિર્ધારે છે. તે બાઈ લખે છે, 'માફે નામ 'કુમાર'માં કવા પછી એકો દિવસ પત્ર મારા પર એક ટિકિત વગરનો પત્ર આવ્યો. તેથી મારે વધુ આના પોરતમાં જવા પડ્યા. કામગીરી વાકી બંધુએ વાંચ્યો.

(નુકલ ૧૯૪૬) ૨૦૬

અને ત્રણ ખરાબ આગળ લખાઈ હતો અને નીચે 'રસીલા છ. શાહ' એવી એક છાંદસી તરીકે સહી તથા સરનામું હતું. તે સરનામે મેં તરત કાગળ લખ્યા કે 'આપ આવાં અધકિત વાંચ્યા લખ્યા એ સારું નથી.' ત્યારે મારા પર જવાબ આવ્યો કે, 'હું એક યુવતી નહિ પણ યુવક છું. મારું નામ રસિકલાલ જ. શાહ છે. પરંતુ મારા કોઈ હુદ્દ મિત્રે મરફત કરવા રસિકને જાણે રસીલા સહી કરીને તખ્તે વગર ટિકિટનો પત્ર મોકલી મરફત કરી છે. આ પ્રસંગને લીધે મારે મારા વહીવટીને રોષ ખમવો પડ્યો. તેથી જે બંને તો આ વિત્તમ કાઢી નાખ્યા અથવા આખું ફરી ન થાય તે માટે પગલાં લેા.' આ બંનેવાં જો બેગની પ્રબળ માનસની પારાશરીશ હોય તો તે ખરેખર અત્યંત દુઃખદાયક છે. પણ અમે માની બીજીએ કે મારામાં જેમ ઉકરેલો હોય તે પ્રમાણે કેટલાક સ્વચ્છંદી 'કુમારો' જ આવાં છુદ્ધ કાર્યો કરતા હોવા જોઈએ. અને ઉકરેલાને જેમ સાદું કરવાની સગાજની ફરજ છે તેમ આવા કુમારોં વડી ગણેલા યુવાનોને કપાડા પોટવાની જવાબદારી બધા સત્વરથી પ્રામાણિક પત્રમિત્રો તથા વાચકો પર છે. તેઓ આ બાબત ચાંપની તપાસ રાખી અમને ખબર આપતા રહેશે અને આપણી પાસે જ બંનેની બેઠેલી બેગની પ્રબળની આ બધી કાલવામાં મદદ કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

પરદેશનાં પત્રમિત્રોનાં સરનામાં

'નીચેનાં સરનામાં 'કુમાર'માં વાંચ્યા હોવાને કલ્લેખ કરવો.)

(1) Mahmoud Moh. Orbi, P. O. Box No. 13. Damietta (Egypt)-age 17; (2) E. C. Absalonsen, Caixa Postah 5911, 5 AoPaulo, Brazil-age 25; (ઉલ્લેખ: અણેલાલ વેલ્લે કોડારી)

(1) Vladimir Rabalka, Praha xii, Hradeanka 17; czechoslovakia; (2) Miss Alena Havlickova, Praha xv Na Dobesic U Dubu, czechoslovakia; (3) Miss Dagmar Teringlova, Praha Xix, Vitezne Nam 4, czechoslovakia; (4) Boris Patera, Zlonice 160, Okres Slany, czechoslovakia; (5) Jiri Fodor, Praha xii, Londynska 50, czechoslovakia. (ઉલ્લેખ: શાન્તિલાલ સાવતરીયા)

(1) Sabre Alphonse (2) Lecas Raymond (3) Dumur Claude (4) Debrive Gerard (5) Mansuerv Jean (6) Bocquet Michel (7) Vers Gup (8) Mansuerv Jacques (9) Leroy Michel (10) Leclerc Pierre (11) Maricoux Gilbert (12) Petit Doriel. ઉપરના બારે જણુ સમગ્રુ: Ecole Normale d' Instituteurs Arras (Pas-de-calais) France. (ઉલ્લેખ: જયકુમાર વસાવડા)

નવાં હિંદી પત્રમિત્રો

(૨૮૬) પ્રવીણ આર મહેતા, ૯. કારકાદાસ જીવજીવાડ, ૧૮૬, કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ-૨-૧૬, પ્રવાસ, વાચન, ચિત્રસંગ્રહ; (૨૯૦) લલિતકુમાર પરીખ, ૬ હેક્ટર બંગ્લો, ૬ પેકે મળે, સિદ્ધાંતલાલ-૧૭, સાહિત્ય, ચિત્રકળા; (૨૯૧) કમલાપતિ શુક્લ, અમિત્રલ, અલકાપુરી, પ્રો. લેન્ડવા (વડોદરા પ્રાંત)—૨૦, ટિકિટસંગ્રહ, સંગીત, ચિત્રકળા; (૨૯૨) હંદુકુમાર ત્રિવેદી કે બી સી. ત્રિવેદી, વાલજી પત્રકરના મકાનમાં, લેડીઆ. (રાજકોટ પછી)—૧૬, સાહિત્ય, કાવ્ય; (૨૯૩) જગદીશ કાલકે કકર, કે. કે. પી. કક્કર, લેડીઆ (રાજકોટ પછી)—૧૮, સાહિત્ય; (૨૯૪) રમણજી દેસાઈ, કે. આર. ડી. દેસાઈ, હેડગામ્તર, અગવસા-૧૭, સાહિત્ય, ટિકિટસંગ્રહ; (૨૯૫) કુમાર આર. વજીરા, રાવલ બિલ્ડિંગ-૨, ૪૧૮ લેમિંગ્ટન ૨૯૦ (મુંબાઈ ૧૬૪૬)

રોડ, મુંબાઈ-૪-૨૧, ચિત્રકળા, ચાગડા-કામ, ફોટોગ્રાફી, પ્રવાસ; (૨૯૬) કે. ગોપાલ એન. સાહિત્ય, કે. એન. બી. યાજ્ઞિક, ૩૬ ગાંધી ચાલ, હૈદરનગર રોડ, કરાંચી-૧૬, ટિકિટ-સિકા-મેચવેળસંગ્રહ, ચિત્રકળા; (૨૯૭) જોગીન્દ્ર વિ. રાવળ, હેલુપ, તા. વિસનગર, વાયા મહેસાણા (ગુજરાત)—૧૬, ટિકિટસંગ્રહ, પ્રવાસ, સાહિત્ય (૨૯૮) નરેન્દ્ર પ્ર. આચાર્ય, ગાંધીવાડ, વિસનગર—૨૨, ટિકિટસંગ્રહ, કાંટ, સંગ્રહ; (૨૯૯) રમેશ આર. દેસાઈ, કે. રજીસ્ટ્રાર બીગભાઈ દેસાઈ, સર્વેઈ હર્નપેસ્ટ, સમરામપુરા, હાંપગર રોડી, સુરત—૧૬, ક્રિકેટ, ટિકિટસંગ્રહ, ફોટોગ્રાફી; (૩૦૦) બાલકાલકાશ કાનાભાઈ પટેલ, આશી, તા. જોરસદ, વાયા આણંદ—૨૧, ક્રિકેટ, તરબું, ચાંદીબોલ; (૩૦૧) સુરેશચન્દ્ર માણેલાલ પરીખ, કે. માણેલાલ દલિલાલ પરીખ, નવા ઝંજ, કાનપુર (યુ. પી.)—૧૩, ટિકિટસંગ્રહ, સિકાસંગ્રહ, સાહિત્ય; (૩૦૨) ઉત્તમજાલ શી. મોડી, કે. દેવારાગી. ગોંધી, ડો. સરદારની ચાલ, ગાંધી પાંચડી રોડ, ગાંધીગામ, મુંબાઈ-૧૦—૧૬, સાહિત્ય, પ્રવાસ, ચિત્રકળા; (૩૦૩) મનદેવરામ શાહ, કે. સુનીલાલ જ્ઞાનરામ શાહ, પરાના, બોટાદ—૧૫, ટિકિટ-મેચવેળસંગ્રહ; (૩૦૪) કનુભાઈ વેદે, જી.ડી. વિલાસ, વડનગર (કે. ગુજરાત)—૨૦, પત્રકારત્વ, લલિતકળા; (૩૦૫) હર્ષચન્દ્ર એન. મિશ્રી, તુળશીવાડી, દ્રામ નામ પાસે, ગાંધીગામ, મુંબાઈ-૧૦—૧૬, સીને-ક્યાનક, સંગીત, ૫૮૫; (૩૦૬) વાલજી દેસાઈ શાહ, કે. રતિલાલ લાલજી શાહ, બાજુસદામતની પોળ, ગોલવાડ, આંદિયા, અમદાવાદ—૧૮, તરબું; (૩૦૭) તનુ કાકર, પોરબંદર, અંબાર-૬૫૭—૧૫, ટિકિટ-મેચવેળસંગ્રહ; ફોટોગ્રાફી, (૩૦૮) મુખાકર, કે. કમ્પેથેઈ બી. વજીરા, હેલે રોડ, વડવાળું કોપ-૧૭, ટિકિટસંગ્રહ, ફોટોગ્રાફી, સંગીત, (૩૦૯) ચન્દ્રકાન્ત પંડ્યા, કે. આર. ડી. પંડ્યા, ૧૬૬ નરસી નાયા પાટી, ચાંદી માળ, કાત બનર, મુંબાઈ-૬—૧૮, કળા, કારીગરી, સંગીત, (૩૧૦) કાલિલાલ બી. કુખાશીયા, ગંગા મેન્ડાન કોસેલમ રોડ, આર. લાઇન, કરાંચી—૧૬, ફોટોગ્રાફી; (૩૧૧) પ્રવીણકુમાર વિ. મેકવાન, માધી પોળ, કરમસદ, જી-બેડા—૧૮, સંગીત; (૩૧૨) વાસુદેવ ને. જોશી, કે. બિમલકાલ રેડ્ડી, હલ્લેટા નં. ૬—૨૮ હરતેરખા, વિલાન, સંગીત; (૩૧૩) ફરશદ જીવરામ શાહ, કે. બાલગિર મેળુ રૂંડે રોડવાડી, પો. મહેનવેરી (Mallanacherry), કોચીન—૧૮, સંગીત, ફોટોગ્રાફી; સરનામું અમેકેમાં; (૩૧૪) હર્ષચન્દ્રાલ જે. વણેદિયા, ગોષાકશી, વિરગમગામ—૧૬, ટિકિટ-મેચવેળસંગ્રહ; (૩૧૫) હરિજયન્દ્ર સોમનાથ જોશી, ૧૪૭૩ સેડીઆની પોળ, સારંગપુર, અમદાવાદ—૧૭, સંગીત, ટિકિટસંગ્રહ, ફોટોગ્રાફી; (૩૧૬) બાલકૃષ્ણ જોશી, મેઘાળી રોડ, બોરાદ—૧૫, વિલાન, વિવિધમાધ્યમ શીખવાનો; (૩૧૭) સુધમન ગણિલાલ ગાંધી, બી રોમ, પંચા પોળ, મહેનદાવાદ (બેડા જિલ્લો)—૨૫, ચિત્રકળા, રવાડેલી-સંગ્રહ; (૩૧૮) પ્રમુખ સુનીલાલ મહેતા, ૬૫૪ નામગરો, રામપુર, અમદાવાદ—૨૦, સંગીત, પ્રવાસ; (૩૧૯) ચરાવતરાય બીગમીસર દવે, પો. બો. નં. ૨૩૬, ગાંધીગામ (પૂર્વ આફ્રિકા)—૧૭, ટિકિટ સંગ્રહ, સિકાસંગ્રહ; સરનામું અમેકેમાં; (૩૨૦) દિગ્ગજલાલ માદ, મોસાર બાજ પાસે, લગનગર (હાદિયા-૬)—૨૫, સંગીત, વાચન; (૩૨૧) ભગવંતકુમાર જનમલાલ જોશી, કે. રજેટ ટિપ્પેસરી, રજેસનરોડ, સીદોર, સીદોર—૧૬, સંગીત, મુસાફરી; (૩૨૨) પ્રવીણચન્દ્ર એન. ગાંધી, કે. મેનજદાસ આર. ગાંધી, ૪૬૦ શાન્તિનાથની ખડગી, દાબ પટેલની પોળ, કોળપુર, અમદાવાદ—૧૫, ટિકિટ-સિકા-મેચવેળસંગ્રહ; (૩૨૩) બાજુભાઈ જીરાલાલ પટેલ, બી. એસ. સી., ફોલી પોળ, વડોદરા-૨૫,

રિફ્રેશમંટ, વિસ્તાર, પ્રવાસ; (૩૨૪) અપ્રુલ દમીદ મદમદખા પકામુ C/o. પી. એમ. ઇ. ડાઈરેક્ટર, ધો. ૧૬, દાલોલ (મંચમદાલ) —૧૬, સંખીત, ચિત્રકળા, ક્રિકેટ; (૩૨૫) રીનેસ બોલે, C/o. Estate Bhugardalil Colliery Jharin (Manbhumi) કરિયા, (મન ભગ) —૧૬, રિફ્રેશમંટ, ફેરિમારી, ચિત્રકળા; (૩૨૬) મનુ એમ પટેલ, કે. એમ. ઇ. પટેલ, દેશન્ટ ગુલન મિલ્ક, શાખુ —૧૭, રિફ્રેશમંટ, મેગલેબલસમંટ, ફેરિમારી; (૩૨૭) દુકુમાઈ બી. ગાંધી, ભગનામ રોડ, વિન્ય કુંજ, સાલ્કાર —૨૦, સંખીત, ભાલ પ્રરતિ; (૩૨૮) દેમુ મુકાવારી, ૩૫૭૦ મહાદેવભાઈ ખાંડા, કાચના ધામે, આરટીસીઆ રોડ, અમદાવાદ —૨૨, રિફ્રેશ, ચિત્રકળા, લોક સાહિત્ય; (૩૨૯) શાદ અંબાલાલ તીરથંદભાઈ, કે. આર. ડી. ડાઈરેક્ટર, કોટી, (૩) ગુમરાલ —૧૭, પ્રવાસ, કંચરત; (૩૩૦) નાથાલાલ દામોદર જુહાપી, દામોદર બાબુજીના મહાનગમ, દલેલી પારો, માળિયા દારીના (દાદિયાવાડ) —૨૦, મહાપ્રકેપના દેશ-મંદ, સંખીત, પર્યટન; (૩૩૧) રમેશચંદ્ર મીરજીયા ત્રિવેદી, કે. મીરજીયા દ. ત્રિવેદી, વડીલ, માળિયા દારીના (દાદિયાવાડ) —૨૦, પોંચાસંમંટ, રિફ્રેશમંટ, આરટીસીઆ રોડ; (૩૩૨) લક્ષ્મી-દાસ તુ નંદાળી, કે. તુલસીદાસ નરમોદાસ, નરમોદાસ નાનંદાલ બિલ્ડિંગ, નાનમુદીન રોડ, દરગાં (સિધ) —૧૬, મેચલેબલસમંટ, પર્યટન; (૩૩૩) રમનીલાલ શાદ, કે. મનુભાઈ એસ. શાદ, ૧૨ વખતખાલુ ભુવન, દરિદાસ ન્હોટ, રેશન બનર, દરગાં, ૧-૧૭, રિફ્રેશ-મેચલેબલસમંટ, પચાન (૩૩૪) મીનનાલ રમજીભાઈસચિયા

કે. મેમજીભદરજી, નાનોનાગરાપોડ, પોરબંદર-૧૮, સાદિયા, ક્રિકેટ.
નવાં હિંદી પત્રચિત્રોને મુદ્રના

‘કુમાર’ના મધ્ય અંગમાં ‘પત્રચિત્ર’ શબ્દ હજારો એક પાંદ-કાદમાં પાતાનું નામ, પહે સરનામું, વય, શોખ હવાઈ માદિય લખ્યા મળી તે ન કાગળમાં શોધી નીચે પાતાના વાલીની સહી તેમના હસ્તાક્ષરમાં દર્શાવવી અને પછી ન તે કાગળ આશરે કપર થોડકરો’ એવો રેપટ નિયમ પ્રસિદ્ધ થવા છતાં વ આ મદિનામાં આવેલા નવા પત્રચિત્રોના મધ્ય અંગમાં વાલીની સહી દર્શાવેલી નથી. આથી તેમનાં નામ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં નથી વળી, કેટલાક પત્રચિત્રો પાતાનું ખરું નામ ન લખાવતાં કોઈ તખલ્લુસ અથવા કુંડું નામ લખીને છે આ વાત પણ બરાબર નથી. દરેક પોતાનું યુદ્ધ, શસ્ત્ર નામ (પિતાના નામ તથા અટક સાથે) લખાવવું આવશ્યક છે, કેટલાક વળી પોતાના ધરનું સરનામું ન આપતાં નિશાનનું કે કુદાનું સરનામું આપે છે. આ પણ ખરા બર નથી. દરેકે પોતે રહેતાં દોષ છે ધરનું ન સરનામું લખાવવું જરૂરી છે. આ બાબતોનું પાંચન નહિ થયું દોષ તેમજ પત્ર પર પણ બ્યાન નહિ અપાય.

કેટલાક પત્રચિત્રોની ચિત્રો દરિયાદ આવે છે કે ‘અરે કેટલાક પત્રચિત્રો પર કાગળ લખવા છતાં તે તેમના હસ્તાક્ષરો ન લખાવવા નથી મળેતા.’ આ પણ થયું અપરિત છે પત્રચિત્ર તરીકે તમારું નામ એક વાર બદલે છતાં પછી તમારા કપર આવેલા પત્રોનાં ભેગ બને તેમ જલદીથી જવાબ આપવાનું તમારા પાલિકાને નેતિક બંધન રહે છે.

કસોટી

લુહિને કહતા થોડા પ્રશ્નો આ નીચે આ આપ્યા છે. પ્રયત્નને અંતે તમે કૌંસી ન રોકો તો કસોટી નીચે ન અપગા કાખ્યા છે.

(૧) એક ભવાઈ પોતાનું પેશનું ટોણ હાથે નતો દતો. તેને એક માણસે પૂછ્યું કે તારા આ ટોણમાં કેટલાં પેશા છે તે બરાબર જવાબ આપે કે ‘જ્યારે હું પેશને બખે, તખુલ, ચારચાંદ, ચાંચપાંચ, અને છઠના સમુદગમાં મળ્યું છું ત્યારે દર વખતે એક પેશું વને છે, પણ જ્યારે સાવસાના સમુદગમાં મળ્યું છું ત્યારે એક પણ પેશું વખત નથી. તો તે બરાબર પારો આકાશમાં આજા કેટલાં પેશા હશે?’

(૨) એવી બે સંખ્યા, શોધી કાઢો કે જેમને ગરવાળો અને મુખાકાર બંને સરખાં ન છે. (દાખલા તરીકે ૨૨૨=૨૨૨) અને તે-ગાંતી એક સંખ્યા અને ૧૩ ની વચ્ચે આવેલી છે અને પ્રમુખ છે. બીજી સંખ્યા ૪ ને ૧ ની વચ્ચે આવેલી છે અને તેમાં દસાસના નાનકા હિરેસાનો સમાવેશ થાય છે. તો તે બે સંખ્યા કઈ? શોધી શકો?

(૩) આ પદ્યનેનું ચિત્ર શાનું છે?

(૪) એક ચાર ધરમાંથી ધરેણીની પેટી ચોરીને તાડો. ધરને માલિક બની ગયા અને ચોરીની પાછળ પડ્યો. ચોર નાસતો નાસતો એક તળાવને કાંઠે આવ્યો. બંનેએ તળાવનું ચક્કર ચારવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે ચાર તળાવનાં એક કાંઠે દતો, બ્યારે માલિક બચારને સાથે કાંઠે દતો. હવે માલિકને એક ચક્કર પડ્યું કરતાં ૧ મિનિટ થાય છે જ્યારે ધરેણીના બારને તોથે ચોરને ૮૦ સેકન્ડ થાય છે. તો માલિક કળીયનાં કેટલાં ચક્કરને અને ચોરને પકડી પાડશે?

(૫) ત્રણ મોટરો રેલ્વે શાટે બેઠી છે. તેમના પાલિકા હીરાચંદ, અંબાલાલ તથા સુરેન્દ્ર એ રેલ્વે જોવા માટે દૂર બેઠા છે. મોટરો

કપર (૧), (૨) અને (૩) એવા નંબરો મારેલા છે. રેલ્વે મથક થતા ન (૧) નંબરની મોટર તે બાંગી પેડી સુરેન્દ્રની મોટર લાલ રંગની હતી. (૨) નંબરની મોટરે આ પહેલાં પણ દર દબરે રેલિયાનાં હંનામો મેળખ્યાં દતો. અંબાલાલે રેલ્વેમાં પોતાના પેસા જુગાબા, એકે તેની મોટર જીતવાની આખી પર આવી દતી. હીરાચંદે જોતાની મોટર પહેલી ન વખત રેલ્વેમાં ઉતારી હતી. જે મોટર હતી અહ તે બૂરા રંગની હતી. આ માલિકી કપરની તમે વિન્યી બનેલી મોટરને નંબર તથા પાલિકાનું નામ શોધી શકો?

(૬) આ નીચે કેટલાક સામાન્ય જ્ઞાનના પ્રશ્નો છે. તેનો જવાબ-માં તમે એક કાગળના કુટડા પર કમવાર ‘હા’ કે ના’ લખી લો અને પછી નીચે આપેલા જવાબો સાથે તે સરખાવી જુલો. તમારી કસોટી થશે (૧) મનુષ્ય એક ફેફસાથી છતી શકે? (૨) રણે ૧૦૦૦ વખત ૧૭૦૦૦માંથી આ દરી શકાય? (૩) ભગત સા રચેલો બેસા સામાન્યનું પાળી, તેમાં તરેલી બરફ પીગળવાં થોડું પ્યાલાની બહાર ટોળાઈ જશે? (૪) સંયે હનાળા કરતાં ચિયાળામાં પૂરેલીની વધારે પામે દોષ છે? (૫) કાળોમેશ કોલસે ને અગમ-દાર હીડો એ બને શાસાયનિક દર્શિય સરખાં હશે? (૬) હવા મુખત્વે પ્રાણવાયુની બનેલી છે બો વાત ખરી? (૭) માછલી જીવે છે ત્યારે આંખો મીચી દે છે એ ખરું?

‘જોમ કાઈ ન હોમ’ ને કાગળમાં ‘જા (૧) હા (૨) જા (૩) જા (૪) જા (૫) જા (૬) જા (૭) જા (૮) જા (૯) જા (૧૦) જા (૧૧) જા (૧૨) જા (૧૩) જા (૧૪) જા (૧૫) જા (૧૬) જા (૧૭) જા (૧૮) જા (૧૯) જા (૨૦) જા (૨૧) જા (૨૨) જા (૨૩) જા (૨૪) જા (૨૫) જા (૨૬) જા (૨૭) જા (૨૮) જા (૨૯) જા (૩૦) જા (૩૧) જા (૩૨) જા (૩૩) જા (૩૪) જા (૩૫) જા (૩૬) જા (૩૭) જા (૩૮) જા (૩૯) જા (૪૦) જા (૪૧) જા (૪૨) જા (૪૩) જા (૪૪) જા (૪૫) જા (૪૬) જા (૪૭) જા (૪૮) જા (૪૯) જા (૫૦) જા (૫૧) જા (૫૨) જા (૫૩) જા (૫૪) જા (૫૫) જા (૫૬) જા (૫૭) જા (૫૮) જા (૫૯) જા (૬૦) જા (૬૧) જા (૬૨) જા (૬૩) જા (૬૪) જા (૬૫) જા (૬૬) જા (૬૭) જા (૬૮) જા (૬૯) જા (૭૦) જા (૭૧) જા (૭૨) જા (૭૩) જા (૭૪) જા (૭૫) જા (૭૬) જા (૭૭) જા (૭૮) જા (૭૯) જા (૮૦) જા (૮૧) જા (૮૨) જા (૮૩) જા (૮૪) જા (૮૫) જા (૮૬) જા (૮૭) જા (૮૮) જા (૮૯) જા (૯૦) જા (૯૧) જા (૯૨) જા (૯૩) જા (૯૪) જા (૯૫) જા (૯૬) જા (૯૭) જા (૯૮) જા (૯૯) જા (૧૦૦) જા (૧૦૧) જા (૧૦૨) જા (૧૦૩) જા (૧૦૪) જા (૧૦૫) જા (૧૦૬) જા (૧૦૭) જા (૧૦૮) જા (૧૦૯) જા (૧૧૦) જા (૧૧૧) જા (૧૧૨) જા (૧૧૩) જા (૧૧૪) જા (૧૧૫) જા (૧૧૬) જા (૧૧૭) જા (૧૧૮) જા (૧૧૯) જા (૧૨૦) જા (૧૨૧) જા (૧૨૨) જા (૧૨૩) જા (૧૨૪) જા (૧૨૫) જા (૧૨૬) જા (૧૨૭) જા (૧૨૮) જા (૧૨૯) જા (૧૩૦) જા (૧૩૧) જા (૧૩૨) જા (૧૩૩) જા (૧૩૪) જા (૧૩૫) જા (૧૩૬) જા (૧૩૭) જા (૧૩૮) જા (૧૩૯) જા (૧૪૦) જા (૧૪૧) જા (૧૪૨) જા (૧૪૩) જા (૧૪૪) જા (૧૪૫) જા (૧૪૬) જા (૧૪૭) જા (૧૪૮) જા (૧૪૯) જા (૧૫૦) જા (૧૫૧) જા (૧૫૨) જા (૧૫૩) જા (૧૫૪) જા (૧૫૫) જા (૧૫૬) જા (૧૫૭) જા (૧૫૮) જા (૧૫૯) જા (૧૬૦) જા (૧૬૧) જા (૧૬૨) જા (૧૬૩) જા (૧૬૪) જા (૧૬૫) જા (૧૬૬) જા (૧૬૭) જા (૧૬૮) જા (૧૬૯) જા (૧૭૦) જા (૧૭૧) જા (૧૭૨) જા (૧૭૩) જા (૧૭૪) જા (૧૭૫) જા (૧૭૬) જા (૧૭૭) જા (૧૭૮) જા (૧૭૯) જા (૧૮૦) જા (૧૮૧) જા (૧૮૨) જા (૧૮૩) જા (૧૮૪) જા (૧૮૫) જા (૧૮૬) જા (૧૮૭) જા (૧૮૮) જા (૧૮૯) જા (૧૯૦) જા (૧૯૧) જા (૧૯૨) જા (૧૯૩) જા (૧૯૪) જા (૧૯૫) જા (૧૯૬) જા (૧૯૭) જા (૧૯૮) જા (૧૯૯) જા (૨૦૦) જા (૨૦૧) જા (૨૦૨) જા (૨૦૩) જા (૨૦૪) જા (૨૦૫) જા (૨૦૬) જા (૨૦૭) જા (૨૦૮) જા (૨૦૯) જા (૨૧૦) જા (૨૧૧) જા (૨૧૨) જા (૨૧૩) જા (૨૧૪) જા (૨૧૫) જા (૨૧૬) જા (૨૧૭) જા (૨૧૮) જા (૨૧૯) જા (૨૨૦) જા (૨૨૧) જા (૨૨૨) જા (૨૨૩) જા (૨૨૪) જા (૨૨૫) જા (૨૨૬) જા (૨૨૭) જા (૨૨૮) જા (૨૨૯) જા (૨૩૦) જા (૨૩૧) જા (૨૩૨) જા (૨૩૩) જા (૨૩૪) જા (૨૩૫) જા (૨૩૬) જા (૨૩૭) જા (૨૩૮) જા (૨૩૯) જા (૨૪૦) જા (૨૪૧) જા (૨૪૨) જા (૨૪૩) જા (૨૪૪) જા (૨૪૫) જા (૨૪૬) જા (૨૪૭) જા (૨૪૮) જા (૨૪૯) જા (૨૫૦) જા (૨૫૧) જા (૨૫૨) જા (૨૫૩) જા (૨૫૪) જા (૨૫૫) જા (૨૫૬) જા (૨૫૭) જા (૨૫૮) જા (૨૫૯) જા (૨૬૦) જા (૨૬૧) જા (૨૬૨) જા (૨૬૩) જા (૨૬૪) જા (૨૬૫) જા (૨૬૬) જા (૨૬૭) જા (૨૬૮) જા (૨૬૯) જા (૨૭૦) જા (૨૭૧) જા (૨૭૨) જા (૨૭૩) જા (૨૭૪) જા (૨૭૫) જા (૨૭૬) જા (૨૭૭) જા (૨૭૮) જા (૨૭૯) જા (૨૮૦) જા (૨૮૧) જા (૨૮૨) જા (૨૮૩) જા (૨૮૪) જા (૨૮૫) જા (૨૮૬) જા (૨૮૭) જા (૨૮૮) જા (૨૮૯) જા (૨૯૦) જા (૨૯૧) જા (૨૯૨) જા (૨૯૩) જા (૨૯૪) જા (૨૯૫) જા (૨૯૬) જા (૨૯૭) જા (૨૯૮) જા (૨૯૯) જા (૩૦૦) જા (૩૦૧) જા (૩૦૨) જા (૩૦૩) જા (૩૦૪) જા (૩૦૫) જા (૩૦૬) જા (૩૦૭) જા (૩૦૮) જા (૩૦૯) જા (૩૧૦) જા (૩૧૧) જા (૩૧૨) જા (૩૧૩) જા (૩૧૪) જા (૩૧૫) જા (૩૧૬) જા (૩૧૭) જા (૩૧૮) જા (૩૧૯) જા (૩૨૦) જા (૩૨૧) જા (૩૨૨) જા (૩૨૩) જા (૩૨૪) જા (૩૨૫) જા (૩૨૬) જા (૩૨૭) જા (૩૨૮) જા (૩૨૯) જા (૩૩૦) જા (૩૩૧) જા (૩૩૨) જા (૩૩૩) જા (૩૩૪) જા (૩૩૫) જા (૩૩૬) જા (૩૩૭) જા (૩૩૮) જા (૩૩૯) જા (૩૪૦) જા (૩૪૧) જા (૩૪૨) જા (૩૪૩) જા (૩૪૪) જા (૩૪૫) જા (૩૪૬) જા (૩૪૭) જા (૩૪૮) જા (૩૪૯) જા (૩૫૦) જા (૩૫૧) જા (૩૫૨) જા (૩૫૩) જા (૩૫૪) જા (૩૫૫) જા (૩૫૬) જા (૩૫૭) જા (૩૫૮) જા (૩૫૯) જા (૩૬૦) જા (૩૬૧) જા (૩૬૨) જા (૩૬૩) જા (૩૬૪) જા (૩૬૫) જા (૩૬૬) જા (૩૬૭) જા (૩૬૮) જા (૩૬૯) જા (૩૭૦) જા (૩૭૧) જા (૩૭૨) જા (૩૭૩) જા (૩૭૪) જા (૩૭૫) જા (૩૭૬) જા (૩૭૭) જા (૩૭૮) જા (૩૭૯) જા (૩૮૦) જા (૩૮૧) જા (૩૮૨) જા (૩૮૩) જા (૩૮૪) જા (૩૮૫) જા (૩૮૬) જા (૩૮૭) જા (૩૮૮) જા (૩૮૯) જા (૩૯૦) જા (૩૯૧) જા (૩૯૨) જા (૩૯૩) જા (૩૯૪) જા (૩૯૫) જા (૩૯૬) જા (૩૯૭) જા (૩૯૮) જા (૩૯૯) જા (૪૦૦) જા (૪૦૧) જા (૪૦૨) જા (૪૦૩) જા (૪૦૪) જા (૪૦૫) જા (૪૦૬) જા (૪૦૭) જા (૪૦૮) જા (૪૦૯) જા (૪૧૦) જા (૪૧૧) જા (૪૧૨) જા (૪૧૩) જા (૪૧૪) જા (૪૧૫) જા (૪૧૬) જા (૪૧૭) જા (૪૧૮) જા (૪૧૯) જા (૪૨૦) જા (૪૨૧) જા (૪૨૨) જા (૪૨૩) જા (૪૨૪) જા (૪૨૫) જા (૪૨૬) જા (૪૨૭) જા (૪૨૮) જા (૪૨૯) જા (૪૩૦) જા (૪૩૧) જા (૪૩૨) જા (૪૩૩) જા (૪૩૪) જા (૪૩૫) જા (૪૩૬) જા (૪૩૭) જા (૪૩૮) જા (૪૩૯) જા (૪૪૦) જા (૪૪૧) જા (૪૪૨) જા (૪૪૩) જા (૪૪૪) જા (૪૪૫) જા (૪૪૬) જા (૪૪૭) જા (૪૪૮) જા (૪૪૯) જા (૪૫૦) જા (૪૫૧) જા (૪૫૨) જા (૪૫૩) જા (૪૫૪) જા (૪૫૫) જા (૪૫૬) જા (૪૫૭) જા (૪૫૮) જા (૪૫૯) જા (૪૬૦) જા (૪૬૧) જા (૪૬૨) જા (૪૬૩) જા (૪૬૪) જા (૪૬૫) જા (૪૬૬) જા (૪૬૭) જા (૪૬૮) જા (૪૬૯) જા (૪૭૦) જા (૪૭૧) જા (૪૭૨) જા (૪૭૩) જા (૪૭૪) જા (૪૭૫) જા (૪૭૬) જા (૪૭૭) જા (૪૭૮) જા (૪૭૯) જા (૪૮૦) જા (૪૮૧) જા (૪૮૨) જા (૪૮૩) જા (૪૮૪) જા (૪૮૫) જા (૪૮૬) જા (૪૮૭) જા (૪૮૮) જા (૪૮૯) જા (૪૯૦) જા (૪૯૧) જા (૪૯૨) જા (૪૯૩) જા (૪૯૪) જા (૪૯૫) જા (૪૯૬) જા (૪૯૭) જા (૪૯૮) જા (૪૯૯) જા (૫૦૦) જા (૫૦૧) જા (૫૦૨) જા (૫૦૩) જા (૫૦૪) જા (૫૦૫) જા (૫૦૬) જા (૫૦૭) જા (૫૦૮) જા (૫૦૯) જા (૫૧૦) જા (૫૧૧) જા (૫૧૨) જા (૫૧૩) જા (૫૧૪) જા (૫૧૫) જા (૫૧૬) જા (૫૧૭) જા (૫૧૮) જા (૫૧૯) જા (૫૨૦) જા (૫૨૧) જા (૫૨૨) જા (૫૨૩) જા (૫૨૪) જા (૫૨૫) જા (૫૨૬) જા (૫૨૭) જા (૫૨૮) જા (૫૨૯) જા (૫૩૦) જા (૫૩૧) જા (૫૩૨) જા (૫૩૩) જા (૫૩૪) જા (૫૩૫) જા (૫૩૬) જા (૫૩૭) જા (૫૩૮) જા (૫૩૯) જા (૫૪૦) જા (૫૪૧) જા (૫૪૨) જા (૫૪૩) જા (૫૪૪) જા (૫૪૫) જા (૫૪૬) જા (૫૪૭) જા (૫૪૮) જા (૫૪૯) જા (૫૫૦) જા (૫૫૧) જા (૫૫૨) જા (૫૫૩) જા (૫૫૪) જા (૫૫૫) જા (૫૫૬) જા (૫૫૭) જા (૫૫૮) જા (૫૫૯) જા (૫૬૦) જા (૫૬૧) જા (૫૬૨) જા (૫૬૩) જા (૫૬૪) જા (૫૬૫) જા (૫૬૬) જા (૫૬૭) જા (૫૬૮) જા (૫૬૯) જા (૫૭૦) જા (૫૭૧) જા (૫૭૨) જા (૫૭૩) જા (૫૭૪) જા (૫૭૫) જા (૫૭૬) જા (૫૭૭) જા (૫૭૮) જા (૫૭૯) જા (૫૮૦) જા (૫૮૧) જા (૫૮૨) જા (૫૮૩) જા (૫૮૪) જા (૫૮૫) જા (૫૮૬) જા (૫૮૭) જા (૫૮૮) જા (૫૮૯) જા (૫૯૦) જા (૫૯૧) જા (૫૯૨) જા (૫૯૩) જા (૫૯૪) જા (૫૯૫) જા (૫૯૬) જા (૫૯૭) જા (૫૯૮) જા (૫૯૯) જા (૬૦૦) જા (૬૦૧) જા (૬૦૨) જા (૬૦૩) જા (૬૦૪) જા (૬૦૫) જા (૬૦૬) જા (૬૦૭) જા (૬૦૮) જા (૬૦૯) જા (૬૧૦) જા (૬૧૧) જા (૬૧૨) જા (૬૧૩) જા (૬૧૪) જા (૬૧૫) જા (૬૧૬) જા (૬૧૭) જા (૬૧૮) જા (૬૧૯) જા (૬૨૦) જા (૬૨૧) જા (૬૨૨) જા (૬૨૩) જા (૬૨૪) જા (૬૨૫) જા (૬૨૬) જા (૬૨૭) જા (૬૨૮) જા (૬૨૯) જા (૬૩૦) જા (૬૩૧) જા (૬૩૨) જા (૬૩૩) જા (૬૩૪) જા (૬૩૫) જા (૬૩૬) જા (૬૩૭) જા (૬૩૮) જા (૬૩૯) જા (૬૪૦) જા (૬૪૧) જા (૬૪૨) જા (૬૪૩) જા (૬૪૪) જા (૬૪૫) જા (૬૪૬) જા (૬૪૭) જા (૬૪૮) જા (૬૪૯) જા (૬૫૦) જા (૬૫૧) જા (૬૫૨) જા (૬૫૩) જા (૬૫૪) જા (૬૫૫) જા (૬૫૬) જા (૬૫૭) જા (૬૫૮) જા (૬૫૯) જા (૬૬૦) જા (૬૬૧) જા (૬૬૨) જા (૬૬૩) જા (૬૬૪) જા (૬૬૫) જા (૬૬૬) જા (૬૬૭) જા (૬૬૮) જા (૬૬૯) જા (૬૭૦) જા (૬૭૧) જા (૬૭૨) જા (૬૭૩) જા (૬૭૪) જા (૬૭૫) જા (૬૭૬) જા (૬૭૭) જા (૬૭૮) જા (૬૭૯) જા (૬૮૦) જા (૬૮૧) જા (૬૮૨) જા (૬૮૩) જા (૬૮૪) જા (૬૮૫) જા (૬૮૬) જા (૬૮૭) જા (૬૮૮) જા (૬૮૯) જા (૬૯૦) જા (૬૯૧) જા (૬૯૨) જા (૬૯૩) જા (૬૯૪) જા (૬૯૫) જા (૬૯૬) જા (૬૯૭) જા (૬૯૮) જા (૬૯૯) જા (૭૦૦) જા (૭૦૧) જા (૭૦૨) જા (૭૦૩) જા (૭૦૪) જા (૭૦૫) જા (૭૦૬) જા (૭૦૭) જા (૭૦૮) જા (૭૦૯) જા (૭૧૦) જા (૭૧૧) જા (૭૧૨) જા (૭૧૩) જા (૭૧૪) જા (૭૧૫) જા (૭૧૬) જા (૭૧૭) જા (૭૧૮) જા (૭૧૯) જા (૭૨૦) જા (૭૨૧) જા (૭૨૨) જા (૭૨૩) જા (૭૨૪) જા (૭૨૫) જા (૭૨૬) જા (૭૨૭) જા (૭૨૮) જા (૭૨૯) જા (૭૩૦) જા (૭૩૧) જા (૭૩૨) જા (૭૩૩) જા (૭૩૪) જા (૭૩૫) જા (૭૩૬) જા (૭૩૭) જા (૭૩૮) જા (૭૩૯) જા (૭૪૦) જા (૭૪૧) જા (૭૪૨) જા (૭૪૩) જા (૭૪૪) જા (૭૪૫) જા (૭૪૬) જા (૭૪૭) જા (૭૪૮) જા (૭૪૯) જા (૭૫૦) જા (૭૫૧) જા (૭૫૨) જા (૭૫૩) જા (૭૫૪) જા (૭૫૫) જા (૭૫૬) જા (૭૫૭) જા (૭૫૮) જા (૭૫૯) જા (૭૬૦) જા (૭૬૧) જા (૭૬૨) જા (૭૬૩) જા (૭૬૪) જા (૭૬૫) જા (૭૬૬) જા (૭૬૭) જા (૭૬૮) જા (૭૬૯) જા (૭૭૦) જા (૭૭૧) જા (૭૭૨) જા (૭૭૩) જા (૭૭૪) જા (૭૭૫) જા (૭૭૬) જા (૭૭૭) જા (૭૭૮) જા (૭૭૯) જા (૭૮૦) જા (૭૮૧) જા (૭૮૨) જા (૭૮૩) જા (૭૮૪) જા (૭૮૫) જા (૭૮૬) જા (૭૮૭) જા (૭૮૮) જા (૭૮૯) જા (૭૯૦) જા (૭૯૧) જા (૭૯૨) જા (૭૯૩) જા (૭૯૪) જા (૭૯૫) જા (૭૯૬) જા (૭૯૭) જા (૭૯૮) જા (૭૯૯) જા (૮૦૦) જા (૮૦૧) જા (૮૦૨) જા (૮૦૩) જા (૮૦૪) જા (૮૦૫) જા (૮૦૬) જા (૮૦૭) જા (૮૦૮) જા (૮૦૯) જા (૮૧૦) જા (૮૧૧) જા (૮૧૨) જા (૮૧૩) જા (૮૧૪) જા (૮૧૫) જા (૮૧૬) જા (૮૧૭) જા (૮૧૮) જા (૮૧૯) જા (૮૨૦) જા (૮૨૧) જા (૮૨૨) જા (૮૨૩) જા (૮૨૪) જા (૮૨૫) જા (૮૨૬) જા (૮૨૭) જા (૮૨૮) જા (૮૨૯) જા (૮૩૦) જા (૮૩૧) જા (૮૩૨) જા (૮૩૩) જા (૮૩૪) જા (૮૩૫) જા (૮૩૬) જા (૮૩૭) જા (૮૩૮) જા (૮૩૯) જા (૮૪૦) જા (૮૪૧) જા (૮૪૨) જા (૮૪૩) જા (૮૪૪) જા (૮૪૫) જા (૮૪૬) જા (૮૪૭) જા (૮૪૮) જા (૮૪૯) જા (૮૫૦) જા (૮૫૧) જા (૮૫૨) જા (૮૫૩) જા (૮૫૪) જા (૮૫૫) જા (૮૫૬) જા (૮૫૭) જા (૮૫૮) જા (૮૫૯) જા (૮૬૦) જા (૮૬૧) જા (૮૬૨) જા (૮૬૩) જા (૮૬૪) જા (૮૬૫) જા (૮૬૬) જા (૮૬૭) જા (૮૬૮) જા (૮૬૯) જા (૮૭૦) જા (૮૭૧) જા (૮૭૨) જા (૮૭૩) જા (૮૭૪) જા (૮૭૫) જા (૮૭૬) જા (૮૭૭) જા (૮૭૮) જા (૮૭૯) જા (૮૮૦) જા (૮૮૧) જા (૮૮૨) જા (૮૮૩) જા (૮૮૪) જા (૮૮

નાયાલાલ દવે
(જન્મભૂમિ)

માધુકરો

જ્યે દિવસો અને વંદોળ આ વસમા સમી નશે,
હજી અગને યજ્ઞીન, તમને પગારી બલ સગનશે;
ચડ્યા એ ચરમ પર પડળો પડાઇને યશે ઝોછા,
જુસારો બેદ આ બારે અને સૌ આવરો પાછા.
છતાં અફસોસ કે, હોસ્તો, રહુ આજે નિગર જુરી,
જુધીને હાથમાં હાથો મગ્ગલ કરવી લતી પૂરી,
ગિત્રાપીને કદમ કદમે ધપ્યા ને હોત સંચાયે,
પ્રવંચા એ પરાયાં તે ચક્રી બેસત નહિ માથે,
અને નિર્માણ કો નવસાં રચત આપણ ગળી સાથે.

ત્રિખંડગચાત વિદ્વાન સ્વ. ધર્માનંદ દોશ્મી

ગયા નૂન માસની યોથી તારીજે આચાર્ય ધર્માનંદ કોસળીના અવસાનથી દિંદે
બીજી ધર્મના એક સમયે અધ્યાપારી, પાલી ભાષાના ખજૂર વિદ્વાન તથા પુનરુદ્ધારક અને
પ્રાચ્યવિદ્યાનુસારી સંત્યશીલ સાધુપુરુષ સુગામ્યા છે. આ મહાપુરુષને જન્મ મહા-
રાષ્ટ્રમાં કોસળી ગામે (ગોવામાં) ઈ. ૧૮૭૬ ના જાન્યુઆરીની ૬ મીએ થયે હતો. ૨૩
વર્ષની યુવાન વયે બીજી ધર્મ તરફ તેમનું આકર્ષણ થયું અને તેનું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવવા
બનવાન બુદ્ધિની આકર્ષક તેમણે ગોતાના શુદ્ધ તથા પ્રિય પત્નીનો ત્યાગ કર્યો. પ્રથમ
મશરૂમાં રહી ત્યાં સુદૃઢ ભાષાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યા બાદ તેમણે ભગવાન બુદ્ધની
જન્મભૂમિ હાથિયા (નેપાળ) તથા બુદ્ધ ગયાની યાત્રા કરી. ત્યાંથી પાલી ભાષાનું જ્ઞાન
મેળવવા તે લંકા ગયા અને ત્યાં એ ભાષાના વિદ્વાન પંડિત મહારથચિત્ર સુમત્રાચાર્ય
પાસેથી તેનું સર્વાંગસંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું. પછી તેમણે દિંદે તથા બલદેશમાં ફરી બીજી
તીર્થોની યાત્રા કરી અને બીજી કિલ્લો પાસેની બીજી ધર્મ તથા ગ્રંથો વિશે હાંફું જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કર્યું. પાલી ભાષામાં તેમણે મેળવેલી અગ્રાધ વિદ્વાતાને લીધે તેમને કલકત્તા યુનિ-
વર્સિટીમાં તે ભાષાના અધ્યાપક નીમવામાં આવ્યા. એવામાં ૧૯૧૪માં પાલી ભાષાના
સંશોધન તથા અધ્યાપન માટે તેમને અમેરિકાની હાવર્ડ યુનિવર્સિટી તરફથી નિમંત્રણ
આવવાથી તે અમેરિકા ગયા. ત્યાંથી પાછા આવ્યા બાદ પૂતાની ફર્ગરસન કૉલેજમાં
અધ્યાપક તરીકે તેમની નિમણૂક થઈ, પણ ત્યાં તેો અસહકારને સમ્મુખી થઈ જતા
ચડ્યો અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના તે કાળમાં જુલુસાત વિદ્યાર્થીકની સ્થાપના થતાં તેમાં તે
પુરાતત્ત્વ સંશોધન મંદિરમાં જોડાયા. ઈ. ૧૯૨૬ માં લેનિનગ્રાડમાં બીજી સંસ્કૃતિના
અધ્યયનમાં રૂપાંતરિત સંસ્થામાં કાર્ય કરવા સંચિતન સરકારે તેમને બોલાવવાથી તે ત્યાં
ગયા, પણ ત્યાંના હવાપાણી ગાઠક ન આવવાથી તે પાછા આવ્યા એવામાં મીકાનો
સત્યાગ્રહ શરૂ થતાં તેમાં હિસાબથી ભાગ લઈ તેમણે ગોતાની નવચત દેશમંત્રણા પરચો
આપ્યો અને તેને કારણે તેમને જલવાસની પ્રસાદી મળી. ઈ. ૧૯૩૧ માં ફરીવાર તેમને
અમેરિકા બોલાવવામાં આવેલા, ત્યારબાદ આગળ જ્ઞાનભર્યાં બીજી ધર્મને પ્રચાર કરવાના
ઉદ્દેશથી શ્રીમંત સહાયકોના સહકારથી મુંબાઈમાં 'પરેલ બાલુએ' 'બુદ્ધજનવિદ્યાર'
નામના એક બીજી વિદ્યાર ભવો કરીને તેમણે મહારાષ્ટ્રમાં લોકકલ્યાણ અને લોકસંસદનું
પ્રસંસાપાન કાર્ય કર્યું. દિવસોદિવસે જુદાવરના અવની બતાં ૧૯૪૦, પછી તેમણે
સારનાથમાં જઈ વાસ કર્યું, અને જીવનના છેલ્લા ૬-૮ મહિનાથી જુદાવરના અંગે
તદન જર્મનિ જનની બતી ગોતાની કાયા વિશે તેમને એવા વિચાર આવ્યા કે આ
બાંજેલા દેહ ઠીસ હવે ધર્મ કે દેશની સેવા સમ્મત નથી તેા પછી તેને ટકાવી રાખવાનો
શો અર્થ? અને એ વિચારથી તેમણે અનરત કરીને ગોતાના દેહને ત્યાગ કરી દેવાનો
નિશ્ચય કર્યો; પણ મહાત્માજીના આશ્રમથી તે વિચાર મુલતવી રાખી વર્ષો અગ્રગમાં

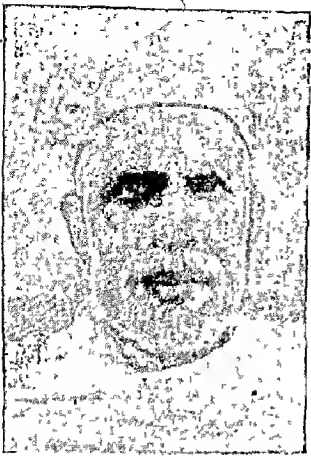
માસમાસનાં
પંખી
હુડહુડ (હુપે)
૧૬

આપણે ત્યાંનું બહુ
સામાન્ય વનવાસી આ
પંખી; છતાં નવાઇની
વાત એ છે કે તે આપણી
નજરે બહુ જોણું થઈ છે; અને (કદાચ તેથી જ)
બીજી નવાઇની વાત એ કે આપણી ભાષામાં
તેને માટે કોઈ શબ્દ જ નથી; હિતાર દિંદેમાં
એ 'હુડહુડ' નામથી અને અંગ્રેજીમાં 'હુપે'
નામે જોળાયા છે તે તેની 'હુડહુડ' કે
'હુ...પે' એવા અવાજવાળી યાત્રી પરથી.
ત્રીજી આશ્ચર્યની વાત એ કે સમસ્ત પંખી-
જગતમાં એક આ જ પંખી એવી અદ્ભુત
વિશેષતાવાળી છે, કે જે જ મનુષ્યમાં કોઈએ
ચહેરા મળતા નથી આવતા, તેમ આ ભત્તમાં
પણ કોઈએ પંખી મળતાં નથી આવતાં. ફરિ-
ની પીડાપરના ચણપટાની ભાત જુદીજુદી!

કાળિયાના ચણપટાવાળી રતુમી કાયા,
લાંબી, પાતળી, જરા વાંકી કાળાપડતી ચાંચ,
માથે જ્ઞાની પંખા જેવી કલગી તથા બહારની
રમતી આંખોવાળા કાળાં નેપથ્યાં આ પંખીને
જોળાથી કાઢવું સહેલું છે. વગરડામાં મૂળમાં
ફરવું તે ધળીવાર નજરે પડે છે. ઝીણીયોરી
જીવાત ને તીડગોલનાં વગેરે જંગલો તેનો
ગોરાકહોવાથી તે એનીને બહુ રૂપવાસી છે.

એની ચાલ મનોહર હોય છે. બીન પંખી
માફક કુદકાં મારવું નહિ પણ મનુષ્ય પેઠે
ગંબીરીતે ડગલાં ભરવું તે ચાલે છે. પછી તેની
બરી શોભા તેા તેના માથા પરની કલગી છે.
તે મહારાષ્ટ્ર કે કર્ણાટક નજરે પડે હોય
છે ત્યારે એ પંખાની માફક હવાઈ હોય છે.
જ્યારે એ બંધ હોય છે ત્યારે મોઝાયા પર ભરે
બીજી માંચ કોમી હોય તેવી લાગે છે.

સ્વભાવે એ શાંત નિરુપદ્રવી ને આનંદી
છે, અને તેનો સ્વર કંઈસ હોવા છતાં માણે પ-
કવાની નથી. (શ્રી 'વનચર'ના લેખ પરથી)

મળે રહ્યા. પરંતુ તેમના હૃદય નિર્ધારને લીધે આખરે મહાત્માજીએ પણ સમર્થિતિ આપતાં ધીમે ધીમે સર્વ ખર્ચાક, પછી કુળનો રસ અને ઉવેટ પાણી સુધા છોડી દઈ એક યોગીને ધાતે તે રીતે, પરમ સાતિથી, છેલ્લી થકી સુધી સાનના રહીને રવેચ્છાએ વધાર્યાં મૃત્યુ પામ્યા. સંસારના સર્વ સંબંધોથી મુક્ત રહી શાન્તિથી નિવૃત્તિ પામી સકાય એ હેતુથી તેમણે ચોતાના પુત્ર-પુત્રીઓ સુધાને વર્ષા આવવાની વેલાં ન હતી. અને નહીં કરેલા દિવસે તથા સમયે દેહ છોડી દેવાનો તેમને નિર્ધાર હતો. પણ ચોતાના આત્મ સમયે માત્ર કાકા સાહેબ કાલેલકર ઢાંગર રહે એવી તેમની ઇચ્છાનુસાર કાકાસાહેબ સમયસર આવી ન પહોંચવાને લીધે તેમના આત્મતાં સુધી ન જીવી દિવસ સુધી એમને દેહ છોડી રહેલા.

ધર્મનીદંદજીએ બીજા ધર્મ ઉપર ધણું વિદ્વત્તામયી પુરતકો લખ્યાં છે. બીજા ધર્મના અભ્યાસ અંગે એમણે કરેલા જાહેરવત્તર્ક પ્રવાસો અને દુધરી અધ્યાગમણી આલેખન ચોતાનાં જીવનસરેખરણેનું તેમણે લખેલું 'આપવીતી' પુસ્તક તેમના પુરુષાર્થ, ખડતલપણ, નિશ્ચયશળ તથા તેજસ્વી છાદિ અને આસ્થિકતા બીજી છાપ વાયક ઉપર પાડે છે. એમણી તદ્દન અનનિહા હોવા છતાં અત્યંત પરિચય કરીને તેમણે પાલી બાપાનું સંરોધન કર્યું એટલું નહિ, પણ તેને તથા બીજા શાસ્ત્રને યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં અગ્રત્વનું સ્થાન આપાનું. સાધનો તથા સંયોગો અનુકૂળ ન હોવા છતાં માત્ર તીવ્ર લગની તથા અખંડ તપશ્ચર્યા વડે કેવળ હિંદના ન નહિ પણ જગતભરના વિદ્વાનોમાં એમણે એ માનસરૂપે રચાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે માટે હિંદ સદા મુગ્ધ રહેશે.

‘ફોલિક એસિડ’

હાલમાં ‘ફોલિક એસિડ’ નામના એક નવા વિદ્યાગિનની રોધ થઈ છે. તે ‘બી’ વિદ્યાગિનની ભવતું છે, અને એકે ધણાજા આદ્ય

મદ્યાર્થોમાં તે હોય છે. પણ રાંધવાની ક્રિયામાં તે તરતનાસ પામતું હોવાથી લોકોને તે પૂરતા પ્રમાણમાં મળતું નથી.

આ વિદ્યાગિન એક દિવ્ય ઔષધિ છે. દરેક ભવતા પ્રાણધાતક ઔનિગિયાના રોગ ઉપર તથા ઉપજુ કટિબંધના ભવિષ્ણતા રોગ ‘રૂમ્’ (સંઘર્ષણ) ઉપર તે ખૂબ અસરકારક સાબિત થયું છે. અર્ચાર્ચાવાળા ઔષ્ણના પાતળા પડી ગયેલા લોહીને તે ઘટ બનાવી દે છે. ઘટપણમાં ઔનિગિયાનો લોહ યદ્ય પડનાર લોકો પછુ આને લીધે બની નથી. અર્થે ચોપણ પાગતા માંદલા લોકોમાં પછુ લેથી નહીં ચેતન આવશે. ‘ફોલિક એસિડ’ શરીરમાં નહીં લોહી અંડપથી નિર્માણ કરતું હોવાથી શક્તિવર્ધક હવા તરીકે પણ તેને ઉપયોગ થઈ શકે છે.

આ દવાની રોધ બહુ વિચિત્ર રીતે થઈ. ડૉ. બ્યેન્ને ઝિનેટે તદ્દન દુળણ પડી ગયેલા ઔનિગિયાના દર્દીઓને વિવર એક્ટ્રેટ (કેલેબના સર્વ)ને બદલે કાનું કોલેનું ખાવા આપવાનો પ્રયોગ કર્યો. તેનાથી, લોકોને એસવાની એમનામાં શક્તિ ન હતી તેવા દર્દીઓ કદા એ ન અઠવાડિયામાં ચાલતા થઈ ગયા. આ ઉપરથી વૈજ્ઞાનિકોને લાગ્યું કે કાલા કોલેનમાં એક એવો પદાર્થ રહેલો છે કે જે શરીરને જીવન આપે છે. ડૉ. ઝિનેટે આ પ્રયોગની શરૂઆત કરતાં પહેલાં દર્દીના હાડકાના પેલાણમાં રહેલો ‘મેરો’ (marrow) નામનો પદાર્થ કાઢીને તપાસી જોયા તે તેને જીણાંજીલું કે તે પદાર્થ લોહીનાં જાલ કણો બનાવવાનું તેનું કામ ન કરતો ન હતો. આથી તેમનાં લોહી આ જાલ કણોની સંખ્યા બહુ ઓછી હતી. પછુ કોલેનું અવડાનશ પછી ‘મેરો’માં જાલ કણો બનવાની ક્રિયા ખૂબ ઝડપથી બનવા લાગી.

કોલેનમાં એવો કયો પદાર્થ છે કે જે આ અદ્ભુત કામ કરે છે તે શોધવા વૈજ્ઞાનિકો વીસ વર્ષ સુધી પ્રયત્નો કર્યા. આખરે ડૉ. રોન્ડ વિલિયમ તે પદાર્થ શોધી કાઢ્યો. તે પદાર્થ સાકાભાજીનાં લીલા પાંદડાં (foliage) માંથી મળી આવવાથી તેનું નામ ‘ફોલિક એસિડ’ (Folic Acid) રાખ્યું, વળી એ પદાર્થ બાજ, રોધાબીન, આખરજી અને શેડાં પ્રમાણમાં કોલેનમાં પણ હોતો.

પણ એ પદાર્થનું રાસાયણિક અંદારણું શું છે તથા પ્રયોગશાળામાં તે કેમ તૈયાર કરી શકાય એ હલ્લ વૈજ્ઞાનિકો નાખતા નહતા. ડૉ. વિલિયમ એલની આગેવાની નીચે ૧૫ વૈજ્ઞાનિકોની હુકમીએ હલ્લો ઉઠાવના અર્થે તેનું સંરોધન શરૂ કર્યું અને ૧૯૪૫ના ઓગસ્ટ માસમાં તેમણે ‘ફોલિક એસિડ’ના ઘટકાવચનો શોધી કાઢ્યા.

આ ઔષધિ પ્રયોગશાળામાં તૈયાર કર્યા પછી જુદાજુદા રોગોના દર્દીઓ ઉપર તેના પ્રયોગો શરૂ કર્યા. ઔનિગિયાના રોગમાં સપડાંએલા રુદર્દીઓ ઉપર તેનો પ્રયોગ કરતાં તેમાંના ૨૬ જણામાં એક ન વર્ષમાં નહીં લોહી ઉત્પત્તિ થવાની ક્રિયા પૂરેજોસમાં શરૂ થઈ ગઈ હતી. ૧૫૪ જાદ ‘રૂમ્’ના ૬ રોગીઓ ઉપર પ્રયોગ શરૂ કર્યો. આ દર્દીઓ ગિલકુલ હાડકાનું મળખું બની ગયા હતા, અને મોરવાને વાંકે જીવતા હતા. તેમને ‘ફોલિક એસિડ’ મુખ વાટે મોટા પ્રમાણમાં આપવાનું શરૂ કર્યું પછી તોજે ન દિવસે તેમનામાં ચેતન દેખાવા માંડ્યું અને અઠવાડિયામાં તે તેમણે ચાલવાની પણ શરૂઆત કરી દીધી. તેમની બૂજ તથા વચન બંને વર્ષાને આખરે મૃત્યુના મુખમાંથી છૂટીને ઘેર ગયા. આ પ્રમાણે-વધુ દોઝોમાં ધણું દર્દીઓ ઉપર પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા અને બધા ન સફળ થયા. આમ, આ દવા ઔનિગિયા અને ‘રૂમ્’ના દર્દીઓ ઉપર શમણાણુ સાબિત થઈ છે. પણ આ દવાની બાળતામાં એક લાભ આસ શાખની એમજીએ અને તે એ કે કયા દર્દીને કેટલા પ્રમાણમાં આ દવા આપવી એ હાકલેટોની સલાહ પ્રમાણે ન નથી કરતું એટલે.

હુનિયાના ઘણા દેશોમાં વરસાદ ન વરસવાને લીધે અથવા અનિર્વાહ થવાને લીધે દુકાળ પડે છે અને હલ્લેટા લોકો ખરણ પામે છે. આનો હંફક ઉપાય કરવા માટે રસિયામાં પ્રો. નિકોલાય રિસિસિન નામના વૈજ્ઞાનિકે પ્રયોગો શરૂ કર્યા. વરસાદ પડે કે ન પડે, છતાં ધાર્યા પ્રમાણે પાક લઈ સકાય એવી નતના ઘઉં શોધવાનું તેનું લક્ષ્ય હતું. સતત ૧૭ વર્ષ સુધી આની પાછળ તેણે ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યા. ફરિશ્તેશમાંથી ઘઉંના જીંદાઓના નમૂનાઓ લાવી તેણે કુલ ૩૪,૦૮૪ પ્રયોગો કર્યા! છદ હેતુ સાચા કરવા માટે કેવા ભગીરથ પ્રયત્નો!! આખરે તેમનો ૩૪,૦૮૫મો પ્રયોગ સફળ થયો. તેગણે એવા ઘઉં શોધી કાઢ્યા છે, કે તે જગતનું રસમું આયર્થ ગણાય તો નવાબ નહિ.

આ ઘઉંનો પાક રિયાળા અને કનાવામાં એમ બે વખત લીવરે છે અને દર એકે ૬૫ બુરાલ નેટલા પાકે છે. (એક બુરાલ=૮૦૦૦) અથવા ૨૨૨૦ થન ટન જગ્યામાં સમાય તેટલું) પણ આ ઘઉંની ચોથી આશરેકારક બીના એ છે, કે તે ગમે તેવા હવામાનમાં બીગી શકે છે. વરસાદ, બિલકુલ ન પડે તોપણ તે સુકાઈ જતા નથી અને મુશળ-ધાર વરસાદ પડે તો ચે સડી જતા નથી. હિંગ પડે તોપણ તેને તે મચકે આપતા નથી. વળી તે ગમે તેવી જમીનમાં પાકી શકે છે. જમીનમાં ધાસ બીજે તેમ તે બીજે છે અને એક વખત વાળ્યા પછી દર વર્ષે વાવવાની જરૂર પડતી નથી; એની યેણે જ તે વર્ષોવર્ષે ઘઉં પાકે છે તે હરી નાસ પામતા જ નથી. આમ હોવા છતાં નતમાં આ ઘઉં કોઈ રીતે લીવરતા નથી. દેનેડામાં પાકતા સારામાં સારા ઘઉંના જેવા જ ઉત્તમ શુણે તે ધરાવે છે. ૧૯૪૩માં જર્મનીએ રસિયાના ધાનના બેંકાર સમું કુદેન છતી લીધું ત્યારે રસિયાને દુકાળની આપત્તિમાંથી બે કોઈએ બચાવ્યું હોય તો તે આ ઘઉંએ જ. આને રસિયામાં લાખો એકર જમીનમાં આ ઘઉં વાવવામાં આવેલા હોવાથી રસિયાની ૧૬ કરોડ જનતાને દુકાળની બિલકુલ બીક રહી નથી. આ ઘઉંનાં શોષક પ્રો. રિસિસિનને રસિયન સરકારે 'હીરો ઓફ સોલિયેટ લેવર'નું બિરુદ આપીને તેનું બહુમાન કર્યું છે. દુકાળનું વારંવારે ભાગ બનતું દિલ્હિ પણ આ ઘઉંની વાવણીથી બચમુકા થઈ શકે. દિલ્હિ સરકાર આ અહુલુત ઘઉંની વાવણીને પ્રયોગ દિલ્હીમાં કરી રહ્યું છે એમ જણાય છે.

ખરતા તારા

શતના આપણે ઘણી વખત આકાશમાં તેજસ્વી લીસોટા પાડીને વિલીન થતા 'ખરતા તારા' જોઈએ છીએ. પણ ખતે જોતાં તે 'તારાઓ' નથી. એ તો અવકાશમાં ભરી રહેલા પત્થર કે ધાતુના નાના ટુકડાઓ છે. તેને કલ્કા (Meteorite) કહેવામાં આવે છે. પૃથ્વીની ઓધેરના વાતાવરણમાં ૫૦-૬૦ ગાંઠલ ઊંચે એ દેખાય છે અને તે પણ ક્ષણે જ ક્ષણ પૂરતા જ. સાચા તારા તો કરોડો ગાંઠલ દૂર હોય છે અને ક્ષણે ક્ષણે દેખાય છે.

આ કલ્કાઓ ધણુખતે રાહના કણ જેવી હોય છે. એ કેટલીક વડાણના કણથી માંડી રમવાના કડા જેવી હોય છે અને કેટલીક તો ૪૦ થી ૫૦ ટન વજનવાળી પણ મળી આવી છે! જેમ પૃથ્વી સુર્યની આજુબાજુ ફરે છે તેમ આવી અસંખ્ય નાનીચોટી કલ્કાઓ પણ સુર્યની ઓધેર ફરતી હોય છે. તેમને સામાન્ય નેચ કલાકના ૧,૪૪,૦૦૦ ગાંઠલ હોય છે. ખૂબે તો એ અડધ જેવી ટૂંકી હોય છે, પણ જ્યારે તે પૃથ્વીના વાતાવરણમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે વાતાવરણ સાથેના તેના ધર્મજુથી તેમાં એટલી તો ગરમી વેરા થાય છે, કે પૃથ્વીથી ૫૦-૬૦ ગાંઠલ નેટલે આવતાંમાં તો તે લાલશીળ થઈને ૨૨૪ (જુલાઈ ૧૯૪૫)

સુગમી બેઠે છે, અને ત્યારે આપણને તેના તેજસ્વી લીસોટા આકાશમાં દેખાય છે. સામાન્ય કલ્કા એકાદ ક્ષણ નેટલી દેખાઈ બગીને સાંધ થઈ જાય છે. આમ, ઘણીખરી કલ્કા તો હપરની હપર જ બળી જઈ માત્ર તેની સાંધ જ પૃથ્વી પર પડે છે; પણ કેટલીક ઘણી મોટી કલ્કાઓ પૂરેપૂરી બગી ન જતાં પૃથ્વી પર આવી પહોંચાય છે ત્યારે ઘણું હુકસાન થાય છે.

વૈજ્ઞાનિકોએ એવા જમીન હપર મળી આવતા કલ્કા પત્થરના ટુકડાઓના ફેરલા અભ્યાસ પરથી જણાવ્યું છે, કે ખરતા તારાઓ ધણુખતે લોખંડ, નિશ્વ છત્તાદિ ધાતુના બનેલા હોય છે. કેટલાકમાં તો ૯૦ ટકા લોખંડ હોય છે. પૃથ્વી પરના અગ્ની આવતો હોય એવા એકે પદાર્થ તેમાં મળી આવ્યો નથી.

માનવામાં નહિ આવે, પણ ફરદોજ ૨૦૦૦૦૦૦૦ (બે કરોડ) નેટલી કલ્કા પૃથ્વી પર ખરી પડતી હોય છે! એવી ગણતરી નીકળી છે, કે કેલ્કા ૧ કરોડ વર્ષમાં પૃથ્વી પર ૬,૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ટન ખરતા તારાઓની સાંધ છત્તાદિ પડી છે અને ખરતા તારાઓની આ સાંધ પડવાથી દર વર્ષે પૃથ્વીનું વજન ૧૦૦૦ ટન વધી રહ્યું છે!

શોણ

ઘણા નહિ બહુતા હોય, કે આખી દુનિયાની શાહુની કુલ ઉપજનો લગભગ બીધો જ ભાગ આપણું દિલ્લે પેદા કરે છે. દિલ્લે દર વર્ષે કુલ ૯૦ લાખ માંસડીઓ ઉત્પન્ન કરે છે, જ્યારે બાકીનું આખું જગત (પ્રખપત્તે નેપાળ, ચીન, નંપાળ, હોંગકો) માત્ર સવા લાખ જ માંસડી અમેરિકા, ઇન્ડિયા, આફ્રિકા, પેરુ, ઇટાલીન વગેરેમાં શણ કમાડવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો, પણ તે નિર્મળ નીવડ્યો હતો.

શણ કોકોરસ (cochurus) નામના ઊંડાંમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઊંડાં પૃથ્વી ૧૦ ફૂટ નેટલાં ઊંચાં હોય છે અને તેનું યડ આપણી આંખની નેટલું પાતળું હોય છે. ફાટાં હોય સિવાય તેને ક્યાં ચે ડાળીઓ નથી દોતી. તેનાં પાંદડાં પોપટી રંગનાં જ થી પડય લાંબાં હોય છે અને તેને આજા પીળા રંગનાં ફૂલ બેસે છે. આ ઊંડાંને વરમ બેન-વાળી આબોહવાની જરૂર હોય છે તથા તેને વરસાદ પણ સારા પ્રમાણમાં જોઈએ છે. રાત્રી અત-માં જ ને ખૂબ વરસાદ પડે, અથવા બિલકુલ ન પડે તો આ ઊંડાં નાસ પામે છે. એને અ-કુદળ આવી આબોહવાં દિલ્લેતામાં માત્ર પૂરત તથા ઉત્તર બંગાળમાં દોહાથી ત્યાં જ આ ઊંડા ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં બેસે છે.

ઘઉં એવા છત્તાદિની માફક જ આ ઊંડાની પણ ખેતી કરવામાં આવે છે. જમીનને વજ્ર વખત ખેતીને તેનાં જી વાવવામાં આવે છે. ઊંડા પૂરેપૂરો બીગી રહે ત્યારે તેના પર ફૂલ બેસે છે અને આ ફૂલ કરમાવા માટે કે તરત ઊંડાની કાપણી કરવામાં આવે છે. પછી તેને પાતળીમાં નાખીને સડવા દેવામાં આવે છે. એ પરા સડી રહે એટલે તેને ઝીંકાથી શાહુના રેશા નીકળી આવે છે. અને સુકવવામાં આવ્યા બાદ તેના ૮૦-૯૦ રતલના નાના ગાંધામાં બાંધવામાં આવે છે.

ખેડૂતો પાસેથી આ ગઢાઓ ઉધારવાને વેપારીઓ તેને છનગ્યાં (હા-
ઇડાલિક પ્રેસમાં) દબાવીને તેની ૪૦૦-૪૦૦ રતલની ચાંસડીઓ
બાધી રાજુની મિલોમાં અથવા પરદેશ મોકલે છે. હિંદના આવા
કાબા બાદશાહી કાપડ કરવાનું કામ ઘણું વર્ષો સુધી તે બેઠકમાં
જ (રૂડી બંદરમાં) થતું અને તેનું કાપડ દુનિયાના સર્વે દેશોમાં
મોકલતું; પણ ૧૮૫૪માં સોયી પહેલી મિલ હિંદમાં કલકત્તામાં
ઊભી કરવામાં આવી અને પછી તે તે ઉદ્યોગ ત્યાં એવા ખીલ્યો કે
૧૮૨૮ સુધીમાં તે ત્યાં પદ મિલો ઘણી મળી.

રાજુને મુખ્ય ઉપયોગ કાબા માલની હેરફેર કરવી વખતે તેને
બાંધવામાં સાધનો, ચેલાઓ તથા ગુણપાટ બનાવવામાં થાય છે
અને રાજુના કુલ ઉત્પાદનોનું ઉગ્ર હાથ આજ કાળમાં વપરાય છે.
એ ઉપરાંત કુલ મરીનના ટેલીગ્રાફ તથા ટેલીફોનનાં હોરડાં બના-
વવામાં, સિનેલિથમના ઉદ્યોગમાં, તથા તેને રંગી નાખીને કપડાને
ફિનાર મૂકવામાં, તેમજ ખૂટ-જોડા વગેરેની બનાવટમાં તે વપરાય છે.
હિંદની આખા વર્ષની કુલ પરદેશી નિકાસને ધીમે ધીમ આજે
રાજુ જ રોકે છે એટલે તેને આપણા નિકાસ-વેપારમાં મહિમા છે;
અને આખા જગતમાં એકલું હિંદ જ મોઠા કાગળનું રાજુનું ઉત્પાદન
કરતું હોવાથી પરદેશોને આ બાબતના તેની બહુ ગરજ રહે છે અને
હાલમાં સરકાર ક્ષેત્ર પ્રમાણે જ દરેક દેશને માલ આપે છે.

કાગિર પ્રકાશ

‘અલ્કાલાયસાઈટ’ કિરણોને નિર્જાતીઓ ધણી વખત કાબજપરીતે
‘કાગિર પ્રકાશ’ કહે છે, કેમકે આપણી સારી આંખોને તે દેખ નથી.
તેની આપણને બળર પડે છે તે તેને લીધે થતા અનેક ભ્રંતના ફેર-
ફોરોને લીધે જ, આ કિરણોની શોધ ઘણા વર્ષો પહેલાં થઈ હોવા છતાં
તેના નવાનવા ઉપયોગો તે હાલમાં જ શોધાયા છે. અનેક રોગો
ઉપરાંત બીજી પણ ઘણી બાબતોમાં તેને ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે.
એ કિરણોને કોઈ ખનિજ પદાર્થ પર પડે તે તે પદાર્થમાંના
ધાતુના કણો તરત ચમકવા માટે છે. ધણીવાર આ અમકના રંગ
ઉપરથી જ તે કઈ ધાતુ છે તે જાણવી શકાય છે. આથી હાલમાં
ખનિજની શોધ કરનારા વૈજ્ઞાનિકો ક્ષિપ્રે તે કામ માટે ન જતાં
રાતે નીકળે છે અને તેમની પાસેના અલ્કાલા વાયોલેટ કિરણ ઉત્પન્ન
કરવાનાં સાધન વડે એ ધાતુની રજાણું ઉપર ઘોડેક પલ્લ પ્રકાશ
પડતાં જ તે ચમકી લાંબે છે.

જરા ગાઢાકાળમાં જમીનીએ આ કાળા પ્રકાશને ઉપયોગ ધણી
જગ્યાએ કરેલો. હવે અમેરિકા અને બીજા દેશો પણ તેના ઉપયોગ
શોધવામાં પડયા છે. ડીસેટ નામના અમેરિકન શાસ્ત્રજ્ઞે આ સાખામાં
ખૂબ સંશોધન કર્યું છે. તેમણે એક એવા વિરિલ નતને પદાર્થ
શોધી કાઢ્યો છે કે જેનું પાણી પડ નકસા પર ચડાવવામાં આવે
તો પછી ધનદાયક રાત્રે પણ કાળા પ્રકાશની સંલ્હાઈમાં એ નકસી
રખાઈ શકાય. ગયા-અલ્કાલાઈડમાં એ શોધને ખૂબ મોટા પ્રમા-
ણમાં ઉપયોગ થયો હતો. બીજા એક રોમયો, અકરમાત પાનેલી
કોથ બ્લિન્ક જીવે છે કે મરી ગઈ છે તે નક્કી શકાય છે. તે બ્લિન્કના
કાન પાછળ ફૂલોરેસેન્ટ પદાર્થનું એકેટીયું સોંવ ફોરના દાખલ કરવા-
માં આવે છે અને થોડી સેકંડ પછી અલ્કાલાયોલેટ કિરણો તે બ્લિન્કના
મોઠા પર નાખવામાં આવે છે. જો તે બ્લિન્ક જીવતો હોય તો તેની
આંખો અને હોઠ તે કિરણોમાં ચમકવા માટે છે.

અતર જે નાનું ટેપેટ: આ કાળા પ્રકાશથી ઘણા સંદેશવાહનનું
કામ પશુ લેવાય છે અને તારની સંલ્હાઈના રૂપમાં એ પ્રકાશના
લાંબાદૂંધ બેગના દ્વારા સંદેશ મોકલાય છે. એ કહેવા માટે ફૂ-

રબીનના કાણાને ફૂલોરેસેન્ટ અને પારદેશક પદાર્થ લગાડીને જેતાં
જેતાં આંખોને ન દેખાતો કાગિર પ્રકાશ તેમાંથી દેખાય છે. દુશ્મનના
પ્રદેશમાં પેરિસ્કોપથી જોતરનારા જીનીઅરો તથા મોરચા પરના
સેનિટો, પોતાની પાછળ આવનારા સેનિટોને માર્ગદર્શન કરવા માટે
ફેલોક સૂચનાઓ સાદા પ્રકાશમાં ન દેખી શકાય એવા પારદેશક
રંગથી રંગતા પર અથવા ખડક ઉપર લખી રાખે છે; અને પાછળથી
આવનાર સેનિટો કાળા પ્રકાશમાં કિરણો ફેલાતાં જ તે ઉઠેલો લે છે.

વળી આ કાળા પ્રકાશનું અને કીટાણુઓને નાશ કરતો હોવાથી
સિપાહીઓના સરીર ઉપરની બુલ્લો આ પ્રકાશથી તરત મારી શકાય
છે. આરિષ્ટદેશમાં પુલકા જગમો મારી હવા અંતરહિત કરવા
માટે પણ કાળા પ્રકાશ વાપરવાની રાજાંત થઈ છે. આનાથી જ-
ખમ વધરી ન જતાં જલ્દી સારા થાય છે. એ જ પ્રમાણે જોરાકને
કીટાણુઓથી શુદ્ધ રાખવા માટે પણ આ કિરણોનો ઉપયોગ થાય છે.

સુનેયારોને પક્કડવામાં તે આ કિરણોના ધણી ઉપયોગ થાય
છે. તેનાં બે ઉદાહરણો: અપહરણ કરાએલા એક માણસને છોડાવવા
જોરાની એક ટાળીને જે નોટો મોકલવામાં આવી તે દરેક પર છુપી-
રીતે એક અદૃશ્ય પદાર્થ લગાડવામાં આવેલો હોય. પછી અલ્કા-
લાયોલેટ કિરણોના પ્રકાશમાં નોટો તપાસતાં એક બેકના કાગળને
વચમાં જ એક નોટ ચમકી દેખાઈ, તરત તે નોટ જે માણસના
ખાતામાં બરાઈ હતી તે માણસને પક્કડવામાં આવતાં તેની પાસેથી
બીજી વધારે તેની નોટો મળી આવી અને તેના પર તુરે સમિત
થયો. અમેરિકામાં ફેલોક બેકે મોટી રકમના ચેક તપાસવા માટે
પણ કાળા પ્રકાશ વાપરે છે. દરેક ખાતેદારે પોતે આપેલા ચેક ઉપર
અદૃશ્ય શાલી વડે એક ગ્રુપ નિશાની કરવાની હોય છે, જેનો સંલેપ
એક બહુતી હોય છે. કાળા પ્રકાશમાં તપાસતાં જો તે નિશાની કે-
આય નહિ તો તે ચેકના પેસા આપવામાં આવતા નથી. આમ
બનાવરી સહી કરવા છતાં સુનેયાર કોઈ સંકેતો નથી.

જમીનમાં પેટ્રોલ શોધવા માટે પણ આને ઉપયોગ થાય છે.
જમીનમાંથી અસ્તા પાણીમાં જો લાખમા ભાગનું પણ પેટ્રોલ હોય
તો પણ તે તેનાથી શોધી શકાય છે. આ સિવાય આઈ. ઇ. ડા.
માંસ, તથા માખણ કોટરી કેમગ્રી અમાં હોય તે તે તપાસવા માટે
આ કિરણો ઉપયોગી હોવાથી જોરાથી સાધનોનાં કારખાનાંમાં
તેનો ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે.

કારેલાં

કારેલાંને આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ તો ઘણાં જ વખાણ્યાં
છે. બીજા વેદશાસ્ત્રીઓ કારેલાંના શાક અને તેની કાંછની અનેક રસો
પર બલામણ કરે છે. હવે આને પણ વર્ષોના આખરા માઈ વન-
રપરિશાસ્ત્રીઓને શોધકો એવા મત પર આવ્યો છે કે કંઈકી વસ્તુઓ
વેટના દગામ પાચક રસો વધારનારી છે; તે જ રીતે કારેલાં પણ
પાચક રસોને વધારનારાં છે. ‘કેડવાડીના ફાલ્ક’નું જો જ્ઞાન આપણા
પ્રત્યેક ધરેની હજી માતાઓને હવે તે શોધકોને છેક આજે આવ્યું
વર્ષની માવરી પછી પ્રાપ્ત થયું છે.

કારેલાંથી વેટના ફૂમિઓનારા પામે છે, અને તેથી જ વરસાદની
રાજાંત થતાં જ આપણે ત્યાં કારેલાં ખાવાની રીત છે. તે વખતે
ખાત અને પિત બંનેને બિંદુ ઉત્પન્ન હોય છે, જેને કેવળ કારેલાં
જ સમાવે છે. તે કષ્ટના દગામ હોયોને વગર ઔષધિઓ સાન્ન કરી
આપનાર ઔષધિઓને તે શબ્દ ગણાય છે. વળી જે કષ્ટમાં જીવ
પણ જોઈ લાગે છે, અને કારેલાં પીતામાં રહેલી પાચક રસો તેમાં
કરવાની સક્રિય દ્વારા જીવ લગાડે છે.

આંતરરાંની અવ્યવસ્થાને માટે કારણોગો તાલે રસ એક રૂપિયા-
બાર (એટલે મધ્યમ કદનો ચમચો) પીવાથી ગુણગત્તાની વડે છે.
પારા જેવા ભયંકર દવાઓનાં હેરા, વધનામ જેવાં શુદ્ધ હેરા અને
હકર આદિ પ્રાણીનાં હેરા કારણનાં રસનું સવાર સાંજ અટ્ટી તેલ
સેવન દવાથી નાજદ થયાં નહીં. રતાંધણાપણું અને બરાબ
આંતરડાને કારણે ગંજામાં પડતા આંદા, કારણનાં રસ પર રહેવાથી
નાજદ થાય છે, એમ આશુરેદના ગ્રંથોમાં આધાર છે. કારણનાં તદ્દન
બારીક લૂચી બનાવી, આંખ પર પાંખી રાખવાથી અને સાથે જ
કારણનાં રસ પીવાથી આંખનાં દરદે નાજદ થાય છે. મગજની
અવ્યવસ્થામાં ફાલ મગજ પર કારણનાં લૂચી અને કારણનાં
રસનું સેવન ફાયદારૂપી ની વડે છે. લાત અને આંતરડાઓમાં, તથા
હોનારીમાં પડતાં ચાંદાં ગણાડવામાં કારણનાં રસને પ્રયોગઅભેદ
કપાય ગણાય છે.

કારણના અટ્ટી રૂપિયાબાર (એટલે એ મોટા ચમચા એટલા)
રસમાં નીચે મુજબ તત્ત્વો સમાજોમાં છે, એમ વિદ્વાન કહે છે: વિદ્ય-
ગિન ૫-૫૮૮; જ-૯૭૩; દ-૨૨૬૪; લેટુ-૨૬૩; ચરબી-૦૦૫૬;
હોતેજ ૮૮૪-૦૪૨; કાંચાળા પદાર્થો ૧-૧૭૬ (વેદગાતરક)

બ્રોડકારિંગમને એક નવો પ્રયોગ

ઈન્ડરનેશન બિએસ ગ્રામી કોષ્ટેશન નામની એક કંપની-
એ લગભગ એક નવું યંત્ર રોપ્યું છે, જેની ગદદથી એક જ બાજમાં
અપાએલું બાજબી એકીસાથે જુદીજુદી સાત બાજાઓમાં સાબળ
સાકાય : આ બાજબી સાંભળવા માટે ઈમેરાની ગાફ નાનાકડા પદો
વડે ગળામાં લટકાવેને તે ગમે ત્યાં સાથે ફેરવી શકાય તેવા ફેરીઓ-
રીસીવર પૂરતા થઈ પડે છે.

વક્ત્રા બધારે આઈકોઈન પર એલેક્ટ્રીક તાર દ્વારા તેના અવાજ
તેની સાથે ધણે દૂર એકા જુદીજુદી સાધના દુભાષિયાઓના કાન
પર તેમજ કાન પર નેરેલા હોટેફોન નાગના યવ દ્વારા પહોચે છે.
દુભાષિયા એ સાંભળવાની સાથેસાથ તેના અનુવાદ પોતાની
બાજામાં કરતા જઈ પોતાની સામેના માઈક્રોફોનમાંથી એલે છે.
તે મૂળ વક્ત્રા બહુ ઝડપથી બોલતો હોય અને દુભાષિયા તેના
એટલી જ ઝડપથી અનુવાદ ન કરી શકે, તે વક્ત્રાને ધીમે બોલવાનું
સૂચન આપવા એક લાલ બત્તી પણ એકવચના આપેલી હોય છે.

પોતાને જો બાજામાં સાંભળવાની દૃષ્ટા થાય તે બાજામાં સાં-
ભળવા માટે ઓટા પાડેના રીસીવરમાં જુદીજુદી ચારો રાખેલી
હોય છે. એ રીસીવરનું નેટાણુ એકીસાથે બધી ભાષાનું વાક્ય કાન
જુદીજુદી ફેરિયા યંત્રો સાથે હોય છે. આને ફેરિયા એમેચ, સે-
નિશ, ફેન્ચ, ચીની, રશિયન, જર્મન અને ઈરાકિયન એમ સાત જુદી
જુદી ભાષામાં બ્રોડકાસ્ટ વહન કરી શકે છે.

આ આખી યોજનાને પહેલા ઉપયોગ ઇન્ડીયામાં કરાએલી
વર્લ્ડ કોન્ફરન્સ ઓફ ધ ઈસ્ટિંગ પ્રોફેશનમાં એમેચ. હાલિત મદ

એક નવી ફાઉન્ટેન પેન

શેડા વખતથી બલરમાં એક નવી બત્તી ફાઉન્ટેન પેન આવી
છે. આ પેન વડે ફરીથી શાલી લર્થાવર ધૂળાં વરસ સુધી (આછામાં
આંધાં એ વરસ સુધી) લખી શકાય છે એના તે પેના બનાવવાર
કંપનીઓને દાવો છે. આ પ્રકારની અણવ લેખની પેના થયે વર્ષ ૮૦
લાખ વેચાઈ ચૂકી છે અને ૧૯૪૭ માં આછામાં આછી તેનાથી બગળી
વેચાશે એવા અટકલો દાવવામાં આવ્યા છે.

બીજી પેનામાં ટાંક વડે લખાય છે, પણ આ પેનામાં તેને રક્ષાને
એક નાની હોય પેનાની ઓળી બેસાટી હોય છે. આ ઓળી

બ્યાસ એક ગિલિગિર (ફ્લેટ ટ્યુ) હોય છે અને તેને એક ગોળવા
જેની જગ્યામાં એવી રીતે બેસાટી હોય છે કે તે ટ્રાઈપ્લુ દિશામાં
સહેલાઈથી ફરી શકે છે. પેનની અદર કાવવાની શાલી જેવી થઈ
અથવાલી શાલી બેરેલી હોય છે. તે ગોળીને ચોંટીને બહાર આવે છે
અને તેને વડે લખાય છે. આથી તે 'બાલ પાઈન્ટ' કહેવાય છે.

આ પેનને મુખ્ય ફાયદો એ છે કે તેનાથી બધા લાંબા વખત
સુધી ફરીથી શાલી ભરવાની ગાથાફટ રહેતી નથી. વળી તેનાથી ગમે
એનું લખાણ તરત સુધાઈ જાય છે. શાલી કરી બહાર કરી નહિ
હોવાથી હાથ કે કપડાં બગડતાં નથી. વળી તેનાથી ગમે તેવી બર-
બચડી સપાટી (કાચળ કે કાપડ) ઉપર લખી શકાય છે તેમજ પા-
ણીમાં અથવા બીના કાચળ ઉપર પણ સરસરીતે લખી શકાય છે.
વળી આ પેન લખતી વખતે ધણે જ બાર બગડી હોવાથી તેનાથી
આરથી આઠ 'કાર્બન કોપી' કાઢી શકાય છે. એટાપ્રેનમાં ન્યાં
લગાવાનું કલાણુ આઈ હોવાથી સાધારણ પેનાની શાલી ગમી
જાય છે ત્યાં આ પેનથી ધણી જ આસાનીથી લખી શકાય છે.

આવી ચમત્કારિક પેનાને રોષાક છે એક હોંગરિયન. તેનું નામ
લારિટ્ટાએ બિરા. આ માણસની ધારમુશાસિ અર્થત આધાર્ય-
કાર છે. તેણે વેદાંતો અભ્યાસ કર્યાં હતાં અને ટિબેટિયનનું કેન્દ્ર
ચલાવ્યું હતું. શિષ્યકલા શીખીને તે ઉત્તમ ભૂતિધાર બન્યો હતો
અને ચિત્રકલામાં પણ એવી નિપુણતા મેળવી હતી કે તેનાં ચિત્રો
દેખેરીની નેરાનલ એલેસીયા મુકાવાં હતાં. રાજકારણને અભ્યાસ
કરી તેણે તેના ઉપર ધણી લેખો લખ્યા હતા. વળી એક માસિકની
ઓફિસમાં તે 'મુકેરીટિંગ'નું કામ કરવા રહ્યો હતો. અને આ જ
કામ કરતાંરતાં તેને આ નવી પેનની કલ્પના ધૂણી હતી; કેમકે મુકે
માટેના ન્યુટ્રિન્ટ કામગીરી ઉપર શાલી ફાઉન્ટેન પેન બરાબર યોગ
આપતી નથી તેણે એ પહેલી પેન બનાવી તે એ ફૂટ લાંબી અને
તદ્દન બેરોળ હતી : પણ એટલામાં ઓળી વિશ્વયુદ્ધ સળગ્યું, તેથી તેને
પારીસ બાજકું પડ્યું. ત્યાં છે થુક આભ્યું તેથી ૧૯૪૭ માં તે આર્મે-
નિના પડેલાં છે. તે આર્મેનિના લેખર્થી ત્યારે તેના બિરેસામાં કાન
જો રૂપિયા હતા; છતાં પુરુષ મુશ્કેલીઓ વેલીને પણ તેણે પોતાની
આરોગ્ય પૂરી કરી. તે પેનાને મને દક્ષો ખરીદી લેવા મદદ અર્થ-
રિકાની મોટીમોટી કંપનીઓ દેખર, અચરાર, શેફરે વગેરે પડા-
પડી કરવા લાગી. ઉપરે ૨૦ લાખ રૂપિયા દાદાને તે અમેરિકામાં દર
બંને એટલું વેચાણ થાય છે કે ઉપર સવા પાંચ લાખ રોષાકની આગ-
વાની સરતે એચરાર અને દેખર કંપનીઓ આ સોદા પાર પાડ્યો.
અઈકાદશે દેવાહાર લાડિસાઓ બીજે વિવેકે લખપતિ બની ગયા.

એચરાર અને આ પેના બનાવવા માંડવા પછી ફ્રેંડોટર નામનો
એક સાદસિક વેપારી આ ક્ષેત્રમાં લેખર્થી. તેણે એચરારની પેન
ઉપરથી, તે કંપનીના દક્ષોને વાંધે ન આવે એ રીતે, પેનનું એક
નવું જ 'ઓરિટ' (નમુનો) પોતાના વેનાનિકોની દેખરેખ નીચે બ-
નાવ્યું અને ફક્ત ૭૪૪ મહિનામાં તેણે પોતાની નવી પેન બલરમાં
મૂકી. તરત બંને કંપની વચ્ચે નીચે દરીઝાઈ માર થઈ. બંનેએ એક-
બીજા ઉપર પોતાના દક્ષોની બાજબીમાં અપેરિસન ન્યાયાલયમાં
હોટો રૂપિયાના કાલા નોંધાવ્યા, જે ૯૮૫૫ નજીક છે.

વેનોટરેક પોતાની પેના બનાવવા મોટરથી માંડીને પ્રજાના
દાર સુધી મોટાં મોટાં દનાઓ બદેર કર્યાં અને ફક્ત બેરેશન પા-
છળ જ ૩૪ લાખ રૂપિયા ખર્ચ કરીને એક જ વર્ષમાં એક ફ્રેંડોટર રૂપિયા
કમાવ્યા. એચરારને કંપનીએ તે વેચાણની નિકમ (reccor) કર્યો
છે. ફક્ત ૪ મહિનામાં તે કંપનીએ ફક્ત ૫૫ લાખનાં જ ૫૦ લાખ

રૂપિયાની પેનો વેચા છે અને ૧૯૪૬માં કુલ વેચાણ ૬ કરોડ રૂપિયાનું થયું છે. એવો અંદાજો કાઢવામાં આવે છે, જેમાંથી હારિદ્વારનો બિરોને ૪૦ લાખ રૂપિયા મળશે.

આ પ્રમાણે આખા ભગતમાં જેની ખૂબ ભાવનાઓ થઈ છે એવી આ પેન હજી પૂરેપૂરી નિર્દેશિ યઈ નથી. તેમાં પણ હજી કેટલીક ખામીઓ છે. કામમાં તરીકે આ પેનથી લખાએલા અક્ષરો એક સરખી પહેલાણીના અને ઉઠાવ વગરના હોય છે, તથા તેનું લખાણ કાંબેન કોપી જેવું દેખાય છે. આપણી સાદી પેનથી લખ્યા નેટરું એ સુંદર દેખાઈ નથી. વળી તે પેનને ૪૫° એસ ખૂણ કરતાં ઓછા એસને ખૂણે પકડીને લખવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો ભગત પણ કમગ્રાંત નથી એ પણ તેની એક ખામી છે. અત્યાર સુધી અંદરની સાલી ખાસતી થતાં પેનને તે કંપનીની ફેક્ટરીમાં પ્રાણી મોકલીને ફરીથી ચાલી ભરાવી લેવાની ગુલામી વેચી પડતી. પણ હવે અંદરે ભરવાની શાહીની લગડીઓ (cartridges) બહારમાં તૈયાર મળશે કે ને આપણે આપણા હાથે જ ઘેર બદલી શકીએ.

હાલમાં તે પેન પાંડળ વધુ સંરોધન યઈ રહ્યું છે અને તેની ખામીઓ દૂર કરીને તેને અધિક કાર્યક્ષમ બનાવવાના પ્રયત્નો યઈ રહ્યા છે. નજીકના ભવિષ્યમાં અત્યારની આ પેનો કરતાં વધુ સારી અને વધુ સસ્તી પેનો બહારમાં આવીશે. હિંદમાં આ પેનોનો પ્રચાર શરૂ થઈ ગયો છે. પણ અંદરના ઉપર ભોળાપણ ન જતાં બંને ખામી તરીકે પછી જ પેન લેવા એ ઉદાપણુભર્યું છે.

અહુ પતિને રિવાજ

ક્રીપદીને પાંચ પતિ હતા એ પૌરાણિક વાતપણ ભણતા હશે; પણ આ વીસમી સદીમાં પણ એક કરતા વધારે પતિને રિવાજ આપણે ત્યાં કેટલાક ભાગમાં પ્રચલિત છે. સંયુક્ત પ્રાંતમાં નીસર અને બાવર નામનો ૫૦૦ ચોરસ માઈલનો કુંગરાળ પ્રદેશ છે. તેની સરહદ પર તેહરી, નહાન અને જીબનવ નામનાં ત્રણ કુંગરાળો છે. આ કુંગરાળ વિભાગમાં ૪૫૦ ગામ આવેલાં છે જેની વચ્ચે ૫૬,૦૦૦ની છે લોકોનો એકમાત્ર બંધો બેળોનો છે. બાહો, મકાઈ, ધણ, આદુ, અફીણુ ઈત્યાદિ વસ્તુઓ ત્યાં પાકે છે. બધો માત્ર કુંગરાળ હોવાથી ત્યાં ખેતી બહુ મુશ્કેલ છે. આ વિભાગમાં જ અહુપતિનો રિવાજ પ્રચલિત છે. જેટલા પતિ વધારે તેટલું તે વધારે માનભર્યું ગણાય છે. આ લોકોમાં શિક્ષણ મુલ્યેલ નથી, પણ તેમને પૈતાની સરકારનું ખૂબ અભિમાન છે. અહુપતિનો રિવાજ પાંડવાની થે પહેલાંથી આ વિભાગમાં ચાલતો આવેલો છે એમ તેમનું કહેવું છે, અને પાંડવોનું રહેણાં પણ ત્યાં જ હતું એમ તેઓ માને છે. તે લાક્ષણિકતામાં પાંડવોને જાણી મૂકવાનું કવતરું રાકીએ હતું હતું તે લાક્ષણિક આ જ ભાગમાં હોવું બિંધે એમ ત્યાં લાખોમંડળ નામનું એક રવાન છે તે પરથી અનુમાન થાય છે; કારણ આ લાખોમંડળમાંથી થયેલું દૂર સુધી નીળા રાક્ષય એવું એક સોયકુ છે એ સોયરા મારફતે જ પાંડવો ભટકી ગયેલા એવી દંતકથા ત્યાં રહેલો છે. આ ભોંવાંમાંથી જેવતાઓની મૂર્તિઓ જડી છે. ત્યાં બ્રાહ્મણ, રામપૂત, ખાટમી અને કોહટા એવી ચાર ભતો છે. જેમાંની ઉઠલી થે અરુપુરય ગણાય છે. પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ મઘપાન દુરથી કરતાં હોય છે. ચક્રવર્તી અરોષે કદિય દેસ છત્યા પછી ને વિભવસ્તેમ કોરેડી ગામે બેઠા કરેલો તે કોરેડી ગામ પણ આ વિભાગમાં છે. આ રંતેલ પાસે કોી ધર્મ-દેવશાહી નામના મહારાજે એ અરોષકાથર રમાયો છે અને તેની મારફતે લોકોને શિક્ષણ આપવાનો, દારબંધી કરવાનો તથા અહુપતિનો રિવાજ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન તેઓ કરી રહ્યા છે.

(કેસરી)

અણુરાશિ-લેહક કંપાલમાં

અત્યાર સુધી વીળળી-યુગ ચાલતો હતો. પણ હવે પછીના યુગ અણુયુગ (Atom Age) કહેવાશે. પદાર્થમાં રહેલી અણુશક્તિનો ઉપયોગ રાણમાં તો અત્યંતબેલ દ્વારા વિવિધના કાર્યમાં થયો છે. પણ ભવિષ્યમાં તે લોકોપયોગી કાર્યોમાં બેઠવામાં આવશે. ઘેરોલ અને વીળળીની માફક વાહન વ્યવહાર અને સાંઝા ચલાવવાના કાર્ય ઉપરાંત રોમ ઉપર પણ અણુશક્તિનો થશે ઉપયોગ થશે. કેન્સર જેવા રોમ ઉપર રેડિયમ અથવા એક્સ-રેનો ઉપયોગ કરવા કરતાં મનુષ્યના સરીરમાંના છવતંતુનો અણુશક્તિ સાથે સંશોધ કરવાથી થયો ફાયદો થશે. દરોડે બેઠાકમાં રેડિયો-એક્ટિવ કામન આપવામાં આવતાં તે શરીરના કયા ભાગમાં સોષી પડેલો પદાર્થ છે તેની તરત ખબર પડે છે. તે રીતે સરીરમાં રેડિયમ પણ પ્રકારની વિગતિ ઉત્પન્ન થાય તો તે શોધી કાઢવાનું કાર્ય અણુ-દ્રવ્ય કરશે. અણુશક્તિ ઉત્પન્ન કરતું ૧ રોર યુરેનિયમ ૮૪૦૦૦ ગણુ કાલસ બરાબર હોવાથી આગળોટામાં કાલસો બેરી રાખવા માટે મોટા મોટા એકરોમાં રાખવાની હવે જરૂર નહિ રહે, અણુરાશિના બેરે ચન્દ્ર પર જવાનાં રોકેટ પણ ઉપયોગ થઈ રહ્યાં છે, આજ કુદરતમાં રહેલી આ અણુ શક્તિને માણસ ભતના ઉપયોગમાં લાવવા વૈજ્ઞાનિકો રાત દિવસ સંકેદા પ્રયોગો કરી રહ્યા છે.

સૂર્ય-પ્રકાર સાથે હરીફાઈ કરતો દીવો

હાલમાં ન્યૂ યોર્ક શહેરમાં વેરન્ટ યુનિયન ટેલીમાં કંપનીએ એક નવો દીવો તૈયાર કર્યો છે, જેમાંની નીળતો પ્રકારા ભવિષ્યમાં સૂર્યના પ્રકાર સાથે રખમાં કરશે એમ લાગે છે. હાલમાં જ સૂર્ય પ્રકાર કરતાં આવા નેટલો પ્રકારો તૈયાર થયા છે. કેમકે ભતના તારના વીળળીના ને દીવો આપણે વાપરીએ છીએ તેમાંથી દર ચોરસ ઇંચે ૧૫૦૦ મીલિઅમીટર નેટલો પ્રકાર નીકળે છે; પણ આ દીવામાંથી તે તોના કરતાં ૬૫ ગણું નેટલો છે. ૧૫૦૦૦ મીલિઅમીટર નેટલો પ્રકાર નીકળે છે. આ દીવામાંથી નીકળતા પ્રકારમાં હિરણ્યો બનાવે તો પ્રખર હોય છે કે તેને 'લેપા માટે' કાળા કાચના ચશમાં પહેરાવું પડે છે.

અત્યાર સુધી પ્રકારા ઉત્પન્ન કરવા માટે ને ઉપાય આપણે લેતા હતા તેના કરતાં તદન બુદ્ધી જ રચનાવાળો આ દીવો છે. આજ સુધી આપણે રેડોસીન, મીલ્ક, તેલ, ઝેસ વગેરે આળીને અથવા ધાતુના ઝીણા તારમાં વીળળી પસાર કરી તેને ખરમીં બુદ્ધી લાવેલો હશે પ્રકારા ઉત્પન્ન કરતા હતા, પણ આ દીવામાં બુદ્ધી રચના છે. ઝોનિયન વાયુ પ્રકાર કાચના ગોળામાં ૦.૦૦૩ ઇંચ બનાવના ધાતુના બે છેડા બેસાડેલા હોય છે. તેમાંના એકને છેડે ઝિંક-નિયમ આકસાઈડ લગાડેલો હોય છે. પછી તેમાંની વીળળીને પ્રવાહ પસાર કરતાં હિરોનિયમ આકસાઈડનું ઝિંકનિયમમાં ૧૫-તર થાય છે અને તે બીજા છેડે ચોટી છે. ત્યાં તે પીચળી ભય છે અને આ પીચળીને ઝિંકનિયમમાંથી જ ખૂબ પ્રકાર નીકળે છે. આમાં ને વિદ્યુત શક્તિ વપરાય છે તે બધી જ શક્તિનું પ્રકારમાં ઉપારો થાય છે અને ઉષ્મતાના ઉપમાં બહુ થોડી શક્તિ નકામી ભય છે. વળી સાદા વીળળીના દીવા કરતાં આ દીવામાં થયેલો ઓછો વીજળિક પ્રવાહ વપરાય છે. ૦.૦૦૩ ઇંચાસ નેટલોનાના કેન્દ્રમાંથી આવે પ્રકાર પ્રકાર નીકળતા હોવાથી તેના ઉપયોગ વ્યવહારમાં તેમજ ઉદ્યોગપ્રદર્શમાં થયો જ થશે. ખાસ કરીને સ્ટોનમાં, સ્ક્રમ ફ્રેન (માઈક્રોસ્કોપિક) સંરોધનમાં તથા ફોટોગ્રાફી એન્ડાઈ કરવામાં તે થયો જ વપરાશે, કારણ તેનાથી પકડી પડાયેલી કાચા

આવ્યત રૂપક અને કલાવહાર દોષ છે. આજ સુધી એન્લાઈન ફેલો ફોટોગ્રાફી અરુપક આવતા, પણ આ હીવાની સહાયથી ૨૦ ગણે એન્લાઈન ફેલો ફોટો પછી તદ્દન સુરુપક નીકળેલાં. જેઈ ફોટોગ્રાફીના નિષ્ણાતો તે સ્થિતિ ધન ગયા હતા.

આપણી ખનિજ-સમૃદ્ધિ

હિંદની 'ખનિજ માદિની સંરક્ષા' (મિનરલ ઇન્ફોર્મેશન બ્યુરો) તરફથી 'ધી ઇન્ડિયન મિનરલ્સ પ્રકાશિત' નામના પ્રેમાસિકાંક હિંદની ખનિજ સંપત્તિ વિષેની એ પ્રગણે માદિની આપવામાં આવી છે. જે ખનિજને માટે હિંદને પરદેશની આસપાસ કંઈ અધિક એંશ અથવા સર્વાંશ આધાર રાખવા પડે છે તેની યાદી તપાસતાં જણાશે કે લોખંડ, મેંગેનીઝ, એલ્યુમિનિયમ અને મેગ્નેશિયમ જેવી મૌલિક ધાતુઓ તે હિંદમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે; પશુ દિન(કલાઈ), ઝેન્ક, સીસું, જસત, નિકલ, ચેકાઈટ અને પેટ્રોલ જેવાં યુદ્ધવિષયક મહત્ત્વ ધરાવતાં ખનિજોની હિંદમાં જોડ છે. આ જોડ યુદ્ધના સમયમાં બેંચર થઈ પડે, પણ આપણુ પેટ્રોલ બ્રહ્મદેશ પાસે દિન, ઝેન્ક, સીસું, જસત અને પેટ્રોલિયમના તેજા નથી, નિકલ, એન્ડ્રીમની વગેરેના જરૂર પડતા છે; જ્યારે લંકામાં જસતના સર્વોત્તમ ચેકાઈટને લાંબો વખત ચાલે છે. જરૂરો આનાગત પડશે છે. આ પરથી જણાય છે કે બધા માટે છે તેમ હિંદુસ્તાન ખનિજો વેરે 'આંતર-સમૃદ્ધિ' દેશ નથી; પણ ચાંદ્રકું બહે કે જોના કદ અને વસતિના પ્રમાણમાં હિંદની ખનિજ સંપત્તિ ઉપેક્ષા કરવા એવી તે નથી જ. એક દેશને ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિએ તથા યુદ્ધવિષયક દૃષ્ટિએ રૂપરૂપિત બનાવવા માટે ઉપયોગી પદાર્થોના જે જુદાજુદા પ્રકારો દોષા જેઈએ તે બધાનો સમાવેશ હિંદની ખનિજ-સંપત્તિમાં થઈ જાય છે.

કાચુ લોખંડ, અષાઠ્ય, કાચુ એલ્યુમિનિયમ, હિંદનિયમ અને કાચા ચીરિયમ જેવાં ચોટાંક ખનિજો સિવાય હિંદના ખનિજયોદો મર્યાદિત પ્રમાણના દોષાથી રાષ્ટ્રની બાંધ જરૂરિયાતોના હિંદમાં તેની સખત ભવવહીની અને સુચારિત ઉપયોગીકરણની નીતિ દોષી નથી. હિંદની જરૂરિયાતોના અધિક એંશ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં પૂરાં પડી શકે એટલા વિદ્યાર્થ હિંદમાં તે હકેજો નથી. પણ રાષ્ટ્રીય આર્થશાસ્ત્રમાં હિંદનો તેલ-દહીય મદત્તરૂપે રચાન ધરાવે છે. જનતાના ઉત્પાદનની સરખામણીમાં તે પ્રમાણ ઘણું અલ્પ (જસતના પુરવઠાના ૧૦૦માં ભાગ કરતાં પણ આપું છે), છતાં એટલા વિકાસ જનતામાં બીજે કોઈ પણ રચણે નહોતો અછતન ધારણ પરદોષ છે તેના જ અર્થો પણ સતત રાખવામાં આવે છે.

અભિજનશાસ્ત્રી યંત્ર

અભિજનના લાંબા લાંબા ગુણાકાર તથા સરવાળા-ખાદ્યાદી કરવાનો કેને દેશોના ન આવે ? એક તથા ત્રીજા કેપીઓનાં દબરે ગાણુઓને આ કેશાભર્યાં કાગ પાછળ ચોટાંકો અર્થેય શક્તિઓ વેડી નાખવી પડે છે; પણ તેમની આ ગાયાકૃતમાંથી ઊઠાવે એટલે એક યંત્ર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ સોધી કાઢ્યું છે. આ યંત્ર અભિજનના ગુણાકાર-સામ્યકાર, સરવાળા-ખાદ્યાદી તથા અભિજનને લગતાં બીજે બધાં કામો આવ્યત ક્રમ અને ચોક્કસાઈથી કરી આપે છે. ૧૦ આંકકની સંખ્યાના એક દરેક સરવાળા અને ખાદ્યાકાર તે પાંચ જ મિનિટમાં કરી આપે છે; જ્યારે તેવી સંખ્યાઓ અઠાઈ ગુણાકાર તે સેકંડના બેદબરમાં ભાગમાં કરી નાખે છે ! બિખુન અભિજનશાસ્ત્રીઓને અભિજનને પ્રયોગ અર્થમાં ૫૦ વર્ષ લાંબાં દોષ તે પ્રયોગ આ યંત્ર માન્ય છે કલાકમાં કરી આપે છે ! ૩૦ દન જનના આ યંત્રમાં આવ્યત અડપરી ઝીંકગણે કરવામાં આવે છે. જે

કેવડાનો ઉદ્ભવ કરવાનો દોષ છે તેને પહેલાં અભિજનના સમીકરણના રૂપમાં ગોઠવવામાં આવે છે. પછી તેની સંખ્યાઓને વાંચિક ચાવી-ઓ વેરે ગણીનાં ચડાવી દેવામાં આવે છે. બસ. પછી યંત્ર ભલે જ ગોતાનું કામ સર કરી દે છે, કદ રીતે તે પ્રયોગમાં જવાબ આપેલા તે યંત્ર ચોતે જ નથી કરીને અડપથી તેના નિકાલ આપી દે છે. ખજોજશસ્ત્ર, અણુશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ દેશોમાં કામ કરનાં વૈજ્ઞાનિકોને આ યંત્ર એક આશીર્વાદ સમાન નીવડશે, કારણ આંકકાંઓની સંખ્યાઓથી કૃત્રી તેમને મૌલિક સર્જન માટે વિચાર કરવાનો ધણો વખત ગળશે. બેકો, લીગા કેપીઓ તથા ઔદ્યોગિક કારખાનાંઓમાં તે તેના મળવળ ઉપયોગ થશે.

વિદ્યામિન વિષે

[૬] વિદ્યામિન 'ધ'

લેખક
નવરસાલ શાહ

સુધે વિદ્યામિનમાં આ જ વિદ્યામિન એટલું છે કે જે કમ્પ્યુતા અગર જરૂરીથી નાશ પામતું નથી. પણ પ્રાણીમાનને માટે આ વિદ્યામિન ઘણું જ આવશ્યક છે. કારણ તેના અભાવથી પ્રાણીઓમાં વાંચીઆપણું ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ બીજો થાય છે.

લીલાં પાંદડાંવાળી શાકભાજીમાં, કોળામાં તથા ઘઉં, ચોખા, મઠકાં વગેરેનાં તેડી તરંગોમાં આ વિદ્યામિન ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં દોષ છે. કપાસ અને આલિવ(જીનુ)નાં તેલમાં, તેજા ઈંડાં તથા માંસમાં તે સારા પ્રમાણમાં છે. પણ કૃષ્ણ, ગામખુ, માજર, કાકી, કેનાં, બટાકા ઇત્યાદિમાં તે અલ્પ પ્રમાણમાં રહેલું છે. રૂપરોટી-મેડ સુધી જરૂર કરવા છતાં યે આ વિદ્યામિનમાં કેઈ ફેરફાર નહિ થતો હોવાથી રાષ્ટ્રવાની કિચામાં તેના નાશ થતો નથી. તે જ પ્રમાણે પ્રકોષ્ટા પણ તે ફેરફાર થયા સિવાય મૂક રિશિમાં વહે છે. માત્ર લાંબા સમય સુધી અલ્પ-વાયોલેટ કિરણોમાં રહેતાં તે નાશ પામે છે.

દૈનિક જીવનમાં આ વિદ્યામિનની કેટલી જરૂરિયાત છે તે બેકે દબુ જરાખર જણાયું નથી; પણ રોજના ખોરાકમાં તે ચોટા પ્રમાણમાં પણ મળે તેો ચાકી શકે. તેના અભાવથી પ્રજનન કિયા પર બદુ માંડી અસર થાય છે એમ હંદેશ પર પ્રયોગો કરવાથી સિદ્ધ થયું છે. ફેરફાર હંદેશને આ વિદ્યામિન ન આપવામાં આવતાં તેમનાં ગર્ભમાં ફેરફાર થવા માંડે. તેને ચોટી મળતું અટકી અંધ અને મર્યામી થયે. પ્રજનનના અગરવોરે પણ કાચગતું નુકસાન થયું. જ્યારે કેટલીક વાંચણી માયોને આ વિદ્યામિન આપવામાં આવતાં તે માયો કરી અભિજ્ઞ થઈ.

સોઆની કમુવાવડ તથા વાંચીઆપણાં વિદ્યામિન 'ધ' ધનુ-વાર કાચરો આપે છે. પ્રજનનના અવયવોમાં બેંચવણી બીની થઈ દોષ, માંત્રિક જનુમાં ફેરફાર થયો દોષ અથવા અભાવરૂપ દરશિયાન 'દાંદનીમિયા' થયો દોષ તે વખતે વિદ્યામિન 'ધ' આપવામાં આવે છે.

જનન કરવાના કાંટા ઉપર એક બેકો ગામખુ પોતાનું જનન કરવા જરૂર છે. બે ચેકુરો તે બેવા કરતા દબા. 'કાંટો ખોટો પડી ગયો છે' એવું પાંદડું પોતા ગામખુએ ભેળું નહિ અને તેણે બેકર એક આની નાખી. પણ કાંટો ખોટો દોષાથી તે તે કાંટો પેલ પૂર્વ જનતાના માંડા આગળ જ આવી આવી ગયો! એ બેકરો કેલે બે રેડીના એક એકસ બોલી ક્રોચો : 'અલ્લા મેઈ' આ નહિવા તે પોંચો છે !

'દરેકમાં બીજે કોઈ પણ દેશ કરતાં વધુમાં વધુ ઉત્પન્ન થોની ?'
'અંબેભીની ?'

આ માસ ઇતિહાસમાં

જુલાઈ

આ માસની વ્યક્તિચિત્રણ
લોકમાન્ય ટિળકે

આને જે રવશાન આપણે હાંસલ કરવાની આશી હપરેછીએ એ 'રવશાન' પોતાની જગ્યાસિદ્ધ હક છે' એવું આન હિંદની સુખ ભવતામાં સૌ પ્રથમ નજરે કરીને તેનામાં અસંતોષની આગ પ્રકાશી બિટિસ નામજૂરને આ દેશ પરથી દીથી કરવામાં અગ્રિમ ડાંગે આપનાર લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર ટિળકનું તામ્રચિત્રી સ્વાતંત્ર્યવાદીના નામવાલિકા અર્થે લેખના અર્થેરે આકર્ષિત છે. એમને જન્મ ૧૮૫૫ની ૨૩ મી મેલાઈએ રતના-

તા. ૧ હોજકરે ખડના સ્વાતંત્ર્ય ચુલ્કમાં શામેલ થઈએને ૧૨ વર્ષેલા થયે, ૧૮૫૭.
તા. ૩ હિંદના પ્રતિભામાં પ્રલપ્ત શાસન હાજલ કરતા ૧૯૩૫ના નવા બંધારેજીનો વાહસરોયનો ખરીતો બહાર પડ્યો, જાણ-સારદાએ પહેલાં પ્રધાનપદ લીધાં, ૧૯૩૬.
તા. ૬ રિંચમનાં જાગિયરનાં શોધક ગોદામ ક્ષત્રીનું અવસાન, ૧૯૩૪.

તા. ૫ આફ્રિકામાં બિટિસ મહાસામ્યના રથાપક અને એક અમૂલ્યો ને ચક્રોર રાજપુત્ર ચોસિલ રહોડાડના જન્મ, ૧૮૫૩.

તા. ૬ કેર રાજ્યના પુરસ્કર્તાને સુધારક જન હસને ઇત્તો વાળી મૂક્યો, ૧૮૫૫.

તા. ૮ એના આગમનની સાથે હિંદુસ્તાનમાં પરદેશી ફિરંગી (યુરોપીઅને)ને પહેલાં પ્રવેશ થયો તે વારેના ૭ મામા તથા વહાણો (સાગ જાહાજ, સામ રાફાએલ અને સાગ માઈલેટ)માં ૧૭૦ માણસોનો કાર્ગો લઈ તામ્રસુધી હિંદની શોધે ઘીપડ્યો, ૧૮૪૭.

તા. ૧૧ મુઝરાતના ભણીતા પારસી સા-ફર બહેશાજી મલબારીનું અવસાન, ૧૬૧૧.
તા. ૧૨ 'ક્રાકા'ના તામ્રથી ભણીતા ફોટો-ગ્રાફીનાં સાધનોના શોધક ન્યોર્સ હરતમન નો જન્મ, ૧૮૪૫. એમાંથી અલગ કન કમણીએ જા કોડ રોલરનું કાન કર્યું.

તા. ૧૭ મુંબઈના ભણીતા ફેનિક 'જોગે નીકનક'ની જન્મલેટ કારકીદી જમાવનાર કોટર અને સમર્થ પત્રકાર જોનમીન ગાઈ હર્નિમનનો જન્મ, ૧૮૭૩.

તા. ૧૯ હિંદમાં ઇન્કમટેક્સ પહેલવહેલાં હાજલ થયે, ૧૮૬૦.

તા. ૨૧ રજાઉલેકની તળપટી કામધાની ઠાઠ-વાળી બહુમત કલિતાએવડે એજેટ સાલિવન ને એકિલ કરનાર રજાઉલ કલિ રેખર્ટ જન્મેનું અવસાન, ૧૭૯૬.

તા. ૨૫ મુઝરાતના પહેલાં સમાજસુધારક કરસનદાસ મુળજીનો જન્મ, ૧૮૩૨.

તા. ૨૬ પોતાની આસાધારણ પ્રતિભા વડે જન્મજીવે કમાનાર એજેન નાટકકાર અને તિલક્ષણ ચિત્રક તથા લેખક ન્યોર્સ જનારે જોનેર જન્મ, ૧૮૫૬.

તા. ૨૮ છૂટક પ્રતિભામાં વહેંચાએલા જન્મ-નીતું સંકલન કરી રાકિંસરાણી અર્પદ જર્ગન રાજ્ય સંભાર લેખકી રાજપુત્ર પ્રિંસ બિરાગનું અવસાન, ૧૮૬૮.

ગિરિમાં થયેલ હતો. આજપણથી જ તેમની મેધાધારવાતા કોવાની પૂનામાં માધ્યમિક તથા ઉચ્ચ શિક્ષણની અંતિ વસરના કારકીદી ગાળી ૧૮૭૭માં તે બી.એ. થયા; અને ૧૮૭૮માં એલ.એલ.બી. થયા પછી વજીલાત ન કરતાં દેશસેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી વિષયસાક્ષી ક્રિષ્ણજી કરની સાળામાં આન કેર પિયાના પમારે અધ્યાપક થયા. પછી દેશસેવામાં પહેલી અગત્યપ્રભને ભરતકરવાની લાગી, એટલે એક વર્ષ પછી ચિપજીલ્લકર, આગર તથા તેમણે મળીને મરાઠીમા 'કેસરી' તથા અંગ્રેજીમાં 'મરાઠા' પત્રો રાજ કર્યા. એ વિષયમાંથી ચિપ-જીલ્લકર આકાશે અવસાન પાડ્યા અને આગરકર તાંત્રિક મતભેદોને એજે જુદા પડ્યા, અરેલે ઈ. ૧૮૯૨માં એ એને પથેના એકલા સંચાલક ટિળક બન્યા; અને અગિયારે પરિ-શ્રમ તથા પ્રતિભાવે લેખની પુરે એ પ્રજોદાશ પ્રભાં દુર્ગેને માથા આપીને, સરકારી અગત્યકારની આકરી બળરા લઈને તથા પરદેશી અગત્ય વિષે લેખોમાં અસંતોષ ઉત્પન્ન કરીને તેમણે પ્રભામાં એવી જો નજરત આપી કે તે સરકારની આંખમાં કંકરોની માફ ખૂંચવા લાગ્યા. આથી ઈ. ૧૮૯૭માં ન્યારે પૂનામાં પ્રેર ખખને લે.ઈ.૬ તથા આપરેલ તામના એ બિટિસ લરકીઆના ખૂન થયાં ત્યારે એ ખૂન પાછળ તેમનાં જ લખાણ કારણ બલ હોવાનું જણાવ્યા સરકારે તેમને ૧૮ માસની કમ્પ મારફીની જેલની સજા કરી.

કેસેસમાં તે રાષ્ટ્રી જ એકાધા દતા અને પોતાની ઉચ્ચ વિચારસરણીથી સ્વાધિકારીને જ તેના ઉદાગ પૂના નેલા બન્યા. કલકત્તા કેસેસ વખતે તેમણે પોતાના કાર્યકર્તાની ચતુર-સૂત્રી (રવેશી, બહિષ્કાર, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને સ્વાનંત્ર્ય) પ્રભાં અજળ થઈ. આ નેતુ-સૂત્રી દ્વારા તેમણે પ્રભામાં પ્રબલ નવલેતર તથા રાજકીય ભરત ઉત્પન્ન કર્યા. એટલે ૧૯૦૭માં ન્યારે કલિકત્રી યુવાનોએ બંધાજ તથા બીએ બીબી અને બીજી હિંસક જળવા-ખોરોની પ્રશ્ન કરી ત્યારે પછી તેનું ખૂબ લોકાગમ્યને જ મળ્યું હતી તેમના ધરપકડ કરવામાં આવી અને ૬ વર્ષ માટે બ્રહ્મદેશમાં ગંદાલેમાં દેશનિકાલ કરવામાં આજ્યા. રાજકારણ તે એજેલ દેશકાળની નિર્બાજ સેવાચરિત્રી પ્રસાદને કપાયું હતું. બાકી ખૂબ તે એ સંસ્કૃત, લવ-જ્ઞાન અને મણિતત્વા પ્રતિભાવાન વિદ્વાન હતા. એજેલ જેલવાસની પાસેથી આવી પડેલી કુરસદમો સમય એમણે પોતાની એપ્રિય પ્રજાતિમાં ગાળ્યો ને એને પરિણામે એમણે એ જો-લિવાસ દરમ્યાન કમંચેગની સેવકતા પૂરાવ કરતો 'નીલાકંઠ' નામનો અમુલ્યક્રમવચ્ચે. જેમાંથી છૂટીને એમણે 'યુવક હરિઃ' કરી બેવડા નેરશી પ્રશ્ન કપાડી ને સ્વચાન્ય જલદી હાંસલ કરવા માટે ૧૯૧૧માં 'કોમ' રત લીજ 'રમાપી. દેશને માટે એટલું સ્વાતંત્ર્ય મળે તેટલું હોવા જનું ને થું માટે પ્રકાશવત્ જલ્દી 'પ્રતિયાગી સદ્ગતિતાનાદી' નીતિ વેરે એમણે એ સતત યુદ્ધ ખેડ્યું એમાં દેશને ખાતર તેમણે જેઠાં કષ્ટ તથા તેમના તેમની રાજસરણને લીધે તે દેશના એકમેવ નેતા થઈ પડ્યા.

રાજકારણના નાવનું સુધાન સંભાળતાંસંભાળતા પ્રભામાં સાંપ્રતિક અગિયાર પ્રકાશ-વાનું તથા લોકસંબંધનું બીજું પણ અમુલ્ય કાર્ય એમણે કર્યું છે. વિદેશના દેવમાં તે કંકાક એવા સંરોધનાત્મક શાકેયી મંચે લખ્યા છે કે જેને લીધે તે આંતરરાષ્ટ્રીય ક્રાંતિ પામ્યા છે તેમના કાળનો નિર્ણય કરતો 'એસપન' નાગનો ક્રમ, આર્યોના મૂળ સ્થાનનું સંરોધન કરતો 'બી આફ્રિકે હોમ' ફીન કંચેરક' તથા 'બ્રહ્મદેશ સંસ્કૃતિ' ઉપરના તેમના કંચેલી વિદેશી ચિંતનોએ પણ મુજ કંચે પ્રસંસા કરી છે. જેવી મહાતેમની અને વિચારણુ જીવિ-મતા મતપત્ર તથા દેશસેવાના આજીવન પ્રતિધારી આ નીર લોકસંબંધનું ૧૯૨૦ની ૧ લી એંગસ્ટ મુંબઈમાં અવસાન થયું.

આપણું પુસ્તક, ૫-૦-૦; પાનેતરના રંગ: શ્રી પત્તાલાલ પટેલની ચૂંટણી નવલકથાનો સંગ્રહ: ૩-૮-૦; અધુરી વાત: શ્રી બલુલાલ શુક્લની એક સામાજિક નવલકથા, ૪-૮-૦; દિનરત્ન: શ્રી બલુલાલ ર. વ્યાસ(રવિચંદ્ર)ની ફૂંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ, ૪-૦-૦; માટી-ભત્તેર: એક સામાજિક નવલકથા: લેખક ગોવિંદભાઈ અમીન, ૨-૮-૦; કાંદિયેરી ગુલાબ: મહારાષ્ટ્રના પ્રખ્યાત લેખક પ્રે. ફડેગની સામાજિક નવલકથાનો અનુવાદ: કરનાર-તા. પો. આઠલભ, ૩-૦-૦.

કમલ પ્રકાશન મંદિરનાં પ્રકાશનો

કમલ પ્રકાશન મંદિર (વિનોદ વિતા) કોચરળનો પહેલો દાળ, એલિસાબેથ, અગાધાવાદ) તરફથી ફિરોર ગ્રંથમાળા, ચલિણી ગ્રંથ-માળા અને વિશુ બારતી ગ્રંથમાળા સાર કરવામાં આવેલી છે. નીચેનાં પૈકી 'મહારાજ થયા પહેલાં' એ ફિરોર ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક છે, જ્યારે બાકીનાં ત્રણ 'ચલિણી ગ્રંથમાળા'નાં પુસ્તકો છે.

મહારાજ થયા પહેલાં: યુવાનોના રૂઢિચઢાંચાન સમા શ્રી રવિશંકર મહારાજનું પૂર્વજીવન આલેખન આધારે રાત પ્રેરક જીવન-ચરિત્ર: લેખક-બળભાઈ મહેતા, ૨-૦-૦; સીતાર વનવાસ: સુ-પ્રસિદ્ધ પંડિત ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરના બંગાળી પુસ્તકનો શ્રી રમણલાલ સૌનીએ ફરેફરી અનુવાદ, ૧-૪-૦; **કારનાની વીરંગનાઓ:** ઝાંસીની રાણી કમ્પારિ કારતની પાંચ તીર સીંચેનાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ: લેખક-રામનાથયજ્ઞ ના. પાઠક, ૧-૪-૦; **શકુન્તલા:** શ્રી. કમ્પારચંદ્ર વિદ્યાસાગર કૃત વાર્તા રૂપ 'શકુન્તલા'નો અનુવાદ: કરનાર રમણલાલ સૌની, મોડાસા, ૧-૪-૦.

હતર, પ્રકાશનો

અવેરચંદ મેઘાણી: ૨૫. અવેરચંદભાઈને જુદાજુદા લેખકોએ આપેલી રંગરણાલ્લિઓનો સંગ્રહ: સંપાદક-નિર્મલન વર્મા અને નય-ગદ્ય પરમાર, પ્રકાશક-કુલકાશ પ્રકાશન ગદિર, રાણપુર, ૧-૦-૦; **આપણું નેતાઓ (આગ-રમે):** હિંદના સતત સેવક નેતાઓનાં શુભસૂચક મહેરબાદીએ અંગ્રેજીમાં લખેલાં ફૂંકાં તેમજ સ્ત્રી જીવનચરિત્રોની સંગ્રહનો અનુવાદ: કરનાર-અ. ડી. બુખજીવાળા, પ્રકાશક પદ્મલ પ્રકાશન, વડોદરા, ૧-૦-૦; **અગોળ-પ્રવેશ:** ખમોળના અભ્યાસની સારવાર કરનારને પ્રખ્યાત ભારતીય માહિતી સંગ્રહ અને રસિક રીતે આપણું સચિત્ર પુસ્તક: લેખક-આણંદના 'તારક મડળ'ના સંવાલક જાડુભાઈ સુધાર, પ્રકાશક-પરોતર એન્સાઇક્લોપીડિયા સંસ્થા, ૨-૮-૦; **કવિતા-શિશુલુ:** કાવ્યોના અનુ-રોધનું મૂલ્યાંકન કરવાનું ચાલુ થયેલ શીખવર્ અને નવા કવિતા-લેખકોને ઉપયોગી ગાઈડલેન આપણું કવિતા-કલા-શિક્ષણ પરનું પ્રે. બલવંતરાવ કલ્યાણરાય કાકોરનું વિનયનાત્મક આધારભૂત પુસ્તક: (આશ્રિત બીજ) લેખક અને પ્રકાશક-પ્રે. બ. ક. કાકોર, યેલાભાઈ મેન્શન, ચોપાલીશક મુંબઈ, ૨-૪-૦; **ગુજરાતી ભાષા, વ્યાકરણ અને લેખન:** શુદ્ધ તથા અર્થશાસ્ત્ર જગજીતી ભાષા લખવામાં સહાયકરણ થાય તેવું, હાથરૂઢિના વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી પુસ્તક: લેખક-પ્રે. મનમુખાશા મ. અવેરી, પ્રકાશક-વેરા એન્ડ કંપની, પબ્લિકેશન લિ. કાલબાદેલી, મુંબઈ-૨, ૨-૦-૦; **દાગ-મંગલ:** ઝગેરદાસી માંડીને ભવભૂતિ સુધીના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી ચૂંટાડેલી, સીપુકોનો સંસારપથ સમજાવતાં આદર્શવર્ણનોનો સંગ્રહ: બીજી આશ્રિત, લેખક-ચંદ્રશેખર પ્રાણશંકર શુક્લ, સોલ એન્ટ-રાયચુડાં બુક ડીપો, વડોદરા, ૧-૪-૦; **રવરાજશિશુલુ:** હિંદની સંસ્કૃતિની પરંપરા પ્રમાણે રાજનીતિ અને લોકસાસન કેવાં હોવાં તેવું એની સુંદર, સરલ, વિદ્યતાભરેલી કોલિક છણવાટ કરતા

શ્રીમતી સોદિયા વાટિયાના 'પ્રેરદેશન હોર સિદ્ધિઅશિષુ' નામના નાનકડા પુસ્તકનો અનુવાદ: કરનાર-ચંદ્રશેખર પ્રાણ-શંકર શુક્લ, પ્રકાશક-હરદાસ હિન્દોરનાં પ્રકાશન, મુંબઈ, ૧-૦-૦; **સુપ્રમા:** નવીશેલી તથા રવરૂપવાળી ૩૦ ફૂંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ, લેખક-અરોહ કપૂ, પ્રકાશક-નયંતરુપાર યાસિક, અમલન પ્રેસ, વડોદરા, ૩-૦-૦; **અકવાક:** મોટા બાળ પ્રેક્ષ્ય વિષયક કાવ્યોનો સંગ્રહ: લેખક-અનામી, પ્રકાશક-પરવા એન્સાઇક્લોપીડિયા પબ્લિકેશન કંપની, વડોદરા, ૨-૮-૦; **ઝાપણુક સુંદરદાર:** બાળકો તથા બાળુ લેખિતાઓ સહેલાઈથી સમજી શકે એવી રસિક અને સરળ કા-પમાં લખાયેલું સુંદર વલભજાઈનું સાધાર જીવનચરિત્ર: લેખક-પુરાતન જીવ, પ્રાપ્તિરથાન-આલગોવિન્દ કુમેરદાસની કં. ગાંધીરીડ, અગાધાવાદ, ૧-૦-૦; **કંતપુષ્પોદી:** કાલક્રિયાને સારી અને સરળ ભાષામાં સમજાવતું સચિત્ર પુસ્તક: લેખક-પ્રકાશક ઉપર મુખ્ય, ૦-૧-૦-૦; **મહર્ષિ મેતારાજ:** ભગવાન પદ્માવીરના દાખની એતિહાસિક નવલકથા: લેખક-નયસિખજી, પ્રાપ્તિરથાન-અગા-ધાઈ ગુણિકાલ નવાળ, નાગજીપૂરની પોળ, અગાધાવાદ, ૪-૪-૦; **સરદારી:** લેખકને સોનૈયેલાકાનાં પ્રવેશ કરાવનાર જીવન-પ્રસંગોનાં સંસ્મરણ: લેખક-ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ, પ્રકાશક-આદર્શ પુસ્તક-બંદાર, સોલ એન્ટ-મહારિષિ રાગચંદ્ર ભગુરે, અગાધાવાદ, ૨-૨-૨-૦; **કાદેશક:** રવ. હવિ નાનાદાસના પ્રથમ સંપત્તેરે તેમનું તર્જણ કરતો તેમના પુત્રનાં લખેલાં બાર કાવ્યોનો સંગ્રહ: લેખક-આનંદ, પ્રકાશક-અનુજગ નાનાદાસ કવિ, ૦-૮-૦; **પરિક:** 'પરિક'નાં પ્રેરક ઓતોનો સંગ્રહ: લેખક-પ્રવાત, પ્રકાશક-મુખ્યમં ધ્યાલિય, મુંબઈ-૧, ૧-૪-૦; **ગીતરાણી:** બાલકન-જીભારી તરફથી જુદાજુદા કવિઓનાં બાળગીતોનો સંગ્રહ: સંપાદક-આવૃંશક પંડ્યા, પ્રકાશક-પરવાળા પ્રકાશન મંદિર, કાનનગર, ૧-૦-૦; **રાષ્ટ્રવીરજી:** રાષ્ટ્રીય ઓતોનો સંગ્રહ: લેખક-ચંદ્ર-અ. પંડ્યા, પ્રકાશક-ગોવિંદલાલ ચંપકલાલ ત્રિવેદી, વડોદરા, ૨-૦-૦; **આદર્શ અશ્વિતમાળા:** શોભ-રસિકતા શ્રી. અર્પણ, મુખ્ય વિદ્યતા-બાલ-ગોવિંદ કુમેરદાસની કં. અગાધાવાદ, ૦-૭-૦; **ઘયસન અશ્વોત આદર્ક દ્રશ્ય:** લેખક-જાનેન્દ્ર 'સિદ્ધાંતભૂષણ', પ્રકાશક-ગદાજીવ-રાત પુસ્તક પ્રકાશન ગંદળ, નવસારી, ૦-૧-૪-૦; **મહાશિશુલુ-એક દેખ:** લેખક અને પ્રકાશક ઉપર મુખ્ય, ૦-૦-૦-૬; **બાળ-દેવ-ગીતા:** ૨૫. ત્રિજીભાઈના આદેશોમાં ચૂંટીને તેમનાં ફરેક, બાળ-આનંદ સમજાવવામાં ઉપયોગી નાની પુસ્તિકા, ૦-૦-૦; **માયે-રાન:** (નંદરા સાથે) પ્રવાસીઓને ઉપયોગી થાય તેવું માર્ગદર્શન વિષે સચિત્ર માહિતી આપણું અંગ્રેજી પુસ્તક: લેખક-સંદી, સોલ એન્ટ-નયચુક સાદિલ્ય સેધ, રાણપુર, ૧-૦-૦; **પાંડુ અવેરીનું આખ્યાન:** ફિરોરનો માટ એક સારસ વાર્તા: લેખક અને પ્રકાશક-રમણલાલ સૌની, ૦-૪-૦.

આલવિનોદ કાર્યાલયના સેટ

આલવિનોદ માળા-સેટ ૨: શ્રી નાચરદાસ ઈ. પંડ્યા સંપા-દિત અને શ્રી નગમોદન ગિરીએ જીવિત નીસ પુસ્તકો તથા એક લેટ પુસ્તક ગળીને એકઠીસાને સેટ; બાળકોને આકર્ષણ કરે તેવાં ઉપચિત્રો સાથે વિવિધરંગી છાપકામાં ૭૫૦ પાનાંનો રસમય વાચન સમૃદ્ધ, જાનજીવ બોલસર્ગો ૫૨-૧-૦.

આખાસેટ: પંચાલ-વરસનાં બાળકોને કહો, બાપાજી, આંક અને વાચનનું સરજતાવી જ્ઞાન આપી રહે તેની અડીસી રમિયો સાથેની ત્રણ પુસ્તિકાઓનો સેટ, ૧-૪-૦.

દેના કરવું, દેના થાવું, દેનામાં શબ્દ સમાધ છે,
મરીને જીવવાનો મંત્ર દિવજરની કુહાઈ છે.

મણિલાલ

હિંદમાં થી-
આ સો ફો નાં
આઝિમ પ્ર-
ચારક ને હો-
ગરમ લીગની
ચળવળવખતે
હિંદી રાજ-
કાણમાં પ્ર-

ન્યાયમૂર્તિ સર લલ્લુભાઈના પિતા આ-
શાસને મુસાફરીમાં એક વખત કંઈ કામ
પડતાં, ગીલ વર્ગમાં મુસાફરી કરતા લલ્લુ-
ભાઈને પોતાની પાસે બીલ વર્ગમાં જોલાલી
લીધા. તરુણ લલ્લુભાઈની ન્યાયવૃત્તિ એથી
અલગઈ જીડી અને તેમણે બંને વર્ગના ભાડા
વચ્ચેના તફાવતની રકમ મનીઝીરેથી ટ્રાન્સ-
ફિક્સ સુપરિન્ટેન્ડન્સે મોકલી આપી, જેની
પહેચ મોકલતાં એ આગદારને આવા નીતિ-
માન પુનના પિતા હોવા માટે આશાસમ-
ભાઈને ખાસ અભિનંદન મોકલ્યાં.

હકેવેતોના અર્થઃ 'જોખું પાત્ર ને ગદદું
ભર્યો'—નાના મનનો ગાણસ જરા વધારે
ભણવાથી કુલાઈને જે બાકીના હાંકે, હલકા
ગાણસને સત્તા મળવાથી તે જે રંગદ કરે,
અથવા જ્ઞાન, જન કે શક્તિ જીવવાની
વાકાત વિનાનાને તે ગણે ત્યારે ને વુકસાન.
કારક પરિણામ આવે તેનો ચિતાર આપતા,
જ્ઞાની કવિ આપોના એક ધોરડા ઉપરનું
કામ પહેલું ચરણ છે. એ ઉપપાત્ર એકે એક
ચરણ એક એક હકેવત રૂપ ન થઈ પડયું છે.
જોખું પાત્ર ને ગદદું ભર્યો,
વઠકણી વઘ્યો દીકરો જયયો;
મારકણી સાંઠને જોખામું મહાક્યો,
કદકણી ફેલરીને હડકણા હાક્યો;
મારકટ ને વળી મહિરા પીજો,
અખા એથી સણુ કે બીજો.

આ બાંધની બીજ પછુ અનેક હકેવતે આ-
પણે ત્યાં પ્રચલિત છે: 'જાંઠ ને વળી બિકરો
ચરડયું'; 'ટેડને હવાલદારી ગળી'; 'ગંધાને
બગાઈ વળગી' (વધારે લાતો મારે); 'કા-
દેલાંને દેલો, ને લાંબડે ચડયો' (વધુ કડવા
થાય); 'વાંદરાના હાથમાં નીસરણી આંધી';
'ગંધાને ને કુલેકે વડી'; 'ચેતુલ (નરી)માં
ગાગડીજો ભળ્યો' (વધારે ગોઠું પર આવે);
વાંદરે ને વળી લીંછી ફરડયો'; નકીને સળે-
ખમ થયું'; 'કાણું ઘોઠું ને પાણું કદકણું';
'મિયાં હતા ને ભાંખ પીધી'; 'હલમ ને વળી
કારભાર મળ્યો'; 'કેશ ને કાળજો ખરડયો';
'ચેત્રી ને પાણું ભૂત વળયું'; 'જાંદરે દાર
પીધો'; 'ભૂતને હાથમાં મશાલ આપી.' વગેરે.

અનેકાર્થો સાંઠઃ ધરો: જાનવાંતું સમ-
તોલપણું; જેણે સમતોલપણું લાવવા મુકદ્દમ
વળનું; જોધ; નિયમ અથવા ધોરણ.

ઉત્તરહિંદમાં પકાણુ સત્તાનો અરત યદને
મુખલેનું આચરન થયું એ વખતે દખ્ખણમાં
વિનયનચરતા સમૃદ્ધ ને સકિન્નશાળી મહા-
રાજ્યનો સૌથી તેજસ્વી રાલ કૃષ્ણદેવરાય
એ રાજ્યની ભદ્રાજલાલીને રોચે પહોંચાડી
રહો હોતા ઉપર એના સિકાનું ચિત્ર છે.

અભિત-ગમતઃ કેશ પછુ પૂણીક સાથેની
અપૂણીક સમ્પત્તિનો વર્ગ કરવેલે હોય તે તે
સંખ્યાનો અપૂણીક ભાગ તે સંખ્યામાં ઉમે-
રવો. પછી એ આવે તેને તે સંખ્યાના પૂણીક
વડે ગુણવા અને તેમાં અપૂણીક ભાગનો વગે
ઉમેરવાથી જોઈતા વર્ગ આવી રહેશે દાખલ
તરીકે ઉદાહરણ વર્ગ કરવો હોય તો : $3\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 4$
 $= 3 + 1 = 4$ (ફો) $= 1 + 3 = 4$ (ફો)
(ફો) $= 3 + 1 = 4$ (ફો) — મ. ના. ખતી

બીની છત્રીનું કપડું તડને સડી અથ હોય
તો કાઢી નાખીને છત્રીનું જોણુ જોગાસાના
દિવસોમાં ધરની અંદર કપડાં ચૂકવવા માટે
ખપમાં લઈ રાખાય. સળિયા કઠાઈ ગયા હોય
તો સફેદ દેનાગલથી રંગી નાખવા. છત્રી
જોડીને છત્રમાં કાઈ કદા કે ખીલામાં ચત્રી
ઠાકીને તેના કોલેકે સળિયા પર નાખીને
કપડાં, ફેંટાલ આદિ ચૂકવી રાખાય, અને ખપ
થઈ રહે છત્રી બંધ કરીને જોડી મૂકી દેવાય.

લગભગ ૧૦ ડચ ફેટલા બરફમાંથી માત્ર
એકાઠ ઘંચ જેટલું જ પાણી બને છે.

કલાકૃતિ: કારમીરતા કેપાકમની બારીક
કેતરુણીવાળા જેનમ્ન કારીગરીની સુરાહી.

મુખ ફોળો આપનાર ૨૫. એની બેસંટની
આ વર્ષે આપની જન્મજાંઠાલીના ઉત્સવ-
રચણનિમિત્તે કાઢવામાં આવેલી પ્યારમુદ્રા.

જગતમાં સૌથી જિયામાં જિયા રચળની
વરતી હિંદ-તિળેટની સરહદ પર રાંછીઆત્રા
ઘાટ પર આવેલી છે. એ ઘાટ સમુદ્રની સ-
પાટીથી ૧૮,૫૦૦ ફૂટ ઊંચે આવેલો છે અને
ત્યાં પાંચ માણસો હિંદ-તિળેટ-માર્ગનું રક્ષણ
કરવા એક પથ્થરની કૂંપડીમાં રહે છે.

રશિયામાં: ૨૦ કરોડ જનતાના શિશુ
પાછળ ત્યાંની સરકાર ૧૧૦ કરોડ રૂપિયા
ખર્ચે છે; ત્યારે આપણા ૧૧ પ્રાંતો અને મ-
ધ્યવર્તી સરકારની વાષિષ્ઠી આવક ૧૦૦ કરોડમાં
એકથી થાય છે અને શિશુ પાછળ તે ખર્ચ
ફક્ત ૩૦ કરોડ રૂપિયા જ કરવામાં આવે છે.

જાયા પહોરો પર રહેતા લોકોના લોહીમાં
લાલ કણીની સંખ્યા વધારે હોય છે. ફરિયાની
સપાટી પર રહેતાં ગાણસોમાં લોહીનાં લાલ
કણો દર ઘન ગ્રામિરેટર ૪૮ લાખ હોય છે,
પાંચ હબર ૬૨ ફોચ રહેતાં ગાણસોમાં તેની
સંખ્યા ૬૦ લાખ હોય છે અને ૬૨ હબર ૬૨
ફોચ રહેનારાઓમાં ૮૦ લાખ હોય છે.

ફાકી ગંઝોતા દુધને આપણે ધણુંખરું દૂધી
ફળ્યો છીએ; પણ તેમાંથી સરસ મિઠાઈ
બની શકે. કાચા દુધનું કપરનું પાણી નીતારી
લઈ, બાકીના ભાગમાં લીટું કે ચૂકું નારિયેળ
છણીને નાખો. પછી કેપસ જેટલી જ ખાંડ
કે જોળ તથા થોડી જોલથી નાખી ધીમે ધીમે
તપાવો ને પાકું થતાં નીચે ફેંટારી કરવા દો.
આવાથી મિઠાઈ જેવું લાગશે.

તમને ખબર છે ? કે—
નેપોલિયન ઉપર આખા જગતમાં ૩૦,
૦૦૦ પુરતકો લખાયાં છે. • પૃથ્વીની ઉંચાઈ
આશરે ૨,૨૫,૦૦,૦૦૦ વર્ષ છે એમ મા-
નાય છે. • સીશિઅનમાં લોકો ગમરના દાંત-
ની પૂલ કરે છે. • આપણા રાજિદા કોપ-
ચોગની જગમગ ૩૦ હબર વરતોએ રખર-
માંથી બને છે. • જોશાને કુલ ૪૦ દાંત હોય છે. •

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પૌષ્ટિક ચાટણું કે સરી જીવન

તાનાં-ઝાણાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

મહારસાયન

રસસિદ્ધર, અમ્લક, કેસર, કસ્ટૂરી અને ખીજાં દીપન, પાચન
ને પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આંમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ઠ અને પોષિક ચાટણું

તેનું નિયમિત સેવન

કિંતમ

૧૧ રતલનર પોટલો રૂ. ૧૫
૧૫ " " રૂ. ૨૦
૨૦ " " રૂ. ૨૫

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી રમરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

કારખાતું:
સયાનીરાડ
મુંબાઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - લોગીલાલ અધર્સ - ગાંધીચોક

દુકાન:
મૂત્રી મહાજનનારી
મુંબાઈ-૨

સાક્ષરયુગના એકમાત્ર અવશેષ

આચાર્ય અલ્લવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર-કવિ, વિવેચક, ચિંતક, બહુલુત વિદ્વાન અને સમર્થ લેખક
એઓનાં નીચેનાં પુસ્તકો મળી શકે છે.

ભણકાર	રૂ. ૪-૦-૦	૪-૦-૦ રૂ.	આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ
ગોપીહરય	૨-૦-૦	૨-૦-૦	કવિતાશિક્ષણ
ભિયતી જુવાની	૧-૧૨-૦	૩-૦-૦	ઉપદેશ અને ચિંતાક્ષર નોંધ
માલવિકાગ્નિમિત્ર	૧-૦-૦	૨-૦-૦	તબીબ કવિતા વિશે વ્યાખ્યાનો
ઝલાયાં સોનેટ	૧-૦-૦	૧-૦-૦	સિરિક.
કેરવિયેટ નવજુવાની	૧-૪-૦	૧-૨-૦	વિવિધ વ્યાખ્યાનો, ગુરુજી ૧૯૧૬
દર્શનિયું	૧-૪-૦	૧-૦-૦	અંબાલાલભાઈ
લક્ષમાં પ્રશ્નચર્ચ	૧-૧-૦	૩-૦-૦	ધર્મિકાલ્પ નિર્દેશન

આમાં કેટલાંકની બહુ જાણ નહોતી જ છે. ખીજાં કેટલાંકની એક નકલ સિલકામાં નથી ગેરથે તે
અહીં નોંધવાં નથી. આનું ફરી પ્રકાશન તેમ નવાં લખાતાં બધાં છે તે પુસ્તકોનું પ્રકાશન સગ-
વડે ચાલ્યા કરે છે. માસિકામાં દસઈ ગણેલ કદનાં ધણાં લખાણના સંબંધમાં પ્રકાશને બાધ છે.

દક્ષિણ દિંદમાં શિકાઈ ભુકી

હિંદના વિશાળ ઉપખંડમાં ભુદા ભુદા પ્રાચીન શાશ્વતિક
સ્વચ્છતા માટે નિવિધ પ્રકારના ઉપયોગ કર્યો છે.
દા. ત. તામિલનાડુ (દક્ષિણ દિંદ)ના લોકો શિકાઈ
ભુકી વપરાતા- એ છે, હવે આ પ્રમા નકપથી
અદ્યય થતી નથી છે અને આને હળદરો ધરેમાં
શિકાઈ ભુકી અને બીજાં સ્વચ્છતાનાં સાધનોનું
સ્થાન સ્વસ્થિકનો કાળિ સાબુ લઈ રહ્યો છે.

લીલ સર્વોત્તમ સ્વસ્થિક બનાવટો: સુગમિલ કેસર મોઈલ,
ચોપાન સ્ટીક, ધોવાના સાબુઓ, ગોપલિન છાપ વનસ્પતિ, વગેરે, વગેરે.

સ્વસ્થિકનો કાન્તિ સાબુ

ઉત્તમ અને અજોડ
સ્વસ્થિક ઓઈલ મીક્ષ લીમીટેડ, વડાલા, મુંબાઈ.

આપ દિંદ બનો. દિંદ આલ ખરીદો.

ડિસ્ટ્રીબ્યુટર: ગ્રેસર્સ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા પ્રોપ્રિયેટરિય સિન્ડિકેટ લિમિટેડ પો. બોક્સ નં. ૨૮ અમદાવાદ

હિંદના સુશાળના. બાળની સ્વચ્છતાની સમગ્ર
ખૂશખો વિનોલિયા વ્હાઇટ રોઝ સાબુ તમારી પાસે
સાથે છે. તેનું મુલાયમ, બરપૂર શીઘ્ર અત્યંત નાળુક
ચામડીને માર્દવતાથી સ્વચ્છ કરે છે—અને
તેની સોરસ તમારી આસપાસ બનેાદર પરિમલ
ફેલાવે છે. તમારા સૌન્દર્યની વૃધ્ધિ માટે તમને
બીજા કામ વધારે સારા અને વિશિષ્ટ સાબુ મળી
શકશે નહિ. વિનોલિયા વ્હાઇટ રોઝને તમારો
યાત્રીક સાથુ બનાવો.

વિનોલિયા વ્હાઇટ રોઝ સાબુ

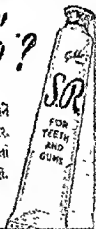
અમલ્ય દાંત !

તે તમારા દાંતની શોભા
ક્યાં સુધી વધારશે ?

દાંતની પદ્ધતિ કેલિબ્રેટી તમારા દાંતની રૂબરૂવાને
ભરખાં થકતી નહિ. તાજગી આપનાર એલ. આર.
ડુએપેરેટી નિર્ણય તમારા કીચલી દાંત આર કસો
નિશીથી પાસામાં એફ સુને મજબૂત તે રાખશે.

* લેલા પાણી પીણ આદે ઉત્તમ શરણુ સારવાર તરીકે
દાંતના દોષોમાં અસરકારક એકમાત્ર યોગ્યતાએક તેમાં છે.

CE. 24-50 04

D. & W. DINES LIMITED, LONDON, ENGLAND

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ

સાહિત્ય, કલા અને વિજ્ઞાનના, તથા સંસ્કારપોષક સમસ્ત
જ્ઞાનસામાન્યના પ્રચાર, પોષણ અને વિકાસના
ઉદ્દેશથી રચાયેલામાં આવેલી સંસ્થા

એને, મૂળ 'કુમાર કાર્યાલય' તરીકેની તેની બે દસકાની ઉત્તમ કારગીરી
પછી તેના બહોળા વિદ્યાર્થીઓ તેના કાર્યાલય, વિખ્યાત કલાકાર શ્રી રવિ-
શંકર રાવળ પાસેથી નોંધપાત્ર કંપનીએ ખરીદી ઉપરુંજ નામે સંચાલિત છે.

જ

સુકરર કહેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ)
રૂ. ૨૦૦ એક એવા ૫,૦૦૦ શેરમાં વહેંચાએલી
બહાર કહેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦
બરાબેલી થાપણ રૂ. ૭૬,૨૦૦

જ

કાયરેક્ટરોનું બોર્ડ

શ્રી ચેતન્યપ્રસાદ મોતીલાલ દીવાનજી બી.એ. (ચેરમેન)
(નૌનો, શુભાગ સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ)

શ્રી રવિશંકર મહાશંકર રાવળ
(કલાકાર, કુમાર કાર્યાલયના સંસ્થાપક અને 'કુમાર'ના બાબ તેઓ)

શ્રી મહેન્દ્ર શાંતિલાલ મંગળદાસ
(વિપરી, જહાંગીર વડીલ શૂપની મીલોના સહ-સંચાલક)

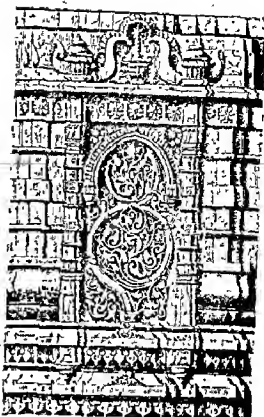
શ્રી બાબુરાવ કેશવલાલ મહેતા
બી.એ., એલ.એલ.બી., એડવોકેટ

શ્રી હરિનારાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય
(ચંરૂત અને વૈષ્ણવાના મૂળપૂર્વ અધ્યાપક-ગુજરાત મહાવિદ્યાલય, ગુ-
રાવ વિદ્યાપીઠ; પ્રકૃતિશિલ્પ અને 'પ્રકૃતિ'ના સંપાદક; મનો 'ગુજરાત પ્રકૃતિમંડળ';
એડિશનલ એસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી-મિલએનલ્ડ એસોસિએશન, અમદાવાદ.)

શ્રી બસુલાઈ રાવત (મેનેજિંગ કાયરેક્ટર)
(પત્રકાર અને પ્રકાશક; તેઓ 'કુમાર')

શ્રી રામચંદ્રાઈનારાયણીએ 'કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૪' રાયપુર અમદાવાદ
એ રચયેલી નોર્મ સમાવ્યાં.

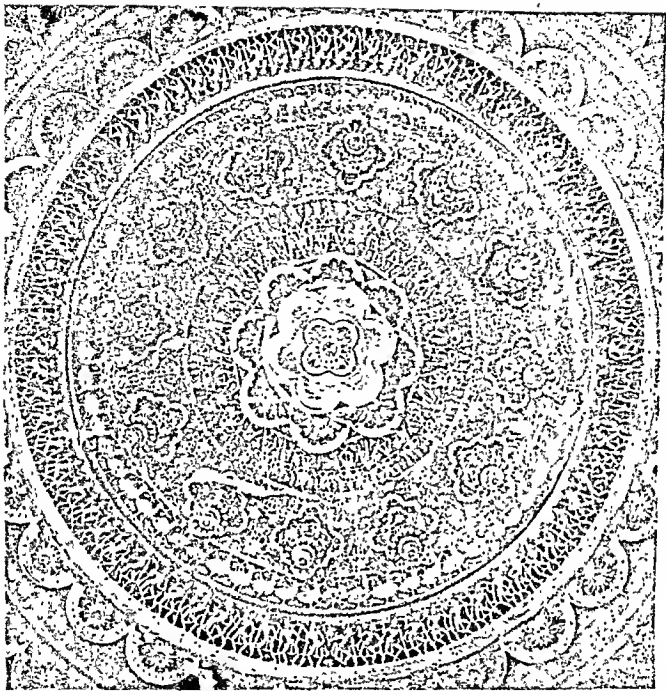
(આ માત્ર બહેરાત છે; પ્રેરણાદાયક નહિ.)

અમદાવાદમાં ઇસ્લામી મુલ્યઅમલમાં કારીગરી-
ની પરાક્રમ્યોએ પહેલેથી શિષ્યકલાનો આ
સમૃદ્ધમંદર નમુનો ક્યાં આવ્યો એ જાણી છે ?
ગુજરાત વિદ્યાપીઠની નોંધાએ, ઉસમાનપુરમાં
આરેલી ઉસમાન શમે બરકાતોની મસ્જિદના
મિનોરનો એ એક ગોખ છે. મીઠી સેવદની જે-
નમન કોતરકામવાળી જાળીઓથી જે જગત-
દાર્તિને પામી છે એ ગુજરાતની મનોરમ શિષ્ય-
કલાના આવા સર્વોચ્ચ નમૂનાઓ તો આખા
અમદાવાદમાં ભરપેટ વેરાએવા પડ્યા છે. મિ-
નારાના ગોખોમાં, અજવાળિયાંની જાળીઓમાં,
ઘાટની કોશરીઓ ઉપર, અરે, પાણીનાં મરનામાં
સુદાંમાં જે પ્રભાએ આલેલી સમૃદ્ધ કલાકરની
વેરી છે તેની સાંસ્કૃતિક જાહેજલાલી કેટલી
જાળરમાન કરી ? એ જાહેજલાલીનો ખ્યાલ
આપતાં, અમદાવાદની સમૃદ્ધવાસ્તુકલાના પ્રતીક-
રૂપ, આવા જ મંદર બાવન સુદાં મિત્રો એક
આશ્રમ રૂપમાં મંદરામાં છે. 'ગુજરાતનું પાલનગર
અમદાવાદ' એ નામથી જે રૂપિયાની કિંમતે
કુમાર કાર્યાલયે તે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. (ચાર્ટરેજ જુદું)

ચિત્રલેખા

શ્રી કમુ દેસાઈનું નવું આલબમ • કિ. રૂ. ૩.
ચાર્ટરેજ જુદું-કુમાર કાર્યાલય લિ. અમદાવાદ

દેવવાદા (આચાર્ય)ના જૈન મંદિરની આસપાસની ઊંતમાંની અદ્ભુત કોનરલી (ફોટો: ડૉ. પી. જી. મહેતા)
 દેવવાદાનાં જમણિયાત મંદિરમાંની મળકળ કોનરલીથી અરબક છત્રોમાંની એક છત્રમાં માત્ર કેન્દ્રના પ્રાચીન જ વિચાર આ દેવો-
 આદિ દર્શાવે છે. એમાં એકદમી સુખમાંના પ્રાચીનાણક દર્શનાત્મા મનનવાચોની અદા તથા હેતુ બદલના પંચગામીની નૃત્ય મૂર્તિઓની
 પ્રત્યેકની સિન્ધુવિચિત્ર દેવકા કપરોત વચ્ચેના મળકળમાં શિવરત્નોની બાદી: મરીમરીએ આવી તન દેખી શોખનસમૃદ્ધિથી
 અરબક દેરી તેનો જવાલ આપી રહે છે.

ડાબી બાજુ: ન્યૂ ઝીલેન્ડની સરકાર પ્રસિદ્ધ આકાશચિત્રો મેલવા અને
 નાલાક વખતે ઓસિય (Hawaii)ની ખાસ સિલિટા બંધાર પામે છે, તે
 દિલ્હીનો સેલ. કપર-જગાળી બાજુ: આમેરિકાએ શુદ્ધતાંતિ એક મહેલી સિલિટા પેલાની વજ. (શ્રી દલિપસિદ્ધ જૈન-પદપાત્ર સંગ્રહ-ના એકપ્રકારમાં)

સાદો
સરવાળો

અને વળી

લાભકર્તા!

૨૧ રંગચિત્રો

૩૪ સાદાં ચિત્રો

૫૫ કુલ ચિત્રો

અને તે

માત્ર ૩૩ રૂપિયામાં

આજે જ્યારે સામાન્ય નવલ-
કથાઓ પણ ચાર રૂપિયાથી
ઓછે ભાગે જ મળે છે એવા
વખતમાં એક લખપત્રિય
કલાકારનાં સુનંદાં પંચાષ્ટન
ચિત્રોનું એક મુદ્ર પ્રકાશન માત્ર
સાઘત્રણ રૂપિયામાં મળે છે.

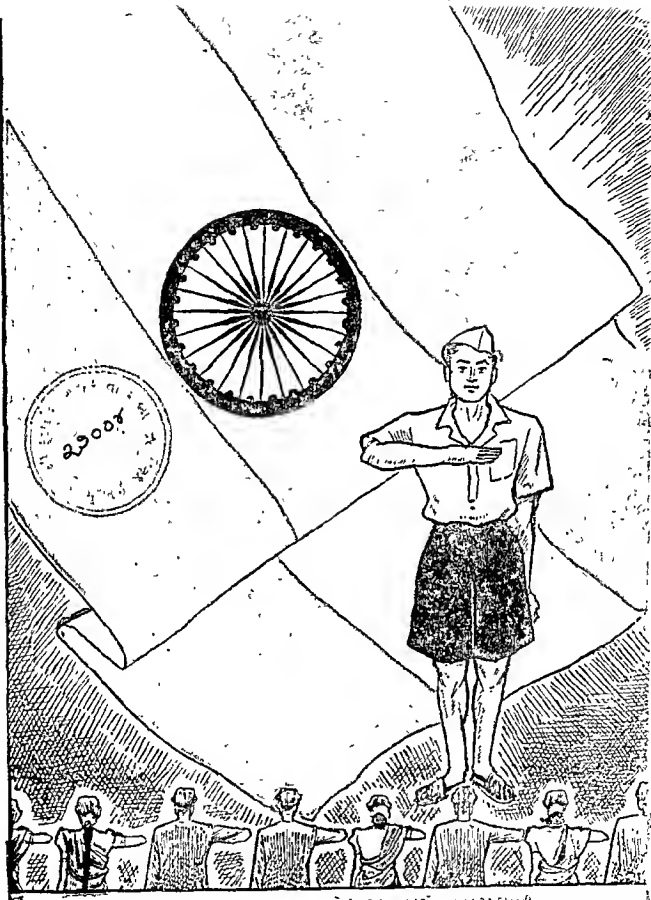
એ પુસ્તક તે કલાકાર
રસિકલાલ પરીખની

ચિત્રસાધના

એમાંનાં ચિત્રો રંગી

એક નમૂનો સાંચી ગાંધી જે

રંગ અને રેખામાં કુમારભયુ કવિત્વ વડાવનાર, જાણીતા કલાકાર શ્રી રસિકલાલ પરીખનાં ૨૧ પૂર્ણકોષી ને
૩૪ સાદાં ચિત્રોવાળો આ અમૂલ્ય અંશદ ગુજરાતનાં મરનાં કલાપ્રકાશનોમાં એક અગત્યનો ઉમેરો કરે છે.
કલાકારે ઉત્તરેત્તર કરેલી કલાગ્રાધનાનો પરિચય આપતી એમની શુભનરેખા ઉપદાંત આમાં મંડપત્રેલો
પંચાષ્ટન ચિત્રોમાં ઓઢલ અને ચોરસ-કલર, પંચિમલ અને પેન એન્ડ ઇંક રેકેચ, ટ્રેપલ-વર્ક, વુડ-કટ, નૌકલ-
પ્રશ-રેકેચ આદિ ચિત્રકળાની વિભિન્ન પદ્ધતિઓમાં એમની કલમ તથા પીછાનો કમળ દર્શાવતા અર્વ પ્રકારના
શૂદેલા નમૂનાઓ આપવામાં આવ્યા છે. ચિત્રકલાના વિદ્યાર્થીઓ તથા કલાશોખીનો મારે એ અમૂલ્ય ચીજ છે.
કિંમત રૂ. ૩-૮-૦; રજિસ્ટર્ડ પોસ્ટલ સાથે રૂ. ૪-૦-૦; કુમાર કાર્યાલય લિ. અમદાવાદ.

"हरे कृष्ण हरे कृष्ण नमो नमो नमो नमो
 नमो नमो नमो नमो नमो नमो नमो नमो
 नमो नमो नमो नमो नमो नमो नमो नमो
 नमो नमो नमो नमो नमो नमो नमो नमो

आवती कलनां
 नागदिकुं
 भासिके

नमो

પ્રસ્થાનવેળાએ

ચિત્રનાર - મનુ દેસાઈ

(કચ્છપ્રસ્થાનના આગામી પ્રકાશન - અધિગતી બાદ - ૩૦ જાન્યુઆરી - ૩૦ માર્ચ ૨૦૧૦)

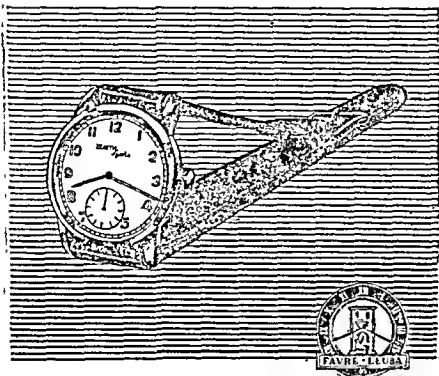
જન્યારે તમે તાજા, મુંદર હિંદના શુલાળને
સંધ્યાના અજવાળામાં કુલતાં બેસો ત્યારે
તમોને વિચાર આવશે કે વિનોલિયા
બ્લાઉટ રોઝ તમારો માનીતો સાથુ છે.
તમારા સૌંદર્યની વૃદ્ધિ મટી બીજા કોઈ
વધારે સારો અથવા તો મુંદર સુવાસિત
સાથુ હોઈ શકે નહિ. સુલાયમ, હલરાતા
ફીણવાળો વિનોલિયા અતિ સુકામળ ચામડીને
માર્દવતાથી સ્વચ્છ કરે છે અને તમારી
આસપાસ મનોહર સોરંભ પ્રસરાવે છે.

વિનોલિયા બ્લાઉટ રોઝ સાબુ

ઝેનીથ સ્પોર્ટો

ઘડિયાળો હિંદમાં આવી ગયાં છે.

ઝેનીથ સ્પોર્ટો ઘડિયાળ આ ચિત્રના જ કદનાં, શઘ રહિત
સ્ટીલ ઠાંક ડિઝાઇન તથા કચરા અને આંગકા સામે સંપૂર્ણ
સંરક્ષિત. કિંમત રૂ. ૧૪૭. ઉપરનું જ કદ ૧૦૩" ઓલ
સ્ટીલ, પાણી સામે સંરક્ષિત. કિંમત રૂ. ૧૮૫ અને રૂ. ૨૦૦.

વર્ષો સુધી રાહ જોયા બાદ પ્રથમ ઝેનીથ ઘડિયાળો હિંદમાં આવી
પહોંચ્યાં છે. દરેક ઝેનીથ ઘડિયાળ કારીગરીમાં અને વ્યક્તિગત સૌંદર્ય-
માં સંપૂર્ણ છે. હાલમાં ઉપર મુજબના નમૂનાનાં ઘડિયાળો જ મળી
શકે છે. પરંતુ હવે પછી બીજી પ્રખ્યાત ઝેનીથ સોનાની ૧૦ ઘડિયાળો
આપને પસંદગી માટે ગણશે.

FAVRE-LEUBA

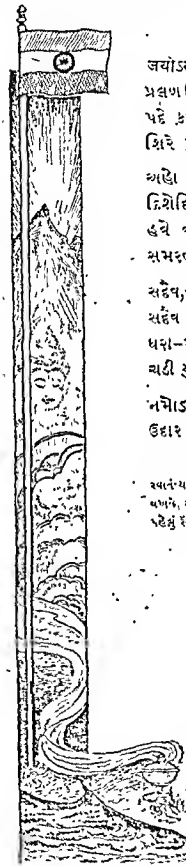
ફાવરે-લ્યુબા ઍન્ડ કં. લિ. મુંબઈ અને કલકત્તા

જયો઼સ્તુ!

• પૃથ્વી •

જયો઼સ્તુ વિજયો઼ જયે! વિજય હો સદા તાહરો!
 પ્રલય નિશિ અંત, આ ઉદયભાનુ યોમે ચઢયો!
 પદે કમલ અર્પણે, તપ લલાટ આ હુકુમ,
 શિરે સુકુટ સ્થાપીએ પરમ હીરકોનો શુભ,
 બહો જગહળે ધન ગિરિશિરેથી ઉતુંગ શી!
 દિશેદિશ ભડી રહી અમર તાહરી શૃંગશ્રી.
 હવે જગતનેય સુખા સુખ તારું પેળી રહો,
 સમરત મનુભતિકર્ણુ ઝત-ગાન તારું રહો.
 સદૈવ, જનની શુભે! અમૃતની રહી તું નિધિ,
 સદૈવ તવ અંતરે સ્ફુરતી ધીશની સંનિધિ,
 ધરા-મનુજ-સ્વર્ગ-દિવ્ય ચિતિ એમ સોપાન કે
 ચડી યુગયુગોમહી તું જગને ય ત્યાં જ લઈ.
 નમો઼સ્તુ, વરદે! મહા મધુર હે જગન્માતર!
 ઉદાર સિંઘત તારું આ જગ રચો સુધાસોવર.

સુન્દરમ

સ્વાતંત્ર્યના મહાદેવ લગભગ સુધી અમરમન આ સોનેટ પ્રકટ કરતી
 વખતે, આ જ સ્વાતંત્ર્યકૃષ્ણ શરૂ થઈને વેળા એમનું 'કુમાર'માંનું
 પહેલું દોહન યાદ આવે છે, અને આ નવેલે તે પછી પ્રકટ કરીએ છીએ.

જવાન રિલ : ક્યાં તું આ! નયયુગીય આકાશનાં
 ગરે હટ્ટા હુંકાર, રણુરી રવરે કસરે
 બરે દરૂ દિગ : 'જોડો સુખ સમજ વઈ સત્તે,
 ગરો, પત્તો ન હો' સગવ આજરો ખરે."
 ગદયા સુભટ કાંઈ તો વ રણુયજ આ પાનું ના,
 જવાન! જરા ખારનો તવ નરેણ જલેલખો :
 જવલંત દિલ્લમાંતિ, શુખ રધિર, બધી ઓરે
 જોડો દરૂમ દુગમ, મિજ્ય પાટા દ્રે ખરે."
 ખરે, નિજ્ય પામ; આ જાળપડી પડયો શતુ જ્યાં
 ગદયા નવમવાનિયા આઘ, ધીર ને સંપરી,
 દરેક કુનિયતી, દિવ રવતપવાને ચરી,
 અમોખ મરી શરૂ એ વિજયપંથ દમ વિગટનું :
 ધરનું ફળ સમુદ્રપારે ગદને સહાં લેતુકાં;
 ખરે : નિજ્ય પામ, આ જાળપડી પડયો મનુ નો."

• અનુકૃપ •

નમું હું જનની! આને નમું હું તુજને ફરી,
 પ્રાણની મક્તિનો પાળી,
 પ્રસાનાં હુંદ પુષ્પ, ને
 દેવાના બાવનાં કુંકુ ફરી તે અંજલિ ધરી
 નમું હું જનની " આને નમું હું તુજને ફરી.

આજ સંસારને અંતે, હજે છે જયનો દિન.
 ધારી આધારણી, વ્યોમે હંધારી ફેસરી પ્રભા;
 પદ્મને પદ્મને, પંખા ફેરી પાંગે, દિશાબરી
 આજ ફૂગીયની શુંજેનવ્ય કથાનગી કન્વા.
 ત્યારેયે કાળ તે મારાં બાંધવાને રમરી સહ:
 સુદના બધાં બધાંએથી તે ચંદિસા રમી
 તને, વેરા મરી પાછી આજુબા નિત્ય રૂઝવાં
 —રંગમે નિરંજી ધરી

અરિના ખરૂંની તાળી ધારેને ખેડિતા ફરી.
 અંગના કોટીની કળા, તમભાંધેય શિખિની :
 મારાબા વગડામાંથી મારીને માગે દુરંદર
 તરીને સિધુ, ને
 ફક્તથી અદિ જેલોમા ધારીની રાજઆદ-
 દેવાં ના રાતદિ, ઝીલી અમિતે બારીની ગરી
 અન્યને નિરંજી દેવા જેમને મુશ્કેલી ધરા
 રાજની આગના શેડા ફક્તદેયે શૃંગને મિતે
 વંચાગશેનાસમે દેશોએ આ પળે પવનકમન
 અંગની પ્રાશિનાં આને અમે નોધન્ય પારગ.
 નમું હું સો મલીકાને, જગમે વસના બસિ
 બનીને શાવળી મારી મુક્તિની વર્ષના ફરી.

ગદિં ગદિં વાજે રમ્યાને મનસ પાળી,
 હુકુમિનાદ, ન તાગા લોકના જયપાંખથી
 દિશાના જન પૂજા;
 કોદિલા લીપશાશીય પાંખીથી નિદારિત
 વડાજું જે હુંડું તે સો

અને જનને ફરી શીધું અવસાથી નિવરૂન
 તે વ ને
 મુક્તિની આ દત્તાવાદોં નસો પ્રેમ જોવાવનું.
 આજ તે હું મને જે દો
 અજાણી લાજની કેરા રપશે જાલે ચડી વડું

પ્રકાશી રોકે જે, તેના કદાચી કેમ ગેટના,
 પંખા જે દોહરે તેનાં અમરો વાન પુનવા,
 અપારોં મારી આંખે અર્જના તેજ કૂટનાં,
 અમરો પ્રાણવામ આ જાગીમાઈ રમિયો
 હુંકારે જાદના ખજાંડોમાં રા કેવ ગેટના :

અમારા કાવ્યને આંદોં નેત ના...
 સંપેના દેવની મંડળી વાગા કેમ પ્રવાહને
 મનો પ્રવન મંગા આ ફરી છે પવનો દિન

દેહનાં બિન્ન અંગો સી ચિત્તના તત્ત્વથી હૃદી
 પોતાને અન્યના બોલે બહુ છે પોષવા ચહે-
 તેમ આ પૃથ્વીને ખેડે ખેડે સી આપડે પ્રભુ.
 મેધા કેરા નિયંત્રણે
 સર્વને એકબીજાના સુમેલે વર્તતા કરી.
 -પ્રત્યેકે અંગના મેળે દેહ, ને દેહથી વળી-
 આખરે રચ્યું પ્રેમ મોહરેલા વિશ્વ-કુળને.

અગાસા સંધની બેટ પતાકા બેઠાનગ્યોગામાં:
 લીલા છે વસુધા કેરા પ્રેમનો રંગ ને ગદી,
 સર્વની શાન્તિનો ચેત, કેસરી ત્યાગનો, અને
 ગયગાં સોહણું રેણું ચક્ર છે ચક્રવર્તીનું.
 આખારી ભાવનાઓને નિશ્ચી રાક્ષિઆતણું
 ચાત્રાને પચલે પચલે ગળી રેન્ને મહાઅલ.

તારી આશિષને ચહી,
 પ્રાણની રાક્ષિનાં પાણી,
 પ્રહાનાં કુંદ પુષ્પ, ને
 હેયાના આવનાં કેક્ર કેરી તે અંજલિ ધરી
 નયનું હું બનની! આપને નયનું હું તબને ફરી.
 રાનેન્દ્ર શાહ

વાદળે વહાણું
[૧૫મી ઑગસ્ટ: ૧૭૭]
 મેઘાકાન્તાસુધરા.

ભયતિમાં જખમ, લખકારા સહી નિદ્રા થે
 જોવારી ફે સકલ નિજનું અંખતા'તા બનો ને
 ભગી ભગી ધન તમસ ભેદી હથા એ જ ભગી!
 પીટી રાત્રી આતી કપરી દોઢ સેકની કીર્ણ!
 યૂથા કીધા નિજ કંઠલણું કંકણના વધૂએ,
 કેલેપાશા કુંદર ખતરીસા ધરી દીધ માંતે,
 બાપે ભેટા—જિજ્ઞસ વચનો એક આધારમાત્ર,
 બંધેને બંધુ—અરપણ ક્યું નેહથી ને બન્યું તે.
 આને સો એ સમરપણનું ધન્ય સાકલ્યયાણું,
 ત્યારે શાને ધુરાસધુસરે વાળે વાય બહાણું!
 આંખો ચોળી જનગણ નહ્યો, નેઈ બેઠેરા આઘા
 બિહાળા રે ઉરગમગમના પડી ભય પાછા.
 ને સૌથી થે અધિક ગરમાં તો થ કાનુદયવેરાં
 અધુ રેણાં દુરબળ છતા આશની પાર માંતે;
 અંધારાનાં ગરલ વસમાં પી અનાસક્ત ભોલો
 રાંધુ જેવે અચલ તપસી મોખરે મેદની—
 અંધુલીથી ખતાને અચલ અલક ને દર આવે લપાતી,
 ભેટી નેરાંદય છાંડી સિતિભપટ બળી મેદની મીડરાંડી.

ખાલશુકુન્દ દલે

[વાદળેયાં થતા સુશેદ્યને આપણે 'વાદળે વહાણું' કહીએ
 છીએ. આપણો આગ્રહી સુધે પછુ દોઢ સેકના અંધકાર પછી
 એવાવાગળેથી જ બેઠીએ! અપી વિષમતાઓ થોળીને પછ
 સુખિની અચલ ઉપા તરફ જનતાને દેરી બધાને, ભયીય
 પુરપાઈ પડી રહેલાં મંબીભને નિરંસ બેઠી જ છીએ છીએ.]

સ્વાતંત્ર્ય આપ્યું છે ત્યારે

મનન

સ્વતંત્રતા! એ એક રાંધેને ખાતર
 પ્રત્યેક દેશના કેટકેટલા બનીસ લક્ષ્યભા-
 ઝોએ પ્રાણ પાશર્યા છે! આપણા દેશે
 પણ તેને માટે કેવી અખંડ તપસ્યા
 કરી છે, કેવાં અનંત કષ્ટો સહાં છે?
 આજે એ સર્વનું ગદાન ફળ મળ્યું છે.
 પણ સ્વાતંત્ર્ય આપ્યું એટલે હવે
 સુખ-સમૃદ્ધિ આવી ગઈ છે, આમ રળે
 માનીએ; અતેરવાતંત્ર્ય એટલે સરખાંદી-
 પછે વર્તવાની છૂટ પણ નહિ. સ્વાતંત્ર્ય
 એટલે તો જ્યાંખદારી-ગદાન જવા-
 દારી. સ્વાતંત્ર્યનો ને અનુકંપ ખબરનો
 આપણને યાજી છે તેનું રક્ષણ કરવા
 આપણે દરેકે હવે ખરે ખરે તૈયાર રહેવું
 પડશે 'પહેલાં દેશનું હિત પછી અ-
 જિતનું હિત' એ સિદ્ધાંત આપણે અપ-
 તાવશે પડશે. ઉત્સાહની ધરમીમાં
 તારાક્ષિક બલિદાનો બળી વાર સરખ
 હોય છે, પણ હંડી તાકાત વડે આપવાન-
 નો ભોગ કપરો હોય છે. દેશની હાક
 પડતા ચરમગણિદાનો દેવા એમણહાર
 પડતા તેમ હવે જીવણ કામગીરીની
 હંડી તાકાત અપતાવળા બહાર પડવું પડશે.
 કાંઈ પણ રાષ્ટ્રનું સ્વાતંત્ર્ય મંદિર
 મજબૂતરી તે ટકી રહેવા ચાર પાયાના
 સ્તંભો અચલ હોવા જોઈએ: સ્વદેશ-
 ભિમાન, સિરત, ચારિત્ર્ય અને ત્યાગ.
 આપણા આ ચાર સ્તંભો આપણે મજ-
 બૂત બનાવીએયી, આપણું સ્વાતંત્ર્ય-
 મંદિર ચાલવું ને દિવાકરો ઝીરવથી બહુ
 રહી શકે, આપણા પ્રત્યેકમાં એ દરેક
 ગુણ કાંચનગુણરી તે બીધેવાડરોતોજ
 આપણું રાષ્ટ્ર સુદંડરી તે બેઠું રહીસકરી.
 મહાન પૂર્ણવતો સામરઅંતે તે જોએકે
 નાના દીપાનો સમુદ્ર જ છે; એમ એક
 એક જ્યોતિના ચુદ્ધ અવાજ સમુદ્રમાં-
 થી ન સગાયે રાષ્ટ્ર બની કહેશે.

સ્વાતંત્ર્ય આપ્યું એટલે આપણું
 કાર્ય પુરું થયું છે એવી ગફલતમાં રમે
 રહીએ. હવેકે હવે જ આપણું ખરે ને
 જીવણ કાર્ય શરૂ થાય છે. એ સ્વાતંત્ર્યને
 શોભાવવા, એને હાલક જનવા તથા
 એને ટકાવવા હવે તે અગત્ય કરતાં
 પણ અનેકગણું પરિશ્રમ અને તપસ્યા
 કરવાં પડશે. કંઈક એરો ૧૯૧૮માં કાંતિ

પણ રંધેશાની ને રિયલિ હની તેની જ
 રિયલિ આને આપણી છે. આપણા આ
 વિશાળ સીમાઓવાળા ધરનો વહીવટ
 આપણે જ કુમળતાથી તમાં કુનેહથી
 ચલાવવાનો છે. તે વહીવટ સરળતાથી
 ચાલે તે માટે હબરો હાથકાનવાળા
 માણસોની જરૂર છે. દરેકેદરેક ક્ષેત્રમાં
 કામોના હુમર પડયા છે વહીવટીતંત્ર
 ને ધારાશીયદરને, લશ્કરને ખેતીવાડી,
 મામોમોખ ને ધોરોલોખ. મિલ્કત ને
 સમાજસુધાર, નદરો ને વહાણવટી.
 પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં હબરોની બુદ્ધિસરિયતો
 આને જરૂર છે. એમાં જરૂરી આવડત,
 અભ્યાસ, કુનેહ તથા કલંચબુદ્ધિ
 ખીલવવાં પડશે જોરીને સ્વસ્થપનો
 યોગેક વાકવા કાપણે આપણ ખાસ
 મજબૂત નહિ બનાવીએ તો તે બોલે
 આપણને જ કષ્ટી તાપકરી

આ હિંદ નામગુખ્યું છે. દરોડો
 લોકોને એ કે પુરુષ આત્મગમન નથી.
 ને જ્ઞાન-રક્ષણ માટે કાપડનો દુકા
 મળતો નથી. બંધરો માણસો કોઈપણ
 ભતના ભેદથી કષ્ટપચાર પામ્યા સિવાય
 જ મૃત્યુ પામે છે. દેશની ને જીવની
 ખતનાં હાક નાનગણી જ બંધાર્યાં
 નેહથી તેને ધી-ધવાનાં દર્શન પજુ થતાં
 નથી. ખેડૂત દેવા નીકે દલાલોશો છે,
 લેપારી સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા છે અને
 આમ પ્રભ વહેમ તથા રૂઢિઓમાં
 શેરાઈનિસરત, નિર્ધર્ય બની ગઇ છે.
 મેદની સ્વામીનાં ને ગામડાં કાવલા-
 નાં ધાગ બની રહ્યા છે નવચુવાનોમાં
 રિયર, રાંત આસનબાદ કાર્ય કરી ખતા-
 વવાની તપસ્યા કે હંડી તાકાત નથી
 આખો દેશ એક બાળુએ દેન્ય અને
 દુરબળી તથા બીચ બાળુ સ્વાર્થ અને
 પ્રત્યેકથી ખરબદીઓ રહે છે. આ છે આજ-
 ના હિંદનું ચિત્ર. અચિત્ર બુદ્ધીના ખીને
 તેના પર ચારિત્ર્યના તેજને પરિશ્રમના
 પ્રવાહીથી સંભાલે તે જરૂરી રંગો વડે રેડિ-
 વ્યથમાન કારતનું ચિત્ર આપણે સર્જવા-
 નું છે. આમ, આપણે ખલેખમા મિત્રા-
 વીને એ મહાન કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈએ.
 દેશના જુવાનોને આને જ ખરી
 હાકલ પડી છે. આલેકી સ્વતંત્રતાનો
 એ અંદેશ છે—સાદ છે.

સ્વાતંત્ર્યના શંહીદો

[૧] મંગળ પાંડે

અં

એનેની મુશરીમાંથી મુખ થવાનો દિરે ને પદેશો સંકટિત પ્રવાન કર્યા તેને અંગેએ હતિદાસ-કદાએ 'બળવા'ના તિરસ્કરણીય નામે ઓળખાવે છે; પણ અંકે એનાં શુભાવેલી આજારી પાછો મેળવવા-નીઆવનાથી પ્રેરાએ હાથેકોનું ને સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ દરું. નાનાસાહેબ, મીલની આદર્શશાદ, સાલ કુંવરસિદને વચીરઅલી નખીઆન આદિ નેતાઓએ તેની યોજના એવી વ્યવસ્થિતરીને તથા કુખપણે કરી દની કે અંગેએને છેલ્લી થકી સુધી નેગી અંધ પણ આવી લીધી તેઓ ને અંધા અંધારામાં દખા કે ચરબીવાળી કારતુરોને હોધી સંતોષકમાં યોરક અસેનાય છે, પણ કારતુરો ને નિગિન દવ નેની પાછળ નેા અંકુરે સ્વાતંત્ર્ય પાછું મેળવવાની તમત્રાને જ્વલતામુખી પીકતેા દનો. આ જ્વલતામુખીને પ્રથમ રફોટ થયેા મીરઝ મેંગળ પાંડેમાં.

મંગળ પાંડે જન્મે શાસ્ત્રજુ દનો ને બંધાજમાં બરાકપુર ખાને-ની ઉચ્છી પદ્મનગમાં સેનિક દનો. વચીરઅલી નખીઆન આગળ આ આખી પદ્મને સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાં જોડાવાના રોજાએ લીધા દખા. અંગેએએ જ્વલારે રક્ષી વપાન પર જરબીવાળી કારતુરો કરેલી વા-પરવાની અજબરે. રચનાને નિર્ણય કર્યા ત્યારે રેશાક્રાવાળી આ ઉચ્છી પદ્મનગના સેનિકોને રક્ષી પદ્મનગમાં આજારીનો આતસ ફેલાવવા યોજકથવામાં આવ્યા દનો. આથી એ પદ્મનગને જ્વલારે ચરબીવાળી કારતુરો વાપરવાની ફરજ પાડવામાં આવી ત્યારે તેમણે રેપ્ષ ના સંભાળી રીધી અને જે બળજબરી કરવામાં આવશે તે સામનો કરવામાં પણ જોને પાછા નદિ પરે એ રેપ્ષ મુળાવી રીધું "હાલા" સેનિકોની આખી દિગત તથા ધૂધાથી અંગેએ પૂર્વાપૂર્વા યદ થયા, પણ ને વખતે અપમાન થતા જ્વાસિવાય બીજે કોઇ ગાર્મ નહોતા, કેમકે સિપાહી પાને કાજમાં રાજવા યારે આખા બંધાજમાં ને વખતે એક પણ મીરઝી પદ્મનગ નહોતી. આ મુશકેલી ફર કરવા રેપ્ષના માર્ગની રાજનાતમાં અદરેશગી તેમણે એક મીરઝી પદ્મનગ પાલણી ને રક્ષી પદ્મનગમાં દિગવરેા ખૂજગી હાલને નિભેરી નિભાસી નિચાર કર્યાં.

આ સાતની ખજા ઉચ્છી પદ્મનગને પડતા પેન જ ને ઉ-રફોટ અંક રક્ષી પદ્મનગનાં પોતાન બાઈઆનું આનું અપમાન મટી લેવા ને તેવાર નહોતી. વિજયના નેતા પાએ આખી યોજના પાછી મવા આવે ત્યાં મુખી દખા મંક મરિને સાદ એવા તેમને આમદાવાક સમલભ્યા; પણ પોતાના જ આઈઓને દિગવરેા દત્તારી નેકરી નાંધી દાખી પાડે એ વિચારે મંગળ પાંડેને બેઠન બનાવી નહીં. અને તેણે ને જ રિવર્સે યુદ્ધ મર કરવાને આમદા કર્યા; પણ જ્યારે તેણે એણે ને નેતાના નેની માગતી રેપ્ષકે નેમ નહોતા ત્યારે ને બાજનારોએ યુદ્ધ મર અવર સત્રથી ઝેડ્યુ.

રેપ્ષના માર્ગની રક્ષીને ઉચ્છી પદ્મનગને નેરાનમાં 'કોર દના' કાગવામાં આવતાં જ મંગળ પાંડે પોતાની બંદુક અંગેને પવનની આગળ ફરી જાગીને બુદ્ધભારે રક્ષામાં પોતાની પદ્મનગને યુદ્ધ મર કરવા આહાન કરવા કાચ્યા પદ્મનગને ઉપરી માર્ગનરે મેવર જુગન આ એનાં જ મરિાપીએ થઈ દખા તેણે નિપાહીઆને આ 'બળવા'નારે કે રચનાને દુખ કર્યા, પરંતુ

રેપ્ષના માર્ગની રક્ષીને ઉચ્છી પદ્મનગને નેરાનમાં 'કોર દના' કાગવામાં આવતાં જ મંગળ પાંડે પોતાની બંદુક અંગેને પવનની આગળ ફરી જાગીને બુદ્ધભારે રક્ષામાં પોતાની પદ્મનગને યુદ્ધ મર કરવા આહાન કરવા કાચ્યા પદ્મનગને ઉપરી માર્ગનરે મેવર જુગન આ એનાં જ મરિાપીએ થઈ દખા તેણે નિપાહીઆને આ 'બળવા'નારે કે રચનાને દુખ કર્યા, પરંતુ

એક પણ સેનિક આગળ આવેા નદિ ત્યાં તે મંગળ પાંડેએ જાતી છાતી હુસનને દાખી રીધેા. તરત લેફ્ટનન્ટ બપ રેશી આંખ્યા; પણ પાંડેની બીજી યોગ્ય એ નેના પાંડાને કોય લીધેા ને પાંડે તથા મચાર બંને જમીન પર મળી પડ્યા પાંડે રહે પોતાની ખાતી થયેલી બંદુક ફરી ધરવા લાગેા દનો જે હાથ જેલે બંધે સત્તર લેખા થઈ પાંડે સામે બંદુક તારી, પણ એ બદાદુર સેનિક તરત તવચાર બેંચી લેફ્ટનન્ટ બપ સામે ધર્યા. બપે જાતી છાતી, પણ તે પાંડે-ના કાન પાગેથી પસાર થઈ થઈ અને બીજ જ ફેણે પાંડેની તવચારે લેફ્ટનન્ટ બપને માર દર્પાં.

ફરથી બીમ એક અંગેએ મરફેરે આ એવા તેણે ત્યાંથી જ પાંડે તરફ બંદુક તારી, પણ એ મોળી છાતે ને પદેમાં તે પાંડે ગલેજા સેનિકે પોતાની બંદુકના ફરફા તેની ખોપરી ફેલી નાખી પૂરી કરી દીધેા. આ જેલે કાચેા બંધેએ આરિમર ફેલે બીવર ત્યાં રોડતેા આંખ્યા અને તેણે મિષાદીમાંને મગળ પાંડેને ફેર પદ્મનગનું કરમાન કર્યુ; પણ સિપાહીઓ તે મરના કરી દીધેા કે એ પાનિય શાસ્ત્રજના વાગેને પણ અમે અડધી નદિ જન્મીન પર પદેનું અંગેએ લેહી અને સિપાદીઓમાં મળેનું આ તરું પરિવર્તન જેલ ફેલે બીવર મરારેા અને જ્વલરે લીમંગના બેંધા તરફ નારી.

પદેર શાસ્ત્ર પર દને રેશી મિષાદીમાં અને મંગળ પાંડે ફેલેજા જ રક્ષા. ફરી પાંડે સર્વ સેનિકોને બંડ કરવાનું એલાન કરવા લાગેા, પણ નેતાઓએ એક મરિને. થોમી જ્વલારે કદક આરેમ આપેલો દોવાથી ને એા ફેર ફરી મરે નેમ નહોતા. મેરવામાં જ્વલરે લીમંગ ફેલેજા મારા મિષાદીમાંને કલને ત્યાં આવી પદેાંચ્યા. જ્યારે મંગળ પાંડેએ તેણે કે પોને દને માક્ષર રિરંચીઓને દાપ પાડેો, ત્યારે દુરમદના દાખમા મરવાળા કરતાં પદેનું બંદેર તખી તેણે પોતાની બંદુક પોતા પર જ ચલાવી, પણ ને માત્ર વાવજ જ થયો. તરત નેને આંખિરક્ષા યોજકથવામાં આવેા.

કોડા રિવર પછી ભરકરી આહાન સમગ્ર મંગળ પાંડેના કેમ આલેા. નેની પાગેથી 'હાવતરાખેરો'નાં નામ દાવવા અંગેએ બૂળ મગપણ કર્યા, પણ ને નરજુનને એક પણ નામ આપું નદિ નેણે એ પણ રેપ્ષ ફેર ને તેણે એ અંગેએ અગત્યરેને માર કર્યા દવા નેમની સામે તેને જ્વલિત રેપ ફેર પણ નદેનો. માત્ર એક ફરજ બજવાથી પ્રિતિ મરને જ નેણે એ કાપે કર્યું દવું અને. રેખ્મનિ સાટે મીરઝોને પરેશી મારાર તખી એ બજિમ અને એ ને જ અંગેએ પાંડેને મર. નેને રાંસીની મિલ મર. રેપ્ષકી લખી મેરિયે હરમના કાગ પદેરે વખતે મંગળ પાંડેને રાંસીના મર તરફ ફેર જ્વલારે અંધા દિગવરની સામે પાંડે મર કરા મર્યા. ફરી પાંડાને તેણે જ્વલારી બંદેર ફેરે શાખ જ્વલારે પણ ને પોતાના હદમતીઆનાં નામ આપેા નદિ તખન રાંસીને

ડિકન્સની પેઠે દેવ જેવી સહાનુભૂતિથી મહારાષ્ટ્રનું હૃદય આલેખનાર

હરિ નારાયણ આપ્ટે

શ્રી કચ્છીઅરનો ઉદય નિષેધ સાહિત્યનો એક અમત્કાર ગણાય છે. ધાર્મિક નારકોને અસ્ત થઈ લૌકિક (secular) નારકોને પ્રારંભ થતો હતો. નારકકારોએ જુદાજુદા લેખનપ્રયોગો કરવાની શરૂઆત કરી હતી, ત્યાં શ્રીકચ્છીઅર એવા એક નારકકારોએ જન્મ આપ્યોમાં ગણાય એમની નવાઈ શી ? જ્યાં ક્યાંનું પુનઃ ગરબ ફેખાણું ન હતું ત્યાં એવાએના વિચક્ષુ નારકકાર નોટકો લખી લય છે; અને એની પછીની લોકો 'આ શ્રી રીતે બન્યું ઘરો ?' એવા સવાલ હશે પણ પછલા કરે છે, એના નારકોનું રહસ્ય સમજવા મંચે છે, ચાકુંપણુ સમજે છે અને કમળ કરે છે કે એના જેવો નારકકાર જનને આજુમુખી દીકો નથી, અવિચ્છામાં દેખશે એજ લાગણુથી

મરાઠી સાહિત્યના એક નવલકથાકાર શ્રી હરિ નારાયણ આપ્ટેનો હૃદય એવો જ એક અમત્કાર છે. અંજેશ સામ્યની શરૂઆત પછી અણિજન તરફ લોકોની પ્રતિષ્ઠિત લખવા માંડી. શરૂઆતનું પછું-પૂર્ણ અંજેશનું પર્વાત હલ્લુ. પહેલી મરાઠી નવલકથા 'મુખ્યત્વાચાર' ૧૮૮૦માં બહાર પડી. ત્યાર પછી 'ગંડુપીપા', 'ચસતકાકિયા' એવી નવલકથાઓ પ્રકટ થઈ એમાં પછે બાંધે કોઈ રંગીલા સમુદાય અને શ્રીકચ્છીઅર જેવીના પ્રેમનાં પલ્લેનો હતા. સામાન્ય નવલકથાઓ તેા હજીની જ નહી. એવા અરમામાં 'પુષ્પિ વેશવ' સામાન્યમાં ૧૮૮૫ના એક એકમાં 'મધુલી ધિતિ' ('મધુલય વન') નામની નવલકથાની જે પ્રકરણો પ્રકટ થયા. ક્યા કમળ : પ્રકટ થવાની હતી. પછે એ છે હેએકમું નામ ન લઈ પરંતુ એ લે પ્રકરણોમાં દીકોમાં દીકો તેા રસ અગાધો કે એવા લેખક કોણ હતો એ વિષે મદન-પ્રભુમાં બધે લક્ષ્યકથાથી થવામાંથી, કેમકે પ્રકરણોમાં મહારાષ્ટ્રના એક પ્રખર નવલકથાકાર નહતો હતો. લેખકની દેખા દેવી કે નામ પ્રકટ ન થયું તેએકા. પણ કંઈક ગોટાળો થઈ ગયો અને 'કેસરી' એ નહેર ક્યુંકે આ કથાની લેખક હરિ નારાયણ આપ્ટે નામનો યુવાન છે

એ દિવસથી મરાઠી સાહિત્યનો 'દરિમહ યુગ' ઊંઘેા. એવાને આલે સાહ નરે વીળી ગયાં છે, પણ મહારાષ્ટ્રના એક નવલકથાકાર કોણ એ વિષે જોગત રહ્યા નથી કોઈપણ વિચારક-પછી એ કંઈક પેચ સંપ્રદાય (school) નો કોષ-કહેવામાં જ કે 'મહારાષ્ટ્રના એક નવલકથાકાર રવે. હરિ નારાયણ આપ્ટે જ હતા અને છે' અને એમના મૃત્યુ પછી-અનામિકા સાર્વજનિક વમ્બુ !

(હરિનામના પિતા નારાયણ વિગળાઈ આપ્ટે (એવો કિરોનાં 'નાનાસાહેબ' તરીકે જાણખાતા) સાધારણ દિશિતના સરકારી નોકર હતા. કુટુંબ બળ બહોળું હતું. પણ એમાં ક્યાનાર માણસો જ ન હતા; નાનાસાહેબ અને એમના પૈતા મહા ગણપુસાહેબ-મહારવ વિગળાઈ આપ્ટે, ગુણપુસાહેબ નાનીના વર્ણવે હતા, પછી નવલકથા, પણ કુટુંબને સંભાળવાનું કામ એમને અગત્ય ન હતું. કુટુંબ એક જ ઠેકાણે રહેતું અણપુસાહેબ બાપને મદદ કરતા. એમને ગિજનજ નરો મરમ હતો. એક વાર એ ક્યાંક કામચર પગલાળા જ બહાર જવા બેપડમાં ત્યારે વિધવા બહેને કહ્યું, 'આઈ, તારા નેનો મોટો અધિકાર ધરાવતો માણસ હશે માત્ર શેવે તેા સોમ.' આઈ યોડાયા. યુરસામાંએવા : 'તમારો જેનો માત્રીએક પગમાં છે ત્યાંથી

માસથી બીકે માત્રી શ્રી રીતે રખાય ?' બહેનેને આ સાર્વજનિક આવાન કર્યો. આજો દિવસ એજે રચ્યા ક્યું. રાવના આપુ નદિ નાનાસાહેબ આવાન ત્યારે એમને કાને વાત આવી. એ પણ કુટુંબી થવા મનમાં નિશ્ચય કર્યો, બીકે જ દિવસે નાનું ઘર નેનો મનમાં અને બા. શ્રીનુદા થયા. પણ કુળાદના અર્થજે કલનમાં માણુ કુટુંબ વધને વિચર રહી સહે એમ ન હતું, એરકે બાપને પૂના મૂલી આગ્યા. આ પણ ૧૮૮૭માં થયું. ત્યારે હરિનામની કમર તોઈ વર્ષની હતી

હરિ નાનાસાહેબના પહેલા પુત્ર ૧૮૬૪ની ૮મી માસે એનો જન્મ થયો મોટા વાર વર્ષની કમર મેંડે ત્યાં બાપાનું થયું થયું. એ જન્મનામાં માવિદોમાં કોરકસને ગિતા લે કે રમણે મનમથરે અનુનું, એરકે હરિના કાકા અણપુસાહેબ અને કાકી પાર્વતીબાઈએ મને કહ્યો પરંતુ બનીનેને પોહને હાથે એવાજ અણપ મેંડે દોરંદીશી કાકીની મોટી દેવના પણ વાર ન પૂરી થને ૧૮૮૨ના ડિસેમ્બરમાં પાર્વતીબાઈ પણ મારા પાંચમાં

પૂનાની હાઈસ્કૂલમાં હરિ દાખલ થો ગયો, પણ ત્યાંના વા-વરણ એને કમળ હતું ત્યાં હોટ વરમ લીટું કોરકસમાં વિષ્ણુ સો વિષ્ણુજીકરે સરકારી નોમરીમાંથી રાજનમાં આપી રાષ્ટ્રીય નેરજ રક્ષાવતોને નિર્ધાર કરાવી. આ મેળે માંડી કાઢી તેના અનંદને પાર ન રહ્યો. એ એને એના જેવા બીએ રાષ્ટ્રીય પ્રિતિના વિદ્યાર્થીઓ તેા સરકારીથી જ નિર્મળ જોડી મેડા અને દેશ વિષ્ણુસાહીને રસ જઈ પડતા કે રાણા ક્યારે કીધે છે ? એને જ શીખનુમાની રવરવના રસ 'ન્યુ ઇન્ડિયા રવર' એ મેંડે ને હરિનામ કંઈક મુખી ત્યા જ રહ્યા

એ 'રસ'ના શિક્ષકોના નામ પાસીને કીધે ત્યારે એ વખતના વિદ્યાર્થીઓનાં સામ્યને યોડો ખ્યાલ થાને જિ. વિષ્ણુજીકર અને આમરકરે અંજેશ ગીખવના; કિષ્ક મહિન દી બવના-('મોટે જ, પારિવારો રખપોલ કોઈ દિવસ કરતા નદિ') મોટાદામ સામરકરને વિષય હતો. અને સેમુઅલ મોટ નંદમંદિરકાકી, આમજ મતાં દીત-દાસાજી, નારકકાર અને કીરિતીને નાનીના વધા તે માણુકેવરકેથી બેર, અને નાની કમરમાં પોતાની વિદ્યો બના ની સમુદય-એમેષ રેસ પોતાના રચારક તરીકે મુખ્યા બનાવે તથા કેરેમને કોઈબના પ્રથમ પ્રિન્સિપાલ થાનું માન મેળવનાર પામન સિપરમાં આપ્ટે હતા. આવા શિક્ષકોનો આદર્શ વિદ્યાર્થીઓ સામે હતો. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ નળજા કેમ નીચે ? વિષ્ણુજીકરને નિબંધકાર તરીકે નળજા વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે જોખવાનું હતા એ એમના નવલન અરેસા-મિત્રાનમાં એમના મન પર એરકી બધી અસર થઈ મેંડે કે બનામે તેાકેક દિવસ સરકારી નેકરી કરીયું નદિ એવી પ્રિતિમાં કરી એવા વિદ્યાર્થીઓમાં હરિનામ ગળ દેતા

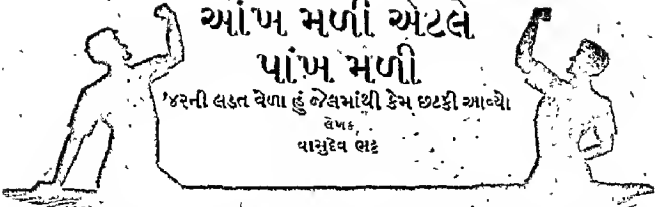
આ મુશ્કલા ૧૮૯૦માંમિતેને અવધાસ મોટે ચિરંવા કવ થયવે હરિનામને એનો અરેસાવર માત્ર કોઈનો. એમને ત્યાં થવા નવલકથાકારને હરિનામના મરેા રોંચવા. સાહિત્યનો માણ તેા એમને પહેલાંથી જ હતા. એમને રેર આપવા સુ કી રામે અનુજી સેમુઅલ તેમજ નારકો પાંચમાં હતાં એને પતિનામે મેલાની સંકલ્પ ના સહે એવા વિષય થયા હતા. પછીવાર એમ અમળ કે એકાગ

(ઓપ્ટ ૧૮૮૩) ૨૨૩

આંખ મળી એટલે પાંખ મળી

‘જરની હાલત વેળા હું જેલમાંથી કેમ છટકી આવ્યો

લેખક,
વાસુદેવ ભટ્ટ

હું

જેલમાંથી કેવી રીતે નાસી આવ્યો એ સવાલ મને ધરતી ખૂંદી
હાથે પછવામાં આવતો ત્યારે તેમાંથી ઝટકતા, નાન-
પણમાં સાંભળેલા એક નેટકણના ધોરા ફેરફાર કરી હું
નીચે પ્રમાણે જવાબ દેતો:

નજરમાંથી ધોરા લીધો, ધોરાને મેં ધોરા કીધો;
ધોરા ઉમર્યા હપ હપ, અમે સરક્યા ચપ ચપ;
ચપ ચપ કરી લીધી ચાલ, વચ્ચે આવી ગઈ દીવાલ;
દીવાલ પછી છાંચો કાઠ, કાઠ દૂરને મૂકી દોર;
સોના મનને ધોલી રહ્યો, અચિંદ બેઠો બેઠો રહ્યો.

જેલની આંદોશમાં તમાસભૂ થયા બાદ અદરને કાંપી કથાડી
કાંમતના કા બગેરે અગને જ્યારે જેલમાં પહેલવહેલા ફાજલ કચાં
ચારે ત્યાં એ સુંદર, શાંત, સ્વચ્છ વાતાવરણ ભેટ્યું તેથી જાણે એક
જલતે આધાર થયો! સાંજનો રીંગો પ્રકાર લીમડાના ઝાડ અને
જેલના સ્વચ્છ રહેતા તથા દીવાલો ઉપર પથરાઈને પ્રકુલ વાતા-
વરણ લીધું કરતો હતો તે વાતાવરણ, આપોઆપ, હાદના વાતા-
વરણને વિરોધ કરાવતું દિલના કોષ ગિરા સ્થાન પર જઈ અજાણ
કે જાણે સગરત જત એકમ બૂમ પાડી બહી: ‘અહીં નથી રહેતું!’

‘જર ના આંદોશના એ હમ રિતરોમાં અમદાવાદના પ્રજા-
ઓ અને તેના પ્રત્યાધાતોથી એ જબ્બર આદેશનો હોવાં હતાં
તેણે દિલમાં ઘસાદ અને ગરબીનું, આનંદ અને શકિતનું એક એક
સ્થાન જમાવ્યું હતું કે તે છાંડીને જેલના એ શાવ વાતાવરણમાં
અરજા કરે એ એક જાતનો અવધાવ લાગ્યો એ જાણના હાથમાં
જ આવવાની જ્યાં વસી નહોતી, ત્યાં જેલમાં રહેવાની ઇચ્છા તો
હ્યાંથી જ યાચ? અને તેથી જ જાણે કે ક્યાંક અંદર અંદરથી એક
અવાજ આગે: ‘અહીં નથી રહેતું!’

જેલમાંથી હું કેવી રીતે નાસી આવ્યો એ પ્રશ્નની પાછળ જ્યારે
તેની હુકમ જાણવાની ઇચ્છા હોય છે ત્યારે હું કહું છું કે ‘આંખ મળે
એટલે તરત પાંખ મળે!’ મકલીનું જાણું આધળું હોય છે ત્યાં સુધી
બેઠાં નથી જ શીખી શક્ય અને ખરેખર, જેલમાંથી હું નાસી આવ-
્યો તેની પાછળનું મોટામાં મોટું બળ એ જ છે: ‘અહીં નથી રહેતું!’

હવે કે વિગતો રાત્ન કરી છે તેમાં કદાચ સોને વધુ રસ પડશે.
પણ સાચી વાત તો એ છે કે એ બધાં મોખરે ચાલતા એક વજ-
ગરાની પાછળ દોરાની જીંટની હારમાળા જ ગાત છે. એ દિલે જેલ-
માં નહિ રહેવાનું નક્કી કર્યું તે શું એ નિર્ણયનો અગત્ય કરવાના
રસ્તા અને ના બતાવે?

જેલની બહાર બહાર જઈને બહાર જઈને રીતો ત્યારે હું કોઈને કોઈ
બહાને છોડા ચકરની પહેલાં નંજરની બેઠકમાંથી બહાર નીકળી
પડતો. બાંદરને સગમલવામાં ખાસ મુશ્કેલી ન પડતી; અને બેઠક-
ને રેલમાં ફરતાં બેઠકે દિવસમાં તો મેં જેલનાં બધાં રવાના
જાણી લીધાં. નાસવાની દિશાએ અગત્યનાં સ્થાન અને તેનાં માપ-
વગેરે પણ ચલતતરીમાં આવી ગયાં. ફોટીગોલી ખસેના સામ મટે
જેલના પોલીસોને ચાલના સમયે લાગતો ભય, નવી બંધાવી કાપી
બેંક અને મહોર તથા મોટર-ખટારની ધતી આગળ, તેનાં ખેડો
સાગાન, છત્તિપાલ તથા રંગસાળા વચ્ચેના પશ્ચિમ દિશાની બંતોનો
ભાગ, કોઈની ગિરતો બાંધવાની કે કપડાં રૂપવાની દોરી,
રેશનખાનાં ને જાનનાં ટળ, એમ જુદીજુદી જગ્યાઓ ને વરત-
કે નાસવા મટેની યોજનામાં ચોતપોતાનું સ્થાન નક્કી કરવા માંડી.

ચોલીસો સાથે સીધી જ વાતચીત કરીને અથવા ખીલ કોષ
પારીથી સાંભળીને, રાતની ચોઢીની વ્યવસ્થા, ચોઢીદારનાં સાધનો,
તેની સત્તાઓ, તેમની રીત વગેરે જાણી લીધું અને આંદોશ દિવસ-
માં તો મનમાં ને મનમાં આપી યોજના તૈયાર થઈ ગઈ.

યોજના તૈયાર થઈ એટલે એ વિચાર થઈ પડ્યો કે હું નાસી
જઈ તે પછી મારા બિરતરો, ચોપડીઓ વગેરે પડી રહે તેનું શું
એ સરકારના હાથમાં જાય એવી ઇચ્છા નહોતી અને તેથી આપણા-
માંથી કોઈને એ સોંપવી જ રહી. જેલનિવાસના એ આંદોશ
દિવસમાં જે જાણવાથી પચીસી તે પૂર્ણ બાઈ રાજમાઈ પટેલ ઉપર
વિશ્વાસ રાખવાનું યોગ્ય લાગ્યું અને તેથી મેં એકવાર તેમને મારી
યોજના જાણવી અને પછી પૂછ્યું કે: ‘એ કોણે તમારી શી સલાહ
છે? જવાબમાં તેમણે જાણે કે હું પણ સાથે આવતોશ—આંધો,
એ પણ સાહે! એક યજી દો બચા!!

એટલે તો પછી, આપી યોજના પાઠો એ જાણીને દરિયાની
તપાસવાની યજી આ દરમિયાન ખીલ એક બાઈએ અમારી આ
યોજનામાં સારો રસ લીધો અને અગતે છેક છેવટ સુધી સચિ-
ત રીતે સારી મદદ કરી. એ જાણ મટેની એ ખીલ ચોરના તૈયાર થઈ
મળે તે દરમિયાન મારા એક બંધા ગિરત જેલમાં ભરતી થયા. એટલે
પછી મેં તેમને મારો ઈસારો જાણવી. મારા ગયા પછી મારો
સાગાન વગેરે કોઈને કોઈ યોજના બાળત સગમલથી અને સોંપી.

હું રાત્રી આંદોશને પૂરકારો હતો અને હિસોબચિસ પહેલાં
અગાડિયામાં બધો જ તૈયારી થઈ ગઈ. અમે નવમી હિસોબરે
(આંકડીની નવમીના રંગરૂખમાં) નાસવાનું નક્કી કર્યું. તે પછીના
રવિવારે નાટકચરનો કાર્યક્રમ રાખવાનો હતો અને તેની તૈયારી-
ઓ ચાલવી હતી. આ તૈયારીઓએ પણ અગતે કીકીક મદદ કરી.

આઠમી ડિસેમ્બર આવી થોમ્સના કપર હેવરને દાઘ લગાવવાનો દનો. નાટકની તૈયારી માટે હાથ ચક્કરની ચાર નંબરની બેઠકમાં તો બેઠક ન પડ્યું હતું—સારખુ કે ત્યાંથી ન પશ્ચિમ દિશાની દીવાલ નજીકના નજીક પડતી હતી. રાતના બધા સુઈ ગયા ત્યારે હોજર પાસેના પીપળા પર અમે ચડ્યા. એ પીપળા પર બેસી તો રહેતાં ન હશે; નહિતર અત ઝેંબા અમે તેની પર ક્યાંથી? પીપળા પર ગઈ, ચક્કરની આઠ ફૂટની અને બાજારની સોળ ફૂટની દીવાલો વચ્ચેની ઓછીની વચરણા અને કાર્યક્રમ બાજબર પ્રવેશ કરી લીધાં. એ બાજબાંથી એક વાર ઓછાંદાર પરવાર યઈ ગયા પછી ફરીથી પેદર-પેદર ગિનિટ પહેવાં તો કોઈ આવવું નહોતું. એક બાજુ ઇન્ડિયનલ અને બીજી બાજુ રંગશાળા કપર પહેરેલીસે જેસી રહેતા કે માલુ ફરતા. તેમનાથી જરા ચેતતા રહેવાનું હતું. પણ એની આસા તો ન જ રાખી સહાય કે સરકાર બધી થોલીસને પોતપોતાને ઘેર મોકલી નીરાંતે આરામ કરવા દે! અને સોળ ફૂટની દીવાલની બાજાર ઓછીની શી વચરણા હતી તે તો માલિકને ખબર.

નવમીની સવાર યઈ. જેઠામાં વચરવેદને કાર્યક્રમ રખાયા દતો. જેલ-સત્તાવાળાઓએ આંખ આડા કાન કર્યાં અને આપણા સત્તાવાળાઓએ એ બંદોને પણ એક રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ લીજવવાનું નકો કહ્યું હશે. તે બંને તેમ, પણ તે કાર્યક્રમ ચલે. પૂરો ધણે અને કોઈએ મને પૂછ્યું: 'ખાસ? આજ તો નવમી; અને છતાં આ એક કાર્યક્રમ?' મેં કહ્યું: 'ખીલે છે ને!'

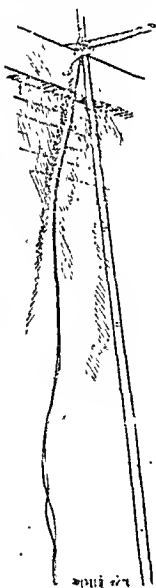
'ક્યાં?—બધે?'
'દોષ?—એ તો રાતના!' એણે માન્યું કે મેં મરહી કરી! સાંજ ૫. માર્ગસર મહીતાની સુદ બીજી હતી. બીજીની ચંદ્ર કળા આપણી ન આપણી ત્યાં તો શિયાળાની ફેંદીની દવા તરીકે ધણાંએ પોતપોતાનાં બિઝાનનો આસરો લીધો. અમે બેપડયા આગાંરી મોથા નંબરની બેઠકમાં. ત્યાં આવતા રિવાજનાં નાટકો માટે સંવાદો અને સંગીતનો તથા નૃત્ય અને નાટકોનો કાર્યક્રમ પડાવા માંડ્યો. એ પરચો ત્યારે બધે શાંતિનું સામ્રાજ્ય શરૂ થઈ ગયું હતું. અને અમે આગાંરી નાટકની શરૂઆત કરી.

થોમ્સ તો પૂરેપૂરી વિગતમાં તૈયાર હતી. ક્યાં કપડાં પહેરવાં, ક્યાં સાથે લેવાં, તે ક્યાં રાખવા, બીજી હાઈફ સીને સાથે રાખવી, પહેલા કોણે જરૂં, પછી કોણે જરૂં, ઓછાંદાર આવી ચડે તો શું કરવું, તે બીજે તો શું કરવું, કેવી બલની સીટી કે ડિસકાર શને માટે કરવા, કેને ક્યા નામથી બોલાવવા વગેરે અગાડથી સમગ્ર લીધેલું હતું જ. થોમ્સનાં અગમ આગ તો બોજારથી જ શરૂ થયો દતો. એક ભાષ પાસે બિરતેલું બંધાધ્યાની લાંબી, મજબૂત હોરી હતી. તેની કપર એ પોતાનાં કપડાં રાખવા. એ હોરડા વડે હું બંધાઈ બેઠક, છતાં દાડકીનીની માફક બહુ-મુનિ કરીને હું તેમાંથી એકદમ છૂટી જઈ શકું છું એવા પ્રયાગ કરી બતાવવાના નિમિત્તે એ હોરડું આગાંરી સેવામાં દાખર મઠ ચૂક્યું હતું. વેશપલ્લવાનાં કપડાં પણ નાટકના અંગ કેવી ગળી ચૂક્યાં હતાં. રાતનું બાર વાજ્યે બધા શિથતા દવા ત્યારે અમે ત્યાંના ભજનમાં પેલા. ભજનની સંખ્યામાં વધારો કરતાં કાચાં ભજન જેલવાળાએ બંધાવ્યાં દનાં; અને તેનાં બારબાં દાંડ તૈયાર નહિ થયાં હોવાથી કપર એક લાંબો વાંસ બાંધી, તેની કપર કંતાન લટકાવી ભજન પર અંતરપટ ઉતાર્યાં દવા. જાંઠો હોડી-તોડી વાંસ અલગ કર્યો તેની જગ્યાએ કાપીની એક હોરી બાંધી (રે જે પાછી, કોઈનાં કપડાં રાખવાના કામમાંથી મુનિ જેલવી આ મહત્ત્વ કાર્યના અંગ પર બની હતી!) અને તેની કપર પેલાં કંતાન અલગ રડર (આગર ૧૯૪૭)

પ્રમાણે લટકાવી લીધાં; જેથી કોઈને વાંસની ગેરદાખરી જાણ નહિ. આ વાંસ, તેની કપર લાકડીનો એક આડો દુકો અને તેને છેડે થેલું દાડકીનીનું બંદુલું ફારડું! વાડ! કોઈ બંદુલું જેન જ તૈયાર થઈ અંતે ને શું? પછી થયા વેશપલ્લવો. નિર્ધિત થઈ મુકાનો, મિત્રોનાં એકપર્યાયે આગાંરી અંગને કોઈ યુનેવારના રવાંગમાં રાખ્યાં અને અંતે શું, બેરબર નેરુદુઆર નહોતાં! વધારાનાં કપડાં, બેરડી, જાપુ, એકલ ને અન્ય સામાને સારી પર વચરવાન લીધું; અનેઓ પ્રદાનમાં કાપી. બારબર અડીનો દોરો પડ્યો અને સોળ ફીટની દીવાલ પરથી ઓછીદારના પડખામાં પસાર થઈ આગને સરકવાનો એકત હતો.

તૈયાર થયેલું થેલું જેન કાચથી અમે આઠ ફૂટની દીવાલ પાસે આપ્યા. આ દીવાલ તો, જરાજરામાં નાનાં ઊંચકાં પણ ઓળખી નતાં અને તેથી બાજુ મેલેડી ટેનિસબોલ કે બોલીબોલ લાવતા. એટલે એ દીવાલ તો મુરેલી વિભા મકાર કરી મુકા. એ દીવાલ પછી પચારોક ફૂટની છુટકી જગ્યા મકાર કરીએ ત્યારે સોળ ફૂટની દીવાલ આવે. આગાંરી એક બાજુ એ દરિયાતણા કોઈ ઓછાંદાર દાખમાં રાનસ દલાવતો ફરી રહ્યો હતો. બીજી બાજુ એ વેશરોવાનો ઓછાંદાર નવી બેરેક બાજુ એક તાપણી સગમની શિયાળાની ફેંદીમાં જરા ફેંક મેળવી રહ્યો હતો. એ બજા માનુષી બજવા અમે એક બીજાની પાછળ દેડકાં માફક ગા. લવા માડ્યું એક જગ્યાએ આગ. બંને છેડેથી આગ જ જન પડકરું હતું. બીજાએ પાછળનાં છેડેથી. મોડી દીવાલ પાસે આવી, ત્યારે માનુસ બજરેકી, અમે આગાંરી અદાર ફૂર કંગા એ તોતીંગ થોડા-જનને બોલો કરી, જેલની દીવાલ પર ટેકથો. અને પછી તેને આધારે લટકી હોરી પર વાંસની માફક ચડવા માડ્યું.

એક જલે દીવાલ પર પડેલી બીજી બાજુ નજર કરી. ત્યા ન મળે ઓછાંદાર કે ન મળે ઓછાંદારના પડખામાં! નેણે કપરથી સંકેત કર્યો અને બાબ બંદેર ચડવા માડ્યું. તેણે પોતાના પગે એક લાંબી હોરી બાંધી તેને બીજે છેડે પેલા થોડાના નીચે છેડે બાંધેલો દતો. તેના કપર આવી ગયા. પછી બંને જગ્યા સામસામા જેસી ગયા. શો એ વખતનો આનંદ? બીક ફીક તો શોધી પણ ન જડે. જલેદારીની થીક પર એટલા બે બાદ-શાદોનાં દિવસાં એ વખતે કોઈ ઓર ન ગમી હતી.
દર બંને બારડો એક. બીજીની ફર સારવા. બીજા બા. દશાદે (અનુસંધાન ૫. ૨૩૪મ)

આગાંરી નંબ

નિરાસ

વેળા

પ્રો. ભાઈલાલ પ્ર. કોઠારી એમ.એ.

ઘણીવાર માનનીમાં પણ વિરલ એવી વફાદારી પ્રાણીમાં હોય છે

ક્યો

‘એ સા’ળ, ડૂબી હો મઈ ક્યા ?’

‘હ હા. ક્યા આપકા આનાથાના હો કુકા ?’

‘હ હાં. સળકુલ હો કુકા. આ ભલકો ન’

આપકા દૂધ પાતોલાય પણ જ રાતના નવ વાગ્યના આદ્ય મારીને જે પટના ખેડેલ સિદ્ધાંતો રોજની એક જ રાતની રાતના આંજો-એક વાગ્યે જવારે હું ગાસા મકાને પાછો ફરું ત્યારે ત્રીસા અઘરું તરીકેના મારા રોજના એકધારા કામકાજમાંથી રાતે રોજ અઘળ એવી રાહત કેટલાની ભતભતતરી થુક વિષેની વાતોમાંથી ગળી.

રજરની સાકુ ધની એ પહેલાં મુલાકાતી હું તાને જ ત્યાંની સાબનાને એન્ટ નિગમયે હવો. વીસ વરસની નોકરી પણ કામગી મારે માટે નહું તેમ કશું હવે જ નહિ બાકીના આકરસ વર્ષ કાંદી નાનું એટલે પણ આરામ. આવા ખ્યાલથી મેં આ બાકી રંગેત જેટલા દુરવા રેયળે લદાઈના વખતમાંથી થઈ છતાં પણ નાથી કઠાબેર ન હતો. પણ મારા વસવાટ પછી તે એ જગ્યા રેયળે જગ્યાની આકાશખુના મારેલે ખૂબ ગિહાગાખા બની ગયા હતા.

કેટલે મંગલસિંહની રાજદારી નીચે મુરબા રેગિમેન્ટ કાગ કરી હતી. બપોલી કુવવા પોરેલાં રાત્રે થવાની એ લોકોની રિગિમેન્ટની વખાણ કરતાં એ પાકના નહિ. મેં એમને એક વાર ઉડતાં હવતા કહ્યું. ‘કેટલસા’ળ, એ તો મોહનપો છે. કલકું, મુરતવન જતાવનું એ કહ્યું એમને માટે અસામાન્ય વાત બની. એમાં તમે નહું કહેા હો ?’

મારા આ સમાવધી એમને કોટ લાગી. મને કહે, ‘એ સા’ળ, મેં સળ જાતે આપ હરેરોજ આકિસમેં મેક કરે દરતબત કર દેતે હો એટલી આરામની રો નહીં કી બની. આપ એકદરે મેરે સાથ ચલનાં ફિર આપકે પતા મયેશા સિંહસ મોતક અંબાકિસ દંગસ હોવા હો.’

મેં કહ્યું, ‘મારા એવા થાકોલેનું એ તમારાં દંગલગાં કાગ નહિ તમે કહેા હો તે હું માનું છું. ખસ ?’

કેટલ રાહદેળ મારો જવાળ સાંબળાં મેરેથી હમી પદયા અને બોલ્યા, ‘ફિર તે રેવે સા’ળ, કુમ્હે મેં સળ એરરી કી જાતે મુનની હી હોયી.’ પછી તેા કેટલ મળસિંહ પાસેથી એ રેગિમેન્ટના મુલાકાતની ભતભતતરી વાતો હું સાંભળતો અને આશ્ચર્ય પામતો.

કેટલ મંગલસિંહ રાતે બંગલા પર કેવળ એક જ ગામખુએ રાખતા પછી એમને સાચી રખેવાળ તો એમનેા કુવરો હતો. વેરા

બંચવા રંગેનો, એવા ભતભાકનો કરતાં અસાધારણ હંચાઈવાળો એ શિકારી કુવરો, અને માતો ફરીએ એ દરગિયાન બંગલાના મેકા કોમ્પાઉન્ડમાં આંધ માર્યા હો. હું ભઈ એટલે મારી પાછળ કેપ્ટન સોદેળનો પહોડી ભુલકે અવાજ સંભળાય: ‘નિરાસ !’

એ સંભળતાં જ નિરાસ આખા કોમ્પાઉન્ડમાં જ્યાં હોય ત્યાંથી ભલે કોઈ શિકારની પાછળ ન દોડતો હોય એટલી કડપથી કેપ્ટન પાસે આવી ચેની

તોફાની આંખો નચાવી રહે. કેપ્ટન પણ ભલે શોતાના હોસને સાટ ન કરતા હોય એમ એને ખૂબ પ્રેમપૂર્વક વંચાળી ઉપરે હો, ‘દેખો બેયા, અળ તો હમ શો ભલેએ, કીક હે ન ?’

જવાબમાં ભલે શોતાની ફરજનો હવાલો સંભળી નયેનો હોય તેમ નિરાસ ‘કેટ-સા’ળ’ની રિગિમેન્ટમાં હોવા રહેને પછી એની રોજની એક પર રવાન થઈ હો. પછી તેા આખી રાત મોઢની તાકલ નહિ કે કોમ્પાઉન્ડમાં પેસવાની દિશ્મત હો.

આ કુવાનું મને પણ એક કુટુમ્બ હતું. એક વાર મેં કેપ્ટનને પહોં, ‘સરદારજી, આ કુતરી તમે ક્વાંથી લાખા ?’ મને તો એ કુતરો નહિ પણ ભલે તમારે પૂર્વજ-ગમેા કોઈ નિમરો રમેલી ન હોય તેવો લાગે છે. તમારી પાછળ તો એ મારો જ રહે છે.’

કેપ્ટન મારા સંવગારથી હવે તો સંજરાની મોલતા પણ ખબ અચ હતા. તેમણે કહ્યું, ‘તમારી વાત બિચકલ સાચી છે. પણ મને પણ એ ક્યારં એવો રાહદોરો છે ?’ આજથી મને વરસ પહેલાં હું મારી પત્ની માથે આજ કેટલા-એનમાં રહેતો હવો. રોજ સાંજે એમને કાંચે સુધી ફરવા જતા. એક વાર એક અનખી તરતની વસાએલી મુકામાં એમને પ્રવેશવા, ત્યાં તો તમે જેની વાત કરો હો એ નિરાસા નુરે મળો આપકા કપર પ્રસી આંખો. પણ એકવાર, ભલે મુતને જ વાચા ન આપ હોય એમ, એક વેરે પ્રતાપે અવાજ સંભળ્યો મેરે: ‘નિરાસ !’ અને શીઘ્ર જ કાઢે એ મુખચાપ પાછો વાકેશ ગયા. અને એક જ એક એ મકાલાનાં ફરીન ફરી અને એમની વાત-ચિત્તથી એમને ખૂબ આનંદ થયો. પછી તેા આપકો કાંઈક જામે મઈ પહોંડે મારી ડૂબી ન હોય ત્યારે આપકે મળતું જ નિરાસને પણ આપકા તરફ ખૂબ આદરપૂર્વક હતું આપકા આપકાની રોજ સાંજે એ પ્રતીક્ષા હો અને એમને એમાં જ હવેથી પૂંડી પટપટ-વતો અમારી સામે આવી આપકા સ્વાગત હો.

એવામાં એકએક આ મુક કોડી નીકળું ને મારી પણ બાકી મઈ મ કાલાજી પણ કોઈ બીલ રેયળે જવાનું વિચારના હતા. તે-મણે જ એ મુકળું કે મારે નિરાસને કહ્યું જલે. ત્યારથી એ મારી સાથે છે. મેનાં મગલો પછી મને બીજે વર્ષે મુરતવન મઈ એમને એ મળુ વર્ષનો છે. નિરાસની અને એની ખૂબ રોડેરી બધી છે. પણ મારા તરફનું એનું મગલ તે એવી વ વિશેષ છે. માટે તેા આવાદિરંગી પણ એને ઘેર ન રાખતાં હું અર્ધ લઇ આવનાં છું.’

હાલમાં માગલો દિનપ્રતિદિન તેર પકડેલો જતો હતો. જાણી-ઓનો ફેર વધતો જતો હતો. રૂંચાની યુદ્ધસતી વચ્ચે તો ક્યારની. ય યોગાને કાળા રંગને યોગારા ગળી ગઈ હતી. માત્ર હું જ અને એ-કલો દોષાથી કાંઈક નફરો હતો આપમાં ય પડી રહ્યા હતા. કેપ્ડનના સહવાસની ચોરી કંઈક પછી હતી. પણ કેપ્ડન આવારિયાના વિનાશ-તાંડવે તો મારાં પછી હાંમે ગળાની તાપમાં હતાં. કેપ્ડને મને પછી અર્પિત સૂચન હતું હાંમે કે દોષો કાળો સમય માટે એ રમશે ન રહેવું.

મેં મારી આર્થિક આટલી લીધી અને એક બે દિવસમાં જ રૂંચા ઘોડવાની તૈયારી કરી.

એ રવિવાર હતો. કેપ્ડન આજ કેપ્ડન વીસ કલાકથી પાછા રૂંચા ન હતા. એમની ગેરહાજરીથી નિરાશા ક્યારેય ય અસ્વપ્ન થઈ આગતે મ આંધા ગયાં કરતો હતો. હવે તો એને મારી સાથે પછી હોસ્ટી થઈ હતી. મેં એને જાગ મારી, 'નિરાશા!'

ઘડીબર એની આંખમાં રોશની ચગક આવી. પણ એ જગ તો મારી હતી એ સંગમતાં જ પાછો એ એની મૂળ રિશિતિમાં ધીરે પગલે મારી પાસે આવી બેઠો. એની પીઠે દેવથી કાંઈક ફેરવતાં પણ મારી નજર કેપ્ડનના આવારિયા રહેતા પર હતી. નિરાશા અને હું બંને એકાએક એ રહેતા એક દૃશ્ય તરફ મીઠા મીઠા રહ્યા.

પોતે જેને રોશન હતો હાંમેને આવતા તે છપ મોટર તો એ જ હતી. પણ આજે એનો કાંઈકાર હતો હતો. અંદર માણસો પણ વધારે હતા. મને કુંકાશ થઈ કે જરૂર કાંઈક બન્યું હશે

પછી મારા કરતાં યે પેલા બની હોયનેતો ક્યારની ય કાજ પડી હતી. મોટર અંદરનાં જ એ તો મારી પાસેથી ફરી કાજ થઈ ગયા. કેપ્ડન સાહેબને એની વાતી હતી. એમની રિશિતિ અંજીર હતી. ગિસ્ટીની ડાંકરે એની તો કાંઈ હતી, પરંતુ તે પૂર્વે ધામણી ખૂબ લોહી વહી જવાથી એ ખૂબ જ અસાન બની ગયા હતા.

નિરાશાએ તરત જ એમના ખાટવાને હવાલો લીધો. ખાટવા પાસેથી નિરાશાને ફર કરવાની કોઈની હિંમત ન હતી.

બીજો દિવસે સવારે એ કાંઈક બાનમાં આજ્યા આંખ ઉઘાડતાં સાથે જ રહેતા નિરાશાને જોઈ એમના મુખ પર આજી દિવસીની રિશિત અને આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

પછી આ રિશિતિ ય કાંઈક સમય રહી નહિ. અચ્ચત્તના કારણે

આંખ મળી એટલે પાંખ મળી

(અનુસંધાન પૂ. રરરથી આવું) પોતાના પગવાળી હોરી બેંચવા માંડી એટલે પાડાને નીચડો છેડો ઉપર એવામાં માંડ્યો અને ધીમે ધીમે આજો પોતા દીવાલ પર આરો આવી ગયા. પછી દીવાલ કુદાચીને એ હોરી સરકાવી દીધી ને એટલી બદલાવી બાબતે, એક કલાની નવરહીમાં પાડાને પોતાના પગે રહેવો. જેમ કાજ ચલ્યા હતા તેમ બંને બાદશાહો વારાફરતી નીચે બેઠ્યાં, પૂરી સાંતિથી.

મોડેની સરકારના મુકદ્દમા માફક એ પોતાને બાને જાણે જાણે લીધો અને આગળ વધવા માંડ્યું વિચાર તો થયા કે એ પોતાને છેક અગદાવાર બેઠો કરતો? પણ એ બે માંડા માણસને એ અંધારી રાતે અને આવારિયા વડે એમ કરવામાં હતા પછી ના કમ્યું. થોડે દૂર જઈ એવાં જ પિતરામાં બેઠ્યાં જ્યાં ધારમાં એ પોતાને લાંબો મુકામી દીધો, પણ તેની સાથેની પેલી લાંબી, મજબૂત હોરી—અમારી મુક્તિમાગને મુકામ જ્યાં છપ ન-આકર્ષક નીરાંતે બેસા રહી માંડ પણ માંડ છેડો એ હોરીને છૂટી કરી લીધો અને માંજ માંજ લાંબી પેલીમાં સદીસવાગન મેંડી.

૨૨૨ (આપરે ૧૯૪૬)

કેપ્ડને ફરી માન આપ્યું અને પછી તો એ રિશિતિ છેવટ મુખી રહી. જયોરના આર વાગે એ રીતે છેડી ગયા.

અમારા સીની આંખમાં આંસુ હતાં. પણ નિરાશાની રિશિતિ તો એથી પણ અસહ્ય હતી. અમે તો પરત્વરની સાથે થોડી વાત કરીને પણ કાંઈક સામા અનુભવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા; પણ આ તો હવે 'અટ્ટહી અને અનાંશ્રય' બન્યા હતા. એની વેદના કાણ સમજે? આત્મી સીની સાથે એ પણ રાજાસાગરમાં મુકી આવ્યા. બટ-હટની ચિત્તા જેઈ એની આંખ સખત બની ગઈ. મોટી રાતે એ અમારી સાથે કલાસ પર આવ્યા.

કેપ્ડનનો પહેલ કમિશન બદલાના હાલમાં પથરાતો. આજે એ દરજ્જો જ હતો. રાતના બાર થયા હતા. નિરાશાને હતું ખપડા-વવાના માસ બધા જ પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા હતા. મૂંઝા પહેલેને જોઈ સખત બનેલો એની આંખ ફરી વહેતો હતો.

બાર વાગ્યા. કેપ્ડનનો એ સૂવાનો વખત હતો. આજે પણ નવે એ એવી તૈયારી કરી દમમાં પોતાને બેઠાવવો એવી આશામાં નિરાશા રિધર બેઠો હતો-નવે રહેને પોતાનાથી એ જાગ મૂકી ગયા, —એ આદ્યકાથી

કાજની મોટી માવની ઘડિયાળમાં ધીરેથી બાર ટકારા પડ્યા. નિરાશા રોશની જેમ પડવા માટે જઈ 'એટનાન'ની રિશિતમાં બેઠો અને પછી પોતાની જગ્યાએ બેઠે લો.

એ દિવસ મુકી તેણે આ જ કાજ સાચવ્યો. ન તો એણે નો-કરને એ પત્રને અમેંડવા દીધો, ન તો પોને પોતાની જગ્યા છેડી. હું તો એની માગના પર ફરજિતને અમલકે પામ્યો હતો અને રિશિત ન મુલ્યમાં એને મારાથી સવાયા સદબાની ગળી એની પીઠકાથી મેં આશાસન આપતો હતો.

પછી એ આશાસનનો ય મને જવાબ ક્યાં મળ્યો હતો? એના જેટલો અધિકારી હું ક્યાં હતો?

ત્રીજા દિવસના સવારે મુકી દુઃખ અને બૂધ સાથે એં જૂથમાં. અમે સોએ એના છવવાની આશા છેડી દીધી એવા દિવસની સવારે મેં જોયું તો એ પણ એના હોરીના પંથે હતો.

મારી આંખમાં આમુ બેઠાઈ આવ્યાં. મેંનીમાં પણ નિરાશા સાથે જ નિરાશો હતો.

નાની દીવાલ પાસે આવ્યા ત્યાંની માંડીને આ બધી ક્રિયા જન-મિલનમાં તો પૂરી કરીને આ જોડી એવાં પિતરા અને કોતરે ખૂંટી થઈ ગઈ. અહીં કોતરે બેસે, તો ત્યાં ધાણદાર હેવાપ. મો પછે કોતર હેવાપ, તો વળી આ બાબતે એમ કરવાકરતાં એટલી દર છેડી, હરિજન આશ્રમની પાંચળ થઈ, બેંદશાખા નદીને કાંઈ બંને જમ્ અટક્યા અને ત્યાં કાર્યકર્તાની ઉછડી વિધિ પતાવી.

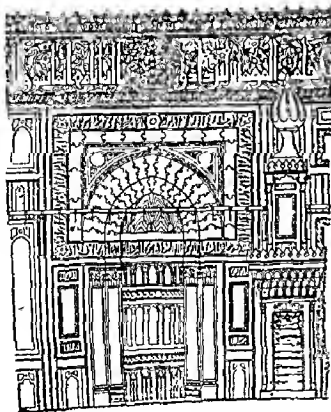
એવાં બડાં અને લીડીયામાં કપડાં કીરી પરતી ફર કર્યા. પંચાંગ કહેવું હશે કે એ શિયાળો હતો; પણ એ જ રિશિતમાં એ અર્થે હતો તે સોમેને ક્યાંથી મેની બન્યું થવા કે? એવાં બડાં બેંદશાખા નદીનાં પાણીમાં બસાવે જ્યાં હાલમાં, અને પાંચે રાખેલાં વધારાનાં કપડાં કીરીને અગાધી રાતના રજા રાખ્યાં એવાં સમના.

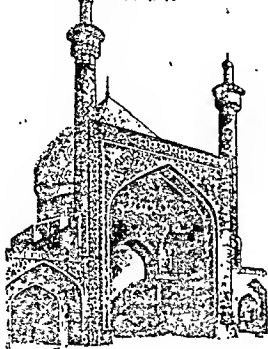
એ પછી અંધારામાં અધારા, રજાની એ બે બુવાન રિશિતે આશાની આશરે સવારના છ વાગે અગદાવામાં એક ગિરના આંખે બિરુદ સદીસવાગન ખસી રહી દીધો.

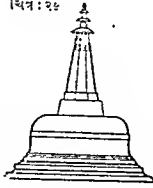
સ્થાપત્યનું રચેલું મકાન ખૂબ ધણુંજે સિદ્ધાંતી પેઠે જ પાતાને
અનુરૂપ આકાશ રોહીને અવરથાન કરે છે અને આકાશની પટભૂમિકા
(back-ground)માં પાતાની છાયાનું રેખારૂપ (sky-line) ચિત્રિત
કરે છે આગ હોવાથી, કોઈ પણ મકાનની રચના વખતે, તેમાં
અગપ્રત્યયોની ઝીણી વિગતોના વિચાર કરતા અગાડ પ્રથમ તે એ
વિચાર કરવો જોઈએ કે તેની સમગ્ર ઓળખાઈ (silhouette) કેવી
આકૃતિ ઇચ્છી કરશે. આથી, વિચારણુ મથાવતે હમેશા પોતે રચવાના
મકાનની પ્રતિબિંબિતી એ આકાશના રેખારૂપ (sky-line)માં અને તેટલી
સુદૃઢરીતે ખીસી રહે એના પ્રયત્ન કરે છે. કોઈ પણ મકાનને એવા
જતાં પહેલાં તે દૃશ્યી તેનું આકાશમાં ચીતરાયેલું આ રેખારૂપ
જ આપણી નજરે પડે છે મકાન અથવા મહિરેના એમ પ્રત્યેયના
શોભા-રણગારની ઝીણી વિગતો તે પાસે જઈએ ત્યારે જ નજરે પડે.
માણસને નાજ દેહ જેમ પણ અને ગાંઠાવના બૂમણથી દબાય છે,
તેમ મકાનનો મુખપાપ-બેરો (facade), તેનું વસ્ત્રરચન, તેની નંધ,
પાંદહેગ વગરને તેના ગઠનની વિશ્વવિધ આકૃતિઓની બંધાએસી
રેખાનું અનુસારી કરીને બૂમણને આકર્ષક વડે પ્રેરુદિત વધા આક-

ર્ષક કરવાની પ્રયા છે. પણ આ રીતનાં અલંકરણ કરતાં પહેલાં ખાસ
વિચાર કરીને, સ્થિતિ (style) અને પ્રમાણ (proportion)નું સન્માન
રાખીને ચોખ્ખા કરવો પડે છે. અલંકારોના અતિરેક કરી રેવાથી મકાન
નો ગોરો (facade) ભારે થઈ નંધ છે; અથવા અતિ અલ્પ બૂમણ
રાખવાથી મકાનનો નજ દેહ નમ્રના અને દીનતાથી શુષ્ક લાગે છે
(જુઓ ઉપર ચિત્ર નં. ૨૫) આ બૂમણ ચોખ્ખાની ધણી કિતકિત
રીતો અને પદ્ધતિઓ છે. કેટલાક સ્થપતિઓ લતાપદ્મન અથવા
બુમિનિની આકૃતિઓનાં આસપાસે વડે મકાનને આર્દ્રાન કરે છે,
અથવા કેટલાક વળી સ્તંભુ-સંતેડ, કુચિ અથવા આપણ-રેખા
ની પ્રતિમાઓ વગેરે મૂકીને મહિરના દેહ એ અલૌકિક સામ વડે
અજાય છે. કાન્સના આખીએન્સ, નોનકામ, રાફેલિન વગેરેનાં પ્ર-
ખ્યાત દેવળોના વસ્ત્રપ્રદેશ ને પાદરેશ આ રીતે અસંખ્ય માણુ-બંને,
ધનપતિઓ ને ભક્તોની હૃન્નવલ પ્રતિમાઓથી વિશ્વસ્થિત થયાં છે.
આપણુ દેશમાં બુવને ચરના અને દક્ષિણુ હિંદનાં કેટલાંક મહિરોમાં
પણ એ પ્રકારના સિદ્ધાંતના અલંકારો છે. કોઈપણ મહિર કે શ્વેતો
માનદેશ ને કેવળ નમ્ર અથવા આભારણુદાન્ય, કાંઈપણ શોભા-આકે-
હાર વિનાનો કરવામાં આવે તે પ્રકાર અને છાયાના ચિત્રગપ રચના
હથકોળનો ચોગ થાય નહિ. (ચિત્ર નં. ૨૫) કમ્ય એંગેલો સાગા—જીયા
અને બન્ય રથાપત્યોમાં તેના સપાટ પૃષ્ઠદેશ અને પાશ્વેરેશ ઉપર
ઉપર-ચિત્ર નં. ૨૫; નીચે-ચિત્ર નં. ૨૬; ડાબી બાજુ—ચિત્ર નં. ૨૭

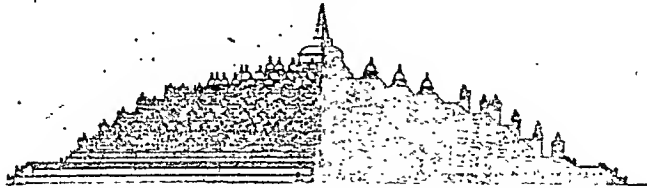

રમણીય રૂપમાં પ્રકાશી
છેડે છે. (ચિત્ર નં. ૨૮).
કેટલાકની માન્યતા
એ છે કે રથાપત્ત એ
માત્ર અર્ધસાધકશિલ્પ
(utilitarian art) પ્ર-
માણન પૂરતી-આપણે
રહેવાનો હેતુ સાધવા
પૂરતી જ ક્યા છે. એમાં વળી રક્ષકવિધાયજ્ઞોનો યોગ કેવો?

મકાનની શિલ્પરચના સુખવત્તે તે, ભાર (weight) અને ગ્રાહ્યતાયજ્ઞ
(gravitation)ની સંમિશ્રિને પરિણત કરી શકે એવી કાર્યક્ષમ મૂળ-આકૃતિ
રચવા કપર કહીએ છે. ત્યાર બાદ, તેના દર્શનપ્રદેશ કપર હોવા અને પ્રકાશનું
સીક્ષ્ણેત્ર વધીને ત્યાં એક અતિરિક્ત રશ પીરસવાની વ્યવસ્થા એ કહે છે. આ
પ્રકાશ અને છાયાનું રસરૂપ એ, તે મકાનની મૂળ હેતુઆકૃતિનો કોઈ જરૂરી અંશ
નથી. એ તે તે શિક્ષીનું યોગ્ય તરફનું વિશિષ્ટ, અનિરિક્ત ફાન છે. એનો હેતુ
છે મકાનની રચનાને છાયા ને પ્રકાશના આકર્ષણ વડે ગિત્તદારી કરવાનો. મકાન-
ના એ આગ્રાજી બામના દર્શનપ્રદેશ પરના છાયા-પ્રકાશના લીલાદેવમાં શિક્ષી
પછી વિવિધ પ્રકારના રસનું અવતરણ કરે છે: પાવિત્ર્યનું માળીય, જ્યોત્સ્નાસનો
ગર્ભ, બ્રહ્મંડા કલસમ, શોકનું વિનય-નમ્ર રૂપ વગેરે જુદાજુદા હેતુથી રચનારા
શ્રીતિરેત્તો (monument)ના જુદાજુદા વિખિત રસનો પ્રકાશ કરવાનું સાધન
અથવા સુખમાળા શિલ્પીના સુખદાયકા દેવ છે. પરંતુ એ રચનો પ્રકાશ
રથાપત્તજ્ઞાના વારંતરવાદી રીતે કરવાનું શક્ય નથી. એનો પ્રકાશ તે માથા છે
સંકેતની બાધામાં, પ્રતીકરૂપની (symbolic) અપ્રખટ આછી દયામાં. ખ્રિસ્તી-
ઓનાં દેવળો તેના સિંહાસનની એ બાજુ કોઈ વખત નાતિરીયું તે કોઈ વખત
અતિરીયું શિખરગદિર (tower)ના મિનારાના એ દાઢ પથારીને બમની આરા-
ધનાની આદાથી આસરામાં ઢાંધા કરે છે (જુઓ પાછળનું ચિત્ર નં ૨૩). ઇસ્લામની
મદિન્નહ નેના મિનારાના ઇમ્મરેશમાં અક ઢાળનો વિશાળ શાદુ ઢાંધો કરી એકેકર
જમીનસરની જ્યોત્તિયજ્ઞ કરે છે (જુઓ પાછળનું ચિત્ર નં. ૨૮). ધોઈ ધુવાના
નેત્યકારી બમના બુદ્ધસચવાનના અગિયના પવિત્ર આવશેષ બનુ જ આવાશથી
અપરીને, તેની ધાતુ વને મોજાકૃતિ ચેત્યમાં ગુખ્તરીને સતારી રાખે છે. એ ચેત્યની
આકૃતિ એવી છે કે જલ્દી કોઈ સાપ રતનાધાર કપડ મૂંચું વળીને શાતવિષમ
નિટાહીન અને નિષ્પાવનને નેનું રક્ષણ કરતો ન દોય! (ચિત્ર નં ૨૬) બુખનેશ્વરનું
સિંધેશ્વરનું મદિર બજવાન શિવનું પ્રવેશ પ્રતીક દેવ્ય નેનું, એક જગતસરની વારો
આકૃતિમાં વસી રહેલી સીધી રેખાના કડક પ્રાંધ્ય, હોય અને રહેશેની આકૃષ્ટ
પ્રતિમારૂપ બેનું છે (ચિત્ર નં ૩૦) વપડીપ (બલ્લા)નું બદોબુદ્ધનું મદિર (જુઓ નીચે)

એમાં આબખબોને કીધે એ કોનરમ્પી તથા રાજ્યપારથી
રજાએસી કોમ્પોનીશી ફેમબજિયામાં જોવા પ્રકાશની જે
મન્દીરોમાં રમી રહે છે તેનો આરેવાદ તદ્દન નિરાશરખ
(pallade) સાદી સપાટ ખંતિવાળા રથાપત્તોમાં મ-
ળતો નથી (ચિત્ર નં. ૨૬). એટલા માટે જ્યાં એવાં
આબખબો કે અલ્લરજી કરવાનો આવકાશ નથી દોતો
ત્યાં ફક્ત રથપતિ (architect) મકાનના આગ્રજીના
બામ-મુખપાત (facade)ના સપાટ રથપત્ત પ્રેરમાં
વિવિધ પ્રકારના કીચાનીચાં ખાંગા કાળીને, કોનરમ્પી-
ના આદરેશ્વર રમીને, વિમારો રમીને, મોટાક બામ
આગ્રજી કાળીને તે મોટાક બામને પાછળ રાખીને,
એમ વિવિધ પ્રકારની પદ્ધતિઓ વડે એ રથપાટ ફેમ-
બજિને બાંધી નાંખે છે (breaking the area) અને
એ રીતે છાયા-અઝાયાની યુદ્ધિ રથાપ એવો યોગ
કોમો કરે છે (ચિત્ર નં. ૨૭). આવા કો-વિમાન
(division of space)થી અને છાયાપ્રકાશની રચના-
કેવી સોસાથી તથા વિવિધ અર્ધરૂપથી રમી જવાને
હીધે મકાનના અવખનો આખને તૃપ્તિદાયક એવા

તેમણે દેખાડ્યો અને ૧૯૧૬ની ૬મી એપ્રિલે તેમણે અસહકારની સરતની દાક્ષ કરી. પ્રથમ તેને કલેસાડ પર્વક જવાબ આપ્યો. ધારાસભા, રાજાકોટેને ને કોર્ટકચેરીઆને અધિક્ષાર થયો, પદ્મી-ઓ કંઠાવી દેવામાં આવી અને છઠ્ઠાક સરકારને ઉત્તર કરવામાં આવી. સરકારે પણ દમન શરૂ કર્યું. સરખોતે પર કાઢીમાર કર્યા અને ૪૫,૦૦૦ માણસોને જેલમાં ધકેલી દીધા. પણ લોકતાંથી અસહકાર વિધેનો ઠરવો નીકળી ગયો હતો. ૧૯૧૬ પછી પદ્મી જવા જવામાં અભિનવ વ્યવસ્થિત દેખાડો. લોકોની આ પ્રતિકારકશક્તિ તોડી નાખવા પંડતળમાં ભવિષ્યોવાલા આગમાં મળેલી સમા પર સરખોતે મોળી વરસાવી દબવોલા બન સહ રાક્ષસી આવાસાર કર્યા.

આ પ્રવચનાત્મક અસંતોષને શાંત પાડવાનો ગાત્રે શોધવા આરંભે છે એ સ્વામીનું કમિશન મોક્ષસ્થૂળ પશુ નેનો સંવર્ણ બલિષ્ઠ થયો, આ દેખાવો કરવા બેસા ચંચલા લોકો પર સરકારે જે બેઠકો સારીમાર કર્યા તેમાં લાલો સજ્જતરાયધનાયા અને ને મૃત્યુ પામ્યા. હેરા પર ફરી નિરાશાનું મોઝું ફરી વળ્યું. આ નેરાશને જીવવાનોને કાંતિને માગે લાવ્યા. તેમજે લગ્નો ગાંઠો કાઢી રહેશે આગામી ત્રણમાને દિવસભરથી પ્રથમ ના. પંચળમાં તીર બજતસિદ્ધની સરકારી દેહજની કાંતિધારી સંદર્શકો પંચળ નેરાનજ બેઠક પર ધાડ પાડી અને લાલો સજ્જતરાયના પૂરીને કાર કર્યા. તેને એંતે બજત-સિદ્ધ, નુબહેવ તથા રાજમુકને કુંડેરી મળા. ઈ. ૧૯૩૦ ની ૧૮ મી અપ્રિલે બજતજરમાં મરાઠુર બનેલો ચિંતાના ધાડ કેસ બનેલો. સુરંગેનમાં રાહારી દેહજ કાંતિધારીના આ ચિંતાના રાજાનાર પર ધાડ પાડી ધારી પ્રમાણમાં હલિયારી કળને કર્યા હેરહેર ગોરા બજતસારોનાં ખૂન થવા લાગ્યાં. સરકારે પશુ આ કાંતિધારીને પકડવા આકાશપાતાળ એક કર્યા ને હાનરોને કુંડેરી તથા બજત-સિદ્ધ આપી.

૧) બીજ તરફ કાંચેરો ૧૯૨૯ની ૩૧ની દિલેખેરે પૂર્વે સ્વરાજ્યની માગણી કરી અને ૧૯૩૦ની ૨૨ની વન્યુઆરીનો દિવસ રવાનાથ-દિન મનાવી શોધોમાં રવાનાથની બાબત અને જ કરી. તે જ વર્ષની ૧૨મી માચે ઐતિહાસિક દાંડી કૂચ કરીને યાંથી જીએમીડાનો માર્ગ લેતાં. ૬ઠ્ઠી અપ્રિલે તેા આખા દિશામાં ગીસા સલામત્વનાં ગણજૂથ થયાં. સરકારે કાચના હાલેમાં જ બનું એ મેળું કસ્ટીમીથી કંચા કુમારી સુધી કરી વધું. કરી અરખેના, લાકીમાર તથા મેળોનારોના હત્યાકાંડે બન્યાઈ રહ્યાં. ૧ સાબ લોમંચ જેલવાયા રહીસરી. પણ આખરે સરકારેને નેપાઈ આનનું પડયું; અને ૧૯૩૧ની પખી માચે યાંથી-અર્વિન કસરોની રૂએ હાલેમાં મેાડે રાખીને, દિની પ્રજનું નિરાસરજૂ સાલવા સરકારે હાલેમાં મેળવેરી આવેલે પવિરજમાં ગાંડાનઆના પ્રતિનિધિ તરીકે યાંથી જ થયા. પણ તે પવિરજ નિષ્ફળ નેત્રે અને ૧૯૩૨માં વન્યનાની બીજ હલત રાજ થઈ. આ વખતે સર-કારે જ પહેલો પા કરી નેતાનાને જેલમાં પહેલી રીયા અને નિર્દેશ રવાનાતિત ગર કરી, જેમાં ૧૧ સાબ લોમ જેલમાં ગયા. આ હલત રૂઝવાન જ ૧૯૩૨ના વન્યના આ રેસમાં જેલનીતિ વન્યમાખેને 'ગેમી ચુકારો' અરકારે બંદાર ચલાયાં, જેમાંના દરિનિતિવાલોએ તેમની યાંથી જ થયાના કરીને સુધરાની કીધા.

सोडोमां वषती वती त्वांतावती अण मनोपवा सराको जेने
१९३३भां दिहा अण भादो पयारे तरी प्रांतिक अभिपदो सोमाने
जोप्या, ते अजुमार १९३३या डेकुमारीभां दिहा ११ प्रांतोभां
वास्तविकिप्रि प्रथामभेदो अण तांवां. जेप्याभां १९३३या जीवुं
मदोपुव मार पयुं, वास्तवने केवो भारी लकाव दिदिने ते पुवभां
पयज मण, नेरी प्रांतयाता निमल प्रथामभेदोने सपदयाभां
२०० (मे १९३३)

આપી હોય. ફરી દેશમાં પરદુકનોનું આવામુદ નાશ સર થયું.
હોહોનો વિરોધ વ્યક્ત કરવા મદાગાસ્કરની સરકારી દેહક વ્યક્તિ-
મત અભ્યાસકર સર થયો અને ૩૧,૦૦૦ અભ્યાસીઓને નિવેદન કરી.

બીજા બાલુ યુદ્ધની વધતી જતી વ્યવસ્થાતામાં હજારો દેશીઓમાં ક્રમશઃ એકેએ આખરે જનતાની માગણી અને પથા ૧૯૪૨ના માધ્યમાં હજારો સર દરેકેકે કિલોને દિલ મોકલ્યા. નેમણે આલિસી યાજનામાં આખરી સત્તા એકેજે જણ રાજ્યના 'મિટી'ના મુદ્દા પર બેલાવુ પડયુ. આપી જનતામાં નીચ કાલ જનન ગયો અને દરે તે 'બેથેને આલ્યા જનતા' એવે આખરી નાદ ધારી લાપ્યા. ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટની ૮મીએ કૌથેએ એ આયેનો કરાવ પસાર કરનાં જ હમીએ સારકે સુધે નેતાઓની તળિયાસારક ધરેપાકટ કરી કણ ફરી પહેલો થા હયાં. એના પ્રત્યાપાતામાં જનતાએ રવેધેરજીવાપી સરકાર સમીને લેલટ સાર કરી એ 'હરની જબજી યોકાંસિ તે સુધેવેરિતે'એ સરકાર તંત્ર યેંધાપી ફરી જનતાએ પોતાની જ પ્રતિ-સરકાર રાજ કરી. આમાં સુધુખ પ્રાતેનો બાલિયા જિલ્દો, બિદાર-મે મેટી બાવ, બેનાજનો મિનાપુર જિલ્દો અને મદારાજેનું સત્તાશ મોખરે દના. સરકારે મારા દાર્શીની માફક કમ જગન રાજ હતુ અને અગામીપી આલ્યાયોદો ફરીને માગ બંધુકેને એને જ પોતાનું રાજ્ય દેધાપી રાખ્યું.

દિલમાં ભરાયે આ અમૃત પૂર્વચયગ ચાલતી દલી એ જ ખખેને
 સરસારના સર્વભાષી છટકી ગયેલા સુખાપચન્દ્ર જોડે, ભવાનની
 ગર્દ વડે, મુકશા ભવાની કમળમાં ગંધર્વી દિલી ફાલમાં રાષ્ટ્રીય
 ભાવના ભજાવેને આસાદ દિલ ફાલ બેઠી કરી, અને તેની સદાચાથી
 અંમેનેને દિલમાંથી હાકી કાઢવાનો નીરાસદથી પ્રયત્ન થયો. આ પ્ર-
 યત્ન બંદે ભિષ્મગ ગયો, પશુ તે ચળવળે દિલી હરજાઈને તે દેશભ્રમ-
 ની અનુષ્ઠા બાવના ભજાડી નેને. પડશે મુંબાઈમાં વચ્ચેના નાવિલાના
 'બંદ'માં પશુ પડયા. ભગતા અને હરજર બનેભ્યાં યોવાની ચિક્રક
 માય ભ્યાં કયું પરદેશી રામય થયી રાદે ર આથી ઉલ્લેશમાં સના પડ
 આવેલા માતૃર દાસને દિલને આતંત્ર્ય આપવા નિષાચ છૂટકો ન
 હાવેયા. યોવાના હામની બાધી સત્તા દિલીમાંને સુરેન કરી દેવાની
 સર્વભાષા યોજના કરવા ગયો ૧૯૪૬માં જિરિસ પ્રધાનમંડળના
 ત્રણ મંત્રીઓ દિલ આવેલા તેમજે ૧૯૪૮ની અધવચમાં દિલને
 સુખનું આતંત્ર્ય આપતી કોટી યોજના અનુસાર રજ સરખેઅંદે
 દિલની વડી કમળગરજ અરસાર રવાની પશુ અંમેનેને. ૧૯૪૯થી
 કોમી મતાધિકારની રાઝ ફેરડી યોવાની બેવડની ઝાણ યાગડગ
 ફેલી અને કોમેચ સામે મોડેથી મુલિમજ લીધ રિસાદ ભેડી. નેમે
 સંતેપના ચાર્ડસકાય માકન્ટ નેરેને નેને ની માતૃભી મુજલમે 'પાકિ-
 સ્તાન નામનો નિભાદ દિલમાંથી મંડી આપતી નવી યોજના આ પર્વ-
 ની રજ ભરે ભદેર કરી, ને બપા ગરે મને-મને માનવ કરી ને
 યોજના મુજળ ત્રમજન ૧૫૦ વર્ષથી મુલમજ મનેડું દિલ બેંડેડવા
 છતાં પશુ બેંડે ૧૯૫૧ આરબી આરબી આરબી જાયે ને અને ઉલિના
 ની આપાર કાલનામો નસા હજર તપચવાનું રૂંદ દિલને મહે મા.

[illegible]

Our Friends Abroad

પરદેસી
મિત્રોના
પત્રો

—આ પત્ર મેળવનાર: બ્રાપત ન. ગોઆ, પોર્ટ ઓફિસ, બ્રાવનપુર—

Sheet Anchor, BERBICA, N. A. 7.
(British Guiana, South America).
4th April 1947

અચ દોસ્તો:

ફરી અજર ગજાતું ખૂબ પ્રસન્ન થયો, તેં મોકલેલાં છાપાં બહુ જ રસાય છે અને બીજાં વધારે મોકલેશો તે હું સારામ આપકારીશ. ખાસ કરીને હિંદનાં મોટાં શહેરોમાંથી—કલકત્તા, ગ્વાડાલુપ, રિયો, સુબાઈથી નીકળતાં છાપાં મોકલશે તે મને ખૂબ આનંદ થશે.

હવે બ્રિટિશ ગાયના વિશે થોડી માહિતી આપવાનો પ્રયત્ન કરું. ૮૬,૪૦૦ ચોરસ માઇલ પ્રેરદેશવાળો બ્રિટિશ ગાયના દક્ષિણ અમેરિકામાં સૌથી સુદૂર પ્રદેશ હોવાની ખ્યાતિ હોય છે. તેની કુલ વસતિ ૩,૩૦,૦૦૦ છે, જેનો મોટો ભાગ કંઠાળના પ્રદેશમાં જ પડે છે. અંતરાળનો પ્રદેશ તે હજી મનુષ્યનાં પગલાંથી અડધું જ રહ્યો છે. આખો પ્રદેશ ચોતાના કુદરતી સૌંદર્યથી જ સોહાવતો બની રહ્યો છે. ગ્રામ્ય વિસ્તારકાય હશે, મેળવતી વહેતી નદીઓ અને ટેકેકાણે આવેલા જંગલો આખા દેશની મનોહરતામાં વધારો કરે છે. જગતનો અર્થતંત્ર પ્રમાણે નખાતો કાષ્ટકૂર (Kaukasus) ધોધ પહોળા આખા જંગલોમાં આવેલો છે. ૭૦ હજારની વસતિવાળું આગ્રીન્યોન્ટાઈન શહેર પશ્ચિમનો બગીચો ગણાય છે અને એ વિષયને તે યોગ્ય પહોળું છે.

લોખેનો મુખ્ય ઘડોળ ખાદ્ય અને યોગ્યની ખેતીનો છે. હિંદથી અને આવેલા કાપડો ખરા હિંદીઓ તથા આફ્રિકાના હળસીઓ આ જ ક્ષેત્રમાં શિક્ષેલા છે. અંતરાળના બાગમાં રોડો, હીરા તથા બેકસાઈની કીમતી ખાજો આવેલી છે. ચુકસમયમાં મોકલેલ બ્રિટિશ ગાયનાં એ જ લેખક વિગતો બાંધી સમય મેટર બેકસાઈટ પુરુ પાડ્યું હતું. હંમસરી લાકડાનાં બેગર માટે દર વર્ષે વધતી જતી સંખ્યામાં માથુરો અહીં આપ્યા કરે છે. યુરોપિયનો, ચીનો, હિંદીઓ તથા અમેરિકાના બીજા લોકો પણ અહીંના કદાંચ ક્ષેત્રમાં રહેવાથી થયા છે. 'અગાળના આરોહ પ્રમાદ માટે અતિ અનેકવિધ સાધનો છે; જેમાં મુખ્યત્વે સીમેન્ટ, હાર્ટલના બેક નૃસી, હમબી, પેપેલન દિયોલિનો સમાવેશ થાય છે.

અસુક અપવાદો સિવાય ઓકરીઓ અહીં ખૂબ સ્વતંત્રતા હોય છે. ખાસ કરીને યુવે વસ્તુના હિંદીઓ પોતાની પુચીના હરવા-ફરવા પર બેઠકો રાખે છે. તેઓ જો માને છે કે તે પોતાની પુચી કોઇ ચુક સાથે સીમેન્ટ આદિ રચનાઓ કરતી દેખાય તે તેની બીજા ચુક સાથે લઈ લેવાની સમજતા આજી ચાય છે. શું હિંદમાં પણ એ જ રીતિ છે? હું કેટલાક હિંદીઓના સારા પરિચયમાં આવ્યા હોવાથી તેમની રીતિ વિશે હું પૂછ્યું હતું. લખી રાકું એમ હું તારે વધારે કહી શકાતી હતા હોય તે મને કહજો.

હમણાં હું રત્નઓમાં રહે આવ્યો છું. ઘણા સમયથી હું ટવિ-નને ગળ્યા નહિ હોવાથી આવકાર્યો જ તેની તપાસ કરી. અમે 'ગાજારીની સફેદ જ્વાળા કાર્યકર્મ બેઠકો છે.

ઘણા વખત પર મેં ૬-૬ મેળાની એક પત્ર લખેલો, જે તેમનો કંઈ જવાબ નથી. તે મારાવની તેમને 'પત્ર' લખવાનું ના કહે? હિંદી કુમારીની પત્ર મળશે તે મને ખૂબ આનંદ થશે. 'પરીક્રમ' જ તપાસ

પરદેશી મિત્રોના પત્રો
પરદેશી મિત્રોના પત્રો
પરદેશી મિત્રોના પત્રો

તારાં તારાં ફરી પત્ર આવે ત્યાં સુધી સહાય.

તારાં પદમ મિત્રો, સીરિલ કુનર (Cyril Kumar)

પત્રમિત્રો તથા વાચકોને સૂચના

કચ્છના એક બાઇ પોતાની પાસેની યાજ્ઞમાં જપરાજીથી મિત્રોના સંપર્કમાંથી 'કુમાર'ના વાચક પેરી જેમને મેળવી હોય તેમને ૧૦ થી ૧૫ ટિકિટો મફત આપવા હવે છે. ગામગીરી કરનારે સારું પોતાના સરનામાવાળું પોસ્ટલુ કવર મોકલવું આવશ્યક છે. ને સર્વે સરનામું: બી. કે. કલર વોટ્સ હાઉસ, બુર્ન (૨૨૨).

અથા અંકમાં 'એક સરગાવનારી બીનાના અનુસંધાનમાં' ને સિયંકેટલે અમે કેટલાક જ પત્રો મોકલેલી જોડી માહિતી કપાટી ખાટા પત્રો પ્રસિદ્ધ કરેલાં તથા સ્વપરીક પ્રામાણિક પત્રમિત્રે ને આ બીજા દેખાડાઓને કપાટા ખાટાની ચિન્તિત પણ ફરી દબી. ત્યારપછી (અને ત્યાર પહેલાં પણ) અમારી પાસે આવેલા બેનાની બધી કપાટી કેટલાક પત્રો આવ્યા છે; પણ તે લખનારાઓને તેમના પોતાના પત્રો નામ તથા સરનામો જણાવેલાં નહિ હોવાથી તેમના પત્રોને પ્રસિદ્ધિ આપવામાં આવી નથી. જે પોતે મોકલેલી માહિતી વડન સત્ય હોય તે આ લોકોને પોતાનું નામ તથા સરનામું જણાવવા નેરસી મેલિન હિંગત બતાવવી જ નેરસીને પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ ત કરવું હોય તે તેમ જણાવે. પણ અમારી નામ માટે તે પુરુ નામ સરનામું લખવું આવશ્યક છે, જેથી અને યોગ્ય તપાસ કરી શકીએ.

પરદેશનાં પત્રમિત્રો

અથા અંકમાં (૧) નેજરનું સરનામું આ પ્રમાણે મેળવે:
Mohmond Moh. Orfi, P. B. No. 13, Damielta (Egg pld).
ઓર્ફીલિયાનાં વધુ સરનામા

- (1) Miss Margaret Purton, P.O. Box 48, Devonport, Tasmania, Australia—Age: 17. Interest: Film photography, swimming;
- (2) Miss Daphne Knight, 28 South Punch Bowl Road, Launceston, Tasmania, Australia—19, photography, dressmaking, correspondence;
- (3) Miss Shirley Harris, Box 11, Naracoorte South Australia, Australia—19, Views, filmstars, photography, & sports;
- (4) Miss Mabel Melrose, 5 Walkeg Avenue, Preston, N. 18, Victoria, Australia—19, Photography, horse-riding & swimming;
- (5) Miss Marjorie McIntosh, 80 Hunter Street, Richmond E. 1, Victoria, Australia—16, Chemistry, nursing & sports;
- (6) Clare McDonnell, 59 Hastings Parade, Bondi Beach, Sydney, New South Wales, Australia—17, Surfing, football, films;
- (7) Miss Roma M Richards, 51 Main Street, Stawell Victoria, Australia—17, Hiking & climbing, sports, photography;
- (8) Ellen McBride, 101 Nebo Road, Mackay, Queensland, Australia—17, Dancing, basketball & sports;
- (9) Clare Haydon, 10 Homer Street, Moonee Ponds, (સી ૨૨૨ ૧૮૨) ૨૩૩

‘તવારીખ’ એ ફારસી બાધામાં ‘તારીખ’ના બદલવચનનું રૂપ છે. પણ રૂઢ પ્રયોગમાં તેનો અર્થ ‘સૈદ્ધાંતિક નોંધ’ એવો થાય છે એ રીતે મારેમાસના રૂઢનાવોની તવારીખી નોંધ બા મધ્યાહ્ન નીચે આવશે.

१३. १ आशीर्वाद नागना हिंदी आया नि-
 भात रशियने सुतं वृत्तशीमास इत रागा-
 यल्लुने गल हिंदी इतरथी रशियन आयागां
 इत्ये इतिनायत्त आनवाट अहदर अहयो

તા. ૩ સપ્તર વર્ષ ન્હાની આકસ્માર મંદેશા
તેના અથાગ મશારીશ્રીએ વિભરી નાખી.
તા. ૭ પાટણગામી કિંદમાં ધોધમાર આ-

यात यनी आर्हक्यो, भोऽहो, या आदि २००
पद्युक्ता। परं स्वकादे प्रतिबंध भूष्य।
स। ३० पार्श्विताना। अवनं ०००३३ तदीके

૧૦૦ શ્રીમ્ના ને હિંદના અવનર-અનર નરીકે
સોંઠે ભૂંઠ માફ-વેળેન નકી થયા
૧૧. ૧૨ હિંદી ભરકરના પાયદળ, મરાઠ્ઠદળ,

તોપખાના, ઐન્જનિયરિંગ કુલ્ડીમાં તથા
જહાજો વગેરેના પાકિસ્તાન અને હિંદ માટે
૧૯૧૧ના પ્રગાણમાં ઓગ પાડવામાં આવ્યા.

११. १३ सिद्धदेव पद्मचन्द्र गणनी अष्टुग-
 नीथी पादितेतातभां नेडावानो निजुंग कथा
 ११. १७ ७१३ कलाइयो हर्ष प्रपदेयी 'सग-

દાસ' નદીમર મુંબાઈથી ૧૩ ના માર્ચ ૬૨
વાવાઝોડાનો લોગ બની ફૂજી મઈ, જેવાથી
માત્ર ૨૩૨ માણુએ બચ્યાં

તા. ૧૮/૬/૬૬ને આજ્ઞાતી શ્યાપતા મકરતા
જિભને હેવરની મંદુરી મળતાં દિદની ૪૦
કોડ પ્રમ સ્વતંત્ર યદ તથા દિદ શ્વને

પાકિસ્તાનના બે નવા દેવનંત્ર અરેબીના અન-
સ્થાપનામાં આજ્યાં. આગ સમજામ ૧૫૦
વર્ષથી ગુલામ બનેલું હિંદ ફરી મુક્ત બન્યું.

—**वैद्यनाथजी** : वैद्यनाथजी स्वयं ही
नीमाओझा राष्ट्रीय मुखिया नेता सराईत
अहमदाबाद नुं पञ्चपंथी पंथ व्यवसाय पथुं.
ता. १६ अर्धी सराईतना प्रधानमंत्री

आज्ञा केन्द्र केन्द्रियान् केन्द्रान् कश्चिन्नाम्ना
द्वयान्नाम्ना गोष्ठीयान् करी भुज्य मध्यान्
आज्ञा मान् तथ्या श्रीन् ६ प्रधानानां भूत कर्षा-

તા. ૨૭ સરહદપ્રાંતમાં પાકિસ્તાનની તરફ
દેખીમાં ૫૦-૪૪ ટકા મત પડ્યા. એકે ૪૬-૫૧
(આમરો સાથે-આથો) દોર તેના અગામાં ના

આમ અવતરવાના પ્રથમ સુદમાં પદેની

વાંસજાની વાણી ચિરકાજની વાણી છે.
જાણે ગિરની જ્યાંમાંની જંગલી ધારા પ-
રિચિત પૃષ્ઠીની આવી જરણી વહેતી ગાત્રી
જ્ય છે, જાણે આગાવળીનો મિશ્ર ઘેતરી
આવે છે ગાંધીશાસ્ત્રી પૂજાર, ગંગના
જેલ જેલવા.

રસનાં છેડે ડૂબે જાએ. વાંસળી સાંભળ્યું,
તો ગત બલે શું મેં કરવા કાને છે, કાંઈ સખા-
નનું નથી. પરિચિત સુખદુઃખની સાથે એ
વ્યથાને સરખાવું છું. ખજી મેજ નથી મળતો.
એક ડું, પરિચિત હારમણી એકવાં મેં કહ્યું
છે. પરિચિત આંસુથી ક્યાં મેં મંબી છે.

અને જાણાય છે કે એ પરિચિત સત્ય નથી,
અપરિચિત જ સત્ય છે. મન આશુ કીધુંયું તેમ
વિચારે છે. સાબીતોમાં એનો કોઈ જવાબ નથી.

મીન લોકોનાં નામો, 'ગોવતી
વાસળી વાસે છે; કોઈના શ્રમ છે.'

સમના આ પહેલા દિવસના વાત સાથે
દરેકનો પાલ ક્યાં મળે એ ? કુખાંત્રી
અટમિ; ધરી નિરાશા; નિરાદર, અપમાન,
અવસાદ; તુચ્છ માનની કપાટતા; નીર-
સનાનો એકલો કલહ; સમાહીન શુદ્ધતાનો

૬૬ લોકોએ ગત ગોંપાળ્યા જ નહોતા,
તા. ૨૧ ફેબ્રુઆરિયાની પ્રજાસત્તાક સરકાર
સામે કચ્છ સંનામે આગવી વાટાપાટી જુદાઈ

શક કરી ત્યાના પ્રધાનોને અટકાયતમાં લઈ
વલ્લેરમકાનોને કળ્લોડીયો. આથી વતવામાં
અનેક મેરવો સખત લડાઈ ફાડી નીકળી.

તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી, સફેદ અને શીતો એ પ્રભુ
રમના આડા પદા, અને વચ્ચેના સફેદ પદાની
મધ્યમાં એ પદાની ખોળાઈના ૪ કદનું તે ૪

વાદથી રચનું, ઝરોડકના સારનાથ મંત્ર કૃપ-
ના ચક્ર જેવું ચક્ર, ઓમનળના પદ્મને દિવની
લોકસભા ઓ દિવના રાષ્ટ્રીય બાજ પારી

अन्तिमोऽङ्गो भवेत् । अथवा सचं पश्यता तया मु-
निषां प्रियं वदते मयि पश्यत इत्येवमुक्ता
सचं केमेना प्रतिनिधिभिर्भाष्य राश्या।

ता रते इह आदिमृषाणां कृशनिशानानि
जगत्पुत्रानां सत्यं न जगत्पुत्रो रते भेजपवा
नीकमेतत् इत्येतेन शिवाय माधवप्रधान
म् अथवा मन्त्रिणो भवन्ति मन्त्रिणो भवन्ति

આગા આગંદા અને ને	કાંતિની પ્રથમ મગા
ટીંડી વાદ્યો મળે	સુન્દમાં જે તે મેનિશ
નવમ આગંદા પ્રયો	અંતરમાં વાદ્ય

[illegible]

ધાત; અભયરેત ઇવનયા પાની મૂલમની દરિ-
દ્રવા;—પાંસળાની દેવવાનીમાં ગા બધી
વાનોગો આજ્ઞામ પમ ક્યાં રો ?

गीतना देवदे संभार करनो रक्षा पशिवित
पातोना परहो मित्र अरु अज्ञाने श्री दीना
खिरमाकनी चरनधनी गानमिदतदेवना

કોઈ ચૂંદડીના સવચ્છ પુષ્ટની નીચે જ
રહી છે.-એ વાતનો પાંચમીની તાત્કાલીક
પ્રત્યક્ષ પદ્ય મર્દ.

જ્યારે ત્યાં માળા-ચરિતનનું મીત વા-
સખીમાં વામી ઝીકયું, ત્યારે શ્વર્ગની આ
વધૂની તરફ નિહાળીને એવું-કાના કજખમાં
સોનાને દાર છે, વગમા નુપુર છે અને
એ ખુશાલીના સંદેશમા આનંદના ખીરેશ
કમળ પર જીવી છે.

અવસરદરીની નીતરામાંથી એ આ સં-
સારની નથી સાચી. એ જ પરિશિતધરની
કળા છે અવશિષ્ટ ધરની બહુના પ્રપાં-
દોઆવા જ્ઞાની છે.

સાંમગીએ કહ્યું, 'આ જ સાચું છે.'

ଅନୁବାହିକ: ଶ୍ରୀମତୀ

दादा जिभाजी गजपत उच्च नाहाजंशीभांशी
संज्ञताभी भाव कवी दिव्य लक्ष्मी व्याख्या.
मा. ३३ हंगेरा आते सिद्धता दादा भविष्यतः

તારીને સારવાર હઈતસિંચ મળિની નિમલ્લક.
તા. ૨૮ ખરદેસાખાતાનામધાનપંડિતજ્યા-
દરભાણે. હોમેગિયાનો ખેન હિંદે સારીય.

સંધ્યાભંગ નૃપાનું નવદેર કરી ઉચ્ચ વિમાન
નેાને દિલ પહોંચી ખચાર ચવાની ખંધી કરી.
સા. રત્ન આમલક રારને। દેહગ વાચનરારશન્ય

ત્રિદી સંધ્યામાં જોડાયેલાનો નિર્ભૂષ વલદેર થયો.
ત્રા. ૩૦ દ્વિદી પ્રતિનિધિમાંડમે મંધુઅ રાખ્દ
અમની અમની અગિયે આજ્ઞાનીને મેં

ચાલો પ્રશ્ન રાખી દેઈ. આપ્ટે વિવાદાં. પણ ને
પ્રશ્નની વિચારણા માટે અધ્યાત્મની સગિદ્ધિની
તાત્કાલની આશ સમાજોક્તિવાચક શ્રદ્ધાસ્વી.

१३३ अदिगायत्र्यां आदिनादमुत्तरनारीति
दृष्टीना ग्राह्यमस्तीति २२, ५०० कृतं विधा
देवतायाश्चिन्त्यते यथापदेशेन। पदेन।

મન્દીર મનન પાટેએ પેરાવી, ત્યારથી તે
ને જ્ઞાનર છટકા ને અથા 'પાંડ'ના નામથી

१०५ दिने देशीय वेदी पर प्रथम बलिदान
 आयत्तुं भावनायुक्त्यै व्यर्था न.
 (१०५) १०५) १०५

યા લેખમાંમાં એકલા નુદીનુદી દષ્ટિઓના બેટા કપરાંત
જ્યાં પછી અનેક પ્રકાર છે. નુદીનુદીનાં નાટ્યશાસ્ત્રમાં વિવિધ પદ્ધતિઓ આપવામાં આવેલી છે. એમને જ્યાંએકદિ, સપેદાદિ, મધુરસદિ વગેરે પદ્ધતિ અને મુખ્ય છપ્પીસ પ્રકારની દષ્ટિઓ કૅપપત્રાથી અન્ય સર્વ દષ્ટિ તેનું અનુકરણ સહેલાઈથી કરી ગણાય.

આ કપરાંત દષ્ટિના કેટલાક નિયમો પદ્ધતિ છે. એમાંનો મુખ્ય નિયમ એ નમુણ છે કે જ્યાં-હાથ દોય ત્યાં દષ્ટિ દોની એછએ.

શ્લોક આમ છે : **યથાં હસ્તસ્થાનો દષ્ટિર્દેશા દષ્ટિસ્તત્ત્વ મનઃ ॥**

યથા મનસ્થાનો મનો યથા મનસ્થનો રસઃ ॥
(જ્યાં હાથ દોય ત્યાં દષ્ટિ દોની એછએ; જ્યાં દષ્ટિ ત્યાં મન દોયું એછએ; જ્યાં મન દોય ત્યાં ભાવ દોય તે આવ દોય ત્યાં રસ દોય.)

હવે આપણે દર્શનના પ્રકાર જોઈએ તે આઠ પ્રકારના છે : (૧) મમમ્ (૨) મ્યજ્જમ્ (૩) ન્યુરુનમ્ (૪) આથે પિત્તમ્ (૫) વિશોભિમ્ (૬) પ્રસોક્તિમ્ (૭) હસ્થાકતમ્ અને (૮) અપસોક્તિમ્. આ આઠ દર્શનનાં લેખનુ આ પ્રમાણે છે :

ચિત્ર : 'યથા હસ્તસ્થાનો દષ્ટિર્દેશ'નું કદાચરણ તથા જગમ્બી જાનુઃ મધુરસદિ-મધુરની મુદ્રા અને દષ્ટિ દર્શનના લેખકનો જ ફોટોગ્રાફ.

ફોટોગ્રાફી હરીકાર્યનું પરિણામ

વર્તમાન આજ સુધીને પંચાસ જેટલાં આવેલાં ચિત્રોમાંથી હરીકાર્યમાં મૂકી સમગ્ર તેવાં પાંચ સાત જ નીકળ્યા છે ! આજના અગત અને સોષવારીના કાપરા સંજોગોમાં વિચારપૂર્વક અને અવ્યાસની દૃષ્ટિએ એ કેમેરોને ઉપયોગ કરવામાં આવે તે બધું જીવ્ય અટકે.

આ વખતનું પરિણામ નીચે મુજબ છે : પહેલું હંભાગ : 'સન્ધ્યા' - ગંધર્વાક્ષ કવે (મદ્રાસ); મીનુદેનાગ : 'પ્રકૃતિને જોણે' - અન્વરઅલી દેગામી (કર્ણાટ); 'એનનાં પાદ' - બી. એમ. ગિલ્ડી (અમદાવાદ); નેંબ-પામ : 'યુવક' તથા 'વાત્રાદય' (દિલી પકુપાર પરીજ (અમદાવાદ).

'સન્ધ્યા' સમયના રંગ અને આવાથી ફેરી પુગાન બનવા આમ-શનું ફોટો કેમેરા દ્વારા છ ચારત્રયમાં આજાદ હીને રત્ન કરવા બદલ બાઈ સારસક્ષ હીને ધન્યવાદ થકે છે. વાઢ દુસરા મુશ્કેલી કેન્દ્રેય શાઓને રાજેશ્વ ચિત્રસંચાળના પ્રકાશીય છે અને જલ રસંધ અન્ક કાશના વાતાવરણને વિવિધ પર્ણો દ્વારા રત્ન કરવામાં ફોટોગ્રાફી

માની તેમની હોઠાઈ અને કુશળતા દેખાઈ આવે છે. ચિત્રને બંને બાજુથી થોડી ઘોર લેવાથી જોરદાર બને છે. બાઇ અન્વર દેગામીનું 'પ્રકૃતિને જોણે', સાતતરવે પ્રકૃતિનું તિરીકાણ કરતા સહેલામીઓનું સુંદર ચિત્ર છે. સાતતરની રંગી લરંગાવસિને પડછે કપરના ધવળ વાદળ-જોડ જરા ભારે પાછે છે; પછી આમળની એ મનુષ્યાકૃતિઓ કીક-કીક સમતુલ્ય નબળી લે છે આ જ ચિત્ર જરા ઊંચા કોણથી લેવાયું હોત તે સચોટ બની રહેત

'એનનાં પાદ' (એમણે તે એક એંજેલ નામ આપ્યું છે, જે કળિત નથી) માં દર્શાવેલા આંદર પ્રગંભાવાત છે. ચિત્રમાં કાળો બાંધે ખૂંજી છે 'યુવક' અને 'વાત્રાદય'માં બાઈ દિલી પકુપારે કળા ચિત્રોની હાથ આવેલી વક આંખોનામાં ફોટોસમીથી યુવાની છે; નહિતર 'વાત્રાદય' ચિત્રમાંની રંગ ભવિષ્યતા અને સચાઈના ફેરવાં મનોરમ છે ! ફોટોગ્રાફ બેટ (ચિત્રો માટે જીએ પાછલા પૂજામાં)

મી

હું અને સોડા બંને સોડિયમ ધાતુના ફ્લોર છે. સોડિયમને આલ્કલી ધાતુ કહેવામાં આવે છે. આની બીજી ધાતુ-ઓમાં પોટાશિયમ, લીથિયમ, રૂબિડિયમ અને સીઝિયમનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી જ આલ્કલી ધાતુઓ ખૂબ પ્રક્રિયાશીલ છે, એટલે સોનારપાની જેમ તે સ્વતંત્ર અવસ્થામાં કુદરતમાંથી મળી શકતી નથી; પણ મીઠું, સોડા, નાઇટર તેના ફ્લોરના રૂપમાં મળી આવે છે. અને એથી જ રીતે પોટાશિયમના પણ ફ્લોરો જ મળી આવે છે. કૌસ્ટિક સોડામાંથી સોડિયમ ધાતુ જીરો પાટવા વીજળીનો ઉપયોગ કરવા પડે છે. એવીએ સો પ્રથમ ૧૮૦૭માં આવી રીતે સોડિયમ ધાતુ છૂદી પાડી હતી.

સોડિયમ ધાતુના જેની સફેદ ને પૌચી હોય છે. તેને છરીથી કાપી સમય છે. હવામાં રાખવાથી તે એકદમ રૂથામ પડી જાય છે અને જેને હાથે થા પાળી સાથે સંપર્ક થાય તેા તે એકદમ સળગી જાય છે, એટલે તેને ફોસફોરમાં રાખવા પડે છે, તે પાળી ઉપર તરે છે અને તેમાંથી હાઇડ્રોજન વાણુ છૂટા પડે છે. સોડિયમને ઉપયોગ ગોરખની બનાવટમાં થાય છે.

પોટાશિયમ ધાતુ કાદવાની રીત પણ સોડિયમની બનાવટને મળતી જ છે. માત્ર તેમાં કૌસ્ટિક સોડાને બદલે કૌસ્ટિક પોટાશ વાપરવામાં આવે છે, બૂદા જલાનમાં તે પોટાશિયમ ક્લોરિડ અને ફેલ્ડસાને એક સોડાની બાટલીમાં ધમધમથીને પોટાશિયમ મદવામાં બાવવેના. પણ આ રીતે બેખામકાર છે, અને હવે તેા ઝડપી વીજળીને લીધે સોડિયમની મારફતે તે પણ વીજળી પસાર કરીને જ તૈયાર કરવામાં આવે છે. પોટાશિયમના નાના ગોલા પણ ફોસફોરમાં જ રાખવામાં આવે છે.

લીથિયમના ફ્લોરો સોડિયમ કે પોટાશિયમના જેટલા સુલભ નથી; તે આવેન આછા પ્રમાણમાં મળી આવતા હોઈ લીથિયમ વિરલ ધાતુ છે. તેના કુના છેડામાંથી તેના ફ્લોર ટીક પ્રમાણમાં મળી આવે છે. લીથિયમના અમુક ફ્લોરો સંધીવાના ઉપાય તરીકે દવામાં વપરાય છે. સોડા ઘોટરના જેવી લીથિયા ઘોટરની બાટલીમાં તૈયાર મળે છે અને સંધીવાના દર્દીને તે આપવાથી ફાયદા થાય છે.

રૂબિડિયમ પણ અત્યંત જલ પ્રમાણમાં અમુદ જવાબજોગની નીકળમાં ઝરણામાં પાળીમાંથી તેના ફ્લોર રૂબે જ મળી આવે છે. હવે સોડિયમના બીજા ઉપયોગી ફ્લોરોનો વિચાર કરીએ.

સોડિયમ સફેદ અને સોડિયમ સફેદાઈ

મીઠાને સફેદચુરિકે એસિડની સાથે ગરમ કરવાથી હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડ નીકળે છે અને પાછળ રહેલો પદાર્થ સોડા ક્લોર કહેવાય છે. આ પદાર્થ જોઈ ગયા. આ ક્લોરનું શુદ્ધીરણ કરવાથી સોડિયમ સફેદ તૈયાર થાય છે. સોડિયમ સફેદ ઝોલજેન ઘોટર તરીકે આજનાય છે અને તેના ઉપયોગ મોટે ભાગે હાથની બનાવટમાં થાય છે. કાપડની ગિંધોમાં પણ તે વપરાય છે. તેને દે.લસા સાથે ગરમ કરવાની તેમાંથી સોડિયમ સફેદાઈ બને છે. આ સફેદાઈ આમકા-વની વાળ કાદવા માટે, રંગની બનાવટમાં, ખનીજમાંથી રંગુ કાદવામાં તેમજ કાપડની ગિંધોમાં પુષ્કળ વપરાય છે.

સોડિયમ સિલિકેટ

સોડા-એસ અને રેસીન બંનેમાં એકબીજા લગભગ સમાપ્ત થાય છે.

સોડિયમ સિલિકેટ બને છે. આ સિલિકેટને પાળીમાં બોનાવવાથી બહુ કાવજી તૈયાર થાય છે. એને 'પાળીનો કામ' કહે છે. આ પા.ર-દેશીક પાળીનો કામ હવે આજનાય માટે, સીમેન્ટનાં બોનાવવામાં વરખૂબ આપી કરવા માટે, સાણુની બનાવટમાં, કાપડની ગિંધોમાં, ઘોટરચૂક અને બનાવવામાં એવાં અનેક કામો માટે વપરાય છે.

સોડિયમ પેરોક્સાઈડ

સોડિયમને પુષ્કળ હવા થા ઘોરિસનમાં બોનાવવાથી સોડિયમ પેરોક્સાઈડ પેદા થાય છે. આ પેરોક્સાઈડ પર કાર્બન ડાયોક્સાઈડ જલથી બસર છેરે છે અને ક્રિયામાં ઘોરિસન છૂટા પડે છે, તેથી સળગીતમાં હવા શુદ્ધ કરવા માટે આ પેરોક્સાઈડ ખાસ વપરાય છે. તે પોતાનો ઘોરિસન સહેલાઈથી બીજા પદાર્થોને આપી દેતો હોવાથી ઘોરિસવતા પદાર્થ તરીકે તે જીવ ઉપયોગી થાય છે.

સોડા બાઈ કાર્બ

સોડાને પદ્ધતિ અનુસાર બનાવેલો સોડિયમ બાઈ ક્લોરિડ ગરમ કરીને તેમાંથી ક્લોરિડ બનાવવામાં આવે છે. બાઈરમાં મળતો સોડા બાઈ કાર્બ હવામાં, આવામાં જોડે કામમાં વપરાયો હોઈ તે શુદ્ધ હોવા જોઈએ; એટલે સોડાના કાવજીમાં કાર્બન ડાયોક્સાઈડ વાણુ પસાર કરીને બાઈ તૈયાર કરવામાં આવે છે.

બોરેક્સ

બોરેક્સ (ટેકબુખાર) પણ સોડિયમ અને ગોરિક એસિડનો ફ્લોર છે. તિમેટની અમુલબાહુ અને અમેરિકા પંડે મહેસોગાની આ પદાર્થ કુદરતીરીતે મળી આવે છે. એ કુદરતી ટેકબુખારમાં માત્ર થોડા બેશ શુદ્ધ બોરેક્સનો હોય છે તેના અ.ય ખાનિને વધુ ની-કળે છે, જેમાંથી બોરેક્સ બનાવ થાય છે. ઉંઠેરી કરતી વખતે કાપડને સુચકિત કરવા માટે, મીના અને આપ ચડાવવા (એઈઝ)ની બનાવટમાં, સોલ્ડર (રેણુ) કરવામાં ઝકસતરીકે, હાથની બનાવટમાં અને બોયધોમાં જંતુવિનાશક તરીકે બોરેક્સનો ખૂબ ઉપયોગ થાય છે. ગરમ કરેલા થીજેલા બોરેક્સનાં રાણુ, લોઈ, નિકલ, કોપિયમ, બેન્ડી ધાતુઓના ફ્લોર કેમીની રૂબી ગરમ કરવાથી વિદ્યાર્થનીય પદાર્થો પેદા થાય છે. જેમકે ગોણુ વાદળી રંગ આવે છે, કોપિયમ લીલકી રંગ પેદા કરે છે, કોથાઈ પેદા વાદળી રંગ, લોઈ આછા લીલો, બેન્ડ અનેક રંગીન પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે. વળી બોરેક્સને દાર સાથે મેળવી, તેમાં સફેદચુરિકે એસિડ નાખી, ફારને સળગાવવાથી લીલી અંધાવેલાવ છે. બોરેક્સનો આ એક અતિ લાભાલુક પ્રયોગ ગણાય છે.

બીજા ફ્લોરો

સોડિયમ સલ્ફાઈડ, સોડિયમ મેથા બાઈ સલ્ફાઈડ, સોડિયમ થાયો સફેદ (હાઈપો), સોડિયમ હાઈપો સલ્ફાઈડ (હાઈપો) જે બનાવ પણ સોડિયમના ઉપયોગી ફ્લોરો છે અને વિવિધ કલોનામાં તે પુષ્કળ વપરાય છે. મેથા બાઈ સલ્ફાઈડ અને હાઈપો ફેરામાટ્રી-માં વપરાય છે; હાઈપો કાપડની ગિંધોમાં પુષ્કળ વપરાય છે. કૌસ્ટિક સોડાના કદા દાવબુમાં કૌસ્ટિક વાણુ પસાર કરવાથી બ-નને સોડિયમ હાઈપો સલ્ફાઈડ બીજામાં વપરાય છે. સમુદ્રમાં પાળીમાં બીજા પસાર કરીને તૈયાર કરેલું હાઈપો કલોનાઈનું કાવજી જંતુવિનાશક પ્રવાહી તરીકે પુષ્કળ ઉપયોગમાં લેવાય છે.

સોડિયમ અને તેના ફ્લોરો વધુમાં મોંઘેરી પીએ ૨૫ અ. પે

છે, એટલે બુન્નેન બર્નરની ન્યોતિમાં કોઈપણ પદાર્થ રાખવાથી એ ધોળો રંગ પેદા થાય તે તે સોડિયમને કારણે સમાવ્યો. એ બુન્નેની વાત છે કે સોડિયમના બધા કારો પાળીમાં દ્રાવ્ય છે. બોર્ડેક્સ (ટેક્સાસ) ની લીન્ડલિઝ ઓફિસવર્ક કરવાથી બનતો સોડિયમ પરબોરેટ જુડીન્ટરી રીતે અનેક કપથોત્રોમાં આવે છે. તેનું દ્રાવણ બ્લોગિયમાં વપરાય છે અને વૈશિષ્ટ્ય કંપનીઓ કપડાં

ધોવામાં પણ વાપરે છે. તે પ્રબળ અંતુચિનાશક છે. સોડિયમ નાઇટ્રેટ (સુદાનાર) ને સીસાની સાથે મગફળાથી બનેલી સોડિયમ નાઇટ્રાઇટ રંગની બનાવટમાં યુક્ત વપરાય છે. સોડિયમ સાયનાઇડ આ કાર સોનાનાં ખનિજમાંથી સોનું કાઢવામાં ખૂબ વપરાય છે. દ્રાવ સોડિયમ ફોસ્ફેટના સુકિતો નિષ્કા નામથી વેચાય છે. ભારે પાણીને હલકું બનાવવા તે વપરાય છે.

બોરસલી દરમિયાને એકેએક વનસ્પતિને પરિચય આપતી લેખમાળા

‘આપણી વનસ્પતિ’નો છઠો હપતો

સુકાયા પછી પણ પાતાની એ જ આછીમધુરી ચોલક ગંધ બમક ફેલાવનાર ઝીણું નાંજુક ફૂલના આ વૃક્ષને નાગથી નહિ બોળખનાર તો ક્યાં જ હશે! ને ધણુ ખેરાએ તો એ એવું પણ હશે. પાતાનાં પાન તદ્દન બેરંગીને કણાડાં નહિ થનારાં આપણાં જે થોડાં ફૂલો છે, તેમાં મોરસલીનું રથાન કદાચ આગળ આવે એની ફેરી લીધી પણ ઘડા સદા કાચક રહે છે.

લોકોમાં કવચિત્ ‘બોરસરી’ના નામે જાણતા આ વૃક્ષને બકુલી પણ કહે છે, એ તો એના મૂળ સંસ્કૃત નામ ‘બકુલ’ કપરથી. આપણા પ્રાચીન તેમજ અનાચીન કાચકાદિયમાં બકુલનું રથાન જાય છે.

મૂળ તો આ વૃક્ષ મહારાષ્ટ્ર દિગ્ગજો અને દક્ષિણ દેશોનું વતની આ પશ્ચિમી મુંબાઈથી દક્ષિણ બાજુએ પશ્ચિમ ઘાટ કપરને હિંદી દિગ્ગજનો પ્રદેશ, દક્ષિણ કાંઠા અને પૂર્વમાં છેક આંધ્રમાન ટાપુઓ અને બ્રહ્મદેશ માતૃભાન, તેનાસરી તથા સીલોનમાં આ વૃક્ષ ખૂબ જોવામાં આવે છે. એની અંબડ પેરી ઘડાને લીધે શોભાવક તરીકે તેમજ તેનાં ફૂલોની ખોલોદર કોસને ધરણે બગીચાઓમાં તે આખા હિંદમાં કોઈકવામાં આવે છે.

એનું સાસ્ત્રીય નામ મીસુસોપ્સ ઇલેન્ગા (Mimusops Elengia) છે. સ્વીડિશ વનસ્પતિશાસ્ત્રી લીનિયસે નામ પાડેલું

બોરસલીનું વૃક્ષ મોટું થાય છે અને વધુમાં વધુ ૨૦ થી ૬૦ ફીટ સુધી પણ ઊંચુ બધ છે. તેની ઘેધુર માખણો થોવાર ફેલાયેલી હોય છે. તેની ઊંચ બહારથી લીસી અને બુખરા કે કાચકા પડતા રંગની હોય છે. સાંખાઓ પર આવેલે આવેલાં તેનાં પાન ચળકતાં પેશાં લીલાં હોય છે. દરેક પાન સાડું, દાંડિયાનું ને ૩ થી ૧ ફીટ લાંબું તથા ૧ થી ૨

ફીટ પહોળું હોય છે. આકારમાં તે લંબગોળ અને ટોચના કાને આગ્રીદાર હોય છે.

બકુલીનાં ફૂલોને કદમ્બકાળ સામાન્ય રીતે તો નાનુનુ આરીથી માયે મળાય છે, પરંતુ જુદાંબધી ક્ષેત્રોમાં દરમિયાનમાં પણ તેને ફૂલ જોશે છે. એનાં ફૂલો પુષ્કળ થાય છે અને થોમે-ધીમે વરસાદનાં ફોરાં પડે જમીન પરની ચેત્રી પડતાં હોય છે. મગમાં એં નાનાં, સફેદ, ચકાકાર હોય છે અને તેની બહારની પાંખડીઓમાં તપખીરિયા રંગની ફેવાડી હોય છે. ફૂલ એકલાં અથવા ૨ થી ૬ નાં કુખખામાં જોમે છે એની આવનવપુર વાસનું તો કહેવું જ સુગંધ પછી પણ તેની સુવાસ લાંબા વખત સુધી રહે છે આથી માળાઓ તથા કોરવેની વેળાને માટે તો એ અત્યંત પ્રિય વસ્તુ છે.

બોરસલી ગાયકાદિ (મહુડા, રાયલ અને ચીકુડા) વર્ગની વનસ્પતિ છે. તેનું ફળ કદા આકારનું, લીટું, ચળકતું અને ગાથી ૧ ફીટ લાંબું હોય છે અને પાકે છે ત્યારે પીળાશ પડતું તથા પાછળથી લિંદરિયા રંગનું થાય છે. તેમાં એક (સાચું જ નહીં) બીજ હોય છે. એ બીજ વડે જ બોરસલી બને છે.

બોરસલી પણ ધણુ કપથોત્રી વૃક્ષ છે. તેમાંથી એકં જલતો ઝુંદર નીકળે છે અને તે મદદાસમાં ‘ચોમકાચ ગમ’ના નામથી ઓળખાય છે. બેન્ગાલમાં તેની કાચ વેંચવાના કામમાં વપરાય છે. ફૂલોમાં એકં જલતું બેઠણ તેલ હોય છે અને તેમાંથી વજાળ કથે સુગંધી અથવા કદમ્બરંગો આવે છે. દાંતને મળખત કરનાર તરીકે તે બોરસલી પ્રખ્યાત છે. તેનાં

જમીનીલાલ દેવરોડકર ઓહા
એમ. એચસી.

પાન, ફળોના તથા ફૂલ સાથે બકુલીની ડાળી

ફળ, ફળ અને ઊંચ બગીચામાં એકંક ઝુલેલે રહેલા છે. તેની ઊંચ તેમજ કાચાં ફળ હોતે આવવાથી હલકા દાંત મળખત થાય છે. થોડાં તથા દાંતનાં ફોરાં મારે તેની કાચગો કડાજો કેમળા કરવા માટે વપરાય છે. તેનાં બીજમાંથી કાઢવામાં આવતું તેલ ચીકા તેમજ ની જગ્યાએ રાંધવામાં, બાજવામાં અને દવા તરીકે પણ વપરાય છે. તેના ફળમાં મીઠો ચળ હોય છે તેથી કેટલાક લોકો તેનો મુરબો પણ બનાવે છે. બોરસલીનું બહારનું લાકડું સફેદ અને અંદરનું લાકડું ચળકતું હોય છે અને તે હીમારની બાંધકામ, માડાની ખૂંસરી તથા કબાટો પથોરની બનાવટમાં વપરાય છે. દક્ષિણ હિંદમાં મુસ્લિમોની કબરો આસપાસ આ વૃક્ષ બહુ ઉગાડવામાં આવે છે.

વિદ્યામિન વિષે

૭ વિદ્યામિન 'કે'

આપણને અપરિચિત આ વિદ્યામિન શરીરને બહુ અજાણ્યું છે. ધાર્મિક વહેતું લોકો બંધ થયા માટે તથા લીવર (ચક્ર-કાળનું)નું કાલે સરળરોતે આપણ માટે એ બરનું છે બાલ્યો, પ્રાણી, માનવ, આદિ, આદિ પ્રાણીઓનાં દેહનું, (લીવર), બદલાય તથા વધાણામાં તે રહેલું છે. આને વિષે નવા-હી વાત એ છે કે કદાચાગેલી માછલી તથા કદાચાગેલા ચામાચાનાં બેક્ટેરિયા (જીવાણુઓ)ને લીધે તે કલ્પન થાય છે અને કદાચ માટે તેમાંથી જ તે બેક્ટેરિયું હવચામાં આવે છે.

આણસનાં ગોશકમાં તે પૂરતા પ્રમાણમાં હોલંબની ને વળી તે આંતરડામાં જ મોખાનું નિહાળે; એકાએક આંતરડામાં ને પિનારસની હાબની હોય તે જ તે સોધાય. કાળનાં કાળમાં પિનારસ આંતરડામાં: બળ નથી શકતો, તેથી તેજા લીવર(ચક્ર)નાં રંગો, માં, તથા ટેન્સર અને મારડાનાં વ્યાધિમાં તેનું શોષણ થઈ નથી. વિદ્યા આંતરડામાં જીવાણુઓને લીધે થતા કદાચાણુમાંથી તે આગળથી પેદા થાય છે, એટલે વારંવાર જીવન દરમિયાન આગળથી ગળ થઈ નાખનારાં આંતરડાં પછી આ વિદ્યામિનની ઊણપ લેતી થવા સંભવ છે.

વિદ્યામિન 'કે'થી લોકોમાં પ્રોજેક્ટીવના નામનું વર્ણ પેદા થાય છે, અને કારણે ધાર્મિક વહેતું લોકો આધ્યાત્મ બંધ થવાની શક્તિ શરીરને ગળે છે. આથી આ વિદ્યામિનની ન્યૂનતાવાળાં જોવા અજાણમાંથી વહેતું લોકો બંધ થઈ નથી.

૮-વિદ્યામિન 'પી'

આસ' કરીને લીજીના રંગમાં રહેલા આ વિદ્યામિનનાં એકાએક વિદ્યામિન 'સી'નાં જીણે આરે સંક્રમણેલા છે. લોકોને સીકુંના સર્વ કારણમાં સર્વ જીવની સ્વરૂપ રક્તપાલ્લીઓની રીવાજનાં વહતરમાં આ વિદ્યામિન પછી જ અસ્તવંતી ભાગ ભજવતું હોવાથી તેના આશયથી તે રક્તપાલ્લીઓ લીલી પડી જાય છે એમ કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો માને છે; ત્યારે કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો એમ માને છે કે વિદ્યામિન 'સી'ના અસ્થાવરી આગ થાય છે. મનુષ્યના બીજ પછી કેટલાક રંગોમાં વિદ્યામિન 'પી'ના કપયોગ થાય છે, વહેતું હવતું આ વિદ્યામિન પ્રયોગવરચમાં છે.

નવેમ્બરનાં શરૂ

આ માસ (ઓગસ્ટ) ઇતિહાસમાં

- તા. ૧ આને જન્મતો આશ્વિની બનેલો અરિશ્વર એક કાલંબરી શોધી કાઢ્યો, ૧૫૦૨.
- તા. ૨ ૬૪૨ હરિયા કંપની પાસેથી ઇંગ્લેંડની સરકારે હિંદની હકુમત પોતાને હાથ લીધી, ૧૮૫૮ (અને આ જ વર્ષનીની ૧૫મી તારીખે-ઓગસ્ટ ૮૯ થયે તે હિંદને પાછી સોંપેશે).
- તા. ૪ ચુંભાઈનાં જીવાન બાઈશાહ' નીનીતે નેતા સર ફિરોઝશાહ ગહેતાનો જન્મ, ૧૮૪૫.
- તા. ૫ લાખો માણસોના ભોગ લેનારું જંગલનું પહેલું મહાકુલ રાજ થયું, ૧૬૧૪.
- તા. ૬ દેશવરના 'કિશર ઇન્ડિયા'નો સુવર્ણ નાદ બાજ લેાયો, ૧૬૪૨.
- તા. ૧૬ હિંદમાં બ્રિટીશવાદની ફેલાતી ભતી કાપા સમયે આત્મના પુરાણા અધ્યાત્મન-પરને સંજ્ઞન કરનાર રવામી રાગકૃષ્ણ ચરમદેસનું જન્મસાન, ૧૮૮૬.
- તા. ૧૭ હિંદમાં કોમી સુદાતાનું પહેલું પી વધાયું, ૧૬૩૨. એમાંથી વિષવૃક્ષ ફૂલી શકીને આને પાકીરતાવડે પી કહી શકે. આપણને આપણ મળ્યાં છે.
- તા. ૨૨ ગયા મહાસુદમાં જર્મનીએ રશિયા સાથે અનાકમણના કારારે કર્યા, ૧૬૩૬. (આમ પોતાનો પૂર્વ મોરચો મુશ્કેલ કર્યો પછી એક જ આપણિયા બાદ જર્મની પશ્ચિમ હુરેપ કાપર પોતાના સંજ્ઞે બળથી તાલેલું)
- તા. ૨૭ બવા તથા સુગાના વચ્ચે આવેલા કેકાહુઆ ટાપુને ખવાળામુખી ફાટ્યો, ૧૮૮૩. તેની ધડાસ ૩૦૦૦ માઇલ સુધી સંજ્ઞાઓ અને ૩૫૧૪૭ બંનની સુધારી વગેરી.

આ માસની વ્યક્તિચરિત્ર
અબની-દનાથ ટાગોર

હિંદમાં જે કાળે પશ્ચિમી ચિનકાની જ ભોલબાલા હતી અને હિંદની પ્રાચીન કલાસમૃદ્ધિ અનાદરથી મૂલપ્રાય થઈ હતી તે કાળે ભારતીય કલાજગતની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરી તેને જન્મતરમાં માનવ્ય સ્થાન આપનાર હિંદના સર્વશ્રેષ્ઠ ચિત્રકાર શ્રી અબની-દનાથ ટાગોરનું નામ હિંદી કલાના ઇતિહાસમાં સુવર્ણરેખે લખાયું. તેમનો જન્મ મહેશ્વરજી અબનીદાસજી કુટુંબમાં મુલેન્દનાથ ટાગોરનાં ૧૮૫૧ની ૭મી ઓગસ્ટ થયો હતો. કવિત્વ રાષ્ટ્રનાથનાં તે બનીલ (કાકાના દોકાના દોકા) થાય અને રવિબાલુની બાફક આગળ પલ્લ કલાપ્રતિષ્ઠા સ્વયંજી હતી. એટલે મેટ્રિક પછી તેમને કલકત્તા કલાશાળામાં આપાસ શરૂ કર્યો જ્યાં પશ્ચિમી કળે તે કલાશિક્ષણ મળ્યું. પછી એ વાસ્તવદર્શી જ સાબની કલામાં તેમને જીવ ભરતો નહિ. એમાંમાં પરગાંનાં કેટલાક બદ્દાં મુશ્કેલ ચિત્રો તેમનાં એમાંમાં આપનાં તેમને ભારતીય કલાવિષે એનાં તે નીલ પ્રેમ પ્રદર્શનો કે પુરોપની કલાનો ચોલ જેથી દર તેમણે દેશજી કલાની ઉપાસના શરૂ કરી. તેમણે અસ્તવંતી પ્રાણવા પ્રેરણાલીધી, રાજપૂત કલગનું શાલિત્ય પકડ્યું, મુઘલ કલાની મુકુતારતા હાથ કરી, બારીય સિક્કાણુઓની અતુર કલાશાળાની મુલવંદના કરી અને તેમાંથી નેદલાસ મેલ, આસીકુમ્બાર હલકર, હીચાઈ સમયે જિવસમુદાય ઉત્પન્ન કરી ભારતીય કલાને અજા-માન્ય બનાવી. તેમનાં અનેક ચિત્રો કપરોત 'કલાનો પંડે' અને 'ભારત સિક્કાણી' એવામાં એ તેમનાં ભારતીય ચિત્રકલા પરનાં પ્રેમ આપવ્ય છે. કલકત્તાની વિખ્યાત 'ઈન્ડિયન સો-સાયટી' એલ જોરીએન્ટલ આર્ટ્સની આપના કરી તેને ચિત્રકલામાંમાં તેમને જ મોટા હિરેમ છે. કલાનાં મેરગાં તેમણે એકદિનીય કાર્ય કર્યું છે તેની કલકત્તાની કલકત્તા સુનિ-વર્તિષ્ઠીએ તેમને ટાકરેટની પદવી તથા સરકારે સી.આઈ.ઈ. તો દેકાળ આપ્યાં છે.

પ્રથમ પંક્તિના કલાકાર હોવા કપરોત સ્વજ અને સંપ્રધાન મૈત્રીથી તેમણે બાળ-સાહિત્ય પણ ખીલ્યું છે. તેમનું 'રાજકલાની' 'ખોર' 'મૃતકી' આદિ પુસ્તકો તથા બંગાળી બાલ માસિક 'વંશમસાલા'માં આપતા લેખો, તેમની વિશિષ્ટ ટેલીના નમૂના છે.

નારાયણ અને તેઓ બેળાન થયા. થોડી વારે પાછા સાવધાન થયા ત્યાં એમને એક કલેષ સામન્વિ. મોતના પુરસ્ક્રવતના રૂંદે એમણે લખાવું, સહી કરી અને પાંચને કહ્યું: 'નારાયણ બની રાજે તે કહ્યું. ક્યું. મુદ્દલ ગારા હાથની પાત નથી.' અને સાંનના આસરે સાત વાગ્યે એમનું મૃત્યુ થયું. રમાબાઈ કેટલાયે વેલાક બેળાન પડી રહ્યાં.

અનિવસિતીની પરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા તો પછી હરિભાઈ આગરણ વિદ્યાથી જ રહ્યા. એમને પુરતકોનો ખૂબ શોખ હતો. નવું સાફ પુરતક પ્રક્ટ થાય કે તરત તે એમણી હોતા. એમને સુંદર પુરતકો ગમતા-એટલે કે બીબાં, છપાઈ કે બાંધણી-આહારિય સુંદર હોય તો પણ તે મંગણી લેતા. આગ હજારે પુરતકો એમણે શોખથી ખરીદી હતી. ગદારાપદ્મમાં એમના નેટલા અલ્પાંતરી લેખકો બહુ થોડા પાડ્યા છે. પણ લખાણે ગેટકું સાદું અને સરળ લખતા કે એમો લેખક નિદાન હશે એમ કોઈને લાગે પણ નહિ. વખતે તેઓ લાગણીપ્રધાન હોતા, એટલા બધા કે એકવાર 'હરિશ્ચંદ્ર' નાટક લેખા આગના મિત્રે બોલાવ્યા ત્યારે કહેલું: 'હરિશ્ચંદ્રનું દુઃખ ગારાથી લેવાતું નથી, એટલે નહિ આવું.'

હરિભાઈએ દસ સામાજિક નવલકથાઓ લખી. એમાંની ત્રણ અપૂર્ણ રહી ગઈ છે. એ કથાઓમાં તત્કાલીન ગદ્યારાપદ્મીય સંગ્રામનું આગેદ્યોગ વર્ણન તો છે જ, પણ સાથે જ લોકોને કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ એનું પણ દિવંસન છે. હરિભાઈએ પોતે જ કહ્યું હતું કે નવલકથાની રાજઆતમાં વારતવાહી વર્ણન સહી કરવું નેહ્યું, પણ લોકોને વરતુરિયતિને સ્પષ્ટ થયાડ આવી નય ત્યાર પછી એમની આંતરજા આદર્શો મૂક્યા હોય. સ્ત્રીઓની જગત અને દેવસંકલ્યાણે એ હરિભાઈના આદર્શો હતા. એમણે એક નવલકથામાં બતાવેલા આદર્શને સત્ય સુધિમાં ગવરતો લેખા હતા. 'મી' ('હું')નો નાયક પ્રેમનો પાંથ કરી દેશસેવા પાતર મઠની રચાવના કરે છે આખરે આ જ આદર્શ દર્શિ આગળ રાખી 'ભારતસેવકશામળ' Servants of India Societyની રચાવના કરી હતી. એમની નવલકથાઓમાં આદર્શ કે બીજાસે ધ્યાન કરી ગળતો નથી અને ધામકાંઈ વધુ મુધી કાઢીપણ રીપુષ્ય એમની નવલકથાઓ વાંચી રાકે છે એમના પર દેકનસની આસર રખડ દેખાય છે. સાંત્વિલકથા કમઘા: પ્રક્ટ થતી નવલકથાઓમાં ને સંતિઓ હોય તે એમો છે જ; અને દેકનસમાં બાવે છે તેમ આતમચરિતના રૂપમાં નવલકથા લખવાની પદ્ધતિ-કાઠ વાર એક પાત આવે અને કેટલાંક પ્રકરણ મુધી હુળી ગારી ત્યજે હોયક વાંચક એને બૂકી બૂકી, એને એકેટલા loose ends ની રાકીએ તે- પણ છે; અને સાથે જ દેકનસની દેવને શામે તેવી મેશાળ શકાનુભૂત પણ હરિભાઈમાં દેખાય છે.

ઐતિહાસિક નવલકથાઓ એમણે અગિયાર લખી છે. એમાંની ત્રણ અપૂર્ણ છે. આ કથાઓમાં રેકૉટ જોડે એમના સરખામણી સેકે-લાઈથી થઈ રાકે છે લોકોને પોતાના ઉત્તમવલ ખૂલકાળ વિશે જ્ઞાન થયે તો તેમો દિલ્લ બાંધવપ્રધાન નિર્માણ કરી રાકે એમ હરિભાઈ માનતા. રિયાલિઝમ સમયનું વર્ણન એમણે છે નવલકથાઓમાં કહ્યું છે. મારાન દર્શિદાસની મે, મધ્યપ્રમુખની મે અને પેલાઈની પ્રહ. એમ ખાકીની કથાઓનું વર્ગીકરણ થઈ રાકે. શિવકાલીન દર્શિદાસની નવલકથાઓ તો એટલી લોકપ્રિય થઈ અર્ધ કે મહારાષ્ટ્રનો દર્શિદાસ નવલકથા કાશ લેમોને આપવાની પ્રેરણા બીન લેખકોને મેધી ગમી આ ઉપરાંત હરિભાઈએ ઘણું લખ્યું છે: નવલકથાઓ, ચરિત્રો, નાટ્યો-

(રવંત અને શેરંપીયર-મોહીચેરના અનુવાદો), કાવ્યો, વિષ્ણુઓ. એમાંની કેટલાંક અપૂર્ણા પણ છપાયાં છે. એમની નવલકથામાંના અનુવાદ બારની થયી બાંધ્યોએરાં તેમ જનુગ્રાની પાંચમ કથાઓ, દુકાશીના પાંચવર્ણી પર લખાઓનેમોની 'કામતરે પેલા' કીડીન આલો' એ નવલકથાનું અષ્ટેષ આપાંતર 'રામ' નાગથી ઠાકડની પ્રખ્યાત 'મેસર્સ ફિર, આતિન કંબની' એ પ્રસિદ્ધ નું છે આ નવલકથા ઉપર 'પાર્થિવિયર' પદે ખૂબ લોકપ્રિય વરસેનેલો. 'વત્રાપાત' નામની તેમની નવલકથા લખાની લી તે દર્શિયાન જ તેમની પ્રિય પુત્રી સાન્નનું મુદ્દલ થયું અને તેમના પર મેટ્રાવત્રાપાત ગયો આ દાંતણ આધાતની તેમના મુખ વાંચી કારવ સહાને મેટ્રા થઈ ગયું.

ત્યાર પછી તે એક પણ નવલકથા લખી રાખ્યા નહિ તેમનું મોટા બાજનું લેખન રાજે કે પદેદિયે વ્યક્તું છે પણ તે દિયિયતરીતે કરી પણ થયું નથી. ત્યારે તેમની પ્રતિભા મચ્છત થતી અને પ્રેરણા ગળી ત્યારે તે પાનાં ને પાનાં વિલસત કલકા પિન લખી નાખતા. તે બજો 'વાલમર્ચોનુવારિ' એ કવિવચન તેમને મારે લદન-સંલદનું પણ ત્યારે પ્રેરણા ન હોય ત્યારે તેમની કથામાંથી કોઈક અક્ષર પણ કીતરતો નહિ. વત્રાપાતનું પ્રથમ પ્રકરણ તેમણે આર્યંત સુંદરીતે લખ્યું છે. તે લખ્યા મારે તે પાંચ વખત મેટ્રા. પણ પાંચે વખત દેકન કીડીઓ લખાને કામગો તેમણે કાઢી નાખેલા. એકે પદેદિયે તેમણે તે સુંદર પ્રકરણ લખ્યું અને તેની આગળનાં ઘણું જ પ્રકરણે એક જ એકે લખી નાખ્યા. તેમણે આટલાકની નવલકથાઓ લખી, પણ પદેદાં આખી નવલકથા તો કું પણ અપૂર્ણી જે લખી નાખી પછી છપાવાની સરઆત કરી હોય કુંદી કરી જળનું નથી. 'કમઘા'માં એક નીકળતીને કોઈક લેખિય સની વાર હોય ત્યારે જ તે પછીનું પ્રકરણ લખવા બેસતા. પણ તે સેવી તો કુરાગતાથી તથા કુસંબરીતે લખતા કે વાચકના જનની તે અદ્વુતરીતે પાડે લેવું અને તે આટલુ મધને આવતા એકની વાડ નેતો બેસતો. આ રીતે પરાં આકાશીય વર્ષે સુધી આ અચિનન સાદિતકારે મરાઠી વાચકો ઉપર આમંચેકારક વરણીરણ કરેલું.

એક અંધેર જ લેખક હોય છે કે કાંઈ વખત પ્રલય થાય અને આખી દુનિયા રૂખી નય, પણ સદૃશ એ દેકનસની નવલકથાઓ લખી નય, તેમ નથી કુશિકાને ફેરફારિના વારસાની નજર તથી દેકનસની નવલકથાઓમાં વાચકને એટલી ગાનવતા અને સદાનુભૂતિ દેખાવ છે કે એના હૃદયને કેળવવા મારે બીન કોઈ લેખકની નજર નથી. હરિભાઈની નવલકથાઓ મારે એક રામટો વાપરી રાકાય એમની નવલકથાઓની નવલકથાઓ મારે એક રામટો વાપરી રાકાય એમની નવલકથાઓમાં એને દેકનસની નવલકથાઓમાં પાંચ-લાખી સ્તિઓ છે, છતાં પણ ગદ્યારાપદ્મ આને નવલકથાઓમાં એમને અમ અને એકલા જ મળે છે એનું મોરણ એમની સદાનુભૂતિ અને ગાનવતા. મદાન રાપદ્મું હૃદય હરિભાઈની નવલકથાઓમાં નેટકું દેખાય છે મેટ્રાં આજકાલના મેટ્રાપણ હોદિય લેખકોના દેખાતું નથી, એમ બધા સુકારે છે. એટલે નવલકથાઓમાં હરિભાઈ મદ્યારાપદ્મના માર્દિત્ય પ્રતિનિધિ તો છે જ, પણ સાથે સાથે આધુનિક ભારતના ધરતેવેઓમાં પણ એમનું સંધાન લાગ્યું છે.

વસંત એવી દર્શિમાંની એક સ્તિઓ-સામાનિક: વગ સંસ્કૃતિ કાળ પોતો? દર્શિમાંની એક સ્તિઓ-સામાનિક: વગ સંસ્કૃતિ કાળ પોતો? (૧૮૬૨-૧૮૬૫); (૧૮૬૦-૬૩); મી (૧૮૬૩-૬૫); યાવનનરાય નરે (૧૮૬૨-૧૮૬૫); મંચંચંદિદાસ (૧૮૦૨-૧૮૦૩); ઐતિહાસિક: વંદ્યમ (૧૮૦૨-૧૮૦૩); મંચંચંદિદાસ (૧૮૦૨-૧૮૦૩); મદા બાલા વગ સિદ્ધ મેટ્રા (૧૮૦૩), વત્રાપાત ઉપકાશ (૧૮૬૫-૬૭); મદા બાલા વગ સિદ્ધ મેટ્રા (૧૮૦૩), વત્રાપાત (આ ચરિત્રલેખન મારે બરુડી એંધો આપી કરેલી મદા મારે લેખક 'સસરી મારાક એંધરાવા, પુત્રા'નો આલ્કરી છે)

માધુર્ય

આળીસે કોટિ મુખારી એક મુખે બુઝી રહો,
પણ રવાંતેયને આઠે મહા સૂર્ય ઝળી રહો!
આલીસે કોટિ કૂલાથી, એક વધ વહી રહો,
આલીસે કોટિ કાપાથી એક પ્રાણ બહી રહો;
આલીસે કોટિ નાદિની એક સિન્ધુ પ્રતિ વહો;
પીરપે પાંચવાં પ્રેમે એક થાપ મુંછ રહો. -મોહિનીચન્દ્ર

અક્ષરેશના ઇન્કિલાબી નેતા રૂબ. આઈ' સાન

લોગ ઇન્કિલાબી મુલ્યના સમાચાર સાંભળીને હિંદની જનતાએ જે વીપક્ષ કુખાધાત અનુભવ્યો હતો એવો જ વીપક્ષ આધાત ગઈ તા. ૧૬ના રોજ થયેલા અક્ષરેશના લોકપ્રિય નેતા યુ આઈ સાનના ખૂનના સમાચાર સાંભળીને અહીં જનતા આજે અનુભવી રહી છે. અક્ષરેશના 'જવાહર' અણતા આઈ સાન ત્યાંની જનતાના એકમેવ હાકીયા નેતા હતા. અક્ષરેશના ઇતિહાસમાં કોઈ પણ નેતાએ એમના જેટલી શિક્ષણના મેળની નહોતી.

માત્ર ૩૨ વર્ષ જેટલી નાની ઉંમરે અહીં જનતાના આ-રાધ્ય દેવજનનાર, અક્ષરેશની સ્વાતંત્ર્યપ્રવૃત્તિના આ સમય નેતાના જન્મ થી. ૧૯૧૫માં મધ્ય અક્ષરેશમાં ચેનાનામાં મામે એક જોડત કુટુંબમાં થયો હતો. જાણપણથી ત્યાંની જ શાળામાં શિક્ષણ લીધા પછી ૧૮ વર્ષની વયે તે રંગન યુનિ-વર્સિટીમાં પ્રાવેશ થયા. પણ ત્યાં અભ્યાસમાં અભિજ્ઞ આ-વવાને બદલે તે બહાર પ્રવૃત્તિમાં જ મોજારે રહ્યા. ૧૯૩૬માં કેળવણી ખાતાએ થરેલા અન્યાય હતાં કેટલાક બેઠકની કાયદાઓ સામે અહીં વિદ્યાર્થીઓએ જે પ્રયત્ન વિરોધ હાકાવેલો તેની નેતાગીરી રૂ. ૨૧ વર્ષના હુબળાપાતળા દેખાતા પણ સંચળ અને તેજસ્વી નયનોવાળા આઈ સાને જ લી-ધેલી. તેમની સરકારી દેશન સંસ્થામાં નીકળ્યાં તેના પર લાલીમાર થયો અને ગોળીઓ પાણુ વરસી. સરકારના આ દગાનના જવાબ રૂબે આઈ સાને જે જબ્બર હડતાળ પડાવી તે શરત, સંપૂર્ણતા તથા દલબ મારે અદ્ભુત અને અજોડ હતી. એ પ્રયત્ન હુડતાળ આગળ અંતે સત્તાવાળાઓને નમત્ મેળવતું પડ્યું અને વિદ્યાર્થીઓની માગણી માન્ય રાખી પડી. ત્યારથી આઈ સાન વિદ્યાર્થીઓના માનીતા નેતા બની ગયા અને રંગન વિદ્યાર્થી સંઘના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટયા.

રંગન યુનિવર્સિટીના મેનજ્યુઅટ થયા પછી તેમણે કા-યદાનો. અભ્યાસ કરી તેમાં પણ હુપાધિ મેળવી લીધી અને કોલેજનું શિક્ષણ પેટું થયા પછી અક્ષરેશને બ્રિટિશ નાજ-ચૂડમાંથી ડાહ્યાવાના દંદનિધારિસાથે બહારજનમાં પડયા. એક ઇન્કિલાબી અપવાદ હોડી દરમ્યાં તેા અક્ષરેશના વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના દેશની રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં જેટલો પ્રભાવીતથા પ્રમુખ ભાગ લીધો છે તેટલો જનતામાં કોઈ પણ દેશના વિદ્યાર્થીઓએ લીધો નથી. 'અહીં -વિદ્યાર્થીઓમાં ૧૯૪૮ (ઓગસ્ટ ૧૯૪૭)

આની કમ અને સંવેનામુખી રાષ્ટ્રીય નવૃત્તિ લાવવાનું સર્વ એવ આઈ સાનને કાળે બન્યું છે. ત્યારે અક્ષરેશના રાષ્ટ્રીય ક્રિયામાં વક્રીવ નેતાઓ સ્વાયંપરાયણ તથા તત્વાવાડી રાષ્ટ્રકારણમાં ગમના હતા ત્યારે આઈ સાન તથા તેના બેઠીસાથે દેશવચમાં વિદ્યાર્થી સંઘના

માસમાસનાં પંખીન-વન-કાકડિયા-કુંભાર

સીમ-ખેતરમાં બધારની નીરવ શાંતિને કોઈએ અધાનકે કુંકર... કુંકર... કુંકર... કુંકર... અવિરત કુંકર સ્વર ધબકીને સંભળાય છે, તે આ કાકડિયા કુંભાર રનો. એવી બુઝીથી એ અવાજ કોંઈ છે? તમારી તૃદત પોસિથી જ બોલેને હોય છતાં મણે મણે દૂરથી આવતો હોય એમ લાગે અને તે હવા ગિરે તેને પત્તો જ તમને ન લાગે તેનો આ અવાજ કુંકર... કુંકર... કુંકર... એવા લાગેને હોવાથી સંસ્કૃતમાં તે 'કુંભારકાર કુંકર' ('કુંકર' અવાજ કે-તારો કુંકર) કહેવાયો અને તે પરથી સુસારીમાં થયો 'કાકડિયા કુંભાર'.

દેખાવે એ સ્વચ્છ અને કાચડા જેવો ને જેવો જ હોવાથી મણા કોને વગ-ડાક કમરેડા હો છે. પણ જો છે તે કોયલના વગેનું પંખી. વાંચળી હોયવાથી વગકતા કાળા રંગની કાયાં તેમાં પોંચી અને ખભા ઘોડાનો લાલ (સુરમે) રંગનાં આંખો લાલ; થાંચ અને પગ કાળા; અને પગે પાવનરો પહેર્યાં જેવા સમજીની માફક સાચળ ટાંકતા પીકાં પૂકડી કાળી અને કાઠી પૂકાળી, તથા ચાલે ત્યારે વારંવાર કાચોતી પીતી. હિંદન જ પતની આ પંખી સુસારતની સીમોમાં તો રેડેરેન નકરે પડે છે; માત્ર દરિયુ બારેતમાં એના વાસ નથી.

માણુસના રહેઠાણ નજીક વસનારે કંતાં રંગનાં પંખીનું આ પંખી એના પગની વિશિષ્ટ રંગમાને લીધે ચોલવામાં આવતેડ ઝડપી હોવાથી બગાડોની રાતમાં તરત લપાઈ નેય છે. પણ તેના પાંખો દેશને મેળા હોવાથી તેની જોડવાની શક્તિ ઘણી જોશી. તેના ઘણાં બધાં વ્યવહાર જમીન પર જ આવે છે અને તીડ, છવાંત, હંદર, મોંઘી, વીંછી, સાપોલિયાં વગેરે તેની જોડાક હોઈ વોડાનો મૂળમાં જ તે ગરકદ હોય છે. એના માગા મણુ નગીનીથી

દેશબારે હાથ લેને મણાં આવે
બુવાઈ-બાંધેરમાં તે પડે
મરે છે વિચરે પરથી

તથા સુવચ સંધેા દોરા ત્વાતંત્ર્યસંગ્રામ માટે અક્ષી જનતાનું સંગઠન કરવા 'ડોળામા અરેશન' (દમરાસ બ્રહ્મદેસ) પણ રચાયેલ હતો. આ પદ્યનું શુભ, 'આમે જ બ્રહ્મદેશના માલિક (યાજ્ઞન) હોએ' એવું દોવાખી પુત્રોમાં ને પણ 'શાજીન' નામે જાણાતા. વિદ્યાવર્ધી એમની આ ઉદાગ ચળવળના પ્રભાવને લીધે જ ગરુ પદ્યચુદ્ધ રાજ પત્રોમાં બ્રહ્મી નેતાઓને સંપૂર્ણ રેવરાજ્યની માગણી કરવી પડી. તે માગણી બ્રિટિશ સરકારે આગળ મૂકવા ૧૯૪૧માં તે વખતના મુખ્ય પ્રધાન સુરો સેટલ એમી, પણ તેમની માગણી નામંદૂર કરીને એમને સરકારે તેમને ફેદ કરી લીધા એ બીના અર્થશુલ છે.

પુ સોનીધરપદકપાળી બ્રહ્મી જનતા પોતાના નવા ચાનીના નેતા આર્ટ સાનના માર્ગદર્શનની રાહને ચલાવી. બીજા બાળ સરકારે પણ કાલિકારી વિચારસરણી કેવાવની 'શાજીન' સંસ્થાને કચડી નાખવાના તનતોડ પ્રયાસો કર્યા. આ વખતે 'શાજીન' પદ્યમાં પણ એ તર પડ્યા. આર્ટ સાનનો પણ એમ માનતો કે એકાદ પ્રબલ પરરાષ્ટ્રની સદાય વચર રવાતંત્ર્ય મેળવવું મુશ્કેલ દોવાખી, અને તે વખતની પરિસ્થિતિમાં તેની મદદ ન્હાવા પાસેથી જ મેળવવી શક્ય દોવાખી, ન્હાવાની સદાય સદ રવાતંત્ર્ય મેળવવું, બીજો કાર્યુનિગ્તાનો પણ આખી વિરજ દેવા. આર્ટ સાને આ ધ્યેયગિત માટે એક નવી કાલિકારી સંસ્થા બનાવી. આઈ-બ્રહ્મદેસ-સેના હાથી અને પાંદે રેશ્મીની એકા-એક અદકય ઘટ ન્હાવા પહેલી જ્યને એ દેશના સરકારની ખાત્રી મેળવી. તથા ત્યાં ટેકિયાની સરકારી શાળામાં દાખલ થઈ તેમણે કચ્ચ કક્ષાની સરકારી વાલીમ હાથ મેળવી જનરલનો દોરો માણ્યો.

પછી, નિશ્ચિત કર્યા પ્રમાણે આર્ટ સાને અમેરિકને બ્રહ્મદેશમાંથી હાંધી કાઢવામાં આગ્રહ-બ્રહ્મદેશ-સેના જેડે ન્હાવાને મદદ કરી. ન્હાવાને પણ બ્રહ્મદેશના વહીવટ માટે ડા. બા મેના પ્રમુખપણા નીચે એક પ્રધાનમંડળની મુલકેલ આર્ટ સાને સરકારે સંપૂર્ણ મંત્રી નીમાયા. પણ થોડા જ વખતમાં આર્ટ સાન તથા બા મેને જાણી આવ્યું કે પોતાનું પ્રધાનમંડળ ખાસી પુતળો જેવું હતું અને અરી સાત બધી ન્હાવાની કોના દાખમાં હતી. એક પરદેશીને કાગીને બીજાને પગદોડે ન્હાવવા દેવાની તે આર્ટ સાનની જગ્યાએ ઉડવા નહોતી, કોઈએ હવે તેણે ન્હાવાની એને હાંધી કાઢવા માટે છુપી તૈયારીઓ કરવા માંડી. અને દેશના સર્વ પક્ષોના સહકારથી 'અંદી ફાસલ પીપલસ કોમિટી' ની રચના કરી, એ સહકારમાં 'ફાસાપાલા' ના દ્વા નામે જાણાયા છે. આ કોમિટી આશરે તેમણે 'બમી રેવાલુશનરી ફોર્સ' નામનું ૫૦ હબ્સરનું આંદાજ દળ એણે રચ્યું અને ગિરજાજ્યોની સરકારી મદદથી ૧૯૪૫માં ન્હાવાની એને બ્રહ્મદેશમાંથી હાંધી કાઢ્યા.

આત્યાર સુધી 'ફાસાપાલા'નું કાર્ય એ દુષ્ટી રીતે આગવું હતું તે હવે જાહેર રીતે થવા લાગ્યું. આ પક્ષ આખા દેશમાં સર્વથી પ્રબલ છે. બ્રહ્મદેશઅમાં નળની માફક તે પમરોએલ છે અને આજે, તેના ફેલ હાથ પ્રાથમિક સજાસજો છે. આર્ટ સાન આ પક્ષના બિનહરીફ નેતાં શુદ્યાં હતા. ન્હાવા સામે લડવા રથપાળેણું ઓરિતા દુઈ આ પક્ષનું આને રવચસેવક દળ છે અને તે પીપલસ કોમિટિયર ઓર્ગનાઇઝેશન (પી.પી.ઓ.) હદેવાય છે. એ દળ આને માંચ લાખનું હદેવાય છે અને તે સંપૂર્ણ રીતે રાજસર્જ છે. આર્ટ સાન આ દળના 'સુપ્રીમ કમાન્ડર' (બિનન્યો.) હતા.

ન્હાવાના પરાજય પછી ફરી જ્યારે બ્રહ્મદેશનો રાજ્યવહીવટ ગ્રહ થયો ત્યારે આર્ટ સાને હિંદની મત્રીગિરિન વૈજનાની મારફત બ્રહ્મદેશને આંધકાંડ આપવાની માગણી કરી. પણ તે વખતના ગવર્નર નિ. ડાર્મન રિમથે તે માગણીને શુલ્કારી કોડી અને 'ફાસાપાલા'

સિવાયના પક્ષોનું પ્રધાનમંડળ નીચું. આથી અગતે બ્રહ્મદેશ એવી તેા વ્યાપક હદતાળ પડી કે આખું રાજ્યતંત્ર ચૂકી જવા લીધે કાપન થઈ. આથી ગવર્નરને પોતાનું પતવું પ્રધાનમંડળ જ ખાતે કરી આર્ટ સાને નવું પ્રધાનમંડળ રચવા આશ્ચર્ય આપે પડ્યું. આર્ટ સાને પ્રધાન પદમાં મંદણ પડી, પણ તેમનું ધ્યેય તે હમોરે મુશ્કેલ માગણીનું ને દોવાખી તેમણે હિંદની માફક બ્રહ્મદેશને માટે લોકસભા નીમાવાની તથા ૧૯૪૬ની રીચતન સુધી બ્રહ્મદેશને સંપૂર્ણ રવાતંત્ર્ય આપવાની બ્રિટિશ સરકાર આમ જ માન્ય થઈ. આથી બ્રહ્મદેશના રવાતંત્ર્ય બાબત વાતમાટે કર્યા તેમ હોડન એલાવવામાં આવ્યા. હોડન જતાં પહેલાં આર્ટ સાન પંદે જગદેશલાલ નેહરુને મળીને તેમની સલાહ લઈ ગયેલા.

હોડનના પોતાના નિવાસ દરમિયાન ૩૨ વર્ષના આ ભૂવાન લગ્ન થયા તેવોએ ત્યાંના મુસોદીએ ઉપર જળબર અસર પાડી હતી અને બ્રિટિશ સરકારે બ્રહ્મદેશ સાથે વાતમાટે કર્યા પછી તે બંને પક્ષે માન એવી સગવડની ઉપર આવ્યા, જે હાંકે બંને હિંદના એવી જ હાંકી બ્રહ્મદેશ પાછા ફરીને તેમણે 'ફાસાપાલા' પક્ષની ભેડક બેલાવી બિન સાથે થયેલી સગવડની વિગતવાર રજૂ કરી. 'ફાસાપાલા'એ તેમણે દેશના સમાધાનને હકસાદથી રતી કાર કરી લીધી. માત્ર બ્રહ્મી દાંમ્ય નિરંદ્ર પક્ષે તેના જળબર વિરોધ થયો ને તે પક્ષના નેતા શુ સોને બ્રહ્મ સાનની વચવાળાની સરકારમાંથી રાજીનામું આપી કીડું. શુ સોને સાનની નીતિના હદર વિરોધી હતા. (આર્ટ સાનન પણ મટે વિરોધ તાર દરવામાં આવેલાઓમાં શુ સોનો પણ સમાવેશ થાય છે.)

બ્રિટન સાથે થયેલા કરારે મુખ્ય લોકસભા માટે એ મુશ્કેલી થઈ તેમાં આર્ટ સાનની 'ફાસાપાલા' જ જળબર બહુમતીમાં મુશ્કેલ આવી. આ લોકસભામાં બ્રહ્મદેશનું બાવિ ધડવાનું કાર્ય થાવતું હતું તેવા જગાવના સમયે બ્રહ્મદેશના એ પક્ષના લોકસભાનું કીચકર ખૂન થયું. આર્ટ સાનના પ્રમુખપણા નીચે વચવાળાની સરકારના પ્રધાનમંડળને બેઠક થાવની હતી તે વખતે દેશના હુલમ્બેરો દેડનજન સામે ત્યાં શુસી રાજા અને ગોળીબાર કરી આર્ટ સાન તથા બીજા ૭ પ્રધાનોનાં ઘાતગીરીતે ખૂન કરી પલાયન કરી ગયા.

રાજકીય દ્રષ્ટિએ તદ્દન પછાત બોવા બ્રહ્મદેશને રેવરાજ્યના ઉપર પર લાવી મૂકવાનું અદિનીય કાર્ય કરવારે ૩૨ વર્ષના એ યુવાન નેતા માત્રજ જગોનાના બીજેસ ભલભલા પીઠ નેતાઓ કાંક પડી જતા. તેમની રવાતંત્ર્યની વગમના, હડાયક જુરસો, સમતેલ બુદ્ધિ, સરકારી ગોળજ અને રાજકીય પરિસ્થિતિનું સર્વોચ્ચ જાણે જાણે એક ગુણોને કારણે તે બ્રહ્મદેશના અગ્રેડ નેતા બની રહેલા અને બ્રહ્મી પ્રબ કપર તેમનું એટલું તો પ્રજાત હવું કે તેમની નેતાગીરી નીચે પ્રબ બુદ્ધિ મેલતા માટે ઉપર પણ આશ્ચર્ય દેવાર થાયે. રંજના રાજ્યમાં ઉપરથી ન્યારે તેમનું રાજ પકાર થયું ત્યારે અત્ર જનતાની જ નહિ પણ વચર હદવાના સરકારીઓની આંખમાંથી પણ એવાર આંસુ વહેવા માંડેલાં એ જ દેશની નિરંદ્રીય લોકશિલ્પતાને પુરાણ છે. ધણને અજર નહિ થાય કે આર્ટ સાન એક બ્રહ્મી સુસવખાન હતા. પણ તેમણે પોતાના ધર્મને રાજકીય પ્રશ્નમાં કરી પણ આટે આવવા કોષી નથી

બ્રહ્મદેશને રવાતંત્ર્યના દાર સુધી વળાવી જનાર આ બહાદુર નેતાના ખુશી માર જાણી જનતાએ જ નહિ પણ આખા ભારતે આપાત ભુજભરો છે. રવાતંત્ર્યશિલ્પિની મદદરબની પોએએ ત્યાંના આ સમયે નેતાના મુશ્કેલી બ્રહ્મદેશને ન પુરાય તેવી ખોટ પડી છે.

મહા નદી પર બંધાનારો વિરાટ બંધ

હીરાકુંડ

ગંધા એકમાં વર્ણવેલા હિંદની નદીઓ કપર બંધાનારા વિરાટ જલબંધો પૈકી ગોરિસ્સાની મહા નદી કપરના 'હીરાકુંડ બંધ'ની યોજના બંધોની જે ગાંઠની હમણાં હિંદની સરકારે બહાર પાડી છે તેમાં વર્તમાન ગોરિસ્સાને રશિયાના નીપર નદીના બંધની રચના કર્યા પહેલાંના યુકેન પ્રાંત સાથે સરખાવીને જણાવ્યું છે કે એ બંધો બંધની રચના બાદ ગોરિસ્સાનો આજે દારિદ્ર્યગ્રસ્ત અને ખેતીમાં તદ્દન પછાત રહેલો પ્રાંત મુખ્યત્વે પાક, મેંદી ખેતી સંપત્તિનાં ઔદ્યોગિક કારખાનાં તથા મદ્યરચના જળ-માર્ગોવાળો એક સમૃદ્ધ વિસ્તાર બની જશે.

મહા નદીનાં, વેળખર્થ પાણીનો એ સેવ્ય બે ક્રોડ એકર જેટલી જમીનને ખેતી માટે પાણી પહોં પાડશે અને ૪૦ લાખ કીલોવૉટ વિદ્યુત-શક્તિ ઉત્પન્ન કરશે, જે ટેનેસી વૅલી કપરના ૨૬ બંધ દ્વારા ઉત્પન્નવાયાં આવતી કુલ વીજળીક શક્તિ કરતાં બમણી થાય છે. વળી વડાલ્લે વ્યવહારે ચલાવી શકાય તેવા, મધ્ય પ્રાંતની સી-માથી માંડી છેક દરિયાકિનારા સુધીનો ૩૮૦ માઈલ લાંબો જળમાર્ગપૂરે પાડશે અને લગભગ ૬૦ લાખ ૯૯ માલની હેરફેર કરી શકે તે રીતનું જોડાં પાણીવાળું બંદર ગોરિસ્સામાં ચાંદબજાર કે ધમ્માખોતે વિકસાવી શકશે. (કેનકતાના બંદરમાં યુદ્ધ પહેલાંનાં વર્ષોમાં માલની વાર્ષિક હેરફેર લગભગ એક ક્રોડ ૯૯ થતી હતી.) ઉપરાંત, દરિયાઈ વિમાનો માટેનાં મથકો તરીકે કામ આવે તથા ગત્વ-ઉપકરણ અને આનંદ વિહાર વગેરે માટે પથોળી કોવાં મેંદાં સરોવરો રચાશે.

મહા નદીના પ્રદેશના સર્વેક્ષણી વિકાસની આ યોજના ત્રણ એકમેળેની બનેલી છે: હીરાકુંડ-બંધ યોજના, રીકરપર-બંધ યોજના અને નારન-બંધ યોજના. પ્રત્યેક બંધની યોજનાની નહેર-વ્યવસ્થા તથા વિદ્યુત-ઉત્પાદન મથકો એટલાં સમર્થ હશે કે બીજા બેની રચના કરવામાં ન આવે તો પણ એ પ્રદેશભરથી યોજનાનાં સબેજ બળ બનવાની શક્તિ ધરાવે છે. પ્રથમ હીરાકુંડ બંધની રચના હાથ લેવાશે. મહા નદીના ઉપરવાસ પ્રદેશ પર સંબલપુર શહેરની કપરના ભાગમાં ૬ માઈલ એ બંધની ઘાટ તથા રચના માટેની જરૂરીયાતો સોધી સરળ છે. એ સોધી પહેલી તકે તેના ફાયદા આપશે અને નાણાં-કીય રીતે એ સંપૂર્ણરીતે રવાનકુંબી હશે. તેની લેણાઈ નદીના મૂળ પ્રવાહ પર ત્રણ માઈલની હશે, બંને હાંકા પરની તેની દીવાલો ૧૭ માઈલ લાંબી હશે અને વધુમાં વધુ જુદાંદાં ૧૫૦ ફૂટની હશે. બંધમાં થનાર જળ-સમૃદ્ધ્ય ૧ ૩૫,૦૦૦ એકર જમીન પર હશે અને તેની સપાટી દરિયાની સપાટી કરતાં ૬૨૫ ફૂટ જેટલે થશે. તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી વીજળી ૧૩૨ કીલોવૉટ ટ્રાન્સમીશન તાંબેના દ્વારા છેક ૬૬૬ ને જમરોટપુર સુધી આપી શકાશે અને પાછળથી મુચકુંદ પાવર સ્ટેશનને પહોંચી દેવામાં આવશે.

કુલ ૪૮૦૮૧ ક્રોડ ૩૫૫૫૫૫ બજે બંધાનારા આ બંધમાંથી લગભગ ૩,૦૦,૦૦૦ કીલોવૉટ સરતી વીજળી ઉત્પન્ન થશે જે વડે સંબલપુરની આસપાસ એક ઔદ્યોગિક નગર વસાવી-શકાશે. આ ૨૫૦ (આગસ્ટ ૧૯૪૭)

વિસ્તારની નજીકમાં જ હોલસા, લોહા, ચૂનાપત્થર, બાંકસાહ, લાકડું, ધાસ વગેરે કાચાં દ્રવ્યો સહેલાણી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ હોવાથી ત્યાં સીમેન્ટ, લોહ, પેલાદ, ઑલ્યુમીનિયમ, કાગળ, લોહમિશ્રિત ધાતુઓ, કાપડ, ખાંડ, કપાસ, ખાતર, દવાદારૂ અને અન્ય દ્રવ્યો ઉત્પન્ન કરવાનાં કારખાનાં ચાલુ કરી શકાશે.

આજની ઊંઘરી મહા નદી વડાલ્લે-વ્યવહારને લાયક બનશે ને દરિયાના મુખથી તે હાલાખ મુધી ૬૦૦ થી ૮૦૦ ૯૯૯ની ખોટા હરીદરી શકશે; તથા તેના અનુસંધાનમાં કંકડ, દસપુર, સુપોરાપુર, કાન્તીદો, નંખપારા, સાનીયા, રીકરપરા, કાઈન્ટરામડ, બોધ, બાઉન્સુની, સોનપુર અને ગિન્કા આગળ આંતરદેશીય બંદરો ખીલવી શકાય એમ છે. ચાંદબજાર અને ધમ્મા આગળ તો જોડો દરિયા ધરાવતાં મેંદાં બંદરો ખીલવી શકાય એમ છે અને રીકરપરા અથવા નારાજ આગળના બાકીના બે બંધો પૈકી એક બંધ બાંધવામાં આવે ત્યાર પછી તો આ અનુકૂળતાઓને પૂર્ણવિકાસ સાધી શકાશે.

કાપર ઇલેક્ટ્રીક

કાચના કાપડમાંથી બનાવવામાં આવેલું અગ્નિ સાથેનું આ નવું સાધન ખરેખર એક ઉપયોગી ચીજ છે. તેની લંબાઈ ૬૦ થી ૮૦ ફૂટ હોય છે. અને તેમાં કાચના કાપડની બંને બાજુએ સિન્થેટિક રબ્બરનું પડ ચડાવેલું હોય છે. આ બંને પડ (ધાળખા)ને અગ્નિની, ગરમીની કે કોઈ રસાયણોની પણ અસર થતી નથી. મરમી કે કહી જતુની તથા ફૂંચી અસરથી પણ તે સુખ્ત છે. એમિનેટી હોટેલો, લેબોરેટરીઓ વગેરે રથોળોએ આ સાધન ઉપયોગી છે. કદાચ કોઈ માણસનાં કપડાં સજાગી જોડમાં હોય તો તેને આ બંને પડમાંથી વીડી લેવાથી તેને જલાવી શકાય છે. સજાગતાં મકાનોમાં બડકે બળતી જગ્યામાં પણ સલામત રીતે પહોંચવા માટે આ ધાળખો કામચાળ સાબિત થઈ ચૂકો છે.

—લલિત ભટ્ટ

મુલતાન આદિશાહે શિવાજીને વિલપુર
ગોતર્થે ત્યારે વિલપુરમાં આવેલ ન થાય
એ રારતે તે ત્યાં ગએલા. ત્યાં તેમણે વિલ-
પુરની બાનરમાં એક કસાઈને શોધ કરતાં
મેળે. લાગતા જ શિવાજીએ તકવાર કાઢી
આ સાંભળતાં શિવાજીને અબિનંદન આપ્યાં.

કહેવતોના અર્થ: 'પાધકીનો વજ છેડે
અવધરો'—કોઈપણ આપતને માટે નિરર્થક
કહેવાનાં કરવા પાછળ વખત ન બચાડતાં,
અથવા ખોટી મુશળાંનોમાં બેસાઈ ન જતાં
ધીરજની પરિણામ માટે ચાલે એવાને બોધ
કરી આ કહેવતનું રૂપક રચ્યું જ છે કે
પાધકીનો વજ સાગાન્યરીતે જોડાઈએ વાય છે
તેના કરતાં તે હકેકરી વેળા છે કે છેડાના
બાગમાં તે એક સામરો જાણાય છે ત્યારે
જ તેનો અંગે ખ્યાલ આવે છે; તે જ રીતે
કોઈ પોતાની ચોળાઓ માટે બહાર કા-
ઢતો થાય અમર ખાલી રહેતોના રાચતો.
હોય તેને વરતુરિથિતિ બાન તેનું કદય
પરિણામ આવશે જ થાય છે એને મળી
બીજી કહેવતને: 'વાનવું, જાનવું માડે
આવશે', 'રડવું રડવું આટુંકે બોળ થશે';
'સુરજ હાખડે ટાંક્યો નહિ રહે'; 'અંદ
બીજાને નહિ તેા તીજીને દેખારો'; વગેરે.

અનેકાર્થો રૂપક: સ્વદેવ અથવા પ્રવાહી
પદાર્થ; જીવની માલુમ પડતો સ્વાદ; શરી-
રની સાત ધાતુઓમાંની પહેલી ધાતુ;—અલ
એમાં રૂપાંતર પાડે છે તે; કાચ કે નાટક
એવા સંભળવાથી બાવતો હરકે થવાથી મન-
નુમાં જે આનંદ થાય છે તે; પ્રીતિ કે કલંચ;
સરસાઈ માટે સરવતી સાર અથવા સંજ-
વનસ્પતિ કે ફળોના પ્રવાહી; પારો; પારા વ-
ગેરે ધાતુઓની અરૂં.

અણિત-ગંગાદત્ત: જેના પાસપાસોના એ-
કોનો સરવાળો ૯ કે ૬ થી ઓછો હોય તેવી,
અથે તેટલા એકોની સંખ્યાવાળી કોઈ પણ
રકાને ૧૧ વડે ગુણી, જે આવે તેનો ગુણકથી
૧૧ વડે ભાગવાથી મૂળ રકાની કોઈ રકમ
આવશે. દા. દ. ૧૫૩૪૩૧૧=૧૬૭૩-
૩૭૫૧=૧૧=૩૪૫૧. —નોતમ વખારિયા

'પણી' જ કહેવાતપરી ગણતરી પણ
પૃથ્વીનું વજન ૫૮૮,૧૧૧,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,
૦૦૦,૦૦૦ ટન નહીં કરવામાં આવ્યું છે.

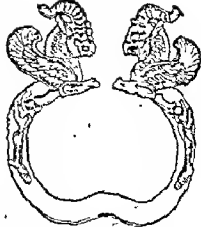

મિકાઓમાં અવનવા પ્રકારો સૂચના માટે
પદ્મણુ વેસનો મુદ્દમાદ લખવાનો હતો.
સર્ગાં પ્રસિદ્ધ છે. તેણે એક વાર રૂપા સોનાના
સિકાને બદલે પિત્તળના સિકા પણ કાઢેલા,
જેના મનુભો કપર આપ્યા છે. તેના પર તેનું
મુદ્રય દર્શાવતું લખાણ છે જે પોતાની પ્રત્યે
બોધવું કુરાનનું વચન કોતર્યું છે કે 'રાજાજીને
માનવી તે દંધરજીને માનવા બરાબર છે.'
પરંતુ તેના આ સિકા નિષ્ફળ ગએલા.

આપણી સમૃદ્ધિ
એંગ્રેજી ધાતુનો મોટામાં મોટો નજારો
લેવામાં છે. દુનિયાના અગ્રણીના ભંડારોમાં
પોણા ભાગ હિંદ ધરાવે છે; અને ભંડારોની
કાચી ધાતુના દુનિયાને એંગ્રેજીમાં જેથી બે-
ડાલ પણ હિંદ જ ધરાવે છે. હિંદની ધારી-
ના પેશળમાં ૧૦૦,૦૦,૦૦૦ (૭ કરોડ) ટન
કોબરો, કોબિયમ અને એલ્યુમિનિયમની
કાચી ધાતુના સમૃદ્ધ ભંડાર લાગ્યા છે. જગતને
હવેનાહત, એનેકાર્થ અને હિંદન પાછો
મેળવવાનું મુખ્ય રવાન પણ હિંદ જ છે.

દુનિયાભરમાં ખાંડ, તેલી બીમાં, તમાકુ
અને શણનાં પ્રજા જેઓ આ જગતના હિં-
દમાં જ થાય છે લાખ અને લાખમાંની કમ-
ત થતી ખીજોના નજમરોના દબરો આજે
હિંદ ધરાવે છે. આખી દુનિયાની રાણી કૃષ્ણ
કમળોના ૬૯ ટકા ભારતિંદમાં જ પેદા થાય
છે. રંગી પેદાસમાં હિંદ અત્યંત મોટા ખીજો
નુંબરે આવે છે. અત્યંતની આગમાંની નિપ-
જનો નીજો ભાગ હિંદ ધરાવે છે. બ્રિટિશ
દોગમનેકરતું મોટામાં મોટું પોલાદનું કાર-
ખાનું—આરોરોરપુરનું વાલ્વેન-હિંદ જ ધરાવે
છે. દુનિયાનાં ટોચની વસતિના ત્રીજા ભાગ
જેટલી માથે હિંદમાં છે. અને ૬૬ ટકા અંશે
જે અંગ્રેજે હિંદ પર આધાર રાખે છે. અને
હતાં આજે આપણે ક્યાં ક્યાં છીએ?

કલાકૃષ્ણા: ઈ. સ. પૂર્વેના ચોથા કે પાંચમા
સદીમાં ઈરાનના સોનાના બાનભંધ, જેના
રચના, પાંખ ચાંચ અને સીંગણાવાળા એક
અપરખ પ્રાણીના કિડાઈને વડે દેરી છે.
(લડન વિઝેટારિયા-આઈબર્ટ મ્યુઝિયમમાં)

દારકવપરથી નીચે કોતરતું આપણને બોધો
મહેનતવાળું લાગે છે, પણ ખરું જોતાં તે ખૂબી
થાક લાગે એવી પ્રશ્ન છે. સાધારણ કાંપથી
સપાટ જમીન પર ચાલીએ તેના કરતાં તેમાં
આજે ટકા વધારે મહેનત પડે છે.

નજમરોં કોથી મોટા હતું મિત્ર વેનિ-
સર્ગાં મિત્રદાર-ટિન્ટોરેટો (Tintoretto) ને
'રબર્ટ' નામનું છે. તે ૮૨૬૬ લાંબું ને ૩૩૬૬
કાંચું છે. બીજું પણ 'રબર્ટ' નામનું જેમીનિય
પારીસમાં આવેલું છે. તેમાં ૩૦૦ આકૃતિઓ
છે જે ફરેક માનવકથી વધુ ગળી મોટી
છે. અનુનિયામાં આવેલું પીટર પોલોલિયસનું
'જેસી મુકારો' નામનું મિત્ર ૫૬૬૬ કાંચું છે.

રશિયાની ૨૦ કરોડ જનતાનો મુખ્ય પ્રધાન
ને સંરમુખત્યાર દેશીનું માત્ર ૧૦૦૦ રૂબલ
કોટી રૂબ ૩૫૦ રૂપિયા મરાર લે છે અને ૬૫
રમુકોરશીમાં રહે છે. નવાનના મુખ્ય પદાલ
ને રીતપતિ જાણે ૫૦૦૦ રૂપિયા મરાર લે છે.

૧૯૬૬ની સાલમાં યુગાઈની કાપડની
મિથેમાં લડતાલને કીમી ૬૫ ૧૯૮૨૬૨૭૮
વાર કાપડ મોટું કેમપન થયું. ગાજલ રીઠા
૨૦ વાર કાપડની ગણતરીએ ૫૦ લાખ ગા-
જલોના કાપડનું હિંદને પુરકાસ થયું.

પ્રાદ્યમસે એંગ્રેજી નાખ્યા પછી તેમાં
ખીજો લગાવી રાખવાથી તેને ફરી સજા-
બની વખતે પીન મારવી પડશે નહિ અને
પ્રાદ્યમસેનું આપણે વધશે.

જમતનો પહેલામાં પહેલો રમો
દમિષ્ટુ અમેરિકામાં બનેલો આવરમાં ૭-
૬૦૦-૬૦૦ પડેલાઓનો.

આ તું મારી સા માટે સસ્તું સાહિત્ય

શ્રીઓ તથા વાળકોને સમગ્રવય તેવા મોટા આશુરોમાં છાપાયેલાં, ધર્મ અને નીતિમાં પુનઃક્રોધરૂપે પગલાં પગલાં તૈયારી સારા મંદકાર પડે છે અને કુટુંબનો તેમજ સમાજનો પાથો મજબૂત થાય છે.

મારતની દેવીઓ —નણુ પ્રેમમાં—પરંપરા ચરિત્રો ૯-૦	મીતાપોથી—મીતાના ૧૨૫ પૃષ્ઠોના આખું તથા સમાવૃત્તી ૦-૦
દુરા ભાગો પશુ મજરો કુદ પાનાં ૨૨૨૮	મીતાસાર—કાકા કાચેકર : પાન ૧૪ ૦-૪
શ્રીકૃષ્ણગીતો શ્રીમી મોટા અને સરસો મળ.	અષ્ટાવક્રગીતા—અષ્ટાવક્ર મુનિની ઉપદેશ ૦-૮
આખ્યાનમાળા —મે પ્રેમમાં—પાન ૭૦૮+૭૨૦ ૬-૦	જ્ઞાનસત્યગીતા—પાન ૩૬૮ મોટા આકાશ મા ૧-૪
૨૫૦ અનેતપ્રસાદ શ્રીવૈષ્ણવ કૃત બોધક કાપા	મુન પ્રેમમાં, પદમ્બદ અને રમ્યદર્શન સાથે
આખ્યાનપ્રસંગો વૈષ્ણવો ગાદી બાસ કૃષ્ણગી.	
કુકારામ-ગાથા —મે પ્રેમમાં—પાન ૮૬૬+૬૪૪ ૬-૦	ઉપનિષદો ૧૨૨-મૂળ સાથે-સરળ ભાષાંતર ૮
સંત તુકારામનો અનેક શાસ્ત્રોના દોષનરૂપ	આકાશ ઉપનિષદો—પાન ૮૫ ૨-૮
૨૫૦ બુદ્ધિવૃદ્ધિ પુસ્તક ઉપદેશ.	બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ—પાન ૨૮ ૧-૮
સ્વર્ગનાં સાત પુસ્તકોનો એટ ૧૪-૦	૧૦૦ ઉપનિષદો—પાન ૭૫૫ ૪-૦
૨૫૦ અમૃતસાગર સુંદર છ પદિયાર કૃત જ્ઞાનભરિત	શંકરાચાર્યના મુજરાતીમાં અપ્રાપ્ય પ્રેમો
નાં અનેક દૃષ્ટાંતો સાથે બહુ જ સહેલી માધ્યમ	વિવેકચૂડામણિ—આ તોમાંતિનુ મંદમઃ પુસ્તક. ૦-૧૨
સ્વર્ગનું વિમાન સ્વર્ગનો આનંદ ૦-૧૨	શતશ્લોકો ને બીજા રત્નો ૦-૧૨
સ્વર્ગની કુંચી સ્વર્ગની સીડી ૧-૮	સ્તોત્રસંમદ ૧-૮
સ્વર્ગનો પ્રકાશ સાચું સ્વર્ગ	અભિનંદન વેદાંત-સ્તોત્રો માધ્યમ તાથે
સ્વર્ગનો ખતનો (દરેકના ૬૪૬ શ. ૨)	સર્વવેદાંત સારસંશ્રદ્ધિ-ભાષા નવ માથે ૧૦૦૧ ૧-૪
વેવેકાનંદ ચરિત્ર-પાન ૭૨૪—	શ્વેતાના વિવેક-વેદાંગ ૬૪૦ કનક પ્રેમ.
વિરજીત પ્રસંગો આદિપદ્મ દળદાર પુસ્તક.	મહાવાક્ય રમ્યાપસિ-પ્રેમકો નવ ભાષાંતર માથે. ૦-૧૨
અચંદ્ર, દુહત અને નાગ મહાકાવ્ય ૧-૦	ધરમપદ-મળ સાથે ૧-૦
મે પ્રેમભાગ્યો સેતાનાં આદર્શ ચરિત્રો.	બીજમગેમા આદર્શબીચ ન્યાત બાગવત પુસ્તક
પૈતન્ય મહાપ્રભુ-નણુ પ્રેમમાં-કુદ પાન ૧૫૬૬ ૬-૮	નિરુદ્ધર્ગીતિ-પાન ૧૦૮-અર્થ મંદન નવેળા પ્રેમકો. ૦-૧૨
અગવાનનું મોરોગનું વિરજીત ચરિત્ર.	મોક્ષમાળા-(સારસંશ્રદ્ધિ)-પાન ૧૮૦ :: ૧-૪
કુકારામ ચરિત્ર-પાન ૬૪૮	વેદાંતોને વળામે રીતે સમાવૃત્ત પુસ્તક.
સહેલે સ્વર્ગમાં મધેસ શેતનું વિરજીત ચરિત્ર.	ઉપદેશ સારસંશ્રદ્ધિ-પાન ૮૮૦ :: ૧-૮
વેવેકાનંદનો ઉપદેશ-(બંજિતપોમ) પાન ૩૮૪	મહાત્મા તિલકદુષ્ટચરના પ્રેરનારાવક ૧૫૬૦.
અગ્નિમાત્ર ઉપર અનેકો પ્રકાર પાટ પુસ્તક.	પ્રીતમદાસની વાણી-પાન ૫૬૦ :: ૨-૮
વામી રામનીર્થ-(ચરિત્ર)-પાન ૬૭૨	સંસાર અને વિશ્વધાયક બાળન પાંચેનો મંગલ
સ્વભાગી રામનીર્થનું વિરજીત ચરિત્ર.	સ્વર્ગવિચાર-પાન ૧૦૮ :: ૦-૧૦
વામી રામનીર્થના ઉપદેશો-(૧) પાન ૫૬૪	પ્રેમાત્મક નવનજીવન સમગ્રવય કનક પુસ્તક.
૦૫૫૬૩-પરમાર્થનો કનક માથે દર્શાવત પુસ્તક.	પ્રભુમય છબીનું સ્વસ્થ-પાન ૧૬૮ :: ૧-૦
પાર્શ્વ ચરિત્ર સંશ્રદ્ધિ-(૨) પાન ૬૨૪	કપલાની ઉપદેશો તથા દ્રુપદ મન્મથો મધે
૭૦ આદર્શ ચરિત્રોનો સંગ્રહ	મુસિરતૌ-(સુગ્રેવપુત્રપાર્શ્વકો)-પાન ૧૩૦ :: ૦-૪
હાલોના સરપુટાસ ચરિત્ર-૫૦ પાન ૨૧૬ ૦-૧૦	મીન વનને મહિમા દર્શવત પુસ્તક.
રૂપાધેઓધિની ગીતા-(નણુ પ્રેમમાં) પાન ૧૦૭૩ ૧-૦	આમળા ધરો-પાન ૪૮ :: ૨-૮
વેદ અને ઉપનિષદોના અનેક પ્રેરણા ગીતાના પૃષ્ઠો માથે અ	વેતના ને કનકાદર્શન પ્રેમ
પર્વ સમગ્રવયકરની, ગીતાના અભ્યાસીઓ માટે અવરુપ સાથે	કૂકી વાળાંમા : અર્થ ૧૬૦-પાન ૫૮૮ :: ૨-૮
વાચક, કોઈ વાચકની આ પુસ્તક સિવાય ન દોષી મિલેઈ. ૫૦	સામકીર્તન મિલેઈ ૬૬ વાળાંમા.
સાતવર્ષીયકરની ગાદીસ ૧૨૨૨ની મદનનું કનક ચરિત્રમા	

પ. સ્તું સાહિત્ય વં ધ ક ઝ યો લ ય

રામતીર્થ ખાલી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજની જ્ઞાનતંતુઓ બળવાન બને છે, ધોળા વાળ કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં વાળ ઉમે છે, જોડા મટે છે, ચાદશક્તિ અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે. ગાઢ નિદ્રા આવે છે, માથાનો દુઃખાવો મટે છે ફરેક ઝતુમાં પહેનો, પુરુષો અને બાળકો માટે ચક્રાન કાયદો કરનાર છે.

મોટી ખાલીના રૂા. ૩-૮-૦ નાની ખાલીના રૂા. ૨-૦-૦
અધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ • સેન્ડરલ રોડ
મુંબઈ-૪

**આયો
ટોના**

અશ્વાઓનું

અતિ પ્રિય ટોનીક

ગેય એન્ડ કું.

પ્રીન્સ સ્ટોર, મુંબઈ-૨

બીજા લલે આશા આપું કે
એમનો

સાબુ

ગાદ નિંદા
નો દાતા છે

પરંતુ
અમોરો નમ્ર દાવીતો એટલેજ
છે કે,
નદાવા માટે ગત્તિ જેવો બીજો
કોઈ સાબુ નથી

કાગિત

કુશલામા અગ્નિ:

સ્વચ્છતા આપતી શીશીરિક.
મુંબઈ.

“લક્ષ્મી ટોયલેટ સાબુને
તમારી ત્વચા સ્વચ્છ અને
મનોહર રાખવા વો”
ઈન્દીરા કહે છે

LIS 10-111 67

LEVER FRATERS (INDIA) LIMITED

આઝાદી

કેને ન ગમે ?

આજની આઝાદીની
ઉપાએ....

શ્રી જય પ્રકાશ
નારાયણ કહે છે:-

‘સિન્દૂર’ લોકને અને બધી જ
જુઓ ઉપક છે.

‘સિન્દૂર’ની અગ્નિપદ્ધતિ અને
ચિત્રની કારીગરી લોકને અને સાન-
દાર્ય પ્રાપ્ત થયું હતું.

‘સિન્દૂર’ જે સામાજિક દેવ પાર
પાડતા ગામે છે તે આંધ્રું સર્વથા
અંગત હું અને ગમે ઉમેદ છે કે
સિન્દૂ અગ્નિજ્વલ એક અંતર અનિષ્ટ
ગિટાવવાનો અને દિન્ટી મૂલ તરફ
નવી દષ્ટિ કેળવના ‘સિન્દૂર’ સરસ
કાવિ આપશે

શ્રી

સુજનમની શું ખડા
તોડવાનો નિર્ણય
કરશે ?

અને તે દિવસે
સમાજને મારે
શોનાનો સૂરજ
ઉગશે:

શ્રી-સ્વાતંત્ર્યનો આદેશ આપતું
ફિદમસ્તાનનું આજુબાજુ સર્જન

સિંદૂર

પાત્રો—

શમીમ ... કિશોર, શાહુ ... પાદે

એલ. એન. ટાંકીઝ

મોકાંસા રોડ-અમદાવાદ

ટે. નં. ૨૨૦૨

રાજ

૩-પા-૮-૧૦૧

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચાટણું કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌ હોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધર, અગ્રક, કેમર, કમ્પુરી અને બીજાં દીપન, પાચન
ત્રે પોષ્ટિક ઓપધ મેળવી લીલાં રસદાર આંખમાંમાંથી બનાવેલું
સુસાધિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણું

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧ સતલવા પાટલો રૂ. ૧.૦૦
૨ " " " રૂ. ૨.૦૦
૩ " " " રૂ. ૩.૦૦

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શકીશમાં બહુ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
નવાબીરાડ
મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફા માંસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - બોમ્બેલાલ જ્ઞાપર્સ - ગાંધીરાડ

કુશન:
શ્રી મહાજગત્વારી
મુંબઈ-૨

સાક્ષરયુગના એકમાત્ર અવશેષ

આશ્ચર્ય બલવંતરાય કકયાબુરાય દાદાર-કવિ, વિવેચક, ચિંતક, બહુસુત વિદ્વાન અને સમર્થ લેખક
એએના નવિનાં પુસ્તકો ગણા શકે છે.

બાળકોર	રૂ. ૪-૦-૦	૪-૦-૦ રૂ. આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ
ગોપીદરશ	૨-૦-૦	કવિતાશિક્ષણ
ગિમતી જુવાની	૧-૪-૦	૩-૦-૦ ઉપમે અને ચિંતાસૂત્ર નોંધ
માલવિકાગ્નિમિત્ર	૧-૮-૦	૨-૦-૦ નવીન કવિતા વિશે વ્યાખ્યાનો
રહસ્યો સોનેટ	૧-૮-૦	૧-૮-૦ તિરિક
ગોપીચેટ નવજુવાની	૧-૪-૦	૧-૨-૦ વિવિધ વ્યાખ્યાનો, મુગ્ધ ૧લો
દર્શનિયું	૧-૪-૦	૧-૦-૦ અંબાલાલભાઈ
લક્ષ્મી-લક્ષ્મી	૧-૧-૦	૦-૮-૦ ઇતિહાસ રિવિઝન

આમાં કેટલાંકની બહુ જલ્દી નકલો ૪ છે. બીજાં કેટલાંકની બે નકલ સિલકમાં નથી મેળવે તે
અહીં મેળવ્યાં નથી. આનું ફરી પ્રકાશન તેમ જ નવાં હજારો આવે છે તે પુસ્તકોનું પ્રકાશન મન-
વડે ચાહવા હોય છે. માસિકોમાં દરહાઈ બેચ દરેક મનુષ્ય લખાણના એકદમ પ્રકાશને આજી છે

મગ્ગ-રે દિન !

વધારે પડેલ મગ્ગ
સંદેશવલ રહેશે?

વધારા વાન અમુલ્ય રત્નો કરવાં પલ્લુ તપારે મુલ્યવાન છે — તે હાથને
સુધાર કરે છે અથવા તે બેડોળ બનાવે છે. કાંતના ચારાના કોઈવાદથી
તેમને અમુલ્ય રીતિમાં પ્રમા નહિ. એક, અથવા, દુર્બલથી
નિર્મીત સ્વચ્છ કરવાં તેમને તે સફેદ અને નીરોગી પાશમાં અગ્નિ શાખે.

* કાંતની કાંતવાદો આરે કાંતના કોઈરોગી ચેલાની કાંત
સોડીઅમ રીતોનાથી બિટ તેમાં છે.

કુમારકાર્યાલય લિમિટેડ

સાહિત્ય, કલા અને વિજ્ઞાનના તથા સંસ્કારપોષક સમસ્ત જ્ઞાનસામાન્યના પ્રચાર, પોષણ અને વિકાસના

ઉદ્દેશથી સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થા

જેને, ખૂબ 'કુમાર કાર્યાલય' તરીકેની તેની એ કસ્ટોમી ડિસ્કવરી દારખાંદિ પછી તેના બહોળા વિકાસ અર્થે તેના સંસ્થાપક, વિખ્યાત કલાકાર શ્રી રવિ-શંકર રાવળ પાસેથી નોંધ-રજીસ્ટ્રેશનની એ ખરીદી કરવામાં આવે છે.

૧૬

કુકર કલેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ)

રૂ. ૨૦૦ એક એક ૫,૦૦૦ રોચા નહેવાર

બહાર કાઢેલી થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦

બાંધેલી થાપણ રૂ. ૩૬,૨૦૦

જ

કાર્યકરોનું બોર્ડ

શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ મોતીલાલ દીવાનજી બી. એ. (ચેરમેન)

(નવી, ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ)

શ્રી રવિશંકર મહારાંકર રાવળ

(કલાકાર, કુમાર કાર્યાલયના સંસ્થાપક અને 'કુમાર'ના આધારકો)

શ્રી મહેન્દ્ર શાન્તિલાલ મંભજીદાસ

(વિપરી, બહારગીર વહીવટી ગ્રુપની મોલોના સહ-સંચાલક)

શ્રી બાબુરાવ દેશવલાલ મહેતા

બી. એ., એલએલ બી., એડવોકેટ

શ્રી હરિનારાયણ ચિત્રધરલાલ અંબાઈ

(સંસ્કૃત અને તત્ત્વજ્ઞાનના ભૂતપૂર્વ અધ્યાપક-ગુજરાત મહાવિદ્યાલય, ગુલ-ગાંધી-વિદ્યાપીઠ; પ્રમુખિનિદ અને 'પ્રમુખિ'ના વહીવટી; ગતી-ગુજરાત પ્રમુખિનિદ; એડિટર અને સિરક્ટર-સેક્ટર-મિલિયનલ એસોસિએશન, અમદાવાદ.)

શ્રી બચુભાઈ રાવત (મેનેજિંગ કાર્યકર)

(પત્રકાર અને પ્રકાશક, તેની 'કુમાર')

શ્રી ભરવા દેશનારાયણે 'કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૪ રાવપુર અમદાવાદ' એ રચેલી નીચે મુજબની

(આ માત્ર નોંધણી અને પ્રારંભિક નહીં.)

રંગ અને રેખામાં કુમારનું કપિત્ર વહાવનાર ગુજરાતના લખ્યપ્રતિષ્ઠિ કલાકાર શ્રી રવિશંકર રાવળનાં રા-ગુરુત્રી અને ૩૪ સાદાં ચિત્રાનાં સમૃદ્ધ સંગ્રહ; કલાકારની જીવનરેખા ઉપરાંત એક જ વોલ્યુમ, ગેલેરી અને પેન-બોર્ડ-ટુક રોચ, રૂ. ૨૫૫ ની, ૫૮૫૮, સોફ્ટ ગ્રાસ રોચ આર્ટિસ્ટ-કલાની વિશાળ પ્રવૃત્તિઓમાં જોગની કલા અને પીઝોના કલાન દર્શાવતા સર્વ પ્રકારનાં કલાકૃતિ પાનખાનાં, આર્ટિસ્ટ આર્ટિસ્ટ રૂ. ૫૫૫ પ્રકાશન કિ. રૂ. ૩૩ રૂ. ૫૫૫ રૂ. ૫૫૫ રૂ. ૫૫૫

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ-અમદાવાદ

કનુ દેસાઈના નવા ચિત્રસંપુટ

કિ. રૂ. ૩૦ - પોસ્ટલ ચાર્જ

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ-અમદાવાદ

અરખાની શોધ

તકલીથી ૨ કાંતવાની રીત એ સૌથી લુની જાણમાં આવેલી પદ્ધતિ છે. આ ઇસવી સન પૂર્વે ૪૦૦૦ વર્ષ પહેલાંથી ચાલતી આવેલી છે, અને આજે પણ હિંદમાં બહોળા પ્રમાણમાં પ્રચલીત રહી છે. માને કે ન માને આજે થંચેલી ચાલતી બધીજ કાંતણુની રીતો એજ સિધ્ધાંતને અનુસરે છે અને તારની કુબડીને નિયમીત કરતી તકલીને કોઇ સપાટી અગર પાયા ઉપર સ્થિર રાખે છે. અરખો કે જે જાણમાં આવેલું કાંતવાનું સૌથી લુનું ચક્ર છે, તે ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં હિંદમાં પહેલી વાર વપરાવા લાગ્યો, તે વખતની મહેનત બચાવવાની એ એક મોથિપાત શોધ હતી. અને જે હાલ કાંતણુની રીત ઉપર તેણે સરસાર્થ મેળવી લીધી તેના કરતાં હાલમાં આકાશગણિત ઉત્પાદન શક્તિ વધારી દીધી !

૧૮૮૧ માં અરખાએલી કેલિકા મીલ્સ હિંદની એકમ તરીકે સૌથી મોટી મીલ છે. અને જ્યુનિટી મીલ્સ સાથે તે દરરોજ ૧,૭૫,૦૦૦ વાર ઉપરાંત કાપડ ઉત્પાદન કરે છે. આજે, પહેલાં કરતાં પણ વિશેષ. તેણે કરી આવેલી સગવડો રાષ્ટ્રના કાપડની તંગીને પહોંચી વળવાના પ્રયત્નોમાં મદદ કરે છે.

સાડી, ધોતી, મલમલ, છીંટ, મચ્છર દાની,
શીવણના દોરા, યુરોપનનું કાપડ,

કેલિકા મીલ્સ

રાષ્ટ્રને યગબર રાખવા માટે પહોર

CA 300

આજ

મને જા
એ જાન.

કરેલું

જાન્યાર

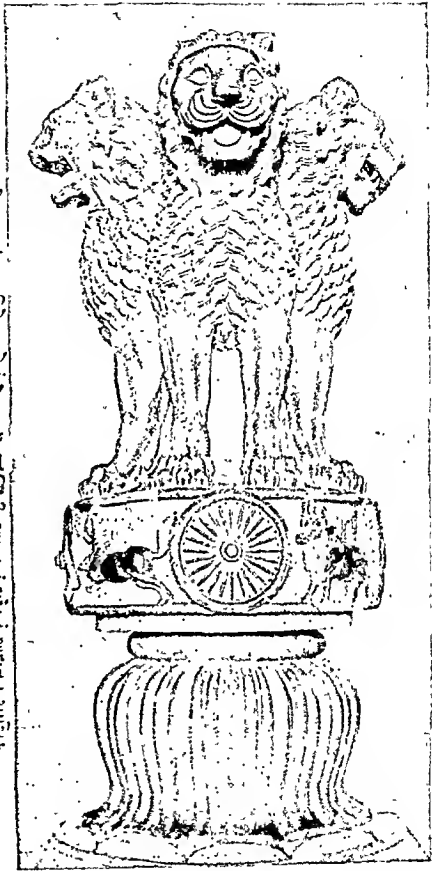
લી મીટી.

પા. જી. વ. ૧૮
અ. જ. પા. ૨

આવળી કાલનાં નાગરિકો આદ્ય

સંસ્કૃત

આવળી ધર્મ આદ્ય

સંસ્કૃત

સંસ્કૃત સંસ્કૃત સંસ્કૃત સંસ્કૃત

નાણદી નદીને તીરે (મહિલાવાડમાં સાવરકુંડલા અને આનેલી કો નદીનું દર્શન)
 આ નદીના કાંઠા પરથી જોઈ શકાય તેવું વિશેષ અગત્યના વસ્તુઓ અને આનેલી પાસેના પહાડની કોઈકની વિનયથી ૩૫૨ રૂબરૂ

૨૮

વર્ષથી

જનતાની એકધારી
સેવા કરી રહી છે.

આર. ગાસ

ઈન્ડ્યોરન્સ

કંપેની લિ.

ઉચ્ચ કક્ષાની આ

હિંદી વીમાસંસ્થા

આપનો સહકાર વાંછે છે.

જિલ્લાના વીમાનું

કામકાજ કરતી

હિંદની અગ્રગણ્ય

વીમા સંસ્થા

હિંદમાં સ્થાપિત

૧૯૧૬

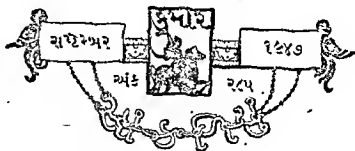
સૂર્યકાન્ત બી. શાહ બી.એ.

સી. એમ. જશ

મૅનેજિંગ ડિરેક્ટર્સ

વડી ઓફિસ

૨૬૬/૧ ગાંધીરોડ - અમદાવાદ

ચિત્રો

આરામવાના અશોક-સ્તંભનું સિંહ-સિખર ૫૬
નાવલી નદીને તીરે જનતાજન ભદ્રવ ત્રિવંત્રી મુખ્યચિત્ર
નાવલી નદી ફોટા : થોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી પાછલા પૃકામાં
અમેરિકન ટિકિટ શતાબ્દીનું 'ફેરેટ ક્વેર' (હરિલાલ બેંકરનો સંગ્રહ)

કાવ્યો

અંધકાર	રાજેન્દ્ર શાહ	૨૫૩
જલદીય	બાલમુકુન્દ દવે	૨૫૩
પાંછા	'સેનાલિન'	૨૫૩
અવળી વાતું	રાજેન્દ્ર દવે	૨૫૩
જવાન	'સનાતન'	૨૫૩

અવિન

વિનય ગરચન્દ	૨૫૬
વિનુ ગાંધ	૨૫૭

વાતાં

પરવહુ (ભારતીયકર બંદો પાંચાય)	રામણિક મેધાણી	૨૬૧

લેખો

રથાપત્ય (શિક્ષાવિજ્ઞાન-૧૨)	સી. અપાભાઈ (ત્રિવેદી)	૨૬૩
બહારવધાને પંથે ['મારી સફર'નો અંતર્ભાગ-૧]	જયરામ જોશી	૨૬૫
સંખ્યા ને પ્રબળ (સ્પીન્ટના પાટાગર)	વિનોદ કોઠારી	૨૬૬
પોશ્તકાલિયના સ્વારોશિશિલ્પીઓના વિજ્ઞાન-જીન. મુ. શાહ		૨૬૭
પીળાં ચંચો [આપણી વનસ્પતિ-૭]	જયતીલાલ દે. ચોપા	૨૭૨
અભિનય પ્રાચીન નાટ્યસાહિત્ય ૧૩]	થોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી	૨૭૩

વિભાગો તથા પ્રકીર્ણ

વિદ્યાર્થિનનો ફોટો (ચિત્રગોષ્ઠ)	૨૫૨
સ્વાધીનતા (ગનન)	સુવંશુ ૨૫૪
સાન કુવરો સિંહ [સ્વાતંત્ર્યના શહીદો-૨]	૨૬૦
કસોડી	૨૬૮
Our Friends Abroad-પત્રગિત્ર વિભાગ	૨૬૬
જોગજોની તત્વારીય	૨૭૫
આ માસ ઇતિહાસમાં (બ્યક્તિવિશેષ-સ્ટેમ્પુએલ જનસન)	૨૭૫
માધુકરી	૨૭૬
જળકુકરી [ગાસમાસનાં પંખી-૨૧]	૨૭૬
છેલ્લું પાનું	૨૮૦

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તેનો, મુદ્રક અને પ્રકાશક : જયુભાઈ પાટલાઈ રાવત.
મુદ્રણ-પ્રકાશનસ્થાન : કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૪ રામજી, અમદાવાદ.
વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭. ૫૦. ૦૦ અથવા ૧૪ સિલિંગ. મુદ્રક નકલના બાર આના
બહેનજનના સોલ જોગન્દ : મેસર્સ આયન્ટિક પબ્લિકેશન કંપની,
મોડેલ ટાપોઝ સામે, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો અને ફોટો ઠંપીરાઈથી રક્ષિત છે

કાનનદેવી લક્ષ્મ ટૉયલેટ સાબુને તેની ત્વચાને
સ્વચ્છ અને લાવણ્યમયી રાખે છે...

આ લોકપ્રિય સંગીતકારીણી અભિ-
નેત્રી તેની સ્વચ્છ, મુલાવમ ત્વચાને
મહાપ્રશંસા લેખે છે. અને તેથીજ તે
હંમેસા તેની પ્રેમ સંભાળ રાખે છે.
તે જાણે છે કે ચિરસ્થાયી, ત્વચા-સૌંદર્ય
નિયમિત સૌંદર્ય-માવજતથીજ પ્રાપ્ત
છે. આજ કારણથી કાનનદેવી નિરંતર
લક્ષ્મ ટૉયલેટ સાબુ વાપરે છે. તમારે

પણ આ શુધ્ધ, મેત સાબુ વાપરવો
જોઈએ. તમે જોશો કે તેનું સુવાસિત,
કિંવારીય શીણ તમારી ત્વચાને
મુલાવમ, લાલિયમયી અને નિષ્કલંક
રાખે છે.

કાનનદેવીની પાંચમીપર પ્રોત્સાહન વિધ
'કલકત્તા' માંની તાજેતરની મુખિકા તેમજ
પુરાણી પ્રસંગોને કલકત્તા અને તેમજ
નવાન પ્રસંગો સાથે સુધારા પ્રેમ સંપાદન કરે.

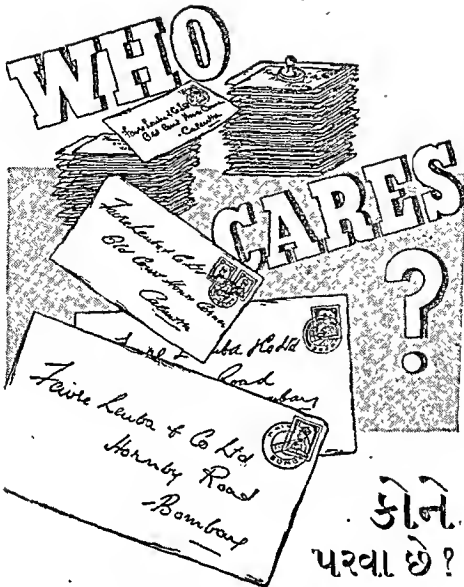

લક્ષ્મ ટૉયલેટ સાબુ

ચિત્ર-અભિનેત્રીઓનો સૌંદર્ય-સાબુ!

ITS. 103-59-40 07

LEVER BROTHERS (INDIA) LIMITED

કોને
પરવા છે ?

પ્રશંસા કે કપકા વિષે હંદી બેઝિકરમ્મ રાખનારા લોકોમાંના અમે નથી. ઘડિયાળ બનાવવાની અપ્રતિમ કારીગીરી મારે પ્રખ્યાત એવા સ્વિટ્ઝર્લેન્ડની ઉત્તમોત્તમ ઘડિયાળો હિંદને પૂરી પાડવાનો અમે સંકલ્પ કરેલો હોવાથી અમારા અસંખ્ય ગ્રાહકો તરફથી તેમને થયેલા અસામાન્ય સંતોષના પ્રતીક રૂપ કાગળો મેળવતાં અમને હંમેશા ઘણું આનંદ થાય છે. વર્ષોથી-અને હિંદમાં અમારી કંપનીની સ્થાપના બાદ સો કરતાં વધારે વર્ષ વીતી ગયેલાં અમે જ્ઞેયાં છે.-આવા પ્રશંસાના પત્રો અમને નિયમિત રીતે મળતા જ રહેલા છે. અમે તે મોંઘા ગણીને સંપ્રદી રાખીએ છીએ; કારણ અમારું દ્યેય માત્ર વેચાણ કરવાનું નથી, પરંતુ વેચાણ અને મિત્રી બંને સંપાદન કરવાનું પણ છે.

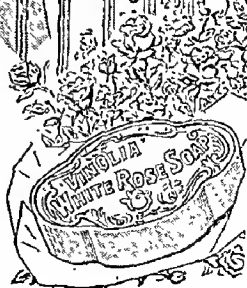
ફાવરે-લેબુ આ એન્ડ કં. લિ., મુંબઈ અને કલકત્તા

સુંદર મોટા હિંદી ગુલાબો તેમની મોહક
પુશ્પોથી આંદનીનું વાતાવરણ બરી દે છે—
વિનોલિયા બ્લાઉટ રોઝની સ્મૃતિ તેઓ કેવી
બગૃહ કરે છે! તમારા સૌંદર્યની વૃદ્ધિ ગાંઠે
તમને બીજો કોઈ વધારે સારો અથવા સુંદર
માનીતો સાથે મળી શકશે નહિ. મુલાયમ,
શીથળી હબરાતો વિનોલિયા અતિ નાજુક
આમડીને દુળવેથી સ્વચ્છ કરે છે...અને તેનું
પુશ્પોદાર શીથળ તમારી આસપાસ અધુર
સુવાસ ફેલાવે છે.

વિનોલિયા બ્લાઉટ રોઝ સાબુ

ટ. નં. ૨૨૦૪૮ • ૨૨૦૪૯

હેડ ઓફિસ : હેલકેતા

ટલિગ્રામ: STANGENAL

ચેરમેન: સર બદ્રીદાસ ગોએન્કા,
નાઈટ, સી.આઈ.ઈ.

સ્ટાન્ડર્ડ ઇન્ટરલ

એસ્ટોરિઅ કંપની લીમીટેડ

૧૯૪૫ <કુલ પ્રીમીયમના આંકડાં> ૧૯૪૬

આગ ૧૦,૨૧,૩૦૦

મરીન ૨,૦૧,૮૦૦

અકસ્માત ૧,૦૧,૦૩૦

કુલ અસ્કયામત ૧૫ લાખથી વધુ

આગ ૨૫,૨૦,૬૮૨

મરીન ૪,૨૧,૧૧૬

અકસ્માત ૪,૧૫,૬૮૮

કુલ અસ્કયામત ૨૧ લાખથી વધુ

આગ, મરીન, ગોદર, અકસ્માત, કામદારોના બદલાના લીમાતુ કામકાજ લખવામાં આવે છે

મુખ્ય ધ્યાન્ય:

શ્રી કે. ઇ. મર્યાન્ડ

મેનેજર

૪૫-૪૭, કોપાકો સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧

અમદાવાદ ધ્યાન્ય:

રમણલાલ જે. પટેલ

ધાંધ મેનેજર

વકીલ બીલ્ડિંગ, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ ગળવાન બને છે, ધોળા વાળ કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં વાળ હોગે છે, ગોડો મટે છે, યાદશક્તિ અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે. ગાઠ નિદ્રા આવે છે, માયાનો દુઃખાવો મટે છે. દરેક ઋતુમાં બહેનો. મુરુઓ અને બાળકો માટે

મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બાટલીના રૂ. ૩-૮-૦ નાની બાટલીના રૂ. ૨-૦-૦

બધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ • મેન્ડલે રોડ

મુંબઈ-૪

‘કુમાર’ના ઉલ્લાહ ત એકામાં વિદ્યાગિન વિષે વિરુદ્ધ ગાદિની આવી ગઈ છે. તે સગમ ગાદિનીને રખાઈ રીતે આવરી લેતા કરતા અહીં આવરી છે, તેના પર હાથની નજર ફેરવનારને પણ કયા પદાર્થમાંથી વિદ્યાગિન કેટલા પ્રમાણમાં આવેલું છે તેનો રખાઈ ખ્યાલ આવશે.

વિદ્યાગિનનો કોડો

પદાર્થ	એ	બી-૧	બી-૨	સી	ડી	ઈ	કે	પી
ફૂલ	૦૦	•	૦૦	•	૦૦	•		
માખણ	૦૦૦	૧			૦૦	•		
ધી	૦૦		•		૦૦૦	•		
સંકલિત આઈવ	૦૦૦૦				૦૦૦૦			
ઈડાં	૦૦		૦૦		૦			
ધડ	×	૦૦૦	•					
ચોખા	×	૦	×					
બાજરી		૦૦	×					
જવ	×	૦૦	×					
મહાઈ	૦૦	૦૦	×					
પુરેની દાળ	૦	૦૦	૦૦					
મગ	૦૦	૦૦	૦૦					
ચોખ ચીન	૦૦૦	૦૦૦	૦૦					
મટાણું		૦૦	•			•	•	
ફૂલગાવાળાં કોડો	૦૦	૦૦	૦૦	૦૦૦		•		
ગાજર	૦૦૦	•	•	×	૦૦		••	
ફૂગળી	×	•	•	•			•	
બટાટા		•	•	•				
મૂળા	×	•						
ચોખીની બાજ	૦૦૦	•	•	•		૦૦	••	
મૂળાની બાજ	•			•		૦૦	••	
પાલખની બાજ	૦૦૦	•	૦૦	•	•	૦૦	••	
કોબીજ	૦૦૦	•	•	•		•	••	
મીઠો લીમડો	૦૦૦							
કોડાં				૦૦૦૦				
સરગવે	૦૦૦	•		•				
ફલાવર	×	૦૦		•				
કારેલાં	૦૦	•	×	•				
કોચમીર	૦૦૦		•	•			•	
ટમટા	૦૦	૦૦	•	•				
કાકડી	×	•	•	×		•		
આમળાં				૦૦૦૦				
જગરખ	•	•	•	•				
ચોખેલાં	૦૦	×	•	•				
કળાં	•	•	•	•				
લીંબુ				•				
ચોખેલી	•	•	•	•				
પાકી કેરી	૦૦	•	•	•				
લીલાં મરચાં	૦૦			•				
નાચરવેલતાં પાન	૦૦			•				
મગફળી	•	૦૦૦	૦૦					

કોડોની સમજ: (૦૦૦૦)=ખૂબ સારા પ્રમાણમાં, (૦૦)=મોટા પ્રમાણમાં, (૦૦)=લીટીક પ્રમાણમાં, (૦)=થોડું થોડું, (×)=નહિ ભેડે.

રહસ્યધન અંધકાર

નાની મારી કુટિર મહીં મારી તણી દીવડીનાં
આછાં તેજે મધુરપ લહીં'તી ગધી જિન્દગીની,
ને માન્યું'તું અધુરપ કશી ચે નથી, હું પ્રપૂર્ણ.

ત્યાં લાગી દો જરીક સરખી કૂંક, દીવી છુઆઈ;
છાઈ મારાં રક્ષિત બનિયાં લોચને ધૂસલેખા:
ને ઝીણી દો જલન સહ ત્યાંથી ઝરે અંધકાર.

એને સીમા નથી, અતલ ઊંડાણ એનાં કથાં રે!
દીવાતેજે નયન બનિયાં અંધ, તે અંધકારે
ન્યાળે છે દો નિરાળું અમિત કરુણાથી ભરેલું રહસ્ય.

રાજેન્દ્ર શાહ

જલદીપ

એક દીપ તણાયો જય

જલમાં દીપ તણાયો જય.

કમળ સમે ધૂમે વમળોમાં

વાયુમાં વીંઝાય

જલમાં દીપ તણાયો જય.

અંધારાંતા અંચલ ભેદી

પંચ પાહતા જય:

તરંગની ચંચલ અસવારી

કરી તેજ મલકાય

જલમાં દીપ તણાયો જય.

ધડીક નમણી ભોલોતિનાલુક

સંપુટમાં જ સગાય:

ધડી ભવ્ય જૂગાળખગોળે

દીપસિખા લહરાય

જલમાં દીપ તણાયો જય.

વાટ વણી ના, ના પેટાવ્યો

પેતિ પરમટ યાય:

નહીં મેલ કે નહીં મોખરો

કેવલ ભોલોતિરુકાય

જલમાં દીપ તણાયો જય.

બાલકુન્દ દવે

આવતી કાલનાં નાગરિકો માટેનું આજનાં ઘરોનું માસિક

૨૫૩ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭)

જવાન

શાલિની

પરતા પારે જે નવા તે જવાન,
ચીલેચીલે તો બધાથી સલાય,
ખેંચી કાઢે આયુષ્ય તો બધાય,
છત્રી જાણે જિંદગી તે જવાન.

સનાતન

વાંછા

[પ્રશ્ન]

અભેદ રવિન્દ્રનાં શા પ્રયત્ન અભેદ ના માફરે
જગે વહવા; ન વા વિધુ સમી સુધા-ભ્યોતિનાં
અખંડ રસ-વર્ષણા વિતરવાં; ન કે વીજ શા
નવલંકત અજકારથી જગત-નેત્ર આંછા જવાં;
અરે! દીપક યે ધર્મ ન સહુ ધોર અંધારનાં
અભેદ પડ ભેદવા; ક્રકત એક વાંછા હરે:
બનું ધૂપસળી, ખૂણે રહી જલી, દળા ખાખમાં,
પ્રસાદે મુરલિ હું—દામયધનિ—સ્વરૂપ કાવ્યો તણી.

‘શીલાલિન’

અવળી વાતું

જેની વાટ દેખીદેખી નેન ધાક્યાં

એને અંતર કેમ ઉચાટ ન જાગે ?

પાય પડયા જેને, વીનવ્યા આંસુથી,

હાય ! એને કેમ કંઈ ન લાગે ?

આંહો, અને, જેને પાહ્યે મારીને

દૂર ખસેડ્યાં કુડાં અપમાને;

તો ય લળીલળી પાય પખાળતા

એહ ખસે ન કોઈ દિનમાને.

આજ ‘ન જય, ન જય’, કહીકહી

રંગરંગી જોને કાગળું રોકે;

મુખ મરોડીને એ જ સિધાવતું

એક લડી નવ દેર વિલોકે.

ને અહો આતુર યાતક નેણમાં

રોજ દીવા ઝંઝે આરતી દેરા;

એને કાળે અરે ! દેવ હદાના

કોર જની યાય કેમ મરેરા !

આંખ કરે તપ, હોહ પરે જપ

યાય જેના, એહ વેગળું જાતું;

પાસ રહું એની વાસના લેશ ન,

હાય વિષાતાની અવળી વાતું.

મુકરંદ દવે

સ્વાધીનતા આપણા દેશમાં પ્રગટી છે

પણ આપણા અંતરમાં પ્રગટ થવી હજી બાકી છે

મનન

આ આર્યકૃષ્ણાસાનીય વારનાર ક્ષેત્રો કે ગ્રામિકાઃ એક હિંદી એક અંગ્રેજી કોઈ યાત્રે બિતરતો નથી, પણ પાંચ હિંદી પાંચ અંગ્રેજી અને કોઈતે બિતરતા છે. એમના ક્યુનનો એક અર્થ એ છે કે સાચે ગળીને, બંધવરિયત રીતે કામ કરીને, કામને દિવાલવાનો ગુણ એક પ્રજા તરીકે આપણે ખાસ ગણે નથી.

એજ તે આપણે પણ એક સમાજ છીએ અને પછા પ્રાચીન કાળથી આપણા સમાજ હવનારો એકોરો અનુકૂલતાનો ગર્વ પણ આપણે સંદેહ ધરી શકીએ છીએ, કોઈક વાર હીંદીયુવને જ આપણે આપણી ક્રિયાતાનો પુરાવા માનીએ છીએ. જુઓને, પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિ આદરી થઈ પ્રાચીન છે અને હજી સુધી હજી યથા નથી એને એની મહત્તાનો પુરાવા ક્યાં નથી માનવામાં આવતો? હું એ ગાંધી પ્રતિવાદ કરવા માંગતો નથી. અનેક સંસ્કૃતિઓ નાશોપ થઈ ગઈ ક્રોધાના આઠલા બધા પુરાવા પોતાં હોય ત્યારે હિંદીકા સના ઉપમાળથી માનવ પૃથ્વે છવી શકેલી જગતની એક મહાન સંસ્કૃતિની કોઈક પ્રકારની આંતરિક શ્રુતિ સમૃદ્ધિના અરેવીકર પણ શી રીતે થઈ શકે?

પણ આપણી પ્રાચીનતા કે આપણી વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિના હીંદીયુવને કારણે આપણે ભલે ઓરવ ધરીએ, પણ ભૂવીએ નહિ કે જે છવી ગઈ તેનું કારણ કેવળ પ્રભુના પુરુષાર્થ નથી, પણ એના પર આક્રમણ કરનારાઓ છે. અસંસ્કૃત નહોતો એ હિંદીકા સના ચક્રગ્રાહ પણ છે. આપણે છવ્યા છીએ તેનું એક કારણ એ પણ છે કે પ્રયંક બ્રાજાવામાં તુલ નથી નહીં એમ જીવનકાળ મેળવી લે છે તેમ આપણે એકદલ કે આપણી પૂર્વ આ દેશમાં વસીને સંસ્કૃતિક હિંદીએ એકરસ જાની ગએલી અનેક પ્રભુઓની બનેલી આગકી પેટીઓ એન મીનવના અનંદ નિવારતા છે. પ્રયંક બ્રાજામાં પણ કાઠની એમ બીજી તવાની સરતે ટારા બહા રહાની કોઈ હીંદી પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ આપણે હિંદીકા સેથી શોધી નેવાતી શકીએ તેમ નથી.

આત્મનિદા કરવાના હેતુથી આ નથી લખતો, પણ જોડી આત્મરહિતથી ગયઈ જ નહોતી. આપણે જુદેજુદે પ્રસંગે, અધિક અધુન રીતે જ કેમ વર્તણૂકિતો થે કારણ છે.

જો કારણો ઓરવઅનું દુઃખ હેળવું કરવા લાગે એમ છે. એ પેણનું સોથી પ્રાદુ કારણ એ ગણાવી સકારો કે સાર્વત્રિક એકાવચિત્ત કરવાને આપણા પૂર્વને નેહા પ્રયત્ન શીલ હતા તેટલું રાષ્ટ્રીય એકત્વ સિદ્ધ કરવાને એ નહોતા. તે કાળનાં ભૂતાં સાધનોના મદદથી, આજે કદીએ છીએ તેવી રાષ્ટ્રીયતા આપણા વિશાળ ભૂગર્ભની પ્રભુ સિદ્ધ કરી શકે એમ પણ નહોતું. સૌ પોત પોતાના પ્રદેશની કેશન્યતા કે મધ્યસ્થિત સમાજના ક્રેચની દષ્ટિથી જ વિચારતા. 'સુજ્ઞ' રાતેના નાથ'માં મુનશીનો ક્રીતિકેવ આજની કલ્પનાનાં એકનું સ્વપ્ન રોવતો દેખાય છે. પણ એ ક્રીતિકેવ તે કલિપત છે. આપણી વારતવિકતા તે પોતપોતાની મહસીઓ સંજાળનારા મુંબલોએ જ રચી હતી. આપણા દેશ પર પરશ્વત્યોએ કરેલાં આક્રમણો વચરે નીપડતાં એનું કારણ એ નથી કે શાવ તેમને આશ્રય હતો; આશ્રય વિશાળ હિંદો હતો, વિશાળ હિંદીએ પ્રેરેલા સખનો હતો.

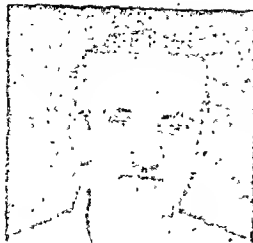
અને છતાં મેટ્રાસીમાં સામાજીયની રચનાદારી કોઈક પ્રભુત્વની ભાવના કીધરીની હતી અવરત. રાજવંદિતવતી નેસતોને કાને એને એક એમનાં હું આપી રહેલું તે પરિપૂર્ણ કરી આપુ. અંગ્રેજોના સાસન હેઠળ સમગ્રત હિંદની પ્રભુત્વે રાષ્ટ્રીય એકત્વને ગદ્ગદત અનુભવ કર્યો રાષ્ટ્રીય મહાસમાની આપણે કારકિર્દીએ એ અનુભવમાં સંકલ્પનું બળ ને ભાવનાનું તેજ પડ્યું. અને તે પછી રાષ્ટ્રીયતા આપણને નેહલી 'હંદ' લાગે છે તેટલા પ્રમાણમાં આપણા જીવનમાં તે હજી 'દંદમૂલ' થઈ નથી. નેહલે ગરીબો એ છાંયે ગરીબો કોનાં ગીતો ગાવાં આપણને હાલમાં લાગે છે; પણ નેહલે ગરીબો એ આપણા પ્રગ્રાહ પર આક્રમણ લાવે છે કે રવભાગીને દલિત ફેરનારા માટે છે તેટલે ગરીબો આપણે તેનાથી દુર સમીએ છીએ. રાષ્ટ્રીયતા આપણને પ્રિય છે; પણ પ્રગ્રાહ તેથી પણ પ્રિય છે! આપણે સમૃદ્ધ જીવન જીવવા માંગીએ છીએ, પણ અત્યંત મધ્યસ્થિત રૂપે. આજા રાષ્ટ્રના તલે તલે આપણી રમો નાચતી હોય છે; પણ તે માત્ર આપણી કલ્પનામાં એવજીવન અજીવન નેતાઓનાં નિવેદનોમાં જુનો વારસો હજી એ આપણે જીવતી જીવતી છે. બહુ

કાળના આર હજી આપણી હાંધી શકી નથી. સાચે મળીને સંકલ્પે સિદ્ધ કરવાનું આપણે હજી શીખવાનું છે આપણને કે મળ્યું છે તે આપણા પુરુષાર્થનું જ નથી. રાજ સમયે સંકલ્પથી મળીને તે કાલકાલ, ને ગોણવે તથા લોકમાન્યથી લઈ માંધીય, જળાધાર ને વજ્રમાર્ગનું પીપીના, પ્રભુકથા અને માટે પરમાર્પની કૃત્તી આપણે કાળથી રાખનારા પોતાક પુરુષાર્થ લોકમાન્યની સંકલ્પરચિત્તને તોરે આપણે બેચેબે જીવા થવા ગારેલા, તેને ન્યાયિક પરિચયિતો એકાએક ટેકો મળી જતાં આપણે આજે મંદિત સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરી છે.

આજ, સ્વાધીનતા આપણા દેશમાં પ્રગટી છે, પણ આપણા મોરેમાં પ્રયત્ન થવી હજી બાકી છે. હેલાં રવપર્ષ દરમ્યાની આપણી અહિક્ષક કલ્પના લડતોથી આપણે કોઈ મરાસાની પાસા કોઈનું, પણ જીવાધીની કીડી પડેલી જડ આપણામાંથી બીજી ગઈ નથી. આપણે આપણી જીવનકાળની પરી ભણી લીધી નથી. રવાપી પ્રભુનાં લશ્કો આપણે વિકસાવ્યાં નથી.

ત્યાં તે સ્વતંત્રતા અચાનક આવી પડી. રવાપી ઝાંઝરે આપણે તેનું અર્પણ સ્વાતત કર્યું. આપણી કલ્પનામાં પ્રભુત્વ હિંદી સ્વાતત કર્યું પણ ભાવે છે. કેરેક પ્રભુ કલ્પનાથી બની. હીંદીસત્તીની રીસાની ગંધી પડે એની રીસાની થઈ, આશાની પ્રત્યક્ષ પરશ્વ અનુભવના માગતાં હોય તેમ નરનારી એ ધરની બહાર રહાલવા નીકળી પંચાં રાજમાર્ગો પર હેઠાલ લોકપર જોતાં થયાં તે પણ એમાં સ્વાધીન પ્રભુને છાંયી તોલખક ચાલ નહોતી, બંધવરતા નહોતી. કેવળ બેલાલ અતેનકા દેરી. ગુજરાતનું પાંચતર પણ એ જીવનશૈલીમાં પાછળ નહોતું. એની જીવનશૈલી થયેલા અવિચલનું પોડું દેશના છાંયે કાળનું છે. પણ એના મૂળમાં આપણી જીવી દેવા જ હતી. એ દેવાનાં બેકો દુઃખ પ્રદેશોને અર્પીને પાયા વિના રહેવાનું નથી.

તા. ૧૬મી ઝાંઝરની રાતે પણ આજની જીવનશૈલીને જીવનકાળે કોઈક જીવનકાળ પડ્યો હતો. એ રાતે હિંદુસ્થિતિઓના આર આરા અને એકહિંદીના સંકલ્પ સમયની હેરફેરથી નીકળવાનાં હતાં. હું એક ગિવની સાથે રાજપુત મહારાજાંથી ગમનકાળની હવેલી તરફ રરતે જતો હતો. ત્યાં એક એક સાંકલ્પસત્તિમાં એક મોટું સમયકાળમાં મહારાજા હવે હિંદુ-મુસ્લિમ એક હોને સુતપાદારકરનું સામેથી આવી લાગ્યું.

હિંદના ક્રિકેટનો ગૌરવધ્વજ આ માસની આખરમાં ઓસ્ટ્રેલિયા ખાતે રમવા જતારી દિલી વિજય મર્ચન્ટ

વિજય મર્ચન્ટ નાના બાળકથી માંડીને રહ્યો પણ આજે એ નાગણી પરિચિત છે. દિલી ક્રિકેટ સોસાયેટીના આજ ને ક્રિકેટના એ દિવસ વિશ્વગ્રીષ્ઠ ક્રિકેટની રમતના એક ગાયક પ્રતીક, દિલી ક્રિકેટના નાક વિજય મર્ચન્ટનું નામ રેશના સૌખ્યાશ્રીના પંચાંગને આજે જગતભરમાં પહોંચી ચલ્યું છે. દિવસ આ 'કેડમેન' દિલી ક્રિકેટના ઇતિહાસમાં એક તેજસ્વી પ્રકાશ કમિયું છે. રજકથા તે અજ્ઞતા હતા ત્યારથી જ ક્રિકેટ રમવાનું શરૂ કરીને તેમણે હૈદર શામ, ચતુરશી કૌશી, રમુછ રૂઢી અને એકાએક પચ્ચિસ વખતે એપી તે સત્રીન પ્રશંતિ સ્ટી ડે આજે ઓસ્ટ્રેલિયા જઈ દિલી શામના તે હૈદરશામ (captain) નીગાથા છે. જગતના કેપ્ટ હરભાનની બેટસમેનોમાં વિજય મર્ચન્ટનું નામ કલ્પ કાઝુ છે.

એના, દિલી ક્રિકેટના ગૌરવમુદ્ર અજ્ઞાતા કી વિજય મર્ચન્ટના મર્ચન્ટને જ. ૧૯૧૧ની ૧૨મી ઓક્ટોબરે મુખાબમાં અંક-ક્રીમત કુલેબમાં થયા હતા. નાનપણથી જ તે ક્રિકેટ તરફ આકર્ષીત થઈ અને પિતાના બાલકમિત્ર સાથે નાનકડી બેટ અને બેલ વડે તેમણે ક્રિકેટ રમવાની શરૂઆત કરેલી. ૧૯૨૮માં આર. આર. આર. રજકથા રાખત થયા કે તરત જ તેમણે 'યાંત્રી' ટીમમાં જોડાવું તામ મેંધાવ્યું અને ક્રિકેટને આબાસ શરૂ કર્યો. ૧૯૩૩માં તેમને 'લુનિવર' ટીમમાં ઉતારવાં આવ્યા. રાજાવાડાના મેંધાવે અને સરખાત ન ગયા, પણ તેથી નિરાશ ન થતાં ધીરજ, હિંમત અને રમત અવધારથી પેતાની રમત એવી તો સુધારી કે બીજે જ વર્ષે તેમને લુનિવર ટીમના કેપ્ટન બનાવવામાં આવ્યા, બંધનું જ નહિ પણ સીનિયર ટીમમાં પણ તેમને રમત આપવામાં આવ્યું. લુનિવર ટીમના કૌંપાર તરીકેની તેમની કારકીર્દિ એટલી વિશ્વવી હતી, કે લુનિવર ટીમની આંતર-સાંખા (inter-school) ટીમ-ફાઈનાલ ૧૯૩૬માં તેમણે પોતાની શાખાને સુરંગવિષદ (Champion) બનાવવામાં આવ્યા. વળી તે જ વર્ષમાં સીનિયર ટીમને પણ એ સર્વપરિષદ મધ્યુ તે પણ વિજય મર્ચન્ટને જ આજારી હતું. તેની ઉઠકી મેંધાવા તેમણે દેશક દલિનમાં એક સદી મેંધાવેથી

આમ, શાખાની પોતાની અનંત કારકીર્દિ વર્ષે કરીને ૧૯૩૬માં સિડનિમાં ક્રિકેટમાં તે શાખા થતાં જ તે મેંધાવેની ટીમમાં કૌંપાર નીખાયા અને વળી વર્ષે સુધી એ ખાત તેમણે મેંધાવ્યું. ૧૯૩૧ માં એ ક્રિકેટને આંતર-ક્રિકેટ ટીમમાં સુધી પહોંચી વખત સર્વો-પરિષદ મધ્યુ તેમાં પણ કી વિજયને જ મેંધાવે. ક્રિકેટની હતી. તે વર્ષે તેમણે ૫૦૦ રન મેંધાવેલા કે એકાસરી દર મેંધાવે પ્રમાણે થતા હતાં અને મેંધાવી રીક સમાસરી ૩૨ રન આપી ૨૨ બેટાએ એને મેંધાવે રમતાંની પોતાવ (આઉટ) કરેલા

ક્રિકેટના ક્રિકેટ પર ક્રિકેટ આ તેજસ્વી સિતામને બીજે જ વર્ષે ૧૯૩૬માં ચતુરશી ટીમમાં (Quadrangular Tournament) ખાતે અટકી મેંધાવાં આવ્યા અને મેંધાવે પણ ત્યાં ઉતરોગા મેંધાવે આરંભકથા ક્રિકેટની રમત જગાવી કે એ રમત તેમણે ક્રિકેટમાં બી લીધું. ૧૯૩૩થી તે તે ત્યાં દિલ્હીની બાલુના કૌંપાર ૧૬૬ છે

૧૯૩૩માં ઉઠેક ક્રિકેટી દિલી ટીમમાં તેમનું પ્રાન નિયમ હતું. ૫૦૦ મેંધાવે ૫૨ મેંધાવે અને એના પચ્ચિસને કારણે જ તે અટકી ગયા નહિ તેમની અનંત રમતને કારણે દિલી દેશક મધ્યનાની મેંધાવાં તે તેમનું પ્રાન ક્રિકેટ અનિવાર્ય હતું પણ વર્ષ હતું ૧૯૩૩માં બર્મિંગહામ મેંધાવે નીચે મેંધાવે એના કી સી, ટીમ સાથે 'કસીરી' (Cassidy) નીચે રમવા ખાતે એ દિલી ટીમ મધ્ય તેમાં મેંધાવી પણ વરણી થઈ. એ ક્રિકેટની ક્રિકેટ ટીમ. આમે પણ તેમણે પોતાની રમતની મધ્યક બતાવી આપી, વળી 'કસીરી' મેંધાવા મળી તેમણે ક્રિકેટ ૨૦૦ રન મેંધાવ્યા એ આખરી ૩૩ પ્રમાણે થયા ૧૯૩૬માં ક્રિકેટની પોતાની આને કી ગાય સારકે ટીમ સાથે તે ખજાના કુખાવાને કારણે જઈ શાખા અટકાવ

૧૯૩૩માં વિજયમર્ચન્ટના સદાશબ્દના મેંધાવે નીચે ઉઠેક પ્રતીકી દિલી ટીમમાં પણ વિજય મર્ચન્ટની ચતુરશી મેંધાવે થઈ ગયાં અને પછી ઉઠેકમાં તેમણે એ અજ્ઞતા ક્રિકેટની રમત બતાવી તેણે તો તેમને વિજયમર્ચન્ટ ટીમમાં 'ત્યાં' વર્ષે આંખને દેલ થયાને કારણે કે મેંધાવે ને નહિ 'સી' રમવા આમે જતા તેમણે એ આખા પ્રવાસમાં મળી ક્રિકેટ ૧૭૫૫ રન મેંધાવ્યાં હતા એ સમાસરી દર મેંધાવે ૫૧ રન થતા હતા તેમને આ આકેટ આખા ઉઠેકમાં તે વખતે સીએ બેટને આવના દેનાં અને આખરી દર તેની એટલી (૨૨૪) મેંધાવાં તેમણે તથા મુખતંબીએ પહેલી જ નિરેની ૨૨૪ રનની આકેટમાંથી દેનાં એ મેંધાવે સદી મેંધાવી તેમણી ને દિલી ક્રિકેટનું તામ જગતભરમાં આકેટમાં નિ ક્રિકેટમાં ક્રિકેટમાં અટકી રમત ક્રિકેટ રમીને મર્ચન્ટને આ ખજાના ક્રિકેટ (સિડનિ) કર્યો અને પ્રમાણ ક્રિકેટ વિજયક વિજયક ૬૧ વર્ષે ને ને વર્ષના અજ્ઞતામાં એ મેંધાવે મેંધાવી પામત છે ઉમેળે તેમનું ગાય ક્રિકેટી મેંધાવાં વિજય મર્ચન્ટને ક્રિકેટને તેમનું અજ્ઞતાવું મધ્ય મર્ચન્ટને આખરી રમતની મધ્ય મર્ચન્ટને વિજયક ક્રિકેટ ૫૨ ઉઠેક ક્રિકેટી મેંધાવી ક્રિકેટમાં હોવા છતાં તેમને રન મેંધાવવામાં આવી પણ મુરોટી નથી પડતી (અનુક્રમણ આજકાલ ૫૧ ૨૫-૧૦)

(સાદરત્વ ૧૯૩૭) ૫૫૫

વિનુ માંકડ

આ સ્ટ્રેલિયાની દિલ્હી દીપમાં તે રાષ્ટ્ર સર્વેશ્વર 'આલ રાન્ડર' (બેટ્સમેન, બૉલર અને ફીલ્ડર) દોષ તે તે વિનુ માંકડ. આજે તે જગતના પહેલા વર્ગના ટાબોડી રિપન બૉલર ગણાય છે. એટલું જ નહિ પણ દિલ્હી દીપની રમતની સાર-આત ફરનારા બેટ્સમેનો (opening batsman)માંના તે એક છે. બેટ્સમેન અને બૉલર બન્ને રીતે કૌણે રવાન ધરાવતા વિનુ માંકડનું રવાન દિલ્હી દીપમાં અગ્રણી છે; અને ૧૯૪૬માં ઇંગ્લેન્ડ અંગ્રેજી દિલ્હી દીપમાં તેમણે ૧૦૦૦ રનનો નુત્રમણો અને ૧૦૦ વિકેટ કબજે કરીને તેા ફ્રિકેટ જગતનું ચોટ્ટું ગાન અખાત 'ફ્રિકેટ-ડબલ' મેળવ્યું છે.

વિનુ માંકડનો જન્મ ૧૯૧૭ની ૧૨મી એપ્રિલે કારિયાવાટમાં ફ્રિકેટરની રમુછતસિદ્ધને કૃતિપસિદ્ધતા જાનનચરમાં થયેા દત્તેા. નાનપણથી જ ફ્રિકેટને રોજી દોવાથી શાળામાં જણતા દત્ત ત્યારથી જ ફ્રિકેટ રમવાની શરૂઆત કરી અને રમતમાં તેમની પ્રવીણતાને કારણે નવાનચક દાદરફલની દીપમાં તેમને ક્ષેત્રમાં આવ્યા. કારિયાવાટ રેફરેસ શીફ્ટ ફાનગિયામાં તેમની શાળાને સર્વેપરિપદ મળ્યું તેમાં વિનુનો ડિરેક્ટો નામેગરુનો નહેાતો.

શાળાની કારકિર્દી ફાનગિયા તેમણે એ સંઝીન અને કાચી રમત બતાવી તેને કારણે નવાનચર ફ્રિકેટ એરોસરી એસનના અધિકારીમાંનું ધ્યાન તેમના તરફ ખેંચાયું અને જાનનચર દીપમાં તેમની ચૂંટણી થઈ.

માંકડમાં રહેલી યુવ સંમિતિએ બદાર લાવવાનું તથા તેને ફેળવવાનું ગાનચિન્સા ફૂલીપસિદ્ધ છે અને ફ્રિકેટ-નિષ્ણાત છે. એફ. વેન્ડેલી (Wendell)ને કાળે જ્યે તેમણે ફ્રિકેટની રમતનું ચોષ શિખર તથા મુગનો આપીને વિનુને અંગ્રેજો ખેલાડી બનાવ્યા. તેમના દા.ય. નીચે વિનુએ ફરેલી ઝડપી પ્રકરિને કારણે ૧૯૩૬માં રમુછ ટ્રોફીમાં રમવા માટે નવાનચરની દીપમાં વિન્ડેલીએ તેમને રવાન આવડ્યું અને તે જ વર્ષમાં મુંબાઈની ચતુરથી દરિયાઈમાં પણ તેમને દિલ્હી તરફથી લેવામાં આવ્યા. રમુછ ટ્રોફીમાં તે વર્ષે નવાનચરને પહેલી જ જાત સર્વેપરિપદ મળ્યું તેમાં વિનુ માંકડનો ફાળો ચોટા દત્તેા. બંધાજની સાથે તેમણે ૧૮૫ રન નોંધાવીને પોતાની રમતની ગમક બતાવી આપી ત્યારથી એમણે પોતાનું રવાન એ બંને ફાનગિયામાં લગભગ ૫૫૫૪૪ જ કરી નાખ્યું છે. ચતુરની (પાનગી) પંચરમાં મેંચમાં ૧૯૪૪ સુધી વિનુએ ૭૭ હનિમ કરીને ૭૪૪ રન નોંધાવ્યા છે એ સરાસરી દર હનિમે ૪૧ રન થાય. એકે ચતુરની મેંચમાં તે બૉલર તરીકે જુદુ અગ્રણી નથી. પણ તેનું કારણ એ છે કે તેમને વધારે વખત બૉલિંગ આપવામાં આવી જ નહેાતી.

૧૯૪૭માં દિલ્હી અંગ્રેજી ચોટ્ટું ટેનિસન દીપ સાથે ફરેલી (ફરેટ) ની મેંચા રમવા માટે દિલ્હી દીપમાંથી વિનુ માંકડનો ચૂંટણી થઈ. અને માત્ર ૨૦ વર્ષની ઉંમરના એ યમગ યુવાને એ કસામી ક્રીડે જ દીપ સામેની માર ટેરટોમાં પોતાનું પાનું બરાબર બતાવી રીપ એમાં રમાયેલી ૧૫૭ હનિમમાં તેમણે ૭૭૬ રન નોંધાવ્યા ૧૫૭ (સાટેરબર ૧૯૪૭)

એ સરાસરી દર હનિમે ૬૨ રન થાય. (એક વખત તેા ૧૧૩ રન થયાં હતાં 'નોટ આઉટ' રહેલા) બૉલિંગમાં પણ તેમણે સરાસરી દર વિકેટ માત્ર ૧૪ રન આપી ૧૫ વિકેટ કબજે કરેલી ૧ કસા દિલ્હી દીપમાં જ નહિ, પણ બંધોતેની બાહ્યમાં પણ કાઢે જોતા ક્રીડે આવે મુંદર ફાળો આપેા નહેાતો. ટેનિસન દીપ એવી મલખત દીપ સાથે આવું મદાન પરાક્રમ કર્યું એ કહીનીતેવી ચાત નથી. ચોટ્ટું ટેનિસને બંને તેમની એક રમત માટે વિનુને અચિનંદન આપ્યાં હતાં અને જણાવ્યું હતું કે માંકડ એ દિલ્હી પ્રથમ ફરજનના ખેલાડી છે ને 'આલ રાન્ડર' તરીકે તેમનું કવિત્વ યજ્યું જ જોઈયું છે. જાનનચરમાં અંગ્રેજ દીપને એ ૩૪ રનની દાર મળી તેમાં વિનુનો જ મેચિ કાળો—બેટ્સમેન અને બૉલર બંને રીતે—દત્તેા.

૧૯૩૮ના 'ફ્રિકેટ રિપ્રેઝેન્ટેશન'માં તિ બાટ્ટે (Batters) વિનુ વિષે લખે છે: 'દિલ્હીના કાચ ખેલાડી ને ચોટ્ટું દોષ તેા તે નિ:નંશવ રીતે વિનુ માંકડ છે આલ રાન્ડર તરીકે તેમણે સર્વોચ્ચ કવિત્વ મેળવી છે ચોટ્ટું ટેનિસન દીપ સાથે બેટ્સમેન તરીકે તે એક વખત નિષ્ફળ ગયા નથી વગી તે યજ્યું કાસમ ટાબોડી બૉલર પણ છે. તે એક મદાન ખેલાડી છે' રમુછ ટ્રોફીની મેંચમાં પણ આજ સુધી તેમણે બૉલર અને બેટ્સમેન બંને રીતે મારી નામના મેદાન છે દાખ તેા તેમના મુજરાત દીપના રીપન છે.

તરીકે દીપના સર્વે ખેલાડીમાંને પોતે એકલે દાવે આઉટ ૧૧૨૫નું ફેર બૉલરનું રજમ દોષ છે, પણ આખે જ જોઈની એ આર.પાર પટે છે. પણ આજુ મદાનકામ કરવાનું બાધ વિનુ માંકડને આપડ્યું છે. મપવધોતેની ચતુરથી રીપમાં તેમણે પારસી મીનો ફોરમલિટો માત્ર ૬૧ રનમાં બેરો નાખી દીધી તે જ દરિયાઈમાં ફરિટમેની પણ દખિટો તેમણે માત્ર ૧૦૦ રન આપીને જ રજમ કરી દીધી.

૧૯૪૫માં ડેન્ડેલિયન કવિત્વિસ કલેવન સાથે 'ફોરેટીની' મેંચા રમવામાં માંકડનો વરખી કાલ એ રવામલિસ ન હતું. ને દીપ સાથે તે એ ટેરટ મેંચા રમેલાને ૫૫ ૧૬૨ રન નોંધાવ્યા દત્ત તથા ૨૫૪ રન આપી ૭ વિકેટ કબજે કરી દીધી. કસામની 'ફોરેટીની' મેંચમાં તેમણે ૭૮ રન નોંધાવેલા. માંકડની રમતની સ્ટ્રેટ્ટેલિવન

ડીગમાં ફેબ્રુ હોસ્ટેલ ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા. તે કહે છે, 'ગાંધી બાદને સરસ રીતે 'રિપન' કરી રાકે છે એટલું જ નહિ પણ 'લેગ્સ' (Legs) પણ સરસ બળથી રાખે છે. ઇંગ્લંડના હોલ્ડી વેરાઈની પછી વિતુ ગાંધી એવા બીએ કોઈ સારા ડાળોડી બોલર ગણી શકે તેમ નથી'

તે જ વર્ષે સીધાન ગએલી હિંદી ડીગની આશે ગાંધી પણ બેસા હતા ત્યાં કોલેજોના સગાએથી 'ટ્રસ્ટ ઝેમ' ગયા તે ગાંધીની બોલિંગ બારે તરખાટ રાચાનો બંધા હતા અને તેમણે માત્ર ૩૪ જ રનમાં ૮ બોલોડી બોલે બેરવી નાખ્યા હતા. આખા પ્રવાસ દરમિયાન તેમણે સરાસરી ૩૨ રન મેંધાવીલા ત્યારે ૩૧૬ રનમાં ૨૦ વિકેટ હાળન કરી હતી, જે સરાસરી દર વિકેટ ૧૫૪૨ રન માત્ર

આમ બેટસમેન અને બોલર બંને રીતે પચાતિ મેળવી ૧૯૪૬ માં આ ત્યારે હિંદી ડીગ સાથે ઇંગ્લંડ ગયા ત્યારે તેમને લાગ્યે જ ખ્યાલ હતો કે ક્રિકેટનું સૌથી મોટું ગાન 'ક્રિકેટ-ડબલ' તેમને ગળવાનું છે ઇંગ્લંડમાં ગાંધી અને અમરનાથ એ બેની ઉપર જ હિંદી ડીગની બોલિંગને બધી બાર આવી પડ્યો હતો અને તે કામ તેમણે હાનિક, એકધારી બોલિંગથી બરાબર પાર પાડ્યું. વિતુ ગાંધીએ સરાસરી દર વિકેટ ૨૦ રન આપીને ૧૩૪ પ્રથમ કક્ષાની અંચેજ વિકેટ હાળ કરેલી. એમ.સી.સી. ડીગના ૮ બોલોડીએ તે માત્ર ૩૭ રનમાં જ એમણે બેરવી નાખેલાં આખા પ્રવાસ દરમિયાન ૧૧૨૦ રન મેંધાવીને તેમણે બેટસમેન તરીકે પણ પોતાનો ઇર્ષિ ક્ષય રાખી. તેમણે પોતાને ખાતે કુલ ત્રણ સદીઓ મેંધાવી હતી અને ઉપરાંત ૭ સદીઓની બાબીદારીમાં ડાળે આપેલા; એટલું જ નહિ પણ તેમણે અને હબરેએ ૩૨૨ રનની બાબીદારી મેંધાવીને તે આખા પ્રવાસનો મોટા વિકાસ (record) કર્યો હતો. એ આખા પ્રવાસ દરમિયાન પરદેશની અંગીબલવામાં પણ ૨૯ મેંધે-ગાંધી માત્ર એક જ મેંધ તે રમી શક્યા નહોતા, એ તેમનું આરોગ્ય કેનું ખટલતું છે તે બતાવે છે.

વિતુ ગાંધી અને વિનય ચરવેન્ડ ઇંગ્લંડમાં

આવા સર્વપ્રેમ ડાળોડી બોલર, સરસ બોલિંગ બેટસમેન અને સનેનોમ ક્રીકેટ તરીકે ખ્યાતનામો વિતુ ગાંધીની એસ્ટેલિયા જીની હિંદી ડીગમાં પસંદગી થાવ તેમાં શી નવાઈ?

વિતુને ક્રિકેટ વિષે ખૂબ જ ગમતાવ છે અને તેને ખાતર પોતાની કોઈ પણ મુખ્યમંત્ર નિષ્ઠાવર કરી નાખવાને તત્પર હોય છે. તેમના વિષે નવાઈની વાત એ છે કે તે બોલિંગ બોલે હોય નાખે છે, પણ બેટિંગ તે જમણી આડું થી જ કરે છે! ક્રિકેટ રમવા બીજા કોઈ પણ રમતને તેમને શોખ નથી તેમની કગાર હજુ તે માત્ર ૨૮ વર્ષની છે અને લગ્ન થયું હોઈ શકે પણ જુલું છે. તે સુરેશ રામલાલો છે, એટલું જ નહિ પણ સીપોરે કે તેમણે સુખને અડતા નથી. માત્ર ચાના, તે ખૂબ રસિયા છે અને દિવસના ૨૫થી ૩૦ કાંચ મા મોનથી હાલી શકે છે, એટલે મેંધામાં રમવાનું હોય તે વખતે શાશ્વીતરીતે થંધી કરાવવાને તેમને ખાસ શોખ છે. ૧૯૪૬થી ગુજરાત ક્રિકેટ એસોસીએશન

ના પ્રમુખ સર વિતુભાઈએ તેમને પોતાના યુવને ક્રિકેટનું શિક્ષણ આપવાનો હેતુ છે. રવાબાવે તે ખૂબ જ આનંદની મજતાવડા છે. વિતુ ગાંધી ક્રિકેટ-જીવનની શરૂઆત તે બોલે બેટસમેન તરીકે કરી હતી, પણ આજુ તે તે સર્વોત્તમ ડાળોડી રિપન બોલર ગણાય છે. તેમની બોલિંગ બોલો હોવા છતાં તે સરસ 'રિપન' કરી શકે છે. તેમના 'લેગ-બ્રેક' એવા તે ૪૩થી હોય છે કે બેટસમેનને તે મૂંઝવી નાંખે છે. એ એકધારી ધીમી બોલિંગમાં અધીન વચ્ચે-વચ્ચે 'ફાસ્ટ' બોલ નાખીને તે બેટસમેનને પોતાની ૪૩મો ખવાડ બાવવા દેતા નથી બેટસમેન તરીકે પણ તેમનું સ્થાન જીત્યું છે. મેંધાનની ચારે બાજુ તે વિવિધ પ્રકારના ફટકાથી ખૂબ આસાનીથી મારી શકે છે. તેમની ક્રીકેટિંગ પણ ખૂબ વયળ છે અને ધલુપરં 'રિપન'માં જ તેમનું સ્થાન હોય છે.

ચરચી ગુજરાતના આ પ્રતિનિધિ ઇંગ્લંડની માફક એસ્ટેલિયામાં પણ પોતાના નામનો ડંકો વગાડીને પાછા ફરે એમ આપણે ઉચ્ચારીએ.

વિનય ચરવેન્ડ (અનુસધાન પાછળ પાવ ૨૫૬થી)

પોતાની જાયાઈની બોટ તે પોતાના પગની ચપળ ચિત્તકંપ તથા સર્વમાલી વકેર નેનોઈ કરી કહે છે. બોલિંગ (Bowling)ને પણ તે ફટકાથી વગર હોડતા નથી. રનને જીતીને વધારવા તે 'હુક'ને સરસ ઉપયોગ કરી શકે છે. 'લેગ' તરફ બોલને ફેસલવ-

વરીતે વાળવાની તેમની કળા પર તે પ્રેક્ષકો વારી બંધ છે તેમની રોયસપ્લામક સંચીન રમત (Defence) તેમનો હિતિ અભ્યાસ તથા અનુચ બતાવે છે.

ઇંગ્લંડમાં તેમને મળેલી આ અસાધારણ સફળતાથી ૧૯૩૭માં (સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૩) ૨૫૮

ઇપ્સોમી દિલ્હિ આવેલી હોઈ ટેનિસની ડીગ યાગે હિંદી ડીગના કહ્યુંધાર તરીકે તેમની નિમણૂક થઈ. એ જ્યાળદારીના વધુ પડતા બાનને કારણે હો કે તે વખતે તેમની રમતને 'ફોર્મ' નહિ કહેવાને કારણે હો પણ એતે અધિકારીગતરીતે જ વખતે સાફ રમતદિ શકેલા; છતાં એ અંગ્રેજ ડીગને પણ એ વખત દરમિયાને પોતાની કહ્યુંધાર 'તરીકેની શક્તિઓને' તે પરચો આપે જ.

૧૯૪૪માં સીસીના મંગેશી હિંદી ડીગના કહ્યુંધાર તરીકેની માળા પણ તેમને જ આરોપવામાં આવેલી. ત્યાં આંગ્રેસી પાંચ મેંચમાં દિલ્હે જેવાજ ન્યય મેળવે જ્યારે બાકીની મેંચો પૂરી મઈ શકીનહોતી.

૧૯૪૫ માં દિલ્હિ આવેલી 'આંટ્રેલિયન સર્વિસિઝ હેલેવન' સામેની 'કસોટી'ની મેંચમાં દિલ્હી બાલુ સંગ્રામવા વિનય મરચન્ટ જ કહ્યુંધાર નીમાએલા; પણ કસોટીની મેંચમાં એ તે એકે અનિચિત રહી; પણ છક્કી મેંચમાં દિલ્હે આંટ્રેલિયનને ૬ નિકેટની સમ્પાદ દાર આપીને પોતાની શ્રેષ્ઠતા પુરવાર કરી આપી. કલકત્તા ખાતેની મેંચમાં મરચન્ટ ૧૫૫ રને કર્યા છતાં નોટઆઉટ રહેલા અને સરાસરી દરેક મેંચમાં ૬૦ રનોએ ખોટા ફાળે આપેલા. આંટ્રેલિયન ડીગના કહ્યુંધાર એ. એસ. હુસેઈ તે મરચન્ટની રમત પર ખૂબ આકેરીંગ હતા. તે લખે છે, 'વિનય મરચન્ટ માફક જોરદાર ફટકા મારનાર બેટ્સમેન (hard hitting batsman) જે બલુ એલા એવા છે. કોઇ પણ ક્રાંતિને તે જનીનાથી હારે બાળે જ હારે છે. સરસ ફટકા મારવા માટે તે પમને એ પેટરો લે છે તે તે ખરેખર પ્રેક્ષણીય છે. આમજ વધીને સંરક્ષણાત્મક રમત રમવાની આંગતી કળા, તથા કયા બોલને કેવો ન્યાય આપવો તેનો યોગ્ય નિર્ણય કરવાની શક્તિ એ જ વરસુને કારણે તે પ્રથમ દરજ્જાના બેટ્સમેન બની શકતા છે.'

૧૯૪૬માં ઇંગ્લંડમાં એ હિંદી ડીગ અઈ જની ને અનેક હાઈથી મદદવાર છે. ઇંગ્લંડમાં લાખો વખત રહેલા શ્રી પરીક્ષાના નવાજ તેમના કહ્યુંધાર હતા, જ્યારે કપ-કહ્યુંધાર તરીકે આપણા વિનય મરચન્ટ હતા ત્યાં હિંદી ડીગને કુલ ૩૩ મેંચોમાંથી ૧૫ મેંચોમાં છત મળી અને માત્ર ૪ મેંચમાં હાર મળી (બાકીની મેંચો અપૂરી જ રહી હતી.) તેનું ધણુ શ્રેય શ્રી વિનય મરચન્ટને ફાળે જાય છે. ત્યાં તેમણે એ ચમકદાર રમત બતાવી તે અત્યારસુધી તેમની જમણે કારકીર્દીના કળા ૩૫ હતી. તેમણે ત્યાં આખા પ્રવાસમાં મળી કુલ ૨૬૩૦ રને મેંધાલ્યા એ સરાસરી દર મેંચે ૭૫ પ્રમાણે ધાયાં આ પ્રમાણુ આખા ઇંગ્લંડમાં બીજે મેંચે આવવું હતું. તેમણે કુલ ૮ સતીએ મેંધાવી નેમાં એ તે બેવડી હતી! અને 'કસોટી'ની મેંચમાં સતી મેંધાવવાની તે એકલા જ હિંદી હતા. ઇંગ્લંડના હાલિદાસમાં કદી નહોતી એવી બેનવાળી (wet) આંગણવાળાંમાં આવી સંજીન રમત બતાવવી એ હં નાનીશની વાત નથી. વળી ઈંગ્લંડ તરીકે પણ તેમનામાં કયા હમ્મય હોવા છે તેની પ્રતીતિ તેમણે પરીક્ષાના નવાજની મેરકા-નરીમાં એ મેંચાની કેપ્ટનશિપ ધારણ કરેલી તે મેંચાનું પરિણામ જ બતાવી આપે છે. આવી ૧૩ મેંચોના તે કહ્યુંધાર હતા તેમની ૮ મેંચો તે છતાં, ૫ અપૂરી જ રહી, જ્યારે હાલો તો એક પણ નહિ.

ઇંગ્લંડમાં વિનયે એ યાદગાર વિનય મેળવેલા તથા પોતાના ૩૪મ્મ હુણેલી સામિતી આપી તેને કારણે આ માસ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭માં આંટ્રેલિયા જની હિંદી ડીગના તે સર્વનુગતે મધુધાર વ્યુદ્ધમાં છે. આંટ્રેલિયા જેવી મરચન્ટ ડીગને તેણે ઇંગ્લંડની કસોટી ડીગને પણ ધણી દાર ખવડાવી છે. એ સર્વ સામનો વિનયની અનુમતી તથા તેજસ્વી નેતાશીરી જ કરી શકે એમાં કોસમાવ રીસ નથી.

મ્મ જ સુખીના ક્રિકેટના હાલિદાસમાં મરચન્ટ રમાવ અજોટ રહુ રમેક (સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭)

જે. તેમની પ્રેક્ષણીય રમત, તેમણે મેંધાવેલા વિનયે છતાંદિને કોઈ આંટ્રી શકે તેમ નથી. ખચરંની મેંચોમાં અત્યાર સુધી તેમણે ૧૬૦૦ રને મેંધાલ્યા છે, એ દર મેંચે સરાસરી ૬૦ રને ધાય નેમાં તેમણે જ વખતે તે બેરડી સતીએ મેંધાવી છે. રબુઈ ફોર્મીમાં તેમણે આજસુધી કુલ ૩૬૦૦ રને મેંધાલ્યા છે, જેની સરાસરી યાત્ર દર મેંચે ૬૦ રને ધાય છે. તેમાં ૧૬ તો સતીએ છે, એ પૈકા એક વેવડી સતી એવે તમ્મ બેવડી સતીએ છે. ૧૯૪૪માં તેમણે મદારાખ જાગે ૩૫૬ રને મેંધાલ્યા છતાં 'નોટ આઉટ' રહી એ વિનય કર્યા છે તે એ એમના છવનને તથા હિંદના એક ક્રિકેટ જમતને સર્વોચ્ચ આંક ગમ્મય છે અને તેને આજ સુધી કોઇ પણ હિંદી બેલાડી આંટ્રી રમ્યા નથી આ સિવાય તે તેમણે રહેલાં વિનયો કરેલા છે તે સર્વ એ અર્થો ગમ્મયા બેરડીએ તે તેનું એક મોટું પુરસ્કાર ધાય.

પણ મરચન્ટની મદદના કેળ આંટ્રીઓથી માપી શકાય તેમ નથી. ક્રિકેટની રમતમાં આને તે એક સંખ્યું બેલાડી ગમ્મય છે. દરેક બતના ફટકા (stroke) પર તેમણે આસાધરણ પ્રયત્ન પ્રમા કર્યું છે પણ તેમણે તેમની 'લેટ હટ' (Late cut) તો એક ગમ્મય છે એવાની આરે દિશામાં તે સુલભતાથી ફટકા મારી શકે છે તે કદી પણ બાલને જનીનથી હારે એવકતા નથી, પણ તેમને દરેક ફટકો જનીનને સમગતે હોય છે. કલાકોના ફટકો સુધી તે જરા ગમ્મયાકતા વગર એકધારી રમત રમી શકે છે. પોતાની રમતમાં તે એક પણ 'ચાન્સ' ને રમાવ આપતા નથી, એટલું જ નહિ પણ એક ગમ્મય ફટકો ખોટો કે અપૂર્ણ મારતા નથી. મમે તેની ચિકેટ પરિશિપતિ થા હવાગત હોય છતાં તેમાં તેને ધીરજ, સ્વચ્છતા, આગવિધાસ ને આકર્ષતાથી રમે છે તે તે ખરેખર આદર્શકારક છે. હિંદના મેંચે બેલાડીઓ તે જ સીધી વગુશિરતણક બેલાડી છે અને જમતના બલુ જ માપા બેલાડીઓ તે બાળકમાં તેમની બાજારની ફી કાઢે. એક વખત એ રમતમાં બગી મથા પડી સતી કે બે સતી મેંધાવવા દીધા વખતે તેમને કબેલકા એ તો એક મદારાખર કાર્ય છે. ક્રિકેટમાં તેમની આ આદર્શકારક પ્રતિતિ એ તેમના સ્વપ્રચલનનું જ ફળ છે.

ક્રિકેટ વિષે તેમણે ધણું કાંટું વાંચન કર્યું છે. જમતના એક ક્રિકેટરો વિષે ને જેટલી વિશાળ માહિતી ધરાવે છે તેટલી બાળે જ બીજે એક બેલાડી ધરાવેલા દરો. કાંદધાર તરીકે પણ તે અજોટ ગ-લુાય છે. તેમની હદતા, ચીવટ, ધીરજ, મમે તેવા સંજોગમાં પણ સ્વચ્છતાથી કાગ લેવાની તેમની આવડત, ડીગના દરેક સમયના ગુણગુણુ તથા રમિત-અશક્તિ વિષેનું તેમનું સંખ્યું જ્ઞાન અને પોતાની સંજીન બેટિંગ તથા રમત વિષેની અત્યંત ચુસ્ત માહિતી દેનાદિ હોવાને કારણે હિંદી ડીગના કહ્યુંધાર તરીકે તેમના જેવી બીજ સમર્થ વ્યક્તિ બાળે જ મળે. એ હાઈથી એક વિનયે એ કેંગ કર્યું છે કે 'વિનય મરચન્ટ એકલા જ હિંદી ડીગનું અરબુ બજ તે ધરાવે છે' એ રમિત નહન સત્ય હાજે છે.

૩૫ વર્ષના આ તેજસ્વી ને કસાએલા ક્રિકેટર યાદ, બીડી કે કસને આડતા પણ નથી ને હલુ સુધી અપરખિત છે. મુંબઈની ચાર કાપડની મિયાના મેનેજિંગ મેન-રસ મેચને કારકરી મળત બેન્ટ કેપનીના તે એક આશીદાર છે. ક્રિકેટ સિવાય તેમને બીજ કોઈ રમતનો વાસ રોખ નથી; એકે શારીરિક સ્વચ્છતા માટે કોઈક વાર ટેનિસ રમે છે.

રુદુમાં થતા દરને કારણે વિનય મરચન્ટ આંટ્રેલિયા જવા જવાના નથી એ એકલા ખબરે હિંદની ક્રિકેટ-સોશીન જમતને દનોતમદ ને બેચન બનાવી મૂકી છે. આપણે આમા રાખીએ કે ને રહેલા જવા પહેલાં તેમને સાકે થઈ જશે.

પાંડના રવાતઃયના શાહીદા એ તેમની નેતાઓની કમન્ડર
રેખા વાગી ગઈ તેમા રાજા કુંવરસિંહનું ઘાન પશુ જ
જણુ છે. બિહારના શાહનાઈ નિહલાના આ ૮૦ વર્ષના રાજા રાજપુત
રાજાએ ધુવાનોને પશુ સરખાને તેવી રફતિ તથા બહાદુરીથી કાલિ-
કારીને એ સફળ સંજ્ઞાવન કર્યું તેની પ્રશંસા તેા ખુદ અંગ્રેજોએ
પણ કરી છે. એકબે નહિ પણ સાતસાત વાર તાલીમખાંડ અંગ્રેજ
સેનાને તેણે ને હાર આપી, તેથી સમગ્રકા અંગ્રેજ સેનાપતિઓની
પણ છાતી બેસી ગઈથી. પાસે નહોતા સેના કે નહોતો તોપ આદિનો
બારેલકરી સંસ્તરખા, છતાં કેવળ આપું યુદ્ધરીશવથી તેણે અંગ્રેજોને
ને સમગ્ર ટિંકાતો દીધો તે તેને જગતના પશુ કવચ સેનાપતિ-
ઓની હરોળખા બેસાટે તેવી છે.

ફિફ્ઠીમાં અનેક સફળતા બહાદુરી પશુ બિહારમાંના એના
પરા પેલાના રાજપુતરાજાપર તરખા મારવાની કાઈ દિશત કારતુનહિ.
પણ હોંડેલેલકારીએ એ બહાદુરોનું રાજ્ય સુધી લેવાની દિશત
હતી. ત્યારથી તેણે અંગ્રેજોને હુણી નાખી ફરી રવાજ્ય રવાજ-
વતો નિશ્ચય કર્યો અને નાનાસાહેબ પેશ્વા સાથે મારવતો રાજ કરી.

નિશ્ચિત ચોળના પ્રમાણે સજાવતને હાલતના ફરી નીકળ્યા કે
તરત બિહારમાંની બિંદી પહલનો જગદીશપુત્રમાં રાજા કુંવરસિંહના
નેતૃત્વ હેઠળ લેખી થઈ. તેણે પ્રથમ તો નિહલાના મુખ્ય રાજે
આરા કપર હુગલે કરી તે છતાં વીધુ અને ફિલ્લામાં કરાઈ એકેથી
અંગ્રેજ સેનાને ધેરા પાડ્યો. એ ધેરા કાલવા રાજપુતથી કંઈન
અળખારની સરદારી દેશળ આગેથી સેનાને કુંવરસિંહે આરિયા પદતિ-
થી મેળી તેા સમગ્ર હાર આપી કે શાંડે ૫૦ થાણસો ઇતવા પાછા
ફરી રાકયા આથી મેનર આપર પેદી સેના રાજ થઈ આવ્યો. એ
યુદ્ધમાં હેઠલી પડીએ બાહુ પલટાઈ, જવાથી કુંવરસિંહ પાછા હટીને

ચોતાની રાજધાની જગદીશપુર નજીક મોટી લડાઈની તેવારીએ કરા
માં. પણ એ તેવારી પરી થાય તે પહેલાં જ આપર વારી આવવાથી
કુંવરસિંહને એક ભે નાની લડાઈઓ પછી જગદીશપુર પશુ હોડું
પડ્યું ને તેણે બિહારનાં જંગલોમાં પોતાનું શાણું નાખ્યું.

એવામાં એક અંગ્રેજ પહલન આગમનથી આવર જાઈ હતી તેને
બીહારવા રાજાએ ચીલકડે એવો દોલિયાના કિલ્લામાં જઈ પડાવના
ખેા. મિલજોનની સરદારી નીચે અંગ્રેજ સેન્યે કુંવરસિંહ પર હુગલે
કર્યો. કુંવરસિંહે પીઠેલકારો દેખાવ કર્યો આથી હેતરાઈ નહ અંગ્રેજ
સેના બોળન કરવા બેઠી; પણ કોણિયા બેંગાં મુકે તે પહેલાં તેા
કુંવરસિંહે પાછા ફરી સિંહની માફક ટૂંકી પડીને અંગ્રેજોને સમગ્ર
હાર દીધી. તેનું વેર લેવા બનારસથી દેવેલ રેસ મોકા સેન્ય સાથે
ચડી આવ્યો, પણ તેની થે મિલજોન જેવી જ બંધી વલે થઈ.

હવે કવચની કલકલના રવતા પર આવેલા કારી તરફ કુંવરસિંહે
નેગ રાખી. આથી મવર્નર જનરલ હોર્ડે કૌનિય અમરાયો અને તેણે
કસાબલા સેનાપતિ માફ કરને મોકલ્યા. પણ માફ કરવેલ હાર
આપને નાકરી જતું પડ્યું એવામાં સેનાપતિ હમર્ડ જાબર સેના
સાથે ચડી આવ્યો. અંગ્રાની નેગ બને તેમ નજીક જઈ અમરેજ
રખે લડી શકે તે માટે કુંવરસિંહે એક યુક્તિ કરી. પોતાના સેન્યના
મોટા સુનંદા સૈનિકોને લગઈના પાર્શ્વમાં આપરી ટાનુ નવી પડના
પુલ પર મોકલી લગઈને ત્યાં જ દેખી રાખી પોતે બાજીના મોકા
ભાગના સેન્ય સાથે એના તારફ કુચ કરી અને લગઈના પાશવ માટે
તેવાર ઘઈ બેસે. હમર્ડ ને કુંવરસિંહ વચ્ચે એ યુદ્ધ થયું તેથી પાસે
તોપખાનું હોવા છતાં લગઈના સખન પરાજય થયો.

કુંવરસિંહને અંગ્રા, પહોંચતો આકારવા હવે સેનાપતિ હમરમ
ચડી આવ્યો પણ તેને ય હારખાપી પડી. ફરી હમરમ સેના પોતે નેન્યલઈ
હુગલે કરી કુંવરસિંહનો હારખોળે આજે કર્યો. કુંવરસિંહે પોતાના
સેન્યને નાના વિખામાં વહેંચી નાખી છાંદેલુદે રસ્તે થવને બંધા
તરફ મોકલ્યું. આથી હમરમ લેલખાન પીઠે પડી ન સંધ્યો.

અંગ્રાએ પહોરો કુંવરસિંહે પોતે બાલિયા આગળથી નરી પાર કરશે
એવી આશ્વા દેવારી, અંગ્રેજ સેન્યને જુલાવામાં નાખી પોતે સેન્ય
સાથે શિવપુર પાટળી દોડીમાં અંગ્રા પાર કરી. હમરમ દોડીમાં તે
અંગ્રા પાર કરતો હતો ત્યાં અંગ્રેજ સેના આપી પહેઠીને વિનાશપરથી
શેરખોળાર કરવાપર્યો. ફક્ત એક એક એક કુંવરસિંહના કાંડામાં પેઠી
ગઈ. તેનું વિષ આખા સારીમાં ફેલાઈ ન જન્ય તે માટે તે બહાદુર
બીરે એ પોતાની તત્તવાર કાઢી માગી મુખીને હાથ પાપી નાખે
અંગ્રામાં ફેંકી દીધો અને પાર પાટો વિજાણ દીધો.

અંગ્રા પાર કરીને તેણે વીળીએ થેણે પોતાની રાજધાની જગદીશ-
પુર હમરમ આ સેન્યજાતો જ આરાથી હીજાન મોકા તોપખાન
સાથે ચડી આવ્યો. પોતાનું હમરમ થાકેલું, રમુસાદિત્વ આપણું ને
પોતે થવાએજો, — એવી રિષિતિ છતાં તે કુશળ સેનાનીએ અંગ્રેજ
સેન્યને એવીસો સમગ્ર હાર આપી ર ખુદ અંગ્રેજોએ જ તેને સીધી
બંધી હાર પછી કંઈકડે છે. આમાં, ખુદ આઠ થાણસો કુંવરસિંહ
ચોતાની નકરી માંબોળે પારકેઈ 'ફિફ્ઠીમાં'ની એકી તમેથી
મુકા કરી અને પોતાનો વિજયી વનજ મહેલ પર ફરકાવ્યો. પણ
એવામાં હાથનો પા ચડી જવાથી તે ગદાન એનાનાકા ૧૮૫૮ની
રફતે એકિવે પોતાના વિજયી જગદીશપુરમાં જ ખુલ્લું પાગ્યો.

પદ્મ વહુ

શ્રદ્ધાનો છેલ્લો બારીક તાંતણો હમેશાં કસોટીની અંતિમ પળે જ તૂટી જાય છે. એ ટકાવી રાખવાની આણુસમાં તાકાત હોય...

શ્રી તારાશંકર બેંગ્લોપરદાસની મૂળ બનાવી વાર્તા પરથી અનુવાદક રમણિક મેઘાણી

એ ચંદ્રના છુપી પાકરાણા હતા. શિવાજીની સવારે કપડા આંગળામાં પાથરેલી ચાટણો પર વિશાળગિયા બેઠા હતા. આંગળામાં એક ખૂબીમાં મોટું એવું લીમડાનું ઝાડ હતું એ લીમડાને ફરતો ગ્રાહ્યો એ જ ચંદ્રના છુપું આસત. ત્યાં બેઠાએ એ સંમૂત ચોપડી વાંચતા હતા. કુરૂપ અહેરો—જોતા જ છુટા કોડીએ એવો. છતાં કે જુ બલે મગતા પણ બેપજની અને વળી માંદગીની નિર્ગમતોએ એમના વિરૂપ કરેલા ચંદ્રના તરફ જોવાં બધા પણ લાગતો. એમના આખા શરીરે રક્ષાપિત્તનાં મળખનાં ચાકાં હતાં. નાક ફૂટીને જડું બની વક્ર થઈ ગયું હતું. આંખની નીચેની પાંપણો ન જાણે કંઈક રીતે અવળી થઈ હતી કે એની અંદરની કિડી રતાસમાં સદા થે મેલ દેખાતો. આખું જ શરીર કંઈ પણ મેળ વિના ફૂલી ગયું હતું યોગાકાળ-દાષથી સરીર આખું છવાઈ ગયું હતું. એવું વિરૂપ વદન જોઈ વિશાળગિયા બધા અનુભવતા. બાળક કિશોરોને ત્રાસ લેવડે એવું વિકૃત હાગનું વદન હતું.

આમ છતાં એમની સાળા ચાલતી. એમની મિદાસ-પદ્ધતિ વખતની. એમનું જ્ઞાન અમળ હતું. એમને અપાર હતો માત્ર આ સાળા, પ્રવેશો ને પત્ની. ધર અને પાકરાણાની બધાર એ આગે જ નીકળતા. કોઈ આવડું તેો મળતા ખરા. છતાં વાતો એકી રીતે કરતા કે મેમ બલે પોતે મદાઅપરાધી ન હોય.

વિશાળગિયા પોતપોતાના પાક પાક કરતા હતા. એક જળુ દો કરતો પોં ફૂટીને ફંદા જોતો હતો. બાલુની તળાવડીના કાંડાપરના શીમળાના ઝાડ પર ટીંટોડીઓનાં ટોળાં કુદકા મારતાં જિલ્લાતાં હતાં. પાણીની આટલો ઊંચાએ અંદરઅંદર આંખગિયાઓ કરતા હતા. એ જળુ સરવાળાની રગત રગત હતા.

આવામાં આદિક વર્ષનો એક ઊંચો મેદાએક એની બાલુના

ઊંચા પર ફર્યા અને તેને એક મુઠ્ઠી લગાવી એનું નાક લોટીયાળ કરી મૂક્યું. સાથાની સ્થિતિ ટૂંકી. ઊંચાએ અધીર થઈ બેઠા. ચંદ્ર મોગાય વાચતા હતા તે ચોપડી એક જાણુ મૂકી લીમડાની ચોપડી કમળી બોલ્યા, 'મુક, મુક' એક ચાક, મૂકી દે જોને.'

એમનાં પત્ની રમેશામાં હતાં રોડતાં આંખોને બંધને એમણે જુદા પાડ્યા અને ખૂબ જ મુક સાથે લાગી લાગ્યાંથી રજુ, 'દે, લેજો મા. બલ્યા નથી કે 'અરે' કરવો ના કરી...'

મારતર-પત્નીને રવમાવ જ આ હતો,—લાંબી લાજ ને મુક સાથે વાત. એમનું મોટું ઊંચાએ એક પળુ પૂરે પૂરે—સરખી રીતે ક્યારે ય જોયું નથી, કે ક્યારે ય એમને મોટે સાથે બોલનાં સાંભળ્યાં નથી આઠ રોપથી કુલાતો હતો એ બોલ્યો, 'તે જોને સા મારે મને બાપ સાથે માળ લીધી.'

ધવાએ નિશાકર માત્ર રડતો જ હતો, 'એ...એ...મારે નાકે... એ... એ... લોટી કા...'

મારતર-પત્ની બોલ્યા, 'ચાક, મારે કહેવું હતું ને? મારું શ્વ માટે?'

'પણ મને બાપ સાથે માળ જ્ઞાનો દે એ.'

ચંદ્રમોગાય બોલ્યા, 'વિચારવા જેવી વાત છે, પદ્મવદ. વિરુ-

લકિનું તે દિનામ આપણું કે સભ?'

મારતર-પત્ની એમની દેવ મુજબ ધીરે સાથે બોલ્યા, 'ચાક, તું આજે એ વાગ્યા મુખી બેસો રહેજો. અને નિશાકર, તું જ, ચાકના બાપુ પાસે. એમને બધી વાત કરી એમની બાકી માગીને આપ, બ...'

ચંદ્રમોગાય બોલ્યા, 'જરાબર ન્યાય થયો, વાદ' અને આજ કહી એ ફરી વાચનમાં પડેવાઈ ગયા. પત્નીને જણ્યું, 'કંઈ કેમ વાંચનામાં પડવાઈ ઊંચાએ એના પાક તપાસી એમને રત્ન આપી દો. પાણી સરમ થઈ ગયું છે; નાહી દો.'

જોએ આંકાશ તરફ જોઈ જોપડી બાલુએ મૂંઝી એ બોલ્યા, 'હા, સાચું; જેણે બાળી બીલી ગઈ છે.' ને પછી જરા ઢસીને, 'પણ હતાંયે આખર જેણે ન આપી પદ્મ વહુ; હવે તો નથી સહેવાતું!

પત્નીએ કંઈ જ નવાળા ન આપ્યો. નાના બાળકોને બોલાવીને કહ્યું, 'આંધી તમારા પાંદે જોઈ નહીં બંધ; આવો તો!'

ગામ્તર-પત્ની શિક્ષિતા તરીકે પાસ થયેલાં બાળ છે. પતિની સાળામાં નાનાં છોકરાંઓને એ બધુજ છે.

છોકરાંઓ એમને 'સેકેન્ડ માસ્ટર' કહે છે. ચંદ્રમોસાય કોળના હેડ માનતર છે મોટા છોકરાંઓ પારાકર્ષી ચંદ્રમોસાય પાસે બંધને પાટી ધરીને જોવા રહ્યાં. ચંદ્રમોસાયે એમની પાટી પર નરુર ફેરવી બંધ કોઢને કહ્યું, 'કોઢને કહ્યું કે 'આટઆટી બૂજ છે.' એ કોઢની ચોપડી, પાટી કે પેન-નોંસિસને ને અટકા નહિ દાખવે! ગળી બતાવતા તે પણ લીમડા પર મુજતા પાકિયામાં કહેતા કે, 'સહુ પહેલાં નાની બાંજળીની રાક્યાત કરવી જોઈએ.'

માસ્તર-પત્ની નાના વિદ્યાર્થીઓને પૂછતાં 'કહે જોઈએ આપણે ત્યાં લીલા રંગની કઈકઈ ચીજ છે?' આમ અપ્રસારક અગત્યો.

શાળામાં રત્ન પડી ગઈ. રત્ના કુપરથી ડાઙ બાળકોને હવરવ સેળખાતો હતો. માસ્તર-પત્નીએ ધૂમટા દ્વારે ક્યાં જેખાવામાં જે તદ્દન સામાન્ય સ્ત્રી લાંબું છે બેઠવું જરા સામળી કહેવાય એ આડુ ઘડને આંગણુ વાળવામાં 'પરેશાન' વાળતાવાળતા એ બોલી, 'એવુંએવું તમે શા માટે ગમે કહો છો?'

દાયામાં મોપડી લઇ બેસ્યા ચંદ્રમોસાય બોલ્યા, 'શું કહ્યું મેં?' એમની સાથે તાણી રહી પદ્મ બોલી, 'કેમ, ન કહ્યું કે જેણા...?' ચંદ્રમોસાય વ્યથિત થઈ બોલ્યા, 'સાચે જ પદ્મ વહુ, હવે આ નથી સહેવાતું.'

પદ્મ વહુની આંખો હલકાઈ બીડી એ મૂંઝીમૂંઝી જ આંગણુ વાળવા લાગી. આંગણુ બાલ્યા બાદ એક પારસો, બાલવી વગેરે લાવી, લીમડાના તેલની શીસી ને એક અચૂકો લાવી મૂંઝી એ બોલી, 'સા તેલ ચોલો, માલિશ કરો.'

ચંદ્રમોસાય તેલ માલિશ કરવા બેઠા. પદ્મ વહુ લીમડાના પારડાં કડામેલા ગરજ પાળીની હાડી લઈ ચાલ્યાં. હાડીના મો આડો અચૂકો રાખી એણે એક ટાપમા પાણી માળ્યું; ને પછી દરેણી આગળ ધરી એણે પતિને કહ્યું, 'લાવો, જરાક વાસો માલિશ કરી દઉં.'

'રહેવા દે, મેં માલિશ કર્યું છે' પતિએ કહ્યું. પદ્મ વહુ બોલી, 'આ જ વચારી દેખ ક્ષેત્રે કે કપડાંને અડવા ન દેવી. શરીરે હાથ લગાડવા ન દેવો. તુમો, અડયે જ રોગ થતો હોત તો તો નેઈકું 'હું જ શું? એ તો બાળ્યની વાત છે.

ચંદ્રમોસાયે કહ્યું, 'તને ખબર નથી પદ્મ વહુ રહેવા દે. શું થશે કોથી વળી? દવા તો બાળી થે થઈ ગઈ!'

પદ્મ વહુ બોલી, 'રોગવારનું મત તમે શા માટે મૂંઝી દીધું? સ્વિનું રતવન પછુ હવે કેમ નથી કરતા, કહો તો!'

હવે ચંદ્રમોસાય બોલ્યા, 'એ બધું બેઠું છે, પદ્મ વહુ. કંઈ કરતાં કંઈ ફેર નથી પડતો. બધું થે કરી લેયું. બધું નકામું છે એ બધું.'

પદ્મ વહુ બોલી, 'ના, ના, ધર્મ તે કંઈ જોડાં કોતો હશે? જુ-ઝા, બમવાનના કોપ પિતા આ બયેકર રોગ થાય જ નહિ; બમવાન પ્રસન્ન થતાં ફરી સારું થઈ જશે. બમવાનને બૂઝશે ના.'

પદ્મ વહુ જોશરીમાં બોલવાની તૈયારી કરી બાણુ કાદવામાં પહેરાઈ. બમવાનું પતાવીને ચંદ્રમોસાય બોલ્યા, 'તને નેઈકું ધર્મ માં માનવાનું મન થાય છે, પદ્મ વહુ. બળે છે, બમવાન પાસે હું

સાની કામના કરે છું તે? હું માણું છું કે એ તને સાતેનવે દરદરે લાણું અપાયું આપે.'

પદ્મ વહુ સદેજ જેણે રત્ની મેચી કીડી. 'હું માને કામ કરું છું મારે માટે તમે કિતાન કરો. તમે તમારા પોતાના માટે જ બમવાનને બંતો એ હું માણું છું.'

'પણ જાઓની દસ વર્ષે પર ચંદ્રમોસાયને આ દરદ જ્યારે પહેલ વહેલું જેખાવું ત્યારે પદ્મવહુ મૂંઝ બીડી હતી. દરદનું સાગ આમળીને એ રોસોડાના આડીમાં બૂંડી પડીને પોતાના કમનસીબ વિષે વિચારવા પડી ગઈ હતી ચંદ્રમોસાય ત્યારે મરેમાં દરિયાં વાળીને જીખા થજારક્યા હોતા હતા. પદ્મવહુને પોતાના આમનો રત્ન પિત્તને લીધે ગળી ગએલા બોલોમાં ભિખારી થાદ આંખો ધરી. કેવો દુરૂપ દત્તો એ, ને કેવો દુરૂંધ આપવી હતી એના શરીરમાંથી? ને એ સ્ત્રી આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં હતા, રોસોદા અર્ધે થઈ થઈ હતી, પદ્મવહુ પરી ન થઈ ચૂકે જ પરેપરી શોંઠ ગઈ. ચંદ્રમોસાયે પણ તે દિવસ નહોતું સંજો. આપણા દિવસો એ કામને એમ થય્યા રહેલા. સાંજનાં બીડીને સુરખા બેસીને એમણે સાદ પાઘ્યો દત્તો કે 'પદ્મ વહુ?'

કેઈએ જવાબ ન આપ્યો એમણે ફરી સાદ પાઘ્યો, 'પદ્મવહુ' સાંજના અંધારામાં માત્ર તમરોં મોલતાં હતા ગાવડીનો સાદ ક્યાંયે સંભળતો નહોતો, ત્યારે પદ્મ નાસી ગઈ હતી, ચાર ચાર ફર એનું પિયર હતું ત્યાં. ત્યાં જ માના બોલમાંમાં બાણુ મૂંઝી એ મુઠસે મુસકે રડતી હતી. એની મા પણ રડતી હતી.

પણ એનો બાપ જુદી પ્રકૃતિનો માણસ હતો, એ બોલ્યા, 'હું બહુ જોડું હતું બેસ, ચાલ, આજે જ તને પાણી મૂંઝી આવું.'

ને પદ્મ હસમાં બૂંડતી બોલી કીડી હતી કે, 'ના, ના, હું ત્યાં નહિ રહી મૂંઝી બાણુ, હું એ નહિ સહી શકું.'

ને પુત્રીને માથે હાથ ફેરવતાં પિતાએ કહ્યું હતું કે, 'બેસ, હં તો સમજે છે મારી કીડીની. સમાજમાં, મહાબારત બધું થે તે તો વાણું કે રત્ન પિત્તની આ પિતિને ચેરવાને ત્યાં લઈ જવી સગીની વાત હં તો બળે છે ને જરા!'

પદ્મ રડતી હતી. એણે માણું દલાવી વિરોધ દર્શાવ્યો, 'ના, ના, હું ત્યાં નહિ રહી શકું.' બાપે કહ્યું, 'પરેપરી કમનસીબ પૂરજ જનમાં બાપ પિતા આવો રોગ કોઈને થે ન થાય પણ હં સામાટે આ જનમાં એવું પાપ કરે, બેસ! આવતા બહુ બાપે બાપે બાપે આ જનમાં એવું પાપ કરે, બેસ! એના કુરૂપને મેઈકું દ્રુએનો તારા પિતિનો ત્યાગ ને મેઈકું ને, બેસ! એના કુરૂપને મેઈકું દ્રુએનો તારા પિતિનો ત્યાગ ને મેઈકું ને, બેસ! આવતા જનમાં. તને આવું જ દરદ નહિ પડે એમ કોણુ કહી શકે છે? આવતો જનમાં શા માટે, આ જનમાં પણ...'

ને આ વાતથી નાસી જઈને પદ્મની મા ભેલી બીડી, 'તમે પણ કેવી વાત કરો છો! આ બધી વાતો બહુ સારી છે કેમ?'

એ આખી રાત ઝાંઝાન સંચામમાં ગયેલા રહીને વળી સવારે પદ્મ પિતા પાસે જઈને કહ્યું કહ્યું, 'બાપુ, આંધી અને મૂંઝી જ્યાં! ને ત્યારથી પિયરથી પાછા જરા બાપ પદ્મે મેઈકો તો બિજા પૂંદેક પતિને જ આરથી દીધી કે જેની પ્રકૃતિ ન થઈ શકે. આમને આજીવજીવ તારી અમૂલ્ય માર વિરમય જ ન પામેજા, એણે ને વિવિધ અહાનીં અંજલિ પદ્મને આપી તે પણ અતુલનીય હતી.

પરંતુ પદ્મ તો એ તરફ જરા સરખી થે નજર પાળું ન હતી.

એ કાચેક કામના ઇચ્છનામાં ગદા પડેલા અંધો ચંદ્રમોસાયની સાથે પડી ભાંડી. મોટા બાળના વિદ્યાર્થીઓ સાળા છોકરી દીપી ન બળે ક્યાંથી એક નવો પાસ (અનુસંધાન આજવા પાન રડામે) ન બળે

૪-સ્થાપત્યકળા : સર્વ કળાઓની જનની

સ્થાપત્ય (architecture) બીજી બધી કળાઓની જનની છે. શુદ્ધનિર્માણ થયા વિના ચિત્ર ચીતરવાની જરૂર છેતરી થતી નથી. માણસે સૌ પ્રથમ ચિત્રો આલેખવાની શરૂઆત ધરની ભીંતો પર કરી. આગ, ભીંતના બેધણ (decoriation) રૂપે જ ચિત્રોના જન્મ થયા. ધરની ભીંતો ન દોષ તો મોટાં ફલકચિત્રો આલેખવાનું સ્થાન ન મળે. પૃથ્વી પરનાં સૌથી પ્રાચીન ચિત્રો પર્વતચૂડાઓ (Caves)ની ભીંતો પર જ આલેખાઓનાં છે (દાખલા તરીકે પીરીનીઝ પર્વતની આલ્તામિરા ચૂડામાંનું આદિમાનવે આલેખેલું આ નીચેનું ચિત્ર).

એ જ પ્રમાણે ખિસ્તીયુગનું પ્રથમ ચિત્ર બગિના પેઠાવળાં ચુસચુડ (columbs)ની ભીંત પર ચીતરાયું હતું. છતાંસીની શ્રેષ્ઠ ચિત્રમાળા દેવળની દીવાલોના જ બપણુ રૂપે, ભક્ત અને હવાસેના ભક્તિ-રસના હવાદાન રૂપે ચીતરાઈ હતી. ચોટલા માટે ભિન્નચિત્ર (fresco-painting) એ ચિત્રકળાનું પ્રથમ રૂપ કહેવાય છે. ભારતવર્ષમાં પણ (આદિગ યુગની ચિત્રાવલિઓ પછી) અનંતાની ચૂડાનાં ભીંત-ચિત્રો આજ સૌથી પ્રાચીન ગણાય છે. પ્રતિમા-શિલ્પમાં પણ એ જ છે. એ કળા પણ સ્થાપત્યની અનુગામી છે. માણસના હાથે પડાઓથી સૌથી પ્રાચીન શિલ્પ-પ્રતિમા (sculpture) સ્થાપત્યની સાથે જ સંકળાશેલી છે. દેવાતાની મૂર્તિનું સ્થાપત્ય થયું મંદિર, દેવાલય અને ખિસ્તી દેવળ. મૂર્તિનું સ્થાન મંદિરની અંદર તેમજ બહાર પણ ખરું. મૂર્તિ-શિલ્પ સ્વતંત્ર શિલ્પ તરીકે આવ્યારાયા લાગ્યું તે પહેલાં તે મંદિર, મકાન તેમજ જુદાજુદા ક્રીતિરતેશ (monuments) સાથે સંલગ્ન-જોડાએલું હતું. પ્રાથમિક અવ-સ્થામાં તે મૂર્તિ-શિલ્પ સ્થાપત્યની સાથે યુક્ત (architectural sculpture) જ હતું. અને આદિ યુગમાં તે સ્થાપત્યના અંગકાર તરીકે વપરાયું. ચોટલા જ માટે, શિલ્પી ઘણી વખત, આકૃતિ અને પ્રકૃતિમાં, તેમજ પ્રમાણ અને દૃષ્ટાંતમાં સ્થાપત્યકળાની પ્રયોજનીયતાને વસ વતીને ચાલે છે. સ્થાપત્યના આ ઢકને લઈને તેની પોતાની સત્તા થકી બચે છે. આના ઘણા દાખલા મંદિર સાથે સંલગ્ન એવી શિલ્પ-પ્રતિમાઓમાં મળે છે. દાખલા તરીકે શિલ્પ કળાં મુઘી સ્થાપત્યની સાથે જોડાએલું હતું ત્યાં મુઘી ચતુર્થ અર્ધ શિલ્પ (એટલેકે જોને ચારે બાજુથી જોઈ શકાય એવી છુટી પરિપાત્ર મૂર્તિ)ની દૃષ્ટાંતને અવકાશ જ ન હતો. મંદિરની અંદર ગોપાલકી મૂર્તિ પણ માત્ર સામેથી જ દર્શનીય હતી. આ અવસ્થામાં શિલ્પ સ્વતંત્ર ન હતું; માત્ર મકાનો કે મંદિરોના અંશવિશેષના અંગકારો તરીકે જ તેનું મૂલ્યાંકન થયું. વળી કોઈ મકાન, મહાપુરુષ કે સાધુજીવની પ્રતિમૂર્તિ (portrait) મુઘી દોષ

તો તેને પણ ક્રીતિરતેશ (monument) થા સમાધિની સાથે યુક્ત કરવાની જ પદ્ધતિ હતી. (એટલેકે પ્રથમ એ ક્રીતિ-સમાધિનું સ્થાપત્ય સ્થાપ્ય અને પછી તેમાં મૂર્તિ જોડાયા) પ્રાચીન અંતીરિયા, ગ્રીસ તેમજ રૂમાના ઝાંચિક્યુગની કળાઓમાં આ રીતે પ્રતિમા-શિલ્પ સ્થાપત્ય-કળાને અધીન રહ્યું હોવાનાં ઘણું કદાચરણ છે.

વળી, માણસના નિત્ય વ્યવહારની કળામય વસ્તુઓના પણ ઘણીખરીને આધાર મકાનના સ્થાપત્યના કપર જ રહેલા છે. ધરનાં કપરકોર, ખાટલા, આસન, ચટાઈ, માલીયા, માટી-તકિયા, ઘડા-આગર, વાડકા-પેલાવા, પાનની પેટી આદિ અનેક શુદ્ધાસ અને શુદ્ધસંબંધનાં કપરકરણો સ્થાપત્યકળાની-વાસ્તુકળાની-સાથે જ જોડાએલાં છે. શુદ્ધ ન દોષ તો શુદ્ધશોભા અને શુદ્ધવાસના એ બધી વસ્તુઓ અને કપરકરણોની કાંઈપણ આપરયક્તા કે મૂલ્ય નથી.

એટલે, જોઈ શકાય છે કે દર્શાશિલ્પ (painting and sculpture) અને કાર્ગશિલ્પ (applied and industrial art-કારીગરી) એ બંને કલાઓ સ્થાપત્યની છાયામાં જ જીવે છે. એમનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી એમ કહીએ તો પણ અતિશયોક્તિ ન કહેવાય.

સ્થાપત્ય અથવા વાસ્તુકળાની બીજી એક વિશેષતા એ, કે તે માણસના સમાજ અને સામાજિક જીવનની સાથે બહુ નિદરપણે જોડાએલું છે. જસવચરો, સમાજરંધ્રો, નાટ્યશાળાઓ અને નાટ્ય-મંડપો વગેરે પ્રકારના સ્થાપત્યો અનેક માણસોનાં મિલન અને એકત્ર સમાગમ માટેનું એક આયોજાન રૂપ છે. આપણું એક શુદ્ધ અથવા વાસ્તુ, તે પણ એકાધિક માણસ અને તેમાં યુગલવ અથવા સામાજિકતાના એકત્ર વસવાટ માટેની નિલયમૂર્તિ છે. સ્ત્રીને કેન્દ્રમાં રાખીને જ એક એક શુદ્ધવાસ નિર્મિત થાય છે માટે જ કહી છે 'શુદ્ધિગી શુદ્ધમુખ્યત્વે.' એક એક શુદ્ધમાં એક એક પરિવાર વસીને સમાજને એક એક એકગ (unit) રચી આપે છે; અને આવા ઘણા પરિવારોની સમઘિના સમાહારથી સમાજનું સંચાલન થાય છે. આમુક કુંપડીઓની આવી સમઘિથી એક એક ગ્રામનું જાને છે; અનેક જુદાં વાસ્તુકળાના સમાહારથી શહેરનો જન્મ થાય છે. આગલાની કુંપડીથી ગાંડીને શહેરની મકાનસેલુ મુઘી સર્વેના આધાર રથપતિ અથવા વાસ્તુશિલ્પીના કપર રહેલા છે. વાસ્તુશિલ્પ આદ કરીએ તો સમાજ જ રી જ રહે નહિ.

આગાધારમાં કે શહેરમાં, માણસના સમાજિક જીવનની રૂઝો (habit) અને રીતિપદ્ધતિ (mode of life) પ્રમાણે જ વાસ્તુ-શિલ્પની સંચાલના અને રૂપમાં પરિવર્તન થાય છે માણસના ન્યાતસમુદો કે ધંધાસમુદો (community) ને પ્રમાણે જીવન વ્યવહાર કરતા હોય, તેની પ્રયોજનીયતા અને રૂચિ પ્રમાણે જ તેનું વાસ્તુશિલ્પ રૂપ અને મૂર્તિ અદલ્ય કરે છે. આ રીતે માણસના જીવનની પ્રતિરૂપિત અથવા પ્રતિબિંબ તેના શુદ્ધવાસના રૂપ (form) અને નકશા (design)માં પ્રતિબિંબિત થાય છે. બંધાજની જીવન વ્યવહાર કરવાની પ્રથા અને રીતિ-નીતિ બંધાજીના ધરના ચાક, પૂલનો આરોગ, આરોગ, ચોકને મળતી પરાશાળ, રાયનશુદ્ધ, નીશાળા અને રમણશુદ્ધ આદિની વ્યવસ્થા તથા સંસ્કારનારિતિ (ritual)માં પ્રતિરૂપિત થાય છે. જોકે છેલ્લાં ૨૫-૩૦ વર્ષમાં બંધાજના સામાજિક જીવનની રીતિપદ્ધતિમાં ઘણી બદલાવો પરિવર્તનો થયાં છે અને આ પરિવર્તન તેના આધુનિક શુદ્ધની વ્યવસ્થા તથા પદ્ધતિમાં

[યુરોપના આધુનિક પદ્ધતિના રચાપત્યનો તથ્યનો]

પણ પ્રતિકલિત થાય છે. બીજા પ્રાતેગા પણ આ જ પ્રમાણે બન્યું છે. આવી રીતે માણસના જીવનનો આદર્શ, તેના જીવન ગંઠનની રીતિનીતિ અને પદ્ધતિ, તેના શુદ્ધ-નિર્માણનાં રૂપ અને વ્યવસ્થા, એ જ તેના સામાજિક તથા નૈતિક જીવનને પ્રમાણિત અને નિયંત્રિત કરે છે. કેટલેક પ્રકારના શુદ્ધ વળા માણસની સગાજીવનને તથા તેની નીતિપદ્ધતિને નિર્ધારિત ને સંસ્થિત પણ કરે છે. તે આપણે બુદ્ધત્વ આદર્શના સામાજિક જીવનની તથા કૃત્ય આદર્શના નૈતિક જીવનની અભિલાષા રાજતા હોય એ તે આપણે તેને ઉપયોગી વાસથુદ્ધ જ નિર્માણ કરવું પડશે. કારણકે, આપણા વાસથુદ્ધની વ્યવસ્થા અને રચાપનાં આપણા સામાજિક અને નૈતિક જીવનના પથપ્રદર્શક બની રહે છે આપણે એવું શુદ્ધ નિર્માણ કરવાની તૃષ્ણ છે કે જે શુદ્ધતા આપણી સામાજિક સુદ્ધિ, નીતિપદ્ધતિ, ધર્માસુદ્ધિ, સૌન્દર્યસુદ્ધિ, સ્વાસ્થ્યસુદ્ધિ—હંકમા આપણા સર્વશુદ્ધ મનુષ્યત્વનો વિકાસ અને પ્રસાર સહેલાઈથી સંપન્ન થઈ શકે.

યુરોપમાં આધુનિક યુગમાં તેના નવા જીવનના આદર્શને ગુનુ-કૃત્ય અને આધુનિક સામાજિક (social) તથા બૌદ્ધિક (intellectual) જીવનને અતુરપ રચાપત્યનો ઉદ્ભવ થયો છે. ત્યાંની આ આધુનિક પદ્ધતિની (modernistic) શુદ્ધિનિર્માણના મુખ્યત્વે ત્રણ કારણોને લીધે જન્મી છે: એક તે વિજ્ઞાન અને સ્વાસ્થ્યસુદ્ધિ—અર્થાત્ત્યની દૃષ્ટિએ, બીજું આર્થિક માંય તથા જરૂરિયાતો મુજબ અને ત્રીજું નવાંનવાં શોધાતાં શુદ્ધનિર્માણનાં ઉપકરણો—સાધનો (material) ના ઉપયોગની તૃષ્ણ. ગહેલું તે એ, કે શુદ્ધતા એકેએક ખૂણેખાચે જલદીથી સાફ થઈ શકે તે માટે એ આધુનિક રચા-પત્યમાંથી બધા જ પ્રકારનાં આભૂષણ—આર્કકરણો અને જટિલતાનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે. અર્કકરણશુદ્ધ શુદ્ધ (ornamental architecture) થી અને રોગનાં બીજ તથા ગંતુઓ (germs) ની

આવાસમંજિ થાય છે. અધિકતર પ્રકાર તથા વાથુસંચાવન(ગૃહ-લેખ) ધર્માશ્રવાણું) મળી રહે તે માટે શોધાધારા ચતુરપ્રકાર સાથે આ સંજીને પ્રાચીન પ્રથા તથા દેખની બાવીસો કાઠી નાખવામાં આવી છે. ધર્મમાં અદ્ધા હોવાનાં જુદાંજુદાં પ્રતીકો (symbols) અને પ્રતિગામિનું તે વર્તમાન જીવનમાં કોઈ પ્રયોજન જ રજુ નથી, એટલે પ્રાચીન કાળમાં ધર્મશ્રદ્ધાનાં પ્રતીક (symbol) રૂપ એ બધાં આભૂષણો અને અર્કકરણો જુદાંજુદાં યોગેના ઉપર અધિકાર કરતાં તે બધાને તેનાં હવે ધર્મગુણથી નાશ કરવામાં આવે છે.

વર્તમાન આદર્શ પ્રમાણેની જીવનપ્રણાલિ તથા અર્થનીતિના સંધર્પને કારણે સર્ગાંકલાઓ સાથે એક જ ધર્મગાં સંયુક્ત(અનિવચન) કુટુંબ તરીકે રહેવું હવે અસંભવ થઈ પડ્યું છે. શોધા જરૂરમાં, શોધી જગ્યામાં, કોઈ પણ ભલના શોધાશક્તિગર વખર અને સીધીસધાર રેખા (straight line)માં રચાયેલું તથા યોગ્ય પ્રમાણમાં હવા-અગરવાળું ગાપતું ધર શોખવાના આદર્શો આને નવી રીતિના રચા-પત્યને જન્મ આપ્યો છે. આ રચાપત્યનું નામ પડ્યું છે ચતુરકોણ-વાટી (cornerstone) વારતુરીતિ. એમાં વાંધો વળાકાવાળી રેખાને તે કયાંયે રચાવ જ નથી. એનું નિર્માણ સીધીસઢ રેખાઓના જ સમાહારથી થાય છે. જીવનની બધી જટિલતા કાઠી નાખી, એને સદૃશ રહેતે, સરળ રહેતે, સ્વાસ્થ્યને રહેતે, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર રહેતે, શોધા ખર્ચને રહેતે ચલાવવું, એ છે આ નવી રીતિના રચાપત્યનું મુખ્ય સૂત્ર. આ પદ્ધતિના રચાપત્યે પ્રાચીન પ્રણાલિની રચાપત્ય-રીતિ સાથેના એક બીજા જ સંબંધ ધરી નાખ્યો છે. એકે આપણે જોઈ શકીએ છીએ તેવાં અને એકબીજાની બાધાવડની સદૃશ સંરચના રચાપત્ય-રીતિની અનુચિતતાના રૂપમાં પાછા ફરવાનું કલ્પણ આ આધુનિક રીતિમાં નજરે પડે છે. આદર્શ જીવનની જટિલતાથી સરળતા તરફ પ્રત્યાવર્તન કરવાની એક દુશ્વરા અને આકાંક્ષા આ પદ્ધતિમાં છુપા-એલી છે. પણ જીવનમાં બેરખર એવી સરળતા અને સત્યતા પ્રપ્તે પ્રતિષ્ઠિત કરવા માટે તે વ્યક્તિગત અને સામાજિક બન્ને જીવનને બીજાનું રીતિ એવા કાઠમાઠ અને એકબીજાની બેાડગાંચાથી પહેલાં તે સંપૂર્ણપણે મુક્ત કરવાં પડશે. યુરોપમાં ધર્મનાં કારણોને લીધે જીવન-યાત્રાની રીતિ-પદ્ધતિ, વેશ-ભૂષા અને ધરની બીજે વસ્તુઓ અને વચરક વ્યવસ્થા અને જટિલ મઠ મળે છે. તેમાંથી બચાવીને આ આધુનિક રીતિની સરળ વારતુ-પદ્ધતિ-તેમને કશા એક સદૃશ-સરળ, એક-ચિત્રમુખ, સંયમી જીવનના આદર્શ તરફ દર્શાવે કરી દેશે.

વારતુર રીતિની પ્રાચીન પદ્ધતિના રચાપત્યમાં કારતુ પ્રાચીન જીવનની રીતિપદ્ધતિ અને આદર્શ સામેલ થઈ શકતાં. પ્રાચીન ભારતનું વારતુ-સિદ્ધ બાદતના પ્રાચીન જીવનની સાધના અને સંસ્કૃતિનું એક રૂપ હતું. હવે ભારતની આધુનિક સાધના અને અનિવચની સંસ્કૃતિ બાવી કાળના ભારતના વારતુ-સિદ્ધાને કોઈ નવા રહેતે, કોઈ નવા સોન્દર્યના આદર્શમાં પડશે. તેનો બાર અને કદાચ આધુનિક ભારતના ઉપર નિહિત છે. ભારતની પ્રાચીન રચાપત્ય પાછાં છે. ભારતની અનિવચની રચાપત્ય-શક્તિ તેની પ્રાચીન ક્રીતિની એ સાધના અને આદર્શનું આતિકરણ નહિ કરી શકે એમ કોણ કહી શકે?

[આ લેખમાળા ચાલી સંપૂર્ણ થાય છે. પરંતુ તેને અતુસંધાને આ માળામાં જ આવજ મુદ્ધી પ્રતિપાદિત કરેલા કલાના સિદ્ધાંતો ઉપર, એ જ લેખને કલકતા યુનિવર્સિટીના કલાના અભ્યાસક્રમની પરીક્ષાઓ માટે યોગ્યતા યોદા પ્રકરણો દ્વને રજૂ કરાશે. જે વાચકોએ આ માળાનું રસપૂર્વક આજ મુદ્ધી વાચન-અવધન કર્યું છે તેમને એ પ્રકરણો સાધના હોવાને એક અત્યંત ઉપયોગી સાધન બની રહેશે, એટલું જ નહિ પણ એ પ્રકરણો વિવિધગણ હોવાથી તે એક સ્વતંત્ર કલાપાઠ રૂપ પણ બની રહેશે.]

બહારવટાને પંથે

['મારી સફર'નો અંતર્ભાગ]

પ્રકૃતિના ચલન નિયમોને આપણે સમજી શકતા નથી. તેનાં પ્રત્યક્ષ પરિણામો જોઈ લ્ય છે કે એવું કંઈક છે જ. તેમાંની એક અવનવાને તે 'સેન્સર'નું પુનર્નિર્માણ કે કોઈકની પ્રચલિત માન્યતાને બાતલું આ મૂકીએ તો તે આટલું તે હાલો છે કે સંસ્કારના જીજ્ઞાસાથી લઈને આ માનવી જન્મે છે. ખેતરમાં પડેલા સામાન્ય માણસ તે જીવનમાં સંપાદિત રહે છે. ચોખ્ખા ચોખ્ખા મજનાં તે જોઈ નીકળે છે અને માનવજીવનનું મૂળ આવી જીવન કયે ફાલેફાલે છે.

મારો રવજીવ જ સંભાષિત. એને અનુકૂળ કે કંઈ આવે તે ગમે એ. આગામી વાસ. આજે જ કોઈ અણેકું દોષ. દોષ તે ને ગદા કુખરેલા ગભરા. હાથિયાવાડનાં દેશીરાજ્યોમાં સિદ્ધિ મળું કંઈ ગમે નહિ. સંવત ૧૯૪૫-૪૬નો સમય સદ્યસાચે માટે આ માનવ દેશ તાલુકાદાર હજારોને તેમો રાજકીય અંકુશ સરકારના 'એન્જીની' નામે ખાતાના હાથમાં. તેને કીધે એ માટે ફર પડેલાના આમે નિરાશ જીવદેશી. આદિ રાજ નજીકમાં ગંગા આવી ગતયા. બહુજી એ મોટામાં મોટી સિદ્ધિ સામનું. એથી સિદ્ધિ પાડેલાને ખાંભે આવી ગલે અને સાબન લઈએ તે કેમ અને? મારા આગનાં દસ બ્રાદા બહુ કુદરૂબા મારા પિતાએ જ એકલા બધે ખરિયા લઈને લેલાના નામના યોગ સાક ફરના આગે પાડેલાનામાં પહેલો જીવે આવેલા. જે રીને બળવામાં આગને યોગ્ય રહેવાનું. એ યોગ્ય બળથી રાજવાની બાજુદોરા લઈને હું કાઢતો કૂદતો પેલે આગ બહુલા જતો.

પહેલો ચોપડીમાં ગયા. વાચન સરસ. પહેલો ચોપડી વિના બીજી કોઈ ચોપડી વાંચવા મળે નહિ. ધરમાં પિતાંછના બધા જ પુરતો સંસ્કૃતમાં. પરીક્ષા અર્થ. શિક્ષક નવી ચોપડીએ લઈ આવ્યા. દરેક કીને જેની તેવી ચોપડી વહેંચવા બેઠો. નજીક ગેરેસીને મીમેથી એ એક ચોપડી કઢાવી. તે નીજ કે ચોથી ચોપડી હતી. કપાલમાં જ કોઈ. હાથમાં તલવાર લઈ પોતા પર કૂચ કરી જતો ચવાર અને પાછળ રેનિકા. એવું ચિત્ર લેખું. વીરભૂતિ એ પોરેસવારને અંતરનાં સંસ્કારનયનેથી ધરાઈધરાઈને નીરખ્યા. તૃપ્ત નયનેથી જિજ્ઞાસાને દેશ મારી. પાછું જોઈએ વાંગતાં ધસા નખી પડી. ચપાણુ દડો: 'તિવાલો', શિવાલો? એ ચિત્રમાંનું પીરની છરાવાણું ચિત્ર શિવાલો? એ ચિત્ર ફરી લેખું અને અધ્યાએ નમન કીધું.

માટે આગ મારેલોનું. પણ માગ્યું માર્યું નહિ; આમેની ચારખ. એમને ત્યાં મોટાભાઈ, બેનડા એવા મારની અગાંબેથી મહેમાનો આવે. એમાં ધણી કવિ તે ધણી વાલકારો. બહારમાં એક જો અને એમાં અંબે જોનારો. રસદલાખ માગીએ. કોની એક બેઠકમાં મોંબેલી 'શિવાલો ને દોલો તો સુનત દોલ સળજી' એની એક છંદની ટેકડી કડી મગરખમાં કોલાર્ડ અર્થ હતી. શિવાલોના પરાકામની વાલ, ચારખી દળ અને વાલોપ્રિય બાજુનાદસ. એને અનુકૂળ એના અંદાસ-રસ. એ વાલો સાંભળ્યા પછી કેટલા થે રિપરો મૂક્યાં કે બનમાં કસ-નાચે મડું ત્યાં શિવાલોને રેનિક બની રજુમાં પ્રગમનો દોડ એવો પોતાની બલને પડી પડતો રહેતો.

આજ એ 'શિવાલો'નો પાઠ ને ચિત્ર લેતાં એ દરેક ફરી લખે

અનુકૂળ એક દગલ પર 'કુમાર'ના ૧૪-૧૫માં વર્ષમાં જેમણે આ લેખકની 'માની સર'ની લેખમાળા વાંચી દશે તેમને એમની આ નવી આપકથાને વિશેષ પરિચય આપવાનો નહિ રહે. એના મધ્યમાં તથા આ પહેલા જ દગલામાં અમુક સંદર્ભો અમળનાં કે અર્થ માળામાં એમણે કાલિદાસી દગલાં પોતે બાજ કીધાનાં કે દેશમાં દેશના રૂપ વર્ણનો કરી દનાં તેની સચિરતર દર્શાવત, દવેના સંજોગમાં વિશેષ ગોપન વિના આમાં કંઈકાં અનુભવે

લેખક - જનરામ ભેખી

થયો. એકીસપ્ટિ વર્ષો થયો. શિવો મુંઝાંમુંઝાં એ લેખક પ્રગમ થઈ. મારી વાચન રજૂતાને નવો જાત પૂરી એ ચોપડી મને વાંચવા લીધી. પણ એને ચોપડી વહેંચાઈ અર્થ ત્યાં છે એને તેમણે મારા હાથ-માથી ચોપડી બેચી લીધી. એમાં ઉલ્ટો કુદરો વાંચવાનો રહી નયો.

એ જ ચોપડીમાં કે પછી બીજામાં વાંચ્યા મદારાણા પ્રતાવેના પાઠ. એ પણ નીર શિવાલોનાં જ ચારિત્ર્ય અને ચારતાપી બેઠો. બંનેના સમાન શત્રુ વિદેશી ચપન બાદશાદો. બંને રાજવી રીતેને મારી સામે અરુણ અને માલુમગીની રવનવતના અંગામનું મેંચવા-ચરખું મડું. બારતામાં એનો મોઢો રાજ દશે, જે નીર શિવાલો પડે ચવેના સામે લડેના દશે ૧ લડેના દોષ તેમું ત્યા જીવે રેનિક બનું. રાજકીય માનથી અગાધ હું એની એવી કલ્પના કરેના.

પછી દશે તે કે ચવેના જે રાજકીય એ એ તેમના હાથમાથી બારતાની રવાબીનતા એમણે મોંઝી કીધી છે. આપણા બધા જ રાજ એમ જ સરકારના દાસ બની ગયા છે એ જ્યાંદે જ્યાંદે ત્યાંદે મારી આસાનો દોરો તૂટી ગયો. બંને એમ જ સામે હો અને રાજ પાડું પડાવી તે એનો તે કોઈ રાજ દશે જ નહિ. તે મારે ત્યા જીવે વિદ્રોહી રોનામાં બરની વર્ણુ? દેશની રવાબીનતાની લગની જે રીતે મુજિયાં પાછી બેઠી એ હું ન સમજી શકીશ

અંદાસીજીને આ સામાન્ય પ્રસંગોએ વાણુ આપી કચારી લીધું અને જીવનમાં તે ફાલીફૂલીને ધરાઈખ બની મળું. ઉપર દેશની રવાબીનતાના શત્રુઓ સામે સમી છાતીએ મોટી બેઠવાની દેશા પણ પૂરી થઈ. કલ્પનાયે થીજી બલ એના પ્રસંગો સાંકળવા. મદારાણા પ્રતાવની જે રીતે શત્રુની ભયવા પહાડ, જનો ને જિજન પહેગમાં બરકવાની લડાવે બન્યા. અક્ષય યાતનામાં સતી. બારતાના કાલિ-દાસી દગલા મુજરાતના પગલે આમ કાલિવાણના આગામો હું એક નરખુ મુજરાતી લેખ લઈને કેક બંધાજ પહેલો અને કાલિદાસી દગલાં લેડાઈ આ મારેની રવાબીનતાના સમામને એક નાનકડો રેનિક બનીને લી વૂળ્યા હયાય તે રીતનો હું પહેલો જ મુજરાતી દોલખ.

મારા આગાથી લઈ જીવનમાં મારેના કાલી રાખવાની લડ રારે એકો કે છની પડકારે એમાં પરાકામી હાજની વીર માથા રચી ગયા. એવો જ એક 'આંધલિયો' થઈ એવો. તે વ નજીકના એક દેશ જ રહેનો, પણ એકેયેરે આજુ આગ લૂંટેના. કોઈ સંકીર્ણથી નહિ છતાં બહારરૂઢ ખેતરના. એમની વાળાંમાં સાંભળના તવારે પડીબર થઈ જડ કે સામાન્ય શિવાલોની નેકું કાલી રીતે ને મારી રીતે પણ પછી એમણે ક્યાં દોષ? એની સામે લડવા ક્યાં જડ? એ નો અસાધ્ય એવું લાગ્યું. અને રાજવાનો બદલાની વાત જરી કરી.

આ મધ્યવચ્ચમાં એક પ્રગમ બની ગયા.

મધ્યકાલ નામે એક મિષાઈ અમારા આગમે માર્ચ ૧૯૬૧. તેની પાસે દાર અરીને ફોડી મળાની એ બેનડા હતી. મારી જીવનમાં તે સમાધ અર્થ. એ બેનડા એને ને? ગમે ના મું? હા. એ વિષયનું નહિ. એમની હાથમાં રમાડી રાખવેના થે કેટલા આંદર માથ' મારા બાજ રવામનું એ ચિત્ર રખાડું બની મળું

સંધ્યા અને પ્રભાત

અહીં સંધ્યા ભિતરી આવી. સૂર્યદેવ! કયા સમુદ્રપાર, કયા દેશમાં તમારે પ્રભાત થયું હતો? શયનગુહાના દ્વાર પાસે ધૃવદત્તરી નવચઘની જેમ અહીં સંધ્યકારમાં રમીને બધા કંપી જોઈ છે, ત્યારે કોણ ભણે ક્યાંક જોર વેળાનું સંધ્યાનું ફૂલ ફટકું હતો.

અહીં કાઠ બગચું. સંધ્યાએ જલાવેલા રીપ સુઝાની દીધી. રાત્રે મૂંઝેલી ગુલાબની માળા દેખી દીધી.

અહીં દરેકને બારણે આગળો પડયા, ત્યારે પેલી પાર બારીમાં જુલુવા લાગી. અહીં નીકા ઘાટ બંવાવા લાગી અને માછીમારો નીદની તૈયારીમાં પડયા ત્યારે પેલી પાર રાતમાં પવન ભરાવા લાગ્યા.

પેલા લોકો ધર્મશાળામાંથી બહાર નીકળ્યાં છે. પૂર્વની બાજુ મોં ફેરવી આદ્યા નય છે. એ લોકોને ક્યાંયે પ્રભાતનું તેજ અમર છે. એમની ગમજ હલુ પરી નથી થઈ. અમરે રત્ને બારીએબારી ન કાણીઅમર આંખોબરી કરણ કામતા અનિમેષ દષ્ટિએ મીટ માંડી રહી છે. એમને મારે રત્ને પશુ ભણે નિમંગલની સાલ પાંચકા જોડીને જોડે છે: 'તમારે મારે આ અધુરું હાનર છે.' એલોકોના હનુચિતનારજના તાલેતાલે જ્યજ્યોરી બેઠા બેઠી છે.

અહીં બધા મોષલિ વેળાએ વિવસની રોવ નીકળા પાર થઈ ગયા.

ધર્મશાળાના આંગણમાં આ લોકો સોડરીઆ બિહાવે છે. કાઠ એકકા તે કાઠ સંધ્યાએ યાકયાપાકયા પડયા છે. રમતાની આગળ શુ છે તે અપકારમાં દેખાતું નથી. પાછળના રત્ને શું હવું તેની અંધરઅંધર ઝીલીઝીલી વાંતો ચાલે છે. વચમા વાતો બંધ પડી નય છે. ત્યાર બાદ સાંતિ છપાઈ રહે છે તે પછી આંગણમાંથી ઉપર જુલુ છે તે દેખાવ છે આકાશમાં સંધ્યાધિ.

સૂર્યદેવ, તમારી ડાબી બાજુએ આ સંધ્યા; તમારી જમણી બાજુએ પેલું પ્રભાત. એ બંનેને તમે મેળવી આપો. આની હાથાબને પેલાના તેજને એક નાર તમારે બોલે લઈ મુજબ કરો.

આની પૂર્વી રાત્રિજીવી પેલાના પ્રકાશને તમે અપરિવર્ધથી વધાવી દો.
(રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની 'વિભિન્ન'માંના મૂળ બંગાળી ઉપરથી) — વિનોદ કેઠારી

ગલેક બાપુને એ કીકરા. મોડા સાથે ભાઈબંધી કરી. રાત્રે ને દિવસે તેને પેર ભડ. બંતિ સહસ્તો જમ્યેયા, લકવાર ને ક્યારેક એ બેંટક નેહહંચ થકકા બાપ. બેંટક મસેક બાપુ સાથે જ લઇને ફરે. તેમને પેરહું ભડ. કોઈન હોય અને બેંટક હળે ક્યાંક સંસારી હડ? સંતાડવા માટે ખારા ધરની એક જોરડી પશુ પસંદ કરેછી. તેમાં ગાયો માટે ધાસ બરી રાખતાં. દિવસે તે બેંટક ઘઉં જવાપ નહિ. રાત્રે ભડ તે બેંટક બાપુ બેડા જ હોય નિરાશ થઈ ગયો.

એક દિવસે લાલ મળી ગયો. ગામથી દૂર મોઢાદેવનું મંદિર. નિર્ભન શાંત જગ્યા. પાને જ નાનકડી નદી વહે. મને એ નદી, એ શાંતિ ને પ્રાકૃતિક નિર્ભનતા ઘણું મને. આજ પશુ એની જ શાંતિ મને પ્રિય છે, એવી જ રચાનો અવિષ્ણાં મને છે તેથી જ હું મળેા કાળ ગુપ્તતાના ભોગવતાં આવાં નિર્ભન રચાનેમાં ગાળી સમ્યો. હસેક વાગ્યા હશે. મંદિરે જઈ ચડ્યો. કાયા પગથાર પર નહીં તોડ તે બેંટક બાપુ નદીમાં કપડાં મૂકે છે. ધારની પાળ પર ફારાં

કપડાં ને બેંટક પડયાં છે. અને હેયું મૂંઝેલું. એમ જોઈ ન રહી. યોડીવારે પોડે બાપુ કપડાં ધોતા બેઠકા. સામે કિનારે ફરેલું મૂંઝેલું. ત્યાં આનંદુરોના સંપન માટે એક જાડીનો લોડકો મુકામસા. તે લઈ, પાણી પી બાપુ દિશ્યાએ ગયા. સામે કિનારે નાનકડા કોતરમાં તેમણે અહીંક યા.

તરતેલું વાણી પડયાં બેંટક હળે સંતાડી હવું! નાહાન હતું, વિચારી ન રાકયા તે બેંટક સંતાડીને કરીશ. શું? રવાઈને વિચાર કે મોંજ હોતાં નથી. રાકવતા કે એનીરતા રામજા વિના અટકટ ગયો તો પાર, પશુ નાકબંન લેરી જવાયું. લઈ કે ન લઈ એ વિચારસુખ રડ પડી. ઉપરે દડ મન કરી બેંટક રવાડી મેન હો! અંતું વળતી ભણે કોઈ અમૂલા દ્રવ્યને જોતોડાહી બમણા વેળાથી દોડીરડું ફેરવે. ખડાં થઈ ગયાં. આજુબાજુનું બધું કાંપડ દેખાતું. લીધી બેંટક છોડાપ તો નહિ. હળે એ ચારેક ડગલાં આંખેળ વધ્યા ત્યાં તે—

‘મિયા, ઈકેજી...!’ મહેક બાપુનો પેડો બેલ મરજતો સંજગ્યાયો!

કિનારાની દંધા ભેખડ ડાળીને ઉપરવાનું દાડ. ભેખડ આડ દસ હાથ દાવ્યો. અને નંદાવા ભિતરીએ ત્યારે આ ભેખડની ઝોડમાં અમારાં કપડાં મૂકીએ. આં અનુભવે ભિતરવાનો માર્ગે કરી આપ્યો.

એકએક આવી પડેલા સંકટ સમયે સં. પૂર્ણ છેવે એ મારા સ્વખાનું વિશેષ દરજી છે. મોતના પેશામે પશુ હું કરી થકકો નથી. કોણ ભણે કેમ, પશુ આજી પ્રસંગેએ મને કપાય પશુ એવા જ કારગત મુજબા છે. આજુ પર મૂખી ચોલીએ પેરી લીધુંદોવા છતાં મોને અમલેમીહું અજુકકયા માને નાસી શક્યો છું

એવા અનેક પ્રસંગોના વિચાર રહું છું તે સમયય છે કે તેનું કાણુ એક માત્ર દડ છેવે. ધીરજને લીધે અકસ્માત આવેલા સોડરી અમરાડ જેવું નથી રહેતું. અમરાડ જ નાનકીને મૂંઝવે છે. માંત મિત સેલજ ગારને વિચારી રાકે છે. અકસ્માત આવી પડેલા સંકટ સમયે સાદસ વડે જ સફળતા એજની રાકાય. અને છેવે વિના સાદસ એમનું જ નથી.

મહેક બાપુનો બોલ સંખખાણે કે આડકીને મેં રહુ: ‘મહેકબાપુ, મહેર નંદવાવા પડતું છે. કોડાં ભીરે તો બેંટક પર પડેને? મહેક બેંટક આ ભેખડના પેડાજમાં મૂકે છું.’

‘લોકયાં ડાંડાં! મૂખી કે ત્યાં.’ કહેતા મહેક બાપુ મને વડા માંડકા: ‘મોળા અનાડી! ભરેલી બેંટકને અડાય?’

એ કહેતા રહ્યા અને એ બેંટક પાણી દબી ત્યાં મૂખી દીધી. બાળવયના આ પ્રયત્નમાં બેલિયનો કોઈ સંકેત સમયો છે એ હું કયારી સમજું? આને વીરવું સંકાતું છું તે પ્રાકૃતિના મહાન નિદગનું બન પાય છે. ગીતાના કહેવાનું આ જ રહવ છે. (આઈ)

સાયનિક વર્ગીકરણમાં પોટાશિયમ અને સોડિયમ બંને ધાતુઓ એક જ વિભાગમાં આવે છે બંને 'આલ્કલી ધાતુઓ' તરીકે ઓળખાય છે, એ આગક્ર આવી ગયું. બંનેના ગુણધર્મો પણ લગભગ સરખા છે ને બંને વચ્ચે સારા પલ્લ ખૂળ છે. છતાં સોડિયમને મુકાબલે પોટાશિયમ કુદરતમાં ઓછું માલુમ પડે છે. ભૂસ્તરીય શિલાઓ, વનસ્પતિ અને પ્રાણીસુષ્ટિ—પ્રેરેતિના એ ત્રણે મુખ્ય વિભાગમાં પોટાશિયમના ક્ષારો ઓઢાવતા પ્રમાણમાં ગણી આવે છે.

પ્રાથમિક કાળની પ્રાચીન શિક્ષાઓમાં પોટાશિયમ સિલિકેટ રહેલું હોય છે. એવાઈટમાં ૧૦ થી ૩૧ ટકા સુધી પોટાશિયમ માલુમ પડે છે. મુસ્કેલાઈટ અળસખમાં પણ પોટાશિયમ હોય છે. વનસ્પતિમાં તે કેટલીયે કાર્બનિક તેલોના પોટાશિયમ ક્ષારો મળી આવે છે. કાષ્ઠાત તરીકે સોરેલ અને રહબર્ગીયા ઍસિડ પોટાશિયમ ઍક્સાસલેઈટ ને દ્રાક્ષમાં ઍસિડ પોટાશિયમ ક્ષારરહેલું હોય છે. સોરેલના ક્ષાર કપડા પરથી સાદીના રાધ કાદવામાં વપરાય છે. દ્રાક્ષના ક્ષાર આરગેલ થા દાંદર ફીગ તરીકે ઓળખાય છે.

આથી વનસ્પતિને બાળવાથી તેની ઉપરના ક્ષારોનું પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠમાં પરિવર્તન થાય છે અને તે રાખમાંથી પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠ કાઢી શકાય છે. એ વનસ્પતિના કાઢકાની રાખને પાણી સાથે મેળવી, એ દ્રાવણને ઉકાળી, ઉવડેના ભાગ લોટાની રાકડી પહેલીમાં ગરમ કરવાથી પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠ બનાવવાની રીત પહેલી અસ્તિત્વમાં આવી અને હજુ પણ આ જ રીત કેટલીક જગ્યાએ વપરાય છે. પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠનું સામાન્ય નામ 'પોટાશ' પણ આ ઉપરથી જ આવ્યું કાગે છે: 'પોટ' એટલે ઘેરો અને 'એશ' એટલે રાખ, એ ઉપરથી પોટાશ એટલે ઘરાની રાખ.

વનસ્પતિને પોટાશિયમની ખાસ જરૂર પડે છે. તેમની જીવિમાં એ ગદ્યને કામ જાગે છે. જ્યોત્તે દરે વર્ષે તેના ઍક્સાઇડના હિસાબે ગણતી) એકર દીઠ સવા પૌંડ પોટાશિયમની જરૂર રહે છે. બીજી વનસ્પતિને ઐથી પણ વધારે જરૂર પડે છે. આ જરૂરિયાત જમીનમાં રહેલા પોટાશિયમ ક્ષારો પૂરી પાડે છે. પણ વારંવાર પાક ઉતારવાથી જમીનના પોટાશિયમ ક્ષારોનું પ્રમાણ ઘટતું જાય છે અને જમીન ઈજ્યુટતા ગુમાવે છે; એટલે જમીનની ઈજ્યુટ પતાડવાની રાખના પોટાશિયમના ક્ષારોવાળું ખાતર જમીનને આપણું નેહ છે. લાકડાં બાળવાથી પડતી રાખમાં આ ક્ષારો સારા પ્રમાણમાં હોય છે, એટલે જ રાખ એ ઉપયોગી ખાતર બન્યા છે.

સમુદ્રના પાણીમાં પણ પોટાશિયમના ક્ષારો હોય છે. તેમાંથી ફરિયાઈ વનસ્પતિ પોતાની જરૂરિયાત અનુસાર તેને શીધે છે. બીટ સાકરના કાઢ પોટાશિયમ ક્ષારો ખૂબ હોય છે. સાકરની બનાવટમાં સાકર કાઢી લીધાપછી બીટને ને જ્યોત્તે રહે તેમાં આ પોટાશિયમ ક્ષારો એકઠા થાય છે. અને અંદરે આપી ઉકાળીને ચાસણી કરી બાળી નાખવામાં આવે છે, એટલે પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠ પાઉળ રહે છે.

પેટાના પરસેવામાં સારા પ્રમાણમાં પોટાશિયમ રમડા હોય છે. ને બેન ઉતારી નરત પાણી વડે ઘોઈ, એ ધોઈ તથ સ્ત્રી છે તે ૧૦૦ માગ બેનમાંથી પાંચ માગ પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠ મળી આવે છે.

પ્રાણીઓના લોહીમાં પોટાશિયમ ને સોડિયમનું પ્રમાણ ૦.૦૨૨ ને ૦.૩૨ ટકા હોય છે. વનસ્પતિવાદારી પ્રાણીઓના કુખમાં ૨૧૭ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭)

તેમજ મનુષ્યના કુખમાં પોટાશિયમ વિશેષ પ્રમાણમાં આવેલું છે (૩-૫.૧). આપણા જીવનમાં પોટાશિયમની આવી મદદતા છે.

પોટાશિયમના ક્ષારો નેકે કુદરતમાં સર્વજન વેરાએલા ગણી આવે છે, છતાં તેને કપયોગમાં લઈ શકાય એવા જરૂરો તે બહુ ઘેટી જવાથી નીકળે છે. આવા ઉપયોગી ક્ષારો—બસાલો—માં જર્મેનીના સ્ટાર્ટુરેનમાં બસાલોના ખાસ કલેશન કરવા લેઈએ. એ બસાલો ૧૮૩૬માં મળી આવેલાં અને આપ્યાર સુધી ફિનિયાના લગભગ બધા દેશોને પોટાશિયમના ક્ષારો તેમાંથી જ પૂરા પડતા. ત્યાં પચાસ લાખ ટન પોટાશિયમ ક્ષારોની વાર્ષિક પેટાશ થાય છે: ભૂસ્તરીય પોટાશ કાઈ તળાવ મુકાઈ જવાથી આ બસાલ અસ્તિત્વમાં આવ્યા હશે એમ તેમની રચના પરથી કાગે છે તેમાં ગિન્ઝા બિન્ઝ માદાના ઉપરાકપરી ઘેરા આવેલા છે. આવા ઘેરામાં ૫૦-૧૩૦ ફુટ જોડો બેલકા ક્ષારો બનેલા એક પોટા પહોં આવેલા છે. આ બેલકા ક્ષારને કારનેલાઈટ કહેવામાં આવે છે અને તેમાં પોટાશિયમ અને જર્મેનિયમ ક્ષારોવાળો સંયુક્ત દેશમાં આવેલા છે તેમાંથી પોટાશિયમ ક્ષારોવાળું જુદો પાડવામાં આવે છે કારનેલાઈટને ગરમી વડે થીજવાથી લગભગ શુદ્ધ પોટાશિયમ ક્ષારોવાળું તેમાંથી જુદો પડે છે અને થીજેલા જર્મેનિયમ ક્ષારોવાળું દ્રવ થાય તરીકે પાઉળ રહે છે. પછી પોટાશિયમ ક્ષારોવાળું શુદ્ધ કરીને તેમાંથી પોટાશિયમના બીજા ક્ષારો બનાવવામાં આવે છે કહ્યે તે આલ્કેસ્ટ્રસમાં બસાલો પણ પોટાશિયમના ક્ષારોનો પોટો બાગ ફિનિયાને પૂરા પડે છે. વળી રશિયા, અમેરિકા અને ફ્રેન્સના અમુક પ્રદેશોમાં પણ પોટાશિયમના ક્ષારોમાં બસાલો જડી આવ્યાં છે. પણ છતાં સ્ટાર્ટુરેનમાં બસાલોની મદદના ઓછી થઈ ગઈ.

મીઠામાંથી સોડા બનાવવાની બી જાનક પદ્ધતિને કલેશન પદેલાં આવી ગયો આ રીત અનુસાર પોટાશિયમ ક્ષારોવાળાં પોટાશિયમ સલ્ફેટ અને પછી તેમાંથી પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠ બનાવાય છે. પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠ મોનીની રાખ (pearl-ash) તરીકે ઓળખાય છે. પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠના સંયુક્ત દ્રાવણમાં કાર્બન ડાયોક્સાઈડ વાયુ પસાર કરવાથી પોટાશિયમ લાર્ડ કાળેનિષ્ઠ બને છે. આ પોટાશિયમ કાળેનિષ્ઠને દવામાં રાખવાથી ને પાણી મૂકે છે. કાચની બનાવટમાં તથા રંગદારમાં આ ક્ષાર ઉપયોગમાં આવે છે. આ પોટાશિયમના મિશ્રણમાંથી કાચ 'સખત કાચ' તરીકે ઓળખાય છે.

કૃત્રિક સોડાની માફક કૌસ્ટિક પોટાશ પણ બનાવી શકાય છે અને 'કૌસ્ટ' (રાખખ જેવા નરમ) સાબુની બનાવટમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. આપણા રેવિન્ડા કપયોગમાં વપરાતો સાબુ કૌસ્ટિક સોડામાંથી બનાવાય છે. કૌસ્ટિક પોટાશના દ્રવણો કાચ પર અસર કરે છે, તેથી રૂપ, નીકળવા લોટાના વાસુખમાં જ નેતું દ્રાવણ ઉકાળી શકાય. થીજેલા પોટાશ તે પદ્ધતિમાં નીકળી કાઢી ધાતુને પણ ખાઈ નધ છે.

દવામાં વપરાતા પોટાશિયમ ઓગાઈટ અને પોટાશિયમ અમ્બાલાઈટ પણ ઉપયોગી ક્ષારો છે ઓગાઈટ તે ફેટાશીનામાં પણ વપરાય છે. વાટ પોટાશિયમ સલ્ફેટ ફેટાશી બનાવવામાં અને ખાસ કરીને લંગાની ખેટીમાં ખાતર તરીકે ઉપયોગમાં આવે છે.

(માનુ સાર્વત્રીય નામ બાહ્યતાના આર. કક્ષર છે.) આ બાબત મેં મારા કસતના વિદ્યાર્થીઓને પછતાં એક ઠાંકણે બહાર આવેલા અને પોતે જ તે અખિલ દર્શક કરેલું હોઈ તે માટે તેણે માફી માગી.

અમારા ધ્યાન પર આવેલી એક બીજી વસ્તુ વિશે હેરોલ્ડના એક બાઇ કબ છે કે, 'આપે જે વહીવીની સહી કરાવવાની નવી રીત કાઢી છે તેના પછી ખેડેલા કૃષિઓમાંથી એક સારા કામગીરી કરી જતા બહારની સહી કરાવવાની સહી કરી શકે છે, આથી સહી કરાવવાનો કંઈ કંઈક સરવેર નથી.' આ વાત એક નવી માનસિક અધોગતિ છે. પોતાનું નામ છપાવવાના કુલ્યક મોઢામાં કસાઈને પોતાના જ પિતા કે બાઈની બહારની સહી કરાવવાને પોતાના નૈતિક પતંગના ખાસ નથી હોતા. એકે અમે તે પ્રખર વધવા માણસોની સહી જોળખી રાખીએ છીએ.

નીલ બાઈ એવી સૂચના કરે છે કે 'કુમાર'માં મારા ઠાકરાઓનાં જ રાજનામાં પ્રસિદ્ધ કરી; ઠાકરીઓનાં રાજનામાં પ્રસિદ્ધ ન કરશે' આ સૂચન કપર પદેમાં અમે વિચાર કર્યો હતો. પણ કેવળ ઘોડાકા પાછ પતંગિતો અખિલ પ્રત્યવહાર કરશે એ કાંઈ બહેનોને આશ્ચર્ય કરશે અને તે કંઈ નથી લાગે.

આ સુદ્ધ રાજાઈઓ એક બાઈએ કહ્યું છે, 'હિંદી પતંગિતોને વિચાર જ બંધ કરી તો સાફ, કોઈકે તેમા કવળ નામ છપાવવાના આશ્ચર્યથી જ મોઢા લાંબા પતંગિતો રાજનામાં મોકલતા હોય છે. આવા પતંગિતોને અર્થે કામગીરીઓ છોડી ભરેલું બાઈ બાઈ જવાબ આપે છે. (પરદેશનો તે દરેક મિત્ર જવાબ લખે છે.) આવા લોકોને જે પોતાનું નામ છપાવતું દરી તે બંધે છાપાંઓમાં છપાવી શકશે, કારણ કે ઘણાં છાપાળોએ આવા વિચાર કર્યો છે. તેથી 'કુમાર'માં આ વિચાર બંધ કરવાથી તેટલી જવાબ લખશે અને તે જવાબમાં કોઈ કૃષિઓ કિમખાશ રાફ કરી શકશે.' પતંગિતો શું પોતાની સુદ્ધ મોઢાઓમાંથી આશ્ચર્ય માણસોની આગળ આ હેઠલા બાઈએ સૂચવેલા માર્ગ લેવાની ફરજ પાડશે ?

પરદેશનાં પતંગિતોનાં સરનામાં

- (1) Miss Reno Brown, 31 Newbattle, Calderbank, Airdrie Lan. (Scotland);
- (2) Evelyn Swords, 5748 Blackstone Ave, Chicago-37 (U.S.A.);
- (3) W. N. Agbok P. O. B. 1, Awunaza (Gold Coast-Africa);
- (4) Mrs. W. Wells, 64 Harcourt Ave, Toronto-6 (Canada);
- (5) Joe Ventura, St Lewis, H Rue D'Agén Gzira (Malta);
- (6) Joan Hutchinson, 128 Ganhland, Dr. Dennistoun, Glasgow (Scotland);
- (7) Eva U Bailey, R. I. Dows Iowa (U. S. A.);
- (8) Mrs. Raw Thomson, 6100 East, 13 street, Winfield, Kansas (U. S. A.);
- (9) Bessie Bowers, Gainesboro, Virginia (U. S. A.);
- (10) Neil Gunasekera, 'Witayasevena' Paiyagala Sō. (Ceylon);
- (11) Art Hoffman, P. O. B. 47, Lockport, N. Y. (U.S. A.);
- (12) Ernest Q. Bigelow, R. I, Pelham, New Hampshire (U. S. A.);
- (13) Eita Ranch, R. 5, Estherville, Iowa (U. S. A.);
- (14) J. Sabhapana, 17 Edmonton Lane, Kirillapone, Nugegoda (Ceylon).

(ધારિન્દ્રકુમાર દેવતરી તરફથી આ સરનામા ગરબાને કહેવાય કરશે) પતંગિતોને સૂચના

હિંદી મિત્ર આપવા ઉપર છે. મારાથી કરનારે સાથે પોતાના સરનામામાંથી પોસ્ટનું કરવે મોકલવું.

પતંગિત વિમાનની કોઈપણ વસ્તુની માહિતી અથવા જવાબ મેળવવા બંધી પોસ્ટનું સાથે મોકલવું આવશ્યક છે. પોસ્ટનું વિમાન પૂરેલા જવાબો આપવામાં આવતા નથી. પતંગિત તરીકે નામ નોંધાવવા ઉપરનારે એક પોસ્ટકાર્ડ કપર પોતાનાં હસ્તાક્ષરમાં પોતાનું પૂર્ણ નામ, પૂર્ણ ધરનું સરનામું, કમર અને સોપાન બંધી નીચે પોતાના બાઈની સહી તેમના હસ્તાક્ષરમાં લઈ પાડી તે કાર્ડ અમારી કપર મોકલવું બંધી છે કપર પૂરી કોઈપણ એક ગણતર બંધીવરી રહી ગઈ હશે તે પત્ર કપર ધ્યાન આપવામાં નહિ આવે.

નવા હિંદી પતંગિતો

(304) અતુલ શ્રી, શાહીયામ, ૧૨મી રસ્તા, માર, મુંબાઈ-૧૨-૧૭, હિંદિસંમદ, સિનેમા; (305) ચાન્દવદન બેળાશીર-બદ, ૬૫૨ કમળનગર, સર પટ્ટણી રોડ, બાવનગર (હાદિયાવાડ)-૧૬, હિંદિસંમદ, કિરેક, સંગીત; (306) નિર્મલકુમાર ર. બાસ, કે. રેન્ડુ કમિશનર, બંગલુરુ, મોરની (હાદિયાવાડ)-૧૩, હિંદિસંમદ, કિરેક; (307) વિનોદ ર. બાસ, મેગળગુપ્ત, મોરની, -૧૫, તરફ, બાવન. (308) હિંદિસંમદ હુમ્મીયાર શાહી, કંબા-શાળા પાસે, બાંદ્રા, મોલ ઘરને (હાદિયાવાડ)-૨૦, હિંદિસંમદ; (309) નરેશ બ્રહ્મદેવ, કે. નેહાલાલ બેળ, પટવા રોડી, ગોમતીપુર, અમદાવાદ-૧-૧૮, પતંગિત; (310) રમણિક વલ્લભદાસ ગામ-વાળી, કે. હેસના મોરારી પતંગિત રફ, નવ ગુજરાત, અંબેરી, મુંબાઈ-૧૬, હિંદિસંમદ, તારફ; (311) રિષિક ભગવાન મહેતા, હરિદાસ બીડિંગ, મોરની. ૨૪/૨૬, અંબાદાસ રોડ, રમણિક લાલસ, રોડી-૧-૧૮, પતંગિત, અમલગાંધીસંમદ; (312) રમણિક મોહનલાલ શાહ, કે. હેસનાલ મોડનું કે. ગાંધીપુર હા રસ્તા, અમલગાંધીસંમદ; (313) હેમનથ ન. પારેખ, પ્રેમલલ્લા બીડિંગ, માઠુના (અ. બાઈ. પી.) મુંબાઈ-૧૬, હિંદિસંમદ, સંગીત, (314) સાંતિલાલ આર. અમીન, સીનેર (વાહા ગિયાગાળા) વડોદરા શાખા-૧૮, કિરેક, સંગીત; (315) પ્રવીણ ચન્દ્ર મુશરફ મહેતા, નવબની ખડકી, આચરીઆમાં, પાટણ (ક. ગુજરાત)-૧૬, સાહિત્ય; (316) રમણિકાનંત રમણિકાનંત નંની, સિદ્ધનાથ ગાંધીવની પોળ, વિરમગર-૧૮, પ્રયાસ, બાંધામ, સાહિત્ય; (317) રવજ દેવજ. કે. રવજ નરવજ, દેવિકા-બાઈનિવાસ, બાબનવડા રોડ, મુંબાઈ-૧૬-૧૬, હિંદિસંમદ; (318) નરેશભાઈ પ્ર. મહેતા, કે. પુરવોળા-૨, શહેર, રમણિકાનંત, અંબાદાસ રોડ, રોડી-૧-૧૬, હિંદિસંમદ, અંબાદાસ; (319) વિરમજન મુશરફ મહેતા, નવબની ખડકી, આચરીઆમાં, પાટણ (ક. ગુજરાત)-૧૪, કિરેક; (૪૦૦) હરિ, પ્રસાદ વી શુક્લ, બંબર, ગોડાવીઆ, વાયા આબલીઆસ (ક. ગુજરાત)-૧૬, સંગીત, ફોટોગ્રાફી, ચિત્રસંમદ; (૪૦૧) મોહનલાલ સી. પારેખ, નરમીગુપ્ત, સિદ્ધરોડ, મુંબાઈ-૪-૨૧, રાખ-કાલે, વાચન; (૪૦૨) ભેસીપુર હમનલાલ શુક્લ, ૬૬/૧ પુરાની-નિવાસ, અંબાદાસ, અંબાદાસ-૧૫, ચિત્રકામ, અંબાદાસ ૧૪/૧ બોનો સંમદ; (૪૦૩) બાર એ. પટેલ, પો. બો. નં. ૧૦૫, મેલગો (સીનેર)-૨૨, સંગીત, હિંદિસંમદ, મહાપુરુષોના કાઠા-સંમદ; આસ કરીને પારકાઓ સાથે પતંગવહાર કરે છે; (૪૦૪) અંબાદાસ અંબાદાસ, પો. બો. નં. ૧૦૫, કાંડ-સંમદ; (૪૦૫) અંબાદાસ-૧૮, સિદ્ધાસંમદ, પોસ્ટકાર્ડસંમદ; સરનામું અંબેશાં.

‘એકી દાકતર ખાગમાં આવ્યા. ચંદ્રમોશાયને શાળામાં સિસ્ટકે જે નેઈ એ કૂણું બેઠયો. એણે જ્યારે ગદાગળને રહેલા વાત મૂકી કે, ‘આ તમે શું આવવા દેા છે? આ બધાં નિરિચતી સ્વરૂપ બાળકો’ આ નાનકું કંઈકે જોઈને આગળના સરીરમાં ‘ફેરેસી’ના ચેપ લાગ્યે તબીબ કંઈકે જોઈને રહેશે શું? રજાપિત એ તો અજાણના ચેપી રોગ છે.’

‘કે’કે જોઈયું, ‘પણ આગાસા ચંદ્રમોશાય બહુ સચેત-ભયવા બાલુસ છે હાકરાંગને એ કદી જે સ્પર્શતા નથી. ચોપડી, પાટી, પેન, પેનિસક સુધીને નહિ. આંગળું હીંગડા પર હુલસું પાડિયું પણ જોઈમાં પતની લૂચી આવે છે.’

દાકતર જોઈયો, ‘અરે બાઈ! એના ચેપ તો આસોનકાસી જે લાગી ભય આ દરદ સૌ પહેલું નાકમાંથી જ શરૂ થાય છે’

‘કે’કે જોઈયું, ‘એ સાચું છે નાક જ પહેલું કૂલવા માટે છે. બાઈ.’ ચંદ્રમોશાય ચેપ જ રહ્યા, ન તો જોઈએ કોડા નિસારો મૂક્યો કે ન તો કંઈ ડુઝેપેનારું. ચોતાના બાપિ માટે એ ચિન્તાના પડી ગયા હોય એવું પણ ને જણાયું.

તે થોડાક વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં દાકતર હતા તેમને જોઈએ કહ્યું, ‘ફેરેસી આ શાળા બંધ થાય છે તમે પણ ફરે અહીં આવશે મા.’ પણ મારેતર-પતની પેલા દાકતર પર રોષે ભરાઈ હતી ચંદ્ર-મોશાયે અને કહ્યું, ‘એના પર રોષ હવે શું બજશે, પપ્પ? એણે એના જ્ઞાન મુજબ સાચું જ કહ્યું છે.’

‘પપ્પ જોઈ, ‘જેથા ન હોય તો જ્ઞાની! જ્ઞાન હોત તો આગ ન કહેત. હું આજ આઠલા વરસથી નિરંતર તારીની સાથે રહું છું. એવું થઈ જાય તો તો મને થયું કે’ પહેલાં દરદીપડયું જોઈ’ હવે છતાં હવે જે નથી જીપડયું’

ચંદ્રમોશાય જોઈયા, ‘ડુઝેપે કે રોષ કરીશ મા, પપ્પ ભયવાનનું જ્ઞાન કર. તારી ભયવાન જ આજ આપણો બોરીસો છે.’

‘ને પપ્પ ફરી રહી પડી’

ધણી રવા સુધી રચ્યા બાદ આંખો લૂચી એ જોતી, ખરી યાત છે, ‘તમે જ્યાન રાખોને. એ આપણને કંઈ ફેરેન નહિ કરે.’

તે ત્યારે પછી શરૂ થયો કપડો જીવનસંગ્રામ જીવનનિવંદન માટે પડો ધ્યાન લાવવાની ને જોખા છડવાની માનવી કરવી શરૂ કરી. ચંદ્રમોશાય એ કાળબદ્ધ દેહારગત્વી કરતી પરિશ્રમપરાયણ પપ્પ તરફ જોઈ જ રહેતાં, કંઈકે જો જોવાતા નહિ

એ દિવસ પપ્પ એકાએક બહાર આવી જોઠલા પર લાંબી પડી.

‘ચંદ્રમોશાયે પૂછ્યું, ‘આમ કેમ કરે છે, પપ્પ?’

હાંતવાં હાંતવાં ‘પપ્પ જોતી, ‘જીવ જીવરાય છે.’

‘સ્વરૂપ થા પપ્પ સિતા ન કરતી; બંજવાન પામે તારે માટે કંઈ ન માગતી, માત્ર ન મુશ્કિલી ધમના કરે?’

પણ આજે પપ્પે એના કંઈ વિરોધ ન કર્યો એ માત્ર રહી.

સાંજ થતાંપોતામાં પપ્પને થોડાક ટાપ ચડ્યાં. ને સવારે એ ત્યારે જોઈ ત્યારે એનું સરીર એટલું તો. ડુઝેપે લાગતું તબીબે એ સાવ નખાઈ જ ગઈ છે. ધરમાં જીખા હલત નહિ. ખૂબ વિચારી કરીને એ પારોસી મુખજીને રોડ બાજીના જોખા ચેપા ચાલી.

મુખજીને પતનીએ કહ્યું, ‘આનો આપો, બેરો.’

પપ્પ જોતી, ‘ના બદને બેરોસી નહિ. કાલથી પાછો ટાપ આવે છે. ધરમાં જોખા નહોતા, બેરો...’

એ જ વખતે ગંગા-નાદ સહુ પુત્રવધુઓ ધરમાં પ્રવેશી. કોઈ

કારણસર મુખવા માનેતી તે આજે પૂરી કરીને વહુઓ પાછી કરી હતી મુખજી-પતનીને કહ્યું, ‘અરે વહુ બેઠા, મારેતર-વહુને સંજે સિંદર પડે. એ સાથત સતીત્વકી છે. એમને પાન આપો, તોપારી આપો; આપીને પ્રભુતા કરો, ને એમની ચરસૂર જ લો.’

પ્રસાદની માળી લઈ મોટી વહુ આગળ આવી. પપ્પે જોખાને ધુમડા ફર કરી માથુ કપાડું કહ્યું. મોટી વહુએ એમના સંજાગા સિંદર પૂરી પાનસોપારી આપ્યાં.

મુખજી-પતની જોતી, ‘રહેવા દે. તારા હાથમાં પ્રસાદનો યાજ છે તો આંગળાન પ્રભુતા કરી લેશે. એટલું જાસ છે. અને ચારેક શેર જેટલા ચોખા આપશે પપ્પવહુને.’

મોટી વહુ ચાલી અંદ મુખજી-પતનીએ પપ્પને પૂછ્યું, ‘આ તને ક્યારથી થયું, પપ્પવહુ?’

ચમકીને પપ્પે પૂછ્યું, ‘શું બદને?’

‘આ બધું જ દર?’

પપ્પ ચમકીને મુખજી-પતની તરફ જોઈ જ રહી. એનું આંખું સરીર મરચર કૂણું બેઠ્યું.

મુખજી-પતનીએ કહ્યું, ‘જેઠું, તારા હાથપન જેઠું, દેખાડ તો.’

પપ્પે ભય સહ બંને હાથ આગળ ધર્યાં, અને ને પેતે પણ પોતાના હાથ તરફ જ જોઈ રહી કાઠએ એની આંખમાં નહર આં-જળ આંજ પેતરો કનાં કારે એની નજર સામે કપાડી નાખ્યાં તેની કૂસી એમની આંખોના તડકાના તેલ ચોપડયું હોય તેમ જોખાની હતી પપ્પને થયું કે ‘ખભે અગણિત ફાંગ-પીર એને ફેરેડે ફેરેડે બદ-બદી રહ્યા છે. ને જ તરફ નજર કરવાની કિમ્બાજ એ ન કરી શકી.

થેર પાછી કરી એ હવે એકાએક ચિત્તે પોતાના પપ્પ જોખા મોટી. પપ્પના આંખા પણ કૂસી ગયા હતાં. ટેરને ટેરનું એણે ત્રાખીને જોયું તો બધે કોઈકેડે નજીકે ધારા થયા હોય તેમ જણાયું.

ને પોતાનું બેં જોયા એ ટટપટ ગરીસી લઈને નીચે મોટી. પણ અરીસાનું ટાકણું જોયા એનું જ ભય સહ એણે એ બંધ કરી દીધું. ને પછી એકાએક એ ધરની પરકેસાઈ પડી છતાં અજાણ એની વાત હતી કે એની આંખમાં એક આંખું પણ ન હતું. ચંદ્રમોશાય પ્રાનઃકર્ષે પતાવવા બહાર ગયા હતા. પાછા આવી જાગે સાદ પાઓ, ‘પપ્પ.’

પપ્પ માત્ર પરનો હેડા ફર કરી પાગતની જેમ જોતી, ‘જીઓ, જીઓ’ થયું ને? ‘જોના થઈ તરફ જોઈ, આ કોડા નિસારો મૂકી, માથું ડાળી ચંદ્રમોશાય મોન જોખા રહ્યા.

એ આખો દિવસ પાપ ડોરી નહિ. ચંદ્રમોશાયે પણ એને સાદ પાઓ નહિ. લીકાતા તેને એક આપડી લઈ એ ચૂપચાપ જોડા રવા. સાંજે બહાર ની-જ્યા. બહાર નીજળી વેળા જોઈયા, ‘પપ્પ, કોડ; બેસી મા; હાથ મેં થઈને તાજ થા.’

એ પાછા કંઈ ત્યારે પપ્પ કાલજળતી કરી અરીસે લઈને જોઈ-જોઈ એકાએક ચિત્તે પોતાનું પ્રતિ ભેગ જોઈ રહી હતી.

‘પપ્પ!’ ચંદ્રમોશાયે સાદ રીધે અસ્વાભાવિક નજરે પતિ તરફ જોઈને પપ્પ જોતી, ‘ફર થાય. કહે છું, ફર થાય માત્રી આમેથી’

જેમતેમ થોડાક મગસ ફાંફી ચંદ્રમોશાય આસરીમા જ સૂઈ રહ્યા. પપ્પ ત્યારે પણ અરીસો લઈને જ જોઈ રહી હતી. એની પાસે જણાઈ જોખર એકી વાટે જાગતું દોઈ લાલકાલ થઈ મુંઝું પપ્પે વાટને વધુ લંબે ચડાવી.

મધરાતે અનુસંધાન... એવા અવાજ સાંભળી ચંદ્રમોશાયની કંઈકે હકી જઈ સારાગદ અંધારી હતી. સામે જળતા જ્ઞાનસેના હાથ બાંધી પ્રજ્ઞા હલતે ને એમાં જળતી વાટને પ્રાણક એવો થોડાક લાલ પ્રકાશ

દેખાતો હતો. પદ્મ ત્યાં નહોતી. ચંદ્રમેશાચે બ્રહ્મા ચંદ્ર આદે જાન્યું
ધારીધારીને જોયું. ધરમાંથી ફરી આવતી આવતી, 'અન, અન, અન...'
ચંદ્રમેશાચે ધરમાં જઈને જોયું તો પદ્મ નિર્ગમ રૂપથી બીજ
પરની દેવી-દેવતાઓની છબીઓને તેની ફાંદી કેવી હતી. કલ્યાણ
કુટુંબમાંથી ધર છવાઈ ગયું હતું. પદ્મનું મોં લોહીઆળ દહ્યું.
૯ અંગે બધે સદે સદે પાડ્યો, 'પદ્મ! પદ્મ!'
પદ્મ પદ્મે અંખના તરફ જોયું નહિ. એણે ફરી એકછબી પર ધા

દેખી, ચંદ્રમેશાચે હવે એને કાઢ્યે અસી સાદ લીધો, 'પદ્મ, પદ્મ પદ્મ.'
પદ્મ એકદમ ધોરી વાર ખતિ તરફ જઈ રહી ને પછી 'હા હા'
કરી રહી હતી ને સંગતોલતા મુગાવતાં નીચે ધરની પર પદ્મ
અંત પ્રતિભા ની એમ પ્રભાવદર્શને હતી ખી.
ને એ મુઠાં ફરી ન વળી.
ધોરી વાર એપ્રાગ્નિતે એને તપાસીને કાઢતર બોલ્યા, 'પોય જુને
અન્નાવે આને જોરીમેરી* પછો દત્તો.'

* જોરીમેરી=પોયજુને અન્નાવે થઈ એક દરદ, જેમાં ખાસ કરીને કાઢ્યે પદ્મ કુલી નવ્ય છે ને કીટાણુઓ ચંદ્રમેશી જીવનસૂત્ર વચ્ચે દરે છે.

માસમાસના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાળા 'આપણી વનસ્પતિ'નો સાતમો હપ્તો

'અંધા દુનર્ગો નીન મુન, રૂપ રંધ આર વાસ;
એકાએકન મોરો બર્ધ, બ્રગરન આવે પાસ.

એમું જાણીતું કવિચત્ર ને ચંપા માટે
જાણીય છે તે આ પીળો ચંપો; ધોળો
નહિ. આપણામાં સામાન્ય રીતે 'ચંપા'ના
નામથી જે વૃક્ષ જાણખાય છે તે પણ આ
જ પીળો ચંપો. અને તે જ સાચો ચંપો છે.
તેને રાયચંપો પણ કહે છે સંસ્કૃતમાં. તેને
'ચંપક' અથવા 'સુવર્ણચંપક' કહે છે અને
ભારતીમાં 'શિવન્યાકા' થા 'પીવળા વાકા'
કહે છે. એના ફૂલોની સુવાસ અંટહી તો ઉમ
દોષ છે કે ભરેલી તેની પાસે જ રાક્ષસો
નથી ને તેથી જ કવિએ ઉપર કહેલી ઉક્તિ
નાઈ છે સંસ્કૃત તથા હિંદી સાહિત્યકારોએ
તો ચંપા ઉપર અનેક સુદર કવિતાઓ રચી
જ છે; પરંતુ એની સુવાસ અંગેજી સાહિત્ય
સુધી પણ પહોંચી છે બિ શેલીએ ગાયું છે:
'The Champaca odours fail

Like sweet thoughts in a dream."
ચંપાનું શાસ્ત્રીય નામ મિચેલીઆ ચંપક.
(Michelia Champaca, Linn).

ચંપાનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન નેપાળથી પૂર્વે
સમારિતાણુ દ્વિપાલયનાં જંગલો, આ-
સામ, તથા બ્રહ્મદેશમાં પેચુ ને તેનાસરીજા
સુધી, ને આપણી તરફ દક્ષિણ હિંદ, નીલ-
ગિરિ અને ત્રાવણકોર સુધી. ભવમાં પણ
તે ગાય છે. હિંદમાં બાલગણગીચાઓ અને
મદિરોમાં તો સર્વેષ આ વૃક્ષ તેનાં ફૂલોની
દિગ્દર્શનસુવાસ માટે ઉગાડવામાં આવે છે.
ચંપાનું ઝાડ દેખાવામાં થોં સુંદર હોય છે.
તે ૧૦ ફીટ કે તેથી થોં વધુ સુધી જાયું બીજે
છે. તેની છાલ બરો રંગની ને લીસી તથા
તેની શાખાઓ બીજે ચટની અને આસપાસ
ફેલાઅંબી હોય છે. શાખાઓ પર પાન આ-
તરે આવેલાં હોય છે અને તે ૭ થી ૧૦ ઇંચ
લાંબાં, ૨ થી ૪ ઇંચ પહોળાં, ટાંચે અંબીવાળાં
અને ઉપરની બાજુએ ચળકાટવાળાં તથા
નીચેની બાજુએ દિશાસ પડતાં હોય છે.

લેખક • જયંતીલાલ દેવસંકર એસ.એ.એ. અસસી.

ખાનની ફાંદી વાપ થી ર હંચ લાંબી હોય છે.
એનાં ફૂલોને કદબવકાળ એપ્રિલથી
સપ્ટેમ્બર માસ સુધી, લગભગ એની ખરી
બહારને સમય માટે છે. શાખાઓ ઉપર
નાની નંદેજ બહી ફાંદી ઉપર એકેક ફરીને
ફૂલો એકવાએકા હોય છે અને વ્યાસમાં તે
૨ થી ૨.૫ ઇંચ હોય છે સરખાતમાં તો ફૂલો
પર બરી પીળો પાખડીઓ આવજુ કે
હોય છે, પણ તે શેડા સમયમાં જ ખરી પડે
છે અને અંદરથી થેસ પીળા કે નારંગી રંગનું
સુંદર ફૂલ પ્રકટે ગાય છે, ચોખ્ખામાં તો
ફૂલો ખૂબ હોય છે. એના રૂપ એટલી જ સુંદર
ને માદક એની વાસ એટલી તો ઉમ હોય છે
કે આપણે જીવાળા યોગે પ્રસરી રહે છે.
રૂપ, રંગ અને વાસને એનામાં સુધેજ હો-
વાથી સ્ત્રીપુરુષોને એ ફૂલ ખૂબ મુગ્ય કરે છે.
ચંપાનું રૂંધ પેઠું બુંદે અને ઉપર નાનાં સફેદ
છાટણાંવાળું હોય છે. તેની અંદર જી રી રર
લીસાં, હાલચટકળી હોય છે, જે પાછળથી
બરોં કાય છે ચંપાના બી શિવાળે પાકે છે.
ઝાડ પરથી એ બીને એકઠા કર્યા પછી જેમ
બંને તેમ જ બહી વાવવા બેઠ્યો, નહિતર
તેની બિચવાની શક્તિ નારા પામે છે. આ
વૃક્ષને સારીરીતે ઉગાડવા માટે મધ્યમ
પ્રકારના, ચિનાસવાળા છવા ને એછીની બી
જમીનની જરૂર રહે છે.

માદક મધુરવાસ આપતાં ચંપાનાં ફૂલોને
ઉપયોગ સીંચોની નેણી અને શાખોનેના
ગળાના ઘાર ઉપરાંત ધાત્રિ ક્રિયાઓમાં
પણ ગાય છે. મલાયામાં તો લોસ ચંપાનાં
સુકાઈ અંબેલાં ફૂલો કાચખી સુગંધ માટે
કપડામાં મૂકી રાખે છે ફૂલોમાંથી એક ભતનું
બેઠાણું તેલ મેળે છે. સીઆમમાં તે ચંપાનાં
ફૂલોમાંથી કાટણું અત્તર તૈયાર પછી લોસ

પીળા ચંપાનાં પાન
કળી, ફૂલ અને ફળ
વાંપે છે. ઉપરાંત ફૂલોને કઠાળોને તેમાંથી
પીળો રંગ કાઢવામાં આવે છે, જે રંગવાના
કામમાં વપરાય છે. ચંપાનાં ફૂલ, પાન,
બી તેમજ છાલ બધાં યોગ્ય તરીકે પણ
વપરાય છે. ચંપાનું બહારનું કાકડું આખું
બાદામી બુંદ હોય છે ને તે ટમક હોઈ ફીન-
ચર તેમજ બાંધકામ માટે ઉપયોગી ગણાય
છે; પરંતુ ચંપો પવિત્ર વૃક્ષ ગનાઈ હોઈ તેને
ભાગ્યેજ કાચવામાં આવે છે. સીંચોનામાં
દેવજોતમાં પધરાવવા માટેની બુદ્ધની મૂર્તિ-
ઓ ચંપક-કાટણાંથી ફેરવામાં આવે છે.
(સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬) ૨૭૨

પો

અભિનય

(૧-આંગિકાભિનય)

લેખક : યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

પોતે જોઈલી વસ્તુનું અનુકરણ કરતું કે અનુભવેલા ભાવને સામા પાસે પ્રત્યક્ષ કરવા તે અભિનય. તે ચાર પ્રકારનો છે: આંખિક, વાચિક, સાંત્વિક અને આદાર્યેષ્ય.

અંગભ્યન્ન કે શરીરના હલનચલનથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે આંગિક. વાચાભ્યન્ન કે વાણીના અમુક અનુકરણથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે વાચિક; આત્મભ્યન્ન અથવા ચિત્તની અમુક વૃત્તિથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે આત્મિક; અને ભૂપણ્યભ્યન્ન અથવા વેષાદ્ધારના અનુકરણથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે આદાર્યેષ્ય. આ ચારે અભિનય સામાન્યરીતે આંગિકાભિનય, વાચિકાભિનય, સાંત્વિકાભિનય અને આદાર્યાભિનયના નામે ઓળખાય છે. એ પૈકી પ્રથમ આપણે આંગિકાભિનય વ્રણએ.

અંગ-ઉપાંગ

શરીરના જુદાજુદા અવયવો 'અંગ' અને 'ઉપાંગ' એવા બે ભાગમાં વહેંચાઈ શકે છે. મસ્તક, હસ્ત, કંઠ, કાયા (માતી), પાશ્વ (પડખા), કર્કિ (રેડ), પાદ (પગ) વગેરે શરીરના 'અંગો' ગણાય છે ત્યારે નેત્ર, બ્રૂક્રિ, નાસા (નાક), જોષ્ઠ (નીચલા દોઢ), કપાલ (આગ), ચિહ્ન (હાડી) વગેરે 'ઉપાંગો' ગણાય છે.

વિવિધ હાવભાવ અને અભિનય દર્શાવવામાં આખા શરીરમાં મુખ્ય સાધન મુખ છે; એટલે આપણે પ્રથમ આંખ, નાક, બ્રૂક્રિ વગેરે ઉપાંગોનાં નાનાવિધ હલનચલન વિશે અને વિવિધ અભિનયમાં તેનો કે વિનિયોગ કરવામાં આવે છે તેને વિશે જાણીએ, જોઈએ.

તારકકર્મ: એટલે આંખની ક્રીડાઓનાં જુદાજુદાં ચલન. એવાં ચલન નવ છે. તે આ પ્રમાણે: (૧) પ્રગમ્, (૨) વચનમ્, (૩) પાતનમ્, (૪) મચનમ્, (૫) પ્રવેશનમ્, (૬) નિવર્તનમ્, (૭) સમુદ્વૃત્તમ્, (૮) નિષ્કામમ્, (૯) પ્રાકૃતમ્ ભગમ્. બંને નેત્રપુટ (પાપચાં)ની અંદર રહીને કૃષ્ણગાંભી (ક્રીડી) યોગાકારે ભગમ્ કરે તે ભગમ્.

વચનમ્: ક્રીડી ઉપરના ખૂણેથી સામેના નીચેના ખૂણે જાય તે. પાતનમ્: ક્રીડી ઉપરથી નીચે જાય તે. ચલનમ્: ક્રીડી વચાકરતી બંને તરફ જાય તે. પ્રવેશનમ્: ક્રીડી અંતઃપ્રાચીમાં પ્રવેશે તે. નિવર્તનમ્: એક ખૂણે કદાચ રહિતી જોડું તે. સમુદ્વૃત્તમ્: નેત્રવિસ્તાર થવો તે. નિષ્કામમ્: ડોળા બંધાર ધક્કેલાવા તે. પ્રાકૃતમ્: સ્વાભાવિક રીતિ.

કપાલનાં નવ વલનોના વિનિયોગ (અભિનયમાં) તેનું પ્રયોજન

આ પ્રમાણે છે: પ્રગમ્ અને ચલનમ્-વીર રસમાં. વચનમ્ અને નિષ્કામમ્-અપાનકમાં. પ્રવેશનમ્-હાસ્ય અને ખીમત્કમાં. પાતનમ્-કલ્પમાં. નિવર્તનમ્-શૂંભરમાં. નિષ્કામમ્-અહુતમાં.

સમુદ્વૃત્તમ્ અને નિષ્કામમ્-રોદ રસમાં.

પ્રાકૃત-અન્ય ભાવોમાં.

પુટકર્મ: એટલે આંખનાં પાંપચાંનાં ચલન. તેનાં પાંચ જુદાં-જુદાં નવ કર્મો છે તેનાં નામ: (૧) કન્ધેષમ્, (૨) નિમેષમ્, (૩) પ્રસૂતમ્, (૪) કુંન્નિતમ્, (૫) વિવર્તનમ્, (૬) પ્રસ્ફુટિતમ્, (૭) તિદિ-તમ્, (૮) વિદ્રાવિતમ્, (૯) સમમ્. આનાં સંજ્ઞા આ પ્રમાણે છે: કન્ધેષમ્: પાંપચાંની વિસ્ત્રેષ કરવો-જુદાં કરવાં.

નિમેષમ્: પાંપચાંની સમાગતા-એકઠાં કરવાં તે. પ્રસૂતમ્: પાંપચાં પસારિત કરવાં-પ્રસારવાં તે. કુંન્નિતમ્: પાંપચાં કુંન્નિત કરવાં-સંકોટવાં તે.

વિવર્તનમ્: પાંપચાંને ડબ્બે-ડિગાં કરવા તે. પ્રસ્ફુટિતમ્: પાંપચાંને રચન્દિત એટલે કે સ્ફોટવા તથા પડોળાં કરવા તે.

તિદિતમ્: પાંપચાં રેશયિત-બંધ કરવા તે.

સમમ્: પાંપચાં પડપડાવવાં તે.

સમમ્: પાંપચાં સ્વાભાવિક રાખવા તે.

પાંપચાંના આ નવે કર્મોનાં વિનિયોગ જુદાજુદાં અભિનયમાં આ મુજબ કરવાનાં હોય છે:

કન્ધેષમ્, નિમેષમ્ અને વિવર્તનમ્ (એકસાથે)-ક્રોધમાં.

પ્રસૂતમ્: અહુત, વીર અને હર્ષમાં.

કુંન્નિતમ્, આનંદ કર્મો (પ્રાણ રસ કે કૃતિસન વસ્તુ જોવામાં).

સ્ફુટિતમ્: હર્ષમાં.

તિદિતમ્: નિદ્રા, મૂર્છા, પવન, કષ્ણતા, ધુગાટો, વર્ષા, મેઘરોમાં.

વિદ્રાવિતમ્: અભાવ (આખાં આંખમાં), અતિપ્રકાસ, આક્રમાતમ્. સમમ્: સુચારમ્.

બ્રૂક્રિકર્મ: એટલે જાગરનાં હલનચલન તે પાંચ સાત પ્રકારનાં છે: (૧) કન્ધેષમ્, (૨) પાતનમ્, (૩) બ્રૂક્રિ, (૪) અનુરમ્, (૫) કુંન્નિતમ્, (૬) વિવર્તનમ્, (૭) સદનમ્. તેનાં સંજ્ઞા આ પ્રમાણે છે:

કન્ધેષમ્: જોવાશીત અનુકરે કે એકીસાથે જાગર દાખી કરતી તે.

પાતનમ્: અનુકરે કે એકીસાથે જાગર નીચી કરતી તે.

બ્રૂક્રિ: બંને જાગરનાં મુખ એકસાથે દાખી દાવાવવાં તે.

અનુરમ્: સદન તાણેલી, અણચમાન, મધુરચીન્નિત જાગર.

કુંન્નિતમ્: સદન સુદ બંધ કરી બંને જાગર એકબીજાની પાસે આણવી તે.

રેશયિતમ્: એક જાગરનો સંવિત કન્ધેષ.

સદનમ્: સ્વાભાવિક જાગર.

આ બધાં બ્રૂક્રિકર્મોનાં વિનિયોગ નીચે પ્રમાણે કરવાનાં હતાં છે: કન્ધેષમ્: નર્મ, ચેષ્ટા, અવમ્, હર્ષન, ક્રીડા, વિવર્ન, હંતેષ, ક્રોધ, અહુત, હર્ષ વગેરેમાં.

પાતનમ્: અણ્ણ, જુહુપ્સા, હર્ષ, નિદ્રા દાવાદિમાં.

બ્રૂક્રિ: અસાધારણ રોદમાં.

અનુરમ્: સુંધર, વિશાલ, ક્રીડા, સ્ત્રીચા, રસ, રેષ, રેષ વગેરેમાં.

કુંન્નિતમ્: 'કુદમિતમ્' આદિ એકાંચોમાં.

હવે

૮. આપણે આ મહાન રાષ્ટ્રના ભાવિને હવે ધરીશકીએ છીએ તેમ વેડકીપણ શકીએ છીએ. સુરેલી, હંસેસ ને કાયરતા આપણને અધો-ગતિએ લઈ જશે; અને તેથી જવાબદારીના સંપૂર્ણ ભાન સાથે આપણા દેશને પ્રગતિ ને અમુદ્ધિ તરફ લઈ જવાનું કામ આપણું છે. આપણી મહેનતનાં ફળ આપવાને ખેડી જવાનો સમય હવે આવ્યો નથી. જગતની આખો મીટ માંડી એક રહી છે કે આપણી નવજિત સ્વતંત્રતાને આપણે કેવીક સફળતા આપવીએ છીએ ને દેશને કેવીરીતે શાંતિ ને પ્રગતિને માગે લઈ જઈએ છીએ સખત કામની આ ધરી છે. આપણી મંસુખ એવડું વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર પરચું છે કે જેમાં સ્વેચ્છાનુસાર સૌ શ્રમ કરી શકે છે. ગધાની મદદ ને સહકાર વડે જ પ્રગતિ ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ સાધી શકે છે.

—ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

રશિતમ્: રોલન. નૃપ વગેરેમાં.

સદનમ્: અન્ય બાવોગા.

નાસા-કર્મમાં નાની જીનીજીદી હ રિપતિઓ આવે છે. તે આ છે:

(૧) નાતા, (૨) મદા, (૩) વિદ્યુષ્ટા, (૪) કમ્પયાસા, (૫) વિદ્યુષ્ટા અને (૬) સ્વાભાવિકા. તેનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે છે:

નાતા: નસકોરાં વારંવાર ગપડા ચતા દોય તે

મદા: નસકોરાં રિયર હોય તે.

વિદ્યુષ્ટા: ઉત્પલિત એટલે નસકોરાં કૂચે તે

કમ્પયાસા: આસ બંધાએલો દોય તેનાં નસકોરાં.

વિદ્યુષ્ટા: સંકોચાએલો નસકોરાં.

સ્વાભાવિકા: સદા બાવોગાં રહેલો નસકોરાં

નસકોરાંનાં આ લક્ષણોની નિનિયોગ નીચે પ્રમાણે કલો છે:

નાતા: કુસાદ (નિરંકાર), અગવેવચન, રોક, ઉદાસીન વાળી તથા અતિસાધમાં.

મદા: ઔત્સુક્ય, વિચાર, ચિતા, રોક અને કુંખમાં.

વિદ્યુષ્ટા: લીન અથ, આસ, રોષ, બચ વગેરેમાં

કમ્પયાસા: સુગંધ, રીધે આસ આદિમાં.

વિદ્યુષ્ટા: હાસ્ય, જીજ્ઞાસા, અસુવા, નિંદા, પીડા ઈત્યાદિમાં.

સ્વાભાવિકા: રોષ બાવોગાં.

કુસાદ-કર્મ એટલે આવતી હ હસાઓ આ છે: (૧) ક્ષામમ, (૨)

કુલ્લમ, (૩) પર્ણમ, (૪) કંપિતમ, (૫) કુન્નિતમ, (૬) સગમ.

તેનાં લક્ષણો આ મુજબ છે:

ક્ષામમ: અનન-ખેડી મગેલા, નીચે બંધાએલો માલ.

કુલ્લમ: વિશિષ્ટ-પહેળો, ખરેલા, ફેસેલા માલ.

પર્ણમ: કનત-ગંગા ચડાનેલા માલ.

કંપિતમ: કંપિત-મુજતા માલ

કુન્નિતમ: સંકોચેલા માલ.

સગમ: ગિયર માલ.

તેનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે છે:

ક્ષામમ: કુંખ, કચ, બીસસા આદિ બાવોગાં.

કુલ્લમ: સંતોષ, પ્રદર્શ, અદ્યુત, આદિમાં

પર્ણમ: કુસાદ તથા ગવંમાં.

કંપિતમ: રોષ અને દર્પમાં.

કુન્નિતમ: રોમાંચ, રેપરો, રીત, બચ, ન્વર ઈત્યાદિમાં.

સગમ: અન્ય સર્વમાં.

અધરોષ્ટ-કર્મમાં નીચલાં હોડની હ વિવિધ ક્રિયાઓ આવે

છે: (૧) વિસ્તૃતનમ, (૨) કંપનમ, (૩) વિસર્ગમ, (૪) વિનિયુદનમ,

(૫) સંદેશકમ અને (૬) સમુદ્ગમ તેનાં લક્ષણ આ મુજબ છે:

વિસ્તૃતનમ: હોડનું ફરવું.

કંપનમ: હોડનું ફરવું.

વિનિયુદનમ: હોડ અંદર લઈ જશે.

સંદેશકમ: હોડને દાત વડે ફાળવે.

સમુદ્ગમ: હોડ બહાર કાઢે.

આ લક્ષણોની વિનિયોગ નીચે મુજબ કરવાનો દોય છે:

વિસ્તૃતનમ: અસુધા, વેરતા, લગ્ન, બનાદર, આગસે આદિમાં.

કંપનમ: રીત ન્વર, રોષ, બચ, વગેરેમાં.

વિસર્ગમ: સ્ત્રીવિલાસ, વિખેડ, રંગત વગેરેમાં.

વિનિયુદનમ: અગ તથા આપાસમાં.

સંદેશકમ: કોષ વગેરેમાં.

સમુદ્ગમ: અતુલ્યા, અભિનંદન, ફાળ વગેરેમાં.

હાંત-કર્મ: હાંતનાં સાત પ્રકારનાં કર્મ આ પ્રમાણે છે: (૧)

કુદનમ, (૨) અડનમ, (૩) કિમમ, (૪) ચિહિતમ, (૫) કિલ્લમ,

(૬) રંધમ, (૭) સગમ. તેનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યા છે:

કુદનમ: હાંતસંપર્ષ-હાંત કઠકડાવવા.

અડનમ: હાંતનો સંરંકાર કરવો, હાંત અચડવા.

કિમમ: આડ સંકેપ કરવો-હાંત ફાળવો.

ચિહિતમ: બચાસું ખાતા હોડએ તેમ હાંત પહેળા કરવા.

કિલ્લમ: છાસી હાંત ચાઢવા.

રંધમ: હાંતથી નીચેનો હોડ ફાળવો.

સગમ: સ્વાભાવિક કાર્યોમાં.

આ લક્ષણોની વિનિયોગ નીચે મુજબ કરવાનો કલો છે:

કુદનમ: બચ, રીત, ન્વર, વધાધિ વગેરેમાં

અડનમ: બચ, અધ્યયન, સંસાર, બસણ વગેરેમાં.

કિમમ: વધાધિ, બચ, રીત, વ્યાયામ, મરણ, આગસ ગરડવામાં

ચિહિતમ: બચાસું ખાવામાં, રોષ કરવામાં.

કિલ્લમ: આલોકનમાં.

રંધમ: કોષ, હંધ્યાં વગેરેમાં

સગમ: સ્વાભાવિક ક્રિયાઓમાં.

ચિયુલ-કર્મ એટલે હાંતનાં સર્વ કર્મો, તે હાંતની સાથે એ:

કાએથી હોવાથી, કિંતેકિયાને જ અતુલ્ય છે.

‘હપંગીની’ આ બધી વિવિધ ક્રિયાઓ અને અભિનયમાં તેનો

નિનિયોગ આપણે જોયાં. હવે આવતા લેખમાં આપણે સરીતાં

વિવિધ મોટાં કાર્યો અને તેનાં કાર્યો જોઈશું. (સાદ)

(સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭) ૨૭૪

આગસ્ટની તવારીખ

તા. ૧ શ્રી.વી. કે. કૃષ્ણમેનનની હિંદના લંડન ખાતેના હાઈ કમિશનર તરીકે નિમણૂક થઈ; ૧. સંકેતના સમ્પ્રદાયે હિન્દોનિશાના પ્રવેશમાં ઝડપી ફરયાનગીરી કરી.

તા. ૭ પર્વ બંગાળમાં ફેની તથા બેંગ્લોનીઆ નિવાસમાં પૂરતી હાબગાળામાં સંકટગણત.

તા. ૧૦ ગ્રેડેસુર, કોલકાતર તથા રાજમણુ રાજ્યોનું નવ્ય હિંદી સંઘમાં ભેટાણું.

તા. ૧૨ જીનાગઢ પારિસતામાં ભેટાણું.

૧. હિંદના વડા ન્યાયમૂર્તિ તરીકે સર હરિલાલ બેજીશનંદાસ કીજ્યા નિમણા.

તા. ૧૩ હૈદરાબાદ તથા કાઠીરે કોઈ સંઘમાં નહિ હાજરી રવેતર રહેવાને નિમણૂક કર્યો.

તા. ૧૪ આગ્રા હિંદના નવા પ્રધાનમંત્રી બની બહેરાત, રાતના બાર વાગ્યે હિંદે સંપૂર્ણ સત્તા ધારણ કરવાનો બચ વિધિ થયો.

આગ હોદસો વર્ષથી મુશ્કાલ બનેલું હિંદ રવેતર બન્યું. ૧. હૈદરાહિંદી સંઘમાં ભેટાણું.

તા. ૧૫ હિંદના રવાતરવહિન. ફરાબરમાં ખૂબ ધાણુધારી રવાતરવેતર સંસ્કાર બાબતે.

તા. ૧૬ આચર રૂપી પરદેશમાં રહેતા હિંદના અબીતા કાંતિભારી તેતા સારાર, અંછતસિંહનું ઇલ્લાહી હિંદ પાછા ફર્યા બાદ હુકમ બંધ પડી નવાધી અવસાન.

તા. ૧૭ પંજાબ અને બંગાળની સરહદ તકી કરવા બદલ સીમા ફાંચનાસને સર સિરિસ ફેટફેલે આગેલા ચુકાદો બહાર પડ્યો.

તા. ૧૮ બોખાબહિંદી સંઘમાં ભેટાણું. ૧. મુંબાઈદોહકોટાનામાઅધ્યક્ષને મુનિમસિનીના મગ્ન કુલચુર બેગમજ્યાડિયાનું મરુત.

તા. ૧૯. બેંગા. બે. શીની બચા ખાતેના હિંદના હાઈ કમિશનર તરીકે નિમણૂક.

૧. પોતાની બીવણ આર્મિક્સ કોલેક્ટરીને પહેાંચી વળવા ઉપર આજની પાંડેન્ડે રાજરામાં ફેરવવાની ગતા કરી.

તા. ૨૨ સરહદ પ્રાંતના કૌમેસપાદી પ્રધાનમંત્રીને બારતર કરી વર્નર કનિનહાઈ મુરિત્રગ લીને પ્રધાનમંત્રી રચનાઆગંતી.

તા. ૨૫ નેપાળમાં હિંદના કોલેશ તરીકે સરહાર સુરગિતગિંદજ નીમણા.

તા. ૨૬ પંજબમાં ખૂબ મોટા પાગા પર રાખાણુ શરૂ થયો, જેને પરિણામે દબ્બેરા થાઈ ગયા, સાંજોએ દિવસરત કરી.

તા. ૨૭ દિંદી સંઘની લોકઅસામાં અલગ મતાધિકાર રદ કરવામાં આવ્યો.

તા. ૨૮ કોચીના રાજ્યે પ્રબલે સંપૂર્ણ જવાબદાર રાજતર આપવાની પહેલ કરી.

૧૭૫ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭)

આ માસ (સપ્ટેમ્બર) ઇતિહાસમાં

તા. ૧. ભવાનમાં જન્મતો સીમી બીવન મળ્યોસોલા ધરતીકેપ થયો, જેમાં સંપ્રવાતીત બનગાલની ખુબારી સાથે ટેલિગ્રાફે મોકલેનામાં બે મોટાં સહેદાં અત્રીબુત થયાં, ૧૯૨૩.

તા. ૨ પોટીબીજ વર્નર આલ્બુસેકે હિંદમાં સૌ પ્રથમ હાજરનું રવાણું, ૧૫૦૩.

તા. ૧૦ હૈદરાહીએ કનૈસ બેલીની રાજદારી દેશની અંચેજ કુદકીને રદ કરી, ૧૭૮૦.

તા. ૧૨-સિક્કોની સંપર્કમર્પરિધરમા વિષેકાનંદનું પહેલું યાદગાર બાબત, ૧૮૬૩.

તા. ૧૬ રાજકીય કૈલીઓ તરફ રાજપરમાં આવતા કૂચ વર્લનના નિર્ધારમા આગરખાન ઉપવાસ પર કોતરેલા કાંતિભારી નવીનતામા હારાનું કૂચવાસને લીધે મરુત, ૧૯૩૧.

તા. ૧૯ સરિવામા આરસાહીને નાસ યદ પ્રબલતાકે રાજ્યની રવાપના થઈ, ૧૯૧૭.

તા. ૧૭ માનલ મનજની અટકુતિ મણાતા અમેરિકાના રાજ્યધારણુની બહેરાત, ૧૭૮૭.

તા. ૧૮ હિંદની વેરા પછી અંચેજ સોનાપતિ હંડાને દુધાપૂર્ની કબરમાં ચંતાબલા મુચેલ સમ્ર દબાડુરશાદને રેક કર્યો ને ચીના બે પુત્ર તથા એક પીત્રીના વધ કર્યો, ૧૮૫૬.

તા. ૧૬ શિવાજીનાનીરદળે અંચેજને નેનાકાપુરધારાગરબાદ દારૂ આપી, ૧૬૬૬.

તા. ૨૨ રોટ્ટરડાના સીધેમ્બિ તથા નવસક્યાકાર વોલ્ટર રોટ્ટરડાં અવસાન, ૧૬૩૮.

તા. ૨૬ ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાન રોબર્ટસ્કેલેન, ઇટાલીના મુસોલિની, જર્મનીના હિટલર કોન્સાન દ લાઈચે વચ્ચે મુનિકે કરાર થયો જે અનુસાર હિટલરની બીજી સંતાં ૧૫૦ એકરસોવાકિયામાને રેલોક પ્રદેસ આપી દેવાયો, ૧૯૩૮.

આ માસની વ્યતિગ્રિય

સંખ્યાત લેનસાન

અમેજ બાવાનો સૌ પહેલો આધારબુત રાજકોષ રચનાર ઇંગ્લંડના આ નામી સાહિત્યકારનો જન્મ ૧૭૫૯ની ૧૮મી સપ્ટેમ્બરે સિયરીફ આગમાં એક અરીજ બુકસ્ટોરને થયો થયેલો. જન્મથી જ હૃદયમાં તથા બિદ્યામણુ દેખાવનો લેનસાન રાજામાં દોશિયાર વિદ્યાર્થી મૂળાતો. ૧૭૮૭માં તે આકસ્કું કૌસનમાં હાજલ થયો, પણ અરીબીને કારણે ૧૭૭૧માં

હિંદી ગેળાના વગર જ કૌલેજ છોડી દેવી પડી. જીવનનિર્વાહ માટે એક શાળા ચલાવવાનો નિષ્ક્રમ પ્રયત્ન કર્યા પછી ૧૮ વર્ષની વયે નજ્દમાં નાણું સાથે તેણે લંડનને રસ્તો લીધો. ત્યાં એન્ડરમેન્સ કૌંગ્રીફ પત્રમાં તેને નોદરી થયી ૧૭૭૮માં તેની 'લંડન' નામની કૌથિ બહાર પડી જેને લીધે તે સાહિત્યકાર તરીકે પ્રકાશમા આવ્યો અને ૧૭૮૪માં તેણે લખેલું 'સેનેજ ક્વિનું જીવનચરિત્ર' તેની રોશદાર બાબને કારણે ખૂબ લોકપ્રિય બન્યું. ૧૭૮૭માં તેણે અમેજબાવાનો સંપર્ક સાધેસા જવાવવાનું બંધારાય કાંઈ માથે લીધું અને ૧૪માં આઠ વર્ષ સુધી તનગેટ ગહેનત કરી, ૧૭૫૫માં બે મોટા બાળમા તેને પ્રસિદ્ધ કર્યો, જે ખૂબ જ વખણાયો અને તેને પ્રથમ પક્ષિના સાહિત્યકારનું રવાનમળ્યું.

૧૭૫૫ની ૧૭૫૨ સુધી તેણે 'રેખર' નામનું આપ-સાપ્તાહિક ચલાવ્યું. તેમાં આવેલા તથા ૧૮૦૫માં 'આઈલર' સીફે દેશ પ્રસિદ્ધ થયેલા તેના નિબંધો તેને વિશ્વસે સેલીના એક નખૂના મળ્યા છે. પણ આ સાહિત્યપ્રવૃત્તિઓ તેને બદ ન્યાત કરી નાખેલો નહિ. વચ્ચે એક વખત તો એનેા દુનને કે તેની મરુત પામેલી માતામા દર્દનખિમિ માટે પણ તેની પાસે પૂરતા પૈસા નહોતા. તેથી એક જ અધવાડિયામાં 'રાસેલાસ' (Rasselas) નામની તેની પ્રખ્યાત નખલકમા લખી નાખી ફક્ત ૧૦૦ પોટમાં નેચીને તેણે પૈસા રકા કરેલાં પણ ૧૭૬૨થી તે કોલેજના રામ તક્કેપી તેની હદર તરીકે દર વર્ષે ૩૦૦ પોટનું પેન્સાન તેને મળવા લાગ્યું, જેથી આર્થિક બીંધમાં બીનતા તેના જીવનને કંઈક રાહત મળી. ૧૭૬૪માં તેણે સાહિત્યકેસના એક પ્રભાવશાળી સમ્ર (કવળ) રવાપી રંગાં ગ્રાહકરિમય, બર્ડ અને ટ્રિગલ જેવા નામગીત લેખકો બ્રામ લેતા.

૧૭૮૨માં ૭૩ વર્ષની ઉમરે તેણે લેખેમાં જીવનચરિત્રોના ૧૦ બ્યત બહાર પાડ્યા જે તેની લેખિનીનું સાગર્થ્ય તથા વિચારોની પ્રતક્ષમા બતાવે છે. ૧૮૦૪ની ૧૩મી ડિસેમ્બરે આ લેખ સાહિત્યકારનું મરુત થયું જેને નેરેકશિયન્ટર એંગેમાં ફટાચનું મળ મળ્યું.

માધુકરી

વિષ્ટ હલ છે ચઢાવ વસમા દુર્ગમ છે પણ સામા.
 કલાન્ત આન્ત જનતાને કાને દુર્લભ માને-વિસામા.
 ડગ તોય બરી નિભેય,
 એતે પાખીનું જય.

પ્રખત પીકેએ પ્રવેશીઓનાં કરતું ફેર નાનાં.
 ધપતું યુવક પ્રસરી હલનવલ નવસંન-આરે,
 નવસેશાગ્ય અર્ચીનું જનની જનમુગિ બાહે.

(પ્રસ્તાવ)

—નાથલાલ કે

સુરતનો હાકેમ ખુદાવંદખાન

સુરતની વિશિષ્ટતાઓમાં 'સુરતનો કિલ્લો' પણ ગણવાને યોગ્ય ઓરવ ધરાવે છે અને બહારઆમના સુસંદરેને મરે રાહેની જેવાકાયક પ્રાચીન ઇમારતોમાં એ કિલ્લાનું સ્થાન પણ ગર્વવનું છે. એ કિલ્લાનો બંધાવનાર ખવાન આકા સફર ખુદાવંદખાન નામનો સુરતનો આદરણી હાકેમ હતો. મૂળ તે એ તુર્કિસ્તાન અને બચર દેશના સેનાપતિ અમીર સફરાનનો નોકર હતો, તેથી એ 'સફરાની' નામથી ઓળખાતો. તુર્કિસ્તાનમાંથી એ સફરદેશે ગુજરાતમાં આવ્યાને વરયા હતા: એક અમાર મુત્તકા, જેને બહાદુરશાહ તરફથી 'રૂખીખાન'નો ખિતાબ બક્ષવામાં આવ્યો હતો, અને બીજો આ ખવાન સફર. જેને ગુજરાતના સુલતાન મહમ્મદ તીલ તરફથી 'ખુદાવંદખાન'નો ખિતાબ બક્ષવામાં આવ્યો હતો. ઉપરાંત તરીકે એણે એ લોકો પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું તેથી સુરતના હાકેમ તરીકે એની નિમણૂક થઈ હતી અને એ કુદરતી હતો. એને પિતા આફગેનિયાનો અને માતા હિંદુસ્તાની હતી. મુસલમાની ધર્મ એણે પાછળથી એકાદેશો હતો.

જે વખતે ફિરંગીઓએ આપણા દેશમાં અંબેડા પચેસરદાર કર્યા હતા. એમની ચાંચિયા તરીકેની પ્રવૃત્તિઓએ એ વખતે બચકર ગ્વરપ ધારણ કર્યું હતું જે ૧૫૩૦માં ફિરંગીઓ નીકળે હાકેમ હતો તોય નહીં આજળ આવ્યા અને તેમણે રાહેર તેમજ સુરત બંનેને આગ લગાડીને સળગાવી મૂકવાનો એ બીજા પણ પ્રયત્ન કર્યો તેમાં રાહેરની બંદોબસ્તથીને તેમણે હંમેશાને ફટકા લગાવ્યા. પશુળળ વાપરવા ઉપરાંત છળપટ્ટોના પણ તેમણે ઉપયોગ કરતા આપણા આજના ચરિત્રના નાયકને પણ એવા છળપટ્ટોની એમણે ચોતાના પટ્ટામાં લઈ લીધો હતો અને હાલનું રક્ષણ કરવાનું કાર્ય એને સોંપ્યું હતું પણ થોડા વખતમાં જ ખવાન સફરનું મન એ જગત રોહિયાઓ કપરણી બહી મર્યું અને ઇ. સ. ૧૫૩૮માં એણે તેમની નોકરીનો ત્યાગ કર્યો

ત્યાર પછી ગુજરાતના સુલતાન મહમ્મદને જ પોતાની સેવા એણે અર્પણ કરી અને સુરતના હાકેમ તરીકે એની નિમણૂક થઈ. એ હકુમત દરમિયાન જ સુરતનો કિલ્લો એણે બંધાવ્યો (ઇ. સ. ૧૫૪૦). એ કિલ્લો બંધાવવાનું ખુદાવંદખાનને આટલાકવાને ફિરંગીઓએ ધણી પ્રયત્ન કર્યા, છુદસાગમીથી સંપત્ત નીકળવાનો નેશબતો ઉપયોગ કરી એની સાથે તેમણે સખત ગારો ચલાવ્યા. તેમાં ન કાળ્યા ત્યારે લાંચચરવત આપીને ફાંડવાનો પ્રયત્ન આદર્યો, તે પણ નિષ્ફળ ગયો ને સુરતનો એ કિલ્લો બંધાયો જ.

'તખત-ઈ-આકબરી'માં નિઝામુદ્દીન અહમદ આ કિલ્લા વિષે સવિસ્તર માહિતી પૂરી પાડે છે: 'એ કિલ્લો નાનો પણ ધણી મજબૂત અને રક્ષણસાધનસંપન્ન છે. ગુજરાતના સુલતાન મહમ્મદના નોકર સફર આકાએ ફિરંગીઓના હુમલાઓને આટલાવવા માટે અરબી સમુદ્રના કિનારા રાહેર હી. સ. ૯૪૭માં એ બંધાવ્યો. તેણે અત્યુભવી કારીગરી ને બાકેશા હાકેમની ગદદ મેળવીને કિલ્લાની મજબૂતી માટે બાંધવર શોકવણ કરી હતી. એ બાંધુએ તેમણે કિલ્લાની લીસુ વાર પહેળી ખાદી કરી છે; અને તેને નદીની સાથે એકી

આ માસનું પંખી

૨૨-જાન્યુઆરી

સાચના જેવી ગિદાગણી પોતાની લાંબી પાતળી ટેક જ પાળીની સાંધી કપર દાડી ખાકીનું શરીર પાતળીમાં રાખી તથા જ નદીમાં તરવું દેખાતું એ કાળા રંગનું પંખી ગુજરાતમાં આખું વસેલ છે. તેમાં આવે છે શરીરનો જેમ લાંબાની આંધળો કાળો, દાડી લથા ગળું ધોળાસપડાં; પીઠ કપર ચળકતા પેશી પટ્ટા; કાંઠાની કામરની પેશી; પંચ કાળા તથા તેનાં ચરિયાર આંખમાં વચ્ચે સંધાએલો. પણ આ પંખીની વિશિષ્ટતા તે છે તેની લાંબી, ઓળ નળી જેવી, પણ ઊંચી તીક્ષ્ણ બાંધ જેવી ચાંચ અને શરીરના પ્રમાણમાં લાંબી પેટી ટેક.

પાળીમાં આશંત કંડપથી તરી શકતા આ પંખીના મુખ્ય ખોરાક છે માછલી. પણ તેની ચાંચ માછલીને 'પકડવાના' ઉપયોગની નહિ હોવાથી તે એક અભિનવ પદ્ધતિને ઉપયોગ કરે છે. માછલી દેખાતાં જ તેણે શરીરની ફેરવાની માફક પાછળ પડી પોતાની બહાર જેવી ચાંચ તેના શરીરની આરવાર પડેલી દે છે. પછી પાળીની બહાર ચાલી તે પેટા-વાએલી માછલીને ચાંચથી કપી કરવા નેની લાંબી ટેક ઉપયોગમાં લે છે જેમ આપણી આંધળાએ જોયેલો પકડવો હોવાનો કાળો આપણે એકાદ શરીરની કાંઠી નાંખીએ છીએ, બસાણે તે જ રીતે જળકુકરી પાળીવાર કાન નેની પોતાની લાંબી ટેકને એકાદ શરીરની માછલીને દબામાં અહર કાછીએ અને નીચે પડતા ને પોતાની ચાંચમાં ઝીકી લઈ ચાલી બચે છે (અને અજાણમાં પણ માછલીનું ગામું નીચે અજાણમાં પહેડું આવે એ રીતે આટલા વખતે તેને ફેરવી દે છે) કેવો અદ્ભુત અભરિવિંધ!

પાળી પારો દે પાળીમાં ન જોડેલા આ કપર આ પંખી ચેતાના માજા બાધે છે અને કપી જ લંબગોળ લીલાસપડાં દાડી મૂકે છે. આખું ચામાસું તેના સેતાનો પેશિ કાળ છે.

(શ્રી 'વનચર'ના લેખ પરથી સંપાદિત)

દીધી છે તથા આદી તેમજ પથ્થર, ચૂનો અને પાંચાઈ ઈટાની દીવાલ બની ઈરી છે. કિલ્લાની દીવાલ પંદર વાર પહોળી અને વીસ વાર જમી છે, બબ્બે પથ્થરને એક બીજા સાથે લોટાના પટા વડે જડી દીધી છે અને વચ્ચેના ખાજાઓમાં તથા સાંધાઓમાં સીસાનો રસ રેડાયો છે કોટના કાંચરાઓ અને બાકોરાઓ તેમજે બીજી ચતુરાણી મુંઝાં છે કે નેતારને આશ્ચર્યચકિત થયાં મંજર રહે નહીં. કિલ્લાના ફરક પુરજ ઉપરે ચોપંચી બાંધી છે. આ ચોપંચી ફરંજી-ઓની જ વિશિષ્ટ રચના છે. તેથી નમ્બરે સરખાવ વડે આ કિલ્લો બંધાતો અટકાવવામાં ફરંજીઓ ન કાઢ્યા ત્યારે આ ચોપંચી તે ન જ બાંધવામાં આવે તે માટે તેઓએ મોટીમોટી રકમો આપવા માંડી; પણ ખુદાવંદખાને તેમની માગણીઓને તુલ્યકારી કાઢી.

કિલ્લામાં તોપોમાં 'સુલેમાની' તેવો ખાસ સળખાવાત છે. ઈસ્તંબુલના તુર્ક સુલતાન સુલેમાનના હુકમથી એ તોપો બનાવવામાં આવી હતી તેથી એ સુલેમાની તોપો તરીકે ઓળખાતી હતી. ઈ. સ. ૧૫૩૮માં સુલેમાન પાસના નેતૃત્વ હેઠળે ફરંજીઓની વિરૂદ્ધ લડવાને માટે એ નીકાલ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યું તેની સાથે એ તોપો પણ હિંદુસ્તાનમાં આવી. એ નીકાંજળના સરદારે દીવને જેને ધાલવાનું છોડી દમને વિદાય દીધી ત્યારે આપણા કિનારા ઉપર ક્ષત્રાચલી આતોપોએ જીજી આદી જ રહેવા દીધી. આગાની કેટલીક તોપો ખુદાવંદખાને સરત મોકલાવી સૂરતના કિલ્લા ઉપર એ મોકલી. અહરજે ગુજરાત પર ચઢાઈ હતી સરતના કિલ્લાને ઘેરે ધાલ્યા ત્યારે એ તોપો કિલ્લામાં જ હતી. ઈ. સ. ૧૫૭૩ના નવનુઆદની વિગિયારમી તારીખે એ કિલ્લાને એ ઘેરે ધત્રાયો તે એકમહિને અને સપ્તર દિવસ મુઘલે રહ્યો થેરા ફરંગિયાન કિલ્લાગાની તોપાંથી બાદશાહની છાબખીને છુટકાન ન પહોંચે તે માટે ગોપીતજાવની નજીકમાં એ છાબખી ખસેડવાની ફરજ પડી હતી પણ ત્યાં આગ્રજ પણ કિલ્લામાં તોપાના મોજાઓ આવ્યા વગર રહેતાં નહોતા; અને ખુદાવંદખાનને બોધિયો કિલ્લા એટલે ગમતુલ હતો કે એને સર કરવાનું કામ બાદશાહને માટે પૂર્ણ ધણું ભારે થઈ પડ્યું હતુ અને એને ૧૫૭૩ ની રજ ગી ફેબ્રુઆરીએ બાદશાહને કિલ્લા સર કર્યા ત્યાં તેમજે સુલેમાની તોપો નહોતી. આ તોપોનું કદ અને તેનું ફર સુધી પહોંચવાનું સામર્થ્ય નેહરો બાદશાહ ચકિત થયા. એ તોપો એમજે સરતથી આગા મોકલાવી દીધી બાકીની તોપો મુન્હલિદખાન જીનાગઢ લઇ ગયા.

અં પછી દીવના કિલ્લાને ઘેરે ધાલવાનું સાદસ તેજે જપાડ્યું અને તેમાં મોખરે રહી હોરવળી આગવાનું ગઢાકાર્ય પણ ખુદાવંદખાને જ કયું હતું. બીજા થેરા વખતે કિલ્લામાંથી એક તોપનો મોજો છૂટ્યો તેજે એના પ્રાંણ લીધા ઈ. સ. ૧૫૭૬માં એનું મરુથ્ય થયું એ પછી દીવની લડાઈનું નેતૃત્વ એના બીજા પુત્ર મુહમ્મદને મળ્યું. તેની આજ્ઞાથી ખુદાવંદખાનના રાજાને સરત લઈ નવામાં આવ્યું. સુલતાનની સલામતના અંતિમ કાળના દિલ્હાસમાં સરતીર સેનાયક તરીકે એનું નામ સદા અજકતું રહેશે. મુલ્તાવાડમાં ખુદાવંદખાનનો નેરાએ છે તેનું સિદ્ધપકાગ બંબ પ્રકારનું છે. એરાએ અને એની અંદર કોતરેલો લેખ સુરતના એક મહાન પુરખનું સંસ્મરણ આપણને કરાવી રહ્યાં છે (સુલતાનગિય) — પ્રા. મોહનલાલ પા. દવે.

સામ્રાજ્ય પરનું અરોહ ચક્ર
આકાશ દિવના સામ્રાજ્યનું વિશિષ્ટ ચિહ્ન તે એના પગલા સફેદ પથરામાં શોભતું આસમાની ચક્ર છે. આ ચક્રનું પ્રતીક મૌર્ય સમ્રાટ અશોકના સારનાય-સ્તંભ-પરનો ધર્મચક્ર ગંધરી પસંદ કરવામાં

આવ્યું છે. સારનાય (એટલે સારંગનાથ) દિવનાં બીજ તીર્થોમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે, એક પૂર્વ જગતમાં બુદ્ધ ભગવાન આ રથે સારંગનાથ એટલે હરજીના પાસે રાજ કરે અવતર્યો હતો. તે સમયના કાશીરાજને રોજ પોતાના આઠાર માટે તે અરચના એક હરજનો સંહાર કરવાની લત લાગી હતી. એક દિવસ ગર્ભવતી હરજીના પાસે આવતાં એ જો જીવ બચાવવા તેને બદલે સારંગનાથ પોતે રાજનું શક્ય બનાવો તેયાર થયા. તેમનામાં સ્વાપ્નની આ બાવના નેહરે રાજનું મોહાતું પડળ રૂપ થયાં ને તેને પોતાના કૃત્ય માટે સારખ આવી. હવે તેને બાન આવ્યું કે મનુષ્યના રૂપમાં હોવા છતાં વરતુલ; પણ તે ગોતે જ છે. પછી તે કુદ દિસા તજ અહિસાના પરગ માને વળ્યા. આ સારનાથ ગૌતમબુદ્ધના પોતાના જીવનમાં પણ અપ્રત્યુત્ત રથજ બની ગયું, કેમકે બોધિયમાંમાં સંમોધીજ્ઞાન પ્રગટ થયા પછી બુદ્ધ ભગવાને પોતાના પરગ જ્ઞાનનો પ્રથમ ઉપદેશ આપ્યો તેમજે આજે આ ઉપદેશનો ઉદ્દેશ ધર્મચક્ર-પ્રવર્તનનો હતો. ધર્મચક્રરૂપે રથિયાર — અર્થાત્ પુણ્ય તો રથશુભ્રી ને ધર્મતમારે રથશુભ્રી રથે, એવા ધર્મનો સદ્ગમ બાવ રૂપ કરવાને ચક્રનું રૂપક યોગ્યતામાં આવ્યું છે. તેને 'ધર્મચક્ર' કહે છે. ધર્મચક્ર એટલે ગોળ ગતિમાન ચક્રની જેમ સદાસર્વદા ગતિમાન રહેતો ધર્મ.

સારનાથ કાશીનીથી ચારપાંચ માઈલ દુર છે. ત્યાં ધર્મચક્ર પ્રવર્તનના ઉપદેશના સ્થાન પર ધર્મરાજિન્કા-સ્તંભનું સ્મારક છે. તેની ઉત્તરે રાજ અરોહ એક જાએ રતંભ બેસી કરાવ્યો હતો. હજુ ત્યાં તે સ્તંભ અનેક દુકાળોમાં બેઠિત થયેલી દિશામાં ખરે છે. મૂળ રતંભ પપ કદ એટલો જણે હતો. રતંભ પર બ્રાહ્મી લિપિમાં પ્રાકૃત બાપામાં મંગેલેળ કોતરવામાં આવ્યો છે. આ રતંભનો રિશિ-ભાગ રતંભના હંડભાગથી છૂટો પડી ગયો છે ને હાલ સારનાથ સંસદરમાનમાં બેવા મળે છે. આને રતંભનું સિદ્ધ-શિખર કહે છે. તેમાં સદ્ગુથી નીચે અનેક પાંખડીઓવાળા જિજ્ઞાસુ કમળની મુંદર આકૃતિ કોતરેલી છે કમળની ઉપર એક ગોળાકાર ફરંકની પડી છે. તે પર કુલ આઠ આકૃતિઓ કોતરી છે, જેમાં એકાંતરે ગોળ વિરાજ ચક્રની ને ફરંક બબ્બે ચક્ર વચ્ચે ગતિમાન પચુની આકૃતિ છે. ફરંક ચક્રને ચોવીસ અક્ષ છે. પચુઓમાં ગજ, રૂપ્ય, અથ ને સિદ્ધ છે. આ ચાર પચુઓ ચાર દિશામાં રક્ષક મનાય છે. — ગજ પૂર્વનું, ગર્જ દક્ષિણનું, રૂપ્ય પશ્ચિમનું ને સિદ્ધ ઉત્તરનું. ચક્ર એ ધર્મચક્રનું પ્રતીક છે. ચાર દિશાએ ચાર ગતિમાન પચુઓ ને એકાંતરે એકાંતરે ચક્રની આકૃતિ એમ સૂચવે છે કે ભગવાન બુદ્ધ પ્રવર્ત-વર્તુ ધર્મચક્ર ગારે દિશામાં સતત ગતિમાન રહે.

આ આઠ આકૃતિઓવાળા ફરંકની ઉપર ચાર દિશામાં ચાર સિદ્ધની બેઠી બંબ આકૃતિઓ રતંભ-શિખરની શોભામાં અભિરૂદ્ધિ કરે છે એમની અર્પિત આજ્ઞા, મુખની બેઠાર લટકની જ્ઞાન, દેહ પર પ્રસરેલ કેશવાળી ને મુંદર રનાયુજાઈ પગ એ ભારતીય શિલ્પ-કલાની અનુપમા કૃતિ છે આઠનું સિદ્ધશિખર સાત પુટ બેસ્યું છે. પાંચુ અર્થક આ સિદ્ધનાં શિર પર પગ ફેર માટે બુદ્ધ બચ ધર્મચક્ર રહેતું. હાલ તેના કેટલાક દુકાડ રચા છે તે પરથી જણાય છે કે એ વિરાજ ચક્રનો વ્યાપક વ્યાપ ફરંકો દબે. તેને પહોળી કપરેડી પવિત્રની

સારનાથ-સ્તંભનો ધર્મ-ચક્રાકૃતિ સિદ્ધામાય (સામ્રાજ્ય ૧૯૪૭) નજીવ

પરી, યોગીય મુદર આરા ને નાનું ધરીન્દ્ર દરે એમ કૃતકના ચક્ર-
ની આકૃતિઓ પાછળ ક્ષિતિ થાય છે આ છે અરોહના સારનાથ રત્નજનું
ધર્મચક્ર, આગક મૂળ રત્ન સંયોગ સંપૂર્ણ દશાગમાં ખરી હતી. ત્યારે
તેના શિખર પર આ ધર્મચક્ર કેટું બળ્યે ને ગતોદર જણાવું હતું.

આ ધર્મચક્રની અકૃતિનાં દરીન સાથે જે ગાઢાન વિમુક્તિઓનાં
અંતરાણ સ્વભાવોનાં છે એક હતા ગાઢાન ને મૂળ હતા રાત્રિય
બંનેનો સંદેશ હતો અદિસા પ્રતનો, જીવનનાં ગુણસાંદિનો, જીવતા
પ્રજ્ઞે આં પરમ ધર્મનું ચક્ર સારનાથની ચોપાસ આધારપત્રમાં પ્રવ-
તાવ્યું; રાત્ર અરોહ આ ચક્ર દેશદેશાનરમાં પ્રસરાવ્યું, આ ધર્મ
એ માનવતાનો ધર્મ હતો, અદિસાની સદિધ્ધુતાનો ધર્મ હતો,
સત્યની વિશુદ્ધિનો ધર્મ હતો. એ ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ આજ કપ-
ચારનું નહિ, પણ આંતરિક આચારનું હતું એવું આ ધર્મચક્ર હવે
આપણી આંતરિક હિંદના 'વલ્લુનું પ્રતીક' બને છે. માનવજાતના પરમ
ધર્મ સંધે દેશમાં, સંધે યુગમાં સનાતન છે ને સનાતન રહેશે. પરંતુ
જે ભારતદેશે તેનાં સહુથી મુકુટ દરેન ક્યાં છે ને કરાવ્યાં છે તે
દેશના વારસો પૂર્વજોનું આ ધીરજ ટકાવી રાખે, ગદાગાદી દ્વારા
સંહતન પામેલા સમયાપાસનાનો એ પુરાતન ધર્મ દેશમાં તેમજ
દેશાવર પ્રસરતો રહે ને અંતરની સમજનાં જીતેલી સંસ્કૃતિના
આચરણમાં માનવભતિ પગમાં મારે તે ને ત્યારે સામ્યજનના
આ નૂતન પ્રતીકને વંદન કરનાર હિંદ યોદાના ધર્મચક્ર માટે સાચું
ધીરજ પ્રાર્થનું કરી શકશે. (પ્રબલકાર શાસ્ત્રી)

ગુજરાતનાં શાકભાજી તથા ફળોમાં વિટામિન 'સી'

'કુપાર'ના ૨૮૨ માં અંકમાં વિટામિન 'સી' વિશે સામાન્ય
ગાઢિની આવી ગઈ છે. જોરાકામાં જે આ વિટામિન ન હોય તેો
રક્તર્થ (scurvy) નાગનો ભયંકર રોગ થાય છે એટલું જ નહિ પણ
જે આ વિટામિનનું પ્રમાણ જોરાકામાં મોટું હોય તેો માણસ જલદી
યાત્રી બધ છે. સાધારણ કબર થાય છે અને દાંત તથા પેદાંઆમાં
વિકૃતિ હતીત થઈ પાંચોરિયા થાય છે. વળી આ વિટામિન થા ઉત્રા-
વનામાં તથા હાકડું સાધવામાં અગત્યનો ભાગ ભાળે છે.

આઉં આ અગત્યનું વિટામિન આપણા ગુજરાતના રોજિંદા
વપસારની શાકભાજીમાં તથા ફળફળાદિમાં કેટલું છે તથા સંધવાથી
તે નાશ પામે છે કે કેમ તે પર ડૉ. એચ. ઇ. પંડ્યા, ડૉ. સી. સી.
શાહ અને ડૉ. કે. જી. નાયક એ ત્રણ પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિકોએ થયું ગદ-
ત્વનું શાસ્ત્રીય સંશોધન હતું છે. તેમણે કુલ ૩૬ બતનાં શાકભાજી તથા
૨૭ બતનાં ફળોની વેશાનિક પદ્ધતિથી તપાસ કરીને તેમાં વિટામિન
'સી'નું પ્રમાણ કેટલું છે નહીં હતું છે. તેમનાં સંશોધનોનાં મદદને
સારમાં 'ગુજરાત સંશોધન મંડળ'ના વૈજ્ઞાનિકશાસ્ત્રીકલારીએ કીએ.

કેંડાં, સરખેલો, ફાવર તથા કારેલામાં વિટામિન 'સી' ખૂબ
જ પ્રમાણમાં છે. તે જ પ્રમાણે લીલા પાંદડાંમાંથી બાજ (બેની કે.
મૂળાની, મેથીની, પાલખની, સુવાની, પોઈની)માં, તેમજ કોમરથી
મરચાં તથા કેળીમાં જે તે સારા પ્રમાણમાં છે. આ બધાં સાક્રાજી
ગુજરાતમાં પ્રુજ્ય થાય છે તથા પ્રમાણમાં સરતાં હોવાથી અરીજ
લોકોને આશીર્વાદ સામાન છે. આજ કેડાંક ને પાંદડાં સાક-
શાજીમાં વિટામિન 'સી' ઘણા મોટા પ્રમાણમાં મળી આવ્યું છે.

જે ૨૭ ફળો તપાસવામાં આવ્યાં હતાં તેમાં આગળાં અને
જગદખાનાં આ વિટામિન ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં જણાઈ આવ્યું
છે આ બંને ફળો સરતાં અને સહેલાઈથી મળી શકે તેવાં છે. જગત-
ના કાંઈ પણ ફળ કયાં આગળાંમાં 'સી' વિટામિન સૌથી વધારે છે
અને તેની સંવિશેષ ગદતા તેો છે કે યુરુએલી આગળાં તથા

ચૂર્ણમાં પણ વિટામિન સારા પ્રમાણમાં જળવાઈ રહે છે, જે બીજાં
ફળોની બાજતમાં નથી કદમાં વિટામિન 'સી' સારા પ્રમાણમાં
નહિ હોવાથી ડોક્ટરો નાનાં બાળકો તથા માંદાં માણસોને લીજી.
દરેમાં અને મેડીસીનો અને લેવાની બજારગણ કરતા હોય છે; પણ
આ ફળો આખા વરસ દરમિયાન મળતાં નથી, એટલું જ નહિ પણ
પ્રમાણમાં મોંમાં પણ છે. આથી મનુષ્ય વર્ગનાં માણસોને તેો તે
આવશ્યક હોય છે. એજને ગાંઠે આગળાં કેષ છે. રોનાનાં એજીએ
આગળાં આ તેનો રસ 'સેસી' છે. જોરસ આગળી, પોપચાં, જોર,
અને નારંગીમાં પણ આ વિટામિન સારા પ્રમાણમાં છે.

આખું ત્યાં ધણીપરનાં સાક્રાજી બાળકોને તેલમાં વધારીને
જ આવાનો રિવાજ છે. આજે સર્વસાધારણ શિક્ષાતે તેો મેળો જ
છે કે વિટામિન મરગીથી નાશ પામે છે આ રીતે રસોડામાં ખરેખર
બધાં વિટામિન નાશ પામે છે કે રહે છે, ને રહે છે તો કેડાં, તે
બાજત પણ સંશોધન કર્યું છે જેનામાં વિટામિન 'સી' ખૂબ પ્રમા-
ણમાં છે એજી ૧૫ સાક્રાજીઓમાં બાક્યા પહેલાં, અને કીડાવના
પાછીમાં બાક્યા બાદ, ગીડા વગરના પાછીમાં બાક્યા પછે તથા
તેલમાં વધારી રહ્યા પછી તેમાં કેટલુંક વિટામિન 'સી' બાકી રહે છે
તેની કાળજીપૂર્વક નોંધ કરી, આ રીતે સંશોધન કર્યા પછી તેમને
જણાઈ આવ્યું કે મરગીથી વિટામિન 'સી' સંપૂર્ણરિતે નાશ પામે
છે એ વાત બોરી છે લીલકું, કેસીક સાક્રાજીઓમાં ૭૦થી ૨૦ રકા
મુખી વિટામિન જળવાઈ રહે છે. પદાર્થ બાક્યા મૂલમાં પહેલાં થેડું
મીઠું કમેરનાથી વધારે પ્રમાણમાં વિટામિન 'સી' જળવાઈ રહે છે
ગુજરાતમાં તેો ધણીપરનાં ફળોમાં મીઠું નાખીને પૂજી જ સાક્રાજીમાં
નો રિવાજ હોવાથી વિટામિન 'સી' જળવી રાખવામાં ખાદ્ય થાય છે.

ગુજરાતના મરીખ તેમજ તંબૂર લોકોમાં આપણું તથા મુખ્ય
આવાનો રિવાજ છે. આ પદાર્થોમાં વિટામિન 'સી' જળવાઈ રહે છે કે
કેમ તે બાજત સંશોધન કરતાં જણાવ્યું કે મુખ્યત્વે કે આપણાં કર્યા પછી
ગાજ આગળાંમાં મુખ્યત્વે જ વિટામિન 'સી' જે ગાઢિના રહે છે.
બાજીના બધામાં તેો માત્ર થોડાંક જણાવવામાં ને નાશ પામે છે.

એક તંબૂરત માણસને રોજના ૧૦ મિલિગ્રામ વિટામિન 'સી'ની
જરૂર પડે છે. એજી પદાર્થ રોજ કેટલા તેલ લેવાથી તેમજ વિટામિન
મળી શકે તે નીચે બતાવેલું છે: કેંડાં: ૨ તેલા, સરખેલો તથા
ફાવર: ૫, કારેલા: ૫, મૂળાની બાજ: ૧૧, મેથી, પાલખ અને
સુવાની બાજ: ૬, આગળાં: ૧, જોરાખ: ૧૧, મેડીસી: ૮, પોપચે: ૬, જોર: ૧૦ અને લીજી: ૨૭ તેલા.

વિટામિન 'સી'ને એજીની આ મદદવળી બાજતો જે આપણે
જરાબર સમજી લઈએ તેો માંદા પદાર્થોને સંબંધ બેસે જ ન થાય
અને જે પછી તેો વિટામિન 'સી'નાં ધન્યકરન તથા સંવિશેષક
દવાઓ પાછળ પડેલાં મુમ્તાઝ કરવાની જરૂર ન રહે.

માખીનાં મારવાના ઉપાય

જોગાસા પછીના દિવસોમાં જ્યારે મોંઘેરા આદિ રોગો વાસ
વર્તાવી રહે છે ત્યારે વિશિષ્ટતા અચ્છરોનો નાશ કરવાનું કામ જેટલું
અગત્યનું છે તેટલું જ અગત્યનું કામ કેંડાંમાં આદિ બીજાં રોગો ફાલ-
વનારી માખીઓ મારવાનું પણ છે. મંદકી પર જેસીને પછી બાજ
પદાર્થ કપર આથી જેસી માખી મંદકી, જે અને રોગના બંદુલો
આજ પદાર્થ કપર મૂકતી બધ છે. કેંડાંરોગો ફાલવો માખી આ જ
રીતે કરે છે. એજી ધરમાંથી માખીનાં નાશ કરવા નીચે સચેલા
ઉપાયો સારી કૌતી મદદ કરશે.

(૧) વિશ્વ: જે અથમા ફેંધિવિન, જે ગાગા સાકર અને કોક
(સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭) ૨૦૮

પાઈન્ટ્સ પાણીમાં ઉકાળવાં. તે ગિશ્મણમાં બ્લેન્ડિંગ પેક્ટરના ફૂકડા બીજીની એક રસાળીમાં મૂકી રાખવા. અથવા એક ટિનના ડબ્બામાં રાખી એ ગિશ્મણમાં પકાણેલી ડની વાટ હાંકણા બદાર રાખવી. માખીઓ તે તરફ આકર્ષાયે પથ્થુ તે ચાલતાં લેત ન જાયી જરો. આ ગિશ્મણ એવી દોવાથી નજીકમાં ફેફા પાછા પદાર્થ ન રાખવાની ખાસ સાવચેતી રાખવી તથા વાપર્યા પછી વાસણને દાંધ ખૂણ સારું કરવાં.

(૨) ધૂપ: કડવા લીગરડાને ધુગાડે માખીઓ અને મચ્છરોને દૂર કરવા અસરીર છે. થોડા ઉકળતા પાણીના વાસણમાં હાર્બોલિક એસિડનાં વીસ ટીપાં નાખવાથી તેની વરાળમાં માખીઓ મરી જશે. માખીના શક અગરખતીઓ નીચે મુજબ બની શકે: પાંચ બાગ પાંચ દેશ્વર અને એક બાગ હાલડાને વહેર, એ બંનેને છાણ અગર યજ્ઞના લોટની છુલ્કમાં બાંધી તેમાં બે બાગ પોર્ટેરથમ નાઈટ્રેટ મેળવવું. પછી એની અગરવાટ વળી લેવી. ૧૦૦ થનફૂટ જગ્યા માટે આવી ૧૧ ઓસ અગરખતી બસ થશે.

(૩) ફૂવારો: ૧ પોટ પાંચ દેશ્વર અને ૧ બ્લેન્ડ કેસરીન ને ૩ ઓસ મુલ્ટિપ્લસ તેલમાં મેળવવું. ગિશ્મણ ફૂવારાથી છાંટવાથી માખીઓ નાશ પામશે. ૧૦૦ થનફૂટ જગ્યામાં એક ઓસ મિક્ચર બસ થશે.

(૪) લેપ: પાંચ બાગ એરિડિયામાં ૮ બાગ રાજ નાખી તેને મઠ અગિ ઉપર ગરમ કરતાં કરતાં ખૂણ દલાવવું. એકરસ થયા પછી હાળળ, દોરી યાંત્રિકા કે એવી કોઈ પથ્થુ વસ્તુ ઉપર તેના લેપ કરવા અને તે વસ્તુ થરામાં એક ખૂણે રાખી મૂકવી. તે પર ગેસતાલેન માખી ત્યાં થોડી જરો અને લખી નહિ રાક્તાં અંતે મરી જશે. (સંદિષ્ઠાન) વનસ્પતિ ઉગાડવાની એક નવી પદ્ધતિ

વનસ્પતિને જગ્યામાં ન જગાડવાની ક્રિયા આપણને એટલી સુપરિચિત થઈ ગઈ છે કે જગ્યામાં માલી સિવાય પશ્ચ વનસ્પતિ બેચી શકે એ કલ્પના પ્રથમ વનરે અગત્યકર લાગે છે. ભેકે પાણીમાં કેન્દ્રીક વનસ્પતિ બેચેલી આપણે ભેજીએ છીએ. પશ્ચ માળી વાર તેનાં થે મૂળ તેની નીચે માલીમાં ન હોય છે. જમીન અથવા માલી વનસ્પતિને બે રીતે ઉપયોગી થાય છે: એક તો તે વનસ્પતિને ભેટનાં ચોખ્ખા તત્ત્વો પૂરાં પાડે છે અને બીજું તે તેને લગ્ના રહેવાનો આધાર આપે છે.

માલીમાંથી વનસ્પતિ ક્યાં ક્યાં જોવાયતત્ત્વો લે છે એ વૈજ્ઞાનિકો એ માલી કાઢવું છે, તથા એ ચોખ્ખાતત્ત્વો માલીમાં જ મળ્યાં ભેજીએ એવું નથી-એમ પણ તેમણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે! પ્રયોગ-શાળામાં વનસ્પતિને આવરક ચોખ્ખાતત્ત્વો દ્રાવણ કરીને એક વાસણમાં રાખવામાં આવે છે અને તેમાં જ વનસ્પતિ ઉગાડવામાં આવે છે. આ જ પ્રયોગ ખૂબ થોડા પ્રમાણમાં કરવાની કલ્પના ૧૯૩૮માં ફેલિબર્નિયામાં ડૉ. ગેરિકને આપી. તેમણે એક છીછરા દોળ બાળીને તેના પાણીમાં ટપાડાને જરો ફારીડું દ્રાવણ ફેંદોળ ઉપર એક જળા પાથરી, જેનાં છિદ્રોમાંથી ટપાડાના ઓડ ઉપર આવે રાંધી થાળના ઢાની. ઓડના મૂળને પ્રકાશથી દુરસ્થાન ન થાય તે માટે જળા ઉપર કોલસાના બૂંટા, હાલડાને વહેરછંત્યાદિ પાથરું. આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરીને તેમણે દોળના પાણીમાં ટપાડાના ઓડ સફરજો ઉગાડી બતાવ્યા. દોળના પાણીમાં ફરારીડું પ્રમાણ એટલું થાય કે તરત તેને બદલીને બીજું દ્રાવણ ઉમેરવામાં આવતું. આ માલી વગર વનસ્પતિ ઉગાડવાની પદ્ધતિને ડૉ. ગેરિકે 'દાયટ્રોગેનિકસ' એ નામ આપ્યું. આ પદ્ધતિથી માલી કરતાં થણે રાખેર પાક આવે છે એમ તેમનું કહેવું છે.

પણ આ પદ્ધતિમાં મુખ્ય વંધો એ દુનૌ કે ઓડનાં મૂળ દમેશો પાણીમાં ડુબેલાં રહેવાથી મૂળને દ્રાવણમાં મળતો નહિ. આ મુશ્કેલી

પણ વૈજ્ઞાનિકોએ દૂર કરી. નીચેના દ્રાવણની સપાટી રાંધીએ કલાક મૂળને અડીને ન રાખતાં થોડો જ વખત રાખીને બાકીનો વખત તેને મૂળથી નીચે રાખવામાં આવવા લાગી. આથી વચ્ચેના સમયમાં મૂળને ખૂબ પ્રમાણમાં પ્રાપ્તિવાળુ ગળવા લાગ્યો.

આ અનિવન પદ્ધતિનો થણે કેમણે ઉપયોગ થયો છે અને તેનાથી સરસ થાક તૈયાર થઈ શકે છે એમ સાબિત થયું છે. પથ્થુ ખૂણ થોડા પ્રમાણમાં દબું તેનો ઉપયોગ થવાનો છે વળી તેનાથી ખર્ચનું પ્રમાણ ઓછું આવે છે તે પણ દબું નહીં થયું નથી.

આ પદ્ધતિનો ફાયદો એ છે કે તેનાથી મનુષ્યનાં ધર્માળસાં કપર ઓછાં થઈ જશે. એટલે સારું કરવું, જેટલું, કેસ અગર દાખથી પાણી પાણું છંત્યાદિ થાળી બાળતોની જરૂર નહિ રહે. આ પદ્ધતિમાં ધળી, ખરી ક્રિયા ચંચની સદ્દાવતાથી જ થાય છે વરસાદ પડે કે ન પડે, જમીન ખડકાળ હોય કે રેતાળ, તોપણ આ પદ્ધતિથી પાક ઉત્પાદ કરી શકાશે. કાચનાં થંચામાં થોડા અમી તથા લેન્ડ કલ્ચર કરીને અનિષ્ઠ દવાગમની અસર પણ દૂર કરી શકાશે. આમ આ પદ્ધતિ માનવજાતને ગદાન આરોગ્યકર સમી નીવડશે બોધી ગાનવાતા છે.

ઉમેરવા પ્રે રાકાડેને આ પદ્ધતિ પર ખૂબ સંશોધન કર્યું છે. અત્યારે તે આરિહાના રાજ્યમાં આ બાબત પ્રયોગ કરવા મળે છે. ઉલ્લા મુદ્દ હરિયાણા એ રાજ્યના ધર્માળસાં વિગાળી મથકો બાચવામાં આવેલાં દોવાથી ત્યાં યજ્ઞ કારીગરો તથા સેનિકોને રહેવું પડે છે. આ સેનિકોને ટર્ગાટા, બાજુપાલો, ફળદ્રુપાદિ આદિ તાલ મળતાં નથી; કારણકે રાજ્યમાં તે પાકતાં નથી અને છંદિખામાંથી ફેરાપ્લેનમાં લાવતાં લાવતાં તે ખરાબ થઈ જાય છે. એટલે જો રાજ્યમાં જ વિગાળી મથકની આસપાસ થોડે કે સાક્રાકાકાટાટી સમય તો તે થોડાનું ઇવન ખૂણ સુખમય થઈ શકે. આ પદ્ધતિ દ્વારા તે દરે બની શકશે. અથા ગદાહુલમાં અમેરિકામાં અરેશન, લેક આર્કિ જેટા ઉપર આ પદ્ધતિને ઉપયોગ કરીને 'માલી વગરના બગીચા' (દાયટ્રોગેનિક ગાર્ડન્સ) તૈયાર કરી દતા.

જોકે માલી સિવાય દરે આપણે બહુ જ આશી રાકશે એમ કહેવા નોવખત દર આગળે નથી નોવખળુ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં 'વગર માલીનો પાક' થાય છે એ વસ્તુ સાબિત નો થઈ છે. (અંગ્રેજી પરથી)

કેટલાં નાખવામાં આવેલી રોષોનાં .

સમાજને દાનિકતા મનુષ્યોને કેં રાખવામાં આ દેશનિકાક કરવામાં આવે છે તેમ કેટલીક વૈજ્ઞાનિક રોષોનાં (સે માનવજાતને કપકારક દોવા છતાં) પણ કાયમ માટે કેટલાં નાખવામાં આવી છે? એ નહીંને ધજીને આશ્ચર્ય થશે

છ. ૧૯૨૮માં ઑસ્ટ્રિયાના રસાયણશાસ્ત્રી ડૉ. ફ્રીડનાન્ડ રોક એવી દીવાસજીની રોષ કરી કે જે ૧૦૦૦ વખત વાપરી શકાય! આ રોષની અજર પડતાં જ રસીડનાં દીવાસજી કોબીના ગેસમાં આદ-ચાદ દરેર ફપ લાખ રૂપિયા આપીને તે રોષ તે વૈજ્ઞાનિક પારોથી વેચાવી લઈ લીધી અને હાથગને માટે તેને તાણું માલી રીધું!

એક વૈજ્ઞાનિકે એવી દવાની રોષ કરી હતી કે જે મરિચના રોષે પણ બાજ ઉપર લગાડવામાં આવે તો ને બાજ ઉપર કરી વાજ ન ન હોઈ! આથી અજા અને જંદોરાની હરવાનાંના ગેસકોને મોંઘાગ્યા પેસા આપી તે રોષ ખરીદી લીધી અને નેને તાણું ફં પૂરી લીધી. એક બાજમે એવું 'દાયટ્રોગેનિક ગાર્ડન્સ' રોષી કાઢ્યું કે જે થેનમાં કાન્યાથી ચંચમાં થણેણી થતી કપ્પાટા જ કલ્પન ન થાય; વળી તેના ઉપયોગથી ચંચો પણ લાગી સમય રહે. તેજ તથા ચંચોના હારખાનાંના કાલિકોને તે રોષ ધંધાની, હંધમે ઉદ્યોગકર લાખવાથી તેને વેચાવી લઈ કાયમને માટે કેટલાં પૂરી રીધી.

ALL ROUND ART SERVICE SADHANA ART-STUDIO

: કાર્યક્ષેત્ર :

૧. તરવીર-કળા (પોર્ટ્રેટ): ઓઈલ પેઇન્ટિંગ, લાઈટ રેફ્રેશ, 'ચેન્સલ' ને કેપ્શન પોર્ટ્રેટ્સ.

૨. ચિત્ર-સાલુમાર (સોલ પેઇન્ટિંગ): દીવાલચિત્રો અને અન્ય સુશોભનો.

૩. પ્રચાર-ચિત્રો પોસ્ટર્સ, ટેલિવિઝન તથા નહેરાવાનાં રેખાંકનો.

૪. પુસ્તક-પરિધાન: છાત્ર-કવસ, વાર્તા-ચિત્રો અને કાવ્ય-સુશોભનો.

સંચાલક
શાન્તિલાલ શાહ

સાધના કલા-કેન્દ્ર ચાર રસ્તા,
અમદાવાદ

તમારા ઘરની ભીંતો તપાસો

એના ઉપર શું છે? મક્તિયાં કેલેન્ડરો? કોઈ છાન્ડી કે સીગારેટની અગર લોખંડના નળ, હરીકેન ફાનસ ને એવાએવા પરદેશી માલની નહેરાત કરતાં અસંસ્કારી કુટુંબ ચિત્રો? કોઈ જરા ચોખ્ખીન ગણુતા હશે એમને ત્યાં વળી પરદેશનાં સુપ્રિસોન્ટર્ય અને મહોલોતોનાં અથવા રાત્રીઓ ને રમણી-ઓનાં ચિત્રો હશે; કાં તો આપણી પુરાણકથાઓ અને દેવદેવીઓનાં ભદ્રાં ચિત્રો હશે. પણ શુદ્ધ વાતાવરણની, આપણા દેશજ સંસ્કારોને યોગ્યતી ને રસવૃત્તિને ચિકસાવતી ઊંચી અને સારિવક કલા કેટલાનાં ઘરમાં છે... એવી ઉચ્ચ સંસ્કારવંતી, કાવ્યમય વાતાવરણ જગવતી, નયનાભિરામ ને સારિવક કલાની કૃતિઓ ગુજરાતનાં ઘરોની ભીંતો પર લાવવાનો નમ્ર પ્રયત્ન કુમાર કાર્યાલયે કર્યો છે. એ માટે ચિત્રો સરતાં ભેળંએ; વિવિધતાવાળાં ભેળંએ; અને કલાકૃત ચિત્રા મદી રાકાય તેવી સગવડવાળાં ભેળંએ. આ ગણા હેતુ ખ્યાલમાં રાખીને કુમાર કાર્યાલયે 'ગુજરાત કલાકલાપ' નામનો છ સુંદર ગુનેદાં રંગ-ચિત્રોનો એક પોર્ટફોલિયો (અંપુટ) બહાર પાડ્યો છે. રવિચંકર રાવળ, કનુ દેસાઈ, જગન્નાથ અક્ષિવાસી, રસિકલાલ પરીખ, છગનલાલ ભટ્ટ અને ત્રિશુભાતીત મેંચોલીની ઉત્તમ કલાકૃતિઓ ચૃત્રીને એમાં સંઘરેલી છે. પ્રત્યેક ચિત્ર ૧૨.૫૫૬ ઇંચના માપના લગ્ગ આર્ટ કાર્ડ ઉપર, મદી રાકાય તેવી સફાઈગંધ રીતે, રંગીન છપાઈમાં છાપેલું છે. સાચે એ ચિત્રોનો અને એના આલેખક કલાકારોનો ટૂંક પરિચય પણ આપેલો છે. અને દીમત લુઓ તો સવા રૂપિયો; -ચિત્ર દીક પૂરી ચાર આના પણ ન થઈ. પોસ્ટેજ સુદ.

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ - ૧૪૫૪ રાયપુર - અમદાવાદ

અપચો થયો હોય તો કંઈ
સાબુથી દૂર નહિ થાય

અમારો 'કાન્તિ' કામણગારો કે આંત્રનાખે એવા લીસા કેરાકલાપનો સર્જક
છે એક અસે કહેવા નથી.

એમ તો પછી એ સાબુમાં અપચો દૂર કરવાનો કિમિયો છે એમ કાં ન કહેવું?

- કાન્તિ નાણામાં છે અવશ્ય નંબરનો સાબુ.
- સફાઈનો એનીય.
- કામણમાં કામળ થામરીને પણ બળતરા કે
કળ કરતો નથી.
- નાલુક ચિત્તદારી સુગંધવાળો એ સાબુ
અજમાવી જોશો?

સ્વચ્છતાની બીજા ઉચી બનાવટોમાં શીશાકાઈ, સુગંધીતેજ,
દારીના સાબુ, પોવાના સાબુ, માવાલુ છાપ વગરનું
વગેરે વગેરે છે.

કાન્તિ

જોવાનો સાબુ

સ્વચ્છતા એક જીવન લીધીને, સુખ.

8X1671

SCM. 17 Gujarat

ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ: મેસર્સ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા પ્રોપર્ટીસ સિન્ડિકેટ લિમિટેડ પો. બોક્સ નં. ૨૮ અમદાવાદ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

ઝંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધર, અજક, કેસર, કમ્પુરી અને ખીન દોષન, પાચન
ને પોષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આંખમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

તેનું નિયમિત સેવન

કિંમત

૦૧ રતલના પોટમાં રૂ. ૧૫
૦૫ " " રૂ. ૭.૫૦
૧ " " રૂ. ૫

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં ખલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સંપાત્રીશા
મુંબાઈ-૧૪

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

અંમદાવાદના એજન્ટ - ભોળીલાલ બ્રધર્સ - ગાંધીશા

ફુકાન:
મૂવી મહાબળવાદી
મુંબાઈ-૨

લગ્નાત્સવમાં
જન્મ-જયંતીએ
કે કોવા અન્ય મેગલ પ્રસંગોએ

કનુ

દસાઈનાં આપવા લાયક

← આ અને આવી ખીલ અનેક ચિત્ર સંપુટો
કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

કુમારજીવલલ વિમિટૅ5

સાહિત્ય, કલા અને વિજ્ઞાનના તથા સંસ્કારધોષક સમસ્ત
સાનસામાન્યના પ્રચાર, ધોષણ અને વિકાસના
ઉદ્દેશથી સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થા

જેને, મૂળ 'કુમાર કાર્યાલય' તરીકેની તેની બે દસકાની ઉત્કૃષ્ટ કારકિર્દી
પછી તેના બહોળા વિકાસ અર્થે તેના સંસ્થાપક, વિખ્યાત કલાકાર શ્રી રવિ-
ચંદ્ર રાવળ પાસેથી બેઠેલા રજાકંપનીએ ખરીદી કપલેક્ષ નામે સંચાલિત છે.

ક્ર

ચુકર કરેલી ધાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ)
રૂ.૧૨૦ એક એવા ૫,૦૦૦ શેરમાં વહેંચાયેલી.
બહાર કાઢેલી ધાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦
ભરાયેલી ધાપણ રૂ. ૩૬,૨૦૦

ક્ર

કાયરેક્ટરોનું બોર્ડ

શ્રી ચિત્રનમ્રસાહ મોતીલાલ દીવાનજી બી.એ. (ચિરંજીવ)
(મંત્રી, ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ)

શ્રી રવિચંદ્ર મહાશંકર રાવળ
(કલાકાર, ગુજરાત કાર્યાલયના સંસ્થાપક અને 'કુમાર'ના આલેખકો)

શ્રી મહેન્દ્ર શાન્તિલાલ મંગળદાસ
(વિપરી, બહામી વકીલ સૂપની મીસાના સહ-સંચાલક)

શ્રી બાબુરાવ દેશવલાલ મહેતા
બી.એ., એલ.એલ.બી., એડવોકેટ

શ્રી હરિનારાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય
(સંસ્કૃત અને તત્ત્વજ્ઞાનના બહુવિધ અધ્યાપક-ગુજરાત અદ્યતનવિદ્યાલય, ગુજ-
રાત વિદ્યાપીઠ; પ્રકૃતિવિદ્યા અને 'મુક્તિ'ના લેખકો; ચર્ચા 'ગુજરાત પ્રતિષ્ઠા' અને;
અંકિતશાન અંકિતરત્ન-સેક્રેટરી-મિલિટીનસ એસોસિએશન, અમદાવાદ.)

શ્રી બસુભાઈ રાવત (મૅનેજિંગ કાયરેક્ટર)
(પત્રકાર અને પ્રકાશક; તૈરી 'કુમાર')

શ્રી ભરવા હમ્મનારાઓએ 'કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૯૫૪ રાજપુર અમદાવાદ'
એ રાજ્યેથી દ્વારે સંચાલન

(આ માત્ર બહેતાત છે; પ્રારંભિકરસ નહિ)

૧. પ્રકાશન - ૨. સુનીલાવ વર્ષમાન
૩. દામોદર મહેતા બ. કનેવાલાલ મુદ્રા
૪. પ્રતાપગદલ ૬. પુષ્પેશ્વર
૭. મીલમ ૮. ગોવર્ધનરામ
૯. વસીમગઢમદ ૧૦. સારદાભાઈ
૧૧. પ્રતિદેવ ૧૨. અરેચંદ્ર મેધાણી
૧૩. ઉન્ન - ૧૪. રમણલાલ વ. દેસાઈ

(૩) નીચેની લીસી કોઈ ગુપ્ત કાપમાં
લખેલી નથી કે નથી તે કોઈ બાદે કાપે
તેનો કોઈ લદન સાદો છે. તમે કોઈ સમયે
જો વાંચવા જેવો મેસેજ સોતે હું જાણ
હું જ વળતન સેવા રહેશે શ્રેય આપે
ચોરોસે રા.

(૪) તમારો સામાન્ય જ્ઞાનને કસવા
ચોડાક પ્રશ્નો નીચે આપ્યા છે. (૫) હવેના
દોહવાના સૌથી વધુ કડબા રેલી ૧ (૫)
સોમાં તરફ વધુ સહેલું - નીચેના રવિવારો
(૬) એક કંઈ પ્રાણી છે કે જેને જાણે છે
ત્યારે પૂછી દોષ છે પણ પચ દોહા નથી
અને મુતુ પામે છે ત્યારે પચ દોષ છે પણ
પૂછી દોહી નથી ૧ (૫) જમવામાં સૌથી વધુ
પ્રાણવાલુ કોણ પેદા કરે છે ૧ (૫) એક મેલ-
રેનું વજન વિશુદ્ધતા પર ૨૫ મુજ દોષો
તે જ મોટરને કુલ કાર નહીં જાણવામાં
આવે તો વજન કોણે ધરી કે વધારે ૧ (૫)
જીવાણુઓ (Microbes)નો રજ કોણ દોષ
છે ૧ (૫) કાચબાને કેટલા દાંત દોર છે ૧
(૬) કસતાથી મુગેચની નહેરમાં વર્ષ દીલ
જના માટે તમે આગળોટમાં મુસાફરી કરો
તો કયા કયાસમુદ્રોમાંથી પસાર થવું પડેલો
(૫) તમે નીચેના કેમલિ બંધો તો
તમારે કયાં વાઠેલો વડે અવરજવર કરી
પડેલો ૧ (૬) વિવદ્ અનંદ (૫) બારબાલ
(૭) સોપાણ (૫) કીનગર

જાણુ (૫) નીચે
(૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૨૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૩૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૪૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૫૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૬૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૭૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૮૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૧) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૨) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૩) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૪) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૬) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૭) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૮) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૯૯) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)
(૧૦૦) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫) જાણુ (૫)

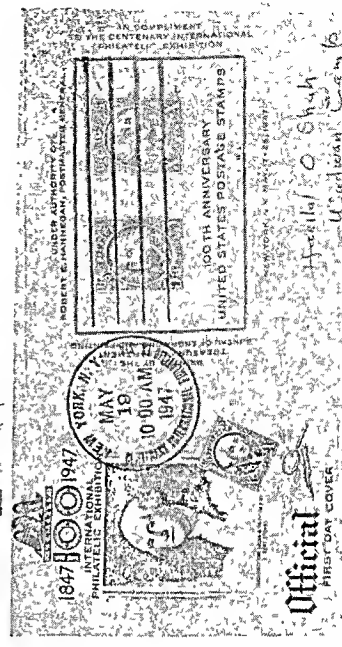

નર્મીનું છે. સવાર ને ફરજા બંને બહાનુંદાં મારેા છે ને નાવલી એ બંને આશેની વચ્ચેથી વહી બધ્ય છે. આ નદીની વિશિષ્ટતાઓ આજળ છે. કોની વધુમાં વધુ વિભાજિત ચાર માર્ગવાની છે, પહેલાઈ માર્ગ દસ હાથ; અને બીજાઈ છે બે માથે પાણી છે. એથી થે વધુ આનવળીની વાત એ છે કે એ નદી જગીનમાંથી નીકળે છે અને જગીનમાં જ સમાઈ બધ્ય છે! છતાં ખૂબીની વાત એ છે કે અરે તેવા કુલાળમાં પછ એ સુકાતી નથી. એને વિષે એવી દલકયા છે કે પહેલાં વાર બારે કુકળ પડ્યો ને લોમા પાળી વગર તરફવા લાગ્યા. ચારણે દેવીને રીડવવા તપ આદર્યું. દેવી પ્રસન્ન થતાં ચારણ ગાયુ કે 'કદી ન સુધાય એવી એક નદી આગેા.' દેવીએ કહ્યું: 'બહે! પાછળ જોયા વગર ચાલ્યો નહોતો. લારી પાછળપાછળ એક નદી આવી આવશે; પણ જોતે, પાછળ જોતો નહિ.' ચારણે પાછળ જોયા વિના ચાકવા માંડ્યું ને એક ભાગેળથી બીજા ભાગેળ સુધીને રસ્તો કાપી નોખ્યા. યજ્ઞ ચારણના મનમાં અશ્રદ્ધા પ્રકટી કે દેવીની વાત સાચી તેા હશે ને જ આવી કરવા એણે પાછું જોયું: પાછળ આવતી નદી નાચી જ અટકી અજ અને એનું પાળી જગીનમાં સમાવા લાગ્યું. ત્યારથી નાવલી નદી એક ભાગેળથી નીકળી બીજા ભાગેળ સુધી સારવ અને કુદકાળી વચ્ચેથી નિરંતર એકધારા પ્રવાહે વહી બધ્ય છે અને કોડે કર નહીં બુલિયાં સમાઈ બધ્ય છે.

(કિટો અને લેખ-યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી)

અમેરિકન ટિકિટશતભરીની 'ફર્સ્ટ ડે કવર': ટિકિટશતભરીના કોળમાં 'ફર્સ્ટ ડે કવર' (First-day Cover-પહેલા દિવસના પાકીર)નું પછું એક પાસ રવ્ય ગણાય છે. 'ફર્સ્ટ ડે કવર' કોઈ વિશિષ્ટ પ્રસંગના રસાનુભવા ચર્ચામાં આવેલી ટિકિટા. વાપરીને પહેલે જ દિવસે પોસ્ટ કરવા માટે ખાસ રકમવામાં આવેલું પાકીર. અમેરિકામાં આપા 'ફર્સ્ટ ડે કવર' ખૂબ પ્રચલિત છે. આ બાબતમાં આવેલું 'ફર્સ્ટ ડે કવર' કોઈકા માટે વિશિષ્ટ છે કે ખુદ અમેરિકન સરકારી રપાલખાતાએ કોઈકે આધિશિવ્ય 'ફર્સ્ટ ડે કવર' છે તેના ટિકિટમાં રપાલની ટિકિટ ચાલુ થયાને આ વર્ષે સો વરસ પૂર્ણ થયાં તેના બાબતમાં એ સત્યપૂર્ણ બિનવાતો વા. ૧૭મી રસમી મે ૧૯૪૭ના દિવસે આ બસાએ 'ઈન્ડરટેનમેન્ટ ડિસ્ટ્રીબ્યુટિવ કોમ્પીએશન' (આંતરરાષ્ટ્રીય ટિકિટમાં પ્રદર્શન)માં યોજાયે તે ખાસ બંધાર પાકવામાં આવ્યું છે. અમેરિકન દરજ્જા પહેલવહેલી એ એ ટિકિટા (એક પાંચ ડોલરની-એન્ટ્રીન વિનતા) ચિત્રવાળી ને બીજા દસ ડોલરની-પ્રીમીયમ ચિત્રવાળી) ચિત્રવાળી) પર પાડેલી તે બંને ટિકિટા ફરી એવીસાથે કાપેલું નાનું ચીટ આ પ્રસંગે રિપાનું એ થયણે અમેરિકન સભ્યપ્રદાતા અરુદની કાપ નીચે ચતાવેલી છે. એ પ્રદર્શનમાં કદરેલ, વચ્ચે ન્યાયે ચિત્રવાળી હળિતયા ટિકિટની ને નીચે આધિશિવ્ય ફર્સ્ટ ડે કવર કોઈકા અંશો છે. રપાલની કાપમાં

Official

FIRST DAY COVER

1947/05/18
New York

સાદો સરવાળો

અને વર્ણ

લાભકર્તા!

૨૧ રંગચિત્રા

૩૪ સાદાં ચિત્રો

૫૫ કુલ ચિત્રો

અને તે

માત્ર ૩૫ રૂપિયામાં

આજે જ્યારે સામાન્ય તત્વ-
કથાઓ પણ ચાર રૂપિયાથી
ઓછે ભાગે જ મળે છે એવા
વખતમાં એક લખ્યમતિષ
કલાકારનાં ચુનંદાં પંચાવન
ચિત્રોનું એક મુંદર પ્રકાશન માત્ર
સાઠાવળ રૂપિયામાં મળે છે.

જો પુસ્તક તે કલાકાર
રસિકલાલ પરીખની

ચિત્ર સાધના

રંગમાળા અને પેશ
એક તમુક સામે છાપે છે

રંગ અને રેખામાં કુમારશર્મા કવિત્વ વહાવનાર, બાણીતા કલાકાર શ્રી રસિકલાલ પરીખનાં ૨૧ પૂર્ણરંગી તે
૩૪ સાદાં ચિત્રોવાળો આ સમૃદ્ધ મથક શુદ્ધતાનાં મરતા કલાપ્રકાશનોમાં એક અગત્યનો ઉમેરો કરે છે.
કલાકારે ઉત્તરેાત્તર કરેલી કલામાધનાનો પરિચય આપતી એમની છવનરેખા ઉપરાંત આમાં મંથરમોલો
પંચાવન ચિત્રોમાં ઓછા અને ઘોટર-કલર. પેન્સિલ અને પેન બ્લેન્ડ ઈંક રંગ, સ્ટેપલ-વર્ક, લુક-કટ, બોક્સ-
પ્રથ-રંગેશ આદિ ચિત્રકલાની વિભિન્ન પદ્ધતિઓમાં એમની કલમ તથા પીંછાનો કમળ હાથોવતા સર્વ પ્રકારના
ચૂટેલા તમુનાઓ આપવામાં આવ્યા છે ચિત્રકલાના વિદ્યાર્થીઓ તથા કલાસોખીનો માટે એ અમૂલ્ય વીજ છે.

આવતી કાલનાં નાગરિકો
 ધડતું આજનાં ધરોનું એકલું
 માસિક ૯ વર્ષ ચોવીસમું ૯
 અંક દસમો ૯ આંકટાબર
 ગોગણીસસો મુડનાલીસ ૯
 સખંગ અંક બસો છયાશીમો

કુમાર

૨૮૬

મંચાપદ
 સંવત્ ૨૦૧૪
 ૨૧૫૭

નસી ગરગણદ સાવન

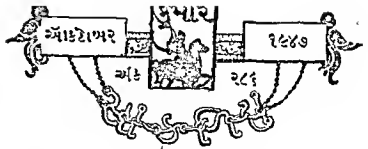
॥ तमसो मा ज्योतिर्गमय ॥

चित्रकार - कृष्णदास लाल

श्री आरति आश्रम-गोविंदी-गाथी, आपणा सुध्यात मनि सुन्दरभूता तेंही वर नीचे, श्री
आरविहना छजनरेशीननुं व्यतशीलना करिता, नया प्रकट भवेसा त्रैशानिक 'दक्षिण'नुं भूमिनि
(कलाकार नया 'दक्षिण'ना सौजन्यशी)

કલાદર્શન

જુજરાતના સાત નામી કલાકારોના
દસ ચુનંદા રંગ-ચિત્રોનો
અભિનવ ચિત્રસંચય

ચાંદની (૨. મ. રાવળ), વનનાં ફૂલ (કુબુલાલ)
દિવારખન (કબુ હેસાલ) દાનાર દેકરી (પંડિત)
કૃષિક-યા (૨. મ. રાવળ) સંધ્યા (ચન્દ્રવદન બહુ)
કુમાર તપ (સોમલાલ) ગોપ (રતિકલાલ)
અનંગના કલામેદિરે અભિનય-કુલસ (કબુ)
મઢાપી શકાય તેવાં દા. ૪૨૦૧ ઈચનાં
રંગીન આઈન્ટ ઉપર ચોટલાં તૈયાર
દસ ચિત્રો: માત્ર સવા રૂપિયામાં
કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ, અમદાવાદ

જુજરાત પ્રકૃતિ મંડળના-અમદાવાદનું
ત્રૈમાસિક

પ્રકૃતિ

નવા અંક (વર્ષ ૧ - અંક ૧-૨)માંના લેખોની રાશિ
એક કાંકરોની આતમકથા
(મેદેર દા. ન. વાડિયા)
કાઠિયાવાડનાં પક્ષીઓ: ૧
(પદ્મગાનત કંચનરાય હેસાલ)
કાઠિયાવાડના રણપ્રદેશ
(વિજયસેકર મુ. વાસુ)
ખાનદારીનાં અદ્ભુત ચર્ચન: ૩
(પદ્મગાનત કંચનરાય હેસાલ)
આગાધાવાદની પાત્ર્યસંપત્તિ
(હરિનારાયણ શ્રીરામજીલાલ આચાર્ય)
કાઠિયાવાડના સિંહ અને દીપડા
(પદ્મગાનત કંચનરાય હેસાલ)
કચ્છનાં રાત્રી ગધેડાં (સાલિય અડી)
ભારતીય બૃત્તરૂપ નિરીક્ષણ વિભાગ
[છાંચાસોનિદ્રાસ સવે આપ હનિયા]
(હરિનારાયણ શ્રીરામજીલાલ આચાર્ય)
ભારતીય બૃત્તરૂપ નિરીક્ષણ વિભાગની
પુનર્ચેટના અને વિદ્યાસ (દા. ન. વાડિયા)
વર્ષિક લવાનમ: ૩. તમ્બુ.
આ એકોની ૧૨૨ કિગત, ૩. તમ્બુ.
મંત્રી: પ્રદિપ ચંદ્રાન-પદ્મ પ્રીતવનગર
- સિસિસિસિસ અમદાવાદ

ચિત્રો

દિવારખન (શિશુ) શ્રીધર મઢાપત્ર (કોટા) જગત્નાથ મહેતા ૫૬
તમોત્રા મા ચોક્કિંગમય કૃષ્ણલાલ બહે ત્રિવંત્રી મુખશિવ
ઓશ્વણમેરીમે કોટા જગત્નાથ મહેતા પાછલા પંડામાં

કાવ્યો

સ્વાધીનતાના ગહિનાઓ સત્તર્જલાલ ધ. પંડ્યા ૨૮૨
સંપ્રિયનું આયુ દેવજી રા. મોઢા ૨૮૨

ચરિત્ર

પ્રોફેસર અબ્દુલ ખાદી ૨૮૪

વાર્તા

આકાશ (વાસાસેકર બંધોપાધ્યાય) રંગભિક્ષુ મેથાળી ૨૮૬

લેખો

પારિવતલક (આપણી વનસ્પતિ-૮) જયંતીલાલ દે. ઓશા ૨૮૭
પગરડો (રતીન્દ્રનાથ ઠાકુર) વિનોદ કોઠારી ૨૯૦
મોઘની અદ્ભુતસાહ (સ્વાતંત્ર્યના શહીદો-૩) ૨૯૨
કલાદર્શિની કસોટી કરતા પ્રશ્નો-૧ ૨૯૩
રંગ-આયોજન-સાક્ષ ૨૯૪
કસોટી સામે ટકર ઝીઘની પ્રાન ૨૯૫
બાહકોષ્ટ (શિન્હા છપનમાં પિલાન-૮) ડૉ. ન. મુ. શાહ ૨૯૭
બહારવડાને પંથે (૨) છપરામ મોપી ૩૦૦
અનિષ્ટ નરસિંહભાઈ પટેલ ૩૦૧
અભિનવ (પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર-૧૪) યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી ૩૦૨

વિલાસો

તથા પ્રકીર્ણ
છત્રી સમૃદ્ધિએ મરીંગી (ચિત્રબોધ) ૨૮૧
સ્વાતંત્ર્યની સમૃદ્ધતા ૨૮૩
મેક્લકાર્લ (સસારનાં શહેરો-૧) ૨૯૧
કમોટી ૨૯૬
તમે ચોતે ૨૯૮
Our Friends Abroad-પત્રગિત્ર વિત્રાગ ૨૯૯
એગ દેગ ? ૩૦૩
માધુરી ૩૦૪
કાનિયાં (માત્રામાસનાં પંખી-૨૨) ૩૦૪
શરપ્પરજારની તવારીખ ૩૦૮
આ ગાસ દંતિલાસમાં (બ્યુનિયિશો-બદરૂની તેયબજી) ૩૦૮
ઉજ્જુ પાનું ૩૦૯
નવાં પુરતેલી ૩૧૦

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તૈની, મુદ્રક અને પ્રકાશક: બસુલાઈ પાપરલાઈસવન.
મુદ્રણ-પ્રકાશનસ્થાન-કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.
વાર્ષિક લવાનમ ૩૧.૭૫ પાંદેશમાં રૂ. ૬-૦૦ અથવા ૧૪ સિલિંગ. દુરક નકલના ખાર આના.
બહેરજાણના સોલ એજન્ટ: મેસર્સ સાયન્ટિફિક પબ્લિકેશિસ કંપની,
મોટેલ ડાઈજી સામે, ગાંધીરા, અમદાવાદ.
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો અને ફોટો ડૉ. પી.સી.ઈ.ટી. રસિન છે.

અપચો થયો હોય તો કંઈ
સાબુથી દૂર નહિ થાય

અમારો 'કાન્તિ' કામલુગારો કે આંતનાખે એવા લીસા કેરાકલાખનો સર્જક
છે એવું અમે કહેતા નથી.

એમ તો જાણી એ શાબુમાં અપચો દૂર કરવાનો કિમિયો છે એમ કાં ન કહેવું?

- કાન્તિ ન્હાવામાં છે અવગણ ન'વરને સાબુ
- સફાવતો એનીજ.
- કામલુમાં કામળ ચૌખટીને પણ બજારો કે
જ્યાં કરતો નથી.
- નાલુક ચિત્તહારી સુગંધવાળો એ સાબુ
અજમાવી જોશો?

રેવરન્ડનાની બીજી ઉંચી બનાવટોમાં શીકાડાઈ, મુગંધીતેલ,
હાડીના સાબુ, પોવાના સાબુ, આવાલુ છાપ વગરના
વગેરે વગેરે છે.

કાન્તિ

જોવાનો સાબુ

સ્વચ્છતા કે આદર્શ મીઠસ લીમીટેડ, સુ'બઈ.

SHILPI

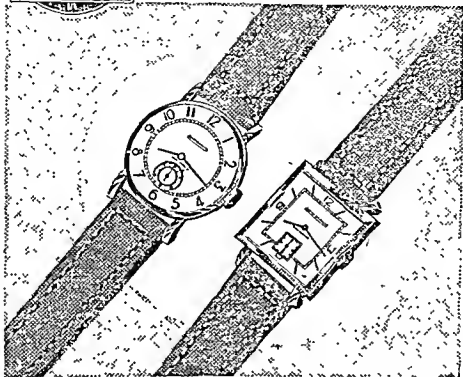
DOM 17 Dujarai

ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ: મેસર્સ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા પ્રોપ્રિયેટરી લિમિટેડ લિમિટેડ પો. બોક્સ નં. ૨૮ અમદા

JAEGE-LECOULTRE

ચો કસા ઈ-પૂર્ણ ઘડિયાળો

સાદી મનોહરતા તથા ઝીલ્વટભરી ચોકસાઈ, એ શુભોને કારણે જેગર-લ-કોલ્ટ્રે ઘડિયાળો ઘણાં વપોથી પ્રખ્યાત છે, —જો કે અત્યારે આ સુંદર ઘડિયાળોનો પૂરવઠો ઓછો છે, પણ હાલમાં જ તેની આ બે જાત આવી પહોંચી છે.

ડાબી બાજુ — જેગર-લ-કોલ્ટ્રે નમૂનો નં. ૨૬૮૩, ૬ હથેલી 'સ્ટે આઈડ' લોખંડની કેસમાં તદ્દન અવધ. કિંમત રૂ. ૨૬૦.

જમણી બાજુ — જેગર-લ-કોલ્ટ્રે નમૂનો નં. ૨૭૧૩, ૧૦ $\frac{1}{2}$ હથેલી 'સ્ટેઆઈડ' લોખંડની ચારસ કેસમાં કિંમત રૂ. ૨૭૦.

FAVRE-LEUBA

ફાવર-લ્યુબા-અન્ડ કંપની લિમિટેડ - મુંબઈ - કલકત્તા

રંગ અને રેખામાં ક્રમાશુભર્થુ કવિત્વ વહાવનાર, જાણીતા કલાકાર શ્રી રસિક-
લાલ પરીખનાં ૨૧ પૂર્ણરંગી ને ૩૪ આદો ચિત્રોવાળો આ સમૃદ્ધ સંગ્રહ
શુભરાતનાં સસ્તાં કલાપ્રકાશનોમાં એક અગત્યનો ઉમેરો કરે છે. કલાકારે
ઉત્તરોત્તર કરેલી કલાસાધનાનો પરિચય આપતી એમની જીવનરેખા ઉપ-
સંત આમાં સઘસઘેલાં પંગાવન ચિત્રોમાં આપેલ અને વાટર-કસર, પેન્સિલ
અને પેન-અન્ડ-ઈક-ડ્રેય, સ્ટેપલ-વર્ક, વૂડ-કટ, સોફ્ટ-ગ્રાઇન્ડેય આદિ
ચિત્રકલાની વિભિન્ન પદ્ધતિઓમાં એમની કલમે તથા પીછીનો કસળ દર્શા-
વતા સર્વ પ્રકારના ચૂટેલા નમૂનાઓ આપવામાં આવ્યા છે. ચિત્રકલાનાં વિદ્યા-
ર્થીઓ તથા કલાશાખીનો માટે તેમજ ભેટ આપવા માટે એ અમૂલ્ય ચીજ છે.
ફિ. રૂ. ૩૫; પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૪; કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ અમદાવાદ

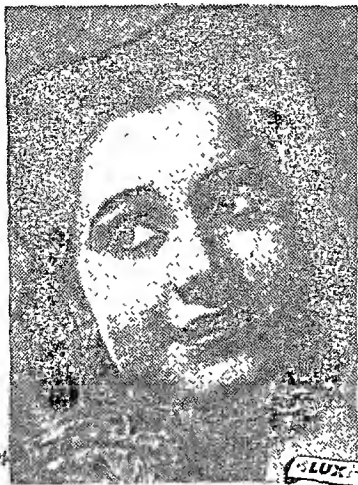

કલાત્મકતા અને સસ્તાપણમાં અનન્ય એવા આ ચિત્રસંગ્રહ પાછળનો મુખ્ય
હેતુ વિશુદ્ધ કલાને અત્યંત સસ્તા દરે ધરધર પહોંચતી કરવાનો છે. સર્વશ્રી
રવિશંકર રાવળ, કનુ દેસાઈ, જગન્નાથ અહીવાસી, રસિકલાલ પરીખ, જગન-
લાલ બદવ અને ત્રિગુણાનીત પંચોળી એ આપણા છ અગ્રણી શુભરાતી કલા-
કારોનાં છ પૂર્ણરંગી ચુનંદાં ચિત્રોનો આ સંપુટ, ૧૨ગ્રામક ઈંચના માપનાં
આર્ટકાર્ડ પર ફેમ માટે તૈયાર રૂપમાં સુધક રંગીન છપાઈમાં આપવામાં આવ્યો
છે. સવા રૂપિયા જેટલી નજીવી કિંમતમાં આવાં રંગીન ચિત્રો આટલાં સસ્તાં
કેમકે હજી આખ્યાં નથી. ચિત્ર દીક પૂરી આર આના કિંમત પાંચ ન થઈ.

શુભરાતનું પાટનગર અમદાવાદ : એ શહેરના સ્થાપક અહમદશાહના
મકબરાથી માંડીને છેક સ્વામીનારાયણના મંદિર સુધીના આજની એક જ સૈકા
પરનાં સ્થાપત્યોમાં સંઘસઘેલી આપણી કળાલક્ષીનો પરિચય. જેણે પશ્ચિ-
મના નામચીન કલામીમાંસકોને મુગ્ધ કર્યા છે અને જેની પ્રશસ્તિ સાંભળી
જગત-યાત્રીઓ અમદાવાદ આવે છે, એ શિલ્પ અને સ્થાપત્યનાં કાવ્યો સમાં
અમદાવાદનાં બાવન નામચીન સ્થાનોના ફોટોગ્રાફોનું આ અલગ્ય છે. દરેક
ચિત્ર નીચે ઐતિહાસિક અને લાક્ષણિક માહિતી આપતી નોંધ તથા શ્રી
રત્નમણિરાવ હીમરાવ જેવા વિદ્વાને લખેલા, અમદાવાદની અતીપડતી ને
વિકાસ વર્ણવતા વિદ્વાનજનો નિબંધ સાથે. કિંમત માત્ર બે રૂપિયા, પોસ્ટેજ ભુલું

“તમારી ત્વચાને
લક્સ ટોયલેટ સાબુની
સૌમ્ય માવજત આપો”
રેહના કહે છે

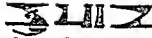

ફીલ્મ-સ્ટારોનો
સૌંદર્ય-સાધક!

LTS. 169-111-40 GJ

LEVER BROTHERS (INDIA) LIMITED

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું ગાસિક ૧૦૦ વર્ષ ગોવીંદ્રમું . એક દસમે

ઓક્ટોબર ૧૯૪૭

સ્વાધીનતાના મહિનાઓ

(સમ્બરા)

આનંદ છે ગથરો જગજગ્નના દિલની કુંઠકુંજો,
ગાત્રે ગંભીર મેધો, રસભર વસુધા પાકની આશ દે છે;
જો મો સ્વાધીન સદે રમણ હૃદયનો આવણે એમ જાણી,
હૃદયેહૃદયે હસે છે પ્રમુદિત પુરમાં સમ્બરા સુંદરીઓ. ૧

(કેવલવિગત)

પાકે ક્રમ્યાં જેતર પાકવાને,
તાપો દન્તે ભાદ્રપદે લાલેને;
પ્રતાપથી પૂર્ણ પ્રદેશ પહીંશે
સંધર્ષ પાળી ઉપજાનિઓનો? ૨

(શિખરિણી)

શશીની શાભામાં પુલકિત નિશામાં જગતની
નિશાળી શૈરીમાં રમત રંગી આશ્ચિન તણી;
ભરીને હિસાહિ હૃદય દશગીએ ઉજવવી,
રમા, વિદ્યામાંથી પ્રકટિત દિવાળી શિખરિણી. ૩

(અનુકૂળ)

ધાન્યથી પૂર્ણ કોઠારો, જળે પૂર્ણ જગાશયો,
કાર્તિકેષે કરી મ્યોકે તારકાસુર ઝરવા. ૪

(ગાથિની)

કુઃખદ પવન સામે રક્ષવા સક્ત સાર્ક,
વસન અટાન પાંખમાં જાણતું સ્વાસ્થ્ય માર્ક;
રિમનયુત પતિ સાંજે સુંદરી તો સુખી છે,
રિશરતે ક્યમ પામે ગાથિની માર્ગશીર્ષે? ૫

(શાઈલવિકીરિત)

છે સારી વસુધા સદા યનગને ઉત્સાહથી એમની;
પોષે પૂર્ણ ઉગંગથી શરીરો પ્રવંગમાં પાશરી,
તાજ નિપાણતણે પ્રસાર નિરમે સિદ્ધિજિતાવાળી
એકેએક સુવાન હિંદભરમાં શાઈલવિકીરિત. ૬

સવાઈલાલ ઈ. પંડ્યા

પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહિનાઓ, વર્ષો અને વિધિઓનાં કાળો લખવાની
પરંપરા તો નબીની છે. એ દળે આ કાળમાં વિવિધ વસ્તુઓમાં જુદાજુદા મહિનાઓનાં સૂચન સાથે સ્વાધીન
આવતી મેજક કાગળાઓ તથા સંદેશ ચૂંચાલો અને સ્વચ્છેસ્ય મહિનાઓ તથા વસ્તોનાં નામોના મેજકો દ્વારા કાળ-ચક્રાસર સંધેશો છે.

સંપ્રતનું આયુ

• સૂચના •

ભાવિતો કૂપ ખોદાચ ને કાંપથી ભૂત-બેદાન સમૃદ્ધ બનવું,
નિકમનો ધાપડેતેટલી વારનો મંડિ સોંપત તણું આયુ ટકવું!

રેવળ ચ. એડા

સ્વાતંત્ર્યની સફળતા માટે આપણે મોંઘડાસીને આપણા નેતાઓ સામે નહિ પણ આપણી જાત સામે જ લેવાનું છે

મનન

એની આપણે છેલ્લાં દેકરેલા વર્ષથી ઝંખના કરતા હતાં તે સ્વાતંત્ર્ય તો આવી ગયું. પણ આગળ શું ? શું આપણને સ્વાતંત્ર્ય માટે તોના નામ ખાતર જ લેઈવું હતું ? અજાણત, નહિ જ. આપણને સ્વાતંત્ર્ય લેઈવું હતું પ્રગતિ માટે-આપણી માટે. પ્રગતિ એટલે માત્ર રાજકીય પ્રગતિ નહિ. પણ પ્રભુનાં આરાધ્ય અને શિક્ષણ, ઇશ્વરોગ ને ખેતીવાડી, સાહિત્ય ને વિજ્ઞાન હંધાવિ સર્વ ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ. આ પ્રગતિનો આધાર આપણાં મુઠ્ઠી-ભર નેતાઓ શું કરે છે તેના પર આંખ મીંઠીને બેસી રહેવાથી નથી સંધાવાની, પણ સમાજની દરેક વ્યક્તિ-પછી તે વરતો સાફ કરનાર આદેશ આપીએ. હોય કે શુદ્ધિમય ડોક્ટર હોય, મેટ્રીક પ્રધાન હોય કે આદિકારી. મામૂલી પદવાળો હોય, તે દરેક પાત્રપોતાની રીતે સત્ત્વર થઈને સમાજપૂર્વક પોતાનું કર્તવ્યપાત્ર પાડવા મંથી પડે તે કપર અથવા અશક્ય છે.

આ દિશ્વિધી આપણાં માન દરેકનું શું કર્તવ્ય છે તથા દરેકે આજીવી શું કરવા માડવું તે એ સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

વિદ્યાર્થી: નહીં કરેલા વિષયોની ઓખણ-પઢી કરીને, એણાં ઓછા મહેનતે પરીક્ષા પાસ કરવી એ ધરેદિયું ધ્યેય હવે તમારું છે. હવે લેઈએ અને પ્રગતિમય સમાજના વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવા બોલિએ અમની પરાકાષ્ટા કરવી એવી છે. કપરાંત, અને તેટલે વધુ શારીરિક શ્રમ કરી તમારી જાતને અડતલ ને મજબૂત બનાવો. દેશની કોઈ પણ જાતની સેવા માટે તૃપ્ત, આત્મચિન્તાસથી છતી દોડીને આવતો તથા શિષ્ટતાની ભૂતિ સમે વિદ્યાર્થી આજે દેશને લેઈએ છે.

શિક્ષક: દેશના ભવિ નાયકો દેવાડ કરવાની મહાન જવાબદારી તો તમારે શિરે છે. દેશને કપયોગે મધ પડે તેની કાલિ, શુદ્ધિ તથા ધ્યેય-પ્રભુશિ વિદ્યાર્થીને આપો. વિદ્યાર્થીને શિસ્તથી વર્તવાની ટેવ પડે એ તમારે ખાસ લેવાનું છે. પેસા ખાતર જ તમે મોકલી નથી કરતા, પણ તમારી કામગીરી દ્વારા દેશની જીવની સમૃદ્ધિ કે આજીવી કાલનાં નાયકો સંસ્થાની મહદત્વની સેવા બજાવી રહ્યાં છે એની જવાબદારીઓ આપનાં ઓરવ દેવે સમજીને કામ કરે.

એકત્ત: આજે (અને હમેશા માટે) હિંદના પ્રાણુ તો તમે છે. તમારી શક્તિઓની પરાકાષ્ટા કરીને પણ આજીવી કલ્યાણ વધારો અને દુઃકાળના મુખમાં ઘસાઈ જતા હિંદને બચાવો. બની શકે ત્યાં નવાં યાંત્રિક સાધનો તથા ખાતરોનો કપયોગ કરીને તથા વિજ્ઞાને શોધેલાં સાધનો ને સચવડોનો સમાજપૂર્વક લાભ લઈને મળવજ પાડે હતાં. દેશની આજીવી કટોકટીની પળે જરૂર કરતાં વધારે અનાજ સંઘની સત્તાવડે દેશને આપો એવી દબરો બંધે મરતાં માણસો બચી જાય.

ઉદ્યોગપતિ: મલ્લરોને નીચોટીને કેવળ નફો કરવાની દિશ્વિ રાખી કલોચી ચલાવવાની નીતિ હવે નહિ આવે. કલ્યાણકર્મમાં મલ્લરોને પણ જવાબદાર બાંધીને સમાજને ઉદ્યોગના નફામાં તેના કલ્યાણનો પણ હિસ્સો રાખો. મલ્લરોને યોગ્ય પગાર, મેંપગરી તથા રહેવા-ખાવાની કલ્પ સમગ્રે આપો.

મજૂર: ખાસ આનિવાર્ય જરૂર હોય ત્યારે તે સિવાય હકતળનું શસ્ત્ર પાસતા નહિ કોઈ પણ ઓદ્યોગિક કલદળનું નિરાકરણ સમાધાન-સમાજવચ્ચી અચર છેવટે લવાડ કારા કરે. કારખાનાંનું કામ નહોતું પતાવી દેતા હોયે નેહ કલતરીને કામ ન કરતાં માણનું કલ્યાણ કેમ થયે તથા તમારી કાર્યપ્રતિજ્ઞા કેમ હાલત થાય તે તરફ વધુ ધ્યાન આપો. યુવાનોને કેવળ સ્વાતંત્ર્ય-સેવામાં તમે મોખરે રવા હતા તેવે હવે સ્વાતંત્ર્ય-કરકલ્પના કાર્યમાં પણ તમારે જ અજ કામ લેવાનું છે. દેશને આંતરિક સેવાજી બહારના રાજકીય જવાબદારી અને તેમ મોટી કલ્યાણમાં બચી જાયાં. આપણી સરકારના એકેક વહીવટી આતમગં, જોડીસમાં તે મજૂર કલરના સંસ્થાઓ માણસોની ખુબજી છે. સરકારી નોકરો: તમારું વનુ દરિદ્રિય હવે પદદાર્થ જનું લેઈએ. તમે જનતાના 'સેવકો' છો, 'માત્રિક નહિ'. એ જાવનાથી લેકો સાથે વર્તો. તમારી જરી ચોખવા તમારી સેવાજી પર અવલે છે. આજીવી

‘હિંદને સ્વાતંત્ર્ય તો મળ્યું પણ તે પચાવવા માટે હિંદ નબળું નીવડ્યું’

પરશ્વે સરકારનાં પાદો બનવાને મળે લોકોમાં તમારે, વચેને શંકા, ભય અને તિરસ્કાર પેડી મળ્યાં છે તે તમારા વિરોધ અને સોજાવઅર્થે વર્તવશીકરણે. સ્વયંસરજની એ રાખી ટીકી તમારે કપાણે વેંડી છે તે પ્રમાણિક વનનથી ધોઈ નાખો.

લેખક: એકલે હિંદ ભરીને તો મવા, પણ તેમણે આપણી સંસ્કૃતિ, આજીવીચાર તથા મન કપર એ પાયાત્વ સંસ્કારો પકાડે છે તે ધોઈ નાખી ફરી આપણા બાજીવનને પ્રગટ કરવાનું કાર્ય લેખકનું છે. જનતાને પોણું, નગમણું તથા વિલાસ તરફ મેરે તેવું સાહિત્ય ન પીરસતાં તેને ઉત્તતિ તથા યુગધર્મ તરફ લઈ જાય તેવું તે જની સાહિત્ય નિર્માણ કરવાની આજે જરૂર છે.

પત્રકાર: તમારી શક્તિ ખૂબ જ મોટી છે. તમે તો સમાજના ચુકરોગો છો. કેવળ નિવેરક કીકાંજનનાં ખાતેખાતો પાયા ન રહેતાં નવા યુગની જનતાને ચોખશિષ્ટ તથા કાર્યદર્શન આપો. કાંઈપણ એક જ્ઞાન કે માત્ર સરકારના જ ચરમોમાંથી ન લેતાં તમારે પોતાને એ કાંઈ સત્ય કાગેને તે નિર્જવ રીતે કહો. આજે જનતાની વાચનમુખ છે-પડી છે તે વખતે તેને માત્ર સનસાનીના મરીમસાલાવાણુ આપવા મેરસરને દેવે તનું તકલીફ કે વિધારી સાહિત્ય ન પીરસતા પ્રભુનો તંદુરસ્ત અને પ્રકુલ માનસને પડે તમાં તેને પ્રેમભિના રચનકલ્પ કાર્યમાં મેરે તેવું સત્તરશીક વાચન આપો.

કલકલાર: તમારી પ્રતિમાને પ્રચારવેના કે આજે કોઈપણ પ્રકારના બેઠનમાં ન જરૂરકારે તેમાં મુજબ દુનને બારતના પ્રતિબાજી આતમગાં આકર્ષકમણું મોડી કાર્ય ચાલે રાખો. કોઈપણ એક કલ્પકમણિ કે પક્ષના અથવા પૂજન ન બનતા વિરોધ જનતા સાથે તાહાત્તવ અનુભવી કલ્પનિર્માણ રીતે જનતાને હવે સરકાર તમારી જ દોષાઓ નાની કે મોટી દરેક બાબતમાં સારાને દોષ ન દેતાં તેમાંની અડચણો સમાજના પ્રયત્ન કરો. એકેકે તે તો આપણને ‘જગત પર કબ્જાપણું’ કરીને મવા, તેને જવાબદાર કરવાનું કાર્ય મણું મુરેત્ર છે અને તે માટે દોષકો વધે તો તમારે કાળે લોડી, પરમેશ અને આંખું ‘નિરાવ બીનું કમું નહિ આવે. પણ એ બધું બહારથી કોઈપણ પડશે.

અથવા

‘હિંદને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું અને તે છરવીને વેઠવશાળી મન્યું’
આજેમાંથી કઈ બીના કલિદાસમાં મોઢાવવી તે સંજ્ઞે પણ આપણાં સૌના પોતાના જ હાથે.
(આક્ટોબર ૧૯૪૩) ૨૮૩

પ્રોફેસર અબ્દુલ ખારી

પોર્ટુગીઝોના અનવરત હાકી માર વડે
પોતાના મનુષ્યત્વ દેહનું બખ્તર બનાવીને
રાજેન્દ્રબાબુના શરીરને રક્ષાનાર
અને 'દનાં' હુલ્લડો વખતે એક માર તલવાર લઇ
એકલે હાથે પાંચીસ ગામડાંનું રક્ષણ કરનાર
એક પોતાહી યુવાને માતાના આદેશને માથે ચડાવીને
બિનજાણી આવકની પ્રોફેસરી છોડી
લોકસેવાની ફજીરી લીધી

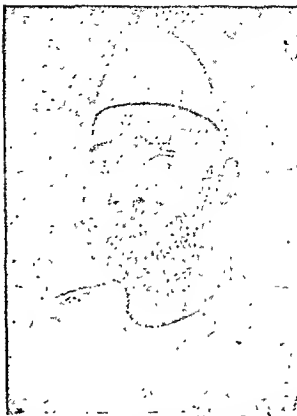
અને બહારની મનુર તથા ખેડૂત જનતામાં તે
બાળકોના જતનલે પિતા, યુવાનોના ઉદાર ભાઈ
અને જીદોના હમદદ સેવક બનીને જીવ્યા અને મર્યા-

૧૯૦૫ની એ સાલ હતી. આખા દિવસો રાત્રામઢનાં મં-
ડાણ થયાં હતાં કેરકેર સમા-સરપસો કરી જતતા સરકારના કા-
ચદાને ફાફે કડાતી રહી હતી. સરકારે પણ લોભાના નુરસાને કચ્છી
નાખ્યા પોતાની પાસાથી લીલા શરૂ કરી દીધી હતી. લાકીમાર ને
ગોળામાર તે રોજિંદા બની ગયા હતા.

ગિદારમાં પણ ફેશયોરવ રાજેન્દ્રબાબુના નેતૃત્વ નીચે બીહુર
માથે સત્યાગ્રહની જ્યોત ઝળકી બેઠી હતી. સરકારી કાનૂનને બેન
કરી ત્યાં પ્રોફેસરપણા ગીઠ્ઠ્યું. રોજીરે હવા રાજેન્દ્રપ્રસાદ. સર-
પસ જનરેમાં આબંધુ ત્યાં સમિતી પોલીસોની પદકથા આપી અને
એકાગ્ર લાકીમાર શરૂ થયો. નેરકસાલીના એ ખ્યાલોના લીધુ પાત્રીને
એ નિઃસશ્ત્ર પ્રજા પર લાકીઓ હાથે જતા હતા. મરવચ્ચ
તળિશતવાળા રાજેન્દ્રબાબુના માથા પર એક સન્મહ દેહો પડ્યો
અને તે જમીન પરડળી પડ્યા. છતાં પણ તેમના પર લાકીના પ્રહારો
ચાંદુ જ નહતા. એકલામાં લીજળી વેગે એક દગલર યુવાને રાજેન્દ્ર
બાબુના શરીર પર ફરી પડી પોતાની કાયાથી તેને ઘાંધી ટીકું અને
પોલીસોની લાકીઓને એકમાર પોતાના શરીર પર ઝીલવા લાગ્યા.
અનવરત લાકીમારથી તેનું આખું શરીર લોહીહુલ્લડાણ થઈ ગયું. પણ
ત્યાંથી એ એક તરફ પળ ન હકચો અને રાજેન્દ્રબાબુને બચાવી લીધા.

એ બહાદુર યુવાને તે ગિદારના મુરિલમ પ્રોફેસર અબ્દુલ ખારી.
ગિદારના મનુરે તથા એકત્રોના અકચેવ નેતા, કેમિસ્ટના સાચા
સેવક, માંધીજીના પ્રજાનુવાથી તથા ગિદાર કેમિસ્ટ હંમિટિના
પ્રમુખ શ્રી અબ્દુલ ખારીનું મ્યાન ગિદારમાં અલેટ હતું. અજ તા. ૧૮
મી માર્ચે તેમનું મૃત્યુ થવાથી ગિદારને એ ન પૂરી સકાય તેમ જ મહાન
ગીટનો કારી થા પડ્યો છે તેની કળ કહી નહિ બેતર.

પ્રોફેસર ખારીનો જન્મ ૧૮૮૨માં ગિદારના શાહબાદનિહવામાં
આવેલા શાહજવાર ગામમાં ગરીબ ખેડૂત કુટુંબમાં થયો હતો. સ-
ત્તાવનના એવાતેજ-સંઘામમાં અંગ્રેજોને દિલની ભગિ પરથી દાંડો
કાઢવામાં વીર કુવચસિદ્ધને મોટી મદદ કરનારા ખાનદાન કુટુંબમાં
ખારીની માતા જન્મેટી હોવાથી, નાનાપણથી જ તેણે પુત્રમાં સ્વ-
દેશ-સંમિતના સંસ્કારે દેડ્યા હતા. ૬ કુટુંબીઆદના હવાર સંવેર
સાથે કાલ બુદ્ધિમાં ધરાવનાર એ યુવાને અબ્દુલે અવધાસમાં કડખી
પ્રગતિ કરીને સન ૧૯૨૩માં એ. એ. પાસ કરી અને પદ્મવૃન્ની
બી. એન. હોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે નીમ્યા. આ વાતની તેમની
તેજસ્વી માતાને ખબર પડતાં તેણે પુત્રને સંદેશો મોકલ્યા, 'એલ,
૧૯૨૬ (ઓક્ટોબર ૧૯૨૭)

પ્રોફેસર અબ્દુલ ખારી

સરકારી હોલેજમાં નોકરી કરવાનું તાક મળી નથી. તારે તે ફિરંગી-
ઓને આ ફેશયાથી હાંકી કાઢવાનું શિક્ષણ જનતાને આપવાનું છે.
બીજે જ દિવસે બારીસાદે બી. એન. હોલેજની એ બારે પચાસની
નોકરીનું રાજીનામું આપી દઈ છૂટા થઈ ગયા.

ત્યાર બાદ તે વખતના કોંગ્રેસ નેતા શ્રી મહંમદ સદી સાહેબના
પરિચયમાં તે આબંધા અને તેમને લીધે ગિદાર રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠમાં
તે પ્રોફેસર તરીકે નીમ્યા. ત્યારથી તે જનતામાં પ્રોફેસર ખારીના
નામથી લોકપ્રિય છે. અહીં તેમને પોતાની માતાના વિચારને અ-
મલમાં લાવવાની સરસ સંધિ મળી ગિદારના યુવાનોમાં તેમણે
રાષ્ટ્રીય જાતનાને મુક્ત રીતે પરિચય કરવા માંડ્યો. અને અહીંથી
જ તેમના જવલત રાષ્ટ્રીય જીવનનો આરંભ થયો.

વિદ્યાર્થી હતા ત્યારથી જ બારીસાદે જ રાષ્ટ્રીય જવલજમાં
અમલગ લેતા આવેલા હતા ગિદારમાં ગોરાળનીચવાળાઓ સાથે
માંધીજીએ સત્યાગ્રહનાં મંડાણ ક્યોં છે તરત જ દેશભ્રમ ધંડીએ
તે લડતમાં અંપલાવી દીધું. દિગતબાજ અને સાહસિક યુવાને તરીકે
તેમની જ્વાલિ ત્યારથી જ ફેલાએલી હતી. ૧૯૨૧નાં શાહબાદનાં
હુલ્લડો વખતે હાથમાં એકમાર તલવાર લઈને એકલે હાથે તેમણે
૩૫ ગામડાંઓનું હુલ્લડગોરા સામે રક્ષણ કરેલું!

કોંગ્રેસમાં ભેટાયા પછી કોંગ્રેસની રેલક જવલજમાં તે મોખરે
રહ્યા હતા. ૧૯૨૭, ૧૯૩૦, ૧૯૩૨, ૧૯૪૦ અને ૧૯૪૨. —પ્રત્યેક
જવલજમાં તેમને ખૂબ ભાગ હતો. ૧૯૩૧ની જવલજમાં એક ગોરા
સાઈન્ટે પ્રે બારી પર પોતાની ઘોડા દોડાની તેમને ત્રણ દેડા
લગાવ્યા. પણ માંધીજીના એ આદર્શ અનુવાથી પતેલની સાદક નિ-
શ્વ જીભ રૂડી રિપત કરવા લાગ્યા રાહીવારી તમાખીનો નેમણ
આ રીતે એ સાંત જવાળ આપ્યા તે મુલ્ય મદનો અહમુત વિચાર્યો હતો.

ફેશની હુલ્લડો જોઈ બારી સાહેબનું અંતર પલેપાલ જતું પર-

દેશીઓની આપણું દંકુશત, આજે જનતામાં રાજકીય ભગ્નિતિ તથા શિક્ષણનો અભાવ, સામાજિક ધર્મીઓ તથા પદેશમાં ફેસાસેલા પાલકો તથા ગેરનૈતિકતા, આ બધું જોઈને એને તેમજ પોતાના પ્રાકૃતિક સ્વરૂપને લઈ ગાંધી ને ત્યાગી ન, દુઃખનો કંઠાથી બંધેલા માર્ગ લીધો. મળદેશ તથા પછાત વર્ણના મુસલમાનોમાં કાર્ય કરવાને તે પહેલા હાંકીને જમીનદાર પુર વિભાગમાં ગયા અને ત્યાં પોતાનું રચનાત્મક કાર્ય શરૂ કર્યું અને પોતાનાં અતુલનીય સંચકતા-કૌશલ, જ્ઞાનવૃદ્ધિ તથા શક્તિ, પ્રખર પ્રામાણિકતા તથા અનંત સહૃદયતાને કારણે યોદ્ધાજન વખતમાં તે મળદેશના એકમાત્ર માણીતા નેતા થઈ પડ્યા. સમગ્રતઃ અસિધામાં મોટામાં મોટું હોવાનું કારણનું ધરાવના તાલનમર્યામાં તેમણે કૌ-એસના કંઠા નીચે મળદેશનું એવું અપૂર્ણ સમકાન કર્યું કે તેણે સંચક-કન જનતામાં પણ બીજા કોઈને જ નોંધવા મળે. મળદેશની રેખા-રેખા નીચે ત્યાં મળદેશની ૬૦ સંસ્થાઓ આજની હતી. તેમણે મળદેશમાં રાજકીય ભગ્નિતિ આપી, તેમની સામાજિક સ્થિતિ સુધારી અને તેમને વહેમ અને કુદરિંગોમાંથી હટાડ્યા. તેમણે તાતા સાહેબની કારખાનાની કમ્પ્લેક્સમાં પહેલી જવાર મળદેશને દિરેક્ષો આપવામાં એ મહાન કાર્ય કર્યું તે તો હિંદી હાલોળના ઉત્પાદકોમાં અદ્વિતીય મુખ્યરો. મહાત્મા ગાંધીજીના રચનાત્મક કાર્યકર અનુસાર તેમણે ભાગ્યશરૂ જિલ્લાના ગામડાઓમાં ગ્રામ-સંચકતાનું એ કાર્ય કર્યું તેણે બીજા કોઈને મળ્યું નથી. એ જંગલી વિભાગની તેમણે કાયા-પલટ જ કરી નાખી હતી બાળકોના વડાવા પિતા, બુવાનોના દેહાર કાઢી અને જહોલા ઢાંગદઈ જેવક અજ્ઞતા બારી સાહેબ એ ભાગના તો ઇશ્વરમાતા, સરદહતા ગાંધી ખાન મંદુલ મહારખાં એ જેવું કામ સરદહ પ્રતિમાં કર્યું તેણે જ બારી સાહેબે ભાગ્યપુર-જિલ્લાના મુસલમાનોમાં કર્યું હતું.

આમ મળદેશ અને જેલોમાંથી લોકપ્રિય બનેલા બારીસાહેબ ૧૯૩૬ના બિહાર ધારાસભામાં સાંચાલ પરચણ તરફથી ચૂંટાઈ આવેલા અને પોતાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં ડેપુટી રેપીડર નીગયા.

૧૯૪૪ના મહાન આંદોલન વખતે બારીસાહેબનું લોહર પર-મળદેશ તથા જેલોમાં પર-રેક્ટર અજ્ઞાન પ્રચુલ હતું તે રેખાઈ આવ્યું. આખા બિહાર સામ્રાજ્યમાં મોટામાં મોટા મહાત્મા જમીનદાર પોલાઈના કારખાનામાં તેમણે જ્ઞાનવૃદ્ધ હડતાળ મકામી. આ હડતાળને લીધે મુસલમાનોના ઉત્પાદકો પર ખૂબ ઝંઝાર ચસર થઈ હોવાથી સરકારે હડતાળને તેડવા તથા બારીસાહેબને પકડવા ખૂબ ધમપકાડ કર્યા. મળદેશને અનેક ભતની લાલચો તથા ધાકધમકીઓ આપવામાં આવી. પણ બારીસાહેબે સખ્ત આદેશ આપ્યો કે હિંદને પોતાની નાખાચૂરમાં બાંધી રાખવા મળતી સરકારને તેમણે જવા પણ મદદ ન કરવી. મળદેશને તેમને પકડ્યો બોલ ઝીલી લીધો. પ્રાકૃતિક સરકારને કેંદ્ર પકડવામાં નિષ્ફળ થયેલી બ્રિટીશ ઈન્ડિયન લાગીની સરકારે રહોલ્ટેડ ધાર્મી છૂપી પોલીસે મોલાવેલી, પણ તેમની થે મહેનત બધેય મળ. એ હડતાળે આખા હિંદને માર્ગદર્શન આપ્યું એટલું જ નહિ પણ '૪૨ની સહનને અવતરું એમ અર્પ્યું. મળદેશ, જેલો

તથા વિદ્યાર્થીઓને સતત માર્ગદર્શન કરાવતા તથા સહનને નેતૃત્વ ધારણ કરતા હતાં. બારીસાહેબે સુધી સરકારને લાલચો આપીને અપરાધમાં રહ્યા, પણ હિંદમાં નાકેલી રૂપ બનેલી કમ-બાજ જમીનદારી જગતના એક જાળખીતા માણસે વિશ્વાસપાત્ર અને અભિપ્રાયને તે સહનને પકડવા દીધો ને તેવી મેલના સળિયા પાલળ ધોવાઈ ગયો.

જેલમાંથી છૂટી આવ્યા પછી જવારે ધનુષજરા પ્રમુખ કૌએસ કાર્યકર્તાઓ સરકારી હોદ્દા તથા અધિકારના મોઢામાં રસાઈ ગયા હતાં ત્યારે બારીસાહેબે તો પોતે જ રંગ વર્ણથી જનસેવાનું કાર્ય કરતા આવેલા તે જ અખણ હત્યાકાંડથી કરવાનું પસંદ કર્યું. એમને બિહારના પ્રધાનમંડળમાં લેવા માટે ખૂબ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા, પણ તેમણે ધરણે ના જ પાડી દીધી. પણ આવા નિષ્ઠાવાંત કાર્યકર્તાની સેવા જનતા કેમ બૂલી શકે? આથી જવારે ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ બિહાર પ્રાંતિક કૌએસ હાંકિના પ્રમુખ પદેથી ફરેમ થઈને વચખા-થાની સરકારમાં ગયા ત્યારે તેમની જગ્યાએ સર્વત્રગતે પ્રો. બારી-સાહેબની ચૂંટણી થઈ. એ પદે આવ્યા પછી કૌએસમાં જેલો બી-એ તથા લોચરવત કાઠી નાખવા માટે તેમણે જ્ઞાનવૃદ્ધ મુસલમાનો

કૌએસનું બંધાણીય કામકામ કરવામાં તેમણે પોતાનું પ્રિય કાર્ય-મળદેશપ્રવૃત્તિ બંધા પણ વિસારે પાડ્યું નહોતું. મળદેશનું હિંદ વધુ બધા પકડે રવર પગમાં મળ શકે તે માટે તેમણે 'રેક્ટર વર્ક' નામનું ધખું રાકે કરવાને વિચાર કરેલા અને તે માટે બિહાર જમીનદાર પુર ગાંધી ને તેમણે ૧૦ લાખની ટુંગી રકમ એમી કરેલી. પણ તેમની એ ઈચ્છા વિદિઓ પાર પાડવા દીધી નહિ.

પરખાની પારો આવેલા એક મારામાં કોઈકામ પ્રસંગે એ અચેદ, ત્યાંથી પાછા ફરતાં રતમી માર્ગે કોઈ રાખસે ગાળખીતારી તેમનું ખૂન કર્યું. એક સાવા રાખસેવકની આ રીતની અમાનુષી હત્યાથી ગાંધીજીથી મોડી દેશના દરેક નેતાને આશ્ચર્ય થયું. બિહારની જનતાને તો પોતાના પ્યારા પિતા સુખાબ્યા જેવું દુઃખ થાય એ વદન રવામાવિક છે. તેમની દર્શનશીલ વચને હલારી હિંદ-મુસલમાન એ પુરબોલે હાલર રહી તેમના પ્રત્યેની પોતાની માનની લાગણી બ્યકત કરેલી.

- મન બાંધીજીના રાખેમાં કહ્યો તે પ્રો. અબ્દુલ બારી એ પરખેસ 'ફરીર' હતા. પ્રેસા એજવતની હાથમાં આવેલી અનેક લોકો નળી કરીને તેમણે પોતાનું જીવન નિરંજન સેવામાં જ માર્યું. '૪૨ની મળખત પછી જવારે તે જેલમાંથી છૂટી આવ્યા ત્યારે તાતાના મેન-જરે તેમને ૧ હોરડ ઉપિયા આપવાની ઇચ્છા દર્શાવેલી, પણ લોક-સેવાના એ એજધારીએ જવા પણ આનાકાની વચને તે પ્રેરતેને દેકારે કડાવી એમી રીક્ષા અને અરીબીમાં જ જમીનદાર બારીસાહેબ એમી પણ વધુ અરીબ સ્થિતિમાં મુલ્ય પામ્યા અને એ મળદેશના તે મેલત જ નેતા હતા તે મળદેશ જેવું જ પોતાનું હંસ માણસેનું કહેણ નિષ્કિ-ચન અપરાધમાં મૂકી ગયા.

કેસોટીના જાણખ

(૧) ૩૩ (૨) ૩૪૧ (૩) ૧-૨, ૨-૩, ૩-૪, ૪-૫, ૫-૬, ૬-૭, ૭-૮, ૮-૯, ૯-૧૦ (૪) અમરતાથ, અમરતાથી, વિનુ માર્કર (૫) (૬) મક્કા (૭) હા (૮) કોલંબિયા (૯) અંદર પામ્પી હમેરનું. પાસલેટ નામથી હમેરનું. હમેરનું હોવાથી પામ્પી હમેરનું તરસો. (૧૦) ખાવા ને સુવા પણ ન વધ તો ૨૬ દિવસ. (૧૧) અધ્યાપનમાં ગવિયા; કારણ બરફની પાટીથી વધુ સપાટી હવાના સંપર્કમાં આવે તેથી જાહેર વહેલા પીમળે. (૧૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૧૩) (૧૪) રાજસલાહિ જે પાઈ પીમળે. (૧૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૧૬) (૧૭) રાજસલાહિ જે પાઈ પીમળે. (૧૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૧૯) (૨૦) રાજસલાહિ જે પાઈ પીમળે. (૨૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૨૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૩૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૪૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૫૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૬૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૭૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૮૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૧) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૨) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૩) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૪) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૫) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૬) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૭) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૮) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૯૯) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ. (૧૦૦) અધ્યાપનિતાલ, ઈરાન, ટર્કિસ્ટાન, ટમનિયા, હમેરી, આંદરિયા, જમીની અને બેલિજમ.

હાદરના છેલ્લા પગથિયે
પગ મૂકતાં બાવાજી
અમણી બેઠ્યા-‘કેણુ ?’

તા રા સંકર બંધો પા પ્યા પની મૂળ બંગાળી વાર્તા ક પ પ થી
આતુવાદક

રમણિક મેઘાણી

ચોકીદાર

ચોકીદાર રામદાસ બાકસ ઉતાવળે પગલે અંગળ ધણી રહ્યો છે. કારંતકની પાછલી રાત પૂરી થવા આવી છે. અંધારિયાતો ચન્દ્રમા રંગાન થતો આવે છે. ધરતી સાથે ધસાઇતે ચારે બાજુ આછું ધુમ્મસ પથશઈ ગયું છે. કંઠા ઢિંગાળા જેવા પવનના રેપરો એના નાકમાં રારદી ગોલવા લાગી છે. માથે બાંધેલ નામાવસિ (બમવાનનાં નામેવાળી પાથરી) નરા વધુ નીચે ખેંચી બેઠક ધન સુરખી રીતે ઠાંકતાં એણે ગતિ નરા વધારી. જિલ્લા એટનો કાલ કાંઠિયાળો મારગ વાંકોચૂંકો આગળ ચાલ્યો બધ જો. થોડી વારે એ એક નળખર કચબાણુભર્યા નાળા સામે આવી બેસે. એ ચરનાછે વઢાળ્યા પછી સામે ન અંધીમાતાનું યાનક હતું.

ત્યાંથી ન રામનગરની હદ શરૂ થાય છે. રામદાસે અમુત્રણુતા અવાજે આજતે માટિ ચૂંટલાં બંભોનો યાદ કરવાં શરૂ કર્યા. અગરનાળાના પુલને વઢાળ્યા પછી થોડુંક ચઢાણુ આવતું. બેઠક બાજુએ અહીંના મૂળ નમીનદારોનાં ધણા કાળનાં ભૂનાં આંબાવાડિયાં છે. બાવારે એ આંબાવાડિયાં આપમેળે ગાદ નંગત્રમાં પરિણમ્યાં છે. હવે એણે હાથમાંનાં મંછરાંની દોરી આંગળે વીંટાળવી શરૂ કરી. નંગલ પડે યતાં ન એ ચમકીને બોડી બેઠ્યા-‘કેણુ ?’

એની સામે ત્રણેક હાથ ફર ન એક માણસ બેઠેલી ચુલુ માથે લઇ ધબધબ ચાલ્યો આવતો હતો. માણસનો બાસ યતાં ને સાદ સંભળતાં એ ધડીબર બેસે રહ્યાં, ને વજની પળે ન માથા પરની ચુલુ જોરથી રામદાસ ચોકીદાર તરફ ફેંકીને ત્યાંથી હોડતો નાશ. રામદાસ એનો હેતુ કળી નઈ નરા ફરે સરકી ગયો હતો. ચુલુ ધબકતી એની વધ પાસે પડી ને દગડોએક ધાન ચારે બાજુ વેસઇને પડયું નરા હડતીને રામદાસ બોલ્યો, ‘આ કાળા શરડીના નાજો છે ?’

શરડી ડોઢ આ બાજુનો બબીતો રીડો ધાન-ચોર છે. એ

બાજુની ન આશ્રનમાં આધારમાં થપાયા હોતો. ચુલુ તરફ એક વાર ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રામદાસે આકાશ બળી બેસું ને પછી એ મનોમન બોલ્યો, ‘પણ શરડી બૂલે એગ તો ન બને. તો પછી, શું હતું ન બલ્યો છું ? હા, રાત તો હતી પે થોડીક બાકી લાગે છે.’

ને પંખીએના કશરવની સાથેસાથ રામદાસના હાથમાં મંછરાં રણીકી બેઠ્યાં. આગની શેરીએશેરીએ એના પહાડી ગળામાંથી પ્રભાતી રહે ભરન કુંઈ બેઠ્યું.

આગ હતી ત્વરે પચ્ચ રૂઢ હત. રતને રજળતાં ફૂટરાં પાછલી રાતની કંઠીતે અંજે અંજળાં વળીને મકાનોનાં ખડકી પાડે પડ્યાં હતાં. ચોકીદારને બેઠને એ બસતા નહિ. એમની સાથે રામદાસને આંગબાણુ થઈ ગઇ છે. બાંડુએએના દુર્ગા ધાનક આગળ બાંડુ-નજ-ધરનાં કુંળા સાથે બેટો થઈ ગયા. પ્રોટા નળખરે થેટો નિયમ મુજબ એની વેળા કરતી હતી. એથી નરા આગળ વધતાં સરકાર-વાડામાં સરકાર ધરના દોહિમ પૂજક હરિપદ મુખ્યએ ગળી ગયા. કાતે નળેઈ વીંટાળી, ધોતિયાનો છેડો ખસે નાખી, હાથમાં કળ-શિયો લઇને એ નરા હતા. મોટા રોકના લેવાના નરકોરાં સવાર થાણે ન વધુ બોલતાં ! વરંડાની પાળેપાળે પારેવાંઓ ફૂંજન શરૂ

જેણે પોતાની બતની ન ચોકી વિચારી

કરી દીધું હત. નિવેદની જેમ સદાચ-રેવળન વિહોણી વેણાં ટોશી તળાવકીને કાંઠે બમવાનને બમતાં હતાં. રોકના કાકેર મંદિરમાં ગંગળ આરવીના ધંનાદ ગતા હતા : અન-અન-અન-અન-અન-અન.

રેમદાસ બાવાજી રામનગરના વારસાગત ચોકીદાર હતા. રામદાસ મોતે કંકડશા-ચોકાણી બાકસ છે. એમના પછી એમની નરખા મજરો એમના બચીબને. આ ચોકીદારીમાંથી ન કંકડશાસતો નિભાવ થઈ રહે છે. પ્રત્યેક શુદ્ધરથ-ધેરથી મહિંતે એક વાર સીધું ગળે તેની ન્યવરચા છે. પાચ પવાલા અર્ધાતુ અડી શેર ચોખા, પાશેર ખાદ, દાળ, થોડુંક સાક-પાન, થોડોક મસાલો;-ને આટલું કંકડશા બાકસ માટે પૂરતું હોય છે. દિવસ આખો એ થેર મેરડી પોતાના આશ્રમનું કામદાન કર્યા કરે છે. વંડી બાથે, ફૂલકાદના કચારાની માડી ક પરત-લે રે, ટ્રેમોતે પાછી પાચ અથવા તેા મેરાઇની દુકાનેથી આણેણ કપસા પોતાના અંથળા પર સીવી તેને વિચિત્રિત કરે.

આજે રામદાસ એકતારો સરખો કરતા હતા. એ ભૂરો એકતારો હવે સાવ છુલ્લું થઇ ગયા છે. વજ્રકા વાંસના હાંડામાં ન ઉપરની બાજુએ એક ફાટ પડી છે. એ ફાટને ન એ ક્રીખા દોરા વડે સખત કરીને બાંધતા હતા. બહાર વંડી બાજુ નરા ખજાડાટ ડાં-બળી એમણે એ તરફ એસું. ફેક એ બાજુએ બેસું હોય એગ લાગતું હતું. રામદાસે પૂછ્યું-‘કેણુ ?’ ને નરા અપકાઇને નમ્રતાપૂર્વક પેલાએ નવાળ આપ્યા : ‘હું ?’

બાવાજી હસીને બોલ્યા, ‘બધાચું’હું’ હોયછે ને ભાઈ કેમ પું ?’ હવે વંડીનો ત્રાપો ઉઘાડીને અંદર આવીને પેલા બોલ્યા, ‘એ તો હું શરડી, બાવાજી.’ ને કાલિસકંદ પ્રેમાગ કરતો શરડી કબલક બેઠો.

‘બાવાજીએ હસીને પૂછ્યું, ‘તો અહ્યા શરડી, મા ખબર છે ?’ શરડી કંઈ બોલ્યો નહિ. નીચી મૂંડીએ ગાન ધરતી પર આંગળી

પત્ની સાડાઅવળા લીટા કરનાર વહાણ,
 રાગદારો કહ્યું, 'ગુણી નીચે દબાઈ બચો દોલત તો મારું મું પાલ,
 મારી ૧ હીર, મૂક, મૂક; પણ મૂક હવે.'
 મારી ખાખાઈનાં ચરણ શહીને જઈ બહાર મોકલ દેને. એ જોઈયો,
 'આ વખતે, બસ ફૂલ આ વખતે, ખાખાઈ ગાઈ કરે. ફરી ફરી એ
 મે મને એમ જુલો તો કરેને, સન પડે દુઃખ, આમ આ રીતે—'

ખાકલ-હસીને જોઈયા, 'તોય તું એમ તો કરીશ નહિ ને, કે
 'હવે મોરી નહિ કરે?'
 મારી જોઈ જોઈયો, 'મોરી તો હવે દં કરતો નથી, આપણ,
 રાગદારો દેશળને જોઈયા, 'તો કાંઈ મું કહું દુઃખ?'
 મારું ખંજવાળીને મારી જોઈયા, 'ઓ, કાલ જોખુ ભણે કેમ એમ
 મઈ મયું' એક કાણસી બેઠા પાસેથી એક થાન કાપા લીધું હતું

માન્ય માનના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાળા 'આપણી વનસ્પતિ'નો આશરો હપતો

લેખક,
 જયંતીલાલ દેવરાંકર એલ.કે. એમ.એસ.સી.

પારિજાતક

કેટલાં મૃદુ, જવાબેં મૃદુ અને પાસમા
 મૃદુ મેળા પારિજાતકના ફૂલ ભાણે
 જ કોઈએ નહિ જોયા હોય અને જાણુ બન-
 વાન પોતાની પત્ની સ્વપ્નમાગાને રીશવવા
 આ વક્ત્ર સ્વપ્નમાંથી પૂછી પર જાવકા કી
 પૂરાણુકાથી જુ કાણે કોઈ આત્મક દુરો
 વિષમજુકાથી પારિજાતક વિશે જાણી શાત
 કે કંઈ રાત્રેને પારિજાતક નામની સ્વા
 દેવી તે સૂર્યની સાથે પૈશમા પડી; પરંતુ
 મૂર્તિ તેને મેઘા વખતમા જ લયક દીધી, તેથી
 ને આત્મકરવા કરીને જાગી મરી આ જાણી
 મેકે પારિજાતક કન્યાની વખતમાથી એક
 કદે કેવલ થયું તે પરથી તેનું નામ પારિ-
 જાતક પડ્યું. આ કારણે પારિજાતકના ફૂલો
 માટે મૂર્તિ પછા મુદરરીતે ખીસી ગઈ
 છે. પરંતુ ખીન દિવસનું પ્રભાત વર્તમાનમાં
 ને મૂર્તિય પહેલા રૂડ તેનાં ફૂલો જમીન પર
 ખરડી નાખે છે, તે સૂર્યની દષ્ટિ સહન કરી
 ગમનું નથી. જમીન પર પથરાઈયાં એ કેસરી
 બિતીલાથો મુગધવન નમણા ફૂલો મુદર
 બિજાતોને જોવા આપી રહે છે.

દાન, અરધ, નેમણ, મળ-
 દિદ, ગરદેગ નેમિલોન
 એ પારિજાતકનાં ફૂલો-
 ન્યાન ૩૦૦૦ ફીટ જોયા-
 ઇએ પળને જો છે, તેનાં
 મુદુગનોદર સુવાશિન
 ફૂલોમાંટે દિવસના આ-
 બળશીયાઓમાં તે જગા-
 ટવામાં આવે છે.
 પારિજાતક ક્રાંતિમાં
 ૩૦ ફીટ જેટલું સીધું ઝળે
 છે. તેની ગ્રાવ ખરબચડી
 અને જાણી જરી હોય, જે, તેની રાજીવો-
 ના સોડા સીધા અને જોખાડા હોય છે ને તે
 પર પાન સાગમવા ડાકવાચ્છાં હોય છે
 પાન સીટ હંચ જાણા, રથી શાઠ્ય પહેળાને
 નીચેથી નાળાદમાસા રથદેરવા તરફ સાંકડાં
 ને આગીદાર હોય છે. પાનની કપરની દરેક
 મવાડી પર મેદક-કનુકાસી હોય છે પાનને
 જગમગ ૧ ઇંચ જેટલી નાની વાંડી હોય છે.

પારિજાતકના ફૂલોને કદમ્બમગ સામા-
 ન્યરીતે તો પર્વાકનુ પળુ કેસરી જગમગ
 તેા જગમગ બાર મામ ફૂલો આવે છે. ફૂલો
 ઘણુ જ નાહતુ અને આજો સુખામિત હોય
 છે. રૂડને કલાકો આંટલે જણા ફૂલો કપાલ-
 બેંધ નીચે જરી પડે છે. ફૂલો પળુથી પાન-
 નાં જુગમગમાં હોય છે. દરેક ફૂલને પોતીકી
 દાડી ન દોતા ફૂલોનું આજુ ટળણું કટારી
 શાળા પર એક દાંડી ઉપર જાણેતું હોય છે
 દરેક ફૂલમાં પળની ખાજકીમી કીટી, અ-
 યુક્ત અને ઘેટ આકાર હોય છે, ત્યાંજે તેની
 અંદર આવેલ ફૂલમણિની પાંખીકી જાગરવા
 નામમાં મેકેકે નેમણ તથા નીચેના આમમાં
 કેસરી રંગની, સંયુક્ત અને નળી આકારની
 હોય છે. એ કેસરી રંગની નળી ફૂલની દાડી
 હોય એવા તલસ થાય છે.

પારિજાતક, મોનકા, જોનકા, લઈપમેદના
 વર્ગની વનસ્પતિ છે. તેનું રૂઝ નામું, મપકું

પાયા કે રંગ સાંજ અને જગમગ તેટલું જ
 પહેલું હોય છે. જગમગે જો કાપ હોય છે ને
 દરેક કાપમાં એક ખીન હોય છે.
 દેવવનના કપયોગમાં આવવા કપરાનું
 ખીન રીતે પળુ પારિજાતક કપયોગી વન-
 સ્પતિ છે. ફૂલોને કેસરી બામ રહેલ પાંખી-
 આપી છટા પાડી વાડીને કપાડા-આસ કરીને
 રંગની કપડા-રંગવામાં આવે તો કેસરી રંગ
 થાય છે. 'પારિજાતકના ફૂલોની સફેદ પાંખ-
 કીઆમાંથી 'સુકકમ' નામનો લંબુટો રંગ
 પળુ નીકળે છે, જે ખનાવવાની મુશ્કતા કર-
 વીદી-ઈ-કપરી નામના પ્રેમમા આવેલી
 હોવાનો કફોજ છે. ફૂલોમાંનાં જળનું કોણુ
 તેલ હોય છે. કહણુ રંગારીવાળાં તેના પાન
 કાકડાને પીડિસા કરવાના કપયોગમાં વેચાય
 છે. અંદરત પ્રેમમાં જમણવા પ્રેમણે પારિ-
 જાતકનાં પાનને કપડા પથાવ અને સંધિવાનાં
 દરેકમાં સોધ તરીકે પળુચાય છે. કાલી મુદ-
 તના તાવમાં પાનને તાજે રમ થઇ સાથે
 આપવામાં આવે છે. પારિજાતકના છ થી
 સાત કુમથા પાનને પાણી મને શોડા તાપ
 આડ સાથે વાંડી તેને રમ આંતરિયાં તા-
 વમાં પળુ પાવમાં આવે છે. પારિજાતકનાં
 પાનને રસ દે અને પિત્તને નાશ કરનાર
 તથા વેચક અને મુદુ કફોટિક છે. નાંધાં
 ખાકોને પેટમાં ફૂગ હોય તો પાનને રસ
 શોડા સાથે સાથે પાવામાં આવે છે. ઘણું
 દર્જાત્મકોમાં ને ગાસરકરકાતુમ પડેલો
 દોષમાંથી ફૂગ માટે ન્યેંકેટ હવા સેન્ટો-
 નીનની જગ્યાએ ને વાપરવાલાવ છે.
 પારિજાતકના બીજોને બેઠા માથા કપરની
 ચામડીને ખેડા મણદવામાં કપડેની થાય
 છે તેટલું તર; ઘટ થએલા કરને છટો કરવા
 માટે પાંચ મેન પારિજાતકની કાસો બેઠો
 ફોવારો અને પાન સાથે આ પાવામાં આવે
 છે કાસાપિત્ત અને પળુમાં પારિજાતકનાં
 પાનના 'નિકટિયમ' નામનું તર હોવાનું
 ગણાય પડ્યું છે

પારિજાતકનું સાંસ્કૃત નામ નિકટોનિયસ
 આર્ગિફોલિયસ (Nyxanthus Arbo-
 reus, Linn.) છે. દિલીમાં તેને ક્ષારગિજાર
 દારશનુ નાર-પળુ કહે છે.
 દિગ્માજનીની વેનાપ્રદેશી, કુદેવખંડ, અર-

બ્ર ૧૮ થં યું નરી શ ત મુ ખે તે નો વિ નિ પા ત જ નિ મે દો

ગોત્રા વરસે. ગયે વરસે તે દીકરાની નવરૂં નવ ન ચરશે. પશુ આ વરસે એ ગંગા મૂકતા નથી, એટલે ન—

ને વાત અધૂરી મૂકીને જ રાશી આટલી ગયો.

બાઈસ બાવાજી કંઈ ન જોલ્યા. એ મૂંગામૂંગા પોતાનું કામ ક્યેં જતા હતાં થોડી વરે રાશીએ જ ચૂપકીથી તોડી. એ ધીરેધીરે રહીરહીને ગોઠવતો હતો: 'હાથમાં કંઈ જ ખરચી નહોતી... કહાર પશુ ક્યાંય ન ગઈરું... યું કહ જો.'

રામદાસ આગળમાં કંઈ જ ન જોલ્યા. રાશી ફરી બોલવા મંડચો: 'સાળા! સાળા પાસેથી તો જ લીધી. અહીં, અહીં! અને દીકરા જેમ તે જ જોલતો ગાળો લાંઘી ગયો. આગળે ગેરો પછી હોડે ન નહિ.'

'સા માટે જોડું જોડું છે જ અત્યારે તો કામથી વચૂર આવવાનો વખત નથી. એં તો મા' મહિને આવે છે લેણું વચૂર લેવા.'

'પશુ આ તો ગોત્રા વરસના બાકી છે ને? ગયે વરસે તો એને મોં દેખા જ ક્યાં દીધી'તી?' ને પછી એ હાથ ભેંટી આકાશ ભળી હાંચા ફરી એ જોલ્યો, 'ચંડીમાતાનાં સોગમ—'

'રાખ, રાખ; સોગમ ખાઈશ મા, બાપુ.' રામદાસે એને સોગમ ખાતાં જોયો. ને પછી એક નવો દોરો લઈ એકવારનાં હાંડને વધુ મનજીત કરવા લાગ્યા. દોરોને છેડો ઝાટી તાળીને બાંધતાંબાધતાં એ દુઃખભર્યાં સાથે જોલ્યા, 'ઓ! મા ચંડીનાં ધાનની વખારમા ગણેશિયા તે' જ બસાવ્યો હતો ને? હું—

બાવાજીને 'વચ્ચે જ આટકાવતાં રાશી જોડી બેઠો, 'બાપજી, સોગમ ખાઈને કહું છું, મા-કાળીના સોગમની કહું છું, સાલીચરાગને બકીને કહું છું કે એં મેં નથી કહું.' પછી ચારે બાજુ નવર ફેરવી એ ધીરેધીરે જોલ્યો, 'આ જુઓ બાવાજી, એ તમારા પેલા મોંસાંદ બાંધના કામો. રાતોરાત ખોડેખાં બરીને આપડપર બેઠીને વેચી આપ્યો છે, એં બંને જ માડામાં ધાન ભરેલું. કહો તો એની સાથે મોંદેખાં દેશનીજ દીકરાઓને એક પાઈપશુઆપી નથીગમ્નીની.'

રામદાસે આપડ બની રાશી તરફ જોઈ રહ્યો. રાશી જોલ્યા, 'માઘણી ખાચ છે તો બધા થે પંખી, છતાં નાગ લેવાય છે ફક્ત માઘ-રાંશાનું.' રામદાસ બાવાજી એના મોં સામે જ જોઈ રહ્યા હતા તે હવે જોલ્યા, 'હું મહાપાપી છો રાશી. સમુદ્ર-સંન્યાસીના નામે દેખ દેતાં થે તેને શરમ નથી આવતી?'

રાશી હવે ધીરેધીરે જોલ્યા, 'હું જોઈ રહું, મારી વાત કંઈ નથી માનવું. પશુ હું જોડું નથી જોડતો, બાપજી.' ને એના ચાદમાં એકાએક આંતરીયતા ફૂટી બીડી. રામદાસે હવે કંઈ વિચારો બદલી ન કાઢ્યાં. એ મૂંગામૂંગા પોતાનું કામ કરતા રહ્યા. રાશી પશુ મોં દાળીને ગેરો હતો. પહેલાંના સાથે એ ફરી જોલ્યા, 'મારે એક ઊકેરો છે બાપજી. જો જોડું જોડતો હોવું તો એ—'

રામદાસે એને આટકાવી ગ્રેમણ સાથે કહ્યું, 'રહેવા દે, રાશી, સોગમ ન ખાઈશ, રહેવા દે.'

રાશી ચૂપચાપ નીચી મૂંડીએ ગેરો રહ્યો. દોરો બાંધતાંબાંધતાં એકવાર મોં બેઠું કરીને રામદાસે રાશી સામે જોયું-અને એ વરત રૂંદે જોલ્યો બેઠો. 'આ યું? હું રહે, રાશી નહીં. નહીં. રાશી માં. રાશી નહિ. હું તો તને કંઈ જ નથી કહેતો.'

રાશીએ મોં બેઠું કર્યું. એની આંખમાં પાણી નહોતાં. બેઠાંચું

એક હારથ ફરી એ જોલ્યો, 'ના બાપજી, રહીને યું કરવું હતું? રાંધું મને નથી આવડતું; પશુ દુઃખ તો થાય છે. જ્યાંજ્યાં એ કાંઈ ચોરી થાય એ જગ્યા થે રાશીને જ માથે નખાય. પશુ કહો તો બાપજી, આ બાજુ ચાર યું હું એકરો જ છું? જીને કંઈ નથી?'

આ વાતને જગ્યા રામદાસે કંઈ ન શક્યા. એમનું કામ પશુ વધી ગયું. અકારણે એ આકાશ તરફ જોઈ રહ્યા. ને દુઃખભર્યાં સાથે રાશી જોલ્યો, 'મારી કંઈ હું બાપજી, રેવનાવચર કંઈ છું. મંધારી રાતે બકી જતાં જોણું નહીં કેમ કંઈ માને બહાર બેઠો જવું દેવાય એમ લાગે છે. પશુ એવું તો કેટલાક દિવસ જ! બાકી તો અમારને એં જ ચોરી કરવી પડે છે. ક્યાંય પશુ ચોરી થતાં મને જ પકડી નવ્ય છે. વચીજ, મુજબાર, મારમતાનું ખરચ—એ બધું ક્યાંથી આવે છે, કહો જોઈ જોણમાં તો ગવતું નથી, ને માંડૂરીમાં થે સાપડતું નથી!'

બાવાજી એકજોડો નિઃશ્વાસ મૂકી આપડ ચઈજોરી રહ્યા સામે-સાથ સઘીએ પશુ એક જોડો નિસારો મૂક્યો ને એ જોલ્યો, 'કંઈક તમાકુ-બગાકુ હોય તો આપોને બાપજી, જરાક ભરીએ.'

રામદાસ એકએક નવરતા હોથ તેમ જોલી બેઠો, 'હા; હા, બર ભાઈ, બર. જો પછે જોણમાં તમાકુ છે અને પેલા બુણમાં ચક્રમક ને કોયલા પટચોં અને ચક્રમ! ચક્રમ ક્યાં? આ પાડી, એ...'

રાશીએ તમાકુ ભરી થોડા દમ બેઠો ચક્રમ બાવાજી પાસે મૂકી દીધી. ને પાસે પોરી જોણમાંથી નાનો એવો હોમો કાઢી રામદાસે તેના પર ચક્રમ મોંકી જે કંઈ ચૂપકીથી પકડી. ઝડવા પર જોડાબેંદો એકે કાંચડો કા ... કા કરતો ડાળ પર ચાંચ ધસતો હતો. કંઈ જ કારણ વિના રાશી એના તરફ ફરી જોલ્યો, 'હું... તૂટ્યા...'

કાંચડો બીડી ગયો. હાથમાંથી વચ્ચર રાશીના હાથમાં જ રહી ગયો. એ ફરીને નીચી મૂંડીએ જમીન પર લીટા કરવામાં પેંદાવાયો. બાવાજી જોલ્યા, 'રાશી!'

મો નીચું રાખીને જ રાશી જોલ્યો, 'હું.'

'કંઈ કહેતો હતો મને? જગ્યા થે ડરીગમા. હું આપમેળે કંઈને કંઈ કહેવાનો નથી.'

કંઈ જોડી રાશી જોલ્યો, 'મા, બાપજી કંઈ પૂછે તો પશુ આ એકવાર માટે તે તમારે મને જવાબદો જ પડશે.'

બાવાજી જિનતામાં પડી ગયા. આ કમનસીબ કવર એમને ક્યાં પશુ આવતી હતી પશુ પોતે જોડું કંઈ રીતે મોંસે? મુશ્કેલ સાથે જોલ્યા, 'એ કંઈ રીતે થઈ શકે, રાશી? જોડી વાત—'

એમને આટલી રાશી જોલ્યો, 'જોડું જોડવાનું હું તમને ક્યાં કહું છું મેં ચોરી નથી કરી એમ તમારે શોદ કહેવું પડે? તમે કહેજો કે હું કંઈ જોડતો નથી.'

રામદાસે રાશીની વાત સાંભળી ધડીતર અપાડ જ ચઈ ગયા. રાશી પહેલે ચક્રદે વિનંતી કરતો જોલ્યો, 'જેવ મરી તો' થર-ઝાકરાંની અવદરમાનો પાર નહિ રહે, બાપજી. માંદેનાં ઊકેરો કદાચ ગદી નજરો.'

રામદાસે બાવાજી ધમ્મીવડે રાશી તરફ જોઈને મગતાપશુ સાથે જોલ્યા, 'ચિંતા ન કરીશ, રાશી, તને કંઈ જ નહિ થાય.'

રાશી હવે જરા વાચળ બની. એ જોલ્યો, 'હવે આડું કાચ— આ જુઓ કાન પકડું છું... ને જોણું કાન પકડ્યાં. બાવાજી હસવા લાગ્યા. રાશી જોલ્યો, 'જુઓ, મને ફરી ફરી થે મને આગેં કરતાં જુઓ તો કહેજો.'

સાચી વધુ ન દેખાવો. પ્રભુજી કર્તોએ ઉતાવળે પથએ એ ત્યાંથી નહીં જાયો.

ગોસામ વરનો છેલ્લો, પેલો આડિવાયરી જીતી બહાર આપ્યો. એણે પૂછ્યું, 'પેલો ભેટો શું કામ આપ્યો હતો, બાપાજી? એ દીસર જાર સાથે ફરી શાને?'

બાપાજી હસીને બોલ્યા, 'જતો હવેના કપાંક, એટલે રસ્તામાં જરા ડાકિયું કરવા આપ્યો. હવે કે જરા તમારુ પોષી છે.'

પણ હોયો આગળ ખરતાં બોલ્યા, 'હા, ચલણ?'

જીતી બોલ્યા, 'જરાક હાથે આપ્યો છું. બાપાજી. અમારી ટાળાને જાણે રાતે એ વાતે સમજીતો બાળવવાનું આગંવણ છે પણ આનાર દીસર કે? કીટીકે રાજીયાં ચાલ્યા જયે છે. અમાર જ્યે, તે તમારે જોડાંક ઝીત ગઈ જ્યાં જરૂરી બાપુ તમારા પોતાનાં જ સારમાં સદાર ઝીત, હોં કે?'

જીતી આ સાગી રામજીતા-ટાળાને મુખી છે. રામદાસ હસીને બોલ્યા, 'આપીસ, પણ બાપ, પાકો ચાલ્યો નહીં એ ચાલશે ને? મારે પાછું રહેલે જવાનું હોય છે.'

મુઠ્ઠા-કસ દિવસ પછી.

રામદાસ આંધ્રજીયાં જોડા માતાગાતા 'ચરિતામૃત' વંચતા હતા. સારી આવી પ્રભુજી કરીને બેઠો. એતા હાથમાં એક નવો એકતારો હતો.

બાપાજી હસીને બોલ્યા, 'શા ખબર છે, સારીબુલ્ખી?'

સારીએ એકતારો એમની રાગો ધરી રીધે એકતારો કપાડી સરખી રીતે જેઠ જ્યેને વખાણ્યા. સાથે બાપાજી બોલ્યા, બહુ સરસ છે હાં? વહાં કેણે બનાવ્યો? તેં?

હારેયથી સારીજી મેં બરાઈ મળ્યું. એ બોલ્યો, 'હા; હુંનું ધરમાં જ હવે, એટલે થયું કે ચાલ બતાવી લઉં. વાસ પરની કારીગરી મારી છે; અને વળકા વચેરેની કારીગરી છે મારી વહુની.'

બાપાજી ત્યારે થે એકતારો તમાસી રહ્યા હતા. જેતાંજિતાં જ એ બોલ્યા, 'આ તો મગાનાં કૃષ્ણદાસ ને વેલ બનાવ્યાં છે ને શું? બહુ સરસ કેતરકામ હતું છે? કીટીકે તો ખૂબ મુંદર થઈ છે હોં?'

સારી બોલ્યા, 'તમારે માટે જ ત બોલે છું. બાપજી.'

ને તાર પર આંગળી મૂકી કંઠાર મુઠ્ઠાની બાપાજી બોલ્યા, 'સુર મળુ બારે મીઠો છે? વાહ?'

સારી હસીનેહસીને બોલ્યા, 'જરા તમારુ મસણે ત્યારે?'

બાપાજી એકતારો લઈ બેઠો. સારીએ ચલગ કાપી ને જેણું તે બાપાજીએટો સમી બાળુ જેઠરહા છે. આગળ દાંતને ખુસરીને સારીએ જેણું, તે જોવા જોવી કોઈ ચીજ જ ત્યાં નહેતી. એણે પૂછ્યું, 'તમારુ પોષી ને, બાપજી?'

એક કાંચે નિસરો મૂકી રામદાસ બોલ્યા, 'શું રંગત હવસ હવે જેઠ, સારી? હસીને સણ બોલ્યો, 'રંગત વળી સોની? તમારે માટે ને તો બનાવ્યો છે જેં આ.'

મોં નાંતુ રાખીને જ રામદાસ બોલ્યા, 'તો તો હું આ નહિ લઉં શું, સારી? સારી એંજો બેઠો ખૂબ જ વ્યવ કાઢવીબધો સારે એણે પૂછ્યું, 'કેમ? શા માટે?'

હિંત મુઠ્ઠા સારે બાપાજીએ જવાબ વાળ્યો, 'એ મારે માટે લાંચ લીધો કહેવાય, સારી. તારા પાપને આજ તો હું નહિ છૂડાશું.' મગાનાં મો. પરંતુ હારેય એ પેલેમાં જ એજી મળું હવે એં સો પર કોઈ બિજાતાની કાચા દેસક બેઠી એ ગાધું નીચું કરીને બેઠો. રહ્યાં રામદાસ પણ નીચે મોઢે બેઠો રહ્યા. ચલગમાંની તમારુ

એમ ને એમ સળગી જતી હતી એ ધુમાડાની એક આવી પાતળી દેખા મેંએનું વચરી ઉપર તરે જતી હતી. થોડી પચેા આમનેઆમ લીધી થઈ. એકાએક સારી હાં જ બોલ્યા વિના એકતારો કપાડી બેઠીને ચાલ્યો ગયો. થોડી વારે બાપાજી થઈ બેઠીને બારણા પાકે બઈ બાપાજીએ સાંઠ દીધો, 'સારી! સારી!'

સારી બહુ દર નહોતો બોલ્યા. એ પાછો દસીયો. બાપાજી હસીને બોલ્યા, 'મૂંખી જ, સારી. હું એ રાખું છું.' સારીના મોં પર હારેય ફરી વહુ. સાચોસાચ એની આંખમાં થોડાં આંસુ પણ બેસાયાં.

પણ એ એકતારોને લીધે એ આંખો થે દિવસ રામદાસની આશાવિશ્વાસ પાર ન રહ્યો. વારેવારે થઈ કે સારીને પાછો જવા દીધો હોત તેો સાંઠ ધાત હાવા. એને હુંબ લાગત, પણ એ તો એ-જાર દિવસમાં ભૂલાઈ નહ. પણ એમને પોતાને માટે આ વાત બંધવ હતી. પાપ એમાં પ્રવેરવા પછી એતાથી બચવું આપકે છે? આ જેટ રજકારીને એ સારીના પેલા દિવસના પાપમાં ભાગીદાર બન્યા છે એ વિષે એમને જરા થે રીકા. નહોતી મનમાં ને મનમાં એમણે નહીં હતું કે સારી જેના જ્યેને એકતારો પાકો આપી આપેસ

ને એકતાર બોલિ એકતારા પર આંગળાં ફેરવ્યાં જતુ મુઠ્ઠા સુરે એ મંદુ થાવો. ફરી એમણે કોને કહાધો...સારી... એતમેતામાં તો બાપાજીના અખ રાગાં બગાય વેગાના મિત્રનવિદા રતાં બનન બગી બેઠ્યાં. ઝીતના સુર-આપકેણે બખાડામ જોડો ટોચે વળી બેઠ્યા. આવાનું જકે મતાં જીતી લોલો બેઠ્યા, 'ત્યારે અખ એકતારો થયો છે હો, બાપાજી. જેઠ જેણું જાહ, આને કૃષ્ણ-નથ ને પાંડવો કેતવે છે ને શું? વાહ બાહ, વાહ!'

સુલચરના મુખી બુપતિ મુલારે બોલાના હાથમાંથી એકતારો પોતાના હાથમાં લઈ, જેઠ કરીને હતું, 'વરદાદ કારીગરના હાથની જોઈ છે? આના ઉપર એ વાર્તિકોના હાથ મારી દેવાય તો-સમ-જ્યાને? હું કરીશ તમે આ મોખા સિતારને?'

જીતીને પૂછ્યું, 'આ કયાંથી મળ્યા બાપાજી? રામદાસ જરા ગરમ થઈ બોલ્યા, 'રામભો મળિમાજીકે કપડીને મળે છે? જવ, જવ, હવે થે જવ બધા. મારે તો હવે મળુ કામ પાકો છે.'

બુપતિને હાથ કાઢી જીતીને બોલ્યા, 'માલો, માલો, કહેવાય છે ને કે "નવરા માણસને કામ કામો" જેવું જ. કામને કયાં તેણે છે?'

રામદાસે બેઠા મળ સિતાર બંદર લઈ બેઠી ફરી તે પર આંખોમાં ચલગી એંજો જ સુર ખૂબ મીઠો હતો. એણે બદારની બાળુ મેં ફેરવી લીધી. 'મિત્રો, તમારે બાહ કોઈક વાર્તિકા મને આપવું પડશે.'

કેમણે કહ્યું જવાબ ન વાળ્યો. બાપાજીએ બદાર આવીને સાથે પાડ્યો, 'મિત્રો, બુપતિ?'

પણ બુપતિ ચાલ્યો ગયો હતો.

એકતારો પાકો આપી આપવાનું બાપાજી માટે સમય નથી બન્યું. પાકો આપી આપવાનો સંકલ્પ એમણે થવડીવાર કર્યો છે; પણ એને આગળમાં ખૂબ રાણે એ જ વિચાર આપ્યો છે કે, 'અરે જિવાય સારીને કેવો આપાલ થશે?' ને મેગનાં મગેગમુ સાથે રાહીયેં હવાસ મેં તરવરી બેઠ્યું છે. ને વળી ને વળે થયું છે કે આ વિચાર ખડે જેતાં એમને પોતાનાં જોડા બપાવ જ છે હજીનાં માં એમને કોલ જ છે, એકતારાનો.

આ દેવેદ વચે તે દિવસે બુપતિ એક દિ આવીને બેઠો. રાંઠાં, આભોય રેવજનની એમ હવે પ્રમદ ફરી એ બોલ્યો, 'કયાં જ બાપાજી, તમારો એકતારો? કાલે વાર્તિકા લગાવી રહ્યાં.'

અને નાનું એવું એકે સંકેતે લઈને એ બેસી બેઠો. બાપાજી પરમા આનેદ સાંઠ એકતારો બદાર કાપી પારો બેસીને એને

હવાવાદ વાનિશા જેવા લાગ્યા. વાનિશાની ફરે હાથે પૂજે પૂજે એ એકતારે સુગમેહરે સુનિન્યસ થયે જતો હતો. રામદાસ મુખ્ય થઈ ગયા ને બોલ્યા, "અજબ ચીજ છે બાઈ ગિરોડી! વાઈ, વાઈ, ભાઈ, વાઈ!"

ગર્વોલા સાહે બાપતિ ગોલી બેઠ્યો, 'હા, હા. સારા સાકડા પર સાકં પાંચિસ કરીને જો' વાનિશ હવાદાપ તો-સગત્યાનો-તો આવીસાની જેમ જો બેઠી રામદાસ.

ગિરોડીની વાતનો બાવાજ અવિશ્વાસ કરી ન શક્યા. મુંઝામુંઝા મુગ્ધ બાવે જોઈ શકાની અંગણે એનો રતીકાર કર્યો. બપોતિ બોલ્યો, 'આવી બપોતિ બોલે ગાઈ-સગત્યાને-પણે ક્યાંથી? કહો મોટા બાપુને ત્યાં મને બોલાવેલો. એગની સાકડાની બપોતિ બોલે રંખાય છે. રંખતારંખતારં તમારી વાત ચાલે આવી-સગત્યાને? (વિચાર્યું કે થોડુંક હજી નહીં; બાવાજીએ તે દિવસનું કહ્યું છે. પણ સગત્યાને-આ હજી આવતું પણ કોઈ વપાતિ છે ને? શરીરે માદર વીંછળો જેમ-તે જા હીની ગાંઠમાં-સગત્યા ને?' અને એ હીની-કરતો દસી પ્રકર્યો.

બાવાજીનું મોં પરી ગયું. એ જાંઘને ગોલી બેઠ્યા, 'ભીરી કરી?'

બપોતિ એગના વરફે જેમ જરા હસીને બોલ્યો 'તમે તો સાચ નાના છતાના છે. આને તે વળી ચેરી હલેવાની હસો?'

રામદાસ પડેલે મહેરે જોડી રહ્યા. મુંઝેડો તે એગને સૂચ્યું નહીં. બપોતિ બોલ્યો, 'આટલાની કિમત કેટલી? બાજબી તો એક પેસે. એક પેસાની ખાતગાં તે. ચેરી કરી હલેવાય? ચોજા જુઓ મોટા ધરમાં પરી-પરી સહી ત્વડ. સગત્યાનો?' પણ માગવા નવ તો હરગીચ ન બાપે સાવા. 'પછી લઈએ નહીં છું?'

બપોતિ વાલ્યા ગયે. વાનિશ સારી પેટે-એકદમ સુહાઈ ગયા પછી સળંગ પૂલેક, એકવારે જોયા કરીને બાપાજીએ જોયું. બાહુ સુંદર લાગતો હતો. પણ રાશીને પાછો આપવો હતે અપ્રત્યક્ષિત હતું. રંજ દીપા પછી પોતે પાછો આપવા નવ પણ કહી રીતે? અને એમાં રોપ પણ રો છે? અંચલો તો એ પાછો આપવા હવેજી જ હતું ને?

હવે મંદિરમાં જોડી રહેવાનું એગને નથી મગમં. ચિયાજી સોતે. ગાંઠ લીધમાં પડેલ મગમમાં પ્રવેશી, આં બાપુ-એ બાપુ ફરી, ક્યાં! શેરી વાર માટે જેસી બાપીની સાત વીંછળો હતા. નિર્મન ગાંઠ રાતનો બન્યું હોઈ મોટા-હોઈ આપણે એમને થયું હતું. ક્યારેક-

આ તો પગરસ્તો છે. એ વનમાં થઈને બેતરંગાં આવે છે; બેતરંગાંથી થઈને એ નદીકાંડે આવે છે અને નોકરના ઘાટ પાસે થઈ ને વડલા પાસે આવે છે.

તે પછી સાપી પારના બાંચિલા કાડા પાસે થઈને વળાંક મારતો સામા ગામમાં ચાલ્યો નવ છે. ત્યાંથી અગરનીમાં બેતર મુઠો, આંબાવાડિયાની છાયાને આંબતો, પથ સરોવરને કાંઠે હાથતાળા દેતો, રજખાના પાસે થઈને કોણ બન્યું ક્યા ગામમાં જઈને પહેંચે છે તે હું બજાતો નથી.

કેટલાંયે મોજુરો આ રસ્તા પર મારે છે. કેટલાક મારી પાસે થઈને આરામ નવા હા, કેટલાક મારી સંભાળે ચાલે છે, તો કેટલાક હજી દૂરથી આવતા દેખાય છે. કોઈ છુપાશમાં તો કંઈ છુપા સાવિના; કોઈ નવ છે જળ બરથા તો કંઈ આવે છે જળ ભરીને.

હવે દિવસ પૂરી થયા છે. અંધા ધવાંક આગું છે. એક દિવસ મનમાં થયું હતું કે આ રસ્તા મારો જ છે, -ગિલકુલ મારો જ, અત્યારે હાથે છે કે હું તો આ રસ્તા પર મારા એક જ વાર પસાર થવાનો હુકમ હવેને આપ્યો છું; બસ વધારે વાર નહિ.

હવે એ આંબાવાડિયાથી પેસી તમાવની પાછા આગળ થઈ, મારે દેવળના ઘાટ આગળ થઈ, નદીનો પર છાંયેને એવાળપથગા મળી, અનાન્યધરી પાસે મળેને, પરિચિત હઈ, પરિચિત વાતો ને પરિચિત મુખવાળા પેલા ધરમાં ફરી એકેય પાર જઈને અંધ તો નથી હલેવાનું કે 'આ હું આપ્યો!' આ તો જવાબો રસ્તો છે, પાછી ફરવાનો નહિ.

આને આંખી સુંધવામાં એક વાર પાછળ ફરીને જોઈ છું તો સાચે કંઈ કે આ પથ બુલાઈ મેલાં પદચિહ્નોની એક પદાવતિ જેવા લાગે છે. -નહિ એને બેરચીનો સુરમાં બાંધી હોય.'

અત્યાર સુધીમાં આ પથ પર જેટલા પધિકા ચાલી ગયા તેમનાં જીવનની સમસ્ત કલાણી આ રસ્તાએ પોતાની બંદર માત્ર એક ધૂળની રેખામાં સંક્ષિપ્ત રીતે ચોતરી રાખી છે. આ એક જ રેખા સૂર્યોદયથી માંડીને સુર્યાસ્ત સુધી થાતે છે; સોનાના એક સિંહદારથી માંડીને સોનાકા ધીબ સિંહદાર સુધી.

'સૂર્યોદયે પગપાટાં અનેક કાળની અનેક વાનેને તારા ધૂળના એ બેંધનમાં નીરવ આવે રાખી મુંઝેરી છે? હું તારી ધૂળમાં કાન માંડી રહ્યો છું. એ બપોતિ વાતો મને મુંઝવનામાં કહેતો.' પણ પગપાટા તો માર રાત્રિના કાળ પર પડતા પર આંખી ચાંપી મૂંધ રહે છે.

'અરે એ પગપાટાં આટઆટલા પધિકાની આટઆટલી ચિંતા, ભાવના, ઉંબા, એ બધું ક્યાં મુંઝે?' પણ મૂંધા રસ્તાને જીંભાંત કહેતો નથી. માર સૂર્યોદયથી માંડીને સુર્યાસ્ત સુધીના આકાશ પ્રત્યે હંસીએ કવે સંભે છે.

'અરે એ પગપાટાં તારી છાતી પર કે સમસ્ત ચરણપાત એક દિવસ પુષ્પાવણીને જેમ પડ્યા હતા તે મુંઝાંકે ક્યાંયે નથી?'

ફૂલા બરી પડીને અને ગીતો રેતબ્ધ બળીને જ્યાં સમાઈ નવ છે, તારાના કમરગમમાં અજમાયે વેદ્યા જ્યાં ઝળચી રહે છે, એના પોતાના જ અંતને મુંઝા રસ્તા બંધે છે? ('સિંધિયા'માંથી અનુવાદિત) વિનોદ દેસાઈ

ક્યારેક એકાએક એ નળિયે ચમકી ઊઠતા ત્યારે એ ધોર અંધારામાં
એકાદ મંત્રી તરફ આગળ વળી મનોમન હચકાહસતા બોલતા, "હવે
એક વાર એ શક્તી પકડાઈ નય તો આ વખતે તો માફ નહિ જ' હશે."

તે દિવસે રાત ખૂબ અંધારી હતી. અજવાળિયાનો ચાંદો ક્યારનો
યે આપણા ગયો હતો. આકાશના પૂર્વદક્ષિણના ખૂણમાં શુક્રતારો
તાલે જ ઊગ્યો દેખાતો હતો. રાગદાસ ગાથા વચ્ચે ધમને જતા હતા.
આકુનની વારી પારોના પાટ એ પથ યોવા નગના ધોતીધોતી એમને
શું થયું કોણ જાણે, પણ ઘાટે આખા ગર એમણે ખજાત પાડ્યાં. એ-
ચિતા નીચા વળી એમણે માટીનું એક પાત્ર કપાડયું ને પછી પિ-
ક્કાર અને કંઠાણાપૂર્વક એ કુમારી હજી ઝરપદ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.
મનોમન જ એ બોલ્યા, "ધત્ત! ઘાટે કોણ આ ઝસસ બનાસ? - ધત્ત!"

આકુનને પછી વધારવામાં ગામની "ટલ" નાખવાનો હતો આવ્યો.
મુખુન્દેશ્વર વધાવતા "આતુરગર" આપતો, એ પછી બાંધુનું ને
મોટા કેસા આવતો. એકઠાબની એક બાણુ પાસે કંધારો વરડો હતો.
વચ્ચે એક પહેણો દાદરો ઉપર જતો હતો. કથાકા વરડામાં કેટલાંક
કૂતરા એકા પદારાજા ચાંદી રહ્યા હતા તે ખગરાણુ મથાવતાં હતાં.
ગાવાણુ સંભળી બસા રહ્યા. આ શું? ગોઠક-પરનું બારણું પણ

સાવ કપાકુંડી દાદર પર ચડ્યા પછી બાવાણને ખબર પડી કે રાત્રે
અહીં ખાલી-ખાલી ને આનંદ એ હર્ષિત્ર નભી હશે. એમણે ચેતારક
બેસ્યું તો કાંઈ કંથાય ન હતું એ નીચે જતી આભા, અથાતક એમને
થયું બાણુઓની મેદફિશમાં શું એક બીડી પણ નહિ પડી હોય ?
ને જરા અચકાતા એમણે ઉપર જઈ બોરડાગા પ્રેસે કંથે પાટ પર
ત્યારે પણ એક કાનસ રમકામ હતું મુખાડપી એની મીઠાની રાખ
પછી ગળ હવી ને એમાં ધમને અંદરની વાટનો પ્રકાશ રળવડા દેખાતો
હતો. ઝાંખા અજવાળામાં પાટ પરની ચીત્રે પણ ઝાંખીઝાંખી દેખાતી
હતી. પ્રકાશ મીઠેમીઠે ફીણ મઈર સો દેતો. પાટ પર એક મૃદેર મળેજો
કથારો પડેલા હતા. એક વરફુંસોતરે જ બાણુ પછી હતી ને વચ્ચે એક
દોકો, એક અણુમાં એક હારમો નિયમ ને એની પાસે જ કાળા કેમ-
ની એક પેટી પડી હતી. રાગદાસને એનું હતું તે સમજ ગયા. એ હતી
"બેદાલ" (એક વાદળ)ની પેટી. નિર્જન અંધકારમાં એમને એકવાર
એ કથાકીને નેચાનું મન થયું ને મીઠેમીઠે એ પેટી કપાકી "બે-
દાલ" કાઢી બેઠા. ઝાંખા અપરધ અજવાળામાં પાણુ એના પાનું
વાનિશ ચળકી ઊઠ્યું. બાવાણના હાથને અપરધ પડછાપી એમાં
કંપતો હતો. એચિતાના બીજાં ધર્મ રાગદાસે કાનસ સુઝતી નાખ્યું
નિર્જન ધરમાંનું બધું જ ખજાતમાં અડીત વઈ અંધ. એ અંધ-
રામાં રાગદાસ પોતાની નજરને થે જોઈ
સકતા નહોતા.

સંસારનાં શહેરો

૧-એકુલકાતર

ઈન્ડોનેશિયન સરકારના એ પોરનગર ઉપર હવાએ ફરી હુગાએ કંથે છે અને બધાં
ઈન્ડોનેશિયનો પણ પુરા સાગર્યથી તેમનો મુલાબજો કરી રહ્યા છે એ, નવની દક્ષિણ
ટ્રિશાગા આવેલું આ મહત્વનું શહેર આપણી નજીમાં તો હજી દમભૂં જ સમાચાર પત્રો
માફતે આવ્યું છે. પણ ત્યાં તો તે આતિ પ્રાચીન કાળથી તેનાં ને પાલખીઓની
મઠિ સમગત નવામાં પ્રખ્યાત છે ચોના-ગાંધી ઉપરની તેની બેનગન વાવકારીમરી તથા
ચાખા અને ચામડા ઉપરની તેની વિવિધ મોહક કોતરણી તો આખા એશિયામાં પ્રખ્યાત
હતી. કાકરા વનર કુદરૂદ કાપડ વણવાનું કલાણાતૃય તથા બજાકદાર રંગારીકામ તો હજી
હમણાં સુધી ત્યાંનું વખણાવું.

ધનકાણુથી સમૃદ્ધ તથા સૌદર્યસંપન્ન એવા એકુલકાતર નામના પ્રાંતનું આ પાટનગર
સમૃદ્ધશ્રી ૨૦ ગાંઠક અંતરાલમાં પ્રદેશમાં આવેલું છે. દિશમાંથી અહીં આવીને પ્રવેશી
પુરાણી (નવમી સદીની) હિંદુ બૌદ્ધ સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ અવશેષો અહીં કેરેકેર મળી આવે છે;
અને એ હિંદુ સંસ્કૃતિના ૧૫મી સદીમાં આરણ્યોએ અહીં આવીને વિનાશ કરવા છતાં તેનાં
પણાં રમણરેશ જાણી ગયાં છે. દેશાંકડથી વેપાર અને સંદયાને વગાવવા અર્થે રૂંધે આ
પ્રદેશમાં આવ્યા ત્યારે અહીં સુવર્ણનગર રાજ્ય ચાલતું હતું તેના પર રૂંધે એક જ મોગી
તેને પોતાનો ખંડિયો રાજા બનાવી તેની માંડે તેમણે રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું પણ
અથા મહાયુધમાં નવાની રામાખમત પછી ઈન્ડોનેશિયાની સરકારે નવારે રૂંધેની સત્તા
કથલાની ખંડી ત્યારે આ શહેરે પણ જ્વાલમયની મુજા હવા માલી

એક કાળ કરતાં પણ વેળું વસતિ ધરાવત આ શહેરે હંમરો દેવજો, સંખ્યાગણ પુરાતન
સંસ્કૃતિના અવશેષો તથા ધેપુર વજરામિત્ર ને પહેળા રત્નાયોને કારણે પણ જ સોહાગણું
લાગે છે અને શહેરની મધ્યમાં ધમને વહેતી નદી તેની જો સુંસ્વતામાં મોહક વધારો કરે છે.
બેટોવિયાં મુરાળાવા દેવને પરતું તે માર્કસનું મંદિર એ જાન ને પારનું પણ મોટું ધ્યાન છે.
તેની નાનુલાનુના ધર્મમાં ઝેરી, રંગાક તથા એપાનોર વિષુલ પાક કીતરે છે અને
નેવારથી ધમગમની એકુલકાતરની બનર તો આખા નવામાં નળીની છે. બૌદ્ધ સમયનાં
કુદરૂદ ગિરપરણાત્મ્ય મોટે નળવકાએ ગઈ પ્રખ્યાત ભગ્ન બરેસુલર અને પ્રખ્યાતગમનાં
પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધ સપાધિમેદિરો રચ્યો દેવા માટે પણ અહીંથી જ નવાય છે (જુઓ આ
પેઠકી માધુમ્મી.)

એક-ધેરની પાળ ઉપર ચોડાંક પેરેવો
જુનું કોથાં ને બાવાણ રટનપી નીચે જોતી
આભા, અથાતક જરા કાંથાણું થઈ હારના
ઉલ્લા પગથિયે પથ મૂકતાં બાવાણ ચોરી
હીક્યા-કોણુ? અને સારોસાય એમના
અચળમાંની "બેદાલ" પહેા બાધિલા પથ-
થિયા પર ધળુ હઈને પેટી રસ્તાની પેટી
ખાણું માર્કનને અડીને કોઈ બેસુ હતું રાગ-
દાસ વરધરે જુલતા હતા. પેલાએ ઇંજ
નવાળ ન આપ્યો. એમ ને એમ એ બેસો
રહ્યો. રાગદાસે ફરી જુલતા સાદે પુછ્યું મોજ?

પણ કોઈએ જવાબ ન વાળ્યો. બાવાણ
જરા આગળ વધ્યા કે પેલો ચાણસ પણ
હાલ્યો. માત્ર હાલ્યો એટલું જ નહીં, આમ-
રમાં પછુ નાનો એક જાણીયો. આટલો
વારે હવે રાગદાસને બાન થયું કે એ એનો
પોતાનો જ પકડાણો હતો!

પૂર્વ મનમાં શુક્રતારો ચળકચળક વળગી
ત્યો હતો. રાગદાસે દેહ બેઠો. ચોર!
ચોર! પોતે ચોર હતો! બહેર રસ્તા પર
ધમને જવાની એમની હિંમત નહોતી.
પારોની ને એક ગરીબાં એ વળા ગયા.
તરત જ કોંક એમને રસ્તો રાખીને બેસું
હોય એમ જાણ્યું. બાવાણે ફરી વળગીને
પૂછ્યું-કોણુ?

ઈંજ નવાળ ન ગઈયો. ને બાવાણે બેસું
તો એ એમનો પકડાણો જ હતો.

મૌલવી અહમદશાહ

સ્વાતંત્ર્યના શહીદી

[૩]

સત્તાવનના સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધના જે ગૌરવ આજ દશાએ અને સુવર્ધારો હતા તેમાં મૌલવી અહમદશાહનું સ્થાન નિઃસંશય જાય છે. તેણે પોતાની આજ ઝરતી જવાન તથા કલમ દ્વારા જનતા, એનિમે ને રાજ્યોને સ્વાતંત્ર્યના માટે તૈયાર કર્યા એટલું જ નહિ પણ યુદ્ધ સાર થયા પછી ક્રાંતિકારી સેન્યનું નેતૃત્વ ધારણ કરી પોતાના આપણે લશ્કરી કૌશલથી સર કૉલિન કૅમ્પબેલ જેવા પ્રથમ કક્ષાના એંગ્લેજ સત્તાપાતિને પણ બળબેવાર છંકડ બધાડી.

ને હતા તે અધ્યાધ્યા પ્રેરના એક નાના તાહસીલદાર; પણ જ્યારથી એંગ્લેજોએ તેનું રાજ્ય ઝૂંટવી તેના સ્વાતંત્ર્ય પર તરાપ મારી ત્યારથી તેણે એંગ્લેજ સત્તાને સમસ્ત દિશામાં નાગરોષ કરી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતાની સર્વ સંપત્તિ દેશની સેવામાં અર્પણ કરી દઈ પોતે ગોવતી બન્યા ને કેટલેક ધૂમી જનતામાં 'ફિરંગી કા રાજ'ને મિટાવી દેવાનો હમ પ્રચાર કરવા માંડ્યો. નેમની જુસ્સાદાર બાની સાંજળવા માટે હસદહબર લોકો એ આયતા અને આગાથી સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામમાં સંસ્વર અર્પણ કરી દેવાના શપથ લઈને જ ઊઠતા. સૈનિકો ને હંફાડીને તેમણે કેટલીક તેજશી પ્રતિક્રમણે પણ લખી હતી.

આ પ્રવૃત્તિની અંગેએને બધું થતાં લશ્કરની મદદથી તેમણે ગોલ્લીને કેદ પકડયા અને મુકદ્દમા ચલાવીને તેમને ફાંસીની સન્ન ફરમાવી. ફાંસીનાં દિવસ મુશ્કેલી તેમને ફૈઝાબાદના હિલ્લામાં કેદ રાખવામાં આવ્યા, પણ વિધિએ તેમનું મોત આ રીતે નિર્મળું નહોતું. અહમદશાહની ગિરફતારીને કારણે આખા ફૈઝાબાદ ઉલ્લાસમાં કાંતિને દાવાનજ ફાટી નીકળ્યો. હિંદી સૈનિકો આગાહીને ઝંડા ફેંકવાની અંગેજ આગ્રહદારોને કેદ કર્યા અને તેમજાનાની દીસાલો તોડીપાડીને ગોલ્લીને મુક્ત કર્યા. જનતા અને સૈનિકોએ એકીમુખે તેમને પોતાના નેતા નીમ્યા. ગોલ્લીએ છૂટલાંવેલ જ આઝાદીનું નહેરના મુંબદાર પાછી સર્વ અંગેએને ફૈઝાબાદ છોડી જવાનું ફરમાન કર્યું.

પણ પાછળથી મુશ્કેલી વળતાં પાછી થયાં. દિલ્હી અંગેએને હાય પડ્યું ને આઝાદગાની સરહદી નીચે એક દુકકી લખનો છુટવા આવી. ગોલ્લી તરત લખની પહેાંચી આઝાદગાને હરાવીને હાંધી કાઢવાના પ્રયત્નમાં લાગી ગયા. પણ દુર્ભાગ્યે તે વખતે લખનીમાં પરસ્પરની ઇર્ષ્યા અને દ્વેષને કારણે ખૂબ અવ્યવસ્થા હતી. કાંઈ કાંઈનું માનવું નહોતું. અહમદશાહે પોતે મોખરે રહી આઝાદગા પર યથા હુમલા કર્યા. એક વખતે તો પોતે મોળા વાગવાની ધવાયા પણ ખરા. પણ સૈન્યમાં વિરત અને અનુસાસનના અભાવે કારણે પોતે ન કળ્યા. ગેંઝાબા કૉલિન કૅમ્પબેલ આઝાદગાની મદદે આવી પહેાંચ્યા. તેમણે બન્નેએ મળી લખની પર હુમલો કર્યો ખૂબાર નંમ થયો. લખનીની પ્રત્યેક શેરી તથા ઘર ઉપર મુશ્કેલી વડ્યું. પણ આખરે લખની અંગેએને હાયમાં ચડ્યું અને ગોલ્લી વગેરે નેતાઓને લખની છોડી ચાલ્યા જવું પડયું.

પણ આ પરાજય અહમદશાહના હૃદયમાં ખૂબ ડંખતા હતા. તેણે ફરી પોતાનાં મુશ્કેલ માણસો સાથે લખનીમાં પ્રવેશ કરી અંગેએ સાથે મોરચા માડયા. જે તેઓ અને અધ્યાગાંધ્યા માણસો પાસે હોવા છતાં તેણે અંગેએની એ પલટણીને એવી અવધ બનાવવી સામનો કર્યો કે અંગેએ સોનાપતિ પણ છક થયો. ગોલ્લીએ હબર અંગેએ સિપાહીઓને કાર કચ અને ઉવટ વિન્યવ-૨૬૨ (આઠગાળ ૧૯૪૭)

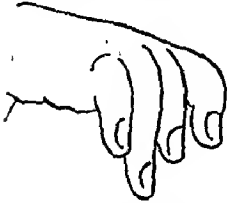
અસહ્ય દેખાવાથી તે લખની છોડી ચાલ્યા ગયા. ૬ માર્ચ મુશ્કેલી અંગેએએ તેની પૈંક પકડ્યા છતાં તેવીર નાયક તેમને હાય ન આવ્યો. ત્યાંથી બારી ગયે પહેાંચીને અહમદશાહે મોરચા પદ્ધતિથી મુદ્દ કરવાની નીતિ અપલવાર કરી. તેને પકડવા આવેલા હોપ માન્ટ સાથે તેણે એક આળાદ સાણસાન્યહ રચ્યો, પણ પોતાના સૈનિકોની અધીરાઈને કારણે તે નિષ્ફળ ગયો. બારી છોડીને અહમદશાહ નાના સાહેબની સાથે સાહજદાંપુર પહેાંચ્યા. મુશ્કેલી આ બંને નેતાઓને એકસામથા પકડવા માટે કૉલિન કૅમ્પબેલે શાહજદાંપુરને ઘેરા ધાલ્યો. પણ એ બંને સિંહો સામી બની એ લડતાલડતા અંગેએ સેનાને આરખાર લીધીને ચાલ્યા ગયા! કૅમ્પબેલ બિચારો હાય ધસતો રહ્યો. બધા નેતાઓ બંદેલીમાં ભેગા બન્યા અને હવે પછી મોરચા પદ્ધતિથી મુદ્દ કરવાનું નક્કી કર્યું. આથી જ્યારે કૅમ્પબેલ બંદેલી ઉપર ચડી આવ્યો ત્યારે નેતાઓ બંદેલી ખાલી કરી આસપાસના પ્રદેશમાં વહેંચાઈ ગયા. નાનકડી લડાઈ પછી કૅમ્પબેલે બંદેલી કબજે કર્યું ન કર્યું, ત્યાં તો સમગ્ર આબ્યા કે ગોલ્લી અહમદશાહે ફરી સાહજદાંપુર કબજે કર્યું છે! કૅમ્પબેલે સાહજદાંપુરને ઘેરા ધાલી ગયે તે ભોંયે ગોલ્લીને છટકી જવા ન દેવાનો નિર્ધાર કર્યો. ત્રણ દિવસ ખૂબાર નંમ ચાલ્યો. પણ એ નાના સાહેબ આદિ નેતાઓની મદદથી ફરી કૅમ્પબેલને હાથપાતી દઈ અહમદશાહ છડ્યા.

ત્યાંથી અહમદશાહ બેપડયા અધ્યાધ્યા અને તે શહેર કબજે કરી લીધું! પોતાની તાકાત વધે તે માટે તેણે પાસેના પવન નામે રાજ્યના રાજ જનતા સિંહને મદદ કરવાની વિનંતિ કરી. ને રાજ્યે મદદ કરવાને બદલે અહમદશાહને ભેલાભ્યા. ગોલ્લી એકલા જ ગયા. ત્યાં વિચારસપ્તા કરી દગલગાછથી રાજના દેશદ્રોહી બાઇએ ગોલ્લી પર મોળા છોડીને કાર કર્યા અને કારતના ને વીર નેતાનું મરતક કાપી લઈ અંગેએને પહેાંચાડી મોટું ઈનામ મેળવ્યું! આજ ને નરકસરીને પકડવા બજમલા અંગેએ સેનાપતિ સેના હાય હોડા પડયા હતા તે આજ પોતાના જ દેશાંધવોને હાય માર્યો! વિધિની શી વિપરિતા! ગોલ્લીને અંગ્લિ આપતાં એક એક જ ઈતિહાસકાર લખે છે: 'The Moulvi was a very remarkable man. Of his capacity as a military leader many powerful were given. .... The Moulvi was a true patriot. He had fought manfully, honourably and stubbornly. His memory is entitled to the respect of the brave and the true-hearted of all nations.'

(ગોલ્લી અતિ આસપાસ મનુષ્ય હતા. લશ્કરના સેનાપતિ તરીકે એવાની યોગ્યતાની તો અને પ્રતીતિઓ મળી ચૂકી છે... ગોલ્લી એક સાચા દેશખત હતા. તેમણે બહાદુરી ઈમાનદારી અને અડગતા સાથે જીવેલા હતા. તેમની સ્મૃતિ જનમનમાં રાખવી અને ઝિંદાદિલોના માનને પાત્ર છે.)

નીચે વૈજી મમેતે એ પ્રશ્નોના કતાર આપવા.

(૧) નીચે આપેલી રેખામૂર્તિ ઢપરથી તેના પ્રખ્યાત કદની મોટી આકૃતિ ચીતરો. ૨૦

કલાદર્શિની કસોટી કરતા પ્રશ્નપત્રો

શ્રી અર્ધેન્દ્રકુમાર માંચુલીની અધી અંદે પરી યજ્ઞેલી લેખમાળાને અનુસંધાને
[કલકત્તા હુનિકમિશ્નની ઝેફિરની દ્વારગ-પેઈન્ડિંગની ૧૯૪૦ની પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્ર]
ખને ત્યાં સુધી વચારા પાતાના ન રાખેલાં નવાળા આપવા,
બીન્દુમાં લખેલા આંકડા માટે (ગુણ)ની સંખ્યા ચુકવે છે.

(૨) રમૂતિ ઢપરથી પાછીના ક્રમે ચીતરો. ૨૦

(૩) નીચેના રેખામૂર્તિ ઢપરથી તેના ચાર પ્રખ્યાત કદની મોટી આકૃતિ ચીતરો. ૧૦

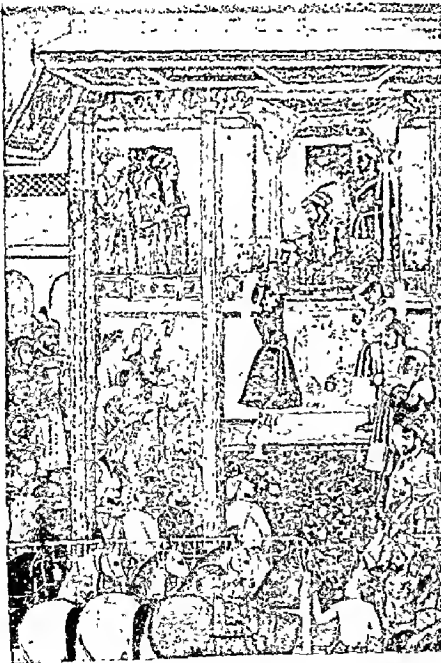

(૪) રમૂતિ પરાથી પાતાના ક્રમે ચીતરો. ૨૦

વિભાગ ૨

નીચે વૈજી દેવપ્રભુ ચારના કતાર આપવા.

(૧) આ નીચે આપેલી આકૃતિ વખને અંદે ઉદ્ભવતો દોષ તેનાં કારણો આપવા ન અંગતી દોષ તેનાં કારણો આપવા. ૧૫

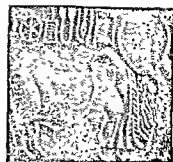
(૨) સામે (દાબી બાન્દ) આપેલા મોટા ચિત્રનું વર્ણન કરીને તેનાં તેના કોઈ સ્પષ્ટ લક્ષણો દોષ તે તે સમજાવવા; અને કોઈ અપર્યાપ્ત દોષ તે તે ચર્ચો. ૧૫

(૩) વચારા બદલીલા ચિત્રમણનાં વિશેષ માંગી તમને સોમી વધુ મગનું ચિત્ર કહું તેના વિશે દસ લીટીનું વર્ણન કરો. ૧૫

(૪) પક્ષી ૫૪ સ્થાનર ષઞ્જોડી માનવ-
આકૃતિના મામેના ગિર્વાગાં માનવ
કરના પક્ષી મોડું સીતલું છે જોગ કર-
વાનાં કારણે આપી શકેશો? ૧૫

(૫) તેની જોડેના ચિત્રનું તમારી
પાતાની દૃષ્ટિથી, તમારા જ સમ્બંધો-
નાં વર્ણન નો વિવેચન કરે. ૧૫

(૬) ૩ ગર રંધા રંધાપાત્રો દર્શાવે તમે
ક્યાં ક્યાં મામે છે? ૧૫

રંગ - આયોજન - શાસ્ત્ર

Colour Engineering: એક રસિક વિષય

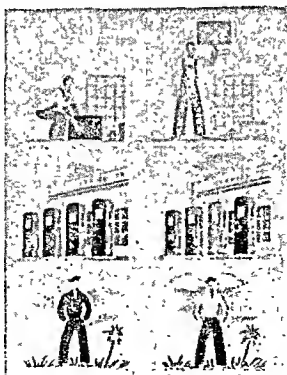
ધ હ્યુને બજાર હરી કે પ્રકાર સાત રંગોના પંચેડો છે મેષ-ધનુ-મૃગશ્રી, અથવા ત્રિવાચ્ય કાચગાંધી સૂર્યના પ્રકાશનું કિરણ પસાર કરતાં આ સાતે રંગો (નીચેના ક્રમમાં) રચાઈ રેખાય છે : નીલશી, નીલો, આસનાદી, લીલો, પીળો, વાદરો અને રાતો. પણ આ બધા રંગો ગુણધર્મોમાં ગાન તથાં વાતાવરણ ઉપર તેમજ પ્રાણીઓની હિંદ્રાવાશુ કરવાં પણ બહુલી ગુણો આશ્ચર્યજનક અસરો ઉત્પન્ન કરતા હોય છે એ હંક્રીકત બહુ જોઈના બનતા હશે. રંગોની આ અસરોનું તથા તેનો શોકાંજનમાં સફળતાથી રંગ ઉપયોગ કરના તેનું એક સાચું પ્રયં છે તેને રંગ-આયોજન-શાસ્ત્ર (Colour-Engineering) કહે છે.

એક વખત એક હાશખાનાનું
 કુખ્યુતાગાન ઉર દિમી કપર એક-
 સરથું (air-conditioned) રા-
 ખવા છતાં તેમાં કાગ કરતી સ્ત્રીઓ
 ફરિયાદ કરવા લાગી કે આગને યાદ
 વાસ છે! પરંતુ ત્યમાં હાશખાનાની
 દીવાલોનો વાદળી રંગ ધારણીવાદો
 લાલ (warma coral) રંગ લગાડ-
 લગાડે આંખો કે તરત જ તે ફરિ-
 યાદ દૂર થઈ ગઈ. એકે કે હાશખાનાનું
 કુખ્યુતાગાન જોઈ જોઈ ઉર દિમી
 રાખવામાં આવ્યું હતું!

બીજા એક કારખાનામાં કાળા રંગની વસ્ત્રોનાદાર પેટીઓ કપાડતા મળ્યો. પાલિક પાસે ફરિયાદ કરવા લાગ્યા કે ત્યાં થાને પેટીઓ કપાડતાં એભારી પીઠ દુઃખ છે. કારખાનાના સ્વદેશી (આંદોલન ૧૯૪૭)

ના શાસિને રવનના દિવસે કોઈ પૈડીઓને બાહ્ય ક્ષીણ રંગે રંગી નાખી. બીજા દિવસે ગરૂદો કહેવા કાઢ્યા, ‘અરેપર, આ નવી પે- ડીઓ કોણી વચનદાર આપી છે’ (તેકે પૈડીઓગાનું વચન તો તેનું તેજ રહેલું હવે!).

માનવ રંગની આકર્ષણશક્તિ આવા ગુણનાર ફરી શકે છે। રંગોના આ સાગર્યની વિજ્ઞાનને તો ધણા વખતથી તપાસુ છે. સામાન્ય માણસના મન પર તેની વિશિષ્ટ રચનાઓના આયોજન વડે ગાંધસખગ

કેપનની શકાય છે. રંગ વિજ્ઞાનને વિકાસ થતાં અમેરિકામાં તે છેલ્લાં ૧૦ વર્ષથી આ અને આવા ધણા સિદ્ધાંતો બહોળા પાયા પર અગત્યનાં મુદ્દામાં આપ્યા છે.

રંગ-વિજ્ઞાનોને પાયાનો ઝિન્કાત એ છે કે મેયધનુભયમાં રેખાના સાત રંગોમાંથી સાલ બાબુ તરંગના રંગો(સાલ, નારંગી અને પીળો) કમ્પ્લે અને કમ્પ્લે દોષ છે, જ્યારે વાદળી બાબુના રંગો (નંબળી, બાસમાની અને સીસો) શીત તથા આસદાદક દોષ છે. રંગ વિજ્ઞાનોની બીજે સિન્કાત એ છે કે સાલ રંગ મનુષ્યને કાર્યપટન કરાવનારો તથા ઝટ નિર્ણય કરાવે એક કેસિંગ કરનારો રંગ છે. પ્રાચીન ગ્રીક (પીથિસ) ટ્રાસિદે દેખાની યોરકીમાં વાતચીત કરવા અગ્રેષ્ઠ બાબુસ પોતાની વાત જરકી પતાવને છે. તેથી બીજ બાબુ-બીજે બહાર લાખી દવાર બનાવીને

ભાગ રહેતું પડતું. પણ ચોરડીને નવાં ચમકતા લાલ રંગે રંગી નાખવામાં આવી કે મેનુફેચર પેલાની વોલશીટ ઝટકા પેલાની બહાર નીકળી જવા લાગ્યા અને 'વાલ નલ્ડી પૂરી કરો' એ સુનાવણ અંદર મુકનારાં આંખેં હવે તેની જે કશી જરૂર રહી નહિ : અમેરિકાની એક પ્રસિદ્ધ કંપનીએ પોતાનું પેટ્રોલિયમ વેચાણ વધારવાને એક પ્રખ્યાત રંગ-આયોજન-શાસ્ત્રી (colour-engineer) ની મદદ માગી. તે વિજ્ઞાનીએ પેટ્રોલ કિસાવાના બીજા બધા પ્રકારોને લીધા રંગલગદયો નવારે પેટ્રોલના પંપ લાલ રંગનો કર્યો. માત્ર આ નીચવા ફેરકારથી જ વેચાણ હેતું થયું !

રંગ-વિજ્ઞાનનો તોને સિદ્ધાંત એ છે કે જગ લાલ રંગ કાર્ય કરવા શ્રેષ્ઠ છે તેમ લીલો રંગ માણસમાં સુખ-સ્વચાર્ય અને કુધ્યાનની ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે. આ સિદ્ધાંતને વ્યવહારમાં મુકવામાં આવતાં આશ્ચર્યજનક પરિણામ આપે છે. હૃદયને કાળા રંગને બદલે ક્રીસ્ટ પૂલ ત્યાં થતા ખૂબ આપખાતોને લાગે નામકાન બનેલા હોના. પણ એ પૂલને તેજસ્વી લીલા રંગે રંગી નાખવામાં આવતાં આપખાતોનું પ્રમાણ ૩૩ ટકા જેટલું ઓછું થઈ ગયું હતું !

મેનુફેચરી માફક કેટલાંક ટપકાં ઉપર પણ રંગની ધબ્બી અમેરિકામાં છે. દા. ત. વાળી રંગથી માખીઓ દૂર ભાગે છે. સફાઈના એક દુધવાળાએ સૂર્યનાં આદ્ય વાયોલેટ કિરણો અટકાવવા માટે પેલાની એક બારી વાળી રંગે રંગી. પણ તેના આદ્ય વરગે તેણે જેનું કે તે ગારી પરથી માખીઓ એકદમ ઓછી થઈ ગઈ હતી. જ્યારે બીજી બારીએ ઉપર તે પહેલાં જેટલી જ માખીઓ બાજુ-બાજુની હતી ! પણ જો, ચમકેને પાછો વાળી રંગ ગળુ એ છે ! મેક્સિકાનાના વિસ્તારમાં કાગ કરતા નીકાડળના માણસો વાળી રંગના પોષાકને બદલે જેવા પોષાક રંગને પોષાક પહેરવા આંડવા કે તરત જ મચ્છરો તેમનાથી દૂર ભાગવા માંડ્યા. મચ્છરો અને શતનાં બીજાં ટપકાં જેવા નારંગી રંગના પીત્તીની દી-વાધી પણ દૂર ભાગે છે. એક એવી રીત થઈ છે કે આમેરિકાનાં તળિયાને લાંબા રૂપિયાનું તુકસાન કરી ફરિયાની માછલીઓ (ખર્ચક) જેવા રંગથી ખૂબ આકર્ષાય છે, જ્યારે સફેદ અગર આછા લીલા રંગ પારો બહુ જ થોડી આવે છે. આ રીત આત્મસાર આગ

મેટાનાં તળિયાને રંગ ફેરવવામાં આવવાથી અમેરિકાને દર વર્ષે થતું ૪૦ કરોડ રૂપિયાનું તુકસાન બચી ગયું !

મોનવામાં નહિ આવે, પણ યુદ્ધ-સમયમાં કારખાનાંઓનું કલ્યાણ રંગોની આવી આવનાવી વિશિષ્ટ આયોજના કરવાથી જ ૧૫ થી ૩૦ ટકા જેટલું વધારવામાં આવ્યું હતું ! હવે સાંતિના સમયમાં યુદ્ધ કારખાનાંઓએ તે પ્રકૃતિ અદ્ભુત કરી છે. રંગ-વિજ્ઞાનથી ફેરવેલાં બોમ્બોનાં એક ખાસ કારખાનાં આ પ્રમાણે રંગની રચના કરેલી : સાંજોના બહારના ભાગોના બહારે રંગ ; અંતિમા ભાગોના પીળા ; ઉપરની છતને સફેદ ; અંત કુટુંબીની લીલાશ દર્શાવવામાં લીલો ; લીલો ; જમીનનો આદ્ય નારંગી ; આદ્ય એલકલવાનાં સાધનોનાં કાલ રંગ, જ્યારે શુદ્ધ-પેટ્રોલ (First aid boxes) ની લીલો ; ઠંડકે વાગે અથવા રસ્તામાં અવકાષ તેની વસ્તુના પીળા અને કાળા ગણાવવામાં આવે. ગાંડીની ચાંચોની પેટ્રોલોન તથા ગરમીઓના વાહની રંગ. કારખાનામાં પ્રકારના રંગોના આયોજનથી પહેલાંના જેટલા જ પ્રકાર વાપરવા છતાં દરેક વસ્તુમાં રંગ જોવાઈ આવે છે. રંગોના આદ્ય મુખે રંગવાથી કારખાનામાં કાગ કરતાં માણસોમાં પ્રસન્નતા રહે છે અને તેથી એક કારખાનામાં તો કલ્યાણ ૧૫ ટકા અને ચોક્કસ ૭૦ ટકા વધી, જ્યારે ગ્રેડનાર રહેતાઓની સંખ્યા ૨૦ ટકા વધી ગઈ આવાં કારખાનાંઓમાં અકસ્માતોની સંખ્યા ૧૦ થી ૨૦ ટકા જેટલી ઓછી થઈ. આવાં ગ્રેડ રંગોના ચોરડીમાં કાગ કરનારનાં નજીક રંગો તે સરસ મુખે રંગવામાં આવે હોય એવી જોવામાં કામ કરવું હોય અને પસંદ પડે એ રંગોના વિકાસ છે, અને એવી જોવામાં કામ કરવા અને કાનું પણ થાય છે. આપણા કારખાનાંઓ તથા મિલ-ગણિતોને આ રંગ-આયોજન-શાસ્ત્ર તરફ ધ્યાન આપે તો મળે કાચને કરી શકે.

નિષ્કર્ષ કાર્યમાંથી પકાસને પસાર કરીને આદ્ય-મુદ્દને સાત રંગોમાં વહેંચી નાખ્યા ત્યારથી આપણે રંગ વિષે લગભગ જાણે, પણ તેનામાં કેટલું મુખે સમાવે રહેલું છે તથા તેની મુદ્દની રંગો આદ્ય-મુદ્દને કાચો કરી રાકાય છે તે તો હાલમાં જ જોવાયું છે. (જાન્યુઆરી ૧૯૪૩) ૨૫૫

કસોટી સામે ટકર ઝીલતી પ્રજા

ઘડવંડના ઇતિહાસમાં કદી નહોતી આવી એવી એક મહાન કોટકીમાંથી ઘડવંડ આને પસાર થઈ રહ્યું છે. યુદ્ધને લીધે ખાંચળું બનેલું બ્રિટન જાનની મહાસત્તાઓમાં પોતાનું સ્થાન બચવી રાખે છે કે તો જ રજાનું રાજ્ય બને છે તે ત્યાંની પ્રજા આ કોટકીમાંથી પાર પાડવા કેવો મુશ્કેલી છે તેના પર આધાર રાખે છે.

પોતાને જરૂરી અનાજ તથા કાપડ ઉત્પાદિ ઉદ્યોગો માટેનો કાચો માલ તેને બીજાં દેશોમાંથી મંગાવવો પડે છે એ ધમ્માજરને ખબર છે. પરદેશમાંથી જ બધો માલ લાવવા માટે ઘડવંડને અગત્ય રૂપિયાને ખર્ચ કરવો પડે છે. જેટલું ખર્ચ થાય તેટલી જે અગત્ય ન થાય તે તે દેશને બિખારી થતાં વાર ન લાગે. ઘડવંડને આપકોના માર્ગ એક જ, એટલે જ માલ પરદેશ મોકલો જેવા કાલે લાવવા. પણ આને ઘડવંડની નબક કરતાં અલગ એકી-બીજી જ એકી-બીજી થઈ ગઈ છે. ૧૯૪૪માં તેણે રજા અગર રૂપિયાનો માલ બીજા દેશોમાંથી ખરીદ્યો અને માત્ર ૧૬ અગર રૂપિયાનો તેમજ માલ પરદેશ મોકલ્યો. આમ એક જ વર્ષમાં તેને ૮ અગર રૂપિયાની ખામી પડેલી. આ રીતે જ એ સાંચે તે અતેવા મહારાજકિશોરો દેશને આપેલી. આ રીતે જ એ સાંચે તે અતેવા મહારાજકિશોરો દેશને આપેલી. આ રીતે જ એ સાંચે તે અતેવા મહારાજકિશોરો દેશને આપેલી.

પણ બિખારી બનતાં વાર કેટલો ? આ બંને પરિસ્થિતિમાંથી બચવા માટે ઘડવંડ આજ પોતાના પરા સામર્યથી પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. એમ બને તેમ પણ માલ કલ્પ કરી, મોટી સંખ્યામાં પરદેશ મોકલી પોતાની આર્થિક વધારવાની એ જ આજે તેનું ધ્યેય છે. પણ આ કંઈ આંખના પત્રકારનાં થઈ શકે તેમ નથી. યુદ્ધને લીધે ઘડવંડનાં હાડકાં બોંબો પડ્યાં છે. જમીનના બોમ્બાર્ડમેંટો તેના મોઢા ભાગનાં કારખાનાંઓ અને કારખાનાંઓને કંઈ છે. તેનું અરજી ઉપરનાં વહાણવડે પાવમાલ થઈ ગયું છે અને પરદેશમાં દેશી અરેબી મૂડી હાથમાંથી જીતી રહી છે. તેની સાથેસાથે મેક્સિકાન, હિન્દુસ્તાન તથા જર્મનીમાં તેની જગ્યા લીધેલી વધી રહી છે એ જગ્યાનારો એ તે સારી છે જો દર વર્ષે ૧૮ કરોડ રૂપિયા બચે. હિંદને રંગોના આપવા પાછળ આ પણ એક અઢવરનું કારણ હતું.

આમ જો બાબતી ઘડવંડની કસોટી થઈ રહી છે, અને યુદ્ધથી ધોષાધ ગયું છે છતાં તેણે કરી કમ્પાર કરી છે. તેને આવરે તેને કસોટી જરૂર હોય તે સમયની. એ મોટો વધારે સમય તેને મળે (જાન્યુઆરી ૧૯૪૩) ૨૫૫

તો ફરી પોતાનું ઉત્પાદન વધારી શકે. એ સમય મળે તેટલા માટે જ તેણે આમેરિકા પાસેથી ૧૫ અબજ રૂપિયાની લોન લીધી છે. તે લોનમાંથી રાજ્યના બે ફોર્ડ રૂપિયા ખર્ચવાદ રહ્યા છે. એ લોન ખર્ચાત રહી ભલે તે પહેલાં આર્થિક રીતે પોતાના પૈસા પર લેણા રહેતા હોય પ્રચલન થયે! પણ તે પહેલાં જ એ લોન લગત્રમ પડી ચૂકી ગઈ. એટલે હવે ઉચ્છેદ રાષ્ટ્રિયનું ડોલરમાં પરિવર્તન નહિ કરવાનું શક્યતઃ પગલું લીધું છે. આથી હવે આ ફોર્ડનીમાં બચવા માટે ઉચ્છેદને પોતાના જ પુરુષાર્થ ઉપર આધાર સંપાદનો રહ્યો.

ઉચ્છેદના આ મહાન પ્રયત્નમાં ફોર્ડ એજેન્સી બચ્ચો તનમન-ધનથી સાથ આપી રહ્યાં છે. એ તેટલા ભોજ આપવો પડે, આદે તેટલાં કષ્ટ સહન કરવાં પડે, પણ દેશને જીતારવે જ નેહથી. સમગ્રિને વાતર વ્યવસ્થા કરવા આપવો એ તો એ પ્રબળો જ નેહાલત રચ-ભાવ છે. આને એમજ પ્રાન કેટલેકમાં બંધનો અને કેટલેકી રાજ-ચલેર લેવી રહી છે તેનો ખ્યાલ ફરીથી તો આપણે છક ચૂકી જઈએ. અનાજ, માંસ-ગરુડા અને ખાંડનું નો રેશનિંગ છે જ, પણ રૂપ, માપણ, ફોલો, બજાણ, તેલ અને ચાલનું પણ રેશનિંગ; અને તે બધું મનુષ્યને જીવવા માટે નેહનું આવશ્યક હોય તેટલું જ અપાય છે. માપણની તંગીને કારણે માંસ, ગરુડો, બાજુ, ફોલો, બજાણ સર્વ ગણતુ બાકીને જ ખાની પડતી હોવાંથી લોકોનાં નેહિય નથી રહ્યું ખાંડ અને મરીમસાલાની અછતને લીધે લગત્રમ બેરવાદ ભોજન તેમને જ્ઞાનું પડે છે. હવેથી ભતના પડે ગળના હોવાથી પાંડે તો આખોને ગમે નહિ તેવા બખસા ફેરનો અને પેટમાં ખૂચે તેવો બને છે. જોખમવાધી પક્ષી મથેલાં પેરા અગારવા સમાન બળેના નથી સરીકે લુબા રૂપાત્ર મળતા નથી અને મઠી બનાવવા પડે મળતુ નથી મરીમ બારીકોને પશ્ચાદ્દ લોકવાનના ત્યાં ખાસ રિવાજ હતા હતા ખુદ બર્કિંગલામ મહેલની કપડી બારીકોને પડતા નથી, તો મળી બીભતી તો વાત જ શી! કાપડની જુજુ ત્યાંની તંગી છે કે મદન-મા એક કુટુંબમાં જીવે પોતાનો કોલે ને જુક પોતાના મુળગિનાના ભૂતા સુદમાંથી સીવેલા ને જોડા પડારી પાસેથી વેચતા લીધેલા; પડારીને તો રિજર્જર્જર્ડમાંથી 'સેકન્ડ-હૉન્ડ' બરીરેલા પુચરે પોતાનો સુદ સુજરીમાંથી ભતરી ગમેલા બરીથી હવેના પુચરી પોતાનાં 'અંદરવેઅર' રંગેરંગી કલકામોમાંથી સીવેલાં. કાપડ દત્યાદિ દર-જોજની જરૂરિયાતની વસ્તુની અપી અસર તેમજ હોવા છતાં દેશમાં તેવાર થતા મહેલો મોટા ભાગ પરદેશ ચલાવવામાં આવે છે. પરિ-ભાગે લંગોટી જેવા પોષાક પહેરીને ખુદે સરીકે દેશના લોકોને બેઠકવામાં રાખી આવે છે. સાંજની લોંગીને કારણે લોંગિંગ હેપની-એક પખવાડિયા વાલેરો ફરી હોવાથી લોકો પોતાનાં કપડાં પોતાને હાથે જ ધોલે છે. એરિશમાં તન નેહ કામ કરીને આવેલો માનુષ્ય વેર આવતાં જ લોંગી ચલાવીને પોતાના પરની પાલંગની પડીમાં 'પણુ અનાજ વગરો' નો નીતિને અનુસરીને બજાડા વજેરે સાદાસાજો વાવવાના કામમાં લાગી બસ છે. જે મનુષ્યને કામના કામ કોલા કડવા એક વખત મોટી કલેડા ફેંકી તે જ મનુષ્યને આને દેશની ફોર્ડનીની પલે રેવણુથી વધારે કલેડા કામ કરવા તેવાર થયા છે. સરકારે બહારથી આવતા પરદેશીની અપાત પર મોટા કાપ મૂકેલા છે. આ પરદેશીમાં તમાકુ, સોનના દુલ્લાદિ લોકોની રેન્ડી વસ્તુઓને સમાવેશ થાય છે. સોનને આવશ્યક ફોર્ડેકે ભાજનમાં તંગી ભોગવતી પ્રબળ આ ચિત્ર છે. પણ બહાર-દેશી પ્રબળ-વાણુઓને એક દારૂ પણ ઉચ્ચાર્ય રિવાજ આ બધી અડચણો આનેથી સદન કરી રહી છે.

મનુષ્યપ્રવાણની પરાકાષ્ટા ફરીને પણ ઉચ્છેદ આ રંગીર ફોર્ડનીમાંથી સફળતાથી બહાર નીકળતા ફરિયાદિય જાનું છે. આને ત્યાંની સમગ્ર પ્રબળનું એક જ ચિત્ર છે: We work or we want. અને જ્યાં વસ્તુઓની તંગી થવા છતાં જ્યાંથી ત્યાંની પ્રબળમાં પીરજની તંગી નથી પણ ત્યાંથી તો આ ક્ષોભમાંથી અંગ રીને પાર પડે છે. આપણે ત્યાં પણ પરિસ્થિતિ રેલાવાવવા લગી. આપણે એવા ફરિયાદિય કેમ ન બનીએ?

કસોટી

(૧) એક રોક પોતાના પુત્રની શાગમાં જઈ બેઠવા અને પુત્રને કહ્યું, 'તારા વર્ગમાં નેહલા ઠોકરોનો દરો તેટલાં મનામાં હું ફેરને આપીશ.' એ વર્ગમાં ત્રણ ઠોકરોનો વધારે હોત નો રોકને ૧૨૨૧ પતામાં વહેંચવા પડત. તો તે વર્ગમાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ દરો?

(૨) હાથમાં બોળો બરીને ચણા શખીને મેં ઠોકરોનોને કહ્યું માસ હાથમાંના ચણાની સાચી સંખ્યા ને કહી આપશે તેને હું સાફેહંદમ આપીશ. ૬ જણોનો ખરા ભરતી નજરના આ પ્રશ્નને જવાબો આપ્યા: ૩૫૦, ૩૬૦, ૩૩૦, ૩૪૩, ૩૪૦, ૩૪૬. આમાં એક જણની ૬ ગુણવાળી ભૂલ હતી, બીજી ૪, ત્રીજી ૧૧, ચોથાની ૧૨, પાંચમાની ૬ અને છેલ્લા તો માત્ર ૧ સંખ્યાથી આની સંખ્યા ચૂકી ગયો. આ ૭માંથી તમે સાચી સંખ્યા શોધી શકો છો?

(૩) નીચે દિવસેતાનના ભાગીના સાદિત્યકરો તમા તેમની સાદિત્ય-સંજ્ઞાની ભાવાનાં નામે! શ્રેયશ્રેય આપ્યાં છે તેમાં કલા લેખકે કઈ ભાષામાં સાદિત્યસર્જન કયું છે તે તમે જવાબી શકો છો?

૧ પ્રેમચંદ	(ક) બંબલ
૨ વલ્લભલાલ	(ખ) તામિય
૩ હંફલાલ	(ગ) ગોમતી
૪ કાલેદર	(ઘ) મચ્છી
૫ બર્કિચંદ	(ચ) સિંધી
૬ મહાવંશ	(ઞ) મુજરાતી
૭ ના સી કંકે	(જ) કંકે
૮ સુસમદયમારતી	(ઝ) મહાવંશ
૯ નાનક	(ઢ) દિદી
૧૦ તિલાપતિ	(ડ) બંબલ

(૪) આપણા ત્રણ ભણીતા કિરેટોનાં નામે! આ નીચેના વાચનમાં સંભાળ અર્થ છે, શોધી શકો છો?

અતુ નામુ મરત ૨૨ ષડ અક્ષીમાં

(૫) તમારા સામાન્ય જ્ઞાનને કસતા આ નીચેના પ્રશ્નોમાંથી કેટલાના જવાબો આપી શકો છો? (ક) મનુષ્ય પચ્ચેનર કલા મહેર-માં જન્મ્યા દલો? (ખ) ઉરર તરી શો છે? (ગ) પનામાંની બહેર હસિણુ અમેરિકાના કયા પ્રદેશને બેર છે? (ઘ) પનામાંથી લોખની નાટ પહેરીને ન રો એટલું સાચવેર હોય અને પામે બોહુ પામવેર ન હોય તો લીલા જળેના સાખા શું કરવું? (ઞ) એકથી કમગણ સુત્રીની પ્રત્યેક સંખ્યા જણાવેર નોતતાં આશરે કેટલા વખત જાનું? (હ) એક મણુ જાનું એક અણુ અને અણુજાનું એ અણુમાં જ્યાં વહેતું જાણુ પીયતી જો? (ઝ) કિલ્લીની લંડન સીમા લીધીને ચિત્રમાં ૧૦ મચ્છીની કીચે તો કયાકા દેશો પચ્છી પચ્છામવું પડે? (ડ) આ મહાપુરુષોનાં મુખ્ય કેવી રીતે થયાં? (૧) ક્રોએડિય (૨) રમાની ક્યાનદ (૩) તાત્તારો (૪) હાલા જળવનસા (૫) બેન કામુ આર્ક (૬) રમાની ક્યાનદ (૭) નેકસન.

મ સોડિયમ અને પોટાશિયમ બાઈકોમેટ

— ડૉ. નરસિંહ મૂ. સાહ એમ. એસસી. પીએચ. ડ.

માઉના હપતાઓમાં સોડિયમ અને પોટાશિયમ ધાતુઓના કેટલાક ક્ષારો વિશે આપણે જાણીએ છીએ. હવે તેમના એક અતિ ગત્તવના ક્ષાર 'બાઈકોમેટ' વિશે જાણીએ.

પોટાશિયમ અને સોડિયમ બાઈકોમેટ (એને ટાઇકોમેટ પણ કહેવામાં આવે છે)ના ઉપયોગ દુધર-ઉદ્યોગમાં ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. આગમાં કેળવવામાં, લેગન કોમ, કોમ થયો, લેગન થયો દર્યાદિ રંગોની બનાવટમાં, તથા કોમિયમના અન્ય ક્ષારોની બનાવટમાં તથા ફોટોગ્રાફીમાં છાપવાની કામગીરીને ગ્રા-ટાઇકોમેટ રીતોમાં બાઈકોમેટ ખૂબ ઉપયોગી છે. પણ ઉપયોગી છે. ટાઇકોમેટ બેરિયા પણ સંદ્યુરિક ઓક્સિડની સાથે તે કામગીરી આવે છે. વળી બરેન્ટનાં (oxidising agent) લોહના કોરપી ક્ષારોનું નરણ કરવામાં સાસાવનિય પચકરણમાં વપરાય છે. કાપડને ખાખી રંગવામાં તથા છે. રંગ પડે કરનાર ક્રોમ (mordant) તરીકે પણ તે ઉપયોગી છે ખીરાય કોમેટ હેઠીકો રંગવામાં વપરાય છે.

ટાઇકોમેટના આવા વિવિધ ઉપયોગો જોતાં તેની માનણી ખૂબ રહે છે. રંગ વર્ષે આપણું દેશમાં કે હબર ટાઇકોમેટની પેદાશ થાય છે. મુંબઈ, સતપુર અને મહેસુરમાં તે બનાવવાના કારખાના છે. આ ઉપરાંત લગભગ એટલા જ માત્ર પરદેશમાંથી આવ્યાત થાય છે. યુદ્ધ પૂરે તે બધો જ બાઈકોમેટ પરદેશથી આવતો. નવાઈની થીના છે કે તેની બનાવટ માટે જરૂરી બધી સામગ્રી દેશમાં મુલમ હોવા છતાં તે અહીં બનતો નહોતો. તેની બનાવટમાં આવરક મુખ્ય કાચો પદાર્થ-કોગાઈટ હિટુટાના ધણી જગ્યાએથી યુખ્ખ પ્રમાણમાં લીધે છે. તેમાં બેથિરતાન અને મહેસુરમાંથી નીકળતા કોગાઈટ જાયા પ્રકારના છે. હિટુન આ કાચુ પદાર્થ ૨૨ થી ૨૬-૨૮ હબર ટાઇકોમેટના પદાર્થો પરદેશ ખાતે ચડાવે, અને તેમાંથી તૈયાર થયેલો બાઈકોમેટ હિટનાં આવેલો. એ રીતે ૧૯૩૩-૩૬ સુધી દર વર્ષે પરદેશોમાંથી ૫૮૦૦ હબર ટાઇકોમેટ બાઈકોમેટ અને ૧૮૫૦૦ હબર ટાઇકોમેટ બાઈકોમેટ હિટનાં આવતો હોવાના આંકડા છે.

પણ યહી આપણા દેશમાં બાઈકોમેટ બનાવવાનું શરૂ થયું. અનુભવે આજુબ પડ્યું કે તેની બનાવટની કિંમતોમાં ક્યાંક ખાખી રહેલી છે, કારણ કારણે પ્રમાણમાં મજબૂત ચેલર કોલરની નહોતી. આનું કારણ રોષપા સંશોધન હાથ ધરતાં જગ્યાનું કે બહીની રચનામાં જ ખાખી રહેલી હતી. મુંબઈ સરકારના ઉદ્યોગ ખાતા વરૂંથી આ દિશામાં મજલું કાચે ધણી ઉપયોગી નીવડ્યું છે. બાઈકોમેટના ઉદ્યોગની આજની સંતોષકારક પરિસ્થિતિ પણ તેને જ ખાસારી રખાય. જે કે હાલુ પણ આ હોલિંગને ખીલવવાનાં ધણી અવકાશ છે.

બાઈકોમેટની બનાવટમાં નીચેના કાચા પદાર્થોની જરૂર પડે છે: (૧) કોગાઈટ (૨) થીના (૩) સોડા (૪) ગંધકનો તેલજ અને (૫) પોટાશિયમ ક્લોરાઈડ. આ બધા જ પદાર્થો આપણા દેશમાં મળે છે. પરીવર્તન બહી (Reverberatory furnace)માં કોગાઈટ, સોડા ને થીનાનું ગ્રિથ્થ (આધુનિક રીતમાં ૩૪૦ પીડ કોગાઈટનો બારક મોટો, ૨૪૦ પીડ સોડા તથા ૩૬૦ પીડ થીનાનું બાઈકોમેટ બનાવવામાં આવેલો) નીચે મુજબ રાખી દેવામાં આવે છે. ૧૫૦૦ થી ૧૮૦૦ ડિગ્રી ગરમીએ તપાવવામાં આવે છે. આ દરમિયાન બહીમાં હવા કાખ કરવામાં આવે

છે. આ ક્રિયામાં થીના ભાગ લેતો નથી (જોકે થોડા થીનાનું કેલ્સિયમ કોમેટમાં પરિવર્તન થાય છે.) પણ સોડા અને કોગાઈટના બેથકલા નરથાને તે ઉદ્યોગ રાખે છે, જેથી અંદર હવા બાઈકોમેટને પ્રક્રિયા બરાબર થાયે. આ રીતે પ્રથમ સોડિયમ કોગાઈટ તૈયાર થાય છે, આ પદાર્થને જુદો પાડવા બહીમાંથી કાઢી કાઢવા નરથાને પાળી સાથે ભેળવવામાં આવે છે તેમાંથી શુદ્ધ સોડિયમ કોગાઈટ પાળીમાં બોમળી નય છે અને બાકીની અશુદ્ધિઓ અદ્રાવ્ય હોઈ જુદી પડે છે.

કોગાઈટનું આ દ્રાવણ 'લીના' રંગનું હોય છે અને તેમાં ગંધકનો તેલજના બધાથી કોગાઈટનું બાઈકોમેટ (થા ટાઇકોમેટ)માં પરિવર્તન થાય છે. એ દ્રાવણને પછી જરૂરિયાત મુજબ કાળવાણી રીતોથી સોડિયમ સફેદ જુદું પડી નય છે અને બાકી રહેલા દ્રાવણને વિશેષ કાળવાણી સોડિયમ બાઈકોમેટના રાતા રફીકો આપના હાથે છે. તેને સેન્ડ્રીયુગલ સયા થઈ પાળીમાંથી જુદા પાડવામાં આવે છે. આમ સોડિયમ બાઈકોમેટ પ્રથમ તૈયાર થાય છે. તેમાંથી પછી પોટાશિયમ બાઈકોમેટ બનાવવા તેને પોટાશિયમ ક્લોરાઈડના દ્રાવણ સાથે ભેળવવામાં આવે છે, જેથી પોટાશિયમ બાઈકોમેટના ચકચકિત રાતા રફીકો તૈયાર થાય છે.

પોટાશિયમ બાઈકોમેટને ગંધકના તેલજનો પાતળ દ્રાવણ સાથે ભેળવીને તેમાં ગંધકનો પાણ (સફેદ ટાઈ-બ્રાન્કસાઈડ) પસાર કરવાથી કોમ બેથક-કોમ ફરકી) બને છે, આ 'કોમ ફરકી' રંગવામાં, હેઠીકો (હીટ) છાપવામાં અને આમડો કેળવવામાં વપરાય છે. પોટાશિયમ બાઈકોમેટના ગંધકનો તેલજના દ્રાવણમાં હાઈ-ટ્રોજન પેરોક્સાઈડનું દ્રાવણ નાખવાથી ઘાટળો રંગ પડે છે. આ ઘાટળો રંગ અસ્થિર છે, પણ તેમાં હંધર નાખવાથી તે રંગ હંધરમાં ગળી નય છે. પાળીમાં દ્રાવ્ય બધા જ કોમેટ હેરી છે.

પોટાશિયમ પરમેંગેનેટ

પોટાશિયમ પરમેંગેનેટની તે આપણામાંનાં ધણાં પરિચિત રસો. કુટાનું પાણી બમટું હોય તે વખતે જંતુઓના નાશ કરવા કુવામાં નાખવામાં આવતો આ પદાર્થ, પાણીની 'ગુણાતી દવા' તરીકે જાણીતો છે.

રોનિંદા છવનમાં બહુજે ઉપયોગી એવો આ ક્ષાર હોવાના એમ કહા 'પાયરોક્સાઈટ' નામના બની જ મેંગીનીય ટાઈઓક્સાઈડમાં થી બનાવવામાં આવે છે. મેંગીનીય ટાઈઓક્સાઈડ (પાયરોક્સાઈટ) ને કૌસ્ટિક સોડાના પોટાશ સાથે ભેળવીને હવા મળે એવી રીતે ગરમ કરવામાં આવે છે આથી બહુ ગ્રિથ્થ બેકરસ થઈ લીધો પદાર્થ તૈયાર થાય છે, જેમાં 'મેંગેનેટ' સાથે પ્રમાણમાં આવેલો હોય છે. આ પ્રક્રિયા જરૂરી પણ ઉતારવા રંગ કામ કૌસ્ટિક અને ૧ ભાગ મેંગેનીય ટાઈઓક્સાઈડના ગ્રિથ્થમાં પોટાશિયમ ક્લોરેટ ઉમેરવામાં આવે છે. ક્લોરેટ આ ક્રિયામાં ઓક્સિજન પૂરો પાડે છે. તૈયાર થયેલા લીલા પદાર્થને થોડા ડંડા પાણી સાથે ભેળવીને તૈયાર કરેલ દ્રાવણ હવાધન્ય વાસણમાં કાળવાણી સોડિયમના પોટાશિયમ મેંગેનેટના રફીકો જુદા પડે છે. હવેના દ્રાવણમાં ને ખૂબ પાણી ઉમેરવામાં આવે તે ત્રણાણી રંગનું દ્રાવણ પેદા થાય છે. આ રંગ પરમેંગેનેટની ઉપચિત્તે લીધે થાય છે. ક્લોરિન પસાર કરવાથી આ

પરિવર્તન જલદી થાય છે. રોડિયમ પરમેંગેનેટના સ્ફટિકો તેમજ કર્વાનું કાગ મુરકેલીનું છે. એટલે તેનું દ્રાવણ જ વપરાય છે. એ 'કાન્ડીના પ્રવાહી' કહેવાય છે. તે બંતુવિનાશક તરીકે કપરોઅગાં આને છે ને પોટાશિયમના ક્ષાર કરતાં સરેવું હોવાથી વિશેષ વપરાય છે.

પોટાશિયમ પરમેંગેનેટના સ્ફટિકો ઘેરાગુલાળી-રાતા ચક્ષુકિત લીલા ચળકતાવાળા હોય છે. તેને પાણીમાં મોગાળવાથી ગુલાળી દ્રાવણ થાય છે. સ્ફટિકોને ગરમ કાચથી તેમાંથી ઓક્સિજન છૂટે છે. એક કે કેલસા સાથે મેળવીને ગરમ કરવાથી તે સળગી જાય છે.

પોટાશિયમ પરમેંગેનેટ જલરુના કાગ માટે ખૂબ કપરોગી છે. લોકો સહુ અટકાવવા માટે તથા એ સરો ન પેસે એ માટે, રેસાઓને રંગ કાઢવા માટે, બંતુવિનાશક હવા તરીકે તેમજ જલરુનાં લુહાંલુહાં કાપે માટે તે કપરોઅગાં લેવાય છે. જ્ય તથા શાક-ભાજીને પરમેંગેનેટના પાણીથી ધોવાથી ચોપી રોગો ફેલાવતાં જતુઓ નીકળી નય છે. રોગચાળાની મોસમમાં પીવાના પાણીમાં એક જે પરમેંગેનેટના સ્ફટિક નાખવાથી પાણી પીવામાટે સહીસલામત બને છે. સર્પદંશમાં પણ તેનો કપરોઅગ થાય છે. ઇંજ ઉપર પરમેંગેનેટના પાણીમાં લુગડી કરી ચક્રાગાં આવે છે.

પરમેંગેનેટની બનાવટમાં વપરાતું આ પાદરોહ્યુસાઈટ (મેંગેનીય ડાઈઆક્સાઇડ) ખીન લુદાલુદા ઓકસાઈડ સાથે કુદરત-થી મળી આવે છે. જોથી જલતા બનીજતા કપટકા કે તેથી વધારે પ્રમાણમાં મેંગેનીય હોય છે. આખી દુનિયાના દેશોને મેંગેનીયના આ ખનીજનો મોટો ભાગ હિંદુસ્તાન પૂરો પાડે છે. પણ આપણું આ કાચું ધન પરદેશખાતે જ વહે છે અને તેમાંથી કપરોઅગી રસાયનો બનાવવા માટે આપણે કોઈ વ્યવસ્થિત પ્રયત્નો બહુ આજા કર્યા છે એ અરેખર દેશની કાનડેલી ખી છે. પાદરોહ્યુસાઈટ એ શીક સખ્દ છે તેનો આર્થ 'આગને આશામગી' એવા થાય છે. કાચની બનાવટમાં કાચને સફેદ બનાવવા-અશુદ્ધિઓને લીધે આવેલા રંગ કાઢી નાખવા આ ખનીજ ખાસ વપરાય છે. આ ઉપરાંત ખીન અને કપરોઅગી મા તે આવે છે. પહેલાં કહોરીનની બનાવટમાં પણ તે વપરાય. પણ વીજળી સરતી થયા પછી આ રીત પ્રચલિત રહી નથી. કૂર્ચ સેલની બનાવટમાં તથા માટીના વાસણોને રંગ ચકાવવામાં પણ તે વપરાય છે. મેલતેલ અને એવાં બીજાં તેલોમાં તે નાખવામાં આવે છે જેથી એ તેલો હવામાંથી ઓક્સિજન લઈને જલદી સૂકાઈ નય છે. વળી અન્યેલની બનાવટમાં તેની માગણી ખૂબ રહે છે. 'ફેરો-મેંગેનીય' તરીકે જાણીતું લોહ અને મેંગેનીયની મિશ્ર ધાતુ તેમાંથી ખૂબ બનાવાય છે, એ હલેલખ અને અસ્થાને નાંદા ગળાય. ગુસ્સાતમાં પાદરોહ્યુસાઈટ ખનીજ સિવાય જુરની ખાણોમાંથી કાઢવામાં આવે છે. આ બધો માલ મોટે ભાગે પરદેશ ખાતે જાય છે. ગુસ્સાતના ઓલોગિક વિકાસમાં આવા હલોગેની બીજવળીને ખૂબ અવકાશ છે.

નવું પ્રકાશન તૈયાર થાય છે કલાકારની સંસ્કારયાત્રા

શ્રી રવિચંદ્ર રાવળના

જાપાન પ્રવાસ, ઉપર હિંદના સંસ્કારધારીની યાત્રા તથા કુદ્ધ (દિમાલ)માં કલાકાર રોરિકના આશ્રમની મુલાકાતની પ્રવાસકથા રૂપ પાનાં તથા ગળવળ વિષે કેટલાકાં અને આલેખો કિ. ૪-૧૨-૭૭

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ - અમદાવાદ

તમે પોતે

જીવન-સંસ્થામાં ટકવા તથા સકળ થવા માટે આમલી-ટેકીલા રસાયણની જેટલી જરૂર છે તેટલી ખીન કસાની નથી. ધણા લોકો સારાસારના વિવેક કર્યા વિના ખોટી બાળતમાં જઈ આમલે રાખી બેસે છે તે જલે ઇચ્છવા જેગ નથી; પણ આજના જમાનામાં તે સારી બાળતમાં ધણુ આમલે કે માનસિક નિશ્ચિત નિયમ રાખતા માણસો બહુ જવાયે જ જોવામાં આવે છે. તમારા પોતામાં આ સદ્ગુણો અંગાર કેટલા છે તે નીચેના પ્રશ્નોના તમે કેટલા સાચા જવાબો આપો છો તે પરથી જાણો.

૧ કોઈપણ નાનું કે મોટું કાર્ય તમારે કરવાનું હોય તો સકળ હોય ત્યાં સુધી ખીનની મદદ ન લેતાં તમે જલે જ કરવાની ધમસ રાખો છો ?

૨ અવિચલમાં તમારે શું યવું છે અથવા કયા હોદ્દા પર પદોંચવું છે તે અલગથી જ નહીં કરી, આમ કાંટો તો પાણુ તમારા તે બેંચને ન છોડવાની તમારી વૈધાયી છે ?

૩ કોઈ એક કાર્ય હાથમાં લીધા પછી તે પૂરું કરીને જ ખીનું કાર્ય લેવું, એવા નિયમ તમે રાખો છો ?

૪ આપની કાલને કાર્યક્રમ આગલા દિવસે નહીં કરી રાખી ખીન દિવસે તે કાર્યક્રમમાં જરા પણ ફેરફાર ન કરતાં તેને બસાળર પાર પાડો છો ?

૫ તમારા કોઈ કાર્યની ખીનમાં રીકા તથા નિંદા હો તે તોથી દળાઈ ન જતાં કે નિરુત્સાહી ન બનતા નિશ્ચલતા અને વિરેકથી તમારા કાર્યનું સમર્થન કરો છો ?

૬ મેકરી તથા માછા-કોલેજમાં વખતસર પદોંચવું, સમા-સંમેલનોમાં નિયત સમયે હાજર થવું તથા આવેલા પ્રશ્નોના જવાબો તરત આપવા-જોડાતાની બાળનેમાં તમે ખાસ આગ્રહ રાખો છો ?

૭ રમત મગતની અથવા ખીન કોઈ હારીશીમાં તમને છતવાની આશા ધણી જોણી રહે એવા તમારા કરતાં અદિયાતો દરીક તમારી સામે આવે એવું આપમેળે તમે પસંદ કરો ખરા ?

૮ તમે કોઈ નવો અભ્યાસ અથવા કામ શરૂ કર્યા પછી તે કાર્ય જરા અથડું લાગતાં તરત છોડી દઈ ખીનું સહેલું કાર્ય સ્વીકારવા દોડી નજી છો ?

૯ કોઈ અથડું અથવા ભારે કામ તમારે માથે આવી પડે તો તેને સકળ તેટલું દુરના સમય પર સુલેતથી રાખો છો ?

૧૦ તમે કોઈ નિયમ અથવા જલ લીધાં પછી લાલચ, મોહ અથવા મિતેનો આશરો વધારે નિયમ કે જલ તમે પોતામાં છે ખરા ?

ઉપરના પ્રશ્નોના સાચા જવાબો (૧થી) માટે 'દા' અને (૮થી ૧૦) માટે 'ના' છે આ દસ પ્રશ્નો પૈકી જો તમે ૮ અથવા તેથી વધારે જવાબો સાચા આપ્યા હોય તો તમારામાં આ સદ્ગુણ ધણુ સારા પ્રમાણમાં છે; જો તમારા ૫ થી ૭ જવાબો સાચા હોય તો તે ગુણ કીકીક પ્રમાણમાં તમારામાં રહેલો છે, પણ તેને વિકસાવવાની જરૂર છે; પણ જો ૫ થી ઓછા જવાબો તમારા સાચા પડે તો પછી તમારું લક્ષિય જિજ્ઞાસુ નથી; અને જો સદા ૫ અથવા તેથી વધુ જવાબો જલ નિયમ થવું જોઈએ.

Our Friends Abroad

જાગતસર્વક સાથેના

પત્રચિત્ર

વિષય

એક ત્રીનદમધારી ભાણેના એકરાર

‘કુમાર’ના નામવાળા ગાયના આઠમાં ‘નિર્ગેશા પેલાણી એ વ્યક્તિ એક બાઈ છે’ એવી એક બાઈએ પ્રેમકસી વિધવસનીય હકીકત અને પ્રગટ કરી હતી. તે પછી અને તે બાળતે તે અટકવળા તે ગાયના બાઈ શાન્તિલાલ આ. પેલાણીને પુછવતાં તેમના તરફથી એકધરના એક લાખ પાંચ આંબા છે, જેમાંના પ્રસ્તુત માત્ર તેમની ઇચ્છા અનુસાર પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ :

...નિર્ગેશા પેલાણીને નામે પત્રવ્યવહાર કરનાર હું પોતે જ...
...એક વળત ગારાગિવ...પારોથી ‘કુમાર’ની ભૂતી શકેલગી...
આ સાહિત્ય એક...ગિતને બતાવ્યું...પ્રથમ તેઓએ જાતાનું નામ પ્રકાશિત કરાવ્યું. આરંભમાં પત્રો આપ્યા. તે પછે ‘કુમાર’માં પણ પ્રકાશિત કરાવ્યું. તેમના પછીને હું પત્ર લખતો. તેના જવાબ મને પાંચ આંબા... બાદ મેં માર્ક નામ પત્રચિત્રતાની આર્થ નાટ મોકલ્યું...તે પાછામાં મારી પાસે હિન્દીનું ‘સરિલા’ તથા...
કુમાર... એકાએક સાથે આપ્યાં, જેમાં કુમારીઓના નામોમાં ફક્ત સ્ત્રીપદ સાથે જ પત્રચિત્રતા કરવા હતાં છે તેવું કાકસમાં લખવામાં આવ્યું હતું. આ માટે મેં પછો વિચાર કર્યો. બધી બહેનોને તે મેં જવાબી કરી લખીને બાળો જવાબ મેળાવ્યા. બિનસા યઈ...
મને સ્ત્રી-પત્રચિત્રતાની કંપી ખબરા લાગી. અને ગિરોના કહેવાથી ... મેં મારી પાસે બહેનનું નામ નિર્ગેશા પેલાણી પ્રકાશિત કરાવ્યું...
... બહેનને અપરાધી ગણી... પછી જોડું નહિ આવ્યું... પાછળથી ... તરોહાશવાળા બાઈના પત્રે તથા બીન યુવાનેના પત્રે મારા મન જાગરવથી કાપ પાડી અને તે માટે હું બાળક થઈ ગયો... આ માટે વધારે ન ચલાવી શક્યા ... અને...તમોને પછી ન લખી શક્યા...
અત્યારે તે હું પાતાને પછી ફોપી માનુષ્ય. પછી તે મારે હું બીજી કરી પછી શું? આપ મેક હડ દેસો તે નવર સ્વીકારીય.
મારી પ્રાર્થના છે કે આપ આ પત્રોના થોડા સારાસર ‘કુમાર’માં પ્રકાશિત કરી... કુમાર-કુમારીના પાસે મારી માફીની શયના પાઠવેશો. બીજું તે શું લખું ?

આ બાઈના વિખાલસ એકરાર માટે અને તેમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. પછી આ મનોહરિતિ આપણી ઊંચતી પ્રભાની એક વિશિષ્ટ પત્રચિત્રા મનોહરિતિના પ્રતીક વડે એ બાળત માટે આને જવાબ તથા વિના રહેતાં નથી. સ્ત્રી-પત્રચિત્રતાના પત્રો આપમેળે આવે તો બહે. પછી બાંધા જ પત્રો આસ મેળવવાની ‘લાલસા’ સા માટે થવી જોઈએ તેમજ સમાજ શકતાનથી; અને પોતાની એ લાલસા સંતોષવા, બહે પોતાની બહેનનું જ, પછી કોઈનીનું નામ ધારણ કરવું એ, મનોહરશા હરગીર તંદુરસ્ત નથી. સ્વતંત્ર આરતોના નાગરિક તો પરિચીત, સ્વતંત્ર અને જવાબના માનસવાળી બને એ ‘કુમાર’ની ભાવના છે.

પરદેશનાં પત્રચિત્રતાનાં સરનામાં

નીચેનાં સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવી વળતે, તે તે સરનામાં પૂર્વ પાઠનાં અભિપ્રાયોત્તરીકે જેમાંનાં નામ આપ્યાં છે તેમને સંલેખ કરવા.

- (1) Dagmar Veskenovo, Prague XV, Premyslova ૫૫૭/૭ Czechoslovakia; પત્રવ્યવહાર કેન્દ્ર આપણાં (કેલેખ: સચીકાન્તરસપીઆ.); (2) Arthur Distelano, 47 tower Road, Sijemna, Malta—૨૫, Stamp collecting; (૩) વસંતકુમાર

- (૪) સાયલી; (૩) Miss Alison Shaw, 10 Elm Avenue, Forest Gate, Blackpool, England—Age: ૨1; (4) Miss Mariam Houlding, Abingdon, Holmfild Road, Blackpool, N.S., England. Age: ૨6; (કેલેખ ઉન્નુકુમાર જસાણી).

આસ્ટ્રેલિયાનાં વધુ સરનામાં

- (1) Kathleen Newell, P.O. Box ૨૫૭, Swan Hill, Victoria, Australia—Age: ૧૩, Interest: correspondence sports; (2) Janice Woodland, ૨૨ Macalister street, Sale, Victoria, Australia—14, Stamps, sports, films, photography; (3) Mairie Murdoch, 66 Sydney Street, Invercargill, South Island, New Zealand—17; (4) Torna Howell, 3 Murringo Street, Young, New South Wales, Australia—14, Films; (5) Margaret Homes 43 Lyttleton Street, East Launceston, Tasmania, Australia—14; (6) Dorothy Goodall, 159 Nelson crescent, Napier, Hawkes Bay, North Island, New Zealand; (7) Helen Lamberg, ૨૫ Stanley Street, Black Rock, S. 9, Melbourne, Victoria, Australia—15, Sports; (8) Kon Aarons, 24 Brooklyn, South caulfield, S.E. 8, Melbourne, Victoria, Australia—15, Stamps, sports, Photography, Chemistry; (9) Miss Mervina Lewis, Beach Road, Kuku Ohau, North Island, New Zealand—16; (10) Betty Morgan, Lipson Road, Tumily Bay, South Australia, Australia—15, Stamps; (11) Eva Pascoe, ‘Girton’, Bendigo, Victoria, Australia—15, Stamps, sports, (12) Margaret Taylor, C/o Ozone Theatre, Victor Harbour, South Australia, Australia—20. (કેલેખ: હરશુભ મોરી)

નવા દિલી પત્રચિત્રતા

- (૪૦૫) પ્રેમુદ્યોદ એસ. આનંદાસિ, કે. આઈ. સી. સ્કેલ, યો. ક્ષેત્ર-અ. સાર-એ. સદામ (બી.ઈ. આર્ટિકલ) ૧૫, રિહિરસંમંદ, વિરસંમંદ; (૪૦૬) પ્રદલાદ દ. પટેલ, ગોલા ફોળા, વિરમગામ—૨૩, રિહિર સિકા-સંમંદ, ફોટોગ્રાફી; (૪૦૭) દિલી પકુમાર બી. પાધ્યા, નાના-બાઈ મોડ, અમર નિતાસ, યોલો નં ૬, રોડો માળ, સુરત—૧૮, ફોટોગ્રાફી; (૪૦૮) હરવ દીનુભાઈ મહેતા, 1૭૭૭, દેસાઈની ચોળ, પાડિયા, અમદાવાદ—૧૫, રિહિરસંમંદ, સિકાસંમંદ; (૪૦૯) વિનોદર વ ધીરભાઈ રાવળ, કે. સિદ્ધીકર એવધવ સેવળ, ગાનદો પટેલ, રોર નં ૧, રામકોટ—૧૬, રિહિરસંમંદ, પશ્ચિમ-સંમંદ; (૪૧૦) રિહોર મહેતા, કે. યુનાઈટેડ ટ્રેડિંગ કંપની, ૧૧૭ ભૂતી આઈન અમર સ્ટ્રીટ, કલકત્તા—૨૧, હવનપ્રસંગોનો સંમંદ; (૪૧૧) રતિલાલ બહેનદાસ હક્ટર, ગઢવી વાસ, ચોર પાસે, બાવળા—વિરમંદળા, રિહોર; (૪૧૨) અંબાલાલ ત્રિલોચનદાસ (વોડાસ શબ્દ) પટેલ અપરેસેન્સ દે, પરબી સામે, વરણગા (વોડાસ શબ્દ)—૧૭, આવાળા, સંશોધન; (૪૧૩) રિહોર અમનર, ખત્રીવાડ, વનસાડ—વિરમંદળા, બાવળા; (૪૧૪) ધીરભાઈ અમર, ૧૨૮, વનસાડ—વિરમંદળા, બાવળા; (૪૧૫) ધીરભાઈ અમર, ૧૨૮, વનસાડ—વિરમંદળા, બાવળા; (૪૧૬) અનુ. પાછલા પશ સામે) અતાર પાછલી રોડ, યુનાઈ-૧૦—૨૬, (અનુ. પાછલા પશ સામે) ઓફોબર ૧૯૪૭ ૨૬૬

ક્રાંતિકારી બની ના બારતીને સુનિસંચાર લડવાની હાથ નામી. જીવનનાં જીવન નામી. નહિ; કરી રાખતા નહિ; પણ લાગ્યો જ રહ્યો અને અંતે ક્રાંતિકારી બનીને રહ્યો. હું આ તો અનેક સંદર્ભો પરથી. અવધારી રીતે જો જીવન કહીએ એવી કરી પ્રાપ્તિ ન થઈ. પણ આજે એ પ્રસંગો સંભાળું છું તો મહાન જ્યેષ્ઠથી કે સાધનોથી જે સુખ કે સંતોષ ન સાંપડે તે એ જીવનની જીવનતામાંથી મને સાંપડ્યું છે. બીજા દિવસો સંભાળું છું અને આજના પ્રસંગ યદ્યજીએ, નિષ્કામ કર્યો એ આનંદ સકામી નથી પામતો.

મારાં ફોટો તેનાં કરોડ પ્રસંગ આજે. ત્રણેક ગાઢ દૂર આગ, પિતાજી સાથે હું પણ ગયો. બીજા પણ ઘણા મે મહેમાન આવેલા. સાંજે જમી પરવારીને તો બેઠા છે. વિરાજ આંખમાં આંસુ ટપાયા છે, સો આંખો હાંપી રહ્યા છે. ત્યાં એ ગોમના એક લુહાવા વેપારીબાહ હાંકણાંદાં આવી પહોંચ્યા: 'ત્યાં ગયા વેપારકાકા ?' 'કેમ હાઈ, શું છે ?' કહેતા મારા કૂવા આજે.

પેલાએ કહ્યું: 'તમે અત્યાદે ને અત્યાદે બળધાઇ નારો.' ત્યાંથી થોડે દૂર બળધાઇ નામે એક આગ હતી. 'કા ?' કૂવાએ પૂછ્યું. 'કાં શું ? જમને સાંધ્યા લઈ આવો.' 'પણ કઈ દારણ ?'

'દારણ ને બારણ, આ હું આટોટથી ચાલ્યો આજું છું. કેવાણુ રોડ અગાધાદથી બાંધીને મારેમાં આજે છે. કહે છે કે અગાધાદમાં બારે ધીમાણુ ચાલે છે. રોડીએરોડીએ ગોરા ખડા થઈ ગયા છે. કે કોઈ થઈ અગાધાર નીચે ને ગોરાએ હઈ છે.' આ સાંભળતા જ ગયા હોવા નેવાં મેં કરી એ બાહ લાગે લેઈ રહ્યા. મારી ફોટોના એક દીકરા અગાધાદ નેકરી કરતા. વધ નાહું. લાડકવાયા દીકરા તેમને લેવા જવાની એ વાત થઈ હતી.

જલિયાવાદના હાવાકાંડ પછી માંધીજી રાજકારણમાં આજે અને અંતે તમા અંતેજી સંચય નિષ્કર્ષ લેકેને પ્રકેષ ફાટી નીકળ્યો. તે વેળા, ઈ. ૧૯૧૬માં, અગાધાદમાં નાના બળવા ડંડે બની ગયેલું. એ પ્રસંગની એ વાત હતી.

તો હવે શું કર્યું? ગોરાનો પહેરાં બેસી ગયો છે. જેણે તેને મારે છે. 'એમ કેરો. કહો મારીમાં બેસી નહોતો.' કોઈએ કહ્યું. લુહાણુ બાહ કહે: 'એતારી! માંધીમાં બેસાડું હોત તો અમે સાંધ્યા લાવવાનું શા માટે કહેત? આજીના 'માઝ હમી નાખ્યા છે.' 'તો ભઈ આપણથી મે ગામમાં મેં જતારો ?' 'જવાબ જવાબ. ગોરા કાંઈ સાવ બોટ ન હોય ? સમજે ને, કે આ બહારમારથી આરે છે ?'

બીજાએ કહ્યું: 'હા હા, કહેવું કે બઈ, અમે જાળાણુની રેવત છીએ. છોકરાને લેવા આજે આજે.'

આવી માંધીએથી વાતો થતી રહી. અને રસ પડ્યો કેવળ ત્રણ સપ્તેમાં: માંધી મદારાજ, મેરુ આરે ધીમાણુ.

એક ગોરાના તો, હવે છે, કે રાઈ રાઈ નેવાડા હુકંડા કરીને મારજમાં વેરી દીધાં. અંતેને બીજા ને બીજા સગવળી દીધાં. આવી કેટલી મે પાતો આટોટના નારી આવેલા રોડ પાડીથી સંભળેલી. લુહા-

ણુબાઈ કહેતા રહ્યા. અને કાંઈ આવી ત્યાં સુધી એ ચર્ચા થતી રહી. 'આઈથી મને અનુસંધાન મળ્યું કે માંધીજી નામના કોઈ માણુએ એમને સાથે બેઠા જમાવ્યું છે. કેકે જોડેજોડા બની ને રાગી મઝ કયાં હશે એ માંધીજી! હા, અગાધાદ જ હશે. ત્યાં જવાય? જવાય તો મગ્ર પડે. આગ વિચારી કહવાનાતરંગમાં ફૂળી જતો.

થેર આજે પછી ઘણા દિવસો સુધી અગાધાદના હુકંડાના અને માંધીજીનું કંઈ કે તેના સમાચાર નહોત્યા તલસ્યેના રહ્યાં, પણ કંઈ જ નહોત્યા રાજી નહિ. આગમાં કોઈ નહું માણુસ આવે તો તેની પાસે નહિ, માંધીજીની કંઈ વાત કહે છે ?

કેટલાક દિવસો નીચા અને ગામના પાંડીસ પટેલની બદલી થઈ. તેને બાદે એક દક્ષિણી બાહાણુ શુદ્ધરમ આજે. તેમના કહેબ-માંગારા નેવાડા જે છેકરાઓ પણ હતા, તરત જ બાઈબંધી થઈ. આ દક્ષિણી કહેબની સુધકતા અને ધાર્મિકતા મને ઘણું ગમ્યું. આજો દિવસ ત્યાં જ રમ્યા કરે. સો એ પોલીસ પટેલને 'દાદા' કહેતા.

એક દિવસ ટાપીનીએ આવીને દાદાના હાથમાં હાંક આપ્યું. એ કાળજનકોતો, મેાપડીનું પડીકું પળનહોત. દાદાએ આનેદથી તે બાંધ્યું. એ હતુ પુનાનું 'કેસરી' પત્ર 'હાણુ' સબ્દ એ પહેલવહેલો ત્યારે સાંભળ્યો અને છાણું પણ પહેડું ત્યારે જ મેલ્યું.

દાદાએ છાણું વાળીને પહેલા જ સમાચાર એ હોવા કે માંધીજીને છ સાલની સજા થઈ છે. પછી તો એમણે તિલક મદારાજ અને માંધીજી વિષે ઘણી વાતો કહી, હું તો ખાવાનું ચ બૂલી ગયો. દાદાને માંધીજી વિષે કાઠીયેનું પડતો રહ્યો. હવે નિશ્ચય કર્યો કે મને તેના પણ અગાધાદ જવું અને માંધીજીની રોજાના બળી જવું.

એ માંધીસેનામાં હું બંધ્યો. હોઈશ ત્યારે કેવી મગ્ર બાવરો ! રવાનાને એકાંતત્રિય. ત્રણેક બંધિયના પ્રસંગો પચાવવા માટે પ્રકૃતિએ જ આજુબ આગી રાખ્યા હશે. ક્રિતિક બળવાને તરંગે ચડી અંતરે થનને ચેન પડે નહિ. દૂર મદારેયને મંદિરે આજે નહિ. વા સાથે વાતો કે કંઈ પળનાનું લેનિકજીવન છડી રહું.

એક જ ખૂન સંવાર મઝ: અગાધાદ પહોંચ્યું. તે ચ અતિ કઠિન બન્યું. દૂરદૂર અગાધાદ. ચાલીને પહોંચાય નહિ. સ્ટેશન પાંચેક ગાઢ દૂર. ત્યાં તો નહિ. પણ માંધીમાં બેસીને જવાનું વાડું ? એ વેળા એક જેસરાં રવસે સાપડે તો મહાલસરી જવાનો આનંદ થતો. ત્યાં ચારગાંચ રૂપિયા કપાચી મળે ?

મારા મોઝા બાઈ અગાધાદ દાતા. પિતાજીને કેવાસપડી મળાને બેજેક વર્ષો વીતેલો. બેજાં બાને સમજાવ્યાં કે હું બાળના અગાધાદ નહિ. બાજે ના કહી. તો ઢક સીધી, ધૂરી નહિ. આજો ને. ચાલીને જઈશ. માતાનું હાથ પીચણું દીકરો ચાલીને જ જવાનાંડે તો ? કોહો! કેરો દુઃખી માથા બામે બાડા નેકડા નેકડા મેલા મેલા.

બાજક દો, વજ દો, પડુ દો કે મોડા કહેવાતો માનવી દો; એને હાંચીત છે ત્યારે એનું અંતર આનેહવિભેદ બને છે. અને તેમાં મેં કસ રવામ વિનાના ક્યેયને પહોંચી વળવા માટે કે સાધન મળે છે ત્યારે તો એ સમજાવી પ્રસન્નતા દેવી દોય છે. લાક બાપમાં ને 'કાંદના માટે, પચાવના સુખ માટે' મને દુઃખ મંડીને ને હાંક કરી રાકરી એનું કામે છે ત્યારે એ કંઈથી નેક પ્રવતનામાં

પીગળી નલ્ય છે. એ પણ એને માટે મન્ય હોય છે.

શે! આનંદ! શી લાલાલેશી! નાચનાં ફરેનાં ફરેશને પદોંચે! અફરેશાત એક સાથ મળી નયો. આમનામીની મોજામીની યાત્રા કરતો અમલાવાદ પદોંચે!

પ્રાદે ગામ આજે ઠોડાડું. પ્રિય આગલવન ઠોડાડું. કોણ બાળી રહે એમ હતું કે એ સદાને માટે છૂટી રહી છે? બોળાં જાને અંકલાં મૂળી ચાલેયો નહીં છું. વૃથાં પછી આંસુ મળી જશે કાંઈની પાસે લખાની કેટ કારીએ, કાંઈ સંદેશો મોકલે છે: 'તારી બા રેયા કરે

છે. એક વાર આગી ભ, એમ કીરોને ફરેમે. 'હું કવર લખાડું પુ: 'મ. ની પલ્લ મારતમાનાં આંસુ છૂટા રીકેયો મથે છેએમ જાને 'દેમે' બાના પ્રેમભાવની કેવી કોર અપમજ્જનાં! ભને એક કસર લખીને ચ મારીના દેવાને સંતોષ્યું નહિ. આ વર્તનનું કોઈ મૂલ્ય કરી શકે કે નહીં પૂત દરો! કેવી નિષા દરો? ત્યારે બા મારનીના દેવામીના પ્રેમભાવની પૂત લોટીના સ્ત્રી-કલ્પમાં વહી રહી હતી. અરે, આત્મા એથી કવેશદં ત્રણે દને! આનાં બીજ લઈને હું અમલાવાદ પદોંચે!

અનિષ્ટ

લેખક: નરસિંહભાઈ પટેલ

ચિત્રકાર: શ્રી નેહલાલ વસુ

કામ ડગાડ... ડગાડ... મહારીનું ડગડું સંભળાઈ આવે હું પડુ આધા વિના જ હોડયો. રામુના મર સામે લોકોનું રોળું નચ્યું હતું. મહારી કાળા ખરક એવા રીંછને નચાવતો હતો. પાસે ભદ્રમરી ઝાળી પરી હતી મહારીએ ચિકરાળ રીંછ પાંચે મારા જેવાં નાના બાળકોને સલામ ભરાવી. ફંડમેક કરાવ્યાં અને ચુલાંટ ખવડાવી; પછી તેને મહારણને ફોંપી થોડા ભડુના પ્રયોગો કર્યા. લોકોએ એની ઝાળીમાં જીવ રચાયા નાખ્યા; તે રીંછ એ જતો રહ્યો. આ જાનાને મારી કલ્પનારાક્રિને એરકી જાળી કરકેરી મૂકી કે તે રાતે બેઠામાં ખૂણ ખસેલ પહોંચી.

હું મહારીના જેલ ભેંચા કરતો હતો. પલ્લ અંક કલ્પમાં, ન રામ-નલ્ય એ રીતે હું મહારી બની ગયો. હાથમાંનું ડગડું મિથ્યું ખૂણ નિરપી પગાડતો હતો ને સામે રીંછ ડગરાના બચનનક તાલ પ્રમાણે નાચવ હતો. નાચવામાં એ એકલું તો મહાયુગ હતું કે એની ચિકરાળતા એ તદ્દન નીસરી અડું. નાચના નલ્યે એને પોતાને જ અનંદ આવતો હતો.

ઢાઢું નાચવ બધ પડયું એટલે કોઈ અણબાણ કોરલોએ મારી નડોને મિલવવા મારી. ચાગડી ખરખરકી થતી અડું. મારે આજે શરીરે મે લાળા કાળા વાજી કીમતાં એવા. નજો વધી અબીકાર બનવા લાગ્યા. મેં ગાડા જડવામાં ન હતો અને મારી ફંચા છતાં જાત ક્યક્યાવતા અટકી રાક્યો નહિ. હું અતરંગો. મોલવા ગયો પણ મળામાંથી ધૂરકાટ જ મહાર નીકળ્યો! કાન મોટા થયા, પગડી જડી અને ચારે પગે ચાલવા લાગ્યો. 'અંતરમાં હાંદી પિરાયો વૃત્તિએ મારા આખા દેહનું કપ ચાલતી નાખ્યું હું તો છેક બેળાકાએ બની ગયો. મું હું રીંછ મળ ગયો હતો! કે એ મારે માટે અચલ હતું. મનુષ્ય રહેવાના છેલ્લા ધમપગડામાં ગમે નિસરા જ સાંપડી

લગ્નશીની મૂડતા કઈસ જનની ચાકી અને મન એતરંગતામાં ઘાટી બની અધુ. ને એટલે તેને કાંડી ખાગની બૂજ ભગી. પાસે બેઠેલાં કાકરાં પર હું દૂધી મડરો અને નહોર વડે તેમને આશવા મંડેચો. સામે મહારી ખાધા જેનો એડો દને. તેના હાથમાં ડગડું નહોતું જણાતું, એટલે તેના પર તરાપ મારી. બીજારો મહારી મારા

ફર પેલ નડે તરફડવા લાગ્યો. તેની દયાનનક ચીસ સાંભળવા મને મગ્ગ પડી.

'ડગાડ... ડગાડ... ડગાડ...' અનાદન કલ્પાંકરી કમગુવાની છેલ્લું મોરો કરેશાડ પીએ પીએ બેતરવા લાગ્યો. હું નાંગવા મડરો. જેમ જેમ ડગડું વાગતું મળું, તેમ તેમ મારો અચલ રવભાવ આવતો ગયો. મો, કાન, નજ વગેરે નાનાં ક્ષતાં ચાલ્યાં. વાજ પડે ખરસા મોડવા. હરંચની કાગળીલીનતા પડી. હું રીંછ મડી ગયો. અને જેતાં જણાયાં કે મારા જ હાથમાં પેટું ઢાઢું હતું. હું જ મહારી દને!

નાનસિક થગ બહુ લાગ્યો હતો એટલે મેં જાણી શાસ બેંચ્યો, અને તેની સાથે જ મારે રવખ બોંચ્યું.

ત્યારપછી હું સ્તોત્રપદી ધમપસાદ લાંચ્યો. [ચિંતા સગામાં પ્રેટ ધનાર 'નોસ રવખનકામો' પેરીની એર]

હવે

II. આપણે બલિષ્ઠતા ક્રંદામની તિયારીઓ કરવાની છે. આપણી લાંબી સફર તો હજી હવે શરૂ થાય છે. પારકાઓની સાથે લડતું સહેલું હોય છે પણ પોતાનાં જ અરાકિતઓ સામે લડતું એ મળ્યું મુશ્કેલ કાંઈ છે. ... સમસ્ત દેશને આપણુ ફરે આપણે રંગી દેવો છે, પણ ઠણુ તો આપણા કુટુંબીઓને પણ રંગી રાકેયા નથી. આપણે પાણી વચો-ની કડવી સ્મૃતિએ ભૂટી જઈએ અને ભારતને મુશ્કેલ. નપાત્ર અને મુખી બનાવવાના કાર્યમાં લાગી જઈએ. આપણી સ્વતંત્રતાને સ્થાયી બનાવવા માટે આપણે આત્ય પરિશ્રમ કરવો પડશે. આપણા ઉલોગધંધાએ વધારવા પડશે, એક સીડું બજાવતા સૈન્ય ઊંચું કરવું પડશે-એ પ્રત્યેક દેશકોટિ ધ્યાનમાં રાખવું એટલે. — સત્તાર વચ્ચેનાર્થ પરીચ પડશે, એક સીડું બજાવતા સૈન્ય ઊંચું કરવું પડશે-એ પ્રત્યેક દેશકોટિ ધ્યાનમાં રાખવું એટલે. — સત્તાર વચ્ચેનાર્થ પરીચ

(આંદોળન 1943) ૨૦૪

અભિનય

આંગિકાભિનય-૨

લેખક : ચોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

ઉ

પાંચોના વિવિધ ચક્રોનો આપણે તથા અકાંચાં જોયાં. હવે મરતક વગેરે અંગોનાં કર્મો જોઈએ.

અસ્તક : મરતકનાં જુદાંજુદાં તેર ચક્રોના છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) આકંપિતમ્, (૨) કંપિતમ્, (૩) પૂતમ્, (૪) વિપૂતમ્, (૫) પરિવાહિતમ્, (૬) આધૂતમ્, (૭) અવધૂતમ્, (૮) અંચિતમ્, (૯) નિહંચિતમ્, (૧૦) પરાદૃશમ્, (૧૧) કલ્પિતમ્, (૧૨) અધોગતમ્ અને (૧૩) લોચિતમ્. એમાંનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે :

આકંપિતમ્ : મંદ કંપન (કપર નીચે).

કંપિતમ્ : અધિક કંપન (કપર નીચે).

પૂતમ્ : પાર્શ્વ કંપન (બંને બાજુ).

વિપૂતમ્ : ત્વરિત કંપન (ધ્રુવ).

પરિવાહિતમ્ : અનુક્રમે ડાબે જમણે ફરવું.

આધૂતમ્ : કપરની તરફ તાણું.

અવધૂતમ્ : અધોકંપન.

અંચિતમ્ : એક તરફ ફેરવેલું મરતક.

નિહંચિતમ્ : ખસા કાંચા અને ફાળેલી ડોકવાળું મરતક.

પરાદૃશમ્ : પરાદૃશાનુકરણ (પાછા વળતા દોહાએ તેમ મરતકથી અનુકરણ કરવું તે).

કલ્પિતમ્ : ભ્રષ્ટ્ર મુખ—જેથી શણેલું મરતક.

અધોગતમ્ : અધોમુખ—નીચે દોળેલું મરતક.

લોચિતમ્ : ચેતવણ ફેરવું મરતક.

તેમનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે કરવાનો શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે :

આકંપિતમ્ : કપાદેશ, પુચ્છા, ભાષણ, વસ્તુનિર્દેશ, આસ્થાવતું વગેરેમાં.

કંપિતમ્ : રોષ, વિતર્ક, પુચ્છા, વ્યાધિ, અગર્ભ ઈત્યાદિમાં.

પૂતમ્ : વિપાદ, વિદેશ, પાર્શ્વ-અવલોકન ઈત્યાદિમાં.

વિપૂતમ્ : શીતગરત, ભયંકીત, ત્રાસ, ત્વર અને મદ્રપાનમાં.

પરિવાહિતમ્ : વિરમણ, હર્ષ, રસરણ, અગર્ભ, વિચાર, વિતારસ, સંતક-રહું વગેરેમાં.

આધૂતમ્ : ગર્વ, ઈન્કારદર્શન, ભ્રષ્ટ્ર નિરીક્ષણ ને ભાષકાત ખતાવવામાં.

અવધૂતમ્ : સંદેશ, સંભાષણ, આસ્થા ઈત્યાદિમાં.

અંચિતમ્ : વ્યાધિગરત, મૂર્ચિત, ગિતા, હુંખ ઈત્યાદિમાં.

નિહંચિતમ્ : ગર્વ, વિરાસ, લલિત, ગિર્યોક, ગાન, કિત, કિચિત્ વગેરે સ્ત્રી ભાવોમાં.

પરાદૃશમ્ : મુખ પાછું ખેંચવામાં, પુચ્છારને જોવામાં.

કલ્પિતમ્ : ભ્રષ્ટ્ર નિરીક્ષણ, કાચા કે કિચ વસ્તુ પ્રદર્શ કરવામાં.

અધોગતમ્ : લગ્ન, પ્રણય, અને દુઃખમાં.

લોચિતમ્ : મૂર્છા, વ્યાધિ, મદ, આવેશ, નિદ્રા આદિમાં.

આ સિવાય ઊપલોક-અભિનયને અનુસરતી મરતકની અન્ય ક્રિયાઓ પણ છે.

સુખરસાગ : સુખદુઃખવાળી અવસ્થામાં મુખની જુદીજુદી ચાર દશાઓ સંબંધે છે : (૧) સ્વાભાવિકમ્, (૨) પ્રસન્નમ્, (૩) રક્તમ્ અને (૪) રથાગમ્. તેમનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે છે :

સ્વાભાવિકમ્ : સ્વાભાવિક અભિનયમાં અને ગર્વરથ બાલોમાં.

પ્રસન્નમ્ : હ રથ, સંચાર અને અદ્ભુતમાં.

૩૦૨ (આગસ્ટ ૧૯૪૭)

રક્તમ્ : રોદ, વીર, મત્ત, મદ અને ક્રમ્ભમાં.

રથાગમ્ : ભયાનક અને બીભત્સમાં.

કંકઃ ડોકનાં નીચે પ્રમાણે નવ પ્રકારનાં કર્મો છે : (૧) સમા, (૨) નતા, (૩) ઉત્તતા, (૪) વરતા, (૫) રેચિતા, (૬) કુંચિતા, (૭) અંચિતા, (૮) વચિતા અને (૯) નિવૃત્તા. તેમાંનાં લક્ષણો આ મુજબ છે :

સમા : સ્વાભાવિક

નતા : નમેલી-દબેલા મરતકવાળી ડોક.

ઉત્તતા : ઉત્તત—ઝંચી ડોક

વરતા : પાર્શ્વમતા—એક તરફ નમેલી ડોક.

રેચિતા : ચલાયમાન—અને બાજુ ડોક ખસેડવી.

કુંચિતા : કળાંગીલી ડોક.

અંચિતા : લંબાવેલી કે આગળ તાણેલી ડોક.

વચિતા : પાર્શ્વનિમુખી—એક તરફ ફેરવી લીધેલી ડોક.

નિવૃત્તા : સમર્પિત—ઠંધાર અને અચ્છ ડોક.

તેમનો વિનિયોગ નીચે મુજબ કરવાનો કહ્યો છે :

સમા : ધ્યાન, જપ અને સ્વાભાવિક કર્મોમાં

નતા : માળા, હાર વગેરે મળાનાં ધરેણું પહેરવામાં.

ઉત્તતા : જોયેલી વસ્તુ જોવા વગેરેમાં.

વરતા : ખસા પરના બાર અને દુઃખમાં.

રેચિતા : સુચાર, વિરાસ, નૃત્ત, ભારવદન અને રોષન (વચોવચા)માં.

કુંચિતા : ભારમદળ (માપાપર ભાર હોય તે વખતે) અને મળાના રક્ષણમાં.

અંચિતા : વાગ ખેંચવામાં, સૂઝા અવલોકન વગેરેમાં.

વચિતા : અપ્રિય ક્રિયા કે બહારકારે કરાતા કુબળ વગેરેમાંથી છૂટવા બીજી તરફ જોઈ જવામાં.

નિવૃત્તા : રોદ, વીર, અદ્ભુત, ગર્વ આદિમાં.

રેકંઠ : ખસાની જુદીજુદી પાંચ રિપતિઓ છે : (૧) એકાચ્ચમ્

(૨) ક્ષણવદનમ્, (૩) કિંચિત્મ્, (૪) સ્વરત્તમ્ અને (૫) લોચિતમ્, તેમાંનાં લક્ષણો નામાનુસાર સમાજ સહાય તેનાં છે.

તેમનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે કરવાનો હોય છે :

એકાચ્ચમ્ : ભાડો કે છરા વગેરે ભારવામાં.

ક્ષણવદનમ્ : ગિત્ત તથા કંડી ઈત્યાદિમાં

કિંચિત્મ્ : હર્ષ અને ગર્વમાં.

સ્વરત્તમ્ : સુખદુઃખમાં.

લોચિતમ્ : નૃત્ત, દારથ વગેરેમાં.

ઉચ્ચ : છાતીની પણ જુદીજુદી પાંચ અવસ્થાઓ છે : (૧) આ-ભુઅમ્, (૨) નિર્મુગ્ધમ્, (૩) પ્રકંપિતમ્, (૪) ઉદ્દાદિતમ્ અને (૫) સમમ્. તેમાંનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યાં છે :

આભુઅમ્ : વાંકા ખસા અને જોયેલી વીકવાળી નમેલી છાતી.

નિર્મુગ્ધમ્ : પાછળ પડતા ખસા અને નમેલી પીઠવાળી ઉત્તન છાતી

પ્રકંપિતમ્ : છાતી નાની ગોલી થતી-ફૂલતી તથા સંકોચાતી.

ઉદ્દાદિતમ્ : ચ્ચેલી છાતી.

સમમ્ : સોફવચુખ સમાન અવસ્થાવાળી છાતી.

તેમનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે કરવાનો છે :

આબુનમ : સંભ્રમ, વિષાદ, મુદ્દા, સોક, અથ, વ્યાધિ, લગ્ન, વર્ષા વગેરેમાં.

નિશ્ચુનમ : રંતમ, ગાન, વિરમય, યાગાસું, ગર્વ, ઉત્સૈક તથા અદ્ભમ એવાં અવ્યયન વગેરેમાં.

પ્રકૃતિનમ : હારથ, રહેન, સંભ્રમ, અથ, અમ, વ્યાધિ, આસ, કદમાં.

ઉદ્દાદિતમ : દીર્ઘ ઉદ્દાદિત તથા બ્રાહ્મ આવામાં.

સમમ : રવાભાવિષ્યલુમાં.

પાશ્વ : પડખાની નીચે પ્રમાણે પાંચ દશાઓ છે : (૧) નતમ, (૨) સમુત્તમ, (૩) પ્રસારિતમ, (૪) વિવર્તિતમ અને (૫) અપસૃતમ. તેમનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે ચોત્રાવાળાં શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે.

નતમ : કટિપાશ્વ-દળેલા અસાવાળાં નમત પડખાં

સમુત્તમ : છાયા અસાવાળાં નમતાં પડખાં.

પ્રસારિતમ : હાથાં પડખાં.

વિવર્તિતમ : તથા ભાગમાં ફેરવાયેલાં પડખાં

અપસૃતમ : વિવર્તિતમગાથી મૂળ રિયતિમાં આવેલાં પડખાં.

તેમનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે કરવાનો કહ્યો છે :

નતમ : પાસે સરકવામાં.

સમુત્તમ : છાયા અસવામાં.

પ્રસારિતમ : આતિ હથેમાં

વિવર્તિતમ : પાછળ વળવામાં.

અપસૃતમ : સીધા ફરવામાં.

ઉદ્દર : પેટની ત્રણ અવસ્થાઓ છે : (૧) શાગમ, (૨) અશ્રમ તથા (૩) પૂર્ણમ. તેમનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે કહ્યાં છે :

શાગમ : ફળગુ-બેચાએકું

અદ્ભમ : ખાટો પેડુ.

પૂર્ણમ : કૂંદકું. તેમનાં વિનિયોગ આ પ્રમાણે કરવાનો કહ્યો છે :

શાગમ : હારથ, રહેન, નિશ્વાસ અને બગાસું આવામાં.

અદ્ભમ : બૂબ, યાક, રોમ વગેરેમાં

પૂર્ણમ : રમૂલતા, તંદા, હમ્મીસ વગેરેમાં.

કટિ : કેડમાં પાંચ ચલનો આ પ્રમાણે છે : (૧) છિન્ના, (૨) નિજતા, (૩) રેખિતા, (૪) કંપિતા અને (૫) ઉદ્દાદિતા. તેમનાં લક્ષણો :

છિન્ના : ગરબગાથી લચકતી કેડ.

નિજતા : અભિમુખી-ગાયું જીયુ રાખી કેડ સીધી રાખતી તે.

રેખિતા : સમિત્ય-અભા-શિતરફે રતરી કેડ.

કંપિતા : વાંધીચુંકી હાલતી કેડ.

ઉદ્દાદિતા : પડખા અને નિતંબની દંઠાઈ ગમેલી કેડ.

આ ચલનોનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે કરવાનો હોય છે :

છિન્ના : વ્યાયામ, નૃત્ય વગેરેમાં.

નિજતા : વસોવવામાં અને પાછું વળી જોવામાં.

રેખિતા : નાનુક ચાસ, ભ્રમણ વગેરેમાં.

કંપિતા : કુબડા, વાગન અને નીચની ચાલમાં

ઉદ્દાદિતા : રમૂક કે સ્ત્રીની લગ્નચુક્ર અતિમાં.

ઉદ્દર : સાધનનાં કર્મો પછી પાંચ છે : (૧) કુપનમ, (૨) વલનમ, (૩) રંતનમ, (૪) ઉદ્દતનમ અને (૫) નિવર્તનમ. તેમનાં લક્ષણો :

કુપનમ : કંપિત સાધન (પાનીનાં જિયાનીયા થવાથી).

વલનમ : પૂરણ અંદરના ભાગમાં રહેતાં વની સાધનની ધારણ દશા.

રંતનમ : રિચર અને સમગ્ર સાધન.

ઉદ્દતનમ : } લક્ષણો આદરે છે.
નિવર્તનમ : }

તેમનો વિનિયોગ આ મુજબ કરવાનો કહ્યો છે :

કુપનમ અને નિવર્તનમ : અધમ પાનની અતિમાં વલનમ : સ્ત્રીની રેવેચાતરી ચાલમાં.

રંતનમ : ભય અને વિષાદમાં.

ઉદ્દતનમ : વ્યાયામ અને તાંડવમાં

નિવર્તનમ : સભ્રમ અને ભાનિતક્રમ ભ્રમણમાં.

ઉદ્દર : નંધનાં પછી નીચે પ્રમાણે પાંચ કર્મો છે : (૧) આ વિદમ, (૨) નનમ, (૩) ક્રિમ, (૪) ઉદ્દાદિતમ અને (૫) વર્ણ

ક્રમ. તેમનાં લક્ષણો આ મુજબ છે :

આવિદમ : નમણે પથ દાખી તરફ અને ડાબી બગાળી તરફ.

નનમ : નમેલી નંધ.

ક્રિમ : વિરેપિત-બહાર ફેરવેલી નંધ

ઉદ્દાદિતમ : ક્રિયા નંધ

પરિવ્રતમ : ઉદ્દાદિતની ઉલટી રિયતિ

તેમનો વિનિયોગ આ પ્રમાણે કરવાનો કહ્યો છે :

આવિદમ : સંભ્રમ, પરિવ્રતમ અને વિદુષકની અતિમાં.

નનમ : આમત તથા ભેસવા વગેરેમાં.

ક્રિમ : વ્યાયામ અને તાંડવમાં.

ઉદ્દાદિતમ : વક્ર અતિમાં.

પરિવ્રતમ : તાંડવ-આદિમાં.

અહીં આંગિકાભિનયનું પ્રકરણ સમાપ્ત થાય છે. હાલની મુદ્દાએ તથા હેતુમાં પગની વિવિધ અતિઓ કહી દીધી તે આંગિકાભિનયને જ એક ભાગ છે, કેમકે હાલ અને પથ મરીરમાં મુખ્ય એક જ છે પણ તેને આપણે આગળ કુપર નુદા પ્રકરણમાં જોઈશું. (આદ)

અન્ય ઉદ્દમ

સાપ શામાટે વારેવારે પોતાની છબ બહાર કાઢે છે?

ધણા હોરોએ જેવું દરો કે સાપ વારેવારે પોતાની છાત્રી પાતળાં છબ બહાર કાઢેના હોય છે. સાપને માન, દોતા નથી એ તો ધણીને ખબર દરો. વેદાનિદા એમ માને છે કે છાત્રી આ ક્રિયા અપામ સાંભળ્યા માટે દોતી એકે પ્રજ્વલત પ્રાણી-શાસ્ત્રો માને છે કે સાપની છબ જે કાગમાં આવે છે : એ તો સાંભળવામાં અને જીલ સૂરવામાં. આમ, સાપ છબ વે નાક તથા કાનનું કાર કરતો હોય છે.

એસતાં પહેલાં કૃતરો ગોળગોળ ફરીને જ કેમ એકે છે?

લગભગ દરેક જાણે જેવું દરો કે બેસતાં પહેલાં કૃતરો કેટલી વે વારગોળગોળ ફરતો હોય છે. વેદાનિદા એકે છે કે આપણા પાલેશ કૃતર. મૂળ તો નંમરી કૃતર ને વરગાંથી જીતરી આવેલા છે તેમના એ વરગાંઓ નંમત અથવા શાકીઓમાં રહેતા. આપી કૃતર અગ્રાએ એસવું હોય તો પહેલાં નીચેનાં કાસઅથવા જીલ વનઅપિ દળાવી દઈ, નળીન એકસરખી ફરી, આસમણી સૂઈ શાય તેથી બનાવતી પડતી તેથી તે ગોળગોળ ફરીને પોતાના પથ વડે પધારી જેવું બતાવી લેતા. તેમની એ પ્રજ્વલત આતુરશિક્ષકે આપણા કૃતર શાકીઓમાં જીતરી આવેલી છે. કૃતરો બગાડે શાકીઓ અથવા અર્ધ નિદ્રામાં હોય છે ત્યારે આ ક્રિયા પધારે વખત ફરે છે, કારણ તેને વખતે તેની નુકસાની-ટોપ વધુ એરથી સહન થઈતો હોય છે.

માધુકરી

અગર બહેતર, ભુલી બને અગારી વાદ ફાની,
છરી યારે દુભવને ના સુખી તમ જિન્દગાની
યદિ સ્વાધીનતા આવે-વિનંતી બાઈ! છાની :
અગેને જે રંગરી લેને જરી-પલ એક નાની.

—ત્રવેરવંદ મેધાળી

૨૧૦ નર્તકી એનકા

સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં એકદા કટ્ટર કુશાએ પહેલેથી હિંદની પરંપરાગત નૃત્ય-કળા જ્યારે મૃદુપ્રેરણે પળી હતી, તેના પર કાળના ચોપડા થઈ જઈને તે નિરંતર ઘઈ ગરવાને વાંકે છપવી હતી, અને અમુક રમણમાં તે વિદ્યુત રૂપમાં માત્ર વારાંગનાઓની ફાઈનું હસકા સાધન બની ગઈ હતી, એવા નિરાશાભર્યા કાળમાં, આપણી પ્રાચીન નૃત્ય-કળાની એ છુટ્ટાતી જ્યોતને ચોતાની એકનિષ્ઠ સાધનાનું તેલ સ્વીચોને ફરી દીપ્તિમાન બનાવનાર એક કલ્પિત્રી બંગાળમાં પ્રકટી. તેણે હૃદય પામતા એ સંરક્ષાધનને જવાની સદૃશ તેમાં નયનિચ્છને પ્રાપ્ત અને નૃત્યને ચેતના પૂર્ણ અને એ જ્યોતને પુનઃપ્રકાશમાન કરી એકદું જ નહિ, પણ આંતરરાષ્ટ્રીય તખ્તા ઉપર રત્ન કરીને ફરી એકવાર હિંદની નૃત્ય કળાને ઉચ્ચ સ્થાને સ્થાપી બીન હેરાની કલાઓ વચ્ચે એક પદ અપાવ્યું. હિંદી નૃત્યકળાની એ અને સમગ્ર પુનઃકલ્પારંભનું બળ નામ લીલા સોજે, પણ નૃત્યજગતમાં બળીરું તેનું નામ મેનકા.

એના જન્મ પૂર્વે બંગાળના એક શ્રીયંત્ર બ્રાહ્મણ જમીનદાર શ્રી પી. એન. રાયને ત્યાં થયેા હતો અને નાનપણથી જ તેના પિતાએ તેને શિક્ષણ માટે ઇંગ્લંડ મોકલી હતી. બીજી અવરથાથી જ કલા પ્રત્યે પ્રતિભાવંત આંકિરણે ધરાવનારી લીલાએ ત્યાં ચાચોસિન બલવચા ઉપર અભળ પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું અને લંડનમાં થોડાંત્રા મેલાવડાઓમાં તેનું પ્રદર્શન પણ થયું. પરંતુ તેના પિતાને આ વાત નાપસંદ હોવાથી એક વખત યુરોપે ધણે તેમણે તેનું વાપોસિન દોડીને ફેંકી દીધું. પણ કલાસાધનાનું અપૂર્વ રહેલું લીલાનું આરમાન આપી દબાઈને યુગપાઈ રહ્યું નહિ. તેણે બંગાળા એમથી નૃત્યના શેત્રમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેની રસાસા-વિકાસપ્રતિભા સાધનાના બળે તેમાં પ્રકાશમાન બની બી. લંડન અને પારીસમાં તેણે ફરી બતાવેલા પ્રયાગોએ સારી પ્રશંસા મેળવી અને નૃત્યકલાના શેત્રમાં આમ પ્રવેશ પામેલી લીલા 'મેનકા'નું ગદ્ય નામ ધારણ કરી હિંદને કિનારે ભટકી.

પણ ઇંગ્લંડમાં મેળવેલી આ નિપુણતા હજી શોખની મર્યાદામાં જ હતી; સાધના હજી બાકી હતી. હિંદ આવતીને તેણે અદ્યતિને દેશની પ્રાચીન નૃત્યકળાને અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. જે કાળે નૃત્ય પ્રત્યે આ દેશમાં ખાનદાન કુટુંબોમાં નફરત હતી અને તે કુટુંબ વારાંગનાઓની જ કળા ગણાતી એ કાળમાં પણ એ જન્મગત કલ્પિત્રીએ સમાજની સૂચ અને તિરકારની સામે ટકર ચીરીને પણ ચોતાની એકાદ કપાલના આઠ રાગી. ઉપર હિંદના દાસી, આતમ અને દક્ષિણ હિંદના કમ્પલી નૃત્યોનો તેણે સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરી પારંગતતા પ્રાપ્ત કરી. અને એ નૃત્યો તેણે માત્ર શીખી લીધે જ સંતોષ ન માન્યો, પણ તેમાં ચોતાની કૃપાળત કલા પણ બિયેરી. હિંદનાં લેહનૃત્યોમાં રહેલી પ્રચ્છન્ન કલાસિક પ્રમથ ગિતાનનાર પણ તે જ પહેલી વ્યક્તિ હતી. ક્યક નૃત્યના એક કલાકારે અગતતા પંદિત સીતારામ ત્રિશ અને ડુંડ રામરામ ત્રિશ પાસેથી તેણે એ પદ્ધતિની શક્તીય તાલીમ એવી તો સરસ રીતે મેળવી કે ક્યક નૃત્યની તે પ્રથમ યંત્રિની નિખળાત ગણવા લાગી, એટલું જ નહિ પણ એ પદ્ધતિમાં કેટલીક નવી-સુધારણા કરીને યોગ્યક બની ગઈલા ૩૦૪ (આકાશવાણી ૧૯૩૭)

માસમાસનાં પંખી

૨૨-કાનિયાં

તળાવ કે નદી કિનારે પગથી
૧૦૦ની વધુમાં રેખાતા, કાગડા
જેવા, પણ હઠમાં સહેજ મોટા આ પંખીઓ
સંસ્કૃતમાં તો નીર કાકમ્ (પાણીનાં કાગડા)
જે કહેવાય છે. અજરતા કાળા રંગનું શરીર,
ગળાની નીચે થોડી સફેદ બાજ, કાળાશ
પડતા બહામી રંગની, સાધારણ લાંબી,
ગેળ, પણ ઉંડેથી આંકડા જેવી લંબેલી ચાંચ
અને કાળાશ પડતી મજબૂત (હાર્ડ) પંજરી
એ આ પંખીની વિશેષતા. જે કે નાનામોટા
કદની તેની ત્રણ ભંતો થાય છે, પણ આપણે
સ્થાનકે માસ દેખાય છે તે તો ૬૫૨ જણા-
વેલી સોથી નાની ભંત.

જાનકુકરીની માફક આ પંખી જોનો પણ
મુખ્ય ખોરાક છે માછલી (કલ્પિત્ર કરચલા
અને દેડકાં પાછી). પાણીમાં હૂણકી ખારી
અપજાતી ચોતાની ચાંચમાં માછલું પકડીને
તે પાણીની સપાટી પર આવે છે ત્રે અપહરે
અળી ભય છે. માછળાં પકડવાની તેની આ
સહજ કળાનો ભયાનીકો ચોતાના સ્વાર્થ
માટે અદ્યુત કપયોગ કરે છે, ગળ પ્રમાણે
૮-૧૦ કાનિયાં હઈ તે માછળાં પકડવા ભય
છે. તે દરેકને પગે દોરી બાંધેલી હોય છે ને
નજામાં એક દડો એવી રીતે પહેરાવેલી હોય
છે કે જેથી કાનિયાનો કાસોનદીસ 'આહ-
તહે, ખમ્તે માછલું ગળી જઈ ન રહે. પછી
નેમો પાણીમાં છોડે છે. તે દોઈ કાનિયું
માછલી પકડે કે તરત તેને દોરી વડે દોડીમાં
બંધી હઈ તેના મોંમાંનું માછલું કાઢી લે છે.
આમ, હાથપગ દલાવ્યા વિના, વચર,
પહેનેતે ભયાનીકો માછળાં પકડે છે.

વર્ષાને અંતે એ એમનો અર્થમાન કાળ-
માસ કરીને પાણીની વચોવચ જેમકા
આવળ આદિ ઝાડ પર તેઓ સુંદરની સં-
ખ્યામાં એમાં ગળી માગાઈતે ભય છે અને
સ્થાપચાલા વાદળાં સીંકાઈને નાંદાં મેકે છે

(શ્રી 'બેંગલોર' એક કવચની અંતરિના)

મેનકાને એક નૃત્યાભિનય (બ્રૉડ: 'ભારતી'ના સૌન્દર્યથી) તે નૃત્યમાં નૂતન પ્રાણને સંચાર કર્યો. નૃત્યકલાના આ બધા પ્રકારોનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન મેળવવા એ અનેક કષ્ટો અને અશ્રાંત પરિશ્રમ સહેવા પડે છે તેનો ખ્યાલ સામાન્ય માણસને ન આવે. એ અનન્ય સાધનામાં જોઈતી મહેનતના દૂધ રસોને જિલકુલ રથાન નથી ફેલાઈ. આવા કઠોર અભ્યાસમાં, અને તે પશુ નૃત્યના ન્યાયે ઉપેક્ષિત હતી અને તેમાં પડનાર સ્ત્રી તિરસ્કૃત ગણાતી એવા કાળમાં પડનાર મેનકાનું નિશ્ચયબળ અને તપસાધના કેટલા દૃઢ હશે તેનો ખ્યાલ આવશે. અને આ લાંબી તપશ્ચર્યા પછી ન્યાયે મેનકા કારતનાટ્યશાસ્ત્ર પદ્ધતિનાંતેના 'ઉપા', 'લક્ષ્મીનય' અને 'અક્તિભાર'ના નૃત્યપ્રયોગો લઈને જનતા આગળ ઊતરી ત્યારે એમિરશી એજીઅવાએ તેના પર પ્રશંસા વર્ષા લાગી. નૃત્યના આયાસથી થકાએલી તેની કેલેસ્ટ્રિક એટલી સુંદર અને સીન્દર્યસંવિત હતી કે નૃત્ય કરવા તે રંગમંચ પર પ્રવેશતી ત્યારે અલ્લે રંગમંચાંથી કેમ અપ્સરા ઊતરી એવી હોય એવો ભાસ થતો. તેનો સ્વપ્ન અંગભંગ, તાલબદ્ધ પાદચિન્ત્યાસ, હાથ તથા આંગળાંઓના ધિનચૂક અને મનોહારી મરોહ, તથા નૃત્યના રસની અભિવ્યક્તિ કરતા મુખભાવ વડે હોશભાર વાતાવરણ ઊભું કરવાની તેની શક્તિ વડે પ્રેક્ષકો પર તે અદ્ભુત વર્ણવે જ માનવી.

આજેનાની જગત્પ્રિયતા સુગમેના વારંવાર યાત્રા કરીને ત્યાંની ભીંતો પરની ચિત્રસમૃદ્ધિમાં વ્યક્ત થયેલા ભૂકાભૂકા બાલ અને મરોહપકડી લઈને તે પરશી તેણે નવતર પ્રયોગો ચોંટાડ્યા અને તેવાં કેટલા નૃત્યો(Solo dances)ને 'અંતરા દર્શન'ના નામે ઉપાર કરીને જગત સમક્ષ મૂક્યાં. 'લક્ષ્મી નય' નામના તેના નૃત્યની પ્રેક્ષા પશુ તેણે અગત્યવાની પ્રાચીન શિલ્પકલાની જ લીધેલી.

નૃત્યના પ્રયોગ પ્રકાર-કથક, કથકી, ગણિપુરી અને આજના નાટ્યમ-માં પ્રારંભ થયા પછી મેનકાએ પોતાની નૃત્ય શૈલિ રચનાઓ કરવા માંડીને પોતાની પ્રતિભાની તેજસ્વિતા ગમતી આપી. તેની આવી રવંત રચનાઓમાં 'કૃષ્ણલીલા', 'લક્ષ્મીનય' અને 'દેવવિનયનૃત્ય' મુખ્ય છે. મેનકા રસિયન નૃત્યપદ્ધતિ Ballat (બાલેટ)ની પણ મોટી પ્રશંસક હતી. તેણે હિંદની કળાને તે પદ્ધતિમાં રમી કરવાનો એ પ્રયોગ કર્યો તે 'કૃષ્ણલીલા'. છેલ્લે કાવિદાસના 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ને પણ નૃત્યમાં સમગ્રીને ઉતારીને તેણે પોતાની ઉચ્ચ કલાશક્તિની પ્રતિષ્ઠિ કરાવી હતી.

આટલી સિદ્ધિઓ પછી ૧૯૩૬માં મેનકા પોતાની મંદપત્ની સાથે યુરોપ યાત્રા અને યુરોપના દરેક દેશના પારંપર્યમાં કરેલા તેના પ્રયોગોમાં વ્યક્ત થતી હિંદની શ્રેષ્ઠ કલાસમૃદ્ધિને જોઈને આશ્ચર્યપૂર્ણ છદ્મ થઈ ગયું. રસિયાની શ્રેષ્ઠ નર્તકી માદામ પાવલોવા તો મેનકા પર આફરીત થઈ ગઈ હતી.

તે જ વખતે બર્લિનમાં બરાએલા આર્ટીસ્ટોની આંતરરાષ્ટ્રીય નૃત્ય-સ્પર્ધામાં હિંદની પ્રતિનિધિ તરીકે મેનકાએ ભાગ લીધો હતો. રસિયા, પોલંડ, નપાન ઇત્યાદિ આદર દેશોના શ્રેષ્ઠ કલાકર્તાઓ ત્યાં પોતાની નૃત્યકલાનું પ્રેક્ષણ પુરવાર કરવા આવ્યા હતા. એવા મહત્વની સ્પર્ધામાં મેનકાનાં દિવ્ય નૃત્યોને જોઈને લોકો રંગ થઈ ગયા અને હિંદની કળાનાં મુક્ત કંઠે વખાણ કરવા લાગ્યા. મેનકાને તથા તેના એ સાથીદારો રાગનારાયણ અને મીરીસીકરે ત્યાંનાં પહેલાં ત્રણ શ્રેષ્ઠ ઇનામે છતી લીધાં અને બીજી નૃત્યને શ્રેષ્ઠતાનું બિરુદ આપાવ્યું. આમ જગતભરમાં તેણે હિંદી કલાને ઠીક વગાડ્યો. માત્ર પાંચ જ શામિરો સાથે લઈને આશ્ચર્યપૂર્ણ આ રીતે મેનકા સફળ થઈ ગયા.

સુંબાઈની હાકલિન ઈન્ડીસ્ટ્રીયલ ડિરેક્ટર જેટલ સાથે મેનકાનું લગ્ન થયેલું. લેનાવત્સામાં નૃત્યાલયન નામની નૃત્યશાળા રચાવીને પોતાની ઉચ્ચ કળાને વારસો તેણે દેશને આપી છે.

કારતનાટ્યની નૃત્યકળાની પુનઃકલ્પક આ અપસરનું ઇલાજ શોધ જ દિવસ પર શ્રુત્ય થયું. તેના અવસાનથી હિંદના કલ્પકને એક જગત્પ્રિયતા પડી છે; પણ હિંદની કળાને જગતમાં પ્રતિષ્ઠા અપાવવા તેણે જે દૃઢ શબ્દો, જે સાધના કરી તથા જે સિદ્ધિઓ મેળવી તેનાથી તે કવિવરમાં નવોદિત કલાકારોનું સતત પ્રેરિતમાન બની રહેશે. (સંક્ષિપ્ત)

એલેરિયા સાટે નવી દવાઓ

એલેરિયા તાવ દિનમાં દર વરસે દસ લાખ માનુસોને ભગ. લે છે એટલું જ નહિ પણ દુનિયાની ઝેરા કોરોડ મન તેનાથી રીજાય છે. આથી જ એને 'મોતનો રાજા' કહ્યો છે. એલેરિયાની સામળાણ દવા તારીકે જે સૈદા થયાં દિનલગ્ન પ્રખ્યાત છે. ગિલા-ઇન બનામાંથી જરથાંબઘ ગણતું હતું, પણ બીન વિશ્વયુદ્ધ વખતે નામને નવા ઉપર આજેના કરવાથી કિનાઈન બનતો ગણતું બંધ થયું. આથી કિનાઈન કરતાં ગિલાઈની અને પ્રયોગશાળામાં બનાવી સમગ્ર એલેરિયાની દવા રોધવા પ્રયત્નો ચલિમાન થયા.

મિત્રરોનાએ ન્યાયે ઈટલી ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે જાનીનાં પાણીના ઘોષ વહેવડાવીને રોમપાલો દેલાવત્સની પદ્ધતિ અજવાર કરવાને પરિણામે મિત્રરોનામાં હમ્બો સેનિફા એલેરિયાના ભોગ થઈ પડ્યા અને તેગની આગેકુચ અટકી પડી. આ વખતે ઈંગ્લેન્ડની મિનોનીઝી ઝાંપ હેલ્થને માથે એલેરિયાની સંગ્રાહ દવા શેપી માદ-કરવાનું તારાક્ષિક કાર્ય આવી પડ્યું. આ કાર્ય ડૉ. યો. ઇ થા- (એક્ટોબર ૧૯૪૭) ૩૭૫

નાગનાં ભળીતા સંરોધકે કપાલી લીધું. તેણે છવનને ખોટા ભાગ મેંલેરિયાના અભ્યાસ પાઠ્યજ્ઞ આપ્યો હતો. તેણે પોતાના સરીર ઉપર અખતરા કરવાને મેંલેરિયાના ગચ્છરો કરાવી કરાવીને સારી-રમાં ફરતે લોહી મેંલેરિયા તાવના ઝેરવાળું બનાવી લીધું છે.

ડૉ. શરૂ મથરાઈની થેલીમાં હંબર ગચ્છરો લઈ વિજાનગામે ઈંટલી ગયો. ત્યાં દરદીઓને ગચ્છરો કરાવી ગચ્છરોને મેંલેરિયાના ચેપવાળા બનાવ્યા અને તે ચેપવાળા ગચ્છરો લઈ ઈંગ્લેંડ ખાજે ફર્યો. અહીં સાંભળાસોને ચેપવાળા ગચ્છરો કરાવી તેમના સરીરમાં મેંલેરિયા દાખલ કરવાનો હતો. તાવનો દુષ્કાર ઝીલવા રોકડો રવચંસેવકે આગળ આપ્યા.

ચેપવાળા ગચ્છરો કરાવવાની રચયંસેવકે સખત તાવથી પઠકાયા. તેમના ઉપર ડૉ. શરૂ પોતે રોધેલી મેંલેરિયાનો દવાઓ અજમાવી અને તે ખૂબ જ અસરકારક નહોતી. આગાંની એક દવા મે પાકેઈન. તેની મૂળમાં ઈંટલી શેકકાચમાં આવી અને તેના સેવનથી સેનિકો સત્તર રોગમુક્ત થઈ ગયા. ડૉ. શરૂ કિવનાહનનું મેંલેરિયોસિસ આ ઔષધ રોધી વૈદ્યકીય જગતમાં ભારે ફાળો આપ્યો છે. આ પછી આ દવા કિવનાહનની અવેછમાં જનતાના વપસાર માટે છૂટી મૂકવામાં આવી. મરગ પ્રદેશમાં દાદિયા તાવના પ્રતિકાર તરીકે મે પાકેઈનની પીણી ગાળીઓને વપસાર હવે તેો ધરમથુ થઈ પડયો છે.

પણ મેંલેરિયા માટેની વધુ અસરકારક તથા સચોટ દવા રોધવાના પ્રયોગો તે આજ ન હતા. તેના પરિણામે માનવજાતીને ઈંટીપીરિયલ કેગિકલ ઈંપનીની પ્રયોગશાળામાં એક નવી અને અસરકારક દવાની શોધ થઈ. તેને રોધવાનું માન ડૉ. રેઝ, ડૉ. હર્ડ અને ડૉ. કેનીને ફાળે ભય છે. તેમણે ઈ. ૧૯૩૬માં સીલોનમાંથી મેંલેરિયાના નંતુઓ ધંધાવી, તે વડે મરધાનાં બચ્ચને રોધવામાં બનાવી, તેમના ઉપર અનેક દવાઓના અખતરા કર્યા. છેવટે ખૂબ સરકારક ઔષ્ઠી એક નવી દવા શોધાઈ. તેનું મૂળ નામ 'ગેમા ૪૮૮૮'; પણ સેલોના વપસાર ખાતર તેનું નામ 'પેલ્યુડ્રીન' પાડયું છે. મેંલેરિયા જે ભગવાન રથગોએ યાચ છે અને તેના માટે લેડીનગા 'પેલ્યુડ્રીન' રાખે છે. આ ઉપરથી એક દવાનું નાગાભિમાન કરાયું છે.

પેલ્યુડ્રીન કિવનાહન તથા મે પાકેઈન કરતા થઈ જ અસરકારક અને ચારિયાઈ માલૂમ પડયું છે. આવેલા તાવને દૂર કરવામાં અને તાવ ઘટાડવા માટે તે ઘણું ઉપયોગી નીડયું છે. મેંલેરિયાના ને તણ પ્રકારો છે તેમાં સીધી ઝેરી-છવલેણ પ્રકાર મેલિ-ગન્ટ ટર્શિયન મેંલેરિયા ઉપર તો આ દવા રાગણાણ માલૂમ પડી છે. ગચ્છર કરાવવાથી લોહીમાં મેંલેરિયાના નંતુ દાખલ થતાં જ પેલ્યુડ્રીન તેમનો નાશ કરે છે. મેંલેરિયાના નિવારક સર્વ દવાઓમાં પેલ્યુડ્રીન સીધી વિરોધ નિર્દોષ છે. તે લેવાથી બીજ કોઈ બિપરિત અસર થતી નથી. વળી ગેપાકેઈનની જેમ તેના વપસારથી સરીર પીણું પડતું નથી એ તેની વિશિષ્ટતા છે. —ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી

પેટંટ પદ્ધતિ-ઔદ્યોગિક પ્રગતિની આવી

'પેટંટ' શબ્દ તો ઘણાંએ સાંભળ્યો હશે, પણ તે વિષે સંખ્યા માહિતી બહુ ઓછા ધરાવતા હશે. પેટંટ એટલે થોતે ફરેલી 'રોધ' વેચવાનો, વાપરવાનો તથા બીજાને તે પ્રમાણે કરવા દેવાનો સંખ્યા અધિકાર (અયુક્ત એક મુદત સુધી) આપતો સરકારી પરવાનો. કાંઈ પણ એક નવતરી રોધ માટે એક જ પરવાનો આપવામાં આવે છે. આગ પેટંટ પદ્ધતિથી વરસમાં કેટલી રોધો થઈ તેની ચાંદી પણ રહે છે. ધારો કે મેં એક અદ્યક્ષ સાહીની રોધ કરી અને તેનું પેટંટ લીધું. હવે જો હું તેવી સાહી બનાવવાનું કારખાનું મુંઝું તો મને

ફરીફાળની જરા પણ બીક ન રહે; કારણ મેં પેટંટ લીધેલું હોવાથી કોઈ પણ વ્યક્તિ ગાદી સાહીનું અનુકરણ નહિ કરી શકે. જો મારી રોધ કાંઈ કારખાનું કાઢવા નેટશી ન હોય તો હું મારી રોધનું પેટંટ બીન કોઈ મોટા વેપારીને વેચાને તેની પાસેથી સારી રકમ મેળવી શકું.

જમતા લગભગ બધા જ દેશોમાં આ નવતરી પેટંટ પદ્ધતિ પ્રચલિત છે. હિંદમાં પણ ૬૦ વરસથી આ પદ્ધતિ ચાલુ છે, પણ માન તેની મર્યાદા બ્રિટિશ હિંદ અને બહુચિરતાન પરની છે. કેટલાંક દેશો રાજ્યોમાં સ્વતંત્ર પેટંટ પદ્ધતિ અસ્તિત્વમાં છે. કેટલાક દેશોની પરપર સમન્વીતી આંતરરાષ્ટ્રીય પેટંટ પદ્ધતિ પણ અસ્તિત્વમાં આવી છે, જોકે હિંદુસ્તાન હજુ તેમાં સામેલ થયું નથી. કોઈ પણ વ્યક્તિ કોઈ પણ દેશનું પેટંટ લઈ શકે છે.

પેટંટ અને તેની રોધોને આપવામાં આવતું નથી. નીચેનાંતાવ્યા પ્રમાણેની રોધ પેટંટ મેળવવાને યોગ્ય ગણાય છે: (૧) તે રોધ કોઈ વસ્તુના કલ્પાદનને લગતી હોવી જોઈએ; (૨) તેની કૃતિ તદ્દન અજાણ દવાની બેઠણે અને તેના મૂળમાં સંરોધન છુટ્કીની ચાગક હોવી જોઈએ; (૩) તે રોધ કાંઈક તથા નૈતિક કલ્પવાની આદિ આવતી ન હોવી જોઈએ. રોધ કરનારે પોતાની રોધ તદ્દન નવી છે એની ખાતરી દર્શાવવી જોઈએ. પેટંટના માહિતીપત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તરત અરજ કરવી અને પેટંટ મળતાં સુધી પોતાની રોધને ખાનગીમાં કે બંદેરમાં પ્રસિદ્ધિ નહિ આપવાની કાળજી રાખવી. કોઈ પણ પેટંટની મુદત લગભગ ૧૬ વર્ષની હોય છે. તે મૂળ કાચક પ્રમાણે તે રજ યાય છે. અરજ કરવાથી માહિતી આટલો વખત પેટંટ ચાલુ રહે તે માટે નેડી વખતોવખત આપવી પડે છે તેનો કુલ ખર્ચ આગે ૧૨૦ રૂપિયા આવે છે, પણ પેટંટ મળ્યાના દિવસથી શરૂનાં ૪ વર્ષ સુધી બિલકુલ લી સેવામાં આવતી નથી.

૧૯૧૧ના ઇન્ડિયન પેટંટસ ઓન ટ્રિઝાઈઝન્સ એક્ટના મુદ્દા અનુસાર જ નતનાં પેટંટ આપાય છે: (૧) સાદું પેટંટ. સરકારની કચેરીમાં ને નતનાં અરજ કરી હોય તે તારીખ 'પેટંટની અરજી તારીખ' ગણાય છે. (૨) આઘગાનનું પેટંટ. બીન દેશોમાં પણ રોધનું પેટંટ ગણાય તે માટે બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન સાથે કરાર કરેલા કાંઈ પણ દેશમાં સરકારી ખાતામાં ફરેલી અરજીની તારીખ બધા દેશોમાં 'પેટંટની અરજી તારીખ' ગણાય છે. (આ યોગનામાં સામેલ ચંચલા દેશો: હિંદુસ્તાન, ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા, સીશીન, ન્યૂઝીલેંડ, આયર્લેંડ, યુનાઈટેડ કિંગડમ, યુનિયન ઓફ સાયક આફ્રિકા, પંડોદરા, રાજ્ય, વેલેસુર રાજ્ય અને રામપુર રાજ્ય; (૩) જેને માટે પહેલાં પેટંટ અપાઈ ગયું હોય તેવી રોધની મુદત વધારવાનું, સુધારવાનું અથવા ફેરફાર કરવાનું પેટંટ; (૪) ગ્રુપ પેટંટ. આ પેટંટ યથો અપવા હડાઈમાં રાજાસાં સંબંધીની રોધોને આપાય છે.

નવી રોધ કરનારને કોતેજન મળે, તેમની નવી રોધોની પેટંટ ખાત્ર ગારફત આપા જમતને બહુ યાદ અને તે રોધ પ્રમાણેની વસ્તુ બનાવવા માટે કારખાનું શરૂ કરવા મૂકી મળે. તથા તેનો નવો ધંધો જાણવાવચ્ચામાં હોય ત્યાં સુધી તેને ફરીકાઈથી રક્ષણ મળે ઈલાકિ દેશને હિંદીકાર જોવાં અનેક હિંતો પેટંટ પદ્ધતિની સમાધ છે. એ પદ્ધતિને કારણે દેશમાં અનેક નવી રોધો યાય છે અને તેથી ઉદ્યોગ-ધંધાનો વિકાસ કેવો ઝડપી યાય છે તે આજે જમતા સીધી સમજી ગણતા દેશ અમેરિકાના દાખલા પરથી સમજશે.

અમેરિકામાં પેટંટ પદ્ધતિ ઈ. ૧૮૩૬થી ચાલુ થઈ ત્યારથી દર વર્ષે પેટંટ લેનારોની સંખ્યા ત્યાં ફરકે ને બસકે વધી છે. પહેલાં પ લાખ પેટંટ અપાતાં પડ વર્ષે થયાં, પણ પછીનાં પેટંટનાં

આપણા દેશમાં સંરોધન માટે વિશાળ ક્ષેત્ર પડ્યું છે. દિલ્હીના કંરજાનગિયોને ને સાચા પાસની ત્રણ પર છે તે માટે યુગ્મજન પર દેશ કાચ આધાર રાખે છે પર છે દિલ્હી સંરોધકો ને પોતાની હથિ આ તરફ ફેરવે તે તેઓ યુગ્મ કરી શકે તેગ છે હવેથી યુગ્મ ને આપણા સંરોધકો, ઉડાનપત્રો તથા મુદ્દાઓ આ મેદાન પરથી તે સાચી ઉપગ્રહ કરશે તેો દેશની આધોનિક પ્રગતિ અપાસ્યે થતાં વાર નહિ સાગે.

(‘દિવિર’ ઉપગ્રહ)

અરે! ખુદર : લાવાનું અમર મેદિર

અજાની અચ્ચા બાલેલું બેલોલરનું પ્રખ્યાત સમાધિ-મંદિર તેના અલૌકિક શિક્ષકેભવ, વિશાળ સગપ્રમાણ બાંધણી, તથા ઉચ્ચ કલાતત્ત્વને દારણે જગતભરનું એક અદ્યયન યાત્રા છે. કોઈ પણ દેસને, કાંઈપણ ધર્મના પ્રતીકી ત્યાંની મજલજ શિક્ષકભૂમિ મેલે. ૪૪ આશ્ચર્યની અચાક બની અચ છે

આ અગર મંદિરની રચના મટે આપણે દ્વિતીયા સાચી રીતે
મગજથી લઇ રાજીને તેમ કે દિંદની એક સિદ્ધિ તથા રચાપત્ર
કલાનો તે શ્રીતિ-પદ ૪૮. તેનું નિર્માણ ક્યું કે દ્વિતીયાના કલામય
સાચોએ. સાતમી સરીમાં બીજા ધર્મનો દિવ્ય સરસ ફેલાવવા મટે
દ્વિતીયાને જગતભરમાં ચલાવતા ત્યારે તેમાંના ફેલાવ દિંદન
અગ્નિ ખૂણમાં આવેલા નવા એક પર પણ પહોંચી ગયા. ત્ય
તેમણે બીજા ધર્મની સૌર ફેલાવી એટલું ૪ નવિ પૂજા સોના
કલાકોશને, પ્રદ્વિતીયા તથા અગ્નિમાદ માત્ર અગ્નિને એક સાચ
ભાગ્ય અને ફલાવ મેદિરનું નિર્માણ ક્યું કે ભરે કારણે નવા સમગ્ર
જગતનું એક યાત્રાધામ થઈ પડ્યું.

બાવાની રાજધાની બેરહમકાંતોની પંદર માહત્ર વાચવ્ય ખૂબ
માં આવેલું આ ગંદિર બેઠ રેકોરી પર બાંધેલું છે. તેની ડિઝાઇન
૧૮૮ ફૂટ છે અને પાયાનો ધિરાળ ૨૦૦૦ ફૂટ છે. તેમાં ૬ માર
ગોળ આવેલા દોરો તેવાની કુપર કુપર રાજાના (Cupress) જે
ફેરફાર છે મોટા ગિબરની આસપાસ વર્તુલાકારે નવું કરાવી
અને કોનાં રાજાના આવેલાં છે ગંદિરના સોથી જગત ગિબર પર
અગ્રણ છે તે બાવાનું ફૂટ કરવાયે મોટો છે. તે ગંદિર વિશેની વધુ માહિ
તી હોટિયામાં આવેલા કસનડા મેડેસાનું લેખમાંથી કાઢી

ते शुभ्रानां अने श्रुतेषु मनुष्यान् ॥१५॥ स्वर्गेषु भवति
गौरवमां गीति ॥ अत्रासे वरसु सुधी नेवा गाते तथे गीति भवति
हरवा गाते हर वरसे हे शरवा वरसी साधुपानि संभवामां येति
आवता दीन, आने पद्य अने हर वरसे अने पद्य अने सधुपानि
गिरि दल तेवार् यत्तु नथी, प्रसिद्ध वेदानि की आहरे हे
वेदानि को संयोजे कहे छे: 'अने श्रुते गतिरी रचनायां भाष्ये न
अभिविजे भवति, पद्विभागे अने रचनायां गतिरी तेवार् पद्विभागे, तेवार्
आश्रय गिरा गिरिना निभाषिनी सावतरे कदाचिदप्युक्त छे:

લગભગ પંદરમી સદી સુધી બૌદ્ધવાદને કારણે ભવા ગાંધી-
 ત્રાનું પામ મનાઈ હતું. ૧૪મું પાઠ્યથી આવેલા મુસલમાનોએ
 બનાવેલા કબરોની કાપણી આ પવિત્ર સ્થળનું મહાન નુકોશી અવરુ-
 ને અગ્રેયી તથા અસપાસના ભવાજી મુખીગીના કાષાસપ્તી મંદિર-
 ઇ.સ. ૧૬મી સદીમાં પોતાનું મહાન વખાણ આવેલા કબરોના
 મંદિરો પાસે સ્થાપી રાખેલાં તથા પોતી કીર્તિ ભજનામાં ફેલાઈ

બાંધીને બાંધી આપ્યું નહીં, જોનાં શિક્ષકશ્રી કે
કુળજીત પ્રકાશનાં આવી છે તે આશીર્વાદ શિક્ષકના હિતિદાશનાં અનુ-
પમ છે તેનું દુઃખ શિક્ષકનિર્ગાણી બેઠી છે અને રેવાથી રક્ષા પામી
છે કે સંકેતે વરજ સુખી મારાગત વચર પછી રહેવા છતાં તે તે આં
જ બંધાવ્યા તેનું તારો છે!

મંદિરની બહારની બેઠી પરથી આરજનાં એક ગૌસ ખુલાયવાથી
સાથ જળવા આવે છે. મંદિરનો સૌથી નીચેનો બાજુ આ બહારની
એક બેઠાંખુલાય, ખુલાયની નીચે થાય જ બીજી સપાટ જમીન
આવેલી છે. એક આ દેશી છાત્ર નીમે, તે બીજા તે દેશી દસ દસ
નીમે, તે બીજા દેશી આગળ મંદિરનો પાયા છે. નીચેની દેશી કપડ
સુધી જવા માટે સીડીઓ બનાવેલી છે. ચોથા દેશી ઘરાવામાંથી
બહાર જવાના અગ્રવા માટે બારણું ખૂલે છે. આ બારણાં સાથે થી સી
સીડીઓમાં પથરાયેલી બનાવેલા શિલ્પ-મંત્રિઓ, જે લીમ ખુલાય
નીચે સપાટ જમીનમાંથી ધસી સીડીઓ કપડ સુધી જવા અગ્રવા અગ્રવા છે.
પાથરાયેલી સુધી મંદિરના ખુલાય છે. દરેક આગ્રવામાં-
કુટનો એક ચોતારો છે.

આ વિશાળ મંદિરમાં ૬૫ ૬૫ ફુટો ઓંટરે મેળવ્યાં ખર્ચ
છે. આમ મંદિરના ફેરવાયે ભવ્ય છે તે દેશમાં આવા છે આજ
દેકે વરના માતાવામાંથી અંકેષન પશુપત્નીને શક્તિમાં મેં બતાવી
તેમાંથી પાણી ભરના એ રસ્તા બનાવ્યો છે તેનાં કલોશલ્ય પત્ર
મુકમલ મળ્યા છે. મંદિરના નેત્રાણુજી છે. તે બધામાં કેમકે
મુંદરે ગોખાયો છે અને તે દેકે મેળવ્યામાં પ્રાસનનામાં બોલાય
નવાન બુદ્ધી મુંદરે મૂર્તિ બેસાડવામાં આવ્યા છે મંદિરની અંદર
આરે વરકે એવી કલાયક રીતથી ભવ્યતા બધી કાળી-કાળી
કે તરવામાં અવેલી છે કે તે બેઠેને કહે વળ. જુનું અવેલી અંકે
પરે મેળવે વરશે કલે રમ્યા રાઉં અ-જુનું રીતીમાં અંકે
પરે છે. એ અવેલી અમળ વરવરના ફેરથી પેશાંબો છે તે દેકે
ગોખાધારે નેતરી છે. આવી બધી વેતરી છે તેનાં કલે અંકે
અંદીસીસિદ્ધ-ગોળનવાં મીણવામાં નાનાં ભવ્યતા રીતે
ધાનંતિગિર પર એક આડે પાસા હારે થાંબો છે. તે કલે અંકે
થેતળેના અંકે હારે બનાવેલો છે. આ દેકે મંદિરમાં અમળ બુદ્ધી
અંકે અંકે મેં બેસાડેલો છે.

આપણે જાણી રહ્યા છીએ કે આપણે આપણી
 યુગમાં જાણી રહ્યા છીએ કે આપણે આપણી
 (આપણે જાણી રહ્યા છીએ કે)

તા. ૧ કલકત્તામાં ફરી રમખાણે ઉપલબ્ધિ આ-
વાથી મહાત્મા ગાંધીજીએ ઉપવાસ શરૂ કર્યા.
તા. ૪ કલકત્તામાં શાંતિ છવાતાં ૭૩ કલોક-
ના ઉપવાસનાદ મહાત્માજીએ પારણી કર્યાં.
તા. ૬ શોરે ને સરકારીતાના સંગમ સગા
મહાન યુવરાત્રી કનૈય જોશીવરસિંહજીનું
આવનમરગાં અવસાન.
તા. ૮ દિલ્હીમાં મોટા પાયે પર રમખાણ.
તા. ૧૧ હરિજનોને મંદિર-બેશરોને હક્ક
આપતો ખરડો મુંબઈ ધારાસભામાં પસાર.
તા. ૧૩ હિંદીઓને નિઃશસ્ત્ર-બનાવતોનો
ધ. ૧૯૭૮ના રાષ્ટ્ર-પ્રતિબંધનો અંગ્રેજોને
ધરોસા કાઢશે મુંબઈ સરકારે રદ કર્યો...
હિંદી સંસ્કૃતિના મહાન અભ્યાસક-પ્રચારક
અને કલાકારિવંદ હો. આનંદ કુમારરાયમણું
અમેરિકામાં અવસાન.

તા. ૧૪ સર સિરિલ રૅડક્રિફે આપેલા
બંબળ ને બંગાળની સરહદનાં ચુકાદામાં
હિંદ સરકારે સુધારા કરવાના નિર્ણય કર્યા.
તા. ૧૮ બેતી થઈશકે તેવી ભૂમિને નાના
હુકમમાં વહેંચવાપર પ્રતિબંધ મુકતો કાયદો
મુંબઈ ધારાસભામાં પસાર થયો.
તા. ૨૧-૬૯૨ પછાતી ચૂંટણીમાં સંયુક્ત
મહાધિકારને ધોરણે થવાની બંદોશત.
તા. ૨૪ કેસકા અનાગત વિધેયો સિવાય-
નાં બધાં ખાતાંમાં પ્રવલક્રીય પ્રધાનોને
સોંપવાની મહેસૂરના ચાલની બંદોશત.
તા. ૨૫ પાકિસ્તાનનો સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ
(યુનો)ના સભ્ય તરીકે સ્વીકાર... પ્રભવી
ધરણ વિરૂદ્ધ વ્હાલગદ સભ્યને પાકિસ્તાન
સાથે જોડવાથી પ્રભુજી તે જોડાણનો વિરોધ
કરી તેની સામે પોતાની જુદી પ્રતિસરકાર
(આગ્રહી હુકમ) રચાશે, યુદ્ધ બંદરે કહ્યું.
તા. ૨૬ નાગપર યુનિવર્સિટીએ 'તમામ
ખંડર પ્રાણીઓને વિદ્યાર્થીઓને ફરજિયાત
સરકારી તાલીમ આપવાની યોજના' કરી.
તા. ૩૦ બંબળમાં બિયાસ સતતબદ્ધને રાત્રી
નહીમાં બારે પડે આવવાને કારણે ૧૨૫
ચોરસ માલક પ્રદેશ પર ગોણી ફરી વળ્યાં.

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ
બદરૂદીન તૈયબજી

ધર્મ થાં કોમને દેશસેવાની આદે ન આપવા દેનારા જે વિરજ
સામ્રીય મુનિયોએ હિંદમાં થઈ અથા તેમાં બદરૂદીન તૈયબજીનું રચાન
યજ્ઞે જાણું છે. મુંબાઈના એક પૈસાદાર ગરબ વેપારી કુટુંબમાં ઇ. સ.
૧૮૪૪ ની ૮મી ઓક્ટોબરે તેમનો જન્મ. હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ શરૂ
કરતામાં આંખ બગડવાથી ઓપરેશનનાર મારે તેમને કાન્સ થોક-
લવામાં આપ્યા. ત્યાંથી સારા થયા પછી તે લંડન ગયા અને ત્યાં
મૅટ્રિક થઈ ૧૮૬૭માં ઍરિસ્ટરની પરીક્ષા પાસ કરીને તે હિંદ પાછા ફર્યા ને મુંબાઈમાં
વકીલત શરૂ કરી. પોતાની બાહોશી ને કોસાત્તી વ્હાલ વખતના તેમણે વકીલ તરીકે સારી
નામના મેળવી. તેમની પુહિતગામી કામથી હું મુંબાઈના અવનરે તેમને લેખિતરેકિર્તિ
એસંબલીમાં સભ્ય નીમ્યા અને સમાજહિતની પોતાની ધરસ તથા આકર્ષક વક્તવ્યને
કારણે તે બંદરે જનતામાં પણ પ્રકાશી નીકળ્યા.

દેશની ઉમતિ માટે કૌમેસની રાધાપનાયા તથા તેના કાર્યમાં તેમણે ટનગમની ભાજ
લીધી હો. તેની કદર તરીકે ઇ. ૧૮૮૭માં મદ્રાસ કૌમેસના પ્રમુખપદનો મુગર તેમને
પદેશનવામાં આમ્મો. તે રચાનેથી તેમણે આપેલું બાબજી તેમની દેશાંક તથા વક્તવ્ય-
શક્તિને નમ્રુને છે. એવ સુધી તે કૌમેસના આજ્ઞવન સેવક રહ્યા હતા.

તા. ૧ થોમોસફોરિટ ચળવળનો હિંદમાં પાંચો નાખનાર અને હિંદની સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક
તથા રાજકીય પ્રગતિમાં ઉમદા ફાળો આપી તે માર્ટ જીવન સમર્પણ કરનાર એમિન મહિતા
એની બેસંટોને જન્મ, ૧૮૪૪ આ મહિનામાં હિંદના તેમજ અન્યત્ર તેમની જન્મશ-
તાબ્દી ઉજવાય છે.
તા. ૩ દરબિજાસ સારંગાનું બાળ-જનન નિવેષક બિજ ધારાસભામાં પસાર થયું. ૧૯૨૬.
તા. ૧૧ વરાળથી ચાલતી પહેલી હોટી ન્યુયોર્ક-હોલોનેક વચ્ચે ચાલુ થઈ. ૧૮૯૧.
તા. ૧૪ જ્ઞાનાસુદમાંનેપોલિયને જર્મનીના પુશિયન સેન્યને સમર્પેડે આપી. ૧૮૦૬.
તા. ૧૬ સૌદર્યમૃતિ કેચ રાણી મેરી આનવાનેતનો ઉદ્ગમ લોકમતને હાથે શરત્કેદ, ૧૭૬૩.
તા. ૧૭ ભારતીય ફિલ્સૂફીના વત્તલ થોમી રચામી રામનીયૈની જન્મસમાધિ. ૧૯૦૬.
તા. ૨૨ આંગ્રેજે પોલિગ્રીવ સરકારનું વર્ચેદર ફમાંથી ક્ષ, પોતાને સ્વતંત્ર બંદરે કર્યું. ૧૮૨૨.
તા. ૨૬ તુર્કિસ્તાનના તારસુદાર મુસ્લિમ કામલ પાશાએ આપજુદ સત્તાધારી સુલતાનસાદી
અને ધરોજુઓની આદી ખિતાબતને રદ કરીને લોકસત્તાની રચાપના કરી. ૧૯૨૩.
તા. ૩૧ સાયમન કમિશનના વિરોધી સરવજન મોરારી સાયવતા શાહા ભાગપતસાય
ઉપર લાકીમાર થયો. ૧૯૨૮ (એ કારણે થોડા દિવસમાં તેમનું મૃત્યુ નીખનું)

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ
બદરૂદીન તૈયબજી

ધર્મ થાં કોમને દેશસેવાની આદે ન આપવા દેનારા જે વિરજ
સામ્રીય મુનિયોએ હિંદમાં થઈ અથા તેમાં બદરૂદીન તૈયબજીનું રચાન
યજ્ઞે જાણું છે. મુંબાઈના એક પૈસાદાર ગરબ વેપારી કુટુંબમાં ઇ. સ.
૧૮૪૪ ની ૮મી ઓક્ટોબરે તેમનો જન્મ. હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ શરૂ
કરતામાં આંખ બગડવાથી ઓપરેશનનાર મારે તેમને કાન્સ થોક-
લવામાં આપ્યા. ત્યાંથી સારા થયા પછી તે લંડન ગયા અને ત્યાં
મૅટ્રિક થઈ ૧૮૬૭માં ઍરિસ્ટરની પરીક્ષા પાસ કરીને તે હિંદ પાછા ફર્યા ને મુંબાઈમાં
વકીલત શરૂ કરી. પોતાની બાહોશી ને કોસાત્તી વ્હાલ વખતના તેમણે વકીલ તરીકે સારી
નામના મેળવી. તેમની પુહિતગામી કામથી હું મુંબાઈના અવનરે તેમને લેખિતરેકિર્તિ
એસંબલીમાં સભ્ય નીમ્યા અને સમાજહિતની પોતાની ધરસ તથા આકર્ષક વક્તવ્યને
કારણે તે બંદરે જનતામાં પણ પ્રકાશી નીકળ્યા.

દેશની ઉમતિ માટે કૌમેસની રાધાપનાયા તથા તેના કાર્યમાં તેમણે ટનગમની ભાજ
લીધી હો. તેની કદર તરીકે ઇ. ૧૮૮૭માં મદ્રાસ કૌમેસના પ્રમુખપદનો મુગર તેમને
પદેશનવામાં આમ્મો. તે રચાનેથી તેમણે આપેલું બાબજી તેમની દેશાંક તથા વક્તવ્ય-
શક્તિને નમ્રુને છે. એવ સુધી તે કૌમેસના આજ્ઞવન સેવક રહ્યા હતા.

હિંદના મુસ્લિમ સમાજમાંથી સામાજિક, ધાર્મિક અને શૈક્ષણિક અજ્ઞાન દૂર કરવા
તેમણે આયાક પરિવ્રજ લીધેલો. મુસલમાનોના વિચાર માટે રચાઓથી અંતુગમન ઉ-
છરતામના સેક્રેટરી તથા પ્રમુખ રચાને રહી તેની પ્રગતિમાં તેમણે મોટા ફાળો આપેલો
હતા. પોતાની પુત્રીઓને ઉત્તેડ જણુવા મો-લીને તેમણે સામાજિક સુધારાને પ્રવક્ષ
દાખરેકેસારકેલો. ઇ. ૧૮૯૪માં તે મુંબાઈની હાઈકોર્ટના જર્મ નીમાયા અને એ મેમોની
લો. ટિલકના રાજકોદના મુકદ્દમા વળને તેમને જર્મની પર છોડવાની 'તેમણે હિંમત
બતાવેલી. ઇ. ૧૯૦૬માં તેમની આંખની બંદી કંઈચાદ ફરી બોમી થવાથી તે પાછા ઉત્તેડ
અથા, ન્યાં હદયદાયને લીધે ૧૯૨૩ ઓગસ્ટે તેમનું આચિત મૃત્યુ થયું.

આ માસના પ્રસંગ વિશેષ: દ્વંદ્વાકમરનું યુદ્ધ ઇ. ૧૮૦૫ની ૧૨મી ઓક્ટોબરે અંગ્રેજ અને નેપોલિયન વચ્ચે થયેલું આ નીકાયુદ્ધ અંગ્રેજ
સામ્રાજ્યનો સુવર્ણ પર્ણક પ્રમાણ છે. કાન્સ અને ઉત્તેડ વચ્ચે આવેલી ૩૦ માઇલની હંમેશા આદી એ જગતી એ હિંદની બાંદગા
ભાગ પાલેના જેવું અખુલ. છતાં અંગ્રેજ નીકાદબળે ગમે તે લોગે જસલદ કરવાનો નિરખાર કરીને નેપોલિયને પોતાનાં રચાનેનાં સંયુક્ત
નોકાદક કેડિડ બંદરે લોગાં કરી હંમેશા આદીપર આક્રમણ કરવા હુકમ કર્યા. પણ રસ્તામાં જ ફોનની દ્રક્ષાવર બુશિર આ નજ બુગધ્ય
સમુદ્રમાં ચોરી કરતા અંગ્રેજ નીકાદબળને દસન સાથે તેમને બેસાઈ થઈઅથા. ત્યાં ખુતખાર થયું થયું. તેમાં નેપોલને અથવ દીશક તથા બલ દુરી
દાખની પોતાના પ્રાણની પણ આહતિ આપીને કેન્સ નીકાદબળને એસાતો ખુરોડા કાઢી નાખ્યા કે ઉત્તેડ પર ચડાઈ કરવાનાં નેપોલિયનનાં
સને મનોરણાં મૂળમાં ગળી અથા. આ યુદ્ધમાં થયેલા અંગ્રેજોના વિજયે ઉત્તેડને એ જ નીકાસનાનું બિરૂદ આપાવી તેને જગત સાથેનો
બળબદાર અણધારી કરી દીધો અને તે પછી દુનિયાખરમાં તેઓ એનાપર મુખ કરી આપધતો નથી એવું પોતાનું સામ્રાજ્ય પ્રચારી થયથા.

નવેશાંકર

ટાપી કુતારીને પોતાને સલામ કરતા એક
હજારીને વાંસિયને પોતાની હેડ કુતારી
તેનો સોનન્યથી જવાળ આપ્યો. આમ
એક કાળા ચાલુસને સલામ કરવા માટે તેની
ડીકા કરતા ચિતોને વાંસિયને દબુ. 'શું તમે
એમ માગો છો કે એક મરીજ, અસિક્ષિત, કાળા
ચાલુસ કરતાં વે વેનિયાં હું આ છા કીતકે'

કહેવતોની કા: 'આધેવા બ્ધાં તક ચા-
ધેવા, ફિરે ઝાંપા કે કર નહથો.' આજુમગી
વાતને કાળવા માટે ચાલુસ ને વલણુ લે
આગર કપાલેબ આપે તે બચત કરી આ
કહેવત પાછળ એવી વાત છે કે એક વાલિયો
એક માગવા સારા મુદરથને ત્યાં જાત રહી.
કુતારી એક વડામા આવેલો. સાકે ચાલુસ
મહેમાન આગે નહીને માથેનો ખીર તેને
માથેને રીજવા આપ્યો. વાલિયાએ બચે
કે યાદી વાર માથેને જતો રહેશે. પછી ખીર
તો યોરધો જ અને માથે જરાપણુ. 'ચારે
વાલિયાએ કંઠાળાને રાત્રી કીતકા કહ્યું: 'ગા-
ધેવા બ્ધાં તક આધેવા, ફિરે ઝાંપા કે કર
નહથો.' આનો માર્ગે સગાહ ખીર તરત ચા-
ધેવા. એને મળતી કહેવતો: 'સાસુ
રિખાખાજુ જે ચારે વજુ કીડયો ગણે; 'વાં-
સની તળીમાં કૂંક; 'કાન તણે કાઠડું; વગેરે.

અનેકાર્યો સબદ આંકે-ખાદીને પડતર
રાખેલું ખેતર; વારંવાર આર કોકવાથી પરેલું
આંરણુ; બીજે દેર સાથે ચરવા બધ પ્રાણી.

અક્ષિત મરગત: (૩૪૦, ૨૩, ૩) અને
(૩૨૫, ૧૭, ૫) એ ત્રણ ત્રણ સંખ્યાનાં એવાં
બે નંબર છે, જે એને નંબરમાંની ત્રણ સંખ્યાના-
ના સરવાળો સરખો થાય છે, તેમજ ગુણા-
કાર પણ એક સરખો જ આવે છે. દા. ત.
(૩૪૦×૨૩+૩)=૩૧૬=(૩૫+૧૭×૫)
૩૪૦×૨૩=૭૮૨૦=૩૫+૧૭×૫૪

—ગ. ના. ખતી

સરાસરી

એક માધમાખી દર વર્ષે ૧૭ સ્વલ મધ
પેદા કરે છે જેદેક માલુસમાં ૬૨ સ્વલ યોદી
હોય છે અને હલકવા પ્રત્યેક હજારકારે ૧૦૨૨૨
લોદી હલકમાંથી નાકીઓમાં જૂલે હોય છે.

કુંડ પછુ ખામા વગર ફરીબિયો એક વર્ષ
છપી રાકે છે.

પંદરમી સદીમાં દિલ્હીના ઉલ્લા પકાજુ
ખાદશહોની નબખાઈનો લાલ લઇ તેના સુ-
ખાઓએ ને પોતપોતાના પ્રોતેગમાં રવરવ
રાન્યો રચાવી દીધાં તેમાં તેમણે પોતાના
સિક્કાઓ પણ પાડયા. તે પૈકી મુજરાતના
ગઢમુદશાહ નીલ (મુદશહ મેજરા)એ પાડે-
લો ૧૮૫ એનનો સોનાનો સિક્કો ૬૫૨ આ-
પથે છે; તેની એક તરફ 'નાસિર-ઉ-ડુનિયા
વ-હ-દીન' આજુબ ફતહ અલ વાસિક યાદ-
લાઈ-એ-મરાઠ' એવું કોતરેલું છે, બીજી
અર્ધે 'ડુનિયા અને દીન (ધર્મ)નો સહાયક,
વિજયનો પિતા, પરમ કૃપાળુ પરમાત્મામાં
શ્રદ્ધાવાળો' એવો થાય છે. પાછલી બાજુએ
ચારસમાં 'મુદમુદશાહ બિન લાઈ શાહ મુ-
લતાન' અને નીચે ૬૪૬ (હીજરીસન) લખે-
લાં છે. તીજીને બીજી સિક્કો પણ એ જ ગઢ-

મદસાદનો પાડેલો ૧૨૨ એનનો મુજરાત-
નો સોનાનો સિક્કો છે અને તેની બંને બા-
જુએ પણ ૬૫૨ મુજબનું જ લખાણ છે.

કાકરા: (૧૨૯૫ની પડેખા ખેતરમાં કામ
કરવા એકરને કીખળામાં) 'કામ, અહીંથી
વાંદરાડું ટાળુ જઈ બેસું તમે ?'
'કેમ કે તું એમાંથી છોટા પડી ગયો છે ?'

એક રશિયન કબીરે પંદરશુદ સાથે વિમા-
નમાંથી કુદકો મારવાનો વિક્રમ (Record)
કર્યો છે. તેણે ૬ માઇલ ઊંચે આવેલા રેટો-
રિફરમાંથી સારી પંદરશુદને મ્વાસ લેવાની
સાધનો સાથે કુદકો માથે ને સહીસલામત
જમીન કપર કીતયો !

સર્વ પ્રાણીઓમાં હંદની સૂંધવાની શક્તિ
તીક્ષ્ણ હોય છે. પક્ષીઓમાં કાચગાંધી, કોટો-
માં કીકી ને મધમાખીની ને જલચર પ્રાણી-
ઓમાં મરતી સૂંધવાની શક્તિ તીવ્ર હોય છે.

કલાકૃતિ કા: ૬૨૭૦.
મંદુરકરસાબજોના
વખતમાં ૩૫૩૬૨-
બોને પોતાના સોરધ-
સાધન રાખવાનો કા-
રીમીવાલો ડાબરો
પો મંદર (પો મ-
સદરમલ એન્ડ રસુ-
બધિક દબય).

શુભક્રિયા કરતાં પહેલાં માલુસને દસ
કુંવાડીને એમાન બનાવી તેની વેલો બોળી
કરવાનો પહેલો મરાઠી પ્રયોગ ૧૮૮૬ની
૧૬મી ઓક્ટોબરે અમેરિકન ડૉ. વિલિયમ
માર્ટિને કર્યો હતો.

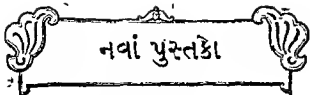
કડવી દવા પીની વખતે તે કડવી નવાને તે
માટે એક યુક્તિ એ છે કે દવા પીતાં પહેલાં
છમ કપર એક બચેલો કુકરો બેસી પકી
કાઢેલો આથી છમ પરના રવાદાના જ્વાલનનુબો
તેમાં કામ કરતાં બંધ પડી જશે ને તેથી
દવાના સ્વાદની છમને ખુબર નહિ પડે !

પૂરનીથી મુલ્ય ૬૦ કરોડ ૩૦ લાખ માલિ
દર દોઢ પૂરની કરતાં તે ૧૩ લાખ મલો મોટો
છે. સુર્યની કુલકામાંથી શક્તિ પૂરની કરતાં
૨૬-૨૭ગણે છે અને તેના પૂરમામ ૬૫૨૧૬
૮ હજાર સેન્ટીગ્રેડ જેટલી ઉષ્ણતા છે.

દેડેક, મનર, હોયરોટેમસ કંધારિ
જળજર પ્રાણીઓને ગાથા પર આંખો દોષ છે.
આથી માત્ર આંખો ન બધાં જીવો વધારકાદીને
'તે નેરો શકે છે કે કિનારા કપર જડે સદી-
સલામત છે કે નહિ.

હિંદ સિવાય બીજી ક્યાંય બેરો નથી થતી •
પોપટ વધુમાં વધુ ૧૦ વર્ષ લગી છપી રહે
છે. • સાપ કાચ અથવા જરકે પર્ણથી ચાકી
રાકતો નથી. • એકલા સેકન રહેકમાં ૫૦૦
કપડાંતે ફેલેને રહેકમાં છે. • વિલેમાં પાંચ
દિવસનું આવાદિયું હોય છે • જલપાનનાં બા-
જાને એ હાથે જખવાનું શીખવવામાં આવે
છે • ગાથાના માળ શિયાળા કરતાં કંઠાળામાં
મધારે ભજે છે • માલુસનો એક માલ કસે તો-
લા વજન ઊંચકી રાકે છે, કુકરોનો ૩૦ તેજા
ને યોદાનો ૪૦ તેજા વજન ઊંચકી રાકે છે. •
પૂરની ૫૨ ફેર્ડર ૩૦૬૪ પ્રખુખ કાખવા
અને ૧૦૦ ધમર છે. • એક મામ રેડિયમની
કિગત ૭૭ હજાર રૂબિયા થાય છે. • હિંદ-
સ્તાનના પ્રત્યેક માલુસને સાથે સરાસરી
આરબો ચગગી દૂધ આવે છે.

(આરોજીવ ૧૯૫૭) ૩૦૬

નવાં પુસ્તકો

બે ચિત્રસંપુટો

સ્વચિત્ર-ચત્ર : સ્નેહીય આપણને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું તે આપણા આઝાદી-અંગની સ્વાપણ અને બલિદાનની સંવેદનાને, મર્તિ-ચેત કરતાં, આપણા આશાવેદ નવાદિત કલાકાર ચંદ્ર ચિત્રેશીએ આલેખતાં ભાવના અને રેખાના ભક્ત્ય નમૂના રૂપ સાત ચિત્રોનો સંપુટ, પ્રકાશક-ભારતી સાહિત્ય સંઘ વિ. ફર્નિટર પુત્ર-ભાઈ, આંધી રોડ, અમદાવાદ, ર-૪-૦; રાષ્ટ્રપિતા આંધીજી : બિહારમાં લોકતા રથાપવા મહાત્માજીએ કરેલી એતિહાસિક યાત્રા પ્રસંગનાં નમૂના ફોટોકલાકાર નગપ્રાપ્ય મહેતાએ લીધેલા આઠ બાવચાલી ચિત્રોનો સંપુટ, પ્રકાશક-રામાણલાલ પી. રોની, મોડાસા, ૩-૦-૦.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનાં પ્રકાશનો

વિચાર માધુરી : ગુજરાતના વિદ્વાન ચિંતક રવ. આચાર્ય શ્રી આનંદસંકર પુલના, 'સુદર્શન' તથા 'વસન્ત' સામયિકોમાં આવેલા કેળવણી, સંસ્કારમુખારો ઇત્યાદિ વિષયોને લગતા અભ્યાસપૂર્ણ લેખોનો સંગ્રહ : સંપાદકો-રામનારાયણ વિ. પાઠક તથા ટ્રાન્સક્રેન્ડેબી, પૃષ્ઠ-૨૪૮, ૧-૦-૦; **દિશામાં યુદ્ધોત્તર રેખાવર્ણનો ઉત્કર્ષ** : હિંદ સરકારના કેળવણી ખાતાના સલાહકાર સર નર્મદા સાયન્ટિફિક સિદ્ધાંત કેળવણીના સર્વ પ્રકારો તથા તેની દિશા વિષે સગમદષ્ટિએ વિચાર કરી કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરેલા અહેવાલનો અનુવાદ : કરનાર-મહાલાલ જી. મુવ, પૃ. ૧૬૨, ૧-૦-૦; **પં. ભગવાનલાલ દ્રશ્ય** : છવ્વનિઃશ્વરિય : પુરાવિદ્યાના સંગ્રહને નમ્રતપ્તથીત ગુજરાતી વિદ્વાનનું વિરુદ્ધ અરિય : લેખક-શ્રી કુશોદીસર કેળવણી શાળા, પૃ. ૧૧૬, ૧-૦-૦; **રહમતે આલમ** : સૈયદ મુસેમાન નહવીએ દબરત મોહમદ પયગંબર સાહેબના હુકુમાં લખેલા અરિયનો અનુવાદ : કરનાર-મનમોહા નરદેવિ પરીખ, પૃ. ૧૩૬, ૧-૦-૦.

નવજીવન કાર્યાલયનાં પ્રકાશનો

ચંદ્રની અર્થદા : ચંદ્રોપી થતા ગેરફાયદાઓ બતાવી તેની મર્યાદા નક્કી કરતું તથા તેને લગતા ૩૦ આંધીજીના વિચારો રૂઢ કરતું પુસ્તક, બીજી આવૃત્તિ : લેખક પરીખ. પ. ૧૪૧, પ્ર૦-૦-૦; **વિદ્યાપીઠ**, પૃ. ૧૬૦, ૧-૦-૦; **લોકમાતા** : કાળમય બાનીમાં ભારતની નદીઓના ઇવંત-રસાળ પરિચય આપતા કાપડાદેહ કાલેક્ટરના એ નમૂના પુસ્તકની સુધારેલી ત્રીજી આવૃત્તિ પૃ. ૨૦૮, ૧-૪-૦; **લોકમાતા** : કરનાર-મ ગુજરાતી પુસ્તકોના માર્ગી અનુવાદ, છેડે દીકરા સાથે : પ. ૧૩૧, ૧-૦-૦; **અંદર પ્રવેશ** અને **શાસ્ત્રી** : લેદ, રમ્પતિયા પુરાણો, ઇત્યાદિ ધાર્મિક ગ્રંથોનાં તથા આપણા આચાર્યો તથા સાધુસંતોનાં વચનો સંકોને અરુપરૂપાને શાસ્ત્રોનો આધારનથી એમ પુરાતર કરતું પુસ્તક : લેખક-ચંદ્રસેકર પ્રામુસંકર શુકલ, પ. ૩૫૧, ૩-૦-૦; **તાત્પર્યમાં પ્રવેશતી કન્યાને પત્ને** : માલિક પત્રો, લખ, નવનવાપાર ઇત્યાદિ લખ્યા ૩૫યોગી વિષયોને લગતી માલિકી આપણી કાચાએને શુદ્ધ ભાવે આપતું લોકપ્રિય પુસ્તક, સુધારેલી પાંચમી આવૃત્તિ : લે-નરદેવિ દોરઠાસ પરીખ, પૃ. ૧૧૬, ૧-૦-૦; **મુંડકોપનિષદ** : તેના મૂળ સ્થાનો, સરખ અર્થ તથા વિવેચન સાથે : સંપાદક-નગ્નન-

સાઈ પ્રભુભાઈ દેસાઈ, પૃ. ૧૮૮, ૨-૦-૦.

સરતું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલયનાં પ્રકાશનો

ગીતાસાર : સદેશી આવાગાં તથા દ્વકામના, ને છતા બધા નિશ્ચિતિએ આવવી લેવું પ્રીતાનું દોહન : લેખક-કાકા કાલેક્ટર, પૃ. ૭૭, ૦-૪-૦; **સ્તોત્ર સંગ્રહ** : શ્રીસંકરાચાર્યે વિરચિત ભક્તિના તથા વેદાંતનાં સ્તોત્રોનાં લોકભોગ્ય સંગ્રહ, અર્થ સહિત : અનુવાદક-શિરિષસંકર શાસ્ત્રી, પૃ. ૨૧૧, ૦-૧-૦; **નામભટ્ટ યાત્રા** : કાલિયાવાટના એક સગર્થ વેદસભના કેટલાક જનન-પ્રસંગો : લેખક-ડૉ. રશિકલાલ જી. પરીખ : બીજી આવૃત્તિ, પૃ. ૧૧, ૦-૩-૦; **પંચમંગ** : સંવત ૨૦૦૪નું મહાલયમીય શુદ્ધ કાર્તિકી પંચાંગ-વિખનત માલિકી સાથે : ક્તા-સાસ્ત્રી દિગ્ગતરામ મહાસંકર બની, પૃ. ૭૦ ૦-૧-૦.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડનાં પ્રકાશનો

મા વિનાનો : નુદાનુદા સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ મુશ્કેલી ૧૬ વાર્તાઓનો સંગ્રહ : લેખક-બાણભાઈ પ્રામુજીવન વેદ, પૃ. ૧૬૩, ૨-૮-૦; **ઇલને મારગે** : મુશ્કેલ પથની ધીર પાછા ફરેલા લેખિકાનું દુઃખમયુત લખેલો પ્રસિદ્ધ નગ્નન લેખક અંતિશ પ્રેરિયા દેખાનો 'દોઢ બેક' નામની નવલકથાનો અનુવાદ : કરનાર-મંદરદેવ દેવ, પૃ. ૩૦૦, ૪-૦-૦; **પંખીની મેળો** : 'નગમીડી'ના નામીતા લેખક ઇશ્વર પેટલીદેવની એક વધુ નવલકથા, પૃ. ૧૮૬, ૨-૮-૦; **પરિભ્રમણ** (ભાગ બીજો) : નગમીના 'લક્ષમ અને દિતાળ'ના તથા અન્ય પ્રસિદ્ધ અર્થના રવ અંતરેશ મેધામીનાં વિવેચનાત્મક લખાણોનો બંદો સંગ્રહ : પૃ. ૨૬૨, ૩-૮-૦.

આર. આર. રોઝ એન્ડ કંપનીનાં પ્રકાશનો

નવોદા : મિનુમાઈ પઠાનીની વિવિધ વાર્તાઓનો સંગ્રહ : પૃ. ૨૫૫, ૩-૮-૦; **દાએલો દેખા** : મહાસાધુના નામીતા લેખક શ્રી વિ. શ. ખાટકરની સગાભના નાનુક અમને રમસી 'નગલેલા મોઢા' નામની નવલકથાનો અનુવાદ : કરનાર-મોપાળ મ. લેખક, પૃ. ૧૮૦, ૩-૮-૦; **માનવીની ભૂમણ** : નમીતા લેખક મમાલાલ પટેલની એક નવી નવલકથા : પૃ. ૩૬૫, ૫-૦-૦.

ઇતર

પ્રભુનું ધન : અંબેડકાં જેની લેલાખ નકોશ બાપી મળે છે તે, વિષ્ણુલેલકામેરી કોદેસીની 'પરેસ આપ દેવન'નામની ગમરકાર ૧૩ નવલકથાનો અનુવાદ : કરનાર-ચંદ્રસંકર પ્રામુસંકર શુકલ, પ્ર૦-૦-૦; **અંદર કંપની** : પબ્લિકસે લિમિટેડ, મુળાઈ-૨, પૃ. ૨૫૨, ૩-૦-૦; **પરચરનાં પારેવાં** અને **બીજી નાલો** : શ્રી ઇન્ડુલાલ માધીના નવાં અને નવાં દસ નાલોનો સંગ્રહ : મુખ્ય વિદ્વાત, અનંત દેસાઈ માધવજી બિરિંદા, સેન્ડ દરેડોડ, મુળાઈ-૪, પૃ. ૧૮૬, ૨-૧૨-૦; **સ્વચાતંત્ર-પ્રભાત** : આઝાદી, રાષ્ટ્રવિચર, આંધીજી, ઇત્યાદિને લગતાં સત્તર પ્રેરક કાવ્યોનો સંગ્રહ : લેખક-નાથલાલ દેવે, પ્ર-સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર, સોસાવાનગર, પૃ. ૩૧, ૦-૧-૦; **દુનિયાનાં દરોને** : (ભાગ પહેલા અને બીજો) : માધ્યમિક સામના પહેલા તથા બીજા પોરણના વ્યાજ વિવચના પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ૩૫યોગી ભાવ તેવાં પુસ્તકો : પુષ્કળ ચિત્રો સાથે સરખ ભાષામાં : લેખક-વરપદાર્દ લ. પટેલ અને અનુવાદક અ. દેનામદાર, પ્રકાશક-નેતાર એન્ડ કંપની પબ્લિકસે લિમિટેડ, ૩ માર્ગ-૨ બિરિંદા, હાલખાની રોડ, મુળાઈ-૨ અનુક્રમે ૧-૬-૦ અને ૧-૮-૦; **કિલિલાનું રૂપ** અને **બીજી કાવ્યો** : મોડેરનિયુમાં પ્રસિદ્ધ મલેલા 'કિલિલા' રમીપી 'પરીપી રમેતું' એ કાવ્ય તથા બીજી કાવ્યો : લેખક-પ્રકાશક-ભાઈ દેવ દેવે-૧૮ શુકલ, બરી સેરી, મોરબી, ૧-૩-૦.

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજનાં સ્નાનતંતુઓ બળવાન બને છે, ધોળા વાળ કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં વાળ જીગે છે, જોડા મટે છે, યાદશક્તિ અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે. ગાઢ નિદ્રા આવે છે, માથાનો દુઃખાવો મટે છે. દરેક ઋતુમાં ગહેનો. પુરુષો અને બાળકો માટે મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બોટલીના રૂ. ૩૫-૦૦ નાની બોટલીના રૂ. ૨૦-૦૦

અધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ • સેન્ટ્રલ રોડ
મુંબઈ-૪

બાયો ટોના
અસ્થાઓનું
અતિ પ્રિય ટોનીક
રૉય એન્ડ કું.
પ્રીસેમ સ્ટોર, મુંબઈ-૪.

આગણાએંશીમે
(દિવાળીકાળે મહેતા)

પિતા એ અમ્ય કાન્નિયા વિચાર લખ્યુ ન્હા,
મે એ માતા કુદિઆની એહે અત લખ્યુ ન્હા,
અધુ એ સી વૃજામિત્રા, કેવલા દુઃખવાળા,
આરા, એવિધુ આપ ની મને દે એ કુદિવના
(૧૯૫૨-૫૩)

હિંદમાં કાંતાણ

ખાંચહજાર વર્ષ પહેલાં

૬ કાંતવાના ઉદ્યોગનો ઇતિહાસ એ હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનો મહત્વનો ભાગ છે, આ ઇતિહાસ એટલે કે જરૂરીઆત અને મુંદરતા પાછળની મનુષ્યની કાયમ ચાલુ ગહેલી શોધ !

અત્યાર મુખી જાણમાં આવેલા કાંચી પ્રાચીન રૂના કાંતાણનો નમુનો ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલાંનો છે. આ નમુનો સિંધુ નદીની ખીણમાં આવેલા મોહં-જો-દરો (મૃત્યુ પામેલાઓનું શહેર) કે જે ઇ. સ. ૩૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ડોહી દેવામાં આવ્યું હતું તેના અવશેષોમાંથી મળી આવેલા હતા.

આ ચિંચમાં ને વખતનો મહાગત દેખાય છે. નેણે પહેરેલા જરીબરતવાળા રૂમાંથી અનાવેલા હિંમતી ગરબા ઝાણમાં ઝાણ પોચ હજાર વર્ષ પહેલાંનો બતાવેલા છે.

૧૮૮૬ માં ગ્લાયમ્સીલી રૂવીકે મીલ્સ હિંદની એકમ તરીકે કાંચી મોટી મીલ્સ કે અને કપડાંમિલ્સ મીલ્સ વાઈ ને દરરોજ ૧૭૫૦૦૦ વાર ઉપગત કાપડ ઉત્પન્ન કરે છે. આજે પહેલાં કરનાં પણ વિશેષ તેણે કરી આપેલી મગવડો રાજીના કાપડની નંબીને પહેાવી વર્ણવાતા પ્રધાનોમાં મદદ કરે છે.

સા પી, ધોતી,
મલમલ, જીંદ, મજર
હોતી, શીવજના
કેમ, મુકાબનનુ કાપડ

કેલ્ડીકો મીલ્સ

૫૪૨૨ ૧૫૪૨ ૫૫૫૫ ૫૫૫૫ ૫૫૫૫

CA 1 On

પો. બો. ૨૯
અમદાવાદ

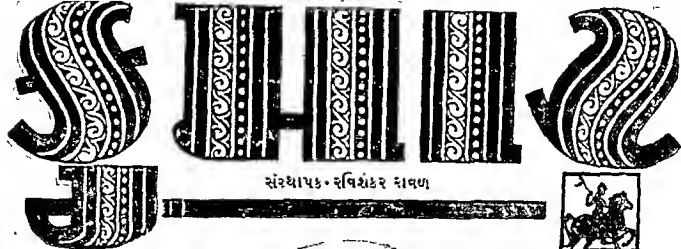
ગાંધી

ગાંધી

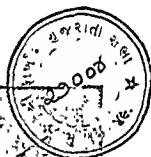
કરમચંદ

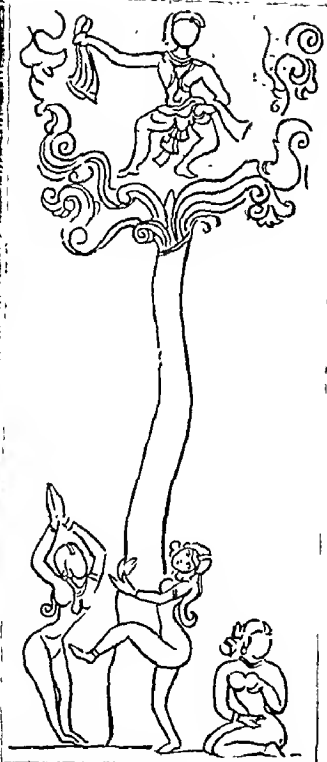
પ્રેમચંદ

લીમીટેડ

પાવતી કાલનાં નાગરિકોનું આગ્રહી મૌસિક રટલુ વર્ષ રજગું ચંક ૧૧મેા • નવેમ્બર ઈ. સ. ૧૮

આજે પણ

આમ જનતા કાપડ વિના મૂંઝાય છે

અમારી શ્રૂપ મિલો

આ મૂંઝવણ દૂર કરવા બનતો પ્રયાસ

કરી રહી છે

અમારી વિશિષ્ટતાઓ

જહાંગીર મિલ

રૂસ્તમ મિલ

દોમ્મતી

કેમ્પ્રિક

અને

અને

દુવાલ

સાડીઓ

ન્યૂ જહાંગીર
મિલ

નવજીવન મિલ
(કોલ)

કાઠિયાવાડમાં

ચોપલીન

જૂના વપરાતું

અને

છાપેલું કાપડ

સાડીઓ

વિજયનગરનાં બંદરેઆંથી

કુલ્લુ જાત્રી

જહાંગીર વકીલ શ્રૂપ

ક

સુજ્ઞાનના સાત જાણીતા
કલાકારોનાં દસ સુનંદાં
રંગચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ

લા

આંદની (ર. મ. રાવળ)   પનનાં ફૂલ (કુબ્જલાલ)
દિવારખા (કુબ્જલાલ)   ફાતાર ટેકરી (પંડિત)
કુવિકન્યા (ર. મ. રાવળ)   સંધ્યા (અન્નપદન ભટ્ટ)
ઉમાનું તપ (સોમાલાલ)   ગોપ (રસિકલાલ)
અનંતાના કલામંદિરે   અભિનય-કેસરી (કુન)

દ

ઉપર જણાવેલાં દસ ચિત્રો
સહેલાઈથી મઠી શકાય તેવા
લા x ૧૦ 1/2 ઈંચના રંગીન
માઉન્ટ ઉપર ચોટલાં તૈયાર

શી

કીમત ફક્ત સવા રૂપિયા
પોસ્ટેજ ભુલું. કુમાર કાર્યા-
લય લિમિટેડ • અમદાવાદ

ન

ચિત્રો	રંગોળી રચાવક આપકા પૂર્વ ધણ જગદ્ગુરુ રાહ વિરંગી મુખચિત્ર આલસુ આડીપર પહેલાં પગલાં નારાયણ શ્રીધર જેઠે માધુકરીની સામે રંગપૂધરો " " ચેર વળાંતી આમ સ્ત્રીઓ " " ભૂખગરો ચીનુલાલ પટેલ "
કાવ્યો	ઉદયાદિત્યને બાલમુકુન્દ દવે ૩૧૧ ભાગ્યપુરુષ ઉશનસુ ૩૧૧ તારક દરૌન રાજેન્દ્ર રાહ ૩૧૧
અનિત્ય	કર્નલ જોરાવરસિંહજી ગોહિલ કિશનસિંહ આપકા ૩૧૩ નારાયણ શ્રીધર જેઠે રવિશંકર મ. રાવળ ૩૧૮
વાર્તા	બોવાએલુ પ્રતિબિંબ (મંત્રિમોળાનંદભાઈ) નિરંજન ત્રિપાઠી ૩૧૭
નાટિકા	કાળાળખરના કીમિયાગરો પદમાવત ર. રાહ ૩૨૫
લેખો	ગોરાં વિશેષણ (અનેત કાલેકર) માલતી ભેખી ૩૨૧ અપરેલેલિયા ૩૨૨ અભિનય [પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર-૧૫] યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી ૩૨૮ બહારવધાને પંચે-૩ છપરામ ભેખી ૩૩૧ તાંણું રિનિહા છપનમાં વિજ્ઞાન-૬ ડૉ. ન. મ. રાહ ૩૩૩ ગદાશાળી લક્ષ્મીબાઈ [સ્વાતંત્ર્યના શહીદો] ૩૩૫ કલાદષ્ટિની કસોટી-૨ ૩૩૬ પારસપીપળો [આપણી વનસ્પતિ-૬] જનંતીલાલ દે. આંજા ૩૩૮
વિભાગો	સ્વાતંત્ર્યના પાંચ-રાષ્ટ્રીય ભાવના [પનન] ૩૧૧ પ્રાચીન ભારતનાં આભૂષણો (ચિત્રમોષ) ૩૩૦ કસોટી ૩૩૭ માધુકરી [છપનચરિત્ર-રોળ અખુદલા] ૩૩૬ દીવાળીધોડો [માસમાસનાં પંખી-૨૩] ૩૩૬ સીંઠની સંસારનાં શહેરો-૧૨] ૩૪૨ ઝાંઝારખરની તવારીખ ૩૪૩ આ માસ ઇતિહાસમાં [અગ્નિવિશેષ-સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી] ૩૪૩ ઉલ્લેખ પાતું ૩૪૪

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી લેખી, મુદ્રક અને પ્રકાશક : જયભાઈ પીપરભાઈ રાવળ.
મુદ્રણ-પ્રકાશનસ્થાન : કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.
નારિક લવાજમ શ. ૭; પડેરોશાં ૬.૬-૦.૦ અથવા ૧૪ મિલિમ. છુટક નકલના બાર આના.
જાહેરખબરના સોલ એજન્ટ : એસ.સ. સાયન્ટિફિક પબ્લિશિંગ કંપની
મોડેલ રોષીજી સામે, માંખીરોડ, અમદાવાદ.

કુમાર ભાંતોનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો અને ફોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે.

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશીયલ નં. ૧

મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ બળવાન બને છે, ધોળાં વાળ કાળા થાય છે, ખરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં વાળ ઊગે છે, જોડો મટે છે, ચાદશક્તિ અને આંખોની દૃષ્ટિ વધે છે. ગાઢ નિદ્રા આવે છે, માયાનો દુઃખાવો મટે છે. દરેક ક્રંતુમાં બહેનો, પુરુષો અને બાળકો માટે મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બોટલીના રૂ. ૩-૮-૦ નાની બોટલીના રૂ. ૨-૦-૦

અધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ • મેન્ડરડે રોડ
મુંબાઈ-૪

પોતાના પેટનો

પોલિસ હોલ્ડરો

એજન્ટો અને સહકાર્યકર્તાઓને

૩બી જનરલ

ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

આઝાદ હિન્દનાં

પ્રથમ

નૂતન વર્ષાભિનંદન

પાઠવે છે.

એજન્ટ. શ્રી. બી. એમ. બીરલા

શ્રી. બી. કે. સેતલવડ

જનરલ મેનેજર હા. ચાંદ બોરો હિંદિયન

કમ્પાર્ટીઅલ બેંક એન્ડ બિલિટી, બેંક ટ્રીટ-ફોર્ટ, મુંબાઈ

ટે નં. ૨૦૫૬૦ : ૩૧૨૨૬

સ્થાપના]

પી

[૧૯૨૬

યુનિવર્સલ

ફાયર એન્ડ જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

એજન્ટ. શ્રી. બી. કે. સેતલવડ

નૂતન વર્ષાભિનંદન

'યુનિવર્સલ' પોતાના પેટનો પોલિસ હોલ્ડરો અને સહકાર્યકર્તાઓને આશીર્વાદ સહ ચતુર્ત્વીય વર્ષ

મુબારક કરશે છે.

યુનિવર્સલ બિલિટી, સર સી પી મહેતા રોડ, મુંબાઈ

ઝેનિથ ઘડિયાળો
ફરી આવી પહોંચ્યાં છે !

અમને જાણાવતાં આનંદ થાય છે કે સ્વિટ્ઝરલૅન્ડથી જન્મપ્રસિદ્ધ ઝેનિથ ઘડિયાળો હવે આવી પહોંચ્યાં છે. દેખાવમાં ઘણાં મુંદર ને વધેાં સુધી વધારાદરીથી સેવા આપે એવાં ઘડિયાળોની ને સદૃશદરેલા માન્યતા ફરે છે તેમને માટે આ આકર્ષક ઘડિયાળો બનાવવામાં આયાં છે. હપર ને ચિત્ર આપું છે તે એકસ્ટ્રા ક્લેટ ડિઝાઇનવાળા તથા હપ-રનો જાગ કોગ ધાતુનો અને પાછળનો જામ કદી ગ્રાઇનું ન પડે તેવા ચાલાકગાંથી બનાવેલા ઝેનિથ '૧૦૩' ઘડિયાળનું છે. મધ્યમાં સેકન્ડ કાંટાવાળા નં. ૧૦૧૪ ના...રૂ. ૧૮૦/- નાના સેકન્ડ કાંટાવાળા નં. ૧૨૩૪ ના...રૂ. ૧૧૨/-

FAVRE - LEUBA

છત્રીવા • મુંબઈ • કલકત્તા

રેક્સોના
ચામડીનું
આરોગ્ય વધારે છે
...તંદુરસ્ત ચામડી
વગૈરહાથ વધારે છે

સૌંદર્યપ્રી ચામડીનું શુદ્ધ રક્ત તથા આરોગ્ય છે. અને આ સુધી તમારી ચામડી તંદુરસ્ત નહિ હોય ત્યાં સુધી તમે એ બુલબુલતા, પામી શકશો નહિ. ઉપદેશ તરિત બનતા ફીલ્મવાળા અને કેટલાક નામના અભિનેતાઓ રેક્સોના તમારી ચામડીના આરોગ્ય માટે અપૂરત વધ પડે છે. એન્ટિસેપ્ટિક સાબી આપતા અને ચામડીને પુષ્ટિ આપનાર રેક્સોના આ ખાસ બનાવેલ રેક્સોનાનું ઝડપથી બનતું ફીલ્મ મેલને કુર કદી, ચામડીને નિર્મળ બનાવી, ઠંડક આપી અને સૌંદર્યપ્રી ચામડીના નાના પ્રિયોમાં ઉંડે લઈ નેપ છે. ચામડીની બનેલરતાનું મૂળ ચામડીના આરોગ્યમાં છે. એ વિશે જરાપણ શંકા નથી, અને રેક્સોનાનું ચોખ્ખાવણું ફીલ્મ ચામડીના સૌંદર્યની જુદી કદે છે. પ્રકૃતિ માટે રેક્સોના: ફીલ્મ માન્ય નહિ કે રેક્સોના રૂમ સેલિંગ માટે છે; તે કુરકો માટે પણ આવશ્યક સાબુ છે. પ્રકૃતિ તંદુરસ્ત ચામડીની બહિરાવૃત્તિ તેમજ આરોગ્યના રેખાવમાં મર્વ છે છે. અને ચામડીનું આરોગ્ય તો એક માપણ છે જે આરામ આપના એન્ટિસેપ્ટિક ગુણોવાળું રેક્સોનામાં કેટલે બળે છે.

બાળકો માટે રેક્સોના: રેક્સોનાનું સંભળ લેતું ફીલ્મ બાળકની તાલુક ચામડીને ઠંડક આપે છે રેક્સોનાનું કેરેમ ગરમી અને અળપજામાંથી બાળકના કોમળ અંગરોગને રક્ષણ આપે છે. બાળકો માટે એ સૌથી સ્વચ્છ છે. * રેક્સોનાનું કેટલે એન્ટિસેપ્ટિક, આરામદાયક અને પોષ્ટિક તેલોનું ખાસ મિશ્રણ છે જે તમારી ચામડી સંભળવામાં ખાસ મુશ્કેલી છે.

REXONA PROPRIETARY LIMITED

શીતળ, આહ્લાદક અને સુગંધી

તમારા રોજના વપરાશ માટે

દિવસની ગરમી વધારે હોય ત્યારે આંખ,
ગળું, હાથ વગેરે શરીરના અવયવો ઉપર તાતાનું
ઓ. ડી. કોલોન છાંટી એક અનોખો અનુભવ
મેળવો. તેની શીતળ અસર તમને ગરમી અને
થાકથી આરામ આપશે અને તમને જરાવાર
એમ લાગશે કે તમે ટેકરીઓ પરથી આવતા
શીતળ પવનની મંદમંદ લહેરોની મોજ
અનુભવો છો. હિન્દની ગરમ આખોડવામાં
તમને તાજ રહેવા માટે એ મદદરૂપ નીવડશે.
તેને હમેશાં વાપરવાનું ન ભૂલશો.

તાતાનું ઓ. ડી. કોલોન

ધી તાતા ઓ ઈ લ મિલ્સ કં. લિ. મુંબાઈ
ધી ટોમકો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ લાલ દરવાજાં અમદાવાદ

ક્ર ક્ર નૂતન વર્ષાભિનંદન ક્ર ક્ર

આ ર ગ સ

ઈન્ડિયન કં. લિ.

પરી ઓફિસ: માંધેરાદ, અમદાવાદ

૨૮

વર્ષથી જન્મતાનો
એકધારી સેવા
ખાખવી રહી છે.

આરંભ સેવાના દેવમાં આગળ થયે
છે અને ઘેરપેર તેની પાલિકી હોવી
એ અમારો વધ પણ કદ નિર્ણય છે
સેનેજિંગ ડિરેક્ટર્સ

સર્વકર્મ ધી. શાહ બી. સીમનસાલ એમ. જશ

જેમકારેમાં રસ ધરાવનારને આગાહ હાર્દિક આગ્રહ છે

નેપથુન

આગ, જિંદગી અકસ્માત અને
મોટરના વીમા સ્વીકારે છે.

લાઈફ ફંડ રૂ. ૪૦ લાખથી વધુ
કુલ બરોજ રૂ. ૬૦ લાખથી વધુ
કુલ સુકનિયા દારા :
રૂ. ૧૭ લાખથી વધુ

હેડ ઓફિસ:-
૧૭૦, હોનંગીરોડ,
નેપથુન બિલ્ડિંગ,
કોલ્ડ, મુંબઈ.

પ્રાંચ ઓફિસ:-
પાચકુલા દરવાજા
જાદાર, અમદાવાદ

પાલિકી હોલ્ડર: એન.ડે.
ને સુભેચ્છકોને

નૂતન વર્ષાભિનંદન
પાચકુલા જાદાર.

નેપથુન ઈન્ડિયન કં. લિ.

★ સદ્ગર

★ સ્વદેશી

★ અગ્રગણ્ય વિમા સંસ્થા

ધી

યુનાઇટેડ

ઈન્ડિયા ફાયર એન્ડ જનરલ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

દરિયાઈ-આગ-મોટર

અકસ્માત-દેશી વહાણવટું
વગેરેનું કામકાજ લખવામાં આવે છે.

એમ. ડી. સ્માર્ટ

પ્રાંચ મેનેજર

યુનાઇટેડ ઈન્ડિયા બિલ્ડિંગ

સર્વ ઈન્સ્યુરન્સ મહેતા રોડ-કોલ્ડ

મુંબઈ-૧૦

૨૦ નં.
૨૦૦૬૫

માર્ક
UNIGEN

પાતાના પાલિકી હોલ્ડરને કાર્યકર્તાઓ
અને સુભેચ્છકોને 'યુનાઇટેડ ઈન્ડિયા'
નૂતન વર્ષાભિનંદન પાઠવે છે.

તિલકનગર

મહાવીરનગર

કલ્યાણનગર

તરકથી

૧. પેન્ડ્રમી ઓગસ્ટ પછી પ્રથમ બેસતા આઝાદ વર્ષ
વાણી-સ્વાતંત્ર્ય, લેખન-સ્વાતંત્ર્ય, સભામંધીની
મુક્તિ, સરઘસમંધીની મુક્તિ અને વ્યક્તિ-સ્વાતં-
ત્ર્યનો આનંદ મેળવવા ભાગ્યશાળી થાઓ—

તથા

૨. હિન્દના રાજકારણમાં હિન્દની માલિકીમાં ગરીબ,
તવંગર કે સત્તાવાળી વ્યક્તિમાં ભેદભાવ વિના
હિન્દના સાચા માલિક ખનો—તેઓ મારો
હાર્દિક આશીર્વાદ છે.

લિ.

આપના

રેવાશંકર હરિશંકર ત્રિવેદી

ના

જય હિંદ

५०९ वि.स.सं. २०१८/१९

(‘कृष्ण’, २००९, २०१०, २०११, २०१२)

ઉદ્યાદિત્યને

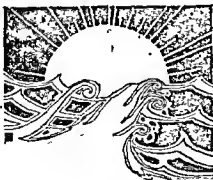
૫૫૦

પ્રકાશ રવિરાજ ! આજ અદકે દિગંતો ભરી,
ખડી છ અણમોલ આજ ઉગવા તણી જો ધડી.
તરંગ રમણીયથી અધિક જોપતી બાહુનવી,
હિમાદ્રિ શિખરોની દિવ્ય લસતી જ શોભા બદી.

કસુંબલ જોળેળતો ધ્વજ વિચુકત ને ઉન્નત,
પ્રતાપ પ્રસરાવતો. શુદુર-પ્રેમથી અંકિત.
ગંભીર ગરજ સમુદ્ર ભરતી ઉછાળે ચઢયો,
વિદાય યુગઅંધકાર થઈ નય આદિત્ય જો.

અદ્વય બંદતા લઈ સ્વપન વિશ્વભાંગજ્યનું,
અમે પ્રગલ રક્ષકો જગ ઉપાડવા ઇચ્છતા,
ધવાયલ કુરંગ શું વિકલ જે પડ્યું હાંકતું,
રુધિર ખરડાયલું જો ન કાજ અંખી રેલું.
ઘણા દિન તમિસના તલ તળે દળાયા અમે,
અનસ્ત અજવાળજે પથ પિતા ! અસારો હવે.

બાલકુન્દ દવે

ભાગ્યપુરુષ

શિખરિણી

તમારો મારીને જીવનવધૂને ભાગ્યપુરુષ
ચૂંકે જો બાલોની સુવર્ણ; પણ એને નવ મુઝે
અભાંગીને યોડા અતુનચથી. મીઠી નહરથી
હસીને રામની સકલસુખ લગતરુણ કરી
ચૂંકી લેવા કેરી સરલ પ્રણયી કેરી જીગતી !

ઉશનસ

તારું દર્શન

તારાં કમળકળી સમ લેચન
પ્રીતિની અનુજા થકી, ઘેરાં નિત્ય રહે સંમોહન
તારાં

તુષારધોત તું નીલ ભગવદન,
તું જ પ્રાચી, તું ઉદિત રવિ કિરણ,
તું જ સંહિનું ગદન, સાત્ય
મંગલમય તું રૂપ-શોભન તારાં

બનયતિ તું, તુથી નિઃસંશય મન,
કરણ બન્યાં નિરલસ ભર ચેતન,
કર્મભદ્રો રમતાં, તવ રતિથી
થતું લઈ બંધન-મોચન તારાં

તુથી વ્યાપ્ત જલ, યલ, જનપદ, પન,
તુથી વ્યાપ્ત તુણા સમયની ક્ષણકાણ,
તુજ રત ગથ વરણથી ભર્યાં મુગ
જીવનનાં શત લેખન તારાં

રાજેન્દ્ર શાહ

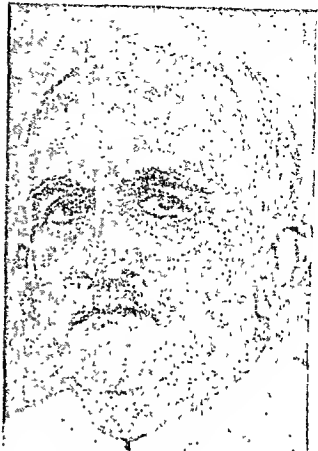
આવતો કાન્તનાં નાગરિકા માટેનું આજનાં ઘરોનું માર્ગિક

અ ધિગત ઇવનની પરંપરાને કોઈ પ્રતિનિધિ ન્હાવે
અકર્ય થાય છે. આત્માના પુરુષાર્થના પ્રતીક સ્વરૂપે
કોઈ ઇવનની પ ન્હાવે હોસવાઈ નય છે. પાશ્વના
પરાક્રમને કોઈ તીર સેનાની ન્હાવે ઇવનચુદ્ધમાં મૃત્યુની બાઈ-
બાઈ હરે છે. ત્યારે અંતરને વેદનાંને એવો તે સ્વાભાવિક આંચકો
સાથે છે કે નિદ્રાની સિતારના બધા જ તારો અનુક્રમી બેઠે છે.
મધ્યમાંથી બેઠેલા તરંગ જેમ કિનારે પહેંચતાં વિસ્તારમા રાગી
નય છે તેમ, તે કુટુંબમાંથી આવ્યા આત્માની નય છે ત્યાંથી વિષા-
દનું મોઝું રાગ યતને સમાવના અંતરે વિસ્તારમાં સમાઈ નય છે.

ભાવનગરના રાજકુતરા એનેવાસી અને ઝડપથી અગ્રણ થતી
સાચી ક્ષત્રિયવંશના સુપુત્ર કનૈસ મેરાવરસિંહજીના, મધ્ય સપ્ટેમ્બરની
૫ મી તારીખ ને શુક્રવારની રાતે ૬૪ વર્ષની કમરે મગજના અવસા-
નથી ગુજરાતે શીલ્પ, સંસ્કારિતા અને શીલ્પના વિરક્ત ત્રિવેણીસંગમના
વેળાએ પ્રવાહમાંથી ઇવનનો કો દંકારી ન્હારે એક તીર સેનાની
અને પરાક્રમી બદ્ધ પુરુષ મુખાઓ છે.

મારૂં એમનું પ્રથમ દર્શન હજીગારા માનસમાં ૨૫૪૮ ઐકાએકું
છે. ઈ. ૧૯૨૩માં કાઠિયાવાડમાં સોફા મુકામે મેળેશી રાજપૂત પરિ-
ષદ પૂરી કરીને હું ભાવનગર ખાસ એમને મળવા જ મધ્યે દનેા.
સવાર હતું. એમના મહેલ જેવા વિશાળ મકાનના આગમ્મ દીવાન-
ખાનામાં એકો મેકા હતો. સામે મેહેલો જે નળીતા ચારણ કપિઓ
પોતાનાં કવિતા સંબળાવતા હતા. આકાશી રંગનો સાફો, મહેલ
મકાનનું રેવળાંએકાંચું અને સુરવાળમાં સત્તર મંચથી એ
આકૃતિએ મારા અંતરમાં અભિનત વ્યક્તિત્વની સત્તર મહેલ
મારી કીધી શીલ્પની નેમ્બરી મુખમુદ્રા, ઇવનના પાખીનું કંઠાણ
ખાતાવની આંગે અને ઉઠારતા ફેરની એમની શુષ્ક મુઠો મને લછ
જે બરાબર યાદ છે. બચ, ત્યારથી અમારે એ સંબંધ બંધાયો તે
ખિતાપુત્રના રેવળાંમાં વિમાસ પાડ્યો. તે મૃત્યુ સુધી એમણે એ
૩૫ને પોતાના નિખાતસ ને નિર્ગળ વાલ્ક્યકમળી અર્પણિત રાખ્યું.
(આ) વનગર રાજ્યના દેવાળી બાયાત કુટુંબમાં, દત્તિસિંહજી
નેસામાઈ વગીરે મેર બૂલપરામાં ઈ. ૧૮૮૬ની ૧૬ી ઈપ્રિલે એમના
જન્મ થયો. એમનાં માતાનું નામ માણસાજી. મા'ના બ્હાસરો-
વા નામથી એમખાતાં આ બંન્નવલ્ક્યમાન જૂઠ્ઠાંને કુટુંબમાં વાલ્ક-
કમળું એવું તેા વાતાવરણ જમાવ્યું હતું કે ૧૯૩૭માં પત્નમાં અમતે
ન્હાવે એમના મૃત્યુનેા તાર મળ્યો ત્યારે પંચાવન વર્ષના પીઠજેરા-
વરસિંહજી પણ એક બાળકની માફક મુરેકેમુરેકે રૂઝી પડ્યા હતા.

દત્તિસિંહજી ભાવનગરના મહારાજા તખ્તસિંહજીના વગીર,
કાઠિયાવાડના પહેલા મેટ્રિક અને રાજદારી વનુંદમાં કુરાજ મુત્તારી
તરીકે કાઠિયાવાડમાં નળીશી એકિ હતા. અંતરે એમખાતે સિંહજીના
જન્મ અનેશીંગત અને ખાનદાન કુટુંબમાં બદ્ધ જ અનુકૂલ વાતા-
વરણમાં થયો હતો. એમની કેળવણી રાજદારી રાજકુમાર કોલે-
જમાં તથા ભાવનગરની આર્ટ્સ કોલેજ અને સામજિક કોલેજમાં
મહ હતી ૧૯૦૩માં ઇન્ટરની પરીક્ષા પાસ કરીને તેઓ હદેરાફનની
ઈંગ્લીશિયલ કોલેજ કેમમાં ફાળજ થયા અને ત્યાં ૧૯૦૫માં હરદરી
તાલીમ પરી કરીને આખરી પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે કક્કી મું થયા.
આ જ સાલમાં એમની તેમ્બરી સિદ્ધિઆપી આકાશને હરદરી
કારકિર્દીમાં દિંદીઓને ફૂલેલ એવું 'ફિઝ ઇમિગ્રેશ' એમને આપ-
વામાં આવ્યું. આ કમિશન મેળવનારે તેઓ પહેલા દિંદી હતા.
સામજિક કોલેજની કારકિર્દી વખતે કોલેજના એકો મેકા સોખીત
૩૧૩ (નવેમ્બર ૧૯૪૩)

(અવસાન મહેલ યોદા જ માસ પર લેવાયેલા ફોટોગ્રાફ ૧૯૪૩)

કર્નલ મેરાવરસિંહજી ગોહિલ

હતા કેઈન્ટ પછી એમણે થી એ.ની ડિગ્રી લેવાની તરફ જે કાતાવળ
ન કરી. એ વખતે એકા કાઠિયાવાડની દ્રાવ્યપુત્ર કિંદમાં આગળ-
પડતા ખેતારી હતા. પછી ન્હાવે કોલેજના બંદા વિધાર્થીઓ ૩૫૨
પ્રતિબંધ નીકળ્યા ત્યારે થી. એ. માં પાસ થવાનું મુલતરી રાખેલું
કમ પાણું હાથ ધરીને તેઓ પહેલે જ વર્ષે ૧૯૦૮માં બી. એ. થઈ ગયા.

હદેરાફનના ન્વલત પરિણામે રૂબ મહારાજા માવસિંહજી એમના
જીવન ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને ભાવનગરના ઈંગ્લીશિયલ લાન્સમેન
કમાન્ડિંગ ઓફિસર તરીકે એમને ભાવનગર લઈ આવ્યા. ઈ. ૧૯૧૧માં
સાહેનશાહ પાચમા ન્હાવેની તાબેપાવી વખતે દિંદનું જે હરદરી
પ્રતિનિધિમંડળ સંદન થયું તેવા સ્વયં તરીકે પછું તેમની વગીરી લઈ
એને તે સંદન થયા. ત્યાર બાદ ૧૯૧૪માં પહેલું વિશ્વયુદ્ધ કક્કી
નીકળ્યું ત્યારે ભાવનગરે પોતાનું લશ્કર એમની સરદારી દેડજ સદા-
ઈમાં મોકલ્યું હતું. ભાવનગરની કુલદેવતા ખોડિયાર માતા છે, અને
હેવાય છે કે મહારાજા વખતસિંહજી ન્હાવે હરદર લગને જતા ત્યારે
કાળદેવ નામે પશુત્રીના રૂપમાં તે મહારાજા વખતસિંહના બાલા કપર

(૧) ૧૯૦૮માં બી.એ. થયા ત્યારે (૨) કેપ્ટન જોરાવરસિંહજી પહેલા વિશ્વયુદ્ધમાં વીરતા માટે ગિરિદત્તી ક્રોસ મળ્યા ત્યારે
(૩) ૧૯૨૩માં રાજપુત પરિવહમાં

આવીને જોસતાં, જેથી તેમને વિશ્વયુદ્ધની પ્રતીતિ થી. લડાઈમાં જતા બાળમરણના સરકારને મહેમત મહાસાગર શ્રી ભાવસિંહજી તરફથી પ્રજાના મેદાનમાં જ્યારે જ્યારે આપણામાં આવેલી ત્યારે મહાસાગર સાંભળના આશુકલપર મળીદેવ આવીને જોડી એ પ્રસંગને ઝડપી લઇને જોરાવરસિંહજીએ મેનિકોને લડાઈમાં જવા મોકલવા વતસાદિત કરેલા કે તેઓ લડતને મોટે લડાઈમાં મથા હતા ને લડતને મોટે પાછા આવેલા. લડકરના પ્રત્યેક શાશુસ માટે તેમના વિલમમાં શ્રી લાગણી હતી અને યુદ્ધના મેદાન પર યુરોપિયન ઓનિસરને સરખે દરજ્જાએ રહીને શક્તિ, જાહાદુરી ને સુઝિદમાં જોગણે એ કામચાળી રેખાડી હતી તેની જૂન એમેજન રાજસત્તાને ઉંચે પછુ જાડુ કોડી વસી અઢ હતી,

અને તેની કરરનાનીસીમાં એમને 'એમ સી.' (મિલિટરી કોમ)નું જાહેરમાન આપ્યું હતું. આ ચન્દ્રક મેળવનાર તેઓ પ્રથમ હિંદી હતા. ત્યારે જાહેર વખતના લાહસરોવ હોટ હાઉસના એ. ડી. સી. તરીકે તેમની નિમણૂક થઈ અને તે દરજ્જાએ તથા પછી હોટ કોમ્મન્ડના એ. ડી. સી. તરીકેનું પછુ જોગનું કામ મોડી કરરને માખ્યું હતું.

યુદ્ધ દરમ્યાનના એમના અનુભવો પછુ બેઠુ રસિક અને પ્રેરક હતા. થાણી વખત કુટુંબમાં રાતે જમીને બેઠા હોઈએ ત્યારે મોડી રાત સુધી એઓ પોતાના એ રોગાશયક અનુભવો કરીને આમને આશ્વસ્તુજ બતાવતા. એક વખતે શ્રી અમૃતલાલ-સોડ રાણપુરથી આવેલા એ વેળા એમના 'સોરાપ્ત' પત્રનો ખંડાલ તપતો હતો. જગ્યા પછી એ લડાઈની વાતો નીકળી તે એવી તો રસદાયક નીવડી કે શ્રી લોકે આ અનુભવો સમજાવે કરવા આમઢ કર્યો અને આ જ આશ્વર્યને વરા થઈને 'સોરાપ્ત'ના એક ખાસ એકમાં એમણે 'સાગરામયુનું સોરમરજો' લખ્યાં હતાં, જે જાહુ જ લોકપ્રિય થયાં હતા.

એમની કુશામ રાજદારી કુનેહથી આજુબાંને મહારાજા ભાવસિંહજીના સમયમાં જ પતાના મહારાજા સાહેબ એમને પોતાના હોવાન તરીકે લઈ જયા. લરકરી શિરતાળજી માનસને રાજદારી હેતુ મળતાં એમનું વ્યવસ્થાત્મક ખૂબ ખીલો ઢાલ્યું; અને એરહે, ત્યારે જે વર્ષે જાહ મહારાજા ભાવસિંહજીના દેહાંત પછી એઓ પોતાના રાજ્ય પ્રત્યેની સેવાભાવતા ને કર્તવ્યપ્રતિધી પાછા આવ્યા ત્યારે તે વખતની કાઝનિસતના એઓ મુખ્ય મંત્રી નીમાયા અને છેક ૧૯૩૬ સુધી એ કામ જોગણે કર્યું. પછી બીજી વખતે એઓ પતાના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે નીમાઈને મથા મથા.

વિદેશમાં લરકરી કોલેજ ખોલવી હઈ છે કે મેગ એ વિષય કપર તેમજ લરકરમાં હિંદી અગ્રહારોની ભરતી કરવા વિષે વિચારણા કરવા માટે છે. ૧૯૨૬માં હિંદી સરકારે જાણીવ રમીન કમિશન નીમ્યું હતું. તેમાં રાજ્યભોના પ્રતિનિધિ તરીકે જોરાવરસિંહજીની નિમણૂક થઈ હતી. એ કમિશનમાં પંડિત મોતીલાલ નેહેરુ, કાલેદ આશ્રમ ઝીખાં, સરકિશ્વરોહલા અને કનૈય જોરાવરસિંહજી એમ ચાર સભ્યો હતા આ કમિશને યુરોપમાં જુલાઈમાં રાષ્ટ્રોની લરકરી પરિસ્થિતિને ખાસ અભ્યાસ કરીને ને નિવેદન તૈયાર કર્યું હતું તે નિવેદન કપર સહી કરી વખતે પંડિત મોતીલાલજીએ કનૈય જોરાવરસિંહજીના (૧૯૦૭-૧૯૪૭) ૪૧

૧૯૧૧માં હિંદી લરકરી પ્રતિનિધિ મંડળના સભ્ય તરીકે લંડનમાં

માતા: માછરાજી

બહેન: આનંદકુરુબા

પત્ની: રવ. સી. સુળજીબા

તરફથી જ્ઞાન ને દરેકેથી માટે ખાસ યોગ્ય કરી હતી.

ઈ. ૧૯૨૪માં વરતેજમાં કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજપૂતોની એ વિશાળ અને ભવ્ય પરિવહનજાહ હતી તેનાં સરજન અને સારકચ પાછળનાં પુરુષાર્થ અને પ્રેરણા બંને એકજ સાદેશનાં હતાં. એવી પરિવહન જાહ કદી થઈ નહોતી અને આજ સુધી ફરી થઈ પણ નથી, એ પરિવહન રાજપૂતોમાં રંગરૂપની એ ભાવના જાગી હતી તે સંગ્રામ જતાં કોમના પોતાના જ આજ્ઞાન, આજ્ઞાસ અને પ્રત્યાઘાતી જ્ઞાનસને પરિણામે પાત્રી આક્રમ્ય થઈ ગઈ એ પરિવહનમાં રાષ્ટ્રીય સેવાનો આંખીછનો સંદેશો લઈને રવ જન્મ કુતુરબા ને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અગ્ર પધાર્યાં હતાં. ત્યારી દેસાસેવાનો એ જુવાળુ હઈને રાજપૂતો મળા તેની, એ તે રાજપૂતો પોતાના રવાયની જમીન ઉપર આટલતારી કીધી પણ એક સાદેશ તો અજળ હતોવનિષ્ઠ ગાયુસ હતા, અતરના સાગા હતા અને જરા તીર પુર હતા. આ નેક જાનતો એક પ્રમંથ રમરણે થઈ છે, નાજપુરમાં રાષ્ટ્રવજનો સત્યાગ્રહ ચાલતો હતો. તે વખતે ચુરકારે પ્રમંથને સંપન્ન પોતાના મકાન ઉપર પણ રાષ્ટ્રવજન ચલાવવાની મનાઈ કરી હતી અને દેશી રાજપૂતો એનું આંધળું અનુકરણ કરીને પોતાને ત્યાં પણ એની મનાઈ ફરમાવી હતી. એ માનાઈનો ભંગ કરવા માટે હિંદી રાષ્ટ્રીય ગાદાસભાએ એ તારીખ નક્કી કરી હતી તે દિવસે ધણી દેશપ્રેમીઓ પોતાના મકાન પર રાષ્ટ્રવજન પ્રતિષ્ઠા કરીને કાયદાભંગની સબ પામ્યા હતા. પણ તે દિવસે આજા બાવનગરમાં એક માત્ર કર્નલ જોસવરસિદના મકાન ઉપર રાષ્ટ્રવજન ફરક્યો હતો. એમની આ તીરતા અને નિષ્ઠાથી આકર્ષાઈને કોમેસે એમનું પોતાના તરફથી સુખાઈની ધારાસભામાં ચૂકાવાનું આગ્રહણ આપ્યું હતું.

પત્તામાં તો અને પાંચ વરમ જની સતત એમના સહવાસ અને વાતસલ્યનો કાલ મળ્યો હતો. ઈ. ૧૯૩૬માં ન્યારે બીજું વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે એમની તબિયત સારી નહોતી. એક દિવસ સવારે અને લહેલા કાઠીને એમણે મારી વાસે મથ્યે હિંદના એ. જી. જી.ને એક પત્ર લખાવ્યો. લડાઈ માટે હિંદી સરકારને પોતાની સેવાઓ આપવાનું જ્ઞાપર કરતા એ પત્રની લખાવટમાં એમની ધણકતી રાષ્ટ્રપ્રીતિ અને ક્ષત્રિય તરીકેની પોતાની ફરજનું અહુ તો સુભય અને સુનિષ્ઠાભર્યું નિશ્ચય હતું કે એની છાપ આજ પણ મારા હૃદય પર તાજ છે. એમની આ સત્યનિષ્ઠા અને નિર્ભય તીરતાને કારણે જ ૩૧૫ (નોવેમ્બર ૧૯૪૭)

ન્યારે સર ઝેન્ટ ક્રિસ્ટ એમની મારાફર દરખાસે લઈને આવ્યા ત્યારે એમની સાથે વાટ ધાટ કરવા માટે નરેન્દ્રમંડળ તરફથી પાટ રાખી અને પાટ પ્રધાનોની એ કમિટી નિમાઈ હતી તેમજ કમલ જોસવરસિદજીનો ભાગ આગળ પડતો હતો. આટલું જ નહિ પણ તે વખતના રાષ્ટ્રપતિ મોહાના અણુલકલાગ આગ્રહે પણ એમને લ. રકરી સમરવામાંની સલાહમાં ખાસ ભરોસો મૂકીને બોલાવ્યા હતા.

જોશ સાદેશ બાવનગરની ધણી જ્ઞાપર પ્રવૃત્તિઓના પ્રેરક, સંચાલક અને પિતા હતા. રાજપૂત પાછ ફૂટ સોસાઈટી, કચ્છ-કાઠિયાવાડ-ગુજરાત રાજપૂત સમાજ, ગોહિલવાડ રાજપૂત સમાજ, બાવનગર ગ્રામસિયા સમાજ, માછરાજીના વિધવા સહાયક ફંડ એ સહાનિતી સંસ્થાઓ કંપરાત કાઠિયાવાડ બચાવ મંડળ વગેરેના

પિતા: હરિસિદ્ધજી નેસાભાઈ ગોહિલ-બાવનગરના વજીર

પ્રમુખ તરીકે એમણે કરેલી કચાણી આગેડું છે. બાબતગર મુનિસિપાલિટીના ઇતિહાસમાં એક બાબત એનો આગેડો છે દરબારને એના ગણસુરને પ્રમુખ બનાવવા હતા કે જેને દરબાર અને પ્રદ્ધ બંને માન્ય રાજે. આખરે સર ૩૫૬ ઈસવી ૧૮૬૫ની આગેડી સાહેબને પહેલી ચૂંટણીના પ્રમુખ બનાવ્યા. હાલક દ્વારિય કોથમાં જન્મ લઈને તેમણે બિલકલાયક ફોગને હાલક અધ્યાસ કર્યો. ઐતિહાસિક તરીકેના ઇતિહાસમાં એકલાં વરસે આખ્યાં તે કરતાં વધારે વર્ષો તેમણે મુસતરી ઇતિહાસમાં આપ્યાં. આવી ધણી પરંપરા વિરુદ્ધ પાતોના સુલય સગનવય તેમનાં હતાં થયા હતાં. તેઓ સૈનિક હતા અને સાક્ષર પણ હતા; તેઓ કંઈક હતા અને રનેહાર્દ પણ હતા. રજમાલે કહાર હતા નહેરુ જાળોનો પાછળ પાછાને દિસાળ રાખતા. તેઓ વરીકો પ્રતિ આજ્ઞાકિત, મિત્રો પ્રતિ રનેહાળ, સંતાનો તરફ વતસલ, નીચેમાં માણસો પ્રત્યે સગમાળી અને દુષ્ટો પ્રતિ સાક્ષક હતા. *Lassa of the Romans* કહીને આપણે જ અભિમત ઇતિહાસી પરંપરામાં કોઈ પ્રતિનિધિને આદરની યજ્ઞસિ અર્પણ કરીએ તેવા, એ જગાનાના ઇતિહાસ માનવતાના એ રજદણીય પ્રતીક હતા.

તેઓ પ્રાચીન કલગ પરંપરાઓના, તેમજ કેટલાક પ્રાચીન મારા રિવાજોના પ્રશસક હતા તેમના કુટુંબમાં એક નવી પરંપરા એવી આસવી આવેલી કે રાજ્યની નોકરી તેઓ ચોવીસે કલાકની જ હોય. આવી એમના પરની કિનચર્ચા એવી ધરેલી કે જેમાં કોઈ ને કોઈ તેઓ નમસ્કાર જ હોય તેમણે પોતે એક જ વાર અને તે પણ રાતના મોડેથી જન્મતા ને સવારના તેવડેશ બેઠી ગીતાનો નિવંધ પાઠ કરતા.

શિકારી પણ તે કૌશલ્ય દરજ્જાના હતા અને તેઓ એમની નિરાશા બાજીને પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. હોલ્ડાઈ દરમિયાં કે સળંગ પર જવડે જવાનોની ચોવી પણ ચૂંટી જતી હતી એમનું નિશાન અચૂક બનતું. એમને પાછીદાર અને કાંચા ખવાસના યોડગીઓ અને યોડગી સારતો પણ જાણ જાણ હતા. શિકાર ને રાતના આ બન્ને જાણ એમણે ક્ષત્રિય હતા તેવી જ એમને લાગેલા ને ક્ષત્રિય રહીને જ એમણે એ પોષેલા.

જેવળા સાહેબને પોતાના વિચારો નિબાલસતાથી કહી દેવાની કૌશલ્ય હતી. વરતેજ પરિવર્તન ચાંધીને આખરણ આપવા અગાઉ એક પ્રતિનિધિમંદ્ર એમની આવેલાની હેઠળ મુંબઈ ગયું હતું ચાંધીને તે વખતે યરજાની એલ-ઈરિપતાલમાંથી આપેરસના રાજાનીને તાલ જ જુલુ આપ્યા હતા. જેવળા સાહેબે આખરણ આપ્યું અને જાણુછો વરતેજ પરિવર્તનમાં આવવાનો આમંત્ર કર્યો. ચાંધીને એ એમના રજમાલ પ્રમાણે રાજપૂતો પાસે અરિસાના રવીકારની પોતાની રજાભાવિક માગણી મૂકી. એમો એ વિચારમાં પડી પયા. પણ જેવળા સાહેબે નિબાલસતાથી કહી દીધું કે 'બાપુ, એકલાના પાલન વિશે કોઈના ના આપી શકીએ. અમે રહસ્ય રજુ પદનિવાળા માણસો. અન્યાય અને દુષ્ટતા જોતાં આપણે હાથ તલવાર કપર જ નહીં પ્રકૃતિનું એ રૂપાંતર આપ એક જગ્યામાં થઈ રાજ્ય નથી એટલે માર આપની તરફ પડે ત્યારે નહિ પણ મારાની ને મારવાની તરફ પડે અમે આપ આજ્ઞા કરશે તે અમે પાળા નહિ પડીએ.' બાપુ છ હસી પડયા. આ નિબંધ કહારી તે પૂલ રાજ્ય ને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે જુલુ રેરુરુયા ને સરકાર વચ્ચે થ ને પરિવર્તમાં મોકલોને પોતાનાં પ્રમ અને સહાયમુતિ દેખાડ્યાં રાજપૂતોની કચેલી અવરજા વિષેની એમની ગાંઠાને અને દેશ પ્રેમની એમની સનિષ્ઠા એમના અનુચિત પત્રમાં રખડ વડી આવી હોવાથી તે કારવાની ધૂળા કરે છે. ૧૯૩૨માં સત્ય મર્દ

ની લડતમાં હું એવમાં નથી ત્યારે એમાં એમને પત્ર મળ્યો: પ્રિય બાઈ કિરાનસિંહ.

દેશની રતંતવાતોને સંદે તમે જેવને વધારી લીધો એ અને જુલુ જ ગયું. વર્તમાનપત્રોમાં તમારા પકડાવાના સમાચાર ચાંધીને અને પ્રથમ તો રહેજ આંચકો લાગ્યો; પણ એ તો મારો તમારા વરડાંને એ અપાર રોડ છે ને, તેને કારણે હતા. પણ પછી ન્યારે લાગણીનું પર શમ્પુ ત્યારે આ પત્ર લખીને તમને મંતરનું આશ્વાસન આપવાનું મન મળું એમણે દેશની આ રતંતવાતની લડતમાં રાજપૂતો પાછા પડેશ તેઓ અને જુલુ હતા કે જવાદી હોય તે કહોશીને કાળે એણે પ્રજા થઈ જ રજુ પણ આપણી કામ આજસ અને આજને કારણે રવાનું તથા પામરતાને સોય થઈ પડી છે. રાજપૂત આટલો અધિકાર પામશે એની કલ્પના નહોતી આ કોથની સેવા માટે તમે જે વરસો મુશી મહેનત કરી અને પરમેનો પાડ્યો હોય તે રજુ પણ શી રીતે આવે? નથી આપના મૂકાઈ પામશે હોય ત્યાં પ્રાણ ને શરીર આપણી થઈ બન તેમાં આશ્ચર્ય નથી. હવે તો આ રોગને સમય સિવાય કોઈ જ પહેલો શકે તેમ નથી.

લિ. શુભેચ્છાં નેર વરસિંહના આ શીર્ષક એમના ઇતિહાસ પ્રીતિના કોગળ જોડાન મુ. યુ. મુશી સંપત્તિ રાજવાનું આટલું પણ અર્થપૂર્ણ કંઈવે અમાનો તેવરતી અને વિશેષ જાહેન આ નંદકરણમાં કે નિરવાર્યતાથી જાળવું છે એ તો કવિલ જેવું કવવર્ત અને રંદશર્ષ છે. આવી સંવાદમતી, મગજમુશી અને આખીની પ્રીતિને આપકોથના પાયા કપર છાતારાને ભાઈબંધની એડી ને જોઈ નથી. અને રંદકોસોંધની આ જ અભિપ્રાયને સો-બાસાહેબને સાહિત્ય પોતિ પણ આપી દી. રાતિપદ અને મીઠાના આ સારા અવધારી હતા. રવ. રીનદનાથ રાજોરની ક્યંચેડી મીતાંનલિતા એમના રંદકા યુગની ગણપદ માટે અજણાઈ કવિ 'કાન્ત'ને જુલુ ગમતા હતા. કાઠિયાવાડના સમય જવા ને જલજીતા આજુલ કવિએ એમના ઇતિહાસના નિર્ણય કપર રિવેનો રખાઈ છે. અને આરણે માટે અંગેને વજવાડ પણ થયું હતા.

એમનાં પાળી શુભછળા તો મુશામી હતાં કે એક વરસ પહેલાં જ સોમામયનું કેડુ રાખીને રવર્મે સિધાવી થયાં. એમના મોલા મુર કનૈવ અજ્ઞાતસિંહના બાવનગરના ઉપશીવિય કાન્તસરેના કાન્તર એરિસા છે; બીન કિરીસિંહ મદારાજકોરોના યુરછું ને કામ એરિસા સાહેબ હતા હતા તે ને કામ આજ કંઈ છે અને સીલ દારીસિંહ લાન્સરમાં જ કિરેતનલ છે. એમની બેને યુસીમાં વડવાજીના રાજકુટુંબમાં પરણેલી છે.

આજે ન્યારે દેશમાં રાજકરનું દિંદીરણ અને રાજીવકરણ થાય છે એ કાળે એમની સેવા ખૂબ કામમાં આવત. મુલ્ય પહેલાં જ, પંદરમી આગરે પછી એમણે પૂન્ય ચાંધીને પત્ર લખ્યા હતા કે દેશને પોતાની જ સેવાઓની તરફ દોરે ને ગોતે નિઃશંકા આપશે. અને જાણુછો રનેદશી કપર પણ લખ્યા હતા કે અંગેને એરિસા સાહેબમાં પછી અથા છે અને ન્યારે કામ પડશે ત્યારે એ તે કે મોકલવા વિના નહિ રહે.

સોનમય અને મેંકાવિતા વિનાનું સામયનું આસુરી પત્રિકાને લાવે છે, પીરતા વિનાની લુધિ વાંચણી હોય છે અને આપનારની વિનાની કિરીસી કમ્પાઈની ને રાંદની હોય છે એવે એવા કાન્ત વિરલ સગનવયના અદ્ય યુરેજ પોતાની નિંદરીનાં કાઠ સહાને માટે બંધ કરે છે ત્યારે બાજા લતા મોડ પ્રવશમાં એક વધારે કોથો હોવાવાનો મોવ એટી કમ્પ હાજની બધાથી રહે છે.

ખોવાએલું પ્રતિબિંબ

મૂળ લેખક : મેસિયો બોન્ટેન્ચી

અસંભવિત લાગતી
એક સંભવિત વાર્તા

અરીસા વિષેની આ વાત કહેતાં પહેલાં જ એક બીજી વાત કહી દઉં. પછુ આથી કોઈ એમ ન સમજી લેશે કે હું બિદ્યનીના બારે પહેર ને બીરીસે થી કેવળ અરીસા સામે જોઈને જ ભેસી રહું છું ના; એથી બહુ, હું એ મુશ્કેલીથી ચીજ એમ અને તેમ જોઈ વાપરું છું. છતાં રોજના વાપરનારને માટે પછુ અસંભવિત એવી માયા એ નાનકડી વસ્તુ માટે માટે બીજી કરે છે!

અક વર્ષ પહેલાંની જ વાત છે. બપોર થયા હતા. એવામાં મારી ઘર માલિકને ગને કડાકી એક તાર આવ્યો. તાર વિષેનાથી મારા કપર ફરેલો હતો તાર વાંચતાં જ હું ચમકી બેઠો. તાર કચરખી આવ્યો હતો તો મારા કપર જ. હા, સરનામું પછુ મારું જ હતું તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું: 'મારમ દિવસે રોગ તરફ ઊપડો - મેસિયો.'

હજી એ કહિના પર જ હું પેદરે દિવસ વિષેનામાં રહી આવેલો એ દરમિયાન હું ઈને ઈને ગભરા હોતો તે બધાનાં નામ હું યાદ કરી મૂકી: યાદગર, મારો હંમેશીનો જીવ ગિપ હતો. કપરાત કાન્ન, રીસાઈ અને નજીન પછુ ત્યાં હતા. પણ મારા સિવાય બીજો કોઈ 'મેસિયો' કોય એવું મને યાદ ન આવ્યું.

ત્યારે તાર કોણે ક્યો? વિષેનામાં રહેનાર મેસિયો તો હું એક જ હતો. અને એ રીતે તાર કરનાર મેસિયો પછુ હું થોને હતો! એટલે કે મેં અને થોનાને જ તાર ક્યો હતો?

'સગળ્યો; આશર સગળ્યો' હું એકવાર બોલી બેઠો. પછુ તમે આ નહિ સગળ્યા દો ક્યા, ત્યારે સગળવું આવા તારના મને બીજાં જે અનુભવો થયા છે. કાળજી તરીકે—

એક દિવસ હું મારા બોરડામાં બધી વસ્તુઓને વ્યવસ્થિત ગોઠવતો હતો ત્યાં મને છત્રી ન જડી. હું દરરોજ ત્યાં છત્રી ચૂકતો ત્યાં મેં જોયું. અરે, બેત્રણ વાર જોયું, પછુ તે ન જડી તે ન જડી. આખરે 'મથ તો મથ' એમ મને વાળેલું હું બીજા કામે વળગ્યો.

એ વાત તો પછી હું બૂલી ગયો હતો. ત્યાં બે દિવસ બાદ મને છત્રીના તાર મળ્યા: 'આજે રાત્રે આવીશ—છત્રી.' આવી બેત્રણ તારને મેં કોઈ જ બદલ ન આવ્યું. બીજે દિવસે સવારે પધારીમાંથી બહારવેત જ મારી નજર પડી તો છત્રી એની નજાએ બેઠી હતી! બરાબર હું ત્યાં ચૂકતો હતો એ જ બૂલામાં! ત્યાં જ, ત્યાં હું શોધીશોધીને યાક્યાં હતો એ જ બૂલામાં!

હજી જોરે વેગનકી રીતે સામિત થયું નથી, તે મેં હું બહુ ધુંકે પડેલાં ત્યાં બેઠીથી વાર ચીજ શોધી વચ્ચા હોઈએ એ જ નજાએ એવાએથી ચીજને વાછી લેતી એ સાવ અસાધારણ બનીતો તો નથી જ. પરંતુ એ વાત તો જવા દઉં, બહુ પછી વાળી વાળાએથી ચીજ થોનાનું પુનરાગમન તારથી જાણવે એ વાત તો 'જરેખર અસાધારણ છે' આ કાળજી પારખી હવે. મને વિષેનાથી આવેલો તાર એમ સાધારણ પ્રસંગ લાગ્યો તેમ તમને પણ સહજ જ બનાવ લાગશે. હવે મૂળ વાત કપર આવીએ.

એ માસ પહેલાં હું વિષેનામાં એક અરીસા સામે બેસી બેસી યાદ બાંધતો હતો. મારે તે વખતે રોગ પાછું જવાનું હતું. તે સમયસહેરની પરિસ્થિતિ બંધાર હતીને રાજકીય હેતુઓ થયા કરતા હતા.

ત્યાં આવાનક ઘર હાકી બેઠું અને મોટા અવાજ સાથે મારા

કોઈ અદૃશ્ય વસ્તુ પર ફીજવાણું બરા ફરવું હતું. એ દેખવાનું કુઠકા યજ થયા! પાછળથી અલગત, એક ઓમળનું જ એ પરિભ્રમણ જાણ્યું હતું મેં અરીસાની મદદ વિના જ યાદ બાંધી લીધી અને સમાન કડાકી, ફેરોસે જાદુ શહેર છોડ્યું.

રોગ આવ્યા પછી સવારે જોયું હું હાથમાં હાલનું બરા અને કુવાલ જાદુ અરીસા સામે જાણ બેસી. રહી કે દેગ જ થઈ ગયો! વિરમય સાથે મેં જોયું તો અરીસામાં ક્યું હેખાવતું હતું! મોમાં મારા સિવાય કોઈ બધી વસ્તુઓ હેખાતી હતી. ક્યાં હું જ હેખાતો ન હતો! કોઈ અદૃશ્ય વસ્તુ કપર ફીજવાણું બરા ફરવું હતું અને અદૃશ્ય બધા કપર કુવાલ પધારણ હતો! મારું જાણ જ હતું, પછુ હું—હું મેસિયો ક્યાયે હેખાતો ન હતો! મારું પ્રતિબિંબ જ પડતું ન હોતું! હું અદૃશ્ય હતો!

આ પરિસ્થિતિ સગળતાં હું મુક્ત મને હતો પડ્યો.

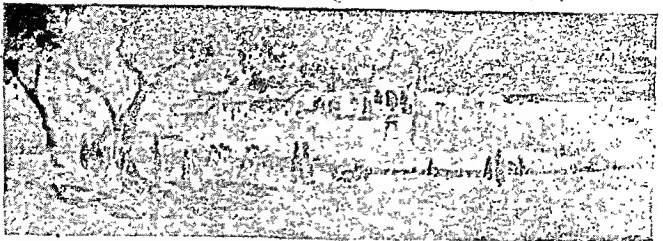
હું મારું છું કે અરીસો ત્રાપરનાર ફરકને—અને એકબીને તો સચિરોપ—અનુભવ કરી કે આપણે જ્યારે આપણુ પ્રતિબિંબ જોતા દોષ મેં અને જ્યારે તેનાથી વિખુટા પડીએ ત્યારે મનમાં એક સૂક્ષ્મ બિન્નતાની ત્રાપણી કુળવે છે. અરીસાની ફરજતો હેયું એક નાનોશો: આંચકો અનુભવે છે ત્યારે કે આપણે કદાચ દેખણથી ફરજતો પહેલાં એક દબણી, અને જ્યાંજ્યાં પાન આવે એવો, એ પ્રતિબિંબ બારેકો લેવાનો પ્રયત્ન કરી જીએ, એટલે જ આમ બનવું કરો.

વિષેનામાં પાણુ તે દિવસે આવું જ બન્યું હતું; મારો અરીસો એટલી બધી ઝડપથી બાંધી ગયો કે તેનો નાશ થતાં પહેલાં હું મારી બનને—મારી પ્રતિબિંબને—નેમાંથી પાણુ ન બેસી સહયો. હું મારી પ્રતિબિંબને બેવા નેટલો તેવાર જ નહોતો રહ્યો.

એ વખતે તો મારે જવાની કતાવજ હોવાથી મેં આ પ્રસંગ કપર ઘ્યાન જ ન આવ્યું. પછુ પછી સવારે જ્યારે રોગમાં હું અરીસા સામે જઈ બેસી ત્યારે જ શું થયું મારું હતું ક્યો મને જ્યાંવ અબોનો.

આજે હવે એકલા એ મારાથી હું પ્રતિબિંબ વિનાનો થઈ ગયો છું! રાગરગમાં તો પ્રતિબિંબ વિના સાવતું જ નહિ. મને યાદ બાંધતી વખતે કેં દાદી કરતી વખતે મૂળ ત્રાસ પડતો. પછુ ધીમેધીમે વર્ષન અંતો હું રેવાઈ ગયો અને—હવે તો એ રેવને આધારે જ હું

અને સામગ્રી આગળથી હતી છે. જાને બૂલ સાલસિંહ હોઈ દુનિયાના ટોચના ઉદ્યોગપતિઓના તમનું કારણ પડે છે છતાં પોતે ખરીબ અને આધારથી વહેંચા નહીં પાતી છે. ધરતું કોઈ પણ કામ કરતા સરખ પામતા નથી. તેમના જ્ઞાન અને શક્તિની અસાધારણ છે અને સારૂ મણુ તેમની તથા કસ્ટોમી યુવાનોને જોતા તેને સહ વ કરવા તત્પર રહે છે. તે પોતે કળાના પ્રેમી છે, કળાને પ્રીતિના તળી હર કરી શકે છે અને કલાકારોની યુક્તિઓને સમજે છે. આ રીતે તેમણે જુદી-જુદી ભવતા તરફથી વિદ્યાર્થીઓને સહાય કરીને ધંધાની જુદીજુદી શાખામાં આગળ વધવાના છે.

આથી શ્રી કરનારકરે બેંકના યુવોની વાત તેમને કરી કે તરત તેમણે પોતાના મકાનમાં કૌટુંબ મિત્રકામ બેંકને સોંપ્યું અને તેમના ચિત્રો મણુ ખરીદ્યા. બેંકની પામરતી પ્રતિષ્ઠાને જાળવવાને વાગ્યું કે આજે પોતાના છવનની માધના તેના કેમળાગમ કોચેમાં જઈ કરી જતી અને જાનતા સુવશ્રેષ્ઠ કલાધારોના સંપર્ક મેળવવા પરાત આજની આધુનિક કલાનો અર્થ બજાવે નહીં. તે વરથી કેઈ સમય કે કોચેતને નયુજ્યું ને આ શ્રી નિયમને સુચ્યું અને બેંકને પોતાના જ રેલાશ્રય પર અમેરિકા જવાનો ગાર્જ થીંધાડ્યા. પરિણામે આજ બેંકે પોતાના કેટલાક સુવર્ણ ચિત્રો લઈ અમેરિકા ઉપરી ગયા છે અને ત્યાં આ ચિત્રોથી અનેક કલાકારો તથા કલાવિદોની પ્રશંસા પામ્યા છે. પ્રસિદ્ધિ તે હવે તેમને સરજે પડી છે. આ પ્રશંસાથી બેંકે આ કલાકારો સંવેદ બેંક નવીન જરૂર પાડ્યું છે.

તેમનો જન્મ ઇ. ૧૯૦૭માં ઉદયગામ મહારાષ્ટ્રીય પ્રાચીન કુટુંબમાં થયો હતો. પૂના નજીકના કોઈ ગામેથી તેમના પૂર્વજો જાણુ પેઢીથી ત્યાં જઈ વસ્યા. તેમના પિતા રામચંદ્રી મોઢરીમાં હતા

શિવમાં અવતરીને રંગસુદિ બકી કરનાર શ્રી બેંકના આ સાદાં ચિત્રોમાં મૂળ રમણાકનો ખ્યાલ ન આવે શકે; પણ પ્રકૃતિના ઘણકાર તેમાં અવશ્ય જણાશે.

સામેના પાને: 'કરમકિયાં વીજીની આમ તારીજોર' અથાળે: 'તાવમી નદી આપણનું દરય: નીચે: 'કાકિ-ચાવડી સિરી: ઉપર શ્રી બેંક પોતે. (ફોટો: રંગ. રાવળ)

અને દાહ તેમનાં માતાપિતા, બેન વગેરે દબાવે છે.

ઉદારમાં તેમણે સાધના અભ્યાસની સાથેસાથે ચિત્રમાં પણ ખાસ પ્રીતિ અને શક્તિ બતાવેલી. ગૌરિક યદને ઉદારની હોળકર કોલેજમાં બી. એ. નો અભ્યાસ કરતાંકરતાં તેમણે ઉદારની કંજા-શાળામાં શ્રી રવજીભીરની પાસે ચિત્રહસ્તાનું શિક્ષણ પણ લીધું અને ૧૯૩૩ના અવસામાં એન્યુયોરે યથાં તે સાથે મુંબઈની રૂઢ ઝાપ આદેની રિપોર્ટમાં પણ મેળવા. ઉદારમાં તે મુખ્ય વિદ્યાર્થી ગણાતા. ઈ. ૧૯૩૩માં તેમણે પ્રદર્શનમાં ચિત્રો મોકલ્યાં સારૂ હશે અને આજ સુધી બાએ જ કોઈ રંગેથી તેમને પ્રદર્શનપત્ર તથા પારિતોષિક મળ્યા વિના રહ્યાં હશે.

ઈ. ૧૯૩૬થી ૧૯૩૮નાં વર્ષોમાં તેમણે હિંદુસ્તાનના ધણા પ્રદેશોમાં પ્રવાસ કર્યો અને ચિત્રો તેમજ વિવિધ શૈલીના અભ્યાસ કર્યો. આરંભમાં સરસ્વીર રામચંદ્રના પ્રકાશન ખાતામાં ત્રણ વર્ષ સુધી નોકરી કરી. અંગા રામચંદ્રના મહેમાનોને બધે ફેરવાય, બતાવતું વગેરે ફરમે હતી. પછી તે સાથે તેમણે ત્યાંની રંગસંસ્કૃતિના વર્ણપણ આરંભાવી હતી. આપણું સુશરતી ક્ષાંદાર ભાઈ કળાંગાલા નંદવને તે વખતે તેમનો ત્યાં સારો સમાગમ થયેલો. તે કહે છે કે એ ત્રણ વરસના મંજામાં બેઠે એ ત્રણ દબાર જેટલા રંગ રચી નાખેલાં.

તેમણે વતન સાથે બહુ જ ઝાંઝો પાંચથ રાખ્યો છે. ખેડુ મેળા તે એ બધા અગિય ભારતીય પ્રવાસી ચિત્રકાર છે. ૧૯૪૩માં તે આજની દિંદી ચિત્રકળાને પરિચય મેળવવા સાંતિનિકેતન પણ જઈને રહ્યા હતા અને ત્યાં નંદગામીની સારી પ્રીતિ મેળવેલી. તે સાથે ત્યાં ફેરફાર, રંગરંગી ચિત્રશૈલીઓમાં સરસ સિદ્ધિ મેળવી બીજા અનેક કલાકારોને પણ સમાગમ સાધ્યો. કળામાં પળેપળે આગળ વિકાસ કરવા માટે નવુંનવું શીખવા ઉપર તે પોતાની સર્વ કોશમત્તા ફેંકીને દરે છે, અને વધતી તેમજ પૈસાની મુશ્કેલીઓ છતાં પોતાનું ક્ષય પાદ પાડયે જ નંપે છે.

ઉદાર ફરેક વર્ષમાં તેમને બધાં મળીને ત્રીસેક એટલાં પારિતોષિક અને કલકત્તા તેમજ મુંબાઈની આર્ટ સોસાઈટીના સુવર્ણ-ચંદ્રો મળેલાં છે. ઈ. ૧૯૪૬માં 'આર્ટ સોસાઈટી ઓફ ઈન્ડિયા'નું ૬૦૦ રૂપિયાનું દાન તથા વિવિધ પદક તેમણે મેળવ્યાં અને એ સોસાઈટીના પ્રમુખ થયા.

મદ્રાસ તરફ હંકી કલા-કાગરીને અંગે જવું વળાં તેમને તેમનાં બાબિ પત્ની સોનારવેળોના પરિચય થયા. તેઓ વેરવ મુલકીઆર કુટુંબનાં એક સુશીલ પુત્રી છે. તે પણ કલાપ્રેમી હોઈ શ્રી બેંદ્રેનાં વ્યક્તિત્વ અને આદર્શોની મુખ્ય યદિતેમણે બધાં માટે ઉત્કર્ષ પ્રદર્શિત કરી. સુશીલ અને સુહ કનારન જેઈ શ્રી બેંદ્રેને તેનો રચનાર હશે. એકબીજાને મુજબ સમજાવનાં એક વર્ષથી વધુ સમય સદેકે તેમને અને અન્યાન્યાના માતાપિતાના સંગતિથી ૧૯૪૬માં તેમણે સ્વન મૈત્રી સમાજનાં ધર્મણુ વચ્ચે આવું લગ્ન કરવામાં શ્રી બેંદ્રેને નીડરતા અને રવતેવતા લાખવી છે આ દંપતી ધણી સારાઈ અને કરનેસારથી મુંબાઈમાં પોતાનું ગૃહ યસાવે છે અને શ્રીમતે બેંદ્રે લગેગા પતિના કલાકારમાં સદાચ, સદકાર તથા પ્રેરણા આપે છે. એ શ્રીમતે બેંદ્રેની અનેક અવનવીન રચનાઓમાં મેસેરી તરફથી મુજબનાં પ્રદર્શનોમાં પ્રેક્ષકોને એવા મળે છે. શ્રી બેંદ્રે ગૃહલખને કેટલે રંગબીની આંખે જુદી છે તેનાં એ સાક્ષી છે. હવે તેમાં એક બાળબો વધારી થયો છે અને શ્રી બેંદ્રેનાં ચિત્રોમાં બાળક પાત્ર પણ નવીનની રીતે રબ્દ થઈ દેખાય છે.

અમેરિકા જવાની તૈયારીમાં તેમણે હિંદના જુદાજુદા ભાગોનાં

અનંત પ્રયોજનાઓ એકપર બિરો તૈયાર કરી છે જેવના ભાગમાં તેમણે કાર્ટુનાઓના એક માસનો પ્રવાસ કરી ત્યાંનાં પાત્રો અને દરેયોનો નવો આકર્ષક કમેરો કર્યો હશે.

તે ઉપરાંત, તેણે પોતાની વિવિધ રૂપશર્કિને કસોટીને ખૂબ ઉમર ખયાળોની રૂબાઈઆતના પ્રયોજ ઉપર ઉપ ચિત્રોનો એક એ તૈયાર કર્યો છે. એકપાના પાના નેવડાં કર્યાં એ ચિત્રો પ્રથમ નબે ત્યાંનાં રંગોની એક બિહાર જ દેખાય; પણ રિપર આંખે કોમેરો જોતાં તેમાં પાત્રો પ્રાણીક અને દરેક દેખાય છે. તેમાં કાલ સુધી કમેરો ચિત્રોની જેવડી ગણી જાણીને તેઓને એકાંકી થવા બંધ છે। આવી વિપુલ અને દર્શણી કલાસાધના તેજા દિંદી કલાકારોએ કરી હશે ?

તેમનો આદરી માત્ર 'કાર્ય' જ છે અને તેમાં જ તે આદરદશ સંતોષ માને છે. મોઢીમોઢી ચિત્રવિવેચના કે ચિત્રકારોની સ્થાની બાંબજડમાં તે જોણ જ પટે છે. એ કહે છે કે જે વસ્તુ આપણે આદર આપે તે જ કલાનો વિષય અને તે રબ્દ કરવામાં જ સદેક કળા કળાકારોનો એક જ ધર્મ છે કે તેને કલારૂપ આપવું જે વિવેચનામાં ચિત્રની વાર્તા કે હિંમી જ માત્ર લોકોની પ્રસાંસ પામે છે તે રડવાં નથી; પણ જેમાં ચિત્રકળાનું કમ્પ તવ હોય તે જ ચિત્રકર બનશે સીનેમાનાં ગીતોની જેમ થાહ સાંક્રિયતાવાળાં ચિત્રો એ તે વિચારી જ જવાનાં.

શ્રી બેંદ્રેનાં ચિત્રોમાં-સાંકળવતની વિરોધતાઓ અને પ્રકંથે આગળવડતાં હોય છે. નરીકિરના, કુષા, માર્કો, મંદિરો, બનરો, કુસનો, સાંકાસાલ વેચનારા વગેરે તેમની પીળીની સાંક છે.

એ વારંવાર કહે છે કે ચિત્ર આંખોથી જ નહિ પણ મંદિરો પણ જોવું જોઈએ. ચિત્ર બસે રથળ પર મેસીને કરી, પણ તેમાં જે વસ્તુની વિરોધ છાપ માત્ર પર પડી હોય તે છુટાવી ન મેસે.

શ્રી બેંદ્રે ચિત્રકળાના એક જબરા પ્રયોજકાર છે. સાંતિનિકેતનમાં નવ માસ રહીને ત્યાંથી તેમણે માદીને પધ્ધતના રંગોની રિષા-એ પૂરી શાખી લઈ કેટલાંક ચિત્રો કર્યાં છે. તે માને છે કે દિંદીની બીંતા માટે જ આ રંગો સુચાય છે. તે વસાહત કે લાખમાં ક્રો-જેલા નથી અને આખાંને એક ઠંડી તથા આકર્ષક તેઈ આપે છે. તેમણે કીનાકટ, પૂકાટ અને દંચિત્રમાં પણ પ્રસાસનનક આવેખ-નો કરી બતાવ્યાં છે. રંગચિત્રોમાં તેમણે માકેશ, એક રંગેશ (ઉડાંના રંગમાં જમાવેલા રંગોનું કાગ) અને રંગેશ (રંગેશ અને ચિત્રકાર એકે તેમની કરેલું કાગ) કરવામાં પૂરું સિદ્ધિ મેળવી છે. ઉપરાંત મુંબાઈમાં તેમણે શ્રી નિલકરના મહાનમાં વિંદના માપ-લખવનું જે મોટું બાંવચિત્ર કર્યું છે તે તેમાં એક પ્રસંસનીય કિતિ ગણાયે. તેમાં તેમણે ૧૦૦ જેટલી તો વિવિધ રંગોની નતો મપથ ચિત્રો સાથે આવેલી છે: એ સંખી ચિત્રની છાપ બદલી નાના કાગત પર આપવી મુશ્કેલ છે; પરંતુ શ્રી બેંદ્રેનાં ફરે, સદેકાં અને અ-વ્યાસને તેણે તેમાં પૂરું કસોટીએ ખૂબ કર્યું છે.

આની સર્વાંગ તૈયારી કરી તેમણે અમેરિકા તરફ પલાયન કર્યું છે. ત્યાં તે વ્યક્તિત્વ પ્રદર્શનો કરતા સર્વ કલાનંદોમાં ફરે, મહાન કલાકારો અને કલાપ્રિયોના સંપર્ક કરશે અને ત્યાજનાં પુરોગમાં કાંસ ને કલાકીની મુલાકાત લેશે. આની રીને તેમજ કલાસાધનામાં એકનિક રહી તેના વિકાસને અભ્યાસ વાગળ લખવ તરફ મુંબારવારનીય કલાકારોને તે અગ્રણી છે. તેમના એ પ્રવાસ પહેલાં મેળવનારી ભારત વિરોધ સમૂહથી એવી કાવનાં સાથે તેમના એ પ્રવાસને સફળતા દેખાશે.

રવિશંકર મ. રાવળ
તેગમર ૧૯૪૭) ૩૨૦

આ

એ મનાથી

મોટાં વિશેષણો

ખરેખર ચેતવા જેવું છે

જકલક યતાં કોમી હુલ્લકા કોમી રીતે બંધ કરવાં એ વિષે ધણી લોકો અનેક પ્રશ્નના રસ્તા બતાવે છે, એક વખત કોઈકે સૂચવ્યું કે જેમને પોતાના પ્રાણની જરા થે પરવા ન હોય એવા યુવકા લોકોનું એક સ્વયંસેવક દળ બેઠું કરવું, તે જ્યાંજ્યાં હુલ્લક થાય ત્યાંત્યાં બંને ધર્મના લોકો વચ્ચે જઈ આ રત્નસેવકોએ હુલ્લક બંધ પાડવાના તથા લોકોના જન જાગૃત્વના પ્રયત્ન કરવા, આ વિચાર મોંમારા એક કિમ્બે કહેતાં એણે એકદમ વણ્ણ, 'આ સ્વયંસેવક દળ સા માટે રચાયવાનું? લોકોના કઈ જાગૃત્વવાળી ખાતર જ ને?'

મેં કહ્યું, 'હા', ત્યારે ભાર દબને એ મોઢ્યો, 'એ લોકો બીજના જન જરા થે જાગ્યાની સમજના નથી.' મેં પૂછ્યું 'કેમ?' તેણે કહ્યું 'પોતાના પ્રાણની જેને પકી નથી તે બીજના જન શું જાગૃત્વવાળા હતા? પ્રાણ જાગૃત્વવારે પહેલાં પ્રાણની કિમત તો જાણવી જોઈએ ને? બધે પોતાનો જ હોય, પણ જેમને 'પ્રાણ' એ જીવન આટલી નજીક લાગે છે, તે બીજના પ્રાણ જાગૃત્વવાળી કોશિશ કેટલા મનથી કરવાના હતા?'

જેના જવાબથી પહેલાં તો હું દુરા મોઝાજમાં પડી ગયો. પોતાના જન કુરજાન કરવા તેવાર ધમોદા ધાર-પીરો એ બીજના લોકોનું સંરક્ષણ કરવા માટે નાતાયક લેખનો દત્તો, એ ગમે જરૂરજ લાગ્યું નહિ. પણ થોડો જીડો વિચાર કરતાં એના કહેવામાં ધણી અર્થ છે એવું મને લાગવા માંડ્યું. પહેલે ત્રણે આપણી આખો આંજ નાજનારી અનેક વસ્તુઓનો આપણે જ્યારે શોધિથી વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમાંની લગભગ મોટા ભાગની વસ્તુઓ કેવળ નિકપચોગી જ નહિ, પણ દલ્લડી આપાયદારક પણ હોવાનું જણાઈ આવે છે. 'પોતાના પ્રાણ બિહાર કરવા' એ સમ્બંધિય સાંભળી આપણે અતઃ કરીશું મહત્તી બીંદે છે, પણ મારા કંપ્યુટર મિત્ર જેવા કોઈ વાસ્તવવાદી કોનું પકડીને આપણને જ્યારે ટેકાણે લાવે છે ત્યારે જ આપણને વસ્તુરિયતિનો ખરો ખ્યાલ આવે છે. પોતાના છવની પરવા ન કરનારો માણસ બીજના જન જાગૃત્વવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ કોઈક વાર બીજના જન મોઝાકપણે સ્વ પણ લે; કારણ કે 'જન'ની એને કંઈ જ કિમત હોતી નથી.

આ જ પ્રમાણે એક વાર હું 'અસામાન્ય ભુક્ષિ' એવા સંબોધી પણ એમ જ એનઈ જતો. પણ નિંજાજમાં હતો એ ફરમાવો જ એક વાર 'નહિ જોઈએ આવી અસામાન્ય ભુક્ષિ,--સામાન્ય જ સારી' એવું કહેવાનાં પ્રસંગ આવ્યો. અમારી રૂઝગમાં એક વખત ગણિતના નવા માતર આવ્યા, એક અસામાન્ય ભુક્ષિના ગણિતસાક્ષી દોષાની એમની ખ્યાતિ આગે સાંભળી હતી, એટલે એમની પાસેથી અગમે ધણીધણી રીજવાનું મજરી એ વિચારે આમે ખુશ હતા. માતર વર્ષમા અ બધા ને ગણિતના આવ્યંત માયાફેડિયા પ્રસો તથા ભુગિતિના અધરાજપરા જાગલા યાદિયા ઉપર એક પછી એક ત્રણટાબંધ કરી બતાવી તે આગળ વધવા લાગ્યા. વચ્ચે અમારામારી કોઈ કંઈ મુશ્કેલી પડે, તો 'આટલી સારી વસ્તુ તમને નથી સમજાતી?' એમ કહી અમારા ઉપર એ મારા પાડવા લાગ્યા.

અને એમની વાત પણ જણાવે હતી. એમની 'અસામાન્ય' ભુક્ષિને અમારા પ્રશ્નો તદ્દન સાદા લાગતા હતા. આટલી સારી વસ્તુ જે ન સમજી સમજાર માણસો જગતમાં હશે એનો એમને બીવારાને ખ્યાલ જ નહોતો! પણ આ 'પરથી' અગમે હશે એમના કરતાં અમારા અગાઉના 'સામાન્ય' ભુક્ષિવાળા માતર સામા લાગવા માંડયા. સંવે-સામાન્ય માણસોને કંઈક મુશ્કેલી ને એનો એમને પોતાના અનુભવ પરથી પરી ખ્યાલ હતો; અને અગમે જણાવી કોઈ પણ મુશ્કેલી એ અગમે ફરીથી ધીરજથી સમજવડતા.

એ જ રીતે આજેના જાને હવે 'કદાર' એ સંબંધી પણ એવી જ બીક લાગવા માંડે છે. ફલાણે ફલાણે પોતાના મિત્રો પાછળ છુટેલાંથે મેંશા જરૂર છે એવું હું કંઈય સાંભળું તો પહેલાં મને એનું મોતક લાગવું; પણ આજકાલ હવે બીક લાગે છે. આવા ધણી કદાર લોકો મેં જોયા છે, અને કેટલાકની તો અનુભવ પણ થયે છે. પોતાના પેસાની પરવા ન રાખનાર માણસને બીજના પેસાની પેસા અનુભવ પણ થયેલી નથી. પોતાના પેસા બેઠકારીથી કડાવનારો માણસ બીજના પેસા એટલી જ બંધકે એનાથી થે વધારે મેંશાકારીથી કડાવે; અથવા દંડમાં કહીએ તો જગમી પાછળથી પેસા કડાવે છે તે

જ કે વ બંધે એને કદાર થા મોઢ્યાર કહીને એની જાગૃત્વપાછળ ફર્મા કરતા હોય; પણ જેમના પેસા એ કડાવના હોય છે, એટલે કે જંગને એ જાતાવતો હોય છે, તે ક, લ, મ, ઘ, ઘ, માણસો તો એને માનો જ દેતા હોય છે. એટલે જ, ફલાણે ફલાણે પોતાના પેસા બીજના પાસેથી લેખા હોય તો પણ કદી માતરના નથી એવું મને કંઈ કોઈ-કદી કહેવા માંડે, તો હું તરત જ જાણ આપું છું કે 'જરાણર છે, એને કદી કોઈનું ફેલું આપવાનું હોતું નથી, એટલે એ પોતાના પેસા માગે સા માટે?'

પોતાના પેસા સીધી રીતે માગી લેનારો ધણીએ બીજના પેસા સીધી રીતે આપી દેના હોય છે. કદારતાનો ટોપી ફરી પોતાના પેસા ન માગનારાંય ધણી ફરીને પોતાની કદારતાની ખૂંદી બધાને ખૂંદી હોય છે, અને બધા જ સાથે તે પાછી આપશે એવી એ અપેક્ષા કરતો હોય છે. કોઈ એક કંપનીના જે બાગીદારીની વાત હું જાણુ છું એમાંના એક ધણી દિશાળી રતિવાળો અને બીજાં હાથનો છુટ્ટો, એમ બંનેની વાત નાદરેને જે છુટે હોયે બંધિસા આપતો તેના વર નોકરચાર એકદમ ખુશ હતા ને બીજને એ કંટુસ કહેતા. આગળ એક ધંધો મેસી મથા અને કંપની બંધ પડવાનો વખત આવ્યો. એ વખતે નોદરો જ્યારે ચકી મંજેસા પનારે માગવા આવ્યા, ત્યારે પેસો કદારકદથી ભાગીદાર સારિતક જુસ્સાથી એમના પર તડકુંથો, 'આટલી વખત મારા પસાનો ફરથી લાખ લીધો હશે, અને હવે પમાર માટે મેસી રહ્યા છે? શરમ નથી આવતી?' બીજે ભાગીદાર શોધિથી લોકી ઘર ગયો, અને જેનીમાં ધરણું વેચી નાખી એણે મોઢ્યારના પમારો એવું કહેવાં.

સ્વાર્થસ્થાન કરવો હોય તોપણ બંધે ને 'સ્વામ' કરવાને માટે પણ 'સ્વાર્થ' તો જોઈએ 'એ જ ને? નહિતર 'સ્વામ' થાય એકંદો અને 'અર્થ' જાય બીજનો! જેવી રીતે આજીવાનું કોઈ જોર કે ખીસાકાતર હોય ત્યારે એતવણી આગવામાં આવે છે, તેની જ રીતે આવા કદાર માણસો વિષે હું મારા મિત્રોને હંમેશાં કહું છું, 'સંભાળે હો,--એ કદાર છે.'

(મુજ પાસી રખથી) માલતી એવી

યુરોપ-અમેરિકા કરતાં આપણી વધુ નજીક આવેલા અને છતાં આપણને તદ્દન અજાણ્યો

દુનિયાનો પાંચમો ખંડ **ઑસ્ટ્રેલિયા** એનો અવનવો પરિચય

હિં દુનિયાના નવ મંડળો પૈકી આવેલો ઑસ્ટ્રેલિયા ખંડ ૩૦૦૬-અમિટિ-૪ કરતા આપણાથી વધુ નજીક છે, છતાં મુકળ જ ના વિષે આખરે જાણુ ઝાણુ નહીં થયેલી છે. થોડાંક વર્ષોથી આ ખણે ઑસ્ટ્રેલિયા રાષ્ટ્રે ને બંધ વધતો જાય છે. બન્ને દેશોમાં એકબીજાના હાર્દક ગિરિમંડો નિવાસી છે અને હાલમાં જ વેપારી સિદ્ધાંતે ગ્રંથેથી એક બીજાના દેશની વસ્તી દંગના વેપારને એરે મુલાકાતે લીધી છે આજે બંને વિષયોમાં જણે દેશો પર-પર સાથે આદરેલમાં આવેલો એમ લાગે છે.

બીજા સિદ્ધાંતે ઑસ્ટ્રેલિયા ખંડ અતિ જૂનો હોવા છતાં તેનો નિહાસ તે માત્ર છેલ્લા બેસો વર્ષોથી જ મન થાય છે. તે પહેલાં ત્યાં આદિવાસી આ બંગાળી દેશોમાં રહેતા દુનિયા તે વખતે ઑસ્ટ્રેલિયા વિષે વિષે આસ દંઠ જાણતી નહોતી. ત્યાં સોથી પહેલાં પગ મુકવાનો દારો આરબો, રુસિયાઈ અને પોર્ટુગીઝો કરે છે પણ અર્ક મેતા તેો સિદ્ધાંતો સાથે લિદ્ધા આવેલા ગ્રીક સિપાહીઓએ લો પહેલી દિરેખા પાસેથી જ ઑસ્ટ્રેલિયાની વાતો સાંભળેલી, અને તેમની દારો જ પશ્ચિમની દુનિયાએ ફિલિપ્પાઈ આવેલા આ મોટા નદેશ વિષે પહેલી ખબર સામગ્રી હતી. ઑસ્ટ્રેલિયાઈ ને તે એ ખંડ પાછા પ્રાચીન મળતી જ્ઞાત હતા. ૧૭ મી સદીમાં તે દય સામે ઑસ્ટ્રેલિયાની વાંચવા મુલાકાત તેને તેમણે તેનું નામ 'ન્યૂ હોલેન્ડ' પાડ્યું હતું. પણ તેમણે ત્યાં કાચમી વસવાટ રાકે ક્યો નહોતો.

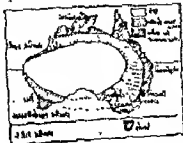
પરંતુ એ દેશની સપાટી માનિતી સેમી કરવાનું તથા ત્યાં કાચમી વસવાટ ગરે કરવાનું પહેલું માન જ્ઞાત કે નામના બંધેલ સામગ્રી ખંડ સામગ્રીમાં ફાળે લય છે. ઈ ૧૭૬૬ અને ૧૭૭૦ તે તે ઑસ્ટ્રેલિયાનો ૧૩૦૦ માઈલનો પુર્વે દિશાએ ખૂંટી વહાયો અને તેની ઉપર ઈન્ડિયની સત્તા બહેર કરી ઈ. ૧૭૮૭ માં, પશ્ચિમી, દક્ષિણી, દક્ષિણી સીડની બંધર માસે પુર્વે ને દક્ષિણ અદરથી આપના કરીને તેણે ત્યાં પહેલી વસાહત ગરે કરી. પણ ત્યાં અરેબી વસવાટ પડ્યા તે તે આમેરિકા સિદ્ધાંતના હાલમાંથી ગયા પછી જ કારણ કે ત્યાં સુધી તે સિદ્ધાંત પાતાવા મુનેમારે કેડીએને અમેરિકામાં દેશનિકાલ કરા હઈ. પણ અમેરિકા અગાવા પછી તેને બીજું કોઈ રમણ દોષવાની બંધર પડી. આ જ આસમાં કેપ્ટન કુર્ક ઑસ્ટ્રેલિયામાં સિદ્ધાંતને નામે કળને કળને દેખવા દેવાથી ૧૮૦૨ દરે પેલતંબ મુનેમારેને ઑસ્ટ્રેલિયામાં દેશનિકાલ કરવા માડયા. આમ ઑસ્ટ્રેલિયાના પહેલાં વસવાટ બંધેલ મુનેમારે લોધાથી રાકે ગયા પછી બીજા અમેરિકા પણ ત્યાં રહેવા માટે જવા માંડયા. બેવામાં ૧૮૫૫માં ઑસ્ટ્રેલિયાના વિઝાર્ટિયા મુટેમાં

અંગી મોનગી ખાણેની માથ મઈ અને તે મોટામાં બચત આવજ પ્રકાશમાં આવ્યો. બહારી પેસદાર મઈ બપોરી નુખાળી રને મુલતુ મુલતુ દેશના લોમો ત્યાં જવા મટે ૧૮૫૫થી ૧૮૬૫ વચ્ચે આવે ઈ. ૧૮૬૫માં જ્યાં ચારે ત્રાજની વસતી હતી ત્યાં એક જ વર્ષમાં ૧૦ લાખની વધી ગઈ! ત્યાર પછી થીમેથીમે ત્યાં વસતિ વધતી જ રઈ રેકે બહારથી ત્યાં જવા વસવાટ લોકોમાં મોટો ભાગ કોલેલમ ન લોકોને છે હાલ તેની કુલ વસતિ ૫૦ લાખની છે.

ઑસ્ટ્રેલિયાની મળતી જમતના છ ખેડમાં ધાત છે. તેનું ૧૬ ક્ષેત્રફળ ૩૦ લાખ ચોરસ માઈલ છે, જે હિંદ કરતાં લગભગ ત્રણ ગુણે છે; અને હરે પ ખંડ તે આવે તેમાં સહેવાઈથી માઈ રાં મોટો છે તે મોટો છે, તેના આ ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં તેની વસતિ થઈ જ લોખી દહેવાય. ઑસ્ટ્રેલિયાના ભૂગિતલને પાટપણુ ઇંક મેરો મળતી હતા છે. જેમ ૧૩૫૦ માં કિવારી જાતો હોય છે અને નામે પાટો હોય છે તેમ તેને મોરોને પિનારો કોરો અને કુનુકુ છે બંને તેની વચમાં વિશાળ વિશાળ વચ્ચે આવેનું છે, જે જમતનું બીજું નંબરનું મોટું રજુ છે.

કેંઈદરે એવા બંધારો તે ઑસ્ટ્રેલિયા કોલ વેશન રેમ છે તેનું કે લાખમાં ૨૦ દય કરતાં જ માંડો વરસાદ પડે છે અને ધણી મોટાં ખાખમાં તે ૧૦ દય કરતાં જ માંડો વરસે છે, અને બધાં વરસાઈ પડે છે ત્યાં પાણુ તે જાણુ અનિયમિત રીતે પડતો હોવાથી તેના પર્વ અધાર સાખી રાકતો નથી. વચ્ચે ચાકે ક વચ્ચે મઈ રાં બંધ કાચમી પાણીના પ્રવાહો પણ ત્યાં નથી ક્યા અતિ ખૂણામાં આવેલી મુને નહીને જોતી માટે ક વચ્ચે મઈ રાં છે બો ત્યાં મોરિમ ખૂણે પાતાળ કુચાર (Artesian well) મોરીન પાણીની આ પાંચ પૂરી પાડવાને પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. પછી તે જ ખાસ આસાઈ વચ્ચે આમ કેંઈદરે તેલો ઑસ્ટ્રેલિયાનો મોટો ભાગ મુકો અને વેશન છે.

ઑસ્ટ્રેલિયા ધણી મોટો દેશ હોવાથી ત્યાં હિંદની માફક વિવિધ જાતની આવેલાદવા તથા વનરેપતિ છે તેનો ૨૦ ટકા ભાગ કાચ કટિબંધમાં છે, બધારે જાણીને ભાગ રાખીતે તેનું રિલેખમાં છે. તેના પુર્વે તથા અતિ ખૂણા તરફના જિનામાં પ્રવેશમાં કા પછી જ સુશુક્રા હોય છે. ત્યાં શિયાળામાં ખૂણ દી લોની મળી કે કાનામાં જાણુ અરેબી લોની નથી; અને વરસાદ ખૂણ વરસ દરમિયાન ત્યાં માટે ફક્ત ૫૨ ટકા હોવાથી લોકોને તે પ્રવેશ સીધી વધુ કરી ગયા છે.

૧૫૨: ઑસ્ટ્રેલિયાનો અદાતખંડ માનવીને થીમે થીમે રીતે જાત થતો પ્રવેશનાં મારાં આજે. સારમાં ૧૮૮૫માં પ્રથમ વિશ્વમાં નીચે જાણુ મોટે દેશમાં સેદેશમાં નહીં જ પ્રવેશ નહીં થયો. તેના ૧૮૮૫માં પ્રથમ વિશ્વમાં નીચે જાણુ મોટે દેશમાં સેદેશમાં નહીં જ પ્રવેશ નહીં થયો. તેના ૧૮૮૫માં પ્રથમ વિશ્વમાં નીચે જાણુ મોટે દેશમાં સેદેશમાં નહીં જ પ્રવેશ નહીં થયો.

હવે તે પછી કમરમાં ૧૮૪૦, ૧૮૫૦ જે ૧૮૭૫માં એમને માનવી એ વિશાળ ખંડને આપરને પ્રવેશનાં તળમાં નરસા આપના છે. (નવેમ્બર ૧૯૭૫) ૩૨૨

તેથી જ તે બાગમાં વસતિ ખીચે છે અને સીડની, મેલબોર્ન, પ્રિન્સેન ઇત્યાદિ મોટાં શહેરો ત્યાં આવેલાં છે.

પવનગાળ્યો ઓસ્ટ્રેલિયામાં ઘણી છે. એમાં 'ઓસ્ટ્રેલિયન આલ્પસ' સુધે છે. તેનું 'કોસીયુસ્કો' (Kosciusko) નામનું શિખર ૭૩૦૦ ફૂટ ઊંચું છે. તેના દક્ષિણ ભાગમાં શિયાળામાં ભરે પડતો હોવાથી તે શિયાળાની બરફાડ રગતો માટે આકર્ષક રચણ છે. ફિનારાના જે પ્રદેશમાં ખૂબ વરસાદ પડે છે ત્યાં ઘણું બીચ નંગલો આવેલાં છે. આ નંગલોમાં રાક્ષસી કદનાં 'બગ' અથવા 'હુકસિપ્સ'નાં નંગી ઝાડો જોઈ શકાય છે આ ઝાડને કાળીઓ ડોલી નેપી, ન્યૂક્વિની સીધું બીચ તે જોઈ છે અને માત્ર ટોચ ઉપર નાનાં બૂખરા લીલા ફળોનાં પાંદડાં હોય છે.

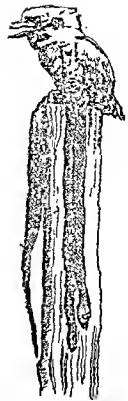
પ્રાણીઓ પણ ઓસ્ટ્રેલિયામાં વિચિત્ર ભવતાં થાય છે. એમાં કંગારુ, સીપી ન્યૂક્વિડ છે. પોતાનાં બચ્ચાને સાચવવા માટે તેના પેદાશ બાગમાં એક કુદરતી કાચળો હોય છે તેને લીધે તે નગન-ગા ખૂબ પ્રખ્યાત છે. આ પ્રાણી સામાન્યતાઃ ગિરુપદની છે અને ફક્ત ઓસ્ટ્રેલિયા તથા ન્યૂઝીલેન્ડમાં જ થાય આવે છે. દિસક પ્રાણીઓમાં તે ત્યાં ફક્ત નંગરી કુતરા જેવું હોયો નામનું પ્રાણી થાય છે જે પેશાને મારી ખાય છે. કોક્ક (કોકાટીઓ), કુકુસ (kookaburra), ઈંચ (Emu) ઇત્યાદિ ત્યાંનાં ન્યૂક્વિડ પંખીઓ છે. પણ આમાંનું બંધે પશુઓની ગણતરણ છપ્પનબધ્ધકારમાં ઉપયોગમાં આવે તેનું નહિ હોવાથી ઘણાં ખાસ શોધો શોધીને જાહેરમાં જ નથી લઈ જવામાં આવે છે. રજુના પ્રદેશને માટે ન્યૂક્વિડ પણ જાહેરમાં જ લાવીને ખસાવવું પડે છે; આથી, હવે જવામાં આવેલાં પાલિત પશુ-ઓમાં કુકુસ, કોકાટી, કોકાટીને ખાતર મોટાં સસલાં ત્યાં લઈ ગયા. અને જો પશુને કુદરતી દુશ્મન ત્યાં કોઈ નહિ હોવાથી તેમની પ્રત્યેક થોડાંક વર્ષોમાં કોઈથી બંધી વધી ગઈ કે પાનું તુલસી કરીને તેમણે કોઈક દેવતાની મુર્તિ અને આજે તે તેમની નાશ કરવા સાક્ષાત્ક્રિયા અથવા ક્રાંતિ જે તેમણે કોઈ સફળતા ઇચ્છુ મળી નથી.

ઓસ્ટ્રેલિયાના મુખ્ય ક્ષેત્રોમાંથી ત્રણ: થેડાંનું જીન ક્ષેત્ર, કર્કશી, જીનીને અને ડેરીને. જીનીને થેડાંમાં તે ઓસ્ટ્રેલિયાને નંગર નગતલરમાં સૌથી પહેલો આવે છે અને આખા નગતના જીનીની કુલ થેડાંનો આશીસ ભાગ એકલું ઓસ્ટ્રેલિયા થેડાં કરે છે. જીન આખરમાં થેડાં ત્યાં ૧૨ કરોડ છે, જે ૬૨ વર્ષે ૧ અબજ રતલ જીન આવે છે. જીનીની આ કુલ થેડાંનો ૮૦ ટકા પુરેશી થઈ છે. વળી ત્યાં થાંસને માટે ટોચી જીવેશમાં આવે છે ને ૬૨ વર્ષે લગભગ ૨૫ કરોડ (૧ કરોડ ૯૫ લાખ થેડાં, ૩૫ લાખ ટોન ને ૨૦ લાખ હકર) ની કલલ થઈને તેમનું થાંસ જાનરમાં તથા પચેસ શોષાય છે. આ થેડાંનાં થાપડાંનો પણ ત્યાં મેટો કલેઝ આવે છે.

બીને નંગર શોખતના જીનીના કલેઝમાં મુખ્ય થેડાં ત્યાં થઈ

ઓસ્ટ્રેલિયાના પક્ષીઓ

કાળી બાહુ ઉપર-જોડુ: શાકાહારી જેવું પણ તેનાની જરા નાના કદનું આ નંગરી પખી માત્ર ઓસ્ટ્રેલિયા અને તેની આસપાસના શાસુઆના બર-વેશમાં થાય છે. તેની પાંખો નાની ને નહિવત્ ન હોય છે પણ ઘણું ઝડપથી દોડી તથા તરી શોષે તે જ નવ-રપતિ આઘારી આ પંખીનાં નર કરતાં માલ જરા મોટી હોય છે અને લીલા રંગનાં ઈંડાં બૂંદે છે. માટે: કાકીઓ; નગતી તરફ: ઓસ્ટ્રેલિયાનું બહિષ્કાર પંખી કુકાબરી અને તેનો શિકાર બનેલો આલ્પસ

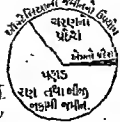
છે અને ૬૨ વર્ષે ત્યાં ૧ કરોડ ૧૦ લાખ સુધી થઈ પેલા થાય છે, એમાંથી ૧ કરોડ બુરોલ પુરેશી થઈ છે અને લીધે તે દુનિયાનો ઘડની નંગી નિલસ કરનારો શાકાહારી દેશ ગણાય છે ચીને નગર આવેલો ડેરીને કલેઝ ખાસ કરીને શહેરોની આસપાસ આજે છે ને દિવસોદિવસ વધતો જાય છે. ૧ કરોડમાં કુલ આખરની કોટલી આશી ત્યાં હની તેના કરતાં આજે લગભગ બારણી સંખ્યા (૩૫ લાખ થાયે) ત્યાં છે અને ૬૨ વર્ષે ૫૦ લાખ રતલ માળખું પેલા થાય છે.

એક સેકા મુખી ઓસ્ટ્રેલિયા જેટલ અને આજોમાં કરનાર મન્ડોરો દેશ ગણાતો. પણ હવે મુકદ્દા સરખમાં તે ત્યાં એટલાં બધાં કારખાનાં સાર કરવામાં આવ્યાં છે કે તેનો વિશાસ ચાર ગુણે વધે છે. સોના ઉપરનાં ત્યાં ચાંદી, તાંબુ, સીસું, કપાઈ ઇત્યાદિ ખીજ ધાતુઓની પણ સમૃદ્ધ ખાણો મળી આવી છે.

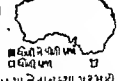
સામગ્રી
ઓસ્ટ્રેલિયા ૧૯૦૫-૧૯૦૬ એમાં
ફિડુલા ૧ ૧૫૦ ૬૦૦૦ એમાં

યુરોપિયન ઓસ્ટ્રેલિયામાં સમાઈ અથ

ઓસ્ટ્રેલિયાનો લોકો
(૧૯૦૬ થી ૧૯૧૧)

વિવિધ દેશોમાંથી ઓસ્ટ્રેલિયાને પહોંચે આવેલાં પહેલાં એશિયામાં પિંડે તથા યુરોપના નકરૂ તેના નકરૂ પાંચમી બતાવીને કદનાં પ્રમાણ દર્શાવે છે પાંચમી ત્રણ વિચારમાં તેની નગતી નકરૂ ઉપયોગ, જીનીની ઉપયોગ તથા વસતિ દર્શાવતા આકૃષ્ટ છે.

કાળાબજારના કીમિયાગરો

સમય : ઈ. ૧૯૪૭

સ્થળ : ન્યૂ દિલ્હીમાં આવેલું એક મકાન

★ નાટિકા

પાત્રો : જેમ આવતાં નવ તેમ

ને પોતાની વાત પોતે જ કહે છે

[પટ્ટા દીગકાચ છે ત્યારે એક મોટા દીવાનખાનામાં પેસારી તરફએકા સ્થૂળ સારી રવાનાશુદ્ધરેમો ખડકાએલા નળે પડે છે. દીવાલ ઉપર પાઘણાં વર્ષોની સ્મૃતિના પ્રમુખોની છબીઓ ટાંગેલી છે. મંચ ઉપર એક ટેબલ છે અને તેના પર કેટલાક કાગળો પડેલા છે. સલાના સેક્રેટરી જેવા દેખાતા એક શુદ્ધર કાચમાં કેટલાક કાગળો લઈ ગંચ પર ચડતા દેખાય છે અને ટેબલ પાસે બેસા રહી ભાષણ શરૂ કરે છે]

સેક્રેટરી : મનનીય કૉન્ટ્રેક્ટર સાહેબો, દલાલ સાહેબો, કમિશન એજન્ટ સાહેબો અને...હા સુતો તે સમજો! અખિલ હિંદ કૉન્ટ્રેક્ટરોના એજેન્સીઓનાની આ સભા ૧૯૪૮ના વર્ષ માટે નવા પ્રમુખની ચૂંટણી કરવા માટે બોલાવવામાં આવી છે. આ વર્ષના નિવૃત્ત થતા પ્રમુખશ્રીએ મને આજે એક તાર મોકલ્યો છે, જેમાં તેઓ જણાવે છે કે તેમના કુટુંબમાં એક ગંભીર માંદગીને પરિણામે પોતે સભામાં હાજરી આપી શકે તેમ નથી અને તે બદલ તેઓ પોતાની દિલગીરી પ્રતિષ્ઠિત કરે છે.

એક અવાજ : તેઓ તેમના જગાણને કાઢ સારી એજન્સી આપવા ધુંબાઈ થયા છે. ('શરમ' 'શરમ'ના પોકારો)

બીજો અવાજ : જુહુ બોલવા માટે સેક્રેટરીને કેટલા પેસા ખવડાવવામાં આવ્યા છે?

સેક્રેટરી (ચરસે થઈને) : હું તમને જે કહું છું તે સત્ય છે.

પ્રથમ અવાજ : આવી નહોતી લગાવે શરત!

સેક્રેટરી : હા, હા, સો સો રૂપિયાની શરત!

પ્રથમ અવાજ : એટલી મામૂલી રકમમાં હું છવ ઘાલતો નથી.

હબર રાખો.

બીજો અવાજ : પાંચ હબર!

(શરતે મેલવાના પોકારો વધી નવ છે અને સભામાં પુષ્કળ થોંધાટ થાય છે.)

સેક્રેટરી : (ટેબલ પર મુકાઓ મારીને બધાને શાન્ત પાડતાં) આ પ્રસ આપણે પછી ચર્ચાઈ; હાલ તો નવા પ્રમુખની ચૂંટણીનો પ્રસ બાબત કરીએ. એજેન્સીઓનાના પ્રમુખની ઉમેદવારી કરવાની જેમના દંબધા રાખતા હોય તેઓ કૃપા કરી એક હાથ જોડા કરે!

(દરેક જણ હાથ જોડા કરે છે)

સરદારજી, જે હાથ જોડા કરવાનાં જરૂર નથી. એક હાથ ચાલશે.

હા; હવે હાથ નીચે મૂકો, સમજોને! (હાથ નીચે થાય છે.)

ગહેરવાની આપની. આપ બધા જ પ્રમુખ તરીકે સુઝાવો મોંઝો છે એટલે મત લેવાનો પ્રશ્ન બીજી નવ છે. હવે પરિસ્થિતિ બળી અંચવણબરેલી બની છે. આપનામાંથી કોઈ પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લેવા તૈયાર છે? તૈયાર હોય તે કૃપા કરી હાથ જોડા કરે.

(બધા શાંત બેસી રહે છે અને એકબીજા સામે ટચરટચર નેચા કરે છે.)

વાહ, આવી પરિસ્થિતિ મોટે સમાનો નિયમોમાં કોઈ નતનો પ્રબંધ કરેલા ન હોવાથી હું દિલગીર છું કે આ સભા બરબોસતે કર-

વાની દોર ફરજ માટે જાલવળી પડશે. આપણી સભાને દોરશે પ્રમુખો તો ન જ હોઈ શકે

ગિ. આઈ એમ. એકસપેટા (એક ભૂતા કૉન્ટ્રેક્ટર) : હું એક સૂચના કરવાની રમ લઈ છું. એનાથી બધાને સરખા ન્યાય થશે આપણામાંથી દરેક જણ બેસે. થઈ પોતાની કાયકાત અને આબડ-તબો પરિચય આપે. જે પોતાની હોશિયારી વડે સૌથી આગળપડતો બહેર થાય તે પ્રમુખ તરીકે સુઝાય અહીં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે રમ્દ કરવામાં હોવાથી પેસા આપીને મત ખેંચી જવામાં આવે છે તેવી ફરિયાદ પણ આપી દૂર થશે.

સેક્રેટરી : આ સૂચના માટે હું આપનો આભાર માનું છું સૂચના વધાવી લેવા જેવી છે અને હું આશા રાખું છું કે આપ બધા એને અનુમોદન આપશે. (સભામાંથી સ્મૃતિના અવાજો)

સેક્રેટરી : વાહ વાહ! આભાર આપનો હવે સૌ પ્રથમ હું કાલા સીધેલાલને પોતાના વિધે બોલવા વિનંત કરીશ.

(કાલા સીધેલાલ ગંચ પર આવે છે આ ધધામાં ઉજી તેઓ નવા જ છે. તેમનો પ્રમુખ તરીકે સુઝવાનો સંભવ આછો છે, પણ તેમને સાબળી લેવાને હરકત નથી)

સીધેલાલ : હું તો આ ધધામાં નવો જ છું (શ્રોતાઓમાંથી 'મેસી નહોતો'ના અવાજો), છતાં પણ મેં બધી સારી પ્રગતિ કરી છે. કબૂન રોડ પર મેં જે બંધકા બધાંબધાં કરે મહાનો બાધવાના કૉન્ટ્રેક્ટમાં સીમેન્ટ કરતાં રેતી વધારે વાપરીને અને નવીની જગ્યાએ ભૂની ડટા વાપરીને આપણા ધધાનું ધીરણ મેં જીતું જ રાખ્યું છે..

એક કૉન્ટ્રેક્ટર : હે 'આ' તો છેક મુશકાઈના જગાનાથી હાથપું સાબળું છે; થયા કાયદાએ નહિ ધાડ મારી નાખી!

(વિરોધના અવાજો વધતા નવ છે અને રોક સીધેલાલ બીજું મોં કરી બેસી પડે છે)

સેક્રેટરી : મિતેતર મહોબ્બતખાન પહેરવાના! (મહોબ્બતખાન મંચ તરફ આગળ વધે છે. એમની છ કૂટની બિચાઈમાં એમનો પહાળી ફેંટા ખારસો એક કૂટનો વધારો કરી આપે છે. જાણીએ અને નહાઈ જાતે સમ-પ્રણાલિ દેવાથી એમની કાયા રાસરસી થતે છે.)

મહોબ્બતખાન : હું તો છું નતનો પકાણ, અને મને આપના જેવી યુક્તિએ અજમાવતાં નથી આવડતી આપણે તો સીધી વાત. હું તો મેનર સાહેબ પાસે લઈ અને કહું, 'જુઓ અંગ્રેજખાન! આ અંચરને ઈનશે મને જ આપો.' મને પૂછે, 'તમે ટ્રન્ડરબર્ડ છે?' તો હું, 'હું ટ્રન્ડર ફેન્ડરમાં સગલું નહિ. મને જે કૉન્ટ્રેક્ટ નહિ મળે તો નેમ રાખશે તેને હું મારી નાખીશ, સગલ્યા? મેં બધા ઈનરા આજ જ મેળેવેલાં કાઢ્યાં. જે આજ મને પ્રમુખ બનાવશે તો હિન્દોગ્રજ અને સપ્તાઈના બધા અગ્રસર્ગીને હું સમજાવી દી-

નાખીશ. આઢા ચાલે તેને તો દીધે મારા..

... (બહાર) મારીને મંચ પરથી ફરી પડે છે. સમય આંતા..

... (સમય આંતો) વાતની વધાઈ નવું દોષ બની રતબદા..

... (સમય આંતો) વર્તાયું છે.)

સંકેટરી : ગિરેતર મહોબતખાતની કળા તદ્દન નવી છે, પણ કોરો સીકેશનથી એ નીતિ માન્ય રાખી સહાય કે કેમ એ તેો આપ સમક્ષે નક્કી કરવાનું છે. હવે હું સરદાર મુખ્યમંત્રિસિદ્ધિને બોલવા વિનંતી કરીશ.

મુખ્યમંત્રિસિદ્ધિ : આ લશ્કરની શરૂઆતમાં મેં જ્યારે કોન્ટ્રીક્ટરનો ધંધો સ્વીકાર્યો ત્યારે પેસેં ખાડાવવાના બધા રસ્તા મને તદ્દન નજીવી લાગેલા, લાંબા આપવાની હિલમતો રોષવાળી મારે જરૂર પડી અને મારાં ફર્ગટુપ બેલતો એક નવી જ મુશ્કેલીઓ ઠાડી. મુખ્યમંત્રિનાં તેલુઆ બાધવાનો કોન્ટ્રીક્ટ મારે જોઈતો હતો. દરેક અને ખેતર બંનેને હું સિદ્ધ રચવા મારે ત્યાં જોવાપડતો. હું અને મારે પુત્ર બંને એવું તરીકે રહેતા, અને એ આગલવાને એવું તરીકે સામગ્રી ખાતુનું જોસતા. કારણ તે હું તલ્લુતો નથી, પણ હવે મારે એ જ કારણ, એવું ખરાબ મારી વિદ્યોથી હું કહી રહ્યા નથી. પહેલે દિવસે રગત પરી થઈ ત્યારે અમે સત્તાણું પોઈન્ટ મુખ્યાલયા હતા. એક પોઈન્ટના વીસ રૂપિયા લેએ સમી એવી રકમ હતી હતી. કન્ટ્રી સાદેજ અને મેન સાદેજ હોવા કારણ કે આટલા બધા પેસા ન લેવાય મેં કહ્યું કે આ રગતનો ખેત છે અને મારે આપવા જ જોઈએ. રકમ આપવી ફેર મારે નહીં પણ બેરફારી. આપ આજે દર અહવાલિએ સિદ્ધ રગત અને અમારા યશ્ન પ્રયત્નો છતાં કોઈ બાજે એક દાર જ ખાતા આપ બંધો છો કે પતાં તેો એક બિંદુખુનો ખેલ છે. તેને માખળી મારી આ કુસિની નક્કી રચાતો બીજા કોઈએ પ્રયત્ન કર્યો છે; પણ હું નક્કી પૂર્વે જણાવવાની રત્ન લઈ છું કે એની ગોઠવણીમાં માન મને થઈ છે.

(તે બીજાના અવાજ સાથે એ પાતાની બેઠક છે.)

સંકેટરી : શેઠ હરિયાનોહર ગોપાલિયા !
ગોપાલિયા : કોન્ટ્રીક્ટનો ધંધો જ બહુ કઠણ છે. દરેક આફસરને પેસેં લેએ એ આ બંધો પેસેં આપવા જ જોઈએ. મારા મેનનાં તેો મેં આફસરના બધા જ માથાઓમાં છૂટ હાથે પેસેં લેવાનું કહી રાખેલું છે અને દર ગઈનાની પહેલી તારીખે એમના કારકુનના મારીને પડાવાળા બધા રસોઈના સુધી સારી એવી રકમ નિયમિત મોકલવા કહેલું આથી મને આફસરોની અતિ ખતરના બાબતોની ખબર પણ પડવા લાગે છે. સાદેજને એમની બેરી પડવાં હોય તે જ મને પૂંદર મિનિટમાં તલ્લુ થઈ નય આથી એમનામાં મગમગાન કરાવવા પડે છે સૌથી પહેલો તરીકે નબ્લે એ જ એમની સાથે બેસે ધરવેા કેળવેા છે કે મારે બેઠા હવેલા પોર થઈ નય છે. વળી એટલેમારો, મિનિયાનિઓ વગેરે આપવામાં પણ મેં કમરસા રાખી નથી. મારા ધંધાની સફળતાની આવી મારી ફેરફારમાં જ સમ બેસી છે. એટલે આપ ને મને પ્રમુખ વરીને પસંદ કરો તો જોઈએ તેટલા 'એડર્સ' હું જાવી આપીશ મન મને કેવ નક્કીમાં આપ એક આની બાગ આપશેા કોઈથી જ હું આપની મારે આશા રાખીશ

(એમી નય છે. એમની છેલ્લી વાતથી વિરોધનો ફેટાળ લાં છે અને પ્રમુખપદ મારેના તેમનેા પસંદગી એમી મારી નય છે.)

સંકેટરી : શ્રીયુત ગૌરવચેલ માંચી !
(તેઓ શ્રીયાન બેઠાવાના છે પણ ત્યાંના દુખળ, રેલ, તેમનાં વગેરેમાંથી એક પણ સંકેટની અસર તેમના પર જણાઈ જવાતી નથી. કદાચ એથી કોઈ જાણી જ નથી હોય.)
માંચી : સૌથી પ્રથમ, હું એ વાતની સ્પષ્ટતા કરવા રત્ન હવે

કે પ્રમુખપદ લેવા માટે મારી ખાસ હતેલરી નથી માન આપને એમ લાગે કે મારી સેવા કોઈને કોઈ રજાએ આપને અનિવાર્ય છે તેો આઈર્લેન્ડ એટ પોર રિપોર્ટર (હું આપને આપી ન છું.)

શેઠ ગોપાલિયા : અમે રિપોર્ટર ખાતાને સમજીશું.
રેસીડેન્ટ : હાથેખું મોહું કરી વળે છે. રોડની આ રેસીડેન્ટ બેઠાના લેખક મારી પ્રવેશો 'પેસ' કેટ સુધા પડે આવે તો નવાન નહિ.)

સંકેટરી : એડર્સ ! એડર્સ !
મુખ્યમંત્રિસિદ્ધિ (રેસીડેન્ટના પગને નહિ રહેવા હમન) : સામે એડર્સ ? કોટનો કે તેમનાનો ?

(ફરી સભામાં હાજરની રજાએ કોન્ટ્રીક્ટરો પારોપી સમુદાય રીતે આવી કામચલાવીઓ આજે ન રચાય, રંજીત : પ્રતિનિધિ મળેના તેમને અનુમતિ મળે તે.)
માંચી : હું મારા ધંધાની ને ચાલના થઈ છું ને આ પ્રગલ્ભ છે : મારી કીધું છે સાંચી ફેરું છું હાલત તરીકે, કારણ કે જ્યારે આખામાં મારે ત્યારે હવેના લેખો કોઈ કોઈ રેલ ત્યારે થઈ ગયા. કાંઈ પણ કિસાસે તેઓ શહેર ઊડી બાતો જવા મરિન ક ધવા હવે એ હું કપાંકુક નેવા રસી હોત તેો મેં એમની મિલ્કત ઇને બે બરીનો કીધી હોત અને મારાનો માથે પડતાં ફેરે આજે પેસા પેસા કહી લીધા હોત પણ નહિ, મેં આખા પ્રશ્નના સાંચી અલ્લાસ કર્યોને બિચારું, આ લેખોને જવા માટે ફેરફારને તેમની જરૂર પડશે એટલે મેં રહેવાના કારકુનો ન ટાળાવાવાનો સાથે થાકેલું મી કીધી. મેં એમને હાથે તેટલા પેસા આપી રે તેવા, મારો સીધો આપવા અને એમની 'કમાણીમાં મારે આપીશરખ બાગ રાખ્યો.

ત્યાર બાદ મેં વિચાર કર્યો કે આ લેખો જરો કપાંકે બંધવાન, પડના, કમળો, બનાવશે ? એટલે મેં મારો માથુલને આજથી સમજાવીને નેટમાં મને તેમનાં પડના બાદે લઈ લેવા આ બધાં શહેરમાં મોકલી આપ્યાં. પછી આ બધા નાસી આવેલાને અમે પેશાકાં હતો તરીકે રાખી પુખ્ત કરાવ્યું ફરી.

ને મને એમ લાગે કે સિંગરેટ બહારથી આવત કવાની છે તેો હું બધી હીવાસળીઓ ખરીદી છૂપું એનો તેથી કમળ કરે અને હીવાસળીઓ મોખાયા બીજ કપાંકું

આપના કિમી સમયનો યેરકામ ન લેતાં એમી જતાં પહેલાં હું એટલું જણાવવાની રત્ન કારણ કે આજીવાની કુસિની મે રચેલે રચેલે આજગાંથી છે અને મને સારી સફળતા મળી છે.

(એમી છે. સભામાંની આંદરવા પોકારો ઊં છે.)

સંકેટરી : હવે મને લાગે છે કે આ સભામાં મેં જે પ્રવચનમાં બાબતો થયાં છે, તેઓને કોઈવાર તરીકે નહર ફરી મારા પરી કરવાનું કીક પડશે. હું પાકું છું કે હવે કોઈને એવાવંતિ બાધ રહેતી નથી. હવે એમને એવાવું હોય તેમનીથી શરૂ છે.

(કોઈએ ગીતન પચાગ છે. સભાએ એકબીજા સાથે લેવા ફેરફાર એક નક્કી જાતો માથુસ લેખો વાલ છે. એમની તદ્દન નવી માથુસ પડે છે અને સભામાંના બધા રીકા થઈ શકે. કોન્ટ્રીક્ટરોને બળીની નથી.)

બુદ્ધિમત્ત (એ અવનિર્મિત નામ છે) : હું મે સમજો બેસી કહે છું કે સંકેટરી : અલબત્ત, અલબત્ત; આજે આવી.)
(સિદ્ધિનગર કારકુન પ્રવેશ કરે છે. સમગ્રમાં અનુચલ કારકુન થાય છે. તેમ બંધે હવે કોઈ શરમ ન મળવાનું હોય.)
બુદ્ધિમત્ત : હું તલ્લુ છું કે મે સમજાવ મારે પ્રત્યક્ષતા ફરી છે.
(બેરેટર ૧૯૪૬) કરે.)

આપણા અનુભવ તો અને હોશિયાર ધંધાદારીઓએ જે અવકાશપૂર્વક પ્રવચન કર્યા છે તેમાં દોષ નેવાની મારી હિંગત નથી, પણ હું જ્યારે એમ કહીશ કે એ બધા વક્તાઓએ માત્ર પૈસા કપર જ ખાર મૂક્યા છે; અને પૈસા વિના બીજા કંઈથી કામ સરતું નથી એ બેનબને હું તોડી ખાડવા માગું છું તો આપ બધા મને માફ કરો. એવી આશા રાખું છું. એક સફળદરજે શિવ રંગીને હાલને પ્રેમિયા આપી છે કે, બીજા કોઈ આદિસરના આખો રટાઈ પાતાના પ્રવારે, રોષા, કામ, કાલવાની તરફીય કરે છે, તો રીલ વળી બધી રીવાસળીએ હાથ કરીદઈ જુલુકા જુલુકા કરવાની તરવીર ખરે છે. આ બધાનો મારે શું કહેવું? મને લાગે છે કે કરન્ની નોટોના બંદ-જમાં એમની આકલનું પણ બેડલ વગાઈ ગયું છે. પૈસાથી જ તે બધું બની શકતું હોત તો મોસા જેવા માણસો! આપારે બીજા માનવા હોત, તે કપરાંત પૈસા કપર આટલો બધો ખાર મૂકવાથી આપણો ધંધો કેવળ પૈસાદાર વર્ગનો જ હોય એવો બ્રમ કહેવન થયો છે જ્યારે વરતુત; એવી લલટે જ છે.

(‘દાધર’ હિંચરના પોકારો)
 એક સભ્ય: તો તમારા જ વિરો સમાને જણાવો.
 સુહિંધન: મંથ વર્ષે મેં છ લાખ રૂપિયા મેળવ્યા, એક પાઈની પણ મૂડી રાક્યા નહિ, અને તે પણ આપકરેસથી મુક્ત! તમને નવાઇ લાગશે, પણ હું તો એક મામૂલી આદમી છું મારી પાસે નથી કોઈ ડૉલ્ફિસ, ગાર્ડી, ટેલિફોન કે નાગ છાપેલા નોટપેપરો!
 રોઈ હિંચરના પોકારો: આપકરેસથી મુક્ત! આ લગવાના!

સુહિંધન: મારી હિંકગત-ટોપતિક-નું દર્શાવ હું આપના સ-ગણ રત્ન કરીશ; કેટલાક વખત પહેલાં મને બળર પડી કે સરહદ પ્રવેશમાં હરધરી હીલચાલ માટે પાંચ હાલર જોડતી જરૂર હતી. મેં બધાં જોટ પૂરાં પાડવાનું માથે લીધું અને નહીં કરેલે દિવસે બપોરે એક વાગે તેમને ઈન્સ્પેક્ટર પારો રત્ન કરવાનું રનીકાઈ. હું કરાવેલા સમગ્ર કરતાં જુલુકા લહેડો પથોસ જોટ અને કેટલી બીરની બા-ટમીઆ લઈને ઈન્સ્પેક્ટરને બંગલે પહોંચ્યા. મેં સમજાવે જોટને બંગ-લક્ષાની પાછળના બાગમાં જીભા રાખ્યા અને સાહેબને આરતે આરતે બીર પાનાંનું માર કહ્યું. તેણે મારો આપાર માન્યો અને પૂછ્યું, ‘આપણે બધા જોટ નેહ લઈએ તો કેમ ફેલે ને હું, બહુ કડક માણસ છું અને એકે એક જોટ હું મારી બંતે ગમીને કપીશ! અમે બહાર પડે ત્યાં ખુરશીઆ નાખી મેહા. દરમ્યાનમાં મેં સાહેબને પુછ્યું બીર પાઈ દીધો હતો. સાહેબે પછી પુછ્યું, ‘તમે બંધા જોટ લઈ આવ્યા છો? મેં કહ્યું, ‘જોડાં વડું સાવળું છું, નકલ્ય આપને કેટલાક પહેરના પહેરના હિંસાબથી.’ તેણે કહ્યું, ‘સારું, લાવવા માટે.’

મારા તરફથી ઈશારો થતાં જોટના સવારોએ જોટ લાવવા માંડ્યાં. તેને બે બંગલોની આસપાસ પચીસ જોટોને બસો વખત પ્રેમિહિણ લેવાડીની. આમ સાહેબે બંતે જ પાંચ હાલર જોટ ખાઈ નેલાં! બહુથી પૂરી થઈ, અટકે સાહેબે મને એક સળી આપ્યો ને તુરત જ મેં બં-કમાં તેને વડાની મ્હ પેસા મ્હ વેર પહોંચ્યા.

(‘શાખાસ’, ‘બળ કરી’ વગેરે અવાજો)
 શેડ સ્પીધેલાક: પછી તમારું જોત પકડાવું કે નહીં?
 સુહિંધન: અલબત્ત! મેં રોળાં મને તેડાંબો અને દે બરા-વર્ષા માટે. મેં કહ્યું, જુઓ સાહેબ, મેં બધાં જોટો આપને ગમી બતાવ્યાં છે. હવે મારો કોઈ કપાય નથી. મારે મારી કરી બંધ તેને માટે હું જવાબદાર નથી. હવે આપે ચોરી સંબંધી તાકીદે તપાસ કરાવવી નેહજો.

સરદાર મગ્બૂબસિંહ: પછી?
 સુહિંધન: પછી તો એ છેક નરગ થઈ ગયો. આ મુરેલીમાંથી બેરબર તણે મારી મહાં માગી. મેં રસ્તો બતાવ્યો કે એ બધા જોટોને તેજાનવાળા વિરતારમાં મેહલવા અને કેટલાકને વાલચ કરીને પાછા આવી રીપોર્ટ કરવો કે ધણીબાર જોટ કપાઈ ગયા છે.

રોઈસરી: એ સુખિ મારી મારી કે?
 સુહિંધન: કેમ નહીં? અમે પછી ખાસ દોરતો બની ગયા અને એ જ પ્રમાણે મેં બીજા હાલરો જોટો સરકારને પૂરાં પણ પાટ્યાં! સરહદમાં સાતિ રેખામાં તે પૂર્વે સરકારનાં બધા મળી બીસ હાલર જોટ કપાઈ મૂક્યાં હતાં!

(હર્પના લાંબા પોકારો)
 એક મગ્બૂત થઈ તે હવે જણાવું. બહુ બાબતો જેવી છે. એક વખતે જ વરના સત્તાવાળાઓને પૈક મંથ આવી ગઈ અને ફરમાવું કે ‘ડેપુટી કો-ન્ટ્રોલર ઓવર મિનિસ્ટરી ઓફ ઇન્ટરલ સેફટી સુધી ગરેલા જોટોની પૂંછડીઆ સાબિતી રૂપે રત્ન કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કોઈ પમ્પ જોટ ગરેડું ગણવામાં આવશે નહીં. પારો ઈન્સ્પેક્ટર મિત્ર તો ગળશઈ થયો પણ મેં એને બધું મારી પર છોડી દેવા લાગ્યું. પછી હું ત્રણ વખત ને ત્યાંનાં મામડાંમાંથી મેં મામ્લા દાખે જોટની પૂંછડીઆ ખરીદી લેવા મારા માણસો મોકલી આપ્યા. ત્યાંથી અને એક મારી બરીને જોટની પૂંછડીઆ લઈ આવ્યા અને ધીકતો ધધો જગાવ્યો. તમારે ને પંબળ તરફ જવાનું થાય અને ત્યાં પાડાં જોટો જુઓ તો બાલબેલે કે આ કરતાંજોટ એ પરાકમ બીસ

(મેસી ભવ છે. બધા સભ્યો પુષ્કળ તાળીઓથી એનું બાપથુ વધાવી લે છે અને બહુ વખતે સાંતિ થાય છે.)

રોઈસરી: આને આપણે જે સુંદર બાપથુ શ્રી સુહિંધનસા! પાસેથી સંકલ્પ્યું તે અપેરજ અદ્ભુત છે! મારાકમાં બેળસીય, આકને જાહેરે પેની, આનાંને બાંદે પથરા વગેરે આપણા ધંધાની ગણકારકરીતરસગો કોઈએ વર્ણવી નથી, એટલે મને લાગે છે કે આ બુસખાઓમાથી હવે નગીનતા ચાકી ગઈ છે અને આપણા વિશાળ ગતા ધંધાના ક્ષેત્રમાં એની બાબતોનું મહત્ત્વ કોણ મ્હમ મ્હમ છે. સફળદરજે, આખો હું આપાર માનું છું અને હવે મતવજુતી રાઈ કરવાની દરખાસ્ત રત્ન કે હું.

અનેક પોકારો મતવજુતી માંડી વાળો. સુહિંધનબાહને જ પ્રમુખ થયાનું કહો.

(સર્વે ખુશહીના પોકારો સાથે સુહિંધનની પ્રમુખ તરીકેની વરણીને વધાવી લે છે.)

રોઈસરી: ત્યારે હવે હું શ્રીમાન સુહિંધનબાહને પ્રમુખ તરીકે સુગમ્લા નંદરે કે હું.

મહોબ્બતખાન: તેજોથી ધણી સમજના છે અને મારા મિત્ર છે. એમની જગ્યાએ બીજા કેઈની ચૂંટણી થઈ હોત તો હું કહી શકતો નથી કે મેં શું કહ્યું હોત!

રોઈસરી: હવે જ કપર પાંચ મિનિટ થઈ ગઈ છે, અને આપ સર્વે બંધી નહિ થયા હો કે સવા છ વાગે તો મિનિટરીની ગારીઆનું નંદરે લીલાગ થયાનું છે.

(બધા કોઈકામ ખડા થઈ બંધ છે અને સભા છોડી ચાલવા માટે છે. મસામતમાં કેટલાય સભ્યો ખુરશીઆ સાથે અપડાઈ પડે છે અને ફિનિશરનો જુલો સારા પ્રમાણમાં થઈ ભય છે. પડદો ઓઝ છે.)

પદમકાંત ર. શાહ
 [‘ફેવન’ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી નાટિકા કપરથી, ફેરફાર સાથે.]

આદાર્યોભિનય એટલે વેપબળ તથા અલંકારો દ્વારા દર્શાવવામાં આવતો અભિનય. તેને વેપ્યાભિનય પણ કહી શકાય. અલંકાર એટલે અંગ-કાંપંગો માટે યોગ્યતાં વિવિધ આભરણો તથા પુષ્પ, વસ્ત્ર અને રંગની અને કવિષ્ઠ રચના, તેના પ્રકાર નીચે મુજબ છે:

અવુવિષ્ઠ આભરણ : શાસ્ત્રમાં સર્વ આભરણોને મુખ્ય ચાર વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે છે: (૧) આવેશ્યમ્, (૨) આરોપ્યમ્, (૩) બંધનિયમ્ અને (૪) પ્રક્રોધમ્. કુંડલ આદિ કાનના અલંકાર તે આવેશ્ય, હેમથવાદિ હાર વગેરે કેડના અલંકાર તે આરોપ્યમ્, બાજુબંધ, મેખલા (કેદારી) વગેરે કેડનાં આભરણો તે બંધનિયમ્ અને નૂપુર, ઝાંઝર વગેરે પગના અલંકારો તે પ્રક્રોધમ્.

વેપ્યવિષ્ઠ પુષ્પ : શાસ્ત્રમાં પુષ્પની માળા વગેરે રચનાઓના પાંચ પ્રકારો દર્શાવ્યા છે તેના નામ આ પ્રમાણે છે: (૧) વેષ્ટિતમ્, (૨) વિતતમ્, (૩) સંધાત્મમ્, (૪) તેપિતમ્ અને (૫) પ્રકળિતમ્. **પુરુષ-ભૂષણ** : પુરુષના અલંકારો પણ શાસ્ત્રમાં નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. તે આ મુજબ : મુકુટ ચૂડામણિ (ગરતકનો અલંકાર), કુંડલમ્ (કાનનો અલંકાર), મુકાવણિ (મગાનું આભરણ), ત્રિરસ-હારમ્ (છાતીનું આભરણ), કેયૂરમ્ તથા અંગદમ્ (કાળીની ઉપરના બાજુબંધ), સુદ્રિકા (આંગળીનું બધણ), તરલમ્ તથા સૂત્રમ્ (કેડનું આભરણ), મુકિાહાર (કેડ સુધી લટકતો હાર) વગેરે.

કેટલાક સંસ્કૃત ક્રોધો ઉપરથી કેયૂરમ્ પુરુષનું નહિ પણ સ્ત્રીનું ધરણું હોવાનો આધાર મળે છે. ભેગરે ભવભૂતિના ઉત્તર રામચરિત-મા રાજ્ય-સીદ્ધાને કાપાલી નય છે ત્યારે માર્ગમાં પડી ગયેલા અલંકારોમાં કેયૂરમ્નો ઉલ્લેખ આવે છે. સ્ત્રીની ભેગ પુરુષ પાશમાં ઠસી આભરણ પહેરતો નથી વળી નાટ્યશાસ્ત્રમાં પુરુષના કાંડાના આભરણોને પણ નિર્દેશ નથી આથી તે સમયગાળામાં સ્ત્રીનું આભરણ પુરુષવિગત નહિ ગણાતું હોય એમ જણાય છે.

સ્ત્રી-ભૂષણ : નાટ્યશાસ્ત્રમાં દેવો, રાત્ર ને સ્ત્રીઓનાં આભરણો એક જ પ્રકારનાં ગણાવાં છે. એ અલંકારો આપારે જોઈ અસ્તિત્વમાં નથી અને તેમના નામોદ્દેશ્ય સિવાય નાટ્યશાસ્ત્રમાંથી તેમના વિષે કશી વધુ માહિતી મળી આવતી નથી. પણ તેમનાં નામો માત્રથી પણ આપણી પુરાતન અલંકારસમૃદ્ધિ અને કલાપ્રેમયની ઝાંખી થાય છે. તે નામો આ પ્રમાણે છે:

કર્ણાભરણ : શિખાપારા, શિખાન્દક, ચૂડામણિ, મકરિકા, મુક્ત-ન્દમ્, અવાક્ષમ્, કુંડલમ્, શિખિપાત્રમ્, વેળીશુષ્કમ્, લલાટતિલકમ્, પરિશુષ્કમ્, કંચુમાતુકૃતિ, કમ્પિકા, કર્ણ-વલમ્, પત્રકમ્પિકા, કર્ણમુદ્રા, કર્ણબળ્લમ્, કર્ણપુર, વગેરે.

ગંડવિભૂષણ : તિલકમ્, પત્રલેખા, કેડામરણ : મુકાવણિ, ભેગની, રતનામણિકા, રતનાવલિસૂત્રમ્, ચુંખ-લિકા, બ્યારપેકિતિ ઇત્યાદિ વક્ષાભરણ (છાતીનાં ધરણાં) : ત્રિવેળી, વિરૂપમ્, રેતનભૂષણ : મણિભવમ્, લાવણ્યમ્, મુખવિષ્ણમ્ આહુભૂષણ : રાંધ, કલાંતી, કડકમ્, પત્રપૂરક, ખર્જૂરક, ઝંઝોપતિક.

બાહુભૂષણ : અંગદમ્, વલયમ્, બાહુનાલીભૂષણ : અર્જુર, રેવેચિતિકા.

એમ્લિસભૂષણ : મુદ્રા, કલ્પશાખા, હરેતપત્રમ્, સુપરમ્, અંતુલિકમ્, કટિભૂષણ : કાંચી, ગોકિતકન્દલમ્, કુલકમ્, મેખલમ્, રતના, કલાપમ્, મુકાહાર દંત્યાદિ, આમાં કાંઈ એક સેરની, રતના આઠ સેરની અને કલાપ પચીસ સેરની થાય છે. મુકાહાર આઠ, રોળ, ભત્રોસ, મોસક અને સો સેરની પણ હોય છે અને તે વેળી સ્ત્રી કે રાણીને થાય જણાય છે.

ઉઠભૂષણ (સાથળનું ધરણું) : પાદપત્રમ્, ગ્રહકૌપરિ-ભૂષણ : (ધૂંલીનાં ધરણાં) નૂપુરમ્, કિકિલીકમ્, રતન-ન્દક, સંધાપ, કડકમ્, દંત્યાદિ.

અંતુભૂષણ : તિલકમ્.

નાટ્યશાસ્ત્રમાં નાકનાં ધરણાંનો જિલકુલ દર્શન નથી. એટલે નાકનાં ધરણાંની પ્રથા ધણી પાછળથી-ધણી કરીને મુસલમાનોના આવ્યા પછી-દાખલ થયેલી હોવી જોઈએ.

વેપ્યવિષ્ઠ : વેપ ત્રણ પ્રકારના છે શુદ્ધ, વિચિત્ર અને મલિન. શુદ્ધ : શુદ્ધ અને રવચ્છ વેપ.

વિચિત્ર : રંગીન અને વિવિધ ભાતવાળો વેપ. **મલિન** : અશુદ્ધ અને અરવચ્છ વેપ.

હતમ, મધ્યમ અને અધમ પાત્રોમાં અધમ સાર્વજિક, સામ-સિક અને તામસિક પ્રકૃતિનાં પાત્રોમાં અતુકમ્ શુદ્ધ, વિચિત્ર અને મલિન વેપની યોજના કરતી. ભેગરે દેવણિ, સિદ્ધપુરુષ, વિદ્યાપદ, શાસ્ત્ર, વિષ્ણુ દંત્યાદિ સાર્વજિક અને હતમ પાત્રોનો વેપ શુદ્ધ; રેવ, દાનવ, દક્ષ, માધવ, રાત્ર, પ્રધાન, પુરોહિત, મળિક, ક્ષત્રિય આદિ રાજસિક અને ગાંધ્ય પાત્રોનો વેપ વિચિત્ર; અને શાક્ષમ, ભવ, પિશાચ, શુદ્ર કે હણી વગેરના તામસિક કે અધમ પાત્રોનો તેમજ હનગત, પ્રગત, પ્રવાસી, અતિવ્યસગી વગેરનો વેપ મલિન યોજના.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વેપની યોજના પાત્ર, સમય, સ્થાન અને અવસ્થા-અનુસાર કરતી. તેની નિકલનો વેપ છાતીમાં બાધક હો-રતી ભેગ હોય તેવાં હો છે :

સુકુટ-ધરણ-વિધિ : રથાન, અવસ્થા, ન્યતિ અને સમય-નુસાર દેવ અને રાત્રઓના મુકુટના ત્રણ પ્રકાર હતા છે તે આ પ્રમાણે : (૧) પાર્શ્વમ્, (૨) રેતનક્રિત્, (૩) અને કિરીટિવ.

રાત્ર, અર્ધચંદ્ર, ચક્ષુ, સર્પ, શક્તિ અને કનિક પ્રકારના દેવો માટે પાર્શ્વમ્ સુકુટ, મધ્યમ વર્તમા દેવો માટે રેતનક્રિત અને કનગ પ્રકારના દેવો માટે કિરીટિવ સુકુટ પ્રયોજવામાં આવે છે. આ સિવાય બીજા કેટલાક મુકુટો અને શિરબંધ છે. તે આ પ્રમાણે પ્રયોજવાના હતા છે : સેનાપતિ અને યુવરાજને અર્ધમુકુટ વિદ્યાર્થી, સિદ્ધો અને વાતરોને અવિત રેતનક્રિત (કેમની અંગળીથી કરવામાં આવતો મુકુટ ભેડો આકાર); યોદ્ધાને માથે દોષ; પુરોહિત, કાર-ભારી, ધનિક વૈરય, ક્ષત્રિય વગેરે મધ્યમ કેટિના અનુષ્ઠાને માથે વિવિધ પ્રકારના શિરબંધ; યાદર વગેરે નીચલા વર્ગને કેશ વલ્લભ અને તપરવી બ્રત, પિશાચ, તેમજ હનગત સુકુટને મુસલ રાંધ તથા બાળકોને માથે ત્રણ શિખા રાખતી મુદ્રિને મુકુટ પદેશવનો

કુંડલ
રક્તમાળા

હોળીમાળા
કેયુર

છત્રનીર
ધજોપવિત

હરિદાસ

પાદમલલક
(નમુર)

કપડોના
અંગુલિ
હાર
કંઠકપલય
હરિતંબ

કટિસૂત્ર

કંઠકવલય

ત્રિવેનક
પુષ્પપત્ર
મુક્તાહાર
નક
કર્ણપુષ્પ
રત્નહાર

શિખામણિ

પદમ
પરિત
ગકર
ત્રિલોકિક
પદ્મધ
કર્ણપત્ર

લંકાર, તેગનાં નામ તથા રચના બતાવ્યાં છે. એ દરેક અલંકારના કેટલાક પ્રકારો આપ્યા છે. જમણી તરફના ચિત્રમાં પ્રાચીન કાળમાં મુકુટના એ વળા પ્રકારો હતા તે પૈકી ત્રણ કિરીટ મુકુટ, કરંદ મુકુટ તે જ્યાંમુકુર આપ્યા છે. ચિત્રમાં આકૃતિ ૧-૨ જ્યાંમુકુટના તથા ૩, ૪ કિરીટ મુકુટના ને ૪ કરંદ મુકુટના નમૂના છે. ૧થી આકૃતિમાં કિરીટ મુકુટના સર્વનાનામોટા વિભાજનોનાં વચતત્તર નામો આપ્યાં છે.

હોય તો ગચ્છરવિષ્ણુને પહેરાવવો. વિદ્યુત્તમને માથે કાંકણ (કાગ-કાના પગના આહાર જેવો) મુકુટ પહેરાવવો.

વર્ણવિધિ : રવાભાવિક અંદરે મૂળ વર્ણો (રંગ) ચાર જ છે : (૧) શ્વેત-સફેદ, (૨) કૃષ્ણ-કાળો, (૩) પીત-પીળો અને (૪) રક્ત-લાલ. આ ચાર વર્ણોના સંયોગથી અનેક રૂપવર્ણો થાય છે. તે આ પ્રમાણે :

શ્વેત અને પીતના સમાયોગથી પાંદુ;
શ્વેત અને રક્તના સમાયોગથી પદમ;
શ્વેત અને કૃષ્ણના સમાયોગથી કૃષોત;
રક્ત અને પીતના સમાયોગથી ગૌર;
પીત અને કૃષ્ણ(નીલ)ના સમાયોગથી હરિણ;
હરિણ અને નીલ નાં સમાયોગથી કાપાય.

આ પ્રમાણે બીજા વર્ણોના સંયોગથી અન્ય વર્ણો પણ થાય છે. રંગ રચના : રવાભાવિક (મૂળ) વર્ણો અને તેના સંયોગપ્રકાર બધી દેશ, ભવિતથા વચ પ્રમાણે રંગથીજાનના કરવી જોઈએ. નાટ્યશાસ્ત્રમાં જુદાજુદા દેવ, દેવતા વગેરેના રંગ નીચે પ્રમાણે કરવાના હતા છે : શ્વેત : સોમ, જુહરપતિ, શુક, વરુણ, તારક, સમુદ્ર, હિમવાન, ઝંબા વગેરેનો.

રયાગ : નર, નારાયણ, (વિષ્ણુ), વાસુકિ, દેવ્ય, દાનવ, રાક્ષસ, ગુહક, પવન, પિશાચ, યમ, આકાશ આદિનો.

પીત : બુધ, અગ્નિ આદિનો.

રક્ત : અંધારિક (ગંધર્વ) આદિનો.

મનુષ્યોના વર્ણવિધિ : જુદાજુદા ખંડોમાં વસતા લોકો તેમજ જુદીજુદી ભવિત્યોના મનુષ્યોના વર્ણ આ પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે : પદ્મજુષ્ણ દ્વિપમાં રહેનાર મનુષ્યોનો વર્ણ કનકપ્રભા કે તપેશ ૩૨૯ (નવેમ્બર ૧૯૪૭)

સોના જવો; જમ્બુ દ્વિપમાં જુદાજુદા વર્ણોના લોકો વસે છે તેથી તેગના વર્ણ તે તે પ્રકારનો; કત્તરકુર્માં વસતા લોકોના વર્ણ શ્વેત; અને કેતુમાલ ખંડના લોકોનો વર્ણ નીલ બન્યો. આ ખંડો તે કયા તે વિષે વિદ્વાનોમાં મતભેદ પ્રવર્તે છે. મોટા ભાગના વિદ્વાનોના મતાનુસાર આ ખંડોનો કાળના પ્રવાહમાં વિવ્રય યમ ગયા છે.

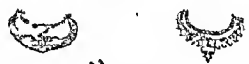
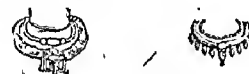
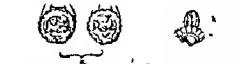
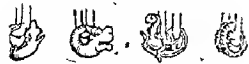
ભરતખંડમાં મનુષ્યો તાંબાના જેવા વર્ણવેળા છે તેમાં જાની મનુષ્યો પદ્મ જેવા ગૌર કે રયામ વર્ણોના હોય છે. જાકીના ખંડમાં ગૌર વર્ણોના લોકો વસે છે. કત્તર તથા પશ્ચિમના દેશોમાં રહેનારા તેગજ શક, સુરિયમ, પાદિક વગેરે ભવિત્યોના વર્ણ પશુ ગૌર છે. ભરતદેશ (હિંદ)માં પાંચાલ, શરસેન, માલિય, મગધ, ઝંબ, કલિંગ વગેરે ભાગમાં વસતી ભવિત્યો રયામવર્ણો છે. આદાજુનો વર્ણ ગૌર, સુરિય અને વેરયનો ઘઉંવર્ણો અને શુંદનો વર્ણ રયામ છે.

સુખી મનુષ્યોનો વર્ણ ગૌર કરવો; દોગમરત, કુર્માં, મદમરત તેગજ મનુષ્યોનો વર્ણ રયામ કરવો અને અગ્નિઓનો વર્ણ રાતા ગૌર જેવો કરવો આગ દેશ, ભવિ, કર્મ અને પાતાનુસાર વર્ણની ચોળા કાવી એમ કહ્યું છે.

શ્રમજુર્કર્મ : નાટ્યશાસ્ત્રમાં દાદીઓ પશુ જુદાજુદા ચાર પ્રકારની દર્શાવવામાં આવી છે : (૧) શુદ્ધ (૨) વિચિત્ર (૩) રયામ અને (૪) દોગમ.

અક્ષચારી, પ્રધાન, પુરોહિત વગેરેની દાદી શુદ્ધ (શ્વેત); રાજ, વિભાસી, વિદ્યાર્થી, સિદ્ધશોક, હિંગ પુરુષ, દીક્ષિત ને ગચ્છરયની દાદી વિચિત્ર; તપધરી, દુઃખી ને વ્યસનીની દાદી રયામ; તથા અગ્નિ, તપમ્ની વગેરેની દાદી દોગમ (પાતળા અને લાંબા વાળ વાળી) રાજની. આગ, દેશ, કાળ તથા અવરગાનુસાર યોજના કરવી. (યાદ)

પ્રાચીન ભારતનાં આભૂષણો

પુરાતન કાળની જે મુ-
ર્તિમાં મળી આવી છે તે
પરથી પ્રાચીન કાળમાં પહે-
રાતાં ઉચ્ચ કારીગરીવાળાં
અનેક ધરેણીની પ્રતીતિ મળે
છે તથા તે કાળની ઉત્કૃષ્ટ
દશા સમજી તથા નેત્રની
પેશ કલ્પના આવે છે. તે
સર્વ આભૂષણો તેના વિવિધ
પ્રકાર સાથે અહીં આપ્યા છે
તે કાળે મનમાં પહેરવાનું
ધરણું ફરજ હતું. તેના ૬ પ્ર-
કારો ટાળી બાબતના ઉપર-
ના ચિત્રમાં બતાવ્યા છે.
● ટાંકાનાં, પશુ તણું ધરેણું
હતા: (૧) ઉપશીવા—આ-
ભૂષણ કંઠી જેવું; (૨) હાર—
ઉપશીવા કરતાં મોટા અને
(૩) હીલ માળા—સોથી મોટું
ધરણું. ટાળી બાબતના બચકા
ચિત્રમાં નાની આકૃતિમાં
ઉપશીવાની તથા મોટી આ-
કૃતિ હારની છે; છેલ્લા ચિ-
ત્રમાં હીલ માળાના અનેક
પ્રકાર બતાવ્યા છે. ● જગ-
લી બાબત એક પરના ચિત્રમાં
બાવડાં પર પહેરવામાં આ-
વતા મેયૂર નામના ધરેણુંના
મુંદર કારીગરીવાળા પ્રકારો
બતાવ્યા છે. ● પેટ અને છાતી
અંગે મળે છે તે રેશાન પર
ઉદર અંગના ગાળનું એક ખાસ
આભૂષણ પહેરાયું. હસરીર
ના ગાળનું, ચણા પત્તીની પેટે
પણે અને અંગ પરથી જી-
તરી આવડું, છાતીની વચ્ચે
મળાને ખાજી જેવું એક ધરે-
ણું હતું. જસાળી બાબતના
વચ્ચેની ચિત્રમાં નાની આ-
કૃતિમાં ઉદર અંગ ને મોટી
આકૃતિમાં છાતીની રેખા મળે છે.
● ફેડ પરનું—વચ્ચે બાંધવાને
કરિયુત નામનું ધરણું હતું.
છેલ્લા ચિત્રમાં તેમના મળ-
દબ કારીગરીવાળા વિવિધ
પ્રકારો બતાવ્યા છે.

આ

પણે આપણે ભૂતકાળ તપાસીએ તો એ વી.સી.એ બન
 કેવળ એક રેવરેન્ડના સંભારણ વિના ખીનું શું છે? એ બધામાં અમુક
 જીવનકાર્યની સમગ્રેત અધકાગણમાં અંધણા-અધ્યા-દાસતા એ જ
 કંઈક રસ છે. કાંઈપણ પ્રકારની કાગનાની માનવી અકચર ચાલતાઓ
 વેડીને પણ પાલતો જ રહે છે. જીવનપ્રવૃત્તિની બધી ગિઠાસ એ
 કાગનામાં છે. એ કાગના શરે છે ત્યારે એનાં બધાં સાધનો નીરસ
 ભારી છે. ત્યારે એ સાધનો વડે સાંપડેલું સુખ એ સુખ મટી ન્ય
 છે એવું સુખની બધી કાગનાઓમાં આજ જ બને છે

પણ કન્ય અને નિષ્કામ ભાવનાથી થતાં કાર્યોમાં અંતરું સંભા-
 રણ સદા સુખદ બને છે ભણે અભણે થતાં એવાં કાર્યોનું કંઈક અંશે
 તે હો, પણ એનું રેવરેન્ડ અપૂર્વ સંતોષ આપે છે. આત્મતત્ત્વને
 આવાં કાર્યો રૂચે છે અને જેનામાં એ તત્ત્વ વધારે જાણવાન તેના
 જીવનમાં એવાં કાર્યો વધારે પ્રિય પ્રવૃત્તિ બની રહે છે.

અગાધાવાદની ધરતી પર જ્યાં પડેલા અને તે પ્રથમ પરિચિત
 મળ્યા તેને સીપહેલો પ્રક એ કહ્યો કે ‘માંધીજી ક્યા હરો?’

‘જેલમાં.’ ‘કેમ?’

‘સરકારની બિરુદ મોઢ્યા એટલે જેલમાં તાપ્યા.’
 લડાઈમાં કોઈ શબ પડકાય કે મરાય તો લડાઈ પતી ગઈ કહે-
 વાય તેવું મેં ધારી લીધું. મારી કલ્પના તો જેની હતી કે માધીજીનો
 કાંઈ કોઈ બહાર પડેલા સરકાર જેવા હશે અને પાસે એવા જ બદ-
 લીશની સેના હશે.

ખીજે ફિલ્સ રેવિયાર હતો. સવારમાં હું અગાધાવાદ એવા
 નીકળ્યો. ‘માંધીજીને ગેવજીવન’ એવી બધો સામળી ચૂપચાપ
 પાગથીને કિનારે બેઠો રહ્યો અને એ બધો પાકનાર પારોથી પસાર
 થયો ત્યારે સગાજ અંધો કે એ એક ફરજિયાત છે. બ્રહ્મા ન પડાય તેવો
 રીંગિરિડ પકડીને રેડેશન ગેઈ આંખો. ત્યાંથી સીધો શરૂ બધી
 ઘાઘેરી વચ્ચે એક અંધબીની દુકાન આવી. ત્યાં ગયો ત્યાં ‘નવ-
 જીવન’ ભણે, લઈને વાંચ્યા ગેઈ. આ પરદેશી સરકાર સામે કેમ
 લડવું તેની વાતો વાંચી. આખું વાંચી ગયો. ત્યાર પછીના ગેવજી
 રેવિયારની અપરેલથી શરૂ એટલે ‘નવજીવન’ વાંચ્યાં. માધીજીના
 બહારવટાની કંઈક ઝાંખી થઈ, વાતાવરણમાંથી પણ કંઈક બાન થયું
 તે એકદવાની કાળી ટોપી જે ખીંકીએ લટકાવેલી તે ત્યાં જ રહી ગઈ.
 એને અટકાવમાં જ ‘પાગ’ મગાવ્યો. રવાનીતાના સેનિક તરીકેની
 એ પહેલી આદર્શ! ઉઘાડે મળેલ બહાર નીકળ્યો અને ભાઈએ ટોંક્યા
 કે ઉઘાડે માથે ન ફરાય. ટોપી ક્યાં? ‘એ તો કાળી ટોપી—’

ભાઈ સમજાવ્યા અને ખાંડીની ટોપી મળી ગઈ.

મારે કંઈ નિસાણમાં બહુવું. એ વિચે ભાઈ અને બીન હિનેચ્છુને
 વાતો કરતા સાંભળ્યા. હિનેચ્છુનો અભિપ્રાય નજીક સુધારાઈ
 સાળામાં મૂકવાનો હતો. પાસે ભણે ધીમેથી મેં કહ્યું: ‘માંધીજીની
 સાળામાં જ મને મોઢેલો.

તે વેળા અગાધાવાદમાં માત્ર એક જ એવી સાળા હતી. તે
 સારંગપુર-સુધારની વાડીમાં ‘નવી સુલતાની સાળા.’ તેમા પ્રવેશ
 કર્યો. પછી તો એના રાજવી વાતાવરણમાં એવો તો મરેત થઈ
 ગયો કે સંસ્કૃતમાંથી બીજામાં સરી પડેલા એ રીતે કેટલાંક વર્ષો
 વહી ગયાં. ભણે બીકી નિંદામાં મરેત થઈ ગયો.

જીવન બેળી

એક ફિલ્સ સંસ્કૃતી રોશીમા ચાલ્યો નહ. બપોરનો સમય. વચ્ચે
 એક ચાચનાકળ આવે છે ધણુજાં છાપાં વાચવા હું ત્યાં જ જતો.
 ગયો તો વાચનાકળ બંધ. ત્યાં એટલે જેસીને એક ફિશોર કાંઈ
 પુસ્તકવાચનો હતો. કાગળથી નવરે જેણું તે પાનાને મગાળે ‘જાણ-
 યુગનું બગાળ’ અંતુ નામ વાંચ્યું. સાળાના પુસ્તકાલયમાંથી શ્રી
 અરવિન્દ જીવન વંદિત વાચેલું તેમણી બે બે અને બંધાવની
 જાત નબળી. ધીમેથી તે ફિશોર પાસે જેસી ગયો અને વચ્ચેથી જ
 વાચવા માડવા. ત્યાં અફિશોરને પાકારતો કાંઈગળો જાણ સંભળાયો.
 એટલે ‘હ વાચ તો, હું કમળા જ આંખો’ કહેતો ફિશોર બેઠો
 અને મારા હાથમાં ‘જાણ’ મૂકતો ગયો.

પહેલે પાનેથી મેં આરંભ કર્યો ફિશોર આંખો ત્યારે કીકડી
 વાંચી ગયા હતા. વાચનાકળ બેધી થૂકુપ હઈ એટલે મને વાચતો
 મુખી તે છાપા વાચવા ગયો. હું યજ્ઞા પાના વાચી ગયો. પુસ્તકનું
 હાર્દ પણ પકડી રાખ્યો. પણ સમાજ વાચતો થયો ત્યાં તે પેલા
 ફિશોરે જાતીને ચોપડી કહી લીધી અને ઘાઘેરા ગયા જે પાનાં વાચી
 ગયો તેમણી બંધાવના કાતિકારીના પથરા દેશને વિદેશીઆના
 રાક્ષસમાંથી છોડાવવા કેવા ગરજિયા પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે તેનો
 ભાસ થઈ ગયો.

હવે એ ગરજિયા કાતિકારીની વિરોધ ક્યા બળ્યા હું બેચેન
 બની ગયો શોધી ને પામે. બે ત્રણ ગોઠિયાને યતે એક નહિ, બે
 નહિ, ત્રણ વાર વાચી ગયો એ ઘાસ લીરાની ખૂર્તિઆ કહી,
 તેમના બળામાં અજાના હાર પહેરાવતો થયો.

જીવનું તો મેં જીવન કોઈ અધેજીને અકદને દેહ કહ્યું. મારી
 બંદક પહેરા એકા દોષ ત્યાં પહેલું મોટો દેખાય કે અળ કરને
 તમચો ખેંચું. ધાવ, ધાવ કરી મોળા છોડું ને વજાવન થઈ નહ.
 આહવાદાં કેવો આનંદ!

પણ ક્યા મળે એ વિરોધ અને ક્યા મળે એવા મોઢિયા?
 સંસાર જીવવા જીવનખીનું કંઈ જ નથી તમારા વિચારે, તમારી
 કલ્પનામાં અને તમારી વાચનાઓના સમુદ તમાસમાંથી નીકળીને
 તમને જ ભાયે છે તેના બળનની મયદિમાં જ તમે ધૂખી રહેા છો.
 પણ તમે મને સમજાવ રાક્યા ક્ય દેક જ ભવશાળી બતાવો એ વિચાર,
 કલ્પના અને વાચનાનું સ મર્થે અકચર છે એકવાર ફરેલી કાંઈ
 વિચાર, કલ્પના કે વાચના માનવ જાતમાં એવી રહે છે. પચીસ વર્ષના
 ગાળો પીતે છે પછી તેને અનુકૂળ પોતે સમય સાપડે ન્ય છે ત્યાર
 તે ભળી બીકી તમાને ફેરે જ. તની ઝાંખી ક્યારેક તમાને રેવનામાં
 માવ છે અને ક્યારેક જીવનમાં આવરણ કો બીર છે.

એક જ વખતું નિરતર ચિતન થવાથી તે વાત જીવનમાં ધર કરી
 ન્ય છે. બસનની પેટે તે અળથી કરવા મળે તો ય ન માવ. કાત-
 કારી જીવનની એટલી તીવ્ર કલંકો ભળી કે અજાસગ્યા એ બેધવાન
 થવા માંડ્યા. પહેલે જ અનુકૂળે જીતીનું વનાર અને એકેએક નિષય-
 માં પથરા રહેવાર હું આવી વિવિધતા મુકીયા જેઠ શિક્ષકોએ મોટા-
 ભાણે ભણે કરી બાહ્ય કપડા દીધો. દહાવ માંથી પણ બહી.

એવામા શ્રી હંદુલાસ વાસિકાના ‘યુગધર્મ’ માસિકમા પીર સાવર-
 કરની જીવનકથા પ્રવર થવા માડી. વાંચીને મુગ્ધ બની ગયો એ ચાર

હતા વાંચીને અધીરો બની ગયો.

મારી જ પચનો, મારા જ આંગળો અને કંઈકના પ્રભુરામે આપાવાદ આપ્યો હતો. મારી સાથે જ તે પથ ભૂલ્યા હોય. કે ક દિવસે મેં તેને જાત હતી પ્રભુરામે કહ્યું, 'આપણે શરૂ કર્યો નોકરી કરીએ. પછી બેઠક મળે તે હાથને બાદરવને નીકળ્યાં.

‘તો તો મોટા થઈને ત્યારે, ત્યારે જ નોકરી ન મળે.’

‘તો કું શા પ?’

મેં કહ્યું, ‘આપણે ફારી જતા રહીએ ત્યાં કાંતિધારી હજ રહે છે.’

‘બાહુ ક્યાંથી કાઢીશું?’ પ્રભુરામે કહ્યું.

અમે સુંકાયા. રહેશે જઈ તપાસ કરી તો કારણ બાહુ પંદર કે આઠ રૂપિયા લઈ

મેં કહ્યું, ‘અંશ કરીએ. અદાથી વરોદરા જઈએ. ત્યાં જઈને કંઈ નોકરી કરીએ. પૈસા મળે ત્યારે કારણ બોધ થઈએ.’

આ કારણ પસાર થયો

એક દિવસ હું ને પ્રભુરામ પાસ થઈને રહેવામાં પુરી થયા ને વરોદરા જઈ માંડીયા ગેસી ગયા. વિના રિક્ષા મોકળા બાને હાથ ના ચડકા પધારી થકવા હતા. કોઈ તપાસનાર નહીં જોયે તે? એ રહે કોઈ પથ સફેદ કોઈ પાસનાર અને દોષો આપેવાને દેખાએ કે આહુ મેં કરી લઈએ. પછી તો અંદરો દર લાગ્યો કે તેથી બચવડ, ઊભાની તરાપ મારે ત્યારે કમ્પનર આંગણે મળી જો કે બહુ નામક નથી તેમ, અમે જ આપણા બાહુ મેં કરી મોકા. નેહાં તો દર લાગે ને? કમ્પનર સખને કે તેથી આંગણે મળી કે રહે બિજા કોના દર ગયો. માંડીયા બેઠકે એવી મનોમન પ્રભુને પ્રાર્થના કરી. પ્રભુને પ્રાર્થના સાંભળી જરૂર પથ આડી આપી. નહિ તો રિક્ષા તપાસનારને શી વતણ કે અમે વિના રિક્ષા છોડી? બચવાને જ તેને પ્રેરણ આપી!

‘તો... રિક્ષા?’ તપાસનાર આવી પહોંચ્યા.

અમે નીકા કે હવામણા મેં કરીને તેમ રેલ રહ્યા.

‘અહીં, હવેતર. નાનાયકા, બહકા ઊપડયા છે? બાપાની માંડી છે, બેકે?’

કે.વામા કોઈએ તેને મોકળા આવી કંઈક કહ્યું અને તપાસનાર હતાવળે બીજા બાહુ જતો રહ્યો. અમે પ્રૂડી ગયા. નાદ પથ ‘કયા આવી પુરી. માંડી પથ અંશ પળે બેપડી. ભગવાન કરે તે પુરુષ કરેને? માંડી વરોદરા પહોંચી. રહેશન બહાર નીકળ્યા. બોયાર થઈ ગયા હતા. સીધે મારે વરોદરા જોવા થઈયા. હવે નોકરીની તપાસ કરવી રહેઈ. હું તો શરમાળ. પ્રભુરામને કહે કે જઈને નીકળીમાં પથ આવ. ગીરસંજ્યા તરીકે આપણને રાખશે કે?

પ્રભુરામ મેં તેમ નકાર થઈને પાછો આંગણે, હવે? સાંજ થતાં બુને સતાવ્યા પાસે બેજ આના હતા. તેમા પ સ લીધા હતા. હવે પાઈ પથ નહોતી. વિશ્વામિત્રીને કિનારે જઈને જોડા. આંધ્ર કે થતાં શ્રીમત શહેરાલ સાહેબના કોઈ સયાનારસમાધિરિતના કાચી ગયા.

બીજે દિવસે એ જ ઉપાધિમાં બરકત રહ્યા પ્રભુરામ બુખને આપો હારી ગયો. કહે કે, ‘તારે રહેડે હોય તો રહે; હું તો જઈશ.’

ધોણે સમાજવર, પથ માને જ નહીં.

સાંજનારે પાંચે વર્તા ૫ વર્તા વૈયતો વાપરી ગયો. પ્રભુરામ કહે, ‘મારે કોઈ વેચી નાખીએ.’ હા. એ કીક. કોઈ કાઢયો. એ આર નાખને બતાવ્યો. કોઈ લેવાં તૈયાર ન થયું.

બીજ દિવસના કાકાકાં મને ય નબળો તો બતાવ્યો જ, છતાં કાકાં પથ હાંકતો નહોતો. થેરથી નીકળ્યો, તો મજી ધાણું કરીને જ નેપ લેવો. પ્રભુરામ રોષ પડ્યો. એવે આરેક વર્ષે રહેશને થયો.

માંડી ઊપડવાની જઈ હતી. ગેસી ગયા. માંડી પાછી આપવાદ થયે થયી. આરથી માંડીએ રિક્ષા તપાસનાર આ થો અને બે તમ આ મારી આગળના કોઠાન રહેશને કોટારી મુક્યા. એ મોઠાના નામ રમ્મિતની બંગાળમાં અમર, અમરે લખાઈ છે. તપાસનારે રહેશન મારેતરને જોવામણ કરી કે બાર વાર તપાસને. માંડી ચ લી ગય.

‘થેરથી ગેસી કરીને નોકરી લેવા છે?’ રહેશન મારેતરે આવીના. કુડાની કી એક આંગળીમાં પેરોવીને મોજમોજ ફેરવતાં કહ્યું.

‘ના સાંહેળ, મરીબ આજણ છોડો. નોકરી કરવા વરોદરા જવા હતા. નામની ન મળા તે પાળા આપ્યા. બે દિવસના બૂખા છોએ.’

આવા તો સેકરો કમરો ચામાસ જેવા વિના રિક્ષાના પાંચોએ પાસેથી નિચ સાંભળના રહેશન આમરે આમરી પાલ કેમ માને? તે હરેયો અને સંધ્યાવાળેને જઈથી લેવાનું કહી નાહ્યો ગયો. સંધ્યાવાળેને જઈને કે આપણી માંડીની માલિશી ધૂરાવતો કોષ તેમ અકરીને દમદારી આપવા લાગ્યો. ગોલિસનાં દર બતાવ્યા. એવે મિસાં, કમર બહુ તપાસે. પાઈ પથ ન નીકળી.

‘ત્યાં કે, મોડા? બીજ માંડીમાં બેસાડી કેને?’ રહેશન માંડેતરે થેર જતાં આ આશીર્વાદજનક બોલ કહ્યા.

હૃદયા. બીજ માંડીમાં રાને આપવાદ પડેવા. રહેશને બેતરીને હું પડતાયા. પ્રભુરામને કહ્યું કે, ‘તું થેર ન. હું નહિ આવું.’

‘કેમ?’

‘એક પાર થર કોડકું તે કોડકું, કરીને મામા બળતું બેકાં થવાનું.’

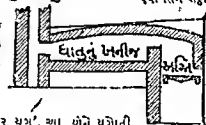
માંડી તો થેર પાછા જ જમાના સંસ્કર પાસે વર્ધ ગયો. મેં તેને કહ્યું, ‘તું કોઈને આ કહીશ મા. હું મજી તેમ કરીને કારી જઈશ. ત્યાંથી તને લાણુ ત્યારે જ આવશે.’

પથ મારે આહુ કું? પ્રભુરામ સાથે દરેક કોઈ કે તેને આમની કુકાનમાંથી રોજ મારે આના મારવા અને મને રાખીનામાં આ બે સાંકે માંચે માંચે નિત્ય આમની જવા બે આનામાં દુઃખનાર સાંકે ને મે આનામાં સવારે આમની છાતી. અંધેલા હોવાપા થે આનાની દાજમાતગી થાળી (બે સાથે સાંકની વાંદણી પકડે)થી પશઈ આજી. પ્રભુરામ થેર ગયો અને મારે પાછાને હવે તે (અતિમા મુખ્ય ગયો : કરાણા પ્રમાણે મને મારે આના મળવા રહ્યા.)

પાંચે દિવસે એમ બીધા છઠે દિવસે રાખીનામળાને એક બાંકડા પડથી શાકપ્રાદ્યએ મને પકડી લીધો. મારે તો આ નાના જ. વડીલો બાળકની ક હી થેલી જબનસીલાને આરંભથી સખને એ સમજવે વતે તો બાળકના છવનને અમુલો સાથ આપી રહે બાજકે એ કે તે સગાકીય ન જ દોષ પથ તેને ગુરસા વિના સમજે પ્રેમાળથી તે દારવળી આપી દોષ તો એમના છવનમાં પ્રેમથી બળ. અનમંતો મઈ હું કરી નિશાળના આંધારે પાતો થઈ ગયા.

તાંલું-રંગુનસંધાન ૪૬ ૩૩૪થી ૫૬૬ કેપથી, દોવાળી તેથી વિષતો નીચે આપી છે ૩ શુદ્ધ મેરુપુત્રના રમ્મિત(૧૬ મામ ૨૪૪ ઔસ)ને ૩૩ ૩૩ ઔસ પાળીયા આપાળી. તેમાં એક કીણું સંકલ્પકે અંતિસ નાખ્યું, આને સોલ્લુશન અ તરીકે એવનર્વ ૩૪૦ મામ (૨૨ ૪૪ ઔસ) સોરિયમ માંડાકિયમ રાંદિરકે (૧૬ શેલ સોલ્લે)ને તથા ૧૦૦ મામ હોરિકે શોડાને પથ ૩૩ ૩૩ ઔસ (= કીડા) પાળીયાં આપાળવું. આને સોલ્લુશન જ તરીકે બાળ-અણુ બંને સોલ્લુશન જુરોં રાખતાં. જ્યારે પેશાળ તપાસતે દોષ ત્યારે બેને સોલ્લુશન સરખા પ્રમાણમાં ગિધમ્ ૬૨૩ અને તેમાં પેશાળ નાખે. પછી તેને કલાવડ બે તેમાં સામ હરો તો રાત્રે રંખેતો પસરે પેદા થશે. ગુરોજ પથ આ રીતે તપાસી શકાય.

પ્રશ્નમના આધુનિક વિજ્ઞાનની વિદ્યુત્વેગી પ્રગતિમાં અંબ. જઈ નહીં ધાતુ વાર આપણે બહી નહીં જીએ કે હાલનાં વર્ષો પૂર્વે આપણા આ આર્યાવર્તના પ્રદેશમાં આદિના વતની આર્યો વિજ્ઞાનની ખૂબીઓનું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન ધરાવતા હતા. આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી આવા ધણા ઉદાહરણ મળી આવે છે; ધાતુઓ, ઔષધો તથા ખીન એવા પદાર્થો બનાવવાની રીતો, તેમજ એ વસ્તુઓના ગુણ અને ઉપયોગો સંબંધેનું જ્ઞાન આર્યોને હોયું જ નેહએ એમ સ્પષ્ટ સાબિત કરે છે. ખનિજ પદાર્થોમાંથી ધાતુઓના સોધનમાં તથા સાસાયનિક પ્રક્રિયાઓ દ્વારા ઔષધો બનાવવામાં તે આર્યોએ નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી હોવી નેહએ. આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રાંધે તેમના 'હિંદુ રસાયનનો ઇતિહાસ' નામના પુસ્તકમાં પુરવાર કરી બતાવ્યું છે કે વેદકાળથી આદિને તે સત્તરમી-આદ્યમી સદી સુધી હિંદુઓએ જ ભગનામાં અન્યત્ર અણ ત એવી અનેક રસાયનિક ક્રિયાઓ સિદ્ધ કરી હતી. પ્રાં. પંચાનન ત્રિયોગીએ તેમના 'પ્રાચીન હિંદુમાં હોદા' નામના પુસ્તકમાં પણ સાબિત કર્યું છે કે હુનિયાની ઐતિહાસિક તથાસીખમાં પ્રાચીન હિંદુને હોદાને ઉદ્યોગ ખરેખર આદિત્ય હતા. મધ્ય યુગમાં દમારકસની સુપ્રસિદ્ધ સમગ્રેસે હિંદુના ગ્રંથલેખમાંથી જ તેવાર કરવામાં આવતી હતી.

ધાતુઓ આજવાની પોતાની આવડત હિંદુઓએ માત્ર એક જ ધાતુ પૂરતી ખીલવી હોય એમ માની લેવું મુનાસિખ લાગતુ નથી. હિંદુસ્તાનની બ્રહ્મર વિદ્યાના અભ્યાસીઓના અભિપ્રાયે અનુસાર હિંદુમાં અનેકવધુ ખનિજ પદાર્થો ધરતીનાં પડમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં વેરામહા પડયા છે. તે ખનિજોમાંથી હેતું કારવાનું સાંધે બીલું ધાતુ-આના મુકાળે મૂંચવણુભર્યું અને મુરકેલ છે. તેને માટે તે રસાયનનું સાક જ્ઞાન હોયું નેહએ; એટલે હોદા ઉપરાંત બીલું ધાતુ ખાતું સોધન કરવાનું જ્ઞાન પણ હિંદુમાં વિરંતરેલું હોયું નેહએ.

પ્રાચીન હિંદુમાં, ખનિજોમાંથી તાંબાનું સોધન થતું અને રેશમાં આ વિષયનું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન ધરાવતાં કુરાળ કારીગ્રે મોનૂદ હતા. રાજપુતાનાના એક વખતની સમૃદ્ધ તાંબાની ખાણો આજે સુધી પડી છે. જનવસવાટથી દૂર અંબલ પ્રદેશમાં રહેતી મૂળ વતનીઓની ભવિષ્યમાંથી કાઠકાઈએ અને અન્ય નદીઓનાં માણુઓએ આ વિદ્યા હવતુ, સાચવી રાખેલી માલુમ પડે છે. બાકી તે આ નદીના ઉચીમની નહેરોવાલી સંકેતો વધે થયા પડી લાંબી છે અને આજે તે પરદેશથી આયાત થતું તાંબું જ હિંદુસ્તાનમાં પુષ્કળ વપરાય છે.

ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦થી ૫૦૦ સુધીના કાળના સાક્ષ્ય ગ્રંથોમાં તાંબાને 'રાત્રી ધાતુ' વરીકે વર્ણવવામાં આવી છે તે પહેલાંના ઋગ્વેદમાં નેકે તાંબા સંબંધે કરી ઉલ્લેખ નથી; પણ અષ્ટવેદમાં 'તાંબાની છરી'નો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. એ સંબંધિત છે કે તાંબાની છરી યજ્ઞમાં કાંયોગમાં લેવાતી હશે; કારણ કે હિંદુઓમાં તાંબું પવિત્ર ધાતુ મનાય છે. વળી તેમણે તાંબાના ખનિજો વનનમાં કારે, રંગમાં લીલા, બેજાવા યા. કાલ એવા વર્ણુઓ છે. આ વર્ણુન-ગ્રેલે-આઈટ, પાર્શ્વદીપ્ત અને રેડ કૉપર એક વરીકે અત્યારે બનીતા તાંબાના ખનિજને આસર રાહુ પડે છે.

સંસ્કૃતિના આદિ યુગ પ્રસ્તર યુગ પડી સાર એવાંજા પ્રખ્યાત છે.

પછી આજે 'નવ-પ્રસ્તર યુગ'. આ બંને યુગોની વિશેષતા એટલે પથ્થરમાંથી બનાવેલાં ઓનરો તથા હથિયારોને વિશેષતા ઉપયોગ. તે પછી સસ્કૃતિના વિકાસની કવરો તર ભગિશ-ઓમાં હોદા, તાંબું, કાંસુ વગેરે ધાતુઓ મનુષ્યે વાપરવા માંડી. તેથી ત્યાર પછીના યુગો હોદાધુગ, તામ્રધુગ, ને કાંચધુગ કહેવાયા. હિંદુમાં પણ તામ્રધુગ કાલકસ આજે હશે એમાં શંકાને રચાન નથી એમ વિદ્વાનોનું માનવું છે.

તાંબું, રૂપું ને સોનું એ ધાતુ-ત્રિપુડી નદીના કાળથી સિકાની બનાવટમાં વપરાતી આવે છે. એટલે તે સિકાની ધાતુઓ (coinage metals) વરીકે એજાખાય છે.

તાંબાના ખનિજ—કૉપરાઈટ (કૉપર ઓક્સાઈડ) અને મૅલાથાઈટ (કૉપર કાર્બોનેટ)—ને કોલસા સાથે તપાવવાથી તાંબું જુદું કાઢી શકાય છે. પછી આ ખનિજોને ઉપયોગ મળ્યાંહિત છે. તાંબું અંધક સાથે સહેલાઈથી સંયોજાવુ હોવાથી કુદરતમાં અંધકિત તાંબાના ખનિજો પુષ્કળ મળી આવે છે અને તાંબુ કાઢવા માટે મુશ્કેલ આ જ ખનિજ વપરાય છે. તેમાં ૧૧-૨ ટકા તાંબું હોય તોપણ તેમાંથી તાંબાનું સોધન પરબડે છે આ અંધકિત ખનિજમાં પાર્શ્વદીપ્ત, કૉપર ગ્લાસ અને ઈન્ડીયો તથા કૉપરનો સમાવેશ થાય છે. આ બધાં ખનિજોમાં તાંબું તેના સદ્દાઈટ રૂપે રહેલું હોય છે. વળી તેની સાથે અંધકિત હોદા પણ હોય છે. કપરાંત તેમાં થોડા પ્રમાણમાં સોગસ, સીસુ, કલાઈ પણ હોય છે. આવા મોટા ગિમ્મણમાંથી તાંબું છુદું પાડવાનું કામ મુરકેલીમણું થઈ પડે છે.

એ ખનિજોમાંથી તાંબાનું સોધન કરવા માટે પ્રથમ ખનિજને હવામાં પકવવામાં (calcine) આવે છે. આ કાર્ય ખાસ વિશિષ્ટ પ્રદાત્રની બહીઆમાં કરવામાં આવે છે. આ ખનિજોને દગલો કરી તેને નીચેથી ગરમી આપવામાં આવે છે. આ ક્રિયાથી વધારાનો અંધક સફર ડાયોક્સાઈડ રૂપે નીકળી જાય છે; સોગસ પણ તેના ઓક્સાઈડ રૂપે જુદું પડી જાય છે; હોદાના સદ્દાઈટ તેના ઓક્સાઈડમાં પરિવર્તન પામે છે; પરંતુ મોટાભાગે તાંબાના સદ્દાઈટમાં કાંઠ પણ કૉપર થતો નથી. ત્યાર બાદ હોદા કાઢી નાખવા માટે પર્યાવર્તન બહીમાં તેને રેતી સાથે ઓગાળવામાં આવે છે આ ક્રિયા બે વાર કરવાથી ૭૦-૮૦ ટકા તાંબાવાળો કૉપર સદ્દાઈટ બનાવી શકાય છે. આ કૉપર સદ્દાઈટમાંથી તાંબું જુદું પાડવા સદ્દાઈટને દવામાં ભૂંજવામાં આવે છે. એટલે તાંબું બને છે. આ તાંબું 'ગ્લિન્ડર કૉપર' કહેવાય છે, કારણ કે આ ક્રિયામાં પ્રવાહી તાંબામાંથી સફર ડાયોક્સાઈડ નીકળે એટલે કૉલસા થવા હોય એવા દેખાવ જ જાય છે. આ તાંબામાં પણ ૨ ટકા નેટલી અશુદ્ધિઓ હોય છે એટલે તેને શુદ્ધ કરવાની ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે.

હવે તાંબાના સોધનમાં નીમ્નોના ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે. સહયુક્ત એસિડની બનાવટમાં સફર ડાયોક્સાઈડ કાઢી લીધા પછી બાકી રહેલો પાર્શ્વદીપ્તનો કારો આ રીતે ઉપયોગમાં લઇને

તેમથી તાંબું કાઢવામાં આવે છે. આ વીજનિક રીતનો ફાયદો એ છે કે તેમાં તાંબું વધારે શુદ્ધ અને સહેલછાટી તૈયાર થઈ શકે છે. આમાં સેફાતિક રીતે તાંબાનું સોધન સહેલું રાખે છે પણ પ્રત્યક્ષ કાર્યમાં મુશ્કેલીઓ ખૂબ આવે છે; એટલે તાંબાનું સોધન ઘણું અટકે ગણાય છે.

વીજળીના આ યુગમાં તાંબાનો મુખ્ય ઉપયોગ તાર અને દોરડાં બનાવવામાં થાય છે. તાંબુ વિદ્યુત-વાહક છે, પણ એ તેના જરાક પણ અશુદ્ધિ દોષ તો તેની વિદ્યુત-વાહકતા એકદમ ઘટી જાય છે. એટલે તાંબાનું શુદ્ધિકરણ ખૂબ કાળજીપૂર્વક કરવું પડે છે. આ કાર્યમાં વીજળી વાપરવામાં આવે છે. તાંબાના કારણે દ્રાવણ કરી તેનું વિદ્યુત પ્રક્રિય (electrolysis) પર શુદ્ધિકરણ કરવામાં આવે છે. આથી તેમાં રહેલું જીવં કચું-સાનું પણ શુદ્ધ પાડી શકાય છે. અમેરિકાની કંપનીઓ આ રીતે હાલમાં ઓછા રૂબું અને સેતું પેદા કરે છે.

શુદ્ધ તાંબું સારા રંગની ચળકળી ધાતુ છે. તેને કીંચી રાખાય છે તથા તેના તાર પણ બેસી શકાય છે. કોદાની માફક તે કસાય જતું નહિ દોવાથી દુશ્કરછોડામાં તેનો બંધોળો ઉપયોગ થાય છે. જાતજાતના વાસણો, કદાઈઓ અને બીજા અનેક યોગે તેમાંથી બનાવવામાં આવે છે. તે ખૂબ દબાવવાપાત્ર દોવાથી તેની નળીઓ બેંદરમાં વપરાય છે.

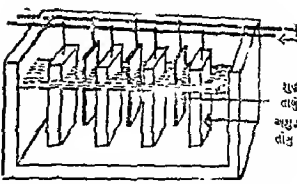
તાંબાનો બીજો મોટો ઉપયોગ તેની ગિથ ધાતુઓ (alloys) ની બનાવટમાં થાય છે. શુદ્ધ તાંબું પેતે થોડી ધાતુ છે, પણ બીજી ધાતુઓ સાથે ગિથ થવાથી તાંબાના ગુણોમાં મોટું પરિવર્તન થાય છે તાંબાની ગિથ ધાતુઓમાં પિત્તળ, કાંસુ, જર્મનિયમ અને વગેરેના સમાવેશ થાય છે. આ ગિથ ધાતુઓ પણ આપણા ઉપયોગમાં તાંબા જેટલો જ કાઢવનો બાબ હોય છે. દુશ્કરછોડામાં તે ખૂબ અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે અને મોટા પ્રમાણમાં વપરાય છે નીચેના કોષ્ટકમાં તાંબાની ગિથ ધાતુઓમાં કઈક ધાતુ કેટલા પ્રમાણમાં આમેલી છે તે આપ્યું છે:

તાંબુ જસત કદર્થ નિકલ			
પિત્તળ (Brass) ૪	1	-	-
કાંસુ (ગ્રેન મેટલ) ૬	-	1	-
કાંસુ (ગ્રેન-મેટલ) ૪-૫	-	-	1
ડેક્કા મેટલ ૫-૫	૪	૪	- (જર્મનિયમ ઈલેવેન)
મોનેક મેટલ ૭	-	-	૩
જર્મનિયમ ૫	૨	-	૩
ફોસ્ફર-ઝીન્ક ૮-૨-૪	-	૫-૧-૫	- (૦-૨૫ ૨-૫ ફોસ્ફરસ)
મુંગમેટલ (Muntz) ૪	-	-	-

દાખામાં વપરાતા કાંસામાં તાંબા ને શ્રેષ્ઠ ઉપરાત યોગે જસત અને સીંધું મળુ દોષ છે. સાવાકામાં વપરાતા કાંસામાં ૨-૦ બાજુ જસત હોય છે. સિલિકોન-ઝીન્ક ટેલીમાફમાં દોરડાંમાં વપરાય છે. ફોસ્ફર-ઝીન્ક કાંસુ અને ગામ્મત દોષ છે. ડેક્કા-મેટલને ધડી શકાય છે અને તેનો ઉપયોગ ભેરિયં, વાહક તથા વદાણના પ્રોથેક્ટન બનાવટમાં થાય છે. મુંગમેટલ કટાઈ નહિ હોવાથી વદાણના કાકડના કાથને ઢાંચી રાખવા ઉપયોગમાં આવે છે.

જર્મનિયમના તે ખૂબ ભાગીનું છે: તેના જેવા ગુણોવાળા બીજાં ડોન્ટા-ટા (૫૦ ટકા નિકલ+૫૦ ટકા તાંબું), મેન્ગનીન (૪ ટકા નિકલ+૮૪ ટકા તાંબું+૨ ટકા મેંગેનીય) વગેરે તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. વીજનિક રેષિસ્ટન્સ (resistance) યાગમાં સાધનો બનાવવામાં આ બંને ખૂબ વપરાય છે. નિકલના સિકામાં સામાન્ય રીતે ૭૫ ટકા તાંબું હોય છે; એકલું નિકલ આ કામમાં ઉપયોગી થતું નથી.

ચિત્રમાં દીર્ઘ નિશાની વીજળીના પ્રવાહની દિશા બતાવે છે

કાંચની પાછળ લગાડીને એટલા બનાવવામાં વપરાય છે સહેલ રંગપ્રકાશ મેટલમાં થયું ૨ બાજુ તાંબું અને ૧ બાજુ કદર્થ આવે છે. તે કાંસુ પડતું નથી એટલે તેના પર પોલિશ મારે શકે છે. શુદ્ધ તાંબાનો બારીક બૂકો તૈયાર કરવા દોષ નો મોરચુના દ્રાવણમાં જસત નાખવું. આથી જસત આગળની અને તાંબાનો સારો બૂકો બનશે. આ બૂકાને પાણી તથા અલકાઇલ લીધે ધોઈ દવા પિવાના વાસણમાં મગા કરવાથી તેનું શુદ્ધ તાંબાની બૂકો તૈયાર થશે. આ બૂકો રાસાયનિક ક્રિયાઓમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે.

તાંબાના ઉપયોગી કારણો મોરચુ સોધી આગળ આવે છે. તાંબાની પાઈરાછીએ બાળીને સહારે ડાહ્યકસાઈ વાસુ ધડી લીધા પણ એ બાજુ રહે તેને સહાયકિક ઓસિડ સારો મેળવવાથી મોરચુ તૈયાર થાય છે. તાંબાના કચરામાંથી પણ મોરચુ બનાવાય છે. તેના રસ્ટિંગ વાળી રંગના હોય છે. મગ કરવાથી તે સહેલ થઈ જાય છે. મોરચુના ઉપયોગ અનેકવિધ છે: રંગવામાં, છીંક બાવવામાં, કાકડાં અને આગળનો સાથવવામાં તથા તાંબાનો ચીલેટ ચઢાવવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. એ કારણ બેસીકા કામમાં વ્યવસ્થિત ઉપયોગી છે. તેને ચૂના થા સોડા સાથે મેળવેનેશીયુ ક્રિયકર બનાવવામાં આવે છે, જેનો ઉપયોગ બરમા, દ્રાક્ષ કંબા, દિને તુકસાનકારક જંતુઓના નાશ કરવામાં થાય છે.

તાંબાને ઢવામાં થા ઓક્સિજનમાં બાળવાથી તેના કાલો ઓક્સાઈડ રાસાયનિક પ્રક્રિયકરણમાં વપરાય છે. તેને નુકસાનકારક સિલિકા ઓક્સાઈડ સાથે તાંબાના નુકસાનકારક કાર્બો બનાવી શકાય છે. જેમને સહાયકિક ઓસિડ થઈ મોરચુ; કાર્બોક્સાઈડિસ ઓસિડ થઈ કોપર ક્લોરાઈડ અને નાઇટ્રિક ઓસિડ થઈ કોપર નાઇટ્રેટ બના શકાય છે. મોરચુમાં ઓક્સિજનનું દ્રાવણ નાખવાથી ઘણા વાર ટેકનું દ્રાવણ તૈયાર થાય છે આ દ્રાવણમાં રેલ્ડા કાનન સોલ્ડની જાય છે અને કંબાનાં વોલ્ટર બુકે બનાવવા માટે તેમજ બનાવટી રેગળમાં ઉપયોગમાં તે વપરાય છે. તાંબાના કાલો રંગીન હોય છે અને તેને બન્ડેન બર્નેટની ન્બાવટમાં મગા કરવાથી સીલી ન્બાવે પેદા થાય છે.

ઘન-રસાયનના રંગમાં વ્યવસ્થિત તાંબુના વી અને કે રસાઈક પરીઓ અને ગામગીઓના કોલીમાં પ્રાણસાધક તરીકે એ પદાર્થ મગ કરે છે તેમાં તાંબું દોષ છે. લીલા પદાર્થ, પાંદ નમો બારડામાં પણ અવિ અલ્પ અણમાં તાંબું હોય છે. પોતાના સરકીતી તંદુરસ્તી વ્યવસ્થા ક્રીક મળુપે પોસાકમાં ૧ ગિલિગ્રામ તાંબું લેતું આરવક જે ક્રીક રાજ્ય ૧૦૦ ગિલિગ્રામ જેટલું તાંબું લેવામાં આવે તે ૫૫ સરીને બાસ તુકસાન થયું નથી.

ચેલ-ગામગી કાકડનું અંતિમ સોધવા માટે વપરાતા ક્રીકમાં સોલ્ડશનમાં મોરચુ હોય છે. આ સોલ્ડશન (અનુ. ૫૫ ૩૩૦) (૧૦૦ગ્રામ ૧૫૫, ૩૩૪

મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ

સ

માતૃભૂમિને કાળે
જીવન નિઃશ્વરે કદનારા
સ્વાતંત્ર્યના શહીદી
[૪]

તાવનનાં સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધની પ્રમાણેવેલા ગદારાણી લક્ષ્મીબાઈનું નામ તેા હિંદના ઇતિહાસમાં અનિર્દ અને અમર બની અર્થ છે. પોતાનું અત્ સ્વાતંત્ર્ય પાછું મેળવવા બેલેલા યંગમાં એ અપૂર્વ શૂરાતન, અપ્રતિમ રણવીરાલ તથા અઠમ શીરતા બતાવીને તે સ્વાતંત્ર્ય-સૌદામિની હિંદના બિહારામાં વગમી ગઈ તે બેઠ પ્રખ્યાત અંગ્રેજ સેનાપતિ લૂ રોડ જન મેંઝા આંગ્રજાં નાખી થયા અને લેલો કલેપો કે 'She was the bravest and best man on the side of the mutineers'.

કાશીમાં બાઈરાજ પેલાના આઠ બિગાજ આખાના દીવાન મેડારાખેતને ત્યાં બ્રાહ્મણ કુળમાં ઈ. ૧૮૩૫-૧૯૧૧ નવેમ્બરે નેખને જન્મ. નાનપણનું નામ મનુબાઈ દેવા; છતાં પોતાના આકર્ષક બાંધા અને પાળીશાર સ્વભાવને કારણે તે 'છબિક્ષી' કહેવાની પેલાના હત્તક પુત્ર નાનાસલ્હેબ અને રાવસલ્હેબની સ્થાયે તે કિલ્લેસાર દોષાચી તથા-પદા, શેરેસવારી, બંદુકબાજ આદિ દરેક મરદાની જોવામાં તેમણે નેપુણ્ય મેળવ્યું હતું. ઈ. ૧૮૪૨માં કાશીના ગદારાજ અંગા-ધરરાજ સ્થાયે જોવામાં જન થયાં, પણ નસીબગા સોલખ-ચુજ લાગી વખત લખાઈું નહોત. ઈ. ૧૮૫૩માં જ અંગાધરરાજ યુવરી અયા. મુણ પહેલાં ત્યાંના પાલિકેટલ કોન્ટ્રાની ઢાલરીયા તેમણે હત્તક પુત્ર લઈ એક રંધણ બહીતો લખી આપ્યો કે તારા મુલ્ય પછી પાઈ રાખ્ય આ હત્તકપુત્રને મળે અને તે સગીર વયનો હોય ત્યાંમુખી રાખ્યકારમાર મારી પાની લક્ષ્મીબાઈ ચલાવે.

પણ આમુરીસામાજ્ય લાલસા મરાવનાર રેલકાકરી બેલેલક પુત્રને આગામ્ય કરી કાશી ખાલસા કરી લેવાને તથા રાખીને મહિને માત્ર ૫૦૦૦ રૂપિયાનું પેન્શન આપી મહેલમાં રહેવા જવાનો કુકા કર્યો માત્ર ૧૮ વર્ષની વયે વેધવ્યના ગદારાકમાં હોલેલી રાખીને આ કુકા સંભળતાં જ કરી ધા લાખે. તે માત્ર એટલું જ લેલો: 'મેરી કાંસી નહિ ફૂગી.' આ તેમની હલ્લાસા પાછળ જે અઠમ નિશ્ચય હતો. તેનેા ખ્યાલ તે વખતે કોને ઢોને? સત્તા તથા પારાની સંકિતના બળે અંગ્રેજોને પોતાનું ધારું કુલું નિરાશાર રાખીને ગંગા ખાઈ જવા સિવાય બીજે મોઈ માર્યું નહોતો પણ પોતાને જ-લેસા હાલેલેલા અન્યાય માર્ગે તેના હલ્લાસા ને કાપાળી ધૂમધવનાં હતા તે રહેલ થવા માટે સનાતનને મુન્ન-અવસર આપી પેલાંત્રે.

એ સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધની પહેલાં ચીમગમરી મીરતમાં પડતા જ સમત્ત રેશમાં કાલિતો ને કાવાબજ કાંદી નાંક્યો તેવી જ્વાળા કાશીમાં ૧૩ી વ્દને બમણી લાડી. ત્યાંના અંગ્રેજોને કાર કરીને સંનિહાએ કાશી ઉપર કબજે મેળવ્યો અને લઈ-બીણાલે ગદારાણીપરે પેલાંત્રે 'નમ્ક લુદ્ધાકા, મુલક ધાદાશહ કા શૌર કામલ રાણી લક્ષ્મીબાઈકા' રંગા પામળીકિખીત થયેલો જયધામ કરતા હિંદી તરફ કૂચ કરી

માત્ર ૨૨ વર્ષની વયની અળખાને ગદારાણી બનીને અલખડા મેલા રાખ્ય પર રાજ કરવી જેઠે ને લેખડાખાની કાલત બજલ અને તેમણે કાશી પર અઢાઈ કરી. તેમાં એક ઢોને મેરાધરારજનાં ફૂરો સંગે ચઢ કિત્ર અને બીજે પારેના મારંગે રાખ્યના દીવાન ઉઠે (નવેમ્બર ૧૮૫૭)

(એક પ્રમાણુબત પ્રાચીન ચિત્ર ઉપરથી)

નશ્વેખાં. પણ રાખીને કુરાળતાપી બધુદરખના કરીને તથા અને મોખરે રહીને મે બળેને લાશકરીની સમજદાર આપી અને પોતાની તલવારનો પહેલો અપારો બળાંબો આમ, આલેસા રાકરીને ફર કરીને રાખીને રાખ્યમાં હત્તક વ્યવસ્થા મારાપી દીધી અને બાદોમી-મી રાખ્યકારમાર કરવા લાગી આમ પરાલસ માસ મુખી રાખીની છત્રણયાનીચે કાશીની પ્રલભે સ્વાતંત્ર્ય મુખનો પુન આન્યાલક્ષીયા.

પણ ૧૮૫૮ની ૨૦મી માર્ચે કાશીને ફરી ગુલામ કરવા પ્રખ્યાત અંગ્રેજ સેનાની સર લૂ રોડે એક જંગી કસામનું જલકર તથા કાલે-મોલો વધેરે વિપુલ સરખત લઈ આવી કાશીને પેંઝા પાલી દુમલો સર ક્યે. પુઠપનો વેશ ધારણ કરી રાખીને અને મેના વતિમદ લીધું. પોતાના સેનિકો ઓનલેખવાંબો અને જોણા, રાખ્યાલિય મર્યાદિત તથા તેમણની સખ્યા પણ વધુ, એટી નિયતિ દેવા કતા રાતદિવમ અચાક પરિશ્રમ લઈ રાખ્યેલીની માફક ધૂમો તે આસાત પ્લાનઅ-લક્ષીને જોના બદાકરીથી તથા કુરાળતાપી રાકરીને બનાવ કર્યો કે જેને માત્ર એક જ દિવસમાં છતી લેવાની લૂ રોડની ધારણા કરી ત્યા સતરચતરે દિવસનાં વઢાણાંવાવા છતા ને કાશીના વગ ન મૂકી રાકરી અને પોતાનો કાશીનો ખતાસ થતા આવવખી પાળા કરકાલે નિયત કરવા કાપ્યો. ત્યાં—

હિંદનું કાનસીય આરે આંબું એક રેશકાંદીને યુવન માર્યે બનાવો રેવાનો આખંડ કાશી પડ્યું એ વિરર પરિસ્થિતિમાં પણ માત્ર બારસો અગર સાથે આખાંત્રેવરેલી મિત્રાને ચીંગામરીની અંગ્રેજ સેનાના ગદારાખાને આરેપારે પાંપી ગાસી અઢ. ન રોડ તેને અટકાવી રાકરી કે ન રોડ પકડી માર્યું.

ત્યાંનો રાખી મહત્તી પદોંગી અને રાવસલ્હેબ પેલા તથા નાના રેલે સમલે બધુદરખના કરવા લાગી અટી છત્રને કુદરત મરહો બહી આંબેસ. રાખીને ભાગતા અટીને નેનાં અઢાલ અલખડા મો તમા મેં મે મરહોના બનાવવાપી રાકરી પણ અંધારાખાંબના લખમણી વનું ને

યુદ્ધમાં ગણેશી મુકામે અંકિતની નોંધોની સાથે ધડી જઈને તે-
 થે તો મોં બધું ફરી દેવાનું જે અદિતીય કાર્ય રાખીએ છું દલ તેલે
 તો સૌને મોંમાં આંખમાં પડાવી દીધાં

નર.સાચમેજા નેતાઓ ક્ષેત્રે મોંપાલપુરમાં બેઠા મળ્યા. કોઈને
 ફોનો મેં મૂક્યો ન હતો. તેવે વખતે આ વિચક્ષણ રાણીએ નં
 મોંપાલપુરમાં દિલ્લો છલી સળીયાં બળવાનું મળ્યુંત કેન્દ્ર દેશાખવાને
 વિચાર મુજબના અને વિરોધ કરતા સિધિયાને ભેર કરીને આલિ-
 ચરને મોંસાર કિલ્લો છલવાતા કાર્યમાં પોતે અજ બીધો.

આનિયર અત્યા બાદ નેતાઓ રાણીની સજાદ આન પર ન
 લેતા મોંપાલપુરમાં પડી ગયા. તાત્કાલિક ખેદકાર રહ્યા અને લડા-
 ણની કોઈ જ તૈયારી કરી નહિ. આથી અધારે છૂટક આલિચર પર
 પણ ચડી આવ્યા ત્યારે છેલ્લી ધડીએ બહુદરચના કરીને રાણીને પૂર્વ
 બાજુ રક્ષણ કરવાનું કાર્ય સોંપાયું. માત્ર બે કલાકમાં જ કિલ્લો
 છલવાતો આસા મેળવી વિરાટ અંધેરો રોનાને. મુઠીમર સેનિટો લઇ
 લીનગાની માફક ધૂમની રાણીએ આજો વિષય રોષી રાખી.

અને ૧૮ મી જૂન ૧૮૫૮ નો સુર્ય જીગ્યો. મોઠા રોગ્ય સાથે
 જનરલ કિંગમે જંગી હુમલો રાટ કર્યો. સાંકોળી રાખારો લઇ છૂટક

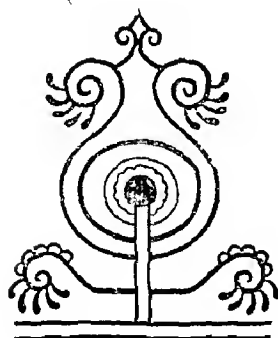
પણ નેની મદદે આવી પહોંચ્યા. રાણીએ પણ પોતાની નાનકડી
 ફોન દડાથી દુરમત સામે ફોન કરી પણ આઠથી વિરાજ મેળા
 સામે રાણીની નાની ફોન કેટલોક વખત દેડે રાખીના રાખસો
 આજ યવા માંડયા.મહિપાયુરમર્દિની દુર્ગની માફક રાણી મોંપાલ
 પર અંકુશની દોરી રેવીસ વર્ષની રાત્રી ઉગર, પોટે પોતાનો રક્ત
 બાળક,લેલાખમાં બે નાંથી લલચાર અને મોંમાં પોતાની કથામ જે
 રીતે સમજાવેલી રાણીએ તે વિષયે ને અલોકિત પરાક્રમ બ-
 લાવ્યું તેને બેટો જનરલનારો છતિદાસમાં બે તેમ નથી મેલને
 સમુદ્રમાં ધૂપ લતાં મેળની માફક પથરાયેલી સેનામાંથી પણ આંકે
 કાઢીને રાણી છાપી દુરમને તેની પાછળ પડ્યા. પણ જે જનરલની
 આડા અવેલા એક નાંજાને તેનો નવો વારો ફરી રાખે નહ
 અને ફરી રાણી દુરમનેથી રેસાઈ ગઈ. ત્યાં પણ તુમુલ મુલ મર્યું.
 બ્રિટાણી રાણીને માથે ધા થયો ને બીલે છાપી પર, જે બેટોના અ-
 વરયામાં પણ એ ધા કરનારને રાણીએ કાપી નાખ્યો બીજા
 સમિતે એ આતંત્ર્યની સાક્ષાત દેવી જમીન પર ઢીલી પડી અને
 આરતવાસી સેના હાલમાં અમર રવાન પ્રાંત કરીને એ 'જાંસીવાલો
 રાત્રી' આવી ગઇ.

કલાદર્શિની કસોટી

શ્રી અર્ચેન્દ્રકુમાર માંમુક્તીની લેખગણા 'ચિત્રપરિચય'ને આનુસંધાને
 પ્રકાશ યુનિવર્સિટીની ગદ્યકની પરીક્ષાનો પ્રશ્નપત્ર : ૧૯૪૪ : બાહ્યમાં લખેલી આકાશ માંની સખ્યા મુજબ છે

વિભાગ ૧ : ક્રિયાત્મક

(૧) નીચેની આકૃતિઓ પૈકી કયો તે એક તેના મૂળભાવ કરતાં ભિન્ન થી મોટી દોરો. ૨૦

(૨) કોઈ પણ ઉપાસનાને કયાં સંસ્કારોથી થવું
 અથવા રક્ષાપરંકામાં ગણી મહાપદ ? ૧

અથવા

એકલું લાખું થાપરીને મુંદર આપવું અ-
 રાકા થાપવારે જ્યાં જ્યાં ખુલ્લાસાથી થશે ૧

(૫) તમે એકલું રાવેલિયો વિદિ વિષય
 છે કે તમારા રાજ્યમાં તેનું વર્ણન આપો. ૧

અથવા

સાચકેલિતરતા ચિત્રવચ્ચેશો ભેદ તેલો ૧

(૬) નીચેના ચિત્રને તમે સાકે કહેશો
 નરમું પૂરતાં કારણે સાચકેલિતરતા ૧

(૨) રમૂલિયી લગારે પાણી પીવાનો ખ્યાલો અથવા લગારો બેટા ચીતરો. ૨૦

વિભાગ ૨ : વિવેચનાત્મક

(૩) તમે જે સરકમાં સરખ રેશાપત્ર (અવન) બને એકું દોષ નેનું નામ આપો અને
 લગારો રાજ્યમાં તેનું વર્ણન આપો. ૧૦

અથવા

ગાંધીમાં આંધલાનું શું કાર્ય કે કોપાયજ છે તે સમજાવો. ૧૦

(નવેમ્બર ૧૯૪૦) ૩૩૧

અથવા ... તમે જોએલા કોઈ એક ધુરંધરનિચિત્રનું, નામ આપો અને તે તમારે ૧ શબ્દોમાં વર્ણવો ૧૦

અથવા

નીચે આપેલાં ત્રણ ચિત્રોમાંનાં કાળી બાલુનાં બે ચિત્રો પૈકીનું એક ચિત્ર તમારે ૪ શબ્દોમાં વર્ણવો. તેના હોવા કયા છે? ૧૦

(૬) સર્વતાબદ્ધ (ચિતરફ દેખાઈ) આકૃતિ ને કે પસાવેલી આકૃતિમાં બેદશી? ૧૦

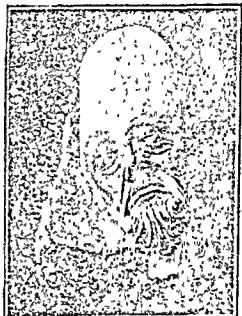
અથવા

શોબનગ્રહપત્રો તમે શો અર્થ સમજો છો? ૧૦

(૮) જમણી બાલુ આપેલી રેખાકૃતિ તમારા પોતાના શબ્દોમાં વર્ણવો. ૧૦

અથવા

નીચે આપેલાં ત્રણ ચિત્રો પૈકી જમણી બાલુનું છેલ્લું ચિત્ર તમાને ગમે છે? નથી ગમતું તો ક્ષા ગાટે? તમારા જવાબ ગાટે કારણે દર્શાવો. ૧૦

કસોટી

(૧) સુરેશ, કનુ, અરવિંદ અને રમણ સહી-નેમાં જોવા ગયા. રમણ કહે, 'મારી પાસે ટિકિટના પૈસા નથી, તેથી મારી ટિકિટ તમે બધા મળીને કાઢો તો સારું.' સુરેશ પોતાની ટિકિટના પૈસા ઉપરાંત ૪ આના કાઢયા; કનુએ સવા ૩પ્રિયો કાઢ્યા અને અરવિંદ માત્ર પોતાની જ ટિકિટના પૈસા કાઢ્યા. આ રકમ વડે તેમણે આર ટિકિટ લીધી. તો તેમણે કહ કિંમતની ટિકિટ ખરીદી હશે?

(૨) મારી ૪૦ એકર જમીનને ચારે બાજુ વીંછણવા ૧ માર્ગીય લાંબા તારની જરૂર પડે છે. પણ જો મારી પાસે ૨ માર્ગીય લાંબા તાર હોય તો તે કેટલી જમીનને વીંછણી સહારી?

(૩) નીચે દિલ્લી ભૂમીની અગિયોનાં નામો તથા તે ને ધંધા યા કાર્યમાં નિયુજ

કે તેનાં નામ સેજમેજ આપ્યાં છે. તેમાં કઈ વ્યક્તિ કયા કાર્યમાં નિષ્ણાત અથવા પ્રસિદ્ધ છે તે તમે જવાબી સહારો?

- ૧ મેથનાદ ચાંદા (ક) કવિ
- ૨ તુષારકાંતિ ધાપ (ખ) ઇલિટ્સાસકાર
- ૩ ગીરીશંકર ઝોઝા (ગ) એનિમનિષય
- ૪ ન. ગિ. કેળકર (ઘ) સંઘીનસાહી
- ૫ નંદલાલ જાસુ (ચ) પત્રકાર
- ૬ પુરુષોત્તમ કપુર (છ) સાહિત્યકાર
- ૭ જુનુનાથ સરકાર (જ) વૈજ્ઞાનિક
- ૮ હંફાગાદ (ઝ) અભિનયપદ્ધતિ
- ૯ વિદ્યેશ્વરઅરવા (ટ) ચિત્રકાર
- ૧૦ પંડિત મોંકારનાથ (ડ) પુરાતત્ત્વવિદ્

(૪) ૨૦ ફૂટ ઊંચા ૩ સામાં એક ગાવ પછી અથવા ને જાડાર નીકળવા માટે મળવા લાગ્યો. દરબંડે તે ૩ ફૂટ ગ્રેમ નદી કાંઠે છે, પણ રાતના બાપડો ૨ ફૂટ લંબસી પડે છે આ રીતે કેટલે દિવસે તે પુવાની જાડાર નીકળશે?

(૫) તમારા સામાન્ય જ્ઞાનની કસોટી કરતા નીચેના પ્રશ્નોમાંથી કેટલાના સાચા જવાબો તમે આપી સહારો? (૧) યુજરનાળી અને એથેલમા સો પહેલા કોષ રચનાર કોણ હતા? (૨) કાનખલ્લુસને કેરના પત્ર હોય છે? (૩) રેડક્રોસનો જ્વજ ધાળી જમીન પર ભાટ થો કદીવાળો સાથી પસંદ કરવામાં આવ્યો? (૪) જમતમાં કૃતશાની કેટલી ભત હશે? (૫) અંધવિશાનું બીરુ ને નીચું સોથી થોડું સહેર કયુ? (૬) કાર્લોસા શહેર મી-શોનની પર્વ બાલુ આનંદું છે કે મશિમ બાલુ? (૭) કોમા ગિલાશ પરથી ૧ મળુ નેર પાળેર અને નપસંક વજનનો પથરો અને ૨ શીસાથે નીચે નાખવામાં આવે તો કયો જમીની વહેલો પહેલો? (૮) મેકેરિન ખાદ્ય કરનાં કેટલજાણુ જન્યું છે અને તે શા માટે બને છે? (જવાબો : માર્ગજના પાનાને ડે)

માધુકરી

ગંગાજી ગંગડે જ્યારે કરે મંદનમંથન,
તે જો-કરે યુવાનીનાં ધપે પર રંગેરંગ,
સીમાઓ-ફિતિલે તડે વેણુદંડિ સમીપી
તે પૃથ્વીનો મહાગોળ જને પચદડા સગો,
ત્યારે તે શબ્દ ઝંબો, જે રોષાઈ વૃક્ષની રાને
રવરવાને ખૂંપી રહે બહી દિશામાંનું નિગંધન?

—કમાશકર ગેપી

‘શેરે કાશ્મીર’ રોષ અખટુલ્લા

પૃથ્વી પરના રવંગ ગણાતા રૂપસુદર કાશ્મીરમાં આજે કટાકટીબરી રિયલિટ વેદા થઈ છે. પંબોળ અને કત્તર દિશામાં પ્રવર્તી રહેલા કોયી કલંદરા કાપાનગ દરગયાન સાંત રહેલા કાશ્મીર પર સરદાર પ્રાંતની પહાડી ટોળાઓએ પારિસ્થાન પ્રદેશમાં થઈને વ્યવસ્થિત કશ્મીરી સંવાસનથી મંડિત આકાશો કયાં છે અને કાશ્મીર આજે રમુકત જન્યું છે. આની અણધારી પિકર પરિવિષ્ટિમાં ત્યાંની પ્રલનો એકમેક આધાર છે રોષ અખટુલ્લા. શેરે કાશ્મીરના પ્રલભાકાશી નામથી યોજખાતા ત્યાંના એ સમીપી લોકનેતાની કાશ્મીર પર આ અણધારી આંકત ઊતરી આવતાં પ્રલમાંથી રાક્ષસો રવંગરોષકલ્પ બેનું કરી રાજા સામનો કરી, અને પ્રવેદ આંધીમાં સપડાયેલી નીકા પર જેમ તેમ નાખુદા સાંતિ તથા આત્મચક્ષાથી નાવનું મુકાન પકડી બેસે તેમ આજે કાશ્મીરની નાવને ચલાવી રહ્યા છે.

ઈ. ૧૯૦૫માં કાશ્મીરના એક સામ્રાજા વેપારીને ત્યાં તેમનો જન્મ થયેલો. ત્યાંની આરોગ્યપ્રદ પહાડી આબોધવામાં ઊછરવાને કારણે તેમના શરીરનો બાધો મજબૂત અને જીવ્ય હતો અને દલગ શરીરનેવારંધ્યની સાથે કુશાલ બુદ્ધિમતા પણ તે ધરાવતા હતા. ૧૯૩૦માં તેમણે એમ. એસ.સી.ની પરીક્ષા પસાર કરી પણ આવી કમચ પકડી તથા તે જાડેની રોષા ધરાવતા છતાં રાજ્યના બેદરબોધના વલણને કારણે તેમના જેવા રાક્ષિશાળી માણસને કાશ્મીરમાં કોઈ નોકરી મળી શકી નહિ. આ અન્યાયી નીતિને સામનો કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો અને રાજ્યમાં કાષ્ઠકાતવાળા મુસલમાનોને યોગ્ય નોકરીઓ મળે તે માટે લડાઈ શરૂ કરી. તેમાં તેમને મીઠ્ઠીઓ તથા બીજા મુસલમાન નેતાઓને પણ આગ મળી અને અલગ કાળમાં તેમણે પ્રલમાં એવી વ્યાપક બચ્ચિત આખીરે ૧૯૩૧માં તેમને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યા. પણ સરકારી દાન છતાં પ્રલનો વિરોધ અને મુશ્કેલી દોરે કે આખરે રાજ્યને તેમની માગણી કબૂલ રાખતી પડી જેલમાંથી બહાર આવેલા રોષ અખટુલ્લાએ રાજ્ય યોગ્ય સુધારા કરે છે કે નહિ તે જોવા માટે એક ‘મુસ્લિમ પરિષદ’ રચાવી આગ યોગ્યે મુસલમાનોના નેતા તરીકે બંધેરે ઇત્દન શરૂ કર્યું.

ત્યાર બાદ તેમણે કાશ્મીરના જીવનનો સુરંગ અવ્યવસ્થા શરૂ કર્યો તેમણે જેલું કે રાજ્યમાં કેટલાક મુસલમાનોને જોડી નોકરીઓ મળતા છતાં સમગ્રત મળુ તે તદ્દન અરીજ અવસ્થા બોમ્બવતી હતી અને બંધારે શોષણનીતિને મેલત બની હતી એક તરફ અત્યંત એવું સુધિ સંદર્ભ, રસાળ બુદ્ધિપ્રદેશ, અખૂટ બની જન્મ, અનંત જીવનકલ્પ જળ અને એક કલાકારીની હતાં, જ્યારે બીજી બાજુ આ જીવનું કેન્દ્ર ને પ્રલ ને જ અસાધારણ નિકંપ જીવન હતી હતી નાનવાના નહિ આવે, પણ સરેસશ દરેક દિલીની ને આવક હતી તેથી પાંચના આગની આવક દરેક કાશ્મીરીની હતી. આ જીવન વિષમતાનો રોષ અખટુલ્લાની આંખ કપાકી નાખી અને આગ પ્રલની લોકપ્રિય અસર જ રસતા પર દોતી નેહએ એ જ તેમના પર મહત્તમ ક્રિયા છે એમ તેમને લાગ્યું.

તે ધીવે શિષ્ટ કરવાના વ્યાપક કાર્યમાં કાશ્મીરમાં વસતા દરેક માનવા માણસોનો - મુસલમાન, હિંદુ, સીખનો સદકાર મળે ને માટે તેમણે જ. ૧૯૩૨માં મુસ્લિમ પરિષદને

૩૩૬ (૧૧૦૧૨ ૧૯૪૩)

આ માસનું પંખી : ૨૩

દીવાળીધોરો

આપણા શ્રીમંતોની જેમ કેટલાક પંખી-એ પણ કલાકામાં કોઈ જાયા હંડા પ્રદેશમાં દિવા આવ્યા જવાનો રોષા ધરાવે છે. એવા નિયમિત રોષામાંથી પંખી તે આ દીવાળી ધોરો, આખા શિવાળો આપણે ત્યાં રહેલું આ પંખી કલાકો બેસતાં જ કાશ્મીર તથા દિવાલય બાજુ વાહ્યું જાય છે; કેટલાક તે છેક મુરોપ, મધ્ય એશિયા અને સાઈબીરિયા તથા વાહ્યા જાય છે અને ફરી નવસર તથા દીવાળી ધોરો પાછું દેખા દે છે.

વક્ષી જેવડા કલા આ પંખીની રંગબેદ વખુલત છે: (૧) રાજાડિયા દીવાળીધોરો, જેનો કપરનો આગ રાજાડિયા રંગનો અને પેટ વગેરે પીળા રંગનું હોય છે; (૨) કાળા-ધોળા અથવાધોળા દીવાળીધોરો, જે કદમાં ધોળા ધોળા હોય છે; (૩) કપર જેનું મિત આપણું છે તે ધોળા દીવાળીધોરો. આ ત્રીજી દીવાળીધોરો આપણે ત્યાં સામાન્યરીતે જાણ્ય છે. ધોળા શરીર પર માથે તથા ગળાના આગમાં કાળા ડાઘા, પીક અને પૂંછડી રાજાડિયા રંગનાં અને શરીરની આસપાસ કાળા-શરીરની કપરની આસિયત, એ આ પંખીને યોજખવામાં મિસાન. પૂંછડીના આ દલન-અલનને કારણે તેને બંધેરે છતાં ‘વંચ દેઈલ’ (Wing tail) કહે છે. આ નાનકડા પંખીની કંઈક નાનકડા જળવૃત્તિ છે. કેટલાક તે આખા આટલાં દિવાલયમાં આપણી નજરે રહે છે!

નાનાં જીવડાં તથા દિવસ વગેરે જાંતેલા તેમના બેસારાં બેસારાં, તજાવકારે, કાડી-ગા અને રહેદોમાં પાસપાસીં મેલામાં પોતાની લાંબી પૂંછડી પટપટાવી જીવડાં રોષાપટ આ પંખી પંખીવાર નવરે પડે છે.

શિવાળામાં તોરદિવસમાં દેખાતા આ પંખીને ગમીયાન કાળ છે જે પી નુદાઈ તે કાળે આપણીં કાળે સારા રંગબહારા બની જાય છે. તેનું માંસાં કાંધવાનું. હંડાં સેવવાનું છતાંદિ માથે કલાકામાં જ્યારે તે દિવા આવ્યા જાય છે ત્યારે દિવાલય પર પી થી દલન ફરીની ફાંચાઈ આવે છે. ને કાંઈ વખતે રાજીર જેવોગાં કીટાકાપડમાં હંડાં મૂકે છે.

કયાં પછી તે હિંમતી હોમસ સાથે તથા પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ સાથે ગાંધી સંપર્કમાં રહેવા લાગ્યા અને હિંદી હોમસની એક કો. વખતે હાજરી પણ આપવા લાગ્યા.

શેખ અબ્દુલ્લાના સંપ્રદના હોરાય, યોગ્ય ગાર્જન તથા ખીટ નેતાગીરી નીચે રાષ્ટ્રીય પરિપદનું ગળ એવું તો વધું કે કાશ્મીરના મહારાજાનું પણ હવે તેનાથી ડરવા લાગ્યા.

ઉપરે ૧૯૪૬નાં ત્રીં માસગાં રોષ અબ્દુલ્લાની રાષ્ટ્રીય સત્તાએ મહારાજાના સમીપે સડત પોકારી, રાજ્યતંત્રગાં ને નાગરાજા મુશ્કારા મહારાજાએ ક્યાં હતા તેનાથી રાષ્ટ્રીય પરિષદને સંતોષ કેવી રીતે થાય ? અને ઈનિનેડ મિશનની મુલાકાત બાદ રાજમત વિદે ન્યારે આઝાદ થઈ રહ્યો હોય તેને વખતે કારમી રંગી પ્રબંધ અધ્યક્ષીન રાજા-સાહીના ન્યુલમ ઢેઠજ કચઢાયા કરે તે પણ કેમ બને ? આથી પિંદે ઊઠાંની રાષ્ટ્રક રોષ અબ્દુલ્લાએ ત્યાંના મહારાજાના મટિં કારમીર ઊઠાંને આખીની દેરઢ નગાંબીનાં. પ્રબંધે વળુ કસાલેલે પોતાના પાતીતો તેનાનો આ દેરા કીટી હઈ હડતરનાં મદાલ્ય કયાં.

તે વખતના નાગરોની દીવાન પંડિત રામચંદ્ર શર્મા આ 'કારખીર કોરો'ની અગ્રણી સમ્પત્તિઓથી દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેણે પંડિત જ્ઞાનદેવલાલને મળવા માટે દિલ્હી જતા રોય અબ્દુલ્લાને ૧૯૬૧ની ૨૧મી મેએ કેફ પકડ્યા અને ખીન ૩૦૦ જેટલા કાચંડાંઓની પસુ એકસામી ધરપકડ કરી તેમને જ્ઞાના સંજિયા પાછળ ધમેલી દીધા. રોય અબ્દુલ્લાને મળવા માટે આવેલા જ્ઞાનદેવલાલ નેહરુ પર પસુ સાંભળ્યાં ફાગળ થવાને પ્રતિજ્ઞા મૂકીને તેમને પસુ પકડવાથી તે આવ્યા જ્ઞાનદાસ રાજગઢાદ ગયો ગયો. રોય અબ્દુલ્લાને ત્રણ વર્ષની સબ કરગાવવામાં આવી. છતાં કડતો નો સાકુ જ રહી.

ત્યાર પછી હિંદના રાજકારણમાં કડડી પવરે આખો દિવસ વર્તત જન્યું ને કારખીરની સરહદ પર જાણકારિતાન નિર્માણ થયું. પાસેના જ પંડલ અને સરહદ પ્રાંતમાં કોમી કાવાનને દતિદાસમાં કહી નહિ નેંધાગોશી ગીવી ભયંકર ખાનાખરાખી કરી નાખી; અને તે રોય અબ્દુલ્લાની રાષ્ટ્રીય ગરિષ્ઠે કોમી અંખણસ માટે તન લોડ પ્રયત્નો ન હતાં હોત તો કારખીર પસુ તે કોમી ક્ષણનિર્માણમાં મળી મળત થયા વિના ન રહ્યું હોત.

અખરે રાષ્ટ્રીય પરિઘટની વધૂની જગી તાકાત વધા માકિરતાની
હાકડના સતત અધીને કારણે કાશ્મીરના મહારાજાને રોજ અજુકાને

મુજી કયાં. જોતાના લોકલાડીલા નેતાને પ્રભાવે અધૂરું સ્વામ્યવશી
વધાવી લીધા. છૂટાં વેત જ રાજ્યમાં અમૃતસર અને સાહોરની
પુનરાશ્ચિત ન ધાવ તે માટે તેમણે ખાસ કાળજી લેવા માંડી.

એવામાં સરદહના પકાણેએ કારગીર પર સાર્વત્રિક દુષકે
ગર થયો, આ અઘડકાણી કારગીરને અચાનક મદદાશનું રોષ
અઘડકાણી મદદ માગી, ખીલ ખાતુ કારગીરને દિલ સંભમાં નેહ-
વાની આગણી કરીને દિલ સૂરકાર પારોથી મુખ સદાચ માગી અને
દિલો સંધે પાણુ કારગીરના અચાલ મોઢે સરોર મોઢકમ્, અઘડકા
અધ્ય પ્રધાન નીમાયા અને તેમણે તેમનું રંતવ પ્રમાણોશન પુ-
રવ્યું, આને કારગીરની જનતા રોષ અઘડકાણી પઠઠ ઇ અને
ઝરકાઢરે આઘકાણેમાં સાચોના કરી રહી છે, જાણુ થાળે ઘડધા ઘણી
પરગરીને દિલો સંધમાં નેહકાણુ પકાણેકાણેમાં તે નહીં ઢાચા સાર-
ત્રિક ગતને ધણી થવાની છે, તે જગતે રોષ અઘડકાણા નેવલ
નાચે જ્યાંની પ્રબલ દિલો સંધમાં નેહકાણુ પકાણેમાં કરશે અગ સાચે છે.

[illegible]

કિંમલ

જાન સાથે જોડાયેલી રહેતી હોવાને કારણે આ ગ્રામીણોને પાલનના નાના અધ્યયન ઉપર છે.

કંપાનું જીવન સતિસ્થાન આરોગ્ય, જેને ન્યાયિન તથા
અમેરિકામાં પણ તે શેઠા પ્રજાલામાં મળી આવે છે. આપણે ત્યાં
જેમ માથા, લેસ તથા પેશાં વગેરે આવાવાદજ સૌના પરિવર્તન
હોય છે, તેમ આરોગ્યમાં કંપાને સર્વ પરિવર્તન મળી છે. એ
આરોગ્યમાં મુખ્ય કારણ પાણી છે. અને તેથી આમે તે કારણ
આરોગ્ય રાષ્ટ્રીય પ્રતીક બન્યું છે.

કાંમતની અનેક ભંતો છે. સીધી મોકી બતાવું કંઈકે જ-પૂરૂ
જાવું હોય છે, બ્યારે સીધી નાનું ઉઘર જેટલું હોય છે તેમની રહેણી-
કાંઈક મળુ રહેણી હોય છે. કેટલાંક સપાટ મેદાનામાં રહે છે
તેને કેટલાંક જિરાફાની માફક આંધર રહે છે. કેટલાં ગાસાદારી
હોય છે તે બીજાને તદ્દન મનરપણાદારી હોય છે.

મોલા ધર્મોત્તરે રહેજી ધાસજી તો આપણા દોરો જોવી જ દોષ છે. શોશિલ તમા કુણુ ધાસજી આ તેમનો ખેરાદ. ધાસ તો મને જોઈતું આવે છેક બીડનો બીડ તે આશ્વચ્છ છે આથી આંગૂરુ બનાવે જેટલોને તેમનો જાદુ કપાદન માથે છે. વળી તે જોઈતું થકું ફરતું નથી, પણ સમુદયનો રહે છે. તેજ આ સમુદય જલુ મેંડા દોડતા નથી

(નંદન ૧૬૪૭) ૩૪૦

આ પ્રાણીની એક વિશિષ્ટતા એ છે કે તેના પાછળના પગધણી મોટા તથા મજબૂત હોય છે, જ્યારે આગળના પગ નાના તથા નિર્ણજ હોય છે. તેનો ધણીપર જ્યેષ્ઠ પાછળ પગ પર જ સાંધે છે. આગળના પગ તો માત્ર જગીન હારનું ધાર્સ ચરતી વખતે તથા ટોડની વખતે થોડાં આધાર લેવાના કામગાં આવે છે; બાકી તો આપણા હાથ પ્રગાળી તે જાંચે જ હોય છે.

કાંગારૂની બીજી વિશિષ્ટતા છે તેની પૂંછડી. પાંચ ફૂટ લંબા કાંગારૂની પૂંછડી સાધારણતઃ ૪ ફૂટ જેટલી લાંબી અને ઘણી મજબૂત હોય છે. આ પૂંછડી કંપચોગ તેને જો રીતે સાથ છે. એક બે ગેસવા નાટું અને બીજું ફાંગો મારતી વખતે સારીરને સમતોલ રાખવા તથા 'ગેસવ' (ગ્રાસફૂડ) મારફ્તે હાકડી જેવા આધાર લેવામાં. એ પ્રાણી આપણાં આયબજની મારફ્તે ગેસવું નથી, પણ ખિસકોલી અથવા વાંદરાની જેમ, પોતાના બે પગ તથા પૂંછડીના આધારે ત્રણ પાયાની ખુરશી બનાવીને આસાનીથી બેસે છે. પૂંછડીના સ્થાયી બળશન હોવાથી તે મોટીમોટી ફાંગો સહવાઈથી મારી શકે છે. તેનો સાધારણ ફૂંકા જ આઠથી નવ ફૂટ જેટલો હોય છે અને જ્યારે તે ઠોડે છે ત્યારે તે ૩૦-૩૦ ફૂટ લાંબી ફાંગ તે બેરે છે. આવી રીતે તે થાક્યા વગર વીસ માઈલનો પંથ કાપી નાખે છે.

તેની ત્રીજી અને સૌથી આશ્ચર્યજનક વિશેષતા એટલે પેટના બાજુ પર આવેલી તેની થેડી. પાંચ ફૂટ લંબા કાંગારૂનું બચ્ચુ જ્યારે જન્મે છે ત્યારે તદ્દન અવિકસિત અને માત્ર ટોડ જ્યેષ્ઠ લાંબુ હોય છે; જન્મથી માંડીને મોટું થતાં સુધી માતા તેને પોતાની પેડી થેડીમાં ઉછેરે છે. સામાન્યતાં તો તે બચ્ચું બાપડું દુધ પાણી પી શકતું નથી. આવે વખતે માતા-પોતે જ પોતાના પેટના નવાયુઓ દાખીને દુધ-ક્રિયામાંથી દુધ બચ્ચાના મોંમાં ખડે તેમ કરે છે. આમ બચ્ચું માંડેથી મોટું થઈ માતાની આસપાસ રમવા લાગે છે, પણ બચ્ચેનો હંધારો વખતો જ તે માની કોયળીમાં આવીને છુપાઈ બસે છે. કાંગારૂની એ થેડી આ રીતે ત્રણ ભત્તનું કાર્ય કરે છે : એક તો અવિકસિત બચ્ચું તેમાં વિકાસ પામે છે માટે તે એક ભત્તનું સર્ભાશય છે. બીજું, બચ્ચાંની સંભાળ, સંગોપન તેમાં જ થતાં હોઈ તે ધર અથવા ઘોડિયા રૂપ છે, અને ત્રીજું, સંકટ વખતે તેમાં પેડી માતા છત્ર નીચે નિર્ભય બની શકે છે માટે તે આસરણું રમાન છે તેનો અગત્ય પડે પાંચપાંચ તથા પાછલા પડે ચારચાર આંગળાં હોય છે. પાછલા પગની ચોથી આંગળી ધણી મજબૂત હોય છે અને તેને એક મોટી તીરંજુ નખ હોય છે. દુરગત સામે લડવાનું આ જ તેનું હથિયાર. લડતી વખતે પાછલા પગ ઉપર બેઠું રહી પોતાના સારીરને જબન એક પગ તથા પૂંછડી પર સમતોલ રાખી, બીજા પગના એ નખ વડે તો દુરગતને લોહીલુહાણ કરી શકે છે. તેની કાત ગથેડાની મારફ્તે પાછળ નહિ પણ આગળની બાજુ જ તે મારે છે. કુતરાં અને મનુષ્યો એ બે આ પ્રાણીનાં શત્રુઓ. માણસો તો ઘોડા પર બેસીને તેનો શિમાર કરે છે.

ધરતી જેવું નાનું મોં, કાળાસ પાડવી બઘાળી આંખો, વારંવાર આંગળ પાછળ થતા મોટા મેળ કાન તથા હાથ, રંગબેરંગી તથા કાળા રંગની કેવાડીઓથી લીન જેવી ચામડી ધરાવતા આ પ્રાણીનું જન્મ સાધારણતઃ ૧૫૦ રતલ જેટલું હોય છે. દર વખતે તે માત્ર એક જ બચ્ચાંનું જન્મ આવે છે.

કાંગારૂ ફક્ત ઔરોસ્ટ્રેલિયામાં જ નથી આવે છે તથા તેનું બચ્ચું જન્મે છે ત્યારે તદ્દન અવિકસિત હોય છે, આ બે બાજનો પરથી નિર્દોશ જેવા અનુમાન પર આગ્રહ છે કે પૂર્વગાના અદિ-કાળમાં ૩૦૪ (ત્રેગવર ૧૯૪૭)

ચએલાં ઇડાં મૂકનારું પ્રાણીઓની ઉત્કર્ષિત યર્થાથતાં તેમાંનાં કેટલાંક પ્રાણીઓ સૌપ્રાણી વિકસિત બચ્ચાંઓને જન્મ આપવા લાગ્યાં, જ્યારે કેટલાંક તેમની પાછળ રહી ગયાં અને અવિકસિત બચ્ચાંને જન્મ આપતાં રહ્યાં. આ પાછળ રહી ગયેલું પ્રાણી તે કાંગારૂ. પ્રાણીઓની ઉત્કર્ષિતતા કાંગારૂ પણ વિકાસ કરે તે પહેલાં પૃથ્વી પર એવા મોટા ક્રોડોવિક ફેરફારો થયા કે જેથી ઔરોસ્ટ્રેલિયા ખંડ એસિયાના મુખ્ય ભૂગિભાગથી છૂટો પડી ગયો. આ કારણે સાચવી રાખ્યા પ્રાણી કાંગારૂ તે પ્રદેશમાં જ મળી આવે છે.

રેવળાવ તથા આરોગ્ય નિર્દોશ નખ

હાથની રેવળાવ તથા રેવળાવ પરથી ચારિત્ર્ય અને ભૂતબલિય-વર્તમાન એવાનું હરતરેખાનું જેમ એક ખાસ સાચ છે, તેવી રીતે માનસસાચ અને વૈવેકીય દૃષ્ટિએ પણ આંગળીઓના નખ ઉપરથી માણસના રેવળાવ તથા આરોગ્ય વિષે ધણુધણુ કહી શકાય છે.

માનસસાચની દૃષ્ટિએ નખ ઉપરથી જેમ માણસ ઝાંઝી, જલદી ડરેશ્ય બંધ્ય તેવો કે તકસરી હોય તો તે તરત જન્મી આવે છે તેમ વેલ્લપ દૃષ્ટિએ પણ તેના પંચથી બ્રહ્મનું આરોગ્ય કેટું છે તથા તે ક્યા દરદરથી પીડાય છે તે બહુ શકાય છે. લાંબા અને મૂળમાંથી આંદામિત જેવા નખ રક્તસ્રવ અને ફેરફારનાં કરેલાના સૂચક છે. દૂધ અને સાંકડા નખ સારીરમાં કંઈસાધ્યગની ન્યૂનતા બતાવે છે. દૂધ, સવાઈ, મૂળમાંથી સાંકડા અને છેડાઓથી પહોળા નખ જલદી ડરેશ્ય જન્મનાર માણસના રેવળાવના નિર્દોશ છે.

આના મૂળ આગળ ઘોળા રંગની અર્ધગોળાકાર આકૃતિ ધણી હોય છે તેને આપણે 'અન્ડ' કહીએ છીએ અને એવા અન્ડ હોય તે માણસને નસીબદાર રેવળાવમાં આવે છે. પણ એ બહુવા જેવું છે કે દૂધ નખ પર એવા અન્ડ હોય તો તે લોહીના ભગણમાં મંદતા દર્શાવે છે. નખ ઉપર જે ઘોળાઘોળાં ટપકાં હોય તો તે ઝાંઝી અને તકસરી રેવળાવનું પ્રતીકન કરતાં હોય છે. નાનાં ઘોળાંના તથા ઉપરનાં આવા ટપકાં જમતનું ખાધા કાચાનું કે કાનતંતુઓ ઉતરી શકે તેવી ચાતંજો કે વાતવરણમાં બેઠાતાં હોવાનું દર્શાવે છે.

તંદુરસ્ત સારીરમાં નખ શુભાંશી રંગના, સુંવાળા અને ચમકતા હોય છે. કિસ્કા રંગના નખ લોહીનું ઓછાપણું દર્શાવે છે. બગડેલા કંઈસાંસિસરણમાં નખ ઝાંખા રંગના હોય છે. નખમાં હલાલીટા કે આડો રોગાવરણ બાદ સારી વધતું આટી જવાની નિશાની રૂપ છે.

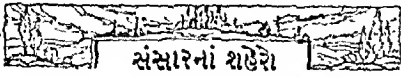
સ્વતંત્ર હિંદની ટપાલની ટિકિટો

ટપાલની નાનકડી ટિકિટ હોય છે તે માખૂલી; પણ કેવું આદ્યુત કાર્ય કરવાનું સાધાર્ય તેમાંનાં રહેલું હોય છે ! જગતભરના દરેક દરેક દેશમાં તે મુદ્રા રીતે જમી શકે છે અને જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં પોતાના દેશની કોઈ વિશિષ્ટ બાવનાને સંદેશ પહોંચાડવાનું કાર્ય તે કરે છે. આમ, કાળજની એ નાની મજરખી દેશની પ્રતિનિધિ છે-નૂતન છે. દેશના મહાપુરુષોની પ્રતિમા, સુદિસીદેવનાં રથઓ, ઐતિહાસિક રમારકો, રાજવર્તી બનાવે, મુસ્લિમે ગયાસંદેશા ઈત્યાદિ પોતાના વહારેય જમ અંકિત કરી લઈ તે દરેક દેશના ટિકિટ-કોષમાંથી આગળ દોહર થાય છે અને પોતાના દેશની સંકટિત તથા કમ્બલમ ભાવનાને મુક્તિમેલ કરે છે.

આ જ કારણસર ટિકિટ પર કોઈ નૂતન બાવના યા પ્રસંગેના ધણકાર જન્મતાં જ ટિકિટ-સંકલનારો સોખીને તે ટિકિટ મેળવવાની પડામજી કરે છે. આની ટિકિટોના મોટા ભાગ તે ટિકિટસંકલ કરનારા જ બીડી લેતા દોપણી સુરહરને પણ ખૂબ કમીર થાય છે.

ગયે વર્ષે અમેરિકામાં સખા વજુ ઘાણ હોદ્દાને નેટલી નીચી રાખવાની ડિરેક્ટો એકલા ડિરેક્ટના રોજીઓએ જ ખરીદી હતી. અમેરિકાના ડિરેક્ટોનાવાના મુખ્યિન્ડેન્ડ-૨ થી ફોલેટ ફોર્માર કહે છે: 'દયાક-ખાતામાં આગને જે નફો થાય છે તેનો તપ દડા આપ તો દયાકની ડિરેક્ટો દ્વારા જ થાય છે. લગભગ ૧ કોટિ જેટલા ડિરેક્ટ સંચાલકોના આદેશોમાં આવી ડિરેક્ટો સંપૂર્ણ થાય છે. યાદગાર પ્રસંગોએ બહાર પાડવામાં આવતી ડિરેક્ટોમાંથી લગભગ તપ દડા ડિરેક્ટો આકિર-ના રોજીઓને જ ખરીદે છે. એટલે કે એટલી ડિરેક્ટો પત્રવ્યવહારના અલગમાં વપરાતી જ નથી.'

ખાસ ડિરેક્ટો બહાર પડવાનું દગમનું અંદરે ચલે છે. નરેન્દ્રભાઈ આખર મુકીયામાં આવી વજુ વલતી ડિરેક્ટો બહાર પડે: (૧) ફોલ આનાની ડિરેક્ટ, કેમકા આંતરિક વ્યવહાર માટેની આ ડિરેક્ટ પર અરોહ રેતેમના સિદ્ધાંતિત શિખરની આશુવિ હશે. તેની હવરની ખાલુએ 'ન્યુ ડિરેક્ટ' અને 'પરથી નોનગટ' એ જણાય તમા નીચેના બે ખુલાખોમાં અંગેજ અને હિંદીમાં ડિરેક્ટની હિમત લખેલી હશે. આ ડિરેક્ટો રૂંધ બળાઈ હશે. (૨) સાડા વજુ આનાની ડિરેક્ટ આંતરરાષ્ટ્રીય અવધાર માટેની આ ડિરેક્ટના ગંધારી પાલકો જાણી પર દિંદોનો રાહદંવજ તેના અસલ રંગોમાં રલ્લે થશે તમા જમણી

સંસારનાં શહેરો

૧૨-સીડની

આસ્ટ્રેલિયા ખરડું 'સીડન' ગણાઈ રહિયું એમનેનું સેલ્સના મોડલ આ સહેરું વસાવે, પે-પાર, વસ્ત્રોપધવા તથા સરકારી રિપ્લેસ જમત-નું કોઈ અગત્યનું નમરે ગળાય છે.

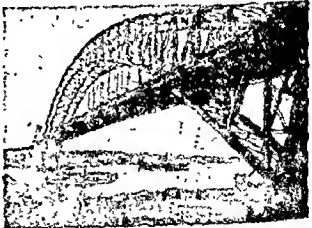
આ સહેરોને હાલિદાસ એટલે આખા ઓસ્ટ્રેલિયા બંદરો અર્જન્ટીન હાલિદાસ એમ કહીએ તે બોર્ડે નહીં આજની બગીચા વર્ષ પહેલાં આ રાજ્ય આપ થોડાં આર્થિક ખાસીઆનાં કમી રહેતા હતા. ૧૫૮૬-૧૭૦૦ ની એક સમયે પ્રખ્યાત રોમ સફરી કેપ્લરે કહ્યું આ રમથે લીવર્ડી અને ડબ્લ્યુ જી તે પ્રદેશ પર તેણે પાતાનો અમલ બેસાડ્યો. શરૂઆતે ત્યાં ટુલ્કાડાથી દેશનિકાલ થ-એલા યુનેમરોને પસાવવામાં આવતા પજુ થોડાં જ વખતમાં ત્યાના સુદર કુદરતી ખારાને લીધે તથા તેદરતે ડી આબોદગને લીધે ગ્રાસ થોડોનાં ખોરેખારાં ત્યાં ગતરવા લાગ્યાં અને તેની વસતિ કુદરે જીએક વખત લાગી છે. ૧૮૬૧માં ૧ લાખ, ૧૯૦૨માં ૫ લાખ, ૧૯૨૧માં ૧૦ લાખ અને ૧૯૪૩માં ૧૪ લાખ થયે આંદોશ પહોંચી ગયો. આજે તો પરાં સાથે તેનો વિસ્તાર ૧૮૫ ચોરસ માઈલ છે. તેની એક કુદરતી બંદરગાદને કારણે સીડની આસ્ટ્રેલિયાનું પહેલાં નંબરનું મોટું બંદર છે. દેશનો મોટા ખાતનો બેપાર આ જ બંદર મારફતે ગાય છે. આસ્ટ્રેલિયાની

મુખ્ય પેદારાજનું જન તનું સોથી મોટું વેમાણ-રમથ પજુ આ જ હોદ્દે. કુમરકેશિય તથા હાજખાનમોનું આ રોડરેશન ન્યુ સાયમ રેલ્સ પ્રાંતની રાજધાની છે.

પજુ સીડની એક રીને જમણિપ્રખાત જ-નું છે તે તો તેના અદ્યુત લોખંડના ગુપ્તને ભરેલું. પોર્ટે ઝેલસન અખાલના બે છેડાને જોડે ત્યાં આ નંગી પૂલ જગતનું કોઈ વેતમયં ગળાય છે. ૩૭૦૦ ફૂટ (લગભગ પાંચેક મા-ઇલ) લાંબો આ 'હાબર સિલ' જગતનો મોટા પૂલ ગળાય છે. તેના પરથી પગરતા, એક પૂડ ફૂટ પહોંચી મોટર રત્તો અને જી-નલિક ટૂંકી એકસાથે રોડી રાકે તેથી પચતા છે. તેની મુખ્યક. માવના ગાળાની જ લેખાઈ ૧૧૪૦ ફૂટ છે. ૧૭૫ પા-બીની સપાટીથી ૧૭૦ ફૂટ જેટલે જાયે તે બાંધવા-માં આવેલો ડે-પાથી મોટીપોટી રશીમરા પલ્લેની નીચેની સહેલા-છાથી પનાર પથ રા છે.

વજુ યાલુથી શીલામગતાનોનાં પહા-રોથી ગેરાએનું આ સહેરું ધલું રેખાનીય લાગે છે. તેની પાસેનો 'બેકુ ગાર્ડન' તો આખા દિશાલક્ષની માફક બોરેલેલેલેલો મારે અનેક આસ્પેક્ટ છે. વરસ રશિયાવાન સતત થોડોથોડો વરસાદ, શિયાળામે ફોસાદ, કોપક કૂંડી ને ફોમાજમાં સાપાણુ ખોળી, ચોળી માફક આગલાલને કારણે યુરોપિયનો ને તે રમથન બહુ વસાઈ પડે છે. રસાશુલિક છે. ૫૫૫ વરસમાં ૧૫૦૦ લોકો ત્યાં રહેવા ફરોન થતાં દેશાથી યુરોપિય ગોરા લોા તેને 'સિડી સિલ સપ્ટેમ્બર' કહે છે.

સીડની એ કુદરેલિયન સંદેહુતનું જ રૂ-બેરે છે યુરોપિયન પાટનાં જોયે આસીરાન પાકોને તમા રવેલે, કુમરકેશિય અલ્પથવ સમજા, કેઈકાણે મોટા ઘામજાનીય તથા જમતનાં મેરડો અને ગોરા લોા હવેલિયે કારણે તે સેનમીડી બેલે આજનિખાવ છે.

હિંદ પારો પજુ ડિરેક્ટો યાંત્રિન કરવા માટેની ગણલજ સામગ્રી પડી છે. જગતભરમાં સાંભળામાં સાંભળા તેના હાલિદાસમાં વર્ષે જમણેલીખ-સમ માનવવિમુક્તિઓ, રમથપૂર નિર્મળેરથો, વિનિષ્પ્રગૂર પ્રણી-સમુદ્ધિ અને મહાન યદનાગોથી બેલેલ તેના વેતમજાણી બલકાજ-માંના અજત્યના જાંબાગે વિચિત કમી ડિરેક્ટો કાઢવા માટે આપણી પાસે યોગી સમુદ્ધિ નથી.

૧૫૪૩ ઓગસ્ટે હિંદને રવાનગ્ય જમળું એ રાકવર્તી જવાવો ડિરેક્ટ પર અકિત કરી આપણી મુક્તિઓ એ જંગલ-સંદેશ દેશદેશમાં

ખાલુના ખુલામાં 'ન્યુ ડિરેક્ટ' લખેનું હશે. (૩) પરદેશમાં વિમાન માર્ફતે રવાણ ગોકલવા માટે બારે આનાની ડિરેક્ટ. જાણકે રેખની આ ડિરેક્ટ પર વચો વિમાનનું વિન. કેપર લાખા ખુલામાં 'ન્યુ ડિરેક્ટ' અને નીચે કાળા ખુલા પર ડિરેક્ટની હિમત આલેખાઓ હશે. ચિત્રોપિરેક્ટી કિન્ડેરમેસ લગણી ચાલકોથી ડિરેક્ટની આ માલિક થોડાં જ સમય મુખી જ ચાલુ રહેશે. રવાણી રવરપની ડિરેક્ટો પ્રતિક માલિક માર્ફતે દેશદેશ પાસેથી તેમના ડિગ્રાઈ ગેમણી તેમાંથી પહોં કમીને પછી બહાર પાડવામાં આવશે. એક દિશાન મેલક-નારને ખાસ હિંમતો અપાશે

કલ્યાણનાર નારાયણ શ્રીધર જીવેનાં વળ શિવે।

[illegible][illegible]

તા. ૨ મુંબાઈનું માધવનાથનું ભણીતું નંદિર હરિજનો માટે ખુલ્લું મુકયું.
 તા. ૩ પશ્ચિમ પંજાબમાં શ્રી હાજી દિલ્લી-સ્તીઓએ સોપી મોટા કાફરો હિંદ આપ્યા.
 તા. ૧૦ પાકિસ્તાનની સત્તા નીચે મુકાયેલા જિલ્લાઓના પહાડી પ્રદેશના લોકોએ પાકિસ્તાનની સત્તા સ્વીકારવાની ના પાડી.
 તા. ૧૪ મરાઠી બાબાના 'સાહિત્ય સમ્રાટ' ગણાતા મહારાષ્ટ્રના એક પત્રકારતયા પીઠ નેતા શ્રી. નરસિંહ ચિતાગણ કેળવરનું મૃત્યુ.
 તા. ૧૮ મુંબાઈ સરકારે હાઈકોર્ટના વડેલા, બીબ અને ચીબ ધોરણમાં અંગ્રજીને અવ્યાસ રદ કરવાનો ઠરાવ કર્યો.
 તા. ૨૩ હિંદ સરકારે બતામકના તાળા હેઠળના માણવદર રાખ્યોના કબજે લીધો.
 તા. ૨૪ બતામકની આરમી હુકમતે છાપો મારીને બતામકના ૧૦ આગ કબજે કર્યા.
 તા. ૨૫ દક્ષિણ બિલારોમ અને કોક્સ નાનર વિરેતારમાં વાયાડોશી ૩૦૦ ચો. માઈલ વિરેતારમાં લોકોનરખનાર બચવાનું થઈ ગયા.
 તા. ૨૬ સરહદમાં તરફના કુમતીગોદાએ (પાકિસ્તાની આંખમાંથી) નીચે ?) કાશ્મીર પર આક્રમણ કર્યું.
 તા. ૨૭ કાશ્મીરે હિંદી સૂબામાં જોડાઈ ગઈ.
 તા. ૨૮ ગાંગોત્રી અને બાબરી આપાદ પર હિંદી સંધે કબજે મેળવ્યા.
 તા. ૩૦ રોષ અબ્દુલ્લાએ કાશ્મીરના વડા પ્રધાન તરીકે સોંપે લીધા.
 આ માસનો પ્રસંગ-વિશેષ : મુસ્લિમની નહેર પુલકી મુકાઈ : બમ્બે સમુદ્ર અને રાતા સમુદ્રને જોડતી ૧૦૧ માઈલ લાંબી આ મહત્વની નહેર પોલવાનું ભૂમી સાહસ કેન્યુ ઇન્જિનેરિંગનાંદ હલ્લેસે કાન તથા ઇન્જિનિયરની મદદથી ઈ. ૧૮૫૮માં કાપાયું ૧૦ લેખની કાળવૃદ્ધ મહેનતવાળી ૧૭૦ લાખ પાઉન્ડના ખર્ચે પછી ઈ. ૧૮૬૯ના નવેમ્બરની ૧૭મીએ તે ખુલ્લી મુકાઈ ત્યારે યુરોપ અને એસિયા વચ્ચેનો તે સોપી દ્વંધ ભળાવે બન્યો કુનિવાની કોરાંડ રાજ્યના અમલદાર મળુકી તથા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની મોટી નસ ગણાતી આ નહેરની રાખમાં તો બ્રિટને કપેસા કરેલી. ૬ વર્ષ બાદ તેણે તેનો સોંપ આરીદવા.

તા. ૨ પોતાના પ્રતાપથી અંગ્રેજોને મુલમલનાર પેલળ કેસરી રજીસ્ટરિસેડનો બનાવ. ૧૭૮૦.
 તા. ૫ પાખીપતના યુદ્ધમાં હારેલા વીર સોનાપતિ દેમુનો બદેરાખાને વચ કર્યો. ૧૬૫૮.
 તા. ૭ પુરાવિજ્ઞાના ન્યાયપ્રવાત મુજરાતી પંડિત બખવાનલાલ ઇન્દ્રજનો બનાવ. ૧૮૩૬.
 તા. ૧૦ શિવાજીને પકડવા નીકળેલા આક્રમકબાનનો શિવાજીએ વચ કર્યો. ૧૬૫૮.
 તા. ૧૨ જનારસની વિખ્યાત પંડિત યુનિવર્સિટીના કેન્દ્રાધ્યક્ષ, આર્ય મંદેકુતિના ગદાન ન્યોતિધર, બારતગીખા પંડિત, મદનમોહન શાવતીયનું અવસાન. ૧૮૪૬.
 તા. ૧૩ ઇન્ડિયાના ૩૩ ટકા ધરોનો નાસ કરનાર બંગાળ બિગાની હાલની રાજઆત. ૧૮૩૬.
 તા. ૧૪ હેડનની વિખ્યાત બી.બી સી.નો પહેલો પ્રોગ્રામ વાયુમાં વહેતો મુકાયો. ૧૮૨૨.
 તા. ૧૫ મુજરાતમાં જાણીસણના આદ્ય યુગપત્રતંત્રી શ્રી મુલ્લમાદ બપેવાનો બનાવ. ૧૮૮૫.
 તા. ૧૬ મુસ્લિમી નહેર જાંબનાર પ્રખ્યાત ઇન્જિનેર ફિટિનાન્ડ લેસીખનો બનાવ. ૧૮૦૫.
 તા. ૨૪ ડાર્વિને પોતાનો પ્રાપ્તિઓનો ઉત્કાંતિતના સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ કર્યો. ૧૮૫૯.
 તા. ૨૬ અંગ્રેજ સત્તા સામે વીરતાથી મુજનાર મહેસુરના વાયટિયુ મુલતાનનું મૃત્યુ. ૧૭૬૯.
 તા. ૨૮ બ્રિટિશોએ આકલે સહેર કબજે કર્યું. ૧૮૮૫.
 તા. ૩૦ હિંદના પ્રતિજ્ઞાવાન વિચરણ વૈજ્ઞાનિક શ્રી જગદીશચન્દ્ર બોસ્નો બનાવ. ૧૮૫૮.

આ માસની અગ્રિમવિશેષ : મુસ્લિમનાથ બેનરજી

હિંદના રાજકીય ભણતિના કલ્પકાળે પોતાની સિદ્ધ સત્તી તારીખી સમગત દેગને બખખતારી મુજનાર આ મહાન કેશમકનો બનાવ. ૧૮૪૮ની ૧૦ મી નવેમ્બર શ્રી કુમોરણ બેનરજી નામના એક જાગી પીકરનો ત્યા થયો દગો હાથે નેજારે બી. એ. ખાસ કરી તે ઇન્ડિયન નર્મ આદ્ય. સી. એસ. મયા. પરંતુ બને તેરજા આંખા હિંદી-બોને અગલદાર બનાવવાની વાતિને અબુલકાદી સરકારે તેમની નાની કમરનો બાધ દાડી તેમને ચૂંટ્યા નહિ. આ સામે એ નીકર અને રમગામી થુવાને ત્યાની અગલતમાં કેસ લાવી દિહુ રીત પ્રમાણે પોતાની વચ કમરેસર દોવાનું પુરવાર કર્યું અને સિલ્વર ગ્રિલ્લાના મેગિસ્ટ્રેટ તરીકે હિંદને વિખરે વચ મુક્યો. પછી એ વર્ષની એગની કારકિર્દીમાં માખપી કુખિયે દાડી સરકારે તેમને બરતરફ કર્યા. એ અન્યાય રાજવા તે વિજાવત થયા. પછી ત્યાં સર્વ મહેનત ફોરજ બનાવી બેનરજીનો અભ્યાસ કર્યો. પરંતુ બરતરફ થયેલા સરકારી અગલદારને બેનરજીને 'હાજો કબો' આપતો નથી એ રૂબે એગની એ પરીસા મળે બેન. આ બીબ દાડી ધામે તેમને સરકારે રાખે લડીને દેગને થતા અ.સ.ય ફર કરવાનો દેશાક્રમમાં માને વાળ્યા.

અરૂમાં મિસબુના કેરમાં પડીને તેમણે કમગામી નીકે શાખા પોતાને હરતન લીધી. પોતાના આકર્ષક વ્યક્તિત્વ તથા અશ્વાત પરિચય જે થોડા જ વખતમાં તેમણે તે શાખાનું પ્રખ્યાત 'ગિલ્ડ ટ્રેડિંગ'માં કાપાંતરે દ્યું અને એ દારા, તથા પોતે રવાપેલા 'બનામી' વચ દારા, થુવાન બનામીના કાચ દેશપેજ ઉત્પાદ કરવાનું અદિતીય કાર્ય લેખે કર્યું.
 હિંદી રાષ્ટ્રીય મદાસખાની બમિસ તેવાર કરવામાં તથા તેની રમાખામો મેગનો જ અમમાર કર્યો. ઈ. ૧૮૬૫માં ખતામાં અને ૧૮૭૨માં અગાદવાદમાં મરાઠીની કોમેગોના પ્રમુખવજેથી તેમણે આગેતાં બધાએ મદાસખાના કેમલવજ સીમારેનસ સરવા એ. ૧૩ એગમી-વડતીનો મતવાદમજ તે દગો બંધબેન. ફોર્ટ હર્ડે પાટિલા બંધખાના બવજા સામે તેમણે વિરોધનો એવો તો પ્રચંડ હાજાવ પ્રગટાવ્યો કે ફક્ત બંધજ જ નહિ પણ સમગત હિંદ બંધી બની ઊઠ્યું અને આખરે સરકારે બંધબે પાડી બંધી લેવો પડ્યો.
 પરંતુ પછાથી થુવાને બેન-પ્રજાતિના મામે વલેલા નેજ જે નસ વિચાર રજી કરવા લાગ્યા અને ૧૮૦૮માં તે તે વિનીત પક્ષમાં જોડાયા. આથી મેગની ચિત્રપ્રિયત્વનો બુજાવ આસરવા લાગ્યો. પછીથી તેને બંધજ ધારાસભામાં અધ્યે મેગનિક સરભજ ખાતાના સરકારી પ્રધાન બનાવ્યા. ૧૮૨૪માં સરકારે તેમને મુજો દલકાળ આપેડો. હિંદના આ એક દેશમખનું ૭૩ વર્ષની પાકર વર્ષે ઈ. ૧૮૨૫ની ૬ ફી આખરે અવસાન થયું.

જો પુણ્યશાળી મુજ માનુભામ
હા દેશ મારો મુજ દેશભક્તિ
જો હાજ લગેશ મુજ દેશભક્તિ
જો દેશ મારો મુજ સર્વ શક્તિ

અનુવચન મહેતા

સારણે આલેશા બદાંતીરના પુત્ર ખુરંગને
સીંખના શુર અનુનદેવે આસોરે આપતા
બદાંતીરે તેમને પક્ષી મેળાવ્યા ને વળ્યું,
‘સંત ધર્મને રાજસત્ત્વે આસોરે મેળાવ્યા’
ચુરબે નિર્ભયતાથી જવાળ આપ્યો, ‘ઓ
રાજસત્ત્વ હો કે મમે તે હો, ધારો તો તે
સરણાગત હો, હુઝી હોને; ગદદ ન કંઠે
ના જગત મને કર અને દરજો કંઠે’. અને
તે મુના માટે મુજ હસને મુખે પાસથી જુલો
સહન કરીને મુજુને બેટ્યા.

કહેવનેના અર્થ : ‘અનુવાળી તો પશુ
સાત’ સીઆ મમેતેથી શક્તિ કે પ્રતિભા દાન
અને, છતા તે અળખા હોવાને કારણે પુરુષ
ની તોડે તો ન જ આવે એવી માન્યતા
પ્રકાશવા માટે વપરાતી આ કહેવતને અર્થ
રખ્ય છે કે સાત મમે તેની પ્રકાશમાન હોય,
તો પશુ દિવસના જેટલો પ્રકાશ તપી જ
આપી શકતી અને મળતી બીજી હકિતમાં
‘હાલુ તો પશુ પશુ’ (તેનો વિચાર ન થાય.)
આઠે તોય મરસિયો, હાલો તોય મે પ્રથ,
બંદો તોય બેળતો, હાલુ તોય પુષ્ક.

• અને કાશી શબ્દ : કંઈકે કંઈકે વચરવતિ
પર ગ્રીષ્મો કહ્યું અણીદાર કાંકર, શબ્દોવા
આકારની કાંઈ પશુ વચરવતિ (પરિયાળો કાંકર,
પાછળી પકડવાનો કાંકર); પાછાવ્યે દીતે
જગતારકોમાં વપરાતી અક વાચી, અણી-
દર હાંતાઆપણી પકડ; તોજ કરવાનું શંક
માટે પદરવાનું સ્ત્રી ગાનું એક ધરણું; ગોપક-
ના અળખા મોટે આ રોગ; રોગોય; નડ-
તર; અંદરસ યા કિંમત; પહેલ કે રાગ; જુદરો
કે પાણી; ટેક યા મગત.

મણિત-ગમત : કાંઈ પશુ પાસે પાસેની
જે રક્ષોના કપળ(ધન)નો તણવત, તે મુજ
જે રક્ષોના વર્ગના સરનાળા કરતા, તે જે
રક્ષોના યુગ્મકાર જેટલો વધારે છે. હાલ
 $3-3=6+3+(3+3)$ નો અવગણવા

હુનિયાબરમા જેટલી આ વપરાય છે તેનો
આરથો દિવસો એકલું જોડેલ ન કડાવે છે.

પાણી અને તેજ એકાં થતો નથી; તેજ
પાણી પર તપી કરે છે. પશુ જે તેમને
એકાં કરવાં હોય તો એક સાચુંદા કહો
તમા છટો મૂકી દેલો.

પંદરમી સદીમાં દિલ્હીના છેલ્લા પશાળ
બાદશાહે નળખા પદાર્થોના વિવિધ પ્રાં-
તો (ગાજવા, બંચાળ, મુજશત વગેરે)માંના
તેના મુજાઆલે સ્વતંત્ર થયેને પોતપોતાનાં
રાજ્ય રચાવી ક્ષત્રિયોમાંથી વચાવવા માટે જો-
તાના એકાદેહા મિથાએ પશુ પાડ્યા. તે
પેરી બોલપુરના અદિવશાહના હા મેનના
વિચિત્ર આકારના અંધળી બંને બાહુનાં
ચિત્રો કપરે આપ્યા છે. જેમાં એક તરફ
‘આદિત્રશાહ’ અને ત્રણ સીપાકોઈ પાડેતા
છે અને બીજી બાહુ તરફ પસારી ગઈ હોવા-
થી અવગમ્ય બની ગઈ છે.

આ વર્ષના આઠગણરમી બજાબેલી
બેરી એસટ નગ-સલાબી નવેલીનું રમ-
રણ આંકરી નિનરવાલી દિડિટ.

આખીને નથી હોતું માંદું કે નથી હોતા હાંત.
તો તે પોતાનો જોસક કંપી રીતે ખાતી
હસે એવો ધબ્બાને પ્રથ થાય. પ્રેન્સિપિસ
નામની એક નજી પડે તે જોરાક ચૂસે છે.

પૂરનીના ૨ જાનામાં કુશ રણ આવેલું છે.

ક્ષાત્રિયમ ૨૨૯મી સદીની હક્ષિયુ દિલ્હી
ની એક પિત્તળની શીનીનું મુસોબાન.

આવક પર કર લેવાની પદ્ધતિ (Income
tax) સો પહેલી ઈ. ૧૭૨૮માં હાલમાં સુ
થઈ હતી. તે વખતે યુદ્ધને કારણે શેરા સમ-
યને માટે તે કર નાખવામાં આવ્યો હતો.

બેની ગણતરી કરવામાં આવી છે કે દરેક
માણસના શરીર પર લગભગ ૨૦ હાબ છિદ્રો
હોય છે. સરાસરી દર ચારસ ઇંચે ૫૦૦
છિદ્રો થાય. પશુ હાથ અને પગ કપરે દર
ઇંચે ૨૦૦૦ છિદ્રો છે આ દરેક છિદ્ર નીચે
પરસેવાની એકબેક ક્રીડા હોય છે. કનાથાના
સાધારણ દિવસમાં સામાન્ય માણસનું
શરીર એક કરારે પરસેવો કાઢતો કરે છે.

૨૯મા ઈસવી આકાશમાંથી પૃથ્વી પર
પડ્યા છે બેંગ વેલાનિસો માને છે. આકાશ
માંથી ખસતા તારબો (કેકેટ)માંથી પો-
ગેલું હોખું એકબેસે હાંડું પુરે તો તેમાંના
કાબેન વાત્સની ધંગતામાં મોટો ફેરફાર થાય
છે તે તેથી હીરા બને છે. હક્ષિયુ આકાશમાં
કિબલની હીરાની ખાલો આવા ખરતાવા-
રાંબને આભારી છે બેંગ વેલાનિસો માને છે.

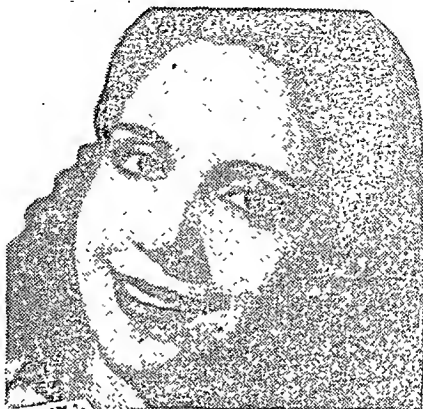
બીનીચની વેધશાળાનો પડિયાબો જેમાં
સંપૂર્ણ છે કે તેને એકાદ ગિનિટ આગળ
પાછળ થવા માટે પશુ ૧૬૫ વર્ષ લાગે!

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં શરતન માટે જ-
ખતા બળિયો ‘વિક્ટોરિયા ક્રોસ’ બીરખા-
ની ખરી કિમત માત્ર ૭ આના ન છે!

તમે બહો છો ?

દરેક ધરને નંબર આપવાની પદ્ધતિ સો
પહેલી નેપોલિયને આશમાં આણી • મોટર
બનાવવામાં ૧૭૦૦ જુદાજુદા ભરોળી અને
વિશાલ બનાવવામાં ૫૦૦૦ જામની મરફ
પડે છે. • હિટલર, મુસોલિની અને નેપો-
લિયન ધૂસપાન કરતા નહોતા. • હુનિયાના
પોણા બેનાકાળો એકે જગ્યામાં જ આવે
છે. • હિટલરનામાં રહિવાને રમ બનાવના
રિયાન ૧૯૪૩માં ન્યેચેરેલ રાખત કર્યા.

(નવેમ્બર ૧૯૪૩) ૩૪૪

લક્ષ ટૉયલેટ સાબુ
ગીતા નીઝામીની

તાજગીભરી, મુસાયમ ત્વચાનું રક્ષણ કરે છે...

આ લાવણ્યવંતી અને હોશિયાર
અભિનેત્રી તેની ત્વચા માટે નિયમિત
સૌંદર્યરક્ષાકામની કેટલી મહત્તા છે તે
સમજે છે. તે તેના કામળ અને લલિત
રંગરૂપને લક્ષ ટૉયલેટ સાબુથી નિરં-
તર સુરક્ષિત રાખે છે—તેનો અભિ-
પ્રાય છે કે તેની ત્વચાને સ્વચ્છ અને
નિઃકલંક રાખવા માટે એજ શ્રેષ્ઠ માર્ગ

એની જાણમાં છે. શા માટે તમે પણ
તે માર્ગ અપનાવતા નથી? તમને
આ શુદ્ધ, સ્વેદ સાથનું સુગંધિત,
મલાઈદાર શીશુ પ્રીતિસ્પર્શ લાગશે.

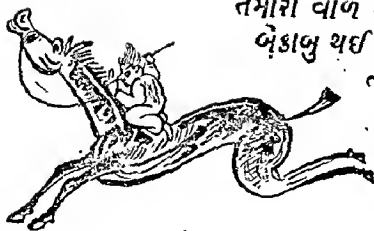
ગીતા નીઝામી હવે નવમુલ ચિત્રપટ મુવિ
સીટને આંધ્ર પનાગ આંશ કરે છે. તે તેમાં
તેની ચિત્ર-મરજિયાતી ભૂમિકાઓમાંની એક
મુલ ભૂમિકા ભજવે છે.

લક્ષ ટૉયલેટ સાબુ

ચિત્ર-અભિનેત્રીઓના સૌંદર્ય-સાધક !

LTC 185 50-40 GJ

LEVER BROTHERS (INDIA) LIMITED

તમારા વાળ આમ
બેકાબુ થઈ ગયા હોય
તો

સ્વસ્તિકના મુગંધી
કેરટર ઑઈલથી
તેમને કાબુમાં આણો

માથાને માટે નો જનજાતનાં તેલ બજારમાં મળે છે. પરંતુ તમારાં જુલફાં અને બેકાબુ લટોને અકુશમાં રાખવાનું કામ નો મુગંધી કેરટર ઑઈલજ ૬૨૧ ૧૫૬૦ આ તેલ વાળને વ્યવસ્થિત રાખે છે અને તેમને સુંદર અને લાલક ભર્યા બનાવે છે.

શોષીન નરનારીઓ ને અત્યંત પ્રિય છે.

સ્વસ્તિકની જીજ્ઞ ઉચ્ચ બનાવશેમા કાન્તિ સાક્ષુ, દારીનો સાક્ષુ, ધોવાનો સાક્ષુ, કોપાલજી છાપ વનસ્પતિ વગેરેના અમાલેક ધાય છે.

સ્વસ્તિક

મુવાસિત કેરટર ઑઈલ

ઉચ્ચતામાં અલેક

સ્વસ્તિક બોપલ મીડલ લીમીટેડ

મુંબઈ.

SHILPI

SOM 21 Gujarati

રિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ: મેસર્સ વેસ્ટર્ન પ્રિન્ટિંગ પ્રોપર્ટીસ સિન્ડિકેટ લિમિટેડ પો. બોક્સ નં. ૨૮ અમદાવાદ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિક્રાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખખાં-સળખાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસમિદુર, અખટ, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપન, પાચન
ને પોષ્ટિક ઓગળ મેળવી લીલાં રસદાર આંખમાંથી જનાવેલું
સુસોભિત સુગંધિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

તેનું નિયમિત સેવન

દિવસ	લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
૧ દિવસ ૧ ગોળ	આખી શરીરમાં બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.
૨ " " ૨ ગોળ	
૩ " " ૩ ગોળ	

કારખાનું :
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

અમદાવાદના એન્ટ - ભોળીલાલ અધર્મ - માંધીરોડ

કુકાન :
મૂત્રી મદાવનવાડી
મુંબઈ-૨

નું એક વિશેષ
નવું
પ્રકાશન

રંગાવલિ

રૂ. ૨૫

તાજેતરમાં જ બહાર પડશે

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ - રાયપુર - અમદાવાદ.

નવું પ્રકાશન તૈયાર થાય છે

કલાકારની સંસ્કારયાત્રા

શ્રી રવિશંકર રાવળના

બંધાનપ્રવાસ, ઉત્તરદિશના પ્રેરકારખાનોની
યાત્રા તથા કુલુદિગ્ગજમાં કલાકારેરીકના
આશ્રમની મુલાકાતની પ્રવાસકથા

૩૨૫ પાનાં

તથા મળકળ સિંચો ફેરોડાદે અને આકેળા

રૂ. ૪-૧૨-૦

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ - અમદાવાદ

કુમારઝાવલટ લિમિટેડ

સાહિત્ય, કલા અને વિજ્ઞાનના તથા સંસ્કારપોષક સમસ્ત જ્ઞાનસામાન્યના પ્રચાર, પોષણ અને વિકાસના ઉદ્દેશથી સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થા

એને, મૂળ 'કુમારઝાવલટ' તરીકેની તેની જે હાલની રજીસ્ટર્ડ કાર્ટરિંગ પછી તેના બદલાવા વિકાસ અને તેના સંસ્કારપક, વિખ્યાત કરાવવા માટે રચિત રાખવા પાસેથી લેનાર ટ્રસ્ટી કંપનીએ ખરીદી કપર્યુન નામે સંચાલિત છે.

કુલ ૧૨ કરોડી ટાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ)
તેમાં ૨ કરોડ એક લાખ ૫,૦૦૦ રોકાઈ ગેરેન્ટી
બદલાઈ રોકાઈ ટાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦
બચાવેલી ટાપણ રૂ. ૩૧,૨૦૦

ડાયરેક્ટરોનું બોર્ડ

શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ મોનીલાલ દીવાનજી બી.એ. (ચેરમેન)
(મંત્રી, સુન્દર સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ)

શ્રી રવિચંદ્ર મહારાજ રાવળ
(કલાકાર, કુમારઝાવલટના નરપાત્ર અને 'કુમાર'ના જ્ઞાતિ મંત્રી)

શ્રી મહેન્દ્ર રાજાનિલાલ મંજીલાલ
(વિદ્વાન, અદાલત વડીલ કૃષ્ણી મીઠોના સહ-સંચાલક)

શ્રી બાલુરાવ કેશવલાલ મહેતા
બી.એ., એલ.એલ.બી., એડવોકેટ

શ્રી હરિનરાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય
મૂનિશિ અને 'મૂનિ'ના મંત્રી; મનોરમ સુનિરૂપ.

શ્રી બલુભાઈ રાવળ (રેનેગેટ ટાપણકાર)
(પ્રકાશ અને પ્રકાશ; મંત્રી 'કુમાર')

શ્રી બાલકૃષ્ણરામોએ 'કુમારઝાવલટ' ના ૧૨૫૨ રાવપુર અમદાવાદ
ના રહેણેથી રૂ. ૧૦૦૦ અમદાવાદમાં

(આ માત્ર બદલાઈ છે; પ્રારંભિક નહિ)

નૂતન વર્ષાભિનંદન

સમગ્ર સાથે આપણે પાવતી દિવસ અમરવતીના સંસ્કાર

બામ્બે લાઇફ

એસ્ટેરન્સ કંપની લિમિટેડ

(સ્થાપિત ૧૯૦૮)

નવું મેળવેલું કામકામ

૧૯૪૫

૧૯૪૬

૩,૧૪,૦૦,૦૦૦ ૩,૮૭,૭૮,૭૦૦

બચાવેલું ધંપણ

૨,૭૭,૦૦,૦૦૦ ૩,૨૮,૨૧,૨૦૦

અમારી તત્કાલ ઉદાર નીતિના પ્રતીકરૂપે
નીચેની સહીકૃત ઉપર ધ્યાન દોરીએ છીએ.

(૧) લાઈફ રમિયાન બંધાવીએ છીએ કમરે
કરેલા બદલા અને અમારા પ્રદેશમાં વસતા
અમારા પોલિસી-હોલ્ડરોની પોલિસીઓ રા-
ખાતલ અપેક્ષી દોવા છતાં બધા હાવાઓ (કમેઝમે)
પૂરેપૂરાં ચૂકવી આપવાનું અમે કલ્પ્યું છે.

(૨) રાખાતલ થતી પોલિસીએ ફરી આપુ
કરવા માટે અમે વ્યાજ લીધું નથી તેમજ સારી
તનિખતનો દાખલો પણ આપેલો નથી.

(૩) તે ઉપરાંત પંચાલ, સિમ, બુકબિન્દાન,
વગેરે મુદ્દામાં સોનાંથી મુદ્દેસીમા મુદ્દેસી
પોલિસી-હોલ્ડરો, રટાઈ વગેરેને પણ પદની
રાહત આપવા માટે અમારી કંપનીના ડિરેક્ટરો
ચિચરબા ચલાવી રહેલ છે.

આવું ઉદાર ધોરણ અમરવતી કરવામાં
અમારી કંપની પ્રથમ છે. બામ્બે લાઇફમાં
નીચે ઉતરાવવો અથવા તેનું પ્રતિનિધિત્વ
ધરાવવું તે હાથકારક છે.

વડી આગેવાન

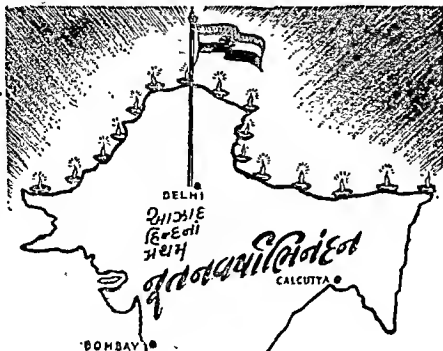
૧૫-૪૭, અપેક્ષેટ રીટ, કોલ, મુંબઈ

કુમારભાઈ

રોગનગર, નડિયાદ : રાવપુર, વડોદરા

: અમદાવાદ શાખા :

કુમાર ભાઈ, ગાંધીદાસ, અમદાવાદ

હિન્દનો દરેક કોમની અમે એકેએક વ્યક્તિની એ
પવિત્ર કુરબાન છે કે

આપણી આઝાદી હંમેશા માટે જળવાઈ રહે અને દેશની ઉત્તરોત્તર
પ્રગતિ થાય તે માટે એકેએકને સહકાર કેળવવા ફરીબંધ બનાવ્યો
આજના નવલ પ્રભાતે આઝાદી અવ્યર્થના છે.

— ઇરમન —

સર બદ્રીદાસ ગોએકા

— હેડ ગ્રાફીસ —

કલકત્તા

સ્ટાન્ડર્ડ જનરલ

એશ્યોરિસ કંપની લીમીટેડ

આગ-મોંદર અકસ્માત-ચોરી-લૂંટફાટ અને ફાગદારોના બહલાના વિમાનું કામકાજ લખવામાં આવે છે
જનરલ મેનેજર:—શ્રી. યુ. એન. ચેટરજી

શ્રી. કે. જી. મરચન્ટ

આગદાવાદ આનંદ :

મેનેજર :

ઈન્ચાર્જ આનંદ :

શ્રી. રમણલાલ જે. પટેલ

શ્રી. રતીલાલ બી. શાહ

આનંદ મેનેજર :

માર મના-અમદાવાદ :

ગ્રામ્સ "STANGENAL"

શ્રી. રતીલાલ બી. શાહ

રાજદ્રનાં મુખ્ય મુદ્દાનો નીકાલ આવી ગયો છે.
 હવે નવેસર આપણે માટે ઇતિહાસ શરૂ થાય છે.

જવાહરલાલ.

કેલોકો મીડિસ અમદાવાદ
 સારાભાઈ કેમીકલ્સ વડોદરા
 સ્વસ્તિક ઓઈલ મીડિસ લો.મુંબઈ

૬

શુજરાતના સાત જાણીતા
ઠલાકારોનાં દસ ચુનંદાં
રંગચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ

સાત

પાંદવી (ર. મ. રાવળ) વનનાં ફૂલ (કુશલભાઈ)
નારવન (કડ દેસાઈ) દાનાર રોકરી (પંડિત)
ચિકન્ચા (ર. મ. રાવળ) સંધ્યા (અ. કવલન ભટ્ટ)
માતું તંપ (સામાલાલ) ગોપ (સિકેલાલ)
ભંતાના કલામિદિરે અભિનય-કૃતરા (કડ)

૬

કુપર જણાવેલાં દસ ચિત્રો
મહેલાઈથી મઢી શકાય તેવા
ટા * ૧૦૧ ઈંચના રંગીન
માઉન્ટ ઉપર ચોડેલાં તૈયાર

શી

કીમત ફક્ત સવા રૂપિયો
પોસ્ટેજ જુદું. કુમાર કાર્યા-
લય લિમિટેડ, અમદાવાદ

ન

ચિત્રો

સરમાળ કારણ	ચન્દ્રકાંત પટેલ	૫૬
નિઝાસા	સોમાલાલ શાહ	ચિત્રોની મુખચિત્ર
હિમાલયનું આધર	નારાયણ શ્રીધર જેઠે	પાછળે ૫૬
તેજ તોપાર	મહુલાલ દુધિયા	"

કાવ્યો

આંદની	બાલકૃષ્ણ દવે	૩૪૫
આસા	મહારૂંદ દવે	૩૪૫
એકરાસ	પ્રિયકાન્ત	૩૪૫

ચરિત્ર

તાત્યા ટોપે (રવાતંગના શહીદો-૫)	૩૪૬

વાર્તા

રસાયણાશ્રુત	કાલિદાસ નાઈવ	૩૪૭

લેખો

લીલો ચંપો [આપણી વનરપતિ-૧૦] જયંતીલાલ દે. ઓઝા	૩૪૮	
નાઈવ	ચરીધર નર્મદાશીર મહેતા	૩૪૦
કલાદિગ્ધી કસોટી-૩		૩૪૫
રમણશક્તિ		૩૪૭
વાચિદાનિય [પ્રાચીન નાટ્યસાહ્ય-૧૬] યોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી	૩૪૬	
બહારવચનો પંથે-૪	છવરામ જોષી	૩૪૫
સેતુ જનરેશ્યુરિંગિલ છવનમાં વિજ્ઞાન-૧૦] ડૉ.ન.ગુ.શાહ	૩૪૭	

વિભાગો

મળ અને પોલીસ [મનન]	મહેન્દ્ર મેથાણી	૩૪૬
કસોટી		૩૪૬
રમણશક્તિ [તમે પોતે-૩]		૩૪૮
પ્રાચીન જગતમાં હિંદુ સંસ્કૃતિક સંબંધો [ચિત્રબોધ]		૩૪૦
શ્રીનગર [સંસ્કારનાં સહેરો-૬૩]		૩૪૨
જયમિત્ર વિભાગ-Our Friends Abroad		૩૪૪
માધુકરી (છવનચરિત્ર - નરસિંહ ચિતામણ કેળકર)		૩૪૩
અળાખીલ [માસમાસોનાં પંખી-૨૪]		૩૪૩
તવારીખ-નવેશ્વરની		૩૪૩
આ માસ ઇતિહાસમાં [વ્યક્તિ-વિશાળ-આઈડેક ન્યૂટન]		૩૪૩
છેલ્લું ખાતું		૩૪૮

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ વરદથી લંબી, કુદક અને પ્રકાશક: બચુભાઈ પાપટભાઈ રાવળ.
કુદક-પ્રકાશનવાન: કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય (લિ. ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ).
ચારિત્ર લખાવનાર: બાં; વરદમખાસ. આ અથવા પ્રકાશન. કુદક નક્કીના પાટ આના.

બહેનજીવના સોહા એજન્ટ: ચેલસે સાયન્ટિફિક પબ્લિકેશન્સ કંપની
કોડેવ ડોહીક સામે, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો અને ફોટોગ્રાફીશીટથી રક્ષિત છે.

**બાથો
ટોના**

બચ્ચાઓનું

અતિ પ્રિય ટોનીક

બોય બેન્ડ ફૂ.

પ્રીવિસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨.

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્વેશીયલ નં. ૧

મગજનાં જ્ઞાનતંતુઓ બેળવાન-બને છે, ધોળાં વાળ
કાળા થાય છે, જરતા અટકે છે, વધે છે અને ટાલમાં
વાળ બેળે છે, ખોટા મટે છે, યાદશક્તિ અને આંખોની
દૃષ્ટિ વધે છે. ગાંઠ નિદ્રા આવે છે, માથાનો દુઃખાવો
મટે છે. દરેક કષ્ટમાં બહેનો, પુરુષો અને બાળકો માટે
મહાન ફાયદો કરનાર છે.

મોટી બોટલીના રૂ. ૩-૮-૦ નાની બોટલીના રૂ. ૨-૦-૦
બધે મળે છે.

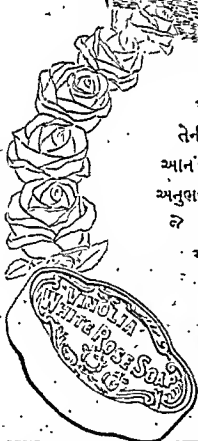

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ

૪૪૮ સેન્ટ્રલ રોડ
મુંબઈ-૪

મનોહર શુભાષ કુલોની મનમોહક ખુશખો તથા
તેની મખમલ સમી પાંખડીના નાચુક સૌંદર્યનો
આનંદ, વિનોલિયા વ્હાઇટ રોઝ વાપરતાંજ આપ
અનુભવશે . . . આ આપનો મનમાનીતો સાથુ છે,
જે આપની ત્વચા માટે ફટલો ઉર્મદા છે તથા
માલક સૌંદર્ય માટે પણ ફટલો આવશ્યક છે.

વિનોલિયા

વ્હાઇટ રોઝ સાથુ

રંગ અને રેખામાં કુમારશબ્દુ કવિત્વ વડાવનાર, લાલીના કલાકાર શ્રી સિદ્ધિ-
લાલ પરીખનાં રૂઝ પૂર્વરંગી અને ૩૪ આદાં ચિત્રોવાળો આ મંચુદ મંદિર
ગુજરાતનાં સરતાં કલાપ્રકાશનોમાં એક અગત્યનો ઉમેરો કરે છે. કલ્પાર
ઉત્તરોત્તર કરેલી કલામાધનાનો પરિવચ આપતી એમની જીવનરેખા ૩૫-
રાંન આમાં મેધસાએલાં પંચાવનચિત્રોમાં એકલ અને વાદ્ય-કલાક, પંચમશ
અને પેન-અન્-ક-દી-ક-કેચ, રેપ્સલ-વર્ષ, વૃદ્ધ-કટ, મોદરનપ્રસારકેચ અદિ
નિવરકજાની વિભિન્ન પદ્ધતિઓમાં એમની કલમ તથા પીંછીનો સમગ્ર દર્શાવ
વળા સર્વપ્રકારના ચૂટેલા નમૂનાઓ આપવામાં આવ્યા છે. ચિત્રકલાના વિદ્ય-
ર્થીઓ તથા કલાકૃષ્ણીનો આટે તેમજ બેટ આપવા માટે એ અમૂલ્ય સ્ત્રીકા
કિ. રૂ. ૩૫; પાંચેજ સાથે રૂ. ૪. કુમાર કાર્યાલય સિમિટી, અમદાવાદ.

કલાતરંગિતા અને સરતાપણમાં અનન્ય એવા આ ચિત્રમંદિર પાઠ્યનો મુખ્ય
હેતુ વિશુદ્ધ કલાને અર્ચન મરના દરે વધારે પડેલાની કરવાનો છે. શ્રી
સિદ્ધિરાંત સવળ, કનુ રેમાઈ, જગન્નાથ અદિવાશી, સિદ્ધિલાલ પરીખ, સગવ-
લાલ બાદવ અને વિગુણાનીત પંચાંગી, જે આપણા ૫ અભાગી ગુજરાતી કલા-
કારોનાં ૭ પૂર્વરંગી ચુનેનાં ચિત્રોનો આ મંચુદ, ૧૨ આપક ઇંધના માપમાં
આટકાંક પર ફેગ માટે તૈયાર રૂપમાં ગ્રુપક રંગીન લખાઈમાં આપવામાં આવે
છે મના રૂપિયા એટલી નજીબી કિમતમાં આપાં રંગીન ચિત્રો આટલાં મરતાં
કેકલે દલ આપ્યાં નથી. ચિત્ર રીઝ પૂરી થાવ આના કિમત પણ ન મારે.

ગુજરાતનું પાઠનગર અમદાવાદ : જે શહેરના રક્ષાપક અદમદશાદના
મકળનાથી માંડીને છેક જ્વામીનાસાવળના મંદિર મુખીના આજીવી એક જ ગામ
પરનાં કથાપથોમાં મેધસાએલી આપણી કલાકૃષ્ણીનો પરિવચ. જેને પશ્ચિમ-
ના નામથીન કલામીમાંકેને મુખ્ય કથો છે અને જેની પ્રગલ્ભ માંકેનીને
જમન-યાત્રીઓ અમદાવાદ આવે છે, જે શિષ્ય અને કથાપાથનાં શાસ્ત્રી અમ
અમદાવાદનાં ગાવન નામથીન ચાનોના ફેટોમોકોનું આ આજીવન રે, દરેક
ચિત્ર નીચે એતિકાનિક અને કાંકનિક માદિતી આપતી એક તથા શ્રી
શનમજિસાવ બીમશાવ જેના વિદાને કાંકેશ, અમદાવાદની આતીપાતીને
વિદામ વલેવના વિદનાઅર્થોનિર્ગેષ માટે. કિમત માત્ર એ રૂપિયા, પાંચેજ મુદ્દ.

Be Smart in Gevaert

ચપળ બનો • ગેવર્ટ ફિલ્મ વાપરો

ધંધાદારી અને શિખાઉ-સોખીન, બંને પ્રકારના સર્વે ફોટો-
ગ્રાફરો માટે, આ સહી આપના કમેરાની આંદરૂં હાઇસ્પીડ
ફિલ્મ—ઇન્ડોર અને આઉટડોર (ધરમાં તેમજ બહાર) બંને
જાતની ફોટોગ્રાફી માટે ઉપયોગી. સર્વ રંગોની તીવ્ર અસર
પકડવી એ ગેવર્ટની 'પાન્ક્રોમોસા' ફિલ્મની ખાસ વિશિષ્ટતા છે.

આ પત્ર સ્થાનિક ફોટોગ્રાફિક ડીલરને મળો.

હરના ચોલ એન-ટ્રસ્ટ

એસાઇડ ફોટોગ્રાફિક્સ લિમિટેડ
મુંબઈ   દલહા   મદ્રાસ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વડીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

ઝંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌ કેમ જીવું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસધીર, આશ્ક, કેસર, કમ્પોઝી અને બીજાં દીપન, પાચન
ને પોષ્ટિક ઔષધ ગેળથી લીલાં રસદાર આંગળાંમાંથી બનાવેલું
મુશોભિત મુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

તેનું નિયમિત સેવન

દિવન
જા રતલના પેટમાં ૧ મા
" " " ૧.૩૦
" " " ૧.૫૦
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી રમણશક્તિ
આપી શરીરમાં બલ, તેજને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
મયાપીરિડ
મુંબાઈ-૧૪

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ શ્રવસ્ત્રી - ગાંધીરાંડ

ક્રમાંક:
જૂની મહાગ્નિપાત્રી
મુંબાઈ-૨

નું એક વિશેષ
નવું
પ્રકાશન

રંગાવલિ

તાજેતરમાં જ બહાર પડશે

રૂ. ૨૫

નવું પ્રકાશન તૈયાર થાય છે
કલાકારની સંસ્કારચાત્ર

શ્રી રવિચંદ્રે વેપળતા

બખતપ્રવાસ, ઉત્તરદિલ્હીના સંસ્કારચાત્રોની
ચાત્રાલય કલ્પલિખાલયમાં કલાકાર રેડીકા
આશ્રમની મુલાકાતની પ્રવાસકથા
કરેલ પ્રાણી
તથા અખતખત્રિનો ફેટા માફી અને આલેખ
દિ. ૪-૧૨-૦

૧૯૫૦ કાર્યાલય લિમિટેડ - અમદાવાદ

બીજા બલે આશા આપે કે
એમનો દાણુ

સ્નેહ

ગાર નિર્દા-
નો દાતા છે

પરંતુ
અમોરો નમ દાવોતો એટલોજ
છે કે,
નદાયા માટે ગાન્ધિ જેવો બીજો
કોઈ સાલુ નથી

ગાન્ધિ

દુશ્મતામાં અલોચ

સ્વરિતકે આઈલ મીડમ સીમીટિડ.
મુંબઈ.

આપનું લવાજમ

આ અંક સાથે પૂરું થઈ જાય છે
સિવાય કે આપ અધવચ્ચેથી ગ્રાહક થયા હો

તે માટે આ અંક ૭૫૨ બીજાએક રૂપર જુઓ. તેમાં આપના નાગની
નામનું લેખેલા ગ્રાહક નંબરની આસપાસ એલામ કુંડાણુ ફરેલું હોય
તો આપનું લવાજમ આ અંક માટે પૂરું થાય છે એમ અમલ લેશે.

આમથી તો ખાતરી છે કે આજ સુધી 'કુમાર'નો સંપર્ક
પાડ્યા પછી આપ તેના ગ્રાહક રહેવાના ન છો

કેમો એના સ્વેચ્છા વિદ્યુત ને સંગીત સાહિત્ય તથા ચંદ્રકારી કલાભાવનાવાળાં વિશેષગરત
ગુજરાતી માસિકપત્રોમાં આપને જાણીતો કાલે આપ્યાં છે. એનું વિષયવેશિષ્ટ, જ્ઞાન-
મયતા ને રસમયતા, એની ચિત્રમયતા, રૂપવિધાન ને રંગમયતા ગુજરાતી માસિકોમાં
સદા અનિદ રહ્યા છે. વળી આવતા વર્ષે નીચજનાર ૩૦૦માં ખાસ એકની, આ સામિતના
નિલમમાં આપેલી નવેશત પ્રાચીન પદ્ય આપનું હશે એવી જાણી છે. એટલે આપને તો
ખાતરી છે કે આપ તેમજ એમના લવાજમ આપતા વર્ષે અધવચ્ચેથી અટકી નહીં છો.

તેમાં પદ્ય આ લાભ જતો નહિ જ કરે.

ચોખ્ખાની આ અનિયત સમયમાં વહેલાં તે પહેલાં એ જ નીતિ એક છે.

છતાં ગ્રાહક ન રહેવું હોય

તોપણ કૃપા કરી તેના ખબર તો આપશે જ, કે નથી અથવા બી. પા. કરવાના નાહકના
ખર્ચમાં ન જીતરીએ. એથી આપને ખાતર થોડી તકવિદ્ય જ છે; પણ અગાઉ તો સવાવજી
આપનાનું પોસ્ટલ રકમ જો, અને એ અણગમણમાં એક ચૂંકાઈને 'સંજો' આપશે.

કોઈપણ સંજોમાં તા. ૧૫મી જાન્યુઆરી સુધીમાં અપનો નિર્ણય
અમને નહિ મળે, તો આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેવાના છો એમ
સમજીને આવતાં એક વી.પી. કરીશું, તે સ્વીકારી લેવા કૃપા કરશો.

લવાજમ (ફા. ૭-૮-૦) ભરવાની પદ્ધતિઓ

(૧) ૩૭૧ ૭૫૨ની નવેશત ગુજલ આપે જાણ લવાજમનધારે કરતા પડ્યાં છે)

(૨) મનીઝાંડર કરશે એ સૌથી કોણ-ખર્ચાળ છે. ૭-૧૦-૦માં થઈ જશે.

(૩) એજન્ટો દ્વારા લવાજમ ભરતા ગ્રાહકોએ એજન્ટોને ૭-૧૦-૦ ભરવા વિનવે છે.

(૪) એકથી મોટાનામાં એ મુંબઈ-આગલાવાર સિવાયની બેસા પાસા એક ૭૫૨
લાગતા હકિશનની રકમ સાથે મોકલવી.

(૫) વી. પી. થી મંગાવતાં આપને ૭-૧૩-૦ મેસરો.

(૬) પરદેશના માલકોએ રૂપિયા ૬-૮-૦ અથવા ૧૫ સિલિંગ મોકલવા.

આમાંથી કંઈ પદ્ધતિએ આપ લવાજમ મોકલશે હો તે લખી જણાવવા કૃપા કરશો.

છપાઈમાં કામગીરી સાથે નોંધે તો બીજો જ નહિ
એ જુગમગ્યું છે; અને શુભ થશે તો ગમે જવાબદાર નથી.

રજતજયંતી

૧. આપના (જાન્યુઆરી) એક સાથે 'કુમાર'
તેના પત્રોસમાં વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે. આપણે
આમાં આપના બેઠી પશ્ચિમી કસબ-પ્રજ્ઞા
આપનાર પત્રોસ વર્ષની અખંડ, એકધારી,
કાર્યરત સાર્વજનિક પત્રોસને અનસરે '૧૪-૧-૦૦'ની
લેખની લેખવામાં આવે છે, અને પત્રોસનું
વર્ષ એ કાર્યરતીનું રજત વર્ષ ગણાય છે. એ
આપનાર 'કુમાર'નું આવવું વર્ષ તેનું રજત
વર્ષ છે. તેને આપણે જ્યંતીમાં લેખવાની
આપણી દેશની રિથિત કે વાતાવરણ નથી,
અને 'કુમાર'ને તો પોતાની '૧૪-૧-૦૦'ની
કદ રીતે જાણે ૫૫ એક મુજોએ આપણે
આવી રહે છે. પ્રત્યેક ૧૦૦ એક પૂરા થયે એ
શતકનો ખાસ એક માલવાની જનવી પદ્ધતિ
શો હોતો 'કુમાર' પોતાના ૧૦૦માં અને
૨૦૦માં એક ખાસ એક તરીકે માલવાં છે,
તે મુજબ, અદ્યાર આ પત્રોસ વર્ષ પૂરાં થશે,
આમાંથી વર્ષનો છેલ્લો એક ૩૦૦માં એક
આવે છે, ને એ ૧૪૪૮ના હિસેબર માસનો
એક અંક ખાસ એક તરીકે માલવાની માલવા
રાખી છે. 'કુમાર'ની એ ૩૦૦માં એક તેનો
રજત જ્યંતી એક બનશે.

એ એક, મુજોએ ચારી આપશે તો,
તેના બેંચે પૂરામાંથી શતકએકના એક જ
વિશિષ્ટ, દળદાર અને 'કુમાર'ની આ પત્રોસ
વર્ષની અખંડ કૃપામાં મુજો પુરાવામાં
યશમાંથી સર્વ કલા-સાહિત્ય-સંસ્કાર-
સંપત મુજબીએ, મુજબીએ અને મિત્રોની
સહાયથી સમૃદ્ધ બનાવવાના અમને કોડ છે.

અમે આશા રાખીએ છીએ કે 'કુમાર'
ની આ અખંડિત અને જીવળી સાર્વજનિક
એટલા જ યશમાંથી તેના વાચકો અને પ્રેમી
આલોક પોતાનો સહુઆવ આલુ રાખી તેના
રજત વર્ષના કસબના આનંદમાંથી બનશે.

૩૦૦મો અંક

ચાંદની

ઉવિણી.

શરદ-રત્નની ધીરે ધીરે ગળાઈ ચળાઈને
અજળ હ્રિધડી મોડી મોડી ખીલો પૂરે પહારમાં.

કપુરધવસા આછી ગાદી હસે મૃદુ ચાંદની,
પવન પર થે ધોળાં ધોળાં ખસે રૂપચોસલાં.

હલ હલ પુલે જ્યોત્સ્ના કેરા મહાપદમે, વચે
પ્રકટ. પૃથિવી ઊભી બલે લસે નવપદ્મ !

દિવસ-અજવાળે જે દીસે વિરૂપ, લલમણું,
સ્વરૂપ પલટી તે તે ઊભુ નહું જ સુહામણું.

જગ મકલની ત્રાંગાફંડી ભરી તણુ ચે તણુ.
શશિચર સ્વયં નહાવા બલે રહ્યો નભથી સરી !

લવનભવને મોડીસૂતાં મીઠાં યુગલો પડે
સહજ અમથાં છિદ્રોથી ચે નરી મગતા દ્રવે.

ગિરિ, વન, નદી, મેઘાને થે સરે રમણીયતા,
પરજી પરની કીડી ચે શી ધરે કમળીયતા !

પૃથક ઘટકો ચન્દ્રીતે પંરસરમાં ગળી
સુઘટિત રચે એકરચે સૌ કલાગય પુદ્ગલ.

અશરીર છતાં આકારો હે મનોહર હિતરે
મહન વિમલાં સોનદ્યોની છતાં, સુકુમારતા.

નયન નિરખે ઘેલાં સાધી અશી. તદરૂપતા
કિરણ કૂટતાં કીડીમાંથી, ચળે પુદ અન્દ્રમા !

આલસુકુંડ હવે

આકાસોસને આસન કહી ને આપસું,
જે રહ્યું થોડું-ય તે ભૂડી જશે;
જો યુગાન્માની મણતીમાં પડ્યા,
ફૂલ લિપડું-ય એ ચૂડી જશે.

આંખ સામે ઊગતો દિવ. રાખીએ,
જે મળી સીરંજ છત્તનમાં આખીએ.
કેલુ જાણે છે હૃદય પીસી પ્રભુ
ફેંચ અંગેમાં નવા ધૂડી જશે !

મકરન્દ હવે

એકરાર

અગો હું પાળી છું. પશ્ચિમ તમેને દર્શ શકુ
આર્દ્ર દાવાં શાંત તમ સર્ગીય સાચું નવ વધુ
તર્કી ત્યાં શુભે મનુજ રૂપ જ્યારે તમ દત્ત
તમાર્થ કીધું તમ સમું જ ત્યારે મમ હનું

પરંતુ ત્યારે તો સત રૂપ તમેને નવ
આર્દ્ર આગે આવી આગર રૂપમાં નાય નિરખ્યા
તમારામાં શોભી હિત્યજા છતાં જાનાર્દ્ર.
પરંતુ એ રવાગી, નવ મદન કીધી મનુજે.
અરે પાપાંએ તો જગતર કુદૃ મ્મ વિસરી,
છતાં ચે શદાથી પ્રભુ નવ અન્યા સંતંજ પરથી.
તમે તો શોભતા વધુ વધુ આદા શા અગી રજા,
જરેકા ખીલાની મદિન વર્ગો કાષ્ટે રિચત રજા.
તર્કી એ રોગમાં તમ સમીપના થું નું-ય દતો !
નદિ રવાગી એનું સમીર ખલુ મારી રિચતિ વિને.
દતો હું તો ત્યારે મમ ધર વિરે રાડ મર્દો ને
ઘડતો લોભાને પાળ્ય મમ દાથે દલવતો.
પરંતુ ત્યાં સુખી મરજડ ધખી મામ સપથે,
નું એરે સૌ સાથે જાદિર નિસરી તે રચક ગમે.
અને જે જોયું તે ન દરજન ક્રમ કરી શકે:
અને હું તો શાનો જગતર ખીલા જે મુજ ધડપા !

પ્રિયકાન્ત

જિગ્મ પાંચ અંગેલ બજીકીને દામીદાંની ચૂડીઆ
વદેરાનો મણિપારાનો આપીકા મધો અલાવતા એક
તરખૂમાં કવિતાના કરા જ રાસીય જ્ઞાન વિના, માત્ર
કાલના પાચનનણા જવજુલપંથી કવિતા કેવી મોહભરી-
રોને ચાંચી કહી છે તેનું કદાદરજુ આ કાલ છે.

પ્રેમનંદ એણે છે પરલોકમાં દુષ્ટ પ્રિયેત પારી પૂરવી-
શોકથી વિરાધ લઈ આજનો જ્ઞાનના પાનનીમાં એક પાડી
એક પાનનાં નિવેરનો કરતાં જ્યાં છે તેમાં એક વ્યક્તિ
ઉપર મુજબ છે કહે છે તે પ્રચંડની પાલના, તેની પાલનની
લાગળી, તેની સદ્ગુણની અણુ પ્રવેશને એ માટે છે તે
આજા પ્રાશ્નિકના પ્રશ્નો પ્રવાસ તમેકે પ્રશ્નનીય છે !

છે તો માન મરેદની સમિતું વર્ણન જ, પ્રભુ એકી મુકુમાર નિવચયતા-
વાણું, જે મેઘમાં ચલેલાં મીઠાં યુગલો ઉપર સદાજ અગમાં છિદ્રોમાંથી
નરી મગતા દ્રવતી એ 'કપુરધવસા, આછી ગાદી ચાંદની', ગિરિવન
નદી ને મેઘાને પર ને રમણીયતા દેવાથી રહે છે તેમા 'પાંદડા ઉપરની
નાની કીડી પણુ જે રમણીયતા ધારણુ કરે છે' ત્યાં-સુધીની રૂપચુચિનું
દર્શન મેઘાં આપરી લીધું છે અને 'અશરીર રંગો મદન સોનદ્યોં વન-
મનોહર આસદો સર્વ હિતરે છે' તેમા જે આજ્ઞાદ મ્મિ જ્ઞાની રહે છે.

આપતી કાલનાં નાગરિકો મારેનું આજ્ઞનાં ઘડેનું આગિ
૪૫ (ડિસેમ્બર ૧૯૪૬)

પ્રજા અને પોલીસ એ એ વચ્ચેના સંબંધો

એ કોઈ પણ આઝાદ પ્રજાના નૈતિક જીવનની પારાણીશી છે.

સ્વતંત્ર પ્રજાનું તરીકેના આપણા જીવનનાં એ અનેક પાસાંઓની આપણે કાળેજીભરી ફેળવણી ચોજવાની છે તેમાં સૌથી પહેલું તે આપણું સામાજિક શિસ્તનું સોંપી છે. પ્રજાજીવનના એ પાસા સાથે વધુમાં વધુ સુલભ પોલીસને છે. સ્વતંત્ર કે પરતંત્ર દરેક દેશમાં પોલીસ તો હોય જ છે. પણ પ્રજા અને પોલીસ વચ્ચે કેવા સંબંધ છે તે પરથી ત્યાંની પ્રજાની નૈતિક કક્ષાનું આપ નીકળે છે. પોલીસનું કામ એ પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનું તથા કાયદાને વ્યવસ્થા બળવવાનું છે તેમ પ્રજાની પણ ફેરબેંદ છે તેણે પોલીસની બીજું નહિ પણ સ્વેચ્છાએ જ કાયદાનું પાલન કરે તે એજે જગતભરમાં આપની પોલીસ વખણાય છે તે બેલ્જિયમી પ્રજાને પોલીસ સાથે કેવા સંબંધ છે તથા પોતાના નાગરિક સ્વાતંત્ર્ય પર પોલીસ લશ્ચર ન મારે તે માટે એ પ્રજા કેવી ચીવટ રાખી કાયદાનું ભંતે જ પાલન કરે છે તેની હકીકત રહિસ હોવા સાથે આપણા માટે અનુકરણીય છે. પોલીસ અને પ્રજા વચ્ચેના એવા આદર્શ સંબંધો આપણે આગળમાં કાઢીશું તો જ આપણે સ્વાતંત્ર્યને સાર્થક કરી શકીશો.

ઈ. ૧૯૩૬માં બ્રિટનમાં ૪ કરોડ ૬૦ લાખની વસ્તી હતી ત્યારે કુલ ૬૩,૦૦૦ પોલીસ ત્યા હતા. એટલે કે વસ્તીના દર ૭૦૦ પોલીસ સાથે સરેરાશ એક પોલીસ હતો. પ્રજાની ચીવટ અને પોલીસની આવશ્યકતાને કારણે લંડન જેવા મોટા મહેરબા પણ કાયદા અને વ્યવસ્થા એટલાં ટાંકાં જળવાઈ રહેતા આવ્યાં છે કે છેલ્લા વર્ષ હાથકા દરગિયાન સાક્ષાત્તેયના એ પાલનચરને વિરતાર વધીને ૭૦૦૦ ચોરસ કાલ્થ બન્યા છે તે વસ્તી વધીને ૮૫ લાખ કાલ્થ પહેલીથી છેલ્લાં આજ સુધીમાં તો પોલીસકળની ૧૮,૦૦૦ની સંખ્યામાં જરા યેં વધારો થયો નથી.

બ્રિટનની પોલીસની મુખ્ય કામગીરી વાહનવ્યવહારનું સત્તામત સંચાલન કરવાની ને અદરખાતે અટકાવવાની છે. મારફત કે ગુનાઓનું પ્રમાણ તો બ્રિટનમાં બહુ નહતું હોઈ પોલીસને માથે એટલો ભારે કોણ રહે છે. આખા બ્રિટનમાં વરસે માંડ સાંજેક માણસોનાં જૂન થતાં હશે. પણ રસ્તા ઉપરની અકસ્માતો જુલુસોની ધબી મેડી

સંખ્યાને બરાબી બધ છે. લશ્કાઈ દરગિયાન વાહનવ્યવહાર લેણી કોણા થઈ ગયા હતા ત્યારે પણ મોટરચારીઓના અકસ્માતોને કારણે દર વર્ષે બ્રિટનના ૮૦૦૦ રાહદારીઓ બન ગયાપણ ને અઘીસાંજ હાથ લગતા. પાર્લિમેન્ટમાં બહેર થયા મુજબ, જોન વિગાનેના ઝાંખખાતાના કરતાં રાજ-માર્ગે વરના અકસ્માતોએ બ્રિટિશ પ્રજાને નોની ધબી મેડી સંખ્યાને પાચક કરી હતી. આથી બ્રિટિશ પોલીસનું મુખ્ય કાર્ય રાજ-માર્ગેની સલામતી જળવવાનું બની રહે છે.

નાણે વેરાવાળી બ્રિટિશ પોલીસને એ પ્રજા 'બોબી'ના કાલીલા નામે સંબોધે છે ૧૮૨૬માં બ્રિટિશ પોલીસને તેનું આધુનિક સ્વરૂપ આપનાર ચેલ્ડમને સર રૉબર્ટ પીલની વાસ્તેરીમાં પોલીસને બ્રિટિશ પ્રજા 'બોબી' કહે છે ('બોબી' એ 'સેન્ટ'નું વહા-લસોનું રૂપાંતર છે.) તે પહેલાં લંડનમાં તેમજ બીજે શાંતિ જળવવાનું કાર્ય લશ્કરી સેન્ટ્રી કરતા; પણ તે વખતના વડા પ્રધાન ચેલ્ડમના ૫૬૫ને આવી નાની વાંતોમાં થતા લશ્કરી ઉપયોગ નાપસંદ પડ્યો અને એ-ગની મુજબાથી સર રૉબર્ટ પીલે પોલીસકળ બેલ્જિયમી, ૧૮૨૬માં પહેલી જ વાર લંડનની શેરીઓમાં ધોળે દિવસે પણ પોલીસને બં-દોળસ્ત નોટને પ્રજાને નવાઈ લાગેલી. રાતમાં તો આ પોલીસ પ્રજા તથા લશ્કરી અગ્રિય લાગી હતી. બ્રિટિશ પ્રજાના યતનમાં એક દહેશત સદા રહેલી આવી છે કે પોલીસની સત્તા એમ વધુ તેમ નાગરિક અધિકારોની જળવણી જોવી. આ સંચયને લીધે બ્રિટિશ પોલીસને વિકાસ એમ શોધપણી રૂપાયો, તેમ તેને હાથે સત્તાને દુરુપયોગ ન થાય એવું વાતાવરણ પણ આપેલા પ રચાતું આવ્યું.

એક યા બીજે રાજદ્વારી પણ પોલીસને ઉપયોગ પોતાનું ચરિત્ર વધારવામાં, પ્રજાને અત્યાજ સુખવાવામાં, વિરોધીઓ ઉપર બસસી કરવામાં, પ્રચલિત શબ્દ જળવને કે ગવર્સરસકળને કચડી નાખવામાં કરશે, એવી દહેશત બ્રિટિશ પ્રજાએ વર્ષો સુધી સેવી છે. રાજકાલે ઉપર પોલીસનું અધિપત્ય સ્વ-પાઠ નવાનો ડર બ્રિટિશ પ્રજાને એટલો બધો હતો કે ૧૮૫૭ સુધી તો પોલીસને ચૂંટણીમાં પણ કાચ લેવા દેવામાં નહોતો.

આવતો. રાજકીય સત્તાઓમાં છુપી પોલીસ આવીને બસસી કરે તે સામે તો એ પ્રજાને એટલો બધો નફરત હતી કે ૧૮૬૬ સુધી તો ૧૨૪ પર ન હોય ત્યારે પણ પોલીસને સલા વેશમાં બહેરમાં ફરવાની મના હતી.

બ્રિટનના પોલીસ સાથા અર્થમાં પ્રજાના 'રોજવા' છે. એ દરગિયા જ્ઞાત નથી, કાલ્થ કે પ્રજા પણ હથિયાર રાખતી નથી. પ્રજાને માટેના તમામ કાનૂનો પોલીસને પણ સં-પૂર્ણપણે લાગુ પડે છે. ફરજપાલનમાં મુક થાય કે સત્તાની ગયાં હા ચુકાય તો પોલીસ ઉપર પણ કોઈ પણ સતી-અણસતમાં કોઈ પણ નાગરિક કાગ ચલાવી શકે છે. પોલીસ માટેની સૂચના પોલીસ રિપરટરને લેણું છે કે પોતાની પ્રત્યે કોઈ પ્રજાને અપમાનન કરે બીજાસ લાપા વાપરે છતાં પોલીસે તો ફરી ઉકેરાઈ ન જતું; પોલીસનું કામ પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનું છે, તે સલાવવાનું નથી. આગરણુ સિવાય હથિયાર કરી વાપરવું.

બીજી બાજુ, પોલીસના ફરજપાલનમાં બને તેટલાં કોણાં વિખેરે આવે તેની કાળજી પ્રજા રાખે છે. કાયદાએ રથપેલો મવાંશિયો કયાપવાના પ્રસંગો જ પોલીસ માટે બહુ ઓછા આવે એનું સમગ્ર પ્રજાનું વર્તન હોય છે. એવું એક હાલપણ કોઈની ધરપકડ કરી વેળાના પોલીસના અને પ્રજાના પર-સ્પર્શના વર્તાવમાંથી ગળી રહે છે. બ્રિટિશ પોલીસ પાતાની સાથે હાથકાની રાખતા નથી રાહની ધરપકડ કરવાનો સામાન્ય નિયમ તેનું આવડું પકડેને તેને પોલીસ-ચોડોએ લઇ જવાનો હોય છે. પરંતુ વાસ્તવમાં, કોઈ અર્થકર થુનેરોનો હાથપણ ત્યાંની પોલીસ ને પકડેલા પડતો નથી. 'યુ આર મન્ટ્રી ઓરેસ્ટ' (હું તમારી ધરપકડ કરું છું), એટલા માટે જ એને મોકલા હાથપણે પોલીસ સાથે કોણા સુધી લઇ જવા માટે પૂરતા બને છે. કોઈએમાં બળી આવેલા પણ જુલુસો બહેર પોલીસમાં દાખલ થાય છે. કોઈ એ બધાને સારા પોલીસ તરીકે જ ગણાવત બહુ પડે છે. સ્ત્રીઓ પણ હવે તો એ ખાતામાં પ્રવેશી રતી છે લંડનમાં માલે ૧૦૦ સ્ત્રી-પોલીસો છે. આપણા પોલીસકળને આજ સુધી બિરોધી દડામતના નેરોરી તરીકે રેશની પ્રજા ઉપર મણી કરવાની કામગીરી બલવણી પડી હતી. હવે એક સ્વતંત્ર પ્રજાના પ્રજાને નોની પ્રાથમિક અધિકારોનું રક્ષણ કરવાનું કાર્ય આપણે સિરે આવડું છે. પડકારોગ્રા સ્ત્રીઓમાં પોલીસે એમ પ્રજા પ્રજાને વર્તાવ બલ-લવાનું છે, (અનુસંધાન આગળ પ. ૧૨૨મે)

(ડિસેમ્બર ૧૯૫૭) ૩૪૧

૧

૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધની છેલ્લી ન્યેત તમા તાત્યા ટોપેનું નામ આજે પણ પ્રત્યેક ભારતવાસીમાં મગરૂબી તથા સ્વામિચિન્તા પ્રેરે છે. જગતના કોઈ પણ સેનાપતિ કરતાં વધુ યોગ્યતા ધરાવતા આ નરહીરે આખી સાધન-સામગ્રી, અપૂરતું સૈનિકબળ તથા પ્રતિકુળ સંજોગો હોવા છતાં ૧૧ વર્ષ સુધી જે વીરતા તથા બાહોશીથી કસાએલી અંગ્રેજ ફોર્સને હેરાંથી તેને જગતના ઇતિહાસમાં ક્યા ચે બેટો નડે તેમ નહીં. તેની કુનેહની, હરકતી વ્યૂહરચનાની તથા હિંમત તે સાદસ-ની પ્રશંસા ખુદ તેના દુરગમ અંગ્રેજોને જ મુકા કંઠે કરી છે તેને પક્ષેથી આકારાપાતાળ એક કરતા સાતસાત અંગ્રેજ સેનાપતિઓને તેણે એવી ધીરતા તથા કુશળતાથી છક્કે ખવડાવી કે હિંદના કોઈ પણ અંગ્રેજ કે હિંદી અગ્રણીદાર કરતાં તેનું નામ સમગ્રેત્ર સુરોપ-ભરમાં એ કાળે નાખીતું યજોહું.

તાત્યા ટોપેનું પુરું નામ રઘુનાથ પાંડુરંગ ટોપે. ઈ ૧૮૩૪ માં દક્ષિણી બ્રાહ્મણ કુળમાં તેનો જન્મ યજોહો. તેના પિતા, બાછરાવ પેશ્વાના દાનધર્મો વિભાગના મુખ્ય અધિપતી હતા. તેષના આઠ પુત્રોમાં તાત્યા બીજા પુત્ર હતા સત્તાવનના સ્વાતંત્ર્યસમરમાં પોતાની તબક્કારનું પાણી સાથે જ જતાથી જનાર નાનાસાહેબ પેશ્વા, ગદારાણી લક્ષ્મીબાઈ તથા તાત્યા ટોપેનું બાળપણ પણ સાથે જ નીતેહું, એ ચ વિધિતો કોઈ અજબ સકેત ગણાય. એ ત્રણે તેજસ્વી બાળકો સાથે જ મહાની રખતો રમતા, સાથે જ રામાયણ ગદા-ભારતની વાતો વાંચતાં તથા સાથે જ શિવાજી ગદારાજનાં અદ્ભુત પરાક્રમે સાંભળતાં અતે પોતે પણ પોતાં થયે એવાં જ ગદાપરા-ક્રમે કરવાના મનચુના ગોઠવતાં. તેમાંનાં એ સ્વપ્નને સત્ય સુદિગાં જીતરી એકં તે વખતે કોણે ધારું હતું ?

એ સમયે પેશ્વાઓનું મુખ્ય રહેઠાણ કાનપુર પાસે બ્રહ્મવંત (બિહાર) હતું. બાછરાવ બીજની પછી નાનાસાહેબ ન્યારે પેશ્વા

પરાજયો જેને ચળાવી શક્યા નહિ, સૈનિકો ને સામગ્રીની અછત જેને ગમરાવી શકી નહિ, અનંત કષ્ટ જેને કળાવી શક્યાં નહિ, ને અંતે પ્રત્યક્ષ મૃત્યુ પણ જેને થડકાવી શક્યું નહિ, એવા એ ત્રિદાદિલ જવાંમર્દ સત્તાવનના સમરમાં કેવળ પોતાની અસાધારણ હિંમત, અપ્રતિમ શૌર્ય, ને અજોડ યુદ્ધકૌશલ વડે એકઠેલાથે સાતસાત કસાએલા અંગ્રેજ સેનાનાત્યકોને છક્કે આપતા રહીને છેવટ સુધી ટક્કર ઝીલી

બન્યા ત્યારે તેગણે, અંગ્રેજોએ પોતાના પિતાનું રાજ્ય ઝંપની લઈ ગાત્ર થોડુંક પેનરન આપી તેમને કે હેડકોટને અન્ધાય કરીં હતો તે દુર કરવાનો તથા પોતાનું સ્વતંત્ર્યતંત્ર પાછું મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમના મહેલમાં આગમી સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધની બાળતમાં ગોકી અહમદશાહ, અઝીમુલ્લાખાન, બાસામાહેબ, રાવસાહેબ તથા ગદારાણી લક્ષ્મીબાઈની ધણી ચુન ચચાંચિયા થી. અલગત, તે બધામાં વિચક્ષણ હુદિગતા ધરાવનાર તાત્યા ટોપે તો હોય જ.

૧૮૫૭ના બ્રહ્મવંત પહેલા અડવાડિયામાં દિંદુરતાનમાં એકીસાથે યુદ્ધ શરૂ કરવાની શરૂ ચુપત ટેવણીએ કાંઈ ચૂક્યાં નહીં. પરંતુ અવાનક ગીરતમાં ૧૫મીએ જ જ્વાળામુખી ફાટી નીકળ્યો. તરત નાનાસાહેબે સમાચરસૂચકતા વાપરી, અને ક નપુરમાં તો વળતસર યુદ્ધ શરૂ થઈને વિનાશથી તે વિષ્વવકસરીમાંના હાથમાં પડ્યું. પણ હરકતે દરિઅં કાનપુરની અગત્ય ખૂળ મોટી હોવાને કારણે અંગ્રેજોને દેવલોકની સરહદી દેડજ વિશાળ સેના ગોકાસીને લીધણ યુદ્ધ બેઠી કાનપુર છતી લીધું. કાનપુર જોડાને નાનાસાહેબ બ્રહ્મવંત આગ્ય અને ત્યાં પણ અંગ્રેજો આવે તે પહેલાં પોતાના પ્રગણે ફેનેદપુર ચાલ્યા ગયા.

સત્તાવનના સ્વાતંત્ર્યસમરની છેલ્લી ન્યેત

તાત્યા ટોપે

જતાં પહેલાં સર્વ અધિકાર તાત્યા ટોપેને સોંપી ગયા. એ કપરા કાળમાં જે નવાંનવાં સંકટો તથા પ્રશ્નો બીમા પતાવતા તેઓ સમર્થરીતે નિઃશ્વ લાવવા તાત્યા ટોપે જ માંખ દબો. તેની કુશળતા, દીર્ઘદષિ તથા બાહોશીની તોરે આવે તેવું બીનું કાઢ નહોતું. એકે આત્માર સુધી તો તાત્યાએ આકરીતે કારકુનનું જ કામ કર્યું હતું. પણ બધાં સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધનું રખસિયું દુઠાણું કે તરત જ તેણે કલગ ફેરી હઈ પોતાની ગિરપરિચિત તબક્કર દાયમાં લીધી. પરાક્રમ, શૂર-નીરતા તથા ધૈર્ય કીયાદિ યુજોની સાથે નવીની સેનાઓને પોતાના પક્ષમાં મેળવવાની તથા તેમને સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાં મુકાવવા પ્રયત્ન કરવાની કળામાં તાત્યા અજોડ દબો. સિપાહીઓને સચોટતાથી સમજાવવાની તેની અપરદત, મનુષ્યલક્ષ્યની ભાવનામાંનાં આકરવ કરવાની તેની શક્તિ તથા સાદસમરી દિગત દીર્ઘદષિ યુજોને કારણે ને આખી પક્ષદળને એક જ દિવસમાં અંગ્રેજો સામે લડવા તેવાર કરીરેતો.

પહેલાં તો તેણે અસ્તવ્યસ્ત કુશળી પોતાની સેનાને વ્યવસ્થિત કરી ને પોતાનું સૈનિકબળ વધારવા તે સંધિયા (શિવરાત્રી) પરાંએ; ને સ્વાંઈ પોતાની અદ્ભુત કલા વડે, ન્તની જઈથી પક્ષદળને પોતાના

પક્ષમાં સર્વ આળે, કાનપુર કબજે કર્યા પછી દેવદોષ લખતી તરફ જીવદોષો ન લેખકર્યો, ત્યાં તો પાછળથી તારાએ પોતાની નવી સેના વડે હુમલો કર્યો. ત્યારથી પોતાની બધી સેનાના મુશી રહી હેવદોષોને પાછા કરવું પડ્યું. અને પાછા ફરીને તેણે જેવું તો વાતના ટાપે સ્વસ્થતાથી બિહુરના રાજામહેશ્વર આસન નજીવીને ખેડેલા હતા ! દેવદોષ અને વાતના વચ્ચે યુદ્ધ થયું. તેમાં દેવદોષની સમગ્ર સેના વિશાળ સેના સામે તારાએ સફળતા ન સાંપડવાથી તે બિહુર છોડી ફરેલપુર મુકામે નાનાસાહેબને જઈ મળ્યા.

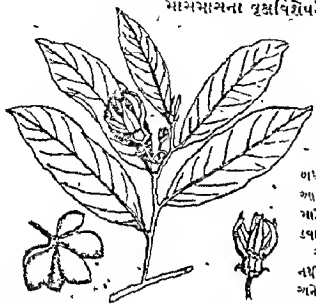
નાનાસાહેબને ફરી સાધનસામગ્રી તથા સેન્યની તંગી જાણવા લાગતાં તારા આશિષર લેખકર્યો અને કાઈ જાન્યર લાકડી ફેરવીને ચગતાર કરે તેમ સિધિયાના લકરને સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધ માટે પ્રજ્ઞત

તેની સામે ગયો. એક બાજુ ઢગણા ન જળગે પોતની કોટી બે-સિંહ સેન્ય તથા અપૂરી સાધનસામગ્રી સાથે મારતો બીર સેનાની વાતના ટાપે હતો, અંધારે બીજી બાજુ, કસામિલા સેન્ય તથા અપૂર શસ્ત્રો સાથે ખ્યાલનામ સેનાપતિ વિન્ડહામ હતો. મુદ્દ સમયમાં પ્રારંભમાં તો વિન્ડહામે તારાની ત્રણ તોફા કબજે કરી લીધી અને આત્મ કે હતે વિજય પોતાનો જ છે. પરંતુ રિસસર કુસિયાના ધરાવનાર વાતના ટાપે એકાએક સેનાની બધુંકરયા તથા તેની સ્થાનિરી કર્યાં છે તે જાણી ગયો અને તારા તેના લાલ,કડાઈને બેરી તે અમળબધુંકરયાની ફરીને ભેરકાર ધરાવે કર્યાં કે એકાએક મોટી કબજા સેનાને પીછેહઠ કરીને કાનપુર સુધેરમાં લશાઈ જવું પડ્યું. પછી બીજી દિવસે અર્ધઅંધારાને બધુંક મોકલોને વાતનાએ એકાએક સેનાને

સામસામના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાળા આપણી વનસ્પતિ-૧૦

લીલો ચંપો

લેખક - જયંતીલાલ કે. ચોકા - રોમ, એલમી.

લીલો અને રેસીકાધુરી મુગનીવાળાં ફૂલો આપના આ મધો બીજા રખાથી વિશેષ આમળપડતો. એ કારણે છે કે તેને કમળના બારે ગાસ ફૂલ આવે છે. વિશિષ્ટ મિઠાકામરી જેની આગળ મધુર મુગની ગાદક જેવી જાતે છે સંસ્કૃતભાષા આ વૃક્ષને 'દરિતુ ચપકરે ગચાડીમા' 'હિરવા વાગર' કહે છે. તેનું શાસ્ત્રીય નામ 'આટાબોટ્રીસ ઓરોરિડીસીયમ' (Antabotrys odoratissima R. Br.). તેનાં કાર્પાસિયાન

કોષાપર તેના કાળા અને લીલાં પાન ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ આવડે આવેલાં હોય છે. પાન લગભગ ૮-૧૦ ઘાંચાં ને રૂપી ૨-૩ અંધાળાં હોય છે અને ફરેક પાનને ફેરો ફેરે હવે લાખી લંબી હોય છે. તેનાં બેચોબીયાં, કડા લાખી પહેળા અને ફરી ટાવ, તરફ નાંકડા યવાં જઈ ટાવે અલ્પીકાર બને છે. ગાદક મદકથી મધમધતાં તેનાં ફૂલો શ્રોત્રાતમાં લીલાં દેખાય છે, પરંતુ જ્યારે ને પૂરી રીતે બીજી જોડે છે, ત્યારે પીળાં

લગા, કાકાળુ બીજ, તેના સરીંગ, ક્રીડોન ને દક્ષિણ દિશા દિશમાં તો બધી જગ્યાએ આ વૃક્ષ તેનાં આલેહાદક જુસોદાર ફૂલો માટે બજાબીગીઆંચો કમાવવા આવે છે. આગુંદર વૃક્ષ બાદ મોટું થવું નથી, પરંતુ તે સુદા થે કીક અને બેટાકાર રહે છે. આસપાસ જુગપણે કેલાવી તેની સાંભળેલા પર તેના કાળા અને લીલાં પાન ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ આવડે આવેલાં હોય છે. પાન લગભગ ૮-૧૦ ઘાંચાં ને રૂપી ૨-૩ અંધાળાં હોય છે અને ફરેક પાનને ફેરો ફેરે હવે લાખી લંબી હોય છે. તેનાં બેચોબીયાં, કડા લાખી પહેળા અને ફરી ટાવ, તરફ નાંકડા યવાં જઈ ટાવે અલ્પીકાર બને છે. ગાદક મદકથી મધમધતાં તેનાં ફૂલો શ્રોત્રાતમાં લીલાં દેખાય છે, પરંતુ જ્યારે ને પૂરી રીતે બીજી જોડે છે, ત્યારે પીળાં

ફરીને પોતાના પક્ષમાં લઈ આળે. આ સેન્ય વડે તારાએ કાનપુરથી ૪૬ ગાઈલ દૂર આવેલું કાકાઈ રાહોર છોડ્યું. લકરની દિશાએ કાકાઈ ૪૬ અગમ્યન ગાયક હતું. વળી કાનપુર અને કાકાઈ વચ્ચે બહેલી જમના નદી કાકાઈને ને સમીક સંરક્ષણ આપતી હતી કાનપુર અને લખતી પડયા પછી કાકાઈ ન જળવાતું મુખ્ય કેન્દ્ર બન્યું. પણ કાકાઈ છતાં વાતના સ્વસ્થ બેસી રહે તેમ મોકલતા તેને તે કાનપુરના પરાજન્યને લેર લેવું હતું. અંદરે કાકાઈ બાલસાહેબને સોંપી તે કાનપુર છોડતાં લેખકર્યો.

પણ કાનપુરનું સંરક્ષણ તો યુરોપની રણભૂમિ પર સારી રહે કસામિલા સેનાપતિ વિન્ડહામ કહેતા હતા. જેવું તેણે સાંભળ્યું કે તારા કાનપુર પહોંચી આવે છે કે તરત એક મોટી સેના તરફ ને ચોતાનું જવું રણસાહિવ મુશી રહી મારાં જલની ન ફરત પાછી આવ્ય ફરીવાર કાનપુર બારતના તે બેટાકાર કમળે હતું એક અંગે બલિદાસકાર કમળ કરે છે કે જેકા પ્રજાસુખમાં તારા ટાપે એક સીનાપતિના કમળ યુદ્ધો ધરાવતો હતો તેકા પ્રજાસુખમાં તે તેના સેનિકા શિરેતવાળા હોતા તો વિન્ડહામના સેન્યમાંથી એક પણ કૈલિકે તે વિલેસે છવતો ખચ્યો ન હોત.

હવે તારા ટાપેની અર્જના લખતીમાં છત મેળવી રહેતા સવ કાલિન કેપખેકરે કાને પછી અંગેએ બેલી દાર મળવાને કારણે તેમના આવજૂ ધૂળમાં ગળી ગઈ હતી તે ફરી રખાપના કેપખેકર કાનપુર છોડવા નીકળ્યો. કાનપુર પર જ્યારે તારાએ કુમળી ફરેલા ત્યારે તેની અંગી અજાની હતી કે કેપખેકરે બેટાકાર છોડતા બાળમાં

કરતા હતા. 'બપોરના પોરો'ને શરૂએ આવવાનો અટકેશ આપ્યો. ર
વિક્ટોરિયાનો દંડેરો પણ બહાર પડી ચૂક્યા હતા અને એ
પરિસ્થિતિ તદ્દન નેરશયબળક હોવી છતાં તાત્કાલ ટાપો તેા અ.
સામે આખર મુખી ઘડવાના નિયમમાં આડઅ હતા. પોતાની પા
મજૂના પાત્ર એવું કે સાલનસારામી નથી અને કયાદથી થય
આસા પણ નથી, ને પોતાના બગાડ્યા હાથ સમી 'અંસીવાલી રા
માય થાય છે, એવા નેરશયબળાં કાળમાં પણ રાજેને જવાનો નિ
માય તાત્કાલ પાઠે અંસીવ હતા. આવા કપરા કાળમાં એ કુરાવતા
તથા હિંમતથી તાત્કાલ એ દસ કાળી મુખી સુતત યુદ્ધ આપ્યું ને
જ તાત્કાલ ટોંગેનું સાચું ખમીર અજગી બેઠું.

જાણી રહેલા સૈય સામે હવે તાલ્યા દોષે તથા રાવસાહેબ આ નેતાના સાર-મથુરા આગળ બેના મર્યા ને હવે પણ યુદ્ધ દેના ની કરવું તેના વિચાર કરવા બેઠા. હવેનું યુદ્ધ નક્કી સિદ્ધાંતના પર ચત્રાવા તેમણે નિર્ણય કર્યા. એક તો એ, કે બન્ને ત્યાં સુધી એમના રંગ સામે ખુલ્લા મેદાનમાં જઠારમાં ન લેતરવું; જીલું, ગારિયા પર્કા.

સંપૂર્ણરૂતે આક્રમણ કરતું; અને તોટું સુદ મધ્યે યેઠની રમડ, પૈસા લથા સેનિકો મઠ માંગેમાં કોટેશી રાજ્ય આવે નેની પાસેથી કથરાણું કરતું. મધ્ય દિશામાં તો દેશી તાબડા ડગલે ને ત્રણે આવેલાં છે. તેમની પાસે પૈસા લથા સાધનસામગ્રી જરૂર હોવા છતાં તેમણે સત્તાવળના સંગ્રામમાં તદ્દેશીના સૈનિકારી રીંછી ને મેમની પ્રબંધ લથા સેના પણ રવાનાનાનાં સંગ્રામમાં યોડવાની તદ્દેશીમાં હોવા છતાં માથે રાજ્યના જ પોતાના વ્યક્તિગત રાજ્યને કરણે તેમાં યોડવા નહોતા. આવા દેશદ્રોહી રાજ્યના પાસેથી તાત્કાલિય યજ્ઞચલવીથી સંપૂર્ણસામગ્રી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

आ योगना कदी ते तात्पर्यो नर्गदा कोऊपनी हसिभुमां विप्रव-
नी भवणा ईशवनां विचारुं ते पोतानी सर्वं व्युदयनाओ दृष्टिणी
मोडवना साओ। पधु नर्गदा कोऊपनी ओ हं रभवना नदीती
अंतेने ओ गमे ते ओओ तात्पर्यो नर्गदा न कोऊपना देवानी निश्व
होते कदी ते मोडोमोडा अयेभु गाडारणी आ तेने नर्गदा तदरं गतो
दमो कदिग सयेंदा हला (अनु प. ३६६गे)

નાઈલ .... અને તેનાં પ્રાચીન સંતાનો

[હિંદુસ્તાનથી યુરોપ જતાં ગંગા નિદ્રામંથિ ગાઈ સેયદ
[ભરતી ગંગા રોજ ગાઈ ઇન્દિયન બેવા નીકળ્યા છે. નાઈલ
નદીમાં એક દોડાણાં ત્રણે પેઢિયા નબરે પડે છે. રસ્સ
એક પુરેલક પાંચેતો જલ્યાય છે. રમેશ તથા રૂરતગ વાતો
કરતા દેખાય છે.]

રમેશ: (રસ્સને સંભોધી) અઈ પ્રોફેસર! હવે છેાડને ખ્યાલ
આ જોવાડીને! શુ વાંચે છે આમાં?

રસ્સ: નાઈલની કહાણી સાંભળો. નાઈલ ઇન્દિયન મિસરની
છવનદારી. હવેલે વર્ષના મિસરના ઘોડી અને આંધુના ઉત્તિહાસનું
દર્શન નાઈલનાં નીરમાં થાય છે. મિસરનાં ઉત્તિહાસ પછે પ્રાચીન
છે.—પાગ સાત હબર વર્ષે હપરનો. ત્યારથી તે આજ સુધીના
ઉત્તિહાસમાં એક બાબત મોખરે છે તે એ, કે મિસર એટલે નાઈલની
બોગ અને મિસરની એટલે કિસાન. મિસરના અનેક સારાનરસા રાજ-
વરી! ગયા. કાણકેચુર નહોતલાલીના ગઈ, પણ તેની જગીત અને
લંબે કિસાન માદારાજનું સમા આજ ગાંધી ગાંધી રહ્યાં છે. એ બધો
પ્રતાપ નાઈલ નદીનાં છે.

રમેશ: તો, એ બધું ભેંતો નથી બે આંખોથી? થોડીએ બોધા
શું નહું હું? છેાડ જોવાડી

રૂરતગ: અઈ રમેશ! હું લાંબી બંધ કર. પ્રોફેસર છેા વાંચેતો.
વાંચે રાખ દીકરા રસ

રમેશ: દીક અઈ દીક વાંચે રાખ પલુછ, વાંચે રાખ. તારી સાથે
હોધા બીજા તે હું મિસરના ઉત્તિહાસ-જગીત આપરા કાને અંક-
પા વગર કીડા ન જાયવાનો છે.

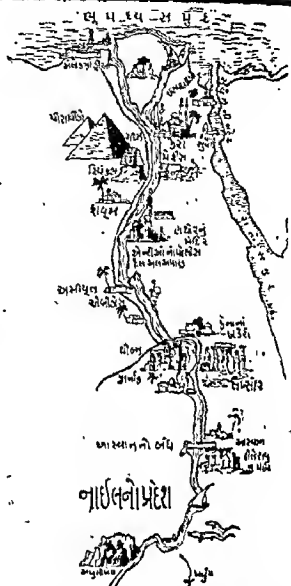
રસ્સ: આગ શીડા નહિ દેગત. અરેખર વાનહ પડે તેવું છે. એ
ખજ સાંભળ્યા પછી કંઈક જુડું જ સાગરી ઇન્દિયના પ્રાચીન
વેળા ઇન્દિયને 'રજા બોગ' કહેતા, કારણકે લાકડું બાજક સાંજે
તાતની યોદ્યા કપાય તેમ માકયા સૂરજ સંપાદિ ધરતીની
દગા લપાતો અને પ્રેમાળ શાતાના મેં કપર જેમ રજા માણું
લાલી છવાય તેમ ઇન્દિયની રેતાળ બોગ રજા બની રહેતી. પછુ
'રજા બોગ' તો કવિઓએ આપેલું નામ. કિસાન તેમ ઇન્દિયને
'કાળી ધરતી' કહેતા.

રમેશ: કવિઓને તો કાલ્ય કર્યા પાતવે. તેમને કયાંથી ખ્યાલ
હોય કે માનવીની પહેલી નબરે જોશકની અને તેથી કાળા ધરતી
તે ખરી ધરતી?

રૂરતગ: દીડી રમેશ! હું કાપડી ભધ દરોડે વચ્ચે તાંકે બેંટું
ન ચલાવ, પ્રોફેસર વાંચે તે સાંભળ. પ્રોફેસર! આજલ જલાવ દીડેડી!

રસ્સ: આ કાળી, કાપડાળી, ફળદ્રુપ ધરતીનું કારણ નાઈલ નદી.
એ વગર ઇન્દિયનો કિહાસ ન થયો ન હોત. અને નાઈલ એટલે
મિસરના શરીરની ધોરી નસ. મિસરનાં શહેરા, મિસરની નહો-
તલાલી, મિસરનો સગમ ઉત્તિહાસ એટલે નાઈલની જ કહાણી.

રમેશ: હવે કંઈ બીજું છે? હું અહીં ઉત્તિહાસ બેજોબ સાંભ-
ળના નથી આભો. કંઈ માનહ પડે તેવું કાંઈને!

આકાશના પૂર્વે તાર પ્રદેશને પરિપાલન કરતી નીલ-નાઈલ નદી મિસરદેતી
છવનદારી સખી છે. આકાશના પ્રેમા વિખામાં આપેલા ચારે દબર માઈલ-
ના વિરાટ અને મેગન ગદારાલમાં સપાકિરે અને મોરખતિએ બેઠે,
અને જગતના મહા નદીની આગલી કોઈનામાં જાગતી એ નદીએ સંકિત
ને સમુદ્ર કરેલા તરખેસ પર જ મિસરની કાળીનગર સંસ્કૃતિ સખી અને
છબી; અને આજે પછુ મિસરની પાંચ માગા એ ન છે, આ ઉપરના નરકા-
માં મિસરની પુરાણ સંસ્કૃતિના બધા સુખ અપરોગી નીલના તર પા ક્યાં
ક્યાં પડેલા છે એ બતાવ્યું છે. અંધેકાંદિયમાં આપરવાના બંધ સુધી નીલે
તીરે તીરે કલેચ રેલે લાપન થાલી આવે છે, ને તેની અંદર કલાની સકાઈ,
બંને જાણુવા કિસાન પર, તાકનાં હુંકળી કાનગલ બેલેલા પાંચપાંચ માઈલ
સુધી પધોસાએ જોતીના હરિયાલા પરમાં, વચ્ચે વચ્ચે આપરના એ મહાન
આપરોગી મિસરના સખ બુનકાળને વિચારખા રોમાંક શાની ભવ છે

રસ્સ: આજે છે, ધીરજ રાખ. હવેલે વર્ષે આગાડીના પાત છે.
પૂર તો પર ત્યારે એટલે નિસં નામનો એક જેની બંડ નવરો બેઠે
હોતા એકે તેા પુનવતા મહાસામગરાં પાળી બેલા હપર ફરી વર્ષનાં
છે. તે એકાગાથી એક પ્રબલ મિસર હપર એકાઈ કરી અને ત્યાંની
બંધની પ્રબલ નેત્રી કાંતીને મિમર છાઈ. પાંડુ ત્યારે મિસર તો
એક ચોર આરબ્ય હતું. વિલેતાઓએ તે આરબ્ય કાપ્યું અને તાલની
(દિસેમ્બર ૧૯૪૭) ૩૫૭

કાળી, કાંપવાળી રસાય લોચામાં ઈન્જિનની બાવી ક્લત્તિનાં બીજ
સાંધ્યાં તથા વસવાટ રાત્રે કર્યાં. પછી તો ઈંટ આંબ્યાં, થેડાં આંબ્યાં,
બકરાં આંબ્યાં અને મિસરમાં સંસ્કૃતિનાં પગરૂખ મંડાયાં. બેનીવાલી
અને ખેડૂતના ખખડા ક્લત્તિની ઈમારત લીધી થઈ. સાબંસ
રાત્ર થયાં, હાથી-થોડા અને મહેડો-મહેડાયાતો લેશરયાં. કાચરા
કચરા, કરેરા નખાયા, લક્કડી અને મુલ્કી ખાલાંઆ જગ્યા,
અને.....કારખાનાં પહોં થયાં. આગ ગીંડાગાથી એકંદર થયો
અને એકંદરગાંથી અસંખ્યનું કલસાજ થયું. નવેલે કાઠ સમયે ચોખી-
એ કોઈ માયાવી સુષ્ટિ ખડી ન કરી હોય ? એ સમયના મિસરના
મિસરીઓ કેવા હશે ? આને તો તે બધા કાળનો કોળિયો થઈ ગયા
છે. ગાંત્ર તેમની કલ્પના કરવાના આધારરૂપ તેમના બાંધકામો
અને 'મગી'.....

રમેશગમગી ? કેમની ગમગી ? રસ્તેમગી ?
રસ્તેમ : પાંડો બધી બેઠકો ? આય તાકે મેં સીની લેવસ.
રસુલ : મગી એટલે પેડીઓમાં સંસ્કરેલાં સંધો. મિસરના એ
ઈતિહાસનો મોટો ભાગ જોનાં આ મગીઓ સાથે વખાણેલા છે.
શ્રુત દેહને મિસરીઓ બહુ પવિત્ર ગાતાતા, એટલું જ નહિ પરંતુ
એ દેહમાં ફરીને જીવના સંચાર થવાના છે એવું માનીને એમાં
સુખધીદરે મસાલાઓ ફાંસીને સુંદર પેડીઓમાં સાવચેતીથી ફાં-
સાવતા. તાલુબીની વાત છે કે એ મુરદાંઓ અજાડ હબ્બો વર્ષ પછી
પણ આપણે એઈ સરીએ તેમ અજવાજ રહ્યાં છે. એકે એમનાં
માંસ, જાગળ દિવાલો કાળાં થઈ ગયા હોય છે.

રમેશ : આંતું આંતું સાંભળીને તો સાઈ હવે ફંડાઓ આવે છે.
આવા પેનુજેલા જ એ માંસાગીમાં આવે છે કે કોઈ કદાબી બદાબી છે ?
રસુલ : કલામતો થા મા. હે હવે એક કદાબી જ આવે છે,
સાંભળ. એક હબ્બો ઈન્જિનના દેવળને પૂનરી. મિસરમાં પૂનરીઓ
વેડું પહોં કરતા, એટલે આ પૂનરી હાલતરી પહોં કરતો તે કદાર
વિચારો ધસવતો અને જ્ઞાનનો ચોખ્ખાન હબો. મનુષ્ય-ચરીરમાં શરી
શી અબજબીઓ હશે તે લખુવાની અને તાલકાવેલી થઈ. અને એ તો
મુરદું ચીરીને જ નહીં રાકાય. પહોં એ તો અસાધ્ય વાત. કેમકે
મિસરમાં મુરદું અર્થત પવિત્ર ગનાઈ અને તેમાં મસાલા બરનાર
નતિ સિવાય તેને બીનું કોઈ ચીરી રાકવું નહિ. કરવું શું ? એણે
એક સુષ્ટિ શોધી. મુરદાંઓને ચીરીને તેમાં મસાલા બરનાર એક
અપ્રકરમાં તેણે સાંધ્યા. મુરદાં ચૂંબનાર આ વર્તને ઈન્જિનમાં
અપ્રકરમાં કરતાં પહોંનીયા કોટિના ચણવામાં આવતા. એ લોકો જ
મુરદાંને અશ્વ શક્તા, ભોયરાંઓમાં લઈ જઈ ચીરીને તેમાં મસાલા
બરતા અને પછી હાડકાં-લસામાં નીંદી ચીરીમાં મૂકતા. એમનું કામ
પાત્રા પછી ભોયરાંઓથી તે બહાર આવતા એટલે લોકો તેમના
કપર દિટકાર વરસાવતા, માણો દેવા ને કાંકરા પહોં મારના. એક આ
નતિ સિવાય મુરદાંનું જ્ઞાન કોઇને નહોતું. અને તેથી જ મિસરી
હાકનેશનું મનુષ્યદેહનું જ્ઞાન પહોં જ ગાંધિત-હતે.

મારે. આનો એક અપ્રકર થયેલા પૂનરી-હાલતે સાંધ્યા હવે
તમે કે પૂનરી અને અપ્રકરની વચ્ચેનો વાર્તાલાપ સાંભળો :

પૂનરી : અલ્લા આમ આમ.

અપ્રકર : આંબો બાપજી.

પૂનરી : તારી દીકરીને કેમ છે ?

અપ્રકર : હજી ત્યાં થીકે છે, બાપજી.

પૂનરી : મહારત્ છે ?

અપ્રકર : હોવે બાપજી. પણ આગાશા દેડનું કોણ બેઠી ?

પૂનરી : મું મહારીશ પણ તારે એક કામ કરવાનું.

અપ્રકર : પછે પહોં બાપજીને, હશે તે હું

પૂનરી : સાંભળ. પણ આ વાત જો ત્રીજે કાને ગઈ છે તો તારી
ને તારી જોવાદને મેંચથી બાળીને બંદગ કરી નાખીશ.

અપ્રકર : વચન છે બાપજી.

પૂનરી : તારી પાસે નીચે મુરદું છે ?

અપ્રકર : હે છે, બાપજી.

પૂનરી : એક મુરદાંથી હાલત કાઢી મને આપી ના.

અપ્રકર : જો મારા બાપ ! દેવ રહે તો, બાપજી ?

પૂનરી : બકવાટ કરે છે કે નાપાક ? દેવના તો હું પૂનરી છું.

ના ! નીકર તારી દીકરીને મેંચથી મારી નાખીશ. ના. આ...આ...

અપ્રકર : ખમા કરો બાપજી. આ દિલ્લો. દમબા લઈ આવું.

અને એ અપ્રકર પહોંચનામાં ગયો. એના હિરગાં આંબડ હતો
કે દીકરીને હવે બાપજી મહારી દેવો. ભોયરાંમાં બે રાજ પડયા
હતાં. એક યુવાન નતંગીનું હબું. બીનું હબું એક બધા અમલતાર-
નું. નતંગીના શબને તે અધધી એઈ રહ્યાં અને પછી ભોલો :
'બીવારી ફાંજિયણ અબ્યા ! જીવતાં તો ફાંજી હતી જ. મેને હવે
મજે શીદ વધારે ફાંજી કરવી ? ના, ના. બાઈ ! તારા દિલ્લે તો હું
નહિ છાડું. સુઈ રહે સુણે(હસીને) એકે તો તો અનેના દિલ્લે થોડા.
હોં કે ?' પછી તે પેલા બેધા અમલતારના રાજ વરફે દસરીને બોલ્યા :
'માણા દરામખોર ! અનેકનાં લોહી તે જીવતા પીધાં. દરામી ! હોર-
દરામથી તિશારખાની માફક જીવતાં હું ધૂગતો તો ?' હવે કેવો
ચીજ થેશની માફક પડયા છે ! સાય વને જ ચીકે. બને થેશને તો
થેશનું જ હાલત હોય.' એટલું બોલીને અગલદારનું હાલત ચીરીને તેણે
કાઢી લીધું અને થેશનું હાલત તેને દેશણે મૂકી લીધું.

(રસુલ અટકે છે. રમેશ અને રસ્તેમ તલ્લીન થઈ ગયા છે.)

રમેશ : વાહ વાહ, કદાબી તો જાગળ છે !

રસ્તેમ : વન્સ મોર દોરાર રસુલ, વન્સ મોર !

રસુલ : નહિ, વન્સ મોર નહિ : પણ એવી જ એક બીજી કદાબી
હું, જે વધારે કરજી છે. સાંભળો.

પ્રાચીન ઈન્જિનમાં વર્તેલ બધેલા હતો. એક વખત કોઈ એક
કમરાચની સુંદર કન્યા પૂનરી ગઈ. તેનું રાજ ચોરનારની પાસે
ભોયરામાં આપુનામાં આંબું. ચોરનારો યુવાન હબો. યુવતીના રાજ
કપરની ચાદર ખસેડતાં જ યુવતીનું અર્ધતિમ લાગવથ જેઈ તે
ચકિત થઈ ગયો. જીવતાં તો એના ઓપે પણ કુદેશ, એવી ખાનદાન
યુવતીને પહોં આદ અગાળો આ દલ્લો સાંપડયાથી તેને કંઈનું કંઈ
મઈ જયું હાલતમાં પ્રેમની ધારાઓ ફરી. આજ સુંદર સરીર પડેલાં
શું ચીરી મૂકે ? એની સુંદર સરીર માંસપેશીઓમાં શું લીળી
હાલતે બોલે ? આ સુંદરી શું મુઠ્ઠા પામેલી હશે ? ના ના. એ ફક્ત
મુઠિત હશે અથવા તો જાદ નિદ્રામાં રવનસુષિમાં વિચરતી દગો.
આવાવાવા વરશે તોના યુવાન હાલતમાં આંબ્યા અને પ્રેમના આ-
વેશે તે વિચરળની ગયો. યુવતીના સુંદર દોડ કપર દોડ મૂકી તેણે
સુંળન કર્યું-ના કર્યું. ત્યાં તો ચીરનારાઓનો મુકાદમ આવી ચડેલો
અને તેને ધિઃકારથી તથા કોપથી ધમકા પાડીયાશે ધમકાવવા
માંડેલો. અનેક માણસો ભોયરામાં ધસી આંબ્યા અને બૂળ કોણ
હાલતે થયો. પેલો યુવાન તો કોઈ અનમ્ય ભાવસમગિમાં ભળે ફાળી
દોષ દોષ જેવી રીતે યુવતીના સુતરેદને બેનેતો બેસી રહ્યો. ટોચા-
માંથી 'ફુફ' ચાંદાલ ! માટે એ નરસમનને' એવી થોર અગાળો
થઈ. અને થઈ રહ્યું. બીજે દિવસે સુવારે જાંડી સાથે એને સમગ્ર

જાણી જાણીને છરતો બાળી નાખવામાં આવ્યો. બાળતાં પહેલાં એણે કાઠડું જુ કહ્યું કે 'માસા શરીરનો બાળનારા તમે મારી બાવનાને બાળી શકવાના નથી. બાળો, જલદી બાળો, કેન્સરથી મારો આત્મા મારી પ્રેમભૂતિમાં ઝંતભાન થાય' (રસમ અટકે છે રમેશ અને રતન સાંભળવામાં ગરબ બની બેસી રહ્યા છે.) કેમ બિરાદરો, શું બિચારો હો ?

રતન: આજ મારી જાનને પેલા જ્વાળા ચીરનારા સાથે આઈ-ડેન્ડીફાય કરીશ કોનો ને આજ બેબીનેપને પેલા મુઠાડમ સાથે.

રમેશ: તે કીકરા, હું જાણીએ છીએ છટખી કેવી રીતે ?

રતન: રાવ ને આજ રસુસે છોડાવી. યૈસુ રસુસ, તીકર આપ્યો તો બાવા આજ બાળીને આપ થઈ જતે. રસુસ, બેહાબન, કાવ મીઠું સોમજી વાન બાત છે કે મુરે મુરફાન સંપ્રતિમાં છે ?

રસુસ: મેશક સોમજી હવે ગિસરની બદોબજાલીના જગમજી હાથ જોના ફિસાન થાઈ કરીએ. એ ફિસાન બીચીવે સરકરમાં બની રતે અને પછી મેઇ કુ રસાહના (ગિસરના રાબતા) ગહેલ-ગાદર કે પીરામીડના વ્યાપકાર વખતે સિવાહીએના સાંકડા આઈ પેટ સાટે રહે પણ જતો. એનું ખેતર કાંતો રાજનીની, જમીન-કાગી કે દેવરમાનીની ગિલકત હશે, કાંટાકે જમીનની પાત્રિયો બીની નવેની. કરેશ અને બીન વેરાઓ બધાં પણ એની પાસે એનું તમા એના હુજીનું પેટ જરવા એટલું ફંટ રહેલું કે કેમ તેની વિખતો મેઇ તમારી બકાનેકો આપી નથી શરીરથી. હવતો રહે કાંટાકે જ. વ્યભાને તે કોઓ, બેશી અને આક્રોહો હશે તાનુપ-રખાવા તો હાવેશ વર્ધમા એનો એ જ રહ્યો છે. એના ઉદાહરણ રૂપે એક વાત કહું.

રમેશ: યૈસુ પ્રાઈસર, મને તો હાથુ કે આ પાઠો તે પંતુછ-વેદા રાક થયાં. પછી આ તો પ્રવરતાના કહી. વાવ યાલ, વાત યલાવ.

રસુસ: એ ફિસાન બાઈના હતા, ગિટાનું નામ અનપુ, નાનાનું નામ બિટુ. અનપુ પરજોડી હતો. બિટુ હલાગરો, રડીયો અને ગદ-નટુ હતો. મોઢાબાઈની તથા બાઈની આજ્ઞામાં રહેતો અને એમને ઘેર રહી ફેટકો 'ખાતો ખેતરમાં તે ખૂબ જ ગહેનત કરતો રૂપરાંત પરનું ધણુ કામ કરતો. વખતવેનો વખત થયો કાંટાકે અનપુએ બિટુને કહ્યું, 'બિટુ, તારા કોમગ ઘોઈ છે ને કાંપ છજોછલ પથરાઈ ગયા છે. જલદી હજ કેવ' બિટુએ બેડવા માડડું અને અનપુને પણ: ગાદ કરવા બાઈની. માર રે, મુસુપી બાઈએનું ધરની બેસી. પછી કોઢા: બાઈએ કહ્યું, 'બિટુ, ઘેર ન ને બી કઈ આવ' અને બિટુ ગયા. ઘેર બાબી બેસી હતી. બાબીના હાથમાં બિટુ તરફ પેમ હતો. અનપુ કરતાં બિટુ પમારે સુવાન ને વધારે દેખાવડો હતો. બૂન તો બાબીને તો બિટુ સાથે લઈ કરડું ઇલક પણ મોટા બાઈ ગહેડા, અનપુએ તેનું લઈ અનપુ સાથે થયું હલ.

'દીઆર છે ક્યાંથી એકલા ?'

'બી લેવા આંબો છું બાબી બી બચેશ.'

'મેરો તો ખરા થાક્યાપાક્યા છે.'

'ના જલદી કરો. મોટાભાઈ બોડી થાય છે.'

'હા માય.' કાંટાકે કહી બાબીએ બિટુને હાથ પકડ્યો.

બિટુને એ ગરૂં નહિ અને બાબીને હાથ તેણે તરછાડી દીધો. બાબી, સગાઈ મદ કે દીઆર ચોતાનો નહિ થાય. ને પોતે કોઈ પડી એટલે એના હાથમાં દેરદમિ પ્રવળી. અને થયું કે પોતે જોની આજળ હલકી પડી તેનો પાટધી નાખ્યો, બી હમને બિટુ તો આવતો થયો.

સાંને અનપુ ઘેર આંબો. હલાગમિર પાળીએ સીન્કારથ શર કહ્યું. અનપુને એની બીઆટ્ટે જનાવડી વાત કરી.

'તમારા બાઈએ મારી લાગે લીધી.'

'હા ?'

'હા. મારા પર હાથ નાખ્યો. નેણે બેવડા થયા કહ્યું.'

'ના, ના; બિટુ એણે કરે જ નહિ.'

'અરે, તમે બાબી છે તેવા એ નથી.'

'ચૂપ કર ?'

'ફૂપ પાછને સાંપ કહેયો છે'

'ચૂપ કર.'

'મેં આંખ ફેરવી એટલે મને મારું માર્યું.'

થઈ રહ્યું. બોલો અનપુ સગાઈ લેવાનો. કાંપમાંથી નેર જનનું. સાંને હવે ચરાપીને બિટુ ઘેર આંબો ત્યારે ચારાખા મોઢા બાબીને કહાર લેને બેસેલો મેયો. બિટુ તરત સગાઈ થયો કે સાજીનું કાર-રતાન છે. તે નાહો અને અનપુ તેની પાછળ પડ્યો. ગમજી બિ અને પાછળ અનપુ કોમ દોર ચીલ્યા જ કરી. બિટુ બેડુ સજી મંપ અને હલાશ મળને તેણે 'મા' નામના મિસરી દેવની પ્રાર્થના કરી 'હે દેવ ! સચરે અસલથી બચાવે, હવે બિટુની પ્રાર્થના સાંકળ અને બાઈબાની વચ્ચેની ધરની આંખના પલ્કામાંથી મારી અને એ મોટી નજીએ પૂર નેસામાં વહેવા માડડું. આમાં બેકકાંઈએ અનપુ અને બોઈ કિારે બિટુ હલા રહ્યા.

'બાઈ સાંજ પડી ગઈ છે. પહેા ફાટે ત્યાં મુંખી ત્યાં જોડો કું અઈ જ રહીશ ને મજરકે સાચી વાત કહીશ અને બન્યોને કે હવે તમારા ધરમાં કે ગામમાં બિટુ પંમ નહિ મુડે' બિટુએ સાદ કર્યો અને બાઈના સંગાસામાં કિારે રાઈ થયા. રાતનાં એધાર મજરકાના સૂરને ધિવાં કાંટાકે બિટુએ સાદ કર્યો.

'બાઈ તમે બાપની જ નાથે હતા. બાબી મા હતાં. તમે ન મેનનાપનું બાની લઈ મારક ખૂન કરવા દોડ્યાં કે 'શ' દેવ ! મેં બાબી સામે કાંચી આપ પછુ નથી કરી તેના તમે જાણો છો.'

કાંટાકે કહી બિટુએ કહાર કાઢી અને ચોતાનો 'મગલો હાથ કાપી નાખ્યો અને નહીમાં નાખી દીધો. જગમગી બિટુ બેશરો પચગી પર દળી પાડ્યો અને એના પ્રાણ બીકની થયાં. 'શ' રેરે બિટુના શય ઉપર હાથ મૂક્યા અને બિટુને આત્મા રવેરે ગયો. અનપુએ કપાંત કહ્યું તે ઘેર આંબો અને પાતીના શરીરમાં રહે કટકા કરી નાખ્યા અને ઇતરોને નાખ્યા. પ્રાથક્ષિકતા આરંભો તેણે કહાર કાઢી અને ચોતાના કુ: બી હલવામાં કોઈ દીધી ચાલિત થયો. સુરોદિય થયો. અનપુ અને બિટુ નવર જોડાએથી ધરની ચાલી પડી. છેવટે નાઈલમાં પાણી તેના પરકૂરી વળ્યાં. (રસમ અટકે છે)

રમેશ: રૂપરાંત, આ આપણા પ્રાઈસર તો દેવડાવવા બેઠા છે.

રતન: રસુસ, આને તે મુરકાંબોની મોતિયોગી લીધી હઈ

રસમ કેમ, ને કાળી ?

રતન: નહિ કે, સોનછાકુતી પરનું આમાં બી તે જમ કાંઈ કાલનીઆ.

રમેશ: બાઈ, એમાં મુરડું નેકિ હોય તેની કઈ કહેની !

રતન: ને હું કમાર મારી જાનને 'આજ ડેન્ડીફાય' કરેનેકા કહીશ.

લાખને. ગરેર, આમાં બી બિટુ બનિયા તો હાથ મપવી પરિધો.

રમેશ: મને કું કાળી ?

રતન: મને ? મને બાબી કાળી. હાં કોમ કોછ-વજળવા વજો

આ રસમે, તોરા મારીકાએ, બદનતા ઉકેરે કહાર કીધો

રસુસ: સાંભળો સાંભળો, કાંક બીહ અનપુને કલાવો કહું.

રતન: એ બેસના યા. પછુ મુરડું (અનુસંધાન ૪, ઉપર મે)

વૈજ્ઞાનિક શક્યતાઓ પર રચાયેલી એક વધુ કલ્પનાકથા

રસાયણામૃત

મને તો નાખે ચ ખ્યાલ નહિ કે મારો પ્રયોગ આ-
ટલો કરાવ્યા નીવડશે. આજે હું એવમૃત: નીસામી
દોઢાં છતાં અમાપ રોગથી પીડાઈ રહો છું.

હવેને હું મૂળથી માંડીને જ વાત કરું છું એમ બી. બી.
એસ. ના બીલ વર્ષમાં આવેલા ત્યારથી મારા મનમાં એક
ધન ભારાઈ ગયેલી કે આયુર્વેદની દવાઓ જનતાના જ છે.
મારી ઉલ્કેરી ટાંકેરી પરીક્ષા મોખરે રહીને મેં પાસ કરી,
પણ મારી એ ધન તો હજી કામગીરી જ હતી થરનો સંપત્ત
હોવાથી મારે પ્રેક્ટિસની ખાસ જરૂર ન હતી. એટલે મેં
ફાર્માસ્યુટિકલ (દવાઓ બનાવવાનો) અભ્યાસ આગળ સાર
કર્યો અને મેં મારાં પછુ હું પહેલાં નંબરે ક્લેસીક થયો.

પછી મેં અમરાવાદની પાસે આવેલા મેડરસા ગાયમાં
મારા પોતાના જ થરમાં એક પ્રયોગશાળા બનાવી લીધી.
મેડરસા ટેસ્ટન હોવાથી જરૂરી સાધનો ખરીદવા માટે સહેલ-
માં સરવાળી જઈ રહ્યો હતો

હું મારો પ્રયોગ વર્ણવું તે પહેલાં મારી એક માન્યતા જણાવી
દઉં. હું માનું છું કે આ વિશ્વમાં 'સજીવ' ને 'નિહંત' એવા બે વિભાગો
છે જ નહિ, પણ એકેએક ભૌતિક તત્ત્વ સજીવ જ છે. અલબત્ત, એ
સજીવતામાં પ્રમાણભેદ ખરો. આપણે જોને 'રોગ' કહીએ છીએ એ
માત્ર આપણી દેહમાં રસાયણોના અમુક પ્રમાણમાં થતી વિરૂતિ
સિવાય બીજું કંઈ નથી આ વિરૂતિ કંઈ તો બહારમાં કોઈ કારણોથી
મની દોષ અથવા કોઈ આંતર કારણોને આભારી હોય એટલે મારે
એવું રસાયણ શોધવું હતું કે જે નરે માણસના ચરીરમાં કોઈ પણ
ભૂતની વિરૂતિ ન થતાં એ સાવેસ આગરત્ત મોજરે

મેં શરૂઆત કરી કહતા લીમકાંથી. આ જુસની અંતરજાલ, કાંઈ
પાંદડાં, ફળ, ગરો અને મૂળના અમુક પ્રમાણબદ્ધ મિશ્રણનું જે
મંથોની ગરદથી બારીક ચૂર્ણ બતાવ્યું અને એ ચૂર્ણનું પછી સત્ત
જેવ્યું. આ રીતે મેં મારી નહીં કરી રાખેલી અનેક વનસ્પતિઓના
ચૂર્ણસત્તને બતાવ્યાં. તમને રસ પડતો હોય તો અંગ્રાંની યોગીક
મણાવું: આમળાં, હરરે, ગોખર, ખાખરા, એખરે, આરડસી, બકુલ-
પુષ્પપાંદડીઓ, અંબી અનેક ગુપ્તધોમાંથી વનસ્પતિઓનાં જે ચૂર્ણ-
સત્તો તેવાર કરેલાં. પછુ પછી આ ચૂર્ણસત્તોને મેં મારીને મારે તેને
એકલ આપવું હતું એકલ એ કેમે રીતે ને પાગમાં—એટલે કે રસા-
યણની બાવામાં એ સત્તોમાંથી (Chemical Compound-
કેમિકલ કંપાઉન્ડ) ન બન્યું. એમને કૃત્રિમતાથી માંડીને મેં અનેક
પ્રકારના પ્રયોગો કર્યા, પછુ હું નિષ્ફળ ગયો.

આ નિષ્ફળતાથી મું બહુ મુંઝાં, પણ પ્રયોગપ્રયત્નો તો ચાલુ
જ રહ્યા. દવે મેં કૃપરતા સત્તવમિશ્રણ મટે તેવા પ્રવાહીમાં જુદા-
જુદા ઓરોના રસ નાખવા માંડ્યા. એક વખત અકસ્માત એક
તત્ત્વ અશ્વત્ત મારા ઓરોના રસ નાખતાં સાતમે દિવસે એ મિશ્રણ
કપર બળ વડી. તમે જાણો જ કો કે કલ એ તો નંતુમોનો થર
હોય છે. એ નંતુમોમાં છન દોય છે. એટલે એ છનડ રસાયણ-
તત્ત્વ દોય છે. એનું કૃત્તનિશ્ચય દોય છે તેનું મિશ્રણ. એટલે મારો
નિશ્ચય થયો કે મારા એ મિશ્રણનું રાસાયણિક આકાર પામેનું
રસ (ડિસેમ્બર ૧૯૪૭)

તત્ત્વ એ બીબના નંતુમોમાં હોવું જ જોઈએ, આ સહાંત કૃપર મેં
એ બીબમાંથી એક છનડ કાર બનાવી લીધો.

આ કારની રી અસર થાય છે એ જોવા માટે મેં ઘોડાંક લેખ-
ચોરસ વાસણો તૈયાર કરાવ્યા. આ વાસણોના ચાર ખૂંચે ચાર
ખીલા રાખ્યા હતા. એવા એક વાસણમાં પાણી ભરી મેં એમાં
ક્ષયરોગનાં નંતુમો નાખ્યા. પછી મારા કારના પ્રવાહીમાં કાચની
એક પાટળી સળી બોળીને તે એક ખીલા પર સહેજ નાખી રાખી.
સળી પરની દવા ખીલાવાટે જ્યાં પાણીને રેપર્શી કે તરત જ ખીલા-
ની આસપાસ એક કુંડાળું ગઈ ગયું આનો અર્થ એ થયો કે એટલા
કુંડાળા એટલા વિરતારના નંતુમો આ દવાથી નાશ પામ્યાં. એ પ્ર-
માણે બીબ ખીલાઓ પર પ્રયોગો કરતાં પછુ એવું જ પરિણામ
આવ્યું. મારા હવેના પાર ન રહ્યો મેં ક્ષયરોગનારાક દવા શોધી લી.

એ પછી તો મેં જુદાજુદા રોગોના નંતુમોનાં કલ્પર જુલિજુલી
સંરચાઓમાંથી મંગાવી એના પર પ્રયોગો કરી જોવા અને સાધ્ય
મારી ખાતરી મની ત્રણ કે દુનિવામાં એવા રોગો છે એ બધા જ
રોગોનો નાશ કરે એવી 'સર્વસાત્તોગનિચારક અથ' મેં શોધી છે.
એ મળી જુદાજુદાં પ્રાણીઓ પર તેના અખતાર કરીને દેકે રોગ-
નો નાશ કરતાં મારેનું જ્ઞાનું પ્રમાણ પછુ બહી દેકે લીધું.

**આ અંતેના પહેલા પાનાની સામેની બાજુ-
સત ઉપર આલેકેનું ઘ્યાન ખેંચીએ છીએ.**

ઉપરની માનવ દેહ પર પ્રયોગ કરવાની વાત. આના માટે મેં મારા
પોતાના કૃપર જ પ્રયોગ કર્યો, અને પહેલાં પ્રયોગ થતાંવેત જ એક
સુખદ કપ સાથે મને અનુપમ થયો કે કોઈ નવું જ છત્રન ભણે મારાં
અંગમાંને રૂપરખા આપી રહ્યું છે. પછી આના દિવસની મહેનતને
પરિણામે મને જે શ્રમ લાગ્યો ને પણ તે સાંકે ન જમ્યાયો. આનો
અર્થ એ કે પરિશ્રમ અને આપણા અંગોમાં જે રાસાયણિક મિશ્રિ
જમા થાય છે તેનો આ દવાનો નાશ થયો. આથી ત્રસાદિન થઈને
મેં મારી ભત્ત પરના પ્રયોગો વિરતો સુખી ભરી રાખ્યા.

એક દિવસ વિરોધ અખતારી હાજર મેં બમણી દવા લીધી. સા-
માન્ય રીતે મેં કોઈનું કિરોમા પ્રમાણ: 'જ્યારે દવા પીવાનાં

કંઈ નુકસાન થાય છે; પણ આમાં તેથી વધુ યુક્તિ, મને બહેન-
મણી તારંગી મળી હોય એમ લાગ્યું. આથી હવેનિત યદ્યપે કંઈનાં
પ્રમાણ વધાર્યે જ રાખ્યું છેવટે હું પચ્ચાસગણી દવા પીતો થયો.

પરિણામે મારે કોઈપણ કાર્ય કરવામાં પચ્ચાસગણી ધ્યાનની
શક્તિ જ ખરચતી પડતી. દાખલા તરીકે એક ડમરું બરવામાં મારે
પહેલાં જ રાત્રિ વાપરતી પડતી તેટલી હદે નહેમી વપરતી એમ
મને અનુભવ પડ્યો. એક દિવસ એ દવા પીને મારી પ્રયોગશાળા-
માં હું દાગ કરતો. હતાં, એવામાં નોકરે કોઈ કાર્યમાં સહેજ બૂલ
હતી. મેં પહેલાંના નેટલા જ નેટથી નોકરને ધિત મારવા હોય
કહ્યો. પણ નોકર આતાક, એટલે એ સહેજ ખસી ગયો અને હું
ભોંયભેરા થયો. એ પેલી પચ્ચાસગણી કસોટીનાયકિનું પરિણામ
હતું! નોકરને તે એ ધિત વાગી હોત તો તેના કદાચ રામ નગી
ગયા હોત એમ મને લાગ્યું; એ ખરડી ગયા એટલે એ પચાસગણી
શક્તિના પરચાને બોગ હું બન્યો. આ અનુભવ પછી હવે લીધા
બાકી શારીરિક શક્તિ વાપરતાં મારે બારે વિચાર કરવો પડતો.

મારી ભુદ્ધિની યાગ્યતામાં પણ એમ જ બન્યું. આપણી ભુદ્ધિ
એ તો આપણા માનસયત્ર (આપણા મગજ)ને કપરિય કરવાની
શક્તિ જ છે. આજે શારીરિક વિકસતાં મગજ પણ વિકસવા લાગ્યું.
કોઈબારે અટપડાને અથરા સવાલોને નિવેડા આપતાં પ્રખર ભુદ્ધિ-
ધાળાને એ ન્યાં મિનિટો લાગતી ત્યાં મારે વિચારો જ બસ થતી.
અહીં મારે અટકવું જોઈતું હતું પણ પ્રયોગનો અંતિમ તાલ મે-
ળ્યા વિના અટકે એ વિજ્ઞાની/નર્તક. મેં હજી પણ દવા વધાર્યે જ
રાખી. અને દવાની સેા અણી માત્રાની સીમા ઓળખતાં મારે પછી
દવા પીવાની એ બરડ ન રહ્યું—એટલે કે અટકી દવા પીતાં મારા
શરીરમાં યંબેલી અસર સહાને મારે મારા શરીરમાં ટપી ગઈ.

એ સેા મણી માત્રાની સીમા ઓળખવાની બૂલ થવા પછી મારી
એક બીજી પણ બૂલ થઈ. સામાન્યરીતે દવાને મારા અંત કપર
પ્રયોગ કર્યા પછી હું બહારનીકળતો ન હતો. પણ એ પછી એક

દિવસ કામ પ્રસંગે મારે આઠાવાડ જઈ પડ્યું. ત્યાં એક અલગ
કુશ, ડોગિટ બાઈને રહેસન પર બીબ માત્રાની લેટને હું એકાએક
બેઠાન થઈ નીચે પડ્યો!

કેમકે મારી પ્રત્યેક શક્તિ વધવા સાથે મારું ભિન્નિત પણ
વધ્યું હતું. પેલી બાઈને લેતાં મારા હવામાં સેા સેા થઈ પડતી મેા
સેા મણી કઠણનાં મેાભૂતિપ્રભવરે. પરિણામે હું બેઠાન થઈ પડી
તો મારા મગજમાં એવા જ વિચારો આવવા લાગ્યા; દુઃખના, દર્દના
અને વિદેશનાના. આખા જગતમાં દુઃખોના પ્રેરણાધારો બેઠાના
હૃદયમાં પડવા લાગ્યા. માનવ હૃદયમાં આવા વિચારો સામાન્ય
જે દુઃખ હૃદયને તેના કરતાં સેા અણુ દુઃખ હું અનુભવવા લાગ્યો.

એ જ રીતે દુઃખિયાનાં સન અને અસન વચ્ચેનું, પ્રપચાઓ
અને વિષયઓ વિચારોનું મારા મનમાં કેટલી એ વાર પ્રવેશ
ધર્મણ થાય છે. ધર્મણ અન્યમાં પરિણમે છે. ત્યારે હું ધર્મિયો
ધર્મિયો સુધી મગજવાપર વિના સાંત બનીને પડી રહું છું. અગત્ય
રહી રહું છું; અને જો પ્રાણ હોય તો વળતુંકેટલી માફક ચળખત બની
બસ છે. મારે મન અત્યારે દિવસ ને રાત સરખાં છે.

અસીમ ઝમિલતાને લીધે પરિણમતા મારા મનની મિલિત
કેટલીક વારે તો રાખનારી બની રહે છે. હું માનવાત્રને જોઈ છે
અને જોતા વડન વર લખાએલાં મનોદુઃખ મારા મનોરંજક પાત્રો
બન્યા વિના અસર કરે છે માનવનાં સર્વ રોગ દુઃખો. બંધક બધા
વાંચનાર મને, માનવ હૃદયનાં રોજાં પણ ખરતો ગયો.

આજે મેં, મારા જ માનવામાં, મારી બંને જ, મારી અલગ-
કેટલીક જ, જગતનાં અસીમ દુઃખોની હું એટલા પરિવિષ્ટ રહો
છું કે હું મારા એ રસાવણામુવતી દૈન્યુક પણ અતી અંધાઈ
આવારે તો ફરી એ જ આધુર્યેની મદદથી આ રસાવણોને ફેરો
હું રોપી રહો છું. હું ન્યાં છું ત્યાં મને જેવા રાહ આવશે નહિ
આવશે તો હવાર નહિ હોવાથી હું તો મરીશ, પણ સાથે પછી
દૈન્યુક મરતાં સર્વેરાન વિવારક દવા પણ મારો. કાલિદાસભટ્ટ

કલાદંષ્ટિની કસોટી

શ્રી અર્થેન્દ્રકુમાર માંયુવીની ઘોષમાંના 'ચિત્રપરિચય'ને અનુસંધાને
કલકત્તા યુનિવર્સિટીની ડૉક્ટ્રિની મારીશને પ્રકાશન : ૧૯૪૨ : બાબુમાં કલેસા અર્કાડા માંની સંખ્યા સુઅરે છે.

વિભાગ ૧ : ક્રિયાત્મક

(૧) સામેની એ આકૃતિઓ પૈકી ત્રણે તે એક આકૃતિ તેના બાજુ-
માપ કરતાં ભેદા કહતી હોશે. ૨૦

(૨) તમે જોઈ હોય અથર ભેસતા હો એવા કાઈ છુરશી કે અસન
રમૂતિયી ચીતરો. ૨૦

અથવા

તમે જોએજું કાનનું કણ-ફૂલ કે હાથનું કંધલ મુતિયી ચીતરો. ૨૦

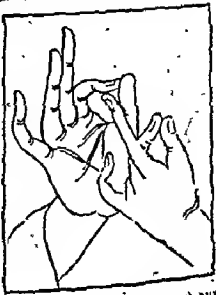
વિભાગ ૨ : વિવેચનાત્મક

(૩) તમારા નગરમાં કયું મકાન સૌથી એક છે? તમારા જ સપ્તેમાં
તેનું વર્ણન લખો. ૧૦

અથવા

બંગાળનાં 'આક-આલા'ને તમે રચાપત્રના નમૂના રૂપ ગણે કે
નહિ? તમારા ઉત્તરને સમાવવામાં કારણે આપો. ૧૦

(૪) સારા રચાપત્રનિર્માણનાં બરડી લક્ષણ કયા કે ૧૦

(૫) ચારા ચિત્રનાં આવશ્યક લક્ષણો શાં?

૧૦

(૬) નીચે આપેલા ચિત્રને તમે સાચું કહેશો કે નરસું ? તમારો જવાબ કારણો સહિત આપો.

૧૦

આપવા

તમે જોશો છો સોથી વેળા દિતી કલગનું ચિત્ર કયું ? તમારા પોતાના જ શબ્દોમાં તેનું વર્ણન આપો.

૧૦

આપવા

નીચે આપેલાં બે પેશા કાર્યોમાં કોઈ ચિત્રનું તમારા પોતાના જ શબ્દોમાં વર્ણન કરો. તેમાં કોય શા સા છે ?

૧૦

સ્મરણ શક્તિ

સફળ

જીવનનું

અણમોહ

સાધન

સા રી સ્મરણશક્તિ શુભ્યનું મુખ્ય બળ છે. તેને લીધે માણસનું વ્યક્તિત્વ રોજબરોજ દીર્ઘ થઈ શકે છે.

સ્મરણશક્તિ અદેખર શું છે અને કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે હવે કોઈ બાબતો શક્ય નથી. કેટલાક કહે છે કે તે એક અતિસૂક્ષ્મ માનસિક ક્રિયા (Subtle Psychological Process) છે. અચરે બીજા કહે છે કે તે ઇન્દ્રિય અને મન વચ્ચેના સંપર્કના વિશિષ્ટ સંસ્કાર છે. આ સંસ્કારો જોડતા બળથી જેવા સંસ્કારોમાં પડ્યા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તે લાભ કે દુઃખ લાગી શકે છે; તે એટલે સુધી કે બીજા જનનાં સુધી પણ તે ટકી શકે છે!

કેટલાક લોકોની સ્મરણશક્તિ ખૂબી સારી હોય છે, જ્યારે કેટલાકની ખૂબ ઓછી હોય છે. તેનું કારણ શું? કેટલીક બાબતો આપણને બરાબર યાદ રહી નથી, જ્યારે કેટલીક આપણે સમજી બૂઝી જઈએ છીએ. આનું પણ શું કારણ?

આપણે ચોક્કસ ભવતા વિચારો, ઇચ્છાઓ, માન્યતાઓ અને પુનઃચેદો ધરાવતા હોઈએ છીએ. આ સર્વનું વલણ અત્યંત સ્મરણશક્તિ પર અસરકારક હોય છે. જે બાબતો આપણા આ માનસિક વિચારોનાં વર્તુળમાં બેંધાયેલી હોય છે તે આપણને સહેલાઈથી યાદ રહી નથી, અને જોનાં મેળ મળતો નથી તે બૂઝી જવાય છે.

જે પ્રસંગો આપણને અપ્રિય હોય છે તે પણ આપણે બૂઝી જઈએ છીએ. તેથી જોઈ સુખકામ્ય પ્રસંગો, વિનંત્યા આપણને સહેલાઈથી યાદ રહી નથી. વળી આપણે જે પણ જોઈએ છીએ કે ગણિતના સિદ્ધાંતો ગિરકુલ યોદ્ધા રાખી રાક્ષસ વિદ્યાથી કેટલીય ક્રિકેટ મેચોના રોકર સહેલાઈથી યોદ્ધા રાખી શકે છે. જ્યારે મોટામોટા સિદ્ધાંતો સહેલાઈથી યાદ રાખનાર મોટેસર નાનીનાની ધરમધુ બાળતો બૂઝી જતો હોય છે. આનું કારણ એ છે કે આપણને રસ પડતી બાબતો આપણને સહેલાઈથી યાદ રહી નથી.

સ્મરણશક્તિની બાબતમાં આપણે ખૂબી ખોટી માન્યતાઓ ધરાવીએ છીએ. કેટલાક એમ માને છે કે જેમ વધુ માહિતી ચેતના મગજમાં ભરી હશે તેમ બીજી કોઈ બાબતો યાદ રાખવી અચરે થઈ પડશે. પણ માનસશાસ્ત્ર એ બતાવે છે કે જેમ આપણે વધારે બાબતો ભણતા હોઈએ છીએ તેમ બીજી વધુ જ્ઞાન મેળવતું વધારે સહેલું બને છે. વળી બીજા કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે અધિક એક હદ પછી વધારાની કોઈ વાત યાદ રાખીએ તો તેના બદલામાં બીજી કોઈ વાત ભૂલી જઈએ. પરંતુ આ માન્યતા પણ ભલે નામયાદાર છે. વિજ્ઞાનની શોધ પ્રમાણે તે મનુષ્યની સ્મરણશક્તિને કોઈ હદ કે મર્યાદા નથી. મનુષ્ય કોઈ પણ નવા અનુભવ કે નવી માહિતી શીખે તો તે બાબત તેના અન્યસ્થ (unconscious) મગજ પર વિના વિલગે કોતરવાઈ જાય છે. માત્ર તેને ફરીથી યાદ કરવાની આપણી પ્રવૃત્તિમાં હોય હશે તો જ તે વાત આપણને યાદ નહિ આવે. એક કાઠ નિશાળીના ભાવર ખૂબ મહેનત કરી સર્વ પાઠ શીખવતા. પણ તે વિદ્યાર્થીનું કંઈ યાદ ન રહેતું નહિ. પણ એક દિવસ તે વિદ્યાર્થી સખત મારે પડ્યો અને

એજાન બની ગયો. તે જોનાન-અવસ્થામાં મારતરે શીખવેલા સર્વ પાઠ કડકડાટ ભાવના લાગ્યાં! આ વસ્તુ જ બતાવે છે કે તે વિદ્યાર્થીના મગજમાં તે જ શીખણો ઘડતો તેની છાપ તો હતી જ, માત્ર તેને ફરીથી યાદ કરવાની તેની શક્તિમાં હોય હતી.

સ્મરણશક્તિ સુધારી શકાય કે નહિ? એવો પ્રશ્ન સવાબવિકારીતે થયોને યરો. તે તેનો જવાબ એ છે કે પ્રથમથી સ્મરણશક્તિ જરૂર સુધારી શકાય, પણ તેને માટે ધીરજ અને ખેતની જરૂર છે. નીચે તળેલી બાબતો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે તો તમારી સ્મરણશક્તિ સુધરતી વાર ન લાગે.

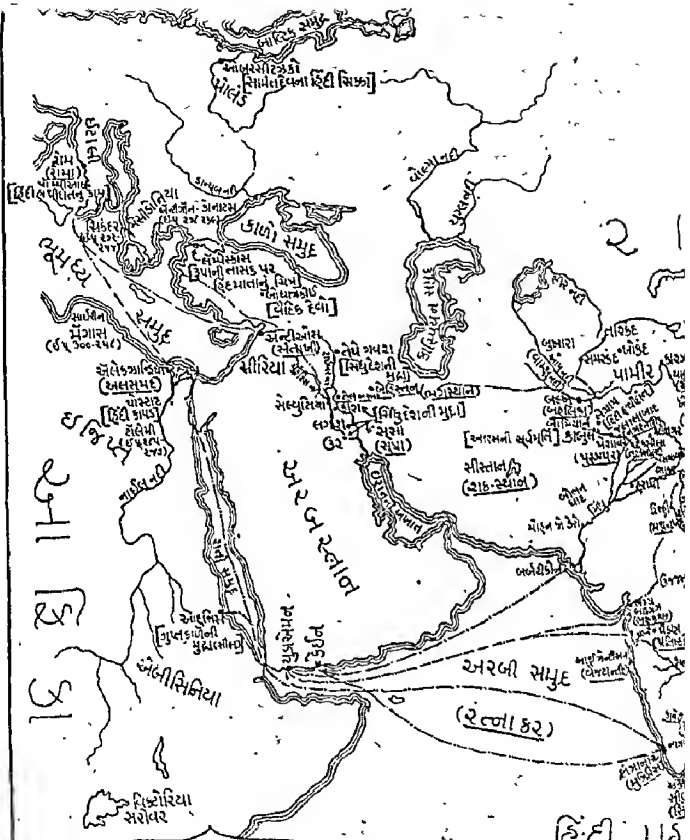
(૧) સ્મરણશક્તિ ફેળવવામાં પ્રથમ ધ્યાન એકાગ્રતાને આપવું પડશે. એકાગ્રતાપૂર્વક વાંચી કે સાંભળેલી વસ્તુ આપણને તરત યાદ રહી નથી. આખરે અને મન બનેલો એવી સાથે ઉપચાર કરતાં આપણે શીખવું જોઈએ. પુસ્તક વાંચતી વખતે જો આપણે મન જ બીજે ભટકવું હોય તો વાંચેલું આપણને કેવી રીતે યાદ રહી શકે?

(૨) જે વાંચો તે સમજાવવું વાંચી. જે વસ્તુ યાદ રાખવાની હોય તેને વિષે સ્પષ્ટ દલીલો તમારા મનમાં હોવી જોઈએ અસ્પષ્ટ વિચારો કે પ્રસંગો તમે કેવી રીતે યાદ રાખી શકો? રરિકને એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એ બન્ને તફાવત કેટલે સ્પષ્ટ પાણીને છે. આ જ કલ્પિત સારી અને નરસી સ્મરણશક્તિને પણ લાગુ પડે છે. સ્મરણશક્તિ સુધારવા ઇચ્છનારે ફરક બાબતમાં સ્પષ્ટતા વગર એક સાઈ ફેળવવાં જોઈએ.

(૩) જે વસ્તુ આપણે સમજાવવું વાંચી હોય તેને આપણા મનમાં જરાબર મોડવવી જોઈએ જેમ ગણિતમાં આંકડાઓ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭, ૭૮, ૭૯, ૮૦, ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯, ૯૦, ૯૧, ૯૨, ૯૩, ૯૪, ૯૫, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૯૯, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૧૮, ૧૧૯, ૧૨૦, ૧૨૧, ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૨૫, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૦, ૧૩૧, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૧, ૧૫૨, ૧૫૩, ૧૫૪, ૧૫૫, ૧૫૬, ૧૫૭, ૧૫૮, ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૧, ૧૬૨, ૧૬૩, ૧૬૪, ૧૬૫, ૧૬૬, ૧૬૭, ૧૬૮, ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૧, ૧૭૨, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૭૯, ૧૮૦, ૧૮૧, ૧૮૨, ૧૮૩, ૧૮૪, ૧૮૫, ૧૮૬, ૧૮૭, ૧૮૮, ૧૮૯, ૧૯૦, ૧૯૧, ૧૯૨, ૧૯૩, ૧૯૪, ૧૯૫, ૧૯૬, ૧૯૭, ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૦૦, ૨૦૧, ૨૦૨, ૨૦૩, ૨૦૪, ૨૦૫, ૨૦૬, ૨૦૭, ૨૦૮, ૨૦૯, ૨૧૦, ૨૧૧, ૨૧૨, ૨૧૩, ૨૧૪, ૨૧૫, ૨૧૬, ૨૧૭, ૨૧૮, ૨૧૯, ૨૨૦, ૨૨૧, ૨૨૨, ૨૨૩, ૨૨૪, ૨૨૫, ૨૨૬, ૨૨૭, ૨૨૮, ૨૨૯, ૨૩૦, ૨૩૧, ૨૩૨, ૨૩૩, ૨૩૪, ૨૩૫, ૨૩૬, ૨૩૭, ૨૩૮, ૨૩૯, ૨૪૦, ૨૪૧, ૨૪૨, ૨૪૩, ૨૪૪, ૨૪૫, ૨૪૬, ૨૪૭, ૨૪૮, ૨૪૯, ૨૫૦, ૨૫૧, ૨૫૨, ૨૫૩, ૨૫૪, ૨૫૫, ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૫૮, ૨૫૯, ૨૬૦, ૨૬૧, ૨૬૨, ૨૬૩, ૨૬૪, ૨૬૫, ૨૬૬, ૨૬૭, ૨૬૮, ૨૬૯, ૨૭૦, ૨૭૧, ૨૭૨, ૨૭૩, ૨૭૪, ૨૭૫, ૨૭૬, ૨૭૭, ૨૭૮, ૨૭૯, ૨૮૦, ૨૮૧, ૨૮૨, ૨૮૩, ૨૮૪, ૨૮૫, ૨૮૬, ૨૮૭, ૨૮૮, ૨૮૯, ૨૯૦, ૨૯૧, ૨૯૨, ૨૯૩, ૨૯૪, ૨૯૫, ૨૯૬, ૨૯૭, ૨૯૮, ૨૯૯, ૩૦૦, ૩૦૧, ૩૦૨, ૩૦૩, ૩૦૪, ૩૦૫, ૩૦૬, ૩૦૭, ૩૦૮, ૩૦૯, ૩૧૦, ૩૧૧, ૩૧૨, ૩૧૩, ૩૧૪, ૩૧૫, ૩૧૬, ૩૧૭, ૩૧૮, ૩૧૯, ૩૨૦, ૩૨૧, ૩૨૨, ૩૨૩, ૩૨૪, ૩૨૫, ૩૨૬, ૩૨૭, ૩૨૮, ૩૨૯, ૩૩૦, ૩૩૧, ૩૩૨, ૩૩૩, ૩૩૪, ૩૩૫, ૩૩૬, ૩૩૭, ૩૩૮, ૩૩૯, ૩૪૦, ૩૪૧, ૩૪૨, ૩૪૩, ૩૪૪, ૩૪૫, ૩૪૬, ૩૪૭, ૩૪૮, ૩૪૯, ૩૫૦, ૩૫૧, ૩૫૨, ૩૫૩, ૩૫૪, ૩૫૫, ૩૫૬, ૩૫૭, ૩૫૮, ૩૫૯, ૩૬૦, ૩૬૧, ૩૬૨, ૩૬૩, ૩૬૪, ૩૬૫, ૩૬૬, ૩૬૭, ૩૬૮, ૩૬૯, ૩૭૦, ૩૭૧, ૩૭૨, ૩૭૩, ૩૭૪, ૩૭૫, ૩૭૬, ૩૭૭, ૩૭૮, ૩૭૯, ૩૮૦, ૩૮૧, ૩૮૨, ૩૮૩, ૩૮૪, ૩૮૫, ૩૮૬, ૩૮૭, ૩૮૮, ૩૮૯, ૩૯૦, ૩૯૧, ૩૯૨, ૩૯૩, ૩૯૪, ૩૯૫, ૩૯૬, ૩૯૭, ૩૯૮, ૩૯૯, ૪૦૦, ૪૦૧, ૪૦૨, ૪૦૩, ૪૦૪, ૪૦૫, ૪૦૬, ૪૦૭, ૪૦૮, ૪૦૯, ૪૧૦, ૪૧૧, ૪૧૨, ૪૧૩, ૪૧૪, ૪૧૫, ૪૧૬, ૪૧૭, ૪૧૮, ૪૧૯, ૪૨૦, ૪૨૧, ૪૨૨, ૪૨૩, ૪૨૪, ૪૨૫, ૪૨૬, ૪૨૭, ૪૨૮, ૪૨૯, ૪૩૦, ૪૩૧, ૪૩૨, ૪૩૩, ૪૩૪, ૪૩૫, ૪૩૬, ૪૩૭, ૪૩૮, ૪૩૯, ૪૪૦, ૪૪૧, ૪૪૨, ૪૪૩, ૪૪૪, ૪૪૫, ૪૪૬, ૪૪૭, ૪૪૮, ૪૪૯, ૪૫૦, ૪૫૧, ૪૫૨, ૪૫૩, ૪૫૪, ૪૫૫, ૪૫૬, ૪૫૭, ૪૫૮, ૪૫૯, ૪૬૦, ૪૬૧, ૪૬૨, ૪૬૩, ૪૬૪, ૪૬૫, ૪૬૬, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૬૯, ૪૭૦, ૪૭૧, ૪૭૨, ૪૭૩, ૪૭૪, ૪૭૫, ૪૭૬, ૪૭૭, ૪૭૮, ૪૭૯, ૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨, ૪૮૩, ૪૮૪, ૪૮૫, ૪૮૬, ૪૮૭, ૪૮૮, ૪૮૯, ૪૯૦, ૪૯૧, ૪૯૨, ૪૯૩, ૪૯૪, ૪૯૫, ૪૯૬, ૪૯૭, ૪૯૮, ૪૯૯, ૫૦૦, ૫૦૧, ૫૦૨, ૫૦૩, ૫૦૪, ૫૦૫, ૫૦૬, ૫૦૭, ૫૦૮, ૫૦૯, ૫૧૦, ૫૧૧, ૫૧૨, ૫૧૩, ૫૧૪, ૫૧૫, ૫૧૬, ૫૧૭, ૫૧૮, ૫૧૯, ૫૨૦, ૫૨૧, ૫૨૨, ૫૨૩, ૫૨૪, ૫૨૫, ૫૨૬, ૫૨૭, ૫૨૮, ૫૨૯, ૫૩૦, ૫૩૧, ૫૩૨, ૫૩૩, ૫૩૪, ૫૩૫, ૫૩૬, ૫૩૭, ૫૩૮, ૫૩૯, ૫૪૦, ૫૪૧, ૫૪૨, ૫૪૩, ૫૪૪, ૫૪૫, ૫૪૬, ૫૪૭, ૫૪૮, ૫૪૯, ૫૫૦, ૫૫૧, ૫૫૨, ૫૫૩, ૫૫૪, ૫૫૫, ૫૫૬, ૫૫૭, ૫૫૮, ૫૫૯, ૫૬૦, ૫૬૧, ૫૬૨, ૫૬૩, ૫૬૪, ૫૬૫, ૫૬૬, ૫૬૭, ૫૬૮, ૫૬૯, ૫૭૦, ૫૭૧, ૫૭૨, ૫૭૩, ૫૭૪, ૫૭૫, ૫૭૬, ૫૭૭, ૫૭૮, ૫૭૯, ૫૮૦, ૫૮૧, ૫૮૨, ૫૮૩, ૫૮૪, ૫૮૫, ૫૮૬, ૫૮૭, ૫૮૮, ૫૮૯, ૫૯૦, ૫૯૧, ૫૯૨, ૫૯૩, ૫૯૪, ૫૯૫, ૫૯૬, ૫૯૭, ૫૯૮, ૫૯૯, ૬૦૦, ૬૦૧, ૬૦૨, ૬૦૩, ૬૦૪, ૬૦૫, ૬૦૬, ૬૦૭, ૬૦૮, ૬૦૯, ૬૧૦, ૬૧૧, ૬૧૨, ૬૧૩, ૬૧૪, ૬૧૫, ૬૧૬, ૬૧૭, ૬૧૮, ૬૧૯, ૬૨૦, ૬૨૧, ૬૨૨, ૬૨૩, ૬૨૪, ૬૨૫, ૬૨૬, ૬૨૭, ૬૨૮, ૬૨૯, ૬૩૦, ૬૩૧, ૬૩૨, ૬૩૩, ૬૩૪, ૬૩૫, ૬૩૬, ૬૩૭, ૬૩૮, ૬૩૯, ૬૪૦, ૬૪૧, ૬૪૨, ૬૪૩, ૬૪૪, ૬૪૫, ૬૪૬, ૬૪૭, ૬૪૮, ૬૪૯, ૬૫૦, ૬૫૧, ૬૫૨, ૬૫૩, ૬૫૪, ૬૫૫, ૬૫૬, ૬૫૭, ૬૫૮, ૬૫૯, ૬૬૦, ૬૬૧, ૬૬૨, ૬૬૩, ૬૬૪, ૬૬૫, ૬૬૬, ૬૬૭, ૬૬૮, ૬૬૯, ૬૭૦, ૬૭૧, ૬૭૨, ૬૭૩, ૬૭૪, ૬૭૫, ૬૭૬, ૬૭૭, ૬૭૮, ૬૭૯, ૬૮૦, ૬૮૧, ૬૮૨, ૬૮૩, ૬૮૪, ૬૮૫, ૬૮૬, ૬૮૭, ૬૮૮, ૬૮૯, ૬૯૦, ૬૯૧, ૬૯૨, ૬૯૩, ૬૯૪, ૬૯૫, ૬૯૬, ૬૯૭, ૬૯૮, ૬૯૯, ૭૦૦, ૭૦૧, ૭૦૨, ૭૦૩, ૭૦૪, ૭૦૫, ૭૦૬, ૭૦૭, ૭૦૮, ૭૦૯, ૭૧૦, ૭૧૧, ૭૧૨, ૭૧૩, ૭૧૪, ૭૧૫, ૭૧૬, ૭૧૭, ૭૧૮, ૭૧૯, ૭૨૦, ૭૨૧, ૭૨૨, ૭૨૩, ૭૨૪, ૭૨૫, ૭૨૬, ૭૨૭, ૭૨૮, ૭૨૯, ૭૩૦, ૭૩૧, ૭૩૨, ૭૩૩, ૭૩૪, ૭૩૫, ૭૩૬, ૭૩૭, ૭૩૮, ૭૩૯, ૭૪૦, ૭૪૧, ૭૪૨, ૭૪૩, ૭૪૪, ૭૪૫, ૭૪૬, ૭૪૭, ૭૪૮, ૭૪૯, ૭૫૦, ૭૫૧, ૭૫૨, ૭૫૩, ૭૫૪, ૭૫૫, ૭૫૬, ૭૫૭, ૭૫૮, ૭૫૯, ૭૬૦, ૭૬૧, ૭૬૨, ૭૬૩, ૭૬૪, ૭૬૫, ૭૬૬, ૭૬૭, ૭૬૮, ૭૬૯, ૭૭૦, ૭૭૧, ૭૭૨, ૭૭૩, ૭૭૪, ૭૭૫, ૭૭૬, ૭૭૭, ૭૭૮, ૭૭૯, ૭૮૦, ૭૮૧, ૭૮૨, ૭૮૩, ૭૮૪, ૭૮૫, ૭૮૬, ૭૮૭, ૭૮૮, ૭૮૯, ૭૯૦, ૭૯૧, ૭૯૨, ૭૯૩, ૭૯૪, ૭૯૫, ૭૯૬, ૭૯૭, ૭૯૮, ૭૯૯, ૮૦૦, ૮૦૧, ૮૦૨, ૮૦૩, ૮૦૪, ૮૦૫, ૮૦૬, ૮૦૭, ૮૦૮, ૮૦૯, ૮૧૦, ૮૧૧, ૮૧૨, ૮૧૩, ૮૧૪, ૮૧૫, ૮૧૬, ૮૧૭, ૮૧૮, ૮૧૯, ૮૨૦, ૮૨૧, ૮૨૨, ૮૨૩, ૮૨૪, ૮૨૫, ૮૨૬, ૮૨૭, ૮૨૮, ૮૨૯, ૮૩૦, ૮૩૧, ૮૩૨, ૮૩૩, ૮૩૪, ૮૩૫, ૮૩૬, ૮૩૭, ૮૩૮, ૮૩૯, ૮૪૦, ૮૪૧, ૮૪૨, ૮૪૩, ૮૪૪, ૮૪૫, ૮૪૬, ૮૪૭, ૮૪૮, ૮૪૯, ૮૫૦, ૮૫૧, ૮૫૨, ૮૫૩, ૮૫૪, ૮૫૫, ૮૫૬, ૮૫૭, ૮૫૮, ૮૫૯, ૮૬૦, ૮૬૧, ૮૬૨, ૮૬૩, ૮૬૪, ૮૬૫, ૮૬૬, ૮૬૭, ૮૬૮, ૮૬૯, ૮૭૦, ૮૭૧, ૮૭૨, ૮૭૩, ૮૭૪, ૮૭૫, ૮૭૬, ૮૭૭, ૮૭૮, ૮૭૯, ૮૮૦, ૮૮૧, ૮૮૨, ૮૮૩, ૮૮૪, ૮૮૫, ૮૮૬, ૮૮૭, ૮૮૮, ૮૮૯, ૮૯૦, ૮૯૧, ૮૯૨, ૮૯૩, ૮૯૪, ૮૯૫, ૮૯૬, ૮૯૭, ૮૯૮, ૮૯૯, ૯૦૦, ૯૦૧, ૯૦૨, ૯૦૩, ૯૦૪, ૯૦૫, ૯૦૬, ૯૦૭, ૯૦૮, ૯૦૯, ૯૧૦, ૯૧૧, ૯૧૨, ૯૧૩, ૯૧૪, ૯૧૫, ૯૧૬, ૯૧૭, ૯૧૮, ૯૧૯, ૯૨૦, ૯૨૧, ૯૨૨, ૯૨૩, ૯૨૪, ૯૨૫, ૯૨૬, ૯૨૭, ૯૨૮, ૯૨૯, ૯૩૦, ૯૩૧, ૯૩૨, ૯૩૩, ૯૩૪, ૯૩૫, ૯૩૬, ૯૩૭, ૯૩૮, ૯૩૯, ૯૪૦, ૯૪૧, ૯૪૨, ૯૪૩, ૯૪૪, ૯૪૫, ૯૪૬, ૯૪૭, ૯૪૮, ૯૪૯, ૯૫૦, ૯૫૧, ૯૫૨, ૯૫૩, ૯૫૪, ૯૫૫, ૯૫૬, ૯૫૭, ૯૫૮, ૯૫૯, ૯૬૦, ૯૬૧, ૯૬૨, ૯૬૩, ૯૬૪, ૯૬૫, ૯૬૬, ૯૬૭, ૯૬૮, ૯૬૯, ૯૭૦, ૯૭૧, ૯૭૨, ૯૭૩, ૯૭૪, ૯૭૫, ૯૭૬, ૯૭૭, ૯૭૮, ૯૭૯, ૯૮૦, ૯૮૧, ૯૮૨, ૯૮૩, ૯૮૪, ૯૮૫, ૯૮૬, ૯૮૭, ૯૮૮, ૯૮૯, ૯૯૦, ૯૯૧, ૯૯૨, ૯૯૩, ૯૯૪, ૯૯૫, ૯૯૬, ૯૯૭, ૯૯૮, ૯૯૯, ૧૦૦૦, ૧૦૦૧, ૧૦૦૨, ૧૦૦૩, ૧૦૦૪, ૧૦૦૫, ૧૦૦૬, ૧૦૦૭, ૧૦૦૮, ૧૦૦૯, ૧૦૧૦, ૧૦૧૧, ૧૦૧૨, ૧૦૧૩, ૧૦૧૪, ૧૦૧૫, ૧૦૧૬, ૧૦૧૭, ૧૦૧૮, ૧૦૧૯, ૧૦૨૦, ૧૦૨૧, ૧૦૨૨, ૧૦૨૩, ૧૦૨૪, ૧૦૨૫, ૧૦૨૬, ૧૦૨૭, ૧૦૨૮, ૧૦૨૯, ૧૦૩૦, ૧૦૩૧, ૧૦૩૨, ૧૦૩૩, ૧૦૩૪, ૧૦૩૫, ૧૦૩૬, ૧૦૩૭, ૧૦૩૮, ૧૦૩૯, ૧૦૪૦, ૧૦૪૧, ૧૦૪૨, ૧૦૪૩, ૧૦૪૪, ૧૦૪૫, ૧૦૪૬, ૧૦૪૭, ૧૦૪૮, ૧૦૪૯, ૧૦૫૦, ૧૦૫૧, ૧૦૫૨, ૧૦૫૩, ૧૦૫૪, ૧૦૫૫, ૧૦૫૬, ૧૦૫૭, ૧૦૫૮, ૧૦૫૯, ૧૦૬૦, ૧૦૬૧, ૧૦૬૨, ૧૦૬૩, ૧૦૬૪, ૧૦૬૫, ૧૦૬૬, ૧૦૬૭, ૧૦૬૮, ૧૦૬૯, ૧૦૭૦, ૧૦૭૧, ૧૦૭૨, ૧૦૭૩, ૧૦૭૪, ૧૦૭૫, ૧૦૭૬, ૧૦૭૭, ૧૦૭૮, ૧૦૭૯, ૧૦૮૦, ૧૦૮૧, ૧૦૮૨, ૧૦૮૩, ૧૦૮૪, ૧૦૮૫, ૧૦૮૬, ૧૦૮૭, ૧૦૮૮, ૧૦૮૯, ૧૦૯૦, ૧૦૯૧, ૧૦૯૨, ૧૦૯૩, ૧૦૯૪, ૧૦૯૫, ૧૦૯૬, ૧૦૯૭, ૧૦૯૮, ૧૦૯૯, ૧૧૦૦, ૧૧૦૧, ૧૧૦૨, ૧૧૦૩, ૧૧૦૪, ૧૧૦૫, ૧૧૦૬, ૧૧૦૭, ૧૧૦૮, ૧૧૦૯, ૧૧૧૦, ૧૧૧૧, ૧૧૧૨, ૧૧૧૩, ૧૧૧૪, ૧૧૧૫, ૧૧૧૬, ૧૧૧૭, ૧૧૧૮, ૧૧૧૯, ૧૧૨૦, ૧૧૨૧, ૧૧૨૨, ૧૧૨૩, ૧૧૨૪, ૧૧૨૫, ૧૧૨૬, ૧૧૨૭, ૧૧૨૮, ૧૧૨૯, ૧૧૩૦, ૧૧૩૧, ૧૧૩૨, ૧૧૩૩, ૧૧૩૪, ૧૧૩૫, ૧૧૩૬, ૧૧૩૭, ૧૧૩૮, ૧૧૩૯, ૧૧૪૦, ૧૧૪૧, ૧૧૪૨, ૧૧૪૩, ૧૧૪૪, ૧૧૪૫, ૧૧૪૬, ૧૧૪૭, ૧૧૪૮, ૧૧૪૯, ૧૧૫૦, ૧૧૫૧, ૧૧૫૨, ૧૧૫૩, ૧૧૫૪, ૧૧૫૫, ૧૧૫૬, ૧૧૫૭, ૧૧૫૮, ૧૧૫૯, ૧૧૬૦, ૧૧૬૧, ૧૧૬૨, ૧૧૬૩, ૧૧૬૪, ૧૧૬૫, ૧૧૬૬, ૧૧૬૭, ૧૧૬૮, ૧૧૬૯, ૧૧૭૦, ૧૧૭૧, ૧૧૭૨, ૧૧૭૩, ૧૧૭૪, ૧૧૭૫, ૧૧૭૬, ૧૧૭૭, ૧૧૭૮, ૧૧૭૯, ૧૧૮૦, ૧૧૮૧, ૧૧૮૨

પ્રાચીન જગત સાથે
હિંદનો સંસ્કૃતિસંબંધ
દર્શાવતો નકશો

આર્કિઓલોજિકલ સર્વે દ્વારા હિંદુસ્તાન સોજાયવટી

દર્શનિકા:-

બૌદ્ધ દેશોમાંથી આપેલા ભાતીય અથવા હિંદી કાપડો
ભારતીય સાહિત્યમાંથી આપેલા પ્રાચીન નામો: (પુસ્તક ૩)
પ્રાચીન આર્ય માર્ગો
હિંદ પ્રાચીન માર્ગો
અરબીના ગાસાલોજોમાં ઉલ્લેખાતેલી રાજ્યો: (પુસ્તક ૪)

હિંદી મહા

प्राचीन भारतना संस्कृति संक्षेप
 प्राचीन कागमां दिदं ज्ञेयं। संस्कार-
 संपन्न तथा वैभवसमृद्धं हेतुं नृगतनी-
 पीकं परं धीने ज्येष्ठं नद्योतं। ज्येष्ठं
 तेन सर्वं धृतिद्वारं प्रवेश्ये रतीकादरी त-
 गात् तेना ज्येष्ठं तत्पञ्चानने क्षीयं न-
 नदिषु पञ्च अद्वयप्रतीकं संपत्तिनेक्षीयं
 नृगततन्मना आश्रितं धीमतां, विदितं त-
 गे सादृशिषोना यिदंत आश्रयं नृमुने
 केन्द्रं जनी रक्षुं द्रुतं ज्येष्ठं नृवादीना
 कागमां दिदना वेपारीयोजे ने आश्रय-
 सद्गरी आश्रयविधि रेशो सायसतत संय-
 धागं रक्षेता ज्येष्ठं नृ नदिषु पञ्च पञ्चा-
 न्मप्युपेक्षेता पञ्चात् प्रवेशो गमां
 ते संस्कृतिना गंडालपञ्च दिदना नृ न्या-
 तिर्धरेण ह्येतां ते आश्रये पञ्च ते ने
 रेशो गमां भवति आवता दिद्री कशाहारी-
 गीरीना अश्वरोषीयता आश्रणीय साद्रि-
 त्यमां गभी आश्रता ते ने रथानोदा-
 दिद्री नागेशी साजित यथ त-

સાધેના નદશાગી જાતાગ્યા પ્રગાને
ગધ્ય એશિયાના આમ નદીને આપણું
પાણી નદી નામ,નવાનું યવદીપ,ગ્રા-
નિયાનું વજ્રદીપ વગેરે નામો આપ-
તી સ્તરેતિ પદવળ કેટલે કે સુધી
થએસા તેનું વનનવલ ચિત્ર ખડું રહેશે.
આજના સિંઘપુરને મૂળ સિંદપુર,
મિલિપાર્થનંસનું મૂળ વપુયાગન,
કાશરનું પાંદરેન વગેરે નામો રખાઈ
દશરિ છે તેને મૂળ આપણાં જ નામો
પદશી આજના રૂપગાંઠિતરી આવેલાં છે.

અને દુરદુર મળી આવેલા દિલની
કલાકારીઓની આપરોધો તો દિલના
દરબારમાં બેસી જાય છે. યાજ્ઞ-
દામા મળી આવેલી આરમની સૂર્યમંથન,
તરફતારમાં દિલગાલના ચિત્રપત્રની
ચાંચીની કાંઈક અનિર્વાચ્ય ગાંધી કાપડ,
નેહ પાંચડમાં મળી આવેલા સામંત-
દેવનાસિકા આશ્વિનરોધાગ્રામ દિલ-
ની આપતિમ કળાકારીઓની જ નહિ
પણ દિલને બચવાદારે દેરદેર દુર આવે-
તો પ્રતીતિરાવે છે. અનિશ્ચ અને
કપરી મુશ્કાલીની તે કાળમાં પૂરતીની
પીઠક વેળે, મળી દેલી બચવાદારમ, ખે-
ની કૂલજે વળી, જે આધેના નાશમાં
બદલી છે, તે જેલમાં આપણા પોતેનેના
ભરીશય પુરુષાઈ, રિવાજોની કુસ-
ળના લથે દેશરેશાવર મુખી સંદેશ
પીકી ઉપાદેશની તમાના ગોંડે પ્રતિ-
સાધકના આદેશે વધા વિના રહેજું નથી.

મલત અને પોલીસ (૫. ૩૪૧મી ગાથા)
તેમ પ્રલભે પણ પોલીસ પ્રાપ્તી પોતાની
દશિયાં પરિવર્તન કરવાનું છે.

એનું પ્રથમ પગલું એકાદમની સારી
આજ્ઞાપાત્ર કરી લેવાનું છે. પ્રલભે એજાજવા
મોટે પોલીસને તેમની નવસર દરમિયાન
પ્રલભની વિચારસરણીનું પ્રતિબિંબ પાડતા
માવા-માગમિયા તેમજ પ્રલભની ભાવના
માંનું દેહન કાપવાનું પુરતો વંચાવવાનું બે-
દરેક પોલીસ-આપણે કે દોરેલાના અસ-
પાંથી જવારનીમળીને પ્રલભસમુદાયમાં ફેરસ
જની જવાની એમને રૂબ પડાવવી એટલે
બીજી જાનું. પ્રલભે પણ પોલીસની પરી-
મિશન જાતી જોઈએ. પોતાના અધિકારીનું
ફંદસની જેમ જાતન કરતાં પ્રલભે શોખનું
પડશે. પોલીસના દાવામાં નિરક્ષી સ્ત્રીના વધારે
નેરવા પ્રલભના અધિકારી આપા, એ પાક
બ્રિટિશ પ્રલ પોલીસી આપણે શોખનામે છે.

આને તો આપણે લાંબાંથી કરી છે,
દરિયાન પંદર-પ્રવેશ કરાવતા છે. જાન-
જમાં આદાવવા છે. પ્રાથમિક રેજવાની
ફરજિયાન કરી છે, શંદર સંપાદ કરી છે,
સંદરે મુધાસા આપણે કરી નાખવા છે,
—પણ તે કાવડા કરીને, ફરજિયાત કરીને,
દરેકને દેને જાતનારીને કરવા પડે છે. આમ,
આપણા પ્રલેક મુધાસાને જાતનું પ્રલેક
આપણું પડે છે, અને પોલીસને એટલી વધુ
સત્તા મળે છે, એના બરડા પર કામચરીને
જોલ વધે છે. ખરી રીતે તો એ જાણુ કાવડા
અને પોલીસના કાપડી નદિ પણ
પ્રલભે સ્વેચ્છાએ કરવાનું છે. પણ આપણે
તો આને જાતનબંધવારના સાદા નિયમો
પણ પાળવા પ્રત્યે કાપડા જાણીએ, આ પરી-
સ્થિતિમાં આપણે હઈ રીતે કોળા આપણીનું
નારા હાંવજાનું પાલન પ્રલભ આન-
સુધી પોલીસની બીજે કરની આવી છે. સારા
પ્રતિસ્થિતિ મુધાસામાંનું પાલન પણ શું
એણે માન પોલીસની બીજે કરવાનું છે?

અદેન્દ કીધાણી

પાશીતે નાદરથસાસ (૫. ૩૪૨મી ગાથા)
કાચીનન: મદ અંગેલા કાચેને જાતવાનું છે.
વિષયપણ: પરીણાંતિ જે કોળા આપણે અદેન્દ-
કાચીની ભાવના મુશોભિત જવારવીતો.
અતિશયમીન વરેતમાં કલમ ગુણી દુશ્વરવા
વધવા વરે અતિશયમિન વાગવી તો,
કાચે: દેખ બતાવના વગર વગરનો ગુણ પ્ર-
કારેલા અથવા કાચીની ગુણની અ-
ધિકતા બતાવવી તે.

અનુમાન: લક્ષણ પ્રમાણે તરફેણે તો (પાણી)

સંસારનાં શહેરા

૧૩-શ્રી નમક

પોતાની અજ્ઞાન, રમણીય દિવસ પ્રમાણ-
થી દુનિયાખરખંખવાત, દિનનું એ અજ્ઞાન
ઓદરવધાસાસરમીર આદેશમાન્ય પરીણાંતિ
ખરેણું વૃદ્ધનું રજુમેદાન બની રવું છે નેના
આ પાટનજર (ધીનજર) ની એક વખતની
પ્રસાન્ત રીતીના આદેશ મુદાસાદ અને રત-
દેસરકાની તંગતાથી ધમધમી જાય છે

ઈસાહીના રમણીય શહેર નેનીસ સાથે
નેની પારેવેકોએ મરખાખાની ફરે છે તે આ
શહેર દિનનું એક ઓરક લેવા જેવું શહેર છે.
ત્યાં રજવાંગા કે અટ્ટોને બાવે જવામાંથી
ઉમે ને એકમાત્ર તેની ચિરોપલા નથી; પણ
રૂપમુંદર કારમીરના જગતરખમાં પેસાંજા
આપણીનીય મુશિર-જોઈએ શેરડા બાગ આ
જ શહેરની આસપાસ પથરાયેલા છે એ
પણ તેનું મોટું પેશિખન છે.

સપાંકોએ આ શહેરને નીલજાળને વહેની
જેતમ નરીના કાઠા પર બેસેલું આ શહેર
અને રવેતના અમરાખનીનો બાસ કરાવે છે.
જેતમ નરીમાંથી નદેરા બોલીને તેને આ-
બીલ આથે આંખી હઈ તેવાકે રેલા જસ-
માર્ગી પર મળેને ભવારે મુસારી જસ-
પસાર થાય છે ત્યારે જ તેને કીનજામા ખરા
જોઈએનો ખયાલ આવે છે. એ તારકે કોળાં
અજનખાં પડે, અતિરેક વધા મંદિરો, તેનાં
મંદિર જગા ને જાને વધા તેમાંથી રાકાતાં
તંદુરસ્ત જોળાં વરેને, દિગમચાદિત પવેતો-
ને પડે છે એ વરંની દરિત રક્ષકમિત તથા
તેની પવતા સ્વાત પુરો દરવાદિ પ્રથમ નજરે
જ પ્રવાસી પરમનારવિગમવતાની કાપ
પાટવા વિના નથી રહેતાં જેતમના મંત
નિર્મળ જાણી પર કડપથી નરી જની લોગી-
લાંબી સંકેતી 'કુમીઆ' (હોઠી) જ આ શહેર
જાવ્યવદારનું એક માત્ર સાધન છે. જેતમનું
પદેણ અડી એટલું નિર્મલ છે, કે વહેળુના
વદનની કે સામેની દિશામાં જતાં દોરીને
સરખો જ વજણ કાઢે છે. પણ જાતી સ્વાત
દેખાની જેતમ પણ, દિગમચ પર ભવારે
જારક પીનજીને તેમાં જોઈ આવે છે ત્યારે કદ
રજાપ ધામજી ફરે છે. તે વખતે તેનું પાણી
પણું પડેમાં પણ પેસી નવ છે અને રેલાંકો
પર તો પડી પણ નવ છે.

એમરે દિગમચના પડોસની વજે,
૮૦ માર્ટક કોળાં અને ૨૫ માર્ટક પડોસો

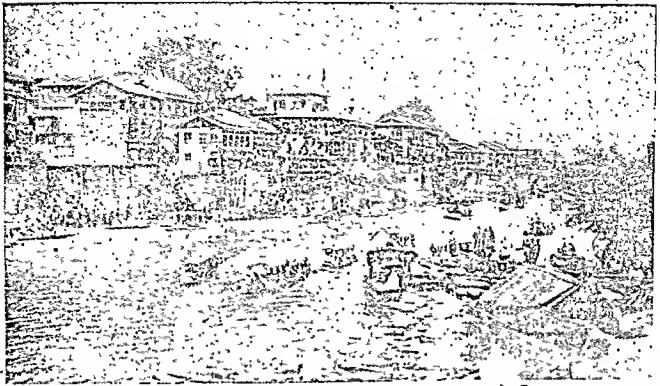
પમીના માગા જેવા કામચીનો બોજે
સપાટ પ્રવેશ આને લેઈ છે, તેમાં પાંચ માર્ટક
ના રિતનારમાં કારમીરની રાખખાનીનું
આ શહેર સપખાંથી ૨૦૦ માર્ટક
ફર છે. શહેનસાદ આજેને ૬. ૧૯૪૩માં આ
શહેર છડ્યું તે પહેલાં ને પારેવેકોનાં મેદા
વડું મુખકો પામેથી તે સ્ખનસિદ પામે
આવ્યું અને ૧૯૫૫ કામાં ફરિદિય અને
મુશાસિમ નામના મેશાખનુસાનમેયે
લાખે આ કારમીરનો પ્રવેશ રનુછરકદ
તથા બ્રિટિશો પોલીસી ખાનગી વિદ્યન
તરીકે મેશાખો ત્યારથી આ શહેર નેગલ
રેકોળેને તામે છે.

પણ કીનજાનું કાણું કોઈને ને તેની
પારો આવેલાં દાલ અને જુલ નાળાં મે
સંકેતેને કોઈ જાણે છે. દાલ સંકેતનાં
રહે છે જ પેલા જાતપવાત રક્ષિમા, નિ-
સાત અને નકીમ બાગ આવેલા છે. બાર
કોરસા પાદેશમાં રિતવેકું એ નેરકેક
અરેવાર, તેનાંકાની પર સંકેતકોળાંને વાસ
કાવની રમીતરી 'કાકસ' બેરોડા કાલ-
તા ખાવની અને કાચીને કાચાં જાણીને
પ્રુષક શહેનસાદોને પોતાના શોખ ખા-
લ તેવાર કાચેલા રક્ષિમાર આદિ જાતી-
ચામેલ તેમાં વહેતાં કુદરતી જાણીએ, આ
રસની ફરસંખી, રંજેરેનો ભલાકાર ફરે
ની પધારીએ, વડ જેની વેણુ દરિત રક્ષ-
સરિવાર કાચાં બિનાર રક્ષે લથા કીવને
જનપાદમાંથી પચન આદિને કાચે જાતસર-
ના એજ જાતીઆએ લાગેને રંજાચ છે. તેમાં
પેલા પાળી ની જાણની આગે જાન થાય.

સપડની સપડાથી પરખ ફૂટી કાચા-
છી આવેલા આ શહેરની આસપાસ પ્ર-
તિ રેકોળે માત્ર ગાંઠોદારી સુષિ-સૌરે જ
નદિ પણ ધતધાનવા બંદારી પણ મુશ
વરેતે વેરી લીધા છે. આ પ્રવેશની જાતીન
એટલી સમુદાય છે કે બારિમાસ તે દરિયાનો
રહે છે અને દુનિયામાં તતાં જાણી જાતન
નાં રેજા ત્યાં મદ રાકે છે. સફાઈ, પેરુ,
શોક અખેર, નારખી, કામ, દાદમ આદિ
ફોળો ને ત્યાં જોવું જાણજાણ થાય છે ત્યાંની
લક્ષણ આગલી કે કોળાંને જાણે
ખાલી કાસ કે દાદમ જ પાપરે છે.

કીનજાનું રોડ લાખની વસતિમાં ૮૦૦૦૦

(વિસેખર ૧૯૫૩) ૬૩૨

જેલગના પ્રશાન્ત પ્રવાહમાં તરતી નાની હુંમીઆવાળા શ્રીનગરના એક મુખ્ય જાતમાર્ગનું ચિત્રગય દરશ્ય

મુનિલયો અને જાકીના હિંદુઓ છે. લોકોની ભાષા સંસ્કૃત અને ઉર્દૂના શિક્ષણવાળી કાન્ધીરી છે અને મોટા ભાગના લોકો માંસાહારી છે. જાતી પડછક હાયા, ગોરું ભગવાન-હાર બહમ, શાંત મોળી મુખમુદ્રા અને તંદુરસ્ત આકર્ષક બાંધો એ ત્યાંના લોકોની મુખ્ય ખાસિયત. ત્યાં પડતી સારી જોની હંમીથી બચવા ત્યાંના લોકો હાથ કરતાં ચેલાંથી બાંધવાળા, ગરમ પટુઓના સાંવાલાંના ડગલા પહેરે છે. ચોપડી કે કોઈવરેટ પકડતી હોય કે કંઈ ખાતું હોય તે પશુ જો બાંધતી બહાર હાથ ન કાઢતાં બાંધ વતી પકડીને જ હાથ પતાવી દે છે. કેટલાક તો નેતરની ટોપડીમાં નાનકડી સગડી સાથી તે ગળામાં લટકાવી દઈ તેના પર હાથ રોકે છે.

શ્રીનગરની કળા-કારીગરી તો ન્હાતા કાળથી નળીતી છે. એ કાન્ધીરી 'સાથો'એ

એક વળત માત્ર હિંદને જ નહિ પણ આખા યુરોપને ઝાડું બનાવેલું. આજે પણ તેના આસીઆતયાશાસકપરનું કલાકોસલ જગતમાં અગ્રેડ ચલુચ છે. કાન્ધીરીના સુષિ સોંદર્યનો કલાસ ત્યાંના લોકોની નરોનસમાં રહેતા તે જાતપ્રેત ઘઈ ગયો છે કે એ શાલના કે બીન કોઈ પણ ભરતકામના છેડા પર કે ઇપણ નતની ભાત કે લીટીનું કાચું રાણિયું આંકયાવગર કિનારો અને યખાનાં આકર્ષક ડિઝાઈનો સીધા જ પરભારી દેવાર કરી શકે છે વળી અખરોટના લાકડામાંથી જુદી-જુદી વસ્તુઓ બનાવી તેમાં હાથીદાંતની વેલજુદીઓ જડવાની તેમની કળા તથા મિનાકરી પશુ ધણી નળીતાં છે. ખુદ શ્રીનગર શહેરમાં પણ લાકડા પરની કોતરણીકામના ધણી ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓ છે. કમળના માવાની ('ચેપગરા'ની) તેમજ ચામડાની કારીગ-

રી ને ચાંદીકામ એ ત્યાંના બીન કલાઓ છે. શહેરની બહુ ઘોડી કરતી હોય તેમ તેની બે દિશાઓ એ સુંદર ટકરીઓ આવેલી છે. હરિ પર્વતને નામે આળખાતી ક્ષતર તરફની ટકરી પર અકબરબાદશાહે બંધાવેલી કિલ્લો આજે પણ મુખ્ય સામર્થ્યની યાદ આપે છે. બીજી, પૂર્વ તરફની ૧૦૦૦ ફૂટ ઊંચી કીકરા-ચાર્યની ટકરી (જેને મુસ્લિમો તખ્ત-ઈ-સુલ્તાન કહે છે) પર ૨૨૦૦ વર્ષનું ગાદાદેવનું એક પ્રાચીન દેવળ બેસ્યું છે. એ ટકરી પરથી શહેરનો દેખાવ ધણી ગિત્તાકર્ષક લાગે છે, જહાંગીરે કહ્યું હતું તે જ વાક્ય ત્યારથી આજ સુધી એ જ લોકો શ્રીનગર ગયા છે તે સર્વ કહે છે કે, પૃથ્વી પર જો કયાંય સ્વર્ગ હોય તો તે આ જ છે, આ જ છે, આ જ છે (અગર ફિરોઝબાદનો કમીન અરત, હમીન અરત, વહમીન અરત, વહમીન અરત!)

અમ? હમ

તાર-ટેલિફોનનાં દોરડાંમાંથી ધણીવાર ધુમ-ધુમ...એવો અવાજ સાંપી પાથ છે !
 બે યાંબસા વચ્ચે તાળીને બાંધવામાં આવેલા તાર-ટેલિફોનનાં દોરડાંમાંથી ગધમાખીના ગળુગળુડાંએ અવાજ નીકળેલો ધણીએ સાંભળ્યો હતો. તે, ધણી માને છે એમ, તેમાં બીજાનો પ્રવાહ વહેવાથી નહિ, પણ પવન તે તાર સાથે ધસાવાને કારણે જ નીકળે છે. એ અવાજની તીવ્રતા, પવનની દિશા, બે યાંબસા વચ્ચેનું અંતર તથા તારોનું સખતપણું એ ત્રણ વસ્તુ પર આધાર રાખે છે.
 આંખો બંદોગર બંધ કરતા છતાં આપણને તાલ રંગ કેમ દેખાય છે ?
 આંખનાં ચોપડાં બહારથી આવતા બધો જ પ્રકાશ અટકાવી શકતાં નથી. તે મોડાંક પારદર્શી હોય છે. આથી જ્યારે આપણે તીવ્ર પ્રકાશમાં આંખો બંધ કરીએ છીએ ત્યારે ચોપડાંની નસોમાં પહેતું લોહી આપણને દેખાય છે અને તેને કારણે જ આપણને લાલ રંગ દેખાય છે. સૂર્ય બેગતાં જ મનુષ્યો, પક્ષીઓ અને પશુઓ બધી બધી રંગ છે તેનું કારણ પણ આ જ છે.

Our Friends Abroad

અમત સંપર્ક સાધવો

પરમિત

[આ પત્ર મેળવનાર બાણુલલ ડી. બાગડીઆ, ખેતખાના પાસે, આગાં, બેંગલોર]

વિશાષ

391 W. North St.

Decatur 34, Illinois (U.S.A.)

August 10, 1947

મારા પ્રિય નરા પરમિત,

તમારા સુચિખિત અને રસિક પત્ર મારે આભાર. તે-પત્ર પેરે તારીખ ૨૬મી જુલાઈ છે અને અહીં તે ૨ જ ઓગસ્ટે આવ્યો.

તમારી નિશાળ (તમારા લખવા પરીથી) મોટા કદની લાગે છે તમારે બેંગલોર કેવડુંકો મારું ગામ છે ? આગાં કીકુર તો ૬૬,૦૦૦..

ની વસતિનું ગામ છે અને અહીં સારી સાળામાં ૨૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. ૧૨ થી ૧૫ વર્ષનાં વિદ્યાર્થીઓ માટે અહીં ૪ જુનિયર હાઈસ્કૂલો, ૧૬ થી ૧૮ વર્ષનાં માટે સીનિયર હાઈસ્કૂલ છે અને

૬ થી ૧૨ વર્ષનાં બાળકો માટે પ્રાથમિક શાળાઓ છે આગાં અમદ માં એવી કુલ ૧૨ પ્રાથમિક શાળાઓ, ૨૫ હેવલો, બે બાપારી કોલેજો અને એક જુનિવર્સિટી છે. વળી આગારે ત્યાં એક એકરની માંડી

૨૫ એકર સ્વતંત્ર વિશાળ ૨૫ મુંદર બગીચાઓ છે. એ હેરકમાં એક અને ટેનિસ રમવાનાં રથાનો, બાળકો માટે રમવાનાં સાધનો, હાંચકા, બેચલ-રમવાનાં સાધનો, નાનાં તથાના, ચક્રોળ, અને

મોટા રાંચો માટે 'હોસ-શપિંગ', રોકેટ વગેરેની રમત માટેના રથાનો હોય છે. વળી હવળીએ આવનારાઓ માટે બગીચાઓમાં ફેરફારે બેઠકો પણ મુકાઈ હોય છે

તમે તમારી રાજકીય પરિસ્થિતિ વિષે લખ્યું છે તે મને માર્યું. એથી ઘણી બાબતની મને સ્પષ્ટતા થઈ ગઈ. હું બહુ ધૂંકે તમે હાલ આધાર્મિકીયમાં કાળમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છો. અને મને દુઃખ પણ

ધાય છે કે ધર્મી વાતનાઓ સહન કર્યા બાદ ન આપવી પ્રચલિત થાય છે. આગાંના પાત્રમાં છે, એમાં તમે લખ્યું છે એના અર્થ તો મુંદર

ધરો બાળા મુકવામાં આવ્યાં છે અમર તોડી પાડવામાં આવ્યાં છે થયું છે છું? બહુ મારણ નહિ થયાં હોય, પણ ધાત્રય થયા હશે

તમે અહીંની રાજકીય પરિસ્થિતિ બહુવાની ઈટેલની બતાવી છે. તમે બહુવા હશે કે અહીં મુખ્ય બે પક્ષો છે: એક 'કોન્ગ્રેસ' અને

બીજો 'ફીલિંગ્સ' ને સત્તા મેળવવા માટે આકાશ પાતાળ એક કરી રહ્યા છે. યુદ્ધમાં રાજીને રથેતો રાજ્ય

ખત રાજકીય યંત્રો નેવી રાજકીયો સત્તા ધારણ કરવા માટે માણસો વૂડી કાઢે છે. પોતાનું ન જાણું કરે એવાં માણસો યુદ્ધમાં આવે તે

માટે લાગવગવાળા ધર્મિક હથોળપતિઓ ને રાજકીય યંત્રોને મેંસા આપે છે. આગારે મતદારોએ તો માત્ર ચૂંટણી-મધક નજ પેલી

જુનેમોની દુકાનીઓ ને માણસોને આગારે માટે પસંદ કર્યાં હોય તેમનાં નામ સામે એકઠી ન કરી દેવાની હોય છે. આમજ રાજકીય

વાતાવરણ એટલું બધું સડી મળ્યું છે કે જાહેર પણ તેનું યથાર્થ વર્ણન ન કરી શકે. આગારે રોડ કે બેપરી કહે તે પ્રમાણે ન આગારે

મત આપવા પડે છે. નહિ તો મોઢી પરથી પાણીનું મળે ધણીબીની પેટીઓ પોતાના મોકરિયાતો કહે મત આપવાના છે તે બહુવા

માટે ખાસ ભયસ રાખે છે. હવણે કેટલીક સીઓને પણ કેકે છે, એમનું કામ મોકરિયાતોના ધરની સીઓને કેટલીક સીકરીને 'આ

વમતે ચૂંટણીમાં ફેણ હતરી' એમ પૂછી દે તેઓ કહે માત્ર આપવાના છે તે જુજીથી બહુ લેવાનું હોય છે. બીજાઓ વળા થર થર

નીને પ્રમો પૂછી હોય છે. સારા માણસોએ એકે આ પદ્ધતિમાં

સુધારો કરવાના પ્રયત્ન કર્યાં છે, પણ એકે એટલા આત્મી છે કે તેમની વાત રાજાના નથી અને તેથી ફેર પડે શકતું નથી. તેઓ માત્ર એટલું ન જાણે છે કે ને માણસ તેમને દોરી કે નોકરી આપે છે તે માણસ કહે તેને ગત આપવો.

તમારા રાજ્ય-વલ્લા રંગો મને નથી મળતા. માનસસાક્ષી રહિયે તેમનો અર્થ સારો નથી. પીછો ૨૫ એટલે વાવવાપણું, ધેરો એટલે નિકેલસાઈ (Coldness) અને લીલા રંગનો અર્થ થાય હર્ષ.

આગારા રાજ્ય-વલ્લા રંગો-લાલ ધોળો, અને વાદળો-પણ ફેર જાડ સાચા નથી. લાલ રંગનો અર્થ થાય છે આક્રમિક (Passion), વાદળોનો અર્થ બીજા પર દુકામ અગર છત મેળવવી તેમ અને ધોળોનો અર્થ થાય ફેર રંગબેરંગી (Colorfulness)

તમારી ૧૭ વર્ષની કમર જોતાં તમે રાજકીય પરિસ્થિતિ વિષે બહુ સાચું જ્ઞાન મુકાયા છે. મને ટર રહે છે કે મારા રેશની પરી

સ્થિતિને એટલી સારી રીતે હું સમજી શકું છું. આવા સ્થિતિ આર્થિક ચતનને આરંભે બહુ છે. અમે પણ કાકાને પાત્ર બીએ, પણ

અમે તે પાત્રી વાતો કરીએ છીએ, અને પ્રત્યક્ષ કાર્ય ને જીવે છીએ. આ વર્ષે આગારે પાક અરેબો કિતરો, આ વર્ષે જીવણોને

રંગો બોલો વરસાદ પડ્યો કે અબહુ ખેડેતોની જમીનમાં બી રવાં ન નહિ, અને પછી આઘ્યા પૂર, ને આગારે લાગે બેકરમાં વાવેલો

પાક જાણી ગયા, અને માટે બે જોડા ખેડેતો ને કપકાપાત્ર છે; મારણ તેઓ કોન્ટર પદ્ધતિ (Contour Plowing) એટલે કે જમીન

એવી રીતે ખેડવી કે જેથી વરસાદ જમીનને કપકા કસવાના થશે ધોઈ ન નાખે, ખેડી કરતા નથી. વળી તેઓ વંદર જમીનમાં શાક

પણ ખેડવાના નથી જેથી પવનથી જમીનને બેપસ થઈ જઈને જમીન વેરાન બની ન નહ્ય. આમથી સરકાર ખેડેતોને દર કમર તીક

એટલી જાણી પૂરી રકમ આપે છે કે જેથી તે બહુ ખેડેતો જમીન ખાલી પડી રહેવા દે છે અને તેમની પાસે વધારે પડતું અનાજ રેકવા માટે

તેમજ નથી ધરું. આ અનાજના આવડે કિયા રાખે છે. એથી ખાલી જમીનમાં ખેડેતો ધાસ બેગવા દબને તે પડે હશે રંગે રંગે પડે

જેવો જેવો તો બેરકાર અથવા બચિયને માટે વિચારીને છે કે એવું કમું ન કરતા નથી. વળી ખેડેતીનું સર્વ કામ ધેરોની ગઈદીધરું

હોવાથી એક માણસ અને તેની સ્ત્રી ઘણી મોટી જમીન એકતાં ખેડી શકે છે. તેથી તેમનાં કાકારમાં ખેતર છોડી ગયાં છે પણ

દેરોને હેરવાનું કામ ફેર યંત્રોથી થઈ શકતું નથી, તેથી તેઓ દોરો નથી પડે તેઓ

જાતના નથી આથી તેમને ધાસની જરૂર રહેવી પડી નહ્ય છે અને નથી રાખતા ખાતર અથવા જમીન કસ વિનાની થઈ નહ્ય છે અને

ફરીથી તેને કસવાળા બનાવવી અસક્ય બની ગઈ છે. હવણે, આ વર્ષના ઘણાખરા પ્રદેશોની જમીન બીજા નાની નવીના કામ થોવાક

સોવાઈને મિસિસિપી નદીમાં આવે છે, આથી એ નદીનું પાત્ર પુર્યાં બનાવે કાલેજે તેઓ વારવાર પૂર આવે છે થઈ પડેવાં આવાં પૂર

કરી નહોતાં આવતાં, એમ કહેવાય છે કે મિસિસિપી નદી વેરે બેગ, કદી નહોતાં આવતાં, એમ કહેવાય છે કે મિસિસિપી નદી વેરે બેગ,

રાત ને દિવસ, દર મિનિટ, ૫૦ એકર જમીનમાંથી ૬ ફેર ફોર ન બીજો વરસાદ કસવાળો પડે ધોળાને એકિસકોના અનાજમાં

આક્રમિક ભય છે; અને આજ ને વારંવા ન કરે તો આમથી પસે અનાજ જમીન ન રહે એવી સ્થિતિ આવતાં કેટલી વાર ૨ ફુનિયાને એ

કેટલીક વખત અનાજ પૂંકે પડી શકીશો (અનુ. પાછલી પો સામે)

(ડિસેમ્બર ૧૯૪૭) ૩૧૪

કોઈ

ઈ પણ વિષયની લગન લાગે છે ત્યારે પ્રાણી તેને સાધ્ય કરવા મળીને કાંતો મેળવે છે પણ તે મળે નથી. પછી તે લગન સહી હોય કે બરી.

અલ્યાસ પરથી મન બેઠી ગયું. સોની દિવસે રખડુ બની ગયાં. સાબરમતી કિનારે, ચંડોળા તળાવે કે કાંકરિયાને કાઢે રખડોતો થયા. એટલે કલાસ યઈ ગયેા કે અલ્યાસ છેડી કાઢિયાવાટ ચાલ્યો ગયો. બાઈના મીઠી શિખાગણુભર્યાં પગે આંબ્યા ને વળી અગાધાદ મગા.

આરંદોડિયા ચક્રવાથી માણેકચૌક નજીક ચાલતાવચ આવેળે. ત્યાં એક દિવસ વાંચવા બેઠો. કાઈ ગાસિંહ હતો. 'ધારે ને ઠરી શકે' એ એના એક લેખનું મથાણું હતું. 'લઘાગિત્ત્વ પુરુષસિદ્ધિપૂત્ત લગ્નની એ સૂત્ર ટાંકીને લેખકે' પ્રયત્ન નો મહિમા ગાથા હોતો. 'નિરાશા સાપડે તો સમાજે કે તમે કાંય જાન ગયા હો. જે કામ કરવા ધારે તમા પાછળ મંડી પડે. પછી બસે મરી નશો. આપી તાસામેલી આન પ્રધાન હશે તો તમે સફળ પડો ન'.

અન બોલ્યું: 'ખુરુડું, હું કાંય જાની બેઠો છું. જે કરવા ધારે છે તે મારે બીધી ન. કાઈ તને કલાગીને નહિ લઈ નવ. તારે ન ત્યા પહેલેયું બેઠો. કળે, આપાતિંગા બધું તારે ન વેલું બેઠું.' તેજાર થઈ ગયો. સાંભળેલું તો હવ ન કે કાશીમાં ક્યાંક કાંતકારી હજારું ગાય છે. ત્યાં પહેલું. બેઠો યઈ જશે ન. પણ થાય કે ન થાય; જલું તો ખરું ન. ખગસિં-ધોતિયું કાઢીને કંઠની પહેરી. મારે મન 'બાલે' બનીને કાશી જવા નીકળ્યો. એ બધું વર્ણન 'મારી સફર'ની સિખગાથામાં 'કુમાર'ના ઓગામ ૧૦ વર્ષ પર આપી થયું છે.

પગે ચાલીને કાશી જવાની 'કલપના' નેટરી સહેલી હતી એટલી એ સફર પોતે સહેલી નહોતી. અનેક વિષેબળુઓ બેઠામીને અગ-વાદથી ચાલેતા. કાશી પહેલેમ્. એ લોકો 'પ્રવાસ ગંગાગેથાના સાંત ગેનીર પ્રવાહને કિનારે ન્યારે પૂરે થયા એમ બેલું ત્યારે મારા આનંદની અવધિ હતી. ધારે એસા નહોતાં. બૂખથી શરીર નંખાઇ ગયું હતું. પણ કાશી પહોંચ્યાના આનંદમાં તૂટ થઈ ગયા. એ નહિ હજુ કાલે જ બની ગયું હોય તેવું તેવું દેશવ આચારે યે તાનું દેખાય છે. ને જગ્યાએ પોતલું ઉઠારીને મૂક્યું. હવું એ જગ્યા, સાત રોડ માર્ગલ દૂર જેઠાં બી આને આટલાં પ્રયે યે બેઠું રાહું છું. તેકાંને ગંગા મેંથાને કિનારે નઈ પ્રથમ તો એંજલિ કરીભૂરીને ખૂણ ગંગા જળ પીધું સાતે પેઢી તરી કે નહિ તે તો રાગ નહિ, મંજુ હું તા તરી ગયા. વરસોના વસવાટ બાદ મુખાવરધમાં અટકતો ન્યારે કાશી પહેલેમ્ તો ત્યારે એ આક્રાસ જગ્યાએ તો ગેથા પિના ન રહેતો મારુ એ તીર્થ રાજ્યોટ રંડેશન પારો, પૂજની નહક.

પરચરની ભૂતિને કાઈ કેમ મારે છે તે આ અનુભવથી સમાજય છે. નાનો હોતો ત્યારે બળેવન દિવસે મિત્રાહ મને સાથે લઈને રમે-લીએને રાખી બંધાવવા જતા. પોતે ન બાંધતા; મારી પાસે બંધાવતા. એમાં એક સોની લખખાણની પેઢી આપે જતા તો તે લાથેરાખી બંધાવતા, પણ એ જરૂરોની પોતાના હથોથાને બંધાવતા. હું પણ કમીલો બેઠો. 'દુધોડાને જીવ છે એ મારા કી બંધાવે છે?'

જરૂર મની કહો: 'કીકરા, કુંખા, અગારા જીવ છે. એ અગારા રેવ છે.' અનુભવીએને આમાં સ્વચ્છાઈ શોધવા થોડતું નહિ પડે ૩૧૫ (દિસંગ્ગર ૧૯૪૭)

જીવન બેધી

દેશ અનુપયા, નગર અનુપયું, લોકો અનુપયા અને નાનકડો માનવી હું, એ તે બધાંની વચ્ચે. પાસે સાત પેસા કે ત્રણ આના નેટલી મૂકી હતી. વાઢ કે કાશીની જમરણ પેસાનાં ચાર: એક રોર નેટલાં. એ ઉપર જ બેતરુ દિવસ કાઢી નાખ્યા. રોડ પ્રવૃત્તિને સંકેત. નહિ કે મારે માટે બધું ગોઠવી ન મૂક્યું હોય.

'આમ ક્યા જવાતા હૈ?' એવી હિંદી-ગુજરાતીની ખીચડી બનાવીને પછોતા હું કાશીમાં ફરતો થયા. આખો દિવસ ફરે ને સાને ગમે ત્યાં પડી રહું. ન કોઈની સાથે બોલણું કે ન કોઈને ક્યું પછડું.

એમ ફરતો ફરતો 'કારમાઠકલ પુરેતકાલય' પાસે પહેલેમ્. યહું કે છંક વાચું. બધાં હિંદી પને, હંઈ મગા ન પડી. થોડી વારે બહાર નીકળી પગથી પર ખડો થયો. સામે આંજ ગઈ. નવાજ લાગી. ગુજરાતી અક્ષરોમાં લખેલું પાટિયું દેખાયું. નહિ કોઇ રનેલી સામે બેલેલો દેખાયો. 'દેતન' બિગળધી, પાટિયું વાંચું. 'ગુજરાતી સાવધની' એવું વાચતા આનંદ થયો. પોતાનું આટલું દૂરકાણું ?

દારર થઈ ઉપર ગયો. હાંબા કોરકાઠામાં લોળાં મેન જોડવા છને કોઈના આવવાની રાહ જોતાં પોતાની એકાકી દશાના શોકમાં હૂળી ગયાં દેખાયાં. એક ટોસો કોલવાની હોકાકીને તાજ કરવા ચલચામું ફૂંક મારી રહી હતો. એલોં આતે બેઠયો દરો. એ અકેલાની સાથો હોકાકી પણ કાંપી ગઈ હશે, ધારણી રાખ ફૂંક મારીને ટોસાએ હોકાકી, એ ન વખતે હું બારણામાં ધુરથો અને મારા સોં પર એમો અછો ધાકડાર છંટકાયા. ટોસો અખાદને કાઢેલા: 'ભાણુજ માફ કરના, એ સંચુરી બારે બાર ફંડી હોઇ ભત દે.'

મને ભેઈ બીચારો મેન નહિ કે રાજ થયો. છાપાં મનરાતાનં. ભૂખ્યા પાણી પેટે શિકાર પરતુડી પડ્યા બધાં દેશીરેટીને વાંચ્યાં. આવીની ટોપી, આઢીને નજીને ને બાહીનું ધોતિયું, એનો એક યુવાન રંથા આપ્યો. મને જોયા ન જોયા મેં એ વાંચના બેઠો. પ્રથમ ન 'નવજીવન' લઈ વાંચવા લાગ્યો. કળવાયા કશી ચતુરાઈની આનંદ પરચકતા નદોમી કે એ દેશીએ જીવડા છે. વાંચી રહ્યા પછી મેંજી મારી સામે જોયું. મારા ચાહવાને ફીકું. વળી મારા સોં સામે જોયું.

'ક્યાંથી આવ્યા છો ?' તેણે પછડ્યું
'ગુજરાતથી' મેં કહ્યું
'હંઈ કમલેધા હશે ?'
'ના, કમલવા આવ્યો છું.'
'બાલ્યુ છો ?'
'હા, મેં ઉતર દીધો.'
'ક્યાં યે લિનયાં છો ?'

'ના, અનુપયા છું; ક્યાં બેતરુ ?'
ભણુન, આમ ઉત્વાદિ વિષે તોતો મળે. મારા બેલવા પરથી તેમાં મગતા પ્રેરાઈ. 'હું ય વિષયથી ન છું બાલો મારી સાથે' કહી તેણે સંકલર આપ્યો. તેણે એક બીન વિદ્યાર્થીને બતાવખુ કરી. તે મને 'સુવિદ્યા બાબાની ધર્મશાળા'માં લઈ ગયા ત્યાં કેટલાક ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ હતા. માધુકરી મારીને જમવાનું અને ત્યાં રહેવાનું ગોઠવ્યું બધું.

પેલો જીવન ફરી એ ન વાચનાલયમાં, ગભ્યા. ચાતો કરતા

અમે સાથે ફરવા ગયા. આમ તેની સાથે પરિચય થયો.

સંસ્કૃત સમુદાય વિદ્યાર્થી ગાંધીજી અને એનાની પ્રશ્નતોલો વિદ્યાર્થી દેવાને જોઈને, કેમકે ગાંધીજી અસ્પૃશ્યતાના વાત લાગીને સેનાતન ધર્મનો નાશ કરવા બેઠા છે એમ એ વર્ગ માનતો. એને બદલે આ વિદ્યાર્થી એમનો ચાલક હતો. છેવટે આપણે સંબંધ એટલે વધારે કે તેણે અને પોતાની નાનકડી આરક્ષામાં સાથે રહેવા ગોતર્યા. અમે સાથે રહેવા લાગ્યા.

એક રાતે કોઈ યુવાન તેને મળવા આવ્યો. એકંતરમાં બંને બંનેએ વાતો કરી આતંક વાદ્યો થયા. મિત્રે આવીને કેટલાય રૂમાલમાં વીંટાળેલું કંઈક કાઢ્યું અને યુવકરીને તેને પેટમાં મૂકી દીધું અને મિત્રાસાથે યજ્ઞ પૂજ્યું. ગાંધી સમ્પૂર્ણ મનોબાવ તે સગળ્યો હતો. ધીમેધી તેણે વાત કરી.

‘તમે માનો છો કે ગાંધીજીના સત્યાગ્રહથી દેશ સ્વાધીન બને?’
‘મન નાંખના સિદ્ધાંતો માઠ માન છે, પણ ગાંધી ગન તેમાં બસવળ નથી.’

‘તો તમે દેશની સ્વાધીનતા માટે કંઈ કરવા છતાં ખરા?’

‘હા, ક્રાંતિકારી પ્રશ્નિત અને બંધ છે. અમાં કંઈક કહે બંધ.’

‘તે શું થઈ ગયો. જાંબીર બની તે જોડ્યો.’ ક્રાંતિકારી દળમાં બહુ જ સંયમ પાળવો પડે છે.’

‘તે કહ્યું: ‘એ તો ખુબ જ.’

‘તમે તે પાળી શકશો?’

‘હા.’

‘તો વચન આપો; તો એક વાત કહું.’

‘વચન છે.’

‘મિત્ર, રૂઝબમાં પણ કોઈને એ વાત ન માપ.’

‘નહિ થય.’

તે બીજો પેટીમાં સંતોરણી પેટી વચ્ચે લાંબો કપડું કળેલું હતું તો છક થઈ ગયો. બુનિયાત પૂન કરતાં સાફળ્ય અપવાન આવી ગયા રહે અને બ્રહ્મ એ બાર અનુભવે તેવો અનુભવો. બોલો: ‘હું ત્યા પહોંચી ચૂક્યા, ત્યા પહોંચ્યાં. જાન્યુઆરી, સાતસો બોઈલ દૂર આવી ચડ્યો હતું’ હા હતો તમને. એકતુકાંથી—ગેરથી હાથમાં લઈ આગેતા ફેટકો—વારેવારે બોલો.

મિત્રે તેને બોલ્યો. ગોળીઓ બરેલી તે બતાવી. ‘હું તો તરત બની ગયો. આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો.’

આ વિષય નામ ક્રાંતિકાર માધ્યમથી વિવેચી. સુરત બિદલાના એક ગમકાનો વારસો મોઢા જાણી ગાવનિવતો દેહાંત વખલો. બોઈની કાલાગાંન વચ્ચે થોડા કાળ સુરતની પાઠશાળામાં બેઠો. વધારે જીવવાસ માટે કાશી ગયો. ૧૯૩૦ના મોઢા સત્યાગ્રહમાં કાશીમાં પ્રથમ સત્યાગ્રહની દુકાળમાં સેનિક બન્યો. અહીંથી અગાઉ સદાનો વિશાળ થયો. ગાંધી સાથે મોતનું બાધું બંધાયું અત્યંત વાસ સેવતો હું આગવા પ્રાચી. ધૂની આકાંક્ષા ‘દહી છતા ક્રાંતિકાર કરી ન મળી શક્યો. તે દાશી’ છાત્રીને પેટલાઈ ગયેલાં અને ત્યાની પાઠશાળામાં રહેશે. એક દિવસે દાશી બેઠેલી ખાજ કાઢી સમાચાર મળ્યા કે ગેરદાદમાં તેને ગણ્યું થયું છે. હૈયું દળાઈ ગયું હતું તે સંજોરે છે એ શોકની એક રેખા કાળજમાં ચોંટી પાડી નબ છે એનો સંબંધ એવા પંચનો દુનને એ અંતરની એકતા સાધી ગયો.

ક્રાંતિકારી છેવનની એક વિશેષતા છે. માતાપિતા, કુટુંબ-સંસાર શૂન્ય, વૈભવ બંધનો પ્રેમ એ છેડે છે એ બધો પ્રેમ બિવદાનની બાવનાના સાપીઆમાં કેદિત થાય છે. ક્રાંતિકારીઆમાં પરદેવને એવા પ્રેમ હોય છે કે સંસ્કૃતથી પણ વિશેષ, કેળવ શંભલપ્રેમને જ

એ પોતાની દરોબમાં બંધવા દે.

ક્રાંતિકારને એ આનંદ હતો કે મને મારું પોતે સ્વીકૃત તો હું. એનાથી આગળ દૂર નીકળી ગયો. મને એ શું આપી શકે એની એ એ ચિંતા રાખતો. કેટલીયે વાર પોતા પાસે હોય તે બધા પૈસા મને તે આપી દેતો. ભણવા ન દેતો કે પોતા પાસે કશું નથી રહ્યું.

તમનેથી મારા હાથમાં મૂકનારના ક્રાંતિકાર હોવા વિષે મને સંક શાને રહે? એ આનંદના ભિન્ન સાથે કહ્યું: ‘ક્રાંતિકાર, હું ક્રાંતિકારી દળમાં બનવા માટે જ યોગ્ય આઈ આભ્યા હું હું વિનિત કંઈ હું કે મને એ કામમાં ભેગવો. મારી એ જ એક માન થતો છે’

ક્રાંતિકાર કહે: ‘એ વાત મારા હાથમાં નથી હું પણ એ દેશમાં એટલું શક્ય નથી. જે આઈ આઈ આભ્યા દવા તે દળમાં ગેરદાદા છે તેમને હાથે હું થઈ ગયો. તેજો મારી કસોડી જેવું રહ્યો છે. હું પાસે ભણાઈશ ત્યારે મને દળમાં લેશે; અને તે પછી કંઈક દળમાં. એમાં કસોડી થઈ નબ તો દળના આગેવાનને મળી સમાય. ત્યાંથી તો મારે એ આવેલા બાદ સાથે જ સંપર્ક રહેશે. પણ હું તેમને તમારી વાત કહીશ.’

‘તે કહ્યું: ‘તેજો દલે આવે તો મને મેળવશે.’

ક્રાંતિકાર કહે: ‘જે હું દહી ન શકું, તે ઓળું રંધી મરે તો જ મને.’ અમે મોટે સુધી વાતો કરતા રહ્યા. ક્રાંતિકારી ક્રાંતિકારી દળના વીરતાઓએ આપેલાં બિદલાનોની કથાઓ કહી.

‘એવા કોઈ બંગાળી સાથે બોલવાનું છે?’ મેં પૂછ્યું.

‘સાંભળું છે કે કાશીમાં થયું છે. પણ હું કોઈને નહીં નથી.’

‘દલે હું પેલા કાઈ આવે અને મને તેની શાક એવા લાગે’

મનની કાગળા પૂરી થઈ લાગી. મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો.

એક રાતે ક્રાંતિકાર જરા મોડો આવ્યો. આવીને કહ્યું બોલો કે શેષકા વિના પેટીમાંથી તમને કાઢવો.

‘મેં કહ્યું: ‘પેલા આવ્યા છે?’

‘તેણે કહ્યું: ‘હા, હું વાત કરીશ.’

‘મેં કહ્યું: ‘હું મળવા આઈ?’

‘તે કહે: ‘નાં કોનો ન થાય વાત કહું, પછી’

તમનેથી લઈને ક્રાંતિકાર ગયો. એક કલાક પછી પાછો આવ્યો.

‘કમ?’ વચનથી મેં પૂછ્યું

‘એ દગામાં મળશે નહિ; ‘પણ તેમણે પ્રમાણ માંધ્યું છે તે

કરી બતાવવું પડશે.’

‘મેં પૂછ્યું: ‘શું?’

ક્રાંતિકાર કહે: ‘એક પોલીસને બતરીદાર છે. તેને મારી નાખવાનો છે તે તમે કરી શકો તો કરી બતાવો’

‘મેં તરત કહ્યું: ‘હા, કંઈ.’

તરત ક્રાંતિકાર પાછો ગયો. એક મોડી રાતે પાછો આવ્યો.

‘તેણે કહ્યું: ‘તમારે તેમણે રહેવાનું છે. તમનેથી ચાલી શકશો?’

‘મેં કહ્યું: ‘આઈ, તમનેથી તો પહેલપહેલાં આઈ કોઈ જ આવ.’

ચલાવવાનું શીશુત્યારે જ તો’

બીજે દિવસે ક્રાંતિકાર અને બંગાળીને લઈ ગયો. દોડીમાં એસીને અમે સાથે પાર મયા. ભગરખી, ગોરી, આજી સેરાં

જાડાની બગીચા એની વાડીઓમાં અમે પડ્યા. નિર્ભયતા એક

ક્રાંતિકારે તમને કાઢ્યો.

‘મને કહે: ‘તમે મિશન પાડતાં શીખી નબ.’

‘મેં જાણપટના ધીંગ બોલે કહ્યું: ‘પણ તમનેથી મળીને તો

દૂર દૂર સંભાળો.’

સોનું

સોનુંના કુલ પાયામાં વિશ્વની સોનુંમાળાનો ૧૦મો હપ્તો

● સોનું
▲ રૂપું

અને રૂપું

સોના અને રૂપાસતો સંબંધમાં વપરાતો ફરેક ચાલે છે. જોકે આશ્ચર્યની વાત છે, સોનાની વાળતમાં ફરેક 'ધાતુની ગુણવત્તા' કહાય છે, અને સત્તાની બાબતમાં તેનું 'વજન' સૂચવે છે.

સોનાનો મુખ્ય સાધુકાર ચિત્ર વાપર ચલતી મિકાનીક વિકાસ પામેલા દેશોમાં સોનાનો નિર્ણય અમેરિકા પાસે છે. સોનાના ચલણ માટે તેને બે મત છે. કેટલકે જિન માને છે કે બ્રિટિશના આંતરરાષ્ટ્રીય અધિકારનું માન્યતાનું દેવ પ્રધાન રવાન નહિ હોય.

સોનાનો બીજો મોટો કમ્પોઝિટ પોલોમાં ધારતી બનાવટમાં, અને સોનાની બીજેમાં અને શીર્ષકોમાં સમૃદ્ધિશક્તિ સાધનામાં ધાવ છે. આ કામ માટે સોનાને બીજા ધાતુ સાથે મેળવતી સખત બનાવવામાં આવે છે. રૂપું મેળવવાથી સોનાની પીળો રંગ ઘોળા યાવ છે ૧૨ ટકા પેલેડિયમ કે ચપટમ પેલેડિયમ કે ૨૫ ટકા નિકલ મેળવવાથી 'સફેદ સુવર્ણ' બને છે. સરતા અંશકમાં વપરાતું 'સોનું' એ સોનું નથી હોતું, પણ 'રંગ મેલક' તરીકે ઓળખાતી ઘાંઘા અને અસતતી મિક્ષ ધાતુ હોય છે.

સોનું એટલી નામ અને છતાં બિહારમાં ધાતુ છે કે તેને કીચીડીને તેને માત્ર પારીક વરખ બનાવવામાં આવે છે, જે વરખનાં પાનાં એક હવતા એક હવતા બાજુ એટલી ધાતુમાં બનાવી શકાય છે. સોનાનો એ વરખ અધેપારકો હોય છે, તેને પ્રકાશમાં ધરી રાખવાથી તેમાંથી કીકો પ્રકાશ નીકળે છે.

એ જ રીતે જિંક ઓક્સ (એટી તેલા) સોનામાંથી ૫૦ માણસ લાકે ચલે એટલી બારીક વાર પેળી શકાય એટલી ધાન્યવતી (ductility) તે ધરાવે છે. આ હપતર હવણ ધાતુઓને સોનાવના માટે તેના વપર સોનાનો મિશ્ર (સલ્પુ-ટોન) યાદગારમાં આવે છે, તથા કાંતમાં બારનામાં, કાચના પેનની કાંક બનાવવામાં, ફોટોગ્રાફીમાં અને બીજા અને બીજા કારણોમાં સોનું આવે છે.

કુરતમાંથી મળી આવતું સોનું બારે એ શુદ્ધ હોય છે. તેમાં રૂપું અને અન્ય ધાતુઓ નહીં હોવામાં પણ મેળેલી હોય છે. આનું સોનું 'દરહી સોના' તરીકે ઓળખાય છે. ત્રાંચું, સીસું અને અન્ય ધાતુઓ

અનીએમાંથી પ. ભુ., આ ધાતુઓ કાંટી લીધા પછી વહેવા કચરામાં, અન્ય પ્રમાણમાં સોનું હોય છે. આ સોનું કાદવા માટે બહુરી બહુરી કિયા-આકારમાં આવે

સોનું 'ધાતુઓના રાજ' કહેવાય છે. તેની પ્રકિયા-શક્તિમાં એટલી બધી છે, કે રસાયનમાં તે 'હમણા ધાતુ' તરીકે ઓળખાય છે.

સોનું એક પ્રાચીન કાળથી બહુપ્રીતી ધાતુ છે. પ્રાચીન યુગમાં પણ તેના ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ગ્રીસની ધર્મ-નાશ બાળકમાં સોનાને 'પ્રથમ ધાતુ' તરીકે બહુવચમાં આવ્યું છે. સંસ્કારની મુખ્ય ગ્રંથ ધાતુઓમાં સોનાનો સમાવેશ યાવ છે અને રંગમાં સોના (દિવ્ય)નાં ધર્મોમાં વર્ણન કરેલું છે. આ ધર્મોમાં કાનનાં એરિય, ગળામાં પહેરવાના ગેઠા, બંધીયા, પગનાં કાચર કીનાદિ આભરણોનો ઉલ્લેખ છે. હિંદી સંપ્રદિતના પ્રાચીનકથન અનુસાર ધરાવતા સિંધના મોહન-ડેરામાંથી મળેલા પ્રાચીનકથન અનુસાર સોનાની સોધમાં ફિણી મળે છે. તેની પૂનઃકરી છે, તેની પાછળ પુરાવી સદન કરી છે. હવણ ધાતુઓમાંથી સોનું પેદા કરવા અનેક ક્રાંતિમાર્ગોએ નિર્મીતી કરી નાખી છે.

સોનું અત્યંત આકર્ષક ધાતુ છે તેનો સ્વરૂપો પીળો રંગવાતા-વરણના વાણુઓની અસરથી મુકા રહે છે. એટલે જ સોનાને 'સુવર્ણ' કહેવામાં આવે છે. ક્રાંતિમાર્ગો સોનાનો સંબંધ તેના રંગને લીધે સૂર્ય સાથે જોડતા. બીજા ધાતુઓના કરતાં એ ધણી ઓછા પ્રમાણમાં ગળી આવે છે, એટલે કિંમત આકાશના આંતરરાષ્ટ્રીય માપ તરીકે તેને સ્વીકારવામાં આવેલું છે.

'ચલકે એટલું સોનું નહિ' એવી આખ્યાયોમાં કહેવત છે આ કહેવતને તે જગ્યા આપે છે. કે જે ચલકે છે તે પણ બધું સાચું સુવર્ણ નથી, 'તે એ કહેવત બોલી નહિ ગળાય. કારણ કે સોનું પોને તે, બળ મુકા ધાતુ છે. એટલે તેને બીજા ધાતુઓની સાથે મિક્ષ કરવામાં આવે કયાં સુધી તેને કમ્પોઝિટમાં હઈ શકાય એટલું કમ્પુ તે થતું નથી. આથી અવકાશમાં મુકા સોનું અવલેખ વપરાય છે.

સોનાની વિશુદ્ધિ-કાર્યનરેક્ટ હાલના હિસાબે મળ્યામાં આવે છે. હાલમાં તરીકે, ૮૦૦ 'ફાઉન્ડ' સોનું એટલે ૮ જાક સુવર્ણ અને ૨ જાક બીજા ધાતુઓ. સોનાની શુદ્ધિ કરવામાં એમ પણ કહેવાય છે કે સોનું અમુક 'વલક' છે. તદ્દન પરિશુદ્ધ સોનું ૨૪ વલક ગણાય છે. 'વલક'ને ગા-ટે એકેશ રાખે ફેરેટ (carat) છે. અનેકા ગાટે પણ એ જ ફેરેટ રાખે વપરાય છે. પણ રવાં એ ફેરેટ વજનમાં એકતા તરીકે ગણાય છે, એટલે ૭૧૭ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૭)

દુનિયાના કે જે દેશોમાંથી સોનું ને રૂપું નીકળે છે તેનાં સ્થાન દર્શાવતો નકશો બનાવટમાં યાવ છે. આને દુનિયાના અરધા હપતરનો સોનાનો નિર્ણય અમેરિકા પાસે છે. સોનાના ચલણ માટે તેને બે મત છે. કેટલકે જિન માને છે કે બ્રિટિશના આંતરરાષ્ટ્રીય અધિકારનું માન્યતાનું દેવ પ્રધાન રવાન નહિ હોય.

સોનાનો બીજો મોટો કમ્પોઝિટ પોલોમાં ધારતી બનાવટમાં, અને સોનાની બીજેમાં અને શીર્ષકોમાં સમૃદ્ધિશક્તિ સાધનામાં ધાવ છે. આ કામ માટે સોનાને બીજા ધાતુ સાથે મેળવતી સખત બનાવવામાં આવે છે. રૂપું મેળવવાથી સોનાની પીળો રંગ ઘોળા યાવ છે ૧૨ ટકા પેલેડિયમ કે ચપટમ પેલેડિયમ કે ૨૫ ટકા નિકલ મેળવવાથી 'સફેદ સુવર્ણ' બને છે. સરતા અંશકમાં વપરાતું 'સોનું' એ સોનું નથી હોતું, પણ 'રંગ મેલક' તરીકે ઓળખાતી ઘાંઘા અને અસતતી મિક્ષ ધાતુ હોય છે.

સોનું

૧૯૩૨-૩૮ માં

દુનિયાની વર્ષિક પેદાશ

૨૨૫,૦૦,૦૦૦ ઓંક

રૂપું

૧૯૩૨-૩૮ માં

દુનિયાની વર્ષિક પેદાશ

૨૨૫,૦૦,૦૦૦ ઓંક

અનીએમાંથી પ. ભુ., આ ધાતુઓ કાંટી લીધા પછી વહેવા કચરામાં, અન્ય પ્રમાણમાં સોનું હોય છે. આ સોનું કાદવા માટે બહુરી બહુરી કિયા-આકારમાં આવે

છે. છતાં, એ પ્રમાણે કાઠેલું સોનું મોંઘું પડતું નથી. જ્યારે કૃત શ્રેયોમાંથી સોનું સારા પ્રમાણમાં મળી આવે છે. થોડાં વર્ષો પૂર્વે તે હુનિવાની સોનાની માગણી આ યોરો પૂરી ચાલતા.

અખંડ ગદા કે લંગડી રૂપે સોનું તે આખું જ અપાયોગી જ નીમ્ને છે. ૧૮૬૪માં ઓસ્ટ્રેલિયામાંથી ૨૨૬૮ ટોન સુધી વજનનો એક ગ્રહો—તમડી મળી આવી હતી. આને સોથી વિશેષ રીતેનાં રૂપાદાન દક્ષિણ આફ્રિકા કરે છે. ઈ. ૧૯૩૪-૧૯૩૮ના ગાળામાં હુનિયાનાં સોનાનું સરેરાશ વાર્ષિક ઉત્પાદન ૩૨૫ લાખ ટોન સુધી હતું.

હિંમતી મહેસુર રાજ્યમાં કાશ્મીરી સોનાની ખાણો મુખ્યસિદ્ધ છે. ત્યાં અઘળાની સાથે સોનું તેની બધી રૂપે બજેલું નીકળે છે. આ સુવર્ણાય ચક્રગત પુષ્ટીના પેટાગમાં છેક ૮ ડબ્બર ૧૬ નીચેથી કાઢવામાં આવે છે. સોનાના આવા ખનીજમાં સોનું તેની સ્વતંત્ર સ્થિતિમાં નિષ્કૃષ્ટ ન દોષ છે, એટલે કે ખનીજમાંથી સોનું કાઢવાની રીત સહેલી છે. સોનું વજનમાં જારે હોવાથી એ સુવર્ણાય ચક્રગતના ખારેલા બેઠા પાણીના પ્રવાહમાં ધોવામાં આવે છે, એમ્ને માટી ઇત્યાદિ પ્રવાહમાં ચાલ્યાં નથી અને સોનું નીચે પડી રહે છે. આ ક્રિયા રસમિયાન તેમાં પાટા નાખવામાં આવે છે એટલે સોનાનું પાટા સાથે પારદર્શિત્રણ થાય છે તેને બેઠું કરી શુદ્ધ કરવામાં આવે છે. ધોવાણમાં જઈ ૧૮૪૧ સોનું પણ ૭૪થી જવા દેવામાં આવતું હતી. સોનાવાળા કચરાના એ પાણીને પોરાશિયામાં સાચવનાર નાગના રસાયન સાથે મેળવવાથી તેમાં રહેલા સોનાનો સાચવનાર સાથે સંયુક્ત પદાર્થ બને છે, તેમાંથી પણ જસત વડે સોનું છૂટે પાટી થઈને શુદ્ધ કરવામાં આવે છે.

રૂપું

સોનું ધાતુગોળો 'શન' છે; તે રૂપું-માંડી ધાતુગોળો 'શણી' છે. ઈ. સ. પૂર્વે આવા ઢબનાં વર્ણ પહેલાં બનાવેલાં રૂપામાં ધરેલું ખાલ્લમાં સારી જોડાણોથી ગળી આવ્યાં છે. ધરેલાં અને થાટ માટે રૂપું સોનાથી બીજું દંબરે ઉપયોગમાં આવે છે. કેટલાક દેશોમાં તે રૂપું સોના કરતાં પણ કીમતી લેખાય છે.

રૂપું રંગ સફેદ દોષ છે. રંગના આ આંક અપવાદ સિવાય બીજી બધી રીતે રૂપું સોનાની સાથે મળતું આવે છે. બંને ધાતુગોળા ગુણધર્મ લગભગ સરખા છે. રૂપાને મોટે દુરગત ગંધકિત વાયુઓ છે. આ વાયુવાળા વાતાવરણમાં રૂપાની બીજી કોઈ પદાર્થ નથી. ઓક્સિજનથી સોનાને તેમ સૂર્યની સાથે બેઠેલા તેમ જવાને ચંદ્રની સાથે બેઠેલા કારણે ચંદ્રની અને રૂપાને રંગ સાચવ ધરાવે છે.

કરકતામાં રૂપું સ્વતંત્ર ધાતુ રૂપે તેમજ બીજી ધાતુગોળાની સાથે સંયુક્ત સ્થિતિમાં મળી આવે છે. રૂપા અને સોનાની ગ્રામ ધાતુ—લિગ્ન્ટમાંથી રૂપું કાઢવામાં આવે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની સોનાની

ખાણોમાંથી નીકળતા સોનામાં આશરે ૧૦ ટકા રૂપું હોય છે.

૧૮ હુનિયાનું અરધા કપરનું રૂપું રૂપાની ખાણોમાંથી નથી નીકળતું પણ સીસા, જસત અને તાંબાના ખાણોમાંથી એ ધાતુઓ કાઢી કીધા પછી રહેલા કચરામાંથી તે સોધવામાં આવે છે. તેમાં રૂપું ૧૮૪૧ પ્રમાણમાં હોય છે, છતાં રૂપાની કિંમતને લીધે તે કાઢવું પડતર છે. એવો અલ્ટરડો કરવામાં આવેલો છે કે આ રીતે કાઢેલું રૂપું ખાણમાંથી કાઢવામાં આવતા રૂપ કરતાં વધી નથી.

રૂપાની કિંમત બીજી ધાતુગોળા પેદાશ પર આધાર રાખે છે. જે સીસું, જસત અને તાંબાની માત્રાથી ખૂબ રહે તે રૂપાનું કપરન વધે અને અર્ધસાદ્રના નિયમ અનુસાર તેની કિંમત થશે. રૂપું મુખ્યત્વે સિક્કાની બનાવટમાં વપરાય છે. હુનિયામાં પેદા થતા રૂપાનો યોગે ભાગ કાશ્મીરીયરીને કોઈગામ વપરાય છે. રૂપાને પણ ઓલ્ટ (રસમ) કરી શકાય છે અને રૂપાને વર્ણ તે સોનાના વર્ણ કરતાં પણ વધારે પાતળો બનાવી શકાય છે. સોનાની માફ રૂપામાંથી પણ ધાટ-ધરેલું બનાવાય છે. હુનિયાનરમાં મેક્સિકો સોથી વધુ રૂપું પેદા કરે છે. તે પણ અમેરિકાનાં નંબર આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં હાલે રૂપું નીકળતું નથી. અલ્ટરડોમાં તેની ખાણ છે.

પણ રૂપાને બરેબરે અદત્તાયુક્ત ઉપયોગ ફોટોગ્રાફીમાં થાય છે; અને સીનેગા-કોઈગની ખીલવણી પણ તે આ ઉપયોગમાં અત્યંત શક્તિ ધરાવે છે. સીનેગા અને ફોટોગ્રાફીમાં વપરાતી ફિલ્મો, એલ્ટરડો અને છાપવાના કાગળોમાં સિલ્વર ટેલાઈડ બ્લિન્ડવાઈડને વપરાય છે, કેમકે રૂપાના આ કારો પર પ્રકાશની અસર જલ્દી થાય છે. અને આને સીનેગા અને ફોટોગ્રાફીને તે ગુણધર્મ ઉપયોગ થઈ શકાય છે એ બેટાં હુનિયામાં તેનો ઉપયોગ ધોળો આજનાં છે. અમેરિકામાં તે સરકારી ટ્રેડી પ્રાથ પછી વધુમાં વધુ રૂપું વાપરનાર કોઈકની ફિલ્મો ઉત્પાદન કરનાર લેબોરેટરી છે.

રૂપાના વિવિધ કારો દવાઓ તરીકે પણ વપરાય છે, ખાસ કરીને રૂપાનો નાઇટ્રેટ એક કોડ ભાગ પાણીમાં ગાળી એક ન ભાગ રૂપું હોય તે પણ પાણીમાં રહેલાં બધાં જંતુઓ તાડી શકે છે એવો દાવો કરવામાં આવેલો છે. સુષી હિંદુઓમાં રૂપાની વાસણ જેટી પાણી પીવાને એ વિવાદ છે તેમાં ઉપરનો મુદ્દો રહેલો હોય એમ કાલે છે. રેસિન્ટર, વિગાનો વંદેની બાંધવામાં રૂપાનું ન રેલુ વપરાય છે. કાંત ભરવામાં પણ રૂપું કાગ લાગે છે. કાચમાંથી રંધેલું બનાવવા માટે એક બાલુ રૂપાને ૧૫૮ ભાગનામાં આવે છે. પીથો હાથ બનાવવા માટે રૂપાને બેસાડક વપરાય છે અને રૂપું સરસ વિઘ્નવાદક હોવાથી વીજબળનાં સાધનોની બનાવટમાં પણ તેનો ખૂબ ઉપયોગ થાય છે.

બહારજાતને પંથે

[ગ્રાન્ટસંધાન પૃ. ૩૬૬ કપરથી]

કાલિદાસ કહે: 'આ તો દવા તમંગે છે. તેમાં ગોળીને બદલે આ ફૂલ મૂકવાનું.'

એમ કહી તેણે કાળકીમાંથી અગ્નિદાર પિત્ત અને કપર લાવ્યું. રૂપાનું ફૂલ એમાં ફૂલ કાઢ્યાં. તમંગે કાળકી? મને નવાઈ લાગી. રેખાવે તો સાચી તમંગે જ લાગે. ત્યાંએએક કલાક નિશાન લેવાને અને પાસી જોગે ગોળી કેમ મારવી તેનો અલ્યાસ કર્યો.

આમ પંદરેક દિવસ આશુ, તમંગે મને દાખ લેતી ગયો. બાગે જ નિશાન ચૂકે એટલી દક્ષતા આવી ગઈ. નિશાન તાકવામાં થોડી જુદી વાજર પડે છે. રૂપા તેના નિયમ સગળે તે પ્રમાણે

કરવાથી જ નિશાન એસતું નથી. તે હું બરાબર સગળ ગયો.

કાલિદાસ કહે: 'આટલું જલદી તમે આ શીખ્યા એ સરસ મળ્યા. હવે સાચી ગોળી ચલાવવાનો અભ્યાસ કરવો પડશે. તેમાં આટલી કુશળતા આવેલા બાદ તમારે પેટી કોસીટી માટે દેવાર થઈ પડશે.'

'આ તમંગે સાચી પછી સાચી તમંગે ચલાવી ન શકાયો.'
'ના; એમાં એટલો ફેર છે કે સાચી ગોળી છૂટે ત્યારે અંગે આપે છે. ત્યારે કાચ પર કાચ ન દોષ તે તો નિશાન પાસી નથી.'
'સાચી ગોળી ચલાવવાં સીધી ન જાય પેલા આતમીકારને બંધી નાખવાની હું આતુરતાથી રાહ લેવા લાગ્યો.'

(વિસેગર ૧૯૪૮) કાંત

તાત્યાએ પહેલાં બરતપુર તરફ નજર ફેરવ્યા. પણ ત્યાં અંધેજ સેન્ય પહેલાંથી જ્યાંથી તે જ્યાંપુર તરફ ફર્યો. પરંતુ એ જોનાનીયે અંધેજને બંધ આવતાં તેમણે મોઝું સેન્ય જ્યાંપુર તરફ રવાના હતું. આથી તારવા દક્ષિણ દિશા તરફ પડેયો. પાછળ પડેયા ફક્ત હોસ્ટસની સંકેતી હેઠળના મોટા સેન્યને જુલાયામાં નાખી દઈ તે દોક પહેલાંચેા. ટોકના નવાળે તે દરવાજા બંધ કરી દઈ પોતાના સેન્યને તાત્યા સામે જ લડવા મોકલ્યું. પણ તાત્યાને જોતાં જ સેન્ય બારનાનાં તે તારણદારને ગળી ગયું એને બધી તોપો તાત્યાને સોંપી દીધી. આ નવા સેન્ય તથા સાધનસામગ્રી સાથે તાત્યા દક્ષિણમાં છંદ્રબદ્ધ સુધી પહોંચ્યા. પણ અંધેજ સેનાએ તેને ધેરવાના પ્રયત્ન કરતાં તે બેઠી તરફ વળેયો ને બીજાવાડા આગળ પડાવ નાખ્યો. ત્યાં અંધેજ સેનાપતિ, રોજાદેસ સાથે ધુલ થયું. આખો દિવસ રોજાદેસને રોષી રાખીને સતના પોતાની બધી તોપો સાથે તે કોરાસ તરફ નીકળે ગયા. પણ સેન્યે હવે આગળ વધવાની ના પાડવાથી ત્યા તાત્યાને ન છૂટે ફરી યુદ્ધ આપવું પડયું. તેમાં તાત્યાના સેન્યને તોપો છોડી દઈ પીછેહઠ કરી પડી. તાત્યા પાસે માધનસામગ્રીની ફરી તેની પડી અને દુરાગત તેની પાછળ પડી જા દોડે. એવા કસોડીના કાળમાં તાત્યાએ પોતાના સેન્યને રીધા યોગ્ય નહી તરફ કૂચ કરવાને હુકમ કર્યો. પાછળ દુરગમની વિશાળ સેના હતી, બાબુ પર મોઝું-શરૂ સેન્ય હતાં અને સામે પણ અંધેજ સેનાપતિ મોટા લશ્કર સાથે તાત્યાને બિડાવવા બેસી હશે. પણ એ નંજોને હાથતાળી દઈ અંધેજોના દેખાતાં જ તાત્યા અંધજ નરી પાર કરી ગયો!

આમ, તેના ને અંધેજોના સેન્ય વચ્ચે યોગ્ય નહી તે આવી પણ સાધનસામગ્રીનું કુંડું વળી ગયું. પાર કરવાની યોજના હઠ બાકી હતી. પણ પહાડ સરખી આપત્તિથી થે અકસાય તેર તે તાત્યા સાનો? તે ત્યાંથી અક્ષર પડ્યું પહેલાંચેા અને ત્યાંના સંબંધને પોતાને મદદ કરવાની વિનંતિ કરી. પણ મદદ કરવાને બદલે તેયે પોતાના લશ્કર સાથે યુદ્ધ કરવા આંચેા. પરંતુ ઝંતે તેના સેન્યે તાત્યાટોપેને જોયે કે તરત જ તે તેને પોતાના તારણદાર તરીકે સ્થાપી કરવા તાત્યા એ પછાતોય તે પેસા વખત તાત્યા ત્યાં આવેલો અને બીસી તોપો તથા પલાયન રૂપિયા ત્યાંથી તેણે મેળવ્યા. તે પેસા તેણે સેનિકે માં એટલા પમાર પેટે વહેંચી નાખ્યા. ત્યાંથી તાત્યાએ હોદાર પર મઝાઈ કરવાનું નહી હતું કેમકે હોદાર દરજામાં તાત્યાના વખા મિત્રો હતા ને તે તાત્યાને ત્યાં આવવા વારંવાર આગવળ આપતા હતા. ત્યાંથી તાત્યા માળવેમાંથી સુધ સમગ્ર અદ્યુલ આપી મહેલોય.

તાત્યાને સપડેયવા છ જ અંધેજ સેનાપતિઓ (હોસસ, પાકે, ગિયેલ, હોપ, કોલ્કાઈટ ને રોજાદેસ) મોટાં સેન્ય સાથે ધમપગાડા કરી રહ્યા હતા. તાત્યા હોદાર તરફ બેપડેયો છે એ બવર સંબંધતાં જ તે બધા અંધજોમાં પડી ગયા. એક મહુથી બેપડેયો, બીજે નાવપંડોસ હોડયો ને ત્રીજે રાયમદ જુડે કે નહિ તેની વિગતસજ્માં પડી ગયા. જનરલ ગિયેલ તાત્યાની પાછળ પડ્યો. યુદ્ધ થયું. યાજીને લોચ મઝાઈ તાત્યાનું લશ્કર તોપો છોડી દઈ બ્યવરિયત પીછે હઠ કરી ગયું. ત્યાંથી નેટવા નેતીનું જંગલ વોંધી તાત્યા સિરિંગ પહોંચ્યા અને ત્યાંથી જ તોપો મેળવી. તાત્યાની એક જ પૂગ હતી: નમૈદા પાર કરવાની. પચ તેના માર્ગમાં દબ્બરો અંધેજ તોપો તેને તોપો બીજી હતી એ ક્યેય પાર ગાડવા મોટરી ત તયા ટોપેની આ અદ્યુલત ક્યો વિધે એક અંધેજોના જ અહેવાલ સાંભળીએ: 'પાર પછી દસ મારા સુધી તાત્યા ટોપેની છટકી જવાની અદ્યુલત મારિકા ક્રક મક. તેના વરે તેણે અપખ્યા વિચર્યાને પણ

નિષ્કળ બતાવી દીધા. આ કારણે આપણા કોઈ પણ મોટા અંધેજ કે હિંદી સેનાપતિ ભરતાં તાત્યા ટોપેનું નામ યુદ્ધાભરમાં ગચરૂર બની ગયું તાત્યાનું કામ કઈ સહેલું કે સરળ પણ નહોતું. નિરાસ વચ્ચેના પોતાના સેન્યને એક સુત્રમાં બોધી રાખવાનું હતું; પોતાની અબ્યવરિયત સેનાને એવી તો અસાધારણ ગતિથી ચલાવવાની હતી કે જેથી માત્ર પાછળ પડેલી જ દુરગમ સેના નહિ પણ જરાણર કાઢખી જીવતી આવવી શકે. સેનાને પણ હાથતાળી દઈ રાકાય. આ રીતે બ્યવરિયત કડપે પોતાના બેશિરત સેનિકોને આમથી તેમ ફેરવવાની સાથે તેને દગ્ગનબંધ સહેલો છતી લેવાનાં હતાં, નવીનની સાધનસામગ્રી મેળવવાની હતી, તોપો બેચી કરવાની હતી અને સોપી વધુ તો સેનિકોની નવી મરજિયાત બરતી કરવાની હતી, કે જેમને માટે રોજના ૬૦ માર્ગની અવિરત શક્તી કડપે પ્રવાસ કરવાનું જ એકમાત્ર બાકપંથ હતું અને આ બધું તેણે જ અદ્ય સાધનોની મદદથી કરી જતાબધ હતું તે તાત્યા ટોપેની ચોપતાઈ તથા કેષ પ્રકારની હતી તે બતાવી આપે છે. .... રાગમા તો અંધેજ સેન્ય બહુ ધીમે ધીમે કૂચ કરત આખરે તેને પણ કડ પછી કૂચ કરતાં શીખવું પડયું. અને છતાં પણ, આખરે હેલેકેલેલે ન્યારે બિચેટિયર પાકે તથા હર્નલ નેપથરની ગતિ બહુ તેછી રહી ત્યારે પણ તાત્યા ટોપેની ગતિ હોદાર તો તે માત્ર અરધી જ હતી! તાત્યા છટકોતે જ રહ્યો. આમ, કો'કે વળત ૨૦૦૦ હતાસ યજેલા સિપાહીઓ સાથે તે કોઈક પાર ૧૫ હબરના સેન્ય સાથે તાત્યા આખો કનાળો, મોગામ્ અને શિવાળો અને ફરી આખો બનાલો બિલકડપે કૂચ કરતો જ રહ્યો.

તાત્યાની સંકિત યુદ્ધાર કરવા માટે આટલો ફકરો જ બસ છે.

તાત્યાનું ક્યેવ હતું નર્ગો પાર કરી કખખજમાં વિચવ જમાવવાનું. પોતાનું તે ક્યેવ ગમે તે જોમે પાર પાડવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તે માટે તેણે કુશળ બ્યુદ્ધરતના ઝોલપી. પોતાની સેનાના તેણે બે આગ પાડી નાખ્યા. એક આગ રાયસાદેબને સોપેયો અને બીજો પોતાની સાથે લીધો અને બંને દક્ષિણ તરફ બેપડેયા. કડપેથી પ્રવાસ કરતા તેઓ લલિતપુર આગળ લેવા મળ્યા. દુરંમેને તેમને ત્યાં બસબર વેચ્યાં: દક્ષિણ દિશામાં અંધેજ સેનાપતિ ગિયેલ, પૂર્વમાં ફક્ત લિટર, કિતરમાં ફક્ત મીડ, પશ્ચિમમાં ફક્ત પાકે અને એને યોગ્ય તરફ રોજાદેસ-જોમ દિશા શરૂકળ બેસું હતાં અને હર પળે પોતાનું લુભક સંકેત કરીને તાત્યા તરફ પડેરે જઈ હતાં. પણ સિલ્લે પારખરમાં પૂરેા સહેલ નથી. તાત્યા ત્યાંથી કાનુરી પહોંચ્યા અને ત્યાં એલેલા અંધેજ સેન્યને બજ ચાપ દઈ જંગલમાં પ્રવેસ કર્યો.

હવે અંધેજ-સેન્યને ખોટ રસ્તે ફારવા તેણે એક યુક્તિ કરી. તેણે ફરીથી કિતર તરફ કૂચ કરવા માંડી. આથી અંધેજોના ધાણે કે પોતાના મળજત બ્યુદ્ધને કારણે તાત્યાએ નર્ગો પાર કરવાનો વિચાર છોડી દીધો છે. પણ નાસતો ચિતો ડગ બોલિતો. પાછો ફરીને દુરકોલે ફરે તેગ તાત્યા ટોપે કોલેકેલે બિલકડપે પાછો ફર્યો, બેટલ્વ નહી એજોની, કાનુરી તથા રાયમદ આગળ અંધેજો સાથે ગયાકપી કરી અને નીરની પાકે દક્ષિણ દિશા તરફ બેપડેયો. એટલી કડપેથી, કુનેકપી ને બહાદુરીથી તેણે આ કડપે કે તેથી અંધેજો તેને ગુચવાડામાં જ પડી ગયા અને તેને નર્ગો આંજોતતો અઠકવાલા દસો દિવામાં શોદાઈ કરવા લાગ્યા! પચ એવી જોર સેનાનાયક તો બચળ દિમલ તથા કોશલજો અંધેજ સેનાએને જુલાયામાં નાખી દઈ પીચળીની મારક-નર્વેતો તથા નરી-નાથો આજમતો દક્ષિણ તરફ પડતો જ રહ્યો. જમણી બાજુથી જનરલ પાકે તેની પર પડેયો, ગિયેલ તેની પાછળ પડેયો અને બીચર તો સામે જ તરવા મુઠે લિટર હોવા. છતાં દક્ષિણ

તરફની તારાની કૃત્ય આજુ ન હતી.

અને સત્તાવનના સંચારનો એ અદ્વિતીય નેતા નગંદાને કાંડે પહોંચી પહોંચી, ને જોતજોતામાં સૌને દ્વાપતાથી દઈ બધાને મેઘમાં આગળમાં પહોંચવો નહોતો. પાર પહોંચી રહ્યાં! કસાબોદા અનેક અંધાર સેનાપતિઓ પાછળ દાઢ્ય ધસતા રહી ગયા. આ વાતની જવાબે અખર પડી ત્યારે માત્ર દિવના અને દોહડના સોદા ન નહિ પણ બુદ્ધિવાન યુદ્ધશાસ્ત્રીઓ તથા યુદ્ધ તારતમ્યા શત્રુઓ પણ ભોંટી ઊઠ્યા, 'કાબાશ તારાની શાખાશ' સુરત એ અંધાર કાંડે દિવસકાર માણસને પણ કમ્પલેક્ષ કે 'એ ચીવટ તથા કીરાણી આ યોજના પાર પાડવામાં આવી તેની પ્રશંસા કર્યા વગર રહેવાઈ નથી.'

આમ, ગદારાધૂના એ વનરાજી અને છુદ ગદારાધૂની ધરતી પર પગ મૂકેલો જોડેદાર પાદને નિશાળ, ગદારાસને ચોરે દેવિર, મુખાધને શોડે ક્યુલેટન અને છેક કલકત્તાને શોડે દેવિર પણ કંડે ઊઠ્યા. શોધના આ પ્રતિનિધિને (સાત્તાના ગદારાધૂને ફરી સમજાવી મૂકે તે) અંધારોનો જીતાર દિવની સર્વ મહેનત યુદ્ધ મળી બચ તેમ હતું.

પણ ફિરંગ તારાની તરફેણમાં નહોતી. એક વરસ પહેલાં જ તારાના ગદારાધૂમાં આંખો હોત તો ખાલ હુદી ન હોત પણ હવે તો બધી આંખ હરી ગઈ હતી. અંધાર રક્તપાત તથા વેરવૃત્તિ માટેની અંધારોની પાશની લોલા જેઠ લોકો રધાઇ ગયા હતા. આખો તારાને જેઠથી મદદ તથા સહકાર દર્શાવજીમાં ન ગળ્યાં. છતાં પણ તારા નિરાશ થયા નહિ. તે શોડા વખત નામપુર રહ્યાં અને ભવિષ્યની યોજના વિચારવા લાગ્યા.

૩૦૦ મેઘ અંક આવે છે

આ અંકના પહેલા પાના સામેની બહેરાત વાંચો

તેજે હવે વડોદરા તરફ જવાનો વિચાર કર્યો. મારજી કે વડોદરા નરશના ફરજારમાંથી ઘણાં માણસો તથા આખી સેના તારાનાં પક્ષના હતાં ને તારા ત્યાં પહોંચી શકે એ ન વાર હતી. પણ તે માટે ફરી પાછું નર્મદા શોધવાનું મહાભારત કાંચ કરવાનું હતું. હવે તે અંધારોને નર્મદાની બંને બાજુ એવી રીતે સેના ગોઠવી હતી કે ચક્રું પણ તેમની બજાળ વગર નર્મદા યોગ્યથી શકે નહિ. પણ આ તો તારાનાં માણસો પણ પ્રયત્ન નહોતે એવી માણીને બોધાવ્યા હતા. બીજા તરફના ફરીને એ નર્મદા યોગ્યતા ઊપકર્યો અને નર્મદા નદીને કાંડે એક મારજી નામના ગામડા પાસે આજી. ત્યાં જેનર સરદારે જોડે પહેરી બસી ન રહી હતો. બંને રમ્મો પ્રુતવાર યુદ્ધ યથું. બંને નંજા પૂર જોસમાં મર્યા કે આજીને તારાએ સેનિકોને હુકમ કર્યો, 'તેણી જોડી હજ નર્મદામાં ફરી પડો.' પણ ક્યાં તારાની આખી સેના નર્મદામાં ફરી પડી અને બીજા ન ફરે સામે કાંડે જઈ પહોંચી! અંધાર સેનાપતિ પહેલાં તે સમજ ન હતી. નહિ કે આ મુખ્યત્વે અને જ્યારે વરુદિયતિની તેને અખર પડી ત્યારે નિરાશામાં તે દાઢ્ય ધસવા લાગ્યો! યુદ્ધકોશરતના ઇતિહાસમાં તારા તથા તેમ જ સેના. કાંડું આ પરાકાં અદ્વિતીય ઘટિલા છે.

તારા હવે સીધા વડોદરા તરફ જીપડયા. જીતની બધી અંધાર સેનાઓ બીધાની માફક તારાની પાછળ પડી અને તેને પડકારા બુદ્ધિવાન પેંશના યોદ્ધાવા લાગી, પણ તારાની આજીબગિજ પહેરણ પહેલી રાત્રી બધાને દ્વાપતાથી દઈ તારાના વડોદરા તરફ ધસતા ન રહ્યાં અને વચ્ચે રાજપુરના સજ પાસેથી જેઠી સાગરથી મેળવતી તે વડોદરાથી માત્ર ૫૦ માઈલ દૂર હોવાને કારણે પહેલી થયો!

પણ એવામાં અંધાર સેનાપતિ પાકે એક નંજી સેના લડકાડારેપુર આવી પહોંચવાથી તારાને પોતાને વિચાર લાગી રહ્યો હતો ત્યારે વડોદરા તરફના નંજામાં ચાલ્યા નવાની ફરજ પડી.

એવામાં બોલના નવાને રાખી નિર્કારિવાના દેકાર અનુસાર દશિપરદા દેહોં મૂકી કીધાં અને અંધારોને મરણ આપેલ થયો. આ પોતાના એક રાખી બોડા તથા છતાં પણ તારા ટોળે તથા સમસાદેળ આખર મુઠીથી કીડી નાખવા પોતાના વિશ્વગાં આડ્ય રહ્યા.

પણ તારાને હવે અંધારોને બાજુએ વેધોં હતો. ફરિંગી નહો નહોતો, પશિંગ તરફ મોટા સેન્ય સાથે રાજપુર અને જીતર તથા જૂરમાં અનુલક્ષ્યનીય સીધા પર્વતો. આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં પણ તેમની આશ્ચર્યકારક સ્વચ્છતા માટે બેક અંધાર લખે છે, 'આજી બર્ષકર સંકટના વખતમાં પણ તે બે અંધાર પહેલાંની માફક ન હતા સ્વચ્છ, વરુદકી તથા રધાઇ શોધવામાં ચાલક રહ્યા હતા.' અને કપડું સાફકર સૌને તારાના નંજામાંથી બહાર આવી, પાસેના કિલ્લે દાર પાસેથી સાધનસામગ્રી મેળવી હવેપુર તરફ જીપડ્યા. તરબ ન અનેક અંધાર લડકાડા તારા પર ઘડી પડ્યાં. આથી તારાને ફરી નંજામાં પ્રવેશ કરવો પડ્યો. આમ બારબાર તે મિદને અંધારોને બારબાર ઘેરીને ઘેરના ફાંસ વધુ ને વધુ દેડ કરતા અડા હતા તારાએ પરિસ્થિતિને ફરી સ્વચ્છતાથી વિચાર કર્યો પ્રુતવતેની સૌથી બ્ધરતના કિલ્લી તો સરસ હતી કે અંધાર સેન્યની કંડે નાની મોટી વિગતો તથા દિવસવાતની રચના માફકની વાતોને તરખ મળી નહોતી એનાથી તારાએ બાળી લીધું કે અંધાર સેનાનું બજા દારે દિશામાં સરખું નથી. તરત જ્યાં અંધારોનું બજ તમજું હતું તે બાજુથી તારા બહાર નીકળ્યા અને ત્યાં કિલ્લા મેળ રોક પર હુમલો કરી તેને હમચી અને તેની સેનાને આરપાર થીસે ને ચાલ્યા ગયે! અંધારોને આ સમુદાય ફાંસના બેંચે પણ પૂતાળીએ અને બધા અંધાર અંકરોમાં મુખ રાખેલી રહી ગયાં!

૧૮૫૮ના ફરિંગીઓની રખતોએ તારાએ વાંસવાડાનું બંધ જાડ્યું અને પોતાને મળવા આવતા જીતાર દિવના 'શેર' ફિરકાદારને મળવા દીડ્યું પડેલું. ત્યાં ફિરકાદાર તથા સિંધિયાને બેક સરદાર માનસિંગ તારા ટોળેને મર્યા ત્યાંથી બધા દેવાડા આજી. ત્યાં અંધારોને ફરી તેમને વેધો. નેપિયર, રાપર, સમરસે, રિમ્બ, મિચેલ, બિન્ડન અને ઝોનર એવા સૌતસાત પ્રધાન કક્ષાના સેનાપતિઓએ આ વખતે બોલેને એકો. તો સંપૂર્ણ બનાવો દેતો કે નવાને કોઈ બારી કે છિડું સરખું ન હતું.

આમ રોપે, સરસાદેળ વેધો તથા શેર ફિરકાદાર સોલ્યા તંત્રમાં આખરી યોગતા થઈ ગયા હતા. ત્યાં તો એક નિરાશ બરી બમ સંમજાઈ અને તારાની પીઠ પર અંધાર સેનાપતિને દાઢ્ય મુઠાં પડેલો. અંધારોને જરુરીમાં પૂરી આજી હતા તરબ અંધારોને હવેની જગ્યા કરી: 'તારા તરફ પકડાઓ! તારા રોપે પકડાઓ!' પણ 'બીજા ન ફરે તે વિચારી જગ્યા નિરાશમાં સરખાં પકડાઈ ગયા: 'અરો તારા ક્યાં! હમણાં ને અંકો દોતો? સેનિકો, હોડો હોડો, તારાને પકડો!' અંધારોને બુલેબુલે રોપે જગ્યા પણ તારા કે તેના સમીપે દારે પેટી કાઢવણુ દાઢ્ય ન આંકું!

૧૮૫૯ની રાત્રી બંધવખરીએ તારા સિનરમાં દેખાયા. તેને પકડવા અંધાર ફેરેને ગાંડોની માફક હોડાં લાગી. સૌતપતિ કોમરને અને કોલિંકારીના સાથે અગાધી પણ વધે તેમાં કોલિંકારીઓને પરાજય થયો અને તેમને પીછેહઠ કરવી પડી ત્યારે પછી તારા હવે પોતાના સાથીદારોની રમ લઘ માત્ર બે યોડા.

એ બ્રાહ્મણ રસોઈના અને એક નોકર સાથે પારનના બંધન તરફ ચાલી નીકળ્યા. ત્યાં ગ્વાલિયરનો સરદાર માનસિંઘ હુપાકને બોલાવેલો હતો. તેની પાસે પહેલેથી તાત્યાએ હતું, 'આ દોડદોડથી દને હું કંટાળી છું અને હવે અહીં જ રહેવાનો છું.'

હવે જ્યારે અંગ્રેજોએ બંધન કે પોતે તાત્યા દોષને ખુલાસા આપે માં પકડી શકે તેમ નથી, ત્યારે તેમણે પોતાનું બંધનને ચિરપરિચિત્ત વિચારસાધત વગાડવાનું શરૂ કર્યું. નેમણે મોટી બંધન આપવાની કાલજ આપીને માનસિંઘને દ્રોષરૂપે અને એ દેશદ્રોહી માનસિંઘે અંગ્રેજોને તાત્યાનું ગુપ્ત રથાન બતાવી દીધું. મધરાતે જ્યારે તાત્યા દોષે ધસધસાટ બેઠો હતો ત્યારે અંગ્રેજોએ હાથે મારી તેને પકડ્યો. ૧૮૫૪ના ઓગસ્ટની ૩૦મીએ એ મોઝારે દિવસ હતો.

તાત્યા પર મોટા માર્શલ ચલાવવામાં આવી. અંગ્રેજ સના સામે યુદ્ધ બેઠવાનો બંધન આદેશ તેના પર મૂકવામાં આવ્યો. તેના જવાબમાં તાત્યાએ કહ્યું જ નિવેદન કર્યું: 'કાલેથી મુખી હું નાનાસાહેબના મુકમ-ગમે હતો અને ત્યાર પછી રાજસાહેબના, સમરમજિ સિવાય બીજા કોઈ મને કે નાનાસાહેબને એક પણ અંગ્રેજ સૈન્યકેળાકરને મારી નાખવા નથી કે ફોર્સિસે ચલાવ્યા નથી. આથી પણ આ મુકમ-ગમાં બામ લેવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા નથી.'

આ પછી અંગ્રેજોએ ખાસ વિનંતિ કરવાથી તાત્યાએ સનાવનના આખા રવાતંત્ર્યસંભાળની અમથી હતિ મુખી ફેંટા મૂક પ્રમાણ-ભૂત તથા મલત્તની ડાયરી લખાવી. લખી રહ્યા પછી મુનસીએ તે ડાયરી તાત્યાને વાંચી સંભાળી અને પછી તાત્યાએ તે ડાયરી નીચે અંગ્રેજ બ્રાહ્મણ રૂપર સહી કરી: 'Tatia Topo'. તેને એ કંઈ સલાહો પૂછવામાં આવતા તેના જવાબો તાત્યા કંઠા, મુદાસર ને શુદ્ધ હિંદુસ્તાનીમાં જ આપેલો. નક્કી દિવસ મુખી તાત્યાની તપાસ આહી. તે દિવસે કમિશનર ડબ્લ્યુ. હિંડોના બક્ષિઆને તાત્યાનાં ફોર્સિસે કરવા આવતા, એક અંગ્રેજ આફરેરે તાત્યાને જણાવ્યું કે 'તમારા પર કેસ ચલાવવાનો છે તેના જવાબની તો કંઈ તૈયારી કરો.' ત્યારે તાત્યાએ ધીરતાથી તેમની જવાબ આપ્યો, 'અંગ્રેજો સાથે યુદ્ધ કરેલું દોષાથી મારે મરણકંઠ મારે જ તોયાર રહેલું નેહા એ હું બચાવે નહીં છું, મારે મોટા માર્શલ નોકર નથી કે કેસમાં સામ લેવાની પણ ઇચ્છા નથી. મારી એકમાત્ર ઇચ્છા છે કે જે સને તેમ સાવર મને ફોર્સિસે માથે હો તેમને મોટે ચડાવી દેવા અને બંધન-માર્ગી મુકમ કરવામાં આવે. મારા એક જ વિનંતિ હું આપને કરું છું કે ગ્વાલિયરના રહેતા મારા કુટુંબનો મારા કુલ સાથે લેવામાવ સંબંધ ન દોષાથી મારા રૂબ પિતાનું પર કામ ચલાવવામાં ન આવે.'

૧૮૫૪ની ૧૮મી ઓગસ્ટે મોટા માર્શલને ફોર્સિસે પૂરા મર્યાદા તાત્યાને ફોર્સિસની સામ કરવાવવામાં આવી. એક મોટી અંગ્રેજ પસદનના પહેરા નીચે તાત્યાને સાંભળા ૪ વાગે ફોર્સિસના માથા પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં પણ ફોર્સિસે બેઠેલી બંધન સામર આકારમાં માથાને ઘેરીને બોલી રહી. રખેને પાછો તાત્યા ઇચ્છી બંધન આવું-બાનુંનાં આગાહનાં બંધને લેખો લેખો જવાએ લેખો રહી તાત્યાને બ્રહ્મપરેક નોકરસાર કરતા દત્તા. તાત્યાએ ફોર્સિસ વિનંતિ કરી કે મારા પિતાનું પર કામ ચલાવશે નહિ. આદેશ અને સને વાંચવામાં આવ્યો. હુદાદે તાત્યાના પગમાંની લેખોએ તેની નાખી. તાત્યા બહારની રીતે તથા હદતાથી પગમાં બરતો ફોર્સિસના માથા મારે મર્યાદા અને બિલકુલ રૂપરમાથી માથાનાં પર્ચિયાં પર ચડ્યો. નિયમ પ્રમાણે બહાર તાત્યાનાં દામપત્ર બાંધવા આવ્યો. દસમીને તાત્યાએ કહ્યું, 'તેની કાંઈ જરૂર નથી; અને જલ્દી જ ફોર્સિસે દોરું'

પોતાના ગળામાં પહેરી લીધું. ફોર્સિસ મરજૂત બન્યો, પાટિયું બગે-રી લેવામાં આવ્યું અને બીજી જ રજા, ...

ચેત્તોને એકિનિશ સેવક, સત્તાવનના રવાતંત્ર્યસંભાળનો આવ-રમરમીય અધિનાયક, દેશનો તેમની સહીદ તાત્યા દોષે ચાલ્યા નયો. દેશને ખાતર, રવાતંત્ર્યને ખાતર તેણે અસંખ્ય ઇચ્છા સદના કર્યા, રાત કે દિવસ લેવા વખતે બગેરો પ્રયત્નો કર્યા એ તેનો મુના ગણાયો; અને એક દેશદ્રોહીના વિચારસાધાને કર્યું ફોર્સિસે તે જ ઇનામ મળ્યું. જે કમદા બેવચે મારે તાત્યાએ પોતાની કાયા ધરી

જૂજ લવાજમ-વધારો

અયે વર્ષે બહેર કહેલા લવાજમના વધારા વખતે અમને આશા હતી કે એ અલુ-ગમલી વાત અમારે ફરી નહિ સંભારવી પડે. પણ તે પછી કાગળના ભાવ લગભગ દોઢા થયા છે, બીજી સાગમી અને કામ-દારોની રાજીના હર વધતા જ ગયા છે અને વધારામાં 'સેફ્ટ ટેકા' નવો ઉમેરાયો છે. આ નવા યોગ્યને યોરોડે હળવો કરી શકાય અને બીજી જાણુ શાહકો ઉપર પણ આનું દળાણ ન આવે, એ રીતે ધંને તરફનો વિચાર કરીને, અમારે નહુટકે ૧લી બંધુઆરી ૧૯૪૮થી અમારાં પત્રોના વાર્ષિક લવાજમમાં આઠ આનાનો (પરદેશ માટે તેના પ્રમાણમાં) વધારો કરવાનો નિર્ણય કરવો પડ્યો છે;—કેટલા સંકેત અને આનાકાની સાથે એ કરવો પડ્યો હશે, એ શાહકોને કહેવાની જરૂર અમે નેતા નથી. અમને ઉમેદ છે કે નહુટકે કરવા પડેલા આ નાનાશા લવાજમ-વધારાને શાહકો નિભાવી લેશે.

અનુભાઈ રાવત તંત્રી 'કુમાર'

જયન્તી દિવસ તંત્રી 'રેખા'

ઈશ્વરલાલ દવે મંપાદક 'ભગિન-વચન'

અનુભાઈ ભિખાણી સંપાદક 'શ્રીલતા'

નાખી તેનો કેસ કરવું અંબધ!

સુવર્ણ મુખી તાત્યા દોષનું શરીર ફોર્સિસે માથે લટકતું રહ્યું જ્યારે તેની આસપાસનો પહેરા કાપો લેવામાં આવ્યો ત્યારે સેફ્ટા ધુરેષિવનો તાત્યાના સંભારણ તરીકે સંપરી રાજવા મારે તેના આશનો એકમિક વાજ ચૂરીએવા માટે પડપડી કરવા જ ગયા. આજ, ૧૯૫૩ના અગસ્ટના રવાતંત્ર્યસંભાળનો જે બાસાનુબો મે ની ૧૫ મીએ ફોર્સિસે નીકળ્યો તેની ઉચ્ચો ચિનમરી ૧૯૫૪ના ઓગસ્ટની ૧૮મીએ નાવાને ફોર્સિસે મર્યાદા બંધન.

(નાઈલ અનુ. પૃ. ૩૫૨ થી આગળ) ના આપે તે સમાવડે.
રમેશ દાઢા, નહિતર આજ તો રાતે રવનાં પણ મુરદાઓનાં જ
આવશે

રતમઃ (રમેશને) બાણી હવે આવે, પ્રેરકે સરને સાંભળ બડ-
વાડે છે.

રસુલઃ અમીરો, ડગરાઓ, લલિયાઓ, પૂનરીઓ, ખેડૂતો,
અરધરૂએ વગેરેના એ ગિસરીમાં ચોરે પણ હતા, એ ચોરોના મે-
ડો હતા અને એમાં સફાઈ લેવાતા. આમાં એક પ્રમુખ પણ રહેતો.
તેની ઓળખ ચોરોની તે પ્રમુખને અરજ કરતો અને ચોરની ચોષા
બાગની કિંમત જરાતે થોડી પાછી પણ મળતી આવતી એક વળરાક
ચોરની એક કંઠાણી સાંભળેા.

એક ગિસરી રાતની પાસે અઢત્રક દેશત એકઠી થઈ હતી.
ચોરોનાં, રૂપા, દીરા, માણેક, ચોની વગેરેના ઢગલે લેખાં હતાં. આ
ખજુ કેવી રીતે સત્તાડુંડું રાતને એક અલિશાન ભોંચકે મરવાને
પ્રારંભ આલ્યો અને તે મુખ્યે તેણે એક કુશળ વિજ્ઞાને મોહાલ્યો.
ગિજ્ઞાને મધુ કે રાતની આઠગાઠી દરહતમાંથી પોતાને તથા પો-
તાના વારસોને કંઈક ગળવા હરે તો કેવું સારું આ વિચારે તેણે એક
કુશ્તિ કરી. પાંખાળીમાં એવી કરામત કરી કે બહારથી એક પત્થર
અમુક રીતે ખસેડતા ભોંચરામાં સીધુ ઘાબક થઈ રહ્યો. ભોંચરે
અંદરથી ઘણું વિચારણ અને સોદંબાણું હતું. આ એવી માગેની ખજાર
જિજ્ઞાસી પોતાના માણસોને પણ ન પડે એવી સાવચેતી રાખી. વર-
સમાં કંઈક દિરસ ગિજ્ઞા એ જુદા માગેથી ભોંચરામાં પ્રવેશતો
અને ચોડુંધણું બેસાત લઈ આવતો. આ કરતાંકરતાં મિત્રી માટે
થયે ને મરણ પધારીએ પડતો એટલે એણે પોતાના એ દીકરાને
પોતાની પાસે મોહાલ્યો અને ભોંચરાને બેઠે હતો. પણ મિત્રોના
મરણ પછી છાંકરાઓએ તો રાતના ભોંચરામાંથી એટલું બધું ઝર-
શત સરકાવવા માડ્યું કે તેની ભણ રાતને થઈ અંદર આવ્યું
ને એક યદુ આલ્યું અને શબ તથા બાલનથી વિચારમાં પડી ગયા.
આરે તરફ નજી દીવાલો, મોટામોટાં બારણાં અને સખત ચોપાપદેર
છતાં આ લઈ જનાર કેવળ હશે તેની વિગતસણમાં બંને પડ્યા. અંતે
રાતને એક કુશ્તિ સૂઝી. ચોર પડકાર્ય એવા ત્રણચાર ફાંસલા તેણે
મોહાલ્યો કે જેથી ચોર જેવો, હાથ નાચે કે તરત જ જલકાઈ નય.
એક રાતે પેલા બંને લાઇએ એવી માગેની ભોંચરામાં પેલા મોટા
ભાઈ એક બંધારમાં ભેગો દાખ નાખતા નય કે તેઓ જ જલકાઈ
અથો. એણે થોડીવાર તો તરકડિયાં માગ્યાં પણ કંઈ પાછો આવી નહિ.

[રમેશ વચ્ચે ગાણી બેઠે છે]

રમેશઃ રતમઃ બેસું? હું જલકાયા.

રતમઃ ધીરજ નહિ કર હવે રસુલ, દીકરી, હું તારે પ્રોત્સાહ.
રસુલઃ છેવટે એણે નાના બાઈને કહ્યું, 'મારું માથું કાપી લઈને
હું એકદમ રતે પડી બ. કુટવાનું હવે મુકેલ છે. પડકાર્યા તો
તરત એળખાઈશ, એટલું નહિ પણ મને રીંગાવીને મારી નાખશે.
માટે હવે યદુ કદ' રતમઃ હવે નાના લાઈએ મોહાનું માથું કાપી
નાખ્યું અને પાછા ઘેર આવ્યો.

રમેશઃ (વચ્ચે ખેડું રેવાને યાળો કરતો) રતમઃ! બહતમાં આ
તે શું કાણું? તારે કેવું મોજાનું બાળનીવાળું ગોળમટાળ માથું થયેથી
અળણું કાળું? આ મારા રતમઃભાઈ! તારી સોજા છ ફૂંદની ઉચાઈ
મેં શીદને છ હજુ મોઢી કાઢી? રમેશ! કુટા! તને આ શું સજ્જતું?
રતમઃ રડ નહિ, દીકરી લે આ રૂગાવ, આંખો લૂની નાખ.
આત રસુલ, દીકરા, હું તારે પ્રોત્સાહ.

રસુલઃ એક બે દિવસ પીની મથા છતાં મોટા દીકરા થેર ના
આલ્યો એટલે માતાએ કદમાં કરવા માંડ્યું. રાજને પેલીમાં મુકેને
ફૂંડાલ્યા વગર છપ ગતે ન ભય એવી ગિસરી માન્યતાને લીધે
માતાએ નાના દીકરાને કાંઈ પણ દિસાણે મોહાનું રાજ ચારી આપ-
વાની આજ્ઞા કરી. નાનાએ તેમ કરવાનું કમું કર્યું.

આ તરફ રાતને વિચારે ક્યાં કે ગિસરી રિવાજ પ્રમાણે રાજ
લઈ જવાનો પ્રયત્ન તેમ અરધ થયો, એટલે ચોરનો મળતિયા પકડ્યો.
માટે કાલ, રાજને રોડરોને દરવાજે સંપત્તિના કુશળ કહે. એ પ્રમુખ
રાતને કુશળ કહે અને રાજને લટકાવવામાં આવ્યું ને ત્યાં આવજ
સખત ચોપાપદેરો મોહાલ્યો. નાના બાઈએ એક કિરસે ક્યાં.
ગિસરી થોડો દારૂના લખા રોખીના. એટલે એણે ફારે વેચનારને વેચ
લઈ પેલા ચોપાપદેરોને ખૂબ ફાર મફત પાડ્યા. ચાંતનો ફાર, એટલે
ચોડીદારને તે ખૂબ દીપ્તિ અને છેવટે તે જ્યાં છાકરા થયેને પડ્યા.
આ કડનો કાલ લડ નાનો ભાઈ રાજ ચોરી ગયો. બીજે દિવસે
રાતને આની અંબુ થઈ એટલે ચોડીદારને તે ચોખખા પડવા, પણ
આ ચોરને હવે શી રીતે પડકારે તેની ચિનામાં રાજ પડી ગયા.

રાતને એક મુંદર દેખાઈ હતી. રાત્રીકુમારી ધુરાન હતી અને રૂપ
અને મુગ્ધી સંપત્તિ હતી. કુંડરીએ પિતાને કહ્યું: 'બાપુ, હું મારી
ચોર ચોપી આપીશ અને ભોંચરામાં એક રાત રહેવા દો. બહાર
સખત ચોપી પડેદો મૂકજો.' મળી આનાકાની પછી રાતને આજત
કળી પડેદી ભોંચરામાં સૂતી. રાતે પેલા ચોર આવ્યો. તે કુશાવને,
જેતાં જ કુંડરી તેના ઉપર મોહી પડી અને ચોરને છત્તાં પેના જ
ચોરથી છતાઈ મહાઈ તે તેવું નેને લાડ્યું (રમેશ સૂચવવાથી કીડે છે)

રમેશઃ જલેવન છે કે રતમઃ! માથા વગરના તમે એક તો
નહિ જ રાજો.

રતમઃ અરબડ ન કર. રસુલ! પ્રોત્સાહ.
રસુલઃ સવારે તે પિતાની પાસે આવો.
'દેમ બેટી કું, થયું?'
'પણ, આ ચોર જાણે હાથે છે. ને બોને હાથ પડકારો, પણ
એ તો છતરી ગયા. એટલું જ નહિ પણ મારી પાસેથી પણ એક
ચોર ચોરી ગયો.'

'એણે શી ચીજ?'
'મારું હાથ. કાપુ, હવે એને પડકારો જ પડકારો. પણ એ એક
નહિ પડકાર્ય. એને અબધ વચન આપ્યા અને 'મારું કાલે એની સાથે
કરડો એવો દંડેડો પીડાવો તો જ તે પડકારે.'

ચતુર રાત્રી કુંડરીની મનોદશા કદવી ગયો ને હરથા. રસુલ-
માં પણ વાત મળ અને હસાહસ થઈ. વચન પ્રમાણે રાતને ચોખખી
કુંડરીને પેલા ચોરની સાથે પરભૂતી આગ, જે ચોર હતો તે રાતની
જગાઈ થયો અને રાતના મરણ બાદ માટી પળુ એને મળી

રમેશઃ (વચ્ચે બોલી કીડે છે) ચોરી ફોર થયું, રતમઃ!
રસુલઃ કહેવાની જરૂર નથી કે એ નવા રાતના રાજવામાં કોઈ
ચોરી ફોર રાતે નહીં આગ, મોટા લાઈએ માથું કાપ્યું તેવાં નવા
બાઈને રાજકળ્યા અને રાજખાદી મળવાને વિધિને બધું કેલે અ-
ણત સેકેવ હોને! (રસુલ અકીકી ભવ છે)

રમેશઃ મુંડકુ, રતમઃ, તારું માથું કપાની નાખ્યા બાદ,
રતમઃ આજ બોલો થા, પાછા આ મોટા તો પાછા કિરસે આવે
અઈ-રસુલ! નાઈલ અને ગિસરીને હવે સલામ કરી હવે.
[ખિટ કિનારે લાગે છે અને ત્રણે અળુ જીવતી નય છે]

ચોરોપદર નર્મસકર એટલા
(રમેશ ૧૪૫) ૩૨૨

४३४ (द्वितीय अंक १९४७)

૧૧મીની કાળા પાળીની સ્ત્રી થયા પછી તેને મનમાં અગ્નિર્વિદ્ય સુખમાં 'કેસરી' તથા 'ગારાકા' હવે કેવાંકે ચાલે છે તે જોવા માટે સમસ્ત હિંદની આંખો ટાંપી રહી હતી. તે વખતે 'કેસરી'ના માદક દોહડું એ પણ ઝુમે રેખાતો, ત્યાં 'કેસરી' ચલાવવું એ કેવું મુશ્કેલ કામ હશે તેની કલ્પના કરી શકાય છે. એવા કેસરીના કાલે અનેક જુદા-જુદા તથા બાહોશીથી, સરકારના બંધકતા કોથાગિની 'કેસરી-ગારાકા'ને આજે પણ આવવા દીધા સિવાય તેમણે લોન રિંગના કદાગા મતપ્રણાલિને કેસરી દ્વારા ચાલુ રાખીને એવું તે સમીન કાર્ય કરી બતાવ્યું કે તેમની એ રાષ્ટ્રીય કામગીરી અવિરમશીલ રહેશે. લોન રિંગના મુલ્ય પણ 'કેસરી'ની હમ્મચ કક્ષા તેમણે બળવી રાખી એટલું જ નહિ પણ તેમાં વિવિધતા આણીને તેને એવું બાષક અને લોકપ્રિય બતાવ્યું કે આજે પણ પત્રકાર જગતમાં 'કેસરી'નું સ્થાન અનન્ય ગણાય છે. 'કેસરી' સાપ્તાહિકને બાઈસાપ્તાહિક તેમણે બતાવ્યું, બળી તે જ સંસ્કાર તરફથી હમ્મચ સાહિત્ય માટે 'સપ્તાહિ' નામનું શિષ્ટ માસિક પણ તેમણે શરૂ કરેલું.

લોસાંગ્સ રિંગ સાથે એકત્રનું વ્યભિચાર એવું સમરસ થઈ અંતુ હતું કે રિંગકેન્ડરની એકબીજાને પૂરક એવી અનિવાર્ય એકી બની હતી. ૧૪ વર્ષ સુધી રિંગબના જમણા હાથ તરીકે રાષ્ટ્રની અનન્ય સેવા તેમણે કરી અને ૧૯૨૦માં લોન રિંગના મુલ્ય પણ તેમની રાજકીય મતપ્રણાલિને બળત પ્રચાર તથા કૃતિ દ્વારા પ્રેમમાં ફેલાવવાનું તથા કેસરી-ગારાકા સંસ્કારનું કોસર પૂરક સંપર્ધન કરવાનું મહત્વનું કાર્ય તેમણે કર્યું.

તેમની સર્વમાની વિદ્વતા, સ્થિર પરિપક્વ જુદામત્તા અને પ્રમાણ રહિત કર્મચીત્તા આદિ યુગોને મારણે તેમણે અનેક જવાબદારીઓમાં મદત્તવા પડે શોભાયા છે. 'કેસરી-ગારાકા'ના સમર્થ સંપાદક, રચનાક મુનિસિપાલિટીના અધ્યક્ષ, ૧૧ વારસાના સભ્ય, સ્વચ્છતા પક્ષના એક મુખ્યવાક્ય, પ્રતિસંદકાર તથા સંસ્કાર-પક્ષ, મોજમેલ પરિષદના સભ્ય, કૌચિસ મોજવારી સમિતિના સભ્ય, સાહિત્ય સંમિલનના એ વળત અધ્યક્ષ હોવાને રથોત્તમ રહી તેમણે કરેલાં કાર્યને મારણે માત્ર મહારાષ્ટ્રમાં જ નહિ પણ સમસ્ત હિંદ-પ્રજાનમાં તેમણે માનવ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. મહારાષ્ટ્રમાં તેમની એક પણ સંસ્થા નહિ હોય કે નેની સાથે તેમને પ્રત્યક્ષ કે આપ્રત્યક્ષ સંબંધ નહિ હોય. ૪૦ વર્ષની અવિદ્યાત સેવા પણ ૧૯૩૭માં અપામે તે બધી પ્રજાપી મિટ્ટત થયા ત્યારે ૫૦ હપ્ત સંસ્થાના સાથે તેમના ધર્મિક સંબંધ હતા અને ૧૩૦૪ સમાસરેલાએનું પ્રમુખ-સ્થાન શોભાવેલું એવા એક જુદરમે હિસાબ પ્રદર્શન છે.

પણ કેન્ડરની સ્વાધી પ્રતિષ્ઠા સોંપે કળાએ પ્રધમી બીડી દોષ તો તે સાહિત્યના સેવકો. તેમની રીંગ સાહિત્યના બનેલા કલેા એમ કહીએ તો એટલું નહિ. પત્રકાર તરીકે લખવાનું શરૂ કરીને સાહિત્યના સેવકો તેમની કલ્પને એવું તે સામર્થ્ય અને તે જ બતાવ્યું કે મહારાષ્ટ્રની જગતએ તેમને 'સાહિત્ય સમ્રાટ'ની માનવરી પાઠવી આપી. કાન્ય ને કથા, નાટક ને નવકથા, જ્ઞાનચરિત્ર અને આત્મચરિત્ર, દલિતાસ ને વેદાંત, નિબંધ ને હાસ્ય, અદિ સાહિત્યના પ્રત્યેક શેષ તેમણે સમર્થરીતે બેઠ્યું છે. પણ તેમાં જે નિબંધ એ તો તેમના આસ વિષય હતા. ગોવિંદજી વિષયવિષય, તર્કશુદ્ધ વિચારસરણી અને સુબોધ બાષાસૈદ્ધી એ તેમની નાસ વિરોધતા છે. તેમણે કરેલું વિષુદ્ધ, કેટલું સૈવિય વાણું તથા સાહિત્યના હમ્મચ ગુણો-વર્ણુ લખ્યું છે તેને તેમના 'સમગ્ર કેન્ડર વાર્તા' નામના કંપના ૧૨,૦૦૦ પાનાના ૧૨ બંડો પુરાવે છે. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન, દલિતાસ-સંસીધન, અર્થશાસ્ત્ર તથા સામકારણ આદિ અંદર અને વિવિધ

વિષયોને સરજનાથી મારકી આવામાં લાવીને તેમણે મારકીનું સામર્થ્ય વધાર્યું, એટલું જ નહિ પણ તેના સૌંદર્યમાં પણ એટલું ઉમેરે કર્યું છે. તેમનાં સર્જનોમાં લોન રિંગનું ૩ ખંડોમાં લખાયેલું વિષુદ્ધ ચરિત્ર, 'હારથવિદ્યા મોગારા' નામનો ૫૫૦ પાનાનો કંથ, સામગીતિ-સામ, હારદીય તત્ત્વજ્ઞાન આદિ ખાસ કરકેન્ડરની છે.

લોન રિંગના મુલ્ય પણ અસંદકાર વખતે મારકાસખ બદલાય-રની નીતિ પર તેમને કૌચિસ સાથે મતબેદ સ્થપીને તેમણે કૌચિસ ઉઠા અને સ્વર ન્ય વર્ષ, પ્રતિ-સદકાર પક્ષ, લોકશાહી સ્વરાજ્ય પક્ષ, હિંદુ સમા આદિ સંસ્થાઓમાં મામ કર્યું. મતબેદ દોવા છતાં તેમની ભવ્યલે દેશભક્તિ મટે સર્વને માન હતું તેમને મિત્રમતસર સ્વભાવ તથા સમાન્ય સાધવાની શક્તિ એ તેમનું વૈશિષ્ટ્ય હતું.

નાના ફેડનવીસનું ચાલુપ; રાવરની જુદામત્તા, રિંગબની લોક-સેવા તત્ત્વરતે ને મોખમીની ક્ષોભ રમીતતા આદિ ગુણોના સમાવય જેવા આ વિદ્વાન મહર્ષિના અવસાનથી મહારાષ્ટ્ર તો મરીલ પણ છે જ, પણ હિંદને એ એક મહાન કલ્પનાશી પુરુષની ખોટ પડી છે.

લસી ઝંધીઓ. (Lymph glands)

આપણા આપ દેહમાં લસી કે લાઇમ્ફાઇઝ (Lymph corporaries) બળ્યાં તથા ઝુંચ્યાં પથરાયેલાં છે, આ કેસાદિનીઓ એકત્ર થઈ લસી શીરોમાં બને છે, જેમાં કંઈ જેવું થાયું પ્રવાહી વહે છે; આ પ્રવાહી મળામાં આવેલી ધમનીના લોહીના પ્રવાદમાં બળે નય છે આખા શરીરમાં વિપુલતાથી પથરાયેલી લસી-શીરોમાં અમુકઅમુક સ્થળોએ સદંત્ર વિવેરન પામી બાકીને આખર ધાવતું ફરે છે, જેને લસી ઝંધીઓ (Lymph glands) કહેવામાં આવે છે.

આ ઝંધીઓમાં મેકેફેઇલ્સ નામના કોષો હોય છે, જે લસી પ્રવાદમાં રહેલા રોગના છવાણુઓ, મૈસા કોષો અને અમુક દ્રવ્યોને આઈ નય છે પ્રયોગોદ્વારા સાબીત થયું છે કે લસી ઝંધીઓમાં દર દરમ સતત છવાણુઓ નાશ પામે છે. આ રીતે લસી ઝંધીઓ અત્યંત કામ કરી આખા શરીરમાં ફરી જતા વિષી રોગના ઝેરને અકાલ-પર્યંત કાર્ય કરે છે. લસી ઝંધીઓમાંના મેકેફેઇલ્સ કોષો વિષી છવાણુ-ઓને મારી નાખે છે એટલું જ નહિ પણ એવાં પ્રાતલો (phagocytes) કેપાલે છે કે જે લોહીમાં ફરતા રોગના છવાણુઓને તથા સંતરીને બીનકપયોગી પદાર્થોને નાશ કરે છે. લસી ઝંધીઓમાંથી લીફોસાઇટસ નામના કોષો લોહીમાં નય છે, તેમની સાથે આ પ્રાતલો પણ લોહીમાં બળે છે.

પારો કે હાથમાં ધા પડેમાં અને ત્યાં એક લાગે, તો ત્યાંથી વહેતો લસી પ્રવાદ બનત્રમાં આવતા ત્યાં આવેલી લસી ઝંધીઓ એવને આબળ વધતો નરકાવરના કાર્ય માછળ મંત્રી પડે છે અને આમ થતા તેમાં પુષ્કળ લોહી વહેવા મરે છે. નવાનવા મેકેફેઇલ્સ કોષો પદા થતાં તેમાં પદારો સાથે છે અને ઝંધીઓમાં સેલો આવે છે. આં પદારોને આપણે 'વિજ હાલી' એમ કહીએ છીએ. તેજ થાયે ત્યારથી એક આપણ વધતો અટકી નય છે.

ઝંધીમાં મેકેફેઇલ્સ કોષો અને રોગ છપ છપ (virus) સામે પુરક નય છે. એક વારે તો રોગનું ઝેર આજળ વધતું મરે છે. પણ એ વેપ પ્રજળ હોય તો ઝંધીના કોષો દુરી પડે છે અને આ પાક કપરે મરે છે. આમ લસી ઝંધીઓ આપણા દેહમાં રોગ દાખાણો પડતે સક્ષમ તમક-જળણીનું કાર્ય કરે છે.

રોડરી

ઓપદ દરીકે વેદોએ રોડરીના રસની અતિ પ્રદોશ કરી છે અને આજકાલ રોડરી પણ પાંડુરોનીઓને તથા રોડના કળાના (ડિસીમ્બલ ૧૯૫૭) ૨૦૪

દરદીઓને રોરડીના રસ પીવાની ભલામણ કરે છે. રોરડીની બે ભલ આપણા દેશમાં ખૂબ લખીની છે: (૧) સફેદ અને (૨) લાલ. જન્મે ભલની રોરડીઓના ગુણધોષોમાં ફેર છે. સફેદ રોરડી યુષ્ઠિકારક, માતૃ-વર્ધક, શાક દહનાર અને રક્તપિત્તના દોષને મટાડનાર છે, જ્યારે લાલ રોરડી અતિ પૌષ્ટિક ને સરીરમાં ગતા દોષોને સાંત કરનાર છે.

સફેદ રોરડીના રસ સર્જિજના રસ સાથે લેવાથી ફેફસાંની ફરિયાદો દૂર થાય છે, જ્યારે આડુના રસ સાથે લેવાથી આંધળા દૂર થાય છે. સુખ્યત્વે 'આમ'ની ફરિયાદવાળા દોષોમાં માટે તે બધું હિતકર છે. સફેદ રોરડીના રસ સાથે સીંજી તથા આડુનો રસ મેળવી લેવાથી ગેઠની ભૂતી અપવાની ફરિયાદ નાશ પામે છે; ઇસળગુચ સાથે તે રસ લેવાથી બ્લેમાં બ્લે આંતરડાનો દોષ દૂર થાય છે, જ્યારે ઇલાયજીના રસ સાથે લેવાથી બ્લેમાં બ્લે દમગી ગટે છે. ભંજના રસ સાથે સફેદ રોરડીનો રસ લેવાથી મૂત્રપિંડનાં દરદોનો નાશ પામે છે. પાણી સાથે તે આપવાથી ખૂંસારાથી ફરિયાદો દૂર થાય છે. તે રસ સાથે બીજે રાત્રેનાર આપવાથી સંસ્કલ્પના દોષોમાં સારા થવાની વાત આયુર્વેદનાં પુરતકમાં મોંઘાગોલી છે.

લાલ રોરડીનો રસ સફેદ રોરડીના તમામ ગુણો મરાવતો હોવા ઉપરાંત આગળના રસ સાથે તે લેવાથી સરીર પર્યટ જેવું મજબૂત બનાવી શકાય છે. વળી ગદ્ય અને ગ્રીષ્મ સાથે તે લેવાથી જ્યોદશમાં સારો ફાયદો થાય છે. કૃષ્ણ અને ગદ્ય સાથે તે લેવાથી સરીરમાં શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શુદ્ધ બને છે.

દબે આપણે રોરડીના રસના નુદાલ્લખ પ્રકારોના વિવિધ ગુણ જોઈએ. યંત્રથી કાઢેલા રોરડીનો રસ પિત્તનો નાશ કરે છે, રક્તની પીડાઓ દૂર કરે છે ને શક્તિવર્ધક મનાય છે, પણ તે કંગો ઉત્પન્ન કરનાર અને પચવામાં અતિ બારે છે.

રોરડી ચૂરીને ખાવાથી તેનો રસ વળી જ સખત બૂજ લગાડે છે, વળી તેનો રસ સરીરનો સખતમાં સખત પાકને કઠારી શરીર ઘર્બક અને આંતરિક બનાવે છે. સંઘર્ષણના તમામ રોગોમાં રોરડીનો ચૂરીનો રસ મહત્ત્વ ધરાવે છે. પિત્તના તમામ બળાડોનો તે નાશ કરે છે ને તેનાથી સરીરમાં પડતા રોષ ગટે છે ને કઠોરી બધ થાય છે.

રોરડીનો રસ કાઠી તેને ફેફસાંક રાગથી રાખી મુકવથી તે રસ વધુ દીપકારક થાય છે અને અલ્લવન વૈજાનિકના મતે ઉચ્ચતમનો છે. અથવા રસ પીવાથી કફ અને પિત્તની રૂપવિત્તિ થાય છે, કાઠીનો બળારો થાય છે. વળી તેના વાસી રસના રોરડીની અતિમૂત્તાનો રોષ લાગુ પડે છે. વળી તે ત્રાડા પણ થઈ જાય છે.

રોરડીનો પકાવેલો રસ લેવા પછીં દરદોમાં હિતકારી છે. તેનો રસ સરીરમાં અને કમળા પ્રતિષ્ઠ તત્ત્વ 'પ્રોટીઈન' ઉત્પન્ન કરે છે અને કૃષ્ણની રાગડો લાલતવાન છે. વળી તે દગ જેવાં દરદો મટાડી શકે છે, વાધુનાં દરદોમાં રાગભાજી છે અને પિત્તના દરદીઓને ફાયદાકરક છે. તેના રસનું નિયમિતપણે સેવન કરવાથી અમી જેવાં મઠા દરદોનો પણ નાશ થાય છે. રોરડીનો પાકો રસ અતિસારના દરદોમાં પણ ઉપયોગી છે એમ 'આયેચ સંદિપા' કહે છે. વળી તે રસ મેરની મીઠોને રાખી નાખવાનું અગ્રેય શસ્ત્ર મનાવ છે.

(‘વરેશાતરમ’માંથી વારંદીને)

એરિપરિન—સફેદ ગ્રે

એરિપરિનથી ફોખ અમળુ દરોઃ માથાનો દુખાવો, તાવ કે સારી જેવી નાની બીમારીઓ દૂર કરવાના સરળ અને સહેલા ક્રિયાવતી આપણામાંથી ધણી એ કોઈક દીકરીઓના ઉપયોગ કરતા દોષમાં બીજા પછી ગાન એક આનામાં ગળી ને દીકરીઓ જેવી

આ નાછી વરતુ આપણા આરોગ્ય માટે કેવી ભલેકર દાનિકારક છે તેની આપણને કદપના પશુ નથી દોની. ગોરખપુર (યુ. પી.)માં આરોગ્યના વિવિધ પ્રકારો છણું ‘આરોગ્ય’ નામનું એક અભ્યાસ-સુક્રા માસિક દિવિ બાપમાં સર થયું છે. તેમાંથી ક્ષારતામાં આવેલા નીચેના લેખ એ વિશે દીક પ્રકાર નાખે છે.]

કોઈ પણ છણું લો, તેમાં એરિપરિનની બહેર બજાર દરો જ. એક આનામાં એ દીકરીઓ: દરેક દરેક દવા: દરેક રોષ સહા: એ મકારની તેની બહેરાદ દોષ છે. અને આ દીકરીઓ બજે છે પણ ખૂબ. ટાંકરને જીવનાની ભર નવિ. આ દીકરીઓ જ દરેક માણસને ટાંકર બનાવી દે છે. જેમ કળાનિયાર દૂર કરવા કઈ દવા લેવી એ ટાંકરને જીવના કોઈ જાત નથી, તેમ દરેકને માટે એરિપરિન એ જ આક્રમ દવા છે એમ લોકો માને છે. વધુ લોકો તો એને કાયમ પરમાં લાગવાની રાજે છે અને કોઈ સામાન્ય દરદ કે દુખાવો વર્તા ને તે છે તથા બીજને આપે છે, પણ તો જાણે છે કે ‘એરિપરિન’ કેવી બજા છે અને રોગોમાં વૈજાનિકો તેની ખાલતમાં શું કહે છે?

એરિપરિન એ સાંકીસિક ઈસિડનું બીજું નામ છે અને તે અસિડ જેવી છે. આ દવા રોગોમાં પ્રચલિતમાં ખાલમાં આપવી હોવાથી માણસ તરત ન મરતાં તેને રોગોમાં ટુકસાન થવા કરે છે અને અંતે જ્યારે તે મૃત્યુ પામે છે ત્યારે લોકો તે દવાને જાણનાર ગણતા નથી, પણ કોઈ રોગને જ તેવું કારણ માને છે.

પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાં જર્મનીના ટ્રેસરનામના એક વૈજાનિકે તેને ઉપયોગ શરૂ કર્યું હતો. તેનું એમ કહેવું ઘણું કે એરિપરિન જ્યારે આંતરિક રાગમાં લગે છે ત્યારે એટલું ધીરથી અસર કરે છે કે ક્ષાંતિ-સિસિક ઈસિડની અસર અસર તેનાથી વધી નથી. જેની ટ્રેસરે આ વાત લોકો આમળ મૂકી કે તરત બીજ વૈજાનિકોએ પણ તેના ચૂરમાં સર પુરાવો. એક કહ્યું, એ દવાને રોગ સરસ છે; બીજે લોકો, તેનાથી થેડે કોઈ ટુકસાન થવું નથી કે કાનમાં ‘સુગ મુગ’ અવાજ થતો નથી. પછી તો ધણા લોકોએ દરેક રોગમાં લેવા દવા તો માનવ ભતિ માટે વરતાન રપ છે; તે દરેક પરમાં રોગો નિર્ધેય તેને તેને ઉપયોગ ખાસી, ખાસીના દુખાવો, કાંતના રોષ, મરોના આપિ તથા સંધાના દરદ ઉપર અસર કરે છે.

પણ આ એરિપરિન પર વધુ છંદ ન કરતાં, ન્યૂયૉર્કના કોર્નેલ વિશ્વવિદ્યાલયના વિસિસ વિખાનના અધ્યક્ષ, પ્રેસિડેન્ટ ટાંકર કેરી ઇસિડના એક લેખમાંથી જ રોગો સામ કઠારીએ:

‘નું સંખ્ય’ ખાસીથી એરિપરિન પર આરોપ મૂકવા વેવાર છું કે તે એક વાતથી દવા છે. તે વાપરવાથી બહેર એકોને ન્યૂયૉર્કના, ફાય, હાલના વધારોનો વધારો તથા બીજ એકે અર્થવર દોષો માટે પડે છે અને તે મૃત્યુ પામે છે. એરિપરિન દરદ દૂર કરવામાં સફળ થાય છે એમાં શક નથી, પરંતુ એ બધવું ન નિર્ધેય કે દરદ દુઃખ દાયક હોવા બતાં સાબિતક પણ દોષ છે. દરદ એ તો પ્રતિબિ માણસને જાણેલી લાલ બની છે, જે વડે તે આપણને સમજ કરવા માટે છે કે મરીનાં ક્ષાંક કાંઈ બેઠું થયું છે. પણ એરિપરિન રોગોને ગોળાની ભવ મગજવા નથી દેવું. નેનાથી રોગો સરખાથી કમળ નતા દોષથી દરદી દુરદની સાલ જનીથી કેતીને દરદની સમી રોષ કરવાને બહેર રોગનાં જાણ સમજીને એરિપરિન વડે કમળી રોગનાં લાલમાં ક્રિય રમે દરવાવ છે. લોકો જોવાના સમજ છે કે પીને દરેક સાથ થઈ જાય. આ રીતે દર વર્ષે સરેરાં મનુષ્યના સામાન્ય દરદી, ખાસી વંશ માથાના દુખાવાને કમળી કઈ

૭૫૨ બહુવિધા મોઢા અલંકરે રોગોના સિકાર બને છે, જેમને સારા કરવા આજનું વિજ્ઞાન અસમર્થ તથા અસક્ષ્મ છે.

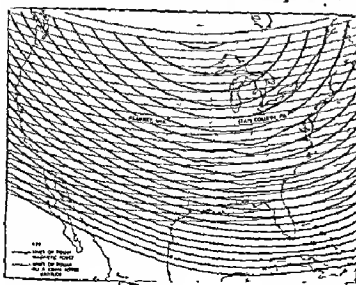
મેં અને મારા સહકાર્યકરોએ એ સિદ્ધિઓ તથા સંશોધન કર્યું છે તેમાં એરિપરિનની આ સંધારક અસરને રૂપદ્રીતે જોઇ છે અને મારી ખાતરી છે કે એરિપરિન વાપરનાથી મંદનાશાશ્મના કાઠિયા જે બેચા કરવામાં આવે તેા આખું જન્મ તથા એરિપરિનનું સમર્થન કરનારાઓ પણ એ જોઇને આશ્ચર્યચકિત થઇ જશે.

સામાન્ય લોકોને સુરીરવિજ્ઞાનની અટપડી વાતોની ખબર હોવી નથી. તેમને શી ખબર કે ને માથોના દુખમાં દૂર કરવા તેઓ એરિપરિન વાપરે છે તે તેા પાચનક્રિયાની અવ્યવસ્થા અથવા વધુ પડતા લોહીના દબાણ થા માથાના નાનુકે ભાગના કાંઠને કારણે દોઢ શરે, માથાના દુઃખવાનારું કારણે એવાં અટપડાં અને બચાવક હોય છે કે રોગોને તેની કલપના પણ ન આવે. તેા પછી એરિપરિન લઇ તે કારણોને કાળી દઇ જેખમને શા માટે નોતરવું જોઈએ જો તેા એવા અનુભવ કર્યા છે કે કાંઠાને પણ ને થોડું એરિપરિન વાપરવું હજી સમજે છે તેટલું થોડું થે તે વાપરવું એરી સાબિત થયું છે.

કેટલાક વિદ્વાનો એમ પણ કહે છે કે એરિપરિન એ સેલીસિલિક એસિડનું રૂપાંતર માત્ર છે, તે અચૂક પ્રમાણમાં કાઠને ખવડાવવામાં આવે તેા તેના લોહીના ધોળા કણોને નુકસાન થાય છે. અને એ યાદ રાખવું જોઈએ કે લોહીનાં ધોળા કણો જ લોહીમાંથી એકી ને રોગના જંતુઓ નાબૂદ કરે છે. આમ, છેલ્લાં પાંચસ વર્ષ થયાં માનવજાતને અલંકર નુકસાન પહોંચાડી રહેલા એ સફેદ એરેન દાન્ટ પણ જે તેના પ્રચારકો દુકાનદારો જનતામાં ફેલાવું અટકાવે તેા જગતનું મોઢું કષ્ટાણુ થશે.

પ્રેા. યીગ્લેને એમ શકી કે એ પીનું બળ તે પુરવીના મોઢા મોઢા કરવાથી ઉત્પન્ન થતું બળ નહીં, કોરીઓલિસ ફોર્સ (coriolis force) કહે છે, તે હોવું જોઈએ. નેઆરાનું કાર્ય અણુનું આ બળ વિપુલપ્રમાણે એકબીજા મુલ તરફ દોરવાનું છે તેમજ વધે છે પૃથ્વીનું લોહચુંબકીય બળ તથા આ વર્તુળાકાર ગતિનું બળ એ બંનેના ગિમખાથી પૃથ્વીના અમુકઅમુક જ ભાગમાં વિશિષ્ટ અસર કાઢવા થાય છે, અને એ સિવાય પૃથ્વીની પીળા ધમ્મા મોઢા આગમાં બીજી જોઈ જાય છે તે જાણી નથી. કબૂતરા આ બંને સક્રિયોને એકબીજા સે છે અને તેમનું મિશ્રણ પણ બેબી રાક્ષાં હોવાથી પોતાના ધર આશ્રયનો તે બે જાણી વિશિષ્ટ અસરને પિછાની લઈ તે વંદક અણુ રીતે જઈ કહે છે એવા સિદ્ધાંત પ્રેા. યીગ્લેએ પ્રસ્તાવિત કર્યો.

આ નવા સિદ્ધાંતને પ્રયોગદ્વારા ચકાસી જેવાની તૃષ્ટી હતી. તેમણે એક નકશા ઉપર પૃથ્વીની લોહચુંબકીય રેખાઓ દોરીને તેની નીચે પૃથ્વીના ગોળ કરવાથી ઉત્પન્ન થતા બળની રેખાઓ ખસી દેવી. તેા તેમને જાણી જાયું કે આ બે બળોની રેખાઓ પૃથ્વી પર અનુક્રમણિક રચણે છેકાની છની કોના અર્ધ એ કે તે વચ્ચે પૃથ્વીનું લોહચુંબકીય તથા વર્તુળગતિનું બળ એક સરખું હોય છે, સાથેના નકશામાં એવું સરખું બળ અમેરિકામાં પેન્સીલ્વેનિયાની કોલેજ આખબ અને બીનું થયું દૂર ક્રીઅનેમાં દરેક હવે ને પ્રેા. યીગ્લેના સિદ્ધાંત સાચી હોય તેા પેન્સીલ્વેનિયા કોલેજમાં રહેતાં કબૂતરોને જો દૂર આવેલા ક્રીઅને શહેર વાસેના કોઈ પ્રદેશમાં છોડી દેવામાં આવે તેા તે પેન્સીલ્વેનિયામાંથી પોતાના મૂળ મુકામ પર ન જતાં પેન્સીલ્વેનિયા નેટરું જ લોહચુંબકીય તથા જીગ્લબળ પરાવર્તા ક્રીઅને શહેરમાં જ જતાં જોઈએ. પ્રેા. યીગ્લેએ તે પ્રમાણે પેન્સીલ્વેનિયામાં કબૂતરોને ક્રીઅને શહેરથી યાદશી દૂર છોડી મૂક્યાં અને સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે તે પેન્સીલ્વેનિયામાં ન જતાં ક્રીઅને શહેરમાં જ પ્રેા. યીગ્લેએ તેવાર કરેલા નવા નિવાસસ્થાનમાં આવ્યાં આમ પ્રેા. યીગ્લેના નવા સિદ્ધાંત સફળ રીતે સાબિત થયો. ('લાઈવ' ઉપરથી)

બાતી છે, કબૂતરા પર થયેલ સફળ પ્રયોગો કર્યા છે અને તે બાબતનું થયેલ ચર્ચા જાન્યારે છે. અમેરિકાના 'લાઈવ' નામના વિખ્યાત સાપ્તાહિકમાંથી તેમની એ રોધાને લગતાં લેખ નીચે ઉતાર્યા છે.

પ્રેા. યીગ્લેને લાગ્યું કે પૃથ્વીના લોહચુંબકત્વ (Earth's magnetism) ને આધારે કબૂતર પોતાનાં ધર રોધવા સક્રિયતા થતાં હોવાં જોઈએ. આથી એ વિચારને પ્રયોગો દ્વારા ચકાસી તેના તેમણે કેટલાંક કબૂતરોને શરીર લોહચુંબકીયોપાદોને અને બીબેબેને આસી રહેવા દઈને સીને થયેલ દૂર છોડી મૂક્યાં. લોહચુંબક વચરનાં કબૂતરાં વાશાશરે ધર પાછાં આવ્યાં જ્યારે લોહચુંબકવાળાં કબૂતરાં પોતાના શરીર પરનાં અને પૃથ્વીનાં લોહચુંબકત્વના પરસ્પર વિરોધને કારણે મુકામ રોધી રાક્યાં નહિ અને રડેતા બહી ગમ થયાં.

પણ હવે પ્રેા. યીગ્લેને એમ પણ લાગ્યું કે પૃથ્વીનું લોહચુંબક બોળખા કાઢવાથી માત્ર એ જ સાબિતે કારણે કબૂતરા ધર રોધવામાં સક્ષમ થવાં ન હોવાં જોઈએ. કારણ કે પૃથ્વીના લોહચુંબકત્વનું નેટરું બેચાણુ તેમનાં ધર આગળ હોય છે તેટલું જ બેચાણુ હુનિયાનાં અનેક સ્થળે હોઈ રાકે છે કારણ કે પૃથ્વીનું લોહચુંબકત્વ વિપુલપ્રમાણે એકબીજા મુલ તરફ જઈએ તેમજ તેા તે એક સરખી રીતે વધે છે. આમ જો માત્ર પૃથ્વીના લોહચુંબકત્વને આધારે જ તે લેટરું હોય તેા એટલા જ લોહચુંબકવાળા બીબે કાઢ રચણે બેચાઈ જઈને તે બહુ પડે, આથી બીબું કોઈક બળ પણ અસર કાઢે હોવું જોઈએ.

પ્રેા. યીગ્લેને એમ શકી કે એ પીનું બળ તે પુરવીના મોઢા મોઢા કરવાથી ઉત્પન્ન થતું બળ નહીં, કોરીઓલિસ ફોર્સ (coriolis force) કહે છે, તે હોવું જોઈએ. નેઆરાનું કાર્ય અણુનું આ બળ વિપુલપ્રમાણે એકબીજા મુલ તરફ દોરવાનું છે તેમજ વધે છે પૃથ્વીનું લોહચુંબકીય બળ તથા આ વર્તુળાકાર ગતિનું બળ એ બંનેના ગિમખાથી પૃથ્વીના અમુકઅમુક જ ભાગમાં વિશિષ્ટ અસર કાઢવા થાય છે, અને એ સિવાય પૃથ્વીની પીળા ધમ્મા મોઢા આગમાં બીજી જોઈ જાય છે તે જાણી નથી. કબૂતરા આ બંને સક્રિયોને એકબીજા સે છે અને તેમનું મિશ્રણ પણ બેબી રાક્ષાં હોવાથી પોતાના ધર આશ્રયનો તે બે જાણી વિશિષ્ટ અસરને પિછાની લઈ તે વંદક અણુ રીતે જઈ કહે છે એવા સિદ્ધાંત પ્રેા. યીગ્લેએ પ્રસ્તાવિત કર્યો.

આ નવા સિદ્ધાંતને પ્રયોગદ્વારા ચકાસી જેવાની તૃષ્ટી હતી. તેમણે એક નકશા ઉપર પૃથ્વીની લોહચુંબકીય રેખાઓ દોરીને તેની નીચે પૃથ્વીના ગોળ કરવાથી ઉત્પન્ન થતા બળની રેખાઓ ખસી દેવી. તેા તેમને જાણી જાયું કે આ બે બળોની રેખાઓ પૃથ્વી પર અનુક્રમણિક રચણે છેકાની છની કોના અર્ધ એ કે તે વચ્ચે પૃથ્વીનું લોહચુંબકીય તથા વર્તુળગતિનું બળ એક સરખું હોય છે, સાથેના નકશામાં એવું સરખું બળ અમેરિકામાં પેન્સીલ્વેનિયાની કોલેજ આખબ અને બીનું થયું દૂર ક્રીઅનેમાં દરેક હવે ને પ્રેા. યીગ્લેના સિદ્ધાંત સાચી હોય તેા પેન્સીલ્વેનિયા કોલેજમાં રહેતાં કબૂતરોને જો દૂર આવેલા ક્રીઅને શહેર વાસેના કોઈ પ્રદેશમાં છોડી દેવામાં આવે તેા તે પેન્સીલ્વેનિયામાંથી પોતાના મૂળ મુકામ પર ન જતાં પેન્સીલ્વેનિયા નેટરું જ લોહચુંબકીય તથા જીગ્લબળ પરાવર્તા ક્રીઅને શહેરમાં જ જતાં ક્રીઅને શહેરમાં યાદશી દૂર છોડી મૂક્યાં અને સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે તે પેન્સીલ્વેનિયામાં ન જતાં ક્રીઅને શહેરમાં જ પ્રેા. યીગ્લેએ તેવાર કરેલા નવા નિવાસસ્થાનમાં આવ્યાં આમ પ્રેા. યીગ્લેના નવા સિદ્ધાંત સફળ રીતે સાબિત થયો. ('લાઈવ' ઉપરથી)

૧. ગુજરાતના શિષ્ટ લેખક ને જાણીતા લેખકેશવ દ. રોહન અવસાન.
 ૨. હામરની સારદે આવેલું ચિત્રાવશા-
 કામરે ડોડી પાકિસ્તાન સાથે મેળવું.
 ૩. હાલુકમાં આજુ પહાંનિરતાનની
 પના. ૪. પંદરપુરાના વિખ્યાત વિદ્યાભા-
 ગેરિયાં દરિનગેનો પ્રવેશ
 ૫. ટંકેશ્વરના વિજ્ઞાન પ્રોફેસર ને સિદ્ધાંત
 શ્રેણીપ્રિન્સિપલ ટાન્કેશ્વરનું મૃત્યુ.
 ૬. દિલી સંપના લશ્કરે કાશ્મીર પરના હુમ-
 લાખોને દોષી બાપામુદ્રા લખે છે.
 ૭. ૧૮ જુલાઈના અંગ્રે દિલી સંપમાં ગેશાનું
 દેલી સંપના લશ્કરે જ્ઞાનગદનો કબજો લીધો.
 ૮. ૧૧ ડિસેમ્બર પ્રમુખપદેથી આઝાદે
 ફાલાનીએ રાજીનામું આપ્યું.
 ૯. ૧૭ દિવસી પ્રથમે સર્વભોમ ધારાસભા-
 ના પ્રમુખપદે શ્રી ગવેશ વાસુદેવ ગાવળર
 ચૂંટાયા.
 ૧૦. ૧૮ આસ્ટ્રેલિયા સાથે ગાંધી ગંગામાં
 દિલ પહેલો વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો.
 ૧૧. ૨૦ ડેમ્બેડની રાજગુમારી આંતિરાણે ને
 મીસના રાજગુમારના પુત્ર કિલિષ માનન્ડ-
 ઝેનનું કાંઈ જાળબાપુક લંકનમાં લગ્ન.
 ૧૨. ૨૪ ડેમ્બેડનાર પછી દિલના બીને દેવ સં-
 રથનો. પોલિટીકી આદિને સંવત્સર ભરે કર્યો.
 ૧૩. ૨૬ આજાદ દિવસ પ્રથમ જાહેર જવાર
 પડ્યું, નેગાઆપક ૧૭૬ કોડે ન્યાયે ખરચ
 ૧૮૭૬ કોડે જાનાવામાં આવ્યું.
 ૧૪. ૩૭ કાશ્મીર (ઈન્ડિય) ખાતેના દિલના
 જાલથી તરીકે ડો. સેયદ હુસેનની નિગલુક.
 ૧૫. યોનની વસદિગણી ૧૬ કોડે કરી.
 ૧૬. ૨૮ જાનપુરના ૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર્ય સં-
 શાગના સતીદેના રમારો કરીથી ત્યાં સ્થા-
 પનાને દિલી સરકારને નિર્મૂલ.
 ૧૭. ૨૬ નિશામ અને દિલી સંપ વચ્ચે ૧ વર્ષ
 વચાવત કરારો ગયા. ૧૮. સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘે
 પેશરકાદમને વધુરી અને અરબો વચ્ચે વર્તેથી
 જાનવાની સંગતિ આપી.

તા. ૩ ડિસેમ્બર ચોથી વારના અધ્યક્ષ બાપુ રાજેન્દ્રપ્રસાદને જન્મ, ૧૮૮૪.
 તા. ૫ જગવિખ્યાત દેવ નવલક્યાકાર એલેક્સાંદર દુમાનું અવસાન, ૧૮૭૦.
 તા. ૭ અમેરિકાના પર્લ હાર્બર પર દુબોલો ફરી ભપાને ભરેકેર નુકસાન હતું, ૧૯૪૧.
 તા. ૮ 'પેરેડાઈઝ લોસ્ટ'ના અમાર કાવ્યના સર્ગક, અંધકવિ બેનિમિલ્ડનને જન્મ, ૧૯૦૮.
 તા. ૧૧ દિલમાં પહેલી રવેશી બેક 'સેટલ બેક ઓવ હાન્ડિયા' રવાન થયું, ૧૯૧૧.
 તા. ૧૨ દિલનું પાટનગર લલકેશી ખેડોને દિલ્લી ઇન્ડિયામાં આવ્યું, ૧૯૧૧.
 તા. ૧૭ રાજસાની ખાલો મારે 'સામ્રાજ્ય કીવા'નો શોપક દેશી રંગીને જન્મ, ૧૭૭૮.
 તા. ૨૩ કાંગડી યુદ્ધકલના સંરથાપક રમાથી શ્રદાનેદનું એક મુરતોગને દાંધે ખૂન, ૧૯૨૬.
 તા. ૨૫ એ રાષ્ટ્રના કાચાથી મુરિલોગને અગાધીને દિલ્લી રાષ્ટ્રીય અભિગતાને તોડી તેના
 બોનલા કરાની નાખનાર મદમગાલી ઝીણુને જન્મ, ૧૮૭૬.
 તા. ૨૮ એલન એન્ડ લુગના પ્રચાલને લીધે 'ઇન્ડિયન નેશનલ કોમિસ'ની રવાનપના, ૧૮૮૫.
 તા. ૩૦ અંગ્રેજ સેનાલિતને પરિણામે મુરિલોગ દિલ્લી મુરલીશ કીજની રવાનપના, ૧૯૦૧.

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ: સર આણંદજી ન્યુટન
 વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં પછી પાયાની શોધો કરનાર આ મ-
 દાન વિજ્ઞાની તથા અભિવ્રતાઓને જન્મ ૧૬૪૨ની ૨૫મી
 ડિસેમ્બરે ડેમ્બેડના લેકેશાપર નિલ્કાના ગુરુથોપે ગાયે
 સંઘેશા. પિતાના મૃત્યુ પછી કાતીમા પાસે જીવેશા ન્યુટનને
 બાપુવા કરતાં યેત્રની અવનવી શ્યાનાઆમાં વધુ રસ લેનો,
 ને તેના પ્રતિભાસાથી મનને આંકિશોર વચમાં પાજ માત્ર
 પાણીના રચકવાથી આલેતું પડિયાળ, લોટ કળવાની નાની
 પરી તથા જરાબર વખત બાપુવાની સુધંપડિયા બનાવેશી.

૧૨ ને વડે તે નિશામે ક્રોધ, પાજ બે વરસ લાંબ મા
 ખીમાર થવાથી તે બેતીમા રોજમે કડધો. પરંતુ પેલા બે વરંના સાજાના બ્યાસમે તેને
 મુશ્કિલામાં મેરો તોરસ લખાડેશો બેતીમા કાગમાં દુક્કેશ કરીને તે ચોડીથીથી અકબાસ
 કરના સાગ્યે. તેની આવી વાકેશ જાનપિયાસા બેઈ તેના કાકામે તેને ફરી નિશામે
 મોકલેશા. ને તે ૧૬૬૧માં કોડિ પાસ કરીને ૧૬૬૫માં મેન્સુમેટ પજુ થઈ મથે.
 તે જન્મનલત મુશ્કિલીએ દવે તેમાં વધુ શોધમેળ કરના માંડી અને માત્ર ૨૪ વર્ષની
 વયે 'બાઇઓગિયલ ધીએરમ' તથા 'ઇન્ડિયન કોલેક્શનના' મદવના સિદ્ધાંતે શોધી
 દુનિયાને છક કરી રીધી. એ જ કાગમાં પેલો કાડ પરથી સર્જનન પડવાને બાજીતો
 બનાવે બન્યા, ને પરથી તેણે યુક્તકાલેજીને જગવિખ્યાત સિદ્ધાંત શોધી કાઢ્યો.

૯. ૧૬૬૯માં કિલિની કોલેજમાં અભિવ્રતા અધ્યાપક નિભાવા પછી તેણે પ્રકાશના
 સિદ્ધાંતોની શોધમેળ કરવા માંડી. સોથી પડેનું કિયુકિટ રેલિશોપ તેણે જાનાવેલું.
 ૧૬૭૭માં તે સંવલ સોસાએમીને સબ નિભાયે, નજીક પિયામાં કાચમાંથી પ્રકાશનું કિયુ
 પસાર કરવાથી તે સાત ૧૩માં પડેશોઈ બચ છે એ તેની શોધ તેણે બદેશી કરી.
 પાલકેનના સબ વજીર, રેકાગના વડા તરીકે તથા ૨૫ વર્ષ સુધી ફાંચલ સોસા-
 એમીના પ્રમુખ તરીકેની તેની કારકિર્દી તેની શોધમાન્ય પ્રતિભાને પુરાવો છે. ૧૭૨૭ના
 માયંની રબમીએ આ બેક વિજ્ઞાનીનું અવસાન થયું. તેને વેરેટ મિન્ડેશમાં કાઢીને અંગ્રેજ
 પ્રબલે આલવ ઇતિહાસના આ અમ્મી વેજાનિનું યોગ્ય સન્માન હતું છે.

બોરેન ટી પાર્લી ૨ (આ માસનો પ્રસંગવિશેષ) બોરો વર્ષ ૧૨ ડેમ્બેડનાં સંરથાન મણાતા અમેરિકા પર ડેમ્બેડે થોનાને સખ વાપિંક બુદ્ધમા
 જાહેરું ખરચ વચલ કરવા તેની સંગતિ વિના 'રેડેપ એક્ટ' દ્વારા કરે શોધે બેસાડેશો. 'ડેમ્બેડની પાલીમેન્ટમાં' અમારા પ્રતિનિધિ
 નદિ દોવાથી તેને આવી ૧૨ નાખવાને દહ નથી એ સિદ્ધાંત પર અમેરિકાએ દહ રા કરી. તેના કમ વિગેપથી જિલ્લે તે કર પાડે
 બેશી લીધો પાજ પોતાને પોતાના સંરથાન પર ૧૨ નાખવાને દહ છે એ મુદ્દાને વગમી રહી જિલ્લે આ કપર વધુ પેન્સની જાન નાખી.
 આથી અમેરિકાએ આનો બદિદાર કર્યો. એવા કમ વાલવરખમાં ૧૮૭૩ની ૧૧મી ડિસેમ્બરે ૩૪૦ ચાની પેમીએ લઈ એક વડાજ
 ને બોરેન બંદે કીનું. સોસાવ કેલકાક બુદ્ધાને ચોરે ફંજ થવાથી તથા માથે પાંખો ખોડી રેડ ઇન્વિવેનોને વેપ લઈ વડાજ ૨૦ મહાજ
 ચાની બધી પેમીએ તોડી નાખીને સુધુદમાં ખપરાથી લીધી 'બોરેન કી-પાર્ટી'ને નામ પ્રચાલન આ નાની અમ્મી ખોનકારીથી
 આખા અમેરિકામાં વિરોધને ને જાનવાર જાનવાર કાઢી નીકળેશો તેમાં ડેમ્બેડની ખના અરખાખત થાને અમેરિકા સ્વતંત્ર બની ગયું.